శ్రీ [illegible]

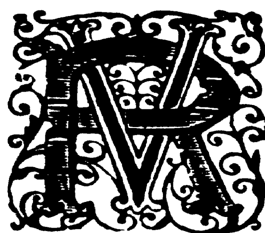
విష్ణుచిత్తీయము

[illegible]

ఆముక్తమాల్యద

[illegible] ము.

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుగారి టీకాసహితము.

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుఅండ్ సన్స్

వా[illegible]ము.

1954

Printed by

V. VENKATESWARA SASTRULU

of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS

AT THE 'VAVILLA' PRESS

Madras.—1954

1st Edition.—1869.
2nd Edition.—1886.
3rd Edition.—1909.
4th Edition.—19[illegible]4.
5th Edition.—1930.
6th Edition.—1954.

శ్రీ కృష్ణదేవరాయలు.

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుగారు.

ఆముక్తమాల్యదాకర్తృత్వము

(శ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రి)

నియతికృత నియమరహితా, మాహ్లాదైకమయీ మనన్యపరతంత్రామ్
నవరసరుచిరా నిర్మితి మాదధతీ భారతీ కవే ర్జయతి. (కావ్యప్రకాశిక.)

ఆముక్తమాల్యద యాంధ్రప్రబంధరత్నములలో నొకటి. ఈ పేరుగాని యీ కథగాని భారతాది ప్రసిద్ధగ్రంథములలోనిది కాదు. ద్రావిడ ప్రబంధములనుండి గ్రహింపఁబడినది. ద్రావిడదేశమున వైష్ణవమత ప్రసిద్ధులగు పన్నిద్దరాళువార్లలో నొకఁ డగు విష్ణుచిత్తుని (పెరియాళ్వా రని వీరి కొకనామము గలదు.) పెంపుడు కూఁతురు గోదాదేవియను పేరుగలది. ఆమె తా నాళువారులలో నొకతె. ఆళ్వారులలో స్త్రీ యీ మెయే. శ్రీహరి కర్పింప విష్ణుచిత్తుఁడు సిద్ధముగావించి యుంచిన పుష్పమాలికల నీమె ముందు ధరించి యథాప్రకార ముంచుచుండునది. కావున ఆముక్తమాల్యద యను నామాంతరము కలిగెను. ఆముక్త = ధరించిన, మాల్య = పూలదండలను, ద = ఇచ్చునది అని సమాసార్థము.

శ్లో. ఆముక్తమాలికా యేన విష్ణవే గోదయార్పితా
ఆముక్తమాల్యదా నామ తస్యా స్తే నాభవద్భువి.

అని ప్రపన్నామృతమున గోదాకల్యాణమందు గలదు. ఈమె శ్రీరంగనాయకుని పెండ్లాడినకథ. అదియే యీ ప్రబంధమున ౧-౧౪ ఘీమనుదాల్చిన మాల్యమిచ్చున ప్పిన్నది రంగమందయిన పెండిలి' కథ యీ ప్రబంధమందలి ప్రధానకథ. దీనికి విష్ణుచిత్తీయ మని నామాంతరము కలదు. విష్ణుచిత్తుఁడు పాండ్యరాజు సభలో వైష్ణవమత స్థాపనము చేయుటయు, తనకూఁతు నాముక్తమాల్యదను శ్రీరంగనాయకున కిచ్చి పెండ్లి చేయుటయు కలదు. కాన విష్ణుచిత్తీయ మని సుప్రసిద్ధమయ్యెను.

ఇది నవరసభరితము. నవ్య భవ్య కల్పనా పరిపూర్ణము. ఇందలి గాథలును సిద్ధాంతములును ఐహిక పారమార్థిక సుఖసాధన బోధకములు. మహాకావ్యలక్షణ లక్షితమగు నీప్రబంధమందలి కథయు రీతియు, నీతియు మున్నగునవి తెలుపుటకు ముందు కవి నామము తెలుపుట యావశ్యకము. మంత్రపఠనమునకు ముందు మంత్రకర్త నామ ముచ్చరించుట మన సంప్రదాయము కదా. అది కాక కవిస్వరూప స్వభావములు స్థితిగతులు కావ్యమునఁ గొంతవఱకుఁ బ్రతిఫలించును. ఆ స్థితిగతులు తెలిసినవారికి

సాకావ్యములోని యంశము సరిగా బోధపడినట్లుగా నితరులకు బోధపడుట కష్టము. అది తెలిసినవానికిఁ గలిగిన యానందము తెలియనివానికిఁ గలుగదు. కావుననే కదా కవిస్వరూప స్వభావాదులు స్పష్టముగాఁ దెలియనపుడు కావ్యమునుబట్టి యూహ చేయుదురు. భావనాప్రపంచసృష్టి చేయు ప్రతిభాశాలి తనకుఁ బ్రత్యక్షానుభవము లేని విషయములఁ గూడ సూక్ష్మబుద్ధి విశేషమున గ్రహించి కల్పింపఁగలఁడు. కాని స్వస్వభావానుసరణమును పరిసరవస్తు దర్శనలబ్ధ సంస్కారగ్రహణమును మానలేఁడు. కావునఁ గవి యెవరో తెలిసికొనుట ముఖ్యము.

ఈ ప్రబంధము రచించిన కవి సకలవిద్యాపారంగతుఁడయి స్వీయ మేధా సంపాదితాప్రతిహత సామర్థ్యముతో, సర్వతంత్ర స్వాతంత్ర్యముతో విద్యానగర సామ్రాజ్యమును విద్వత్కవితా సామ్రాజ్యమును నేలిన శ్రీకృష్ణదేవరాయలు. కథాకల్పనమందును కవితారీతియందును రాయలరీతి యెట్లు మెఱయునో ముందు గ్రహింపఁదగును.

కవి యగుటయే గాక ఈకవి తాను మహారాజయి కవులచేఁ గృతులందినవాఁడు. సంస్కృతభాషలో భోజునివలెనే యాంధ్రమున నితఁడు కవియుఁ గవిపోషకుఁడును. ఈతని విద్యావిషయక కవితా విషయకములను గుఱించి చెప్పిన వాక్యములును, ఈగ్రంథమందున్న వాక్యములును పరిశీలింతము.

పెద్దన మనుచరిత్రలో:—

5—105 "భోజసమాపతి విద్యాపరిపాక"

1— 81 "నిరంకుశప్రతిభలబ్ధాధిప్రియంభావుకా"

2— 79 "నిస్తంద్రప్రతిభాసుధీనుత"

2— 1 "విద్యాఖేలనభోజ, సుధీలేఖద్రుమ"

4—120 "ద్రాఘీయః ప్రతిభా విచక్షణత్రయా ధర్మైకసంరక్షణా"

1— 45 "కవితాస్త్రీలోలునకున్"

పారిజాతాపహరణమున ముక్కుతిమ్మకవి.

1— 26 "మేధావదసాధారణబోధాకరహృదయమునకు"

1— 29 "వేదార్థ స్థాపన ప్రవీణునకు"

1— 33 "పరసకలా ధోరణికి"

2—103 "ధీనిబంధన విధా సంక్రందనాచార్య"

4— 1 "కవితా ప్రావీణ్య ఫణీశ"

శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు పట్టాభిషేకసమయమున విరూపాక్షస్వామికి సమర్పించిన భూదానము తెలుపు శాసనమున:—

"గజపతిగజఘటాపాకభేద విదిత సాహిత్యాదిక భేద వదన విజితాంభోజేన భోజే సాదరేణ కావ్యనాటకాలంకార మర్మజ్ఞేన ధర్మజ్ఞేన."

ఇంక జాంబవతీ పరిణయ మను సంస్కృతనాటకము అముద్రిత మొకటి తంజావూరి పుస్తక భాండాగారమున నున్నది.

అందు "సకలకళా భోజరాజ విభవమూరురాయరగండ శ్రీ కృష్ణదేవ మహారాయ విరచితం జాంబవతీ కల్యాణ నాటకమ్ పంచమాంకమ్ సమాప్తమ్" అని యున్నది.

ఆము.—"సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌమ."

పైవానివలన మేధావి, ప్రతిభాశాలి, సర్వవిద్యలయందును నిరూఢపాండిత్యము గలవాఁడు, కావ్యాలంకారమర్మజ్ఞుఁడు, కవి, లోకప్రసిద్ధిగల భోజునంతవాఁడు అని స్పష్టపడుచున్నది.

ఇంకను ఈ గ్రంథారంభమందు—౧-౧౨. "కలఁ దదంధ్ర విభుం డిట్లని యానతిచ్చె."

సీ. పలికి తున్నే(?)తో మదాలసచరిత్ర మలం జాతి మెంపెక్క, రసికు లౌ నన

భావధ్వనివ్యంగ్య సేవధిగాఁగఁ జే, ప్పితివి సత్యావధూప్రీణనంబు

శ్రుతి పురాణోపసంహిత లేర్చి కూర్చితి, సకలకథాసారసంగ్రహంబు

శ్రోత్రఘచ్ఛటలు విచ్చగ రచించితి సూక్తి, నైపుణి జ్ఞానచింతామణి కృతి

తే. మఱియు రసమంజరీముఖ్యమధురకావ్య

రచన మెప్పించుకొంటి గీర్వాణభాష

నంధ్రభాష యసాధ్యంబె యందు నొక్క

కృతి వినిర్మింపు మింక మాకుఁ బ్రియము గాఁగ.

కలలో ఆంధ్రవిష్ణుని యానతిచ్చిన విషయము తనయాస్థానపండితులతో వచింపఁగా వారు స్వప్నఫలమును, రాయలవంశవర్ణనమును, రాయలప్రార్థనమును ప్రకటించి,

1.–౪౪. "సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌమ

కృష్ణరాయేంద్ర కృతి వినిర్మింపు" మనిరి.

అనినట్లు రచింపఁబడెను. కావున విద్వదనుమతిని కృష్ణరాయలు కృతి రచించి రని స్పష్టమగుచున్నది.

ఇదిగాక ప్రత్యాశ్వాసమందును సంస్కృతభాషలో శ్రీహర్షుఁడు నైషధమందు ప్రతిసర్గాంతమందును రచించినట్లు పద్యరూపమునఁ దన పేరును, ఆశ్వాససంఖ్యయు జెప్పికొనియున్నాఁడు—

1. "కృష్ణరాయమహీధావ్యసోదితాముక్తమాల్యద".

2. "కృష్ణరాయమహీభృన్నామన్యస్తదాముక్తమాల్యద".
3. "కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞాన్యస్తకృతాముక్తమాల్యద".
4. " " "
5. "కృష్ణరాయమహీభృత్సంజ్ఞాన్యస్తదాముక్తమాల్యద".
6. " " "

ఇవివలె కొన్నిమారులె యనుకొన్నాము. ప్రకృతము ఏడుమాఱు లని వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు వ్రాయ సాహసించిరి.

7. "కృష్ణరాయమహీజాన్యత్వాదితాముక్తమాల్యద".

మా ప్రతిలో ఆఱు ఆశ్వాసములుగ ప్రకటించినను, అనుబంధముగా నాలవ యాశ్వాసాంతపద్యములు, ఏడవ యాశ్వాసాంతపద్యము నున్నవి. వ్రాతప్రతిలో కృష్ణరాయరచిత మని కంఠోక్తిగాఁ జెప్పినది యుండఁగా సందేహింపఁ బనిలేదు. ఒకచో వాక్యబద్ధమో, ఛందోబద్ధమో కనబడినపుడు ఇతరమయిన బాధకప్రమాణము దొరకువఱకు నది విశ్వసింపకపోవుటకుఁ గారణము గనఁబడదు. గ్రంథములయం దీ చందమున నుండఁగా కొంద ఱందురు గదా.

"కృష్ణదేవరాయలు విద్యాపండితుఁడును, కావ్యాలంకారమర్మజ్ఞుఁడును నని యొప్పుకొందుము. కాని "కవి" యని యెక్కడను జెప్పలేదుగాన 'కవి' యని యంగీకరింప" మందురు.

'కవితాస్త్రీలోలునకున్' అని పెద్దనగా రనలేదా యనఁగా దానికి క్రిందిరీతిని వారు సమాధానము చెప్పెదరు.

కవితాస్త్రీకి కవి తండ్రిగాని వల్లభుఁడు గాఁడు. రాయఁడు కవితారసజ్ఞుఁడు గాని కవి గాఁడని యిదియే సూచించుచున్నది అని వారి సమాధానము.

బాగుబాగు—క. "కవితాకన్యకు నలుగురు, కవి జనకుఁడు బట్టు దాది గణుతింపంగా
నవరసరసికుఁడు పెనిమిటి, యవివేకియ తోఁడఁబుట్టు వసకేమన్నృపా."

అను నొకచాటు వున్నది. దాని ననుసరించి యట్లని రేమో? అది కృతిపరము. అనఁగా రచితగ్రంథపరము. కవి కర్తగాన జనకుఁడు. అది కన్యగా నిరూపింపఁబడినది. దానికి బరుల కిచ్చుట అతఁడు కృతికన్యాపతి యగుటయు రూపింపఁబడినది. ఆ భావము తోనే "కావ్యకన్యకన్ గూళల కిచ్చి" అను భావము కలిగినది.

ఇట కవిత యన కవనశక్తి, సరస్వతీరూపిణి. దానిని స్త్రీగా నిరూపించినారు. అది వరించుట యనఁగా వశ్య యగుట. ఆ శక్తి యెవనిని వరించు ననఁగా కావ్యాలంకరణజ్ఞుని వరించును. వానికి వశమయి యుండును. ఇతరులను కాని వానితో

జూడుము. ఇదియే సుప్రసిద్ధము—విద్యానాథీయమున కవితాకన్య యెవరిని వరించు ననుసందర్భమున—

శ్లో. నైవ వ్యాకరణజ్ఞ మేతి పితరం నభ్రాతరం తార్కికం
దూరాత్ సంకుచితైవ గచ్ఛతి పునశ్చణ్డాలవచ్ఛాన్దసాత్
మీమాంసానిపుణం నపుంసక మితి జ్ఞాత్వా నిరస్తాదరా
కావ్యాలంకరణజ్ఞ మేత్య కవితాకన్యా వృణీతే స్వయమ్.

అని యున్నది—ఈభావములోనే, భవభూతి యుత్తరరామచరిత్రలో యం బ్రహ్మాణ మియం దేవీ వాగ్వశ్యే వానువర్తతే అని యనుట యొప్పుచున్నదే కదా!

"వాణి నారాణి" యన్న పిల్లలమఱ్ఱి వాక్యములోని భావ మేమి? వాని యొట్టిది! కవిత యనఁగా కవనశక్తి కవికి వశ్య యగు భార్యవంటిది! అనుభావము ఆంధ్రగీర్వాణ భాషలలో సుప్రసిద్ధమే కదా. కవిత కావ్యాలంకారమర్మజ్ఞుని వరించును. కృష్ణరాయల వారు కావ్యాలంకార మర్మజ్ఞు: దని శాసనసిద్ధము. అది యంగీకరించినపుడు వేఱుగాఁ గవి యని చెప్పలే దనుట భావ్యము కాదు. కవితా 'స్త్రీలోలునకుఁ' అనుచోట కవితకు తండ్రి యని సూచిత మనుట సరసము గాదు.

అది యటుండనిచ్చి తిమ్మకవిగారు 'కవితాప్రావీణ్యఫణీశ' యన్నారే అది చాలదా యన్న వారి సమాధాన మీక్రిందిరీతిని జెప్పెదరు. పైపెచ్చు తిమ్మకవిగారు రాయని ఏకచ్ఛత్రితసర్వభూవలయుఁ డనినారు. రాయలు అంతవాఁడు కాఁడే. ఢిల్లీశుడు పాశ్చాత్యులు ఉండఁగా వానికా విశేషణము ఎట్లు చెల్లును? అట్టిదే యిది యందురు. పోనిండు. వాదము నంగీకరింతము.

ఏకచ్ఛత్రితసర్వభూవలయుఁ డన్నమాటలోఁ గొంత యతిశయోక్తి యున్నది గాని కేవలాసత్య మనఁజాలము. అది శిలాక్షరసిద్ధ మగుటచే సర్వాదృతము కాదు. అట్లే కవితాప్రావీణ్యఫణీశుఁ డనుదానిలోఁ గొంత యతిశయోక్తి యున్నది. ఫణీశుఁ డంతవాఁడు కాఁడు. కవితాప్రావీణ్యముగలవాఁడే యనవచ్చు. లేదా ప్రావీణ్యముగూడ తీసివేయుఁడు. 'కవి' యనియైనఁ జెప్పనొప్పరాదా! కవి యని యొప్పుకొందు.

తెనుఁగు కవిత్వమున కిదియే యాధారముగాని సంస్కృతమునఁ గవి యని జాంబవతీపరిణయము తెలుపుచున్నది.

చూ. జాంబవతీపరిణయకర్తృత్వము - అనుబంధము.

పోనీ కవి యనలే దనుకొందము. సాహితీచక్రవర్తి. కావ్యాలంకారమర్మజ్ఞుఁడు. పండితుఁడు అతఁడు కాఁడా!

ఒకరికి మహామహోపాధ్యాయుఁడు, అభినవపాణిని, అధునాతనమల్లినాథుఁడు అను బిరుదము లున్నవి యనుకొందము. వారు పాండిత్యబలమున పద్యములు రచించి గ్రంథకర్తలు నయియుందురు. కొంతకాలము తర్వాత వారి గ్రంథకర్తృతను గురించి ఎవరికైన సందేహము గలుగవచ్చును. వారు కృత్యాదిని వారి పేరు మార్చినను బంగారపుటచ్చుతో నక్షరములు ముద్రించినను వారు పండితులు కావచ్చును; ఉపాధ్యాయులు కావచ్చును; వ్యాఖ్యాతలు గావచ్చును; గ్రంథకర్తలుమాత్రము గారు. ఎవరో రచించి వారి పేరు పెట్టి రనిన సహింపవలసినదే యగునా? వ్యతిరేకముగాఁ బ్రబల దృష్టాంతములు దొరకునంతకుఁ గంఠోక్తిని నమ్మవలసినదే. ఇట్టి వింతసిద్ధాంతములు చేయుట తగదు. ఇది యంతవింత గాదు. ఇంతకంటె వింతవాద మొకటి యున్నది. చిత్తగింపుఁడు—న్యాయము విచారింపుఁడు. వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రులుగారు—శ్రీకృష్ణరాయలవారికిఁ దెనుఁగు ఇంటిలో మాటలాడుకొనుభాష గాదఁట. గురువులయొద్ద నేర్చికొన్నదియుఁ గాదఁట. దీని కాధారము "ఎల్లనృపులు గొలువ నెఱుఁగవే బాసాడి, దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స" అనునదియఁట. పైదానిలో 'ఆడి' యనుటచే మాటలాడుటలో నేర్చినదే కాని గురువులయొద్ద నేర్చినది కాదు. 'నృపులు గొలువ' యనుటచే రాజులతో మాటలాడినపుడు నేర్చినదేగాని యింటిభాష కాదు అని పండితార్థమఁట.

అట్టి యర్థము లాగుట కవకాశ మున్నదో లేదో మీరు పరిశీలింప సందర్భము వివరించెదను.

తెలుఁగురాయఁడు కన్నడరాయనికిఁ గలలోఁ గనఁబడి—

తే. ....మధురకావ్య
రచన మెప్పించికొంటి గీర్వాణభాష
నాంధ్రభాష యసాధ్యంబె యందు నొక్క
కృతి వినిర్మింపు మిఁక మాకుఁ బ్రియముగాఁగ.

రచింపఁదగిన కథ చెప్పి—

"తెలుఁగదేల యన్న! దేశంబు దెలుఁ గేను
దెలుఁగువల్లభుండఁ దెలుఁగొకండ
యెల్లనృపులు గొలువ నెఱుఁగవే బాసాడి
దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స" అన్నాఁడు.

ఈ పద్యమున 'తెలుఁగొకండ' అనుచో అర్థము నభిప్రాయభేద మున్నది. దానిమాట ప్రకృతమేల? 3, 4 పాదములలోఁ దాత్పర్య మేమి?

భిన్నభిన్నభాషలు మాటాడు రాజులు నిన్నుఁ గొలుచునపుడు నీవు వారితో వారివారి భాషలు మాటాడుదువు. దేశభాషలన్నిటిలో తెలుఁగులెస్సయని యెఱుఁగవా!

ఎఱుఁగుదురు. దీనిచే రాయలవారికి నానాభాషాపరిజ్ఞాన మున్న దని తాత్పర్యముగాని తెలుఁగు రాజులతో మాటాడినపుడు మాత్రము నేర్చికొన్నది. ఇంటిభాష కాదు. గురు నొద్ద నేర్చినది కాదు అని తాత్పర్యమా? అట్లేయైనచో వైదుష్యములో ఆంధ్రభాష కే కసాధ్యమా? అందు గ్రంథము రచింపు మన్నాఁడు. దీనిలో తెలుఁగు గ్రంథస్థభాష గాని, గృహసంభాషణీయభాషగాని రాదని పలికినాఁడు.

ఇది సంగతముగునా. 'జిహ్వా మే స్తి వా నవా' అన్నట్లు 'అనఁగా నాకు నాలుక యున్నదా, లేదా అని యొకఁ డడిగినాఁడఁట.' అట్లున్నది. పైని గ్రంథము రచింపు మన్నాఁడు. క్రిందఁ దెలుఁగుభాష రాదన్నాఁడు. ఇది యెవరికైన నచ్చునా? పోనిండు.

భగవంతుఁడు మతవాదమున పండితులను జయించుటకు విష్ణుచిత్తునిఁ బంపునపుడు, నాకు విద్య రాదుగదా ఎట్లు జయింతు నన్నపుడు, నే నున్నాను. నీకేమి భయ మన్నాఁడు. అరీతినైన నిక్కడఁ గూర్పలేదాయెను.

ఈ సిద్ధాంతమునకే ప్రమాణము చాలదు. దీనినిబట్టి భాషయే రానివాఁడు నిర్దోషమగు ప్రబంధ మెట్లు చేయఁగలఁడు? గ్రంథరచన విశ్వసనీయము గా దనుట యుచితము గాదు.

ఈ వాదప్రతివాదము లిటుండ, ఆముక్తమాల్యద పెద్దన రచిత మని తెలుపు పద్యములు కొన్ని యున్న వందురు. వాని ప్రామాణ్యము పరిశీలింపుదము. ఈ క్రింది పద్యముల విషయమయి చర్చ పూర్వమే జరిగినది. శ్రీ రామమూర్తి పంతులుగారి 'కవి జీవితములు' అను గ్రంథములో నున్నది. అది భాషాదృష్టిలో చర్వితచర్వణమేయైనను నేఁటివారుగూడ వానిలో నొక పద్యము ప్రమాణముగా గ్రహించుచున్నారు గాన కొంచెము పరిశీలింపవలసినదే.

I సీ. కృష్ణరాయలపేరు నిడి నీవు రచియించి, తివి తొల్త విష్ణుచిత్తీయ మనఁగఁ
గాఠిన్యమర్థంబు గ్రాహ్యంబుగాదు సాధారణులకని భూధవుఁడు పలుకఁ
దరువాత మనుచరిత్రము నొనరించి యుత్తమ కావ్యము మహోద్ధృతముగఁ బిదపఁ
బెక్కుకావ్యములు పెంపెక్కఁగా విరచించి, మంటివి రాజసన్మానములకు
తే. తంగ మొందిన యలరామలింగముఖులు, సాటిరాఁగలవార లీతోటి నార
యాంధ్రకవితాపితామహా యల్లసాని, పెద్దనార్య విశేష వివేకధుర్య.

II సీ. ప్రౌఢ దీర్ఘసమాసపదములు కూర్చి శ్రీ, నాథుండు గూలార్చె నైషధంబు
దాని తల్లిగ నల్లసాని పెద్దన తెల్పె, ముదిమది తప్పి యాముక్తమాల్య
దూహించి తెలియరాకుండ సూరపరాజు, భ్రమఁ గళాపూర్ణోదయము రచించె
నతిస్వేచ్ఛకల్పవాగాడంబరం బొప్పఁ, జిన ఘటించెను మూర్తి మనుచరిత్ర

తే. నిట్టి కవులకు నేను వాకట్టుగొలుపు, జెప్పి కాదె మదీయవైచిత్రి మెఱయఁ
పాండురంగవిజయమును బటిమదనర, విష్ణువర్ధిష్ణుఁడను రామకృష్ణకవిని.

ఈ పద్యమున, ఆముక్తమాల్యదూహించి యనుచోట, ఆముక్తమాల్యదమూహించి అని పఠించిరి. ఆముక్తమాల్యమన్నచోట, నామైకదేశే నామగ్రహణ మను న్యాయము పట్టించి, ఆముక్తమాల్యమన్న ఆముక్తమాల్యద యని అర్థము చెప్పిరి. లేకున్నచో, తత్సమాకార సంధిదోషము తగిలిపోవు నని భయము కాఁబోలు. అది శ్లేష యనుచో ఛందోభంగ భయమున అది భిన్నపద మన్నారు. ఇదియే పూర్వులకును, నవీనులకును పాఠమందుఁ గల భేదము—

కొంద ఱిది పాండురంగవిజయములోని పద్య మన్నారు. కొందఱు పాండురంగ విజయము—కళవిహీనమువంటిది, పాండురంగ మాహాత్మ్యమునకే నామాంతర మని కొంద ఱనుచున్నారు. ఆ పాండురంగ మాహాత్మ్యములో నీ పద్యము లేనే లేదు. పాండురంగవిజయములోని దనిన యుక్తము కా దని కాఁబోలు పాండురంగకవి సీసము అందురు కొందఱు. ఏమైనను ఇదియును చాటు వనక తప్పదు. పై చాటువులో ఆముక్త మాల్యద ముందు రచింపఁబడినట్లున్నది—ఏది ప్రమాణము. పై పద్య మెవరు రచించినారో తెలియదుగానఁ బ్రమాణము కాదని కొంద ఱందురు. రెండవది పాండురంగకవి కర్తృక మని ప్రమాణార్హమనియుం వారిభావ మగును.

ఇది గ్రంథమందు లేదు. ప్రమాణార్హ మెట్లగును? వాదార్థము కొంత యవకాశ మిచ్చి పద్యప్రామాణ్యము విచారింతము.

ఈ పద్యమందు శ్రీనాథుని, పెద్దనను, పింగళి సూరన్నను, మూర్తికవిని పేర్కొని వారి వాకట్టుటకై రామలింగకవి పాండురంగవిజయము చేసె నని యున్నది.

మూర్తికవి పింగళి సూరన్న తర్వాత రచించిన పద్య మనవలయును. సువిమర్శముగా కవుల చరిత్రము రచించిన వీరేశలింగము పంతులుగారు పింగళి సూరన మూర్తి కవులు పెద్దనసాటివారు కానేకా రన్నారు. ఆ విషయమంతయు నిట వ్రాయుట గ్రంథవిస్తర భీతిచే మానినాను. అది చిత్తగించినఁ జాలునుగదా? వారితర్వాత రచించిన పద్యము నకుఁ గర్త యనుకొను రామకృష్ణకవి పెద్దనకాలమువాఁడు కాఁ డని వీరేశలింగము పంతులుగారు ప్రమాణములు చూపిరి. నేటి విమర్శకులు ఒకవేళ రామకృష్ణకవిని పెద్దన కాలమువాఁ డన వీలు లేదు. అప్పు డీ పద్యము రామకృష్ణ విరచితము గాదనవలయును. ఇది నమ్మినచో పెద్దన, పింగళి సూరన, వసుచరిత్రకర్త మూర్తికవి ముగ్గురును, వారి గ్రంథములు రచించినతరువాత వారి వాకట్టుటకు పాండురంగకృతి చేసినాఁ డనవల యును. కవి కాలనిర్ణయకర్తల మతమునకు అది విరుద్ధము. వారందఱు కొకాఁడే

యున్నారందురేని రాజాదరణము లేని రామలింగకవి యసూయతోఁ జెప్పిన పద్యమిది యనవచ్చును. రాజు చేసిన మహాకార్యము పరులయం దారోపించుటకే పన్నాగము పన్నినాఁ డందురు కొందఱు. మహారాజులు చేసిన కార్యములు మహాకార్యములు కేవలు టయు, ఉన్నవని చెప్పవలసినచోఁ బరులవనియు చెప్పుట యిఁక సిద్ధము. ఏమైన నసూయాగ్రస్తుని పద్యము గ్రాహ్యము కాదందురు. పాండురంగకృతి నంతవారి వాకట్టుట కర్హమైనది కాదని తలచెదను.

మఱియొక చాటు వున్నది—

క. "కవి యల్లసాని పెద్దన, కవి తిక్కనసోమయాజి గణుతింపంగా
కవి నేను రామకృష్ణుఁడ, కవి యను శబ్దంబు నీటికా॥ లేదే"

ఈ పద్యములో రామకృష్ణుని పేరున్నదే. ఈరీతిని పెద్దనయందు గౌరవము చూపి నాఁడు. పెద్దన మతి మదిదప్పి చేసినాఁడనియు వానిని వాకట్టుటకు పాండురంగ విజయము చేసినాఁడ ననియు ననుటా? ఈ చాటువులు నమ్మెదమనుట చాటూక్తి కాదు.

శ్రీకృష్ణరాయల కర్త్వాధీనుఁడగు అప్పకవి విష్ణుచిత్తీయ మాంధ్రకవితా పితా మహుఁడు రచించె నన్నాఁడు. అది చాలదా యందురు. అది పరిశీలింతము.

అప్పకవీయమున—౧-౫౩౦.

గ్రామ్యమైన నాంధ్రకవులు నంకేతిత, సుప్రసిద్ధ మనుచు మాత్రమనను
గలిమిఁ బూర్వసుకవి కావ్యోక్తములు ప్రసిద్ధంబులైనఁ గూర్పఁ దలఁతు రెపుడు.

వ. అది యెట్లనినఁ గనియె ననవలసిన భూతార్థక్రియాపదైకవచనమునందు వర్ణ లోపము చేసి "కనెనట" యని గ్రామ్యపదముగా వాగనుశాసనులు ప్రయోగించిరిగాన నది సాధకము చేసికొని యాంధ్రకవితాపితామహుఁడు కొనియె ననుటకుఁ గొనె నని చెప్పె నది యెట్ల యనిన.

ఆదిపర్వమునందు—

క. వనకన్యక యట నే నట, వనమున గాంధర్వమున వివాహంబట నం
దనుఁ గనెనట మఱచితివట, వినఁగూడునె యిట్టిపలుకు విపరీతోక్తుల్.

విష్ణుచిత్తీయమునందు—

ఉ. పూని ముకుందుసాక్షిఁ గనుగొన్నను గాంచి యఖండభాండమున్
వానను మీఁదఁబోవ నడువంగొనె......................

నై యప్పకవి గ్రంథభాగమునందు కనియె ననుటకు కనె అను గ్రామ్యరూపము వాగను శాసనుఁడు ప్రయోగించె ననుట ప్రమాదము. ఆదిపర్వములోని దని యప్పకవి యుదాహ రించిన పద్యము [illegible] శకుంతలోపాఖ్యానములోనిది. ౪ ఆ. ౨౦౪వ పద్యము

అప్పటి భారతము వ్రాఁతప్రతిలో నున్నదేమో. వీరభద్రుఁడు చౌర్యము చేసెనేమో యని కొందఱకుఁ దోఁచుట తప్పుగాదు. కాని భారతములో నీరీతి పద్య ముండుట కవకాశము లేదు.

భార—ఆది. 4—99—

క. ఏనాఁట నీవెట సుతుఁడెట, ఏనెన్నఁడు తొల్లి చూచి యెఱుఁగను నిన్నున్
మానిను లసత్యవచనలు, నా నిట్టు లసత్యభాషణం బుచితంబే—
అను పద్యము శకుంతలతోఁ జెప్పినట్లున్నది.
శకుంతలాపరిణయములో మునులతోఁ జెప్పినట్లున్నది.

ఇది భారతమున నిముడదు. అంతే కాదు. అఁట యను పదము నాఁగనుబాపుని ప్రయోగమున నుండనే యుండదు. ఆ భాషాతత్త్వ మెఱుఁగక యట్లు భ్రాంతిపడుట సంభవించినది. అహోబలపతి అప్పకవి ననుసరించి ప్రమాదమే పలికినాఁడు.

లాక్షణికుఁడైన తిమ్మకవి సర్వలక్షణసారసంగ్రహమున పినవీరభద్రుని పద్యముదాహరించి యది యాదిపర్వములోని దని చెప్పి యప్పకవి ననుసరించుటయేగాక పైపెచ్చు ఈ గ్రామ్యప్రయోగము నూత్నదండి కూడ దన్నాఁ డని వాని నాక్షేపించినాఁడు.

నూత్నదండికి భారతమున నీపద్యము గనఁబడుట యెట్లు సంభవించును? పిల్లలమఱ్ఱి వాని తర్వాతివాఁడాయె.

అహోబలపతియు తిమ్మకవియుఁగూడ నప్పకవియందలి యతిమాత్ర విశ్వాసమున నది నమ్మి భారతములోని దగునా కాదా యని యాలోచింపరైరి. అప్పకవి ననుసరించిన వారివలె నప్పకవియుం [illegible] నవిమర్శముగా ననుసరించెనో కథాసందర్భమేక మగుటచే నట్లు భ్రాంతిపడెనో, ఏమైననేమి పెక్కండ్రా గోతిలోఁ బడిరి. ఈ మహావాక్యములోని మొదటిభాగమందుఁ బోలె రెండవభాగమందుఁగూడ. ఆంధ్రకవితాపితామహుఁడు విష్ణుచిత్తీయమందు అనుటయుఁ దొరపాటే. అతఁ డే లాక్షణికుఁడైన వ్రాసియుంచినది చూచి గ్రహించినాఁడో అముక్తమాల్యదాదిని పెద్దన పద్యము ఉండుటచే నటు భ్రాంతిపడినాఁడో నిర్ణయింప వీలులేదు. మొత్తముమీద నప్పకవి వీరభద్రుని పద్యమును భారతపద్య మని తెలిపి [illegible] మొదలగు గ్రామ్యరూపము గ్రహింపఁ జేసినట్లు, విష్ణుచిత్తీయము ఆంధ్రకవితాపితామహకృత మను ప్రథ కలిగించినాఁ డనక తప్పదు. ఇసుమంత విమర్శనము లేకుండగ నప్పకవి నాచనసోమనాథుని [illegible] పద్యము (1-7[illegible])

క. అంకిలిదవ్వుగాక నను నేఁడం, తం జేరఁగనీక యెంత దఱిగిన మీరియా
లుం గొప్పులు కరిపోవే, లంజతనములందు గొమిరలం గెలువవదే.

నాచనసోమునాథుని వసంతవిలాసములోని దన్నాఁడు. అది నమ్మి వీరేశలింగము పంతులుంగారు వసంతవిలాస మని పై పద్య మిచ్చినారు.

కళాపూర్ణోదయములోని పద్యము కవుక్థ్వవిజయములోని దన్నాఁడు. ఇట్టి వింకను గలవు. అట్టి పొరపాట్లు పడుట గొంత కలదు. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారి భాండాగారములో ఉదాహరణముల పుస్తక మని యొకటి కలదు. అందు చిమ్మపూడి అమరేశ్వరుని "కాలఁదికి మీఁఁ బెద్దయగు కోట తనర్చున" అను పద్య మొకటి కలదు. అది నన్నెచోడుని కుమారసంభవమున ఆ. 7. 108 పద్యముగా నున్నది. అది చూచి యీ పద్య మమరేశ్వరుని దనవచ్చును. అప్పకవి రాయలతర్వాత రెండువందల సంవత్సరములకుఁ బుట్టినవాఁడు. అతఁడు యథార్థ మెఱిఁగి రచించినాఁ డని కేవలము నమ్మినఁ బ్రమాదము లుండును.

అప్పకవి రాజకవిని గౌరవింప నిష్టములేక యసూయచే నట్లు కర్తృత్వము మార్చినాఁ డనగూడదా యని నా మిత్రులు కొందఱూహింతురు గాని అప్పకవి తిమ్మభూపాలుని, రామరాయభూషణుని, కంసాలిరుద్రయ్యను కవులను గ్రహించినపుడు శ్రీకృష్ణదేవరాయల విషయ మట్టిభావ మున్న దనుటకు కారణము కనఁబడదు.

అప్పకవి పొరపాటు పడియుండును. అప్పటినుండియుఁ నప్పకవీయములోని మాటలను విశ్వసించి యందఱు నట్టే యని యుందురు. దీని తత్త్వము గ్రహించి పెద్దలిప్పటికైన నాయపప్రథ విడిచెదరుగాక యని విన్నవించుచున్నాను.

వ్యాఖ్యాతలు ఆముక్తమాల్యద పెద్దన కృత మనుటఁ గొక ప్రబల కారణము అప్పకవి వాక్యమే నిదానము. బ్రౌనుదొరగారు, వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిగారు పెద్దన రచించినట్లు ప్రథ గల దనుట యొకటి. పై సమాధానమే దీనికిఁ జాలును.

పెద్దన రాయలవారి మరణానంతరము చెప్పిన పద్యములో ఆముక్తమాల్యదా కర్తృత్వము తెలుపలేకుండుట యొక కారణమఁట.

ఆ పద్య మిట్లున్నది—

సీ. ఎదురైనచోఁ దన మదకరీంద్రము డిగ్గి కేలూఁత యొసఁగి యెక్కించుకొనెను
మనుచరిత్రం బందుకొనువేళఁ బురమేఁగఁ బల్లకి తన కేలఁ బట్టి యెత్తె
నిరుదైన కవిగండపెండేరమున కీవె తగుదని తానె పాదమునఁ దొడిగె
గోకట గ్రామాద్యనేకాగ్రహారంబు లడిగినసీమలయందు నిచ్చె

గీ. ఆంధ్రకవితాపితామహ! అల్లసాని, పెద్దన కవీంద్ర! యని నన్నుఁ బిలుచునట్టి
కృష్ణరాయలతో దివి కేఁగలేక, బ్రతికియున్నాఁడ జీవచ్ఛవంబ నగుచు.

ఈ పద్యములో రాయలు తనకుఁ జేయు గౌరవమును తనకు ముందు దిక్కేది యను విచారమును తెలుపవలసియున్నదిగాని రాజుగారి కవితాశక్తిని చూపు సమయము గాదు.

రాయలవారు రచించినట్లు అనుకొనెడి రసమంజరి యొకటి కలదు. భానుమూరి రచించిన రసమంజరి యొకటి యున్నది. ఒకరు తమ గ్రంథమునకుఁ బెట్టుకొన్న పేరు మఱొకరు తమ గ్రంథమునకుఁ బెట్టుకొనరాదా! భానుమూరి రసమంజరిలోనుండి శ్లోకములు వ్యాఖ్యలోఁ బరామృష్టములు. కృష్ణరాయని రసమంజరిలోని శ్లోకములు ఎవరును బరామర్శింపలేదు అని యొక వాదము.

ఒకపేరు భిన్నకవులు తమ గ్రంథములకుఁ బెట్టుకొనుట వింత కాదే! "శకుంతలా పరిణయము" పెద్దాడ నాగరాజు, కృష్ణకవి, వీరభద్రుఁడు శృంగారశాకుంతలమును శకుంతలా పరిణయ మన్నాఁడు. దానిలోఁ దప్పేమున్నది. అల్లసాని పెద్దన రసమంజరి రచించినట్లు ఒప్పుకొన్నను ఆముక్తమాల్యద రచించినమాత్రంబున వానిసోమము పోవునా? పెద్దనార్య రచితమగు రసమంజరి కల దని కొంద ఱనుచున్నారే! దాని కేమి సమాధానము! పెద్దనార్యుఁడు సత్యావధూపరిణయము రచించినట్లు ప్రపంచదర్పణ మను గ్రంథములో నుదాహృత శ్లోక మున్నదఁట.

పెద్దన్నగాని తిమ్మన్నగాని రాయని కావ్యకర్త యనకపోవుట యొక లోపమఁట. పెద్దన కవితాస్త్రీలోలుఁ డన్నాఁడు. తిమ్మన కవితాప్రావీణ్యఫణీశుఁ డన్నాఁడు. అనేక గ్రంథములు రచించినపుడు ఏ గ్రంథమును చెప్పును? సముదాయముమీఁద వారి శక్తి ప్రకటించినారు.

ప్రథలనుబట్టి చాటువులనుబట్టి యింతదూరము వచ్చినారము. కవి కంఠోక్తిని పరిహరించు ప్రమాణములు గనఁబడలేదుగాన శ్రీ కృష్ణరాయలే యాముక్తమాల్యదా కర్త యని నమ్మెదము. గ్రంథస్థవిషయముల ననుసరించి కృష్ణరాయ కర్తృత్వమునకు భంగము గలిగింప యత్నించిన వాదము లున్నవి యవి పరిశీలింతము.

ఇందు శ్రుతివాక్యములు బ్రహ్మసూత్రములు నుదాహరింపఁబడినవి. శ్రీ కృష్ణదేవరాయలు క్షత్త్రియేతరస్త్రీపుత్త్రుఁ డని ప్రతీతి కలదుగదా? కృష్ణరాయ లీ గ్రంథ మెట్లు రచించినాఁ డన వీలుగలదు అని యొక పూర్వపక్షము. రాయలవంశము అను సందర్భమున క్షత్త్రియాపుత్త్రత్వాక్షత్త్రియాపుత్త్రత్వములును ముందు వివరింపఁబడును. ఎవరైనను క్షత్త్రియకన్యకలఁ బెండ్లాడిన ట్లున్నదికదా! దాని విషయమునఁగూడ రాయల వంశ మన్న వివరము గలదు. అది ప్రాథమిక నందురా! ప్రాథమిక క్షత్త్రియ

కన్యకలనే పరిణయ మాడినవానికి బ్రహ్మసూత్రార్థమా దుర్లభ మయినది. అప్పటి రాజులు క్షత్రియేతరులైనను, క్షత్రియులైనను, వేదవేదాంతాదివిషయములు నేర్చినవారే. పాదజుల మని చెప్పికొనిన తంజావూరి ప్రభువులలోనివాఁ డగు రఘునాథభూపాలుని రామాయణమునందు దశరథుని యాగసందర్భము చదివినచో శ్రౌతమం దతని కెంత నిరూఢప్రజ్ఞ యున్నదో తెలియును. ఈ రఘునాథభూపాలునియొద్ద యజ్ఞ నారాయణదీక్షితులను బ్రాహ్మణుఁడు సంగీతకవిత్వములు నేర్చుకొని వానిని గురువుగా భావించినాఁడు.

అప్పటివార లంత పాండిత్యము, వేదపరిజ్ఞానము సంపాదించినవారు. బ్రహ్మ సూత్రములు చెప్పువారు వారికి దుర్లభులా? వారి కాలముమాట యటుండ నిచ్చి, మత స్వాతంత్ర్యముగల నేటికాలమున క్రైస్తవకళాశాలలకుఁ గోరి పండితులుగాఁ బోయి యచ్చట చండాలవిద్యార్థులకుఁగూడ ఛందోబద్ధమగు సూత్రములు తుదకు వేదభాగ ములు పాఠము చెప్పుచున్నారఁటే! విష్ణ్వంశసంభూతులగు రాజుల కానాఁటి బ్రాహ్మ ణులా వేదాంతము చెప్పకుండుట. వైష్ణవశైవమత వ్యాపనమున శూద్రుల కందఱకు పరిజ్ఞానము వృద్ధి చేసినకాల మది. అంతమాత్రమున రాయలకర్తృత్వమునకు భంగము లేదు. అము—4-27.

సీ. శౌఖశాయనిక భిషక్పూర్వకము కాల్య, వేళఁ గార్తాంతికద్విజుల గోష్ఠి
జాముపోవ నమాత్యసామంతపూర్వకం, బర్థార్జనస్థ కాయస్థగోష్ఠి
దినమధ్యమమున మర్దనమల్లపూర్వకం, బగు సూదసూపకృన్మృగయుం గోష్ఠి
యపరాహ్ణమున దేవతార్చనాపూర్వకం, బార్యధర్మాధికృద్యతుల గోష్ఠి
తే. భుక్తిమీఁద విదూషకపూర్వకము పురాణ కవిగోష్ఠి, చారపూర్వకము సంజ,
జాము గాయకగోష్ఠి, నిశ సుషుప్తి, పూర్వకము ప్రేయసీగోష్ఠి పొసఁగుఁ బతికి.

ఈ పద్యమునుబట్టి రాజునకు గ్రంథరచనకు నవకాశము లేదని యొక వాదము.

ఈ పద్యము రాజనీతిలోనిది. సామాన్యలక్షణముగాఁ జెప్పినాఁడు. నే నట్లు చేసినా నని చెప్పలేదు. కవిత్వము చెప్పుట సామాన్యలక్షణముగాఁ జెప్ప వీలులేదు. దానికి పూర్వజన్మసంస్కార మనుఁడు లేదా (gift) దైవదత్తశక్తియనుఁడు అదృష్ట మొకటి యుండవలయును. అదికాక పురాణకవిగోష్ఠి యుండవలయు నన్నాఁడు. ఆ కవిగోష్ఠి ప్రభువులు తమ విద్యానుసారముగా నుపయోగించుకొందురు.

ఎంతమంది మహారాజులు కవిత్వము చెప్పలేదు. వారి కవకాశము కలిగినదా లేదా? అభిరుచి ఆసక్తి కలుగుట ప్రధానము.

సం. భోజమహారాజు—భర్తృహరి.

చాళుక్య సోమేశ్వరుఁడు
కేలాది బసవరాజు
ఆంధ్రమున—నన్నెచోడుఁడు—(కవిరాజశిఖామణి)
తిమ్మభూపాలుఁడు—పరమయోగివిలాసము.
రఘునాథభూపాలుఁడు—
చంద్రికాపరిణయము.
వ్యాఖ్యాతలు—కాటయ వేమారెడ్డి—

ఇందు రెడ్డిపరిహాస మున్నదఁట. కృష్ణరాయలవారు తనపాలనమున నున్న రెడ్లను గాని ఓడిపోయిన రెడ్డిరాజులను గాని యట్లు పరిహసింపఁడు. వానికి సంతోషము కలుగు నని యితరులే యీ పరిహాసము చేసియుందురు. ఆ పద్యముతో పాటు గ్రంథమంతయు నితరులు రచించియుందు రని యొక యూహ.

౪—౧౩౪.

మ. గురుగుం జెంచలి తుమ్మి లేఁ దగిరిసాకుం దింత్రిణీపల్లవో
త్కరముం గూర్చి పొరంటి నూనియలతోఁ గట్టావిపట్టారికో
గిరము ల్మెక్కి తమిం బసు ల్పాలము వోఁ గ్రేపుల్ మెయి న్నాకఁ గేఁ
కెరువుం గుంపటిమంచ మెక్కిరి ప్రభుత్వైకాప్తి రెడ్డజ్జడిన్.

అది ప్రకృతివర్ణనము. వర్షాకాలము వర్ణించుచు పాలికులస్థితి చెప్పి వారిలో ధనవంతు లగు రెడ్లస్థితి చెప్పినాఁడు. అది స్వభావవిరుద్ధము కాదు. కాఁగూడదు. పరిహాసమే యందురా? ధీరోద్ధతనాయకుఁడగు రాయని కది యుక్తమే! అది రాయకృత మని ధ్రువపఱుపఁగలదు. రాయని కిష్టములేని రెడ్డినింద పెద్దనమాత్రము చేయునా? చేసిన రాయలు సహించునా?

ఆ కారణమున రాయకర్తృత్వమే స్థిరపడును—

రాయనికి గోచరముకాని వర్ణనము లున్నవని కొందఱు. పెద్దనకు గోచరముకాని వున్న వని కొందఱు వాదింతురు. కొన్ని యిరువురకు గోచరముకాని వని మఱికొందఱకుఁ దోఁచును. ఎంద ఆదిది సాయముపట్టి రచనలెనో? ప్రతిభాశాలికి గోచరముగానిది యుండదు. ఆ విమర్శ పోటు లాగిన నటు సాగును. ఈ యూహాములు కవికంఠోక్తిని నిరసింపఁజాలవు.

పరిహాసమందు లేని రాయని కిష్టము లేని విషయము రాయలకు తృప్తికర మని యెవరైన నందురా! భ్రాంతిపడి యెవరైన రాజానిష్టకార్యము చేసిన నతఁడు సహించునా! పరిహాసమే యని భ్రమపడి చేసినచో ధీరోద్ధతుఁడగు రాయఁడే యీ పరిహాసము చేసె ననుట యుచితము. అదియే రాయకర్తృత్వమును ధ్రువపఱచును.

రాయనికి గోచరముకాని వర్ణన లున్న వందురు. ప్రతిభావంతున కగోచరముగు నవియే యుండవు. కొన్ని పెద్దన కగోచరములయినవి కలవు. వాని గతియేమి? కావున అట్టి వర్ణనలవలన వాని ప్రతిభావిశేషము గ్రహింపవలసినదే. కవి బుద్ధి నిత్యానుభూత విషయములందే చొచ్చునని కొందఱు, మఱికొందఱు కాదు నిత్యానుభూత విషయము లందు లక్ష్య ముండదు. అప్పుడప్పుడు చూచినవానియందే బుద్ధి తగులునందురు. ఆముక్త మున అనేక స్థలములయందుండు వర్ణనాంశములనుబట్టి రాయఁడే రచించెనని తోచుట కవకాశము గలదు. ఇది యేవైపునకు లాగిన నావైపుకే సాగును. వీనికంటె కంఠోక్తములే ప్రమాణములు. 4–23—సాఖకాయనిక..........ప్రకారము రాజునకు కావ్య రచన కవకాశము లేదని యొక వాదము. సర్వరాజ, అతి సామాన్యలక్షణములు, సామాన్యరాజలక్షణములు అని విశేషములు చెప్పలేదు. ఆ లక్షణములు ప్రతిరాజున కుండవలసినవి. కవిత్వ మట్టిది కాదు. ప్రతి మనుష్యునకుఁగాని, రాజునకుఁగాని సామాన్య లక్షణ మనినఁ జావవలసినదే. కావున కవిత్వము విధిగా నుండవలసిన దని చెప్పఁదగినది కాదు. అందులకే చెప్పలేదు. అందులోనను కవిపండితగోష్ఠి యుండవలె నని చెప్పినాఁడు. ఆ గోష్ఠి యుపయోగము వారివారి విద్యాకవితా సంస్కారానుసారముగా నుపయో గించుకొందురు. అతఁడు అధిగతతత్త్వుఁడే కాని సామాన్యుఁడు గాఁడని వానివర్ణనమందు ధ్రువపడుచునే యున్నది. అట్టి పాండిత్యముగలవాఁడు రచింపఁదగినదే యీ గ్రంథము.

మనుచరిత్రపద్యము లాముక్తమాల్యదలో నుండుటవలన పెద్దన రచిత మందు రఁట.

ఆముక్తమాల్యదాకృత్యారంభమున నాంధ్రవిష్ణువు కలలోఁ బ్రత్యక్ష మయి యాముక్తమాల్యద రచింపు మన్నపుడు స్వప్నవృత్తాంతము తన యాస్థానకవి పండిత బిరుదములతోఁ జెప్ప వారు స్వప్నఫలము వక్కాణించి వాని వంశప్రశంసయు రాయల ప్రశంసయుఁ జేసి, కృష్ణరాయేంద్ర కృతి వినిర్మింపు మనిరి.

అందు ఇతరు లన్నట్లు రచించినాఁడుగాన నితరుల పద్యములే ప్రత్యక్షముగ కృష్ణరాయలవారితో నన్నట్లు మార్చి చేర్చినాఁడు. ప్రత్యక్షప్రశంస కలుగునట్లు మార్చ వీలులేనివి మానివేసినాఁడు. చూ. 1–35–36. అందులో వానిలో నెక్కుడు భాగము పెద్దనగారి మనుచరిత్రలోనివి. కొన్ని యితరులవి. అందొకటి పెద్దనగారి చాటువని ప్రసిద్ధి. మిగిలినవి యితర కవులు కూర్చినవి యయి యుండును.

ప్రతి కవియు కృత్యాదిని కృతి వినిర్మింపు మని ప్రోత్సాహము గలిగించినవారు తన్నుఁ బ్రశంసించిన ప్రశంస తాను పద్యములుగా రచించుట కలదు.

ఇందు కృతి వినిర్మింపుమని ప్రోత్సాహము గలిగించినవారును వానిని ప్రశం సించినవారును కవులే కావున వారు తన్ను ప్రశంసించినమాటలు విడిమాటలు కాక

పద్యము అయి యుండుటచే నా పద్యమునే గ్రహించినాఁడు. అది యుచితమే కదా! ఒక పెద్దనయే కాదు. ఇతర కవిశ్రేష్ఠులును గలరు.

ఇంక మనుచరిత్ర గ్రంథమున 6-99. విష్ణురూపవర్ణనము.

“నీలమేఘముడాలు డీలుసేయఁగఁజాలు” అను పద్యమందలి నాల్గు చరణములు ఎత్తుగీతి వేయుగనే యున్నది. తన స్వప్నమునఁ గనఁబడిన యాంధ్రవిష్ణురూపవర్ణనకై గ్రహించినాఁడు.

ఆ పద్యములోని భగవత్స్వరూపవర్ణనము తనకు నచ్చియుండుటచే ఆ భావము తెలుపుట కా పద్యమే గ్రహించియుండును.

దశావతారవర్ణనములో—

శ్రీరామబాణవర్ణనము—పవిధారా—అను పద్యము.

ఆముక్తమాల్యదలో—రామబాణవర్ణనము ‘స్యందన’ అను పద్యమందు రఘూంకారముతో నుండుటచే పవిధారాది పద్యము ప్రక్షిప్త మగు నని తోఁచెడిని.

ఇంకొకటి—

జయ......జయ......

ఇది మనుచరిత్రలోనే ప్రక్షిప్తమయి యుండును.

అను—విష్ణుచిత్తుఁడు గదాధరుఁడై గంటలు వాయించుచు స్తుతించినపుడు కాలానుగుణముగాఁ బద్యము రచించెను.

మూలకథలోఁగూడ నాయన తాళముల వాయించుచున్నట్లే యున్నది. ఆ కారణమున భగవంతునికి నమస్కారముగూడఁ జేయలేదని యున్నది. మనుచరిత్రలో స్వారోచికి పరమేశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమయినపుడు, సాష్టాంగనమస్కారము చేసి వర్ణించిన వర్ణనములో మొదటిదిగా నున్నది. తర్వాత ‘అవ్యయానంత విశ్వేశ’ అను పద్య మున్నది. ఈ పద్యమున కాముక్తలో ఔచిత్య మెక్కుడు కలదు. పెద్దన రచించిన దని ఏ కారణమునకైన ధ్రువపడినచో తాళమునకు సరిపడియుండుటచే ఆముక్తమాల్యదలో గ్రహింపఁబడియున్నది. ఇంతకు నవి వేఱు పద్యములు.

ఇంతమాత్రమున శంకయింప వీలులేదు. కథారచనలోని మార్పులనుబట్టి రాయల కర్తృత్వమే ధ్రువమగుచున్నది. గోదాకళ్యాణమందు గోదాదేవికి యౌవనాగమనానంతరము వివాహము చేయించుట.

యామునాచార్యునకు క్షత్రియకన్యకావివాహము చేయించుట, యామునమునిచే యుద్ధము చేయించుట. రాణికి [illegible] కల్పించి రాణికి సహధర్మచారిత్వముగాఁ దెలుపుట. ఈ కల్పనలు [illegible] గ్రంథమున్నము [illegible]. గ్రంథముల వర్ణనలో

వర్ణించి యున్నారో గాని సామాన్యజనదృష్టింతు స్థావరవస్తువుల్యములలాగు ప్రకృతిని బహువిధముల వర్ణించుట.

వ్యాకరణ సంస్కారము కొన్నిచోట్ల నుండుట. అది చేసినవారు తప్పుండుట గాని పూర్వలాక్షణికులు పాఠాంతరములు గ్రహించినారు. ఈ గ్రంథము రచించినవాడు వీరశైవభక్తుడు గావలయును.

రాయలు శ్రీశైలాదిక్షేత్రములు సేవించినట్లున్నది. అట్టివాఁ డిది రచించి యుండఁ డని యొక వాదము—(చూ. ఆముక్తమాల్యద 3–15)

పెద్దన మనుచరిత్రలో శివస్తుతి చేసినాఁడే. అతఁ డెట్లు చేసినవాఁడనచో అతనికి మొదట శివభక్తికూడ నున్నది "మదిమది తప్పి" అన్నాఁడుగాన వార్ధకమున వీరశైవమునకు దిగియుండునని యొక రందురు. పోనిండు. అట్లైతే రాయలవారికిఁగూడ శైవులకు బ్రాహ్మణమతస్థులకువలె వైష్ణవము......కూడదా. దాని కేమి! రాజు తన కేమతమున నాసక్తియున్నను, మును పూర్వుల గౌరవరక్షణార్థము, ప్రజారంజనార్థము క్షేత్రములను సమముగా ఆదరింపవలయును. అట్లే రాయ లాదరించియుండును. లేదా మొదట కొంత శివభక్తియు నుండి యుండును. అతని పరమసిద్ధాంతము మాత్రము వైష్ణవమై యుండును. కేవల విష్ణుపారమ్య మొప్పినవారుకూడ శివస్తుతి చేయవచ్చును.

కేవల వైష్ణవుఁడైన నన్నెచోడుఁడు విష్ణ్వాదిస్తుతి గావించినాఁడు. శివపారమ్యము చూపినాఁడు. అది యసంభవము కా దని నా భావము.

ఇంక కృష్ణరాయవిజయ రాయవాచకములలో చెప్పమి యొక దోషము గాదు. అవి కేవల రాజ్యవిజయసంబంధి గ్రంథములు. అవి తర్వాతి కాలపు గ్రంథములు—

ఇంక వ్యాకరణాది విషయములనుబట్టియు ప్రయోగసరణినిబట్టియు విచారింతము—

కొంద ఱిందు ప్రాచీనలక్షణ విరుద్ధప్రయోగము లున్నవిగాన పెద్దన రచితము గానేరదు. పెద్దనమనుచరిత్రమున నిట్టి దోషములు లేవు. కావున రాయలవారిచే రచింపఁబడె నందురు.

మఱికొంద ఱవి ప్రాచీనసమ్మతములే. పూర్వకవులు ప్రయోగించియే యున్నారని సాధింప యత్నించిరి. అది మంచిదే. వాని ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యములలోనికి దిగినచో నది యగాధగాథ. సాధువు లని సాధింపయత్నించినవారుకూడ వి లక్షణము లకును లొంగని ప్రయోగము లెన్నిరి. అవి యుభయులచే కల్పింపఁబడిన పాఠము లందురు. ఇవియును దొరికిన పాఠములు సమన్వయించి చూచి, అందులో నేది సాధు వనదగునో యదియే మూల ప్రామాణ్యముగాని మనము దిద్దిచేసినచో నది ప్రమాణము లగునా!

అర్థైనచో కవిహృదయమును, కవిస్ఫోరణీయము తెలిసికొన శక్యమా! ఉన్నదాని ననుసరించి గ్రహింపవలసినవారము గదా. వ్యాఖ్యాత యున్నదాని స్వరూపము చేతనైన సమర్థింపవలసినవాడు. తప్పని స్ఫుటముగా తెలిసినపుడు మొదటి స్వరూపము చూపి తర్వాత తన యభిప్రాయము చూపవలసినవాడు.

ఉ. నైషధమున — 'ఇంగాలమివాయశక దరే' అనుచోట మల్లినాథుడు ఇంగాల పదము దేశ్య మన్నాడు. ఆ గారమని యెరుగలేనివాడా? అది ధర్మవిరుద్ధముగాని దిద్దలేదు మరియొక పూర్వుల వ్రాతప్రతిలో భిన్నపాఠము దొరకుపడు అది కవి విరచిత మనుకొనవలసినదేగదా! ఆ మల్లినాథుడు దిద్దలేదుగాని అభినవమల్లినాథులు దిద్దివేయుచున్నారు.

ఛందస్సునుబట్టి రాయకర్తృకమను నిలుపుము. చూడుడు. ఆముక్త. 1-58, 4-233, 6-75 (7-11) ప్రస్తావ్యతము లున్నవి.

1-58. కందము "కినుక్ గాంచు నమ్మాడువలన్
యమునకంటె రోయు మన ప్రశ్నోత్తే..."

ఇట 'అమునకం రోయు' అని మొదటనున్న సంయుక్తాక్షరములలో యతిస్థానమున నేది గ్రహింపబడినదో మూడవస్థానమునందు నదియే గ్రహించుట సంప్రదాయము.

చూ. సులక్షణసారము — 58-వ పేజీ.

ప్రాచీనప్రతులలోను, వావిళ్లవారి ప్రతులలోనుగూడ 'యమునకంటె రోయు' అని యున్నవి. దానిబట్టి చూడగా మొదట నున్న బిందుపూర్వకదకారమునుండి, రెండవ యతిస్థానమున 'మాదున' అనుచోట, 'దకార'ము మాత్రము గ్రహించినాడు. మూడవపాదమునందు బిందుపూర్వక దకారమునకు యతి సరిపెట్టినాడు. ఇట్టిది పెద్దన దానిలో లేదు. ఇతరులలోను కనబడలేదు. కాని అప్పకవి ప్రాంచదలక్షణమ్యా మందు.... కనబడుచున్నది. ఆరీతి నున్నచో పెద్దన పాదమునకు భంగము వచ్చునని కాబోలు దిద్దివేసినారు.

ఇట్టిదే మరియొకటి. 6.75. (7-11)

2 పాదము. స్తవమానోత్పాత భూతప్రకరకటివహోలావాలస్వర్ధి
4 ,, స్తవల్పాండంబుల్ వరిక సల్లదు బోడుపాదుమన్నవలు[illegible]ల్.

రెండు పాదములలోను దిద్దినారు, వ్యాఖ్యమాత్రము 'భూతప్రకర' అనుదానికి మాత్రము వ్రాసినారు. దీనిలో 2 వ పాదమున అప్పకవి ప్రయోగానుసారము

గమర్థింపఁ దోఁచినచో ర, ల యతి యగును. లేనిచో పూర్వలక్షణ విరుద్ధముగా సంయుక్తాక్షరముగాఁ జేసినట్లైనా యతి గ్రహించినాఁ డనవలెను.

తర్వాత—4-233 లో

'చరద్వృష్టిన్ వైరిపక్షేక్షణ ముపదివము ఖ్యస్వపక్షేక్షణం' మొదటిది 'చ,' రెండవది 'ష్టి' మూఁడవది 'ఖ్య' ఇట్టిది. ఖున్. ఎక్కడను కనఁబడలేదు. ఇట వృత్త అని దిద్దఁబడినది. వ్రాతప్రతి 'శస్త' అనుపాఠము గనఁబడినది. సంశయము. వ్రాతప్రతినిబట్టి, 'శస్త' దిద్దిన దిద్దవచ్చునుగాని వృత్తకల్పన మేమి?

ముక్తముమీఁద టీకవి మూఁడుచోట్ల నట్లు ప్రయోగించుటచేత సుకవు ముఖ్యముగా పెద్దనగాఁడు. రాయఁడే కావచ్చునంటను చక్కని సాధన మగును. 7-30 కాపు, రాష్ట్రనే కరియ వాక్ళ్లఁజట్టి సవరణలో—రాలక్-ద్వారాల.

1.82. పోయిగాయ వ్యవహారానుసారమున పోరగాయ యనవచ్చునా?

1-19. కలువఁదావు అని సవరణ.

ఈ ప్రాసయతి పెద్దన యుపయోగింపఁడు. రాయఁ డుపయోగించెనేమో.

తత్సమ ఉకారసంధి

ఈసంధి ప్రాచీనులు ప్రయోగింపలే దనుట సత్యమే కాని మేతద్గ్రంథభాగోదాహరణములతోనే అహోబలపండితుఁడు ఈ సంధి గ్రహించినాఁడు. తర్వాతిలాక్షణికులు నామోదించిరి.

ఆభాగములు:—

త్రిరంగ ధత్రంచు. ధర+అంచు.

7-44. ధృత్రాచు అని దిద్దినట.

2—9 గంగమునాని. గంగ+అను. వ్యస్తరూపక మనవలెనట. ఇతర గ్రంథముల నిట్లు కలదా?

2—27—'లఘుమంచు—లఘుమఞ్ లీల' అని దిద్దఁబడినది. లఘువంద కీర్తి యుక్తిలో—

3—19 పతాకన...పతాకన్ అని వ్యాఖ్య. పతాకగ అని టీక. రెండును సరసములు గావు.

4—16 చేష్టుడిగి—ఇట్టి పాఠమున్న మంచిదే.

వీని నిట్లు దిద్దిరో క్లిష్టముగా నన్వయించిరో మడిపెట్టుటకంటె అహోబిల పండితాదులు చేసినట్లు ఆసంధి నంగీకరింపవచ్చు. ఇతరులు దాని ననుసరింపకపోయినను, అది కావ్యభాషా మున్న దనవచ్చును.

ఇట్టి వింతలు గలవు కాని వ్యాకరణాపవాదమునకిది చాలునని విమర్శించుచున్నాను.

వైభవమునం జెప్పదగునని చెప్పవచ్చును. ఆంధ్రభాష యసాధ్యంబె యను పద్యమువట్టి యిది రాయల యాంధ్రకృతులలో మొదటి దని యూహసేయవచ్చును. ఆశ్వాసమునను. గీర్వాణకవితా సామ్రాజ్యమునను సాధించిన యాంధ్రకవితాగౌరవ మట్టి ప్రౌఢరూపము లుండవచ్చును.

ఆ ఆశ్వాసాన లాక్షణికులు తప్పులనక సాధించి మతాంతరముగా గ్రహించి నారు. అందిప్పి పెద్దనమనకంటె పెద్దనకవితకంటె భిన్నమనుట కిది యొక నిదర్శనము.

4—170 లో పాండిమునకు వ్యాఖ్యలో ఇదే పాఠము. ఇట పాండవముకే వ్యాఖ్యానమున టీకలో పాండిమునకు అన్నారు. పఱచు వృక్షమన్నారు.

7—44 శ్రీగంగోత్రందు. భృగుదందు అని యున్నది. టీక 27-వ పుటలో శోధించుకేది అనగా సమేదమని యన్నారు.

2—29 లవంగాదు ... ...

లఘిమాదు ... ...

అహిమకర ద్యుతి అని టీక

3—19 సతాళ, కతాక+ఆ. ఆది వ్యాకరణదోషము కాదు అని టీకాపాఠము.

4—229 కదుపువాడి వచ్చిందురు.

2—35 అల్పులను కొలువేడిని.

3—50 స్వారస్యేనకు [illegible]. ([illegible]) [illegible].

ఈ రీతిగ పెద్దనముద్రణములో చేర్పులు గలవు మరి. 4—32 'చకిత్రితాపారాణి' అను పద్యముండదు. ఇది [illegible] సమ్మతముల వ్యాఖ్యలు [illegible] కొందరు పెద్దనపద్యములు కొన్ని యుండుట గలిపిరి. ఆ కథ సందేహములుగా నున్నది. [illegible] పాఠములో విడిచిన కవి యింత ప్రౌఢపాఠములో రచింపగలడా యనుగుడు. [illegible] ప్రస్తావము రచించుచున్న పెద్దన కొన్నిచోట్ల మునుపు [illegible] పద్యములు రచించెనే దాని కేమి చెప్పవలెను?

ఆంధ్రపద పారిజాతము [illegible] తైలలుగాట [illegible] అందెందు కవిత్వము లున్నవి. నరసింహమూర్తి నఖములు హిరణ్యాక్షపుత్రుని చీల్చునపుడు వాడి యగుట, లక్ష్మీకాంతహారితునకు మృదువులగుట్లు, కవివాక్కులు కొన్నిచోట్ల కర్కశములగును, కొన్నిచోట్ల సుకుమారములగును నుండును సహజము. అది సత్యము.

కథ

ఆశ్వాసము—1 పాండ్యదేశమున విల్లిపుత్తూరు నగరము కలదు. అందు విష్ణు
చిత్తుఁడు మాలాకారణకైంకర్యము చేయుచుండెను. అతఁడు న్యాయార్జితవిత్తముతో
నతిథిపూజ సలుపుచుండెను.

ఆ. 2. మధురాపురమును పాండ్యమత్స్యధ్వజుఁడు పాలించుచుండెను. గ్రీష్మ
కాలమున నొక నాఁటిరాత్రి వస్త్రములతో భోగిసౌధమునకు పోవుచుండగా
నొకతీర్థయాత్రికుఁడైన నొక పరదేశిబ్రాహ్మణుఁడు సుభాషితములు తోడిబ్రాహ్మణునితోఁ
గలిసి చదువుచు,

'వలెఁ జదుష్ట్వయమని వృష్టికాలకై రాత్రికై దివం
బున జరకై వయస్సును గాని పరంబున కిప్పు డిమ్మహిన్
బనుపడఁ జేయఁగావలయు'

నను పద్యము వినఁగ, రాజు దానిభావము గ్రహించి ప్రాపించి, కడకుం దన మోక్ష
మునకు ధనుడై,

'ఎక్కడిది రాజ్యమిది యెక్కడిది భోగము లేటిసంపద్రమం
బక్కట! యస్థిరములైన శరీరమునన్ని మోహపుం
జిక్కు గనుచుంటి'

యనుకొని "ఇంతమాత్ర పరలోకసాధనమును యుక్తమార్గమెఱుంగుదు" అని నిశ్చయించు
కొని తన ధర్మపీఠపు బ్రాహ్మణులకుఁ దానములిప్పించి నముకకుఁడోయి మధురాపురము
పండితులఁ బిలిపించి వాదమునకు సన్నద్ధులైయుండ ఆస్థానసభలో త్రేలాడఁగట్టిన బంగారు
నాణెములమూటనెవరి వాదము చేయఁ ద్రెంచవలెనో తెలిపెను.

నాఁడు వాదము జరుగుచుండెను. అపుడు కుమారా విల్లిపుత్తూరులోనున్న విష్ణుచిత్తుఁడు
(మన్నారుస్వామి ప్రేరణమున) ధనప్రాప్తిమార్గమున పెంచె. విష్ణుమతస్థాపనకై
మధురకేగెను.

ఆ. 3. వాదము జరుగుచుండగా వచ్చిన విష్ణుచిత్తుని జూచి, వాదమాడఁగా
మీరు పరాయివారని మా వాదము కాదని వారు వాదము చేయుచుండఁగా కొన్ని మాటల
నాడి వారు తగ్గకుండిరి రాజు మాధ్యస్థ్యము నవలంబించినపుడు రాయలు కొన్ని
మాటలు చెప్పవలసినట్లు చెప్పి రాజానుమతిని సర్వమతములు ఖండించి విశిష్టాద్వైత
మతంబు స్థాపించి పరమేశ్వరుని నిర్దేశించి, అట్టి పరమేశ్వరుఁ గనుటకు నగిన యోగంబుఁ
జెప్పెను, శ్రాంతిక్షత్రియ వేదాంతవాదంబు విను మని చెప్పెను.

3-89. అందుమగల శ్లోకతతిఁ దెల్పి 'ఇంతకంటె సులభోపాయం బారాధనంబున-
నయ్యుద్ధోత్సాహుండు గాండీవి కుపదేశించిన శరణాగతి ధర్మంబు నిరపాయధర్మం బని అత
నికి మూలమంత్రపూర్వకముగా ద్వయంబు ప్రసాదించి భాగవతప్రధాను గావించెను.

అ. 4. (భాండికోపాఖ్యానము వేఱుగాఁ జూర్పఁబడును.)

విష్ణుచిత్తుఁడు వాదమున విజయ మొంది బంగారునాణెముల జాలె తెగి వానిముందటఁ
బడెను. అప్పుడు దేవతాదులుగూడ నుతించిరి. కాని కొంద ఱసూయాగ్రస్తు లనేకవిధ
ముల వాదముఁ జొచ్చిరి. దానిని గజముపై నెక్కించి యూరేగించి వారిపురంబునకుఁ
బంపుఁడని కొందఱు రాజపుత్రులను బండితులను రా జాజ్ఞాపింప వా రటూరేగించుచుండ
యంబున విష్ణుచిత్తునకు శ్రీహరి ప్రత్యక్షమయ్యెను. అతఁడు శ్రీహరిని ఓకావతాఁ
వచనలతో నుతించెను. శ్రీహరి దేవళ్ళి యెంగు విశ్వకర్మను జూచి యీ విష్ణుచిత్తుఁడు
తన ధనమంతయు భగవద్భాగవతార్పణము చేసి దారిద్ర్య మొందును. నీవు వెంటనే వీని
భవనము మణిమయంబుగ సకలసామగ్రీసంపూర్ణముగఁ జేయు మని యాజ్ఞ యొసఁ
గెను. అతఁ డట్లు గావించెను. విష్ణుచిత్తుఁడు తన పురంబునఁ జేరి తనగృహ వైభవముఁ
జూచి యిదియంతయు భగవదనుగ్రహఫలము మని యెంచి దొంటికంటె శతగుణంబుగా
భాగవతపూజాప్రవణుఁడై యుండెను.

ఒకనాఁడు బాలికలు సమర్పించిన యుంటికిఁ బోవుచుండి శ్రీహరి లక్ష్మీదేవికిఁ
జూపి 'యీ మహాత్ముఁడు ద్రోహ్యుఁడును, నిమహాత్ముఁడు ద్రోహ్యుఁడునుగా నెన్నెం
బడ్డవాంచి రసకృపాలికయమున', అన నతఁ డేమి యొనర్చె నని శ్రీదేవి యడుగ
యీ మహాత్ము చరిత్రము శ్రీహరి చెప్పెను.

అ. 5. విష్ణుచిత్తుఁడు తులసీవనమునఁ ద్రవ్వుచుండఁగా నొక బాలిక కనఁ
బడెను. అనపత్యుఁడగు నాకు భగవంతుఁ డనుగ్రహించినాఁడు కాఁబోలు నని యా
కన్యకను దీసికొనివచ్చి తనపత్నికియ్య నామె యా బాలికను బెంచుచుండెను. ఆపిల్లకు
బాల్యము గడచినది. యౌవనము అంకురించినది. అంకురించుటయే గాక ముదిరినది.
విష్ణుచిత్తుఁ డైశ్వర్యవంతుఁడయ్యును బువ్వమాలికారచన కైంకర్యము మానక చేయు
చుండ నామె యా మాలికలు తాను ధరించి నూతిలోనఁ దనయందము చూచి
మరల యథాప్రకారము బుట్టలోనుంచును. అట్టి దినకృత్యములతో 'ఏ
వాడిన మారికొందుముల పాడికఁ దలఁపవచ్చు, ఏలఁడే సతులం గాపాడినవాఁడు?' అని
శ్రీహరి కృష్ణాద్యవతారలీలలఁ బునఃపునః స్మరణంబు గావించుచుండె నామె
చెలులు, ఆమె శ్రీహరిబద్ధానురాగ యగుటయు, విరహవేదన నొందుటయు గ్రహించి
గొంతవఱకు మేలమాడి తుదకు నీవు సత్యభామవు అని యథార్థము తెలుపఁగా నాక

విష్ణుభక్తులై వారలు నాగకన్యక లగుట వారివలన విని, శ్రీహరిని ఈ దేహముచే బొంద లే
నేమో యోగశక్తితో నీ దేహము విడిచి శ్రీహరినిఁ బొందెద ననఁగా 'ఆ యదుపతంబు
మొదలఁ జన్మించు, నీను రంగమునందు నిల్చి వేగపా టేల? యటఁద నీ కభీష్టగుటకు
సర్వజనుల సన్నిధి పాణిగ్రహణంపు' మనిరి క్రమక్రమముగా నామెకు శ్రీరంగశాయి
మీఁద వలపు హెచ్చెను. విరహవేదన ననుభవించి యవస్థాదశ నొందిన కూఁతురి
చేష్టలకు దుఃఖితుండైన విష్ణుచిత్తుఁడు కారణంబు గ్రహింపనేరక, వటపత్రశాయి
స్వామితో దన కూఁతు నవస్థఁ దెలిపి దానికిఁ బరిహారమేమి స్వామీ యని దైన్యముతో
నడుగ శ్రీహరి యును కంపాలితయమునఁ దచ్ఛాంతిననమునకు మందస్మితంబుచేసి గోదాదేవి
పూర్వవృత్తాంతముఁ జెప్పెను.

అ. ౫. దానికి పీఠికగా మాలదాసరి వృత్తాంతము చెప్పఁబోవుఁగా.

అ. ౬. మాలదాసరియొక్క యీ ప్రశస్త కథామూలమున వరాహావతారమున
భూదేవి మాయ పూజోచితోపచారముల విశేషఫలంబు గావంబ యని వైష్ణవియుం దాఁ
గావునఁ విరోధులన కుతూహలంబునం బోయిన సిరావలి క్రలంధించ్చే తా గాథ గాథార్థ
సమేత గీతాసంబునం బ్రస్తుతుచ్చుటగాని చేత్రాం బు గాడిన నిచ్చ శ్రీరంగంబునకు రంగేశు
సేవింపఁ బోవఁగాసిరాఁ బిమ్మట యూఁతియ్య శ్రీరంగంబునకుఁ బోయెఁ దీసికొనిపోయి
యచటఁ గొలువుదీరియుండి స్తుతించిన మునిఁ గయుంగొని కులక్రమ్నంబు గావించి, తను
మాంబలుల నము ప్ర ము నాముక్తమాల్యదివ్యాభరణప్రాయంబు వాక్ప్రాయంబుగాఁ జూచి
చివ్వరించి తమకము నాపలేక యామెను తన యంతఃపురంబునకుం దిరిస్సాలించి విద్య చే
నొండెయంగను దగఁజేస్ప, మాయాకన్య నచట యుండె. విష్ణుచిత్తునకుఁ దీర్థప్రసాదంబు
చ్చెడి వంశముగా నతఁడు ఆ యూకన్యం బాలకీగా చిక్కించుకొని యింటికి వచ్చి తెలి
సియు గా నామె యుద్విగ్నయగు మిక్కలి పై 'మెచ్చి' చిక్కు బ్రాహ్మణుడనైన
నన్ను మోసము చేయుట! దొంగతనపు దయాదిన చేసినావఁటో చూడుఁగా నఖులారా? యని
మొఱపెట్ట భాగవతశ్రేష్ఠులును భువనభక్తపథయుకుపై వాని న్యాయవనంబునకు గేలిసేయుం
చున్నవాఁడని యతనికిఁ దోఁచినట్లు 'యుగ' యని వచ్చి మాటలాడెద వేల! యూపిల్ల మా
యింటనే యున్నది. సరిగాఁ జూచి తెల్పు మయము. మేమొక్కటొ గొనము. వృథాగా
మమ్ము దూఱెద వేల యని నతఁ డింటికేగి తనకూఁతుం జూచి సంతసించియుండ రంగశాయి
స్వామి బ్రహ్మరుద్రాదులం బంపి యీ వృత్తము తన కిమ్మని యడిగించెను. విష్ణుచిత్తుఁ డానందమున
నంగీకరించెను గాని 'తనపెండ్లి సంబంధపు కెనుకకుఁ గని మీరు తెచ్చియిచ్చి నన్నె
ముల్కుని నడులు; గాన పాణిగ్రహమునకు విజయంబుసేయుఁ బుత్రిక నిచ్చెద' అని వారికి
బంప వారు శ్రీహరితో నిట్లు మనవిచేయ శ్రీహరి సమ్మతించి సపరివారముగా విల్లిపుత్తూ

రికిఁబోయి మహారాజకుమారుఁడు పెండ్లికి దరలి వెడలి యొక రాజకన్యను పెండ్లాడిన రీతి నామెను పెండ్లియాడి శ్రీరంగమునకుఁ దీసికొనివచ్చి,

తే. సహ్యకన్యా తటోద్యాన చంపకస్ర
గాజముల నీలకుంతలఁ గ స్తరించి
కంతు సామ్రాజ్య మేలించి కరుణఁ జిక్క
మొలయు జగముఁ బాలించుచున్న వాఁడు.

కథావిమర్శనము

కవి ద్రావిడప్రబంధమునుండి యీకథ గ్రహించినాఁడు. గ్రహించుటలో స్వకల్ప వృత్తాంతములు ఆముక్తమాల్యదా కన్యకకు ప్రాధాన్యము వహింపించి రసానుగుణముగా శృంగారప్రబంధరీతికి మార్చినాఁడు. భగవంతునికి ప్రత్యక్షముగా ముందు నొకగాఢ భావము కల్పించినాఁడు. ఆముక్తమాల్యదా శ్రీరంగశాయిలను నాయికా నాయకులుగా చేర్చుటచే నాయికకు మొదట విరహము కల్పించి తర్వాత నాయకునకు విష్ణుచిత్తుని స్వాంతమున మొదలివిమునఁ గొంచెము ఎఱుఁగుటు మారి చిత్రముగ పెండ్లి గావించినాఁడు. విష్ణుచిత్తుని ప్రపత్తియోగము లేకుండా చిత్రించుట విక్రమముగానే యున్నది. తన పొందు కోరుచుండు దేవు స్వప్నమునకు వచ్చి ఆమె పెండ్లి కాదు లేదా యామెను భార్యగా తెలిపియుండవచ్చును. లేదా తానే గ్రహింపవచ్చు. అట్లు కాక యుండి యున్నాడు మన్నారుస్వామి మనసిచ్చెను గాన యాయన మహాశయుఁడు శ్రీరంగస్వామియొద్దకుఁ బొమ్మనుటయుఁ బ్రకృతికిఁ గొంచెము విరుద్ధమే.

ఈమె లక్ష్మీదేవ్యంశసంభూత యని భావింపరు. ఈ ప్రబంధమునఁ బూర్వ చరిత్రలు పెక్కు సత్యభామవు గాను 5 ఆ. 74 యని యీ గ్రంథమున ప్రత్యక్షముగా ప్రస్తావనయైన దని చెప్పినాఁడు. విష్ణుచిత్తుఁడు మన్నారుస్వామితో మాటలాడినప్పుడు చండాలబ్రహ్మరాక్షసోపాఖ్యానము చెప్పె, ... వరాహావతారమునఁ బలికిన చిన్న భూదేవియు గానోపాఖ్యానమునఁ జెప్పఁబడిన ఆముక్తాల ... వచ్చిన దని కథ మార్చి, ఆమె భూదేవ్యవతార మని చెప్పుట కేవలము చండాల బ్రహ్మరాక్షసోపాఖ్యానమునకు ఇందు నవకాశము కల్పించుట కని తోఁచెడిని. దాని ప్రయోజన మిది. ఏమన్నను పతితపావనకరణవిష్ణుభక్తిగల మాలదాసరి శ్రేష్ఠుఁ డనుటయు నా మాలదాసరివలన బ్రాహ్మణునికి ముక్తి యిప్పించుట యనునదియుఁ బ్రయోజనము.

నగరు మాలికాకరణైకకర్మము చేయు విష్ణుచిత్తునిచేఁ బండితులను గెలిపించుటలో భగవంతుఁడు నే నున్నాఁడ నని నిలఁబడి యుండుటచే నాటకము పరిహృతము యగు నది. అకుటిలకుటుంబసమర్థుఁడుగదా పరమేశ్వరుఁడు!

పెండ్లి చేయుటలో విష్ణుచిత్తుఁడు ఆముక్తమాల్యదను శ్రీరంగమునకుఁ గొనిపోవ నతఁ డామెను వివాహ సంగ్రహము చేసికొన్నట్లు [illegible] పూర్తిగా కల్పనము, విష్ణుచిత్తుని మొఱ, మరల సత్యాముక్తమాల్యద యొంటరుండ బ్రహ్మాదుల ముఖమున సత్కృత్య దనుకుట. మాలికలను మోచి తెచ్చి, యాయంగాలను, వచ్చిన పెండ్లాదపద్యాని కల్పించుట లోకోక్తి [illegible]. దాని సాధనమునకు [illegible] కల్పనము. దాని యొక్క శక్తి తెలుపుటకై విదలుటయు రంగేశు సంతకపురముఁ జేయుటయుఁ [illegible] బడినవి. ఆముక్తమాలికలు శ్రీవారికిఁ బ్రియము లని తెలుపుటకై కథాకల్పనముఁ గొంతకాలము [illegible] మున్నది.

మనుచరిత్రకర్త [illegible] వర్ణింప లేదు.

[illegible]

ఈ చరిత్రకు గ్రంథమునందుఁ బ్రసక్తియే లేదు. 'విష్ణుచిత్తుఁ డింకను, యామునుఁ డొకఁడు వైష్ణవసిద్ధాంతము నిలఁబెట్టినా' రని చెప్పి యామునచరిత్ర మంతయుఁ జెప్పెను. ఆయనకు గొన్ని మార్పులు గావించెను. ఈ చరిత్రప్రవేశము సమయసందర్భరీతిలోపములకై ప్రవేశపెట్టబడినది. యామునాచార్యుఁడు పాండ్యరాజు సభలో ప్రసంగములో [illegible] నిల్చినది.

పాండ్యరాజాస్థానమున్న కుడితుఁడు వాదమున పితరుల జయించి వారివలనఁ బన్ను పుచ్చుకొనుచుండెను. ఆతఁడు పన్ను నిమిత్తము భటులను బంపఁగా యామునుఁడు ఘనము లేక [illegible]. అది యామునుఁడు తెలిసికొని, వారి గొప్పతన మున్న కర్మము చించి పాఱవైచి మఱియు పత్రికపై 'న వయం కవయస్తు కేవలం న వయం కేవలమాత్రపాఠకాః, అపితు ప్రతివాదమత్త ప్రకటాటోప విపాటనక్షమాః.' అని వ్రాసి కుడు రాజపురోహితుఁడు రాజునకు చూపి తెలిసి వారికిఁ గోపము తెప్పించి పంపించెను. వారి నిరాదరవాక్యముల నిరాకరించి యామునుఁడు రాజదర్శనమునకుఁ బోలేదు. ఆతఁడు చాల సమర్థుఁ డని రాజు వాని సగౌరవముగాఁ బిలిపించెను. ఆతఁడు రాజసభకు వచ్చెను.

ప్రబంధమందలి మార్పు

రాజు శైవమతాభిమాని. రాణి వైష్ణవమతాభిమాని. రాజునకు వ్యతిరేకముగాఁ బ్రవర్తింప నిష్టములేదు. కాని వైష్ణవులకు రహస్యముగా దానధర్మము లాచరించుచుండెను. యామునుఁడు [illegible] పురమునకు వచ్చి, వైష్ణవుఁ డగుటచే రాజసభాప్రవేశము కనఁజాలక ద్వారపాలముఖమునఁ దన రాక రాణికి తెలియఁజేసి,'వారి కలిగినచో వైష్ణవమతము స్థాపింతు

గలదు. రాజు వైష్ణవవిముఖుఁడు గాన నాకు సభాప్రవేశము దొరకలేదు. నీ విధుఁడవు నీవు విశ్వాసయుండు. నీభర్తతోఁ జెప్పి నాకు సభాప్రవేశము గలిగించితివేని వైష్ణవమతము స్థాపించి నీ భర్తను విష్ణుభక్తిపరాయణునిఁ గావించెద నని వార్త నంపెను. ఆమె భర్తతో నేకతమం దున్న సమయమున నాలింగించి 'ఏటేటా వాదము చేసి శివమతము జయించుగా వచ్చెనే చూతముగా రావింపుము!' అన్న మఱునాఁ డామె వానిని రప్పించెను. ప్రలాభమువలదాని కాటెఁ బూర్వకథాకీర్తియు సూచకముగా నున్నది. కాని విష్ణుమత విముఖునకు నిది యేమార్గ మని కవి యట్లు మార్చెనేమో!

యామునాచార్య రాజ్యప్రాప్తి

యామునాచార్యుఁడు సభలో వాదము చేయుచు దోషాల్పుడు రాజపురోహితుఁడును రాణియుఁ గూడ సభలో నున్నారు. యామునుఁడు పురోహితుని జయించు నని రాణి యున్న యామునుఁడు జయించెనేని యర్ధరాజ్య మామె కిచ్చెద నని యొడంబడి, ఓడినచో రాణి రాజునకు ఆఱుమాసములు దాస్యము చేయ సిద్ధయు మనెను. యామునుఁడు వాదమున జయించిన తరువాత రాజు తన ప్రతిజ్ఞాప్రకారము రాణి కర్ధరాజ్య మీయఁబోవ నామె యా యర్ధరాజ్యము యామునున కిప్పించెను. ఇతఁడు వివాహము చేసికొని సుఖస్థితి నొందెను.

ప్రబంధమునందలి మార్పులు

యామునుఁ డోడినచో వానికి లింగము కట్టి శైవ మిప్పించుట, పురోహితుఁ డోడినచో రాజు పరివారసహితముగ శైవము విడిచి వైష్ణవము గ్రహించుట, రాణి కిది శైవమిప్పించుటయు ప్రతిజ్ఞావిషయము. యామునాచార్యుఁడు జయించిన తరువాత రాజు విష్ణుభక్తిపరాయణుఁ డయి తన చెలియలిని యామునాచార్యున కిచ్చి పెండ్లిచేసెను. పాండ్యదేశమున భాగినేయుఁడే పట్టాభిషిక్తుఁడుగావున చెలియలికొడు కగు యామునమునికి నర్ధరాజ్య మిచ్చి, యువరాజుం జేసి, సాంగవేదాధ్యయనము చేసిన యామునునికి నథర్వవేదంబు అభ్యస్త మని తెలిసి దివ్యాస్త్రపరిజ్ఞాత యగునట్లు నేర్పించి దుష్టపృథ్వీనాథులపై దండయాత్ర కనిపెను. అతఁ డట్లు దండయాత్ర కేఁగి శత్రువుల జయించి రాజ్యము చేయుచుండెను. పూర్వకథావిరుద్ధమును కలియుగనిషిద్ధము నగు సవర్ణస్త్రీవివాహము అపధర్మముగా నంగీకరింపఁబడిన శత్రుజేతయు, యామునాచార్యున కారోపించుటయు ఇది యశాస్త్రీయ మని కాని కేవలము విష్ణుభక్తునకు వలసిన స్వామిభక్తి అర్హమా యని కాని యేవిధమగు సందేహమును గలిగింపక స్వాభావిక కార్యానుసరణము చేసినట్లు రచించినాఁడు.

కృష్ణదేవరాయల కాలమున నట్టి ఆచారమున్నట్లు చెప్ప వీలు లేదు కాని బ్రాహ్మణులు శస్త్రజీవిక యవలంబించియున్న ట్లూహింప నవకాశము కలదు. వివాహసాంకర్య వృత్తిసాంకర్యములను మాపించి తనసంస్కారాభిమానము తెలియుద్పుటకే కవి యిట్లు రచించె ననవచ్చును. రాజీ ప్రబోధము రచించె ననుటకు కూడ నిది కొంత తోడ్పడు చున్న యది యనవచ్చును. మతవాదమున జయించిన బ్రాహ్మణునికి రాజ్యమును చెల్లెలను ఇచ్చె నని రచించుటను బ్రాహ్మణులు సందేహింపకపోరు. రాజ్యమును ధనువానికే పోనియుక యర్హున కిచ్చుటయు, బ్రాహ్మణ క్షత్రియుల సమ్మేళనము, బ్రాహ్మణుల శస్త్ర పరిజ్ఞానము, దానివలన శత్రుజయము బోధింప నిట్లు రచించియుండును. అట్టి సంస్కారము దేశహితము, కర్త పెద్దవయ్యె నైనచో ఇట్టి యసవర్ణవివాహము, వృత్తిసాంకర్యము కల్పింపవలసినచో ధర్మవిరోధ మున్న దని, బ్రాహ్మణ్యము పోవుచున్న దనియో, రాజ్యభాగము పరిమార్గింపకర యనియో మొట్టో యనిపించును గాని సామాన్యముగా విడిచి పెట్టునా?

ఖాండిక్య కేశిధ్వజో పాఖ్యానము

(విష్ణుపురాణము లోనిది)

పాండ్యరాజుసభలో విష్ణుచిత్తుఁడు మహాన్యసించు నది గ్రహింపబడినది. మూలకథలో లేదు. ఆ సంవాదమువలని సిద్ధాంతము ప్రమాణముగా గ్రహింపక యుండుటకే అతఁడు మారి ధర్మపద్ధతులా ప్రోక్తమును శరణాగతిధర్మమే శ్రేష్ఠమును సులభము నని యుపపాదించినట్లు రచించినాఁడు.

ఈ కథలో ఖాండిక్యుఁడు కర్మనిష్ఠగలవాఁడు. కేశి బ్రహ్మనిష్ఠగలవాఁడు. ఏ ఋత్విక్కులును, ఏ ఋషులును చెప్పలేని ప్రాయశ్చిత్తము క్షత్రియుడగు కేశి యెరిఁగియుండుట, నా విషయము కొనసాగించుచు లంఘించుటయు చూపఁబడినవి. బ్రహ్మజ్ఞానముందు కేశిధ్వజుఁడే గట్టివాఁడు. వానియుపదేశమునచే ఖాండిక్యుఁడు జ్ఞాని యగును. బ్రాహ్మణనిరాదరము లేదు గాని బ్రాహ్మణులకంటె శ్రేష్ఠులు. 1. శత్రువునొద్ద నైనను గ్రాహ్యమున్నయెడ అది యెట్టిదైనను గ్రాహ్యమేయనియు, 2. శరణాగతుఁడగు శత్రువును బాధింపక వానికార్యము నెరవేర్పఁదగు ననియు, 3. శత్రువునకు మరల రాజ్యమిచ్చి వానిని వానిస్థానమున నిలుపుట యుక్తమనియు, నను మూఁడు విషయములు నిందువలన గ్రహింపఁదగును.

వైదికులు కృష్ణదేవరాయని పరివారములో నున్నవారని యతని యవసరాజ్య స్థాపనాచార్యుఁడనియు, గజపతివిజయము వానిచేతఁ బరిగ్రహించుట వానికి వరల

రాజ్యమిచ్చుట, తెలుపుచున్నది. పరమార్థవిషయమున భగవద్గీతావాక్యమే ప్రమాణ
మని స్థిరపఱచినాఁడు.

రాజనీతి:—ఇందు విశేషముగా పూర్వ నీతివాక్యములలో కొన్ని నూతనవిష
యములు చేర్పఁబడినవి. దీనిచేఁ గృష్ణరాయనిరాజనీతిపద్ధతి గ్రహింపవచ్చును.

చండాల బ్రహ్మరాక్షససంవాదము:—ఇది వరాహపురాణములోనిది. ఈ
కథాప్రవేశమునకై లక్ష్మీదేవ్యంశసంభూత యని ప్రసిద్ధిగల యాముక్తమాల్యదను భూదే
వ్యంశసంభూతగా మార్చెను. ఈ కథయందు బ్రాహ్మణుఁడు యాగమధ్యమందు తొలఁగి
బాధచే వ్యతిరేకమువలన బ్రహ్మరాక్షసజన్మము గాంచెనని మూలగ్రంథము. బ్రాహ్మ
ణుఁడు దేవదేవానుగ్రహము లభించి విద్యాగర్వమున మదించి పరదేశములకేగి రాజుల
మూలమున ధనము సంపాదించి, స్వగృహమునకుఁ బట్టుకొనిపోవుచుండఁగా దొంగలు
కొట్టిరట్లు, దానివలననే యాతఁడు చచ్చుచుఁ గ్రాంతిపక దొంగలవారిచేఁ జంప
బడుటచే విప్రునకు బ్రహ్మరాక్షసజన్మము వచ్చెనని వ్రాసినాఁడు.

తుదకు:—వానికి విష్ణుభక్తుఁడగు చండాలునిచే ముక్తిగాఁ జేసి విష్ణుభక్తి
యొక్క మాహాత్మ్యము నిరూపించెను. ఇది దేవస్థానమునందె విష్ణుభక్తి శ్రేష్ఠ మనుటకే. ఇప్పు
డు రామానుజాదివ్యాఖ్యానములు కాలక్రమమున బాగుగ వహించినట్టి వారలకు ఇష్ట
భావము కలిగియుండుటచేతఁ గదా! ఈ కథ కవికిష్టమగు విషయముల పోషకసామర్థ్యము
కలిగించి యుండుఁ గావలెనని యనుట స్పష్టము.

పాండ్యరాజు:—సర్వసిద్ధాంతము రాత్రి తిరిగినాఁ డని మూలకథా
మంచి భోగిసంపన్నుఁడగుట, భోగలాలసుఁడైన వీనికి భక్తి కలుగుటకును, ముందు
వైరాగ్య ... చెప్పుటకో ప్రయత్నము గాని చిట హేతువును ... చేర్చుటకు
మార్చుటకు నయినదియగును. అది సామాన్యరాజునకు సహజలక్షణము. రాజు దేశ
మంతటికి బోవుట యప్పటియాచారము. రఘువంశాదిగ్రంథములందును రాజు తన్ను
వరించిన స్త్రీయను జూచుట లేదు. కాని యాతనిని చెడిపించినట్లు లేదు.

ఋతువర్ణనము

యామునాచార్యుఁడు యుద్ధయాత్రకు బయలుదేరఁబోవ వర్షాకాలము వచ్చెను.
ఆ వర్షాకాలము యుద్ధాద్యవరోధకమనియు, సామాన్యప్రజలకుఁ గష్టమనియుఁ జూప
కొంతయో విపరీతముగాఁ బ్రకృతిని వర్ణించినాఁడు.

తర్వాత యుద్ధానుకూలమగు శరత్కాలము వర్ణించెను. అటు గ్రీష్మాం
తగమనమునకు వివాహమునకు తగు వసంతము వర్ణింపఁబడియెను.

కవి వర్ణ్యమును గాంచినపుడు తనకుం దోచిన భావములన్నియుం బిడువక వర్ణించు స్వభావము గలవాఁడు గావున నవి యంత విపులము చేయుట యుక్తమే.

ఇందు మనుచరిత్ర గ్రంథమున మూలకథలో రసాభాస మున్నదని నట్లై యుండి వాఁడు మార్పు చేయవలె ననవచ్చును. మనోరమ పెండ్లి యగునప్పుడే తనసఖియు రోగబాధచేఁ బీడనొందుచుండ నేను పెండ్లాడి సుఖము నొందఁగలనా యని స్వరోచి యా వృత్తాంతము తెలిసికొని, తనయాయుర్విద్యాప్రభావమున వారికి బాధ బాపిన ట్లున్నదానిని - వివాహానంతరము వారి ప్రేమసంగమ సమయమునఁ జెప్పినట్లు మార్చినాఁడు. ఇట్టివే మఱియొకటి రెండుమార్పు లున్నవి. ఆముక్తమాల్యదలో నట్లుగాక మార్పులు పెక్కులు గలవు.

ఇందు 1. విష్ణుచిత్తవిజయము. 2. యామునచరిత్ర. 3. చండాల బ్రహ్మరక్షస్సంవాదము, గాథమహిమ. 4. గోదాకల్యాణము అను నాలుగు గ్రంథములు కలవన వచ్చును.

ఈ యాముక్తమాల్యదప్రబంధమునకు శ్రీవేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు తామొక వ్యాఖ్యానము రచించుచున్నారనియు నీ గ్రంథమునకు ప్రకటనసహాయము కావలెననియు శ్రీ [illegible] ప్రార్థనచేయగా [illegible] 1000 యిచ్చిరి. శ్రీశాస్త్రి గారు [illegible] కాని యుండిరి [illegible] శ్రీకృష్ణరాయలకు [illegible] సాధింపలేదని [illegible] గ్రంథమున [illegible] ప్రాచీన పాఠములు [illegible] శ్రీ [illegible] ప్రభువు [illegible] ప్రాచీన పాఠములకు [illegible] ప్రమాదములను [illegible] తొలగించి [illegible]

[illegible].

ఉపోద్ఘాతము

[శ్రీ మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులవారిది.]

ఈ ప్రబంధరాజము జగత్ప్రసిద్ధులగు శ్రీకృష్ణదేవరాయలచే రచింపఁబడినది. ఆముక్త = (తనచే) ధరింపఁబడిన, మాల్య = పూలదండను, ద = ఇచ్చునది, అని శబ్దార్థము. దీనికి సరియయిన ద్రావిడభాషాపదము "శూడి కొడుత్తాళ్" = (ధరించి యిచ్చినది) అని. ఇది విష్ణుచిత్తునిపుత్త్రిక యగు గోదాదేవిపేరు. ఇందుఁ జెప్పఁబడు ముఖ్యకథాంశ మీగ్రంథనామమువలననే స్పష్టమగుచున్నది. దీనిలోఁ బ్రధాన ప్రతిపాద్యము గోదావిష్ణుచిత్తులకథ లగుటచే గోదాదేవినిబట్టి "ఆముక్తమాల్యద" యనియు, విష్ణుచిత్తునిబట్టి "విష్ణుచిత్తీయ" మనియు నీప్రబంధము నామద్వయముచే వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. ప్రధానకథాశరీరముతో విశేషసంబంధము లేనివయిన కొన్ని కథలను సంబంధము గల్పించి కవి యామునాచార్యవృత్తాంతమును, ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదమును, చండాల బ్రహ్మరాక్షససంవాదమును నడుమ నడుమ నిచ్చినట్లు కొన్ని మార్పులు చేసి వ్రాసియున్నాఁడు. ఆ మార్పుల నిఁక ముందు గనంబఱుప బోవుచున్నాఁడను. గోదావిష్ణుచిత్తులకథగాను యామునాచార్యచరిత్రమును, వైష్ణవ ప్రాచీన గురుచరిత్రములు గురుపరంపరాప్రభావము శ్రీవైష్ణవముమాచార్యచరిత్రము నుండి తీసి దీనిలోఁ గూడఁ గొంత కథాంశము మార్చి కవి ప్రబంధరూపముగా వ్రాసెను. కావున నీగ్రంథము శ్రీవైష్ణవమతావలంబుల కత్యంతోపాదేయము. ఇది అలంకారశాస్త్ర విహితోత్తమకావ్యలక్షణోపేతంబయి రాణించుటయే కాక, విశిష్టాద్వైతసంప్రదాయ ప్రతిపాదకం బగుటచేఁ బరమార్థానుసంధాయకముగూడ విద్వజ్జనుల కుపకరించుచున్నది. అంగముగా నాయికాప్రకరణములయందు శృంగారాదిరసము లనుప్రవిష్టములయి యున్నను, దీనిలోఁ బ్రధానరసము భక్తిరూపాపన్నమైన శాంతరసము. విష్ణుచిత్తుఁడు శ్రీవైష్ణవులమతగురువులగు పన్నిద్దఱాళ్వారులలో నొకఁడు. ఇతనికి పెరియాళ్వారని ద్రావిడనామము. (పెరియ=పెద్ద, ఆళ్వార్=భక్తుఁడు), అందఱికంటె భగవద్భక్తి యధికముగాఁ గలవాఁ డగుటచే నీపే రబ్బినది.

విష్ణుచిత్తుని చరిత్రము

భరతఖండముయొక్క దక్షిణదిగ్భాగమున నుండు పాండ్యదేశమునందలి దివ్య క్షేత్రములలో [illegible] శ్రీవిల్లిపుత్తూరు (ధన్వినపురము) అను నొక గ్రామము

గలదు. ఈ గ్రామ మాతని నివాసస్థలము. ఆతడు శ్రీవటపత్త్రశాయి (శ్రీవడపెరుంగోయిలార్) అను అర్చావతారమూర్తి అలరారుచున్న [illegible] ముకుందాచార్యు లితని తండ్రి. తల్లిపేరు పద్మ. బోధాయనసూత్రము గలవాడు. యజుశ్శాఖాధ్యాయుడు. *పూర్వశిఖ్యుండు. తలిదండ్రు లితని జననకాలమున జాతకర్మాది సంస్కారముల నొనరించి విష్ణుచిత్తుడను నామ మిడిరి. గర్భాష్టమమం దుపనీతుని జేసి వేదాదివిద్యల గఱపిరి. కాని యితడు బాల్యమునుండి విశేష విద్యాసక్తుండు గాకపోయినను సకల జగత్కారణుండైన శ్రీమన్నారాయణునియందును భక్తులయందు నధికభక్తి గలవా డగుటచే స్వగ్రామమందున్న వటపత్త్రశాయిస్వామి నుపాసించుచు దన పూర్వులు సంపాదించిన పారితరమైన కూటభూమియందు నానావిధ పుష్పవృక్షములతో గూడిన యొక పుష్పోద్యానమును వేయించి నిత్య మాస్వామికి దులసీపుష్పమాలికల గట్టి మాలాకారునివలె సమర్పించుచుండెడివాడు.

ఇట్లు విష్ణుచిత్తుడు దనయందలి భక్తితో వటపత్త్రశాయిస్వామి కభీష్టమైన పుష్ప కైంకర్యము సలుపుచున్న కాలమున పాండ్యదేశమునకు రాజధానియైన మధురలో రాజ్యము సేయుచున్న వల్లభదేవుడను పాండ్యరాజొకనాటి రాత్రి నగర పరిపాలనము నిమిత్తము ప్రజల యుక్కుమాటలను వినగోరి మారువేషము ధరించి పట్టణపు వీధులయందు సంచరించుచుండగా నొకయింటి యరుగుమీద నిద్రించుచున్న బ్రాహ్మణుని లేపి 'నీ వెవ్వడవు? అర్ధరాత్రమున నిచట నేల యొంటిగా బరుండియున్నావు" అని ప్రశ్నించెను. "అయ్యా! నేను పరదేశపుబ్రాహ్మణుడను. కాశికి బోయి గంగాస్నానము జేసి గంగ దెచ్చి సేతువందు రామేశ్వరమున కరుగుచు నిచటికి వచ్చితిని. ప్రయాణబడలికచే నీ రాత్రి యిచట పడియుండుటకు [illegible] యిచట బండుకొంటిని" అని బ్రాహ్మణుడు బదులు పల్కెను. అది విని రాజు, "విప్రోత్తమా! నీ వనేక దేశములు జూచినవాడవు. 'దేశాటనం పండితమిత్రతా చ' అనునట్లు మిగుల జ్ఞానము సంపాదించినవాడవై యుందువు. నీ కనేకవిషయములు తెలిసియుండవచ్చును. నీకు దెలిసినవానిలో సారవత్తరమైన యొకవిషయమును నాకు చెప్పుము" అని ప్రార్థింపగా నావిప్రుడు వాడు రాజని తెలియజాలకపోయిన నెవ్వడో యితడు దగు పెద్దమనుష్యుడని తలంచి, శ్లో. "వర్షార్థమష్టౌ ప్రయతేత మాసా న్నిశార్థ మర్ధం దివసం యతేత,

* నడినెత్తిని జుట్టుగల శాఖయొకటి దక్షిణదేశపువైష్ణవులలో నిప్పటికి నున్నది.

వర్ధక్యేహితో ర్వ్యయసా నవేన పరత్ర హేతో రిహజన్మనాచ"* అను శ్లోకము నాభూసురుఁడు చదువ విని యారాజు ఆ శ్లోకతాత్పర్యమును గ్రహించి పరలోక ప్రాప్తికై తగినధర్మము నాచరింపక ఆయువు ధనంతయు వ్యర్థముగా గడపి మోసపోతి నని నిర్విణ్ణుడై యొంటి తన నగరికిఁ బోయి సర్వశాస్త్రవేత్తయు భగవద్భక్తుఁడు నగు తెల్వ నంబి యను స్వపురోహితుని బిలిపించి యాతనితోఁ, 'ఏనతలంపు వెల్లడిచేసి బ్రహ్మ విష్ణు శివేంద్రాదులలో నెవ్వఁడు పరుఁడో ఎవ్వని నుపాసించిన ముక్తి సిద్ధించునో అసంగతిఁ దెలిపెడు నుపాయముఁ జెప్పు" మని ప్రార్థించెను. ఆమాటల కాతఁడు సమ్మతించి కొలువుకూటమున నొక స్తంభము నాటించి దానికొసను బంగరు నాణెముల సంచి యొకటి వ్రేలఁగట్టించి "స్వలోకమునం దేమతస్థుఁ డైనను, పరతత్త్వ మిది యని సిద్ధాంతము చేసి సమర్థింపఁజేయుటకు సామర్థ్యము గలవాఁడీ బంగారుమూటఁ బుచ్చుకొనవచ్చు"నని యెల్ల దేశములకుఁ బ్రకటనపత్రికల నంపు మని ఉపదేశించెను. అందులకు వల్లభదేవరాజు మిక్కిలి సంతోషించి తన పురోహితుఁడు చెప్పినట్లు గావించెను.

అంతట బౌద్ధులు, శైవులు, కాపాలికులు, శాక్తేయులు, మాయావాదులు, వైశేషికులు, సాంఖ్యులు, పాశుపతులు మొదలుగాఁగల నానామతస్థులెల్ల తేరువడిన సిద్ధాంత గ్రంథకర్తలగువారు సమస్త శిష్యగణములతోఁ బయలుదేరి మధురకు వచ్చి రాజాస్థానమునఁ జేరిరి.

ఇట్టియెడ శ్రీవిల్లిపుత్తూరి (ధన్వినవ్యపురము) వటపత్రశాయిస్వామికి నిరంతరము మాలాకైంకర్య మొనర్చుచు భగవచ్చింతాపరాయణుఁడై యున్న విష్ణుచిత్తుని స్వామి యొకనాటిరాత్రి స్వప్నమందు సాక్షాత్కరించి "ఓ విష్ణుచిత్తుఁడా! మధురాపురమునకు వల్లభదేవుఁడు పరతత్త్వనిర్ణయముఁ జేయుటకై తన యాస్థాన మంటపమున దేశవిద్వాంసుల రప్పించి ప్రకటించియున్నాఁడు. మతసిద్ధాంతకర్త లనేకులు తమతమ మతములను స్థాపింప నూహించి గోరి వలెను నని మధురకుఁ బోవుచున్నారు. నీ విప్పుడచటికిఁ బోయి వారి దుస్సిద్ధాంతముల నెల్ల ఖండించి మా విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతమును స్థాపించి రమ్ము విద్యావిహీనుఁడ నైన నే నెక్కడ? ఆ పండితులలోఁ బోట యెక్కడ? అని విన్నవించుకొనెను. నీవు నిశ్చయముగా మునుముందే

---

* ఈశ్లోకార్థము జెలుపు తెలుగు పద్యము:—

సీ. వానకాలమునకు వలసినయది యెల్ల వార్చిందవలయును హేమంతమున
రాత్రులకొరకు నర్థముకెన్ని యుత్తుగా ఘంటియుంచవలయుఁ బగ్గలయొద్ద
అవసరముకెట్టి యగు వస్తుజాలంబు సాధింపవలయును జవ్వనమున
దివ్యలోకమునకు సహాయ్యమయ్యెడి యది గడియింపవలయు నీ యొడలియంద.

సర్వశాస్త్రజ్ఞానమును యుక్తిపాటవమును, వక్తృత్వశక్తిని గలిగించెను. ఆమాట తెలి
సి [illegible]. ఆరాజు 'పెరు దాసుగారు' అని పల్కెను. అపుడు విష్ణుచిత్తుడు
'ఘనోస్మి' అని సిద్ధాన్తములచే భగవద్గ్రాహ్యము [illegible] మధురకు పోవు
[illegible] యూస్థానమును [illegible] వారాజు [illegible] సముచిత
సత్కారములు సలిపి సింహాసనాసీను గావించె. విష్ణుచిత్తుడు భగవద్భక్తి ప్రభావి
మంబు గలవాడగుటచే [illegible] సంతానంబునకు ప్రతివాదుల నోడించి క్రమ
క్రమముగా వారివారి మతములు ఖండించెను [illegible] వారిచే నొప్పించి వారి
నన్నింటిని ఖండించి శ్రీమన్నారాయణుడే పరుడనియు, అతడే ఉపాస్యుడనియు,
మోక్షప్రదాతయనియు సిద్ధాంతీకరించెను. అంతట విద్యాశుల్కము [illegible]
మునకు [illegible]. ప్రతివాదులందఱు విస్మయావిష్టచిత్తులైరి. రాజు
విష్ణుచిత్తుని సామర్థ్యమునకు [illegible] సంతసించి యాతని నేనుగపై నెక్కించి
[illegible] గావించెను. ఆసమయమందు పరభక్తుడగు విష్ణుచిత్తుని
[illegible] శ్రీమన్నారాయణుడు [illegible] యంత
రిక్షమున గరుడవాహనమునందుండి [illegible] దర్శనము ప్రసాదించెను. విష్ణుచిత్తుడు
భగవానుని జూచి యనేక సూక్తవాక్యములతో స్తుతించి ధన్యుడై రాజు వారి
మరల తన గ్రామమునకు బోయెను.

ప్రసిద్ధుడు [illegible] రాజు
పురోహితుని [illegible] శ్రోత్రియులతో [illegible]
[illegible] శ్లోకములలో [illegible] "[illegible]" అను శ్లోకము
రాజు [illegible]
మును విష్ణుచిత్తుడు [illegible]
[illegible] మహిమయముగాను
సర్వజనసమ్మతముగాను [illegible] సాక్షాత్కరించె
ననిరి. [illegible]
ము [illegible] నియమములు [illegible]. [illegible] విష్ణుచిత్తుడు [illegible]
వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నట్లు శ్రీవిల్లిపుత్తూరు [illegible]
ధ్వజస్తంభము [illegible] ప్రబంధములో నున్నది. [illegible] మూల
గ్రంథము [illegible].

యామునాచార్య చరిత్రము

ఈతడు విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంత ప్రవర్తకాచార్యులలో ముఖ్యుడగు నాథ
మునికి పౌత్రుడు. ఇతడు [illegible] నధికతరమైన వైదుష్యము

గలవాఁడు. ఇతని నివాసస్థలము చోళదేశమునందలి వీరనారాయణపురము. తండ్రి పేరు ఈశ్వరముని. ఇతని బాల్యమునఁ జోళదేశము నేలు రాజు యొక్క పురోహితుఁడు అక్క- [illegible] పాండిత్యముగలవాఁడై ఆకాలము నా దేశమున నుండు కవీశ్వరుల నందఱను వాదమునఁ గెలిచి వారివలనఁ గప్పము గొనుచు "విద్వజ్జన కోలాహలుఁడు" ను బిరుదము బొందెను. ఆ నాఁడు యామునమునికి [illegible] వాదమున జయించుచున్న నారాజపురోహితుఁడు తన శిష్యులచేఁ గప్పము ఇమ్మని యామునాచార్యుని [illegible] పంపెను. [illegible] [illegible] మంటియొక పత్రమును [illegible] పాడిగా, ఇతడు [illegible] దానిపై వ్రాసి [illegible] పంపెను. [illegible] చూచి [illegible] రాజు [illegible] శాస్త్ర [illegible] రించుటకు [illegible] యామునాచార్యునికి [illegible].

[illegible] రాజు [illegible] శాస్త్ర వాదము [illegible] రాజు. [illegible] మొదలగు [illegible] [illegible] హితుఁడు యామునాచార్య [illegible] [illegible] నేను [illegible] [illegible] యామునాచార్యుని [illegible] ముఁడు, రాజమహిషి పతివ్రత" [illegible] యామునాచార్యుని [illegible] మనెను. అందుల కాపురోహితుఁడు [illegible] గలవాఁడు గాఁడు. రాజు [illegible] యామునాచార్యుని [illegible] భార్య [illegible] యామునాచార్యున కిచ్చెను.

సోమనార్యుఁడు ఢిల్లీ సమధిగత రాజ్యవైభవుఁడయి పౌత్రీపౌత్రులను
వీక్షించి సకలభోగములు ననుభవించుచు సుఖముగాఁ గాలము పుచ్చుచుండ నీతని పితా
మహుని ప్రశిష్యుఁడగు శ్రీరామమిత్రుఁడను వైష్ణవోత్తముం డొకఁడు సోమ
నార్యుఁడు పాండిత్యప్రసిద్ధుఁడయి విష్ణుపత్న స్థాపకుఁడుగ నుండుటకు బదులుగ ఢిల్లీ
రాజ్యభోగకాంక్షఁ బడిన తృతీయ పురుషార్థపరుఁడై యుండెనని చింతిల్లి యతనికి
వైరాగ్యముఁ బుట్టింప నెంచి యాతనిఁ జూడఁబోయెను. ద్వారపాలకులచే ద్వారమందు
నిరోధిత ప్రవేశుఁడై రాజద్వారోపాంతము నాశ్రయించుచు నెట్టకేల కొకని
పాదరక్షలతోఁ జేరి యాసీనుఁడై [illegible] ముద్దమునైనార నమలినముఁ దెచ్చి
యిచ్చుచుండెను. పాచకుఁడు నాకొమ్మును వండి సోమనార్యుని భోజనసమయమందు
భోజనపాత్రమం దుంచుచుండెను. ఆ శ్రాద్ధభోజనములు గడచినపిమ్మట శ్రీరామ
మిత్రుఁడు ఏడి. పెద్దల మనాటికిని సోమనార్యుఁడు తనవృత్తాంతమును తెలియఁ
జాలఁ బోయునని మనస్తాపమునొంది నాలుగుదినములు శాకము నిచ్చుట మానెను.
తమనాథ నొకనాఁడు సోమనార్యుఁడు భోజనసమయమున నాకొమ్ము లేకపోవుటకుఁ
గారణ మడిగెను. అందుపై పాచకుఁడు చెప్పఁడో యొకవృద్ధవైష్ణవుఁ డాకూర
నిన్నినాళులు తెచ్చి యిచ్చుచున్నాఁడు. ఏమికారణముననో నాలుగుదినముల
నుండి తేలేదని చెప్పెను. అనంతరము మఱునాఁడు శ్రీరామమిత్రుఁడు చెప్పుటయట్ల శాక
మాత్రము సోమనార్యుని పాకశాలకుఁ [illegible] నారింబాలి
మాత్రభూమి నిన్న తేను [illegible] నాకు కష్టము కాపుగా నతఁడు
నాఁడు చెప్పుడి చెప్పెను. శ్రీరామమిత్రుఁడు సోమనార్యుని దర్శనము సాష్టాంగ
[illegible] ప్రణామములు [illegible] సత్కారము [illegible] ఢిల్లీ చేరి సముచితా
సనా [illegible] సోమన చెప్పుచున్న [illegible] బడిగెను. అంత శ్రీరామమిత్రుఁడు
నేను నిన్నుఁజూడ వచ్చితిని. [illegible] మీ యొద్దకు వచ్చినవాఁడను గాను.
మీ తాత గారిని మీకు నొకవిషయము నాయొద్దనుంచి మీకిమ్మని చెప్పెను.
దానిని మీకొసంగుటకై మిమ్ముల జూడవచ్చితిని, సోమనార్యుఁడు సంతోషభరితుఁడై
యెద్దానిని శ్రీరామమిత్రు నడిగెను. అంత శ్రీరామమిత్రుఁడు సోమనార్యుని
శ్రీరంగనాథుని సన్నిధికిఁ గొనిపోయి [illegible] మీ కిమ్మని చెప్పినది యిదే" యని
శ్రీరంగనాథుని పాదారవింద వైరాగ్యము నొసఁగె. సోమనార్యుఁ డిట్టి యనుభవపూర్వ
వాక్యము విని హృదయమునందు గాఢముగ నాటి 'అహా! ఇట్టి దివ్య ప్రాప్యవిషయమును విడి
నాఁడ యింతకాలము తుచ్ఛభోగములఁ దగిలియుంటి. ఇఁక యీమోహము వాటిల్ల'
నని దుఃఖించి పశ్చాత్తాపమున వైరాగ్యపరుఁడై కుమారునికి రాజ్యమొప్పగించి తాను
ప్రవ్రజించెను. ఇది గురుపరంపరాప్రభావమునందలిది.

ఈ యామునాచార్యచరిత్రమును గని యీ ప్రబంధమునందు విష్ణుచిత్తుని [illegible]
[illegible] శ్రీకృష్ణదేవరాయలు
[illegible]

[illegible]
[illegible]

తే. "యామునాచార్యుఁ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]" ఆ. మ. 39 ప.

క. "[illegible]
[illegible]" ఆ. మ. 41 ప.

[illegible]

[illegible] "దయాపాలింపు" మని [illegible]

అంత నాపాండ్య దేశాధీశ్వరుడు యామునాచార్యుని మాహాత్మ్యము [illegible]

పాండ్యదేశంబునకు భాగినేయుండగు రాజ్యభ్రష్టుండు గావునఁ బాత్రంబని బ్రహ్మచారి యగు నాతనికిఁ [illegible] బెండ్లిచేసి యరణంబుగా నమ్ముహూర్తమునఁ ధారాపూర్వకముగా నర్ధరాజ్యం బొసంగి [illegible] రాజుం జేసి దుర్జయుం బను నిజ విరోధివర్గంబుఁ [illegible] మరి [illegible] మాహాత్మ్యము [illegible] బ్రహ్మోత్సవంబు [illegible] శరన్మయయంబునఁ బోవచ్చు [illegible]

[illegible] సముయంబున [illegible] క్రమ్మం దగు [illegible] రాముమ [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

— [illegible] (గోదాదేవి) చరిత్ర. —

[illegible] భూమిఁ [illegible] తులసీ [illegible] భూమ్యుత్పత్తి [illegible] అన్నట్లు [illegible] భూమి [illegible] [illegible] నిపుణ [illegible] [illegible] యుండెను. శ్రీమన్నారాయణునికిని ప్రాకృతమనుష్య

కట్టివానికైనఁ బెండ్లియాడ నని ప్రతినవట్టెను. తనతండ్రి వటపత్త్రశాయి స్వామికొఱకు సమర్చిపెట్టిన కుసుమమాలికల మొదటఁ దానొకపరి తన కొప్పుపై ధరించి బావిలో సౌందర్యమును జూచికొని తిరుగ నాపూలదండల నెప్పటియట్లు తండ్రికిఁ దెలియకుండఁ బూలసజ్జలో నుంచునది. ఇట్లనేకదినములు జరుగఁగా నొకనాఁ డామె మాలికను గొప్పునఁ జుట్టికొనుట జనకునికంటఁ బడెను. అతఁ డామెను నోనాడ వెఱచి, "తల్లీ! దేవుని కర్పింపఁదగిన మాలికల నీ విట్లు ధరించుట యనుచితమగునా" యని మందలించి యాది వసమున స్వామికి మాలికాసమర్పణము మానెను. ఆనాఁటిరాత్రి స్వామి విష్ణుచిత్తునికి స్వప్నమందు సాక్షాత్కరించి మాల్యములు సమర్పింపక పోవుటకుఁ గారణ మడిగెను. అందుల కాతఁడు "స్వామీ! ముగ్ధయగు నాపుత్త్రిక బాల్యసులభచాపల్యముచే నామాలికను ధరింపఁగాఁ జూచి యది నిర్మాల్య మయ్యె నని పరిహరించితిని; మఱియొకటిఁ గట్ట బూవులు లేకపోయెను. క్షమింపుఁ"డ నెను. అదివిని స్వామి సస్మితోష్ఠపుటముతో ని ట్లనియె. "ఓయీ! ఆమె యెవ్వరో నీ వెఱుంగనివాఁడ వగుటచే ని ట్లొనర్చితివి. ఆమె లోకరక్షార్థమయి యీ విభూతియం దిట్టిరూపముతో నవతరించిన లక్ష్మి. నీభాగ్యవశమున నీకు లభించెను. ఇటనుండి నీవు నిర్మించుమాలికల మొదట నామె కొప్పున నలంకరించి పిమ్మట మాకు దెమ్ము. ఆమె దాల్చినమాలికయే మాకు స్పృహణీయము. ఆమె కబరీ సంపర్కము లేని స్రజము నే నొల్లను." అప్పటినుండి విష్ణుచిత్తుఁ డామెయందు పుత్త్రిక యను ప్రాకృతాభిమానమును విడిచి పరదేవతాభావమును బూనఁదొడఁగె. ఇట్లు క్రమముగా గోదాదేవి సంప్రాప్తయౌవనయై గోపికలవలె కృష్ణునియం దత్యర్థానురాగముఁ బూని అహర్నిశములు దత్ప్రాప్తికై ధ్యానించుచుండెను. కృష్ణసంశ్లేషముకొఱకు గోపాంగనలు కాత్యాయనీవ్రతము నాచరించి రని విని యామెయు వారి ననుకరించి ధనుర్మాసములో ముప్పది రోజులు వేకువజామున లేచి తోడిబాలికలతో స్నానముచేసి వటపత్త్రశాయిస్వామిని సేవించుచు దినమున కొక్కొకగాథను (శ్లోకము) ద్రావిడభాషతో రచించి స్వామిసన్నిధిని విన్నవించుచు వ్రతము చేసెను. ఇట్లు భగవంతునియం దీమె అత్యంతానురక్తయై విగళితాన్యభావ యగుటఁ జూచి కింకర్తవ్యతామూఢుఁడై విష్ణుచిత్తుఁ డొకనాఁ డీమెస్థితిని వటపత్త్రశాయితో విన్నవింప నాశౌరి యామెను శ్రీరంగమునకుఁ గొనిపోయి రంగనాథుని కిచ్చి వివాహముఁ జేయుమని ఉపదేశించెను. విష్ణుచిత్తుఁ డట్లు గావింప నీమె రంగనాథుని సాయుజ్యపదవి నొందెను.

ఇది గురుపరంపరాప్రభావములో వర్ణింపఁబడిన గోదాదేవి కథ. దీనికిని ఈ ప్రబంధములోఁ జెప్పఁబడిన కథకును గొంచెము భేదముఁ గలదు. ఎట్లన: ఈగోదాదేవి పూర్వభవమున భూదేవి గావున బూర్వజన్మ స్నేహమువలన మరాళికా, స్రగ్విణీ,

ఏకావళీ, హారిణీ, మనోజ్ఞ అనునామధేయములుగల నాగకన్యక లీమెతోఁగూడ నీవిల్లి పుత్తూరుగ్రామములో బ్రాహ్మణగృహములయం దవతరించి గోదాదేవికి చెచ్చెలులు యయుండి రని కవి చెప్పుచున్నాఁడు. ఇదిగాక మఱియొక విశేషము. అనపత్యుఁడు ఖాండసుఁడు లోకానుభవవిహీనుఁడు నగువిష్ణుచిత్తుఁడు కృష్ణునియం దనురాగముగల గోదాదేవియొక్క మనోభవవేదన నెఱుంగఁజాలక వటపత్రశాయిస్వామితో నామె యున్మాదావస్థ బొడమిన దని దైన్యముతో విన్నవింప నాస్వామి లోకస్థితి నెఱుఁగని యాతనిమౌగ్ధ్యమునకు నవ్వి "తొల్లిభూదేవికి వరాహసమయమందు వరాహదేవునిచేఁ జెప్పఁబడిన చండాల బ్రహ్మరక్ష స్సంవాద మను నొక పుణ్యకథ నాతనికిఁ జెప్పి యీ నీపుత్రిక పూర్వజన్మంబున ధాత్రీకాంత గావున మఱియు సకల పూజోపచారంబులలో గానంబె నాకెక్కువ ప్రీతికర మనియు విశేషఫలప్రదం బనియు నక్కథలో వినియుం డుటవలన నిపుడు వైష్ణవియై యవతరించి ప్రత్యహంబును తనకు భగవంతునియం దుండెడు ననురాగమును బట్టఁజాలక యీరీతినిఁ బాటలఁబాడుచుఁ గీర్తించుచున్నది వేఱొండుగాదు. నీకు మేలయ్యెడు నీమెను రంగేశు సేవింప శ్రీరంగంబునకుఁ దోడు కొని పొమ్మని సెలవిచ్చెను.

చండాల బ్రహ్మరక్ష స్సంవాదము

ఈకథ వరాహపురాణాంతర్గతము. శ్రీవరాహభూదేవీ సంవాదములో భగవద్గాన మాహాత్మ్యమును బ్రతిపాదించు నలువదినాలుగవ సర్గలో నిట్లు చెప్పఁబడినది.

"శ్రీవరాహ ఉవాచ—శ్లో. జాగరేతు విశాలాక్షి జానతో వా ప్యజానతః, యో మే ప్రగాయతే గీతం మమభక్త్యా వ్యవస్థితః, యావంతి త్వక్షరాణ్యత్ర గీయమానే యశస్విని, తావ ద్వర్షసహస్రాణి స్వర్గలోకే మహీయతే, ఏవం తు వచనం శ్రుత్వా తత్ప్రసాదాద్వసుంధరా, వరాహరూపిణం దేవం ప్రత్యువాచ శుభాననా, అహో గీత ప్రభావో వై యస్త్వయా పరికీర్తితః, కశ్చిద్గీతప్రభావేన సిద్ధిం ప్రాప్తో మహాతపాః, వదస్వ మమ దేవేశ ప్రసాదసుముఖో యది."

"శ్రీభగవానువాచ—శృణు తత్త్వేన మే భూమే కథ్యమానం యశస్విని, యస్తు గీతప్రభావేన సిద్ధిం ప్రాప్తో మహాతపాః, అస్తి దక్షిణదిగ్భాగే మహేంద్రో నామ పర్వతః, తత్ర క్షీరనదీ పుణ్యా దక్షిణే సాగరంగమా, తత్రసిద్ధాశ్రమే భద్రే చండాలః కృతనిశ్చయః, దూరాజ్జాగరణే గాతి మమ భక్త్యా వ్యవస్థితః" అని యున్నది.

ఈ చండాలుఁడు పరమభక్తుఁడు తననివాసమునకుఁ గొంతదవ్వుగా మఱియొక యూరిలో నున్న దేవాలయమునకుఁ బోయి యచట భగవత్సన్నిధియందు నిత్యము భగవ త్కల్యాణ గుణప్రతిపాదకము లగు గీతములఁ బాడుచు భగవంతుని స్తోత్రము చేయు చుండును. ఇట్లు పదిసంవత్సరములు గానకైంకర్యము చేఁ గడపెను. ఒక కాలమందు

కార్తిక శుక్ల ద్వాదశినాఁటిరాత్రి యామముగాఁగా వీణనెత్తుకొని మంగళకైశికిని బాడుటకు దేవాలయమునకుఁ జనుచుండెను. "కౌముదస్యతు మాసస్య ద్వాదశ్యాం శుక్లపక్షకే. సుప్తే జనేగతేయామే వీణామాదాయ నిర్యయా." అంతట దారిలో బలవంతుఁడు క్రూరుఁడు నైనబ్రహ్మరాక్షసుఁ డొకఁడు వీనిని బట్టుకొని "నేఁటికి పదిదినములనుండి నాకాహారము లభింపలేదు దైవవశమున నీవు నాకంటఁబడితివి; నిన్ను భక్షించెద" నని చెప్పెను. దాని కీమాలదాసరి భయము నొందక "అట్లే నీవు నాశరీరమును భక్షింపవచ్చును. ఈశరీరము నీదియే. కాని నే నీప్రాంతమున నున్న దేవసదనమునకుంబోయి భగవత్సన్నిధిలో మంగళకైశికీగానముచే భగవంతుని రంజింపఁ జేసి సూర్యోదయమయింపకమునుపు నీకడకుఁ దప్పక రాఁగలను నామాట నమ్ము" మని చెప్పి రాక్షసునకు విశ్వాసము బుట్టించుట కనేకవిధముల శపథములఁ జేసెను. ఎంత నమ్మించినను దనజాఁడు పరకు గొననందున నెట్టకేలకు శ్రీమన్నారాయణు నన్యదేవతలతో సమానముఁగాఁ జూచినవాని మహాపాతకమును బొందెద నన నా రాక్షసుఁడు వానిని విడిచి పెట్టెను. వాఁడును ద్వరితగతి దేవళమునకుఁ జని యా రాత్రియంతయు జాగరణ మొనరించి కైశికీ గానముచే సర్వేశునిఁ గీర్తించి తరువాత స్వప్రతిజ్ఞానుగుణముగ రక్షోనివాసభూత మగు న్యగ్రోధపాదపము దరిఁజేరి "ఇదె మాఁడు, వచ్చియున్నాఁడను. నీయిచ్చవచ్చినటుల న న్నిఁక భక్షింపు' మని ఎలుఁగెత్తి చెప్పెను. ఆమాట విని రాక్షసుఁడు శ్రీమాలదాసరి సత్యవ్రతి [illegible] "ఆహా! నీ డెట్టి మహాను [illegible] 'ఓయి చండాలుఁడా! త్వయద్యరాత్రే) చండాల [illegible] ప్రతి. ఫలం గేయస్య మే దేహి.' నీ వీరాత్రి విష్ణుసన్నిధిలో జాగరణము చేసి పాడిన పాటయొక్క ఫలమును నాకిచ్చి తరింపఁ జేయుము. లేక తదర్ధమైనను నొసఁగుము; అందులను సమ్మతింపవేని యొక యామములోఁ బాడినపాటయొక్క ఫలమునైన నాకిమ్ము; దానికి నంగీకారము లేనియెడఁ గొనపాట యగు కైశికియొక్క సుకృతమైనను నాకు ధారవోయు" మని రాక్షసుఁడు దాసరి పాదములపైఁబడి పలువిధములఁ బ్రార్థింపఁ దుట్టతుద కాతఁడు కరుణించి కైశికీ గానఫలము నిచ్చెను. తక్షణంబ వానిపిశాచత్వము నివర్తించెను. ఇట్లు శ్వపాకుని కృపచే నివృత్తరాక్షసజన్ముఁడైన యాతఁడు బ్రాహ్మణుఁడై యెదుట నిలచి తనపూర్వజన్మవృత్తాంతము నిప్పగిదిం జెప్పె. "నేను పూర్వము చరకగోత్రప్రసూతుఁడనైన సోమశర్మ యను విప్రుఁడ. నేను చేయఁబూనినయజ్ఞకర్మ సమాప్తి నొందకమున్ను శూలరోగముచే దీక్షాదినములలో మృతినొందితిని. దాన నీజన్మము సంభవించెను. నీదయచే నిపుడు తీర్ణుఁడనైతిని. పోయి వచ్చెద, సెలవిమ్ము" అని పలికి యా మాతంగుని వీడ్కొల్పి తనయిచ్చం జనెను.

పై నుపపాదింపఁబడిన మాతంగ బ్రహ్మరక్షస్సంవాదమునకు ప్రధానకథతో సంబంధము లేకపోయినను కవి యేదో యొకవిధమున సంబంధముఁ గల్పించి కొన్ని మార్పులఁ జేసి దీనిలో విశిష్టాద్వైతమంత సంప్రదాయంబును, యుక్తి చాతుర్యంబును, జ్ఞానపూర్తియుం గనఁబఱచి మిక్కిలి సొగసుగా వ్రాసినాఁడు. ఎట్లన:

మాలదాసరి తనపల్లెనుండి తిరుక్కురుంగుడి యను దివ్యదేశమందున్న దేవాలయమునకుఁ బోవుచుండ మార్గమధ్యమున రాక్షసునిచేఁ బట్టుకొనఁబడియె. అనేకనీతులను ధర్మములను సయుక్తికముగ బోధించినను విడువలేదు. తుద "కన్యాదేవతలతో శ్రీమన్నారాయణునిఁ దుల్యముగాఁ జూచినవాని పాపము నొందినవాఁడ నగుదు" నని ఘోర ప్రమాణముఁ జేయఁగా రాక్షసుఁడు వానిని విడిచెను. దాసరి కురుంగుడినంబి కోవెలకుఁ జని కైశికగానముచే భగవంతు నానందింపంజేసి తిరుగ బ్రహ్మరక్షస్సుకడకు వచ్చి "నా ప్రతిజ్ఞాప్రకారము వచ్చినాఁడను, నన్నికఁ భక్షింపు" మని నుడివిన, యారక్కసుఁడు మనఃపరిపాకముఁ జెం[illegible] జ్ఞానోదయముఁ గలవాఁడై "ఓయి మహానుభావా! ఇంకపై నా అయోగ్యతను గణింపకుము. ఎవ్వఁడైన నీవంటి భాగవతవతంసుఁ డొకఁడు వచ్చి నన్నెన్నఁడైనఁ దరింపఁ జేయునా యని వేచియుంటి. నీవిట్లాఁతిచ్చుట న్యాయమా? న[illegible]పిశాచత్వంబునుండి యుద్ధరింపుటకు నుపాయము మా[illegible]చింపుము. ఘు[illegible]నిక[illegible]టె నే [illegible] ప మొనర్పలేదు [illegible]ట్టి నికే శ్రీ[illegible] [illegible]శుద్ధి[illegible] జేసి న[illegible] [illegible] దవి నే[illegible] అధి[illegible] [illegible]సి భికుల[illegible] [illegible] నట్టి [illegible]ట్టి [illegible]వు[illegible]నై రకే [illegible]గ[illegible]దు. క వు[illegible] [illegible]ఫుల భగవత్సన్నిధిని [illegible] ము[illegible] ఫ[illegible]ము నాకిచ్చి నన్ను రక్షింపు" మని యనేకవిధంబుల మొఱలిడ విష్ణుభక్తుఁడైన దాసరి యొప్పుకొనలేదు. అందుపై రాక్షసుఁడు గుర్వాజ్ఞ నుల్లంఘించి గోప్యమగు మంత్రమును సకలజనుల కుద్ఘోషించి చెప్పిన శ్రీవైష్ణవసిద్ధాంత కర్తయగు శ్రీరామానుజుని పరసమృద్ధియుఁ బరోపకారబుద్ధియునుఁ గొనియాడి నీవు నాపగిదిని నావిషయమును యుపకరింప వలయు నని ప్రార్థించి, తిరుగ నా రామానుజమునియే మఱియొకజన్మంబున రమ్యజామాతృయోగియై యవతరించె ననియు, నతఁడె కాలాంతరమున శఠకోపుఁడై జనించి జ్ఞానహీను లయిన మనుజులకు జ్ఞాన ముపదేశించి భగవద్భక్తుల నొనరించె ననియుఁ జెప్పెను. ఇది శ్రీవైష్ణవమత సంప్రదాయగ్రంథ విరుద్ధము. శఠగోపునికంటె రామానుజముని చాలకాలమున కీవల జన్మించినవాఁడు. శఠకోపుఁడు విష్వక్సేనాంశసంభూతుఁ డనియు, రామానుజముని శేషాంశసంభూతుఁ డనియు, విశిష్టాద్వైతమతగ్రంథములు చెప్పుచున్నవి. ఇదికాక మఱియొకవిశేషము. శఠకోపునికంటె తరువాతివాఁడైన రామానుజమునిని భూతకాలక్రియచేతను, ప్రాచీనుఁడైన శఠకోపుని తనకు సమకాలికుఁడైన వేదాంతదేశికుని భవిష్యత్కాలక్రియచేతను గవి నిర్దేశించెను.

వరాహపురాణాంతర్గత బ్రహ్మరాక్షసు డెక్కడ? వానికంటె బహుకాలము తరువాత జనించిన శఠకోప రామానుజ వేదాంతదేశికు లెక్కడ? అని చదువరులకుఁ గలుగు సంశయమును, కవి "ఇట్టి యంశములు మదీయ దివ్యబోధంబున వెలింగి యుండుదు నని" తన దివ్యజ్ఞానముతో భవిష్యత్తు వెలింగి బ్రహ్మరక్షస్సు చెప్పినట్లు వ్రాసి చమత్కారముగాఁ దొలఁగించెను.

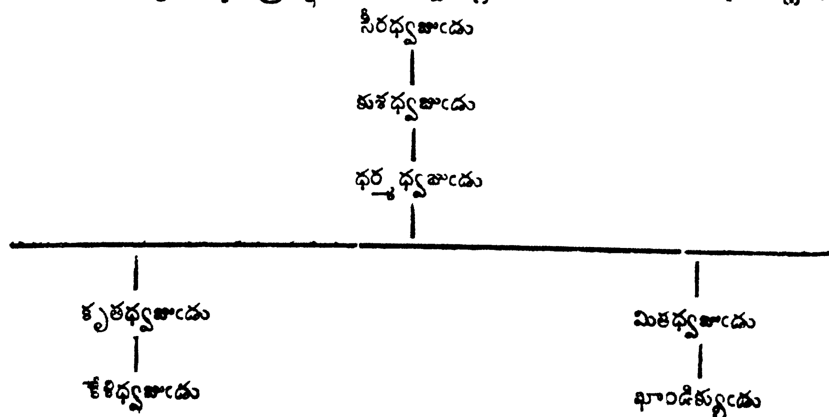
పిమ్మట నీపిశాచము దాసరితోఁ దనపూర్వవృత్తాంతమును జెప్పుటలో దా నొక కాలమందు పథికసామర్థ్యముతో గ్రామాంతరమునకుఁ బోవుచుండ దారిలో దొంగ లడ్డగించుకొని బాటసారులను దోఁచుకొని రనియు, ఆదస్యులలో నొకఁడు తన సంచిని దీసికొనఁగా నెదిరించిన తనను గత్తితో నఱికె ననియు, కాశశ్మశ్రు నామఁ డగు నా చోరునిఘోరరూపము దనకట్టెదుట ప్రేలాడ దీసినట్లుండ ప్రాణవేదనచే మృతి నొందఁ దనకీ బీభత్సరూపము గలిగె ననియుఁ జెప్పెను. ఇదియంతయుఁ గురుపరంపరా ప్రభావములో నయుక్తము. అంత దాసరి యారక్కసునికిఁ గైశికీగాన సుకృత మొసంగుట వలన విప్రత్వంబె కాక భాగవతశ్రీయును గలిగి పరమానందభరితుండై నావిష్ణు భక్తునిఁ బూజించె. ముక్తసంసార సంగుండై బదరీవనాది పుణ్యక్షేత్రంబుల దీర్ఘయాత్రఁ జరింపఁబోయె.

ఖాండిక్యకేశిధ్వజసంవాదము

ఇది శ్రీ పరాశర కృత శ్రీ విష్ణుపురాణషష్ఠాంశములో షష్ఠసప్తమాధ్యాయములలోఁ బరాశరునిచే మైత్రేయఋషికిఁ జెప్పఁబడియె.

ఈకథ శ్రీమద్భాగవత నవమస్కంధమందు పదమూఁడవ యధ్యాయములో నించుకంత సూచన జేయఁబడినది.

"కృతధ్వజసుతో రాజ స్వాత్మవిద్యావిశారదః,
ఖాండిక్యః కర్మతంత్రజ్ఞో భీతః కేశిధ్వజాద్గతః" (20 శ్లో.)

ఈ ఖాండిక్యకేశిధ్వజులు పైని వ్రాయఁబడిన వృక్షమువలన నన్నదమ్ముల బిడ్డలని స్పష్టమగుచున్నది. వీరిరువురు రాజ్యాభిమానులై చిరకాల మొకరితో నొకరు పోరాడిరి. తుదకుఁ గేశిధ్వజుఁడు రాజ్యమును గెల్చుకొనఁగా ఖాండిక్యుఁడు మంత్రి పురోహిత భటవర్గముతో నరణ్యమునకుఁ జని పర్ణకుటీరంబుల నివసించుచుండెను. కేశిధ్వజుఁడు రాజ్యము వశపఱచుకొని స్వర్గలోకప్రాప్తికై యజ్ఞములఁ గావించుచుండ నొక కాలంబునఁ గ్రతూద్దిష్టమయి విడువఁబడిన యజ్ఞపశువు వ్యాఘ్రంబుచే భక్షితంబయ్యె. ఈ యజ్ఞపశుభంగంబున కనురూపంబగు ప్రాయశ్చిత్తంబు నెవ్వరును జెప్పఁజాలక ఖాండిక్యునికడకుఁ బోయి తెలిసికొని రమ్మని కేశిధ్వజున కుపదేశించిరి.

అపుడు కేశిధ్వజుఁడు ఖాండిక్యునియొద్దకుఁ జని వినయసమ్రుఁడై పశులోపమునకు నిష్కృతిఁ గనుంగొని గురుదక్షిణ గ్రహింపుమని యాతని నిర్బంధించెను. అతఁ డందుల కియ్యకొనక నీ వాత్మవిద్యావిశారదుఁడవు గావున నా కాత్మతత్త్వము నుపదేశించి యీ సంసారబంధమునుండి తొలఁగింపుము. నా కింతకంటె నెద్దియుఁ బ్రార్థితము గాదని వేఁడుకొనెను. కేశిధ్వజుఁడు ఖాండిక్యుని యథాప్రార్థితముగా నాత్మవిద్య నుపదేశించి యాతనికుమారునిఁ దోడితెచ్చి తా నపహరించిన రాజ్య మాబాలుని కిచ్చి పట్టాభిషేకముఁ జేసెను.

కవి యీ కథ లేశమును జెప్పలేదు. శ్రీవిష్ణుపురాణమం దిట్లున్నది. అట్లనే వ్రాసియున్నాఁడు.

పాండ్యరాజుల చరిత్రము

ఈ ప్రబంధములో వర్ణింపఁబడిన మత్స్యధ్వజుఁ డను దక్షిణమధురాపట్టణపురాజు పాండ్యవంశజుఁడు, విష్ణుచిత్తుని సమకాలికుఁడు గావున నీతని కాలమును నిర్ణయించుటయు నీప్రకరణములోఁ బాండ్యులచరిత్రమును గొంత వివరించుటయుఁ బ్రాస్తావసర మని యెంచి యా వృత్తాంతము నిచటఁ బొందుపఱచుచున్నాఁడను.

ఈ పాండ్యవంశపురాజులు మిక్కిలి ప్రాచీనులు. దక్షిణహిందూదేశపు చరిత్రముఁ బట్టిచూడఁగా వీరు క్రీస్తుశకమునకు ముందు నాల్గవశతాబ్ది మొదలుకొని పదునాఱవ శతాబ్ది కొసవఱకు రాజ్యముఁ బాలించినట్లు కానవచ్చుచున్నది. వీరిరాజ్య మొకప్పుడు తూర్పుసముద్రతీరము మొదలుకొని పశ్చిమసముద్రతీరమువఱకును, దక్షిణమందు కన్యాకుమార్యగ్రమువఱకును వ్యాపించియుండె ననియు, నిప్పుడు మధుర తిరునెల్వేలి కోయంబుత్తూరు తిరువాన్కూరు లనునవి యారాజ్యములోని వనియు, గ్రీకు భూగోళజ్ఞుఁ డగు టాలమీ యనువాఁడు చరిత్రములో వ్రాసియున్నాఁడు. ఈ పాండ్యులరాజ్యమునకు మధుర రాజధాని. యుధిష్ఠిరసోదరుఁడైన అర్జునుఁడు మలయ

ధ్వజుఁడను రాజుయొక్క పుత్త్రికయగు చిత్రకాంత యనెడు కన్యకను బెండ్లియాడె ననియు, వారుభయులకు జనించిన సంతానమువలన నావంశమునకు పాండ్యవంశ మని పేరొదవె ననియు నొక యైతిహ్యములేదు కాని, యిట్టిపురాణగాధల సత్యాసత్యత్వములను నిశ్చయించుట మనకు శక్యము గాదు. వీనివలన వాస్తవచరిత్రాంశ మేమియుఁ దెలదు. ఏల యన, మనపూర్వులు తాము రచించిన గ్రంథములయందుఁ దమ భాషాపరిశ్రమమును గవితాచాతుర్యమును గనఁబఱచుటయందును, వర్ణితులయిన నాయకులకు లేని మహిమల నారోపించి వ్రాయుటయందు నెక్కువ శ్రద్ధ వహించిరి గాని, వాస్తవచరిత్రమును దెలుపవలయు నుత్సాహముఁ జూపరైరి. అందుచే మన ప్రాచీనగ్రంథములవలన నీపాండ్యుల వాస్తవచరిత్రమును మనము దెలిసికొనఁ జాలము.

Vincent Smith's "Ancient History of India", Dr. S. Krishnaswami Ayyangar's "Ancient History of India", Dr. Bhandarkar's "History of the Deccan", Kanakasabha Pillai's "Tamils 1800 Years ago" అను గ్రంథములవలనను, సింహళద్వీపబౌద్ధుల మహావంశమను గ్రంథమువలనను, ప్రాచీనద్రావిడ వాఙ్మయము వలనను (Ancient Tamil Literature) [illegible] మొదలుకొని తృతీయ కులోత్తుంగునివరకు రాజ్యమేలిన చోళదేశపు రాజుల శాసనములవలనను పాండ్యుల చరిత్రము సవిస్తరముగాఁ దెలియును.

[illegible] మన దేశ [illegible] భరత [illegible] ఐరోపా [illegible] విదేశము [illegible] బాగుగఁ బరిచయ [illegible] ప్రసిద్ధిగాంచిన [illegible] రాజు సుమారు రెండువేల నూటడెబ్బది సంవత్సరముల క్రిందట రాజ్యము చేయుచున్న సము[illegible] దీని రాజ్య మీభరతఖండములోఁ బెద్దభాగ మైయుండుట యేకాక దక్షిణమున మైసూరు రాజ్యములో నున్న సిద్ధపురమువఱకు వ్యాపించి యుండెను. అప్పుడీ హిందూద్వీపకల్పముయొక్క దక్షిణాగ్రభాగము కొన్ని స్వతంత్రరాజ కుటుంబములచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండెను. వానిలోఁ బ్రధానమయినది పాండ్యరాజ్య కుటుంబము. చిరకాలము క్రిందటినుండియు నీ పాండ్యు లుత్తమ నాగరకు లయియుండి రనుటకు శ్రీరామాయణము మహాభారతము వాయు మత్స్య మార్కండేయాది పురాణములు ప్రబల ప్రమాణములు. శ్రీరామాయణములోఁ గిష్కింధాకాండము నలువదియవసర్గలో సుగ్రీవుఁడు సీతాన్వేషణార్థమయి దక్షిణదిక్కునకుఁ బంపఁబడిన హనుమదాది వానరపుంగవులతో "తతో హేమమయం దివ్యం ముక్తామణి విభూషితమ్, యుక్తం కవాటం పాండ్యానాం గతా ద్రక్ష్యథ వానరాః" అని చెప్పియున్నాఁడు. మహాభారతమందును పాండవకనిష్ఠుఁ డగు సహదేవుఁడు సభాపర్వములో ముప్పదియవ యధ్యాయమందు "యుయుధే పాండ్యరాజేన దివసం నకులానుజః, తం జిత్వా సమహాబాహుః ప్రయయౌ

దక్షిణాం దిశమ్" అను శ్లోకములో పాండ్యరాజుతో యుద్ధముచేసి వానిని జయించినట్లు చెప్పఁబడియున్నది. పూర్వోక్త వచన ప్రామాణ్యముఁబట్టి యీపాండ్యులు చిరకాలపు వారనియు బలపరాక్రమైశ్వర్య సంపన్నులనియుఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

పతంజలి క్రీస్తుశకమునకు ముందు నూటయేఁబది సంవత్సరముల నాఁటివాఁడనియు, కాత్యాయనుఁడు మున్నూట యేఁబది సంవత్సరముల నాఁటివాఁడనియు, పాణిని యేడవశతాబ్దము నాఁటివాఁడనియు పండిత భండారుకారు వ్రాసియున్నాఁడు. ఈపాణినికి సమకాలమునందె భరతఖండముయొక్క దక్షిణాగ్రభాగమునం దార్యులు పైనుండి వచ్చి స్థిరపడినట్లు గ్రంథనిదర్శనమువలనఁ గానవచ్చుచున్నవి. ఏలయన: పాండ్యశబ్ద నిర్వచనము పాణినిసూత్రములలోఁ గానరాకుండుటచేతను కాత్యాయనుని వార్త్తికములలో గానవచ్చుటచేతను దక్షిణహిందూస్థానముయొక్క వృత్తాంతము పాణినికంటెఁ గాత్యాయనుని కెక్కువగాఁ దెలిసియుండవచ్చునని యూహింపవలసియున్నది. జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాదఞ్. 4-1-168. దీనిపై వార్త్తికములు. క్షత్రియసమానశబ్దాజ్జనపదాత్తస్య రాజస్యపత్యవత్; పూరోరణ్వక్తవ్యః, పాండోర్డ్యణ్ — తే తద్రాజాః 4-1-174.)

"Katyayana, however, the object of whose aphorisms called Vartikas is to explain and supplement Panini, shows an acquaintance with southern nations. Panini gives rules for the formation of derivatives from the names of tribes of warriors which are at the same time the names of the countries inhabited by them in the sense of "one sprung from an individual belonging to that tribe," and also, it must be understood, in the sense of "King of the country." Thus a man sprung from an individual of the tribe of the Panchalas or the king of the country of Panchalas, is to be called Panchala; a descendant of a Salva or the king of the country of the Salvas, is to be called Salvaya. Katyayana notices here an omission; the name Pandya is not explained by Panini; Katyayana therefore adds, "one sprung from an individual of the tribe of the Pandus or the King of their country should be called a Pandya"

Dr. Bhandarkar's Early History of the Deccan, vi Page.

ఆర్యు లీ దేశమునకు వచ్చుకాలమునకే వీరిచట స్థిరనివాసులై యుండుటచేఁ గొందఱు వీరి ననార్య (Non-Aryans) సంతతివారని వ్యవహరించుచున్నారు. అట్లు వ్యవహరించువారు "పండు=పూర్వము అను నర్థమిచ్చు ద్రావిడభాషాపదమునుండి యీ పాండ్యశబ్ద ముత్పన్నమయిన దని వక్కాణించెదరు. ద్రావిడభాషలో నీ పాండ్యులకు "పంచవన్, కారియర్" అని పేర్లుండుటచేఁ గాత్యాయనుని యభి

ప్రాయము సమర్థింపఁబడె నని వేఱుగాఁ జెప్ప నవసరములేదు. ఈ వ్యుత్పత్తివలననే వీ రార్యు లని ఋజువుచేయుటకుఁ బుష్కలసాక్ష్య ముండఁగాఁ బండితు లయినవా రెవ్వరును వీ రార్యేతరు లని చెప్పఁ జాలరు.

సింహళద్వీపమునకు మొదటి రాజైన విజయుఁ డనువాఁడు క్రీస్తుశకమునకు ముందు 478-వ సంవత్సరమందు బుద్ధుఁడు నిర్వాణమునొందినదినమందె సింహళద్వీప మున నోడ దిగి వచ్చెను. ప్రతిసంవత్సరము తా నుపాయనముల నిచ్చుచున్న పాండ్య నృపాలుని పుత్త్రికను బెండ్లియాడె నని మహావంశ మను బౌద్ధగ్రంథమందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఈకథలో నిజమేమైన నున్న యెడల పాండ్యరాజ్యము సింహళమునకంటె బ్రాచీనతర మయినదని యిందువలన గ్రహింపనగు. క్రీస్తువునకుముందు మూఁడవశతాబ్దిలో గ్రీకురాయబారి యగు మెగాస్తనీసనువాఁడు పాండ్యరాజ్యోత్పత్తినిగుఱించి యొక చిత్రమయిన కథఁ జెప్పెను. వాఁడిట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు: "తరువాత పాండో వచ్చెను. హిందూదేశములోని దొకటియే స్త్రీచే నేలఁబడుచుండెడిదాలి. హెరకిల్సను వానికిఁ బుత్త్రసంతతి లేదు. ఒక కూఁతు రుండెను. అతఁడు దానియం దధిక ప్రేమగల వాఁడై దాని కొక గొప్పరాజ్య మొసంగెను. ఆమె సంతతివారు మున్నూఱు గ్రామ ములకు నొకలక్ష యేఁబదివేల పదాతి సైన్యమునకు నయిదువందల యేనుఁగులకు నధిపతులయి యుండిరి" పాండ్యరాజ్య స్థాపనమును గుఱించిన కథకే గ్రీకు దేశపు రాయబారి విస్మృతమయిన మఱియొకపాఠాంతరమును గల్పించె ననుటకు సందియములేదు.

క్రీస్తునకు ముందు రెండవ శతాబ్దియందలి బౌద్ధమతస్థులచిహ్నము లిప్పటికి నీపాండ్య దేశమం దచ్చటచ్చటఁ గానవచ్చుచున్నవి. బౌద్ధభిక్షువు లిష్టదేవతా ధ్యానా సక్తులై సుఖముగ నివసించెడు గుహలు వానిలో శిలాశయ్యలు నాదేశమం దిప్పటికిని ప్రతిపద్యతమందును గానవచ్చుచున్నవి. సింహళదేశపు బౌద్ధమతబోధకుల బోధనదా ర్ఢ్యముచే నీ పాండ్యదేశస్థు లందఱు నాకాలమందు బౌద్ధమతము నవలంబించిరి. క్రీస్తుశకమునకు ముందు నాల్గవశతాబ్దియందియు వీరికి సింహళద్వీపవాసులతో సంబంధ ముండుటచే నా నూతనమత సిద్ధాంతముల నెఱింగిన వారయి యుండి రని సంభావించు టకుఁ దగిన హేతుసామగ్రి కానవచ్చుచున్నది.

ఈ పాండ్యదేశస్థులు క్రీస్తుశకమునకుముందు మొదటి శతాబ్దినుండి క్రీస్తువునకు వెనుక నాఱవశతాబ్దివఱకును నాగరకతా సంపన్నులైన పడమటి జాతులవారితో ముఖ్యముగా రోమకపురీవాసులతో వాణిజ్యసంబంధము గలిగి యుండిరి. గ్రీసు, ఈజిప్టు, రోము, పారసీకము, అరేబియా, చైనా మొదలగుదేశముల నావలు వర్తకము కొఱకు దక్షిణ హిందూస్థానమం దుండు రేవులకుఁ దఱచుగ వచ్చుచుండెను. తామ్ర పర్ణనదీగతము లయిన ముత్తికములు రోమకనగరములో శతగుణిత మూల్యమునకు విక్రయింపఁబడుచుండె నని ప్లినీ (Pliny) యను భూగోళశాస్త్రజ్ఞుఁడు వ్రాసి

చేయుచున్నాఁడు. ముత్యములు సుగంధిద్రవ్యములు, ఆభరణములు మొదలగువస్తువులను రోమకపురీవణిజులు పాండ్యదేశమునుండి కొనిపోయినట్లు ప్రాచీన ద్రావిడ గ్రంథముల యందు వ్రాయబడి యున్నది.

ఈ పాండ్యులచరిత్ర మింతవఱకును విదేశీయులుచెప్పెడి వృత్తాంతములవలనను, బౌద్ధగ్రంథముల వలనను మనకుఁ దెలియవచ్చినది. ఇటుపైని వీరిచరిత్రము దెలియుటకు ముఖ్యాధారములైన ప్రాచీనద్రావిడగ్రంథంబులఁ గొన్నిటిని పరిశీలింతము. అవి యెవ్వి యన: 1. ఇఱైయనా రగప్పొరుళ్. 2. పత్తుప్పాట్టు 3. పురనానూర్ 4. శిలప్పదికారం. 5. మణిమేకలై మొదలగునవి. వీనిని వ్రాసిన ప్రాచీనకవు లిప్పటివారివలెఁ దమకవితాచాతురిని, కల్పనలను, శబ్దచిత్రిని గనఁబఱచుటమాని కేవలము తాము ప్రతిపాదింపఁబూనుకొనిన యంశములయొక్క సత్యతనే వెల్లడిచేయఁగోరి తమకు సమకాలికులు పోషకులు నయిన ప్రాచీనరాజ పుంగవుల వాస్తవచరిత్రము లోకమందుఁ బ్రకాశింపఁ జేసిరి. ఇట్లు వ్రాసిన ప్రాచీనద్రావిడ గ్రంథకర్తలలో పురుంబనరుప్పద మను గ్రంథమును వ్రాసిన కడియలూరు రుద్రంగన్ననారను గ్రంథకర్త సర్వాధికుఁడు. కాని యీగ్రంథము లేకాలమందు వ్రాయఁబడెనో ఆకాలమును నిశ్చయించుటకుఁ దగిన సాధనము లెవ్వియుఁ గానరావు. ఈ యంశమును నిర్ణయించుటకు మనము పై ప్రమాణములని (External Authorities) సాధనముగాఁ జేసికొనవలయును. ఈవిషయమందు నిన్నమొన్నటివఱకు మనకు సహాయ మొనర్పఁదగిన సాధన మేమియు లేకయుండెను. కాని యిటీవల కొలఁదిదినములక్రిందటఁ గ్రొత్తగాఁ గనుఁగొనఁబడిన చిన్నమనూరు శాసనములవలనను, వేళ్విక్కుడి శాసనములవలనను పాండ్యదేశాధిపతుల యొక్క వృత్తాంతమును సాకల్యముగాను తృప్తిగాను దెలిసికొనుటకు సమర్థులమయితిమి.

Mr. K. U. Subrahmania Iyer, B.A., M.R.A.S., Christian College Magazine, 1914.

ఇంతియకాక ద్రావిడ మహాభారతమును రచించిన పెరుందేవనా రనునతఁడు పైనిచెప్పఁబడిన ప్రాచీనద్రావిడ గ్రంథములనన్నింటిని సంగ్రహించి యొకచోట జేర్చి వాని కన్నిటికిని వ్యాఖ్యానము నుపోద్ఘాతమును రచించెను. తనపోషకుఁ డగు నందిపోత వర్మ యను పల్లవవంశపురాజు నీతఁడు గ్రంథాదినిఁ జేర్కొనుటచే నీతని కాలము నిష్కృష్టముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈ పల్లవరాజు నవమశతక ప్రారంభమందు రాజ్యమేలిన ట్లితర ప్రమాణములవలనఁ గానవచ్చుచున్నది. కావున నీయాధారమునుబట్టి పైనుదాహరింపఁబడిన ప్రాచీన ద్రావిడగ్రంథములకు నాయకు లయిన పాండ్యరాజులలోఁ గొందఱి వృత్తాంతము స్పష్టముగా మనకుఁ దెలియుచున్నది. చిన్నమనూరు వేళ్విక్కుడి శాసనములయందుఁ జెప్పఁబడినవారును ప్రాచీనద్రావిడ గ్రంథములయందు వర్ణింపఁబడిన వారు నొక్కటియే కావున, వీరి వంశానుక్రమణికను వంశవృక్షరూపముగా నిచటఁ జూపుచున్నాఁడను.

చిన్నమనూరుశాసనమునందలి రాజులు.

1. అరికేసరిపరాంకుశమారివర్మ

2. జటిలవర్మ

3. రాజసింహుఁడు

4. వరగుణమహారాజు

5. శ్రీమారశ్రీవల్లభపరచక్రకోలాహలుఁడు

6. వరగుణవర్మ (A. D. 862.) సింహాసన మెక్కెను.

7. పరాంతకవీరనారాయణశడయన్

8. ద్వితీయ రాజసింహమారవర్మ.

వేల్విక్కుడిశాసనము

1. పాల్యాగసపై ముడుకుడుమి కాలాభ్ర

2. కడంగన్

3. మారవర్మన్

4. సెలియన్ శేందన్

5. అరికేసరి - సమసమన్ మారవర్మ

6. శడయన్ రణధీర

7. తెర్మారన్

8. నెడుంజడయన్

9. రాజసింహ

10. వరగుణమహారాజ

11. శ్రీమారశ్రీవల్లభ

12. వరగుణవర్మన్

13. పరాంతకవీరనారాయణ శడయన్

14. రాజసింహ

ఒక పట్టికలోనున్న జటిలుఁడు మొగలుగాఁగల రాజులే రెండవ పట్టికలలోఁ గూడ గానవచ్చుచున్నారు. ఈ చిన్నమనూరు శాసనము రెండవపట్టికలో పదునాల్గవవాఁ డయిన రాజసింహుని కాలములోఁ బుట్టినది. క్రీస్తువెనుక 907-953 సంవత్సరములలో రాజ్యము చేసిన ప్రథమపరాంతకుఁ డొక పాండ్యదేశపురాజును జయించి నట్లు చోళదేశపు శాసనములవలనఁ దెలియఁబడుచున్నది. కావున చిన్నమనూరు శాసనములు పదియవ వత్సరశతకమందు వ్రాయఁబడె నని చెప్పవచ్చును. ఈరాజసింహుని పితతండ్రియయిన వరగుణవర్మ యనువాఁడు క్రీస్తుశకమునకు వెనుక 862-వ సంవత్సరమున పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యె ననునంశము వరగుణవర్మయొక్క తమ్మునికుమారుఁడైన రాజసింహుఁడు ప్రథమపరాంతకునిచే జయింపఁబడిన రాజసింహుఁడు నొక్కఁడే యని స్థిరపఱుచుటకు సహకారిగా నున్నది. ఈవరగుణవర్మయొక్క పట్టాభిషేకపు సంవత్సరము మనకుఁ దెలియుటవలనఁ బ్రథమపట్టికలో రెండవవాఁడును, ద్వితీయపట్టికలో నెనిమిదవ వాఁడు నైనపట్టిరాజు, జటిలవర్మ యను సంస్కృతనామమును, నెడుంజడయన్ (దీర్ఘమయిన జడలుగలవాఁడు) అనుద్రావిడనామమును గలిగినవాఁడైనపట్టిరాజు యెనిమిదవ శతాబ్దము యొక్క మూఁడవ భాగమం దున్నట్లు మన మూహించుకొనవచ్చును. మధుర జిల్లాలోనున్న ఆనైమలై (గజగిరి) అను కొండమీఁదఁ గట్టఁబడిన నృసింహాలయములో దొరికినదియు, 770 వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినదియు నైన యొకశాసనమువలన నీ జటిలవర్మ యనువాఁడు నెడుంజడైయ ననువాఁడు నొక్కఁడే యని మనము స్థిరపఱుచుటకు సమర్థులమగుచున్నాము. వైష్ణవమతగురువు లయిన పన్నిద్దరాళ్వార్లలో నొకఁ డయిన మధురకవి యీజటిలవర్మకు మంత్రిగా నుండె ననియు నాతని యధికారమం దీ దేవాలయము కట్టఁబడె ననియుం నాశాసనమువలన స్పష్ట మగుచున్నది. వేళ్విక్కుడి దాన శాసనములలోఁ గూడ నీ యంశము లే చెప్పఁబడుచున్నవి.

ప్రథమపట్టికలో శ్రీమారశ్రీవల్లభ పరచక్రకోలాహలుఁ డనియుం ద్వితీయ పట్టికలో శ్రీమారశ్రీవల్లభుః డనియుఁ జెప్పఁబడిన రాజు క్రీస్తువెనుక 962-వ సంవత్సరమున సింహాసనము నధిష్ఠించిన వరగుణవర్మయొక్క తండ్రి. ఇందువలన నితఁడు తొమ్మిదవ శతాబ్దియందున్న వాఁడని మనము నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలము. గురుపరంపరాప్రభావము, ప్రపన్నామృతము, దివ్యసూరిచరిత్రము మొదలగు శ్రీవైష్ణవ మతగురు చరిత్రములలో నితఁడే శ్రీవల్లభ దేవుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ఇతఁడే విష్ణుచిత్తుని (పెరియాళ్వారు) రావించి పరతత్త్వనిర్ణయము జేయించి విద్యాశుల్కగ్రంథి నొసంగినవాఁడు.

ఇతని నీ ప్రబంధకర్త "తత్పురంబేలు పాండ్యమత్స్యధ్వజుండు" అని నిర్దేశించి యున్నాఁడు. మత్స్యధ్వజుఁ డనఁగా మత్స్యమును ధ్వజమందు చిహ్నముగాఁ గలవాఁ

డని యర్థము. జనకునికి సీరధ్వజుఁ డనియు, అర్జునునికి కపిధ్వజుఁ డనియు ధ్వజచిహ్నములచే బిరుదములు గలిగిన ట్లీతనికిఁ గూడ ధ్వజమందు మత్స్యచిహ్న ముండుటచే నితఁడు మత్స్యధ్వజుఁ డని వ్యవహరింపఁబడెను. ఇది ప్రకృతమునకు విరోధింపదు. ఈరాజు పేరు వల్లభదేవుఁడు కా దని సమర్థించుట కిది యుపపత్తి కానేరదు. ఈవిష్ణుచిత్తుఁ డాళ్వార్ల కోవలో నాల్గవవాఁడు.

“భూతం, సరస్య, మహదాహ్వయ, భట్టనాథ, శ్రీభక్తిసార, కులశేఖర, యోగివాహాన్, భక్తాంఘ్రిరేణు, పరకాల, యతీంద్ర మిశ్రాన్, శ్రీమత్పరాంకుశమునిం, ప్రణతోఽస్మి నిత్యమ్” ఇది శ్రీవైష్ణవుల గురుపరమ్పరానుసంధాన శ్లోకము. మొదటి మువ్వ రాళ్వార్లయొక్క కాలమును నిర్ణయించుటకుఁ దగిన చరిత్రాంశములుగాని శాసనములుగాని యెచటను దొరకనందున వారికాలము మనకుఁ దెలియదు. వారు పురాణకథిత పురుషులవంటివారు కాని (Mythical Personages) చరిత్రతో సంబంధించినవారు కారు. కలియుగము నలువదియేడుసంవత్సరము లయిన తరువాత నీవిష్ణుచిత్తుఁడు జనన మొందినట్లు మతగ్రంథములలో వ్రాయఁబడియున్నది. ఆకాలమును మన మొప్పుకొన్న యెడల నీ విష్ణుచిత్తుఁడు క్రీస్తుశకమునకుముందు మూఁడువేలయేఁబదియేడుసంవత్సరముల క్రిందట నున్నవాఁడు కావలయును. అట్లయినచోఁ బాండ్యు లెక్కడ? వీరి చరిత్ర మెక్కడ? పాణినిసయితము క్రీస్తునకుముందు ఏడవశతాబ్దినాఁటివాఁ డనియు, ఆసమయమందే ఆర్యులు దక్షిణ హిందూస్థానమందు స్థిరపడిరనియు, క్రీస్తునకుముందు నూటయేఁబది సంవత్సరముల క్రిందటి వాఁడైన కాత్యాయనునిచేఁ బాండ్యశబ్ద నిర్వచనార్థక మయినవార్తికము వ్రాయఁబడెను గాన నీపాండ్యులప్రారంభము పాణిని కాత్యాయనుల కాలమునకు మధ్య నయియుండవలయు ననియు, డాక్టరు భండారుకారు గారు తన గ్రంథమందు వ్రాసి నని యిదివఱకే చెప్పియున్నాఁడను. మనపూర్వులకుఁ గాలగణన విద్యయందు (Chronology) శ్రద్ధ మంద మని లోఁగడ వ్రాసియుంటిని.

కావున సమకాలికు లగు విష్ణుచిత్త వల్లభదేవు లుభయులు తొమ్మిదవ శతాబ్దమువా రని పై చర్చవలనఁ దేలిన సారాంశమైయున్నది.

ఈ ప్రబంధమును రచించిన కవికిఁ గలిగిన చిత్రమయిన కాల విషయక భ్రాంతిని (Anachronism) కనఁబఱచుట కిట్టి కాలనిర్ణయ చర్చాప్రకరణమే సముచిత స్థల మని యెంచి యాయంశమునుగూడ నిచట వివరించుచున్నాను.

చతుర్థాశ్వాసములో విష్ణుచిత్తునికథ ముగిసిన తరువాత “ఒక్క నాఁడు మధ్యాహ్న సమయ మాలికారోపణానంతరంబున మందిరంబునకుఁ బోవు నతనిం బ్రసాదమందస్మిత విశేషం బగు కటాక్షంబున వీక్షించి పక్షిపుంగవకేతనుండు పుండరీకనికేతన కిట్లనియె.”

తే. యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడు నీమహాత్ముఁ డొక్కఁడునుగాదె మన్మతం బుద్ధరించి
రమ్యగీయ కృపాతిశయమున ననిన, నిందిరాదేవి తనభర్త కిట్టు లనియె.

క. ఇతనికథ యెఱిఁగినది గా, యతఁ డేమి యొనర్చె ననిన నబ్జాక్షుం డా
శతపత్రాలయ కిట్లను, నతివ కలం డొకఁడు మత్పదాశ్రితుఁ డెలమిన్.

ఆ. అతఁడు చిఱువాఁడె యాచార్య కులమున, వేడ్క వేదశాస్త్ర విద్య లభ్య
సించుచుండ నపుడు చెలువ యిప్పటిపాండ్య, నృపతి పూర్వవంశ్యుఁ డే యొకండు.

ఈ మొదలగుపద్యములను విచారింపఁగాఁ దేలినయంశ మేమన: విష్ణుచిత్తునివలన నుపదేశమునొంది వైష్ణవమతావలంబి యయిన పాండ్యవల్లభ దేవుని వంశమందుఁ బుట్టిన పూర్వపు రా జొకఁడు శైవమతమందుఁ బట్టుదలగలవాఁడై యుండ నీ యామునాచార్యుఁ డతని కడ కేఁగి తనయుక్తులచే నాశైవమతమును ఖండించి వైష్ణవమతస్థాపన చేసి యారాజును స్వమతమందుఁ గలిపె నని చెప్పుట.

"ఇప్పటి పాండ్యనృపతి" యగువాఁడు వల్లభదేవుఁడు. ఇతఁడును విష్ణుచిత్తుఁడును సమకాలికు లనియు, తొమ్మిదవశతాబ్దియం దున్నవా రనియు పైనిచెప్పఁబడినది. ప్రథమకులోత్తుంగుఁడు (1070–1118), విక్రమచోళుఁడు (1118–1135), ద్వితీయకులోత్తుంగుఁడు (1123–1146) అను మువ్వురు పాండ్యరాజుల రాజ్యపాలన కాలమం దున్నవాఁడును, 1017-వ సంవత్సరమునం బుట్టి 1137 వ సంవత్సరమువఱకు (120 సంవత్సరములు) జీవించి వైష్ణవమతమును స్థాపించి దానిని వ్యాపింపఁజేసినవాఁడు నైన శ్రీరామానుజమునికి సమకాలికుఁడైన (K. V. Rangaswamy Aiyangar's Ancient History of India) యామునాచార్యుఁడు తొమ్మిదవ శతాబ్దమునఁ జీవించిన వల్లభదేవునికంటెఁ బూర్వుఁడైన యొకరాజు కాలమునం దున్నవాఁ డనుట యెట్లు పొసఁగును? అట్లయినచో యామునార్యుఁడు విష్ణుచిత్తునికంటె మిక్కిలిప్రాచీనుఁడై యుండవలయును. చరిత్రములవలనను, మతగ్రంథములవలన నట్లు కానరాదు. ఇదియునుగాక రామానుజముని ముప్పదిసంవత్సరములప్రాయము గలవాఁడై యుండ యామునార్యుఁడు పరమపదము నలంకరించె నని గురుపరంపరాప్రభావము మొదలుగాఁగల గ్రంథములు చెప్పుచున్నవి కావున, యామునార్యుఁడు విష్ణుచిత్తుని కంటెఁ బ్రాచీనుఁ డని చెప్పుట కవికృత ప్రమాదము యామునార్యుఁడు చోళదేశమునందు వీరనారాయణపురనివాసి యని లోఁగడఁ జెప్పియుంటిని ఇతనిని వాదమునకుఁ బిలిపించిన రాజుగూడ చోళదేశపురాజు ప్రబంధకర్త పాండ్యవంశజుఁ డని చెప్పుట మరియొక తప్పు.

విష్ణుచిత్తుఁ డుపన్యసించిన వేదాంతము

విశిష్టాద్వైతమతము రెండుభాగములుగా విభజింపఁబడియున్నది. వానిలో మొదటిది సభలో వాదకథయై ప్రతివాదులను జయించుటకు సాధనమయి బ్రహ్మసూత్ర భాష్యము, గీతాభాష్యము, ఉపనిషద్భాష్యము, సహస్రనామభాష్యము, సిద్ధిత్రయము మొదలగు ననేక సంస్కృతగ్రంథములచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్నది. రెండవభాగము పూర్వోక్త సంస్కృత గ్రంథంబుల యర్థంబును సాకల్యముగ బ్రతిపాదించు నవియు, స్వగోష్ఠీనిష్ఠములయి కేవల గురుపరంపరా సంప్రదాయ ప్రాప్తంబు లయిన యర్థవిశేషంబులఁ దెల్పు నవియుఁ, భక్తిప్రపత్తిజ్ఞాన వైరాగ్యాదులను వృద్ధిఁ బొందించు నవియు నగు ద్రావిడగ్రంథములచే బోధింపఁబడుచున్నది. ఈవిష్ణుచిత్తుఁ డుపన్యసించిన యుపన్యాసమును బట్టి విమర్శింపఁగా నీ ప్రబంధ కర్తకు సాంఖ్యయోగ మీమాంసాద్వైతాది తంత్రంబులయందె కాక, పూర్వోక్తోభయవిధ విశిష్టాద్వైతమతగ్రంథములయందుఁ గూడ నిరుపమాన మయిన పాండిత్య మున్న దని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పనగు. ప్రధానకథతో సంబంధము లేకపోయినను ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదముఁ దీసికొని వచ్చి యొక రీతి సంగతిఁ గల్పించి వ్రాసినది కవి తనకు యోగ శాస్త్రమం దున్న ప్రవేశమును వెల్లడి చేయుటకే యని యూహింపవచ్చును. అట్లే యామునాచార్య చరిత్రమును మాతంగ బ్రహ్మరక్షస్సంవాదమును ప్రధాన ప్రతిపాద్య మగు గోదాచరిత్రముతో సంబంధము లేకపోయినను సంబంధముఁ గల్పించియె సంస్కృత గ్రంథములయందును గానరాని విశిష్టాద్వైత ద్రావిడమత సంప్రదాయ రహస్యములను బ్రకాశింపఁజేసియున్నాఁడు. ఇందువలన నీకవి కీమతమందుఁ గల భక్తి విశేషము, నమ్మకము, శ్రద్ధ, పట్టుదల మొదలగునవి స్పష్ట మగుచున్నవి.

ఇఁక, విష్ణుచిత్తుఁ డుపన్యసించిన వేదాంతాంశములను గొంతవట్టునకు విమర్శింతము.

“సీ. జగదుద్గతికిని బీజము ప్రధాన మన నీక్షత్యాదివీకు నశబ్దవాది
బొరసీశుఁడే నన భోగమాత్రేత్యాదుదాహృతిస్ఫూర్తి మాయావివాది
ఫలియించుఁ గ్రియయయనా ఫలమతయిత్యాది సర్వేశుఁ గొనని యపూర్వవాది
శాస్త్రయోనిత్వాదిసరణి నీశ్వరునిఁ దెల్పెడు ననుమాన మస్వీలువాది
తే. నిత్యులందెల్ల నిత్యుఁడ న్శ్రుత్యురూక్తి, క్షణికసర్వజ్ఞతేశ సౌగతవివాది
ననుపపత్తేర్న యను సూత్రమాదియైన, వాని నృపతీశుఁ బ్రత్యక్షవాది గెలిచె.”

ఈ సీసపద్యములో మొదటిపాదమున సాంఖ్యమతము ఖండింపఁబడినది.

ప్రకృతి (సకలమునకు కారణము) సత్త్వరజస్తమస్సులయొక్క సామ్యావస్థ (Primordial matter) దీనికే ప్రధానము, అవిద్య, అజ్ఞానము మాయ అని పేర్లు. దీనినుండి మహత్తత్త్వము (బుద్ధి) దీనివలన నహంకారము (Ego), అహంకారమువలన శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధ తన్మాత్రలు (Primary Elements), (తన్మాత్ర లనఁగా భూతపంచకముయొక్క సూక్ష్మావస్థ.) పంచతన్మాత్రల వలన పంచభూతములు, కర్మేంద్రియపంచకము, జ్ఞానేంద్రియపంచకము, మనస్సు. ఇవి యిరువదినాలుగు తత్త్వములు కలిగెను. ఆత్మ పురుషాది శబ్దవాచ్యుఁడగు జీవుఁ డిరువదియయిదవవాఁడు. నిత్యబుద్ధశుద్ధస్వభావుఁడు. బంధమోక్షములు లేనివాఁడు. రక్తవస్త్రసంపర్కమువలన శుద్ధస్ఫటికమునకు రక్తిమ కలిగినట్లు, ప్రకృతి సంసర్గమువలన నాత్మ సుఖ దుఃఖాదుల ననుభవించుచున్నట్లు కానవచ్చుచున్నది. ఆత్మకుఁ గర్తృత్వము లేదు. తామరాకు నకు జల మంటనట్లు ఆత్మకు కర్మలేప మంటదు. ప్రకృతి జగత్సర్గముఁ జేయునది; కాని జడము. పంగ్వంధసంయోగమువలన గమనాది వ్యాపారములు సిద్ధించునట్లు, ప్రకృతి పురుష సంయోగముచే సృష్ట్యాది వ్యాపారము లుపపన్న మగుచున్నవి. కావున, అచేత నమయిన ప్రకృతియే జగత్కారణము. దీనికి శబ్దము ప్రమాణము కాకపోవుటచే నాను మానికము కావున నశబ్ద మని సాంఖ్యుల సంకేతము. ఇదియు పురుషునికి భోగమోక్షముల నిచ్చునది. ఇది సాంఖ్యమతము.

దీని ఖండన మిట్లు చేయఁబడినది.

ఛాందోగ్యములో "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయమ్, తదై క్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ:" ఓయి శ్వేతకేతువా, యీసృష్టికంటె ముందు సచ్ఛబ్ద వాచ్య మయిన వస్తు వొక్కటియే యుండెను. ఆవస్తువు "నేను బహుత్వావస్థ నొందు దును గాక" అని చూచెను (సంకల్పించెను). ఈశ్రుతిలోఁ బ్రయోగింపఁబడిన 'ఈక్షతి' అను ధాతువు అచేతనమయిన ప్రధానమునకుఁ గుదురకపోవుటచేతను, లేక యీయీక్ష ణము అముఖ్య మనుకొన్నయెడల శ్రుతిలోఁ బైన నాత్మశబ్ద ముండుటచేతను, "తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్" 7. 1. 1. అని, తరువాతి సూత్రములో సదాత్మకత్వానుసంధాన నిష్ఠునికి మోక్ష ముపదేశించుటచేతను బ్రధానము జగత్కారణము కానేరదు.

రెండవపాదములో నద్వైతమతఖండనము

బ్రహ్మపదార్థం బొక్కటియే సత్యము. జగమంతయు మిథ్య. శుక్తియందు రజ తమువలె బ్రహ్మ యను నధిష్ఠానమందు ప్రపంచము మాయచేఁ గల్పింపఁబడినది. జీవ త్వముకూడఁ గల్పితమే. జీవబ్రహ్మల కభేదము.

దీనిఖండనము

బ్ర. సూ. "భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ 21-4-4. జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ 4-4-19. సోశ్నుతే సర్వాన్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా" ఇత్యాది శ్రుతిసూత్ర వాక్యములచే ముక్తునకు బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవ రూప భోగమునందే బ్రహ్మసామ్యము ప్రతిపాదింపఁబడుట వలనను, జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారములలో ముక్తుని కెంతమాత్రము బాధ్యత లేదని శ్రుతి వక్కాణించుట వలనను, బ్రహ్మకంటె జీవునికి భేదము సిద్ధించుచున్నది.

మూఁడవపాదములోఁ బూర్వమీమాంస మతఖండనము

ఈమతమందుఁ బ్రపంచము సత్యము. జీవులు నిత్యులు. అనంతములు. వేదము లపౌరుషేయములు. వేదవిహితమయిన యాగాదికర్మల నొనరించుటచేఁ గలిగిన అపూర్వము (సుకృతఫలము) ఆత్మలకు స్వర్గము నిచ్చును. చిరకాలార్జిత పుణ్యవిశేషముగల జీవులే యీజగత్తును సృజించుచున్నారు. ఇంద్రాయ స్వాహా, వరుణాయస్వాహా ఇత్యాదులయందుండు చతుర్థ్యంత ప్రతిపాదితమైన దేవతయె బ్రహ్మము. వేఱే ఈశ్వరు నొప్పరు.

దీనిఖండనము

ఫలమత ఉపపత్తేః, 3. 2. 37. (యాగ దాన హోమాదులచేతను, ఉపాసన చేతను ఆరాధితుఁడైన పరమపురుషుఁడే ఐహిక ఆముష్మిక భోగములను స్వస్వరూపావాప్తిరూపమైన మోక్షము నిచ్చువాఁడు. కాని యచేతనమయిన అపూర్వమున కట్టి శక్తి లేదు. "అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవచ", "యాంతి మద్యాజినోపి మామ్" అని భగవద్గీతావాక్యము.

నాల్గవపాదమందు తార్కిక మతఖండనము

తార్కికుఁ డీజగమునకుఁ బరమాణువు లుపాదానకారణ మనియు అనుమానికమైన ఈశ్వరుఁడు నిమిత్తకారణ మనియు, సంసార మనాది యనియు, ఈశ్వరోపాసనచే సుఖదుఃఖప్రయత్నజ్ఞానేచ్ఛాదులు పూర్ణముగా నశించుటయే ఆత్మకు మోక్ష మనియు వక్కాణించెను. తార్కిక ముక్తి పాషాణముక్తి; అనఁగా నాత్మ మోక్షదశయందు జ్ఞానాది రహితమయి పాషాణమువలె నుండు ననుట.

దీని ఖండనము

శాస్త్రయోనిత్వాత్, 1. 1. 3. (తెలిసికొనుటకు శాస్త్రము కారణముగాఁ గలవాఁడై యుండుటవలన) భగవంతునిఁ దెలియుటకు శాస్త్రమే కారణము. ఇతర

ప్రమాణములవలనఁ బరబ్రహ్మము తెలియఁ బడఁడు. అనుమానమువలన నొకరీతియైన కర్త తెలుపుగాని, అట్టివాఁడు నిత్యుఁడు, సర్వజ్ఞుఁడు, సర్వశక్తి, అకర్మవశ్యుఁడునై యుండక పోవచ్చును. కావున సకలేతరప్రమాణాసాధ్య సమస్తవస్తు విజాతీయుఁడు, సార్వజ్ఞ్య సత్యసంకల్పత్వా ద్యనవధికోదార గుణసాగరుఁడు, నిఖిల హేయ ప్రత్యనీకుఁడు నగు పరబ్రహ్మ శాస్త్రమువలననే సిద్ధించును గాని, యితరప్రమాణములవలన సిద్ధింపఁడు.

బౌద్ధమతఖండనము

బౌద్ధుఁడీ జగము పరమాణుసంఘాతమయి ప్రత్యక్షసిద్ధ మయిన దనియు, ప్రతిక్షణము జ్ఞానము మాఱుచుండు ననియు, వేఱొక ఆత్మ లే దనియు, స్థిరత్వబుద్ధి సంసార మనియు, క్షణికత్వబుద్ధి మోక్ష మనియుఁ బార్థివతైజసవాయవీయపరమాణువులు పరస్పరము మిళితములయి పృథివ్యప్తేజోవాయువులను సృజించుచున్న వనియు, ఆపృథివ్యాదులనుండి శరీరేంద్రియ విషయరూపసంఘాతము లుద్భవిల్లుచున్నవనియు, సర్వసంస్కారములు క్షణికము లను జ్ఞానమువలన మోక్షము సిద్ధించు ననియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

దీని ఖండనము

ఉత్తరకాలిక ఘటము పుట్టినప్పుడు పూర్వకాలిక ఘటము నష్టమయినందున నభావ మన్నిటికి హేతు వగుటచే సర్వఘటములు సర్వకాలములయందు నష్టములు కావలసివచ్చును. నిన్నటిదినమందు మన మవలోకించిన గోవ్యక్తిని మరల నీదినమందుఁ జూచి నిన్నటిగోవని యానవాలు పట్టుచున్నాము. జగత్తులోనుండు సర్వపదార్థములు క్షణికములే అయిన యెడల నిట్టి ప్రత్యభిజ్ఞానశక్తిలోకులకు లేకపోవలసి వచ్చును. అందువలన లోకప్రవృత్తి జరుగదు. కావున బౌద్ధమతమందు క్షణికత్వాను కుదురదు.

సీ. "ఆదినారాయణుం డాయె నొక్కఁడ బ్రహ్మ లేఁడు మహేశుండు లేఁడు లేదు
రోదసిలేఁడు సూర్యుఁడు లేఁడు చంద్రుఁడు లేవు నక్షత్రము ల్లేవు నీళ్లు
లే దగ్ని యట్లుండ లీల నేకాకిత చనదు పెక్కయ్యెద ననుచు నయ్యెఁ
జిదచిద్ద్వయంబు నొచ్చి యని ఛాందోగ్యంబు దెలిపెడునంతరాదిత్యవిగ్ర
తే. నర్కులోఁ బుండరీకాక్షుఁ డలెడ యగుట, కక్షిణీయని యష్టదృక్త్ర్యక్ష దిశశ
తాతువిధిరుద్రశక్రాదులందు నొకఁడు, కామి కాశ్రుతియే విలక్షణతఁ జలిపె."

గద్యమందు "ఏకోహవై నారాయణ ఆసీత్ న బ్రహ్మా నేశానః", "నతత్ర సూర్యోభాతి నచన్ద్రతారకం, నేమావిద్యుతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః" (సృష్టికింటె ముందు బ్రహ్మ, రుద్రుఁడు, సూర్యచంద్రాదిగ్రహములు, తారకలు మొదలుగునవి లేవనియు, శ్రీమన్నారాయణుఁ డొక్కఁడేయుండె ననియు, "స ఏకాకీ న రమేత" (ఆ పర

బ్రహ్మ యగు నారాయణుఁ డొంటిగా నుండలేఁ డనియు) "సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" (నేను పెక్కుయ్యెద నని ఆతఁడు సంకల్పించె ననియు) "తత్సృష్ట్వా తదేవాను ప్రావిశత్" (దానిని ఆప్రపంచకమును సృజించి దానిలోఁ జొచ్చె ననియు) నర్థ మిచ్చు శ్రుతులు మొదటి నాలుగుపాదములయందు వివరింపఁబడినవి.

పద్య శేషముచే 'అంతరాదిత్యవిద్య" తెలుపఁబడియె 1· 121 సూ. "అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్" సూర్యమండలాంతర్వర్తియై యుండెడువాఁడు పుణ్యవిశేషముగల గరుడోరగ యక్షగంధర్వాదులలో నొకఁడా? లేక రుద్రుఁడా? యని వెనుక సూత్రములయందు శంకించి యీసూత్రమునకు విషయవాక్యమయిన శ్రుతి "ఆదిత్య మణ్డలాన్తర్వర్తిని" అపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టుఁ డనియు గంభీరాంభస్సముద్భూతసుమృష్ట నాళరవికర వికసిత పుండరీకదళామలాయతేక్షణుఁ డనియుఁ జెప్పుటచే నధికాక్షిత్వ విరూపాక్షత్వ విశిష్టులయిన బ్రహ్మ రుద్రేంద్రాదులకు చెల్లదని నిషేధించెను.

"మ. తులలేకుండు స్వరూపరూపగుణభూతుల్ దోఁచె నేతచ్ఛ్రుతిన్
దలమై లోవెలిఁ దానె యున్కి దెలిపె న్నారాయణాం భారుణం
బుల సామాన్యవిశేషరీతి నిఖిలంబు న్శబ్దజాలంబు ని
ర్మలనారాయణశబ్దమందునె తుద స్పర్యాప్తమయ్యెన్ శ్రుతిన్."

ఈ పద్యములో "యచ్చకించి జ్జగత్సర్వం దృశ్యతే శ్రూయతేఽపివా. అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్థితః" అను తైత్తిరీయోపనిషచ్ఛ్రుతి వివరింపఁబడెను.

రామానుజ బ్రహ్మసూత్రభాష్యనిర్వాహము మఱియొకటి పద్యశేషంబునఁ బ్రతిపాదింపఁబడియె. ఎట్లన:

"పశునా యజేత" (పశువుచే యజ్ఞముఁ జేయవలయును) అను దానిలోనే పశువు యజ్ఞమందు వినియోగింపవలయు నని సంశయ మొదవఁగా, "ఛాగస్యవపాయా మేదసః", "ఛాగోవా మన్త్రవర్ణాత్" అను పూర్వమీమాంసాన్యాయము ననుసరించి సామాన్యవాచకమయిన పశుశబ్దమునకు విశేషవాచకమైన ఛాగ (మేఁక) మర్థ మయినట్లు ఉపనిషత్తులలోఁ గారణవాక్య ప్రతిపాదితము లయిన "సద్బ్రహ్మాత్మాది" సామాన్య శబ్దములకు దేవతాంతరభ్రాంతి జనకములగు "శివశంభు హిరణ్యగర్భాది" శబ్దములకును, "అపహతపాప్మాదివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" అను శ్రుత్యుక్త విశేషవాచకమగు "నారాయణ" పదమందు పర్యవసానము.

"తొల్లి జామదగ్నిభియంబునఁ బరిత్యక్తరాజ్యుండై" ఇత్యాది వచనమందు రామానుజసూత్ర భాష్యాంశములు పెక్కులు వివరింపఁబడినవి. అవి విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతమున కాధారభూతములు.

బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో పంచమాధ్యాయ సప్తమ బ్రాహ్మణమందు:—

"యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్...యస్య పృథివీ శరీరమ్"

"యోఽప్సు తిష్ఠన్...యస్యాపశ్శరీరమ్"

"యోఽగ్నౌ తిష్ఠన్...యస్యాగ్నిశ్శరీరమ్"

"య ఆదిత్యే తిష్ఠన్...యస్యాదిత్యశ్శరీరమ్"

"య ఆత్మని తిష్ఠన్...యస్యాత్మా శరీరమ్"

ఇత్యాది వాక్యము లనేకములు గలవు. పరబ్రహ్మ సర్వచిద చిద్వస్తువుల కంత ర్యామిగా నుండుటచే "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ, ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం, అన్తః ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా, జగత్సర్వం శరీరం తే తత్సర్వం వై హరే స్తనుః" ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిప్రామాణ్యములంబట్టి చేతనాత్మక సర్వజగము పరబ్రహ్మకు శరీరము. భగవంతుఁడు శరీరి. శరీర వాచక శబ్దములు లోకములో శరీరిని బోధించుట మన మెఱుఁగుదుము. ఎట్లన: దేవదత్తుఁడు పరుగిడుచున్నాఁ డనుచో దేవదత్త శబ్దము శరీర మునకుఁ బేరుగాని ఆత్మకుఁగాదు. ఆత్మ రహితముగా దేవదత్త శరీరమునకు ధావన ముప పన్నముగాదు. కావున దేవదత్తుని యాత్మకుఁగూడ చెల్లును. అట్లే కౌషీతకిబ్రాహ్మణోక్త ప్రతర్దనవిద్యయందు దివోదాసాత్మజుఁడైన ప్రతర్దనుఁ డనువాఁ డింద్రుని యొద్దకుఁబోయి "త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ, యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే" (ఎది నీవు మనుష్యునికి మిక్కిలి హితమయినదని తలంచెదవో దానిని నీవే నాకుఁ గోరి పెట్టుము.) అని ప్రార్థింపఁగా "ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా", తం మా మాయు రమృత మిత్యుపాస్వ" (నాజీవుని అమృతమాని యుపాసించుము) అని ఇంద్రుఁ డుపదేశించెను. ఇచట నింద్ర జీవశబ్దనిర్దిష్టుఁడు కేవలజీవుఁడా? లేక పరబ్రహ్మమా? యని చర్చ రాఁగా నీశ్రుతియొక్క ఉత్తరవాక్యమునందు "ఆనందోఽమృతోఽజరః" అని జీవుని కసంభావితము లయిన అజరత్వామృతత్వాదు లుపన్యసింపఁబడుటచే నింద్రజీవి నిర్దిష్టుఁడు "ఇంద్రజీవశరీరకుఁ డైన పరమాత్మగాని కేవలజీవుఁడు గా దని తాత్పర్యము. ఇది యనుభవ విరుద్ధము గాదా? ఎక్కడనైన నిట్టి యుపదేశ ముండునా యనఁగా:—

"శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్" సూ. 31. 1. 1. ఇట్టి యుప దేశము నింద్రుఁడు తొంటి వామదేవునివలె శాస్త్రదృష్టిచేఁ జేసెను. "మా ముపాస్వ" అని స్వాత్మ శబ్దముచే బరమాత్మోపదేశము విరుద్ధముకాదు. ఎట్లన; తొల్లి పరమాత్మ జ్ఞానసంపన్నుఁ డైనవామదేవుఁ డను నొకఋషి స్వాత్మశరీరకుండైన పరమాత్మను జూచుచు "నేను మనువను, సూర్యుఁడను, కక్షీవంతుఁడను విప్రర్షినయితి" ననెను.

విధి శివ పావక వ్యాస భాను భార్గవ వార్జున విత్తేశాది దేవతలు భగవచ్ఛరీర భూతు లయిన సహంకారయుక్తజీవుల నధిష్ఠించి యుండుటచే ముముక్షువుల కను పాస్యులు.

"పితాచ రక్షక శ్శేషీ భర్తా జ్ఞేయో రమాపతిః, స్వామ్యాధారో౽యమాత్మాచ భోక్తాచాద్యమనూదితః" అని జీవునికి ఈశ్వరునకు నవవిధ సంబంధము లున్నవని విశిష్టాద్వైతసంప్రదాయము

ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాద విమర్శనము

ఆ. ఆత్మగాని మేన నాత్మబుద్ధియును న,స్వంబునందు మిగుల స్వత్వమతియు
నవనివర యవిద్య యను మహాతరువు నుత్పత్తికీ ద్వయంబు విత్తు మొదలు. 3. 65.
విష్ణుపురాణము 6 అంశము. 7 అధ్యాయము.

అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యా అస్వే స్వ మితియా మతిః,
అవిద్యాతరుసంభూతి బీజమేతద్ద్విధా స్థితమ్.

ఆ. ప్రాణికోటికెల్ల బాధంబు మోక్షంబు, చేయుటకును మనసు కారణంబు
విషయసంగియైన విను బంధకారి నిర్విషయమైన ముక్తి విధవ కారి.

మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బన్ధమోక్షయోః,
బన్ధాయ విషయాసంగి ముక్త్యై నిర్విషయం మనః. వి. పురా.

దిగువ వ్రాయఁబడిన శ్లోకములకుఁ బైపద్యములు సరియైన యనువాదము.

యోగము

యోగ మనఁగాఁ జిత్తముయొక్క రజస్తమోవృత్తులను నిరోధించుట. దీనికి యమము, నియమము, ఆసనము, ప్రాణాయామము, ప్రత్యాహారము, ధారణ, ధ్యానము, సమాధి అనియెనిమిది అంగములు. వీనిలో ధారణాదులు సమాధికి సాక్షాదుపకారములు; అహింసాస్తేయ సత్యాదులు ప్రతిపక్షభూత హింసాద్యున్మూలన ద్వారముగా సమాధి కుపకారకములు.

యమములు:—అహింస, సత్యము, అస్తేయము, బ్రహ్మచర్యము, అపరిగ్రహము.

పరుల నెవ్విధమునను హింసింపకుండుట అహింస; యథార్థకథనము సత్యము; ఒరులెఱిఁగినఁగాని యెఱుఁగకుండినఁగాని పరద్రవ్యమును హరింపకుండుట అస్తేయము; జితేంద్రియత్వము బ్రహ్మచర్యము; దేహధారణకపేక్షితమైనదానికంటె నెక్కుడుగ స్వభోగముకొఱకు స్వీకరింపక పోవుట అపరిగ్రహము.

నియమములు:—శౌచము, సంతోషము, తపస్సు, స్వాధ్యాయము, ఈశ్వర ప్రణిధానము.

శౌచము బాహ్య మని అభ్యంతర మని రెండువిధములు. మృజ్జ లాదులచే శరీర క్షాళనము బాహ్యశౌచము; మైత్రీ, ముదిత, కరుణ, ఉపేక్ష అను నాల్గు భావనలచే చిత్తమలమును బోనడచుట అంతర శౌచము ; ప్రాణధారణ మాత్రముచే దుష్టినొందుట సంతోషము; శీతోష్ణ సుఖదుఃఖాదుల సహించుట తపస్సు ; ప్రణవాభ్యాసము స్వాధ్యాయము. సర్వకర్మల నీశ్వరునియందు సమర్పించుట ఈశ్వరప్రణిధానము.

స్థిరసుఖముం గలుగజేయునది ఆసనము.

శ్వాసప్రశ్వాసముల గతినిరోధము ప్రాణయామము.

ఇంద్రియములను బాహ్యవిషయములనుండి మరలించుట ప్రత్యాహారము.

హృదయకమలమందు ధ్యానింపఁబడు శుభాశ్రయమును దీర్ఘ కాలము నిలుపుట ధారణము.

తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతి సంతానముతో శుభాశ్రయమును జింతించుట ధ్యానము.

అతిస్వచ్ఛమయిన చిత్తవృత్తియొక్క ప్రవాహరూప మయిన ధ్యానమే అర్థస్వరూపముగా నిర్భాసించుట సమాధి యనఁబడును.

ఇట్టి యష్టాంగయోగం బభ్యసించు యోగికి, భావనాత్రయ విముక్తం బయిన బ్రహ్మస్వరూపంబె ధ్యేయముంబు.

భావనాత్రయ మనఁగఁ కర్మభావన, బ్రహ్మభావన, ఉభయభావన, యనునవి. కర్మభావన యనఁగాఁ గర్మల నాచరింపవలయు ననెడియుద్దేశము. బ్రహ్మభావన యనఁగాఁ బ్రహ్మము నుపాసించుట యుద్దేశము. ఉభయభావన యనఁగాఁ బూర్వోక్తోభయమందు నుద్దేశముఁ గలిగియుండుట సనందనాదులు బ్రహ్మభావనాపరులయ్యును బ్రాక్కల్పంబుల సంచరించినవా రగుటచేభావనాబద్ధులే గాన యోగికి ధ్యేయులు గారు. హిరణ్యగర్భాదు లుభయభావనాబద్ధులు గావున వారును ధ్యేయులు గారు.

> "ద్వేరూపే బ్రహ్మణ స్తస్య మూర్తం చామూర్తమేవ చ,
> క్షరాక్షరస్వరూపే తే సర్వభూతేషు చ స్థితే.
> విష్ణుశక్తిః పరా ప్రోక్తా క్షేత్రజ్ఞాఖ్యా తథాపరా,
> అవిద్యా కర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తి రిష్యతే.
> యయా క్షేత్రజ్ఞ శక్తిస్సా వేష్టితా నృప సర్వగా,
> సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతి సంతతాన్."

శ్రీవిష్ణుపురాణము ఖాండిక్యకేశిధ్వజసంవాదము ౬ అం.

ధారణ సిద్ధించుటకై శుభాశ్రయమును జెప్పుటకు పరబ్రహ్మమగు విష్ణువుయొక్క

శక్తి యని చెప్పఁబడెడి రెండు రూపములను మూర్తామూర్త విభాగములోఁ దెలియఁ జేసి, మూఁడవశక్తి కర్మ మనెడి యవిద్యచేత నావరింపఁబడిన యచేతనములోఁ గూడిన క్షేత్రజ్ఞుఁ డనెడి మూర్తవిభాగము భావనాత్రయములోఁ జేరి యుండుటచే నశుభ మని చెప్పి కర్మ మనెడి యవిద్య లేనిదియును అచేతనములోఁ జేరకయుండి జ్ఞానమాత్ర స్వరూప మైన అమూర్త మనెడి రెండవవిభాగము యోగము సిద్ధించినవారలచే ధ్యానింపఁ బడఁదగినది కాదని నిషేధించి ప్రధానాది విశేషాంతచేతనాత్మక ప్రపంచభావం బగు స్థూలరూపం బుపక్రాంత యోగునకుఁ జింతింపశక్యం బని చెప్పఁబడినది.

సీ. "శ్రీవిష్ణు నీగతి జింతింప వలయు" నను నీ పద్యమందు యోగాభ్యాసముఁ జేయుపురుషుఁడు భగవంతుని యీ విధమున ధ్యానింపవలయు నని యుపదేశింపఁబడి యున్నది

మొదట నొక అవయవమును ధ్యానింపఁ దొడఁగి అది ధారణలో స్థిరపడిన పిదప మఱియొక అవయవమును ధ్యానింపవలయును. అది వశమయిన వెనుక నింకొకటియుం నిట్లే క్రమక్రమముగా ధ్యేయమూర్తి అంతయుఁ దా నేయవస్థలో నున్నను చిత్తమందు స్థిరముగా నిలుచున ట్లభ్యాస మొనర్పవలయును. ఈ యంశము శ్రీమద్భాగవతమున ద్వితీయస్కంధములో ద్వితీయాధ్యాయమునందుఁ జెప్పఁబడినది.

8 శ్లో. "కేచిత్స్వదేహాన్తర్హృదయావకాశే ప్రాదేశమాత్రం పురుషం వసంతం,
చతుర్భుజం కంజ రథాంగ శంఖ గదాధరం ధారణయా స్మరంతి.

9 శ్లో. ప్రసన్నవక్త్రం నలినాయతేక్షణం కదంబకింజల్కపిశంగవాససమ్,
లసన్మహారత్నహిరణ్మయాంగదం స్ఫురన్మహారత్నకిరీటకుండలమ్,
ఏకైకశోఙ్గాని ధియానుభావయే త్పాదాది యావద్ధసితంగదాభృతః,
జితం జితం స్థానమపోహ్యధారయే త్పరంపరం శుద్ధ్యతి ధీర్యథాయథా.

13.శ్లో. ఏకైకశోఙ్గాని ధియానుభావయే త్పాదాది యావద్ధసితంగదాభృతః,
జితం జితం స్థానమపోహ్యధారయే త్పరంపరం శుద్ధ్యతి ధీర్యథాయథా.

శ్లో. విభేదజనకే జ్ఞానే నాశ మాత్యంతికం గతే,
ఆత్మనో బ్రహ్మణోభేద మసంతం కః కరిష్యతి"

విష్ణుపురాణము. 6-7 అ.

(భేదముఁ గలిగించు జ్ఞానము బొత్తిగా నశింపఁగా నాత్మకును బ్రహ్మకును లేని భేదము నెవ్వఁడు గల్పించును) పై నుదాహరింపఁబడిన సీసపద్యముయొక్క తేట గీతియం దీ శ్లోకార్థ మీరీతిగ వివరించియున్నాఁడు.

"సురాది భేదసంజనకాజ్ఞానమేదఁ బిదప, నలము కల్యాణగుణముల హరికిఁ దనకు, లేని భేద మెవ్వఁడు కల్పింపఁగలఁడు."

విశిష్టాద్వైతమతసంగ్రహము

ఈమతమందు చిత్తు (జీవుఁడు), అచిత్తు (ప్రకృతి), ఈశ్వరుఁడు అను తత్త్వములు మూఁడు.

చిత్తు:—అనఁగా జీవస్వరూపము శరీరేంద్రియాదులకంటె విలక్షణము. జ్ఞానానందమయ మయినది నిత్యము. అణు పరిమాణము. ఈశ్వరునికి నియామ్యము. శేషము నయినది మోక్షదశయం దీశ్వరసాధర్మ్యము నొందునది.

అచిత్తు:—దీనికిఁ బ్రకృతి యనియు, మాయ యనియు, అవిద్య యనియు నామాంతరములు గలవు. ఇది జడము. వికారాస్పదము. భగవదిచ్ఛచే నానావిధముగాఁ బరిణమించును. భగవంతునికిఁ గ్రీడాపరికరభూతము సంసారమున కిదియ మూలము.

ఈశ్వరుఁడు:—ఇతఁడు నిత్యుఁడు, నిఖిలహేయప్రత్యనీకుఁడు, సకలకల్యాణగుణాకరుఁడు. జగత్సర్గస్థితిసంహారకర్త. చేతనాచేతనముల కంతర్యామి పైని చెప్పఁబడిన చిదచిత్తు లతని కపృథక్సిద్ధ విశేషములు (వేఱుగాని విశేషణములు) కారణావస్థయందు (సృష్టిలేని కాలమందు) పరమాత్మ సూక్ష్మావస్థ నొందిన యీ చిదచిత్తులచే విశిష్టుఁడై యుండును. కార్యావస్థయందు (సృష్టికాలమందు) స్థూలావస్థనొందిన చిదచిత్తులచే విశిష్టుఁడై యుండును. కావున నిట్టి ఉభయవిధ మయిన పరమాత్మల కైక్యము బోధించుటచే నీ సిద్ధాంతమునకు విశిష్టాద్వైత మని పేరు.

ఈశ్వరుఁ డఖిల పదార్థములకు నంతర్యామి యై యుండుటచేఁ బైని వ్రాయఁబడిన ప్రకారముగా శరీర శరీరి భావ నిబంధన సామానాధికరణ్యముచే సర్వశబ్దవాచ్యమతనికి సిద్ధించుచున్నది. పరము, వ్యూహము, విభవము, అంతర్యామి, అర్చ యని ఈశ్వర స్వరూప మయిదు విధములు. జ్ఞానము, భక్తి, ప్రపత్తి, ఆచార్యోపపత్తి అనునవి మోక్షసాధనములు. "శ్వపచోఽపి మహీపాల విష్ణుభక్తో ద్విజాధికః," "విప్రాద్ద్విషడ్గుణయుతా దరవిందనాభ పాదారవింద విముఖాచ్ఛ్వపచం వరిష్ఠం, మన్యే తదర్పిత మనోవచనేహితార్థప్రాణః పునాతి సకులం నతు భూరిమానః" ఇత్యాది ప్రమాణ వచనములచే జ్ఞానభక్తివైరాగ్యములు గలవాఁ డెట్టివాఁడైన నాదరణీయుఁడను నంశముఁ గవి చండాల బ్రహ్మరక్షస్సంవాదమందుఁ గనఁబఱచెను. ముఖ్యముగా నీయంశము నుదాహరించుటకే యీకథ యీ ప్రబంధ మందు వర్ణింపఁబడిన దని యూహించెద. పైని వ్రాయంబడిన విశేషాంశము లన్నియు నీప్రబంధమున నచ్చటచ్చటఁ బూర్ణముగాఁ జూపింపఁబడినవి.

ఇందువలన నీగ్రంథకర్తకు విశిష్టాద్వైత మతమందుఁ గల భక్తివిశ్వాసములు, నిరుపమానమయిన జ్ఞానము, పాండిత్యము మొదలగునవి వెల్లడి యగుచున్నవి.

ప్రబంధకథాపురుషుల శీలవర్ణనము
(CHARACTER-DELINEATION)

తాను రచించిన నాటకములయం దాయా ప్రకరణముల కనుగుణములయిన రసములతోఁ బాత్రలయొక్క లక్షణములను గుణదోషములను శీలమును లోకస్వభావమునకు సరిపడునట్లు వర్ణించి సామాజి కాంతఃకరణవృత్తులను శోకభయాది రసవీచికలలో ముంచుట కాంగ్లేయ కవులు సమర్థులు. వారిలో ముఖ్యముగా షేక్స్పియర్ (Shakespeare) మహాకవియు నుత్సాహమును శ్రమను చాతుర్యమును బూనినట్లు మనవారిలో నాంధ్రకవులె కాక, ప్రసిద్ధులయిన సంస్కృత కవులు గూడ నిట్టిపనికిఁ బ్రయత్నించినవారు కారు. కావ్యనాటకాదులయందు వర్ణింపఁబడు స్త్రీపురుషపాత్రలు నిజముగా నెట్టివారైనను వారికలయం దలంకార శాస్త్రములో నేర్పరుపఁబడిన లక్షణములు గల ఖండితాది నాయికాత్వమును ధీరోదాత్తాది నాయకత్వము నారోపించి గతానుగతికముగా వారినిఁజూచి వీరు, వీరినిఁజూచి వారువర్ణించుచు తమకుఁ గవిత్వమందు గల శక్తిని జూపుటతప్ప, నాయికలకును నాయకులకును దక్కిన పాత్రలకును వారి చర్యను బట్టి విలక్షణస్థితి నీయఁజాలరు. కవితా మాధుర్యచాతుర్యములకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవని వ్యవహరింపఁబడు సంస్కృతనాటకములు నాటికలు నొక తీరుననే వ్రాయబడినవి. రాజశేఖరుఁడు వ్రాసిన విద్ధసాలభంజిక, శ్రీహర్ష కృతములయిన రత్నావళీ ప్రియదర్శికలు, రాజచూడామణి దీక్షితుని కమలినీకలహంసయుఁ, గాళిదాసుని మాళవికాగ్నిమిత్రమును బోలి యున్నవి. వీనిలో వీని కే విషయమందును లేశమయిన వైలక్షణ్యము గానరాదు. ఇరుగుపనండి మల్లికామారుతము భవభూతి విరచితమాలతీమాధవమునకును మురారి అనర్ఘరాఘవము మహావీరచరిత్రమునకును పాఠాంతరము లని నమ్ముఁడు. ఒకటి చదివినచో నింకొకటి నిస్సారముగా నగపడును. అట్లే మన తెలుఁగు ప్రబంధములుగూడఁ గాలమట్టును నీతిని ధర్మమును బోధించు కథా సందర్భముగాని, వర్ణ్యనాయకుల శీలవర్ణనగాని లేనివి యయి యున్నవి. వానిఁగూర్చిన కవులందఱు నేకరీతి గాఁ దమకు స్వప్నమందు సాక్షాత్కరించిన పరదేవతయొక్క ఆజ్ఞచేఁ గావ్యరచనకుఁ దొడఁగితి మని ప్రతిజ్ఞ చేసి తమ కిచ్చ వచ్చిన వర్ణనల కెడమిచ్చునేదో యొకగుణీభూతమయిన కథను దీసికొని దానియందు పురమును, చాతుర్వర్ణ్యమును, పుష్పలావికాజనమును, పురాధిపతిని, ఋతువులను, నాయకుని, ఆనాయకుఁడు జూచి మోహించినస్త్రీరత్నమును, వారి పరస్పరానురాగమును, తుదకు వారి వివాహమును వర్ణించి కావ్యమును ముగింతురు. దీని కుదాహరణముగాఁ గూచిమంచి తిమ్మ కవిరచించిన రసికజనమనోభి

రామము. రెంటూరి రంగరాజు భానుమతీ పరిణయము, కాకమాని మూర్తి రాజవాహన విజయము మొదలగునవి పై యాక్షేపణకు లోఁబడిన వనుటకు సందియము లేదు. ఈ కవుల వ్రాతలలో సంవాదము (Harmony) పరస్పరానుగుణ్యమును (Proportion) మృగ్యములు. దీని కుదాహరణముగా నొకదానిఁ జెప్పెద వినుఁడు. కూచిమంచి తిమ్మకవి రచించిన రుక్మిణీపరిణయములోఁ గథానాయిక యగు రుక్మిణి కృష్ణసంప్రాప్తి కొఱకత్యంతార్తిగలది యయి కృష్ణుని శీఘ్రముగాఁ దోడి తెమ్మని పంపిన విప్రకుమారుఁడు ద్వారకకుఁ బోవు మధ్యమార్గంబున నొక శివాలయముం బొడగాంచి యందుండు శివుని దండకాదులతో దీర్ఘముగ స్తుతించినటుల వర్ణింపఁబడి యున్నది. గ్రంథకర్త తానెంత శివభక్తుఁడైనను శివస్తుతిచేసి తనభక్తి ప్రకర్షను గనఁబఱచుట కిదియా సమయము? ఇది ఔచిత్యసంపాదక మగునా? నాయక ప్రాణవల్లభుని సంశ్లేషముకొఱకుఁ బరమోత్కంఠిత యయి యొక త్రుటికాలము నొక యుగముగాఁ గడుపుచు వెతల గుందుచున్నయట్టిని బ్రియుని సందేశము సత్వరముగఁ జెప్పి యామె విరహబాధను శమింపఁజేయుట సమయోచితముగాను రసోచితము గాను గన్పట్టును. విచారించిన నిట్టి వెన్నియో ప్రబంధములయందుఁ గలవు. గ్రంథవిస్తర భీతిచే వ్రాయ నుడిగితిని.

ఏది యెట్లున్నను బూర్వోక్త దూషణాగంధవర్జితము లయిన గ్రంథములు మనలోఁ గొన్ని లేకపోలేదు. మిశ్రముగా నున్నవి. ఆంధ్రకవులకంటెను నన్నయకృతియు నుదాహరణభూతము నగు నాంధ్ర భారతములో మనుష్యుల నిజమయిన జీవనము, స్వభావము, వారి తలంపులు చక్కఁగా వర్ణింపఁబడినవి. దానిమార్గము ననుసరించిన కొందఱు మహాకవులు నటులే వ్రాసిరి. శ్రీనాథుఁడు, పెద్దనార్యుఁడు నకలంకమయిన చరిత్రము, దృఢవ్రతము, యోగ్యతయుఁగల మహాపురుషులను (Characters) పాత్రములుగా సృజించిరి. శ్రీనాథుఁడు హరవిలాసములో శివుఁడు జంగమవేషము ధరించి చిఱుతొండరాజునొద్దకుఁ బోయి వాని నిశ్చల భక్తిని పరీక్షించుటకు "నీకుమారునిఁ జంపి వానిమాంసమును భక్షించుటకు నా కి"మ్మని యడుగఁగా, నారాజు దృఢవ్రతము నవలంబించి వెనుదీయక పుత్రునిఁ జంపి యాజంగమున కిచ్చెను. ఆహా! యీ రాజెట్టి మహానుభావుఁ డనవచ్చును? ఎంతదైవభక్తియున్నను నిట్టిపనిఁ జేయుట దుష్కరముకదా?

పెద్దనార్యుని స్వారోచిషమనుసంభవమందు వర్ణింపఁబడిన ప్రవరాఖ్యుఁడు నట్టి సచ్చరిత్రుఁడే. తపస్స్వాధ్యాయనిరతుఁడు, నిత్యాగ్నిహోత్రి, దేవాతిథిపూజాపరాయణుఁడు, ఏకపత్నీవ్రతుఁడు. ఇట్టి సద్గుణకదంబమునకు శిరశ్శేఖరం బగు నింద్రియ సంయమనము గలవాఁడు "జాతాస్వాదో వివృతజఘనాం కో విహాతుం సమర్థః" అను నట్లు లోకోత్తర సౌందర్యముగల దివ్యాప్సరస మోహించి మీఁదఁ బడఁగా మనస్సునందు కామవికార

మఱియు లేశము నెఱిఁగియక ఉత్తరదార్ఢ్యముఁ గలవాఁడై పరాఙ్ముఖత నొంది మీఁదు మిక్కిలి స్వగాత్రము తచ్ఛరీర సంస్పర్శచే దూషితమయ్యె నని దిగులొంది శుద్ధజల స్నానపూతుఁడై యింటికిఁ జనెను. అతఁడు "తా సుతే వ్యస్యనా సక్తస్స్నాత్వా ద్విర్గోన రాకృతిః" అను శ్లోకమున కుదాహరణభూతుఁడు.

ఏతత్ప్రబంధకర్తయుఁ బూర్వోక్తమహాకవుల మార్గము నే యవలంబించి విశిష్టాద్వైతమతగురు చరిత్రమునుండి కొందఱు మహాశయులను దీసికొని వారిగుణగణమును, సచ్చరిత్రమును జక్కఁగాఁ జిత్రించి యున్నారు.

అట్టివారిలో నగ్రగణ్యుఁడు విష్ణుచిత్తుఁడు ఇతని భగవద్భక్తి, కైంకర్యధురంధరత్వము, భాగవతజనసపర్యాశ్రద్ధయు మిక్కిలి శ్లాఘనీయములు. "శాస్త్రజ్ఞానం బహుక్లేశం బుద్ధేశ్చలనకారణం, ఉపదేశాద్ధరిం బుద్ధ్వావిరమేత్సర్వకర్మసు" అనునట్లు శాస్త్రవాదంబులను మాని తొల్లి రహూగణుం డను సౌవీరదేశపు రాజున కాత్మజ్ఞానం బుపదేశించిన జడభరతునిభంగి, పరులచే దుర్విభావ్యం బయిన జ్ఞానసంపత్తి గలవాఁడై పరమపదంబునందు సమితము ముక్తుఁ డనేక దేహంబులఁ బరిగ్రహించి భగవత్కైంకర్యమే సలుపుచుండుం గావున, భగవత్పరిచర్య సేయుటయె పరమ పురుషార్థం బని నిశ్చయించి, శ్రీవిల్లిపుత్తూరు (నవ్యధన్విపురము) వటపత్త్రశాయిస్వామికి మాలాకారునివలె మాలికాకైంకర్యంబు సేయఁ దొడంగె.

"క. న్యాయార్జితవిత్తంబున, నాయోగీశ్వరుఁడు పెట్టు నన్నం బాప్రా
లేయపటీరాచలప, ర్యాయాతాయాతవైష్ణవావలికెల్లన్." 1. ఆ. 79.

ఆవిష్ణుచిత్తుఁ డుత్తరము మొదలుకొని దక్షిణమువరకు వచ్చుచుఁ బోవుచుండెడి శ్రీవైష్ణవులకుఁ దాను న్యాయముతో నార్జించిన ధనమును వ్యయపఱచి ఆతిథ్య మిచ్చువాఁడు.

శా. "ఆసిద్ధానిధిగేహసీమ నదురే యాలించినన్ శ్రోయుం జెం
తే నాగేంద్రశయానుపుణ్యకథలుం దివ్యప్రబంధానుసం
ధానధ్యానము నాస్తిశాకబహుతా నాస్త్యుష్ణతా నాస్త్యపూ
పో నాస్త్యోదనసౌష్ఠవం చ కృపయా భోక్తవ్యమస్మాటలుక్" 1. ఆ. 84.

ఆవిష్ణుచిత్తునిగృహమం దర్ధరాత్రివేళచని వినినను భగవద్గుణానుసంధానము, దివ్యప్రబంధానుసంధానము, కూరలులేవు, భక్ష్యములులేవు, అన్నసౌకర్యములేదు, అన్నము వేడిగాలేదు, భాగవతులారా, మీరు నాయందుఁ గృపచే నారగింపుఁ డని అతిథులతో నావిష్ణుచిత్తుఁడు చెప్పెడు నుపచారవాక్యములును వినవచ్చెడిని.

వటపత్రశాయి యాతనిఁ బిలిచి "నీవు పాండ్యరాజు సభకుఁ జని పండితులతో వాదించి మనవిశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతమును స్థాపించి ర"మ్మని యాజ్ఞాపింపఁగా నీతఁ డొసంగిన సవినయప్రత్యుత్తరము వేనోళ్లఁ బొగడఁదగి యున్నది.

శా. "స్వామీ నన్ను నిగళపురాపతితశాస్త్రగ్రంథజాత్యంధు నా
రామక్ష్మాఖననక్రియాకరఖనిత్రగ్రాహితోద్యత్కిణ
స్తోమాస్నిగ్ధకరు న్భవద్భవనదాసు న్వాదిగాఁ బంపుచోఁ
భూమీభృత్సభ నోటమైన నయశంబు న్నీకు రాకుండునే. 2. ఆ. 81.

మ. గృహసమ్మార్జనమో జలాహరణమో శృంగారపల్యంకికా
వహనంబో వనమాలికాకరణమో వాల్లభ్యలభ్యధ్వజ
గ్రహణంబో వ్యజనాతపత్రధృతియో ప్రాగ్దీపికారోపమో
నృహరీ వాదము లేల లేరె యితరు ల్నీలీలకుం బాత్రముల్." 2. ఆ. 82.

మొదట విష్ణుచిత్తుఁ డింత వినయమును, ప్రాజ్ఞతను, స్వనైచ్యమును గనఁబఱచి మాటలాడినప్పటికిని, కొనకు రాజసభలో నీతఁడు గొప్ప వక్తృత్వముతో సకలశాస్త్రముల నుపన్యసించి వాదములోఁ బండితులఁ గెలిచి స్వమతమును స్థాపించె నని చెప్పుటలో సంభవించిన స్వవచనవ్యాఘాతమును (Inconsistency) కవి "దేవుఁ డనుగ్రహించి యితని కింత శాస్త్రజ్ఞానముఁ గలిగించె" నని చెప్పుటచేఁ దొలఁగించుకొనెను.

తన పుత్త్రికయైన ఆముక్తమాల్యద రంగనాథునియం దనురాగము గలది యయి విరహవేదనచే బాధనొందుచున్నపు డీమెయవస్థను వటపత్రశాయితో వర్ణించి చెప్పిన మాటలవలన నితఁడు కేవలము భగవత్కైంకర్యనిమగ్నమానసుం డనియుం, నవిదితవిషయాంతరుం డనియు స్పష్ట మగుచున్నది.

ఈమె జన్మకథారహస్యము మనకుఁ దెలియదు. కవి యీమె శిలమునంత పరిణమింపఁ జేయలేదు. తక్కిన కవులు తమతమ ప్రబంధములయందు వర్ణ్యలైనస్త్రీల యౌవనము వర్ణించిన ట్లీతఁడు నీమె యౌవనము వర్ణించెనుగాని యీమె చిన్న నాఁటి యాటపాటలను ముద్దు పల్కులను వర్ణింప లేదు. క్రమముగా నీమె ప్రాప్తయౌవనయయి విష్ణువునం దనురాగము గలది యయి తన యుత్కంఠాతిశయమును చెలులతోఁ జెప్పుటను, తనవలె నతనియం దనురక్తలయిన స్త్రీల నందఱ నాళ్వారి యవతారముల యందుఁ బూర్ణమనోరథలం జేయలేదని యాతని దూఱుటయు, కవి మిక్కిలి సొగసుగా వర్ణించియున్నాఁడు. కొనకీమె మనోరథానుగుణముగా శ్రీరంగనాథునిం బెండ్లియాడెను. రంగనాథుఁ డీమెను హఠాత్తుగాఁ దనలోనికిఁ దీసికొనినపుడు తండ్రి యేదువసాగెను. ఈమె భగవంతునియం దాసక్తచిత్తురా లయినను జిన్ననాఁటనుండి పెంచి సకల

విధముల సంరక్షించిన తండ్రివిషయ మయి తగినవిశ్వాసమును జూపించినట్లు కానరాదు. ఇది యొక్కటియె యీమెయం దుండు లోపము. కాని భూదేవియొక్క యవతార మని చెప్పఁబడుచున్నది. అట్టి దేవతోచితమయినశీలము కవి యీమెయం దున్నట్లు వర్ణింపలేదు.

ఖాండిక్యుఁడు

ఖాండిక్యుఁడు తనరాజ్య మపహరించి త న్నరణ్యమున కంపిన పరమశత్రు వగు కేశిధ్వజుఁడు పశులోపమునకుఁ బ్రాయశ్చిత్త మడుగ నిల్లు జొచ్చుకొనిరాఁగాఁ దన మంత్రిపురోహితాద్యాప్తజనులు,

“క. పాలుగలవాఁడు మన కొక, జాలియిడక తానె తారసానకు వచ్చెన్
వేళయిదె లెమ్మునృప కృప, చాలు న్గారాకు మేపి చంపకు ప్రజలన్.” 3 ఆ. 32.

“క. అతనిపనిఁదీర్చ రాజ్య, ద్వితయము నినుఁ జేరు నెట్టి వెఱపున నైనన్
క్షితిపులకరిజయముధనో,న్నతియుఁ బ్రజానీతిరక్షణము ధర్మంబుల్.” 3 ఆ. 35.

క. “అన్యాయంబున దుస్సహ, మన్యుం డగు ప్రబలరిపుని మడియించిన ధ
ర్మన్యక్కృతి కగునిష్కృతి, నన్యాయంబుగఁ బ్రజాళి సంరక్షింపన్.” 3 ఆ. 36.

అని వానిని జంపవలయు నని బోధించినను వినక,

“క. పరలోకసుఖము శాశ్వత, మరయ మహీరాజ్యసౌఖ్య మల్పానేహః
పరిభోగ్యంబిందులకై, దురితము కావించి తొలఁగుదునె పరమునకున్.” 3 ఆ. 49.

“క. బద్ధాంజలిపుటుఁడీతఁడ, గుద్ధతఁ దన మఱుఁగు సొరఁగఁ గూల్చుట కడుకీ
డుద్ధతి పరలోకార్జన, బుద్ధికి నను కణ్వవాక్యములు దలఁపరొకో.” 3 ఆ. 50.

తనమంత్రుల కీరీతిని బ్రత్యుత్తర మిచ్చి కేశిధ్వజునికి దర్శన మిచ్చి యాతఁ డడిగిన దానికి ననుకూలముగా సదుత్తర మొసంగి పంపెను. ఇట్లు శత్రువు దనచేతఁ జిక్కినపుడు వానిని క్షమతోఁ జూచుటయేగాక మఱింత వాని కుపకార మొనర్చుట సామాన్యుని లక్షణమా? ఇతఁడు మహానుభావుఁడు; వీతరాగుఁడు; ఐహికమం దపేక్ష లేనివాఁడు; మహాజ్ఞాని. ఇతని శీలసంపద మిక్కిలి స్తవనీయము.

కేశిధ్వజుఁడు

కేశిధ్వజుఁడు ఖాండిక్యునిపట్ల నుపకారస్మృతి గలవాఁడై తా నపహరించిన యాతనిరాజ్య మాతని కుమారున కిచ్చి నిఋణుఁ డయ్యెను. ఇదియును స్తోత్రార్హమే.

మాలదాసరి

మాలదాసరి, మున్ను వామనుఁడు నివసించిన సిద్ధాశ్రమమున కామడ దూరమం దున్న యొక పల్లెటూరిలో జీవించువాఁడు. ఇతఁడు, జాతిచేఁ జండాలుఁ డైనను శీల

నందనచే నధికుఁడు. పరిశుద్ధాంతఃకరణుఁడు, పరమభాగవతోత్తముఁడు, నిరంతర భగ
వద్గుణానుసంధానపరుఁడు. తనను బ్రహ్మరాక్షసుఁడు మ్రింగుట కుద్యమించినపుడు నిర్భ
యుఁడై స్వప్రాణవ్యయముఁగూడ సరకుగొనక,

"ఆ. హీన జన్మమఱుట యెవ్వఁడే ప్రాణి, సంతసిలుట ముక్తి సొంతగనుట
మేలెకాదె శిబియ మేల్బంతిగాఁడె నశ్వరపుదేహమమ్మి పరముఁగొనుట." 6. ఆ. 39.

అని జవాబు చెప్పెను. తాను రాక్షసునితోఁ జేసిన ప్రతిజ్ఞాప్రకారము మరలి వచ్చి
భక్షింపు మని తనశరీరమును రక్కసుని కొసంగెను. పరులకొఱకుఁ దమదేహ మర్పించిన
శిబి, నాగానందనాటక నాయకుఁడైన జీమూతవాహనుఁడు, కపోతము, మొదలగు
మహామహీయులలో నితనిఁగూడఁ జేర్పవలదా? ఇతఁడు తనకుఁ బ్రాణాపాయముఁ దలంచిన
వానికే స్వార్జిత పుణ్యఫలముఁ గొంత ధారవోసి యుత్తీర్ణునిఁ జేసె. ఇది మఱింత
ప్రశంసనీయము.

పాండ్యరాజు

వేశ్యాగృహంబునకుఁ జనుచున్న పాండ్యరాజు పరదేశబ్రాహ్మణుఁడు చదివిన
"వర్షార్థమష్టౌ ప్రయతేత మాసాన్" అను శ్లోకమును విన్నతోడనే జాతవైరాగ్యుఁడై
పరమార్థ చింతలేక యూరక కాలముగడపుచున్న తనస్థితిని దలంచుకొని నిర్వేదమునొంది
వెంటనే పరతత్త్వనిర్ణయముకొఱకు సభగావింపఁ బ్రయత్నించె నని కవి వ్రాసియున్నాఁడు.
ఇంత మహా విభవ సంపత్తిలోఁ దులఁదూఁగుచు నైహికభోగలంపటుఁడై యున్నవానికి
శ్లోకశ్రవణ మాత్రమున విరక్తి జనించి భగవదుపాసనయం దాభిముఖ్యము కలిగె నని
చెప్పుట యాశ్చర్యకరముగాఁ గానవచ్చును. కాని, భగవత్కటాక్షమూలముగాఁ గల్గి
నచోఁ గల్గవచ్చును.

యామునాచార్యుఁడు వైష్ణవునిగా నొనర్చిన శైవపాండ్యరాజు భార్య
మఱియొక సుశీల. ఈమె చాతుర్యము మిక్కిలి కొనియాడఁ దగినది లోకములో
దంపతు లిరువురు విరుద్ధమతావలంబులు. విరుద్ధ మనోవృత్తులు నయినచోఁ బరస్పరాను
రాగ ముండుట దుర్ఘటము. ఈమె యటువలెఁగాక తన భర్త అపమార్గమం దుండె నని
చింతిల్లుచు,

సీ. "వింగడంబైనట్టి ముంగిట నెలకొన్న బృందావనికి మ్రొగ్గుఁ బెట్టుదాన
దశమినాఁ డేకభక్తముఁజేసి యవలినాఁ డోర్చి జాగరముతో నుండునిట్టు
పారసి పోనీదు పైనిద్రఁ బొఱుటక్కలువాడు మత్పుణ్యకథలఁ ద్రోయుఁ
నేమంపుమూనాళ్లు కామింప దధికాఘు మఱునాఁడు కన్నును మనసు దనియ

తే. నారజపువన్నెఁ బ్రతిసెజ్జకరుగుఁ గూర్మి, నరుగుచో శాఖఁ దుడిచి కప్పురపుశాఖి
బెట్టు విట్టులుమన్భక్తి పుట్టియును ని,జేశునెడభక్తి చెడకుమన్నిష్టమగుట." 4 ఆ. 50.

అను పద్యమునందుఁ జెప్పఁబడినట్లు తన నియమములను నెఱవేర్చుకొనుచు భర్త్రను వ్రతురాలయి మెలఁగుచు రహస్యమందు యామునాచార్యుని వృత్తాంతం బాతని కెఱిఁగించి యతని రప్పించి మెల్లగ రామానుజమతమునకుఁ ద్రిప్పెను. కవి యీమె పాతివ్రత్యమును బాగుగ వర్ణించెను.

కథ

ఈ ప్రబంధములోఁ బ్రధాన ప్రతిపాద్యము గోదా విష్ణుచిత్తుల కథ. గోదాదేవికథనుబట్టి "ఆముక్తమాల్యద" అనియు, విష్ణుచిత్తునికథనుబట్టి "విష్ణుచిత్తీయ" మనియు నీగ్రంథమునకు నామద్వయ మబ్బినది. తక్కిన ప్రబంధములయందు వలెఁ బూర్వోత్తర సంబంధములతో ననుస్యూత మయి యవిచ్ఛిన్నమగు నొక కథ కాదు. శ్రీ విష్ణుపురాణాంతర్గత ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదము, వరాహపురాణస్థమాతంగ బ్రహ్మరక్షస్సంవాదము, గురుపరంపరాప్రభావ (శ్రీవైష్ణవుల ద్రావిడమతగ్రంథము) గత మయిన యామునాచార్యచరిత్రము నను నీమూఁడు కథలకుఁ బ్రధాన కథతో నెంత మాత్రము సంబంధము లేకపోయినను గవి యొకరీతి సందర్భమును గల్పించి ప్రబంధ ప్రతిపాద్యమగు ముఖ్యకథతో నతికెను. వీనిలో మొదటికథ యగు ఖాండిక్యకేశిధ్వజ సంవాదమందుఁ గవి మార్పు లొనర్పకపోయినను కొస రెండు కథలలోఁ దనయిచ్చవచ్చినటులు మార్చి యేయే ప్రకరణములయం దెట్లు వ్రాయవలయునో యట్లాయాయి ప్రకరణములందు రసౌచిత్యమును భావౌచిత్యమును, గనఁబఱచి తనను సర్వతంత్రములయం దున్న నిరంకుశ జ్ఞానమును బ్రకాశింపఁజేసినాఁడు. ఆయాయికథలయొక్క మార్పులను నేనీవ్యాసము యొక్క మొదటనే సూచించితిని. కవి ప్రబంధీకరించిన యీకథ కేవలము మతవిషయక మయినది. వేదాంతమత సిద్ధాంతమునందుఁ బరిచయము లేని వారి కీకథాసందర్భ మంతగా రుచింప దని నాయభిప్రాయము. చదువురాని విష్ణుచిత్తుని పండితసభలో గెలిపించుట, అమనుష్యసంభూత యయిన కన్యకను పెండ్లియాడుట మొదలగునవి లోకాతిగము లయిన దైవకర్మలు. ఇట్టివానిలో విశ్వాసము లేనివారీ ప్రబంధ ప్రతిపాద్యాంశముయొక్క మర్మములను గ్రహింపఁజాలరు.

ప్రబంధశైలి, గుణములు, దోషములు

ఆంధ్రవాఙ్మయములో నింతప్రౌఢప్రబంధ మిదియ కాని మఱేదియుం లేదు. వ్యంగ్యప్రధానమయిన ఉత్తమకావ్యము. దీనిలో నంగముగా శృంగారాదిరసము లనుప్రవిష్టము లయియున్నను ప్రధానరసము శాంతరసాంతర్భూత భక్తిరసము. కవన

పాకము ప్రచురముగా నారికేళపాకము. అచ్చటచ్చట ద్రాక్షాపాకస్ఫురణము గల పద్యములును విరళముగాఁ గన్పట్టుచున్నవి. ఇందలికల్పనలు వర్ణనలు నత్యద్భుతములు, నపూర్వములు. అన్యకవిసజాతీయకల్పనలు వెదకినను గాన రావు. శైలి ఓజోగుణభూయిష్ఠము. ఓజ స్సనఁగా దీర్ఘసమాసము లను గలిగియుండుట. ఓజోగుణలక్షణమును గుఱించి ఆచార్యదండి కావ్యాదర్శమం దిట్లని చెప్పియున్నాఁడు.

"ఓజస్సమాసభూయస్త్వ మేతద్గద్యస్య జీవితమ్, పద్యే౽ ప్యదాక్షిణాత్యానా మిద మేకం పరాయణమ్. తద్గురూణాం లఘూనాం చ బాహుళ్యాల్పత్వమిశ్రణైః, ఉచ్చావచప్రకారం తద్దృశ్యమాఖ్యాయికాదిషు ఇతి పద్యే౽పి పౌరస్త్యా బధ్నన్త్యోజస్వినీర్గిరః, అన్యేత్వనాకులం హృద్య మిచ్ఛన్త్యోజోగిరాం యథా." - ౧0, 8౧, 8౩.

(ఓజ స్సనఁగా సమాసప్రాచుర్యము. ఇది గద్యమునకుఁ బ్రధానము. గౌడరీతి నవలంబించుకవులు పద్యమునందుఁగూడ దీని నుపయోగింతురు. హర్షచరిత్రాద్యాఖ్యాయికలయం దిది బాహుళ్యాల్పత్వవిశిష్టములయిన గురు లఘు వర్ణములయొక్క పరస్పర సంమేళనమువలన ననేకప్రకారములుగా వ్రాయఁబడుచున్నది. కాని, మఱికొందఱు దీర్ఘ సమాస మెప్పుడును శీఘ్రప్రతీతికి భంజకము కావున, తాము రచించు సమాసములను నాతిదీర్ఘములుగాను, అనుద్ధతవర్ణోపేతములుగా, సహృదయ మనోరంజకముగాను వ్రాయుదురు.)

మొదటఁ జెప్పఁబడిన ఓజోలక్షణ మీ కవిపద్యములయందుఁ బూర్ణముగాఁ బట్టినది.

ఉదాహరణము:—

శా. " కాంచె న్వైష్ణవుఁ డర్థయోజనజటాఘాటోత్థశాఖోపశా
ఖాంచద్ఘోటచరన్మరుత్ప్రయ దవీయఃప్రేషితోద్యచ్ఛకో
దంచత్కోటకృతప్రణచ్ఛలన లిప్యాపాదితా ధ్వన్యని
స్సంచారాత్తమహోఫలోపమఫలస్ఫాయద్వటక్ష్మాజమున్." 6. ఆ. 15.

కవిత్వసరణి వైదర్భమార్గము, గౌడమార్గ మని రెండు విధములు. వానిలో ప్రసాదము, సుకుమారత అర్థవ్యక్తి, ఉదారత్వము మొదలగు గుణములతోఁ గూడినది వైదర్భమార్గము దీనికి విపర్యయ మయినది గౌడమార్గము.

"ఏషాం విపర్యయః ప్రాయో దృశ్యతే గౌడవర్త్మని, శ్లిష్టమ స్పృష్టశైథిల్య మల్పప్రాణాక్షరోత్తరమ్, అనుప్రాసధియా గౌడై స్తదిష్టం బన్ధగౌరవాత్" అనుప్రాసము మొదలగు శబ్దాలంకారములు దీనిలోఁ గాన రాకున్న, బంధగాఢత్వమును బట్టిచూడఁగా

పైని వ్రాసిన లక్షణముగల గౌడరీతి నవలంబించె నని నిస్సంశయముగాఁ జెప్ప వచ్చును. ప్రసాదమాధుర్యాది గుణములతోఁ గూడిన పద్యములును కాదాచిత్కముగాఁ గానవచ్చు చున్నవి.

ఉ. "ఎక్కడి రాజ్యవైభవ మదెక్కడి భోగము లేటిసంభ్రమం
బక్కట బుద్బుదప్రతిమ మైన శరీరము నమ్మి మోక్షపుం
జక్కిఁ గణింపకుంటి యుగసంధుల నిల్పియుఁ గాలుచేతి బల్
ద్రొక్కుల నమ్మనుప్రభృతులుం దుద రూపఱకుండ నేర్చిరే." 2. ఆ. 78.

వసుచరిత్రకారునివలె శ్లేషయమకానుప్రాసాది శబ్దాలంకారములయం దీకవి కిష్ట మున్నట్లు కానరాదు. అర్థాలంకారము లగునుపమ, ఉత్ప్రేక్ష, అతిశయోక్తి, అపహ్నుతి, అర్థాంతరన్యాసము, పరిసంఖ్య మొదలగువానిని విశేషముగా వ్రాసి యున్నాఁడు.

అనేక నిఘంటువ్యాకరణసహకారముచే నిరూఢ మగుసంస్కృతభాషా పాండిత్యముగలవారికిఁ గాని సామాన్యజ్ఞానము గలవారికిఁ గాని వర్ణనలతోను గల్పనలతోను గూడుకొన్న పద్యములు దుర్జ్ఞేయములు. కథాభాగమును దెలుపు పద్యములు గొన్ని సామాన్య జ్ఞానముగలవారి కర్థమగును. మహాకావ్యమున కపేక్షితము లయిన పురచాతుర్వర్ణ్యరాజ ఋతు వివాహాదివర్ణన లిందులో నున్నవి. గ్రీష్మవర్షాశరద్వసంతము లిందులో వర్ణింపఁబడినవి. ఇన్ని ఋతువులు మఱి యేప్రబంధమందును వర్ణింపఁబడి యుండలేదు. చంద్రసూర్యోదయాదివర్ణనలు లేవు. అయ్యలరాజు రామభద్రకవి రామాభ్యుదయమందును, పింగళిసూరన రాఘవపాండవీయమందును, పుష్పగిరి తిమ్మన సమీరకుమారవిజయమందును, తక్కు కవులు తక్కుప్రబంధములందును ఋతువర్ణన జేసిరిగాని, యిట్టి యత్యద్భుతకల్పన లెందును గానరావు. కల్పనలయందును సంస్కృతభాషాప్రాచుర్యమందును దాదాపుగా దీనికి సరివచ్చునది చంద్రికాపరిణయ మొక్కటియే యని యూహించెద.

దీనిలో ద్వివిధ మగు శైలి కానవచ్చుచున్నది. వర్ణనలో నుపయోగింపఁబడిన బంధకార్కశ్యముగల శైలియొకటి; ఉదాహరణము,

శా. "తారుణ్యాతిగచూత నూత్నఫలయుక్తైలాభిఘారస్వన
ద్ధారాధూపితశుష్యదంబుపృతమాత్స్యచ్ఛేదపాకోద్గతో
ద్గారంపుంగన రార్చు భోగులకు సంధ్యావేళలం గేళికాం
తారాభ్యంతరవాలుకాస్థితహిమాంతర్నారికేళాంబువుల్."

2. ఆ. 68. ఇత్యాదికము.

ప్రకరణానుకూల సౌలభ్యముగలది యయి రసవంత మయి కథాభాగమును దెలుపునపుడు కవిచే నుపయోగింపఁబడునది మఱియొకటి.

దీని కీ దిగువవ్రాసిన పద్యములే సాక్షి.

చ. "గగనము నీరుబుగ్గ కెనగా జడిపట్టిననాఁట భార్యక
న్యాగపొరకుండ నారికెడపుంబొఱియల్ద వ్రులించి వండ న
య్యాగపల ముంచి పెట్టు గలమాన్నము నొల్చిన ప్రప్పునాలుగే
న్భొగిపినసూరలు న్వడియము ల్వరుగు ల్పెరుగున్ ఘృతప్లుతిన్." 1. ఆ. 50.

మ. "గృహసమ్మార్జనమో జలాహరణమో శృంగారపల్యంకికా
వహనంబో వనమాలికాకరణమో వాల్లభ్యలభ్యధ్వజ
గ్రహణంబో వ్యజనాతపత్రధృతియో ప్రాగ్దీపికారోపమో
నృహరీ వాదము లేల లేరె యితరుల్ నీలీలకుం బాత్రముల్." 2. ఆ. 91.

రామరాజభూషణుఁడు, కాకమానిమూర్తి, పుష్పగిరితిమ్మన, కంకంటిపాపరాజు మొదలగువారి కవనము సంస్కృతశబ్దబహుళముగా నున్నదిగాని యీగ్రంథకర్తవలె నింత గాఢసంస్కృతము నెవ్వరును వాడుక చేయలేదు. ఈయంశమున కీ ప్రబంధమంతయు నుదాహరణమయి యుండినను నొకటి రెండు పద్యముల నిచట గనఁబఱచుచున్నాఁడను.

"సీ. స్యందనస్థితబిడౌజఃకృత్తృణాద్యకృజ్ఝంఝామరుద్గరుజ్ఝాత్కృతములు
క్రవ్యాశిరాడ్గాత్రకసదసృగ్గాహనస్ఫుటకల్యహావ్యభుక్ఫూత్కృతములు
యోధవర్మితహృత్తుపటోత్క్రాంతనిజపాతసాలాశ్మకృతముహుస్థాత్కృతములు
పతితోగ్రరథకకబంధభారభృత్తార్తిభుగ్నభోగఫణీంద్ర ఫూత్కృతములు
"తే. శ్రాంతరథ్యనిరంతరచ్ఛాయదములు, దివ్యతావకకార్ముకోత్ప్రేరితములు
కలుషము లడంచుఁ గాత లంకాపురాంగణాంబరచరత్కలంబకదంబకములు."

"శా. అర్థావాగ్విబుధ మ్మహోవచన కవ్యాహార మావావచ
స్సిద్ధ్మాకృతతాంగతః కలిరితి శ్రీసూక్తి విద్యాధర
మ్మిద్ధోద్ధత్య మగా ల్లయం హి కుధియామిత్థంవదత్కిన్నర
మ్మద్ధీరాగ్రణి గెల్పుటుత్సవమునందయ్యె న్నభిమ్మంతయున్." 4 ఆ. 6.

"మ. చని కాంచె న్విరజాభిధాంతరవపుస్సహ్యోద్భవాతీరవం
దనవాటీవలయద్రుమావళి దళాంతర్దృశ్యపాపాకధం
జనచాంపేయ సుమాయమాన విషమస్వర్ణావృతివ్రాత ర
శ్మి నభస్పృక్శిఖరాళి దీపకళికాశృంగంబు శ్రీరంగమున్." 6. ఆ. 91.

ఈ ప్రబంధకర్త న్యాయవైశేషికములందును, పూర్వోత్తర మీమాంసల యందును, సాంఖ్యయోగ తంత్రములయందును, నిరంకుశపాండిత్యము గలవాఁ డని రుజువుచేయుట కీప్రబంధమే నిదర్శన మని యిదివఱకే వ్రాసియుంన్నాఁడను.

"తే. ......ఎండ్రి రఁజేర మూఁడవయెదకుఁజేరు
తరణిధరణిం బ్రమోదసంధాయి గాఁడె." 4 ఆ. 77.

"మ. మును పే చంద్రబలంబుగల్గి మలయుంపుంగవ్వులేగాడ్పునే
రున నేతెంచు లతాంతబాణునకు సూర్యుఁడు న్మహింగ్రొత్తగా
ననుకూలించె ....." 5. ఆ. 101.

ఈపైనివ్రాసిన వాక్యములంబట్టి యాలోచింపఁగా నితనికి జ్యోతిశ్శాస్త్రమందుఁ గూడఁ బ్రావీణ్య మున్నట్లు కనపట్టుచున్నది

ఈకవి యిట్టిసర్వతంత్రస్వతంత్రుఁడైనను గ్రంథము వచ్చు టచ్చటఁ గొన్ని స్ఖలితముల నొనరించుట కెద్దియు నుపపత్తి కానగాదు. "ప్రమాదో ధీమతా మపి" అను న్యాయ మున్నదికదా? ఇందుకిరణ సంఘోహమందు డిందుకందువలె గుణబాహుళ్యమందు దోషలేశమున్న నడఁగిపోవును. ఏతాదృశాల్పదోషము లిట్టి యుత్తమ కావ్యశోభకు భంజకములు గానేరవు.

పాండ్యరాజు సభలో విష్ణుచిత్తుఁడు విపక్షులను జయించుటకు జేసిన ఉపన్యాసములో,

" సీ. జగదుద్గతికిని బీజము ప్రధాన మన నీశుత్వాదివీశు నశబ్దవాది,
భోరి సీశుఁ డేనన భోగమాత్రేత్యాద్యుతావ్యాప్తి స్ఫూర్తి మాయావివాది
... ... "

ఇచట రెండవపాదములో "భోగమాత్ర సామ్యలింగాచ్చ" (4 అ. 4 పా 21 సూ.) అను సూత్రముచేత, మాయావాది యనఁగా నద్వైతుని ఖండించె నని కవి చెప్పుచున్నాఁడు. ఈసూత్రము రామానుజ బ్రహ్మసూత్రభాష్యములో జగద్వ్యాపార వర్జాధికరణములోనిది. ఆ యధికరణముయొక్క తాత్పర్య మేమనఁగా ముక్తినొందిన జీవుని కీశ్వరునికివలె జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారముల నొనరించుటకు శక్తి కలదా లేదా యని శంకించుకొని " ఈశ్వరుని కొక్కనికే జగత్సృష్ట్యాదులను జేయుటకు శక్తి కలదు గాని, అట్టిపనులలో ముక్తజీవుని కెంతమాత్రము వంతు లేదని సిద్ధాంతీకరించిరి. "భోగ మాత్ర సామ్యలింగాచ్చ" అను సూత్రముచే పైనిచెప్పఁబడిన యర్థమే బలపఱుపఁబడినది. ఎట్లనః ముక్తునికి బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూప భోగమందు బ్రహ్మసామ్యముగాని యితరమందు బ్రహ్మసామ్యము లేదు. కావున, జగత్సృష్ట్యాదులతో ముక్తుని కవసరము లేదని

యర్థము. కావున నీయధికరణము జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారములయందు ముక్తుని కెంత మాత్రము సంబంధములేదని తెలియఁజేయుటకు బుట్టినదిగాని "జీవుఁ డీశ్వరునికంటె భిన్నుఁడు" అను సంశయమును సాధించుటకై ప్రవర్తిల్లినది కాదు. జీవబ్రహ్మలకైక్యము సిద్ధింపదు. "జీవుఁడు వేఱు, బ్రహ్మ వేఱు" అనుసంగతిని సమర్థించు సూత్ర కదంబము ప్రథమాధ్యాయ ప్రథమపాద ద్వితీయపాదములలోఁ బ్రతి పాదింపఁబడెను. ఎట్లన ;

ఆనందమయోఽభ్యాసాత్. 1. 11. 3

1. తైత్తిరీయక శ్రుతియందు శతగుణితోత్తరముగా నావృత్తిఁ జేయఁబడిన నిరతిశ యానందము జీవునికి సంభవింపదు గావున శ్రుతిలో నానందమయశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడిన వాఁడు జీవునికంటె భిన్నుఁడైన ఈశ్వరుఁడు.

2. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. 1. 11. 15

ఈశ్వరుఁ డానందహేతు వని శ్రుతి చెప్పుటచే జీవునికంటె భిన్నుఁడు.

నేతరోఽనుపపత్తేః, 1. 1. 17. బహుభవనసంకల్ప సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తి త్వాదులు జీవుని కుపపన్నములు కావు గనుక జీవునికంటె నీశ్వరుఁడు వేఱు.

4. కర్మకర్తృ వ్యపదేశాచ్చ. 1. 2. 4.

ఈశ్వరుఁ డుపాస్యుఁ డగుటచేఁ గర్మయనియు, జీవుఁ డుపాసించు వాఁడగుటచేఁ గర్త యనియుఁ శ్రుతి చెప్పుటచే జీవేశ్వరులు భిన్నులు.

ఇత్యాది జీవేశ్వర భేదసాధన సూత్రగణము మాయావాది మతఖండనమందుఁ గవి వ్రాసినచో బాగుగ నుండు నని యూహించెద.

ఈవిష్ణుచిత్తుఁడు శ్రీవిష్ణుపురాణమునకు వ్యాఖ్యానము చేసినట్లు కవి వ్రాసి యున్నాఁడు. ఇదియుం భ్రాంతిమూలకమే. విష్ణుపురాణవ్యాఖ్యాత యగు విష్ణుచిత్తుఁడు వేఱు. ఇతఁడు రామానుజుల వారి శిష్యుఁడు. ఆచార్యాజ్ఞచే నీపురాణమునకువ్యాఖ్యానము వ్రాయుచున్నా నని వ్యాఖ్యానప్రథమశ్లోకమందె ప్రతిజ్ఞ చేసియున్నాఁడు.

" తే. అలసత బరున్నమనుజుండు గలియుఁగంబు
ద్వాపరం బెన్నఁ గూర్చున్నవాఁడు త్రేత
యంత్థితుఁడు యాయి మరి కృతయుఁగ మటన్న
నముచిదమనోక్తి బుగ్బ్రాహ్మణమున వినవె."

[7 పంచికా, 3 అధ్యాయము.]

" కలిశ్శయానో భవతి సంజిహానస్తు ద్వాపరః, ఉత్తిష్ఠం స్త్రేతా భవతి కృతం సమ్పద్యతే చరన్", ఐతరేయ బ్రాహ్మణము. 7 పంచిక, 3 అధ్యాయము.

ఈ కవిమార్గము తక్కిన కవులమార్గమువలెఁ గాక కొన్ని విషయములయందు కేవల విజాతీయముగఁ గానవచ్చుచున్నది.

1. కొన్ని చోట్ల సంస్కృతమునందువలె విశేషణములకు లింగ వచనాదుల యందు విశేష్యనిఘ్నత కానంబడుచున్నది.

“ ఉ. ఆయత యుష్మదాకృతి కరాగ్రనగాంచలవాంఛవారిధా
రాయుతచంద్రకాంతఫలకావళి బింబితయై...” 4. ఆ. 29.

ఇచట “ఆకృతిశబ్దము” (క్తిన్నంత మగుటచే స్త్రీలింగము గావున దాని విశేషణ మగు “బింబిత” యనునది గూడ స్త్రీలింగ రూపములో నుంపఁబడెను.

“...సాత్త్వికపు మనోగతి యెయ్యది గలదు దాని
బ్రహ్మసంబంధినిగఁ జేయు ప్రౌఢిసూవె...” 3. ఆ. 74.

“కవచిత కుథాకర్బురలగు కరివర కరేణుకంధరలన్.”

ఇట్టివి మఱికొన్ని పైవిషయమునకు నుదాహరణములు.

2. కొన్ని స్థలములయందుసంస్కృతజాతీయమును (Sanskrit idiom) కలదు.

“ ఉ...ఉరువిద్యుద్దీపకళికలుమిసిన ధూమస్ఫురణ......” 4. ఆ. 138.

ఇచట “నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తి వ్యపాశ్రయమ్, అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహతే” అను ఆచార్యదండి వచనానురోధముగాఁ “ఉమిసిన” అను శబ్దమును. నిష్ఠ్యూతశబ్దార్థ మందు గౌణవృత్తిలోఁ (Metaphorical sense) బ్రయోగించెను

3. మఱికొన్ని తావులయందు ద్రావిడజాతీయము. (Tamil idiom).

“క. ...మీరు నాకనురక్తు ల్పరికించి పదింబదిగా నిరయఁడు మది సెద్ది మేలు ప్రార్థించుటకున్.” 3. ఆ. 55

ఇందులో “పదింబదిగా” అనునది ద్రావిడములో “పత్తుం పత్తాగ” అనఁగా పది-పదిగా పదిలోనొక్కటియుఁ దక్కువ గాకుండ-సరిగా అని తాత్పర్యము.

4. కొన్నిచోట్ల ద్రావిడశబ్దప్రయోగము.

(1) “...ఎండ గాలి పసితాఁకుం జూడఁగా ప్రాణమున్.” 6. ఆ. 7

ఇచట “పసి” = ఆఁకలి.

(2) “...వెండి యేజంగమెత్తిన వెఱగుపడును” 4. ఆ. 43

ఎత్తిన=స్తుతించిన. ద్రావిడము “ ఎత్తు=స్తుతించు.

(3) భక్తిద్రోవకు సాధ్వి పరికరంబులువెట్టి కట్టిన బొరిబిళంగాయగములు ..”

ఇచట బిళంగాయ = వెలగకాయ. 2. ఆ. 97

(4) "...కమ్రోఁతపెన్దిరువడిం గని రాఘగరోజామూపురన్." 4. ఆ. 10.
పెన్దిరువడి= పెరియ తిరువడి, పెద్ద శ్రీపాద ... ఇది గరుడునికి ద్రావిడవైష్ణవమత పరిభాషానామము. గరుడుఁడు భగవంతునికి పాదస్థానీయుఁడు.

"...ఉద్దామపిత్రుప్రసూష్టపగిద్రిన్యరుతో త్థ రథాంగపోతచిం
తామయని ద్రలంబోలసి తాపముసేయఁదొడంగె నింతికిన్." 5. ఆ. 57.

ఇచట సంధ్యాసమయము విరహిణుల కుద్దీపక మను నంశము చెప్పఁబడినది. ఇది ద్రావిడ కవిసమయ సిద్ధముగాని సంస్కృతకవిసమయసిద్ధము కాదు.

ఈకవిపుంగవుండు కూర్చినసంధులును, బ్రయోగించిన ప్రయోగములును, కొంతమట్టుకు లక్షణాపేతములయి గానవచ్చు చున్నవి.

1. తే. "నింగిటు త్రిశంకుకతన మాతంగవాటి యయ్యొనిక నుండఁదగదని...". 2. ఆ. 53.
నింగి+ఇటు- ఇకారమునకు సంధి.

2. చ. "...నిట్టతాడువంటలివరమింకెఁ దా మసలియయ్యు రహిన్...". 5. ఆ. 53.
తాడువంటి+అలివ.

తత్సమము లం దకారసంధులు

3. "...ప్రొత్పేదని కడంక దంచనపుశేతులు గంగనుకాసె దూరగా..."
గంగ+అనుకాసె. 2. ఆ. 9.

4. "...వడఁకుటెకాక చేష్టుడిగె వక్షము పక్షులఁజానువుల్ నొరన్." 4. ఆ. 118.
చేష్ట+ఉడిగె.

5. "...ఈబ్రక్కం డ్కెఁ జూడరయ్య నభవా రీరంగభర్తంచు దుఃఖాబ్ధింబడి..." 6. ఆ. 108.
శ్రీరంగభర్త+అంచు.

క్త్వార్థకసంధి

6. సీ. "తమనీగి తెప్పలో దయమీరవిని చీర చించిచ్చువారి దీవించువారు"
చించి+ఇచ్చు క్త్వార్థకసంధి.

7. "...నీదుకఅకుట్లందీనదస్తాలకాంతారాంతర్ప్రకపాలకుంద..." 6. ఆ. 25.
అంది+ఈన్ - క్త్వార్థేత్తునకు సంధి. 6. ఆ. 85.

8. "కొంగవాల్నరుకు లంగుదల బట్టుక జబ్బలంటగుట్టిడ వెజ్జు నరయువారు..."
పట్టుకొని యనుటకు పట్టుక. [వారు..." 6. ఆ 85.

9. "...తలఁబడ్డ గుదియ దెబ్బలఁ బాతమసియిడి యంబలి గంజిండ్ల నడుగు
గంజి+ఇండ్లన్.

10. "...పుట్టునీ గెద దీని నానొదవి యోపుణ్యాత్మ యెట్లంటివే" 6. ఆ. 54

పుట్టున్+ఈగెద=పుట్టునీగెద అని యుండవలయును.

మఱికొన్ని చిత్రమయిన ప్రయోగములు గలవు.

1. "ఇంక రెణ్ణాళ్లు చూచి..." 3. ఆ. 39
2. "...కళిందజాతటక్షితి దున నేటికి..." 4. ఆ. 23
3. "కల్లావ శూర్పవాత ఘట్టనల బారు."

ఈకవికి ఝాటశబ్దమును (సమూహవాచి) దఱచుగా వాడుక చేయునలవాటు గలిగియున్నది.

మ. "అళు లేశవ్వదనేందురాగమిళనాప్రాదుర్భవత్కోరకాంబులతేనెల్పుధల చు..."
5. ఆ. 132.

ఈపద్యముయొక్క ప్రథమపాదమందలి యతి విచారణీయము, వ్యాఖ్యాత "ప్రా" అనుచోట "ఆఙ్" ఉపశ్లేషము చేసి యతి నిర్వహింప వలయు నని వ్రాసి యున్నాఁడు, ఉపసర్గ లనియు గతులనియు నుపసర్గలకు రెండు పేర్లు. "ఉపసర్గాః క్రియాయోగే" 1. 4. 59. 'గతిశ్చ' 1. 4. 60. ప్ర, పరా, ఆఙ్, అపి, అధి మొదలగునవి ఉపసర్గలనియు; ఊరీ, ఉరరీ, అంగీ, ప్రాదుః, ఆవిః, తిరః మొదలగునవి గతు లనియు వాడుక. ఇచట "ప్రాదుః" అనునది వ్యస్తపదముగాని సమస్తపదము కాదు. అందుచే 'ప్ర' అను దానిపై "ఆఙ్" నుపశ్లేషము చేయుట కవకాశము లేదు. ఇందులకు అప్పకవి తే. గీ ఆంధ్రమునకుఁ జేరని పరాజపులు (పరా+ఆఙ్+అపి) మూఁడు, గాక తక్కిన యుపసర్గకముల తలల,స్వరము లతికినవాని కవ్వలన నిలుచునచ్చయిన వాల్లయినఁ బ్రాదియతి యనంగ." 134 పుట. 132 ప

యామునాచార్యుఁడు కుమారుని కుపదేశించిన నీతి

ఈ నీతినిఁబట్టి విమర్శింపఁగా రాజ్యపాలనానుభవమందుఁబండిన బుద్ధిగల రాజన్యుఁ డిట్లు వ్రాయఁగలుగునుగాని, కేవలగ్రంథాధ్యయనమువలన నీతిశాస్త్రమందుఁ బాండిత్యము సంపాదించిన బ్రాహ్మణపండితుఁ డిట్లు వ్రాయఁజాలఁ డనియు, దీనిచే నీగ్రంథకర్త రాజ్యపాలనమం దారి తేరిన క్షత్త్రియుఁ డనియు నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

అలంకార విమర్శ

ఈ ప్రబంధమందుఁ గవి ఉపమ, ఉత్ప్రేక్ష, రూపకము, అతిశయోక్తి, సహోక్తి, అర్థాన్తరన్యాసము, స్వభావోక్తి, పరిసంఖ్య మొదలగు నలంకారములను వాడుక చేసియున్నాఁడు.

ఉపమ

"తే. సామరదిదృత్యుభూస్థరక్షఃపిశాచ, పుగజమహిభుక్ప్రతత్రప్రభంజనములు
పోక వెలిబాజె:గళ్లానరూగ్రవాత, ఘట్టనలబాఱువెనుపొలకట్లుపోలె."

కళ్లములోఁ బోసిన ధాన్యరాశిఁ జేటలచే విసరఁగాఁ గట్టిగంజ నిలిచి ధాన్యపు పొల్లు మైకెగిరి పోయినట్లు స్వామిని సేవించుటచే వచ్చిన దేవతలతోఁ గలసిన రక్షః పిశాచసంఘములు గరుడునిపక్షానిలముచేఁ దూలిపోయి రని తాత్పర్యము. కాళిదాసుని యుపమవలె నీయుపమ యెంత సౌష్ఠవము గలిగియున్నదో ఎంతసమయోచితముగా నున్నదో చిత్తగింపుఁడు. ఇట్టి వనేకములు గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచే వ్రాయఁజాలను.

చ. మనువనసీమ చేసికొని ముల్లిడి గుద్దట వెండిచేని మె
త్తనకయి వేరువెల్లకియుఁ ద్రవ్వెడుకర్షకునట్లు శత్రులో
నెనసియుదైన దుర్గబలమేకొనియైన నిజాత్మచింతలే
క నెగడఁజేసి యానమరి కంటకశోధన జేయుం టొప్పుగుక్. 4. ఆ. 219.

ఇదియు నట్టిదియే.

స్వభావోక్తి

మనపూర్వకవులు గోరంతను గొండంతజేసి యుత్ప్రేక్షాతిశయోక్త్యత్యుక్తులచే వర్ణించుట దప్ప యథావస్థిత వస్తువర్ణనచే వాస్తవమును దెల్పి జనమనోరంజన మొనర్చుట కలవాటుపడినవారు కారని యిప్పటి యిరువదియవ శతాబ్దమునందలి యాంగ్లేయ కావ్య రసభావనాపరిపక్వస్వాంతులు అగు మనవారు కొంద రాక్షేపించుచున్నారు. ఇట్టి యాక్షేపణకుఁ బాత్రు లయిన వా రస్మత్ప్రాచీన కవులలోఁ గొందఱు లేకపోలేదు. ఉన్నారు కాని, తిక్కన, శ్రీనాథుఁడు, సూరనార్యుఁడు మొదలగు కతిపయ కవిశిరోమణులు సకలజనమనోహ్లాదకరములయిన స్వభావోక్త్యలంకృత సూక్తులను మెండుగ వ్రాసియున్నారు. ఈకవియు నట్టివాఁడే. ఇందుల కుదాహరణముగా "ద్రావిడాంగనలు కోనేరులలో స్నానముచేసి దివ్యప్రబంధమున ననుసంధించుచు నభిషేకజలపూర్ణ ఘటములఁ గటిప్రదేశములయందు ఘటించి తోఁటలలో నడిచెను" అని వర్ణించినపద్యమెంత సొగసైన స్వభావోక్తియో చూడుఁడు.

"మ. శయపూర్జాంబుజము ల్ఘటిం దడబడ ర్జక్ దోయి లేఁ గౌనుపై
దయదప్ప న్పసపాడి పాగడపు పాదం బొప్పఁ జెంగల్వడి
గ్గియ నీరచ్యుత మజ్జనార్థము గటిక్ గీలించి దివ్యప్రబం
ధయుగాస్యల్ ద్రవిడాంగల్ నడుతు రుద్యానంబులో త్రోవలక్."1.ఆ.56.

ఉత్ప్రేక్ష

“మ. కలయన్ నీలమయంపు నల్లిగొలుదాళం దేటనీరొప్పుర
ధ్యలకూపంబుల మీలఁ జూచి వలభీవ్యాసంగి తుంగద్రుశా
ఖలలో నాడి గవాలునన్ లకుముకు ల్క్రేంకై పడున్ లేచు ము
చ్చిలి గేహేందిర ద్రావిడీపరిచిలిం జెండాడు చందంబునన్.” 1. ఆ. 57.

వీధులయందలి నూతులలోఁ గనఁబడు మత్స్యములఁ జూచి యిండ్లచూరుల యందు వ్యాపించియున్నతరుశాఖలలో ఱెక్క లాడించి యాబావులలో దుముకుచు లేచుచున్న లకుముకిపిట్టలు గృహలక్ష్మి పరులకుఁ గనఁబడకుండనుండి ఆడుచున్న బంతుల వలె నున్న వనియుత్ప్రేక్ష.

భ్రాంతిమదలంకారము

“మ. తలఁబక్షచ్ఛట గ్రుక్కి బాతువులు కేదారంపు గుల్యాంతర
స్థలి నిద్రింపఁగఁ జూచి యారెకు లుషస్నాత ప్రయాతద్విజా
వలి పిండీకృతశాటుల న్నవిఁ దదావాసంబుఁ జేర్పంగ రే
వుల డిగ్గ న్వెస బాఱువాని గని నవ్వున్ శాలిగోప్యౌఘముల్.” 1. ఆ. 65.

ఆపట్టణ సమీపమందున్న వరిమళ్ళకుఁ బాఱు కాలువలయందు బాతులు వాని స్వభావగుణముచేత దలలు ఱెక్కలలోఁ బెట్టుకొని నిద్రించుచుండఁగా గ్రామముఁ గాపాడువారు వానిని జూచి ప్రాతః కాలమందు స్నానార్థమై యాకాలువలకు వచ్చిన బ్రాహ్మణోత్తములు తమ ధౌతవస్త్రముల నచట మఱచినా రని తలంచి మరల వారిగృహములలో వాని నొప్పగించుటకై రేవులలో దిగఁగా నాపక్షులు పఱచుటఁ జూచి యచ్చటఁ బైరుగాపాడుచున్నస్త్రీ లాతలవరులను హసింతురు. ఱెక్కలలోఁ దల పెట్టుకొని నిద్రించుబాతులు తెల్లగా నుతికి పెట్టినవస్త్రము లనుకొనుట భ్రాంతి.

పరిసంఖ్యాలంకారము

“సున్న మెత్తుటయుఁ బట్టుకారుల బట్టుటయు సౌధసౌవర్ణ భూషాది నిర్మాణంబుల యంద, కాసెమట్టుటయు గత్తిగట్టుటయు గృకవాకుకలహంబులయంద, ధాతువాదంబులు కఱచగుట శాబ్దికుల యంద” ఇత్యాదులు.

గ్రంథకర్తృనిరూపణము

ఈ ప్రబంధ ప్రామాణ్యముం బట్టియుం ప్రబంధశైలిని బట్టియుం విచారింపఁగాఁ గృష్ణదేవరాయలే దీనిని రచించినట్లు నిష్కృష్టముగాఁ జెప్ప వచ్చును. ఈతఁడు చంద్ర వంశోత్పన్నుఁ డగు నరసింహరాయని కుమారుఁడు తుంగభద్రానదీతీరముననుండు ఆనె

గొండె యను నామాంతరము గల విజయనగర మీతని రాజధాని. పూర్వకాలమునందు మాలవదేశాధీశ్వరుఁడగు భోజరాజు సంస్కృత భాష నెట్లాదరించెనో, అట్లే యీకృష్ణదేవరాయ లాంధ్రభాష నాదరించి కవుల సన్మానించి గ్రంథరచనము చేయించుటచేత నీతఁ డాంధ్రభోజుఁ డని ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు దన యాస్థానమం దనేక విద్వత్కవుల నునిచి వారిచేఁ గావ్యములను జేయించుట మాత్రమే కాక, సంస్కృతాంధ్రభాషలయం దసాధారణ ప్రజ్ఞావిశేషముఁ గలవాఁ డగుటచేఁ దాను స్వయముగా నుభయభాషలయందును గావ్యముల రచించుటకుఁ దగిన దక్షత యుండెను. ఇతఁడు కవులను బ్రోత్సాహ పఱచి కావ్యములు చేయించియుఁ, దాను స్వయముగాఁ జేసియు, నాంధ్ర భాషకు మహోపకారము నొనరించి యున్నాఁడు. దక్షిణ హిందూ దేశమును బాలించిన రాజులలో నింత దేశమును జయించి యేలిన వాఁడును, ఇంత ప్రసిద్ధి నొందినవాఁడును మఱెవ్వఁడును లేఁడు.

ఇతఁడు, తెలుఁగున రచించిన గ్రంథము విష్ణుచిత్తీయ మను నామాంతరముగల ఆముక్తమాల్యద. ఇతఁడు సంస్కృత భాషయందుఁ గూడఁ గొన్ని గ్రంథములను రచించి నట్లు విష్ణుచిత్తీయమునందలి యీ పద్యము వలనఁ దెలియ వచ్చుచున్నది.

సీ. "పలికి తుత్ప్రేక్షోపమలజాతి పెంపెక్క సరసులౌనన మదాలసచరిత్ర
భావధ్వనివ్యంగ్య సేవధిగాఁ జెప్పితివి సత్యావధూప్రీణనంబు
శ్రుతిపురాణోపసంహిత లేర్చి కూర్చితి సకలకథాసారసంగ్రహంబు
శ్రోత్రఘుచ్ఛటలు విచ్చుగ రచించితి సూక్తినైపుణి జ్ఞానచింతామణికృతి
తే. మఱియు రసమంజరీముఖ్యమధురకావ్య, రచన మెప్పించుకొంటి గీర్వాణభాష
నంధ్రభాష యసాధ్యంబె యందు నొక్క, కృతి వినిర్మింపు మిఁక మాకు బ్రియ
[ముఁగాఁగ." 1. ఆ. 13.

ఈ పద్యమునం దుదాహరింపఁ బడిన సంస్కృతగ్రంథము లెవ్వియు నిప్పుడు గానరావు.

ఈతని కాలముననె క్రొత్తగాఁ బ్రబంధరచన మారబ్ధ మయ్యెను. అవఱ కుండెడు నాంధ్రకవులు, పురాణములు మొదలగు సంస్కృత గ్రంథములను మృదు మధుర శైలిని నాంధ్రీకరించియున్నారు గాని, నూతనముగా స్వాతంత్ర్యము నవలంబించి క్రొత్త ప్రబంధము లను రచియించినవా రెవ్వరును గాన రారు ప్రథమమందుఁ బ్రబంధరచనకు మార్గమును జూపించినవాఁడు కృష్ణరాయల యాస్థానకవులలో సుప్రసిద్ధుఁ డగు నల్లసాని పెద్దనార్యుఁడు.

అల్లసాని పెద్దన, నంది తిమ్మన, మాదయ్యగారి మల్లన అయ్యలరాజు రామభద్రకవి పింగళి సూరనామాత్యుఁడు, రామరాజ భూషణుఁడు, తెనాలి రామకృష్ణుఁడు, ధూర్జటి కవి అని యెనమండ్రు కవులు కృష్ణరాయల యాస్థానమం దుండి రనియు, వారి కష్ట దిగ్గజము లని పేరనియు, లోకములో వాడుక కలదు గాని కడపటఁ జెప్పఁబడిన ముగ్గురును కృష్ణరాయని యాస్థానమున నున్నవా రని ధారాళముగాఁ జెప్పుటకుఁ దగిన ప్రమాణములు గానరావు. ఒకవేళ నాతని కాలమం దున్నను మిక్కిలి బాల్యదశలో నున్నవారు గావలయును గాని యాతని యాస్థానకవులు మాత్రము గాఁ జాలరు అందును గుఱించి తెలిపెడు కథలు నమ్మఁదగినవి కావు.

ఈ దిగువ వ్రాయఁబడిన హేత్వాభాసములఁ బట్టి కొంద ఱాముక్తమాల్యద పెద్దనార్యకృత మని వాదించెదరు. కాని యది విచారవిధుర మయిన యంశము.

1. కృష్ణరాయవిరచిత మగు నాముక్తమాల్యదలోని పీఠిక యందు మనుచరిత్రములో నుదాహరింపఁ బడిన పద్యములు కొన్ని కానవచ్చుచున్నవి. అందుచే నిది పెద్దనార్యకృతముగాని కృష్ణరాయ విరచితము గాదు.

కృష్ణరాయఁడు భగవదాజ్ఞ జే నీయాముక్తమాల్యద యను మహాకావ్యమును రచింప నునకట్టి కృత్యాదియందు గ్రంథకర్తృవంశమును వర్ణించుట పరమావశ్యకము నాచారము గావున నాప్రకారము తన వంశమును వర్ణింపఁ బూనును. రాయలు “అవికత్థనః క్షమా వా నతిగంభీరో మహాసత్త్వః, స్థేయాన్నిగూఢమానో ధీరోదాత్తో దృఢవ్రతః కథితః” అను కారికలోఁ జెప్పఁబడిన ధీరోదాత్తలక్షణములు గలవాఁడు గావునఁ, దన్నుఁ దన వంశస్థులను శ్లాఘించుకొనుట కిష్టములేక, తన యాస్థాన కవీశ్వరుఁడు తన కాంతరంగికుఁ డైన పెద్దనార్యుఁ డింతకు మున్ను రచించిన మనుచరిత్రములోని స్వవంశవర్ణనాపరము లయిన పద్యములనే యిచట దిరుగ వాడినచో నేమి దోషము? ఇంతమాత్రముచేఁ గృష్ణరాయని పాండిత్యమునకు లోపమా? ఇందువలనఁ బెద్దనార్యుఁడే యాకృతిని రచించె నని సమర్థించుట కది సాధన మగునా?

2. కృష్ణదేవరాయ లల్లసాని పెద్దనను రామరాజభూషణునిఁ బ్రబంధముల రచించి తెమ్మని యాజ్ఞాపించె ననియుఁ, దదాజ్ఞానుసారముగా నాయిద్దఱు కవులు గ్రంథములను రచించి రాయల కడకుఁ దేఁగా రాయలు చూచి వసుచరిత్రముకంటె మనుచరిత్రము కొంచెము లేఁతపాకముగా నున్న దని చెప్పఁగా నందుపైఁ బెద్దన కుపితుఁడై అతి కాఠిన్యముతో నాముక్తమాల్యదను రచించె ననియుఁ జెప్పుదురు.

ఇది కేవల మసంగతము. మనుచరిత్రము రచింపఁబడిన తరువాత, మఱికొంత కాలమునకు వసుచరిత్ర ముత్పన్నమయిన దనియు, రామరాజభూషణుఁ డను గ్రంథ

కర్తయే కృష్ణరాయని యాస్థానమందు లేఁ డనియు, ఋజువుచేయుటకుఁ బ్రబల ప్రమాణములు గలవు. మనుచరిత్రము కృష్ణరాయల దిగ్విజయ యాత్రకుఁ దరువాతను రాచూరి ముట్టడికిఁ బూర్వమందును రచింపఁబడి యుండుట స్పష్టము. అనఁగా క్రీస్తు శకము 1516-వ సంవత్సరమునకును 1520-వ సంవత్సరమునకును మధ్యకాలమున రచింపఁబడినది. వసుచరిత్రము క్రీస్తుశకము 1577-వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే రచియింపఁబడిన దని మనము నిర్ధారణ చేయఁ గలము వసుచరిత్రమును గృతినందిన తిరుమలదేవరాయలు 1567-వ సంవత్సరమున దన రాజధానిని బెనుగొండకు మార్చుకొనెను. ఈతడు పెనుగొండను రాజధానిగాఁ జేసికొనిన తరువాత మహమ్మదీయులతో జేసిన యుద్ధమును గుఱించి వసుచరిత్రములోఁ గవి యీవిధముగఁ జెప్పియున్నాఁడు.

"చ. తిరుమలరాయ శేఖరుని ధీరచమూభట రాజియాజి భీ
కర యవనేశ్వర ప్రహిత ఖానబలంబులఁ జక్కసేయ ని
ద్ధరఁ బెనుగొండ కొండలును దద్విపచర్మకపాలమాలికా
పరికర భూషితంబులయి బల్విడి గాంచె గిరీశభావమున్."

క్రీస్తుశకము 1577-వ సంవత్సరమునందుఁ దురుష్కులు తిరుమలదేవరాయని పెనుగొండనుండి చంద్రగిరికిఁ దరిమినట్లుగా మహమ్మదీయచరిత్రకారులు వ్రాసి యున్నారు. ఇంతియకాక, వసుచరిత్రమును గృతినందిన తిరుమలరాయఁడు శ్రీరంగ రాజు కుమారుఁడు. ఈ శ్రీరంగరాజునకు తిరుమలరాజు గాక కోనరాజు, తిమ్మరాజు, రామరాజు, వెంకటరాజు నని మఱి నలుగురు పుత్త్రులు గలరు. వీరిలో రామరాజు కృష్ణరాయని యల్లుఁడు. ఇతని కళియరామరా జని పేరు.

"క. శ్రీరంగరాజసుతులు ధ,రారంగత్కర్తులళియరామాధిపుడున్..."

అయ్యలరాజు రామభద్రకవి రామాభ్యుదయము.

కృష్ణరాయనియనంతర మీతఁడు 1547-వ సంవత్సరమున విజయనగర రాజ్యము నాక్రమించుకొని యేలె నని నరపతివిజయమందును జెప్పఁబడియున్నది.

"గీ. సలకవిభుతిమ్మరాజుసేనలను ద్రుంచి, గుత్తి పెనుగొండ మఱి గండికోట కంద
నోలిపురమాడ లేనవలీల గెలిచి, తొలుదొలుత రామనృపతి దోర్బలము మెరసె.

ఉ. అపటుకీర్తిరామ వసుధాధిప చంద్రుఁడు కృష్ణరాయధా
త్రీపతిసార్వభౌమ దుహితృప్రియుఁడై వితతప్రతాపసం
తాపితశత్రుఁడై యల సదాశివరాయనిరంతరాయ వి
ద్యాపుర రాజ్యలక్ష్మికిని దానము దానయి మించె నెంతయున్."

కాఁబట్టి, వసుచరిత్రము 1570-వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే ప్రారంభ మయినది. ఇందువలన వసుచరిత్రమును రచించిన రామరాజ భూషణుఁడు దనునామాంత రముగల భట్టుమూర్తి కృష్ణరాయల ఆస్థాన మందుండెడు కవి కాఁడనియు, మనుచరిత్రము రచింపఁబడిన కొంతకాలమునకుఁ గాని వసుచరిత్ర ముత్పాదితము కాలేదనియుఁ, గృష్ణ రాయల కాలమునకుఁ గృతిపతియగు తిరుమలరాయఁడు బాల్యదశలో నుండె ననియు స్పష్ట మగుచున్నది. కావునఁ బైసిచెప్పఁబడిన ఆముక్తమాల్య దోత్పత్తి అసద్ధేతుకము గాని సద్ధేతుకము కాదు.

"సీ. కృష్ణరాయలపేరు నిడి నీవు రచియించితివి తొల్లి విష్ణుచిత్తీయ మనఁగ
కాఠిన్యమర్థంబు గ్రామ్యంబు గాదు సాధారణంబ కని భూధవుఁడు బలుకఁ
దరువాత మనుచరిత్రము నొనరించి తుత్తమకావ్యము మహోన్నతముగఁ బిదపఁ
బెక్కు కావ్యములను బెం పెక్కవిరచించి మంటివి రాజసన్మానమునను
భంగమొందిన యలరామలింగముఖులు, సాటి రాఁగల వారె నీతోటిసార
యాంధ్రకవితాపితామహ యల్లసాని, పెద్దనార్యాదిశేష వివేకధుర్య."

3. ఈపద్యము మెవరు రచించియున్నారో ఏగ్రంథములోనిదో ఎవ్వరికిం దెలియదు ఇట్టి యప్రమాణమయిన పద్యముంబట్టి మన వారు కొందఱు విష్ణుచిత్తీయము పెద్దనార్యకృత మని వాదించెదరు.

దీనిప్రామాణ్యమును గొంచ మరయుందము. ఇందులో నీకవి మొదట నాముక్త మాల్యదయుఁ బిదప మనుచరిత్రమును వ్రాయఁబడి నట్లు చెప్పియున్నాఁడు కాని పూర్వమందు మనుచరిత్రము, దరువాత నాముక్తమాల్యదయుం రచింపఁబడె నని యాగ్రం థద్వయ సాక్ష్యమువలననే మనము నిర్ణయింపవచ్చును. కృష్ణరాయలు రాచూరు ముట్టడించి ఎదిల్‌షాను జయించె ననియు, బీజపురసుల్తానుదేశముమీఁదికి దండెత్తిపోయి కలుబర్గ సాగరు మొదలగుపట్టణములను గైకొని తురుష్కులఁ బాఱఁదోలె ననియు, మనుచరిత్రములోఁ జెప్పియుండకపోవుటను పై యుద్ధవృత్తాంతముల నాముక్తమాల్య దలో నుదాహరించి యుండుటను జూడఁగా నాయుద్ధములకుఁ బూర్వమునందు మనుచ రిత్రమును, దరువాత నాముక్తమాల్యదయుం రచింపఁబడినట్లు స్పష్ట మగు చున్నది. పద్య శేషమందు "భంగమొందిన యల రామలింగముఖులు, సాటి రాఁగలవారె నీతోటిసార" అని పెద్దనార్యునిసంబోధించుటజూడఁ గా నీపద్యమునువిమర్శజ్ఞానము లేనివాఁ డెవఁడో రచించినట్లుగానవచ్చుచున్నది. రామలింగకవి కృష్ణరాయల యాస్థానమందలి వాఁ డనుట మృషోద్యమ మని నే నిదివఱకే వ్రాసియున్నాను. విభిన్న కాలికుఁ డైన రామలింగకవి యాతనిచేఁ బరాభవము నొందుట యెట్లు సంభవించును? కావున, నీచాటుధారపద్యము విశ్వసనీయము కాదు.

4. ఆముక్తమాల్యద కవిత్వము మిక్కిలి కఠినముగా నుండుటకును, అచ్చటచ్చట కొన్ని స్ఖాలిత్యంబులు గలిగి యుండుటకును గారణంబుఁ జూడ నీగ్రంథంబు పెద్దనకృతంబు గాదనియు, రాయలు రచించె ననియు లోకులకుఁ దోఁచుటకై పెద్దన బుద్ధిపూర్వకంబుగాఁ గొన్ని తప్పులను వ్రాసి యంతకఠినముగా నాముక్తమాల్యదను రచించె ననియు లేదా, పైని వ్రాసినపద్యప్రకారము విష్ణుచిత్తీయము మనుచరిత్రకంటె మొదటి వ్రాయఁబడినయెడలఁ, బ్రథమరచిత గ్రంథంబు గావున తప్పు లుండుట సహజం బనియుఁ గొందఱయభిప్రాయము.

ఇది విచారసహము కాదు. సామాన్యముగా పండితుఁ డైనవాఁ డెవ్వఁ డైన పరులకొఱకు స్వగౌరవమును బోఁగొట్టుకొని యిట్లు తప్పులు వ్రాయునా? దానిలో విశేషించి పెద్దనవంటి మహాపండితుఁడు లక్షణవేత్త మఱియొకఁడు దీనిని రచించినాఁ డని లోకులను నమ్మించుటకు వ్యాకరణదోష దుష్టముగా నీగ్రంథమును రచించె ననుట పండితుల యినవారు విశ్వసింతురా?

ఈప్రబంధమును రచించినవాఁడు క్షత్రియుఁ డై యుండవలయుఁ గాని బ్రాహ్మణుఁడు గాఁ డనుట కీ గ్రంథమందె కొన్నిసాక్ష్యము లున్నవి.

"శా. తారుణ్యాతిగ చూతనూత్న ఫలయుక్తైలాభిఘారస్వన
ద్ధారాధూపిత శుష్యదంబు హృతమత్స్యచ్ఛేదపాకోద్గతో
ద్గారంపుం గనరార్చు భోగులకు సంధ్యావేళలం గేళికాం
తారాభ్యంతర వాలుకాస్థిత హిమాంతర్నారికేళాంబువుల్." 2. ఆ. 68.

ఈ పద్యముంబట్టి విచారింపఁగా కేవలము మత్స్యములను దిను వాఁడును, అందులోఁ గూడ రాజభోగ్యముగా దానిని పచనము చేయు విధముం దెలిసినవాఁడు గాని యిట్టి వర్ణనము చేయంజాలఁడు. కావున నీయాముక్తమాల్యద మత్స్యమాంస భోజి యగు క్షత్రియునిచేఁగాని లేక, అతనికి సమానుఁడగు మరియొక వర్ణమువానిచేఁగాని రచియింపఁబడియుండవలెను గాని, మత్స్యభుక్కులు కాని బ్రాహ్మణు లగు పెద్దనాదులవలన రచియింపఁబడలే దని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

5. కృష్ణరాయనితండ్రి యగు నరసింహరాజు ప్రకృతమందు 'కనరా' యని వ్యవహరింపఁబడు తుళువదేశమునుండి బయలు వెడలి కావేరినదిని దాఁటివెళ్లి శ్రీరంగపట్టణమును ముట్టడించె నని మైసూరు శాసనములలో నున్నది. దీనికిఁ దార్కాణముగా నాముక్తమాల్యదలో "వాని వంశంబు తుళువాన్వవాయమయ్యె" నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇంతియ కాక "కన్నడరాయ యక్కొడువ గప్పుప్రియా పరిభుక్త భాక్కడన్" అను పద్యములో నీతఁడు కన్నడరాయఁ డని సంబోధింపఁబడెను. ఈ తులుభాష కన్నడ భాషలో నొకశాఖ. అందుచే నీతఁడు కన్కసరు (4-175)=నేత్రరక్తిమ;

హిండితములు. (3. 93) = కలుషుఁబడినవి; మొదలగు కన్నడ శబ్దములను ప్రయోగించి యున్నాఁడు.

ఇది కాక మరియొక విశేషము. పాండ్యరాజు తన కనిష్ఠసోదరిని యామునాచార్యున కిచ్చి వివాహముచేసె నని ప్రబంధములో వ్రాయఁబడినది.

ఈ యంశము కేవలము కవి కల్పితము. మూలగ్రంథమందు లేదని మున్నే చెప్పియున్నాఁడను. బ్రాహ్మణునితో యానసంబంధము జేయుట క్షత్రియుని కుత్కర్ష హేతువు. బ్రాహ్మణుఁడు తనపిల్లను క్షత్రియుని కిచ్చుట తన కపకర్షమని తలంచును. ఈ గ్రంథమును రచించినవాఁడు క్షత్రియుఁడు గాని యెడల నిట్లు వ్రాయఁడు. మేనల్లునికి రాజ్యమిచ్చుట (మరుమక్కళ్ దాయమ్,(మరుమగన్).అనఁగా ద్రావిడములో మేనల్లునికిఁ బేరు. ఈయాచారము మలయాళదేశమం దిప్పటికి నున్నది. యామునాచార్యుఁడు కుమారునికిఁ జేసిన నీత్యుపదేశము మొదలగు నంశములు విమర్శింపఁగా నీగ్రథకర్త క్షత్రియుఁడై యుండక తీరదు.

వేయేల;ప్రతిరసికుఁడును స్వానుభూతిచేఁ బరికించిన బోధమగును. మనుచరిత్ర నొకచేతిలోను, ఆముక్తమాల్యద మరియొకచేతిలోను, బట్టుకొని వరుసగాఁ పద్యములఁ జదివిన, మనుచరిత్ర పద్యముల కున్న శ్రావ్యత, (music) మాధుర్యము, ప్రసాదము, సరళత మొదలగు గుణములు ఆముక్తమాల్యదా పద్యముల కున్నవా? ఈ తారతమ్యజ్ఞానము గలిగియుండుట కెవ్వనికిని విశేష పాండిత్య మక్కఱ లేదు. మనుచరిత్ర పద్యములు చదువువారికి వినువారికిని హృదయమునం దమృతము జిలికినట్లుండును. ఈ స్వర్ణపరీక్షకు శ్రవణేంద్రియమే నికషోపలము. ఆముక్తమాల్యద యన్ననో పాషాణకల్పము. పాకమా నారికేళపాకము. శబ్దగ్రథనమా దీర్ఘసమాస జటిలము. ఇందుఁ బ్రయోగింపఁబడిన "తృణతా" (ధనువు) మొదలగు సంస్కృత పదములుగాని, "తెండీ;" (శయనించి) మొదలగు నాంధ్రపదములు గాని మాఱుమూలవి. ఏనిఘంటువులయందును గానరానివి, సామాన్యముగాఁ గవులెవ్వరును వాఙ్మయం దిట్టిపదముల నుపయోగించుట గానరాదు. "కపి రవిచ కాపిశాయన మదమత్తో వృశ్చికేన సందష్టః" అనున ట్లందుపైఁ బ్రతిపాద్యము విశిష్టాద్వైత మతసంప్రదాయైక సమధిగమ్యము ఇందలి వేదాంత ఘట్టములు రామానుజ బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమును గూలంకషముగా వ్యాసంగము జేసిన శ్రీవైష్ణవ పండితునికిఁదక్క యాసంప్రదాయ మెఱుఁగని యద్వైతపండితులలో విశిష్టాద్వైతపండితులలో గొప్ప వారైనవారికిఁ గూడ దుర్జ్ఞేయము. ప్రబంధమంతయు విశిష్టాద్వైత సంప్రదాయముతో నిండియున్నది.

పెద్దనార్యుని ప్రజ్ఞయు సర్వతోముఖ మయినది. పాండిత్యమందును గవిత్వమందు నీతని కితండె సాటి. ఇది నిర్వివాద మయిన యంశము. మనుచరిత్రములోఁ గృత్యాది యందు,

క. "కొలుతు న్మద్గురువిద్యా, నిలయుం దగ్గరుణాకటాక్ష నిబిడజ్యోత్స్నా
దళితాశ్రితజనదురిత, చ్ఛలగాఢధ్వాంతసమితి శఠగోప యతిన్."

అని యితఁ డొనర్చిన గురువందనము వలన నితఁడును విశిష్టా ద్వైతసంప్రదాయ వేత్తయనియు, రామానుజ మతావలంబి యనియు, శ్రీవైష్ణవశిష్యుఁ డనియు స్పష్ట మగుచున్నది. కావున, పెద్దన యిట్టి శ్రీవైష్ణవమత సంప్రదాయ విశిష్టంబగు గ్రంథంబును వ్రాయుట కసమర్థుఁడని యెవ్వ రనలేరు. కాని, యితఁ డొరులకుఁ దెలియకుండ మిక్కిలి కాఠిన్యముతో గ్రంథమును రచింపవలయు నని సంకల్పించి పూనిక వహించి నను, దా నిదివఱకు రచించియున్న గ్రంథములలోఁ దనకు సహజముగాఁ బట్టువడిన శైలి, అభిప్రాయసాంకర్యము, పదప్రయోగసరణి, కవితయొక్క స్నిగ్ధత్వము మొదల గునవి లేశము గానరాకుండ నొక్కపండితుఁడె తా జన్మాంతరము నొందినవానిపగిది, కేవల విజాతీయముగాఁ గవనము జెప్పఁగల్గె ననుట స్వభావవిరుద్ధమును, అనుభవాసంవేద్యముగను గానవచ్చును. సంస్కృతకవులలో శిఖామణు లనఁదగు కాళిదాస భవభూతులును, తక్క సంస్కృత కవీశ్వరులును గఠినశైలితోను సులభశైలితోను కావ్యములను నాటకములను చంపూప్రబంధములును రచించియున్నారు. వారివారి కవిత్వములలోఁ గన్పట్టు నభిప్రాయములంబట్టియుఁ, బదప్రయోగములంబట్టియు, నాగ్రంథము నీగ్రంథమును రచించినవాఁ డొక్కఁడే యని సులభముగా నూహింపవచ్చును. అందుల కుదాహరణము బాణకవి, కాదంబరీ హర్షచరిత్రలను వ్రాసెను. వీనిలో హర్షచరిత్ర మొదట వ్రాయఁబడినది. కావున కఠినపాకముగలది. కవిత్వ పాండిత్యములు పరిపాకావస్థ నొందినపిదప విరచితమగుటచేఁ గాదంబరి మిక్కిలి రసవంతముగాను సులభముగా నుండెను. అయిన, నీగ్రంథద్వయమందు నభిప్రాయైక్య మెట్లు కానవచ్చుచున్నదో చూడుఁడు.

హర్షచరిత్రము

ప్రథమోచ్ఛ్వాసము, నలుపదియవపుట. (Bombay Edition), చ్యవనముని దౌహిత్రుఁ డైన దధీచి యనువానిని జూచి మోహించిన సరస్వతితో వాని దూతి యగు మాలతి యిట్లు చెప్పుచున్నది.

"దేవి కిం వా విజ్ఞాపయామి, అనురూపో దేవ్యా ఇత్యాత్మసంభావనా, శీలవానితి ప్రకృతమనిరుద్ధమ్, ధీర ఇత్యవస్థావిపరీతమ్, సుభగ ఇతి త్వదాయత్తమ్, జానాతి సేవితు

మిత్యస్వామిభావోచితమ్, త్వం తస్య మృత్యురిత్యప్రియమ్, స్వప్నేఽప్యబహుశః కృత ప్రసాదాసీత్య సాక్షికమ్, వారితోఽపి బలా దాగచ్ఛతీతి పరిభవః, తదేవ మగోచరేణ రామసీతి, "శ్రుత్వా దేవీ ప్రమాణమ్."

కాదంబరి

కాదంబరి పూర్వభాగముయొక్క చివరపంక్తులు చూడుఁడు. కాదంబరి చంద్రాపీడునికిఁ బంపిన సందేశములో "బాలాజిహేమి కింవా సందిశామి అతిప్రియోఽసీతి పౌనరుక్త్యమ్, త్వయి గరీయా ననురాగ ఇతి వేశ్యాలాపః, త్వయా వినా నజీవామీ త్యనుభవ విరోధః, ఆవశ్య మాగంతవ్య మితి సౌభాగ్యగర్వః, స్వయ మాగచ్ఛామీతి స్త్రీచాపలమ్, అనన్యరక్తోఽయం పరిజన ఇతి స్వభక్తినివేదనలాఘవమ్, జ్ఞాస్యసి మరణేన ప్రీతి మిత్యసంభావ్య మేవ."

తెలుఁగు ప్రబంధమునుండి మరియొక యుదాహరణము.

కూచిమంచి తిమ్మకవి, రాజశేఖరవిలాసమును రుక్మిణీ పరిణయమునుగూడ రచించెను.

రాజశేఖరవిలాసము (వావిళ్లవారిప్రతి) ప్రథమాశ్వాసము, 17-వ పుట 55 పద్యము, పురీవాజి వర్ణనము.

"చ. గుఱుతుగ నప్పురిం గలుగు ఘోటకసంఘముతోడ నెంతయుఁ
బరువిడనోడి వేగ హరిణంబులు వాయునిశాధినాథశం
కరులను జేరి యైన నధికం బగు వైరము దీర్పలేక యా
కరణిని యుండె దక్క మిది కాదన వానికి నట్టులేటికిన్."

రుక్మిణీపరిణయము ప్రథమాశ్వాసము 47-వ పద్యము. పురాశ్వవర్ణనములోఁ బై పద్యమందున్న కల్పనయే యిందులో నున్నది. వృత్తముమాత్రము భిన్నము

క. "హరిణము లప్పురమునఁగల, తురగంబులతోడఁ బోరి తుది నోడి మహా
త్వరితమునఁ బవనహిమకర, గిరిజేశుల శరణం నొందె కేవలభీతిన్."

ఇట్లేకకర్తృకము లగు ననేకసంస్కృతాంధ్రకావ్యములయందు గ్రంథకర్త్రైక్య సాధకలింగములు బహుళముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. అయినను, స్థాలీపులాకన్యాయానుసారముగ నొకటి రెండిటినిమాత్రమే కనఁబఱచితి. ఏతాదృశగ్రంథకర్త్రైక్యసాధకలింగములు (పీఠికలోని పద్యములు తప్ప) పైనికనఁబఱచిన ట్లుభయసాధారణముగా మనుచరిత్రాముక్తమాల్యదలలోఁ గానవచ్చునా? లేదు సరియే కదా, మీఁదు మిక్కిలి పెద్దనార్యుఁడు మఱచి తప్పినను స్వప్నమందైనను పరిహాసమునకైనను జేసి యెఱుఁగని నియమోల్లంఘనముతోఁ గూడిన ప్రయోగములు మెండుగా నాముక్తమాల్యదలోఁ గాన

వచ్చుటం జేసి, ఆముక్తమాల్యద కృష్ణరాయకృతముగాని, పెద్దనార్యవిరచితము కా దని ఘంటాఘోషముతోఁ జెప్పవచ్చును దీనియందు మనుచరిత్రములోని పదవిన్యాస లాలిత్యముకాని రసపుష్టిగాని యంతగా లేదు. ఏల యన; కృష్ణరాయఁడు మహారా జగుటచే పెద్దనమొదలగు వారివలె గురూపదేశ పూర్వకముగా విద్యల నభ్యసించిన వాఁడు కాకపోవచ్చును. ఆయినను, నిరంతరము పండితగోష్ఠి నుండువాఁ డగుటచే ముందు శ్రుతి పాండిత్యంబు విశేషంబుగ సంపాదించి యనేక శాస్త్రసంప్రదాయంబుల నేర్చి యసాధారణ శేముషీ సంపన్నుండు గావునఁ గవిత్వంబుఁ జెప్పఁ దొడఁగె. విద్యలఁ గ్రమశిక్షితుండు గాఁ డగుట కితని పదబంధప్రాజ్జ్వల్యమే మనకు నిదర్శనము. భావము గంభీర మయి దానికి సదృశ మయిన పదములఁ బ్రయోగింపనియెడల నాభావము సులభముగాఁ బ్రకాశింపదు. ఇష్టానుసారంబుగఁ బ్రయోగించిన పదంబు లగుటంజేసి శీఘ్రంబుగా భావనివేదకములు గావు. కావునఁ బైనిచెప్పిన యుపపత్తులచే నీగ్రంథము పెద్దనార్యకృతము గాదనియుఁ గృష్ణరాయకృత మనియు స్పష్టముగాఁ జెప్ప నగు.

ఇది కాక మరియొక విశేషము. రాయల కాలములో గొప్ప కవులలో నొకఁ డగు ముక్కు తిమ్మనార్యుఁడు, తాను రచించి కృతి యిచ్చిన పారిజాతాపహరణములో నీ కృష్ణరాయని గుఱించి,

క. "శ్రీ వేంకటగిరివల్లభ, సేవాపరతంత్రహృదయ చిన్నమదేవీ
జీవితనాయక కవితా, ప్రావీణ్యఫణీశ కృష్ణరాయమహీశా."

అని వ్రాసియున్నాఁడు. "కవితాప్రావీణ్యఫణీశ" అను విశేషణమును బట్టి కృష్ణరాయఁడు కవిత్వమం దతి సమర్థుఁ డని యూహింపవచ్చును. ఇతఁడును ప్రత్యాశ్వాసాంతమందును నైషధకారకుఁ డగు శ్రీహర్షునివలెఁ దాను రచించిన శ్లాఘాత్మక పద్యమును వ్రాసియున్నాఁడు. "స్థితస్య గతి శ్చింతనీయా" న్యాయము ననుసరించి శబ్దప్రమాణసిద్ధుఁ డైన కర్తను బరిత్యజించి అనుమానాదులచేఁ గర్త్రంతరమును సాధింప నుద్యమించుట సత్తర్కలక్షణము గాదు. అట్లయినచో భోజకృత మగు చంపూరామాయణమును, కులశేఖరవర్మ విరచిత మగు తపతీసంవరణము, హాలాపరనామక శాలివాహనప్రణీత గాథాసప్తశతి, శూద్రకవి రచిత మృచ్ఛకటికము మొదలగు వాని గతి యేమగును ? మహీపాలకు లైన వారిలో నెవ్వనికి గ్రంథకరణ సామర్థ్యము లే దనినచో నీపూర్వోక్త గ్రంథము లన్నియుఁ దమ తమ యాస్థానపండితులు రచించి యాయాయి రాజులపేరు పెట్టిరా యనవలయును. ఇట్టివాదుక మనవారిలో లేకపోలేదు. కాని, పైని చెప్పిన రాజులందఱు గ్రంథరచనా సామర్థ్యము గలవా రని ప్రమాణాంతరములచే సత్యముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది. అంత ప్రాచీనులైనవారి గ్రంథ కర్తృత్వము తథ్య

మని మన మొప్పుకొనినచోఁ బ్రబలతరలేఖన ప్రమాణవిదిత సర్వవృత్తాంతుఁడు నవీనుఁడు వాస్తవచరిత్రాంశములచేఁ బూర్ణముగఁ దెలియఁబడినవాఁడైన కృష్ణరాయని గ్రంథకర్తృత్వమును మన మేల యొప్పుకొనఁ గూడదు? ఇట్టి వాదివిప్రతిపన్నాంశములు కేవలము "విద్యావివాదాయ" అనునట్లు వివాదాధ్యాసితములుగావున తుషావహనన కల్పంబగు నీ ప్రసంగమునుండి విరమించుచున్నాఁడను.

బుధవరుల కొక విజ్ఞప్తి

పాఠకమహాశయులారా! చెన్నపురీనివాసులును మా ప్రియ మిత్రులు నగు భాషోద్ధారక శ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరులుగారు నే నేమో విశేషజ్ఞుఁడ ననుకొని యీ యాముక్తమాల్యద కుపోద్ఘాతము వ్రాయునట్లు నన్నుఁ బురికొల్పిరి. ఇంతవఱకు నముద్రితము లైన సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములను ముద్రించి, వారు లోకమున కొనరించు చున్న మహోపకారమును దలంచి యిట్టి లోకోపకర్తల కొకపాటితోడ్పాటుగావించుటకు దైవవశమున నిస్సాళ్లకు నాకు లభించిన యీమంచియవకాశమును బోఁగొట్టుకొనుట కిష్టములేక సేతురచనోద్యత చిక్రోడన్యాయము నవలంబించి తగిన యధికారము లేనివాఁడ నైన నీపనికిఁ బూనుకొంటి. దినమంతయుఁ గళాశాలాధ్యాపన కర్తవ్యగ్రస్తుఁడనై యుండుటఁ జేసి చాలినంత యవకాశములేకపోవుటచే రాత్రులయందుఁ గొంతమట్టునకు శనైశ్చరాదిత్యవారములయందు మఱికొంతమట్టునకు వ్రాసి యెట్టెట్టో రెండుమాసములకు ముగించఁగలిగితి. నాచే నైనంతమట్టుకు గొన్ని కొన్ని యంశములను విమర్శించి వ్రాసితిని కాలము చాలదు. స్ఖలితములు మెండుగ నుండు నని నాభయము. నాయందు దయయుంచి నాతప్పులను క్షమించి యొప్పులను గ్రహించుటకు మిమ్ము వేఁడుకొనుచున్నాఁడను.

ఈ వ్యాసలేఖనమందు శ్రీ గాడిచెర్ల హరిసర్వోత్తమరావు గారు, శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు వ్రాసిన గ్రంథములు నాకనల్పమయిన సహాయము నాచరించినవి గావున వారికిని, నన్నీ విషయమునఁ బ్రోత్సాహపఱచిన మా ప్రియమిత్రులగు శ్రీ గురుజాడ అప్పారావుపంతులు బి. ఏ, యఫ్. యం. యూ., గారికిని నా నతులు.

ఇట్లు,

మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులు,
విజయనగర మహారాజ సంస్థాపితాంగ్లేయ పాఠశాలా సంస్కృతోపాధ్యాయులు.

విజయనగరము.
4 నవంబరు, 1914

ఆముక్తమాల్యద

రాజచరితవిశారద

రావ్ సాహెబ్ శ్రీ సి. హయవదనరావు,

బి. ఏ., బి. యల్., యం. యల్. సి., బెంగళూరు.

ఆముక్తమాల్యద అను ఉత్తమప్రబంధము స్మరణకు రాఁగానే శ్రీ వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ అను సంస్థయు దాని కిప్పు డధిపతియైన భాషోద్ధారక శ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిగారును తప్పక స్మరణకు వచ్చితీరుదురు. శ్రీ రామస్వామి పండితుల పుత్రరత్నమే శ్రీ వేంకటేశ్వరశాస్త్రులుగారు. శ్రీ రామస్వామిశాస్త్రులవారిదివఱలో వ్రాఁతప్రతులరూపముననే లభ్యమగుచుండెడి ఈ యుత్తమప్రబంధమును పరిష్కరించి వ్యాఖ్యానముతో ముద్రింప సమకట్టిరి. మహోత్తమస్థితిలో విజయనగర సామ్రాజ్య మున్నదినములలో నిది రచింపఁబడుటచే దానిచరిత్ర కిది యెంత యుపకరించునో వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱ లేదు. శ్రీ రామస్వామిశాస్త్రులుగారు విశాలము స్వతంత్రము నగు దృక్పథముగలవారు. ఆయన పండితమాత్రులే కాదు. పదిరూకలు సంపాదింతమన్న సామాన్యపుటూహలతోఁ గాక ఆంధ్రప్రజానీకమున కుత్తమగ్రంథముల నచ్చొత్తించి యుత్తమపవిత్రసంకల్పముతో నొకముద్రాశాలను క్రీ. శ|| ౧౮౫౪ వ సంవత్సరమున నెంబరు 490 తిరువత్తియూరు హైరోడ్డు తండియార్పేటలోని గృహమున ఆదిసరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాల యనుపేర స్థాపించిరి. అదియే నేఁటి వావిళ్ల ముద్రాక్షరశాల. చెన్నపురిలో ముద్రణవ్యాపారముగనే కాక పరిశ్రమగఁ బెంపొంది తీవ్రమగుపోటీ నెదుర్కొనవలసినదినములలో నింతచక్కఁగ నింత సంతృప్తికరముగా నాధునికపద్ధతులపై ముద్రాయంత్రమును స్థాపించి సర్వతోముఖవృద్ధినిఁ జూడఁ గన్న యాతండ్రిపుత్త్రులగొప్పదనమున కిది యొకమచ్చుతునక. ఈముద్రాశాల త్వరలోనే శతవార్షికోత్సవమును జరపికొని యితోధికముగా భాషాసేవ ప్రజాసేవ చేయఁగలుగుఁ గాక! అత్యాధునికపద్ధతులపై నపూర్వముద్రణమున నాటి నేటి యిన్నాళ్లనుండి ఆంధ్రసారస్వతవికాసమునకుఁ దోడ్పడిన ఈముద్రాశాల శ్రీ వేంకటేశ్వరశాస్త్రులవారి అధ్వర్యమున నింకను జేగీయమాన మగుఁగాక!

తెనుఁగుగ్రంథములను వ్యాప్తిచేసి తెలుఁగుభాషను వృద్ధిపఱచుటకే శ్రీ రామస్వామిశాస్త్రులుగారీముద్రాశాలను స్థాపించినది. చెన్నపురి ఆంధ్రులకు ఆరవలకు నా

వాసస్థానమైనది. కాని, పదునాలుగవ శతాబ్దమునుండి విజయనగరరాజులయున్నతితో చెన్నపురి లక్ష్మి ఆంధ్రులరూపరేఖావిలాసములనే యెక్కువ చూఱఁగొన్నది. ఈ నగర వాసులలో నెక్కువమంది ఆంధ్రులకు అరవభాషపైని, అట్లే యెక్కువమంది యరవ వారికి ఆంధ్రభాషపైని, గౌరవప్రతిపత్తులు గలవు. ఆకారణమున ఈముద్రాశాల చెన్నపురిలో స్థాపిత మగుట ఆచటివా రెల్లరికిని వరప్రసాదమే యైనది. దీనివలన శ్రీ రామస్వామిశాస్త్రులవారి స్వతంత్రత, నిపుణత, కార్యదీక్ష తెలియఁగలవు ఈ యుత్కృష్టకార్యమును మఱింతవిజయవంతముగఁ గొనసాగించి తండ్రి వేసినపునాదిపై నుత్తమసౌధమును నిర్మించి విజ్ఞానిగనే కాక విజయవంతుఁడగు వ్యాపారస్థుఁ డన్న కీర్తియు గడించియున్న శ్రీ వెంకటేశ్వరశాస్త్రులవారి ప్రజ్ఞాపాటవము మఱింత స్తుతింపఁదగినది.

పండిత శ్రీ వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుగారు ముద్రించిప్రకటించిన యుత్తమ గ్రంథములలో ఆముక్తమాల్యద యొకటి. ఇది 1863, 1884, 1909, 1914, 1930. సంవత్సరములలో నైదుముద్రణములంది నిపుడాఱవముద్రణ మందనున్నది. కాని. క్రీ. శ. ౧౮౬౩ లోనే యెంతో కాలము యెంతో శ్రమ యెంతో ధనము వ్యయించి ఈయుత్తమగ్రంథమును ముద్రింపఁ దలఁపూని విజయముగన్న శ్రీ రామస్వామిశాస్త్రులవారిదీక్ష వారి స్వతంత్రపుటూహ చాల ప్రశంసనీయములు. వారి ద్వితీయముద్రణప్రతి పీఠికలో తప్పులు కుప్పలుగా నున్నవ్రాతప్రతులను సరిచూచి చక్కని ప్రతినిఁ దయారుచేసి ముద్రించుటయే తమకోరిక యని శ్రీరామస్వామిశాస్త్రి గారు పేర్కొనిరి. "మూలమును లేఖకప్రమాదాదులచేత నానావిధపాఠములుగ నుండెను ఈహేతువుచేతనే దీని నిదివఱ కెవ్వరును ముద్రింపఁబూనరైరి" అని వారు వ్రాసిరి. వారు దేశము నలుమూలలనుండి యెన్నియో ప్రతులు తెప్పించి సరిచూచి సర్వజనాదరణీయములగు పాఠములనే యేర్చికూర్చి తమప్రతిని ప్రకటించిరి. ఇంతే కాక దానికిఁ దాము వ్రాసిన "రుచి" యను వ్యాఖ్యానమును జేర్చి ముద్రించిరి. ఎందఱో మహాపండితు లంతకుఁ బూర్వమే దీనికి వ్యాఖ్యానములు వ్రాసియున్నను నొక్కపుస్తకముకూడ పూర్తిగ వారికి లభ్యము కాలేదు. వీరిప్రథమముద్రణపుప్రతులు శీఘ్రముగాఁ జెల్లిపోవుటచే మఱికొన్ని వ్రాతప్రతులను బరిశోధించి క్రీ. శ॥ ౧౮౮౪లో దీనిని బునర్ముద్రించి తమపాండితీవైభవమును వారు చూపుటేకాక తన కీకార్యమున సాయపడిన మహాపండితులు దొరతనమువారి నార్మల్ స్కూలులో నుపాధ్యాయులు నైన శ్రీ చదలువాడ సీతారామశాస్త్రిగారిని లోకమున కెఱుకపఱిచి వారు తమకుఁ జేసినసాయమునకుఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకముగ వారి పేరుకూడ ముఖపత్రముపై ముద్రిం

చుట శ్రీరామస్వామిశాస్త్రులయౌదార్యమునకుఁ దారకాణ. శ్రీసీతారామశాస్త్రిగారు శ్రమ యని వెనుదీయక భాషాసక్తి విజ్ఞానరక్తి కారణములుగా శ్రీరామస్వామిశాస్త్రులు గారికి సాయపడుటయుఁ బ్రశంసనీయ మగువిషయమే. దీనితోఁ గీర్తి గని రాజధాని కళాశాలలోఁ జేరిన శ్రీసీతారామశాస్త్రిగారే సహృదయులై శ్రీశాస్త్రులుగారికి సాయ పడుట నిక్కువమే కాని వారిసాయము శ్రీరామస్వామిశాస్త్రులుగారికృషికిఁ బైఁబడిన దని కొంద ఱనుకొనుట సాహసమును, అన్యాయమును.

నెల్లూరు నవాబుపేట వాస్తవ్యులగు శ్రీమాన్ వింజమూరి నరసింహాచార్యులు గారు ఆముక్తమాల్యద వ్రాఁతప్రతులను గొన్నిటిని దాము సంపాదించినసంగతి నెల్లూరు పండితగోష్ఠిలో నొకమాఱు చెప్పఁగా విని శ్రీ వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుగారు వీని సంపాదించి శ్రీ చదలువాడ సీతారామశాస్త్రిపండితులసాయమునఁ బ్రకటించి రని శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు ౧౯౨౭ వ సం॥ లోఁ దాము ప్రకటించిన ఆముక్తమాల్యద పీఠికలోఁ దెల్పియున్నారు. శ్రీసీతారామశాస్త్రులుగారు తమకు సహాయపడి రని వారికిఁ గృతజ్ఞత తమ గ్రంథముఖముననే శ్రీరామస్వామిశాస్త్రులుగారు చెప్పుకొనియున్నారు. కాన పరిశుద్ధ మగు ఆముక్తమాల్యదాప్రతి వెలువడుటకు శ్రీ నరసింహాచార్యులు, శ్రీసీతారామశాస్త్రిగారలకుఁ గొంతగౌరవభాగ మున్నమాట యథార్థమే కాని యింత శ్రమపడి తమ కున్నపాతయు దానిపై వినియోగించి పరిష్కరించి టీకవ్రాసి ప్రకటించిన శ్రీరామస్వామిశాస్త్రులువారికే చెందిన గౌరవ మత్యంత మనుట నిస్సంశయము. శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారే యీవిషయము "ఆముక్తమాల్యదను రుచివ్యాఖ్యానముతో శ్రీ వావిళ్లవారు ప్రకటించినప్పటినుండి యది కాంచినఖ్యాతి నిరుపమానము. విద్యార్థిప్రపంచమున కది కామధేనువుగా విరాజిల్లుచున్నది. అంతే కాదు. ఇది యీనాఁడు ప్రకటింపఁబడకయే యున్న యేనాఁడో ఆముక్తమాల్యద రూప రేఖలేక నశించియుండెడి దనుటలో నాశ్చర్యము లేదు." అని వ్రాసియుండిరి. కాని, యీరుచివ్యాఖ్య శ్రీరామస్వామిశాస్త్రులుగారిది కాక యితరుల దనుకొనుట మాత్రము క్షంతవ్యము కాదు. అసూయాపరు లేకాలముననైన నుండుటయు వారు పట్టి అభూతకల్పనములను జేయుటయు నెప్పుడును గలదు. కావున, శ్రీరామస్వామి శాస్త్రులుగారు ఆముక్తమాల్యదాసంపాదన పరిశోధనవ్యాఖ్యావిరచనావిషయములలో ననంతశ్రమతో శాశ్వత మగు గ్రంథము నాంధ్రసారస్వతప్రపంచమునకే కాక భారత సాహిత్యరంగముననే నిలిపిన కీర్తిశాలు రన్నది నిస్సంశయవార్త, సంతతస్తుతిపాత్రము.

శ్రీ నరసింహాచార్యులవారికడ గలప్రతులే కాక యితరములగు ప్రతుల నెన్నిటినో శ్రీ శాస్త్రులవారు సంప్రతించియుండి రని వారే పీఠికలోఁ దెల్పుటచేత నే కాక మూల

పరిష్కృతగ్రంథములఁబట్టియే మనకుఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఇందు శ్రీశాస్త్రులవారు సైకొన్ని యుచితతరపాఠములు, పాఠాంతరములు, శ్రీశాస్త్రులవారు నిర్మించిన యాశ్వాస సంఖ్యాదికము గమనార్హములు. ప్రాచీనులు తలఁచినట్లు ఈగ్రంథమున ఆఱాశ్వాసములే కలవనివారు నిర్ణయించి గ్రంథాంతమున, "కొన్నిప్రతులలో ఆఱవయాశ్వాసము మాల దాసరి బ్రహ్మరక్షస్సుపూర్వచరిత్రము నడుగుటతో సమాప్తమయి బ్రహ్మరాక్షసుఁడు తనచరిత్రమును బ్రారంభించుటతో నేడవయాశ్వాస మారంభమయి తుదిపద్యములతో నంతమయినది. కాని, ప్రాచీనవ్యాఖ్యాత లెవ్వరును సప్తమాశ్వాసాంతపద్యములకు టీక వ్రాసి యుండనికారణమున నిది యాఱాశ్వాసముల గ్రంథముగనే నేను ముద్రించితిని అని వ్రాసియున్నారు. దీని తరువాతి ముద్రణములలోను 1930-వ సంవత్సరములలో వెలువడిన ఐదవముద్రణములోను టీక లేకయే ఆఱవయాశ్వాసాంకమున నీయధికపద్యములు ప్రక్షిప్తములుగ చూపఁబడినవి.

అందుచే నాఁటికి తెలుఁగుసారస్వతప్రపంచమునకుఁ దెలియవచ్చినప్రతుల నన్నిటిని శ్రీరామస్వామిశాస్త్రులుగారు పరిశోధించి రనుట విస్పష్టము. లేనిచోఁ బై వాక్యములు వా రెట్లు వ్రాసియుండఁగలరు? అదికాక నాఁటికే చెన్నపురిలోనున్న ప్రభుత్వమువారి ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్టులైబ్రరీలో నున్నప్రతులను సైతము శ్రీశాస్త్రులవారియంతటి దీక్షాశాలి చూచియుండ రనుట సత్యము కానేరదు. ప్రయాణసౌకర్యములు లేనియాదినములలో నెల్లూరు నవాబుపేట వెళ్లి వ్రాఁతప్రతులను శోధించిన శ్రీశాస్త్రులుగారు ఊరిలో నున్న ఓరియంటల్ లైబ్రరీలోని ప్రతులు చూడకుందురా? అందు నప్పటికి సి. పి. బ్రౌనుదొరయంతటి శ్రద్ధాళువు పండితుఁడు జాగ్రత్తపఱచి యుంచిన వ్రాఁతప్రతులను వీరు చూచియేయుందురు. బ్రౌనుదొరకుఁ గల ఆంధ్రభాషాభిమానమును ఆముక్తమాల్యదపైఁ గల ప్రత్యేకాభిమానము ఓరియంటల్ లైబ్రరీలోని 392 నెంబరుగల ఆముక్తమాల్యదప్రతిలో గోదాదేవి చరిత్ర మాయన వ్రాసియుంచుటయు, అదేగ్రంథము మఱియొకప్రతిలో (నెం 405 రు) నది జూలూరి అప్పయ్య పండితశేఖరునిచే 1034 లో పరిష్కరింపఁబడిన దని వ్రాసియుంచుటయు, అంతేకాక "ఆముక్తమాల్యదాశబ్దసూచి" యనుపేర (నెం 423 రు గల గ్రంథము) ఆముక్తమాల్యదలోనిశబ్దముల నేరి 1849 లో బ్రౌనుదొర ప్రభుత్వభాషాంతరీకరణ కర్తగా నున్నపుడే పూర్తిచేయించియుంచుటయు, ఈపదములకు ఆశ్వాససంఖ్యయుఁ పద్యసంఖ్యయుం గొసంగుటయుం మున్నగువిషయములు సాక్షీభూతములు.

అందుచే శ్రీవావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుగారి రుచివ్యాఖ్యకుఁ బూర్వము ఆముక్తమాల్యదపై కొన్నిటీకా సమగ్రములు కొన్ని యసమగ్రములు కొన్ని

వ్యాఖ్యానములు కలవు. అందు గుడిపాటి వెంకటకవీంద్రుఁడువ్రాసిన "తాత్పర్య బోధిని" యొకటి. ఇది క్రీ.శ. 1848 కిఁ బూర్వమే విరచింపఁబడినట్లొక ప్రతివలనఁ దెలియుచున్నది. ఇదికాక "బుధమనస్తోషిణి" యను పేర మఱియొక్కటెవ్వరో క్రీ. శ. 1813 ప్రాంతమున రచించినట్లు తోఁచున దింకొకటి మూఁడవది. కట్టుపల్లి శ్రీనివాసకవి వ్రాసిన "మహాటీక" యింకొకటి. ఇదియు సుమారు క్రీ. శ. 1800-వ సం. ప్రాంతమున రచింపఁబడినదే. శ్రీవావిళ్ల వారి "రుచి" వ్యాఖ్యానము, ఇవికాక యసమగ్రములు ముప్పదియొక్కటివరకుఁ గలవు. ఇం దాయావ్యాఖ్యాతల పేర్లున్నైత మెన్నింటిలోనో లేనే లేవు.

ఇన్ని ప్రతులు గల మఱియొక గ్రంథము (ఇతిహాసపురాణాదులు తక్క) ఆ లైబ్రరీలో లేనేలేదు. దీనినిబట్టి క్రీ. శ. 19 వ శతాబ్దారంభమునుండి యీ గ్రంథమునకు సారస్వత దృష్టిని మతదృష్టిని మిక్కిలి పే రుండె నని స్పష్టము. ఆకాలముననే తాటి కూఁకలపుస్తకములనుండి తెల్లకాగితములపుస్తకములలో గ్రంథములు వ్రాసియుంచుటారంభము. నెం. 392 రు గల గ్రంథము ననుసరించి (1) కృష్ణదేవరాయలే యీ గ్రంథకర్త యనియు (2) ఆఱాశ్వాసములే యిందుఁ గలవనియు (3) మొదటి యైదాశ్వాసముల చివర గ్రంథకర్త ఆశ్వాసాంతపద్యములు వ్రాసినాఁ డనియు, ఆఱవ యాశ్వాసాంతమునఁ గల పద్యభాగము నాలవయాశ్వాసాంతపద్యభాగమే మరల లిఖింపఁబడిన దనియు మనకు స్పష్టముగాఁ దెలియును. ఈపైవిషయములలో నభిప్రాయభేదములు గలవా రెందఱో యున్నారు. ఈ నెం. 392 రు గలప్రతి 1847-1850 నాఁటిదని మనము తెలిసికొనవచ్చును. నెం. 393 రు గల ప్రతికూడ ఆకాలమునకుఁ జెందినదే యైయుండవలయును. నెం. 394 రు గలప్రతిలో ఆశ్వాసాంతపద్యములు సరిగా వ్రాయఁబడలేదు. అంతేకాక మనుచరిత్రలోనిపద్యము లాముక్తమాల్యద ఉపోద్ఘాతములో నున్నవానికి దేనికిని టీక లేదు. నెం. 396 రు గలప్రతి రెంటాల దాసన్న వ్రాసినట్లు ఆంగీరసాధికాషాఢశుద్ధ చతుర్దశి నాఁడు పూర్తిచేసినట్లు కలదు. అనఁగా క్రీ. శ॥ 1812 జూలై నెల నెం. 397 రు గలప్రతి సమగ్రమైనది. కాని, యిందు మొదటి నాలుగుపుటలలోఁ గొన్నికఠినపదములు వానికర్థములు వివరణములు కలవు. నెం. 398 రు గలప్రతిలో మొదటి రెండాశ్వాసములే కలవు. ఇది నందివాడ వీరరాఘవులు (వికృతి. మాఘ. బ. 10 క్రీ. శ॥ 1821 ఫిబ్రవరిలో) వ్రాసినది. నెం. 399 రు గలప్రతిలో తుదినాలుగుపద్యములుమాత్రము లేవు. నెం. 400 రు గలప్రతిలో మొదటియాశ్వాస మొక్కటి కలదు. నెం. 401 రు గలప్రతిలో ఆఱవయాశ్వాసములోని కొంతభాగము కలదు. ఇందలివిశేషము కఠినపదముల కెక్కడికక్కడ అర్థసూచి

కలో నర్థము లిచ్చుట. ఇది క్రీ.శ॥ 1834 లో వ్రాసినట్లు కలదు. వీనిసన్నిటినిబట్టి చూడ అముక్తమాల్యదకుఁ గలవిఖ్యాతి విస్పష్టము. నెం. 395 రు గలప్రతి సమ గ్రమే కాని నడుమనడుమ కొన్నియొప్పుటలు లేవు. కొన్ని పుటలు తెల్లకాకితములుగనే విడువఁబడియున్నవి. ఆఱవయాశ్వాసములోను దుదియాశ్వాసములోను చివరిమూఁడు పద్యములు ఆశ్వాసాంతములు లేవు. తుదియాశ్వాసము ఏడవయాశ్వాస మని యున్నను ఆఱవయాశ్వాసాంతపద్యములు కానరావు. నె. 402, 403, 404 రు "తాత్పర్య బోధిని" యనువ్యాఖ్య గలవి. నెం. 402 రు ప్రతిలో మొదటియాశ్వాసము రెండవ యాశ్వాసములో 27 పద్యములు గలవు. మూలము వ్యాఖ్య యింతవఱకే యిందుఁ గలదు. నెం. 403 రు లో 1 మొదలు 6 వఱకు మొదటియాశ్వాసపద్యములు, మూఁడవయాశ్వాసము పూర్తిగను, 1 మొదలు 105 వఱకు నాలవయాశ్వాసము, ఐదవ యాశ్వాసము పూర్తిగను ఆఱవయాశ్వాసములో 1 మొదలు 19 వఱకుఁ గల పద్యములు వ్యాఖ్యానముతో సైత మిందుఁ గలవు. నెం 404 రు గలప్రతిలో మూలములేదు. మూఁడవయాశ్వాసవ్యాఖ్యయే కలదు. తరువాత ఈప్రతి పరిశోధితమై తే 2-2-1843 దీని పూర్తిచేయఁబడినది. ఈ వ్యాఖ్యానకర్తపేరు ఆపస్తంబ సూత్రుఁడు, హారితగోత్రుఁడు నగు కిచ్చనామాత్యపుత్త్ర గుడిపాటి వేంకటపీంద్రుఁ డని గలదు. ఈతఁడు సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథము లెన్నియో వ్రాసినట్లు చెన్నపప్రధాని కుమారుఁ డగు నిశ్శంకవేంకటప్రధాని యాశ్రితుఁడ ననియు ఆత్రేయగోత్రుఁడు నంద వరీకబ్రాహ్మణుఁడు నగు కృష్ణపతి ఛాయాపతి సోదరుఁడ ననియు నీవ్యాఖ్యాత యిందుఁ దెలుపుకొనియున్నాఁడు. ఈవ్యాఖ్య విపులము సమగ్రమేకాని యిందు వాడినభావ వ్యావహారికము.

నెం. 405 రు మొదలు 411 వఱకుఁ గలప్రతులు "బుధమనస్తోషిణి" యను వ్యాఖ్యతో ససమగ్ర మగుభాగములు కలవి. ఇందులో నెం. 405 రు గల ప్రతిలో ఒక్క మూఁడవయాశ్వాసముతక్క మిగిలిన గ్రంథమంతయు వ్యాఖ్యతోఁ గలదు. నెం. 406 రు గల ప్రతిలో ఆఱవయాశ్వాసములోని కొంతభాగము వ్యాఖ్యానము కలవు. నెం. 407 రు గలప్రతిలో ప్రథమాశ్వాసమంతయు వ్యాఖ్యతోఁ గలదు. నెం. 408రు గలప్రతిలో నాలవయాశ్వాసములోఁ గొంతభాగము వ్యాఖ్య గలవు. నెం. 409 రు ప్రతిలో పీఠిక తొలుతటి కొన్నిపద్యములు గలవు. నెం. 410 రు ప్రతిలో మూలము లేదు. మూఁడవయాశ్వాసమునకుఁ దక్క అంతటికి వ్యాఖ్య గలదు. నెం. 411 రు గలప్రతి పైప్రతివంటిదే. ఈబుధమనస్తోషిణీవ్యాఖ్య వెంకటపతిరాజు రాజమాంబల కొడు కగు ఉప్పుపాటి జోగీజగన్నాథరాజు వ్రాసినది. అతఁడు సూర్యవంశక్షత్రియుఁడ

ననియుఁ గందాళకృష్ణమాచార్యశిష్యుఁడ ననియుఁ జెప్పుకొనెను. ఈవ్యాఖ్య యాతఁడు శ్రీముఖ మాఘ శు. ౧ నాఁడు (ఫిబ్రవరి 1813) పూర్తిచేసినట్లు గలదు: దీనికి నకలు ప్రతిమాత్రము 1822 వ సం. మే నెలలో వ్రాసినట్లు గలదు. ఈరాజు గురుప్రేరణచే ఈవ్యాఖ్య వ్రాసినట్లును, తనగురువు మహామేధావి యనియుఁ నూతనకావ్యము వ్రాయుట కంటె నిట్టి యుత్తమకావ్యమునకు వ్యాఖ్య వ్రాయుటే మేలని యాతఁ డాదేశించె ననియుఁ జెప్పుకొనెను. ఈతఁడు తనవంశమును జెప్పుకొనుచు తనపూర్వికుఁ డగు అప్పలరాజును పేర్కొనెను. అతనికొడుకు వేంకటరామరాజు; అతని కొడుకు వెంకటాధిపుఁడు, అతనికి రాజమ్మవలనఁ గలిగినకొడుకే యీవ్యాఖ్యాత. నెం 495 రు గలప్రతిపై బ్రౌనుదొర కాకిత మొకటి యంటించి "ఇది విమర్శశిరోమణి జూలూరి అప్పయ్య 1834 లో పూర్తిగఁ బరిష్కరించిన" దని వ్రాసియుంచెను. ఇందు అష్టాశ్వాసములే కలవు కాని ఆఱవయాశ్వాసాంతమున "ఇది నీలాచల..." అనుపద్యము క్రొత్తగాఁ జేర్పఁబడినది. దీనినే వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు తమప్రతిలో "షష్ఠమం" అనుచోట "సప్తమం" అని దిద్ది ఏడవ ఆశ్వాసాంతపద్యముగాఁ జేర్చి ఆఱవయాశ్వాసాంతపద్యముగ గట్టుపల్లి శ్రీనివాసకవి ప్రతిలోఁగల "ఇది నైరామవ..." అనుపద్యమును జేర్చిరి. ఈపద్యము నాఱవయాశ్వాసాంతముననే శ్రీనివాసకవి పేర్కొనెను. దాని నట్లు వేదమువారు మార్చిరి. "ఇది నీలాచల..." అనుపద్యము క్రీ. శ. 1813-వ సంవత్సరమునకుఁ జెందిన జగన్నాథరాజు ప్రతిలోనిది. దీనికిఁ బూర్వప్రతులలో "ఇది సింహాచల..." అను పద్యమునే యుంచి ముద్రించుచున్నారు.

నెం. 412 మొదలు 417 రు వఱకుఁ గలప్రతులు గట్టుపల్లి శ్రీనివాసకవి రచించిన వ్యాఖ్యానము గలవి. ఈ శ్రీనివాసకవి ఆముక్తమాల్యద పెద్దనార్యకృత మనియు, ఇం దేడాశ్వాసములు కల వనియుఁ దెలిపెను. "ఇది నైరామవ..." అను పద్య మీతనిప్రతిలోనే ఆఱవయాశ్వాసాంతపద్యముగాఁ గలదు. దీనినే వేదమువారు గైకొనిరి. శ్రీనివాసకవి సప్తాశ్వాసము లాముక్తమాల్యదకుఁ గలవని తానే యూహించి సృష్టించెనో లేక యాధారము లేవైనఁ గలవో తెలియదు కాని, అన్ని యాశ్వాసాంతపద్యములకు టీక వ్రాసిన యీకవి ఆఱవయాశ్వాసాంతపద్యములకు మాత్రము వ్రాయకుండుట గమనార్హము. దీనినిబట్టి గట్టుపల్లి శ్రీనివాసకవియే యీ పద్యమును సృష్టించియుండవచ్చు ననియు నందుచేతనే దాని కాతఁడు టీక వ్రాయలే దనియు ననుకొనుటలో దోషము లేదు. శ్రీనివాసకవి తిరుపతి వేంకటాచలపతిభక్తుఁడ

దని చెప్పుకొని తనటీకకు తొలుత నే వేంకటేశస్తోత్రము చేసెను. ప్రసిద్ధిగన్న గట్టుపల్లి వంశజుఁడ ననియు గురూపదిష్టమగు శాస్త్రజ్ఞానము కలవాఁడ ననియు లోక సంగ్రహార్థమే ఆముక్తమాల్యదకు మహాటీక వ్రాయుచున్నాననియు నితఁడు చెప్పుకొనెను. పైఁ జేర్కొనఁబడిన యాఱుప్రతులలోను నెం. 412 రు గల ప్రతియే మూలవ్యాఖ్యా సమగ్రము: మిగిలిన వసమగ్రములు. 413 లో మొదటిమూఁడాశ్వాసములు, 414 లో వ్యాఖ్యాతపీఠిక గాని, మొదటియాశ్వాసములోని 2-6 పద్యముల వ్యాఖ్య గాని లేవు. ఈ ప్రతిని క్రీ. శ|| 1808 సం. లో నకలువ్రాయఁబడిన దని కలదు. నెం. 415 రు ప్రతిలో మొదటిరెండాశ్వాసములకు మూఁడవయాశ్వాసములోఁ గొంతభాగమునకు వ్యాఖ్య కలదు. మిగిలినభాగమునకు మూలముమాత్రము కలదు. 416 లో మూఁడవయాశ్వాసము మధ్య నాగిపోయి పంచమాశ్వాసాంతముఁ బ్రారంభ మయి షష్ఠాశ్వాసమధ్యమున నాగిపోయినది. నెం. 417 రు గలప్రతిమాత్రము సమగ్రము. 418, 419 లు వసమగ్రము. 420 లో పీఠిక, ఆశ్వాసాంతపద్యములు లేవు కాని మిగిలినభాగమంతయుఁ గలదు. ఇందులోని విశేష మే మనఁగా వ్యాఖ్యా నము శ్రీనివాసకవిదే కాని, ప్రతిపుటపైని "రామేశ్వరీయ" మను పేరు కలదు. శ్రీనివాసకవి టీక కిది వేఱొకనామమో యేమో తెలియదు. నెం. 421 రు గల ప్రతిలో నైదాఱాశ్వాసములకు టీక కలదు.

గట్టుపల్లి శ్రీనివాసకవిప్రతి ననుసరించి యీగ్రంథ మెన్ని యాశ్వాసములది యన్న బయలుదేఱినది. ఆఱవయాశ్వాసమునే రెండాశ్వాసములుగా విభజించిన దీతఁ డా యనుసంశయము కలుగుచున్నది. "ఇది నైరామన..." అన్నపద్య మెవరిది? అది ప్రాచీనమైనచో ఇతఁడు దాని కేల టీక వ్రాయలేదు? ఇది ప్రాచీనము కాదని యుం గ్రంథమున నాఱాశ్వాసములే కల వనియు వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుగారు విశ్వసిం చిరి. వ్యాఖ్యాతలు చాలమంది ఏడవయాశ్వాసాంతపద్యములకు టీకయే వ్రాయలేదు. 1930 వ సంవత్సరమున వావిళ్లవారు ప్రకటించినప్రతికి పీఠికవ్రాయుచు మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులుగారు ఈగ్రంథ మాఱాశ్వాసములదే యనియు నేడాశ్వాసముల దని నమ్మకుండుటకుఁ గారణము ఈతుదిపద్యములలోఁ బదదోషములు నుండుట యనివ్రాసిరి. పూర్వలిఖితములగు వ్రాతప్రతులలో నిట్టిదోషము లెన్నియో యున్న వనుకొన్నను, పెక్కురవ్యాఖ్యానములనుబట్టి యాఱాశ్వాసములే యున్న వని యెన్నవచ్చును.

ఏడాశ్వాసము లున్నవనుకొన్నపక్షమున ఈయాశ్వాసాంతపద్యము లెట్లు నిర్ణ యింపవలె నన్నది గడ్డు సమస్య. ఉన్నయాశ్వాసాంతపద్యము లిట్లున్నవి.

ఆశ్వాస సంఖ్య.	తుది పద్యము	వ్రాఁత ప్రతులు	ముద్రితప్రతులు 1. వావిళ్లవారిది. 2. వేదంవారిది.
1.	"ఇది కర్ణాట ధరాధృతి..."	అన్నిట సమానము	సమానము.
2.	"ఇది భూమండన ... ..."	"	"
3.	"ఇది పాత్ర ప్రహారేశ్వర..."	"	"
4.	"ఇది సింహాచల దంభకేసరి..."	"	"
5.	"ఇది యుంధ్రో(?)క్తి యథార్థనామ..."	"	"
6.	...	అన్నిట భేదము గలదు	రెండిట భేదము గలదు
7.	...	"	"

వావిళ్లవారి ప్రతిలో ఆఱవయాశ్వాసాంతపద్యము "ఇది సింహాచలదంభకేసరి .." వేదము వారిదానిలో "ఇది సైరామన .." అనియు. ఏడవయాశ్వాసాంత పద్యముగా "ఇది నీలాచల నీలచేలక..." అనియుఁ గలదు. "ఇది నీలాచల..." అన్నపద్యమే క్రీ. శ. 1813 సం॥ లో ఉప్పలపాటి జగన్నాథరాజు వ్రాసినదియు 1834 లో జూలూరి అప్పయ్య పరిష్కరించినదియు నగు మాతృకలోనిది. ఇందలి "వర్ధమం" అనుమాటను "సప్తమం" అని మార్చి వేదమువారు ఏడవయాశ్వాసాంత పద్యముగాఁ జేర్చిరి ఈపద్యమే క్రీ. శ. 1809 సం. ప్రాంతమువాఁడైన గట్టుపల్లి శ్రీనివాసవిప్రతిలో ఆఱవయాశ్వాసాంతపద్యముగా నున్నది.

వ్రాఁతప్రతి నెంబరు	వ్రాఁతప్రతి యెవరిది?	కాలము	నకలు వ్రాఁతకాలము
4, 4	గట్టుపల్లి శ్రీనివాసకవి వ్యాఖ్యానముగల ప్రతి	సరిగా తెలియదు కాని క్రీ. శ. 809కి పూర్వము	1809
396	ఆముక్తమాల్యద మూలపు ప్రతినకలు	సరిగా తెలియదు కాని క్రీ. శ. 1812-కి పూర్వము	1812

"సైరామన" అన్నపదము జగన్నాథరాజు ప్రతినిబట్టి వేదమువారు తీసికొని యుండుదురుగదా! కాని! "సైరామన" అన్ననగరము కాని, రాజు పేరుకాని ఉన్న

ట్లాధారము కానరాదు. అది యొక తురుష్క ప్రభువురాజధాని యని వేదమువా రన్నారుకాని దాని కాధారము చూపరైరి. అది వారియూహ కానోపు. లేదా న్యూనిజు పేర్కొనిన "మేదర్ మెల్గో" (Mader Melgo) అను తురుష్కసేనాని—1520 లో సాళువతిమ్మనిచే నోటువడ్డ యతఁడు—ఇతఁడా? లేదా బీజపురవాసి తురుష్కసేనాని కొండపల్లికడఁ బట్టువడ్డ గోల్కొండనవాబు బిజ్లీఖానా? ఏమైనను కృష్ణరాయ లాముక్తలో తనవిజయములను రెండుపర్యాయములు పేర్కొన్నస్థలములు గలవేమో చూతము. మొదటి యైదాశ్వాసముల యంత్యపద్యములలోను వ్రాత ప్రతులకు ముద్రితప్రతులకు అభిప్రాయభేదము లేదు.

1. "ఇది కర్ణాట ధరాధృతి..." — i. ఉదయగిరి విజయమును పేర్కొన్నది.
2. "ఇది భూతమండన కొండవీడు..." — ii. కొండవీటి విజయమును ,,
3. "ఇది పాత్రప్రహారేశ్వర..." — iii. కొండపల్లి విజయమును ,,
4. "ఇది సింహాచలసంధి కేసరి .." — iv. సింహాచలముకడ పొట్నూరున విజయస్తంభము నాటుటను ,,
5. "ఇది యాంధ్రోర్వీక్షితియథార్థనామ..." — v. కేంబవి? కోట విజయమును ,,

దీనినిబట్టి యొక్కొక్కయాశ్వాసాంతపద్యములో కవి వేఱువేఱు దిగ్విజయమే పేర్కొనెను కాని యొకపరిఁ జేర్కొన్నది మరలఁ జేర్కొనలేదు. అందుచే అఱు ఏడు ఆశ్వాసములు కలవనుకొన్నప్పుడు రెండిట మొదటియైదాశ్వాసములలోను జేర్కొనని క్రొత్తవిజయములను జేర్కొనవలసియుండును గదా! మఱియుఁ బూర్వపద్యము లన్నిటిలో కృష్ణరాయలచే నోడిపోయినరాజుల పేళ్లు గలవు. ఆట్లే యాఱవయాశ్వాసాంతమున బిజపురసేనాని ఇస్మాయిల్ ఆదిల్ షాయు, ఏడవయాశ్వాసాంతమున నీలాచలాధిపుఁ డగు గజపతియుఁ జేర్కొనఁబడి యుండవచ్చును. ఈవిధముగా నింకను పరిశోధించుటకు సమస్యలెన్నో యీగ్రంథమునఁ గలవు. ఉత్తమపాఠములు, ఆశ్వాస సంఖ్యానిర్ణయము, వ్యాఖ్యానములు, వ్యాఖ్యాతలనామములు, కాలము మున్నగున వన్నియుఁ జాగ్రత్తగా పరిశీలింపవలసియుండును. లభ్యములైనవ్యాఖ్యలన్నియు 18, 19 శతాబ్దములమధ్య వనిమాత్రము నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. కృష్ణదేవరాయల కాలమునుగూర్చిన చరిత్రమును సమగ్రముగ సేకరించుటకు ఈ గ్రంథ మత్యంతోప యోగకారి యనుట సత్యము.

క్రీ. శ. 1869 సం. లో వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుగారు ఈ గ్రంథ పరిష్కరణమునకుఁ బూనుకొన్నప్పుడు వివిధము లగుప్రతులను దిలకించుటలో సక్రమ పాఠముల నేరుకొనుటలో పడ్డశ్రమ యనంత మనుటయు సత్యము. వారికి లభించిన ప్రతులు తప్పులకుప్పలు. 1881 న ప్రకటించినకృతి పీఠికలో వా రిట్లు పలికిరి. లేదనికి పూర్వపండితులు రచించిన టీకలు పెక్కు లుండిన నొకటియైనను మొదటనుండి 'దవఱకు ఏకరూపముగా నుండునది కాదు. అవియును లభించుట యరుదు. మూలమును కఖక ప్రమాదాదులచేత నానావిధ పాఠములుగా నుండెను. ఈహేతువుచేతనే దీని

నిదివఱ కెవ్వరును ముద్రింపఁ బూనరైరి. ఇట్టి యీగ్రంథమును జాలినంత ప్రయాసపడి భిన్నదేశపుస్తకములను దెప్పించి సత్యమైనంతవఱకు శోధించి యెల్లవారి కిందులోని విషయము సుగమ మగునట్లు తుది యను నొకటీక వ్రాసి దానితోడ ముద్రించినాఁడను."

ఇంత శ్రమించి యీయుత్కృష్టగ్రంథము నందించిన శ్రీ రామస్వామి శాస్త్రులుగారెంత స్తుతిపాత్రులో వారి యుత్సాహము, దీక్ష, శక్తి పుణికిపుచ్చుకొని తండ్రిని మించిన తనయుండనిపించుకొనుచు తెలుఁగు తెలిసినవారెల్లరిచే దేశము నలుగడల నుండి విస్తారముగు కీర్తిని సంపాదించుకొనుచున్న శ్రీ వేంకటేశ్వరశాస్త్రులవారెంత స్తుతిపాత్రులో చెప్ప నలవి కాదు. ఆంధ్రభారతి నారాధించువారు అనశ్వరమగు నాంధ్రభారతి సత్యాంతము గౌరవించువారు అందఱును శ్రీ శాస్త్రులుగారు చిరంజీవులై హితోధిక సేవ చేయుచుందురు గాక యని సర్వశక్తిమంతుఁడగు పరమేశ్వరుని కోరి ప్రార్థింతురు గాక !

[ఇది త్రిలిఙ్గరజతోత్సవ ఆంగ్లసంపుటిలో 89-193 పుటలలో రాయచరిత విశారద రావుసాహేబ్ శ్రీ పి. హయవదనరావు, బి. ఏ., బి. యల్. సి, యం. ఆర్. ఏ. యస్., గారు వ్రాసిన ఆంగ్లవ్యాసమునకు అనువాదము.]

ఆముక్తమాల్యద ప్రచురణములు

1950 సం॥ డిసెంబరు తే 12 వ త్రిలిఙ్గపత్రికనుండి ఉద్ధృతము

రాజమహేంద్రి ఆర్ట్సుకాలేజీలో నుండిన నా చిరకాలమిత్రులును సుప్రసిద్ధ తార్కికులు నైన శ్రీమాన్ సముద్రాల అప్పలాచార్యులుగారు, వేసవిసెలవులు నాతో గడిపేవారు. వీరు శ్రీ వేంకటరాయశాస్త్రిగారికికూడ పరిచితులు; అప్పుడప్పుడు శ్రీవారిని కలిసికొనుచు వినోదముగా వారితో సంభాషించుచుండెడివారు. వీరు హాస్యమునకు పుట్టినిల్లు. శ్రీ శాస్త్రులవారికిని నాకును మనస్తాప ముండుట వారికి ప్రాణసంకటముగ నుండెను. ఒకరోజు నాతో భోజనసమయమున మఱునాడుదయము శ్రీ వేంకటరాయశాస్త్రిగారు ఒక పనిమీఁద నాయొద్దకు వత్తురనియు, ఆపని చక్కబెట్టి వారిని పంపవలసిన దనియు చెప్పిరి. ఆమాటలు నా కాశ్చర్యము పుట్టించెను. శ్రీ శాస్త్రులవారికిని నాకును ఎన్నఁడును పొత్తు కుదుర దని చెప్పితిని. మఱునాడుదయమున శ్రీ అప్పలాచార్యులుగారదృశ్యులైరి. కాఫీ త్రాగకయే వెళ్ళి రని వంటవాడు చెప్పుచుండినసమయమున శ్రీ శాస్త్రిగారును, శ్రీ ఆచార్యులుగారును వచ్చిరి గతమును మఱచి గౌరవ పురస్సరముగ నుభయులకును ఆసనములు వేయించితిని. అంత కూర్చుండి ఆచార్యులవారు రాత్రి నేను తమతో మందలించిన కార్యముమీద శ్రీ శాస్త్రిగారు వచ్చియున్నారు అనియు చెప్పిరి. మిత్రులమాట త్రోసివేయరాని దయ్యెను.

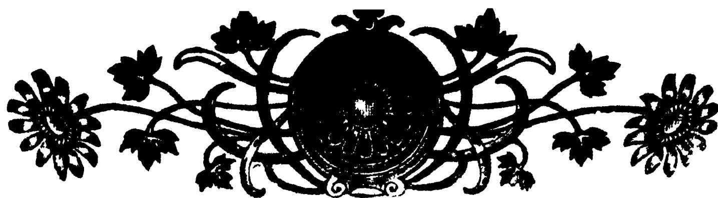
శ్రీ శాస్త్రిగారామీద ఆముక్తమాల్యదలో నిరువదిఫారము లచ్చుగాక మిగిలియున్నవనియు, నగరముననే ముద్రాశాలవారును, ఆఫారములను ముద్రింప వీలుగా దని

నిరాకరించిరనియు, చెప్పుచు దానిని ఒక నెలలో పూర్తిచేసియీయవలసినదిగా కోరిరి. అందులకు సమ్మతించి దానిని పూర్తిచేసియిచ్చితిని. అపారముల ముద్రణమునకుఁగాని, కాగితములకుఁగాని, శ్రీ శాస్త్రులవారు నాకొక రాగిదమ్మిడీయైన నీయలేదు. ఆమీఁద కొన్నిరోజులకు శ్రీ అప్పళాచారిగారు, నే నప్పటికి ముద్రించిన గ్రంథములలో నొక్కొక్కదానిలో నొక్కొక్కప్రతి శ్రీ శాస్త్రులవారు కోరుచున్నా రనిచెప్పి 150 గ్రంథములుపట్టుకొనివెళ్ళి వారికిచ్చిరి. * వానికై శ్రీ శాస్త్రులవారు నాకేసొమ్మును పంపలేదు. ఆమీఁద శ్రీ కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు శ్రీ శాస్త్రులవారికి గోఖ్లేహాలున మహోపాధ్యాయబిరుదమును, ప్రసాదించినపుడు 1116 రూ. అచ్చట ప్రముఖులు సమర్పించిరి. నేను కూడ నందులకు 116 రూ. లు. ఇచ్చితిని

శ్రీ శాస్త్రిగారు రెండవమారు ముద్రాశాలను నిర్మించి అప్పులపాలై కష్టపడుచుండినపుడు శ్రీ బెజవాడ రామచంద్రారెడ్డిగా రాయప్పులు తీర్ప సంకల్పించి కొందఱు రెడ్లయొక్క చందాలు పుచ్చుకొనివచ్చి నన్నుఁగూడ నొక పెద్దమొత్తమును విరాళముగ నిమ్మనికోరిరి. వారికోరిక విఫలముచేయ వీలుగాక, గొప్పమొత్తమును వారిచేతి కిచ్చి కొన్ని నెలలతర్వాత తమ కొక గొప్పపద్దును, శ్రీ గునుపాటి యేనాదిరెడ్డిద్వారా వారి కంపించితిని. ఈ పైసందర్భములను తెలిసికొనక శ్రీ వేంకటరాయశాస్త్రిగారికి సహాయపడిన రెడ్లనుమాత్రమే వారిమనుమఁడు తనగ్రంథమున ప్రశంసించియున్నాఁడు. ఏ ఫలమునుగోరక ఎందఱికో ద్రవ్యసహాయ మొనర్చినట్లే శ్రీ వేంకటరాయశాస్త్రులవారికిని కొంత సొమ్ము నిచ్చితిని గావున నా కేపాటివిచారము లేదు.

---

* నెల్లూరిటౌనుహాలులో శ్రీ శాస్త్రిగారి ఆముక్తమాల్యదటీకను, శ్రీ రేబాల లక్ష్మీనరసారెడ్డిగారికి కృతిగా సమర్పించిన సందర్భమున, ఒక సభ నేర్పాటుగావించిరి. సభకు ముందునాఁడు నావద్దకు శ్రీ వేంకటరాయశాస్త్రిగారు వచ్చియుండి మఱునాటి సభకై తమతో నాటిరాత్రియే నెల్లూరికి రావలసినదని కోరిరి. పనుల తొందరవలన నేను రాలేనని యెంతచెప్పినను వినక నన్ను నిర్బంధించి వెంటబెట్టుకొని నెల్లూరికి ప్రయాణమైరి. అర్ధరాత్రికి నెల్లూరు చేరితిమి. సభకునేర్పాటు చేసిన పౌరులు వారి నాహ్వానించి పురమున కొన్నివీథులలో గుఱ్ఱపుబండిపై నూరేగింపచేయఁదలచితిమని చెప్పిరి. నన్నుకూడ వారిప్రక్కన కూర్చుండుమని నిర్బంధింపగా సమ్మతించి కూర్చుంటిని. నాల్గువీథులు తిరిగి టౌనుహాలు చేరితిమి. కృతిసమర్పణసభ జయప్రదముగనే జరిగినది. సభ ముగిసిన యనంతరము శ్రీ శాస్త్రులవారియొద్ద సెలవుపుచ్చుకొని వేకువను నెల్లూరు వదలి చెన్నపట్టణము చేరుకొంటిని. శ్రీ శాస్త్రిగారిని తృప్తిపఱచుటకై నాకిష్టముగాకున్నను కొన్ని పనులను గావించినాను అను విషయము పైవారికి తెలియుటకై యీవృత్తాంతము నిట ఉదాహరించితిని.

శ్రీ ర స్తు

ఆ ము క్త మా ల్య ద

స వ్యా ఖ్యా న ము

పీ ఠి క

ఉ. శ్రీకమనీయహారమణిఁ జెన్నుగఁ దానును గౌస్తుభంబునం
దాకమలావధూటియు నుదారతఁ దోఁపఁ బరస్పరాత్మలం
దాకలితంబు లైన తమయాకృతు లచ్ఛతఁ బైకిఁ *దోఁప న
స్తోకత నందుఁ దోఁచె నన శోభిలు వేంకటభర్తఁ గొల్చెదన్. 1

టీక. శ్రీకమనీయ హారమణిన్ - శ్రీ=లక్ష్మియొక్క, కమనీయ = మనోహరం బగు, హార = హారమందలి, మణిన్ = రత్నమునందు (నాయికమణియందనుట). చెన్నుగన్ = ఒప్పునట్లు. తానును = వేంకటభర్తయును. కౌస్తుభంబునందున్ = కౌస్తుభమణియందు, ఆకమలావధూటియును=ఆలక్ష్మీదేవియును, ఉదారతన్ = అతిశయముతోటచేత, తోఁపన్=ప్రతిబింబింపఁగా, పరస్పరాత్మలన్=ఒకరొకరిమనంబులందు. ఆకలితంబులైన=(ప్రేమాతిశయముచే) నిలిచిన, తమ=తమయిద్దఱియొక్క. ఆకృతులు=ఆకారములు, అచ్ఛతన్=శరీరస్వచ్ఛతచేతను. పైకిన్ తోఁపన్=ప్రకాశములుకాఁగా, అస్తోకతన్=ఆధిక్యముచేత, అందున్=ఆరత్నములందు, తోఁచెన్=కానవచ్చెను, అనన్=అనునట్లుగ, శోభిలు=(లక్ష్మితోఁ) ప్రకాశించుచున్న. వేంకటభర్తన్=వేంకటేశ్వరస్వామిని, కొల్చెదన్=సేవించెదను.

తాత్పర్యము. లక్ష్మీదేవియొక్క సుందరమగు హారమణియందు వేంకటేశుండును, నతనికౌస్తుభమందాలక్ష్మియు ప్రతిబింబింపఁగాఁ బరస్పరమనంబులందుఁ బ్రేమాతిశయముచేత నిలిచియున్న తమయిద్దఱి యాకారములును శరీరము స్వచ్ఛ

* దోఁచి య.

నాగులచేత [illegible] ప్రకాశములై యాభరణములవలెఁ గానవచ్చె నన్నట్లు విలసిల్లుచున్న వేంకటేశ్వరుని సేవించెద నుట.

ఇందు శ్రీమహావిష్ణువు లక్ష్మియు నొండొరులవక్షస్స్థలమునందలి నాయకరత్నములందుఁ [illegible] క్ష్యమాణ మైన [illegible] పరస్పరాభిముఖావస్థితి వ్యక్త మగుచున్నది.

ఈపద్యమందు శ్రీలక్ష్మీదేవుల [illegible] పద్యాంతమందు వేంకటేశ్వరుని [illegible] 'యతో హరి స్తతో లక్ష్మీః' అనియు, 'విష్ణో రేషానపాయినీ' యనియు, '[illegible] సర్వత్ర' అనియు, 'శ్రియం [illegible]' యనియు, '[illegible] భాస్కరేణ ప్రభా యథా' యనియు, '[illegible] యత్ర [illegible]' యనుశ్రుతియు నివి మొదలగు ప్రమాణముల [illegible] లక్ష్మియుండ దని తెలియుచున్నది.

ప్రథమమునం [illegible] లక్ష్మీకటాక్ష వృత్తము ప్రయోగించుట [illegible] భగవ [illegible] భోల్లాసము [illegible] వృత్తరూప మైన [illegible] కుసుమ దామమును సమర్పించె నని తోఁచుచున్నది. మఱియు.

తే-గీ. '[illegible] ములను [illegible] శ్రీకారమాది, [illegible] మొదల' నన్నట్లు [illegible] ప్రయోగింపఁబడినది. [illegible] చ [illegible] మీ చ [illegible], తే సర్వే [illegible] యనునది ప్రమాణము. ఇదియునుం గాక [illegible] జేయఁబడినది. 'ఆశీ ర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖ' మనునది ప్రమాణము.

మ. సిరి నొక్కప్పుడు కన్నొఱంగి హరి ద క్షైక న్స్పృహర్షించును
ప్లవకు * స్వంచనఁ గూడఁ గాఁ గలుగు భాస్వచ్ఛంద్ర శాలాపరం
పర లర్యోన్నతిఁ బైన యెవ్వని ఫణాళపట్టుల్ భజింతు న్నిరం
తరముం దాంతుని నయ్యనంతుని నతిశతబ్రహ్మకల్పాంతునిన్. 2

టీ. పఱపైనయెవ్వనిఫణాపట్టుల్ - పఱపైన = విశాలములగు, ఎవ్వని = ఏ శేషునియొక్క, ఫణాపట్టుల్ = పడగలపట్టులు, హరి=విష్ణుమూర్తి, ఒక్కప్పుడు=

* వేడుకఁ గూడఁ గాఁ.

ఒకసమయమున, సిరిన్ = లక్ష్మిని, కన్గొనఁగ = చూచి, తన్ = తన్ను, చేరన్ = కదియఁగా. ప్రహృష్టంబు=కడుంబ్రీతినొందుచున్న. ఉర్వరకున్=భూమికి, ని. 'ఉర్వరా సర్వసస్యాఢ్యా' యని యమరము. [illegible] = [illegible], కూడఁగాన్ = పొందఁగా (గుప్తక్రీడఁ జేయుటనిమిత్తమనుట), కలుగు=సిద్ధించినట్టి, భాస్వత్=ప్రకాశించుచున్న, చంద్రశాలా=ఉప్పరిగలయొక్క, పరంపరలు=గుంపులు, ఔ యయ్యెన్=ఆయెనో, దాంతున్ =ఇంద్రియనిగ్రహము గలయట్టివాని, అతీత= [illegible]మి పంబడిన, బ్రహ్మకల్పాంతునిన్ =బ్రహ్మప్రళయములుగల, అయ్యనంతునిన్=ఆశేషుని. సిరసంబమున్ = ఎల్లప్పుడును, భజింతున్=కొల్చెదను. ని. 'చన్ద్రశాలా శిరోగృహమ్' అనియు, 'శేషోఽనన్తః' అనియు నమరము.

తా. ఎల్లప్పుడును, దన్నెడఁబాయకుండెడిలక్ష్మిని స్వామి యొకసమయమున మఱుఁగుపఱిచి కదియఁగా నాశ్రీహరితో గుప్తక్రీడ సేయఁదలఁచినభూదేవికి నెవ్వాని యొక్క శిరశాలంబులైనపడగలు మేడఁ చాల్గాయెనో. నిత్యుఁడై యింద్రియనిగ్రహము గలవాఁడైనయాశేషుని సిరంతరముం సేవించెదను.

సీ. ఖనటత్పయోబ్ధివీక్ష్య రసాతలాన్యోన్య
  పిండీకృతాంగ భీతాండజములు
ధృత కులాయాద్రి ఖండిత సమిద్లవ రూప
  చరణాంతిక భ్రమత్ తరువరములు
ఘన గుహా ఘటిత ఝాంకార లోకైక ద్వి
  దుందుభీకృత మేరుమందరములు
చటుల ఝంపాతరస్స్వ నగరి విదారిత
  పాతితాశాకోణపరిభ్రమములు
తే. ప్రబలతర బాడబీకృత తేరమ్మదములు
  భాస్వరేరమ్మదీకృత బాడబములు
పతగ సమ్రాట్పతత్ర ప్రభంజనములు
  వృజినతూలౌఘములఁ దూలనిసరుఁగాత. 3

టీ. ఖనటత్...జములు - ఖ=ఆకసమందు, నటత్=ఆడుచున్న, పయః=ఉదకముగల, అబ్ధి = సముద్రమునందు, వీక్ష్య = చూడఁబడిన, రసాతల = పాతాళమందు, అన్యోన్య=ఒకటితో నొకటి, పిండీకృత=ముద్దలుగాఁ జేయఁబడిన, అంగ=అవయవములు గలవై, భీత=భయపెట్టఁబడిన, అండజములు=సర్పములుగలవియు(అనఁగా గరుడనిఱెక్కల గాలిసోఁకుటచేత సముద్రమునందలి నీళ్లాకాశమున కెగసిపోఁగాఁ బాతాళద్వారము

బట్టబయలై కనుపడఁగా నచట పాములు తమకుఁ బక్షిరాజగు గరుత్మంతుఁడు నిత్యశత్రుఁ డౌట వలన భయపడి యెండపొడలఁ గఱచికొని ముడ్డలుగా నడఁగియుండె ననుట).

ధృత...పదములు-ధృత = ధరింపఁబడిన, కులాయార్థ = గూఁటికొఱకు, ని. 'కులాయో నీడ మస్త్రియామ్' అని యమరము. ఖాడిః = విఱుగఁబడిన. సమిత్ = సమిధలయొక్క. లవ = తుంటలయొక్క. రూప = ఆకారములుగల, చరణ = (గరుడుని) పాదములకు, అంతిక = సమీపముగా, క్రమత్ = తిరుగుచున్న. తనువరములు = పెనుమ్రాఁకులు గలవియును. ([illegible] పెనుమ్రాఁకులు పెల్లగిలి యతని పాదముల వెంబడి [illegible] పక్షి [illegible] జేసి గూటినిమిత్తమై కాళ్ల నిఱికికొనిపోవు సన్నకట్టెయలవలెనే గన్పట్టె ననుట.)

ఘన...[illegible] - ఘన = [illegible]న, [illegible] = గుహలయొక్క. ఘటిత = చేర్పఁబడిన, [illegible]కరణ = [illegible], [illegible] = [illegible]కములను, ఏక = ముఖ్యముగా, [illegible] కృత = [illegible]. [illegible]ములు = [illegible] రవ[illegible]ములుగలవియును, ([illegible] ఱెక్కలవా[illegible] [illegible] ప్రవేశింపఁగా నప్పుడా పర్వతములు, [illegible] మొర[illegible] [illegible] బడినట్లు శబ్దించు [illegible] ముందు [illegible] ననుట.)

చటుల...[illegible] -చటుల = చపలము, [illegible] = సుడియుటయొక్క, తరః = వేగము [illegible]. [illegible] = [illegible]యొక్క, [illegible] = [illegible]ణములను డి, [illegible] = [illegible]స్తమగునట్లు, పాతిత = త్రోయఁబడిన, ఆశా[illegible] = [illegible]ములయొక్క, [illegible]భృతములు = ప్రభువులు [illegible]. ([illegible] ఱెక్కల [illegible] మూలల యొక్క [illegible] [illegible] వలను గాక త్రోప్పుపడి [illegible]).

[illegible]...[illegible] = [illegible] ప్రలయములను, బాడబ[illegible] = బడబాగ్ని [illegible] జేయఁబడిన, [illegible] = [illegible], (మేఘములతోడ [illegible] లను మింటికి[illegible] సముద్రము[illegible] [illegible] ననుట.), భాస్వర...బములు- భాస్వర = ప్రజ్వలించుచున్న, [illegible] = [illegible]గాఁ జేయఁబడిన, బాడబములు = బడబాగ్నులు గలవియు. (సముద్రములయం దుండు బడబాగ్నులను మింటి కెగయఁజిమ్ము ననుట.)

ఇట్టిదైన. పతగసమ్రాట్-పతగ = పక్షులకు, సమ్రాట్ = ప్రభు వగుగరుత్మంతుని యొక్క, పతత్త్ర = ఱెక్కలవలని, ప్రభంజనములు = వాయువులు, వృజిన = పాపము లని యెడి, తూల = దూదిపింజెలయొక్క, ఓఘములన్ = గుంపులను, తూలన్ = తూలిపోవునట్లు, విసరుఁగాత = వీచుఁగావుత. ఇట్టిమహాబలముగల గరుత్మంతుని ఱెక్కల వలని గాడ్పులు నాపాపము లనియెడు దూదిపింజెలను జెదరిపోవునట్లు వీచుఁగాక యని గ్రంథకర్త ప్రార్థన సేయుచున్నాఁడు.

ఉ. పూని ముకుందునాజ్ఞఁ గనుబొమ్మనె కాంచి యజాండభాండముల్
వానను మీఁదఁ బోవ నడుఁగ న్గొనెఁ ద న్నన నగ్రనిశ్చల
[1]త్వానుచలత్వనిష్ఠ లె సమస్తజగంబుల జాడ్యచేతనల్
గా నుతి కెక్కు సైన్యపతి కాంచనవేత్రము నాశ్రయించెదన్. 4

టీ. ముకుందునాజ్ఞన్ = నారాయణునియాజ్ఞను, కనుబొమ్మనె = భ్రూసంజ్ఞచేతనే, కాంచి = గ్రహించి, పూని = ప్రయత్నపడి, అజాండభాండముల్ - అజాండ = బ్రహ్మాండము లనియెడు, భాండముల్ = కుండలను, వానను = రూపుగలవిగాఁ జేయుటకును, మీఁదన్ = ప్రళయమునందు, పోవనడఁగన్ = పోవుట నడఁగుటకును, తన్నున్ = తన్ను (తనయొక్క వేత్రము నని), కొనె ననన్ = గ్రహించె ననఁగా, అగ్రనిశ్చలత్వానుచలత్వనిష్ఠలె - అగ్ర = కొనవలనయొక్క, నిశ్చలత్వ = కదలకుండుటయొక్కయు, అనుచలత్వ = కదలుటయొక్కయు. నిష్ఠలె = నియమములే, సమస్తజగంబుల = ఎల్లజగత్తులయొక్క. జాడ్యచేతనల్ - జాడ్య = లయమొందుటయు, చేతనల్ = తెలివొందుటయును. కాన్ = కాఁగా, నుతికెక్కు = స్తుతింపఁబడుచున్న, సైన్యపతి = సేనానాయకుని (విష్వక్సేనుని) యొక్క. కాంచనవేత్రమున్ = బంగారు బెత్తమును, ఆశ్రయించెదన్ = శరణుచెందెదను.

తా. విష్వక్సేనుఁడు భగవత్కార్యనిర్వాహకుఁడు గనుక భగవదభిప్రాయానుగుణముగ లీలావిభూతి యగు ప్రపంచమునకు స్థితిసంహారములఁ గావింప జాలినట్టి కలాలదండము ఘనీభవించినట్లు తీరం మైనట్లు విష్వక్సేనుని వేత్రము బ్రహ్మాండములకుఁ గారణ మైన దనియు నా వేత్రాగ్రము కదలనప్పుడు లోకవ్యాపారము లే దనియుఁ గదలినప్పుడు లోకవ్యాపారము గల దనియు భావము.

చ. అడరుగళాస్త్రధారలు మహాముఖవాంతసుధాంబుధారలున్
బొడవగువహ్నికీలములు పొంగుసుగాఁ బెఱదైత్యకోటికిన్
బెడిదపుఁగిన్కతో నెసరు వెట్టినపెద్ద [2]పసంటివోలె నె
క్కుడువెస రాహుమస్తకముఁ గొన్నసుదర్శనదేవుఁ గొల్చెదన్. 5

టీక. అడరు = ప్రస్ఫుటమగుచున్న, గళ = కంఠముయొక్క, అస్త్రధారలు = రక్తధారలు, మహాముఖ = పెద్దనోరివలన, వాంత = వెడలఁగ్రక్కఁబడిన, సుధాంబుధారలున్ = అమృతోదకధారలును, పొడవగు = దీర్ఘములగు, వహ్నికీలములు = అగ్నిజ్వాలలు, పొంగుసుగాన్ = ఎసటిపొంగును గాఁగా, పెఱ=ఇతరమయిన, దైత్యకోటికిన్ = రాక్షసనమూహమునకు, బెడిదపుఁగిన్కతోన్ = తీక్ష్ణకోపముతో, ఎసరు వెట్టినపెద్దపసంటివోలెన్ = ఎసరెక్కించిన పెద్దగుండవలె, ఎక్కుడువెసన్ = అధిక

1. త్వానచలత్వ. 2. పరంటి.

వేగముచేతను, రాహుమస్తకమున్ = రాహువనురాక్షసునిశిరమును, కొన్న = గ్రహించిన, సుదర్శనదేవున్ = విష్ణుచక్రమనుదేవుని, కొల్చెదన్ = సేవించెదను.

తా. తొల్లి రాహు వనురాక్షసుఁడు మాయచేత దేవతావేషధారియై యమృతము త్రాగునప్పుడు విష్ణుదేవుండు తెలిసి తనసుదర్శనముచే వానిశిరంబుఁ ద్రుంచినప్పుడు కంఠమునుండి వెడలెడు రక్తధార లడుగున మండెడుమంటలుగాను నమృతము మ్రింగకమును పే తునిసెను గావున నాయమృతము మఱల నోటఁ గ్రక్కుచుండ నదియె కుండపయిపొంగుగాఁ గానఁబడుచుండెను గాన నప్పు డాశిరస్సు ప్రొయ్యిమీఁద నెసఁబెట్టిన పెద్దపాటివలె నుండె నని భావము.

మ. హరిపూరింపఁ దదాస్యమారుతసుగంధాకృష్టమై నాభిపం
కరుహక్రోడమిళిందబృంద మెదు రేఁగం దుష్క్రియాపంకసం
కరదైత్యాసుపరంపరం గముచు రేఖం[1]బొల్చు రాకానిశా
కరగౌరద్యుతి పాంచజన్య మొసఁగుం గల్యాణసాకల్యమున్. 6

టీ. హరి = నారాయణుఁడు, పూరింపన్ = పూరింపఁగా, తదాస్యమారుతసుగంధాకృష్టమై - తత్ = ఆహరియొక్క, ఆస్య = ముఖమునందలి, మారుత = వాయువుయొక్క, సుగంధ = పరిమళముచేత, ఆకృష్టమై = ఆకర్షింపఁబడినదై, నాభిపంకరుహక్రోడమిళిందబృందము - నాభి = బొడ్డునందలి, పంకరుహ = పద్మముయొక్క, క్రోడ = మధ్యమందలి, మిళింద = తుమ్మెదలయొక్క, బృందము = సమూహము, ఎదురేఁగన్ = ముఖమునకెదురుగా రాఁగా, దుష్క్రియాపంకసంకరదైత్యాసుపరంపరన్ - దుష్క్రియా = దుష్కార్యములనెడి, పంక = పాపముల తోడ, సంకర = కూడుకొన్న, దైత్య = రాక్షసులయొక్క, అసు = ప్రాణముల యొక్క, పరంపరన్ = పఙ్క్తిని, గముచు = ఆర్జించెడు, రేఖన్ = రీతిచేతను, పొల్చు = ఒప్పుచున్న, రాకానిశాకరగౌరద్యుతి - రాకా = పున్నమనాఁటి, నిశాకర = చందురునివలె, గౌర = ధవళ మగు, ద్యుతి = కాంతి గల, పాంచజన్యము = హరి శంఖము, కల్యాణసాకల్యమున్ - కల్యాణ = మంగళములయొక్క, సాకల్యమున్ = సమృద్ధిని, ఒసఁగున్ = ఇచ్చును.

తా. శ్రీపతి పాంచజన్యమును బూరించు నప్పు డాహరిముఖవాయువు దివ్య సుగంధము గలిగి వాసించుటవలన నాభికమలమం దున్న తుమ్మెదల గుంపు పచ్చోటు వదలి యక్కమలవాసనకంటె మిగుల సొగయఁజేయుమొగముతావి కెగయుచున్నప్పుడు శత్రుజనంబుల హృదయ విదారణంబగు నాదంబునకుఁ బాదగు శంఖంబు

1. బోల్చు.

దుష్టు లగు రక్కసుల మలీమసంబు లగునసువులఁ బీల్చుచున్నదో యన్న ట్లుండె నని భావము. అట్టి శ్రీవిష్ణునిచేతియం దుండెడిపాంచజన్య మనుశంఖము మాకు సంపూర్ణము లగుమంగళముల నిచ్చుచుండును గాక.

ఉ. యాదవసార్వభౌమభయదాయతబాహునిముక్తఁ జేసి యెం
దే దనుజేంద్రసాళ్వపురహేమమణీవరణంబు సంగతం
బై దివి నాత్మకంకణములం దొకకంకణ మయ్యె నట్టి కౌ
మోదకి మోదకీలితపరోజ్జ్వలకల్పకమాల్యఁ గొల్చెదన్. 7

టీక. యాదవ...జేసి - యాదవ = యాదవవంశజులకు, సార్వభౌమ = రాజైన కృష్ణునియొక్క, భయద = భయంకరమైన, ఆయత = పొడవైన, బాహు = భుజముయొక్క, నిముక్తఁజేసి = వదలుటచేత (బాహువుచేఁ బ్రయోగింపఁబడుటవలన నని యర్థము), ఎందేని = ఏయాకాశమునందు [illegible] (ఇచట నవి శబ్దార్థకం బగునేని శబ్దము [illegible]. దను... [illegible]బు - దనుజేంద్ర = రాక్షసరాజైన, సాళ్వ = సాళ్వుఁ డనువానియొక్క, పుర = పట్టణముయొక్క, హేమ = స్వర్ణమయమగు, మణీ = రత్నమయమగు, వరణంబు = కోట, సీ. 'ప్రాకారో వరణ స్సాల' మని యమరము. సంగతంబై = కలిసికొన్నదై, దివిన్ = ఆకాశమందు, ఆత్మ = తనయొక్క (కౌమోదకియొక్క), కంకణములలోన్ = వలయములలోను, ఒకకంకణ మయ్యెన్ = [illegible] కంకణ మాయెనో, మోదకీలితసముజ్జ్వలకల్పకమాల్యన్ - మోద = [illegible], కీలిత = కూర్పఁబడిన, సముజ్జ్వల = ప్రకాశించెడు, కల్పక = కల్పవృక్షముయొక్క పువ్వులయొక్క, మాల్యన్ = దండగల, అట్టి కౌమోదకిన్ = అట్టి గదను, కొల్చెదన్ = భజించెదను.

తా. తొలుత సాళ్వుఁ డను రక్కసుని [illegible] పట్టణము కోఁ గూడ మథురానగరము [illegible] కృష్ణుఁడు కౌమోదకి యనుగదచేఁ [illegible] మయమైన [illegible] కంకణములలో నొకకంకణమై [illegible] గాని బాధకము [illegible] దాయెను. అట్టి సర్వశత్రు నిరాసకం బగు నాకౌమోదకి మాయశత్రు నిరాసమును గావించు గల దని యభిప్రాయము.

చ. పిడికెఁడుకొనుఁ గొప్పఁ గని ప్రేమఁ ద్రివక్ర సమాంగిఁ జేసి తేఁ
బిడికెఁడుకొనుఁ గొప్పఁ బయిఁ *బెచ్చుగుణంబును గంటి నంచు నే

* జేర్చు; బేర్చు.

[1]ర్పడఁగ నిజత్రివక్రతయుఁ బాపఁగ మ్రొక్కెడు నా సుమాలిపైఁ
జడిగొన నమ్ము లీనుహరి శార్ఙ్గధనుష్లత గాచుఁ గావుతన్. 8

టీక. పిడికెఁడుకౌనున్ - పిడికెఁడు = పిడికిటిలో నడఁగెడు, కౌనున్ = నడుమును. కొప్పున్ = ధమ్మిల్లమును. కని = చూచి. ప్రేమన్ = ప్రేమచేతను. త్రివక్రన్ = (మూఁడువంకరలుగల) కుబ్జను, సమాంగిన్ = చక్కనిదానినిగా. చేసితి = చేసితివి. ఏన్ = నేను, పిడికెఁడుకౌను = పిడికిటి నడఁచిన యగు లస్తకమును, కొప్పున్ = ధనురగ్రమును. పయిఁ బెచ్చు = [illegible] గుణంబును = అల్లెత్రాటిని (శబ్దచ్ఛలమువలన [illegible] లభించుచున్నవి.) [illegible] టి నందుచున్ = పొందితి నటుచు, ఏర్పడఁగన్ = స్ఫుటమగునట్లు, నిజ = తనయొక్క. త్రివక్రతయున్ = మూఁడు వంకరలు కలుగుటను. బాపఁగన్ = [illegible] అని. మ్రొక్కెడు నాన్ = మ్రొక్కుచున్నదియో యనునట్లు. సుమాలిపైన్ = [illegible], జడిగొనన్ = [illegible] చున్నట్లు. [illegible] = [illegible]. [illegible]శార్ఙ్గధనుర్లత = నారాయణునియొక్క. [illegible] ధనుర్లత = [illegible]టివిల్లు, కాచుఁగావుతన్ = [illegible].

తా. శ్రీకృష్ణ [illegible] యవతారమున [illegible] యుద్ధము సేయునప్పుడు శార్ఙ్గమను [illegible] కొకచోటికి జేరినట్లు [illegible] దివ్యా [illegible] కృష్ణావతారమునందు [illegible] పిడికెఁడుకౌను [illegible] గొప్పు [illegible] దాని జక్కనిదానిం జేసితి [illegible] పిడికెఁడు [illegible] కొప్పును [illegible] గుణము నున్నది కాబట్టి నన్నును జక్కనిదానిం జేసి [illegible] నమ్మె యావిల్లు మ్రొక్కుచున్నది [illegible].

మ. ప్రతతోర్ధ్వాధరభాగపీఠయుగళీ భాస్వత్త్సరు స్తంభ *సం
స్థితిఁ దీండ్రించెడుజాళువా మొసలివా దీప్తార్చిగాఁ గజ్జలా
న్వితధూమాసితరేఖ పైయలుఁగుగా విజ్ఞానదీపాంకురా
కృతి నందం బగునందకం బఘులతా చ్ఛేదం జేయుతన్. 9

టీ. ప్రతత = విస్తీర్ణములగు, ఊర్ధ్వాధరభాగ = మీఁది క్రింది ప్రదేశములయందలి, పీఠ = పీఠములయొక్క, యుగళీ = [illegible], భాస్వత్ = ప్రకాశించెడి, త్సరు = పిడికిటిపట్టునెడు, స్తంభ = కంబమందు, సంస్థితిన్ = ఉనికిచేతను. తీండ్రించెడు = వెలుఁగుచున్న, జాళువా = స్వర్ణమయమైన, మొసలివా = మకరవక్త్రము ఖడ్గాంగవిశేషము, దీప్తార్చిగాన్ - దీప్త = ప్రజ్వరిల్లుచున్న, అర్చిగాన్ = జ్వాలగాఁగా, 'వి. [illegible] శిఖా స్త్రియాం' అని యమరము. పైయలుఁగు = మొగ

1. ర్పడర. * క, స్థితిఁ.

కజ్జలాన్వితధూమాసితరేఖగాన్ - కజ్జల = కాటుకతో, అన్విత = కూడికొనిన, ధూమ = పొగయొక్క, అసిత = నల్లనైన, రేఖగాన్ = గీటుగాఁగా, (ఇచ్చట నర్థక్రమంబున నన్వయము.). విజ్ఞానదీపాంకురాకృతిన్ - విజ్ఞానదీప = జ్ఞానదీపముయొక్క, అంకుర = మొలకయొక్క, ఆకృతిన్ = ఆకారముచేతను, అందంబగు = సుందరమైన, నందకంబు - విష్ణుఖడ్గము, అఘలతాశ్రేణిచ్ఛిదన్ - అఘ = పాపములనియెడు, లతా = తీఁగలయొక్క, శ్రేణి = పంక్తులయొక్క, ఛిదన్ = ఛేదనమును, చేయుచోన్ = చేయఁగాన్.

తా. నందక మను విజ్ఞానదీపమునకు బొడ్డు దీపస్తంభ మనియును, బంగారు మెఱుఁగువాఁడి దీపశిఖ యనియును, నలుఁగు దీపపుఁగొడి యనియును భావము.

మ. అలపన్నిద్దఱుసూరులందును సముద్యల్లీలఁ గాపున్న వె
గ్గలపుందాపముఁ [1]బాప నా నిజమనస్సరసీకంజాతసంజాతపు
ష్కలమాధ్వీకఝరి న్మురారి సొగియంగాఁ జొక్కి ధన్యాత్ములౌ
నిలపన్నిద్దఱుసూరులం[2]దలఁతు మోక్షేచ్ఛామతిం[3]దివ్యులన్. 10

టీక. అలపన్నిద్దఱుసూరులందును = ఆ ప్రసిద్ధులగు ద్వాదశాదిత్యులయందును, (సూర్యమండలము నారాయణస్థాన మని ప్రసిద్ధము.) సముద్యల్లీలన్ = ఒప్పుచున్న విలాసముతోడను, కాపున్న వెగ్గలపుందాపమున్ = నివసించుటచేతనైన యధిక తాపమును, పాపనాన్ = పోఁగొట్టుకొనునట్లుగా. నిజ = స్వకీయములగు, మనః = మనస్సులనియెడు, కంజాత = కమలములయందు, సంజాత-పుట్టినట్టియు, పుష్కల = సమృద్ధమగు, మాధ్వీక = మకరందముయొక్క, ఝరిన్ = ప్రవాహముచేతను, మురారి = హరి, సొగియంగాన్ = సుఖపడఁగా, చొక్కి = ఆనందించి, ధన్యాత్ములౌ = కృతార్థులైన, ఇలపన్నిద్దఱుసూరులన్ = భూమియందలి పన్నిద్దఱైన యాళ్వారులను, దివ్యులన్ = దేవతామూర్తులగువారిని, మోక్షేచ్ఛామతిన్ = మోక్షాభిలాషగల మనస్సుతో, తలఁతున్ = సంస్మరించెదను.

తా. నారాయణుఁడు సూర్యమండలమధ్యవర్తి యగుటంజేసి యాసూర్య సంబాధ మగుతాపమును బోఁగొట్టుకొనుటకై భూమియందుఁ బన్నిద్దఱాళువారులై యవతరించినమహాత్ముల మనఃపద్మములయందుఁ జేరి వసించి సుఖించె ననియును, పన్నిద్దఱాళువారులు ద్వాదశాదిత్యులకంటెను బరిశుద్ధులయి హృదయారవిందములయందు నారాయణుని నిలుపుకొని యాస్వామిశరీరతాపము నడంచి సుఖపెట్టిచి తా మానందించువా రనియును భావము. ఫలోత్ప్రేక్ష.

వ. అని యిష్టదేవతా[4]ప్రార్థనంబుఁ జేసి మున్నే కళింగదేశవిజిగీషామనీషఁ దండెత్తిపోయి [5]విజయవాటిం గొన్నివాసరంబు లుండి శ్రీకా

1. మాన్ప. 2. గొలుతు. 3. నిత్యులన్. 4. వందనంబు. 5. విజయవాటికం.

కుళనికేతనుం డగు [1]నాంధ్రమధుమథను సేవింపం బోయి హరివాస
రోపవాసం బచ్చటఁ గావింప నప్పుణ్యరాత్రచతుర్థయామంబున. 11

టీ. అని = ఇట్లు (ప్రియదేవతాప్రార్థనముఁ జేసి), మున్ను = పూర్వము, ఏన్ = ఏను, కళింగదేశ = కళింగ మనుదేశముయొక్క, విజిగీషా = విజయముఁ జేయవలయు ననునిచ్ఛగల, మనీషన్ = బుద్ధిచేత, విజయయాత్ర వెడలి = విజయయాత్ర వెడలి, విజయవాటిన్ = బెజవాడయందు, కొన్నివాసరంబులుండి = కతిపయదినంబులు నివసించి, శ్రీకాకుళనికేతనుండగు = శ్రీకాకుళ మనుపుణ్యక్షేత్రము గృహముగాఁగల, ఆంధ్రమధుమథుని = తెలుఁగువల్లభరాయఁడను విష్ణుమూర్తిని, సేవింపఁ బోయి = భజింప నేఁగి, హరివాసరోపవాసంబు = ఏకాదశీవ్రతోపవాసము, అచ్చటన్ = ఆ శ్రీకాకుళమందు, కావింపన్ = చేయఁగా, అప్పుణ్యరాత్రచతుర్థయామంబునన్ = ఆపుణ్యమైన రాత్రియొక్క నాలుగవజామునందు.

సీ. నీలమేఘముడాలు । డీలు సేయఁగఁ జాలు
    మెఱుఁగుఁజామనచాయ । మేనితోడ
పరవిందముల[2]కచ్చు । లడఁగించుజిగి హెచ్చు
    నాయతం బగుకన్ను । దోయితోడఁ
బులుఁగురాయనిచట్టు । పలువన్నె నొఱఁబట్టు
    హొంబట్టుజిలుఁగు రెం । టెంబుతోడ
నుదయార్కబింబంబు । నొఱపు విడంబంబు
    [3]దొరలంగ నాడుకౌ । స్తుభముతోడఁ
తే. దమ్మికే లుండఁ బెఱకేల । దండ యిచ్చు
    లేము లుడిపెడులేఁజూపు । లేమతోడఁ
దోలఁకుదయఁ దెల్పుచిఱునవ్వు । తోడఁ గలఁ ద
    దంధ్రజలజాక్షుఁ డిట్లని । యాన తిచ్చె. 12

టీ. నీలమేఘముడాలు = నల్లని మేఘములకాంతిని, డీలుసేయఁగన్ = బలహీనముగాఁ జేయుటకు, చాలు = సమర్థమగు, మెఱుఁగుఁజామనచాయ = నిద్దమై నిగనిగలాడుచామనచాయగల, మేనితోడన్ = శరీరముతోడను, అరవిందముల = తామరపువ్వులయొక్క, కచ్చులు = గర్వములను, అడఁగించు = తక్కువచేయు, జిగిన్ = కాంతిచేతను, హెచ్చు = అతిశయించుచున్న, ఆయతం బగు = నిడువాటిక యగు, కన్నుదోయితోడన్ = నేత్రయుగళముతోడను, పులుఁగురాయనిచట్టుపలువన్నెన్ = పక్షీం

[1] ఆంధ్ర. [2] కప్పు. [3] దొరలంగ.

ద్రుఁడగుగరుత్మంతునిఱెక్కలవర్ణమును, ఒరఁబట్టు = ఒరయికఁజేసెడు, హొంబట్టు = బంగారుపట్టు గలిగిన, జిలుఁగు=సన్నపనేఁతగల, [illegible]బుతోడఁ = వస్త్రముతోడను, ఉదయార్కబింబాబు = బాలసూర్యబింబముయొక్క, ఒఱపు = ఒప్పిదముయొక్క, విడ[illegible]బు = సామ్యమును, [illegible] నాడు = తూలనాడెడు. కౌస్తుభముతోడఁ = కౌస్తుభ మనియెడురత్న[illegible]తోడను, [illegible]తోడఁ =పద్మములఁబట్టినహస్త మటుండఁగా, [illegible]కేలఁ = ఇతరహస్త[illegible]తను, [illegible] = [illegible] యిచ్చెడు, లేము లుడి [illegible]=దారిద్ర్యధ్వాసక మగు, [illegible] = [illegible], లేమతోడఁ = తరుణి యగులక్ష్మీదేవితోడను. [illegible] = [illegible], [illegible] = కృపను, తెలుపు = ఎఱిఁగించెడు, [illegible]తోడఁ = [illegible]తోడను. [illegible]లఁ = స్వప్నము[illegible]. తదంధ్ర జలజాక్షుఁడు = ఆల్లతెలుఁగువల్లభరాయఁడు. ఇట్లని = వక్ష్యమాణప్రకారముగా, ఆనతిచ్చెఁ = సెల వొసఁగెను.

తా. [illegible] స్వప్నమ[illegible] [illegible]ఛాయ గలిగి, తామరఱేకు[illegible] గలిగి. [illegible] కౌస్తుభమాణిక్యంబు గలిగి, [illegible] లక్ష్మీదేవి [illegible] [illegible] హస్తబుమ[illegible] [illegible] గలయ [illegible]యుచుండ [illegible]ంధ్రవల్లభస్వామి [illegible] చెప్ప దొడఁగెనని భావము.

సీ. పలికి తుత్ప్రేక్షోపమల జాతిఁ బెం పెక్క
    ఒసికు లౌ నన మదాలసచరిత్ర
 భావధ్వనివ్యంగ్యశేవధి గాఁగఁ జె
    ప్పితివి సత్యావధూప్రీణనంబు
 శ్రుతిపురాణోపసంహిత లేర్చి కూర్చితి
    సకలకథాసారసంగ్రహంబు
 శ్రోత్రఘుచ్ఛటలు [1]విచ్చుగ రచించితి సూక్తి
    నైపుణి జ్ఞానచింతామణికృతి
తే. మఱియు రసమంజరీముఖ్యమధుర కావ్య
 రచన మెప్పించికొంటి గీర్వాణభాష
 నంధ్రభాష[2]యసాధ్యంబె యందు నొక్క
 కృతి వినిర్మింపు మిఁక మాకుఁ బ్రియము గాఁగ. 13

1. మధురగ. 2. నసాధ్యంబె.

టీ. ఉత్ప్రేక్షోపమలన్ = ఉత్ప్రేక్షాలంకారముచేతను నుపమాలంకారము చేతను, జాతిన్ = స్వభావోక్తిచేతను, పెంపెక్కన్ = అతిశయించునట్లు. రసికులు = రసజ్ఞులు, ఔననన్ = ఒప్పుకొనునట్లుగా, మదాలసచరిత్రన్ = మదాలసచరిత్ర యను ప్రబంధమును, పలికితివి = రచించితివి. భావ... గాంచన్ - భావ = అభిప్రాయమునకును, ధ్వని=ధ్వనులకును. వ్యంగ్య = వ్యంగ్యార్థప్రాప్తిని. సంక్షేపగాంచన్ = సంక్షేపము ఆగునట్లుగ, సత్యావధూప్రీణనంబున్ = సత్యభామా పరిణయము ముఖ్యప్రబంధమును, చెప్పితివి=రచించితివి. శ్రుతి = వేదములు. పురాణ = పురాణములును. ఉపనిషత్తులు= పాంచరాత్రాగమాదులలో విష్వక్సేనసం[illegible] [illegible]. [illegible] = [illegible], సకల కథాసారసంగ్రహంబున్ = సకలకథాసారసంగ్రహ మను గ్రంథమును. నూల్చితిని = అనుకూలపఱచితివి. [illegible] = వినియెడువారియొక్క. [illegible] = [illegible]యొక్క, ఘటలు=సమూహము, విచ్చునట్లు = విచ్చిపోవునట్లు. సూక్తినైపుణిన్ = భాషాచాతుర్య ముచేత. జ్ఞానచింతామణిక్ర్కృతిన్ = జ్ఞానచింతామణి యనియెడు ప్రబంధమును, రచించితివి = చేసితివి. మఱియున్ = మఱియు. రసమంజరీ = రసమంజరి యను గ్రంథము, ముఖ్య = మొదలగు. మధుర = మనోహరములైన. కావ్య = కావ్యములయొక్క, రచనన్ = కూర్పుచేతను. గీర్వాణభాషన్ = సంస్కృతభాషయందు. మెప్పొందించి తివి = మెప్పువడసితివి. ఆంధ్రభాష = తెలుఁగుభాష. [illegible] = [illegible] యదియునూ. ఆరసిన్ ఆమూంధ్రభాషయందు [illegible]. [illegible] = ఆగు నగునట్లు. ఇక నొక్కకృతి [illegible] = ఇంక నొక్క ప్రబంధము రచింపుము.

తా. పల్లభాషలకును దల్లి యగు సంస్కృతభాషయం దు మదాలసచరిత్ర, సత్యభామా పరిణయము, సకల కథాసారసంగ్రహము, జ్ఞానచింతామణి కృతియును, రసమంజరి మొదలగు శృంగారకావ్యములును రచించిన నీకు నాంధ్రభాష యసాధ్యము కాదు గావున నాయాంధ్రభాషయందును మఱల బ్రియమగున ట్లొక్క ప్రబంధము రచియింపు మని తెలుఁగువల్లభరాయఁడు పలికె నని భావము.

ఉ. ఎన్నినుఁ గూర్తు నన్ను విను మే మును దాల్చినమాల్య మిచ్చున
ప్పిన్నది రంగమం దయిన [1]పెండిలి సెప్పుము మున్ను గొంటి నే
వ న్ననదండ యొక్క మగవాఁ డిడ నేను దెలుంగురాయఁడన్
గన్నడరాయ యక్కొదువఁగప్పు ప్రియాపరిభుక్తభాక్కథన్. 14

టీ. ఎన్నినన్ = ఏసిన్న, కూర్తు నన్నన్ = కూర్తు నాటివాని, వినుము. ఏన్ = నేను, మును=(తాను)ముందుగా, దాల్చిన=ధరించిన, మాల్య మిచ్చు = దండను సమర్పించిన, అప్పిన్నది = ఆచిన్నదియగు, తాను (చూడికుడుత్తనాంచారనుట), రంగమందున్ = శ్రీరంగ మందు, [illegible] అయిన=చేసికొనిన. పెండిలి=వివాహమును, చెప్పుము=రచింపుము. మున్ను=పూర్వ

1. పెండ్లియు చెప్పుము.

ము గాదు. వనమాలిక = పుష్పమాలికను. ఒక్కరుఁడుగా నిడక = ఒక్కపురుషుఁ డీఁగా, [illegible] = [illegible] చేయక. గాటిసి = ప్రకటించి. నేను. తెలుఁగురాయఁడక = తెలుఁగువల్లభరాయఁడను. కన్నడరాయ = ఓ కర్ణాట రాజా! ప్రియామహాభుక్తభాక్కృ [illegible] - ప్రియా = ప్రియురాలి చేసిన. మహాభుక్త = లెస్సగా ననుభవింపఁబడిన మాల్యమును, భాక్ = పొందినదగు మన్నారు స్వామియొక్క. కథ = [illegible]. అక్కొఱఁదుపక = అట్టికథను. కప్పము = ఆచ్ఛాదితపుము.

తా. శ్రీరంగనాథుని కాన్పరాచ్యవతారములలో నేను గ్రాచ్యవతారమును వహించిన నిన్ను నా గ్రంథముగాఁ గూర్చు నటిపేరి వినుము. నేను, పూలసందులను బోలుసరి దానే భగవంతుని ప్రీతుఁడై సమర్పించినదన్నది యగునామాడిపుత్త నాచారని మొదటి పాటలతో ను శ్రీరంగనాథునకుఁ జెప్పినది చెప్పుము. పూర్వము కృష్ణావతారమందు నొకపురుషుఁ డా మాలాకారుఁడు డొసఁగిన పుష్పమాలికను మే మిష్టము లేక గ్రహించి యున్నాము గావున నట్టికొఱఁత దీఱునట్లు ప్రియురాలు ముడ్చి నానుభవించిన నొసఁగఁగా బ్రతిచేత గ్రహించి యామాలికను గైకొన్నవాఁ డని రంగమన్నారులకుఁ జెప్పుము. దానిఁ లనఁగాని పురుషుఁడుత్తమాల్యధారణ మను పొచ్చెము కప్పఁబడు నిశ్చయము.

మఱియొకపురుషుఁ డొసఁగిన దన్నయెడ విష్ణుచిత్తుఁ డని యన్వయించి పుష్పమాల్య మిష్టము లేక గ్రహించుట. అట్టి అకథను ప్రియామహాభుక్తభాక్కథ చే నాచ్ఛాదితపుముడిపెట్టును [illegible] యున్నది.

ఆ. తెలుఁగ దేల యన్న దేశంబు దెలుఁగేను
దెలుఁగువల్లభుండఁ దెలుఁగొకండ
యెల్లనృపులు గొలువ నెఱుఁగవే బాసాడి
దేశభాషలందుఁ దెలుఁగ లెస్స.

టీ. తెలుఁగదేలయన్నక = తెలుఁగుకావ్య మేలయంటివేని, దేశంబు = నే నివసించియున్న దేశము, తెలుఁగు తెలుఁగుది, ఏను = నేను. తెలుఁగువల్లభుండక = తెలుఁగు రాయఁడను, తెలుఁగొక్కటియు, (అనఁగా నది విశేషఁగా నగుట). ఎల్లనృపులు గొలువక = సకలరాజన్యులు సేవింపఁగా, బాసాడి = నీవు సంభాషించి, ఎఱుఁగవే = కాకువ్యర్థము వలన సకలదేశభాషల నెఱుఁగుదు వనుట. దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స.

తా. ఇన్ని సంస్కృతగ్రంథముల వ్రాసిన నన్నుఁ దెలుఁగున నేల ప్రబంధము వ్రాయు మని సెలవిచ్చుచున్నా వనవలదు. ఏ మనఁగా నేను నివసించియున్నదేశము తెలుఁగుదేశము. నేను దెలుఁగువల్లభుఁడను. తెలుఁగు క్రొత్తది గాదు. సకలసామంత

రాజులును గొలుచుచుండఁగా నీవు సకలదేశభాషలను మాటలాడుచుండుట లేదా? సమస్తమైన దేశభాషలలోను తెలుఁగే కదా చక్కని బాస.

క. అంకితమో యన నీ కల, వేంకటపతి యిష్టమైనవే ల్పగుటఁ దదీ
 [1]యాంకితము సేయు మొక్కొ, క, సంకేతము కాకతఁడ రనన్నే గానే.

టీ. అంకితమో యనన్ = ఎవ్వరిపేర నంకితము మొనర్తు నంటివేని, నీకున్, అల వేంకటపతి = ఆవేంకటరమణుఁడు, ఇష్టమైనవేల్పగుటన్ = ఇష్టదేవత గావున, తదీయాంకితము = ఆవేంకటరమణసంబంధి యగునంకితము, చేయుము = ఒనర్పుము. (అట్లు చేసిన నీ కేమిలాభ మని శంకింపఁగా నాశయమును బహిర్గతము చేయుచున్నాఁడు.) ఒక్కొక సంకేతము కాక = ప్రత్యేకనామ క్షేమమే కాక, రసన్ = భూమియందు, అతఁడ = ఆవేంకటేశ్వరుఁడే, నేఁ గానే = నేను గానా.

తా. నేను వ్రాయు ప్రబంధ మెవరి కంకితము చేయుదు నందువేమో వినుము. నీ కల్లవేంకటేశ్వరస్వామి యిష్టదైవమే కనుక నతనిపేర నంకితముచేయుము. నాకును నతనికిని పేరుమాత్రమే భేదముగాని నేనే యతఁడు, అతఁడే నేను.

తే. పాత్ర మిటు సేయ నీ కుత్తరోత్తరాభి
 వృద్ధి యని పోవ మేల్కని వెఱఁగుతోడి
 భక్తిఁ దద్గృహగోపుర ప్రణతిఁ జేసి
 వేఁగుటయుఁ గల్యకరణీయ [2]విధులు దీర్చి. 17

టీ. పాత్రము = పుస్తకము (ప్రబంధ మనుట.) ఇటు = ఉక్తప్రమముగా, చేయన్ = చేయఁగా, నీకున్, ఉత్తరోత్తరాభివృద్ధి = ఒకనాటికంటె నొకనాటి కభివృద్ధి (అగును), అని, పోవన్ = పోవుచుండఁగా, మేల్కని = (నేను) నిద్రలేచి, వెఱఁగుతోడి = ఆశ్చర్యముతోఁగూడిన, భక్తిన్ = భక్తిచేతను, తద్గృహగోపురప్రణతిన్ = ఆయాంధ్రనాయకస్వామియొక్క యాలయగోపురప్రణామము నాచరించి, వేఁగుటయున్ = ప్రభాతము గాఁగానే, కల్య = ప్రత్యూషకాలమందు, కరణీయ = చేయఁదగిన, విధులు = సంధ్యావందనాదివిధులను, తీర్చి = నెఱవేర్చికొని.

తా. నేను జెప్పినచొప్పునఁ బ్రబంధము వ్రాసితివేని నీ కుత్తరోత్తరము నభివృద్ధి యగు నని చెప్పి స్వామి యంతర్ధానము గాఁగా నేను మేలుకొని యాశ్చర్యపడుచు భక్తితో నాస్వామియాలయగోపురమునకు నమస్కారము చేసి తెల్లవాఱఁగానే నిత్యకృత్యములు నెఱవేర్చికొని.

వ. నిం డోలగం బుండి దండనాథసామంతసందోహంబులం బిలిపించి వెం
 దలకడన మందిరంబుల కనిపి(చి) వివిధవేదాగమవిదు లగువిద్వజ్జనంబులఁ

1. యాంకితమె సేయు మొక్కొకసంకేతముగాక యతడ నరినేగానా? 2. వితతి.

గాన్పించికొని నమస్కరించి యాశుభస్వప్నంబు వినిపించిన హర్షించి వారును సవిస్మయస్వాంతు లయి, దేవా! దేవదేవుండు విజయంబుఁ జేసిన యాస్వప్నం బనేకశోభనపరంపరలం దెలుపుచున్నయది, యెట్లనినఁ బ్రథమ మప్పద్మేక్షణ స్వప్నసాక్షాత్కారం బితోధిక భక్తియు, నతండు ప్రబంధనిబంధనంబుఁ గావింపు మనుట యితోధికాగాధ సారస్వతోద్బోధనంబును, నతని దేవీసమాగమం బితోధికాఖండ భాండాగారసమృద్ధియు, నతనియాంపతిచేతవిశదశతచ్ఛదం బితోధికాద్వితీయసితచ్ఛత్రతయు, నతం డశేషనృపసేనం దత్తద్భాష లెఱుంగవే యనుట యితోధికసమస్తసామంతసమాజసమాకర్షణంబును, బ్రియాపభోగపరిశిష్టభోగం బిం పనుట యితోధికబహుప్రేయసీప్రాప్తియు, నీకుఁ గృతి సెప్పు ముత్తరోత్తరాభివృద్ధి యగు ననుట యితోధికాపత్యపరమాయుఃప్రాప్తియు నగు నఖర్వమహిమాతిధూర్వహం డగుతుర్వసువంశంబున బుట్టినట్టి నీ కిట్టిశోభనంబు లే మద్భుతంబు లవధరింపుము. 18

టీ. నిండు=పరిపూర్ణమగు, ఓలగంబుండి=సభయందుండి. దండనాథ = సేనానాయకులయొక్కయు, సామంత = సామంతరాజన్యులయొక్కయు. సందోహంబులకున్ = సమూహములకు. పెంపలరఁదన = జేపడనే. మంగళంబుల కనిచి = ఉనికిపట్టునుంజన సెల వొసంగి. వివిధ=పలువిధము లగు. వేద=వేదములను, ఆగమ=పాంచరాత్రాద్యాగమంబులను, విగలిత=ఎఱిఁగిన. విద్వజ్జనంబులకున్=విద్వాంసులకు. కాన్పించికొని=దర్శనము చేయించుకొని, నమస్కరించి=(వారికి) మ్రొక్కి, ఆశుభస్వప్నంబు-ఆ మంచి కలను, వినిపించినన్, వారును=ఆవిద్వాంసులును. హర్షించి సంతోషించి. సవిస్మయ ఆశ్చర్యముతోఁ గూడిన. స్వాంతులై=చిత్తములుగలవారై. దేవా=ఓరాజా. దేవదేవుండు=దేవతలకు దేవుఁడయిననారాయణుఁడు, విజయంబుఁ జేసిన = విచ్చేసిన, ఆస్వప్నం బనేక శోభనపరంపరలం దెలుపుచున్నయది = అనేకమైన శుభపరంపరల కాస్పదంబై యున్నది. ఎట్లనిన, ప్రథమము=మొదట. అప్పద్మేక్షణ=ఆకమలాక్షునియొక్క. స్వప్నసాక్షాత్కారము = కలలోఁ బ్రత్యక్షదర్శనము. ఇతోధికభక్తియున్=ఇంతకంటె నధిక భక్తియును, 'దృశ్యతే భగవాన్ యస్య స్వప్నే సర్వశుభావహః, తస్యన్నైవ దృఢా భక్తిర్జాయతే తస్య సంతతమ్' సకలమంగళములను గలిగించు విష్ణు వెవనికి గలలో భగవానుఁడు కనుపడునో వాని కెప్పుడును నాభగవానునియందె దృఢమైన భక్తిగలుగును. (అనియుండుటచే స్వప్నమందు భగవత్సాక్షాత్కారము భక్తిసాంతత్యకారకము),

అతండు - ఆదేశుఁడు, ప్రబంధనిబంధనంబుల్ = ప్రబంధసందర్భమును, కావింపు మనుట = చేయు మనుట. ఇతోధిక = ఇంతకంటె అతిశయ మగు. అగాధ = గంభీరమగు. సారస్వత = విద్య యొక్క. ఊహాపోహనంబును = జ్ఞానమును. అకలితేందిరాగమంబు = అవిచ్ఛిన్నపత్నిరాక, ఇతోధిక = ఇంతకు మిక్కిలియగు. అఖండ = ఎడతెగని. భాండాగార ధనము నిలువచేయునిల్లు యొక్క, సమృద్ధియుక్ = సంపూర్ణత్వమును, అహని = అవిష్ణునియొక్క, ఆసతి చేతి = అలక్ష్మి చేతనున్న, విశదశతచ్ఛదంబు - విశద = శుభ్రమగు. శతచ్ఛదంబు = శతపత్త్రము, (తామర పువ్వు) ఇతోధిక = ఇంతకంటె నెక్కుడగు, అద్వితీయ = ఏకమైన, సితచ్ఛత్త్రతయుక్ = శ్వేతచ్ఛత్త్రము కలుగుటయును, అతండు = ఆదేశుఁడు, అశేషనృప = సకలరాజులయొక్క, సేవక్ = భజించుటచేతను, తత్తద్భాషలు ఆయాదేశభాషలను, ఎఱుంగవే యనుట = తెలిసికొనవా యనుట, ఇతోధిక = ఇంతకంటె నధికములగు, సమస్తసామంత = ఎల్లసమాన రాజులయొక్క, సమాజ = సమూహమునుయొక్క, సమాకర్షణంబును = రాఁబట్టుటగూడను, ప్రియా = ప్రియురాలియొక్క. ఉపభోగ = అనుభవమునుండి. పరిశిష్ట = శేషించిన (మాల్య మను) వస్తువుయొక్క, భోగము = అనుభవము, ఇంపనుట = ఇష్ట మనుట. ఇతోధిక = ఇంతకంటె నధికమగు, బహు = పలువు రగు, ప్రేయసీ = ప్రియురాండ్రయొక్క, ప్రాప్తియుక్ = లాభమును. కృతిఁ జెప్పు నుత్తరోత్తరాభివృద్ధి యగు ననుట = ప్రబంధనిర్మాణము చేసినచో నీకు నొకనాంటికంటె నొకనాంటికి శ్రేయస్సగు ననుట, ఇతోధికాపత్య పరమాయురవాప్తియుక్ = ఇంతకంటె నధిక మగుసంతానము, సంపూర్ణ మగు నాయువు లభించుటయు, అగుక్ = కలుగును. అని శోభనపరంపరలం దెలుపుచున్న దని పూర్వముతో నన్వయము. అఖర్వ = కుఱుచగాని, (అధికమైన) 'ఖర్వో హ్రస్వశ్చ వామనః' అని అమరము. మహిమ = మహత్త్వము చేతను, అతిధూర్వహుఁడగు = మిక్కిలిధురంధరుఁ డైన, తుర్వసు = తుర్వసుఁడనుపురుషునియొక్క. వంశంబునన్ = కులమునందు, పుట్టినట్టి = జనించినయట్టి, నీకున్ = నీకు, ఇట్టి శుభంబులు = ఇటువంటిశుభంబులు, ఏమద్భుతంబులు = ఏమాశ్చర్యకరములు. (అద్భుతంబులు కావనుట.) అవధరింపుము = చిత్తగింపుము.

సీ. కలశపాథోరాశిగర్భవీచిమతల్లి
కడుపార నెవ్వానిఁ గన్నతల్లి
యనలాక్షుఘనజటావనవాటి కెవ్వాఁడు
వన్నె వెట్టునతాంతవంపుఁబువ్వు
సకలదైవతబుభుక్షాపూర్తి కెవ్వాని
[1]పుట్టు కామని లేనిమెట్టపంట

1. పుట్టఁగా నని.

కటికిచీఁకటితిండికిఁ గరములఁ గిలిగింత
నెవ్వాఁడు దొఁగకన్నెఁ నవ్వఁ [1]జెనకు
తే. నతఁడు పొగడొందు మధుకైటభారిమఱఁది
కళల నెలవగువాఁడు చుక్కలకు ఱేఁడు
మిసిమిపరసీమ వలరాజు మేనమామ
వేవెలుంగులదొరజోఁడు రేవెలుంగు. 19

టీ. కలశపాథోరాశి = క్షీరసముద్రముయొక్క, (అమృతప్రాప్తికై దేవాసురులు మథించునెడఁ గలశప్రాయ మగుటచేఁ సముద్రము కలశపాథోరాశి యనఁబడినది.) గర్భ=లోపలి, వీచిమతల్లి = తరంగశ్రేష్ఠము, కడుపారఁగ=గర్భము పరిపూర్ణమగునట్లు, ఎవ్వానిఁ = ఏచంద్రుని, కన్నతల్లి = ప్రసవించిన జననియో (అనఁగాఁ జంద్రుఁడు క్షీరసముద్రమందుఁ బుట్టినవాఁడు గనుక నిచ్చటితరంగమునకు మాతృత్వము తోఁచుచున్న దనుట), ఎవ్వాఁడు = ఏచంద్రుఁడు. అనలాక్షు = ఫాలాక్షుఁ డగుశివుని యొక్క, ఘన=పట్టమైన, జటా = జడ యనెడు, వనవాటికిఁ = వనప్రదేశమునకు, వన్నెపెట్టు=శృంగారించెడు, అనార్తవంపు = ఋతుసంబంధి కాని. పువ్వు = పుష్పమో (అనఁగా శివుఁడు శిరస్సునఁ ధరించినాఁ డనుట.), ఎవ్వనిపుట్టుక = ఏచంద్రునిజన్మము, సకలదైవత=ఎల్లవేల్పులయొక్క, బుభుక్షా=పేరాఁకటియొక్క, పూర్తికిఁ = తీఱుటకు, ఆమనిలేని = నుఱుపిడికాలములేని, పెట్టుపంట = దేవతాభోజ్యఫలమో, ('ప్రథమాం పిబతే వహ్ని' అను మొదలయిన ప్రమాణము ననుసరించి యనుట.) ఎవ్వాఁడు= ఏచంద్రుఁడు, కటికి = కఠినమగు, చీఁకటి = అంధతమసము, తిండి=భక్షణముగాఁగల, కరముల=కిరణములయొక్క, గిలిగింతఁ = చక్కిలిగింత చేసెను. దొఁగకన్నెఁ =కలువతీఁగయనియెడు కన్యకను, నవ్వఁ=నవ్వునట్లు, జెనకుఁ = స్పృశించునో, మధుకైటభారిమఱఁది = మధుకైటభు లనురాక్షసులకు శత్రు వగు విష్ణునకు మఱఁదియు, కళల = షోడశకళలయొక్క, నెలవగువాఁడు = స్థానమైనవాఁడు. చుక్కలఱేఁడు = నక్షత్రనాథుఁడు, మిసిమిపరసీమ-మిసిమి = [illegible]. పరసీమ = ఎక్కుడగు పొలిమేఱయైన వాఁడు, వలరాజు మేనమామ = మన్మథుని తల్లితోఁ బుట్టినవాఁడు. వేవెలుంగులదొర= సహస్రకిరణములు గల దొర యగు సూర్యునియొక్క, జోఁడు = ఉద్దియగువాఁడు, రేవెలుంగు=రాత్రియందుఁ బ్రకాశించెడువాఁ డగు. అతఁడు = ఆచంద్రుఁడు. పొగడొందుఁ=నుతింపఁబడును.

తా. కృష్ణదేవరాయలవంశంబునకు మూలంబగు చంద్రుఁడు పాలసముద్రంబునం బుట్టినాఁ డనియును, శివునిజటాజూట మలంకరించినాఁ డనియు, సమస్త దేవతలకును, దున్నక, చల్లక, కోయక, నుఱుపక, కాలనిర్ణయములేక, ఆఁకటి కొది

1. జేయు.

గొనుసుకరమగునాహారమైనవాఁ డనియుఁ (మహోపకారియనుట) దనకిరణములచేతఁ గలువతీఁగ యనుకన్యకను నవ్వఁజేయు ననుటవలన మన్మథరసికుఁ డనియును, విష్ణునకు మఱఁది యనుటవలన మిక్కిలి యాభిజాత్యము గలవాఁ డనియును, కళానిధి యనుట వలనఁ గాంతిమంతుఁ డనియును. చుక్కలఱేఁ డనుటవలన రాజ్యపరిపాలనశీలుఁ డని యును. మిసిమిపరసీము. జలరాజు మేనమామ యనుటవలన లావణ్యసౌందర్యాదిగుణ ములు గలవాఁ డనియును. సూర్యసఖుఁ డనుటవలనఁ బ్రతాపగుణముగలవాఁ డని యును. రేవెలుం గనుటవలన స్వయంప్రకాశుం డనియును భావము.

తే. ఆసుధాధామవిభవమహాంబురాశి
కుబ్బి మీఱంగ నందనుం డుదయ మయ్యె
వేదవేదాంగశాస్త్రార్థవిశదవాస
నాత్తధిషణాధురంధరుం డైనబుధుఁడు. 20

టీ. ఆసుధాధామ = అల్లచంద్రునియొక్క, విభవ = సంపద యనెడు, మహాంబురాశికిఁ = మహాసముద్రమునకు, ఉబ్బిమీఱంగఁ = సంతోష మతిశయించు నట్లుగా, నందనుండు = కుమారుఁ డగు, వేద = వేదములయొక్కయు, వేదాంగ = వేదముల కవయవము లగు శిక్షాదులయొక్కయు. శాస్త్ర = మీమాంసాదిశాస్త్రములయొ క్కయు, అర్థ = అర్థములయొక్క, విశద = స్వచ్ఛమగు, వాసనా = సంస్కారము చేతను, ఆత్త = పొందఁబడిన, ధిషణా = బుద్ధియొక్క, ధురంధరుఁడైన = భారవాహి యగు, బుధుఁడు = బుధగ్రహము. ఉదయమయ్యెఁ = జనించెను.

తా. బుధుఁడు చంద్రునకుఁ దనయుఁడై సమస్త వేదశాస్త్రములయర్థంబులు లెస్సగాఁ దెలిసికొనియె ననుట.

క. వానికిఁ బురూరవుఁడు ప్ర
జ్ఞానిధి జనియించె [1]సింహసదృశుఁడు తద్భా
జానికి వాయువు తనయుం
[2]డానృపతికిఁ దనయుఁడై యయాతి జనించెన్. 21

టీ. వానికిఁ = ఆబుధునకు, ప్రజ్ఞానిధి = మతిమంతుఁడును, సింహసదృశుఁడు = సింహసమానవిక్రముఁడును అగు, పురూరవుఁడు = పురూరవుఁ డనుచక్రవర్తి, జనియిం చెఁ = పుట్టెను. తద్భాజానికిఁ = ఆపురూరవచక్రవర్తికి, ఆయువు = ఆయు వను పేరు గలరాజు, తనయుండు = కుమారుఁడు, ఆనృపతికిఁ = ఆయాయువనురాజునకు, యయా తి = యయాతి యనుమహారాజు, తనయుఁడై = నందనుఁడై, జనించెఁ = జన్మమొందెను.

---

1. శక్ర. 2. డై నెగడె నతండు గనె యయాతినరేంద్రున్.

తా. బుధునకుఁ బురూరవుండును, బురూరవునకు నాయువును, నాయువునకు యయాతియు సుతులై పొడమి రని భావము.

క. అతనికి యదుతుర్వసులను, సుతు లుద్భవమందిరి హితశత్రుసూదనులు కళా
న్వితమతులు వారిలోపల, ప్రతతకీర్తి వహించె దుర్వసుఁడు గుణనిధియై.

టీ. అతనికిన్ = ఆయయాతియను రాజునకు, యదుతుర్వసు లనుసుతులు = యదువు. తుర్వసుఁడు ననుపుత్రులు, హితశత్రుసూదనులు-హితశత్రు = శత్రువులను, సూదనులు=మర్దించువారును. కళాన్వితమతులు - కళా = విద్యలతోడను. అన్విత = కూడుకొన్న, మతులు = బుద్ధిగలవారు, ఉద్భవమందిరి = పుట్టిరి. వారిలోపలన్ = ఆయదుతుర్వసులలో, తుర్వసుఁడు, గుణనిధియై = సుగుణనిధానమై, ప్రతతకీర్తి వహించెన్ = ప్రశస్తమైన యశస్సును బొందెను.

తా. ఆయయాతికి యదుతుర్వసులను నిద్దరు కుమారులు గలిగి రనియును, వారిలోఁ దుర్వసుఁడు కీర్తిమంతుఁ డాయె ననియును భావము.

తే. వాని వంశంబు తుఘవాన్వయ మయ్యె
నందుఁ బెక్కండ్రు నృపు లుదయంబు నొంది
నిఖిలభువ[1]నాభిపూర్ణ నిరతి ప్రకీర్తి
నధికు లైరి తదీయాన్వయమునఁ బుట్టి. 23

టీ. వాని = ఆతుర్వసునియొక్క, వంశంబు = కులము, తుఘవాన్వయమయ్యెన్ = తుఘవగల మర్యాను. అందున్ = ఆకులమునందు. పెక్కండ్రు = అనేకులగు, నృపులు = రాజులు, ఉదయంబునొంది = జనించి, నిఖిల=సమస్తములగు, భువన=లోకములందు, అభిపూర్ణ = నిండినదైన. నిరతి = ప్రకాశించెడు, కీర్తిన్ = కీర్తిచేతను, అధికులైరి = ఆధిక్యమును వహించిరి. తదీయాన్వయమునన్-తదీయ = ఆరాజులసంబంధియగు, అన్వయమునన్ = వంశమునందు, పుట్టి = జననమొంది. ఇది మునుపటిపద్యముతో నన్వయము.

తా. ఆతుర్వసుని వంశము తుఘవవంశమని చెప్పఁబడెను. ఆవంశమందు పెక్కుమందిరాజులు పుట్టి సకలలోకములయందును నిండిన కీర్తిచేఁ గొప్పవారైరి. అటువంటి రాజుల వంశమును వర్ణించు;

మహాస్రగ్ధర. ఘనుఁడై తిష్ఠత్క్షితీశాగ్రణి శతకిమతాగ్రావసంఘాతవాతా
శనరాడాక్రాంతదంతిస్తబిర కిరులజం ఝాటము ల్గాన్చి యిష్మే
దిని దోర్దండైక పీఠిన్ స్థిమము వఱిచి కీర్తిమ్మతుల్ ప్రోదసిం బ
ర్వనరాతుల్ న్రమ్ములై పార్శ్వములఁ గొలువఁ దీవ్రప్రతాపంబుఁ జూపెన్.

---

1. నప్రపూర్ణ.

టీ. తిమ్మక్షితీశాగ్రణి = తిమ్మభూపాలశ్రేష్ఠుఁడు. ఘనుఁడై = అధికుఁడై, శఠ ...ఘాటముల్ - శఠ = గూఢవిప్రియకారియగు. కమఠ = కూర్మముయొక్కయు, గ్రావ = పర్వతములయొక్క, సంఘాత = సమూహముయొక్కయు, వాతాశనరాట్ - వాత = వాయువే, అశన = ఆహారముగాఁగలసర్పములయొక్క, రాట్ = రాజైనశేషునియొక్కయు, ఆశాంతదంతి - ఆశాంత = దిగంతములయందలి, దంతి = గజములయొక్కయు, స్థవిర = వృద్ధమయిన, కిటి = ఆదివరాహముయొక్కయు. (శఠశబ్దము మొదలుగాఁ గిటి శబ్దముదాఁక ద్వంద్వసమాస మగుటవలన సంఘాతశబ్దము బహువచనాంతమైనది). జంఘాటముల్ = జంఘాటములను, మాన్చి = నివారించి. ఇమ్మేదినిన్ = ఈ భూమిని. దోర్దండైకపీఠిన్ - దోర్దండ = భుజాదండ మనియెడు, ఏక = ముఖ్యమగు, పీఠిన్ = పీఠమందు, నిరవుకొలిపి = స్థిరముగా నిల్పి, కీర్తిద్యుతుల్ = యశఃకాంతులు, రోదసిన్ = భూమ్యాకాశములందు, పర్వన్ = వ్యాపింపఁగా, అరాతులు = శత్రువులు, నమ్రులై = వంగినవారై, పార్శ్వములన్ కొలువన్ = ప్రక్కలఁ జేరి సేవింపఁగా, తీవ్రప్రతాపంబునన్ = తీక్ష్ణమగుశౌర్యమునను. ఏపెన్ = ప్రకాశించెను.

తా. ఆచంద్రవంశమునందుఁ బుట్టిన ఘనుఁడైన తిమ్మభూపాలుఁడు మున్ను భూమిని ధరించుచున్న యాదికూర్మ, సప్తకులపర్వత, శేష, దిగ్గజాదివరాహములయందు వరుసగాఁ గలిగిన శఠత్వకాఠిన్యవాతాశనత్వమదావలిప్తత్వవృద్ధత్వము లనుదోషములఁ జూచి యట్టి కమఠాదులతోడి పొందు భూమికి లేకుండఁ దానే తనభుజంబున ధరియించి శత్రువులు నమ్రులై కొలువ సేవించుచుండఁ దన కీర్తి ప్రతాపము లుభయ భూమ్యాకాశములయందు వ్యాపింపఁజేసి భూమి కధికసౌఖ్యము గలుగఁజేసె నని భావము.

క. వితరణఖని[1]యాతిమ్మక్షితిపగ్రామణికి దేవకీదేవికి నం
  చితమూర్తి యీశ్వరప్రభుఁ, డతిపుణ్యుఁడు పుట్టె సజ్జనావనపరుఁడై.

టీ. వితరణఖని = దాననిధియగు, ఆతిమ్మక్షితిపతిగ్రామణికిన్ = ఆతిమ్మభూపాలశ్రేష్ఠునకు. దేవకీదేవికిన్ = దేవకీదేవి యనునాతనిభార్యకును, అంచితమూర్తి - అంచిత = ఒప్పుచుండెడి, మూర్తి = ఆకారముగల, అతిపుణ్యుఁడు = మిక్కిలిపుణ్యముగల, ఈశ్వరప్రభుఁడు = ఈశ్వరదేవరాయఁడు, సజ్జనావనపరుఁడై = సాధుజనసంరక్షణశ్రద్ధ గలవాఁడై, పుట్టెన్ = జనించెను.

తా. తిమ్మభూపాలునకును దేవకీదేవమ్మకును నీశ్వరదేవరాయలు పుట్టె నని భావము.

చ. బలమదమత్తదుష్టపురభంజనుఁడై పరిపాలితార్యుఁడై
  యిలపయిఁ దొంటియీశ్వరుఁడె యీశ్వరుఁడై జనియింప రూపతేన్

---

1. య తిమ.

జలరుహానేత్రలం దోఅఁగి శైలవనంబుల భీతచిత్తులై
మెలఁగెడుశత్రుభూవరులు మేనులఁ దాల్చినమన్మథాంకముల్.26

టీ. బల...జనుఁడై-బల = బలముచేతను, మద=గర్వముచేతను, మత్త=మదించిన, దుష్ట = దురాత్ములైనశత్రువులయొక్కయు(రాక్షసులయొక్కయు,) పుర=పట్టణములను (త్రిపురములను), భంజనుఁడై=భంగపఱుచువాఁడై, పరి...ర్యుఁడై, పరిపాలిత=సంరక్షణము సేయఁబడిన, ఆర్యుఁడై = పెద్దలుగలవాఁడై, (పార్వతిగలవాఁడై), తొంటియీశ్వరుఁడే = మొదటి యీశ్వరుఁడే (నఁగా శివుఁడే), ఇలపయిన్ = భూమిమీఁదను, ఈశ్వరుఁడై=ఈశ్వరుఁడై, జనియింపఁగన్=పుట్టఁగా, జలరుహానేత్రలన్ = స్త్రీలను, తొఅఁగి = విడిచి, శైలవనంబులన్=పర్వతారణ్యములయందు, భీతచిత్తులై = భయపడినమనస్సుగలవారై, మెల...రులు-మెలఁగెడు = సంచరించెడు, శత్రుభూవరులు=శత్రురాజులు, మేనులన్=దేహములను, తాల్చి...కముల్-తాల్చిన=ధరించిన, మన్మథాంకముల్=మన్మథాంకములు, దూపకన్ = రూపుమాసెను.

తా. అనఁగా నాయీశ్వరరాజుశత్రువు లందఱుమొదట నిలువం జాలక ప్రియురాండ్రను విడిచి కొండలయందు నడవులయందును భయముపడుచుఁ దిరుగు నప్పుడు వారి దేహములందలి మన్మథచిహ్నములు పోనెనని ... ... మన్మథచిహ్నములు మాయుటయన్న మనిసి భావము.

ఇందలి శ్లేషాంశములు, ... సన్వయించుటచేతన శ్లేషాలంకారము.

సీ. నిజభుజాశ్రితధారుణీవజ్రకవచంబు, దుష్టభుజంగాహితుండికుండు
వనజేక్షణామనోధనపశ్యతోహరుం, డరిహంసునంసపకభోగమంబు
మార్గణాగణపికమధుమాసదివసంబు,గుణరత్నరోహణాఖ్యక్షోణిధరము
బాంధవసందోహపద్మవనీహేళి, కారుణ్యరసనిమ్నగాకళత్రుఁ

తే. డన జగంబుల మిగులఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచె
ధరణిధవదత్తవివిధోపదావిధాన
మార్జితశ్రీవినిర్జితనిర్జరాల
యేశ్వరుఁడు తిమ్మభూపతియీశ్వరుండు. 27

టీ. నిజ...చంబు - నిజ = స్వకీయమగు. భుజ = బాహువును. ఆశ్రిత = ఆశ్రయించిన, ధారుణీ=భూమికి, వజ్రకవచంబు=మగలాలమైనకవచమువంటివాఁడును, దుష్ట...కుండు, దుష్ట=దుర్మార్గు లనియెడు, భుజంగ = సర్పములకు, ఆహితుండికుండు = పాములం బట్టెడువాఁడును, వన...హరుఁడు - వనజేక్షణా = కమలలోచనలగు స్త్రీలయొక్క, మనః=మనస్సు లనియెడు, ధన=ధనములకు, పశ్యతోహరుండు = ప్రత్యక్షచోరుఁడును,

అరి...మంబు-అరి=శత్రువు లనియెడు, హంస = అంచలయొక్క, సంసత్ = సమూహ మునకు, అభ్రాగమంబు-అభ్ర=మేఘములయొక్క. ఆగమంబు = కాలమును, (వర్షర్తు వనుట), మార్గ...సంబు - మార్గణ=యాచకులయొక్క, గణ = సంఘములనియెడు, పిక= కోయిలలకు, మధుమాస = వసంతమాసముయొక్క, దినసంబు = దినముపంటివాఁడును, గుణరత్నరోహణక్షోణిధరము-గుణ = గుణములనియెడు, రత్న=మణులకు, రోహణక్షోణి ధరము=రోహణపర్వతమైనవాఁడును, బాంధ...హేళి - బాంధవసందోహ = బాంధవ సమూహమనెడి. పద్మవని = కమలవనమునకు, హేళి = సూర్యుఁడును, కారు...కళ త్రుఁడు-కారుణ్యరస = కరుణయనురసమునకు. నిమ్నగాకళత్రుఁడు=నదీభర్తయగుసము ద్రుఁడును, అనన్=అనఁగా, ధర...టంబు - ధరాధిప = రాజులచేత, దత్త=ఈయఁబడిన, వివిధ = పలుతెఱఁగులగు, ఉపదా = కానుకలయొక్క. విధా=ప్రకారముచేత, సమార్జిత= సంపాదింపఁబడిన, శ్రీ=సంపదచేత, విస్మిత = జయింపఁబడిన, సిద్ధరాలయ = స్వర్గము నకు, ఈశ్వరుఁడు=ప్రభువగు నింద్రుఁడు గలఁడు. తిమ్మభూపతియీశ్వరుఁడు = తిమ్మభూ పాలపుత్రుఁ డగునీశ్వరదేవరాయఁడు, జగంబులన్ = జగత్తులయందు, మిగులన్=అతి శయించునట్లు, ప్రఖ్యాతిఁగాంచెన్ = కీర్తిఁబొందెను.

తా. తిరుమలదేవరాయలకుమారుఁడగు నీశ్వరదేవరాయఁడు రాజులవలని కప్పం బులచే నధికసంపదఁ గలవాఁడై తనయైశ్వర్యమున నింద్రుని జయించుచుఁ దనభుజము నాశ్రయించినభూమికి పరిరక్షించుచుఁ బరదుష్టజనులను బాములను బాములవానివలెఁ జెండాడుచును, మిగుల సొగసగువాఁడై యాశ్రితులమనంబులఁ దనచక్కఁదనంబుచే నాకర్షించుచు నానకాలమందు సమిద్ధుఁ డమిత్రుల శత్రువులను దఱుముచుఁ గోయిల లకు వసంతఋతువట్లు యాచకులకుఁ దాను సంతోషకారియై రత్నంబులు రోహణపర్వత మునందుంబలె గుణంబులు తనయందుఁ గలిగి సూర్యునిఁ గాంచినపద్మవనంబుచందా మునఁ దన్నుఁ గాంచి చుట్టంబులు సంతోషింపఁ జేయుచు సముద్రంబున నెడఁబడనిజలంబట్ల తనహృదయంబునఁ గారుణ్యరసం బారుచుండ నేలుచున్నాఁ డని లోకంబులందు విఖ్యాతి వహించెను.

క. ఆయీశ్వరనృపతికిఁ బుణ్యాయతమతి యైనబుక్కమాంబకుఁ దేజ
స్తోయజహితులుదయించిరి, ధీయుతు[1]లగునారసింహతిమ్మనరేంద్రుల్.

టీ. ఆయీశ్వరనృపతికిన్ = ఆయీశ్వరదేవరాయలకును, పుణ్యాయతమతి యైన=పుణ్యములయందు విశాలమగు మనస్సుగల, బుక్కమాంబకున్=బుక్కమ్మకును, తేజ...తులు-తేజః=తేజముచేత, తోయజహితులు = సూర్యులును, ధీయుతులు=బుద్ధి మంతులును, అగు = అయిన, నారసింహతిమ్మనరేంద్రుల్ = నరసింహదేవరాయలును తిరుమలదేవరాయలును, ఉదయించిరి=జననమందిరి. ఈపద్యమున రెండవచరణమందు

1. శై.

బుక్కమాంబ యనుచోట సంబాశబ్దభవమైనయమ్మ యనునది తేలఁబలికిన నమ యైనది గనుక బుక్కమ యని యుండఁగా దానిపైని మరల సంబాశబ్దము ప్రయోగించి నందునఁ బౌనరుక్త్యముగాఁ గానఁబడుచున్నది. ఇందుకు 'ఆర్యాంబాదికశబ్దా స్స్వయ ర్యత శ్శ్రేష్ఠార్థగోచరాః, తత స్తదంబాశబ్దేభ్యో నైవశ్రేష్ఠార్థగోచరాః' అని యథర్వణ వచనము. ఈతీరున నున్నను నీప్రకారముగాఁ బ్రయోగించుటకుఁ బూర్వకవిప్రయోగములుగూడఁ గలవు.

తా. అటువంటి యీశ్వరరాజునకును, బుణ్యాత్మురాలైన బుక్కమ్మకును, సూర్యునివంటి తేజశ్శాలుడును, బుద్ధిమంతుడును నగు నరసింహరాజును, తిమ్మరాజును బుట్టిరి.

క. అందు నరసప్రభుఁడు హారి
చందనమందారకుంద చంద్రాంశునిభా
స్పందయశ స్తుందిలది
క్కందరుఁడై ధాత్రి యేలెఁ గలుషము లడఁగన్. 29

టీ. అందున్ = వారిరువురందును. నరసప్రభుఁడు = నరసింహదేవరాయఁడు, హారి...రుఁడై-హారిచందన = శ్రీగంధముతోడను. మందార = పారిజాతపుష్పములతోడను, కుంద = మల్లెపువ్వులతోడను, చంద్రాంశు = చంద్రకిరణములతోడను. నిభ = సమానమైనట్టి, అస్పంది = చలింపని. యశః = కీర్తిచేతను, తుందిల = పెద్దకడుపుగల, దిక్ = దిక్కులయొక్క, కందరుఁడై = గుహలుగలవాఁడై, కలుషములు = పాపములు, అడఁగన్ = నశించునట్లు. ధాత్రి = భూమిని, ఏలెన్ = పాలించెను.

తా. వారిద్దఱిలో నరసభూపాలుఁడు గంధమందారాదులతో సమానమైన శుభ్రమైన తన కీర్తి దిగంతములయందు వ్యాపించియుండఁగాఁ బాపము లడఁగిపోవునట్లు భూమిని బాలించెను.

సీ. అంభోధివసనవి శ్వంభరావలయంబు
ఘనబాహుపురి మను కతముఁ జేసెఁ
గకుబంతనిఖిలరా ణ్ణికరంబుఁ జరణమం
జీరంబు సాలభం జికలఁ జేసె
మహనీయనిజవిని ర్మలయశస్సరసికి
గగనంబుఁ గలహంస కంబుఁ జేసె
నర్థాంతవిశ్రాణ నాసారలక్ష్మికిఁ
గవికదంబముఁ జాత కములఁ జేసె

తే. నతిశితకృపాణకృత్తమ త్తారివీర
మండలేశసకుండల మకుటనూత్న
మస్తమాల్యపరంపరా మండనార్చి
తేశ్వరుం డగునారసిం హేశ్వరుండు. 30

టీ. అతి...రుండు - అతిశిత = మిక్కిలివాఁడియగు, కృపాణ = ఖడ్గము చేతను, కృత్త = నఱుకఁబడిన, మత్త = మదించిన, అరివీర = శత్రులగువీరులగు, మండలేశ=రాజులయొక్క, సకుండలమకుట = కుండలకిరీటములతోఁగూడిన, నూత్న = నూతనములయిన, మస్త = శిరస్సులనియెడు, మాల్య = విరిసరములయొక్క, పరంపరా= సమూహముచేతను గలిగిన. మండన = అలంకారముచేతను, అర్చిత = పూజింపఁబడిన, ఈశ్వరుండు = సర్వేశ్వరుఁడు గలిగినవాఁడు, అగు = అయినట్టి, నారసింహేశ్వరుండు = నరసింహదేవరాయఁడు. అంభో...యంబుఁ - అంభోధి = సముద్రము, వసన = వస్త్రముగాఁగల, విశ్వంభరా = భూమియొక్క, వలయంబుఁ = వలయమును, ఘన...కముఁ - ఘన = గొప్పదైన, బాహుపురి = కేయూరమునందలి, మరకతముఁ జేసెఁ = మరకతమణినిఁ జేసెను. దిగ...రంబుఁ - దిగంత = దిక్కులయొక్క, అంత = చెఱఁగులయందలి, నిఖిల = సమస్తమయిన, రాట్ = రాజులయొక్క, నికరంబుఁ = సమూహమును, చర...కలఁ - చరణమంజీరంబు - చరణ = పాదము యొక్క, మంజీరంబు = గండపెండేరముయొక్క, సాలభంజికలఁ జేసెఁ = ప్రతిమలఁ జేసెను, మహ...సికిఁ - మహానీతి = అధికమైయున్న, నిజ = స్వకీయమయిన, వినిర్మల = మిక్కిలి శుభ్రమగు. యశ = కీర్తి యనియెడు, సరసికిఁ = సరస్సునకు, గగనంబుఁ = ఆకాశమును, కలహంసకంబుఁ జేసెఁ = హంసవిశేషమును జేసెను. అశ్రాం...లక్ష్మికిఁ = అశ్రాంత = ఎడతెగని, వితరణ = వితరణ మనియెడు, ఆసార = ధారాసంపాతముయొక్క, లక్ష్మికి = సమృద్ధికి, కవిబృందంబునుఁ = కవీశ్వరసమూహమును, చాతకములఁ జేసెఁ = చాతకపక్షులను జేసెను.

తా. నరసింహరాయలు యుద్ధరంగమందు బహిరంగముగా నెదిరించినశత్రు వీరులతలలు మకుటకుండలంబులతోఁ గూడఁ దనఖడ్గంబున ఖండించి, అట్టి శిరంబులను విరులసరములచేఁ గఱకంఠుఁడు కపాలమాలాధరుఁడు గనుక నతని నలంకరించుచుఁ జతుస్సముద్రముద్రితభూవలయంబు ననాయాసంబుగ వహించి పాలించుచు సమస్త దేశాధీశ్వరులచే మ్రొక్కులు గైకొనుచు భూమ్యంతరిక్షంబులయందుఁ దనయశంబు నించి యెల్లప్పు డెడతెగనిదానంబులచేతఁ గవీశ్వరులతుఁ దృప్తి సేయుచుండె నని భావము.

తే. ఆనృసింహప్రభుండు దిప్పాంబవలన
నాగమాంబికవలన నందనులఁ గాంచె
వీరనరసింహరాయభూవిభుని నచ్యు
తాయతాంశజు శ్రీకృష్ణరాయ నిన్ను. 31

టీ. శ్రీకృష్ణరాయ = కృష్ణదేవరాయా! ఆనృసింహప్రభుఁడు = ఆనరసింహదేవరాయఁడు, తిప్పాంబవలన్ = తిప్పమాదేవివలన, వీరనరసింహరాయభూవిభున్ = వీరనరసింహరాయలను, నాగమాంబికవలన్ = నాగమ్మవలన, అచ్యుతాయతాంశజున్ - అచ్యుత = శ్రీకృష్ణునియొక్క, ఆయత = పూర్ణమగు, అంశ = కళచేత, జున్ = పుట్టినట్టి, నిన్నున్ = నిన్నును, నందనులన్ = పుత్త్రులనుగా, కాంచెన్ = పడసెను.

తా. ఆ నరసింహరాయలకు భార్యలగు తిప్పమ్మ, నాగమ్మ యనువారిలోఁ దిప్పమ్మకు వీరనరసింహరాయలును, నాగమ్మకు కృష్ణాంశసంభూతుఁడగు కృష్ణదేవరాయలును సుతులైరి.

క. వీరనృసింహాఖ్యుఁడు నిజభుజ,దారుణకరవాలపరుషధారాహత వీ
రారి యగుచు నేకాతప,వారణముగ నేలె ధర ననివారణమహిమన్.

టీ. వీరనృసింహాఖ్యుఁడు = వీరనరసింహరాయఁడు, నిజ...యగుచున్ - నిజ = స్వకీయమగు, భుజ = భుజమునందలి, దారుణ = భయంకరమైన, కరవాల = ఖడ్గముయొక్క, పరుష = కఠినమగు, ధారా = అంచుచేతను, హత = సంహరింపఁబడిన, వీర = వీరులైన, అరియగుచున్ = శత్రువులుగలవాఁడగుచు, అనివారణమహిమన్ = అనివారణ = అప్రతిహతమైన, మహిమన్ = మహత్త్వముచేతను, ధరన్ = భూమిని, ఏకాతపవారణముగన్ = ఏకచ్ఛత్రము గలుగునట్లుగా, ఏలెన్ = పాలించెను.

తా. వీరనృసింహనాయకుఁడు తనఖడ్గముచేత నెదిరించినవీరులగు శత్రువుల నఱకి యడ్డములేని విజృంభణముచేత నేకచ్ఛత్రాధిపతియై భూమిని బాలించెను.

క. ఆవిభునంతరంబ ధ
రావలయముఁ బూని తీవు రహిమైఁ దిరుమ
ల్దేవియును నన్నపూర్ణా
దేవియుఁ గమలాబ్జముఖులు దేవేరులుగాన్. 33

టీ. ఆవి...రంబ - ఆవిభు = ఆవీరనృసింహరాయలయొక్క, అనంతరంబ = తరువాతనే, ఈవు = నీవు, తిరుమల్దేవియున్ = తిరుమలయమయు, అన్నపూర్ణాదేవియున్ = అన్నపూర్ణయు నను, కమలాబ్జముఖులు = కమలములవంటివియు, చంద్రునివంటివియు ముఖముగలవారు, దేవేరులుగాన్ = పట్టపుదేవులుగాఁగా, ధరా

వలయమున్ = భూవలయమును, రహిమైన్ = సంతోషముచేతను, పూనితివి = వహించితివి.

తా. జ్యేష్ఠుఁ డగు నారసింహరాయలపిమ్మటఁ గృష్ణదేవరాయలు భూభారమును వహించె ననియును, తిరుమలదేవి, యన్నపూర్ణాదేవి యనువారికిఁ బట్టపుదేవు లనియును భావము.

సీ. తొలఁగెను ధూమకేతుక్షోభ జనులకు
నతివృష్టిదోషభయంబు వాసెఁ
గంటకాగమభీతి గడచె నుద్ధతభూమి
భృత్కటకం బెల్ల నెత్తువడియె
మాసె నఘస్ఫూర్తి మరుభూములందును
నెల మూఁడువానలు నిండఁ గురిసె
నాబాలగోపాల మఖిలసద్ద్విజమును
నానంద మగ్నమై యతిశయిల్లెఁ

తే. ప్రజలకెల్లను గడు రామరాజ్య మయ్యెఁ
జారుసత్త్వాఢ్య! యీశ్వరనారసింహ
భూవిభుని కృష్ణరాయ! యభ్యుదయ మొంది
వెంపుతో నీవు ధాత్రిఁ బాలింపఁగాను. 34

టీ. చారుసత్త్వాఢ్య - చారు = ఒప్పుమగు, సత్త్వ = సాత్త్వికగుణము చేతను, బలముచేతను, ఆఢ్య = గొప్పవాఁడవైనవాఁడా! ఈశ్వర...రాయ - ఈశ్వరనారసింహభూవిభుని = ఈశ్వరరాయలపుత్త్రుఁడగు నారసింహరాయలకు కుమారుఁడవగు, కృష్ణరాయ = కృష్ణదేవరాయా! నీవు, అభ్యుదయము = శ్రేయస్సును, ధాత్రిన్ = భూమిని, పాలింపఁగాను = పాలించుచుండఁగా, జనులకున్ = ప్రజలకు, ధూమ...క్షోభ - ధూమకేతు = తోఁకచుక్కవలని, క్షోభ = దుష్ఫలము, తొలఁగెను = లేదాయెను. అతివృష్టిదోషభయంబు వాసెన్ = అధికవర్షదోషమువలని వెఱపు వదలెను. కంట...భీతి - కంటక = శత్రుప్రవరులగు రాజులయొక్క, ఆగమ = రాకవలని, భీతి = భయము, కడచెన్ = అతిక్రమించెను. ఉద్ధత...బెల్లన్ - ఉద్ధత = గర్వించిన, భూమిభృత్ = రాజులయొక్క, కటకంబెల్లన్ = రాజ్యమెల్లను, ఎత్తువడియెన్ = బలహీనమయ్యెను. అఘస్ఫూర్తి - అఘ = పాపములయొక్క, స్ఫూర్తి = అతిశయము, మాసెన్ = రూపుచెడియెను. మరుభూములందును = నిర్జలభూములయందును, నెల మూఁడువానలు = నెలకు మూఁడేసివానలు, నిండన్ = పరిపూర్ణమగునట్లు, కురిసెన్ =

వర్షించెను. ('మరుభూములందును' అనుసముచ్చాయక ప్రతిసారస్యమువలన ఫలపద్భూము లందు సైతము పదిదినములకొక్క వర్షము గురియును అనుట). ఆబాలగోపాలము = బాలురు గోపాలురు మొదలుగా, క్షా...మలు - అక్షాల = సమస్తములగు, సత్ =సజ్జనుల యొక్క, ప్రజాములు=సమూహములు, ఆనందపుగు=సంతోషములు, మస్కృతే=బ్రసుప చేయను, అతిశయిల్లెన్ = అధికమయ్యెను. ప్రజలకెల్లను = సమస్తజనులకును, కడుఁన్ = మిక్కిలి, రామరాజ్యమయ్యెన్ = బాలమరణాదిపీడలులేని శ్రీరామరాజ్యముపలె నయ్యెను.

తా. కృష్ణదేవరాయలు శ్రేయస్సు గలిగి రాజ్య మేలుచుండఁగా, భూమిపై జనులకు దుర్భిక్షభయమును, అతివృష్టిభయంబు ననావృష్టిభయంబు మొదలగునీతిబాధలు లేవనియును, సగిసకాలములయందు వానలు కురియుచుండె ననియును, సర్వరాజులు గొడవ సేయ కనియును, బాలురు వృద్ధులు గోపాలురు మొదలుగా నెల్ల వారలును నిరంతరము తోషించుచుండి రనియును, బాలమరణాదిదోషములు లేక శ్రీరామరాజ్యమై యుండె ననియును భావము.

క. తునియలు నొమ్మిదియట పడు
నెనమండ్రట మోచువార నగ నేకశిరా
ర్ణనగాహులు [1]లేరింకను
లని తావక బాహు[2]వాకఁడ యవని భరించెన్. 35

టీ. తునియలు = భూఖండములు, నొమ్మిదియట = నవసంఖ్యాకంబులఁట, మోచువారు = వహించెడువారు, పడునెనమండ్రట = అష్టాదిశసంఖ్యాసులఁట. నగనే ...హులు - నేకప=(గంటుబాము చేసెడు) దిగ్గజము లెనిమిదియును, కిటి = వరాహ మొక్కండును, కూర్మ = ఆదికూర్మ మొక్కండును, నగ = కులసీమల పర్వతంబు లేడును, అహులు = శేషుఁడొక్కండును. (ద్వంద్వాంతమున బహువచనము) వీరు, వీటికి లావరులు=పాటిబలవంతులు అని, తావక = నీసంబంధ మగు, బాహు వాకఁడ = భుజ మొక్కఁడే, అవనిన్ = భూమిని, భరించెన్ = పూనెను.

తా. కృష్ణదేవరాయలభుజము ముప్పు భూభారమును వహించియున్నవారగు నగ, వరాహ, సమత, కులపర్వత, శేషులను లెక్కించి పదునెనమండ్రని యెఱింగి భూభాగములు లెక్కించి భరతఖండాదినవఖండంబు లని తెలిసి యొక్కొక్క ఖండం బిద్దఱిద్దఱు వహించుచున్న ట్లూహించి వార లెట్టిబలవంతు లని యెగ్గించి యట్టితొమ్మిది ఖండంబులు గలభూమండల మంతయుఁ దాన వహించె నని భావము. ఈ పద్యంబు నందలి 'యఁట' శబ్దద్వయం బనంగీకారార్థకంబై యున్నది.

1. లెంతలావరు. 2. వొకటి.

సీ. తొలుదొల్త నుదయాద్రి శిలఁ దాఁకి [1]తీండ్రించు
నసిలోహమున వెచ్చనై జనించె
మఱి కొండవీఁ డెక్కి మార్కొని నలిగ్రొన
యలకసవాపాత్రు నంటి రాఁజె
నట సాఁగి జమ్మిలోయఁ బడి[1]వేఁగి దహించెఁ
గోనఁ బిట్టేర్చెఁ గొట్టానఁ బవిలెఁ
గనకగిరిస్ఫూర్తిఁ గరఁచె గౌతమిఁ గ్రాఁచె
నవల నాపొట్నూర [illegible] కొనియె

తే. [3]మాఁడెముల వ్రేల్చె [4]నొడ్డాది మసి యొనర్చెఁ
గటకపురిఁ గాల్చె గజరాజుఁ గలఁగి పఱవఁ
దోఁక చిచ్చన నొక సీఁ దురవగాహ
ఖేలనోగ్రప్రతాపాగ్ని కృష్ణరాయ. 36

టీ. కృష్ణరాయ = కృష్ణరాయమహారాజా. సీమ... [illegible] - ని = యొక్క, దురవగాహ = ప్రవేశింప శక్యముగానిదియు, ఖేలన్ = క్రీడించుచున్న, ఉగ్ర = తీక్ష్ణమగు, ప్రతాప = ప్రతాపమనెడు, అగ్ని = నిప్పు. తోఁకచిచ్చు = [illegible] యున్నట్లు, తొలుదొల్తన్ = ప్రప్రథమమున, ఉదయాద్రి = ఉదయగిరియను [illegible] మనియెడు చెప్పఁబడు [illegible], తీండ్రించు = [illegible] చేయు, అసి=ఖడ్గ మనియెడు, లోహమునన్ = [illegible] యను పత్రికయందు, వెచ్చనై = వేఁడిమిగలదైై, జనించెన్ = [illegible] చెను, (శిలామయుఁ [illegible] లోహపత్రికయందు నొరసినప్పుడు నిప్పుపుట్టు ననుట), మఱి = పిమ్మట, కొండవీఁడు = కొండవీటి దుర్గమును, ఎక్కి=ఆరోహించి, మార్కొని = ప్రతిఘటించి, నల్గ్రొను = నలఁగియున్న, అల = ఆ ప్రసిద్ధుండగు, [illegible]సవాపాత్రుఁ డనువానిని, (నల్గ్రొను = నలఁగిన, [illegible]సవాపాత్రున్ = కసవాపాత్రుఁడనుకసవును), అంటి = తాఁకి, రాఁజెన్ = పొగసెను, (అనిప్పు నలఁగిన కసవుపైఁ బడినప్పుడు రాఁజు ననుట). అటన్ = అచ్చట, సాఁగి = వెడలి, జమ్మిలోయఁబడి = జమ్మిలోయ యను ప్రదేశము ప్రవేశించి, (జమ్మిచెట్లు గల లోయలోఁ బడియును), వేఁగిన్ = వేఁగినాఁడును, దహించెన్ = కాల్చెను. పఱి = ప్రకాశించి, (కాల్చె ననుట), కోనన్ = కోనసీమను, బిట్టు = [illegible]నముగా, ఏర్చి = కాల్చి, కొట్టానఁ బగిలెన్ = ఘోట్టాణ మనుదేశమం దంటుకొనియెను. (జమ్మిచెట్టు గాల్చి [illegible] కొట్ట మనుగా శాల గాల్చి [illegible] ననుట), కనకగిరి =

---

1. [illegible], యసిలోహ. 2. [illegible]. 3. మాఁడుగుల వ్రేల్చె నొడ్డాది మసియొనర్చె. 4. నొడ్డాణి.

కనకదుర్గముయొక్క, నూత్నశ్రీకి = ఆధిక్యమును, కరఁజేకె = కరఁగఁజేసెను. (అగ్ని వలన బంగారము [illegible]), గోమిఁ బ్రోచెన్ = గోదావరిని [illegible] జేసెను, (అగ్నివలన జలంబులు [illegible]), [illegible] = [illegible]రమునను, ఆపొట్టూ రన్ = పొట్టూరను [illegible] ప్రదేశమునను, [illegible] = [illegible] చెను. (అగ్ని పొట్టుమీఁదఁ [illegible]). [illegible] = మాఁడెను [illegible] ప్రదేశములు. [illegible]. ఒడ్డాది = ఓఢ్రదేశమును, మసియొనర్చెన్ = [illegible] ముఁ [illegible]. ([illegible] బుగ్గి [illegible]), కటకపురికిన్ = [illegible] నుమసట్టి [illegible]. [illegible] జు = [illegible]. [illegible] = [illegible]. [illegible] = వలాం[illegible] [illegible]. [illegible] = [illegible]. [illegible] = పురవంటి [illegible]. [illegible] జరాజు = [illegible] గజశ్రేష్ఠుఁడు, [illegible] = [illegible] జూచి [illegible], [illegible] = [illegible] పెట్టెను.

[illegible] కృష్ణ[illegible] [illegible] ప్ర[illegible] [illegible] [illegible] క్రమించి [illegible] కొండవీటిపై [illegible] [illegible] ప్రసరించి [illegible] [illegible] జమ్మిలోయమీఁద [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] కోట్టముచు ప్రకాశించి [illegible] బాఁ[illegible] గోదావరి [illegible] పొట్టునూర [illegible] మన్నెప్రదేశము [illegible] [illegible] ఓఢ్రదేశము [illegible] గజపతి [illegible] నల్లు కటకపురి [illegible] [illegible] ప్ర[illegible] [illegible] [illegible] నయ్య గ్ని [illegible] [illegible] [illegible] కన్తైయ[illegible] [illegible] బుట్టి [illegible] [illegible] [illegible] ప్రతాపాగ్ని. [illegible] [illegible] రాఁజు [illegible] జమ్మిచెట్లమీఁద పెరిగెట్లమీఁదఁ [illegible] [illegible] మంటుకొని కనకదుర్గ [illegible] [illegible] గోదావరి [illegible] [illegible] [illegible] పొట్టునూ[illegible] [illegible] పొట్టుమీఁదఁ ప్ర[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] నివ సించు [illegible] [illegible] [illegible] యని [illegible] శబ్దములవలన [illegible] [illegible] దోఁచుచున్నవి.

ఉ. చిత్రము కృష్ణరాయనృపశేఖర నీదగుధాటి కోడి స
ర్వత్ర నిలింపకామినులకవాడకుఁ గాఁపులు వోదు రత్కల
క్షత్రియపాత్రు లెల్లఁ గసుగందని[1] మేనులఁ దొంటిపెద్ద లే
సూత్రముఁ బన్నినారో బలసూదనువీఁటికిఁ గొండవీఁటికిన్. 37

టీ. కృష్ణరాయనృపశేఖర = ఓకృష్ణరాయభూపాలశ్రేష్ఠుఁడా! నీదగు = నీసం బంధమగు, ధాటికిన్ = ఔద్ధత్యముచేత, (ఇది విభక్తివ్యత్యయము), ఓడి=హతులై,

1. లాగుల.

సర్వత్ర = అన్నిదేశములరాజులు. నిలింపకామినులవాడకున్ = అప్సరస్త్రీలవాడకు, (అనఁగా స్వర్గమున కనుట. యుద్ధమునఁ జచ్చినవారు స్వర్గమందలి యచ్చరల యిండ్లకుఁ బోవుదు రని వర్ణించుట కవిసంప్రదాయము). కాఁపులు వోదురు = కాఁపురముగాఁ బోవుచుందురు. నీపగు=నీసంబంధియగు, ధాటికిన్=దాడినెట్టుటకు, ఓడి = భయంపడి, ఉత్కల...లెల్లన్ - ఉత్కల = ఓఢ్ర)దేశమునందు, క్షత్రియపాత్రులెల్లన్ = పాత్రనామధేయు లగురాజు లందఱును. కనుఁగొనని = లే[illegible]మునెవనియుట్టి, (కను వృచేతఁ గనఁబడని యని మఱియొక యర్థము). మేనులన్ = శరీరములచేతను. నిలింప కామినుల=దేవతాస్త్రీలయొక్క. వాడకున్ = పట్టణమునకు. కాఁపురవోదురు=కాఁపురము లేఁగుదురు. తొంటిపెద్దలు = పూర్వులైనపెద్దలు, బలుగూనపీటికిన్ = ఇంద్ర పట్టణ మగుస్వర్గమునకును. కొండవీటికిన్ = కొండవీడనుపట్టణమునకు. ఏసూత్రమునన్ =ఏట్టిసూత్రమున. వన్నినారో=గణించినారో. చిత్రము=ఆశ్చర్యము.

తా. కృష్ణరాయనృపశేఖరా! నీవు దాడి వెడలినప్పు డుత్కలదేశపు రాజులు భయపడి గళితచిత్తులై శరీరములతో దేవతాస్త్రీ లున్నపట్టణమునకు కాఁపురములు పోయెదరు; స్వర్గమునకును, కొండవీటికిని పూర్వులు చెప్ప లేమిసూత్రము వన్నిరో కదా! ఇది చిత్రము - అనఁగా లోకమునఁ [illegible] శత్రుశరముల వలనిశస్త్రఘాతములతో [illegible] మడిసినవారికే వీరస్వర్గము గలుగుఁ గాక! [illegible] బ్రతికినవారికి స్వర్గసౌఖ్య మెట్లబ్బును? సశరీరస్వర్గ మెట్లు గల్గు నని తలఁప [illegible] విష్ణుమాత్రు [illegible] ఉత్కలదేశస్థు లగు రాజులు పూర్తిగ గఱచి గాయ పడని శరీరముతోఁ గొండవీడు పట్టి [illegible] మహేంద్ర పదమునకు సమానము [illegible] దేవతాస్త్రీలయిండ్లకుఁ గాఁపురముగాఁ బోవు రని భావము. వసువు గణచిన [illegible] శబ్దార్థము. [illegible] 'స్వాస్మిన్నిమ్నః కిరాతశ్చ' యనియు, '[illegible]' అనియు [illegible] దేవతాస్థ ముసు, [illegible]ర్థము నభముంజేసి యూర్ధ్వముమీఁదను బలుగూనపీటి దనుశబ్దము మీఁదను శ్లేషఁ దగి యిట్టి యర్థము వచ్చునట్లు చమత్కరింపఁబడియెను. ఇట బలు గూనపీఁ డనఁగా సమరాంగణము మని కొందఱు అందురు.

ఉ. కూరిమిఁ గృష్ణరాయనృపకుంజర చేరెఁ గళింగరాజ్యల
క్ష్మీరమణీలలామ నిను ; మిన్నులు ముట్టినమోహనాలతోఁ
గారణ మట్లు లక్ష్మి గనుఁగందని వేడుకఁ గృష్ణరాయనిం
జేరునకాక వావి [1]సెడఁ ; జెందునె సోదరుఁ డైనరుద్రునిన్. 38

టీ. కృష్ణరాయనృపకుంజర = కృష్ణరాయభూపాలశ్రేష్ఠుఁడా! కళింగరాజ్య లక్ష్మీరమణీలలామ = కళింగదేశరాజ్యలక్ష్మియనెడుపాలఁతిమిన్న, కూరిమిన్ = ప్రేమ

1. చెడి.

చేతను, మిన్నులుముట్టిన=ఆకాశమంటిన, మోహనాలతోఁ = ఏనుఁగులతో. (కళింగ పతి గజపతి యగుట నని భావము. మోహనాలు అనఁగా గోటయందలి శత్రునిరసన సాధనము లని కొందఱు అందురు. అప్పుడును [illegible] తెచ్చినాఁ డని భావము). మోహనాలతోఁ = మోహములతో, నినుఁ జేరక = నిన్నుఁ బొందకపోయి, కారణమట్లు = ఆక్రమమున నే పోతుగ. లక్ష్మి = శ్రీదేవి, కృష్ణరాయనిన్ = శ్రీకృష్ణదేవుని, కసుగందని=వాడిపోని, పెండ్లాడన్ = ప్రీతి[illegible]. [illegible] = పొందుచేయుటకు, సోదరుఁ డైన=సహోదరుఁడగు, చంద్రునిన్ = చంద్రదేవుని. [illegible] = [illegible] వెడపోవునట్లు, చేయుచు = చేయుచు. చెఱుపు [illegible].

తా. కృష్ణరాయా! కళింగరాజ్యలక్ష్మి యతిప్రేమముచేత నిన్నే చేరను గాని ప్రతాపరుద్రునిఁ జేరఁబోదు. ఏల యనఁగా నాకళింగరాజ్యలక్ష్మి లక్ష్మి యనునామ మును వహించుటచేసి యనఁగ శ్రియనుఁ దగుకృష్ణనామము వహించిన నిన్నే చేరును గాని తనకు సోదరుఁ డగుచంద్రునినామము వహించిన ప్రతాపరుద్రునిఁ బొందదు దని భావము. లక్ష్మీదేవికిఁ జంద్రదేవుఁడు సహోదరుఁ డౌట యాగమప్రసిద్ధము.

సీ. కచసక్తఫణికంచుకము మౌళి వీరకే
  దారంపుఁ బాగచందంబు నొందఁ
గలయ నంగమున మర్కటకీటకృత మైన
  మగ్గంబు నేత్రసంబంధ వహింప
ధ్వాంతిగహ్వరశిలాతలాడితాళిక చిక్క
  ణాస్రపంకము చంద్రకమై పొసంగఁ
దసుభృశభ్రాంతవేష్టనలగ్నబర్హి బ
  ర్హంబు మువ్వన్నె చుంగె నై చెలంగ
తే. నిద్ర మేల్కాంచి నెలయేట నీడఁ గాంచి
గోపవేషంబు నెడి తొంటి భూపవేష
మగుట యవ్వనమహిమఁ గా నలికి యచటు
విడుచు గజరాజు నీధాటి [1]వింధ్యవాటి. 39

టీ. కచ = జుట్టునందు, సక్త=తగులుకొన్న, ఫణికంచుకము = పాముకుబుసము, మౌళిన్ = శిరస్సునందు, వీరకేదారంపు = వీరకేదారమనియెడిపేరుగల, పాగ = ఉష్ణీషముయొక్క, చందంబున్ = రీతిని, ఒందన్ = పొందఁగా, కలయన్ = కలియునట్లు, (అంతట ననుట), అంగమునన్ = శరీరమునందు, మర్కటకీట = సాలెపురుగు

1. వింధ్యశిఖరి.

చేతను, ని. 'లూతాస్త్రీ తన్తువాయోర్ణనాభమర్కటకాస్సమాః', కృత = చేయఁబడిన, మర్గంబు = తంతురచన, నేత్రసంపద - నేత్ర=వలిపెంపువలువయొక్క, సంపద = సంపత్తును, వహింపక = తాల్పఁగాను, ని. 'స్యాజ్జటాంశుకయోర్నేత్రమ్', ధ్వాంత... కము - ధ్వాంతగహ్వర = చీఁకటిగుహయందలి, శిలా = ఱాతిచేతను, తాడిత = పొడువఁబడిన, అళిక = నొసటియందలి, ని. 'లలాటమళికంగోధిః', చిక్కణ = చట్టమయిన, అస్ర=రక్తముయొక్క, పంకము = బురుద, చంద్రమై = చెందిరమై, (సిందూరమై యనుట), పొసంగ = ఒప్పుచుండఁగా, తను...గ్ధంబు - తను = శరీరముయొక్క, భృశ = అధికమగు, శ్రాంత = బడలికచేతనైన, వేష్టన = పొర్లాడుటచేతను, లగ్న = కఱచుకొన్న, బర్హిబర్హంబు = నెమ్మిపురి, ముష్వన్నెచుంగై = మూఁడువన్నెము లనఁగా నీలరక్త పీతవర్ణములు గల యుత్తరీయపుఁజెఱఁగై, చెలంగ = ప్రకాశించుచుండఁగా, నిద్రమేల్కాంచి = నిద్దురమేల్కని, సెలయేటి = కొండవాఁకయందు, నీడఁ గాంచి= నీడఁజూచుకొని, గోపవేషంబు = తాను గయిచిన గొల్లనివేషము, చెడి = పోయి, తొంటి =పూర్వము నున్న, భూపవేషము = రాజవేషము, అగుట = సంభవించుట, అవ్వనమహిమఁగాక = అవనసంబాధియయిన మహిమచేత నని, (శంకించి యనుట), అలికి = భయపడి, గజరాజు = గజపతి, నీఘాటిక = నీదాడిచేతను, వింధ్యవాటిక = వింధ్యపర్వతప్రాంతమందు, (-చటుల=తా) నున్నయాప్రదేశమును, విడుమక = వదలును.

తా. నీవు దాడి వెడలినప్పుడు గజపతి భయపడి కళింగదేశము విడిచి వింధ్య పర్వతమునకు వలస పోయి యచ్చటఁ బసులఁ గాచువానిసాహసముతో నొకయరణ్యములోని చీఁకటిగుహలోఁ బ్రవేశించి వడివడిగాఁ బోవుచుండ నాగుహలో నున్న యొక్క ఱాయి నొసలు దాఁకెను. దానివలనఁ గ్రొత్తనెత్తు రొలికి చేటుగానియెను. తత్ప్రదేశంబునకే యాయాసముచేత నిదురించి మేలుకొని యాసమీపమునందుఁ బ్రవహించెడుసెలయేటినీటిలో నీడఁ జూచుకొని తాను నిద్రవోవుచుండఁగా నాగుహలో నుండెడుపాఁపకుబుసము జుట్టుకొనఁ గఱచుకొనెను గావున నది యతఁడు గానక భయభ్రాంతిచేత నుష్ణీష మనియును, దాను నిద్రించునప్పుడు తద్గుహలో నొక్కసాలె పురుగు తనమీఁద మర్గంపుసేత నేయఁగా నది వలువల్లా యనియును, మున్ను చెప్పఁబడిననొసటిగాయము సిందూరపుఁదిలక మనియును, ఆగుహలోఁ దాను మిక్కిలి బడలికచేతఁ బొర్లాడుటంజేసి చెమర్చి యున్నతనశరీర మెల్ల నంటికొన్న నెమలిపింఛము చిత్రవస్త్ర మనియును, భ్రాంతికజ్ఞానమును బొంది తాను గుహలోఁ బ్రవేశించు నప్పుడు వహించి యున్నగోపాలవేషము రూపుచెడి తొల్లిటిభూపాలవేషము వచ్చెనే యిది యీవనమాహాత్మ్యముచేతఁ గాఁబోలు ననియు వగచి యావేషముతో నచ్చట నివసించుటకు నీవలనిభయముచే నిచ్చగింపక యావలఁ గదలు నని భావము.

చ. అభి రతిఁ గృష్ణరాయ విజ యాంకము లీవు లిఖించి తాళస
న్నిభముగఁ బొట్నూరికడ నిల్పినకంబము సింహభూధర
ప్రభుతిరునాళ్లకుం డిగుసు రప్రకరంబు కళింగమేదినీ
విభునపకీర్తికజ్జలము వేమఱుఁ బెట్టి పఠించు నిచ్చలున్. 40

టీ. కృష్ణరాయ = కృష్ణదేవరాయా, విజయాంకములు - విజయ = గెలుపునకు సంబంధించిన, అంకములు = బిరుదములను, ఈవు = నీవు, లిఖించి = వ్రాసి, పొట్నూరికడన్ = పొట్నూరిసమీపమునందు, తాళసన్నిభముగన్ = తాటిచెట్టుపొడవునకు సమానమగు నట్లు, నిల్పిన = నాటించిన, కంబము = స్తంభము, సింహ...ళ్ళకున్ - సింహభూధర ప్రభు = సింహాచలస్వామియొక్క, తిరునాళ్లకున్ = బ్రహ్మోత్సవమునకు, డిగు = దిగివచ్చెడు, సురప్రకరంబు = దేవసమూహము, కళింగమేదినీవిభు = కళింగ దేశాధీశ్వరుం డగుగజపతియొక్క, అపకీర్తి = అపయశస్సనెడు, కజ్జలము = కాటుక నీరు, వేమఱున్ = పలుమాఱును, పెట్టి = కప్పువేసి, నిచ్చలున్ = నిత్యమును, అభిరతిన్ = ఆసక్తిచేతను, పఠించున్ = చదువును.

తా. నీవు విజయశాసనమును వ్రాయించి పొట్నూరియొద్ద నాటించినజయస్తంభమునందలి యక్షరములు లెస్సగా నగపడమిం జేసి గజపతియపకీర్తి యనెడునల్లని కప్పువేసి దేవతలు సింహాచలస్వామితిరునాళ్లకు వచ్చినప్పుడెల్ల మిక్కిలి యాసక్తిచేతఁ జదువుదు రని భావము. (తాటియాకులమీఁద వ్రాయఁబడిన యక్షరములు స్పష్టముగా నగపడనిచో నల్లని రంగుపూసి చదువుచుండుట ప్రసిద్ధము.) అట్లె శాసనములను గూడఁ బఠింతు రని భావము.

సీ. సనకాదిదివిజయ స్కరిఫాలఁ గోపించం
    దనపుం డ్రవళ్లిక ల్వాకి నాకి
నెలసి హాహాహూహూ పులచండెయులతంత్రి
    ద్రెవ్వ సింగిణులుగాఁ దివిచి తివిచి
సప్తర్షి కృత్తివియ జ్ఞ వాలుకాలింగ
    సమితి ముచ్చెలకోళ్ళఁ జమరి చమరి
రంభాప్రధానాప్స రస్సృణిసూకోజకుం
    భంబు లెచ్చటఁ గన్నఁ బట్టి పట్టి
తే. తిరుగు హరిపురిసుగతను సుగల మనగి
    బహుళహాళహాళి[2]భరితక ల్బరిగసగ

---

1. నుతి. 2. భృతకలబ.

సగరపురవర పరిబృఢ కే జవనయవన
పృతన భవదసి ననిఁ దెగి కే కృష్ణరాయ. 41

టీ. కృష్ణరాయ = కృష్ణదేవరాయా ! బహు...ళన - బహుళ = దట్టమైన, హళి హళి = హలాహలిచేతను, భరిత=ని పఁబడిన, కల్బురిగనగర=కల్బురిగపట్టణముయొక్కయు, సగరపురవర - సగర = సగరునియొక్క, పురవర = పట్టణశ్రేష్ఠ మగు నయోధ్య యొక్కయు, పరిబృఢ = దొరలైన, జవన = వేగముగల, యవన = తురకలయొక్క, పృతన = సైన్యము, అనిః = యుద్ధమునందు, భవదసిః - భవత్ = నీయొక్క, అసిః = ఖడ్గముచేతను, తెగి = ఖండింపఁబడి మృతినొంది, హరి...రలః - హరి = దేవేంద్రుని యొక్క, పురిః = పట్టణమగు నమరావతియందు, సురతరు = కల్పవృక్షములయందలి, సురలః = మద్యములను, మరగి = అలవాటు చేసికొని, సన...వ్రక్షల్ - సనకాది = సనకస నందనాదులగు, దివిజమస్కరి = దేవమునులయొక్క, ని. 'భిక్షుః పరివ్రాట్ కర్మంది పారాశర్యపి మస్కరీ'. అమ. - ఫాల = లలాటములయందలి, గోపిచందన = మృత్తివిశేషము యొక్క, పుండ్రవ్రక్షల్ = తీరుగలవంటి యూర్ధ్వపుండ్రములను, నాకినాకి = మాటి మాటికిని నాలుకలతో నాకుచు, హాహా...తంత్రి - హాహాహూహూహువులు = హాహా హూహువు లనెడుదేవగాయకులయొక్క, మండియల = వీణలయొక్క, తంత్రి = తంతు వులు, త్రెవ్వఁ = తెగిపోవునట్లు, సెలసి = గుంజుకొని, సింగిణులుగాఁ = ధనుస్సులగు నట్లు, తివిచితివిచి = ఆకర్షించి యాకర్షించి, సప్త...సమితిః - సప్తర్షి = సప్త మహర్షులచేతను, కృప = చేయఁబడిన, వియత్ ఝర = ఆకాశగంగయందలి, వాలుకా లింగ = సైకతలింగములయొక్క, సమితిః = సమూహమును, ముచ్చెలకాళ్లః = ముచ్చెలుదొడిగియున్న కాళ్లచేతను, చమరిచమరి = తాచి తాచి, రంభా...భంబుల్ - రంభా ప్రధాన = రంభ మొదలుగాఁగల, అప్సరః = అచ్చరలయొక్క, పృథు = పెద్దవి యగు, ఉరోజకుంభంబులు = కుండలవంటి స్తనములను, ఎచ్చటఁ గన్నః = ఎక్కడఁ జూచినను, పట్టిపట్టి = పట్టుకొనిపట్టుకొని, తిరుగుః = సంచరించును.

తా. కృష్ణరాయా ! అధిక కోలాహలధ్వని గలకల్బురిగపట్టణముయొక్కయు, నయోధ్యయొక్కయు నాథులగు తురకలసేనాజనులు యుద్ధమునందు నీఖడ్గప్రహారము చేత మృతులై స్వర్గమందుఁ జేరియును దొల్లి వారు భూమిపై నున్నప్పటివలెనే యచ్చటను గల్పవృక్షమద్యములు పానము సేయుచును దేవమునులగోపిచందనపుండ్ర ముల నాకుచును మోహసందనముచేత గంధర్వులవీణలు దామును లాగికొని విండ్లువంచి నట్లు వంచుచును, సప్తమహామును లాకాశగంగాతీరములఁ జేయుచున్నసైకతలింగముల రూపుమాపుచును, రంభ మొదలగునచ్చరలగబ్బిగుబ్బలఁ బట్టుకొనుచుఁ బూర్వప్రకృతి వాసన వదలక తిరుగుచున్నా రని భావము.

మ. అలుక న్ఘోటకఘట్టికాఖురపుటీహల్యా న్ఖురాసానిపు
చ్ఛలు వోదున్ని చలచ్చమూగజమదాసారప్లుతి స్ఫీ ర్తి పు
ష్కలసస్యంబిడి యేకఘాటి భళిరా కట్టించితో దృష్టి కే
దులఖా నోగ్రకపాల మర్థపహరిద్భూజాంగలశ్రేణికన్. 42

టీ. అలుకన్ = కోపముచేతను, ఘోటకఘట్టి...హల్యాన్ - ఘోటక = గుఱ్ఱముల యొక్క, ఘట్టికా=దండుయొక్క, ఖురపుటీ=డొప్పలవంటి గిట్టలనియెడు, హల్యాన్ = నాగళ్లగుంపుచేతను, ఖురా...చ్ఛలు - ఖురాసాని = ఖురాసానిదేశస్థులగు మ్లేచ్ఛులనియెడు, పుచ్ఛలు=పుచ్చచెట్లు, (ఖురాసానిపుచ్చ లనఁగాఁ దురకల కభీష్టము లైనయా దేశపుఁబుచ్చచెట్లనియును జెప్పవచ్చును), వోదున్ని=వెడఁదున్ని, చల...ప్లుతిన్ - చలత్=నడుచుచున్న, చమూ=సేనయందలి, గజ=ఏనుఁగులయొక్క, మదాసార= మదధారాసంపాతమనియెడుధారావృష్టి యొక్క, ప్లుతిన్ = పడుపుటచేత నయినపదను చేతను, కీర్తి...స్యంబు-కీర్తి=యశస్సనియెడు, పుష్కల=సమృద్ధమగు, సస్యంబున్= పైరును, ఇడి=ఉనిచి. ఏకఘాటిన్-ఏక=ముఖ్యమగు, ఘాటిన్=దాడిచేతను. దృష్టికిన్=వెఱబొమ్మకొఱకు, ఏదు...లమున్ - ఏదులఖాన = ఏదులఖానుఁ డను మ్లేచ్ఛుని యొక్క, ఉగ్ర=భయంకరమగు, కపాలమున్=పుఱ్ఱెను, అర్థ...ణికన్-అర్థప= కుబేరునియొక్క,హరిత్ = దిక్కుయొక్క, భూ=భూమియందలి, జాంగల=మెట్టచేల యొక్క, శ్రేణికన్=పఙ్క్తియందు, కట్టించితో(న్)=కట్టించితివి. భళిరా=ఆశ్చర్యము.

తా. కృష్ణదేవరాయా ! నీ వుత్తరదేశమందు గుఱ్ఱపు దండుతో వెడలి ఖురాసాను లను మ్లేచ్ఛుల నశింపఁజేసి యచ్చట నీకీర్తి నిలిపి యేదులఖానుఁ డను పేరుగల మ్లేచ్ఛునితల నఱికి ప్రేలఁ గట్టించితివి గావున నది యాదేశమందు మొలవవేయఁబడిన నీకీర్తి యనెడుపైరుగల మెట్టచేలకు దృష్టిపరిహారార్థముగా నెత్తించిన తలపుఱ్ఱె యవలె నుండెను; ఏమాశ్చర్యము !

చ. సుమతిఁ బునఃపునారచితషోడశదానపరంపరావసం
తములఁ ననంతవిత్తము[1]నసీనంత ననంతమహోగ్రహారబ్బం
దమును నొసంగుని న్నొడసికానా రెం రాక కదా నిలింపభూ
జములు వహించు దుఃఖశము షట్పదకోకిలకైతవంబునన్. 43

టీ. సుమ...ములన్ - సుమతిన్=మంచిమనస్సుచేతను, పునఃపునః=మాటిమాటికిని, రచిత=చేయఁబడిన, షోడశదాన పదియాఱుదానములయొక్క, పరంపరా= సమూహమనియెడు, వసంతములన్ = వసంతకాలములయందు, అనం...మున్-అనంత= కడలేని, విత్తమున్ = ధనమును, అనంతన్ = భూమిని, అనంత . దమును-అనంత=

1. లనంత.

నశింపని, మహత్=గొప్పవగు, అగ్రహార=విప్రవృత్తులయొక్క, బృందమును=సమూహమును, ఒసగు=ఇచ్చునట్టి. నిన్ను, ఒఱసి = కలహించి, తారు=తాము, ఎనరాకకదా=సరిరాకకదా, (అది హేతువుగా ననుట), నిలింపభూజములు = కల్పవృక్షములు, షట్ప...బునకా - షట్పద = తుమ్మెద లనియెడు, కోకిల = కోయిలలనియెడు, కైతవంబునకా = నెపముచేతను, దుర్యశముకా = అపకీర్తిని, వహించుకా = మోయుచుండును.

తా. కృష్ణదేవరాయలు సేయు షోడశదానపఙ్క్తియను వసంతకాలములయందు మిక్కిలి ద్రవ్యమును బుడమియు మహాగ్రహారము లొసంగఁగా వసంతకాలములయందు దాతృత్వమును వహించెడు కల్పవృక్షము లనాదములేని విత్తాదు లీయలేక తుమ్మెదలు కోయిలలు అనుమిషనేర సాక్షి చేయించెను. వృక్షములయావి శాఖాంతములు లతాంతములు మొదలయినవి కావున ననాదములుగా నియ్యాజాల వనియును వసంత కాలములయందుఁ దుమ్మెదలు గోయిలలు వృక్షములమీఁదఁ జేరి యుండుట స్వభావసిద్ధం బగుటంజేసి యవి యపయశస్సూచకంబులై యున్న వనియును భావము.

తే. ప్రబలరాజాధిరాజ వీరప్రతాప
రాజపరమేశ్వరార్థ దుర్గాన టేశ
సాహితీసమరాంగణసార్వభౌమ
కృష్ణరాయేంద్ర కృతి వినిర్మింపు మనిరి. 44

టీ. ప్రబలరాజాధిరాజవీరప్రతాప, రాజపరమేశ్వరార్థదుర్గానటేశ, (ఇవి బిరుదాంకములు), సాహితీసమరాంగణసార్వభౌమ - సాహితీ=సాహిత్యమందును, సమరాంగణ=యుద్ధరంగమందును, సార్వభౌమ=చక్రవర్తివైన, కృష్ణరాయేంద్ర=కృష్ణరాయ భూపాలా, కృతి-ప్రబంధమును, వినిర్మింపు మనిరి=రచింపుమని చెప్పిరి.

తా. సులభము.

వ. అని విన్నవించినఁ బ్రహృష్టాంతరంగుండ నై. 45

టీ. అని=ఈప్రకారంబున, విన్నవించినకా = మనవిచేయఁగా, (మహాప్రభు వగుటంజేసి పండితులును విన్నవించి రనుట), ప్రహృ...డనై - ప్రహృష్ట=సంతసించిన, అంతరంగుండనై=మనస్సు గలవాఁడనై యని ముందటి కన్వయము.

—॰ షష్ఠ్యంతములు ॰—

క. అంభోధికన్యకాకుచ, కుంభోంభితఘుసృణమసృణగురువక్షునకుకా
జంభారిముఖాధ్యక్షున, కంభోజాక్షునకు సామిహార్యక్షునకుకా. 46

టీ. అంభోధి...నకున్-అంభోధి = సముద్రునికి, కన్యకా = పుత్రికయగు లక్ష్మియొక్క, కుచకుంభ = కలశములవంటి కుచములయందు, ఉంభిత = పూయఁబడిన, ఘుసృణ = కుంకుమముచేత, మసృణ = స్నిగ్ధమగు, గురువిశాలమగు, వక్షునకున్ = వక్షస్థలముగలవానికి, జంభారి...నకున్-జంభారి = దేవేంద్రుఁడు, ముఖ = మొదలగువారికి, అభ్యక్షునకున్ = నాథుఁడగువానికిని, అంభోజాక్షునకున్ - అంభోజ = కమలముల వంటి, అక్షునకున్ = నేత్రములుగలవానికి, సామిహర్యక్షునకున్ - సామి=అర్ధభాగము, హర్యక్షునకున్ = సింహముగలవానికి, 'సామిత్వర్ధే' యని యమరము (నరసింహాకృతి కలిగినవాఁ డనుట).

తా. సులభము.

క. మర్దితకాళియఫణికిం గపర్దిభృదజబింబితాచ్ఛపదనఖఘృణికిన్
దోర్దండశార్ఙ్గకిణికఘ, కర్దమదినమణికి దనుజకరివరసృణికిన్. 47

టీ. మర్ది...ణికిన్-మర్దిత = మర్దింపఁబడిన, కాళియ = కాళియుఁడను పేరుగల, ఫణికిన్ = సర్పముగలవానికి, (కాళియుఁడను నాగేంద్రునిశిరస్సుమీఁద శ్రీకృష్ణుఁడు తాండవము సలిపె ననుట), కపర్ది...ణికిన్ - కపర్ద = జటాజూటమును, భృత్ = ధరించిన శివునిచేతను, అజ = బ్రహ్మదేవునిచేతను, బింబిత = ప్రతిఫలింపఁబడిన, అచ్ఛ = పరిశుద్ధములగు, పద = పాదములయొక్క, నఖ = గోళ్లయొక్క, ఘృణికిన్ = కాంతులు గలవానికి, (పంచాస్యచతురాస్యులు విష్ణుని పాదములను నమస్కరింతు రనుట), దోర్దండ...ణికిన్-దోర్దండ = దండమువంటి భుజమునందలి, శార్ఙ్గ = శార్ఙ్గ మను పేరు గల ధనుస్సుయొక్క, కిణికిన్ = కాయలుగలవానికి (శార్ఙ్గకోదండమునొఁ అంటుటవలనఁ గాయలు గాచిన బాహువు గలవాఁ డనుట). అఘ...మణికిన్ - అఘ=పాపము లనెడు, కర్దమ = బురదకు, దినమణికిన్ = సూర్యుఁడగువానికిన్, (సూర్యుఁడు బురద నెండించినట్లు పాపములను శోషింపఁ జేయువాని కనుట), దనుజ...సృణికిన్-దనుజ=రక్కసు లనియెడు, కరివర = గజశ్రేష్ఠములకు, సృణికిన్ = అంకుశమగువానికిని.

తా. సులభము.

క. గుహాపుష్కరిణీతటఘున, గహనగుహాఖేటవంచకపులిందునకున్ [న్.
ద్రుహిణాండతుందునకయా, వహదీర్ఘాపాంగకరుణ వాస్యేందునకు

టీ. గుహా...నకున్ - గుహాపుష్కరిణీ = కుమార పుష్కరిణియొక్క, తట = దరియందు, ఘన = దట్టమగు, గహనగుహా = గుహావటివనమందు, ఆఖేట = వేఁటయందు, వంచకపులిందునకున్ = మాయచెంచువాఁడగువానికిని, ద్రుహి......నకున్ - ద్రుహిణాండ = బ్రహ్మాండములు, తుందునకున్ = కడుపునందుఁగలవానికి, అయా...నకున్ - అయ=శుభములను, ఆవహ = ఆవహింపఁజేసెడు, దీర్ఘ = వాడికలగు, అపాంగ = కడ

గన్నులయందు, కరుణవాః = దయారసముయొక్క, స్యందునకున్ = జాఱుటగలవాని కిని, (నేత్రాంతములయందుఁ గరుణారసము దొరఁగుచున్న దనుట).

తా. సులభము.

క. బంధురరథాంగధారా, గంధవహోత్తజ్వలచ్ఛిఖాపటలపున
స్సంధుక్షణఘృతరాహు, లాంధోసృక్స్రుతికి వేంకటాచలపతికిన్.

టీ. బంధుర...తికిన్ - బంధుర = ఘనమైన, రథాంగ = చక్రముయొక్క, ధారా = అంచుయొక్క, గంధవహోత్త = వాయుసఖుఁడగునగ్నిహోత్రముయొక్క, జ్వలత్ = మండుచున్న, శిఖా=జ్వాలలయొక్క, పటల = సమూహముయొక్క, పునస్సంధుక్షణ=పునస్సంధానకర్మయందు, ఘృత=ఆజ్యమైన, రాహు=రాహు వనెడు, పలాంధః- పల=మాంసమే, అంధః=అశనముగాఁ గలరాక్షసునియొక్క, అసృక్ = రక్తముయొక్క, స్రుతికిన్ = స్రావముగల, వేంకటాచలపతికిన్ = వెంకటాచలరమణునకు ఈ వేంకటాచల పతికి నను విశేష్యమునకుఁ బూర్వోక్తములగు షష్ఠ్యంతశబ్దములు విశేషణములు.

తా. సుదర్శన చక్ర ధారాగ్నియందు రాక్షసులను హోమము చేయుట కా యగ్నియొక్క పునస్సంధాన కర్మమునందు రాహువుయొక్క కంఠరక్త స్రావ మాజ్యమై యుండెను.

కథాప్రారంభము

వ. నా విన్నవింపం బూను నాముక్తమాల్యదా మహాప్రబంధంబునకుఁ
కథాక్రమం బెట్టి దనిన. 50

టీ. నావిన్న...నకున్ - నావిన్నవింపంబూను= నేను రచించి మీకు విన్నవించు కొనఁదలఁచిన, ఆముక్త...నకున్ - ఆముక్త = అనుభవించి విడువఁబడిన, మాల్య = విరులసరాలను, దా=ఇచ్చినచూడికుడుత్తనాంచారను నామె కథ కలిగిన యీ ప్రబంధ మునకు, కథాక్రమంబు, ఎట్టి దనినన్ = ఎటువంటి దనఁగా.

తా. సులభము.

మ. లలితోద్యానపరంపరాపిక శుకాలాపప్రతిధ్వానము
[1]ల్వలభీనీలహరిన్మణీపికశుకభ్రాంతిస్వప్రభ్రమం బూన్ప మి
న్నులతో రాయుసువర్ణసౌధముల నెంతయుం జూడఁ జెన్నొందె శ్రీ
విలుబుత్తూరు నెలంగుఁ బాండ్యనగరోర్వీరత్నసీమంత మై. 51

1. బలభిన్నీల.

టీ. శ్రీవిలుబుత్తూరు = శ్రీవిల్లిపుత్తూరనుపట్టణము, పాండ్య...సీమంతమై - పాండ్య = పాండ్యదేశమండలి, నగర = పట్టణమగు మధురయొక్క, ఉర్వీ = భూమికి, రత్నసీమంతమై = మానికపుఁబాపటబొట్టై, లలితో...ముల్ - లలిత = ఒప్పుచున్న, ఉద్యాన = ఎలదోఁటలయొక్క, పరంపరా = గుంపులయందలి, పిక = కోయిలల యొక్కయు, శుక = చిలుకలయొక్కయు, ఆలాప = పలుకులయొక్క, ప్రతిధ్వాన ములన్ = ప్రతిధ్వనులు, వలభీ...భ్రమాబు - వలభీ = మునుఁగాగులయందలి, నీల = నీలములయొక్కయు, హరిన్మణీ = గరుడపచ్చలయొక్కయు, పిక కోయిలలయొక్కయు, శుక = చిలుకలయొక్కయు, స్వాన = పలుకులయొక్క, భ్రమాబు = భ్రాంతిచే, ఉన్నస్వర్ = వహింపఁజేయఁగా, మిన్నులతోన్ = ఆకాశముతో. రాయు = ఒరయు చుండెడు, సువర్ణసౌధములన్ = బంగరుమేడలను, వింతగా జూడన్ = వివిక్కానఁ జూచినను, చెన్నొందు = శృంగారమై, వెలుఁగున్ = ప్రకాశించును. (విల్లిపుత్తూరు అనుటయే సాధువు.)

తా. పాండ్యదేశమందలి భూమి యనెడు నాతికి బాపటబొట్టువోలె నొప్పుచున్న శ్రీవిల్లిపుత్తూరుసమీపమున గల యుద్యానములందలి కోయిలలు చిలుకలు గూయుచుండఁగా నాసి కామందలు ప్రతిధ్వనులు సేయు నప్పట్టణ వీథులలోని యెడు మార్గములు తల యెత్తి చూడఁగా నక్షత్రములు లగు మేడలయొక్క వాసా రులయందు నీలములతోఁ జెక్కఁబడియున్న కోయిలలను మరకతంబులచేఁ జెక్కఁ బడిన చిలుకలును గానరాఁగా నీపక్షులే యాధ్వనులు సేయుచున్న వన్న ట్లుండు నని యును నావిల్లిపుత్తూరిలోని బంగారుమేడలు మిన్నంటి యున్న వనియును భావము.

చ. మలఁచి పయోజకోశములమాడ్కి నొనర్చినపద్మరాగపుం
  గలశపుటెట్టిడాల్బొమిడికంబులతో నపరంజియోడుబి
  ల్లల నలవైజయంతముఁ జలంబునఁ గెల్వఁగ దంశితంబులై
  నిలిచినయట్లు మాడువు లనేకము లుల్లసిలున్ బురంబునన్. 62

టీ. మలఁచి = త్రొగిచి, పయోజ...మాడ్కిన్ - పయోజ = కమలముల యొక్క, కోశములమాడ్కిన్ = మొగ్గలవలెను, ఒనర్చిన = చేసినట్టి, పద్మ...లతోన్ - పద్మరాగపు = కెంపులయొక్క, కలశపు = కలశము లనియెడు, ఎట్టిడాల్ = రక్త కాంతిగల, బొమిడికంబులతోన్ = శిరస్త్రాణములతో, (ఇచ్చటఁ బద్మరాగపుఁగలశపు టెట్టిడాలనుచోటను, 'సమ్మోహతే' అనుసూత్రమువలనఁ బద్మరాగమగు సుకారంబున కంటెఁ బరంబున సమాగమము పూర్వబిందువు, 'సామానాధిః సంజ్ఞాద్యంతా నాం టుగాగమోఽచిస్యాత్' అనుసూత్రమువలనఁ గలశశబ్దసంబంధి యగుపూర్వముపకుఁ బరమందు టుగాగమమును వచ్చినది.) అపరంజియోడుబిల్లలన్ = మేలివన్నెబంగారు

కప్పుబిళ్లలచేతను, ఆల = ఆ ప్రసిద్ధమగు, వైజయంతమున్ = ఇంద్రసౌధమును, చలం
బునన్ = చలముచేతను (ఇచ్చటఁ దృతీయార్థమున సప్తమి.) గెల్వఁగన్ = గెల్చుటకు,
దంశితంబులై = మైమఱువులు దొడగినవై 'దంశితో వ్యూఢకంకట' యని యమరుఁడు,
నిలిచినయట్లు = నిలిచియున్నవనఁగా, మాడుగులు = గృహములు, అనేకములు =
పెక్కులు, పురంబునన్ = శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు, ఉల్లసిలున్ = ప్రకాశించును.

తా. శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందలి గృహములు (మవ్వైనఁ దామరమొగ్గలవలె వర్తులములై యున్న కెంపుల కలశము లనెడు కుల్లమంటి శిరస్త్రాణములు గలిగి బంగారుతోఁ జేయఁబడిన మోడుబిళ్లలనెడు కవచముఁ దొడిగి స్వర్గమందలి ఇంద్రుని మేడయగు వైజయంతముతో యుద్ధము చేయుటకు సిద్ధపడి నిలిచియున్న ట్లుండు నని భావము. యుద్ధసన్నద్ధులెఱ్ఱమట్టివస్త్రములు తలలకుఁ గట్టుకొని కవచములు దొడిగికొనుట ప్రసిద్ధము.

సీ. పాథోధిజలయుక్తిఁ ◦ బ్రాఁచిపట్టిన దిశా
కరులు నాఁ దగు మరకతపుఁ గరులఁ
గరులతొండము సిక్కఁ ◦ గబళించి మ్రింగిన
హరులు నాఁ దొండ మొప్పగుతదశ్మ
హరులఁ దాపినతావ ◦ లమరు నేనికదోయి
నీరార్పు నపరంజినీటి వ్రాఁత
శ్రీలుఁ దత్పార్శ్వచిత్రితశంఖచక్రముల్
రత్నపుఁదిన్నెలఁ ◦ బ్రతిఫలింపఁ
తే. వెలపురాలి గృహశ్రీలఁ ◦ బెండ్లియాడ
భవనరాజులు గట్టినబాసిక మనఁ
దనరు మణితోరణములతో ◦ ద్వారవితతిఁ
బరఁగు వీథులు పురి సూత్రపట్టినట్లు. 53

టీ. పాథోధిజలయుక్తిన్ - పాథోధి = సముద్రముయొక్క, జల = జలము
యొక్క, యుక్తిన్ = సంయోగముచేతను, ప్రాఁచిపట్టిన = పాకుఁడువట్టిన, దిశా
కరులునాన్ = దిగ్గజములనఁగా, తగు = తగునట్టి, మరకతపుఁగరులన్ = పచ్చలయేనుఁగు
లను, కరులతొండముసిక్కన్ = ఏనుఁగులతుండముమాత్రము మిగులునట్లు, కబళించి =
ఆహరించి, మ్రింగిన = మ్రింగినట్టి, హరులునాన్ - సింహము లనునట్లు, తొండమొప్పగు =
తొండముచేఁ బ్రకాశించుచున్న, తదశ్మ = ఆమరకతవికారములగు, హరులన్ =
సింహములను, తాపిన = చెక్కిన, తావలు = సోపానములు, అమరన్ = అమరు
చుండఁగా, ఏనికదోయి = గజద్వయము, నీరార్పు...శ్రీలు - నీరార్పు = స్నానము

చేయించెడు, అపరంజినీటి = బంగారునీటియొక్క, వ్రాత = చిత్తరువుయొక్క, శ్రీలు = లక్ష్మీప్రతిమలును, తత్పార్శ్వ...ముల్ - తత్పార్శ్వ = ఆప్రతిమలయుభయపార్శ్వములయందు, చిత్రిత = చిత్రింపఁబడిన, శంఖచక్రముల్ = శంఖచక్రములును, రత్నం పుఁదిన్నెలన్ = రత్నమయములగు వేదులయందు, ప్రతిఫలింపన్ = ప్రతిబింబింపఁగా, వెలి...శ్రీలన్ - వెలి = ఇతరములగు, పురాళి = పట్టణసమూహముయొక్క, గృహశ్రీలన్ = గృహసంపద లనియెడు స్త్రీలను, పెండ్లియాడన్ = వివాహమగుటకు, భవనరాజులు = శ్రేష్ఠగృహము లనుమేడలు, కట్టిన = పట్టుకొన్న, బాసిక మనన్ = పట్టబంధ మనునట్లుగా, దనరు = ప్రకాశించుచున్న, మణితోరణములతోన్ = మాణిక్యతోరణములతోఁగూడిన, వీథికల్ = వీథుల సమూహము చేతను, వీథులు, వెలిన్ = శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు, సూత్రకట్టిట్లు = సూత్రముపట్టినట్లుగా, పరఁగున్ = ఒప్పారు. సూత్రపట్టినట్లన్నచోట, శ్లో. 'సంపదాం శబ్దేచ ప్రభ్యర్థే బిందుబోపకా, నక్షకస్యాత్రకధతే క్వచి త్సుకవి సమ్మతో' ఇసి యఘర్వణాచార్యసూత్రము ప్రమాణము.

తా. అష్టదిగ్గజము లెల్లప్పుడు సోపానకములయందే యుండుటవలనఁ బ్రాచి పట్టిన వస్త్రట్లు తోఁచెడు పచ్చని తియేనుఁగులను, ఆయేనుఁగులతుండము మాత్రము గనఁబడుచుఁ దక్కినశరీరము గానరాకుండుటం జేసియును, నల్లనితుండములు పచ్చతాలి సింహముల నోళ్లలోనుండ వెడలినట్లుండుటం జేసియును, ఏనుఁగుల శరీరమెల్లను మిగిలి తుండంబుల మిగిలించినట్లు కనఁబడు సింహంబులను జెక్కిన పలుకతాలు పనుకదిక్కునఁ బ్రకాశించుచునియును, ఇట్టి సోపానములకుఁ బైఁగా గోడలయందు లక్ష్మీదేవి కభిషేకముఁ జేయుచున్న ట్లపరంజినీటితోఁ జిత్రింపఁబడిన యాలక్ష్మీప్రతిమలను గజంబులును లక్ష్మీ ప్రతిమల యుభయపార్శ్వములయందలి శంఖచక్రములును దిగువను రత్నమయవేదికల యందు నీడలు దోఁచుచుండఁగాఁ బ్రతిగృహద్వారమున మణితోరణములు ప్రకాశింపఁగా నాగృహరాజంబు లితర పట్టణ గృహశ్రీలను వివాహముఁ జేసికొనుటకుం గట్టికొన్న బాసికము లనున ట్లొప్పు ననియును వీథులు వంకరలు లేక సూత్రముపట్టి కట్టినట్లు ప్రకాశించుచుండును.

చ. పగడపుఁజాయ చెందిరముఁ ♦ బ్రామినపాండ్య వధూకుచంబులన్
నగునరుణంపుబొండ్లములఁ ♦ నారికెడంబులు వజ్రకుట్టిమం
బగుపథముం జెలంగు భవ ♦ నావ్రాత శేషితరత్న[1]రక్షు క
భ్రగతరుసంతతిం బ్రథమ ♦ భార్యఁ బురిన్ గిఱిపుంచె వార్ధినాన్. 54

టీ. పగడ...మున్ - పగడపుఁజాయ = విద్రుమకాంతిగల, చెందిరమున్ = కుంకుమమును, ప్రామిన...బులన్ - ప్రామిన = అలఁదినట్టి, పాండ్యవధూకుచం బులన్ = పాండ్యదేశస్త్రీలగుబ్బలను, నగు...బులు - నగు = పరిహసించుచున్న,

1. రత్నకున.

అరుణంపు = ఎఱ్ఱనగు, బొండ్లముల = పైకిఁజూచు ఒలువనికాయలుగల, నారికేడం బులు = నారికేళపు మ్రాఁకులును, వజ్ర = వజ్రములచేతను, కుట్టిమంబగు = కట్టింపఁ బడిన, షథమున్ = మార్గమును (ప్రశ్నాంతమమీఁద ద్రుతము సముచ్చయార్థకము.) భవనా...కున్ - భవన = గృహములకొఱకు, ఆహృత = వ్యయము జేయఁబడినవాని నుండి, శేషిత = మిగిలింపఁబడిన, రత్న = రత్నములయొక్క, రక్షకున్ = కాపాడుటకు, వార్ధి = సముద్రుఁడు, అభ్రగ = ఆకాశగతములగు, తరు = వృక్షములగు మందారాదు లనియెడు, సంతతిన్ = సంతానమును, ప్రథమభార్యన్ = మొదటిపెద్దమగు గంగానదిని, పురికిన్ = శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు, గిఱపుంచె నాన్ = కాపుంచెనో యనునట్లు, చెలంగున్ = ప్రకాశించును.

తా. శ్రీవిల్లిపుత్తూరిలో నుండెడు గృహములు రత్నమయములైనవి గావున నా గృహములకు వినియోగము కాఁగా మిగిలిన రత్నములను గాపాడెడి నని సంతోషించు డగు సముద్రుండు పూఁటపడి యారత్నములు తీసికొని యుండ లేక తనసంతాన మగు కల్పవృక్షములను పెద్దభార్య యగుగంగను దప్పట్టణమునకుఁ గుదువ యుంచెనో యన్నట్లు సంతత మెడతెగని యెఱ్ఱనిబొండ్లములతోడి నారికేళపుమ్రాఁకులును వజ్రములచేతఁ గట్టింపఁబడిన రాజమార్గమును ప్రకాశించుచు. నారికేళములు కల్పవృక్షములవలెను మార్గము తెల్లనికాంతి గలిగి గంగవలెఁ దోఁచుటచే గంగానదివలెను బోలె వెలుగు చున్నకతంబున నట్లుత్ప్రేక్షింపఁబడియెను.

క. కోరకితనారికేళ
క్ష్మారుహములు రత్నకుట్టిమంబులఁ [1]దోఁచున్
ద్వారము లయత్నకృత[2]శృం
గారంబుగ నలికి ముగ్గు ఘటియించి రనన్. ౫౫

టీ. ద్వారములు = వాకిళ్లు, కోరకిత = సంజాతకోరకములు గల, నారికేళ క్ష్మారుహములు = టెంకాయమ్రాఁకులు, రత్నకుట్టిమంబులన్ = రత్నములచేఁగట్టింపఁ బడిన భూములయందు, అయత్నకృత = యత్నముచేతఁ జేయఁబడని, శృంగారంబు గన్ = శృంగారము గలుగునట్లు, అలికి = గోమయలిప్తముఁజేసి, ముగ్గు ఘటియించి రనన్ = రంగవల్లిక యుంచి రనునట్లు, తోఁచున్ = ప్రతిబింబించును.

తా. శ్రీవిల్లిపుత్తూరిలో వాకిళ్ల ముందఱ రత్నమయము లైనభూములయందు మొగ్గలు పచ్చనియాకులు గల నారికేళములు ప్రతిఫలింపఁగా నాయింట్లవారు యత్నముచేత సింగారింపకయే శృంగారము గలుగునట్లు ఆకులపేడ యలికినట్లును మొగ్గల పేడ ముగ్గులు పెట్టినట్లు నుండె నని భావము.

1. దోఁచున్. 2. శృంగారముగను.

మ. శయపూజాంబుజముల్ ఘటిం దడఁబడన్ ఁ జన్దోయి లేఁగౌనుపై
దయఁ దప్పన్ బస పాడి పాఁగడపుఁబా ఁ దంబొప్పఁ జెంగల్వడి
గ్గియ నీ రచ్యుతమజ్జనార్థము కటిం ఁ గీలించి దివ్యప్రబం
ధయుగాస్యల్ ద్రవిడాంగనల్ నడుతు రుద్యానంపులోత్రోవలన్.

టీ. చెంగల్వడిగ్గియన్ = ఎఱ్ఱకలువపూలు గలకొలనియందు, పసపాడి = హరి ద్రాలేపపూర్వకముగా స్నానముఁజేసి, అచ్యు...ర్థము-అచ్యుత = శ్రీపతియొక్క, మజ్జ నార్థము = అభిషేకముకొఱకు, నీరు = తీర్థము, కటిన్ = రొండియందు, కీలించి = ఉనిచికొని, శయ = హస్తమందలి, పూజాంబుజముల్ = పూజకొఱకైన కమలములు, ఘటిన్ = తీర్థపుబిందెయందు, తడఁబడన్ = తొట్రు పడుచుండఁగా, చన్దోయి = కుచద్వంద్వము, లేఁగౌనుపైన్ = లేఁతనడుముమీఁద, దయతప్పన్ = కృపాహీన మగుచుండఁగా, దివ్య...స్యల్-దివ్యప్రబంధ = ద్రావిడప్రబంధముతోడ, యుక్ = కూడుకొన్న, ఆస్యల్ = వక్త్రములు గల, ద్రవిడాంగనల్ = ద్రావిడస్త్రీలు, ఉద్యా... లన్-ఉద్యానంపు = ఎలదోఁటయొక్క, లోత్రోవలన్ = అంతర్మార్గములయందు, పాఁగడపుఁబావలు = పాదకటకములనియెడు భూషణములు ధరించినపాదములు, ఒప్పన్ = ఒప్పుచుండఁగా, నడుతురు = పోవు చుందురు.

తా. విష్ణుభక్తులగు ద్రవిడస్త్రీ లుద్యానంబులలోని చెంగలువలుగలకొలఁకులలోఁ బసుపుతో స్నానముఁజేసి స్వామి తిరుమజ్జనము నిమిత్తము తీర్థంపుబిందె యాదేశాచారరీతిగా రొంటియందు ధరించి హస్తములయందు నాళములు గలిగి పూజార్థము లైనకమలములు తద్ఘటములయందుఁ దొట్రిల్లుచుండఁ గుచభారముచే లేఁత నడుము లసియాడుచుండ దివ్యప్రబంధానుసంధానముఁ జేయుచుఁ నుద్యానంబుల లోపలిత్రోవలయందుఁ బావడాలు ధరించినపాదములు గదల నడుచుచుందు రని భావము.

మ. కలయన్ నీలమయంపుఁదల్లియొఱఁదాఁకం దేటనీరొప్పు ర
థ్యలకూపంబుల మీఁదఁ జూచి వలభీవ్యాసంగితుంగద్రుశా
ఖలలో [1]డాఁగి గుభాలనన్ లకుముకుల్ క్రిందై పడున్ లేచు మ్రు
చ్చిలి గేహేందిర ద్రావిడీపరిచితిన్ ఁ జెండాడుచందంబునన్. 57

టీ. గేహేందిర = గృహలక్ష్మి, ద్రావి...లిన్-ద్రావిడీ = ద్రవిడస్త్రీలయొక్క, పరిచితిన్ = పరిచయముచేతను, మ్రుచ్చిలి = వంచించి (ఎవ్వరికిని గనుపించక యనుట), చెండా...నన్-చెండాడు = కందుకక్రీడ సలిపెడు, చందంబునన్ = రీతిచేతను, లకు

1. నాడి గబా; నుండి గుబాలునన్.

ముకుల్ = పక్షివిశేషములు (లకుముకిపిట్టలు), కలయన్ = నిండునట్లుగా, నీలమయంపు = నీలమణివికారమగు, చట్లయొఱదాఁకన్ = బోదెనుండి ఆదనుకకు (పైకుండెడు పెద్దయొఱయనుట), తేటనీరు = నిర్మలోదకము, ఒప్పు = ఒప్పుచున్న, దీర్ఘికాకూపంబుల = దీర్ఘికల బావులయందలి, మీలన్ = మీనములను, దాఁచి = ఆపేక్షించి, వలభి...లోన్—వలభి = చూరులయందు, వ్యాసంగి = కూడియున్న, పొంగ్ = పొడవులగు, ద్రు = వృక్షముల యొక్క, శాఖలలోన్ = కొమ్మలందు, డాఁగి = పొంచి, గుభాలనన్ = గుభాలను శబ్దము గలుగునట్లు, క్రుంకి = పడుడించి, పట్టన్ = పట్టుటకు, లేచున్ = పురలనుద్గమించును.

తా. వీథులలోని యొఱలబావులలోని చట్లయొఱలయం దెనియున్న తేట నీటిలోఁ గనఁబడుచున్న చేపలను జూచి ... దగ్గర ... వ్యాపించియున్న పెద్ద పెద్ద తరుశాఖలయందుఁ బొంచియుండి ... లేచుచున్న లకుముకి పిట్టలు ద్రవిడస్త్రీ ... చయము గలిగిన గృహలక్ష్మి ... కనఁబడుచుండినహాస్య ముగాఁ జెండు గొట్టుచుండఁగా నట్టి పుట్టచెండ్లవలె నుండె నని తాత్పర్యము. లకుముకులు చేపల బట్టి కొనుటకు నీట ముణుకుట ప్రసిద్ధము.

మహాస్రగ్ధర. స్వనిలింపావాసదత్త్వాశనదతలమిథస్స్వాంతమహ్యంబు లీరెం
డును దీనుల్గాంచునప్పాండ్యపురియందుగంటిడోఁగుచుపత్త్రతోత్సే
కనసిద్ధద్వంద్వబృందాళులయ తటబిల కీలాగ్రాముఖాద్రులో నా
వనజాక్షస్యందనద్వంద్వము లిఖితనరావాప్తదాంపత్య మొప్పున్.

టీ. లిఖిత...త్యము—లిఖిత = చిత్రింపఁబడిన, నర = మనుష్యప్రతిమలచేత, అవాప్త = పొందఁబడిన, దాంపత్యము = మిథునములుగల, వనజాక్షస్యందనద్వంద్వము - (వనజాక్షీచ - వనజాక్షశ్చ - వనజాక్షౌ - వనజాక్షయోస్స్యందనే - తయోర్ద్వంద్వం - 'పుమాన్ స్త్రియా' యను సూత్రమువలన స్త్రీవాచకమగు వనజాక్షీశబ్దము లుప్తమై పురుషవాచకమగు వనజాక్షశబ్దముమాత్రము శేషించుటం జేసి యట్టిరూపంబు వచ్చెం గావున), వనజాక్ష = శ్రీశ్రీపతులయొక్క, స్యందన = తేరులయొక్క, ద్వంద్వము = జోడు, స్వనిలింపా...బులు—స్వ = తమయొక్క, నిలింప = దేవతలకు, ఆవాస = నివాసము యొక్కయు, దత్త్వ = ఇచ్చుటయొక్కయు, అశన = ఆహారముయొక్క, దతల = ఇచ్చుట యొక్కయు (ద్వంద్వాంతమునబహుత్వము), మిథః = ఒండొంటియొక్క, తారతమ్యంబులు = ఎచ్చుతగ్గులు, ఈరెండును = ఈయశనవాసములు, దినుల్గాంచు = రిక్తులుపొందుచున్న, అమ్మాడువులన = ఆనూడుగులనే (అమాడుగులయందు నివాసభుక్తి దానములు విస్తరించి కల వనుట). (మఱియు 'క్వచి ట్టకారో వ' యనుసూత్రము కలిమిం జేసిమాడుగులు మాడువులనియును గలదు). అడుగన్ = వెదుకొనుటకు, డోఁగు . ద్రులో నాన్- డోఁగు = వినయ పూర్వకముగా మోఁకాళ్లమీఁద నడచివచ్చిన, ఉద్యత్ = ఒప్పుచున్న

రత=సురత మంటపలి, ఉత్సేళన=కూటములుగల, సిద్ధ సిద్ధులను దేవయోనులయొక్క, ద్వంద్వ= మిథునములయొక్క, బృంద = సమూహములకు, ఆలయ = నివాసస్థానములగు, తట = చరులును, బిల = గుహలును గల, కల్యాణమయ ధాత్రీధ్రాగ్రణి = హేమాద్రి మందరాద్రులకో, (మేరుమందరపర్వతములకో యనుట. కల్యాణ మనఁ బంగారము, మయి మనఁ గన్యము గాన కల్యాణమయశబ్దము లద్రిశబ్దముతోడ సంబంధించి ద్వంద్వాంతమందు బహువచనమగుచున్నది). నాన్ = అనున్గ్లు, ఒప్పున్ = ప్రకాశించును.

తా. మానవ సంపతులరూపములుగాఁ జెక్కఁబడిన బొమ్మలు గల శ్రీశ్రీపతుల రెండు లేపులు దేవతలకు నివాస మిచ్చిన మేరుపర్వతమును నాకార మగు నమృతమిచ్చిన మందరపర్వతమును నమను పుణ్యాతారరస్యులను నడిగి తెలిసికొనవలయు నని వచ్చి శ్రీవిష్ణుపుత్రునియొక్క సింహాసనములను నాకారము దచ్చెను నాగృహములవద్దఁ జేరి తమ చరులయందును గుహలయందును సురతములయందు నమరస్తులగు సిద్ధ మిథునములతోడ నున్నవో యన్నట్లు ప్రకాశించుచున్న వని భావము. లేపులమీఁది బొమ్మలు సిద్ధదంపతులంబోలె నున్నవి. శబ్దమునందు 'దీపల్గాంచు' ననుచోట 'మిన్నుల్గాంచు' నవియుఁ గొందఱు చదువుదు రచ్చట నాకాశమునొందుచున్న యమ్మేడువు లని యన్వయింతురు.

సీ. సవలయధ్వని గాఁగఁ [1]సాలిప్రేయు నవల్పు
యుతి నైన గుండె ఝల్లనఁ గలంపఁ
సుడిసిన మొగమెత్తి చూడకుండుఁ బరాకు
కుసుమబాణుని నైనఁ గుపితుఁ జేయ
శ్రీకార్యపరులఁ గాంచిన లేచి మ్రొక్కనం
[2]జలికి నింద్రుండు నక్కొలువుఁ గోర
హరిగృహావలంశంబు ఖాక్ష్ణకుఁ ద్రిప్పు
కడగంటిజిగి ప్రజఁ గాఁడిపోఁ

తే. గవఱులుంకించి ప్రేయఁ గొప్పవియ నవలి
కరమున నమర్పఁ బైఁటలో మరుని బటువు
బిల్లక్రియఁ బట్టుకంచెల బిగువుఁ జన్ను
నిక్కఁ దిన్నలఁ [3]బాత్రముల్ నెత్తమాడు 59

టీ. సవలయధ్వనిగాఁగన్ = కంకణధ్వనికలుగునట్లుగా, సాలి ప్రేయు = పాచి కవ్రేసెడు, అవల్పు = అవలించుట, (ఇచ్చట సారెవ్రేయునవ ల్పని కొంద అందురు. అను ఎకారయుతరేఫాంతశబ్ద మయ్యెనేని దానిబహువచనమందు సారెలని నిల్వవలయు.

1. సారెవేయు. 2. బలికింద్రుఁడైన. 3. బాత్రాళి.

నట్లుగాక మహాభారతంబున నడ్డసాళ్లనియు నడ్డసాళులనియుఁ బ్రయోగంబుకలిమిం జేసి యిచ్చట నికారయుత లకారాంతశబ్దముగా నుండుటయే సమీచీనంబు.) యతినైనన్ = సన్న్యాసినైనను, గుండెఝల్లనన్ = హృదయము జలదరింపఁగా, కలావన్ = కలుషముఁ జేయుచుండఁగా, సుడిసినన్ = ఎదురైనప్పుడు, మొగమెత్తి = ముఖముపైకెత్తి, చూడకుండు = వీక్షింపకుండెడు, పరాకు = గరుపచాపము, కుసుమబాణునినైనన్ = పూవిలుతునైనను, కువిటున్ చేయన్ = నీచవిటునిఁ జేయఁగా, శ్రీకార్యపరులన్ = భగవత్కైంకర్యపరులను, కాంచినన్ = చూడఁగానే, లేచి = ప్రత్యుత్థానముఁ జేసి, మ్రొక్కు = మ్రొక్కెడు, అంజలికి = దోసిలికై, ఇంద్రుఁడున్ = దేవేంద్రుఁడును, ఆకొల్వున్ = ఆభగవత్కైంకర్యమును, కోరన్ = అపేక్షింపఁగా, హరి . నరున్ - హరి = స్వామియొక్క, గృహ = ఆలయమునందలి, ఉపసగ = ఆయాసమయముల యొక్క, శంఖ = శంఖనాదముయొక్క, ఆకర్ణనరున్ = వినుటకు, త్రిప్పు = మరల్చెడు, కడగంటి = నేత్రాంతములయొక్క, జిగి = బెళుకు, ప్రజన్ = చూచెడువారిని, కాఁడిపాఱన్ = ఉచ్చిపోవఁగా, (అంప నాఁడి యనుట.) కవఱిలు = అడ్డసాళ్లు, ఊంకించి = కుప్పించి, వ్రేయన్ = వ్రేయఁగా, కొప్పు+ఈవియన్ = తుఱుము వదలఁగా, ఆవలికరమునన్ = రెండవహస్తముచేతను, అమర్పన్ = సవరింపఁగా, పైఁట లోన్ = పయ్యెదలోపలను, మరుని = స్మరునియొక్క, బటువుబిల్లక్రియన్ = తొడక్రింద నుసిచికోను చుట్టుపెండువలెను, పట్టుకంచెలన్ = పట్టురవికయందు, బిగువుఁ జన్ను = బటువుగుబ్బ, నిక్కన్ = నిట్టవొడవఁగా, పాత్రములు = వేశ్యాంగనలు, తిన్నెలన్ = వేదికలయందు, నెత్తము = ద్యూతమును, ఆడున్ = క్రీడింతురు.

తా. ఆశ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు సరుఁగులమీఁద వేశ్యకాంతలు యతీశ్వరుని హృదయమైనఁ గలఁగునట్లు విలాసము గలిగి యుపవిరించి కంకణములు కనలి ధ్వనిసేయు నట్లు పాచిక వ్రేయుచును, మఱియు నెట్టివా రెదుటికి వచ్చినను మొగమెత్తి చూడక పరాకుఁ జేయుచు గరువము గలిగియును, స్వామి యాలయము కైంకర్యముఁ జేసెడువారిఁ జూచినమాత్రముననే లేచి మ్రొక్కుచుండఁగా నట్టి మ్రొక్కు తనకుఁ గలుగ వలయు నని దేవేంద్రుఁడును స్వర్గమందలి యప్సరోగణములు కొల్వ గలప్రభుత్వము నైన వదలి యాదేవాలయమందుఁ దా నొక్కసేవకుఁ డైయుండవలయు నని కోరుచుండఁగా నట్టి సౌందర్యము గలిగి యప్పుడప్పుడు స్వామి యాలయమందలి కొలువుల సమయములలోని శంఖనాదములు వినఁగానే బెదరిబెదరి చూచుచును పాచికలూనికఁ జేసి దొరలింపఁగాఁ గొప్పు వీడఁగా నాటయందలి త్వరపాటుచేతను రెండవచేత నాకొప్పు సవరించుటకుఁ జేయెత్తినప్పుడు పైటలోని పట్టురవికలో నిక్కవొడిచెడు బటువుగుబ్బ కానరాఁగా నిట్టివిలాసములు గలిగి పగడసాల లాడుదు రని భావము.

సీ. వీడెంపుఁ [1]బలుకెంపు విరిసి వెన్నెల గాయ
  వరిగింజ నొకటఁ బల్వరుసఁ దోమ
నొఱసి యొత్తినమణుం గొంపక మేన ని
  గ్గులు దేఱఁ [2]బసపిడి జలక మాడ
ముదుక గాకుండఁ బయ్యెదలోనఁ గే లార్చి
  కలయ [3]నొంటను జంటఁ గలప మలఁద
రతిరయచ్ఛిన్న సూత్రమునఁ జిక్కక ముత్తె
  ములు రాల గఱగఱికలు వహింప

తే. [4]నొలసినను నెట్టివనైనఁ గులముఁ దెలియఁ
ప్రభుత సెడి పల్లవుఁడు [5]పేద వడిన నేఁద
నృపతి వెలి యంతిపురముగా నెన్న మెలఁగ
బాసఁ గృతిఁ జెప్పవలతు రసజ్ఞముఖులు. 60

టీ. వీడెంపుఁబలుకెంపు = తాంబూలసంబంధియగు నరుణకాంతి, విరిసి=విచ్చిపోయి, వెన్నెలగాయన్ = శుభ్రవర్ణ మేర్పడఁగా, వరిగింజనొకటన్ = ఒక్కశాలిబీజముచేతనే, పల్వరుసన్ = పంక్తిని, తోమన్ = ధావనముఁ జేయుటకు, ఒఱసియొత్తినన్ = తాఁచియద్దినను, మణుంగొంపక = తెంపలుపడనటక, మేనన్=శరీరమందే, నిగ్గులుదేఱన్ = మిసిమిగనుపించునట్లు, బసపిడి = పసుపుఁబూసికొని, జలకమాడన్ = స్నానముఁ జేయుటకును, ముదుకగాకుండన్ = ముడుగుఁబడనములేకుండ, పయ్యెదలోనన్ = పైఁటలోనే, కేలార్చి=హస్తమాడించి, కలయన్ = వ్యాపించునట్లు, ఒంటన్ = ఒడలియందును. చంటన్=కుచములయందును, కలపమలఁదన్ = పరిమళద్రవ్యమిశ్రితచందనము బూయుటకును. రతి...మునన్-రతిరయ = పురుషాయితసురతవేగముచే, ఛిన్న = త్రెస్సిన, సూత్రమునన్ = త్రాటియందు, చిక్కక=చిక్కుపడక, ముత్తెములురాలఁగన్ = మౌక్తికములు రాలుచుండఁగా, గఱగఱికలు=సొగసులను, వహింపన్ = తాల్చుటకును, ఒలసినను- సమీపించినను, ఎట్టినరునైనన్=ఎంతధనరూపాదులు గలవానినైనను, కులముఁ దెలియన్=వర్ణమడిగి తెలిసికొనుటకును, ప్రభుతసెడి=ప్రాభవములేక సంపదగోలుపోయి, పల్లవుఁడు=తనమునుపటివిటకాఁడు, పేదవడినన్=దరిద్రుఁడైనను, ఏఁదన్=పోషించుటకును, నృపతివెలియంతిపురమునాన్ = నరపాలునియొక్క బహిర్గతమైన మఱియొక్క యంతఃపుర మనఁగా, ఎన్నన్=గణింపఁగాను, మెలఁగన్=సంచరించుటకును, బాసన్ ప్రతిభాషయందును, కృతిఁజెప్పన్ = ప్రబంధనిర్మాణముఁ జేయుటకును, అప్పద్మ

1. నునుగెంపు. 2. పసపాడి. 3. కలయజంబును నొట్ట; (జంటను నొంట.)
4. బొలసిననె. 5. పేదవడిన నేల.

ముఖులు = ఆవారవనితలు. వలంతులు = సామర్థ్యముగలవారు, వలంతు లనుపదము పల్వయసంబోధనమునది మొదలుగాఁ గృతిఁజెప్ప నగుదానికిని నెనిమిదిపదములకు నన్వయించుచున్నది.

తా. విడియము పెక్కుమాఱులు నములుటం జేసి మిక్కిలి కెంపెక్కిన తమ దంతములయందలి యరుణిమ విరిసి తెల్లనగున ట్లావారవనిత లొక్కవరిగింజ వేసనే దంతధావనముఁ జేయుదు రనియును, స్నానముఁ జేయునప్పుడు పూసికొన్న పసుపు పరీక్షకైనను దెల్లనివస్త్రముతోఁ దాఁచిన వస్త్రము నంటక వారి నెమ్మేనులందే నిగనిగ లాడునని యును, వారు చదువగ బయల్పడనీక పైఁటకొంగులనే కాశ్మీర కస్తూరి కర్పూర ములు మొదలగు వాసనలు గల కపురంబు మిక్కిలి పలుచనఁగాఁ బూసి కొందు రనియును, సురతమందు తమ హారముల ముత్తియంబులు తెగిన గాత్రంబున నుండక పరువెత్తునట్లు పడిగా నుపరతిఁ జేయుదు రనియును, ఎట్టిసాహసుఁడైన నెట్టిధనికుఁ డైనఁ దమ్ము వలచెనేని యతని కులము దెలియక కేవల ద్రవ్యాపేక్షచేతనే యత నితోఁ గూడ రనియును, మున్ను దమతోడఁ జెలిమిచేసిన విటుఁడు ధనహీనుఁ డయ్యె నేని యతని నాదరింతు రనియును, రాజాంతఃపుర స్త్రీజనమునకుఁ గలిగినంతవసుష గలిగి సంచరింతు రనియును, మిగుల విద్యావతులు గావున బహుభాషలలోఁ గావ్య రచనఁ జేయుటకైనను నేర్పు గలవా రనియును భావము.

ఉ. అంచితహారవల్లివలయాభరణంబుల తక్కుఁ ద్రోయుఁ జి
ల్మంచుఁ బసిండి యేణమద మంగముఁ జేర్చుట తక్కుఁ రోయుఁ జి
డ్డంచు జవాది ధూపితమ యందుట తక్కు విదుర్చు బూవుఁ జె
మ్మంచు జిలుంగ తక్కు నగు యావత మొత్తు నటంచు నన్యమున్

టీ. యావతము = యువతీసమూహము, అంచిత...బుల-అంచిత = సొగసై హారవల్లి=వల్లికలవంటి ముక్తాహారములచేతఁ జేసిన, వలయాభరణంబుల=వలయభూష ములే, తక్కున్ = తప్పు, పసిండి = బంగారము, చిల్మంచున్ = చిలుముపట్టునను చున్ ద్రోయున్ = పరిహరించును. ఏణమదము=కస్తూరి, అంగముఁ జేర్చుటతక్కున్=శ మందు నలఁదుటయే తప్పు, జవాది=సంకుమదము, జిడ్డంచున్ = చమురుతోడిద మని, రోయున్ = ఏవగించును, ధూపితమయ్యుంటతక్కున్=శిరోజముల కగరు స బ్రాణిమొదలగువస్తువులధూమధూపనముఁ బొందుటయేతప్పు, పూవున్ = పుష్పము చెమ్మంచున్ = తడి యనుచు, విదుర్చున్ = విసర్జించును. జిలుంగతక్కు = సన్నఁపుఁ యేతప్పు, అన్యమున్ = వెరసరిగచీరలైనను, ఒత్తునటంచున్ = ఒత్తుకొనునను చ నగున్ = పరిహసించును.

తా. ఆపురిజ వరాంగ్రదు మిగుల సుకుమార శరీరములు గలవా రగుటం జేసి రంగగుబంగరుకన్న మిన్న యగు పన్నియగల తమ నెమ్మేనుల ముత్తియంబుల సొమ్ములు ధరింతురేకాని పసిఁడి సొమ్ములు చిలుఁము పట్టు నని త్రోసి వేయుదురు. పునుంగు జిడ్డు గల దని దానిఁ బూసికొనుట వదలి కస్తూరినే పూయుదు రనియును, తుఱుములయందు విరులఁ దురిమిన నని చెమ్మగిల్లు నని వాని విడిచి ధూపమధూపములచేతనే వెండ్రుకలకు వాసన లెక్కింతు రనియును, సరిగె మొదలగు వానిచే నెక్కుడు వెలగల వలువల నేని యవి కఱకుగ నొఱయు నని వానిఁ బరిహసించి జిలుంగు వలువలే కట్టుదు రని యును నిట్టి నాగరకంబు గలవా రని భావము.

ఉ. వేవిన మేడపై వలభి వేణికఁ జంట వహించి విప్పఁగాఁ
బూవులు గోటమీటుతఱిఁ బోయెడుతేఁటులమ్రోఁత కామికిం
గావహ మౌఁ గృతాభ్యసన లౌటను దంతపుమెట్లవెంబడిం
జేవడి వీణ మీటుటలుఁ జిక్కుడలించుటలు న్సరింబడన్. 62

టీ. వేవినన్ = ప్రభాతముకాఁగానే, ('క్వచిద్గకారో వః' అనుసూత్రమునుబట్టి వేగిన యనుశబ్దము వేవిన యనియును గలదు.) మేడపైన్ = సౌధాగ్రముమీఁదను, వలభిన్ = లోవయందు, వేణికన్ = జడను, చంటన్ = కుచమందును, వహించి = ధరించి, విప్పఁగాన్ = ఉద్గ్రంథనముఁజేయుటకొఱకు, పూవులు = పుష్పములను, గోట మీఁటుతఱిన్ = నఖముచేత విదుర్చుసమయమునందు, పోయెడు... మ్రోఁత-పోయెడు = విచ్చిచనుచున్న, తేఁటులమ్రోఁత = భ్రమరములధ్వని, కృతాభ్యసనలౌటను - కృత = చేయఁబడిన, అభ్యసనలౌటను = అభ్యాసముగలవారౌటచేతను, దంతపుమెట్లవెంబ డిన్ = వీణకు వేసియున్న దంతపుమెట్లవెంబడిఁగా, చేవడిన్ = హస్తలాఘవముచేతను, వీణమీఁటుటలున్ = వీణవాయించుటలును, చిక్కుడలించుటలున్ = శిరోజములచిక్కుఁ దీయుటలును, సరింబడన్ = సదృశము లగుచుండఁగా, కామి... మౌన్-కామి = కాము కులకు, శంకావహ మౌన్ = సంశయాస్పదమగును. (ఈపద్యమునందు వారస్త్రీలని యధ్యాహారముఁ (ఊహ) జేసికొనవలయును.)

తా. ఆపట్టణమందు వారస్త్రీలు తెల్లవాఱఁగానే మేడమీఁదఁ జూరువెంబడిఁ గూర్చుండి తమ వేణి కుచోపరిభాగము మీఁద ధరించి యాజడ విప్పుచు నందలి పుష్పములు గోట విదిలించునప్పుడు పరిమళార్థ మయి మునరికొని మరల విచ్చి పోవు తుమ్మెదలు రొదఁ జేయుచుండఁగా నా ఝుంకారము విని వీథిఁబడి బోవుచున్న కాము కులు నిలిచి యాస్త్రీలు చేతులు వడివడిగా నాడించుట వీణవాయించినట్లుండఁగాఁ బుష్పములు దంతపుమెట్లవలె నుండఁగా జడ వీణవలె నుండఁగా నాస్త్రీలు వీణాభ్యా

సము గలవా రగుట వలన నప్పుడు జడ విప్పుట వీణవాయించుటకా యని సంశయింతు గని భావము. సందేహాలంకారము.

క. అళివచగకార్పణ్యం, బా లేమల చెవులు సోఁక దధమాన్వయ జీ
ర్ణాలావణ్యులపిలుపున,కై లాభముఁ దెలిపెనేని యవి శ్రీలగుటన్.

టీ. అళిర...ణ్యంబు - అళి=చెలికత్తెలయొక్క, వచః = వాక్కులయొక్క, కార్పణ్యంబు=లుబ్ధత్వము, అధమా . కై - అధమాన్వయ = తక్కువజాతియొక్కయు, జీర్ణ = ముసలివాండ్ర యొక్కయు, అలావణ్యుల = సౌందర్యహీనులయొక్కయు, (ద్వంద్వాంతమున బహువచనము) పిలుపునకై = పిలుపుకొఱకు, లాభముఁ దెలిపె నేని=ఆదాయ మెఱుఁగఁజేసేనియు, అవి = ఆస్త్రీలచెవులు, శ్రీలగుటన్ = లక్ష్మీస్వరూపములగుటచేతను (శ్రీకారములఁబోలినవనుట), ఆలేమల = ఆసొగసుకత్తెలయొక్క, చెవులు సోఁకదు = చెవిఁజొరదు.

తా. జవ్వనముగల యావారకాంతల దాఁపున నుండు చెలులు కొందఱు బురుషులఁ దాఁచ్చి వారై యాపురుషులు మిక్కిలి ధన మిచ్చెద రని చెప్పినను నవ్వారకాంతలు పురుషులు తక్కువవనులము వారయినను ముసలివారైనను సొగసు లేని వారైనను వారిని కలియఁజేయు చెలుల పలుకులు విన రసియుఁను సామాన్యలు కేవల విత్తాపేక్ష గలవారైన నచ్చటి వార లుత్తమ కులీనులై యౌవనము గలిగి సుందరులైన పురుషులనేకాని కూడ రనియు భావము.

చ. ద్రవిడ కుటుంబిను ల్పసపు రాచిన రత్నపుఁదాపక్రింద నం
బువు దెరవాఱఁగా నిదుర వోయి గరుత్తతి పచ్చఁబాఱినన్
భవనసరోమరాళములు భర్మమయచ్ఛద గుచ్ఛవిస్ఫుర
ద్దివిజధునీమరాళవితతిభ్రమఁ [1]బూన్చుఁ బురి న్భ్రమించుచున్. 6

టీ. భవన ..ళములు - భవన = గృహసంబంధులగు, సరః = కొలఁకుయందలి, మరాళములు = హంసలు, ద్రవిడకుటుంబినుల్ = ద్రావిడస్త్రీలు, పస.. క్రిందన్ -పసపురాచిన = పసపుఁజాఁదినట్టి, రత్నపుఁదాపక్రిందన్ = రత్నసోపానవక్రింద, అంబువు తెరవాఱఁగాన్ = ఉదకము తరంగితమగుచుండఁగా, నిదురవోయి నిద్రించి, గరుత్తతి - గరుత్ = ఱెక్కలయొక్క, తతి=గుంపు, పచ్చఁబాఱినన్ హారిద్రావర్ణము గలదికాఁగా, పురిన్ = శ్రీవిల్లిపుత్తూరను, భ్రమించుచున్ = తిరుగుచు, భర్మమయ...భ్రమన్ - భర్మమయ = స్వర్ణమయములగు, ఛద=ఱెక్కయొక్క, గుచ్ఛ=గుత్తులచేతను, విస్ఫురత్ =ప్రకాశించుచున్న, దివిజధునీ = ఆకాశగం

1. మాన్చు.

యందలి, మరాళ = హంసలయొక్క, వితతి = సమూహము, భ్రమన్ = భ్రాంతిని, ఘూర్చున్ = వహింపఁజేయును.

తా. ద్రావిడస్త్రీలు గృహముల వెనుక నుండెడుకొలనిలో రత్నసోపానములమీఁదఁ బసుపుఁగొమ్ము నరుగఁదీసికొని పసుపాడి స్నానము సేయఁగా నా రత్నసోపానముక్రింద నిద్రఁబోవుచుండిన హంసలఱెక్కల కా పసుపు నీరంటుకొని పచ్చబడియెఁ గావున నా హంసలే పట్టణమందుఁ దిరుగఁగా బంగారుఱెక్కలుగల స్వర్గమందలి హంస లని చూపఱ భ్రమింపఁజేయు ననియు నచ్చటికొలఁకుల సోపానములు మణిమయము లనియును భావము.

మ. తలఁ బక్షచ్ఛటఁ గ్రుక్కి బాతువులు కేదారంపుఁ గుల్యాంతర
స్థలి నిద్రింపఁగఁ జూచి యారెకు లుషస్స్నాతప్రయాతద్విజా
వలిపిండీకృత[1]శాటుల న్సవిఁ దదావాసంబుఁ జేర్పంగ రే
వుల డిగ్గ న్వేసఁ బాఱు వానిఁ గని నవ్వు న్శాలిగోప్యోఘముల్. 65

టీ. బాతువులు = బాతులనియెడుజలపక్షులు, తలన్ = తమతలను, (జాత్యేక వచనము), పక్షచ్ఛటన్ = ఱెక్కచాలునందు, క్రుక్కి = క్రుచ్చి, (క్రుచ్చి యను పాఠముంగలదు) కేదారంపు...స్థలిన్ - కేదారంపు = వరిమళ్లసంబంధులగు, కుల్యా = కాలువలయొక్క, అంతరస్థలిన్ = మధ్యప్రదేశమందు, నిద్రింపఁగన్ = నిద్రపోవుచుండఁగను, చూచి = కాంచి, ఆరెకులు = ఊరికాపరులు, ఉషస్స్నాత...లు - ఉషస్స్నాత = ప్రాతస్స్నానముఁజేసినట్టియు, ప్రయాత = చనినట్టి, ద్విజావళి = బ్రాహ్మణసమూహముచేతను, పిండీకృత = పిడుచలుగాఁజేయఁబడిన, శాటులు = వస్త్రములు, అన్ సవిన్ = అను భ్రమచేతను, తదావాసంబున్ - తత్ = ఆ బ్రాహ్మణులయొక్క, ఆవాసంబున్ = గృహములను, చేర్పంగన్ = చేర్చుటకొఱకు, రేవులన్ = రేవులయందు, డిగ్గన్ = దిగఁగా, వేసన్ = వేగముచేతను, పాఱు = పరుగెత్తెను, వానిన్ = ఆబాతులను, కని = చూచి, శాలిగోప్యోఘముల్ - శాలిగోపీ = పైరుకాఁపరులగుస్త్రీలయొక్క, ఓఘముల్ = సమూహములు, నవ్వున్ = హసించును.

తా. ఆ పట్టణసమీపమందు వరిమళ్లకు దిద్దినకాలువలయందు బాతులు వాని స్వభావగుణముచేతఁ దలలు ఱెక్కలలోఁ దూర్చికొని నిద్రించుచుండఁగా దలవరులు వానిఁ జూచి యుషఃకాలమందు స్నానార్థమై యాకాలువలకు వచ్చినబ్రాహ్మణులు తమవస్త్రములను బిండి యచ్చట నుంచి మఱచి పోయి రని తలంచి వాని మరల వారి వారి గృహములలో నొప్పగించుటకై రేవులలో దిగఁగానే యాపక్షులు పఱచుటఁ జూచి యచ్చటఁ బైరులను గాపాడుచున్న గరితలు తలవరులను బరిహసింతు రని భావము. భ్రాంతిమదలంకారము.

---

1. శాటికల్సవిఁ; శాటికామతి.

మ. సొరిదిం జేర్చినతీఁగెమల్లియలు ఖర్జూరంబులు న్పుష్పమం
జరులు న్మామిడిగుత్తులు న్కుసుమము ల్సంపెంగలు న్పచ్చగ
న్నెరు*లు న్పాళెలు గల్గి రాజనము కాంతిం దారు ముల్వాసి చే
లరుదార న్నగుఁ బువ్వుఁదోఁటల బలాకానీకదంభంబునన్. 66

టీ. చేలు = కేదారములు, ('బహువచనే క్వచి చ్చిన్నలోపశ్చ' యను నన్నయభట్టీయసూత్రమువలనఁ జేనుశబ్దబహువచన మారూపమయ్యెను.) సొరిదిన్ = వరుసగాఁగ, పేర్చిన, తీఁగెమల్లియలు = తెల్లుమల్లెలును, ఖర్జూరంబులున్ = ఖర్జూరపుఁబూవులునుపర్తి నట్టి, పుష్పమంజరులున్ = పుష్పలగుత్తులును, మామిడిగుత్తులున్ = రసాలగుళుచ్ఛములును, కుసుమముల్ - పుష్పములును, సంపెంగలున్ = చంపకములును, పచ్చగన్నెరులున్ = పచ్చపూలకరవీరములును, పాళెలు = పాళెలనుపుష్పవిశేషములు, కల్గి పువ్వుఁదోఁటలన్ = పుష్పోద్యానములను, (తీఁగెమల్లియలు, ఖర్జూరంబులున్, పుష్పమంజరులున్, మామిడిగుత్తులున్. కుసుమముల్, సంపెంగలున్, పచ్చగన్నెరులున్, పాళెలు అను పేరుగలధాన్యవిశేషములు), కల్గి = తమను గలిగి, రాజనము = రాజనమను పేరుగలశాలివిశేషముయొక్క, కాంతిన్ = ప్రకాశముచేతను, తారు = ఆత్మన్ శబ్ద బహువచనము (చేలనుట), ముల్వాసి = ముల్లుగాపి, (రాజనపుఁజలకు ముల్లుగలిగియుండుట సహజము. త్రాసునఁ దూఁచునప్పుడు భారమగుచున్నవు దిక్కునఁ ద్రాసుముల్లువ్రాలును గాన దమకమునసామ్యవిమర్శయందుఁ దామే హెచ్చయ్యె ననుట), బలాకా...నన్ - బలాకా = బెగ్గురుపిట్టలయొక్క, అనీక = సమూహ మనియెడు, దంభంబునన్ = నెపముచేతను, అరుదారన్ = ఆశ్చర్యమగునట్లు, నవ్వున్ = ప్రహసించును. (ముల్వాసి యనుచోట 'ప్రథమైక వచనమాత్రే వికృతానాం తాదయోఽపక్యంతే' యను సూత్రమాకరము).

తా. అచ్చటి వరిచేలు పుష్పోఁదోఁటలయందుఁ గలతీఁగెమల్లియలు మొదలుగాఁ బాళెలను పదములవలనఁ జెప్పఁబడిన పేరులు గలధాన్యవిశేషములు దమయందుఁగలిగి తోఁటలయందుఁ గలుగనిరాజనము విశేషముగాఁగలిగి యారాజనమునకుఁ గలముల్లని యెడు త్రాసుముల్లుఁ జూపి తాము హెచ్చగుటవలన నాపువ్వుఁదోఁటలను దమమీఁదఁ దిరిగెడు బెగ్గురుపులుఁగుల తెలిచాయ లనియెడి నెపమున నవ్వుచున్న వని భావము. అనఁగాఁ బువ్వుఁదోఁటలకంటె నధికతరశృంగారము లై వరిచేలు ప్రకాశించు నని తాత్పర్యము.

చ. బలిసినహాల్లకచ్ఛటలపైఁ దమ జుంజురుముండ్లు రాయఁగాఁ
గలమము లుండుఁ బండి యొలుపోగంబడి నీ రెడలింపఁ ద్రుణ్ణలోఁ

---

* పూబాళెలు.

దలకొన వంగి ముల్ జలముం గ్రావెడు క్రిందటివేళ్లు మీఁదటన్
నిలిపి మరంద మానుకరణి న్నికటోపవనానిలాహతిన్. 67

టీ. కలమములు = వరిపైరులు, పండి = పక్వములై, నీ రెడలింపక = కట్టి యున్ననీరు పరిపాకార్థమై వెడలఁజేయఁగా, తృష్ణ = నీరుపట్టు, లోఁదలకొనక = అంతర్వ్యాపకముగాఁగా, వంగి = నమ్రములై (బడలికచేత నగుట), ముల్ = పూర్వ మందు, జలముఁద్రావెడు = ఉదకపానముఁజేసెడు, క్రిందటివేళ్లు = క్రిందనున్నమూల ములను, మీఁదటన్ = ఉపరిభాగమందు, నిలిపి = ఉనిచి, బలిసిన = ప్రష్టిగల, హల్ల కచ్ఛటలపైన్-హల్లక = చెంగలువపువ్వులయొక్క, ఛటలపైన్ = గుంపులమీఁద, మరందము=మకరందమును, ఆనుకరణిన్ = పానముసేయురీతిగా, నిక...తిన్-నికట= సమీపమందలి, ఉపవన = ఉద్యానవనములవలని, అనిల = గాలియొక్క, ఆహతిన్ = వీఁచుటచేతను, తమజుంజురుముండ్లు = తమయొక్క ధాన్యమంజరీకంటకములు, రాయఁగాన్ = ఒఱసికొనుచుండఁగా, ఒఱుగంబడి = కైవ్రాలి, ఉండున్ = ఉండును.

తా. వరిపైరులు పక్వము గాఁగానే కోఁత నిమిత్తమై మళ్లలో నీ రుండనీక కర్షకు లెడలించిన నెల్లప్పు డుదకపానము సేయుచున్నయవి గావున నప్పుడు నీరు లేమిం జేసి దప్పిచేత నామళ్లలోఁ బుష్పించి యున్న చెంగలువ పువ్వులమీఁద వ్రాలి మున్ను నీరు ద్రావెడు వేళ్లపలెనున్న ముండ్లు రాచు కొనుచుండఁగాఁ బువ్వులఁదేనె యానిన ట్లుండె ననియును, వాయువశముచేతఁ గదలుచుండఁగాఁ దృష్ణాభరమువలని బడలికచేత సోలుచున్న పన్నట్లుండె ననియు భావము. కేదారములయందుఁ బైరులు పండి యొఱగియుండు నని ముఖ్యతాత్పర్యము.

చ. అడుగునఁ బండి ప్రీలి యసలై మధు*వుట్టఁగఁ ద్రావఁ దేంట్లు మ
ల్లడిఁ గొనిచుట్టి రాఁ బనసల న్బొలుచు న్గలుగుండ్లతోడ నీ
డ్వడు పెనుబండ్లు భిన్నతటసాంసుల భూరిమదాంబుసేచనా
జడదృణశృంఖలాయుతవహసంత †మదద్విరదాధిపాకృతిన్. 68

టీ. కలుగుండ్లతోడన్=తాతిగుండ్లతోడ, ఈడ్వడు = సమానములగు, పెనుఁ బండ్లు= పెద్దఫలములు, అడుగునన్ = భూమిలోనే, పండి = ఫలించి, ప్రీలి=బద్దలై, అసలై = బురదయై, మధువుపనసలన్ = (వేరు) పనసచెట్లయందు రసము, ఉట్టఁగన్ = కాఱఁగా, త్రావన్ = పానముసేయుటకొఱకు, తేంట్లు = భృంగములు, (ఇచ్చటఁ దేఁటి శబ్దమునకు బహువచనమందు లువర్ణము పరముగాఁగా దేఁటు లని రూపము వచ్చెంగావున 'కోలోదలటామదితాంతస్య చవాలుక్సలోలోశ్చ' యనునాంధ్రశబ్దచింతామణిసూత్ర

* వుబ్బఁగద్రావి. † నృప.

మునుబట్టి యల లేంటి శబ్దాంతమందలి టివర్ణైకారము వికల్పకముగా లుప్తం బగుటం జేసి తేట్లనిలువవలసియుండినను తేంట్లని పూర్ణబిందుయుతముగా బహుప్రయోగముల కలిమిం జేసియును, 'శాస్త్రప్రయోగవచసో శ్శాస్త్రంబలవదుచ్యతే, అనిష్పన్నే పదే తేన ప్రయోగాశ్రయణం హితమ్' అను వికృతి వివేకసూత్రము కలిమిబలిమిం జేసియును నిల్లో బోంట్లుమొదలగు శబ్దములు గానంబడు చుండుటం జేసియును దేంట్లని యుండుటే సాధువుగాం దోంచుచున్నది). మల్లడిఁగొని = పెనఁగొని, చుట్టిరాఁ = చుట్టికొనిరాఁగా, భిన్న = పగిలినట్టి, కట = చెక్కులయందలి, పాంసుల = పరాగిత మైన, భూరిమదాంబు = అధిక మదజలముయొక్క, సేచన = తడుపుగలట్టియు, అజడ = కదలుచున్న, దృఢ = గట్టి యైన, శృంఖలా = సంకెలతోడను, యుత = కూడికొన్న, వసంత...కృతిఁ - వసంత = వసంతునియొక్క, మదద్విరదాధిప = మదపుటేనుఁగు మిన్నలయొక్క, ఆకృతిఁ = ఆకారముచేతను, పొలుచుఁ = ప్రకాశించును.

తా. వేరుపనస పండ్లు భూమిలోనే పండి పగులఁగా నారసము పగిలిన భూమి లోనుండి పైకివచ్చి బురుదకాఁగా నవ్వాసనకుఁ దుమ్మెదలు పెనఁగొని చుట్టుకొనఁగా నాపండ్లే వసంతుని మదపుటేనుఁగులవలె నున్న వనియును, మదాతిశయమువలన భిన్న ములైన చెక్కులవలన దొఱఁగెడు మదధారలతోఁ గలసిన దుమ్ముతోడి బురుదవలె నాఫలరసమున్న దనియును గదలుచున్న యినుపసంకెలవలెఁ జుట్టుకొన్న తుమ్మెద లున్న వనియు భావము.

ఉ. చాల దళంబుగాఁ బృథులచంపకకీలనఁ బొల్చు బొం[1]దుఁ దో
మాలె లనంగఁ బండి మహిమండలిఁ జీఱుచు వ్రాలి గంధమూ
ర్ఛాలసమైన భృంగతతి నాఁ దుద క ప్పమర న్ఫలావళు
ల్ప్రీ[2]లి గెల ల్సుగంధి కదళీవనపఙ్క్తుల నొప్పు నప్పురిన్. 69

టీ. అప్పురిఁ = ఆపట్టణమందు, సుగంధ...పఙ్క్తులఁ - సుగంధికదళీ = సుగంధు లను పేరుగల యరఁటిచెట్లయొక్క, వన = తోఁటలయొక్క, పఙ్క్తులఁ = గుంపుల యందు, గెలల్ = గుళుచ్ఛములు, చాలఁ = మిక్కిలియుఁ, దళంబుగాఁ = దట్టమగు నట్లు, పృథుల...లనఁ - పృథుల = గొప్పలగు, చంపక = సంపఁగిపూలయొక్క, కీలనఁ = కూర్చుటచేతను, పొల్చు = ఒప్పుచున్న, బొందుఁదోమాలెలనంగఁ = లావుగలతో మాలె లనునట్లు, పండి = ఫలించి, ఫలావళులు = పండ్లవరుసలు, ప్రీలఁ = పగులఁగా, మహి మండలిఁ = భూమండలమందు, చీఱుచుఁ = టాచికొనుచు, వ్రాలి = సంపంగిపూల

1. దులో. 2. ప్రీలిగొల.

మీఁదవ్రాలి, గంధ...లస-గంధ=పరిమళమువలని, మూర్ఛా=శోషచేతను, అలస ఐన=వివశమైన, భృంగతతినాఁ = భృంగసమూహ మనఁగా, తుదకప్పు-తుద = తమకొనలయందలి, కప్పు = నీలిమము, అమరఁ = కనుపడఁగా, ఒప్పుఁ = ప్రకాశించును. (ఈపద్యము మూఁడవపాదమందుఁ గ్లాంతయతి.)

తా. ఆపట్టణమందు దరఁటితోఁటలయందు సుగంధు లనియెడు నరఁటిపండ్ల గెలల యందు లెస్స పండి విరిసి కొనలయందలినలుపు గలిగి భూమిపర్యంతము వ్రాలుచుండఁగా నాపండ్లగెలలు సంపెఁగపూల బొందు తోమాలెలవలె నున్న వనియును, బఁడ్లు వికసించిన సంపెఁగ పుష్పములవలె నున్న వనియును, బండ్లకొనల నున్న నీలకాంతి యాసంపెంగ పుష్పములమీఁద వ్రాలి మూర్ఛ వోయిన తుమ్మెదలవలె నున్న వనియును, నట్టిగెలలు తోమాలెలవలెఁ బొడవు గలిగి యాఁడోఁక పాటుగా నున్న వనియును భావము.

చ. మనకనురక్తి హెచ్చ నిదె మం దని కంఠముఁ గౌఁగిలించి ని
క్కిన ఫణిరాజవల్లి యెఱిఁగింపఁగనో యనఁ బూగము ల్భరం
బునఁ బడుమట్టచేఁ జెఱకుముత్తియము ల్చిటిలించి తద్రసం
బనిశము వండు నంతికతలాంతికఁ జూర్ణముఁ జేయు నప్పురిన్. 70

టీ. కంఠముఁ = మెడను, కౌఁగిలించి = ఆలింగనముఁజేసి, నిక్కి...ల్లి-నిక్కిన = (ఎగఁబ్రాకి) నిగిడినట్టి, ఫణిరాజవల్లి = తమలపుఁదీఁగె యనులతవాన, మనకుఁ = మన యుద్దఱకును, (తమలపాకునకును పోఁకచెట్టునకు నట.) అనురక్తి =(అరుణిమ) హెచ్చఁ = అతిశయించుటకు, ఇదె = ఈచూర్ణమే, మందని = ఔషధ మని, ఎఱిఁగింపనో = తెలియఁజేయఁగానో, అనఁ = అనునట్లుగా. పూగముల్ = పోఁకచెట్లు, భరంబునఁ = పోఁకలభారముచేత, పడు = పతనమగు, మట్టచేఁ = పోఁక గెలలచేతను, చెఱకుముత్తియముల్ = సమీపమందున్న చెఱకులయందలి ముత్తెములను, చిటిలించి = రాల్చి, తద్రసంబు = ఆచెఱకురసమును, అనిశము = నిరంతరమ్ము, వండు...కఁ - వండు = పాకముఁ జేయుచున్న, అంతికతల = సమీపస్థలమందలి, అంతికకు = ప్రొయ్యియందు, చూర్ణముఁ జేయుఁ = సున్నముఁజేయును, అప్పురిన్ అని మొదటికన్వయము క. 'జలధర ఫణిఫణ కీచక, జలచర కరిమస్తకేక్షు శంఖవరాహాః, జ్వలదంష్ట్ర శుక్తిజాతం, బులుముత్తెము లొప్పు వర్ణముల వివిధములై.' అని చెప్పఁబడిన రత్నశాస్త్రపద్ధతిచేతఁ జెఱకులయందును ముత్యము లుండుట ప్రసిద్ధము.

తా. ఆపట్టణమందుఁ జెఱకుతోఁటలలోనే తమలపాకు తీఁగెలును పోఁకమ్రాకులును నాటఁబడి యున్న వనియును, ఆచెఱకుపాలచ్చటనే వండుచున్నా రనియును, పోఁకలమట్ట లప్పటప్పటికిఁ బరిపక్వములై చెఱకులమీఁదఁ బడఁగా నందలి ముత్తెములు

చెదరి ప్రాయ్యెలోఁ బడి సున్న మగుచున్న దనియును, నట్లు సున్న మగుటకుఁ బోఁక చెట్లనియెడు పురుషుల కంఠములను తమలపుఁదీఁగెయనుపొలఁతి యల్లుకొనుట యనియెడు కవుఁగిలింతఁ జేసి మన కిద్దఱకు ననురాగము కల్గుటను నీసున్నము మం దని తెలుపఁగా దాని వలన నాపోఁకచెట్లే సున్నముఁ జేయుచున్న దనియును, ఆసపోఁకలకు సున్న మెఱుపు తెచ్చునది యనియును భావము.

చ. అలరుఁ బురంబునం దొగల నంతరదామరఁ బ్రాఁచిఁ గప్రపుర్
వలపులు [1]మీఱ లోఁ వలుద వాలుఁగ మొత్తము పోర నీరుకో
[2]ళ్కొళకొళ యంచుఁ గ్రుంకు మెడగుంపులవంపులఁ దోఁప మావితోఁ
పుల విరుల న్బయి న్నడువఁ బొల్చు పురాతనతీర్థకుండముల్. 71

టీ. పురంబునన్ = ఆప్పట్టణమందు, తొగల=కలువలచేతను, అంతరదామరన్ = జలవల్లిచేతను, ప్రాఁచి = శైవాలముచేతను, కప్రపుర్ వలపులు = కర్పూరవాసనలు, మీఱన్ = అతిశయించఁగా, లోన్ = లోపలను, బలుద=పెద్దవగు, వాలుగమొత్తము = వాలుగచేఁపలగుంపు, పోరన్ = కలహింపఁగా, నీరుకోళ్లు = జలకుక్కుటములు, ('సలోశ్చ' యనుసూత్రమునుబట్టి నీరుకోడి యనుశబ్దమునకును బహువచనమందు నీరూపమువచ్చును.) కొళకొళయంచున్ = కొళకొళధ్వనిఁ జేయుచు, క్రుంకు = మునుఁగునట్టి, మెడగుంపుల = కంఠసమూహములయొక్క, వంపులు = వక్రీకరణములు, తోఁపన్ = కానరాఁగా, మావితోఁపులన్ = మామిడితోఁపులయందు, విరులన్ = పువ్వులచేతను, పయిన్ = ఉపరిభాగమందు, నడువఁబొల్చు = నడుచుటకు వల నగు, పురాతనతీర్థకుండముల్ = ప్రాఁతనీటిగుండములు, అలరున్ = ఒప్పును.

తా. ఆపట్టణమందు మామిడితోఁపులలోనఁ బ్రాఁతబావు లుండు ననియును, నాబావులయందుఁ గలువలు మొదలగు వానివాసనలు కర్పూర వాసనలవలె నుండు ననియును, లోపల వాలుగ చేఁపలు చెలఁగాడు ననియును, నీరుకోళ్లు మునుఁగుచు లేచు చుండు ననియును, పైని నిండిన పూలచేత నవి బావు లని తెలియరాక నడిచి పోవచ్చు ననిపించు ననియును, భావము.

శా. సాయంకాలములం దదీశమురజి[3]త్సద్మస్వనద్దుందుభి
స్థాయత్కాహళికాప్రతిస్వనతఁ దోఁ పన్గుంజగర్భంబుల
న్స్రోతీయుం గేళీవనిం గులాయగమనప్రోత్తిష్ఠ దస్తస్వర
స్థాయి శ్వేతగరుద్గరుత్పటపటాత్కారంబుఁ గ్రేంకారమున్. 72

1. మీఱఁగా. 2. కొలకొల. 3. త్సద్మధ్వనద్దుందుభి.

టీ. (ఆపురమందు) సాయంకాలములన్ = సూర్యాస్తమయకాలములయందు, కేళివనిన్ = లీలోద్యానమందు, కులాయ...లున్-కులాయ = గూండ్లనుగూర్చి, గమన= పోవుటకొఱకు, ప్రోత్తిష్ఠత్ = లేచుచున్న, అంతస్సు=కొలఁకులలోన, స్థాయి-ఉన్నట్టి, శ్వేతగరుత్ = హంసలయొక్క, గరుత్ = ఱెక్కలవలనఁబుట్టిన, పటపటాత్కారం బున్ = పటపటాత్కృతియును, క్రేంకారమున్ = క్రేంకృతియును, తదీశ...త- పత్ = ఆశ్రీవిల్లిపుత్తూరికి, ఈశ స్వామియగు, మురరిపత్ = మన్నారుకృష్ణునియొక్క, హర్మ్య = కోవెలయందు, స్వనత్ = మ్రోయుచున్న, దుందుభి = భేరులయొక్కయు, స్ఫాయత్ = వృద్ధియగు, కాహళుల = బాకాలయొక్కయు, ప్రతిస్వనత - ప్రతి ధ్వనులగుట, తోఁచెన్ = తోఁచునట్లు, పురగర్భములన్ = పొదరిండ్లలోపలను, మ్రోయున్ = ధ్వనిఁజేయును.

తా. సాయంకాలములయందు విల్లిపుత్తూరియందు ఉద్యానవనములలోని సరస్సులయందు హంసలు విహరించుచు చాలించి గూండ్లనుఁ బోవుటకు లేచునప్పుడు వానిఱెక్కలవలనఁ బుట్టిన ధ్వనులును క్రేంకారధ్వనులును వినఁబడఁగా నప్పుడే యాపట్టణ మందు స్వామి యగు మన్నారుకృష్ణునికోవెల సంధ్యాకాలంపుఁబూజ మ్రోసెడు భేరుల ధ్వనులును గాహళములు ధ్వనులును వ్యాపించి పొదరిండ్లలోఁ బ్రతిధ్వని లిచ్చుచున్నట్లు దోఁచు ననియు నప్పుడు పటపటాత్కారము భేరీప్రతిధ్వనిగాను క్రేంకారము కాహళ ప్రతిధ్వనిగాను దోఁచు ననియు భావము.

మ. *పొలయుం గాడ్పు లుదజ్మహాలయవదంభోజాక్షవక్షస్థల
స్థలఘుస్రక్తులసీమరందబిందువులఁ బణ్యాలంపుఁబుణ్యాలంపుఁగం
పులఁ దాపత్రయి మీఁటి పీట నటనప్రోద్యోగసజ్జీభవ
ల్లలనావర్జితకైశికకురితకశ్లోరాళి నల్లార్చుచున్. 73

టీ. పీటన్ = ఆపట్టణమందు, ఉద . లన్ - ఉదక్ = ఉత్తరదిశయందు మహత్ = గొప్పదియగు, ఆలయవత్ = కోవెల గలిగిన, అంభోజాక్ష = మన్నారు కృష్ణునియొక్క, వక్షః = అఱ్ఱుసందిలి, తులసీ = తులసీదళములయొక్క, అలఘు = గొప్పలగు, స్రక్ = మాలికలయందలి, మకరందబిందువులన్ = మకరందకణములచేతను, పణ్యాలంపు = అపూపసంబంధులగు, పుణ్యాలంపు = పవిత్రములగు, కంపులన్ = వాస నలచేతను, తాపత్రయిన్ = ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికము లనుతాపత్రయమును,

* (ఇది పడమ్పైరుం గోవి లుడయాళ్ అను నఱవ వ్యవహారమునకు సంస్కృతము.)

మీఁటి=పొడిచి, నటన...లిన్ - నటన = నాగవాసమునెడు. ప్రోద్యోగ = ఉద్యోగమునకు, సజ్జీభవత్ = ఆయిత్తమగుచున్న, లలనా = వారకాంతలచేతను, ఆవర్జిత = చెరువఁబడిన, కైశిక = కొప్పులవలన, ఝగిత = జాఱిన, స్రగ్భారాళిక్ = తొగలువ పూలచాలును, అల్లార్చుచుక్ = మెల్లనఁ గదలించుచు, గాడ్పులు = వాయువులు, పోలయుక్ = వీచును. [illegible] యగుచు—నడపెరుంగోయి [illegible] దని [illegible] దాని వలనఁ గలిగినది.

తా. [illegible] స్వామి కోవెలయం [illegible] యాటకత్తెల కొప్పుల చెఱఁగులనల [illegible] బును గలిగి సంచరించు నని భావము.

చ. మలయపుగాలి రేలు వనమాలి విమానపతాక ఘల్లుమం
చులియఁ బసిండిమువ్వగమి నొక్కొకమాటు గదల్చ నుల్కి మి
న్నలము తదీయ హేమవరణాంచలచంపకశాఖలందుఁ బ
త్తులు రొద సేయ వేగె నని కూడుదు రల్కలు [1]దేరి దంపతుల్

టీ. (ఆపురమందు) మలయపుగాలి = మలయమారుతము, రేలు = రాత్రులయందు వన...తాకక్ - వనమాలి = స్వామియొక్క, విమాన = కోవెలయొక్క, పతాకక్ = ధ్వజమందు, పసిండిమువ్వగమిక్ = బంగారుచిఱుగంటలగుంపును, ఘల్లుమంచుక్ ఉలియక్ = ఘల్లుమని ధ్వనిసేయునట్లు, ఒక్కొకమాటు - ఒక్కొకసారి, కదల్పక్ = కదలింపఁగా మిన్న...దుక్ - మిన్నులము = ఆకసమునంటెడు, తదీయ = ఆకోవెలసంబంధియగు హేమవరణ = బంగారు ప్రాకారముయొక్క, అంచల = కొనలయందున్న, చంపక శాఖలందుక్ = సంపెంగకొమ్మలయందు, పత్తులు = పులుఁగులు, ఉల్కి = అదరి పాటుఁజెంది, రొదసేయక్ = కలకలఁబలుకఁగా, దంపతులు = ఆపట్టణమందలి స్త్రీ పురుషులు, వేగె నని = తెల్లవారె ననుకొని, అల్కలుదేరి = ప్రణయకోపములను మాని కూడుదురు = సంభోగింతురు.

తా. ఆపట్టణమందు స్వామి కోవెలధ్వజస్తంభమం దున్న బంగారు మువ్వఁ రాత్రులయందు మలయమారుతము సోఁకి కదలి ఘల్లు మని యొక్కొక్క స

1. దీఱి; మాని.

చప్పుడు కాఁగా నారికేళపు గంగారు ప్రాకారము వెంబడి నున్న సంపెంగ కొమ్మల యందు నిద్రించుచున్న పక్షులు ధ్వని జేయఁగా విని పక్షులు కూయుచున్నవి తెల్లవాఱవచ్చె నని భ్రమించి ప్రణయ కలహములు వహించియున్న దంపతులు కోపములు మాని యప్పుడ రమింతు రని భావము.

చ. కలమపు గొండుగు ప్రౌఢకన్యకల్ ముంగిటఁ గాచి యుండి త
జ్జలరుహనాభగేహరురుశాబము సారెకు బొక్కులాడఁ గొం
డెలపయి క్రమ్ము గ్రామ్యతరుణీతతి డించిన పేఁపగంపలం
[1]దల మగుచున్న చెంగలువదండలఁ దోలుదు రప్పురంబునన్. 75

టీ. అప్పురంబునన్ = ఆపట్టణమునందు, ప్రౌఢకన్యలు = ప్రౌఢకన్యకలు, కలమపుగొండుగన్ = రాజనపువడ్లపోసినయొడుగులను, ముంగిటన్ = గృహపురోభాగమందు. కాచియుండి = కనిపెట్టియుండి. తత్...ము-తత్ = ఆపట్టణమందలి, జలరుహనాభ = స్వామియొక్క, గేహ = కోవెలయొక్క, రురుశాబము = ఇఱ్ఱిపిల్ల, సారెకున్ = మాటిమాటికిని, బొక్కులాడన్ = ఆయొడుగుబోసినవడ్లు దినుచుండఁగా, కొండెల పైకిన్ = తమకొండెసిగలపైకి రాఁగా, క్రమ్మన్ = వ్యాపించుటకై, గ్రామ్యతరుణీతతి = పల్లెలస్త్రీలసమూహము, డించిన = అక్కడ దించుకొనియున్న, పేఁపగంపలన్ = పేములచే నల్లినగంపలయందు, తలమగుచున్న = నిండియున్న, చెంగలువదండలన్ = ఎఱ్ఱకలువపూదండలచేత, తోలుదురు = పాఱఁద్రోలుదురు.

తా. ఆపట్టణమందలి ప్రౌఢకన్యకలు ముంగిళ్ల నెండఁబోసియున్న వడ్లకుఁ గావలియుండఁగా నప్పటి స్వామికోవెలలోని పెంపుడు జింకపిల్ల యావడ్లు మాటిమాటికి బొక్కుచుండఁగా స్వామిపిల్లను గొట్టిన నొచ్చు నని యెదు నానృశంస్యముచేతను, తమకొండెసిగలపైకెక్కఁగాఁ దెచ్చి విక్రయార్థ మచ్చట దించుకొనియున్న గ్రామ్యస్త్రీల పేఁపగంపలలోని కలువపూదండల చేతనే తోలుదు రని భావము.

సీ. ఎదు రేఁగి సాష్టాంగ మెఱఁగి పాద్యం బిచ్చి
నారికేళకటాసనముల నునిచి
నునుబోఁకపొత్తిఁ గట్టిన దొప్ప గమితోడ
రంభావిశాలపర్ణముల వఱచి
శాల్యన్నసూపాజ్యకుల్యాబహువ్యంజ
నక్షీరదధు[2]లర్పణంబుఁ జేసి

1. తలముగ నున్న. 2. ప్రీణనము.

వార్చినపిదప సంవాహన మంఘ్రుల
కొనరిచి తాంబూల మొసఁగి కుశల
తే. మగిడి పోయెద మన్న దవ్వనిచి సిరికిఁ
దగినసత్కృతిఁ జేసి ఖేదమున[1]మగిడి
యర్చఁ గావింతు రెపుడు నిట్లతిథులైన
భాగవతులకు [2]నప్పురిభాగవతులు. 7

టీ. అప్పురిన్ = ఆపట్టణమందలి. భాగవతులు = భగవత్సంబంధులు, అతిథులైన=అభ్యాగతులైన, భాగవతులకున్ = భగవద్భక్తులకు, ఎదురేఁగి = ఎదురుగాఁబోయి, సాష్టాంగము = శిరస్పాదహస్తవక్షోభుజములనియెడి యెనిమిదియవయవములతోఁ గూడునట్లు ఎరఁగి=ప్రణమిల్లి (శ్లో. '[illegible]' యన్నట్లు దండప్రణామముఁ జేసి యనుట), పాద్యం బిచ్చి = పాదప్రక్షాళనముఁ జేసి, నారికేళపానములన్ = నారికేళఫలముల [illegible], ఆసిరి = [illegible] (స్నానాద్యనుష్ఠానములు మున్నే తీర్చుకొని వచ్చినారు గాన,) మృదుపాకపాత్రికన్ - మిక్కిలి మృదువగు, పాకపాత్రికన్ = పాకము చేసిన, కట్టిన = [illegible], దొప్పగమితోడన్ = దొన్నెలగుంపుతోఁగూడ, రంభాశాలాపత్రములు = [illegible], పఱచి = ఆస్తీర్ణముఁజేసి, శాల్యన్న...-శాల్యన్న = [illegible]న్నమును, సూప = పప్పును, ఆజ్యకుల్యా = నేతికాలువలును, బహువ్యంజన = పెక్కుకూరలను, క్షీరదధులు = పాలు పెరుగులును, అర్పణంబుఁజేసి = [illegible] సమర్పించి, భోజనానంతరము, వార్చి పిదప = హస్తప్రక్షాళన పాదప్రక్షాళనములఁ జేసి నాచమనముఁజేసిన యనంతరమున అంఘ్రులన్ = వారిపాదములకు, సంవాహనము = మర్దనము, ఒనరించి = చేసి (పాదములఁ బిసికి యనుట), తాంబూలమొసఁగి = విడెమిచ్చి, కుశలమడిగి = వారప్పటికి చేరి యుండఁగాఁ గుశలప్రశ్నఁజేసి, పోయెద మన్నన్ = వారే పోయెద మని చె[illegible]ని, (వీరు బలాత్కారముగా నిల్పుటకు స్వాతంత్ర్యములేనివారుగావున వెంబడించి) దవ్వనిచి = దూరముగ ననిచి, సిరికిఁదగిన = తమ కలిమికిఁ దగిన, సత్కృతిఁజేసి=సత్కారముఁజేసి (సంభావన యిచ్చి యనుట), ఖేదమునన్ = ఎడఁబాసిన దుఃఖముచేత, మగిడి = తిరిగి, ఎపుడును = ఎప్పుడు, ఇట్లు = పైఁజెప్పినట్లు, అర్చగావింతురు = పూజ సేయుదురు.

తా. సులభము. ఇచట భాగవతు లతిథులం బూజించి రనుట విష్ణుచి[illegible] డీరీతిని భాగవతులం బూజించు నని సూచించుచున్నది.

---

1. మగుడి. 2. నప్పీటి.

శా. అం దుండుం ద్వయసద్మపద్మవదనుం డద్వంద్వుఁ డశ్రాంతయో
గాందూబద్ధమధుద్విషద్ద్విరదుఁ డన్వర్థాభిధానుం డురు
చ్ఛందోబృందతదంతవాగపరనాసంజాతతజ్జన్య ని
ష్పందద్వైతసుసంవిదాలయుఁడు నిష్ఠన్విష్ణుచిత్తుం డనన్. 77

టీ. ద్వయ...నుండు - ద్వయ = ద్వయమను శ్రీవైష్ణవమంత్రమునకు, సద్మ = గృహమైనట్టియు, పద్మ = కమలముపంటి, వదనుఁడు = ముఖముగలయట్టియు, అద్వంద్వుఁడు = శీతోష్ణ సుఖదుఃఖాదులు లేనియట్టియు, అశ్రాం...డు - అశ్రాంత = ఎడతెగని, యోగ = ధ్యానయోగమనెడు, అందూ = సంకిలిచేత, బద్ధ = కట్టఁబడిన, మధుద్విషత్ = మధుసూదనుఁడనియెడు, ద్విరదుఁడు = ఏనుఁగు గలయట్టియు, ఉరు...డు-ఉరు = బహువిధములయిన, ఛందస్ = వేదములయొక్క, బృంద = సమూహము యొక్కయు, తదంత-తత్ = ఆవేదములయొక్క, అంత = అంతములగు నుపనిషత్తుల యొక్క, వాక్ = వాక్యములయొక్క, అపరనా-చనము మిచేతనే, సంజాత=పుట్టినట్టియు, తజ్జన్య = ఆవేదవేదాంతజన్యమగునట్టియు, నిష్పంద = చలింపనియట్టి, ద్వైత = చిదచిదీశ్వర భేదమైన, సుసంవిత్ = మంచి విజ్ఞానమునకు, ఆలయుఁడు = గృహమగునట్టి, విష్ణుచిత్తుం డనన్ = విష్ణునందుఁ జిత్తము గలవాఁ డనఁగా, అన్వర్థాభిధానుండు = సార్థకనామధేయుఁ డగు పరమయోగి, నిష్ఠన్ = సదాచారసంపత్తిచేతను, అందున్ = ఆశ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు, ఉండున్ = నివసించును.

తా. ఆ శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు నిరంతరము ద్వయానుసంధానముఁ జేయుచు సుఖదుఃఖములు శీతోష్ణములు సరిగాఁ దలఁచుచుఁ దన నిరంతర యోగముచేత శ్రీపతిని వశపఱుచుకొని వేదవేదాంతములు చదువకయే వాటివలనఁ గలుగవలసిన నిశ్చల ద్వైతజ్ఞానమునకుఁ దాను నివాసభూమియై విష్ణుచిత్తుండను సార్థకనామధేయముగల యొకమహాయోగి నిష్ఠఁ గలిగియుండు నని భావము. (ద్వయ తిరుమంత్ర చరమ శ్లోకములు వైష్ణవ సాంప్రదాయకములు).

వ. అమ్మహీసురవరుండు ప్రకృతికంటెఁ బరుండగు దన్నును, దనకంటెఁ బరుండగు పరమేశ్వరుం, బరమేశ్వర ప్రసాద బహుజననకృత సుకృత ఫలరూప యగు నాచార్యకృపగు ప్రదానంబు నిధానంబుఁ దెలిపిన గతిం దెలుపఁగా, నాత్మీయతదీయ శేష శేషిత్వసంబంధం బనాద్యంబుగాఁ దెలిసి యీతెలివి గలిగి యఖర్వనిర్వృతిం గాంచి సుఖించు పరమ యోగికి బహుక్లేశదంబులగు చదువులం బనియేమి యీవివేకంబు

లేనివాని హేతువాదంబు ధాతువాదంబు, కాణాదంబు ప్రాణాదంబు,
కాపిలంబు చాపలంబు, మీమాంస హింస, వ్యాకరణం బకారణం బటు
గాక చదువ దొరకొనిన నరునకుఁ గాలంబు నాలంబు విఘ్నంబు లక్ష
లోద్యమఘ్నంబు లందులకు సామగ్రి గిటకిటన, గొంతెఱుంగ నగు
మదంబు పుటపుటన, దుదముట్టం జదివెనేనియు సముత్పన్న విజ్ఞానుం
డై త్రైగుణ్యవిషయంబు లగు వాని నాసీతధాన్యంబు నిష్ఫలం బైన
పలాలంబును నాఁ బుధుండు రిక్థకంబును విడుచువడువున విడువ
వలయుఁ గావున శాంతిదాంతిపరతం[1]బరమైకాంతినైన నాకు మొదల
నివి యధిగమింపం దుద విసర్జింప నేమి ప్రయోజనంబు ; వాదిభంజ
నంబు రాజరంజనంబును జేయుచుఁ బుధజనంబులకు విసువనిజనం
బులకుఁ గానిమ్ము మాదృశులకుఁ దదీయఖ్యాతి యీతి, లాభంబు,
క్షోభంబు, పూజనం బుద్వేజనం బని వితర్కించి యుర్వరఁ బూర్వం
బున సౌవీరభూవరునకును గౌరవం బంగీకరించి బోధించి ముక్తి కని
చిన భరతభూమిసురవతంసంబును బోలె దుర్విభావ్యబోధుండై పరమ
పదంబునను భాగవతుల కప్రాకృతంబులగు బహుభద్రమూర్తులు
ధరియించి భగవత్పరిచర్య సేయుట[2]యుఁ బరమపురుషార్థం బగుట
యెఱింగి యచటి రథచరణపాణిమాలికాకరణకైంకర్యంబున కంతు
రితకౌతూహలుం డై చేయుచుండె, మఱియును. 78

టీ. అమహీసురవరుండు = ఆబ్రాహ్మణోత్తముఁడు (విష్ణుచిత్తుఁడు) ప్రకృతి
కంటెన్ = ఇరువదినాల్గు తత్త్వములుగల యచిత్తుకంటె, పరుండగు = వేఱైన, తన్నును =
జీవు ననుట, తనకంటెఁ బరుండగు పరమేశ్వరున్ = బ్రహ్మమును, అనఁగా శ్లో. 'ఈశ్వర
స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని
మాయయా.' అను తెఱంగునఁ దనకంతర్యామి యగు పరమేశ్వరు ననుట. పరమే...రూప-
పరమేశ్వరప్రసాద = భగవదనుగ్రహమువలన నైన, బహుజనన = పెక్కుజన్మముల
యందు కృత = చేయఁబడిన, సుకృత = పుణ్యములకు, ఫలరూప యగు = ఫలస్వరూప
మగు, ఆచార్యకృప = గురుకారుణ్యము (ఇది కర్తృపదము), గుప్తదానంబు = పూర్వ
జన్మమందుఁ జేసిన యేకాంతదానము, నిధానంబుఁ దెలిపినగతిన్ = సద్యోజన్మమందు
నిక్షేపమును దెలిపిన తెఱంగున, తెలుపఁగాన్ = తెలుపఁగా, అనఁగా సకలవేదశాస్త్రపురా

1. పరమైకాంతికునకు; పరమైకాంతి నైననాకు. 2. (య) పరమ.

సేతిహాసములకు సారభూతమైన చిదచిదీశ్వర తత్త్వత్రయజ్ఞానమును బహుజన్మకృత సుకృతలబ్ధమైన యాచార్యకృప తేటపఱిచిన దనుట. శ్రు. 'ఆచార్యదేవోభవ' యని తైత్తిరీయశ్రుతియందును, 'ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద' యని ఛాందోగ్యమందును, 'యస్య దేవే పరాభక్తి ర్యథా దేవే తథా గురౌ, తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశంతే మహాత్మనః.' అని కఠవల్లియందును, 'దేశితాయాం గురో శ్చైవ మాత్ర స్యాపి ప్రకీర్తనాత్, ఐహికాముష్మికా సిద్ధి ర్ద్విజస్యాస్తి న సంశయః' అని పురాణసముచ్చయమందును, 'యస్మా ద్దేవో జగన్నాథః కృత్వా మర్త్యమయీం తనుమ్, మగ్నా నుద్ధరతే లోకాన్ కారుణ్యాచ్ఛాస్త్రపాణినా, తస్మా ద్భక్తి ర్గురౌ కార్యా సంసారభయభీరుభిః.' అని పాంచరాత్రమందలి జయాఖ్య సంహితయందు, 'చక్షుర్గమ్యం గురుం త్యక్త్వా శాస్త్రగమ్యం తు యస్స్మరేత్, హస్తస్థ ముదకం త్యక్త్వా ఘనస్థ మభివాంఛతి. సులభం తు గురుం త్యక్త్వా దుర్లభం య ఉపాసతే, లబ్ధం త్యక్త్వా ధనం మూఢో గుప్త మన్వేషతి క్షితౌ' అనునీ మొదలగు ప్రమాణముల చేతి నాచార్యకృపయే ప్రధాన మని యెఱుఁగఁదగినది. ఆత్మీయ...బు = ఆత్మీయ = తనసంబంధమును, పరీయ = అపరమేశ్వరసంబంధ మగు. శేష = భృత్యత్వ సంబంధము, శేషిత్వసంబంధంబు = స్వామిత్వసంబంధము, అనాద్యంబుగాఁ దెలిసి=అనాదిసిద్ధ మని యెఱిఁగి. విజ్ఞాతవిదుఁగి = విజ్ఞానము గలిగి, అఖర్వ=అఖండమగు, నిర్వృతిం గాంచి = సుఖమును జెంది, సుఖించు=సొగసెడు. పరమయోగికిన్=మహాయోగీశ్వరునకు, శ్లో. 'శాస్త్రజ్ఞానం బహుక్లేశం బుద్ధే శ్చలనకారణ' మ్మన్నట్లు, బహుక్లేశదంబులగు = బహుప్రయాస కరములగు, చదువులం బని యేమి=చదువులచే నేమిపని, వివేకంబులేనివాని = విజ్ఞానములేనివానియొక్క, హేతువాదంబు = కారణవాదము, ధాతువాదంబు = లోహాదిమారణక్రియ, కణాదంబు = తర్కశాస్త్రము. ప్రాణాదంబు = ప్రాణహరము, కాపిలంబు = సాంఖ్యమతము, చాపలంబు = సేశ్వర నిరీశ్వరభావభేదములచేత బుద్ధి చాంచల్యకరము, మీమాంస = అగ్నిష్టోమాది కర్మకాండవిషయము, హింస = పరప్రాణాపహారిణి, వ్యాకరణంబు = శబ్దశాస్త్రము, ఆశరణంబు = రక్షించునదిగాదు, చదువ దొరకొనినన్ = పఠించుట కుపక్రమించెనేని, కాలంబు నాలంబు = కాలము చాలదనియు, అనుకూల మనియును, విఘ్నంబులు = అంతరాయములు, సకలోద్యమఘ్నంబులు = సర్వకార్యనాశకంబులు, అందులకు = శాస్త్రాభ్యాసమునకు, సామగ్రి = సాధనసంపత్తి, కిటకిటన = మిక్కిలి హెచ్చెము, కొంతెఱుంగనగుమదంబు పుటపుటన= కొంతదెలియఁగానే గర్వంబు పుటపుటన పొడముచు; పలాలంబు = ఊకపొట్టు, సిక్థకంబు = మైనము, క్షతి= క్షతిబాధ, ఉద్వేజనంబు = భయంకరము, గౌరవంబు= గురుత్వమును, రథచరణపాణి = చక్రపాణియగు మన్నారుకృష్ణుని. కడమది సులభము.

తా. సులభము.

క. న్యాయార్జితవిత్తంబున
నాయోగీశ్వరుఁడు వెట్టు నన్నం బాప్రా
లేయ పటీరాచల ప
ద్యాయాతాయాత వైష్ణవావలి కెల్లన్. 79

టీ. ఆయోగీశ్వరుఁడు=ఆవిష్ణుచిత్తుఁడు, న్యాయార్జితవిత్తంబునన్ = న్యాయార్జిత ధనముచేతను, ఆప్రాలేయ పటీరాచల పద్యాయాతాయాత వైష్ణవావలి కెల్లన్ = హిమాచల మలయాచలముల మధ్యమార్గగతులై వచ్చుచుం బోవుచుండెడు వైష్ణవ సముదాయమున కెల్లను, అన్నంబు పెట్టున్. 'పదవీ వర్తనిః పద్యా' యని యమరుఁడు.

తా. సులభము.

చ. గగనము నీరుబుగ్గ కెనగా జడిపట్టినవాళ్లు భార్య క
న్పొగ సొరకుండ నారికెడపుంబొటియ [1]ల్దవులించి [2]వండ న
య్యగపల ముంచిపెట్టుఁ గలమాన్నము నొల్చినప్రప్పు నాలుగే
న్పొగిపినకూరలు న్వడియముల్ వరుగు ల్పెరుఁగు న్ఘృతప్లుతిన్. 80

టీ. కర్తృపద మధ్యాహార్యము. ఆయోగీశ్వరుండు, గగనము = ఆకాశము, నీరుబుగ్గకున్ = పర్వతాదులయందుండి సంతతధారగా నీరు పైకుబికి వచ్చెడియూటకు ఎనగాన్ = సదృశముకాఁగా, జడిపట్టినవాళ్లు=వర్షము పట్టిన దినములయందు, భార్య= తనయిల్లాలు, కన్ = నేత్రములలోనికి, పొగసొరకుండన్ = ధూమము ప్రవేశింపకుండ, నారికెడపుంబొటియలు = నీరు వెడలించి యెండించిన యెడనీటిటెంకాయబొండ్లములు, తవులించి-ప్రొయ్యిలో నంటించి, వండన్=పాకముఁ జేయఁగా, అయ్యగపలన్ = ఆటెంకాయ చిప్ప యబకలచేతనే, కలమాన్నమున్ = వరియన్నమును, ఒల్చినప్రప్పు= ఒల్చుప్రప్పును, నాలుగేన్పొగిపినకూరలున్ = నాలుగైదుపోరటిన కూరలును, వడియములు=వడియాలును, వరుగులు = శుష్కశాకములును, పెరుఁగున్ = దధియును, ఘృతప్లుతిన్ = ఆజ్యసిక్తమగునట్లుగా, ముంచిపెట్టును = ఘృతప్లుతిదధికిఁ బూర్వమన్వయించునది.

చ. తెలినులివెచ్చ యోగిరముఁ దియ్యని చారులుఁ దిమ్మనంబులున్
బలుచనియంబళుల్ చెఱకుపా లెడనీళ్లు రసావళుల్ ఫలం
బులును సుగంధిశీతజలముల్ వడపిందెలు నీరుఁ జల్లయు
న్వెలయఁగ బెట్టు భోజనము వేసవిఁ జందనచర్చ మున్నుగన్. 81

1. ల్దగిలించి. 2. వడియ.

టీ. వేసవిన్ = గ్రీష్మర్తువందు, చందనచర్చ = చందనాలంకారము, మున్నుగన్ = మొదలుగాఁగా, (ముందఱ చందన మిచ్చి యనుట), తెలిపులివెచ్చయోగిరము = తెల్లనై మందోష్ణమగు నన్నంబును, తియ్యనిచారులు = తియ్యఁజారులును, తిమ్మనంబులున్ = మజ్జిగపులుసులును, పలుచని యంబళులు (అంబళిశబ్దబహువచన మంబళులనియునుగలదు), చెఱకుపాలు = ఇక్షురసములు, ఎడనీళ్లు = లేఁతటెంకాయనీళ్లును, రసావళులు = విశేషములును, ఫలంబులును = కదళీరసాలాదిఫలములును, సుగంధిశీతజలములు వట్టివేళ్లు మొదలగువానిచేతనఁ బరిమళించు చల్లనగు నుదకములును, వడపిందెలు = వడను బోఁగొట్టునట్టి ఊరవేసిన లేఁతమామిడి పిందియలు, నీరుఁజల్లయున్ = నీరుమజ్జిగయును, వెలయంగన్ = ప్రసిద్ధమగునట్లు, భోజనముఁ బెట్టున్ = ఆహార మొసంగును. రసావళులు భక్ష్యవిశేషము లనుటకు బ్రౌనుదొరగా రిచ్చినయుదాహరణము:—

క. తనయుంట కప్పు డాయుత, మొనరించిన కజ్జుఁదాఫ యాలుసురసావళ్లును మినపవడలును జాఁపట్లును గోధుమపిండివంటలుఁ గలపినసన్" (విష్ణు. 3. ఆ. 377ప.)

అతిరసములు గాఁబలయు. తా. సుగమము.

మ. పునుఁగుందావి నవోదనంబు మిరియంపుంబొళ్లతోఁ జట్టి చు
యన్న ను నాదాఱనికూరగుంపు ముకుమంటై యేర్చు నావం జిగు
ర్కొను పచ్చళ్లను బాయసాన్నములు నూరుంగాయలున్ జేసు లు
క్కను నేయుం జిఱుపాలు వెల్లువుగ నాహారం బిడు న్సీతునన్. 82

టీ. సీతునన్ = శీతకాలమందు, పును...బు-పునుఁగుందావి = పునుఁగుదావులను పేరుగల కలమ విశేష సంబంధియగు, నవ = నూతన మగు, ఓదనంబు = ఓగిరమును, (వేఁడివేఁడి యన్న మనుట - పునుఁగు రాజనము లుష్ణప్రధానము లని వైద్య శాస్త్రమందుఁ బ్రసిద్ధము గనుక నాశీతకాలమున కుచితములు), మిరియంపుంబొళ్లతోన్ = మిరియముల పొడులతోడ, చట్టి = భాండ విశేషము, చుయ్యనునాదు = చుయ్యనుచు మ్రోసెడు నాదము, ఆఱని = నశింపని, కూరగుంపు = శాకసమూహము, (మిరియాల పొడితోఁగూడఁ దిరుగఁ బోసిన నాదము వదలకమున్నే యనుట), ముకుమంటై = ముక్కులోని జబ్బును మాన్చు నౌషధమై, ఏర్చు = చుఱచుఱ మనియెడు, ఆవన్ = ఆవాలపిండి చేతను, చిగుర్కొను = చిచ్చియెత్తిన, పచ్చళ్లను, ఊరుంగాయలును = ఊరుగాయలును, చేసుఱుక్కను నేయున్ = చేతిమీఁదఁబడఁగానే యుష్ణత గనుపించెడు ఘృతమును, చిఱుపాలున్ = సగ మిపురఁ గాచినపాలును, వెల్లువగన్ = సమృద్ధి యగునట్లుగా, ఆహారం బిడున్ = భోజనము పెట్టును, ఈపద్యంబునందు, 'నుమ్మోచ్చాతః'

అము క—గ

అను సూత్రబలమువలనఁ బురుఁగుదాని యను నెడఁ బూర్ణబిందువును 'సంస్కృతపదేన పరిమిత మాంధ్రపదం కర్మధారయో భవతి' యను సూత్రమువలనను, 'ఆంధ్రం షడ్వర్ణ పర్యంతం సంస్కృతేన సమస్యతే' యను నథర్వణోక్తివలనను, పురుఁగుందానినవోదనంబని కర్మధారయసమాసంబును బ్రయుక్తంబు లయ్యెను. తా. సుగమము.

చ. కదళిగభీరపుష్పపుటికాచ్ఛటఁ జేతుల నిప్పపిండిపైఁ
గుదురుగ నిల్పి యోపుగతి గూనల నూనియ నించి త్రాట ము
న్నుదికినశాటి వ్రేల నది నొక్కటఁ గ్రుంకిడి వత్తు రెందఱే
వదలక యాతనింట శనివారమున న్పరదేశివైష్ణవుల్. 83

టీ. ఆతనింటన్ = ఆవిష్ణుచిత్తునింటను, (ఇచ్చట షష్ఠ్యర్థమున నిత్యసంధి), పరదేశివైష్ణవుల్ = అభ్యాగతు లగువైష్ణవులు, శనివారమునన్ = మందవాసరమునాఁడు, కదళి...టన్-కదళి = అరఁటియొక్క, గభీర = లోఁతగు, పుష్పపుటికా = పూదొన్నెల యొక్క, ఛటన్ = సమూహమును, చేతులన్ = హస్తములయందు, ఇప్పపిండిపైన్ = తలఁ బులిముకొనుటకు నూఱిన మధుకపిష్టముమీఁదను, కుదురుగన్ = తొలఁగకుండునట్లు, నిల్పి = పాదుకొల్పి, ఓపుగతిన్ = చాఁసరీతిగ, గూనలనూనియ - గూనల = మహాభాండముల లోని, నూనియ = తిలతైలమును, నించి = నిండించి, త్రాటన్ = దారమునందు, మున్నుదికిన = పూర్వధౌత మగు, శాటి = వస్త్రము, వ్రేలన్ = వ్రేలుచుండఁగా, నదిన్ = ఏటి యందు, ఒక్కటన్ = ఒక్కసారిగా, క్రుంకిడి = స్నానముఁజేసి, ఎందఱేన్ = అనేకు లనుట, వదలక వత్తురు = విడువక తిరిగి వత్తురు.

తా. ఆవిష్ణుచిత్తునియింట శనివారమునాఁ డనేకు లగు పరదేశివైష్ణవులు తమ తమ యభ్యంగన స్నానముకొఱకు నిప్పపిండి నూఱి యొకముద్ద చేతిలోఁ బెట్టుకొని దానిమీఁద నరఁటిపూవు దొన్నెలు పెట్టుకొని వానిలోఁ దమకుఁ గావలసినంతవఱ కావిష్ణుచిత్తుని యింటిలోని గూనలకుఁ బోసి యున్ననూనె తామే పోసికొని స్నానానంతరము ధరించుకొనుటకై ధౌతవస్త్రములు త్రాడునకుఁ గట్టి తాఁకక యొకచేతఁ బట్టుకొని నదికిం బోయి యచ్చట నభ్యంగన స్నానముఁ జేసి వత్తు రని భావము.

శా. ఆనిష్ఠానిధి గేహసీమ నడురే యాలించి న న్నోయి యెం
తే నాగేంద్రశయాన(ను) పుణ్యకథలుం దివ్యప్రబంధానుసం
ధానధ్వానము నాస్తి శాకబహుతా నాస్త్యుష్ణతా నాస్త్యపూ
పో నాస్త్యోదనసౌష్ఠవం చ కృపయా భోక్తవ్య మన్మాటలున్. 84

టీ. ఆని...మన్ - ఆనిష్ఠానిధి = సదాచారమునకు నిక్షేపమయిన యావిష్ణుచిత్తునియొక్క, గేహసీమన్ = గృహసీమయందు, నడురేయి = అర్ధరాత్రమందు,

అలించిరక్ = విన్నను, ఎంతేక్ = మిక్కిలి, నాగేం...లుక్ - నాగేంద్రశయాన = శేషశాయియగు స్వామియొక్క, పుణ్యాకగలుక్=పవిత్రకగలును, దివ్య...ము - దివ్య ప్రబంధ = ద్రావిడ ప్రబంధముయొక్క. అనుసంధాన = పారాయణముయొక్క, ధ్వానము=ధ్వనియును, శాకబహుతా = కూరలబాహుళ్యము, నాస్తి=లేదు, ఉష్ణతా= పదార్థములందు వేఁడిమి, నాస్తి = లేదు, అపూపః=పన్యారము, నాస్తి = లేదు, ఓదనసౌష్ఠవం చ - ఓదన = ఓగిరముయొక్క, సౌష్ఠవంచ=చక్కఁదనము, నాస్తి=లేదు, కృపయా=దయచేతను, భోక్తవ్యం = ఆరగింపఁదగినది, అన్నాటలుక్=అనియెడు వాక్యములును, మ్రోయుక్ = ధ్వనిసేయును. ఈపద్యమందుఁ గేవలసంస్కృతవాక్యములుండి నను ననియెడు ననుకరణము గలిగినది గావున, 'అనుకృతేఽస్తివాక్యంతు' అనుసూత్ర బలమునఁ జెల్లును. భోక్తవ్య మనుచోట 'అహావాదీనాం ద్విత్వ' మను సూత్రముం బట్టి ద్విత్వంబు రావలయును. ఐనను, శ్లో. 'శబ్దానా మన్యభాగేషు యోఽనుస్వారః ప్రదృశ్యతే, తస్యా విరతో మస్స్యా త్సర్వత్ర కవిసమ్మతేః' 'పదేశు తద్య దాద్యంతే హాద్విత్వం హారిసమ్మతేః' అను నథర్వణోక్తులవలన ద్విత్వాభావమై యనుస్వారమునకు మకారము వచ్చెను. మూఁడవపాదమందు నిత్యసమాసపదములఁ జేరిన నాస్తిపదమున కనునాసికయతి.

తా. ఆవిష్ణుచిత్తుని గృహమందుఁ బగటిపూటలయందే కాక అర్ధరాత్రమందు వినఁబోయినను శేషశాయిపుణ్యకథలఁ జెప్పుకొనువారి కంఠనాదములును, దివ్యప్రబంధముల రవములును, భోక్తలతో నావిష్ణుచిత్తుఁడు కూరలు లేవు సాపము వేఁడిగాలేదు భక్ష్యములే దన్నముకూడ నొప్పిదముగా లేదు, కృపచేతనే యారగింపవలయు నని చెప్పెడి యుపచారవాక్యములును వినంబడు నని భావము.

తే. ఇత్తెఱంగున నవై ష్ణవోత్తముండు
జాగరూకతఁ దైర్థికభాగవతుల
కితర మెఱుఁగక యెవ్వ రేమేమి వేఁడి
రలయ కవి పెట్టి సంతుష్టిఁ సలుపుచుండె. 85

టీ. అవై ష్ణవోత్తముండు = వైష్ణవశ్రేష్ఠుఁ డగునా విష్ణుచిత్తుఁడు, జాగరూకతఁ = హెచ్చరికచేత, తైర్థికభాగవతులకుక్ = తీర్థయాత్రాపరులగు భగవద్భక్తులకు, అలయక = ఆయాసము నొందక, ఎవ్వ రేమి వేఁడిరి=ఎవ్వ రేమేమి యడిగిరో, వారికి. కడమ సులభము.

తా. సుగమము.

శా. బాలార్కాంశువిజృంభితామల శరత్పద్మాక్ష పద్మాక్షమా
నీలాజాంబవతీశ యీశబలభిన్నీరేరుహోద్భూతది
క్పాలామూల్యశిరోమణిద్యుతికనత్పాదాబ్జ పాదాబ్జఫా
లాలంకారకచావలీమకరదీవ్యత్కుండలాంచన్ముఖా. 86

టీ. బాలా...క్ష - బాలార్క = లేతసూర్యునియొక్క, అంశు = కిరణముల చేత, విజృంభిత=వికసింపఁజేయఁబడిన, అమల = నిర్మలములైన, శరత్ = శరత్కాల మందలి, పద్మ = కమలములవంటి, అక్ష = నేత్రములు గలిగినట్టివాఁడా, (ఇవి మొద లుగా శ్రీవేంకటేశ్వరునకు విశేషణములు), పద్మా...శ-పద్మా = లక్ష్మీదేవికి, క్షమా = భూదేవికి, నీలా=నీలాదేవికి, జాంబవతీ = జాంబవతీదేవికి, ఈశ = నాథుఁడా, ఈశ ...బ్జ-ఈశ = శివునియొక్కయు, బలభిత్=ఇంద్రునియొక్కయు, నీరేరుహోద్భూత - నీరేరుహ=కమలమందు, ఉద్భూత=పుట్టిన బ్రహ్మయొక్కయు, అమూల్య = వెలఁబెట్ట రాని, శిరోమణి = శిరోరత్నములచేత, కనత్=ప్రకాశించుచున్న, పాదాబ్జ = పాద పద్మములుగలవాఁడా, (శివుఁడు మొదలగు దేవతలచే నమస్కరింపఁ బడియెడువాఁ డనుట), పాదా...ఖా - పాదాబ్జ=చవితినాఁటి చంద్రునివంటి, 'పాదారకక్ష్మలక్షి తుర్యాంశాః' అని యమరుఁడు, ఫాల = లలాటమునకు, అలంకార = అలంకార మగు, కచావలీ = ముంగురులచేతను, మకర = మకరాకారములచేత, దీవ్యత్ = ప్రకాశించు చున్న, కుండల = కర్ణభూషణములచేతను, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, ముఖా=నెమ్మొగము గలస్వామీ. తా. సుగమము.

క. జలచరకిటిహరివటుభృగు, కులరఘుకులసీరిబుద్ధఘోటిప్రముఖో
జ్జ్వలజనికృతజనరక్షా, యలమేల్మంగాభిధేందిరాలయవక్షా. 87

టీ. జల...క్షా - జలచర = మీనకూర్మములును, కిటి = వరాహమును, హరి= సింహమును, వటు = బ్రహ్మచారి యగువామనుఁడును, భృగుకుల = పరశురాముం డును, రఘుకుల=శ్రీరాముఁడును, సీరి = బలరాముఁడును, బుద్ధ=బుద్ధుఁడును, ఘోటి = అవతారములచేత, కృత = చేయఁబడిన, జనరక్షా = ప్రజాసంరక్షణము గలవాఁడా, అలమే...క్షా - అలమేల్మంగా=అలమేలుమంగ యనెడు, అభిధా= పేరుగల, ఇందిరా= లక్ష్మీదేవికి, ఆలయ-నివాసమగు, వక్షా=వక్షస్స్థలముగలవాఁడా. తా. సుగమము.

భుజంగప్రయాతము—

బలద్విడ్ద్విరిష్టపాథోధరోరా
పలాసారధారాతపత్రీకృతాద్రీ

ఫలన్మూర్ధచాణూరశిభంగోగ్ర [1]బాహా
కళాకృత్తకంసా శిఖండావతంసా. 88

టీ. బల...గ్రీ - బలద్విట్ = దేవేంద్రునిచేత, వినిర్దిష్ట = నియోగింపఁబడిన, పాథోధర = మేఘములయొక్క, ఉరు = గొప్పలగు, ఉపల = పాషాణములయొక్క, ఆసారధారా = ధారావర్షమునకు, ఆతపత్రీకృత = గొడుగుగాఁ జేయఁబడిన, అగ్రి = గోవర్ధన గిరిగలవాఁడా, ఫలత్ = పగులుచున్న, మూర్ధ = శిరస్సుగల, చాణూర = చాణూరమల్లునియొక్క, భంగ = సంహారమునందు, ఉగ్ర = వాఁడిమి గల, బాహా = బాహువులుగలవాఁడా, కళా = కళామాత్రకాలమందు, కృత్త = నఱుకఁబడిన, కంసా = కంసుఁడుగలవాఁడా, శిఖా...సా - శిఖండ = నెమిలిపింఛము, అవతంసా = శిరోభూషణముగాఁ గలవాఁడా, 'బాహార్గళా' యను పాఠమున గడియమ్రానుల వంటి భుజములచేత నని అర్థము. 'కృష్ణమేఘచ్ఛటాభాసా' యని యుండును; అపక్షమునఁ గృత్తకంసా యనియే పైపదము. తా. సుగమము.

మ. ఇది కర్ణాటధరాధృతిస్థిరభుజాహేవాకలబ్ధే భరా
డుదయోర్వీధర తత్పితృవ్యకృతనవ్యోపాయనోష్ణీష ర
త్నదృగంచత్పద కృష్ణరాయ వసుధాధ్యక్షోదితాముక్తమా
ల్యదనాశ్వాసము హృద్యపద్యములనాద్యంబై మహిం బొల్పగున్.

టీ. ఇది = ఈసందర్భము, కర్ణాట...డస్ - కర్ణాటధరా = కర్ణాటభూమియొక్క, ధృతి = ధరించుటయందు, స్థిర = నిశ్చలమైన, భుజ = బాహులయొక్క, హేవాక = విలాసముగలయట్టియు, లబ్ధ = పొందఁబడిన, ఇభరాట్ = గజపతియగు రాజునియొక్క, ఉదయోర్వీధర = ఉదయగిరియందలి, తత్పితృవ్య - తత్ = అతనియొక్క, పితృవ్య = పినతండ్రియగు ప్రహరేశ్వరునిచేత, కృత = చేయఁబడిన, నవ్య = నూతనమగు, ఉపాయన = కానుకయగు, ఉష్ణీష = కిరీటముయొక్క, రత్న = రత్నములయందలి, దృక్ = దృష్టిచేతను, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, పద = పాదములుగల, కృష్ణరాయవసుధాధ్యక్ష = భూమీశ్వరుఁడగు కృష్ణరాయలచేత, ఉదిత = చెప్పఁబడిన, ఆముక్తమాల్యదన్ = ఆముక్తమాల్యద యనుగ్రంథమునందు, హృద్య = మనోజ్ఞములగు, పద్యములన్ = పద్యములచేత, ఆశ్వాసము, ఆద్యంబై = ప్రథమమై, మహిన్ = భూమియందు, పొల్పగున్ = ఒప్పును.

1. బాహార్గళా.

తా. కృష్ణరాయలుగజపతి పినతండ్రి యగుప్రహరేశ్వరుఁ డుదయగిరిదుర్గము మీఁద నుండఁగా నచ్చటి కేఁగి యతనితలఁ ద్రొక్కక స్నానము సేయ నని ప్రతిజ్ఞ చేసెఁ గావున, సేనలు లగ్గలు పట్టఁగా నాప్రహరేశ్వరుఁడు భయపడి తనతలను బదు లుగాఁ గిరీటము రాయలకుఁ గానికఁ జేయుటవలన నది చూచి త్రొక్కె నని భావము.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తి మంత్రోపాసనాసమాసాదితాఖండ సాహితీ ధురీణుండు నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశిరాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదావ్యాఖ్యానంబునఁ బ్రథమా శ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు

ఆ ము క్త మా ల్య ద

స వ్యా ఖ్యా న ము

ద్వి తీ యా శ్వా స ము

క. శ్రీనయన కువలయుగళా
నూనజ్యోత్స్నాయితస్మితోజ్జ్వలముఖ ! దై
త్యానీతసురశ్రీపున
రానయనక్రమణ ! వేంకటాచలరమణా ! 1

టీ. శ్రీ...ఖ - శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క, నయనకువల = కలువలవంటికన్నుల యొక్క, 'కువలంచాసితాంబుజే' అని వైజయంతి, యుగళ = రెంటికి, అనూన = అధికమైన, జ్యోత్స్నాయిత = వెన్నెలయైన, స్మిత = చిఱునవ్వుచేత, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, ముఖ = వదనముగలయట్టివాఁడా! (అనఁగా స్వామియొక్క చిఱునగవు మహాలక్ష్మి కన్నులకు సంతత వికాసహేతువై యున్న దనుట), దైత్య = రాక్షసులచేత, ఆనీత = అపహరింపఁబడిన, సుర = దేవతలయొక్క, శ్రీ = సంపదయొక్క, పునరానయన = మరలఁ దెచ్చునట్టి (ఆనయనశబ్ద మిచట ధర్మిపరము), క్రమణ = పాదవిక్షేపముగలయట్టి వాఁడా!, వేంకటాచలరమణా = వేంకటేశ్వరుఁడా యని సంబోధనము.

తా. గ్రంథకర్త యాశ్వాసాది యగుటంజేసి, 'మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతా' నీత్యాదిప్రమాణవచనము బట్టి యిష్టదేవతా స్మరణాత్మక మంగళాచరణ పూర్వకముగా శ్రీవేంకటాచలపతి నవధరింపు మని వచించుచున్నాఁ డనుట.

వ. అవధరింపు మాసమయంబునఁ బాండ్యమండలంబున. 2

సీ. ఏవీట (టి) సతులపాలిండ్లపై గంబూర
నవహారములచిప్పలకవుఁచు మాన్పు
మలయజం బేవీటఁ గే దోలుచెక్క డులిచి మే
డలకిడ్డ మిగుల భూములకు డిగ్గుఁ

గలఁచు నేవీట (టి)సింహళగజంబులగాలి
 చైత్రవేళ నుదగ్దిశాగజంబుఁ
దాల్తు రేవీటిప్రాక్తనభూపనిర్మాల్య
 మరకతంబులు పెఱధరణిపతులు
తే. కపివరనియుక్తగిరిసదృగ్గహనిలయ
గాత్రగాహితకనకముక్తాకవాట
గోపురావేదితోచ్ఛ్రితాక్షోభ్యవప్ర
వనరు దక్షిణమధుర సాంద్రద్రుమధుర. 5

టీ. ఏవీటఁ = ఏపట్టణమునందు, సతుల = స్త్రీలయొక్క, పాలిండ్లపై = స్తనములమీఁది, గంబూరి = (పొడిచేసిన) కర్పూరము, నవ...చు - నవ = నూతనములైన, హారముల = ముక్తాహారములయొక్క, చిప్పఁగంపు = శుక్తిసుగంధమును, మాన్పుఁ = పోఁగొట్టుచున్నదో (అనఁగా ముత్యపుఁజిప్ప లుత్పత్తి యయ్యెడి తామ్రపర్ణీనదికి సమీపమున నుండువారుగాన నప్పటికప్పుడు తెచ్చినకారణము వదలని ముత్యాలహారములు ధరించుచున్నా రని భావము), ఏవీటఁ, మలయజంబు = శ్రీగంధవృక్షములు, తొలుచెక్కు డులిచి = మొదటిచెక్కుఁ దీసి, మేడలకిడ్డఁ = మేడలకుఁ బెట్టఁగా, మిగులు = మిగిలినవి, భూములకు డిగ్గఁ = ఇతరదేశములకు దిగుమతి యగునో (అనఁగా నాపట్టణమందలి మేడలన్నియును నుత్తమ శ్రీగంధములచేఁ గట్టఁబడియున్నవనుట), ఏవీటఁ, సింహళగజంబులగాలి = సింహళద్వీపమునందుఁ బుట్టినయేనుఁగులయొక్క వాయువు, చైత్రవేళఁ = వసంతకాలమునందు, ఉ...బుఁ = ఉత్తరపుదిక్కునందున్న యేనుఁగును, కలఁచుఁ = చెదరఁజేయునో, (అనఁగా నాపట్టణమందలి గజంబులు సింహళద్వీపంబునఁ బుట్టినవగుటంజేసి సింహశరీరవాసనవంటి వాసన గలవి యనుట), ఏవీటి...లు - ఏవీటి, ప్రాక్తన = పూర్వీకులగు, భూప = రాజులయొక్క, నిర్మాల్య = ధరించి విడచిన, మరకతంబులు = పచ్చలను, పెఱధరణిపతులు = ఇతరరాజులు, తాల్తురు = ధరించుచుందురో (అనఁగా నుత్తమరత్నంబులకాపట్టణ మునికిపట్టుగా నుండెననుట), కపి...వప్ర - కపివర = సుగ్రీవునిచే, నియుక్త = నియోగింపఁబడినట్టి, గిరి = పర్వతములతో, సదృక్ = సరిపోలునట్టి, గహనిలయ = కపులయొక్క, గాత్ర = శరీరములచేత, గాహిత = ప్రవేశింపఁబడిన, కనకముక్తాకవాట = స్వర్ణయుక్తమైన ముత్యాల తలుపులుగల, గోపుర = పురద్వారములచేత, ఆవేదిత = తెలియఁజేయఁబడిన, ఉచ్ఛ్రిత = పొడవుచేత, అక్షోభ్య = కలఁపుచ్చనశక్యంబైన, వప్ర = కోటగలట్టియు (అనఁగా సుగ్రీవుఁడు సీతాన్వేషణార్థ

ముగ హనుమదాదులును దక్షిణాపురికన్నఁగనుసరించుచూ తొలుతఁ దాను దాఁటినవాఁడు గనుక నాయొకన్నులఁగని తొలుపుల దాంపుచును, శ్లో. 'ముక్తాకవాటం పాణ్డ్యానాం నక్షత్రస్యోగ్య వాసరాః' అని పద్యమునుంచిన తెలుఁగున నావానరులు కొండలంతలేసి తమ శరీరములతో నాపట్టణము వాకిళ్లకుఁ జొచ్చి చుట్టున నావాకిళ్ల కత్యున్నత్యమును గోటను నక్షోభ్యత్వమును దెలిపిరి). సాంద్ర = దట్టమైన, ద్రు = వృక్షముల చేతను, మధుర = మనోహరమైనట్టి, దక్షిణమధుర = మధురాపట్టణము, దనరుక్ = ఒప్పును. దక్షిణమధుర యిట్లు సముద్రమునకు నొకచెంత యున్న దని తెలియునది.

౬. శమనరిపు త్రిపురభిద్భో, దక్షముఖద్రోహి స్వర్ణవలయి శ్రీ తస్వర్ణగిరి
భ్రమదంబై కాంచనవప్రము దీప్రంబగుచు సద్పుకించుబున నొప్పున్.

టీ. శమన...బై - శమనరిపు = యమునివైరియు, త్రిపురభిద్భో = త్రిపురములను భేదించినవానియు, దక్షముఖ = దక్షునియజ్ఞము, ద్రోహి = భుజములచేత, స్వర్ణ = బంగారుమయమైనట్టియు, వలయి = వలయముగాఁజేయఁబడిన, స్వర్ణగిరి = మేరుపర్వతమని యెడు, భ్రమదంబై = భ్రాంతిని పుట్టించుచు, కాంచనవప్రము = బంగారుకోట, దీప్రంబగుచుక్ = ప్రకాశమగుచు, ఒప్పుచుండున్ = ఆమధురాపట్టణమందు, ఒప్పున్ = రాణించుచుండును.

తా. త్రిపురహరుఁడు విల్లుగా వంచిన మేరుగిరి ధను స్సనుటుల నామధురాపట్టణపు బంగారుకోట ఒప్పుచుండె ననుట.

తే. సారిదిఁ గనుకట్టి (ట్టు) హేమరశ్ములు నెలంగఁ
బొడవుకతమున సూక్ష్మమై పొల్పుఁ జూడఁ
బట్టణపు కోటకొమ్మల పంక్తి గగన
మండలశ్రీ (స్త్రీ) కి సంపంగి దండవోలె. 5

టీ. పట్టణము కోటకొమ్మల పంక్తి, సారిదిక్ = వాలుగాను, హేమరశ్ములు=సువర్ణ ప్రభలు, కనుకట్టి = కనుచెంది, చెలఁగఁ = విప్పి ఫలంగా, పొడవుకతమునక్ = కోటపొడవైనందున, సూక్ష్మమై = కొమ్మ చాలు సన్నముగా నున్నదియై, చూడక్ = చూడఁగా, గగనమండలశ్రీకిక్ = ఆకాశలక్ష్మికి, సంపంగిదండవోలెక్ = సంపంగి దండవలెనే, పొల్చుక్ = ప్రకాశించును.

తా. మధురాపట్టణపుఁ గోట మిగులఁ బొడవైనందున నతి సూక్ష్మముగఁ గనుపడుచున్నదై సువర్ణకాంతులు విజృంభించువేళఁ జూడఁగా గోటకొమ్మలపంక్తి యాకాశలక్ష్మి ధరించిన సంపంగిదండవలెఁ బ్రకాశించె ననుట.

మ. పరిఖం దత్పురకామినీజనము లంభఃకేళి సల్పంగఁ ద
ద్గురువక్షోరుహలిప్తసంకుమదకస్తూరీమిళచ్చందనా
గురుపంకంబుల సౌరభంబులఁ జుమీ కుంభీనసావాసని
ర్జరకల్లోలిని కందు భోగవతి నాఁ జన్నామ గల్గెన్ దగన్. 6

టీ. పరిఖన్ = అగడ్తయందు, తత్పురకామినీజనములు = ఆమధురాపురస్త్రీలు, అంభఃకేళి = జలక్రీడలు, సల్పంగన్ = చేయఁగా, తద్గురు...లన్-చుమీ-తత్ = ఆస్త్రీలయొక్క, గురు = గొప్పవైన, వక్షోరుహ = స్తనములయందు, లిప్త = పూయఁబడిన, సంకుమద = జవ్వాదితోడను, కస్తూరీ = కస్తూరితోడను, మిళత్ = కూడుకొనియున్న, చందన = శ్రీగంధముయొక్కయు, అగురు = అగరుగంధముయొక్కయు, పంకంబుల = బురదలయొక్క, సౌరభంబులఁజుమీ = వాసనలచేతనే, కుంభీనసా...నిన్ - కుంభీనస = సర్పములకు, ఆవాస = ఉనికిపట్టగు నాగలోకమునందున్న, నిర్జరకల్లోలినికిన్ = దేవగంగకు, అందున్ = ఆపాతాళలోకమునందు, భోగవతినాన్ = భోగవతి యనఁగా, చన్ = ఒప్పునట్టి, సన్నామ = అన్వర్థనామము, తగన్ = తగినట్లుగా, కల్గెన్ = కలిగెను. శ్లో. 'నదీ నాగలోక గంగానాం భోగవతీ' అని యమరుఁడు.

తా. ఆమధురాపురస్త్రీలు కుచకుంభములకు నలఁదిన పరిమళములు పాతాళము వఱకు వ్యాపించి యున్న యగడ్తనీళ్ల జలక్రీడ లాడుటచేతను నిండఁజేయబడినదిగాన నాగంధానుభవముగల నాగలోకమందలి గంగకు సత్కారణంబునంజేసి భోగవతి యను నామము గల్గె ననుట. ఇచట నిరుక్త్యలంకారము. 'ల. నిరుక్తిర్యోగతో నామ్నా మన్యార్థత్వ ప్రకల్పనమ్' అని లక్షణము.

తే. కాద్రవేయులు భూమియుఁ గైకొనంగ
నురగలోకంబు వెడలి తత్పరిఖనీట
నెగసి తోడనె క్రుంకుదు రిలువ లేక
తత్తటాబద్ధగారుత్మతముల కులికి. 7

టీ. కాద్రవేయులు = సర్పములు, భూమియున్ = భూమినిగూడను, కైకొనఁగన్ = ఆక్రమించుటకు, ఉరగలోకంబు = పాతాళలోకమును, వడలి = తరలి, తత్పరిఖనీటన్-తత్ = ఆపురముయొక్క, పరిఖనీటన్ = అగడ్తనీటను, నెగసి = లంఘించి, తత్తటా...లకు - తత్తట = ఆపరిఖదరులయందు, ఆబద్ధ = అంతటం జెక్కఁబడిన, గారుత్మతములకు = గరుడపచ్చలకు, ఉలికి = భయపడి, తోడనె = వెంటనే, నిలువలేక = ఉండఁజాలక, క్రుంకుదురు=మునుఁగుదురు (నెగసి యనుచోట నీటిలోనుండి పైముందు కెగయుటంచె నని భారతప్రయోగమును హలాదిగాఁ గలది).

తా. సర్పములు భూమినిఁగూడ నాక్రమించుటకై నాగలోకమును వదలి యీయగడ్తసేట వెడలివచ్చి యందుఁ గట్టఁబడియున్న గరుడపచ్చలను వెఱచి నిలువంజాలక యటనే ముడుఁగుక నునఁగాఁ బొరలాడుచున్న నాయగడ్త వ్యాపించియున్న దనియు, సర్పములు గరుడుని సోదరము గానఁ దత్సదృశదర్శనమాత్రజన్యభయముచే వెఱచిన వనియు, పరిఖయందుఁగూడ రత్నఖచితమై యున్న దనియును దాత్పర్యము.

తే. తరుణశైవాలజలజపత్రములఁ బోలు
మరకతచ్ఛాయఁ బొల్చుఁ బరిఖజలము
కోట బంగరు సేయుటకొఱకు మున్ను
బ్రహ్మ పిడిచిన మందారపసరనంగ. 8

టీ. తరుణ...ములు - తరుణశైవాల = లేఁతనాఁచుతీఁగలును, జలజపత్రములు = తామరాకులును, బోలిన = ప్రమ్ముచుండఁగా, మరకతచ్ఛాయన్ = పచ్చరాలవన్నెచేత, పరిఖజలము = ఆయగడ్తనీళ్లు, మున్ను = అపురనిర్మాణకాలమునందు, కోటన్ = ప్రాకారమును, బంగరుసేయుటకొఱకు = కనకమయముగాఁజేయుటకై బ్రహ్మ = చతుర్ముఖుఁడు, పిడిచినమందారపసరనంగన్ = పిండిన మందారపసరో యనునటుల, పొల్చున్ = ఒప్పును.

తా. అనఁగా నపురాపట్టణపుకోట బ్రహ్మనిర్మితమై స్వర్ణమయముగా నున్న దని తాత్పర్యము.

చ. అడుగుననుండియున్ బదిలమై చవి లంకెడుకోట నొప్పు ప్రో
ల్చెడనికడంక దంచనపుఁ జేతుల గంగను కాసెఁ దూఱఁగా
నడుమన యున్కిఁ జేసి యలనాకపురిన్ [1]సరికై పెనంగి లా
వెడలఁగఁ బ్రవ్రేయుటకు నెత్తె ననన్గను [2]మల్లుపోరునన్. 9

టీ. అడుగుననుండియున్ = దిగువనుండియును, పదిలమై = దృఢమైనదై, చవలు = ఆసనమును, లంకెడు = లంకెనుచున్నట్టి, కోటన్ = ప్రాకారముచేత, ఒప్పు = ప్రకాశించుచున్న, ప్రోలు = పట్టణము, చెడనికడంకన్ = పోనివానిబలిమిచేతను, దంచనపుఁజేతులన్ = ఘనంగు లనియెడి చేతులచేతను, గంగను = గంగ యనియెడు, కాసెన్ = పట్టికోకను, దూఱఁగా = ప్రవేశింపఁగా, నడుమన = మధ్యముననే, ఉన్కిఁజేసి = ఉండుటచేతను, అలనాకపురిన్ = ఆస్వర్గమును, సరికై = దీటైయుండుటకై, పెనంగి = పెనఁగులాడి, లావు = బలిమి, ఎడలఁగన్ = పోవునట్లుగా, మల్లుపోరు

1. సరిదై పెనంగ. 2. మల్లుపోరిలోన్.

నన్ = మల్లయుద్ధమునందు, పట్టిప్రేయుటకున్ = చేతఁబట్టి క్రిందవైచుటకు, ఎత్తెన్ = ఎత్తెను, అనన్ = అనఁగా, చనున్ = ఒప్పును. (గంగను కాసె ననుచోట సంస్కృత శబ్దాంతమగుటచ్చునకు వైకృతాచ్చుపరముగఁ [illegible]. 'ఉప్రచిహ్న సకృతిరపోఽపి ప్రాణోఽప్య ప్రచ్యుతో భవేత్' ఇను సఘర్వోక్తి ప్రమాణము.)

తా. ఆకాశగంగ స్వర్గమును పలుమారు తాఁకుచు చుట్టియుండుటఁ గాన స్వర్గమను జెట్టికి గంగ కాసెవలె నుండె ననియు, శత్రుభంజనార్థముగ ప్రాకారము పూచిన దంచనము లనఁగా నిడుద గోడలతోఁ గూడిన ప్రాకారవిశేషములు [illegible] గానఁ బురమను జెట్టికి ఒడ్డనములు హస్తములవలె నున్నవి, నాఁడు పురమను జెట్టి తనతో [illegible] యుండుటవలన మల్లయుద్ధమునకు [illegible] గంగయను కాసెకట్టి [illegible] యనువాని నొప్పుచుండె ననఁగా [illegible] సమృద్ధము స్వర్గము కంటె విశేషమైన సమృద్ధి గలదై [illegible] నభిప్రాయము.

తే. ఉడుటుగుబ్బలు గలతల్పుటురము సూచి
గందపట్టెలు సూచి బంగారు సూచి
వీటివాకిటిచోటనే విడువ కెపుడు
సుట్లు వెట్టుచు నుందురు సోమపపులు. 10

టీ. సోమరవులు = చంద్రసూర్యులు, ఉడుటుగుబ్బలు - ఉడుటు = నిక్కఁ బొడిచియున్న, గుబ్బలు = గుబ్బలను పేర బరగు ముఖులలసియున్న స్తనములు, కల్ = కలిగి నట్టి, తల్పుటురము = కవాటమనియెడు వక్షస్థలము, సూచి = చూచియు, గందపట్టెలు సూచి = కవాటరేఖాగ్రదారువిశేషములనియెడు గంధపుఁబూతలను చూచి, బంగారుసూచి = కవాటఖచితస్వర్ణమను స్వర్ణభూషణముఁజూచి, వీటివాకిటిచోటనే = పట్టణపువాకిటియొద్దనే, విడువక = వదలక, ఎపుడు = ఎల్లప్పుడు, సుట్లువెట్టుచు నుందురు = చుట్టుకొని యుందురు.

తా. సోమరవులను విటులు గొప్పలైనగుబ్బగోళ్లను స్తనములచేతను గంధపట్టె లనియెడు మైపూఁతలచేతను కవాటమందలి బంగారుపూఁసగుళ్లను స్వర్ణభూషణములచేతను నామధురాపట్టణ మొకస్త్రీవలె నుండఁగా వానిఁ జూచి దానివాకిళ్లు విడువక చుట్టిచుట్టి తిరుగుచుందు రని భావము. దీనియందు శ్లేష.

మ. స్థిరసౌధాగ్రవిహార[1]యావతరతిశ్ఛిన్నాచ్ఛహారస్ఫుర
ద్గురుముక్తావలిఁ జేటిక ల్విరులతోఁ గూడంగఁ ద్రోయ న్నిజో

1. విడంపలి.

దరలగ్నం బగుదాని నెమ్మొగు లథఃస్థన్ధంబై తటికా రాల్ప నా
కర మభ్రం బని యంప్రగా కుపధిం దరక్క న్బుట్టునే ముత్తెముల్.

టీ. నెమ్మొగులు=మేఘము, అధస్థన్ధంబై = క్రిందనున్నదై, స్థిర...లిక్ - స్థిర= నిశ్చలమైన, సౌధాగ్ర = మేడకొప్పులయందు, విహార=సంచరించుచున్న, యావత = యువతిసమూహముయొక్క, రతి = సురతమునందు, భిన్న = తెగినట్టియు, అచ్ఛ = స్వచ్ఛమైనట్టియు, హార=దండలయందు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్నట్టి, గురు=స్థూలములగు, ముక్తా=ముత్తెములయొక్క, ఆవళిక్ = పంక్తిని, చేటికల్ = పరిచారికలు, విరులతోఁ గూడంగక్ = పుష్పములతోఁ గూడ, ప్రోయక్ = పొఱఁబల్లఁగా, నిజోదర...గు - నిజ= మొగులుయొక్క, ఉదర=గర్భమునందు, లగ్నంబగు=తగిలికొనినట్టి, దానిక్=ఆముత్తెపు పంక్తిని, తటిక్=మెఱుపులవేళ, రాల్పక్ = వర్షింపఁగా, అభ్రంబు = మేఘము, ఆకరమని = ముత్యములకు జన్మస్థానమని, ఎంచ్రగాక = వచింపఁబడుటకేగాని, ఉదధిక్ = సముద్రమున, దక్కక్ = తక్క, ముత్తెములు=ముత్యములు, పుట్టునే = జనియించునే, జనియింపవనుట.

తా. మేఘము మేడలాతీతముగనుండు నప్పుడు మేడలయందు యౌవనస్త్రీలు సురత క్రీడ సలుపునపుడు తెగిన హారముల ముత్యములను పరిచారికలు కసవుఁ ప్రోయువేళఁ బుష్పములతోఁ గూడఁ జిమ్మి ప్రోయఁగా మేఘములయందుఁ బడుచుండ వర్షాకాల మున భూమియందుఁ బడి ముత్యము లుత్పత్తిఁ జేసి మేఘములుఁ గూడ మణ్యాకరంబు లని చెప్పుదురే కాని సముద్రభిన్నంబులు మణిజన్మస్థానములు గావు. దీనియం దత్యుక్తి.

మ. ఘనసౌధాళి వియద్ధునీజలధి వీకన్ నావలై నీడ దోఁ
ప నెలంత ల్వణిగాకృతి న్సరకు మార్పన్ గోలల న్గట్టి యి
చ్చు నిజద్వీపవిచిత్రపట్టవసనశ్రేణి మంచు న్నాఁ బోల్చుఁ బె
ల్లనిలాన్దోళనవి[1]మర్శితన్నగరనాకానేకకేతుచ్ఛటల్. 12

టీ. ఘనసౌధాళి - ఘన=గొప్పలైన, సౌధాళి = మేడలసముదాయము, వియద్ధునీజలధిక్ - వియద్ధునీ=ఆకాశగంగయనెడు, జలధిక్ = సముద్రమునందు, వీకక్ = స్పష్టముగాను, నావలై=ఓడలై, నీడ = మేడలనీడ, తోఁపక్ = కనుపింపఁగా, నెలంతల్ = ఆమేడలమీఁదనుండువనితలు, వణిగాకృతిక్ = వర్తకులవలె, సరకుమార్పక్ = భాండప్రతిభాండముఁ జేయుటకై, కోలలక్ = గడలచేత, కట్టి=బంధించి, ఇచ్చు ..బు

1. మర్ది.

- ఇచ్చు = ఇచ్చునట్టి, నిజ = తమయొక్క, ద్వీప=దీవియందలి, విచిత్ర=వన్నెవన్నె లైన, పట్టవసన=పట్టువస్త్రములయొక్క, స్తోమంబు = సమూహము, నాక్ =అనునటుల, అనిలా...టల్ - అనిల=వాయువుచేత. అన్యోన్య = ఒకటితోనొకటి, విమర్శి=ఒరయు చున్నట్టి, తన్నగర = ఆపురమునందలియు, నాక = స్వర్గమందలియు, అనేక = అసంఖ్యా కములైన, కేతు = టెక్కెములయొక్క, ఛటల్ = గుంపులు, వెల్గు = తెలియుచుగా, పొల్చుక్ = ప్రకాశించును.

తా. ఆకాశగంగ యను సముద్రమునకు మేడలనీడ గనుపించఁగా నోడలవలె నుండె ననియును, ద్వీపాంతరముల మీఁదను స్త్రీలు జేరి గాంధ్రుములై నుండి రనియు, గదలయందున్న టెక్కెములకుఁ గట్టిన వసనంబులు గాలిచేఁ గదలుటం జేసి యాస్త్రీల చేతఁ దమదీవియందలి పట్టుపటావళులు ద్వీపాంతర వాసులకు భాండప్రతిభాండరీతిచే విక్రయింపఁబడుచున్నవో యనునటులఁ బ్రకాశించె ననియుఁ దాత్పర్యము.

ఉ. సోరణగండ్ల రాఁ గొదమ । చుక్కలు పట్ట సతు ల్కవాటముల్
చేరుప మౌక్తికంబు లని । చిల్కలు వ్రత్తురు ద ప్పుటంచుఁ బో
ల్పారువితానహారముల । యందొగిహారత ప్రేలి ప్రొద్దు వోఁ
గా రతి దస్సి గాడ్పులకు । గాఁ దెఱవ న్జను విచ్చి మేడలన్. 13

టీ. కొదమచుక్కలు = చిన్ననక్షత్రములు, సోరణగండ్లక్ = గవాక్షములవలన, రాక్ = రాఁగా, పట్టక్ = అనక్షత్రములఁ బట్టుటకొఱకు, సతులు = యువతులు, కవాటములు = తలుపులను, చేరుపక్ = మూయఁగాను, మౌక్తికంబులని=ముత్తెములని, చిల్కలువ్రత్తురు = రంధ్రములు వేయుదురు, టంచుక్ = ట్లనుచు, పొల్పారు...దుక్ - పొల్పారు = సుందరమైన, వితాన = మేల్కట్లయొక్క, హారముల యందుక్ = సరములయందు, ఒగిక్ = క్రమముగా, హారతక్ = హారరూపమున, ప్రేలి = వ్రేలాడి, ప్రొద్దు = విశేషకాలము, పోఁగాక్ = గతింపఁగా, రతిక్ = క్రీడ చేత, దస్సి = అలసి, గాడ్పులకుఁ గాక్ = వాయుసంచారముకొఱకు, తెఱవక్ = తలుపుఁదెఱవఁగా, మేడలక్ = సౌధములనుండి, విచ్చి = విడచి, చనక్ = వెడలి పోవును.

తా. అనఁగా మేడలు నక్షత్రమండలమును ముట్టిపోయిన వని భావము.

ఉ. ఆపుర (రి) సౌధవీథి నధ । రాధరభూముల గజ్జ మున్నుగా
నాపయికి న్విసంబడని । యట్లుగఁ గ్రాం(వ్రా)లుఘునాలిఁ దాల్చి లీ
లాపరతక్ ఘటింపుదురు । లాస్యము సేయఁగ మేఘరంజనా
లాపముఁ జేసి పోషితక । లాపిఁ గలాపికలాపకుంతలల్. 14

టీ. కలాపి...లు-కలాపి = నెమలియొక్క, కలాప = బర్హామువంటి, కుంతలల్ = కురులుగలస్త్రీలు, ఆపురసౌధవీథికన్ - ఆపుర = ఆపట్టణముయొక్క, సౌధ = మేడల యొక్క, వీథికన్ = పఙ్క్తియందు, అగరా...లన్ - అగరాగర = క్రిందటిక్రిందటి, భూములన్ = ప్రదేశములయందు, గర్జముల్గాన్ = ఉఱుములు మొదలుగా, ఆప యికిన్ = ఆ మేడలమీఁదికి, వినంబడినట్లుగన్ = వినబడియటుల, క్రాలుఘనా లిన్ - క్రాలు = ఒప్పుచున్నట్టి, ఘన = మొగులుయొక్క, ఆలిన్ = సమూహమును, మేఘగర్జనాలాపముఁజేసి = మేఘగర్జన యనురాగము నాలాపముఁ జేసి, తార్చి = క్రిందనున్న మేఘములను మీఁద పైకి దొలఁచి, పోషితకలాపిన్ - పోషిత = పెంపఁబడి నట్టి, కలాపిన్ = నెమలిని, లీలాలాస్యన్ = లీలాలాస్యక్రీడకు, లాస్యము సేయఁగన్ = నృత్య మొనర్చునట్లు, నటిరీతిపూనుట = నటనటనల [illegible]. అనఁగా నాపురమందలి యువతులు గానన్రుత్యములయందు [illegible] టాసేసి యామేడలు మేఘమండలాతీతం బులై యున్నవు [illegible] మొగిలును పైకిరప్పించుచున్నా రని యభి ప్రాయము.

చ. అనిమిషపట్టణంబు పురహర్మ్యపతాకలు మువ్వమ్రోఁతతోఁ
దనగృహపంక్తిపైఁ గలశతామరసంబులఁ గప్పఁ గ్రింద నుం
డును నిజలక్ష్మి చేసరిపణంబుల్ మొఱయంగఁ దదీయలక్ష్మి శం
కను మొగ మెత్తిచూచుతఱిఁ గన్నులు కేళికి మూయఁగా బలెన్.

టీ. నిజలక్ష్మి = మధురాపురలక్ష్మి, సరిపణంబుల్ = తనచేతియున్న సరిపణగొలుసులు, మొఱయంగన్ = మ్రోయఁగా, తదీయలక్ష్మి = అమరావతీపురలక్ష్మి, శంకను = కొంచెప్పు డేమనుశంకచేతను, మొగమెత్తి = ముఖమును పైకెత్తి, చూచుతఱిన్ = వీక్షించుసమ యమున, కన్నులు = నేత్రములను, కేళికిన్ = వినోదమునకు, మూయఁగాబలెన్ = మూయుచున్నట్లువలె, అనిమిషపట్టణంబు = అమరావతీపట్టణంబు, పురహర్మ్యపతాకలు- పుర = మధురయొక్క, హర్మ్య = మేడలయందలి, పతాకలు = టెక్కెములు, మువ్వ మ్రోఁతతోన్ = చిఱుగజ్జెలధ్వనితోఁగూడ, తనగృహపంక్తిపైన్ = అమరావతి గృహ పంక్తియందలి, కలశతామరసంబులన్ = తామరమొగ్గలవంటి కలశములను, కప్పన్ = మూయఁగా, క్రిందనుండును = మధురాపట్టణంబుఁ టెక్కెములకు దిగువ నుండును.

తా. మధురాలక్ష్మి చేసరిపణగొలుసులయొక్క మ్రోఁతను విని యిదేమనుశంకచే నమరావతీలక్ష్మి తన మొగమును పైకెత్తి చూచుసమయమున మధురాలక్ష్మి యాయమరా వతీపురలక్ష్మియొక్క కన్నులను వేడుకకై మూసెనో యనురీతి మధురాపురపు మేడల

యందలి పతాకలు గజ్జెలమ్రోఁతతోఁ గూడవచ్చి తనగృహపంక్తిపై నున్న తామర మొగ్గలవంటి కలశములఁ గప్పుచుండఁగా నమరావతీపురము మధురానగరపుఁ దెక్కె ములకుఁ గ్రిందనుండు నని తాత్పర్యము.

చ. ఘనగతశంపఁ గంచ మిడి కాటుకఁ దీర్చి, పునుం గినోష్మఁ ద
ట్టినది యలంది, కైశికము తేవఁ బ్రభాతశశాంకు మోఁప వి
చ్చిననవహల్లకాలిఁ గయిసేసి సతుల్పతితో రమింతు, ర
మ్మునిజరఠాంగనల్కలహముల్కృప నేడ్వురఁ దీర్ప మేడలన్.

టీ. మేడలన్ = అప్పట్టణపు మేడలయందు. సతులు = స్త్రీలు, అమ్మునిజరఠాంగనలు-అమ్ముని = ప్రసిద్ధులగు సప్తర్షులయొక్క, జరఠాంగనలు = వృద్ధభార్యలు, (వృద్ధలు గావుననే సవతులకలహములు దీర్చుచున్నా రని చెప్పంబడెను.) కృపన్ = దయచేతను, కలహములు = సవతిసతుల ప్రణయకలహములను. తీర్పఁగ = చక్కఁబెట్టఁగా, ఘనగతశంపన్ - ఘన=మేఘములయందు, గత = పొందినట్టి, శంపన్ = మెఱుపనెడిదీపమందు, కంచము=పళ్లెమును, ఇడి=ఉంచి. కాటుకఁ దీర్చి = ఆపళ్లెమునందుఁ గలిగినకాటుకను కన్నులఁబెట్టుకొని, ఇనోష్మఁదట్టినది - ఇనోష్మన్ = సూర్యునివేఁడిమిచేతను. దట్టినది = కరఁగినట్టి, పునుఁగు = దట్టపుపునుఁగును, అలంది = పూసికొని, కైశికమున్ = కొప్పును, తేవన్ = కీవిచేత, ప్రభాత=ప్రాతఃకాలమునందలి, శశాంకున్ = చంద్రుని, మోపన్ = మోపఁగా; తగిలింపఁగా, (ఇచట రాత్రియందుఁ బ్రణయకలహంబుననే ప్రొద్దుపుచ్చఁ బడినది గావునఁ దెల్లవాఱవచ్చె నని సూచింపఁబడియె.) విచ్చిన=వికసించినట్టి, నవ...లిన్ - నవ=క్రొత్తలగు, హల్లకాలిన్ = చెంగల్వలను, కైసేసి = శృంగారించుకొని, పతితోన్ = పెనిమిటితోడను, జాత్యేకవచనము. రమింతురు = క్రీడింతురు - అనఁగా సప్తర్షిమండల పర్యంతము మేడలు గట్టఁబడియున్న వని భావము.

చ. రవి యనుదివ్వెఁ గేతువుచెఱంగున మూసి[1]ధృతోర్ధ్వయంత్రవా
రవిరళధూమ్రమై కలరవాప్రవాహ్దుల వాంతధూపరా
జివరసిత స్తనన్మదన[2]చేతుల చాతురి నెయ్యపుంగునుం
జువిదలు దాఁప విష్ణుపదకి మొత్తుఁ[3]బురిన్ గృహలక్ష్మి [4]నూత్నతన్.

టీ. పురిన్ = పట్టణమందు, గృహలక్ష్మి = గృహలక్ష్మియనెడిస్త్రీ, నూత్నతన్ = నవోఢాత్వముచేతను, కనన్ = చూడఁగా, మదనచేతులన్ = మదనచేతులనియెడి చేతులయొక్క, (మదనచేతు లనఁగా గృహమున కమర్చిన యంగదారువు), చాతురిన్ =

1. ధృత. 2. చేతులఁ జాతురి. 3. పురిగృహలక్ష్మి. 4. నూత్నగాన్.

నై పుణ్యముచేతను, నెయ్యపు...లు - నెయ్యపుక్ = ప్రేమగలిగినట్టి, కురుంజు విదలు=కురుంజు లనియెడిచెలులు, తార్పక్ = పెనిమిటి యగువిష్ణునికడకు చేర్పఁగాను, రవి యనుదివ్వెక్ = సూర్యుఁ డనుదీపమును, కేతువుచెఱఁగునక్ మూసి = టెక్కెపుగుడ్డ యనెడు పైఁటచెఱఁగునఁగప్పి, ధృతో...య్యై - ధృత=ధరింపఁబడిన, ఊర్ధ్వ = ఉపరి ప్రదేశమందున్న, యంత్ర = జలయంత్రములయొక్క, వారి = ఉదకములనియెడి, అవిరళ = ఎడ తెగని, ఘర్మ...మై = చెమటగలదై, (సాత్త్వికోదయ మాయె ననుట) కలరవాల్పరవోక్తులక్ - కలరవ = పావురములయొక్క, ఆల్పరవ = కొంచెపుధ్వనులని యెడు, ఉక్తులక్ = పలుకులచేత, వాతా..సిరక్ - వాతా = గవాక్షములనుడి, ఎడలెడు, ధూప = అగరుశ్రీగంధాదిధూపములయొక్క, రాజి = సమూహ మనియెడు, పర = శ్రేష్ఠమైన, నిశక్=రాత్రియందు. విష్ణుపదముక్ = ఆకాశ మనియెడు విష్ణుపాద మును, ఒత్తుక్ = సంవాహనము చేయును. కనన్మదన - కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, మదన = కామము కలదై (ఉదయత్కామమై), చేతులక్ = హస్తములతో (అనిశ్లేష). ఒత్తుక్=పట్టుచున్నది. (ఆకాశమును ద్రోయుచున్న దని శ్లేష.)

తా. ఆపట్టణమందు ధ్వజపటములు సూర్యుని గప్పఁగా, మదనచేతులతో గురుఁజులు మిన్ను ముట్టఁగా జలయంత్రములు ప్రవిమల ధారాప్రవాహములు మెఱయఁ బురలక్ష్మి యాకాశమును స్పృశించెను. మఱియు, పురలక్ష్మి విష్ణుపద మనియెడి పదద్వయ స్వారస్యముచేత నర్థాంతరముఁ దెలుపుచున్నది. నూతనస్త్రీకిఁ జెలుల ప్రేరణముచేతఁ బెనిమిటినిఁ బొందుట, దీపము మఱుఁగుపఱుచుటయు, స్వల్పధ్వనితో సంభాషించుటయు, భోగగృహమందు ధూపవాసనలు నిండ, బతిచరణములొత్తుటయు, స్వభావముగానఁ బురలక్ష్మి యనుస్త్రీ సంభోగమును లనియెడు రాత్రియందు రత్యను కూల సంభారముగలదియై విష్ణుపదము నొత్తు ననుట. సమాసోక్త్యలంకారము. శ్లో. 'సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతే ప్రస్తుతస్య చేత్' అని దానిలక్షణము.

చ. గిఱికొనుగోపురాగ్రపరిశ్రీకీలితపంకజ రాగకుట్టిఁగ
ట్టైఱ యగుచాయఁ బొల్చు దివసేంద్రుఁడు చక్కనమింటఁ బోవుచో
మఱచి విధాత పాటలిమ ళీ మధ్యమసంధ్యకుఁ జేయ లేనియా
కొఱఁతయుఁ దీర్చుకోఁ దొగరు ళీ గొల్పినకై వడిఁ బట్టణంబునన్. 18

టీ. పట్టణంబునక్ = మధురయందు, దివసేంద్రుఁడు = సూర్యుఁడు, చక్కన మింటఁబోవుచోక్ = చక్కఁగానాయూర్ధ్వనాకాశమధ్యమునఁ బోవునపుడు, విధాత= చతుర్ముఖుఁడు, పాటలిమ = రక్తిమను, మధ్యమసంధ్యకుక్ = మధ్యాహ్నమునకు,

చేయలేని = నిర్మింపఁజాలని, ఆకొఱంతయున్ = ఆకొదువను, తీర్చుకోన్ = తీర్చు కొనుటకు, తొగరు = రక్తిమను, కొల్పిన = చేసిన, కైవడిన్ = రీతిగా, గిఱికొను = నిబిడమైన, గోపురాగ్ర = మేడలమీఁద, పరికీలిత = చెక్కఁబడిన, పంకజరాగ = పద్మరాగమణులయొక్క, రశ్మిన్ = కాంతులచేత, కట్టెఱయగు చాయన్ = మిగుల నెఱ్ఱనైనకాంతిచేత, పొల్చున్ = ఒప్పును.

తా. మధురాపురగోపురములకు సరిగా నంతరిక్షమునఁ బోవుసూర్యుఁడు సృష్టికాలమున బ్రహ్మ ప్రాతస్సాయంకాలములకే రక్తిమ గలుగఁజేసి మధ్యాహ్నము నకుఁ జేయనేఱకున్న కొఱంత దీర్చికొనుటకు రక్తిమను గలుగఁజేసిన విధమునఁ బుర ద్వారములయందుఁ జెక్కఁబడిన పద్మరాగమణుల ప్రభలచే మిగుల నెఱ్ఱనైన చాయ చేత నొప్పె నని తాత్పర్యము.

పుష్పలావికలు

సీ. వెలఁది యీనీదండ । వెల యెంత నాదండ
కును వెలఁ బెట్ట నెవ్వనితరంబు
కలువతావులు గాన । యలికదంబకవేణి
కలువతావులు వాడకయ కలుగు నె
కడివోదు నాకిమ్ము । పడఁతి యీగేదంగి
ననకడివోమి ముందటికిఁ జూడు
జాతు లే వంబు జేతుఁ । బద్మినులు సైత
మును నున్నయెడ జాతు । లునికి యరుదె
తే. యనుచుఁ దొలి నుడి నభిలాష । లెనయ మూఁగి
పలుకుతోడనె నర్మగర్భంబు గాఁగ
నుత్తరము పల్లవశ్రేణి । కొసఁగు చలరు
లమ్ముదురు పుష్పలావిక । లప్పురమున. 1

టీ. వెలఁది = ఓయింతీ, ఈనీదండ = ఈనీయొక్క పుష్పమాలికకు (బాహువునకు అనియు) వెల = క్రయము, ఎంత = ఏమాత్రము, అని విటుఁ డడుగ నావెలఁది చెప నుత్తరము, నాదండకును = నామాలికకు (నాబాహువునకు - లేక నాసమీపమున నిలుఁ టకు), వెలఁబెట్ట నెవ్వనితరంబు = మూల్యమింత యని నిర్ణయింప నెంతవానికైన వశంబే, (వశము గా దనుట), అలికదంబకవేణి = భ్రమర సమూహమువంటి జడగలదా యింతీ, కలువతావులుగానము (తావు లనఁగా వాసనలకును స్థలములకును పేరగుటం జే

కలువదండవాసనలు గాన మేమి యనియును ప్రశ్న, కలువతావులు = కలువవాసనలు, (కలువస్థాన సాదృశ్యముగల నాభులును), వాడకయె = వాడుంజూపకయె, (పరిచయము లేకయే), కలుగునె = సిద్ధింప వనుట, పడంతి = ఓస్త్రీ, కడివోదు = వాడుంబొఱదు, మాగేదంగినన = మామొంగలిఱేకు, దానివంటి రహస్యప్రదేశమును, నా కిమ్ము, కడివోమి ముందటికిం జూడు = వాసన చెడకుండుట ముందు ధరించిచూడుము, తనతోం గలసి యెడబాసినప్పుడు కబళము నోటికిం బోకయుండుసని మూంటఱం జూచెద వనుట), అంబుజేక్షణ=ఓపద్మాక్షీ, జాతులేవి=జాజిపువ్వులేవి, (జాతి యే మని ప్రశ్న), పద్మినులు సైతము= తామరపువ్వులును, (పద్మినిజాతిస్త్రీలును), రతిసహాస్యమందుం బద్మినీజాతిలక్షణము. శ్లో. 'కమలముకుళమృద్వీఫుల్లరాజీవగంధ స్సురతపయసి యస్యా స్సౌరభం దివ్యమఙ్గే, చకితమృగదృగాభే ప్రాంతరక్తేచ నేత్రే స్తనయుగళమనర్ఘం శ్రీఫలశ్రీవిడంబి. వ్రజతి మృదులలీలం రాజహంసీవ తన్వీ త్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీసువేషా, మృదుశుచిలఘు భుక్తే- మానినీ గాఢలజ్జా ధవళకుసుమవాసో వల్లభా పద్మినీస్యాత్.' అని. ఉన్నయెడన్ = ఉన్నచోటను, జాతులునికి = జాజిపూవులు (హస్తినీ శంఖినీ చిత్రిణీజాతులు) ఉండుట, అరుదే = ఆశ్చర్యమా, (ఆశ్చర్యముకాదనుట), అనుచున్ = ఇట్లనివచించుచు, తొలి నుడిన్ = మొదటిమాటచేతను, అభిలాషలు = పుష్పములమీంది (పుష్పలావికలమీంది యనియును)కోరికలు, ఎనయన్ =స్ఫుటమగునటుల, మూంగి = క్రమ్ముకొని, పలుకుతోడనే= విటులువచింపఁగానే, నర్మగర్భంబు గాఁగన్ - నర్మ = శృంగారచేష్ట, గర్భంబుగాఁగన్ = అంతస్థమై యుండఁగా, ఉత్తరము = ప్రతివాక్యమును, పల్లవశ్రేణికిన్ = విటుల సమూహమునకు, ఒసఁగుచున్ = ఇచ్చుచును, పుష్పలావికలు = పువ్వులఁగోసి విక్రయించెడి స్త్రీలు, అలరులు = పుష్పములను, అప్పురమునన్ = ఆపట్టణమందు, అమ్ముదురు = విక్రయింతురు.

తా. ఆమధురయందు విలాసవంతులగు విటులు విహరించువేళ నీపుష్పపాద చతుష్టయమున మొదటం జెప్పంబడియున్న తెఱంగున విషయాభిలాషలు స్ఫుట మగునటులఁ బ్రశ్న లడుగుచుం జుట్టుకొని పలుకఁగా వెంటనే నర్మగర్భంబుగ నావిటులఁగూర్చి ప్రత్యుత్తరము నిచ్చుచు రసికశిఖామణు లగుపుష్పలావికలు పువ్వు లమ్ముదు రని భావము

చ. సరసులనర్మ మింపుల నొకసంగఁ గదంబపుదండఁ గట్టుచోఁ
గరఁగుటఁ దెల్పుదృక్తరళకాంతులు నుత్తర మిచ్చునంతరాం
తరముల నవ్వులు స్తలువకతండము మొల్లలు నంచు మిన్ను గ్రు
చ్చి రహిని రిత్తనూ లొసఁగి కిగ్గు వహింతురు పుష్పలావికల్.

టీ. సరసుల = రసికు లగువిటులయొక్క, నర్మము = శృంగారము, ఇంపులన్ = ఇష్టములను, ఒసఁగన్ = కలుగఁజేయుచుండఁగా, కదంబపుదండఁగట్టుచోన్ = కదంబపు సరముఁగట్టెడు వేళ, కరఁగుటన్ = ఆవిటుల సరసాపుబలుకులకు దమమవములు గరఁగుటను, తెల్పు...లు - తెల్పు = తెలియఁజేయుచున్నట్టి, దృక్ = నేత్రములయొక్క, తరళ = చంచలములగు, కాంతులు = ప్రభలు, ఉత్త...లన్ - ఉత్తరము = ప్రత్యుత్తరమును, ఇచ్చు = ఒసఁగుచున్నట్టి, అంతరాంతరములన్ = నడుమనడుమను, నవ్వులన్ = నవ్వెడునవ్వులును, కలుపతండము = ఉత్పలములు, మొల్లలు = మొల్లలును, అంచున్ = నిశ్చయించుకొని, మిన్నగ్రుచ్చి = బయలుగూర్చి, రహిని = విలాసముగన్, రిత్తనూలొసఁగి = పట్టినూలుచేతికిచ్చి, పుష్పలావికలు = పుష్పములమ్మువారలు, సిగ్గుపహింతురు = లజ్జపడుదురు. ఆ మధురాపురిమందుఁ బుష్పముల విక్రయించు స్త్రీలు మిగులఁ జమత్కారిణు లై యున్నను రసికశిఖామణులగు విటులు సరసోక్తులచేత నట్టి చాతుర్య యుక్తస్త్రీలనుగూడ మోహింపఁజేయుదు రని ముఖ్యాభిప్రాయము.

సీ. పద్మాస్య పురి నను ◊ *భవితకు నీవ యె
  త్తులు పెట్టు దనఁగ రా ◊ వలసె నిటకుఁ
దెలుపుమా జాముండు ◊ నల రింపొ ఘటికాద్వ
  యం బుండు నల రింపొ ◊ కంబుకంఠి
యే వేఁడుటకు నీవు ◊ ఋతు వేల చెప్పెద
  వువిద మే మందాఁక ◊ నోర్వఁ గలమె
చేరఁగా రాదె బొౕసికపు గే లొస్సఁకిన
  యంతనే చెడునె యేణాయతాక్షి

తే. యనుచుఁ బరిభాష వోలెఁ ద ◊ మ్మాస దొరల
నాడ మోవిఁ జెఱంగిడి ◊ యాఁగు నవ్వు
కంట నిగుడ విరు ల్మాన్పు ◊ కరణిఁ జల్లు
సరసపుజలంబె జాణల ◊ మరులుకొల్పు. 21

టీ. పద్మాస్య = ఓపద్మముఖి, పురిన్ = ఈమధురలో, అనుభవిత(వము)కున్ = అనుభవింపఁదగువానికి, నీవ = నీవే, ఎత్తులు పెట్టుదు = పుష్పముల యెత్తులువెట్టుదువు (క్రీడకొఱకు శక్తి నెదురు పెచ్చము పెట్టుదు వనియును) (ఎత్తులనఁగాఁ బ్రయత్నములని కొందఱందురు), అనఁగన్ = వచింపఁగా, ఇటకున్ = ఇచ్చటికి, రావలసెన్ = వచ్చుటకుఁ గారణం

* ననుభవముకు.

బాయెను, కంబుకంఠీ=శంఖమువంటి మెడగలయోవనితా, జాముండు=యామమువఱకు వాసనచెడకుండు, అలరు = పుష్పము, (సంతోషమనియు) ఇంపా = బాగైనదో, ఘటి కాద్వయంబుండు = రెండుగడియలు వాసనచెడకుండు, అలరు = పుష్పము, ఇంపా = బాగైనదో, (అదియానందమునకును నామమగుటవలన) యామపు సురతానందమిష్టమో లేక రెండుగడియల సురతానందమిష్టమో, తెలుపుమా=తేటపఱుపుమా, ఉవిద=ఓయింతీ, ఏ వేడుటకుఁ = నేను వలయుననికోరనపుష్పమిచ్చుటకు (నేను నిన్నుఁ గోరినందుల కనియు) ఋతువు=ఋతుకాలమురావలయునని, ఏల=ఎందుకు, నీవ=నీవు, చెప్పెదవు=నుడివెదవు, మేమందాఁకఁ = ఏమదివఱకు, ఓర్వఁగలమె = ఓర్వఁగలమా. (ఏమునీతోడిసంసర్గ మును గోరిన ఋతుస్నానముఁ జేసిన దివసమున నయ్యెడుమని చెప్పెదవు. మేమందాక నోర్వలేమనుట), ఏణాయతాక్షి-ఏణ = ఇఱ్ఱియొక్క, ఆయత = దీర్ఘములైన, అక్షి = కన్నులవంటి కన్నులుగల యోలనా, గరఁగారా జే=పగ్గఱఁ జేరఁగూడదా, బాసికమనఁగాఁ బుష్పమాలిక రచనావిశేషమునకును, ఊరుమూలమునకును నామమగావున, బాసికము = పుష్పమాలికయు, నీయూరుమూలమును, కేలుసోఁకనయంతనె = నాచేసోఁకిన మాత్రము నె, చెడునే=చెడి పోవునా, అనుచుఁ =ఏలన్ప్రశింపనియ్య వనుచు, పరిభావవోలెఁ= సంకేతపుమాటలాడినటుల, మ్మ్రుఁ = మ్ము, అసదొరలఁ = అభిలాషవెడలునటుల, పిడఁ = పలుకఁగా, మోవిఁ = అధరోష్ఠమున, నొఱంగిడి = పైఁటకొంగు మూసికొని, ఆఁగునవ్వు - ఆఁగు=నిలిపిన, నవ్వు = హాసము, కంటఁ = నేత్రములయందు, నిగుడఁ = వెడలి రాఁగా, విరులు=పుష్పములను, నాన్చు=చెడుపునట్టి, కరణిఁ =రీతిచేత, చల్లుసరసపు జలంబె - చల్లు = చల్లెడు, సరసపు జలంబె = రసయుక్తంబగు నుదకమే, జాణలఁ = టులను, మరులుకొల్పుఁ = మోహపడఁజేయును.

సీ. ఇంద మంతరి దంతకుందాభఁ గూడి సి
    గ్గులపుఁజూపులు ముస్ను సంభ్రమింప
వెల యొప్ప కవలఁ బోవిఱుచుమోవియుఁ గోప
    మొదవెడుచూపు మోమోటఁ ద్రిప్పఁ
దిరిగిన సస్మితోక్తియుఁ జూపుటొయ్యార
    ములు నగుఁ గా దనుపలుకు లుడుప
నవి గాని కావో నీకనుపరాసాపత్న్య
    సంపాదనంబుల (బుబ్బు) నింపుఁ బెనుపఁ
తే. జతురవచనవిలాసాంగసౌష్ఠవములఁ
    బస్కిఢీఁ దా సిద్ధిసట్లయస్పుణించి మఱవఁ

బతికిఁ గైదువ లందిచ్చు రతివిధమున
విటుల కిత్తురు మఱి వారు విరులు పురిని. 22

టీ. ఇందము = ఇదిగో, అంతటఁ = ఆ వేళ, దంతకుందాభఁ = మొల్లల వంటిదంతములకాంతిని, కూడి = చేరికొని, నిశ్చలపుఁజూపులు - నిశ్చలపు = కదలకుండునట్టి, చూపులు = చూడ్కులు, మున్ను = తొలుతనే, సంభ్రమింపఁ = తొట్రుపడఁగా, వెల = క్రయము, ఒప్పక = సమ్మతింపక, అవలఁబోఁ = ఆవల మఱియొకయంగడికిఁ బోఁగా, విఱుచు మోవియు = మడవఁబడినయధరోష్ఠమును, కోపమొలపు వెడుచూపు = కోపమును గనుపఱుచుచున్నదృష్టియును, మోమోటఁద్రిప్పఁ = మొగమోటమిచే నాతఁడు వెనుకకు వచ్చునట్లు చేయఁగా, తిరిగినఁ = ఆవిటుఁడు మరలరాఁగా. నస్మితోక్తియుఁ = చిఱునవ్వుతోఁగూడినమాటయును, చూపుటొయ్యారములును = గర్వపుఁజూపులును, అగుఁగాని పలుకులు = బోనుకాపిన్నవాక్యములను, ఊడుపఁ = మానఁగా, ఇవిగాని = అమూలికలేగాని, ఆస్త్రీలేగాని, కావోనిను = నీకిష్టములుగావా అను = అనునట్టి, పరాసాపత్న్యసంపాదనంబులు - పరా = ఇతరస్త్రీలకు, సాపత్న్య = తమలో సపత్నీభావమును, సంపాదనంబులు = సంపాదించుచున్న పలుకులు, ఇంపుఁ = ఇష్టమును, పెరుపఁ = వృద్ధిఁజేయఁగా, (ఆబిడపువ్వేగాని నాపువ్వు పనికిరాదా య. భావార్థము.), చతురవచన...లఁ - చతురవచన = చాతుర్యపుమాటలచేతను విలాస = చేష్టలచేతను, అంగసౌష్ఠవములఁ = సౌందర్యముచేతను, పసిఁడి = పైకము తానిచ్చినట్టి యప్పుణంతిఁ = తానిచ్చిన యాస్త్రీని, మఱవఁ = మఱచిపోఁగ పతికిఁ = పెనిమిటికి, కైదువలు = ఆయుధములు, అందిచ్చురతివిధమునఁ = పే కందిచ్చునట్టి రతీదేవివలె, పురిని = మధురయందు, వారు = పుష్పములమ్ము యువతుల విరులు = పుష్పములను, ఇత్తురు = ఒసఁగుదురు. మన్మథునికి రతీదేవి యాయుధము జేతికందిచ్చునటుల మధురాపట్టణమందలి పుష్పలావికలు విలాసచాతుర్య సౌందర్యముల మోహింపఁజేయుచు విటులకుఁ బుష్పము లమ్ముదు రని యభిప్రాయము

చ. దల మగుచంద్రఖండములు తారలు సాంకవ మొప్పుపాణిపా
టల మగుదంతపుంగరవటంబు శశాంకుఁడు గుంకుమైనచీ
రలజిగి కెంపుగా బయటిరథ్యల నొప్పును రిందుకాంతవే
దులపయి సంధ్యయే బహుంతరిదోఁచె నన న్పురి గట్టివా ల్పతుల్.

టీ. దళ...ఖండములు - దలమగు = సాంద్రమైన, చంద్రఖండములు కర్పూరంపుఁదునుకలు, తారలు = చుక్కలు, సాంకవము = పునుఁగుచేతను, ఇఁ

దృతీయార్థమందు ప్రథమ. ఒప్పు = ప్రకాశించుచున్న, పాణి = హస్తముచేతను, పాటల మగు = తెలుపు ఎఱుపువర్ణము గల. దంతపుం గరవటంబు = దంతపుబరణి శశాంకుఁడు = చంద్రుఁడు, కుంకుమైనచీరలజిగి = చెందిరమంటిన కోకలకాంతి, కెంపు గాఁ = ఎఱుపు గాఁగా, ఇందుకాంతవేదులపయిఁ = చంద్రకాంతపుఁ దిన్నెలమీఁదను, సంధ్యయే = సంధ్యాకాలమే, బహుళతఁ = బహుత్వముచేతను, తోఁచె ననఁ = కానఁబడియె నను నటుల, పురిఁ = పట్టణమందు, బయటిరథ్యలఁ = వెలుపటివీథుల యందు, గట్టివాల్ సతులు = పరిమళద్రవ్యములమ్మెడు స్త్రీలు, ఒప్పుదురు = ప్రకాశించుచుందురు.

తా. ఆపట్టణమందుఁ బరిమళద్రవ్యము లమ్ముచున్న స్త్రీలు, బైటివీథులయందున్న చంద్రకాంతమణిమయమగు వేదికలపైఁ దమ చేతనుండు పుసుఁగుచే నిండింపఁబడి హస్తకాంతిచే నెఱ్ఱనైన దంతపుబరణి చంద్రుఁడుగాను, ఆకరాటమందున్న కప్రపుఁ దునుకలు చుక్కలుగాను, కుంకుమచేఁ దుడుపఁబడిన చీరలకాంతి ఎఱ్ఱనగుచుండఁగా సంధ్యాకాలలక్షణ మొప్పుచుండెనుగాన ననేకరూపంబులఁ బొందిన సంధ్యయో యను నటులఁ బ్రకాశించుచు నుందురని తాత్పర్యము. (గట్టివాల్సతులు అనుపదము భారత ప్రసిద్ధము).

సీ. ఉపరిస్థజనవారణోత్కటకిఁ జెవిఁ జార్చి
యమ్మొగంబై బయ ల్చిమ్మి చిమ్మి
గవని వెన్నెలయ మిన్నవియ దట్టించుతో
త్రధరు బంచపుదాంట్లఁ దఱిమి దఱిమి
చలువచే ద్వారవేదు లెక్కంగి నిల్చి త
జ్జనజిఘృక్షుకుఁ గేలు సాఁచి సాఁచి
డిండిమంబుల కుబ్బి గండాల్పదాన మే
ఉలుగఁ దద్వాహు ఱాల ఉవ్వి ఉవ్వి
తే. వేణుకాహతులకు వీడు వెడలి వెడలి
పరపథగజధ్వనికిఁ బోక తిరిగి తిరిగి
[1]దృక్పుటలు వైరులకుఁ బంపుకృత్యలన వ
రానుగతిఁ జేరు వెలిఁ గరు లగ్గలికల. 24

1. దృక్పుటులు వైరులకుఁ బంపుకృత్తులన వ.

గూడిన, తూణ = పొదులయందు, అనల్ప = విస్తారమైన, అహిప = సర్పరాజములతో, కల్ప = తుల్యమగు, కాండ = బాణములయొక్క, తతులన్ = సమూహములయందు, తారన్ = ప్రసరింపఁగా, ఫేనహాస మిడి - నురుఁగనునవ్వుగలదై, కైజామోర లల్లార్చుచున్ = కైజాచేసినముఖములనూఁచికొనుచు, (కైజా అనఁగా గళ్లెము పైకెత్తి బిగియఁగట్టుట), ఆజానేయంబులు = జాతిగుఱ్ఱములు, ('ఆజానేయాః దలీనాస్స్యుః' అని యమరుఁడు), పురిన్ = మధురాపట్టణమందు, పొల్చున్ = ఒప్పును.

తా. ఆపట్టణమందలి వేగశీలంబులగు జాతిగుఱ్ఱములు కళ్లెములచే బిగింపఁబడిన ముఖము లల్లార్చుచుఁ బ్రక్కలఁ జూచుచుండ మాకు మునిశాపంబున ఱెక్కలుపోయినవి మీకు ఱెక్క లున్నవి. ఉండిన నుండనిండు త్రొక్కుకొనిపోరలుడము రాదని ప్రక్కలఁ గట్టియున్న పొదులలోనుండెడి సర్పతుల్యంబులగు బాణములఁ బిలుచుచున్నవో యను నటుల నొప్పుచుండు నని తాత్పర్యము.

చ. చలమున సింగిణీతటకసంబులు గట్టక మాన, రంపపె
న్నెలగతి మాగతి న్వెనుకఁ జిక్కక మానదు, తప్పి దారి వె
న్నొలసినఁ దారు వెన్నెఱుఁగ కుండుట నొచ్చెము సాదికోటి కం
చలమినచింతఁ ద్రవ్వికొను నంఘ్రి తుదన్ బురిలోనివాహముల్. 27

టీ. పురిలోనివాహముల్ = ఆపట్టణమందలి యుత్తమాశ్వములు, చలమునన్ = ఈసుచేత, సింగిణీతటకసంబులు = శార్ఙ్గతూణీరకంబులను, కట్టకమానరు = బంధింపక విడువరు, అంపపెన్నెలగతిన్ - అంప = బాణములయొక్క, పెను = పెద్దదైన, నెల = అలుగుయొక్క, గతి = గమనము, మాగతిన్ = మావేగమునందు, వెనుకఁజిక్కక మానదు = వెనుకఁజిక్కకయుండదు (ఆబాణంబు లెదిరి రాలేవనుట), తప్పుదారి = ఒకవేళను, వెన్నొలసినన్ = వీపుదాఁకినను, తారు వెన్నెఱుఁగకయుండుటన్ = తాము వెన్నెఱుఁగకయుండుటవేఁ, మా అవీపనియొక పాఠము. సాదికోటికిన్ = రౌతులను, ని. 'అశ్వారోహాస్తు సాదినః' యని నిఘంటువు. ఒచ్చెము = తక్కువ, అంచున్ = అనుచును, అలమినచింతన్ = కప్పుకొన్నచింతచేతను, అంఘ్రి తుదన్ = కాలిగొరిసెచేత, త్రవ్వికొనున్ = భూమినిఁ ద్రవ్వుచుండును.

తా. గుఱ్ఱములకుఁ గాలిగొరిసెలచేత నేలఁద్రవ్వుట స్వభావముగావున నాపట్టణమందలి యశ్వము లాక్రియ లొనర్చుచుండ రోషంబులు గలరౌతులు శార్ఙ్గతూణీరంబులఁగట్టి శత్రువులపై శరములఁ బ్రయోగింప నాశరములగమనము దమవేగమునకు వెనుకఁ జిక్కును గాన వీపెఱుఁగని సాదులకు వెన్నుదఁ దగులుననియెడి యొచ్చెము వచ్చె

గదా యనుచింతతో నేలఁ ద్రవ్వుచున్న వనునటుల నుండు నని తాత్పర్యము. లోకమునం దొకానొకచింత గలిగినయెడ మనుజులలో నేలఁ ద్రవ్వుట ప్రసిద్ధము.

ఉ. అంజ సమానవాయుగణ మంతయు ఖంజతఁ జిక్క, నజ్జవో
ష్మం [1]జనియించుచిక్కనిస మానపువాయువులో నొకండు గ
ల్మిం జనియించు దుర్యశము మేల్కని లేహనవేళ వాజు లూ
ర్పం జెడుమాణిబంధ ముకు రంబులఁ గాళిమ పేరఁ గార్కొనున్. 28

టీ. అంజన్ = ఒక యంగలోపలనే, సమాన = సరియైన, వాయుగణమాత యున్ = వాయుసమూహం బెల్లను, ఖంజతన్ = వేగములేమి చేత, చిక్కన్ = పట్టుపడఁగా, అజ్జవోష్మన్ = ఆవేగపువేఁడిమివలన, జని...లన్ - జనియించు = పుట్టుచున్నట్టి, చిక్కని = స్వాధీనము గానియట్టియు, సమానపు=సమానంబనియెడి, వాయువు = గాడ్పు, (తమకు సాటి యైనగాలి) లోన్ = దేహములోపల, ఒకండు = ఒక్కఁడు, కల్మిన్ = ఉండుటవలన, జనియించు = సరియైనదియొకటియుండెనసపుట్టిన, దుర్యశము = అపకీర్తి, మేల్కని = తెలిసి, లేహనవేళన్ = గుఱ్ఱములు కవణముదినుసమయమున, వాజులు = గుఱ్ఱములు, 'వాజివాహార్వ గంధర్వహయసైంధవసప్తయ' యనియమరుఁడు. ఊర్పన్ = ఆఘ్రాణింపఁగా, చెడు = చెడిపోవుచున్నట్టి, మాణిబంధముకురంబులన్ = అద్దములవంటి సైంధవలవణపుఁబిళ్లలయందు, కాళిమ = నైల్యమనియెడి, పేరన్ = వ్యాజముచేత, కార్కొనున్ = నల్లనగును.

తా. అచట నుండు నశ్వములు లేహనవేళలయందు దుంపఁబడిన సైంధవ లవణపుఁ జెక్కలు నాగుఱ్ఱములు ఘ్రాణింపఁగా దానియందు దేర్పడిన నైల్యము సమానవాయువుల నెల్ల గెలిచి సమాన మనుపేరు గలిగి తమనాభిస్థానమం దున్నవాయువును గెలువవలెనని తలంచుచో నపకీర్తి జనియించెనో యనునటుల నుండె ననఁగా నాయువేగముల నతిక్రమించెడి వేగముగల యశ్వము లని తాత్పర్యము.

మ. ఇలఁ బాదద్వయి రాయ నక్కడుఁ గు నెం దేఁ బాఱుచో నంకవ
న్నెలు రెండై [2]లఘిమం దకీర్తి యిడు ముక్నె యెక్కుచో నిందుచెం
దుల కే మాదు మటంచు పాదు లల[3]యక్ రూపోచ్చము ల్వాజు లం
దలరున్ బాహ్లికపారసీకశక[4]థా రారట్టఘోట్టాణముల్. 29

టీ. ఎందేన్ = ఎక్కడనైనను, పాఱుచోన్ = పరుగిడునపుడు, పాదద్వయి = తమమీఁద నారోహణముఁజేసి యున్నవారియొక్క, రెండుపాదములును, ఇలన్ = భూమి

1. జని యుబ్బి. 2. లఘువం. 3. యక్ టూర్ణో; యక్ వేగో. 4. ఘట్టా.

యందు, తూలయన్ = ఒఱయఁగా, అళుకు = భయమును, ఒసఁగున్ = ఆ యారోహకులకు నిచ్చును, మున్నే = తొలుతనే, ఎక్కఁజోన్ = ఎక్కునపుడు, అంకవన్నెలు రెండై = రెండంకవన్నెలచేఁగాని యెక్కుట కసాధ్యంబై, లఘిమందు = లఘుత్వమందు, అకీర్తి యిడున్ = అపకీర్తి నిచ్చును, ఇందున్ = ఈరెంటియందు, ఎందుల కేమాదుము = దేనికి నెటులఁ జేయుదుము, అటంచున్ = అట్లని, సాదులు = గుఱ్ఱపురౌతులు, అలయన్ = వేసటపడఁగా, రూపోచ్చముల్ = రూపములచేఁ గొప్పనువహించియున్నట్టి, బాహ్లిక పారసీక శకధారా ఆరట్ట ఘోటాణములు = ఈదేశములయందు జనించిన వాజులు = జాత్యశ్వములు, అందున్ = ఆపట్టణమందు, అలరున్ = ఒప్పును.

తా. పట్టణమందున్న యశ్వములు బాహ్లికాదిదేశ సంభవము లగుటంజేసి మిగులఁ బొడవైనవిగాన రెండంకవన్నెలతోఁగాని యెక్కఁగూడకపోవుటయు, పరుగిడెడి సమయమున సాఁగి నేలకు వంగునపుడు సఱుచ తాటవలన రౌతులపాదము నేల దాఁచుకొనుచుండఁగా నీయపకీర్తుల కేమి సేయువార మని గుఱ్ఱపురౌతులు నిత్యము చింతాపరులై యుండ నశ్వములచే నాపట్టణము ప్రకాశించు నని తాత్పర్యము. వేగవంతంబులగు నుత్తమాశ్వంబులు పరుగిడునపుడెల్లను నేలకు వంగుటయు, మరల హెచ్చుటయు గొప్పగుఱ్ఱములను రెండేసి యంకవన్నెలు వేయుటయును లోకప్రసిద్ధము.

పణ్యాయువతులు

సీ. ముడివిప్ప నడుగుఁ [1]దమ్ములనె వ్రాలుటఁ దేంట్ల
 నెఱికురు లగుటసం ౹ దియము గలదె
కన నెంతవాని లోఁ ౹ గొనుట నాదర్శంబు
 నెమ్మొగం బగుట సం ౹ దియము గలదె
ఇఱిగొను మింటిపై ౹ మెఱయుటఁ [2]జక్రద్వి
 తయి చన్ను లగుట సం ౹ దియము గలదె
పొలసు దోర్లఁగఁ జూచు ౹ కలికిచూపులమీలు
 దెలిగన్ను లగుట సం ౹ దియము గలదె
తే. పొలసిననె తావి బుగులుకొనలరుఁదీఁగ
తిన్ననిశరీర మగుట సంౕదియము గలదె
యనఁగఁ జెలువొంది సురతపైౕయాత్యనిధులు
పణ్యాయువతులు పొలుతు రొప్పట్టణమున. 30

1. దమ్ములపై నవ్రాలుచె గ్నుఱులు దేం ట్లగుట. 2. చక్రవర్తులు.

టీ. ముడివిప్పక = కొప్పువిప్పఁగా, ...డుగుఁదమ్ములనె = పాదములనుకమలములపైననే, వ్రాలుటక = పడుటచేత, తేంట్లు = తుమ్మెదలు, నెఱికురులు = (కొయుంగ నల) యందమైన వెండ్రుకలు, అగుటః = అగుటయందు, సందియము గలదె = సందేహము గలదా = సందేహము గలదా (నిస్సందేహ మనుట, తఱుచుగాఁ గమలముల మీఁద వ్రాలునవి తుమ్మెదలుగాన నిట్లు వర్ణింపఁబడియె), కనక = చూడఁగానే, ఎంత వానిక = ఎట్టిగొప్పమనుష్యునిని, లోఁగొనుటక = వశపఱచుకొనుటచేత, తనలో నిమిడిచికొనుటవలన, మొమ్మొగంబు = ముఖము, ఆదర్శంబు = అద్దము, అగుటక = అగుటయందు, సందియము కలదె, ఎంతటిధీరుఁడైనను పురుషుం డా స్త్రీలముఖసౌందర్యముఁ జూచిన వారికివశ్యుఁ డగు ననుట), ఇఱిగౌను = సూక్ష్మమైన నడుమనియెడి, మింటిపైక = ఆకాశముపై, మెఱయుటక = ప్రకాశించుటచేత, చన్నులు = స్తనములు, చక్రద్వితయి = జక్కవదోయి, ఔటక = ఔటయందు, సందియముగలదె, (మధ్యప్రదేశమాకాశమువలె శూన్యముగనుండుటవలన నందుపైనుండునది చక్రద్వితయి యని యూహింపఁబడియె), పొలసుదొర్లఁగక = మత్స్యగంధముకౌటిల్యమును పొర్లునటుల, (పొలసన మత్స్యగంధమునకు, కౌటిల్యమునకును పేరు), చూచుకలికిచూపులక = చూచునటువంటిసొగసైన దృష్టులచేతను - సొగసుగాఁ గనఁబడుటచేతను, మీలు = మీనములు, కన్నుతొటక = నేత్రముతొటయందు, సందియముగలదె, (తమయందుఁ బోలసుండుటవలన మీనములు గన్నుతొటకు సందేహము లేదనుట). పొలసిననే = సుడిసినప్పుడే, తావి = సుగంధము, బుగులుకొక = గమ్మనఁగా, తిన్ననిశరీరము, అలరుఁ దీఁగ = పూఁదీఁగ అగుటయందు సందియము గలదె, (పరిమళించునది పూఁదీఁగగాన సుగంధ ముండుటవలన నదియని యుత్ప్రేక్షింపఁబడియె), అనఁగక = అనునట్లు, చెలువొంది = ఒప్పి, సురత = రతియందు, పైయాత్య = ప్రౌఢత్వమునకు, నిధులు = స్థానములగు, పణ్యయువతులు = వెలజవరాండ్రు, అప్పట్టణమునక = ఆమధురయందు, పొలుతురు = ఒప్పుచుందురు.

తా. సుగమము.

మ. ప్రతతప్రాంతపిశంగకుంకుమజటాపాలీకురంగీమదా
సితవీణాళికలస్వనంబు లెసఁగం గ జెన్నారుకర్పూరపుం
జతతుల్కంటికి నారదత్వమున మించ స్వామినీకామిసం
తతి కేలా యెడ ద్రెచ్చుఁ గంతుకలహాకోన్మాదంబు లాప్రోలునన్. 31

టీ. ప్రతత...లు- ప్రతత = విస్తారమైనట్టియు, ప్రాంత = సమీపమున (కాంతి ప్రసరించుటచేత ననుట), పిశంగ = పచ్చనైన, కుంకుమజటాపాళి = కుంకుమపూవు

ళాసులను జడల సమూహములును, కురంగీమదాసితవీణా = కస్తూరియనునల్లనైన వీణె యందలి అళికల స్వనంబులు = తుమ్మెదలఝుంకారములవలె నవ్యక్తమధురము లైనవీణా వాదములు, ఎసఁగన్ = ఒప్పుచుండఁగా, చెన్నారు = మనోహరములయిన, కర్పూర పుంజతతులు = కప్పురపురాసులు, కంటికిన్ = కన్నులకు, నారదత్వమునన్ = నారద భావముచేతను, మించన్ = అతిశయింపఁగా, కామినీ కామిసంతతికిన్ = కాముకులగు స్త్రీపురుషులసమూహమునకు, కంతుకలహోన్మాదంబుల్ = మన్మథయుద్ధ మనియెడి యున్మాదములు (సురతము లనుట), అప్రోలునన్ = ఆపురమున, ఏలా = ఏమిటికి, ఎడత్రెచ్చున్ = ఎడఁబడును.

తా. ఆమధురయందుఁ దమసమీపమునఁ గర్పూరకాంతులు ప్రసరించుట వలనఁ గొంచెము పచ్చనై జడల కాంతివలెనున్న కుంకుమరాసులును, వీణెవలె నల్లనై యున్న కస్తూరియు, అవ్యక్తమధురమైనతుమ్మెదల ఝుంకారములును గూడియుండఁ బ్రకాశించుచున్నట్టి కప్పురపురాసులు నారదభావముచేతఁ గంటి కగపడఁగా నార దుఁడు కలహప్రియుఁడుగానఁ దద్దర్శనముగల కర్పూరపురాసు లడఁగ నాకాముకులగు స్త్రీపురుషులకు మన్మథయుద్ధమేల మాను ననఁగాఁ దాదృశకర్పూరపురాసులఁజూడఁగాఁ గామోద్రేకమున మోహితులై నిత్యము సురతక్రీడలయం దాసక్తులై యుందు రని తాత్పర్యము.

తే. నిం గిటు త్రిశంకుకతన మాతంగవాటి
యయ్యె నిఁక నుండఁదగని యవనిఁ [1]కెఱఁగి
నట్టినక్షత్రతారాగ్రహాళి యనఁగఁ
గాంతనవరత్నరాసు లంగళ్లఁ బొలుచు. 32

టీ. ఇటు = ఈప్రకారము, నింగి = ఆకసము, త్రిశంకుకతనన్ = త్రిశంకుఁడు ప్రవేశించుటచేతను, మాతంగవాటియయ్యెన్ = వెలివాడయాయెను. ని. 'మాతఙ్గో గజచణ్డాలయోః' అని వైజయంతి. ఇఁకనుండఁదగదని = ఇఁకమీఁద నుండఁగూడ దనుచు, అవనికిన్ = భూమికి. ఎఱఁగినట్టి = వ్రాలినట్టి, నక్షత్ర = నక్షత్రములు, తారా = అశ్వి న్యాదీతరతారలు, గ్రహ = సూర్యాదిగ్రహములు, వీనియొక్క, అళియనన్ = సమూహ మనునటుల, కాంత = రమ్యములైన, నవరత్నరాసులు, అంగళ్లన్ = పణ్యగృహముల యందు, పొలుచున్ = ఒప్పును.

తా. ఆమధురాపట్టణమందలి యంగళ్లయందున్ననవరత్నరాసులు ఆకాశము త్రిశంకుచే నాక్రమింపఁ బడినదిగానఁ జండాలవాటి యయ్యె. ఇంక నుండఁ

1. కెరఁగి.

గూడ దని యభిప్రాయముగలవై భూమికి వచ్చియున్న సూర్యాదిగ్రహాశ్వన్యాది నక్ష త్రములును విజ్ఞాతనామములగు జ్యోతులునో యనునటుల వెలుంగుచుండు నని తాత్ప ర్యము. నక్షత్రతారలను భేదము రఘువంశమందు, 'శ్లో. నక్షత్రతారాగ్రహసంకులాః' అని యున్నది.

చ. చిరసముపాశ్రితాగ్ని తడఁ జెంది నశించునటంచునో, కృతా
ధ్వరతఁ దదగ్ని మైనునికి దాన నొకంగము దాఁచుచేతనో
పురధరణీసురు ల్నిగమభూధరము ల్జపయజ్ఞశీలు రా
హరిధనదేశులైన వలహ_స్తము సాఁపరు [1]వారిధారకున్. 33

టీ. చిరసముపాశ్రితాగ్ని-చిర = బహుకాలమునుండి, సముపాశ్రిత=ఆశ్రయించి యున్న, అగ్ని = వైశ్వానరుఁడు, తడఁజెంది = తేమదాఁకి, నశించును = చల్లారును, అటంచునో = అనియో, కృతాధ్వరతన్ - కృత = చేయఁబడిన, అధ్వరతన్ = జన్నము గలవారౌటచేత, తదగ్ని = ఆయజ్ఞాగ్ని, మైన్ = దేహమందు, ఉనికిన్ = ఉండుట చేతను, దానన్ = దానియందు, ఒకంగము = ఒక్కయవయవమును, దాఁచుచేతనో = ఇముడ్చుకొనియున్నందుచేతనో, పురధరణీసురులు - పుర = పట్టణమందలి, ధరణీ సురులు = బ్రాహ్మణులు, నిగమభూధరములు = వేదపర్వతములు, జపయజ్ఞశీలురు = జపయజ్ఞపరులై, ఆ హరిధనదేశులైనన్ = ఆయింద్రకుబేరాదులు, వా రిచ్చెద నన్నప్పటి కిని, వారిధారకున్ = దానార్థమగునుదకధారకు, వలహస్తము = దక్షిణహస్తము, చాఁపరు = చాఁచెడువారు గారు.

తా. బ్రాహ్మణులదక్షిణహస్తంబున నగ్ని యుండుట నిగమసిద్ధంబు గావున నాయగ్ని దానోదకముచేతఁ జల్లారు ననియో, లేక, యెల్లరు సోమయాజులగుటచేఁ దమ యం దగ్నియుండును గాన దానియొకయంగమును దాఁచవలయు ననియో యాపట్టణమున వసించుచున్నబ్రాహ్మణులు దేవేంద్రాదులవంటి వారిదానోదకమునైనను గ్రహింపకయుందు రనఁగాఁ బ్రతిగ్రహపరాఙ్ముఖులై వేదాధ్యయన జపయజ్ఞపరు లగుచు నొప్పుచుందు రని తాత్పర్యము.

చ. ఉరవడిఁ బోరికై కవచ మొల్లరు [2]మంత్రములందుఁ దక్క సు
స్థిరనిజశక్తినై దుపదిఁ జేయరు దత్తినతక్క, మంటికై
పొరల రధీశుఁ డీ కమలబుద్ధి ఖళూరికఁ దక్క, వజ్రదో
ర్గపరిఘవశీకృతాన్యనరపాలకు లప్పురి రాకుమారకుల్. 34

1. దానధారకున్. 2. మంత్రములందె తక్క.

టీ. అప్పురిన్ = ఆమధురాపురమునందు. వజ్రదోఃపరిఘవశీకృతాన్యనరపాలకులు - వజ్ర = వజ్రాయుధతుల్యమైన, దోః = భుజములయొక్క, పరిఘ = పరిఘయను నాయుధవిశేషముచేత, వశీకృత = స్వాధీనులుగాఁ జేయఁబడిన, అన్య = ఇతరులైన, నరపాలకులు = మనుజపతులు గల, రాజకుమారకులు=రాచకొమరులు, మంత్రములందున్ = జపకాలంబున నుచ్చరించెడు మహామంత్రములయందు, తక్కన్ = తప్పు, ఉరవడిన్ = బలముగా, పోరికై = యుద్ధముఁ జేయుటకై. కవచమొల్లరు = కవచముఁ దొడుగరు, సుస్థిరభుజశక్తిన్ - సుస్థిర = దృఢమగు, భుజశక్తిన్ = బాహుబలముచేతను, దత్తిన తక్కన్=దానకాలమందుఁదక్క, ఐదుపరిసేయరు=వెనుకంజవేయరు (ఆయుధపు పదిసేసె వెనుక ముందయ్యె, జుణిగెనని ఆంధ్రనామశేషము.) ఖళూరికన్ తక్కన్=గరిడీలయందు వినాగా, ని. 'ఖళూరీఖురళీసమే' యని గరడీపర్యాయము. అమలబుద్ధిన్ = సద్బుద్ధిగల వారుగాన, అధీశుఁడు = ఏలుచున్న ప్రభువు, ఈక = ఇయ్యకయే, మంటికై = ఎల్లి మంటికై - భూమికొఱకు, పోరలరు = పోట్లాడరు.

తా. మిగుల బలశాలురగు నప్పట్టణమందలి రాచకొమరులు కవచము దొడుగకయే యుద్ధముఁజేయుదు రనియు, మంత్రజపానుష్ఠానపరులుగాన నుపాసనాకాలమందే కవచాదులు పఠింతు రనియు, దృఢమైననిజశక్తిగలవారుగాన దానకాలముననే దిచ్చుచోఁ బదిగా నిచ్చునట్టి దానశీలు రనియుఁ, యుద్ధమునందు వెనుకంజవేయ రనియు, సాముఁజేయుటయందలిసమర్థు లనియు, విమలమతులుగాన రాజు పిలిపించియిచ్చువఱకు భూముల నపేక్షింపక యుందు రనియును దాత్పర్యము.

శా. దంభాపేతవితీర్ణితోయములు రథ్యం దొట్టి హట్టస్థిత
స్తంభంబుల్ చిగురించుచున్నవి యనన్ ధర్మైకనిత్యార్జనన్
సంభూతం బగుపైఁడి కోటి కొకటై నానాఁటికి న్హెచ్చు చ
య్యంభోదావళిఁ గప్పు కేతువుల వైశ్యశ్రేణి పొల్పు న్పురిన్. 35

టీ. దంభా...ములు - దంభ = దంభమువలన, అపేత = తొలఁగినట్టి (అనఁగా దంభము లేనట్టి), వితీర్ణి = దానసంబంధులగు, తోయములు = ఉదకములు, రథ్యన్ = నగరమధ్యమార్గమందు, తొట్టి = ప్రవహించి, హట్ట...బుల్ - హట్ట = అంగళ్లయందు, స్థిత = ఉన్నట్టి, స్తంభంబులు = కంబములు,, చిగురించుచున్నవి = సంజాతపల్లవములగుచున్నవి, అనన్ = అనునటుల, ధర్మైకనిత్యార్జనన్ - ధర్మ = ధర్మముచేతనే, ఏక = ముఖ్యముగాను, నిత్య = ఎల్లప్పుడును, ఆర్జనన్ = సంపాదించుటచేత, సంభూతంబగుపైఁడి = లభ్యపడినట్టి ద్రవ్యముయొక్క, కోటి కొకటై = కోటి కొక్క

పడగ ద్రై యనుట, నానాఁటికిన్ = దినదినమునకు, హెచ్చుచున్ = వృద్ధిఁబొందుచు, అయ్యంభోదావళిన్ = ఆమేఘపంక్తిని. కప్పు = కప్పుచున్నట్టి, కేతువులన్ = టెక్కెములచేత, వైశ్యశ్రేణి = కోమటులగుంపు, పురిన్ = పట్టణమునందు, పొల్చున్ = ఒప్పును.

తా. ఆపట్టణమందుఁ దాము పాత్రమార్థివంగ నిచ్చుదానజలంబులు వీథుల యందుఁ దొట్టియుండి దానివలన సంకల్పకంబములు చిగురించుచున్నవి యనునటుల ధర్మము వదలక యార్జించిన ద్రవ్యము నాఁటిఁ బడగ ట్టి నానాఁటికి హెచ్చుచుండ మేఘబృందములఁ గప్పునట్టి టెక్కెములుగల గోమట్లగుంపు నొప్పుచుండు నని తాత్పర్యము.

తే. నృపులపదహాలరేఖలకెల్ల మహాభు
జాగ్రహాలరేఖలే మూలమగుచుఁ గోటి
కొండలుగ ధాన్యరాసులు పండ(డు) వీట
సుజనభజనైకవిఖ్యాతి శూద్రజాతి 36

టీ. నృపుల...కెల్లన్ - నృపుల = భూపతులయొక్క, పద = పాదముల యందలి, హలరేఖలకెల్లన్ = హలాకారరేఖలకెల్లను. మహాభుజాగ్రహలరేఖలే = మహాభుజములమీఁది నున్న నాఁగళ్లరేఖలే, మూలమగుచున్ = మొదలగుచు, కోటికొండలుగన్ = కొండలుగాను కోట్లుగాను, ధాన్యరాసులు, పండన్ = ఫలింపఁగా (పండించుకొనుచు ననుట), వీటన్ = పట్టణమునందు, సుజన = సత్పురుషులయొక్క, భజన = సేవ, ఏక = ముఖ్యమైన, విఖ్యాతి = కీర్తిగాఁగల, శూద్రజాతి = శూద్రకులము, పొలుచున్ = ఒప్పును. "పొలుచు" నను పదము పూర్వపద్యమునుండి యధ్యాహార్యము.

తా. ఆపురమున నున్న శూద్రులు తమ నాఁగేలుపట్టి దున్నుటచేతనే గదా రాచవారిరాచఱికపుసొగ సని యెంచుకొనుచు నన్ని కొండలుగ కోట్లుగ నానావిధ ధాన్యములఁ బండించికొని సత్పురుషులను సేవఁజేయుచు సుఖంబున నుందురు.

చ. ఉమియఁగఁ దన్నఁ దవ్వ ననవొచ్చెము గాంచినకొన్నిమ్రాఁకు లా
ప్రమదల నప్పగింపుఁ డని పెంచి యుచేఁతలు గన్నచెట్లకున్
దమ కలిశృంఖలన్ విడిచి సన్ద్య [1]ముట్టె బలింపఁ గంతునై
న్యముఁ గొని నా వెలిన్ [2]శుకపికాలి కేళివనాళి పొల్పగున్. 37

టీ. పుష్పింపఁజేసెడి పదిక్రియలు వర్ణింపఁబడును. అందు-ఉమియఁగన్ = ఉమియఁగాను, తన్నన్ = తన్నఁగాను, నవ్వన్ = నవ్వఁగాను, అనన్ = పల్కరింపఁ

1. ముట్టెఁ. 2. శుకపికాదుల.

గాను, ఓచ్చెముఁగాంచిన = అవమానముఁబొందిన, కొన్ని మ్రాఁకులు = కొన్నివృక్షములు, ఆప్రమదలన్ = ఆయవమానపఱిచిన స్త్రీలను, అప్పగింపుఁ డని = తమకు నొప్పింపు డని, రంజిలు నేఁకలుగన్న చెట్లనన్ = కగిన చేష్టలుగల వృక్షములను, (తక్కిన యాలింగనాది కమనీయ దోహదములుగల మ్రాఁకులకు నగుట), తమకున్ = తమకును, ఆళిశృంఖలన్ = తుమ్మెద లను సంకెలని, పెనచి = తగిలించి. నమ్మక = ఎప్పటికిని నమ్మకము చాలక, కంతుసైన్యము = మన్మథబలము, ... = ... వచ్చి. పట్టణంబు = పురమును, చుట్టెన్ = ముట్టడించెను. నాన్ = వలె, వెలిన్ = వెలుపటను, శుకపిక = చిలుకలు కోయిలలు మొదలగుపక్షిజాతుల చేత, ఆకుల = సందడించుచున్నట్టి, కేళివనాళి = శృంగారవనములపంక్తి, పొల్పెసన్ = ... , ...'...మిగుల్మ లతాగినా మహాలే కుశలైః కృతమ్. పుష్పాస్యత్వాసవం ప్రస్యాం దోహదం స్యాత్తు సత్క్రియా. ఆలిఙ్గ నాత్కురవక స్తిలకో వీక్షణేనచ. కరస్పర్శేన మాకన్దో ముఖరాగేణ చమ్పకః. సల్లాపతః కర్ణికార స్స్వదనారి ముఖానిలాత్. గీతాత్ ప్రియాళు స్త్రీణాం నమేరుర్హాసితేనచ.' అని దోహదశాస్త్రము౦ డున్నది.

తా. ...దోహదములు గల్గ్వృక్షములను తుమ్మెదలు చుట్టుకొని తిరుగుటవలన సంకెళ్లుగాఁ గాఁ దొలఁగనీయక మన్మథబలముఁ గూర్చుకొనివచ్చి యుమియుట మొదలగు నవమానంబులు చేసినస్త్రీలను తమకుఁ బట్టియిమ్మని యవమానపడినచెట్లు తక్కిన చెట్లను ముట్టడివేసెనో యనునట్టుల చిలుకలు కోయిలలు తోట్రుకొన శృంగారపుఁ దోఁటలు పుర మావరించి సుందరముగా నుండును.

సీ. ఘనగంధశాలితత్సస్యము లొయ్యనకరికిఁ ద
    త్తరిఁ గోయఁ గనబలెఁ గటము లొలసి
సురతశ్రమజ ఘనాటఁ జూపోపకయుబలెఁ
    గామినీపద్మగంధశోష్మ ముడిపి
పరిమళవాహోచ్ఛఁ బ్రాణమిం బలెఁ జించు
    మృగనాభిచర్మభస్త్రికలు దూఱి
అహితపన్నగభేదు ననిబలె గృహావిటం
    కపుఁగలాపుల నొయ్య గఱులు నిమిరి
తే. వీటిసామగ్రిఁ గనుఁగొన వేగపడక
నడవఁ దనవెక్కుపుష్పకంతద్విగంబు
నెక్కెనో యన జడగతి నెప్పుడుఁ బొలయు
నందుఁ జందనశిఖరిమందానిలుండు.

టీ. మద...ము - మద = మదముయొక్క, గంధ = వాసనయొక్క, తారతమ్యము = హెచ్చుతగ్గులను, యామ్యకరికిన్ - యామ్య = యమదిక్సంబంధియైన, కరికిన్ = వామన మను గజమునకును, పక్కటులకున్ = ఆపట్టణపుటేనుఁగులకును, కనబలెన్ = చూచుటకొఱకువలె, కటములు = గండస్థలములను, ఒఱసి = ఱాచికొని, సురతశ్రమజము - సురత = రతిసంబంధి, శ్రమజము = బడలికచేతను పుట్టినది, ఔటన్ = ఐనందువలన, చూపోపకయుబలెన్ = చూడలేకవలె, కామినీ...ము- కామినీ = స్త్రీలయొక్క, ...ల = ...ఐన. గండ = చెక్కిళ్ళయందలి, ఘర్మము = చెమటను, ఊడిపి = పోఁగొట్టి, పరి...చ్ఛన్ - పరిమళ = సుగంధమును, వాహ = వహించెడి, ఇచ్ఛన్ = కాంక్షచేత, ప్రాణమీఁగలెన్ = ప్రాణమిచ్చుటకొఱకువలె, చించు...లు-చించు = చిరిఁగినట్టి, మృగ = కురంగములయొక్క, నాభి = బొడ్డుయొక్క, చర్మభస్త్రికలు = చర్మపుఁదిత్తులను, దూఱి = ప్రవేశించి, అహిత...లె- అహిత = తనకు శత్రువులైన, పన్నగ = పాములను, భేదులనిబలెన్ = భేదించెడునవి (భక్షించునవి) యన్నట్లువలె, గృహ...లన్ - గృహ = గృహములందలి, విటంక = కొణిగలమీఁద నున్న, కలాపులన్ = నెమిళ్ళను, ఒయ్యన్ = తిన్నఁగా, గఱులు = ఱెక్కలను, నిమిరి = తడవి. పురిసామగ్రిన్-పురి = ఆపురముయొక్క, సామగ్రిన్ = పరిపూర్ణతను, కనుఁగొనన్ = కనుఁగొనుటకొఱకు. వేగపడక = త్వరపడక, నడవన్ = సంచరింపఁగా, ధనదదిక్కు = కుబేరుని దిక్కున నున్న, పుష్పదంతద్విపంబు = పుష్పదంత మను నేనుఁగును, ఎక్కెనో యనన్ = ఆరోహణముఁ జేసెనో యనునటుల, జడగతిన్ = మందగమనముచేతను, ఎప్పుడున్ = నిత్యమును, చం...డు - చందనశిఖరి = చందన పర్వతమందలి, మందానిలుండు = తిన్నని గాలి, పురిన్ = ఆపురమునందు, పొలయున్ = విసరును.

తా. యమునిదిక్కునందలి యేనుఁగునకును బురగజంబులకును మదగంధ తారతమ్యముఁ జూత మనునటు లయ్యేనుఁగుల గండస్థలముల నొఱసి యందు దున్న పరిమళంబులం గ్రహించి రతిశ్రమవలనఁ బుట్టిన చెమట నార్చునట్లు స్త్రీలచెక్కిళ్ళఁ బ్రసరించి తద్గంధముల సంగ్రహించికొని చించినబొడ్డు గలిగి పడియున్న కస్తూరీమృగములకుఁ బ్రాణములఁ గల్పించుదానివలె వానిబొడ్డు చర్మపుదిత్తులలోఁ జొచ్చి యాసుగంధమును దీసికొని గృహములయందున్న నెమిళ్లు తమకు శత్రువులగు పాముల భక్షించునవి యని యాస్తుతచేత దువ్వెనో యనునటుల వానిఱెక్కల నిమిరి పట్టణపు సకలసమృద్ధిఁ జూడ నిచ్ఛగలదై వేగిరపడక మెల్లఁగాఁ బడమటిదిక్కున నున్న పుష్పదంత మను గజము నెక్కి సంచరించుచున్నదో యనునటుల నాపట్టణమందు మందమారుతము గమ్మున వాసించుచు విసరుచుండును.

మత్స్యధ్వజుఁడు

సీ. ద్వ్యద్వయోపాయధీవిద్వదవతంసంబు
    షాడ్గుణ్యచాతురీచక్రవర్తి
క్రీడాచలీకృతశ్రీఖండగిరిరాజు
    కనకాద్రిముద్రణగ్రంథకర్త
యందూనిబద్ధాబ్దబృందవేదండాళి
    వననిధిస్తంభనాధునికరఘువు
తామ్రపర్ణ్యమలపాథఃకేళిహంసంబు
    లంకేశమైత్రీప్రియంకరుండు
తే. స్వస్తికృద్ద్వాస్థనస్తుత్యగస్తి మఘవ
మకుటమోటనశంకకోటీమంత్రభృత్య
భూతభూతార్తశాంభవభూమికుండు
దత్పురం బేలుఁ బాండ్యమత్స్యధ్వజుండు. 39

టీ. ద్వ్యద్వ...బు - ద్వ్యద్వయ=నాలుగైన, ఉపాయ = సామ-దాన-భేద-దండము లనియెడి యుపాయములయొక్క, (సి. 'సామ దానే భేద దణ్డా విత్యుపాయా చతుష్టయ' మ్మని యమరుఁడు.) ధీ = బుద్ధియందు, విద్వదవతంసంబు = పండితశ్రేష్ఠుఁడు, షాడ్గు...ర్తి-షాడ్గుణ్య = సంధి విగ్రహ యాన ఆసన ద్వైధీభావ సమాశ్రయము లని యెడి షడ్గుణములయొక్క, చాతుర్య = నిపుణతయందు, చక్రవర్తి = సార్వభౌముఁడు, (ని. 'సన్ధిర్నా విగ్రహో యాన మాసనం ద్వైధ మాశ్రయః, షడ్గుణాః' అని యమరుఁడు.) వ్యా. 'షడ్గుణా ఏవ షాడ్గుణ్య' మని చాతుర్వర్ణ్యాది - త్రైలోక్య మన్నట్లు స్వార్థమందు ష్యఞ్ప్రత్యయము. క్రీడా...జు - క్రీడాచలీకృత = విలాసార్థమైన పర్వతముగాఁ జేయఁబడిన, శ్రీఖండగిరిరాజు = మలయపర్వతముగలవాఁడు, కనకా...ర్త- కనకాద్రి = మేరుపర్వతమును, ముద్రణ = ముద్రించుటయందు, గ్రంథకర్త = తన గెలుపు లిఖించినవాఁడు, (శ్లో. 'ఉదీచీం దిశ మాక్రమ్య పాణ్డ్యః పరమధార్మికః, ప్రాప్య మేరుగిరిం తస్మిన్ లిలేఖ బిరుదాన్ స్వకాన్' అని హాలాస్యమందు నతని గెలుపులు మేరుపర్వతమున వ్రాసినకథ వర్ణింపఁబడియున్నది.) అందూ...ళి-అందూ= శృంఖలలచేతను, నిబద్ధ = బంధింపఁబడిన, అబ్దబృంద = మేఘసమూహమువంటి, వేదండాళి = గజసమాజముగలవాఁడును, వన...వు-వననిధి = సముద్రముయొక్క, స్తంభన = కట్టుటయందు, ఆధునికరఘువు = నూతనరాఘవుఁడు, ('అధునా భవః ఆధునికః' అని

కాలవాచకముమీఁద ఠక్ ప్రత్యయము.) ('ఏతర్హి సంప్రతీదానీ మధునా' యని యమరుఁడు.) తామ్ర...బు-తామ్రపర్ణీ = తామ్రపర్ణియను నదియొక్క, అమల = నిర్మలమగు, పాథః = ఉదకమందు, కేళి = క్రీడించుట గల, హంసంబు = హంసప్రాయుఁడు, లంకే...డు-లంకేశ = విభీషణునితో, మైత్రీ = చెలిమియందు, ప్రియంకరుండు = ఇష్టముఁజేయువాఁడు, స్వస్తి...స్తి-స్వస్తికృత్ = ఆశీర్వదించెడి, వాస్తవ = సత్యమైన, స్తుతి = స్తోత్రముగల, అగస్తి = అగస్త్యుఁడుగలవాఁడును, ('వస్తునఇయంచా స్తవీ,' 'వాస్తవీస్తుతిర్యస్యవా స్తవస్తుతిః' అని వ్యుత్పత్తి, అగస్త్యశబ్దమున కగస్తిశబ్దమునుం గలదు). మఘువ...డు-మఘవ = దేవేంద్రునియొక్క, మకుట = కిరీటమును, మోటన = నుగ్గుసేయునట్టి, శరకోటి = బాణముల సమూహము గలవాఁడును, మంత్రశక్తిచేతను, భృత్యభూత = కింకరులయిన, భూత = భూతములు గలిగి, ఆర్త = పొందఁబడిన, శాంభవ = రుద్రసంబంధియగు, భూమికుండు = వేషముగలవాఁడును నైన, పాండ్య మత్స్యధ్వజుండు = మత్స్యధ్వజుఁడను పాండ్యదేశపురాజు, పట్టణంబు = ఆమధురా పట్టణమును, ఏలుక్ = పరిపాలించును.

తా. పాండ్యదేశము నేలెడు మత్స్యధ్వజుఁడనురాజు మేరుపర్వతమందుఁ దన గెలుపుకతలను వ్రాసినవాఁడై వాసవునికిరీటమును నుగ్గునుగ్గుగావించునట్టి శరసమూహము గలవాఁడే భూతములను మంత్రశక్తిచే వశపఱుచుకొనుటవలన నవి తన్ను సేవించుచుండ రెండవరుద్రునివలె నుండువాఁడై సామదానభేదదండోపాయములయందును, సంధివిగ్రహాదిషాడ్గుణ్యవిచారణయందును నతికుశలుఁడై, విలాసగృహంబులయందు మలయపర్వతముననే విహరించుచు నసంఖ్యాతంబులగు సేనాంగములుగలవాఁడై, సముద్రబంధనముఁ జేసినవాఁడై, శుద్ధోదకములు గల తామ్రపర్ణియందుఁ గ్రీడించువాఁడై, విభీషణునితోఁ జెలిమిచేసి యతని కిష్టములఁ జేయువాఁడై, నిత్య మగస్త్యాశీర్వాదముఁ బొందుచు నాపట్టణమును బాలించుచుండును.

ఉ. ఇందుకులావతంస యతఁ డెన్నటికిన్ నేతరిగాఁ, డరిం బ్రజ
ల్కుందఁ గొనం, డొరుం డొరుతలన్ వినిపించినమాట డెందముం
జెంద ముదంబు దక్కి చెడఁ జేయఁ డొరు, న్వినతాస్యుఁ డౌనుతిం
పం దనుఁ, బందనుం గొలఁతఁవల్కఁడు కోఁతఁ దానుమించియున్.

టీ. ఇందుకులావతంసము = చంద్రవంశభూషణుఁడగు, అతఁడు = ఆమత్స్యధ్వజుఁడనురాజు, ఎన్నటికిన్ = ఎప్పటికిని, ఏతరిగాఁడు = నీతితప్పువాఁడుగాఁడు, అరిక్ =

పా. 1. [illegible]

నున్నను, ప్రజలు = మనుష్యులు, [illegible] = నొచ్చున్నను, [illegible] = గ్రహింపఁడు, ఒరుఁడు = పరుఁడు, ఒరుతలఁ = మఱియొకస[illegible] [illegible] = విస్తరించిన, మాల = కొండెపుమాటలు, డెందమున్ = హృ[illegible], చె[illegible] = పొ[illegible]గా, మనోబు దిక్కు = సంతసము విడిచి, ఒరుఁ = పరుని, చెడ జేయ[illegible] = చె[illegible]ఁడు. [illegible] = [illegible], నుతింపఁ = ప్రజలు [illegible] = ముఖముచే మహా డాను. అనఁగా నిరాజు ధీర[illegible] (శ్లో. 'శౌర్య శ్రీ ప్రపణ ప్రశంసిఖు నమద్ భూర్త్న తే పాదియ' [illegible]) [illegible] ధీరో[illegible]దాహరణమను, (శ్లో. 'మహాత్మా [illegible] [illegible]యి' [illegible]) మత్స్యభా[illegible]మును నుండు రీతిగా నా[illegible] [illegible] లేసినా [illegible]. [illegible] = కూరతఁ = శౌర్యము[illegible], [illegible] = [illegible]. [illegible] = సోమరియగునానిని. [illegible] = [illegible].

తా. అప్పరము [illegible] రాజు [illegible] జల నొప్పించి పన్నరయక, కొండెపుమాటలు విని [illegible], శరాక్రమము[illegible] [illegible] శమునకు భూషణ ప్రాయుఁడై సగుణము[illegible] [illegible] యుండెను.

సీ. పాటి [illegible] [illegible]

[illegible] బెలు[illegible]

నత్యంత[illegible]

[illegible]

ప్రీతిఁ దాఁ [illegible]

[illegible]

మహానీయ[illegible] దా [illegible] మధు[illegible]ప్పుదు[illegible]

[illegible] [illegible] మొం

తే. విష[illegible]భిదోత్పత [illegible] తజ[illegible]

వలదు [illegible] తన

తులితపు బలకర [illegible]

[illegible] శము [illegible] పాత[illegible] డతఁడు. 41

---

1. [illegible]. 2. [illegible].

టీ. పాటీ...టికిన్ - పాటీరగిరి = మలయపర్వతమందలి, వనీవాటికిన్ = వన వీథిని, క్రీడించియున్ = క్రీడసల్పుచును, అజాగరయైనన్ = అజగరజంతరయైన, అహిభయంబు = సర్పభయంబును, ఎఱుఁగఁడు (శ్రీచందనాచలమునందు సర్పములున్నను తద్భయం బెట్లెఱుఁగఁడని విరోధము కలుగఁగ నిత్యము క్రీడాపరుఁడైయున్నను స్వపక్షభయం బెఱుఁగఁడని పరిహారము. ని. 'మహిషే దామహాభయ. స్వపక్ష ప్రభవం భయ' మ్మని యమరుఁడు. [illegible]...షన్ - [illegible] = మిక్కిలి [illegible], మితభాషన్ = అల్పభాషచేత, అవికత్థనుండయ్యున్ = ప్రల్లదములాడనివాఁడయ్యును, [illegible]కన్ = పరిహాసముచేత, పరులక్ = అన్యులను, భంగపఱుచున్ = అవమానపఱుచును. (అల్పభాషియై [illegible]మే మని విరోధము కల్గఁ [illegible] వేశముచే శత్రువుల భంగపఱచు నని పరిహారము. [illegible] [illegible] కడల కభేదము - '[illegible] [illegible]' శత్రు [illegible] [illegible] చేశ[illegible] [illegible] శత్రువు). ప్రీతిన్ = ప్రేమచేత, [illegible] = [illegible], [illegible]ప్రవృత్తిన్ = [illegible]ప్రవృత్తియను నాఁడయి [illegible]గునను, [illegible] = ప్రశంసింపఁబడును, సప్తోష్ఠిన్ = సత్ప్రహాసముచేత, అనంజనతన్ = ([illegible]జనో నభవతి [illegible] - స్వభావ - అనం జనతా) అనువ్యుత్పత్తిచేత [illegible]జన [illegible] గాక, మెలఁగున్ ([illegible]ప్రవృత్తి యను పేరు గల దిక్కరిణికిఁ జెనిమిటియై [illegible] [illegible]గజ [illegible] [illegible] నని విరోధము జనింపఁగా - [illegible]ప్రవృత్తి యను [illegible] [illegible] ప్రసిద్ధినొందిన నదికిఁ బ్రభువై సత్పోషిచే [illegible] [illegible] యిస్య [illegible] స్వభావము, అనంజనత యనువ్యుత్పత్తిచేత [illegible] [illegible] నని పరిహారము. మహా...మన్ - మహనీయ = ఒప్పుచున్నట్టి, మహిమన్ = సామర్థ్యముచేతను, తాన్ = తాను, మధురాస్పదుండయ్యును = తియ్యఁదనమునకు స్థానముగా నుండియును, లావణ్యకలనన్ = లవణభావసంగతిచేతను, ఉల్లాస మొందును. మధురాస్పదుఁడైనవాఁడు లవణభావసంగతిచేత నెట్లుల్లాసమొందు నని విరోధముపుట్టఁగా మధురాపట్టణమునందుండు అవయవకాంతి విశేష ప్రాప్తిచేత నుల్లాస మొందు నని పరిహారము. శ్లో. 'ముక్తాఫలేషు తారళ్యం మనోజ్ఞం దృశ్యతే యథా. తద్వద్గాత్రేషు లోకానాం లావణ్యం దృశ్యతే బుధైః' అని లావణ్య లక్షణము. సీసపాదములు నాలుగింటను విరోధాభాసాలంకారము. శ్లో. 'ఆభాసత్వేవిరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యతే' యని లక్షణము. [illegible]డు = అమర్త్యవ్రజుఁ డనురాజు

విపధి...డు - విపధి = సముద్రముయొక్క, లహరి = ప్రవాహముయొక్క, భిదా = భేదించుటచేత, ఉత్పతత్ = ఎగురుచున్న, పృషత్ = బిందువులయందు, జటిల = ముప్పిరిగా, వలత్ = చుట్టుకొనియున్నట్టియు, ఉరు = విస్తారముగు, క్రమ = సంచారముగల, తిమి = పెద్దచేఁపయొక్క, పర = శ్రేష్ఠమైన, వాల = తోఁకయొక్క, [illegible]

పతనముతోడను, తులిత = తుల్యమైన, పరబల = శత్రుబలములయందలి, కరి = ఏనుగుల యొక్క, శిరస్స్థల = కుంభస్థలములవలన, సముత్థ = ఎగిరినట్టి, ముక్తా = ముత్యముల యందు, అవిముక్త = విడువఁబడని, అసి = ఖడ్గముయొక్క, పాతుఁడు = పతనముగల వాఁడు.

తా. పరబలము సముద్రమువలెను నేనుఁగుల కుంభస్థలములు కరుళ్లవలెను ముత్యములు జలబిందువులవలెను ఖడ్గము తిమివాలమువలెను నుండె నని యంతటను ఉపమాలంకారము.

శా. దానత్యాగపవిత్రమై తెలుపగు త్వత్కీర్తి బంబుధావన్సదా
నానందత్సితకీర్తిహంసి చను మింటం, గ్రొత్త నా నేల, నా
నానీరార్ద్రితపత్త్రయుగ్మ వడి మింటన్ బొలుతజ్జాతి కే
లా నిల్వన్ గతి యన్యపత్త్రగతిఁ బత్త్రప్రదేశాప్లుతిన్. 42

టీ. దానత్యాగపత్త్రమై = దాన మన మనోహరాపూర్వకముగ నిచ్చుట, త్యాగమన నడుగఁబడకయే యిచ్చునట్లేన యిచ్చుట. పత్త్రమై = దానత్యాగములు రెండును రెండురెక్కలుగాఁగలదై, తత్... = ఆరాజుయొక్క, సిత = తెల్లనైన, కీర్తి = యశమనియెడు, హంసి = పెంటిహంస, తొలుపత్త్రంబు = మొదటి రెక్క, 'పత్త్రం వాహనపక్షయో'రని యమరుఁడు. బంబుధావన్ = ఉపకారముచేత, సదా = ఎల్లప్పుడు, నానన్ = నానఁగా, మింటన్ = ఆకసమునందు, చనున్ = పోవును, క్రొత్త నా నేల = ఇది క్రొత్తదని చేటకు, నానా... = నానా = సకలమగు, నీర = ఉదకములచేతను, ఆర్ద్రి = తడుపఁబడిన, పత్త్రయుగ్మన్ = రెక్కలుగలదైనను, వడిన్ = వేగముచేతను, మింటన్ = ఆకాశమందు, బొలు = తిరుగుస్వభావముగల, తజ్జాతికిన్ = ఆహంసజాతికి, అన్యపత్త్రగతిన్ = ఇతరపక్షులవలె, పత్త్రప్రదేశాప్లుతిన్ పత్త్ర = రెక్కలయొక్క, ప్రదేశ = ప్రదేశము, ఆప్లుతిన్ = తడియుటచేతను, గతి = గమనము, ఏలా = ఏమిటికి, నిల్వన్ = విరమించును.

తా. అనఁగా రెండురెక్కలు తడిసినను హంసగమనమున కవిరోధమనియుఁ, దదితరజాతిపక్షు లయినయెడ నార్ద్రమగు రెక్కలతో నెగసిపోలేవనియు నారాజుయొక్క కీర్తి దానత్యాగము లనురెక్కలుగల హంసీస్వరూపమై తడిసిన మొదటిరెక్కతోనే యాకాశమునందును వ్యాపించి సంచరించుచున్న దనియు భావము.

సీ. శుకకదంబము గొలువ సులభమై సిబద్ధమై
వారాంగనాగారవకారం బడఁగ

గిరికానికాయంబు కలరి శూన్యబహుపుర
హాస్యవాటికలఁ [1]జెంగాడుచుండఁ
గ్రందుగా నితరేతరంబు రాయిడి సేయు
రాజులు దనమూఁపు [illegible] నొదుఁగ
నెగడు ననావృష్టి నిజబలేభవ్యూఢ
సమదాన్యకరటిగండములఁ జేర
తే. దానవేళల నతివృష్టి తనదు హస్త
గతము గాఁగఁ బ్రతాపాగ్నిఁ గ్రాఁగిపోవు
కంటకులయందు (2) శలభతఁ గలయ నడఁగ
నేలు నా పాండ్యుఁడు మహీ [illegible]గాఁగ. 43

టీ. [illegible] = [illegible], నిగళముల చేన్ = శృంఖలల చేతను, నిబద్ధమై = కట్టఁబడినట్టి. [illegible] = [illegible] శత్రువులయొక్క. [illegible] = గృహము లనియును, [illegible] = చెఱసాలయందు, [illegible] = ప్రవేశింపఁగా, గిరికానికాయంబులు = [illegible], [illegible] = శత్రురాజులుండినట్టి, [illegible] పాడుపడియున్న, బహుపుర = అనేక పట్టణముల యొక్క, హాస్యవాటికలన్ = మేడల వరుసలయందు, చెంగాడుచుండఁగాన్ = గంతులువైచుచుండఁగా, గ్రందుగాన్ = సందడిగా, ఇతరేతరంబు = తమలోఁ దామె, రాయిడి = జగడము, సేయు = ఒనరించునట్టి, రాజులు = పుడమిఱేండ్లు. తన=తనయొక్క, [illegible] = [illegible], [illegible] = అణఁగియుండఁగా - పాదాక్రాంతులై తమ [illegible] కొలుచుచుండఁగా [illegible], నెగడు = మిక్కుటమగు, అనావృష్టి = వర్షము లేకపోవుట, నిజ = స్వకీయమైన, బల = సేనలయందలి, ఇభ = ఏనుఁగులలోని [illegible], వ్యూఢ = కలసినట్టివి, సమద = మదముతోఁ గూడిన, అన్యకరటి = ఇతరగజములయొక్క, గండములన్ = చెక్కిళ్లయందు. చేరన్ = ప్రవేశింపఁగా, అతివృష్టి = అతివర్షము, దానవేళలన్ = దానముఁ జేయుసమయము లను, తనదు = తనయొక్క, హస్తగతము గాఁగన్ = హస్తమునఁ బ్రవేశింప, శలభత = శలభదోషము, ప్రతాపాగ్నిన్ - ప్రతాప = తనప్రతాప మనియెడి, అగ్నిన్ = అగ్నియందు, క్రాఁగిపోవు = మాడిపోవుచున్న, కంటకులయందున్ = క్షుద్రశత్రువుల యందు, కలయన్ = కలియునటుల, అడఁగన్ = అణఁగిపోఁగా, ఆ పాండ్యుఁడు =

1. చెంగాడుచుండ.

ఆపాండ్యరాజు, మహిన్ = భూమిని, నిరీతిగాఁగన్ = ఈతిషట్కరహితముగాఁ ఏలున్ = పాలించును.

తా. శ్లో. 'అతివృష్టి రనావృష్టి ర్మూషికా శ్శలభా శ్శుకాః, అత్యాసన్నాశ్చ రాజాన షడేతా ఈతయ స్స్మృతాః' అనునట్టి షడ్విధంబులను స్వరాష్ట్రమున లేకుండు నటు, నిరరస్థలముల నిల్పి యా పాండ్యభూపతి రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసెను.

వ. అమ్మహీవల్లభుం డివ్విధంబున సామ్రాజ్యవైభవంబు లనుభవించు[1]చుండఁ గొంతకాలంబున. 44

టీ. అమ్మహీవల్లభుండు = ఆ మహారాజు, ఇవ్విధంబునన్ = ఈరీతిని, సామ్రాజ్య వైభవంబులు = సామ్రాజ్యసుఖములను, అనుభవించుచుండఁగన్, కొంత కాలంబున = కొన్ని దినములకు.

తా. సులభము.

తే. పాటలవసుంధరారుహభాగధేయ
పూతతమరీచికాంబువర్షాగమంబు
ధరణిఁ బొడసూపె నంత నిదాఘసమయ
[2]ముదుటుతో శాల్మలీఫలవిపాటనంబు. 45

టీ. అంతన్ = అంతట, పాటల...ధేయము - పాటలవసుంధరారుహ = పాదిరిచెట్లకు, భాగధేయము = భాగ్యరూపమైనట్టియు, పూత....ర్షాగమంబు - పూత = విస్తారమగు, మరీచికా = ఎండమావుల యొక్క. స. 'మృగతృష్ణా మరీచికా' యని యమరుఁడు. అంబు = ఉదకములకు, వర్షాగమంబు = వర్షాకాలమైనట్టియు, శాల్మలీ ఫలవిపాటనంబు - శాల్మలీ = బూరుగచెట్లయొక్క, ఫల = ఫలములను, విపాటనంబు = పగులఁగొట్టునట్టిదియు నగు, నిదాఘసమయము = గ్రీష్మర్తువు, ఉదుటుతోన్ = ఉద్ధతితోడ. ధరణిన్ = భూమియందు, పొడసూపెన్ = కనబడెను.

తా. పాదిరిచెట్లను పుష్పింపఁ జేయుచు నెండమావులఁ గలుగఁజేయుచును బూరుగుకాయలఁ బగులఁగొట్టునట్టి గ్రీష్మర్తువు ఉద్ధతిచేత భూమియందుఁ గనిపించెను.

సీ. నిర్ఝరప్రబలవేణిక లింకఁ జట్రాల
జేరినప్రాఁచి పెన్సీఁట లెగసె
నెఱుకులు పడియనీరిపుర గువ్వలఁ బట్టఁ
బోయునీ రాడాడఁ బోలము వెలసె

1. సంటఁ. 2. ఉటుటతో.

సురగాలి దవదగ్ధతరుపఙ్క్తతతి రేఁపఁ
బావురా లని డేఁగకపదుపు దూఱె
నిశ్రితద్రుచ్ఛాయ నిలువక జడగ వెం
బడినయధ్వగపఙ్క్తి పొరలువెట్టె
తే. క్షేత్రపాలున కుదికినచీర లాఱు
చాకిరేవులుగము లయ్యె సకలదిశలు
తెలుపులుగఁ దోఁచె నెండమావులఁ బయళ్లు
గంటె నివి యెండ యన దిఙ్ముఖములు రాఁజె. 46

టీ. [illegible] ప్రబల = విస్తారమైన, పణికలు = ప్రవాహములు. [illegible] = [illegible], చ[illegible]ఱాలన్ = చట్టు[illegible], పేరిన = పేరుకొన్నట్టి, [illegible], పెస్సు [illegible] = పట్టుగుళ్లు, [illegible] = [illegible]. ఎఱు కలు = ఎఱుకువాండ్రు, [illegible] = [illegible]. [illegible] = [illegible]. ఇవ్వరన్ = ఇగిరి పోఁగా, గుబ్బలఁబట్టెన్ = [illegible]. [illegible] = [illegible], నీరు = ఉదకము, ఆడాడన్ = [illegible], పాలను [illegible], [illegible] = [illegible], సుర గాలి = సుడిగాడ్పు, [illegible] - [illegible] = కాలుచెచ్చు[illegible], దగ్ధ = కాలినట్టి, తరు = వృక్షములయొక్క, [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], పావురా లని = పెపోతములని [illegible], డేఁగకపదుపు = శ్యేనసమూహము, దూఱెన్ = అడ్డ ముగ దూఱెను, నిశ్రి[illegible] - నిశ్రి = [illegible]. ద్రు = వృక్షములయొక్క, ఛాయ = నీడ, నిలువక = నిలిచి[illegible]. [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] నే, అధ్వగపఙ్క్తి - అధ్వగ = పాంథులయొక్క, పఙ్క్తి = సమూహము, పొరలువెట్టెన్ = పొర్లుదండములు పెట్టెను, సకలదిశలు = [illegible]. క్షేత్రపాలునకున్ = భైరవు నకు 'త్వా భైరవ సమాగమ్య పుణ్యక్షేత్రాణి పాలయ, క్షేత్రపాల ఇతి [illegible] త్రిషు లోకేషు విశ్రుత' యని స్కాందమున నున్నది గనుక క్షేత్రపాలుఁ డనఁగా భైరవుఁడు, ఉదికిన = ధౌతముఁ జేసిన, చీరలు = వస్త్రములు, ఆఱు = ఆఱఁగట్టినట్టి, చాకిరేవులగము లయ్యె = చాకిరేవు లాయెను. ఎండమావులన్ = ఎండమావులచేతను, బయళ్లు, = బహిః ప్రదేశములు, తెలుపుగఁదోఁచెన్ = తెలుపులైతోఁచెను. ఎండన్ = ఎండచేతను, ఇవి = ఈదిఙ్ముఖములు, కంటెన్ = వాడెను. అనన్ = అనఁగా, దిఙ్ముఖములు = దిక్కులమొగ ములు, రాఁజెన్ = ధూమితము లయ్యెను.

తా. గ్రీష్మర్తువు ప్రవేశింపఁగానే సెలయేఱుల ప్రవాహము లింకెను గానఁ జట్రాతి యరదుఁ జేరియును [illegible] పెడిసిఁటలెగసెను. పడియలయందు నీ రింకియుఁగా౦

దునఁ బిట్టలఁ బట్టుటకై యెఱుకవాండ్రచేతఁ బోయఁబడిన యుదకము పొలములయందుఁ గనుపించును. సుడిగాడ్పు లెండుటాకు లెగురునటుల వీఁచుచుండ డేగలు మాచి పావురములని యెదురుదూఱుచుండును. త్రోవనడుచువారు వేఁడిమిచేత వృక్షముల క్రిందఁ గూర్చుండి నిద్రించుచుండ నావృక్షములనీడ ప్రొద్దుతోఁ గూడ జరుగునపుడు వెంటనే వారును పొర్లాడుదురు. నలుదిక్కుల నెండమావులు వ్యాపించియుండ నవి భైరవుఁడు దిగంబరుఁడు గనుక నతని కుదికి యారవేయించిన చీరలో యనునటులఁ దెల్లనై యుండును.

చ. సరియగు నిట్టివెట్టలను ౹ సస్యము లం చటమీఁదిసృష్టికై
శరధిప దిక్పురుజ్జ్వలిత ౹ చండత (క) రాతపవహ్ని నాఱఁగాఁ
గరువు లజాండు వీనిపయిఁ ౹ గట్టె నటన్ గనుపట్టె వెచ్చల
న్గరికిరికాసరాంగములు ౹ గప్పిన రొంపులు నంటి (దె) యాఱఁగన్.

టీ. వెచ్చలన్ = ఉడుకులవలను, కరికిరి...ములన్ - కరి = ఏనుఁగుల యొక్కయు, కిరి = వరాహములయొక్కయు, కాసర = ఎనుఁబోతులయొక్కయు, వి. 'వాహద్విషత్కాసరసైరిభా' యని యమరము. అంగములన్ = దేహములను, కప్పిన రొంపులు = ఆచ్ఛాదించినపంకంబులుకూడ అంటి = పేరుకొని, ఆఱఁగన్ = ఎండఁగా, ఇట్టివెట్టలను = ఇట్టివేసవియందు, సస్యముల్ = సస్యములు. సరియగున్ = నష్టమగును, అంచున్ = అనుకొని, అటమీఁదిసృష్టికై = భావిసృష్టికై. అజాండు = బ్రహ్మ, శరధిప = సముద్రముల కధిపతి యగు వరుణునియొక్క. దిక్ = దిశయైన పడమటి దిక్కుయొక్క, మరుత్ = వాయువుచేతను. జ్వలిత = ప్రజ్వలితము చేయఁబడిన, చండతర = మిక్కిలి ప్రచండమైన, ఆతపవహ్నిన్ = ఆతప మనునగ్నిచేతను. ఆఱఁగన్ = ఎండునటుల. వీనిపైన్ = ఈకాసరాదులపై. గరువుల్ = మూసలు. కట్టె నటన్ = కట్టెనో యనునటుల, కనుపట్టెన్ = కానవచ్చెను.

తా. [illegible] ఏనుఁగులు వరాహములు ఎనుబోతులు వీనిదేహములయందు పేరుకొనియున్న బురఁద లెండఁగా నిట్టివేసవియందుఁ గాసరాదులు నష్టమగు నని పైసృష్టికై చిచ్చువంటి పడమటిగాడ్పున నాఱుచుండఁ జతుర్ముఖుండు వీనిపైఁ గరువులు గట్టెనో యనునటుల గనుపడుచుండును.

మ. దవధూమంపుఁదమంబులోఁ దమనస ౹ ద్రవ్యంబు బంకేజబాం
ధవభానుప్రతతుల్ హరింపఁ గుయివెంటన్వ్రేళ్లు శూనోర్ధ్వరుకూ
పవితానం బనఁ జూడఁజూడఁ బుడమి ౹ న్వ్రాటిల్లెఁ బైవిష్వలై
యవసం బంచుల ఛాతేగా వెగడె వా ౹ తాళి న్బుజిష్ణుక్రముల్ [illegible]

టీ. దవ...బులోన్ - దవ = గ్రీష్మసంబంధి యగుకార్చిచ్చుయొక్క, ని. 'దవో వనహుతాశనః' అని యమరుఁడు. ధూమంపు = పొగలనియెడి, తమంబులోన్ = చీకటియందు, పంకేజబాంధవభానుప్రతతుల్ = సూర్యకిరణసమూహములు, రమ... బు - రమ = రమణియొక్క (అనఁగా తామరలయొక్క యనుట), రస = ఉదకములని యెడు, ద్రవ్యంబు = ధనమును, హరింపన్ = గ్రహింపఁగా, దొంగబెంటన్ = మొఱ యిడుకార్యమునకై యనఁగా మొఱపెట్టుటకు, వెళ్లు...వితానంబు - వెళ్లు = వెళ్లిపోవు చున్నట్టి, ఘూర్ణ్య = పొడవైన ఊరు = బహుళంబులగు, కూపవితానంబులు = నూఁతుల గుంపులు, 'క్రతువిస్తారయోరస్త్రీ వితాన'మ్మని యమరుఁడు. అనన్ = అనఁగా, వాత్యాళిన్ = వాయుసమూహముచేత, ('వాతానాం సమూహో వాత్యా' యని పాశాదికము గనుక సమూహార్థమందు యప్రత్యయము) పెనిప్వలై = విరివిగలవై, యవసంబు = కసువు, అంచులన్ = కొనలను, అడఁగాన్ = చుట్టితిరుగఁగా, చూడఁజూడన్ = వీక్షించు చుండఁగా, పుడమిన్ = భూమియందు, పాటిల్లి = విస్తరిల్లి, రజశ్చక్రముల్ = చక్రాకారపుఁబరాగములు, ఎగసెన్ = ఎగిసెను. ఇందు రెండవపాదమున నమస్వారసం బాధమతి వ్యాప్తివిషయమున సమాధిలక్షణ మిట్లు కలదు. "అది పూర్వోక్తముపై టత వర్గాన్తరములు తుదను గల్గు ప్రాలు పెక్కు. బొసఁగు నొకటి భువినమస్వారసం, బాధ యతులు నాఁ బ్రబంధములను'.

తా. సూర్యకిరణంబులు రమయొక్కరసము లనియెడి ద్రవ్యంబులను హరింపఁగా మొఱపెట్టుటకు వెళ్లుచున్న పాంసుబంధులవలె ప్రయాణ మగుచున్నటుల సుడిగాలి దుమ్ము కసవు లతో గూడి చక్రాకారముగఁ దిరుగుచుండును.

చ. పడమటిపెట్ట నయ్యుడుకు భ్రాశన మొల్లక కూటిపేదలై
బడలిక నూడ నచ్చిలువ ప్రగ్గముల్ రవియాజ్ఞ మాటికి
మ్ముడియిడఁ బిచ్చుగుంటు పథకము న్నిలుప న్యయనంబు సాఁగమిన్
జడను వహించె నాఁగ దివసంబులు దీర్ఘము లయ్యె[1]న వ్వత్తఱిన్ 49

టీ. పడమరపెట్టన్ = పశ్చిమదిక్కుయొక్క వేఁడిమిచేత, అయ్యుడుకు భ్రాశనము = ఆయుడుకుచున్న యన్నము (అనఁగా వేఁడిగాలి యనుట), ఒల్లక = ఒల్లనొల్లక, కూటిపేదలై = కూటికినొచ్చినవై, బడలికన్ = ఆయాసముచేతను, ఊడు = వీడిపోవుచున్న అచ్చిలువప్రగ్గముల్ = అచ్చు లనియెడు ప్రగ్గములను, రవియాజ్ఞన్ = సూర్యునియాజ్ఞ చేతను, మాటికిన్ = ప్రతిపదమున, ముడియిడన్ = ముళ్లువేయుటకు, పిచ్చుగుంటు = అసూ

---

1. నయ్యెడన్.

రుఁడు, రథముఁ = అరదమును, నిలుపక = నిలుపఁగా, పయనంబు = ప్రయాణము, సాఁగమిన్ = సాఁగకుండుటచేత, జడను వహించెన్ = జాడ్యమును బొందెను, నాఁగన్ = అనఁగా, ఆ ఋతువేళ = ఆగ్రీష్మకాలమందు. దివసంబులు = వాసరములు, దీర్ఘము లయ్యెన్ = పొడవువాయెను.

తా. గ్రీష్మకాలంబున సహస్రకిరణుని సంకటమును గారణమును దెల్పు చున్నాఁడు. పటుమటిగా వేఁడిమియుండుటవలన నాతని రథ మొక్క గద్దము లేనిదై యున్న గుఱ్ఱముల వలన నడచుటచే మిక్కిలి వీడిపోవుచున్నట్టి సంధులను గట్టియున్న సర్పములను దివసేశ్వరునియాజ్ఞచేత మాటిమాటికి ముడివైచుటకై యనూరుఁడు రథము నిలుపఁ బ్రయాణము సాఁగనిహేతువుచే జడత్వము వహించెనో యనునట్లుల నాగ్రీష్మసంబంధి యగు దివసంబులయందు సహస్రుఁ బొడుగయ్యెను.

క. తరణిఖరకిరణశిఖి జగ, మెరియింపఁగఁ బొడమి గాలి నెగసినభసితో
త్కర మనఁగ శాల్మలీతరు,పరిణతఫలతూల మర్కపథమున నెగసెన్.

టీ. తర...ఖా - తరణి = సూర్యునియొక్క, ఖర = తీక్ష్ణమైన, కిరణ = కిరణములను, శిఖి = అగ్ని. జగము = జగత్తును, మెఱయింపఁగన్ = కాల్చఁగా, ని. 'ద్యుమణి స్తరణిర్మిత్రః, తిగ్మం తీక్ష్ణం ఖరం' యని యమరము. పొడమి = జనియించి, గాలిన్ = గాలిచేత, ఎగసినభసితోత్కరము = ఎగసినట్టిభస్మసమూహము, అనఁగన్ = అనునట్లు, శాల్మ...ము - శాల్మలీతరు = బూరుగుచెట్టుయొక్క, పరిణత = పరిపక్వములైన, ఫల = ఫలములయందలి, తూలము = దూది. అర్కపథమునన్ = సూర్యమార్గమునను, ఎగసెన్ = ఎగిరెను.

తా. బూరుగుకాయలు పగిలి యందున్న దూది యాకాశమున నెగయఁగా సూర్యకిరణములను నగ్ని జగమును దహింపఁ దానసమయమునఁ జనియించి గాలిచే నెగసినభస్మసమూహమో యనునట్లుల నుండెను.

చ. భరితనిజాంబుబింబితవిభాకరబింబవిజృంభితప్రభాం
కురముల సద్వనీకృతసరోవరపంక్తులు వొల్చె సద్ధిరా
ద్వికవాభరంబున న్బొడమువెచ్చకు శాంతి యొనర్ప వాహినీ
తరుణులు మేన దట్టముగఁ దాల్చినముత్తెపుఁబేసులో యనన్. 51

టీ. భరిత...లన్ - భరిత = సంపూర్ణమైన, నిజ = తమయొక్క - చెలమల యొక్క యనుట, అంబు = నీళ్లయందు, బింబిత = ప్రతిఫలించిన, విభాకరబింబ =

1. శాల్మ.

సూర్యబింబముయొక్క, విజృంభిత = ప్రకాశితములగు, ప్రభా = కాంతులయొక్క, అంకురముల౯ = మొలకలచేతను, ధ్వ...పఙ్క్తులు - ధ్వనీన = పక్షులచేతను, కృత = ఉపకసానసిమిత్తముగాఁ జేయఁబడిన, నూపకపఙ్క్తులు = చెలమలచాళ్లు. సి. 'నూపకపఙ్క్తి కంకా' యని యమరుఁడు. అబ్ధి..నన్ - అబ్ధిరాట్ = సముద్రుని యొక్క, విరహాభరంబున౯ = విరహాతిశయముచేత, పాదము వచ్చున౯ = జనియించిన పేదిమికి, శాంతియొనర్ప౯ = ఉపశమనముఁ జేయుటకు, వాహినీ స్తనంబు - వాహినీ = నదులయొక్క, స్తనములు - స్తనములు, పయః = పాలను, ఉద్గమునఁ = నిండారఁగా, తాల్చిన = ధరించిన, ముత్త్యపు చేరుల ముకన్ = ముత్యపుపసరుల యనునటుల, దోల్చె౯ = ఒప్పెను.

తా. ఉపకపానముఁ జేయుటకై పక్షులచేత నదులయందుఁ జేయంబడిన సపూర్ణములగు చెలమలచాళ్లు సమయమున సూర్యప్రభాంకురములు ప్రతిఫలింపఁగా నిజనాథుఁ డగు సముద్రుని సిరోత్ప్రష్టాంగుఁ డగుటచే యను విరహమునచే జనియించిన పేదిమికి శమనముఁ జేయుటకొఱకు నదు లనియెడు స్త్రీలు స్వశరీరములందు నిండారఁగా ధరించిన ముత్యపుసరులవలెఁ బ్రకాశించుచుండెను.

సీ. అతివృష్టి వృష్టిని వార్ధిఁ గూర్చునెడఁ గాంచె దమిం [1] ధనముం గూర్చిన
    క్ష్మాతలంబగ హేమటంకములు మింటం బొల్చెఁ బర్జన్య దే
    వత కీనెత్తినకేలనాఁ బొలిచె నిర్వారిప్రవంతిప్పయ
    శ్చ్యుతి నమ్రచ్ఛదదృశ్యకర్ణికములై యున్నాళనాళీకముల్. 52

టీ. అతివృష్టి౯ = అనుశయంబుగా వానలచేతను. ముదు = మురుపు, వార్ధి౯ = సముద్రుని, కూర్చు = పొందించునట్టి. ఎడకాఁడాటక౯ = కుంటెన కాఁడవుటచేతను తమున్ = తమ్మును, కూర్చు౯ = పొందించుచు, అల౯ = యనట్టి, మతి౯ = బుద్ధిచేతను, లంచంబున౯ = ఉత్కోచముగ, హేమటంకములు = స్వర్ణటంకములు, మింట౯ = అంతరిక్షమున, పర్జన్యదేవతకున్ = పర్జన్యుఁ డనుదేవతకు, ఈన్ = ఇచ్చుకొఱకు, ఎత్తినకేలు అనా౯ = ఎత్తినహస్తమనఁగా, నిర్వారి = ఉదకములేని, ప్రవంతి౯ = నదియందు, పయశ్చ్యుతి౯ = నీళ్లుతఱుఁగుటచేతను. నమ్ర...లై - నమ్ర = వంగిన, ఛద = ఱేకులమీఁద, దృశ్య = కనఁబడుచున్న, కర్ణికములై = దుద్దులుగలవై, ఉన్నాళనాళీకముల్ - ఉత్ = పైకి నిగిరిన, నాళ = తూండ్లు గల, నాళీకముల్ = కమలములు, పొలిచె౯ = ఒప్పెను.

---

1. దమిఁక్.

తా. పూర్వ మతిశయంబుగ వర్షించి మేఘుఁడు సముద్రమునకును నదులకును సంధానముఁ జేసెఁ గాన మరల నాలాగు జేయుమని వేఁడి ప్రత్యుపకారముగ లంచ మిచ్చుటకై బంగారు నాణెములఁ జేతులం బట్టి యెత్తినవో యనునట్టుల నుండునవులయం దున్ననీరు కడుగాఁ గాఁడలు హస్తములనెను జేసలు ప్రస్ఫుటములు సూర్యులు వగాలవలె నొప్పుచుండును.

సీ. నులివాఁడునాఁచు¹వల్లులఁ గొంతొగిర్చి తేఁ
బొలవల్పుగాలి ²వేఁ బోక యొడిగి
కడకువెళ్లఁగ నొక్కకడనుండి త్రొక్కుచు
నులుచలఁ జిఱుతగుల్లల నమలుచు
నెండ్రి కా లిడికిన నెగసి యొక్కించుక
తొలఁగి శితత్రోటిఁ దునిమి తినుచుఁ
దడి యింకునిలఁ జేమమడివోని తమ్మి కుం
పుల జీలుగుల నెండలు గడపుచుఁ
తే. దనరుబకహస్తులకు జాపు దిఘ్నమయ్యెఁ
జెలువుగమి, యమునవులన రౌద్రిగాఁ గుక్క-
వసికి బావులఁ బడుటకుఁ బసులగొవ్వు
టెలుఁగుమొప్పు; సలుగుమిాఁ నొప్పిజేయుఁ దూఁటె. 53

టీ. నులి ...లన్-నులివాఁడునాఁచు = సన్నగానుండిన నాఁచుతీఁగయొక్క, వల్లులన్ = బొబ్బరలచేత, గొంతొగిర్చి = గొంతొగిరించి, తేఁబొలవల్పుగాలిన్ = తేఁత మాంసపువాసన గలవాసనవ్యాప్తిచేత, వేఁ బోక = శీఘ్రముగఁ బోక, ఒడిగి = శరీరము వంచి కొని, ఒక్కకడనుండి = ఒకచోటునుండి, కడకువెళ్లఁగన్ = తుదముట్టునట్లుగ, త్రొక్కుచున్, ఉలుచలన్ = ఉలచ లను పేరు గల చేపలను, చిఱుతగుల్లలన్ - చిఱుత= చిన్నవైన, గుల్లలన్ = నత్తగుల్లలను, నమలుచున్ = భక్షించుచు, ఎండ్రి = ఎండ్రకాయ, కాలిడికిన=తన కాలుపట్టుకొన్న. ఎగసి = ఒక్కించుక తొలఁగి, శితత్రోటిన్ = వాఁడి ముక్కున, తునిమి = పొడిచి, తినుచున్=తినుచు, ని. 'చంచుస్త్రోటిరుభేస్త్రియాం' మ్మని యమరుఁడు. తడి యింకునిలన్ = తేమ యింకుచుండుభూమియందును, చేమమడివోని = చేమ కూర మడివంటి, తమ్మిగుంపులను = తామరగుంపులయందును, జీలుగులన్ = జీలుగుచెట్ల యందును, ఎండలు గడపుచు, తనరు = ఒప్పుచున్న, బకహస్తులకున్ = కొంగగుంపు

1. వలుల. 2. వే పోక తొలఁగి, బొలవల్పు గాలికిఁ బోక మగిడి.

లను, చెఱువుగమి = చెఱువులగుంపు, జానుదఘ్నమయ్యెన్ = మోఁకాలిబంటిదాయెను, ఊడుములవలెన్ = ఊడుములవలెనే, మొసళ్ళు = మకరములు, పసులయొరవు = పశువుల యొరవుపెంటలలోని, ఎఱ్ఱలవలెన్ = ఎఱ్ఱలు, [illegible]పసికెన్ = [illegible] యొక్క స్వభావమునను బొప్పలఁ బడుటవలెన్ = [illegible] బతకమగుటను, రేల్ = రాత్రులయందు, తిరిగెన్ = సంచరించెను, మలుఁగుమీనెన్ = మలుఁగను పేరుగల చేఁప, బోఁటియఁ దూఱెన్ = బోఁటియందుఁ దూఱెను.

తా. ఆగ్రీష్మవాసరంబులయందు [illegible] యొకచక్క లేఁతమాంసపుదాసన గల [illegible] వేగిరముగాఁ బోక యొదిగి కదసుట్టఁ [illegible] పోయి యొకచోట మున్న [illegible] చలను స[illegible]లను నమలి తిని, యొం[illegible] పట్టుకొనఁగా నెగసి [illegible] బొడిచి దాని భక్షించి, చేమ కూర మళ్లవలె నడియాలిన తామరగుంపుల క్రిందను జీలుగుబెండుచెట్ల క్రిందను [illegible] దాఁగియున్న [illegible] జానుదఘ్నము లాయె ననియు [illegible] మొసళ్ళు బొప్పలంగాఁ బడుటచే బతకముల [illegible] యెఱ్ఱలవలెఁ [illegible] ననియు, మలుఁగుమీను బోఁటులోఁ బ్రవేశించె ననియును దాత్పర్యము. [illegible] స్వభావోక్తి.

ఉ. మీఁటగుమీల నెల్ల మును [illegible]మ్రింగి క్రమంబున నైనయొండ పె
న్నీటికి వెంటఁ దోఁచుమొగి [illegible] వేరుబడిన్ [illegible]డుపై చెలంగఁగాఁ
ద్రోఁటికిఁ గర్దమద్రవము[illegible] [1]తోనె సళించిన బొమ్మడాయ డా
[2]తూఁకటకులంబులం గనె బకోటకులంబు జలప్రాంతంబులన్. 54

టీ. బకోటకులంబు=పెద్దకొంగలగుంపు. ని. 'బకోటస్తుమహాబకః' యని నిఘంటువు. మీఁటగు = గొప్పలైన, మీలనెల్లన్ = చేపలన్నిటిని, మునుమ్రింగి = ముందుగా మ్రింగి, క్రమంబునన్ = వరుసగా, [illegible] = [illegible], [illegible]పెన్నీటికిన్ = [illegible] పెద్దనీటికొలచాలునా, తోఁచు = [illegible], [illegible] = [illegible] వెంటను, కొడుపై = [illegible], [illegible] = [illegible], ద్రోఁటికిన్ = ము[illegible]చేతను, కర్దమద్రవముతోనె=బురద[illegible]తోనె, సళించిన = చనిపోయిన, బొమ్మడాయ = బొమ్మడాయి లను పేరు గల చిన్న చేఁపలయొక్కయు, డాతూఁకట = [illegible] చేఁపల యొక్కయు, [illegible]=[illegible], ని. 'బొమ్మడాయను[illegible]తూఁకట[illegible] [illegible]' యని విశ్వము. జలప్రాంతంబులన్=మడుగులయం[illegible]. [illegible] = భక్షించెను. (క్రమంబున నాఁనె నను పాఠమున ఆ[illegible] ప్రాగి[illegible] యర్థము = [illegible]తూఁకటకులంబు లేఁజెన నను పాఠమున జెన యనఁగా [illegible] విశేషము.) [illegible] స్వభావోక్తి.

1. తోఁ [illegible] 2. [illegible] లేఁజెన.

తా. పెద్ద కొంగలగుంపు మడుఁగులయందుఁ దొలుత గొప్పచేఁపల నెల్ల భక్షించి గ్రీష్మకాలము రాఁగా నీళ్లింకిన పిమ్మట నేల పగులుటవలన బొరియలలోఁ గలువవేళ్లవెంటఁ గొడుపువలె నొప్పుచున్న బొమ్మడాయ లనియెడి చిన్నచేఁపలను, బురుఁదలోఁగూడ నెగిరిన చేదుచేఁపలను భక్షించెను.

శా. ప్రాతర్వేళల నట్టివెట్ట సొగసై పాటిల్లెఁ గుంభోంభనో
ద్భూతాంబుధ్వనివాద్యమై మరుదధఃపుంజీభవత్పాటల
వ్రాతామ్రేడితసిక్తభూసురభిళారామా(మ)ంబుకుల్యాబహు
స్రోతస్సంధుల నంధుయంత్రనతికృత్ప్రోద్గీతగేయౌఘముల్. 55

టీ. ప్రాతర్వేళలన్ = ప్రాఃకాలములయందు, అట్టివెట్టన్ = అటువంటి గ్రీష్మమునందు, మరుద...లన్ - మరుత్ = వాయువుచేతను, అధః = చెట్లక్రిందను, పుంజీభవత్ = రాసులుగాఁబడిన, పాటలవ్రా = కలిగొట్టుపువ్వులచేత, ఆమ్రేడిత = రెండుమూఁడుపరుసలుగా, సిక్త = కప్పఁబడిన, భూ = భూమియందు, సురభిళ = సౌరభ్యముగల. ఆరామ = ఉద్యానవనముయొక్క, అంబుకుల్యా = నీటికాలువల యొక్క, బహు = అనేకములైన, స్రోతః = ప్రవాహములయొక్క, సంధులన్ = మధ్యప్రదేశములయందు, అంధు...ల్ - అంధు = బావులయొక్క, యంత్ర = ఏతములయొక్క, నతి = వంగద్రొక్కుటను, కృత్ = చేయుచున్న జనులచేతను, ప్రోద్గీత = ఎత్తిపాడఁబడినట్టి, గేయ = గానములయొక్క, ఓఘముల్ = సమూహములు, కుంభో...ధ్వని - కుంభ = ఘటంపులయొక్క, ఉంభన = ముంచుఁగుటచేతను, ఉద్భూత = పుట్టినట్టి, అంబుధ్వని = నీళ్లచప్పుడు, వాద్యమై = వాద్యధ్వనివలెనై, సొగసై = సొంపుగను, పాటిల్లెన్ = ఒప్పెను. ని. 'ఆమ్రేడితం ద్విస్త్రిరుక్తం, కుల్యాల్పాకృత్రిమాసరిత్, పుంస్యేవాన్ధుః ప్రహిఃకూప' యనియు నమరుఁడు. అలం. స్వభావోక్తి.

తా. వాయువుచే రాల్పఁబడిన కలిగొట్టుపువ్వులచేత రెండుమూఁడు మాఱులు కప్పఁబడినదై యున్న భూమియందుఁ బరిమళించుచున్న యుద్యానవనములయందలి వృక్షములకు నీళ్లుగట్టుటకై యేతములు ద్రొక్కుచున్నవాండ్రు గానముఁ జేయఁగ బొక్కెనల ముంచునపుడు జనియించిన నీళ్లచప్పు డను తాళధ్వని గలదియై సొగసుగా నుండెను.

తే. మెండుమీఱిన పగటి బీఁటెండ దాఁకి
యొల్లఁబోయిన లేఁదొండుఁమల్లెపొదల

తుదలఁ జప్పటలై కడుఁ గోడ్డ లగుచుఁ
బొడమె మొగ్గలగము లగ్గిబొబ్బలట్లు. 56

టీ. మెండు...రెండ- మెండుమీఱిన=పట్టమైన, పగటి=పగటియొక్క, బీఱెండ= మిడియెండ, తాఁకి=కొట్టి, ఒల్లఁబోయిన = మూర్ఛపోయిన, లేబొండు...లన్-లే బొండుమల్లెపొదల = లేఁతబొండుమల్లెపొదలయొక్క, తుదలన్ = కొనలయందు, చప్పటలై = అణఁగినవై, కడుఁదొడ్డలగుచున్ = మిగులగొప్పవై, అగ్గిబొబ్బలట్లు = కాలినబొబ్బలవలెను, మొగ్గలగములు = మొగ్గలగుంపులు, పొడమెన్ = పుట్టెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తా. ఆవేసవియందు పట్టమైన పేరెండ దాఁకి వాడినబొండుమల్లెపొదల కొనలయందణఁగినవై మిగుల గొప్ప లగుచు నగ్గి బొబ్బలవలె నామొగ్గలగుంపులు పుట్టెను.

మ. సుడి నాభిచ్ఛలన న్సరోజములు చక్షుగ్రక్రియ న్నాఁచు క్రొ
మ్ముడిదంభంబునఁ జక్ర ఫేనపటలంబు ల్చన్నులు న్నవ్వగా
నడరం జేసి నిదాఘభీతి సలిలం బాగామిబీజార్థమై
కడవం బెట్టినవారిదేవతలు నాఁ గాంతాళి యొప్పు(ప్పె) న్ప్రపన్.

టీ. సుడి...లనన్ - సుడి = నీళ్లసుడి, నాభిచ్ఛలనన్ = బొడ్డు లనియెడి వ్యాజముచేతను, సరోజములు = పద్మములు, చక్షుగ్రక్రియన్=నేత్రములరీతిచేతను, నాఁచు = ప్రాఁచి, క్రొమ్ముడిదంభంబునన్ = కొప్పువ్యాజముచేతను, చక్ర...ల్ - చక్ర = చక్రవాకములయొక్కయు, ఫేన = నురుఁగుయొక్కయు, పటలంబుల్=సమూహములు, (క్రమముగా) చన్నులు = చనుదోయి, నవ్వగాన్ = మందహాసమునుగా, అడరంజేసి = అమరునట్లు చేసి, నిదాఘభీతిన్ = గ్రీష్మమువలని భయముచేత, ఆగామి= ముందటికి, బీజార్థమై = విత్తనముకొఱకై, సలిలంబు = జలమును, కడవన్ = కుండలో, పెట్టిన = ఉనిచినట్టి, వారిదేవతలు నాన్ =ఉదకాధిదేవతలో యనునట్లుల, ప్రపన్ = చలిపందిళ్లయందు, కాంతాళి = స్త్రీసమూహము, ఒప్పన్ = పొల్పగును. అలం. సాపహ్నవోత్ప్రేక్ష.

తా. జలదేవతాలక్షణములు స్త్రీలయవయవములతోఁ జెప్పంబడెను గానఁ జలి పందిళ్లయందు నీళ్లు పోయుచున్నస్త్రీలు గ్రీష్మమునందు సకలము నష్టమగు నని భయ పడి ముందటివిత్తనముకొఱకు నీళ్లు కడవల నించికొనినవారై సుడులు, సరోజములు, నాఁచు, జక్కవలు, నురుఁగు ననువిశేషములను దమశరీరములయందే నాభులు, కన్నులు,

క్రొమ్ముడి, స్తనములు, హాసము ననుమిషచేత నుంచుకొని యుండెడివారిదేవతలో యను నటులఁ బ్రకాశించుచుందురు.

సీ. సెగ కుల్కి మఱుఁగుఁ జొచ్చినజహ్నురవిజల
  సరణి మల్లెలతోడిజడలు మెఱయ
వలిచన్నుఁగొమరు ముచ్చిలిన ది మ్మను తెలుఁ
  గున ముంచుగరిగ కాఁగుల మునుంగ
ధారలోఁ(లఁ) దోఁచు కన్దళుకులు వాసిత
  త్పలపత్త్రపతనసంభ్రాంతి నొసఁగఁ
దెలిమోముపస మెచ్చి తలయూఁచు టెఱిఁగి మా
  నక నవ్వునేర్పు డెందములఁ గరఁప
తే. తెఱవ లిటు నీరు వోయుపందిరియ చేరి
  యవలఁ గొఱగాక పిచ్చుగుంటై యనంగుఁ
డనువుగొనఁ జొచ్చెఁ గల్లగుట్టమర వారి
కధ్వగులు లాఁచి యిడువిడిదియములపేర. 58

టీ. సెగకున్ = గ్రీష్మమునకు, ఉల్కి = భయపడి, మఱుఁగు...ణిన్-మఱుఁగు జొచ్చిన, జహ్నురవిజలసరణిన్ = గంగాయమునలరీతిని, మల్లెలతోడిజడలు = గంగవలె మల్లెలు, యమునవలె జడలు, మెఱయన్ = ఒప్పఁగా, వలిచన్నుఁగొమరు = వట్రువలైన తమ స్తనముల సౌందర్యమును, ముచ్చిలినది = హరించినది, ఇమ్మను తెలుఁగునన్ = అది మరల నిమ్మనుకరణిని, ముంచు = మునుంగఁజేయునట్టి, గరిగ = కడవముంత, కాఁగుల మునుంగన్ = నీళ్లకాఁగులలో మునుఁగఁగా, ధారలన్ = పథికులకుఁ బోయు నీటిధారలో, తోఁచు...లు-తోఁచు = ప్రతిఫలించిన, కన్దళుకులు = నేత్రప్రభలు, వాసి...తిన్-వాసిత = వాసించుచున్న, ఉత్పలపత్త్ర = కలువఱేకులయొక్క, పతన = పడుచున్నవనియెడి, సంభ్రాంతిన్ = భ్రమను, ఒసఁగన్ = కలుగఁజేయఁగా, తెలిమోముపస = ఆస్త్రీలముఖసౌందర్యమును, (నీరుఁ ద్రాగుచున్నవారు చూచి), మెచ్చి = ఆనందించి, తలయూఁచు టెఱిఁగి = వారియభిప్రాయముఁ గని, మానక = నీరుపోయుట చాలింపక, నవ్వునేర్పు = నవ్వెడు చమత్కారము, డెందములన్ = పథికులమనంబులను, కరఁపన్ = కరఁగింపఁగా, తెఱవలు = స్త్రీలు, ఇటు = ఇట్లు, నీరుపోయుపందిరియ చేరి = నీళ్లు పోయుచుండెడిపందిటిఁ బ్రవేశించి, అవలన్ = మఱియొకతావునకు, కొఱగాక = పనికి రాక, పిచ్చుగుంటై = పంగువై, అనంగుఁడు = మన్మథుఁడు, కల్లగుట్టమర = అబద్ధము గనఁబడకుండ, వారికిన్ = ఆస్త్రీలకు, అధ్వగులు = తెరువరులు, లాఁచియిడు=ప్రీతితో

నిచ్చునట్టి, విడియముల పేరన్ = తాంబూలము లనువ్యాజముచేతను, అనుపుగొనన్ = సుంకముఁ దీసికొనుటకు, చొచ్చెన్ = ప్రవేశించెను. అలం. సాపహ్నవోత్ప్రేక్ష.

తా. మల్లెపూదండలు గలకొప్పులు గుంగాయమునలు రెండును నెండకు వెఱచి స్త్రీలమఱుఁగుఁ జొచ్చెనో యనునటుల నొప్పె ననియు, నీళ్లకాఁగులలో ముంచెడి ముంతలు మాచక్కఁదనమును మీరు దొంగిలినారు గాన మరల నిప్పుసి చన్నులు కడవలలోఁ జొచ్చి బాధించున ట్లుండె ననియు, నీళ్లుపోయఁగ నాధారయందుఁ గనుపించుచున్న కన్నులకాంతులు పరిమళమునకుఁ గాఁ గట్టినకలువపూ యనున ట్లుండె ననియు, పథికు లా స్త్రీలముఖసౌందర్యముఁ జూచి తలయూఁచఁగా నాచారంబట్టి నీళ్లుత్రాఁగుటఁ జాలు నని యూఁచిన ట్లూహింపక మానక నీళ్లుపోయుచు నవ్వడు నేప్పు పథికులమనంబులఁ గరగింపఁగ స్త్రీలకుఁ బాంథులు మంచితనమునకై యిచ్చువిడియములు పెచ్చుకుంటై మఱి యొకచోటికిఁ బోక పడియున్న మన్మథుఁడు తీసికొను సుంకమువలె నుండెను.

చ. తొడిబడ నమ్మ [1]లక్క లని † తూలుచు దీనత దోయి లొగ్గుచున్
వడ మఱి తేరఁదేర నలవాక్యము లెన్నక మోము గుబ్బలున్
[2]గడుకొనుకక్ష దీధితు లెగాదిగఁ గన్గొను చిట్టకంపుఁ ద్రాఁ
గుడుఁ గని సన్నల న్నగిరి † [3]కొందలు పాంథుఁ బ్రపాప్రపాలికల్.

టీ. తొడిబడన్ = దాహజ్వరచేత నైనతొట్రుపాటుచేత, తూలుచున్ తూఁ గాడుచు, అమ్మలు అక్కలు, అని = అనుచు, దీనతన్ = దైన్యముతో, దోయిలొగ్గుచున్ = దోసిలిపట్టుచు, వడ మఱి తేరన్ = నీళ్లు ద్రాగుటచే నట్టి వెట్ట దీరఁగా, అలవాక్యములు = మునుపన్నమాటలను, ఎన్నక = విచారింపక, మోముగుబ్బలన్ = ముఖములను, స్తనములను, కడ...ధితులన్ - కడుకొను = బయలొఱసిన, కక్షదీధితులన్ = చంకలమెఱపులను, ఎగాదిగన్ = పైనిఁ గ్రిందను, కన్గొను = చూచుచున్నట్టి, చిట్టకంపుఁ ద్రాఁగుడు = చేష్టలుగలత్రాఁగుటను, చిట్టక మన, కపట మనియు నర్థము గలదు. కని = చూచి, పాంథున్ = పథికుని, సన్నలన్ = సంజ్ఞచేతను, కొందలు = కొందఱైన, ప్రపాప్రపాలికలు = చలిపందిటియందు నీళ్ళుపోయుచున్నస్త్రీలు, నగిరి = నవ్విరి అలం. సూక్ష్మము.

తా. తొలుత నమ్మ యక్క యనుచు దీనభావముతో వచ్చి దాహజ్వరచేఁ దూలుచు దోసిళ్లయందు నీళ్లు పోయఁగఁ ద్రాఁగి బడలిక దీరఁగా మునుపటిమాటల విచారింపక నీళ్ళుపోయు స్త్రీలయొక్క కన్నులు, మోములు, స్తనములు, చంకలు వీని

---

1. నమ్మయక్క. 2. దీప్తులు ఈ. 3. క్రొన్నెక.

సెగాదిగఁ జూచి వికారముతోఁ ద్రాఁగుచున్నపథికునిఁ గని యాస్త్రీలు సైగతో నవ్వి రనియుఁ, బాంథుఁడు కాముకుఁ డనియుఁ, దొట్రుపాటుచేతఁ దొలుత నమ్మ యక్క యని వచించె ననియుఁ దాత్పర్యము.

తే. ఎఱఁగు కట్టావిక్రియ నావిరెగయఁ బగటి
గొండ యుడుకాఱకుండు భూమండలమునఁ
బొలిచె మాపటఁబండువెన్నెల చకోర
పోతవితతికిఁ జాఁపట్టు వోసినట్టు. 60

టీ. ఎఱఁగు = పెనముమీఁదఁ బిండిఁ బోయఁగఁ జుట్టు నెగసినట్టి, కట్టావిక్రియన్ = కట్టవలె లేచెడియావిరిపొగవలెను, ఆవిరెగయన్ = ఆవిరి యెగురుచుండఁగా, పగటి యొండ, ఉడుకాఱకుండు = వేఁడి యాఱకుండు నట్టి, భూమండలమునన్ = కాలిన పెనమువంటి భూమండలముమీఁద, మాపటన్ = రాత్రియందు, పండువెన్నెల = ముదురువెన్నెల, చకోరపోతవితతికిన్ = చకోరపుఁబిల్లలగుంపులకు, చాఁపట్టు = పలుచని దోసెలను, పోసినట్టు = పోసినట్టువలె, పొలిచెన్ = ఒప్పెను. అలం. వస్తూత్ప్రేక్ష.

తా. పెనముమీఁదఁ బిండిఁబోయఁగ నెగసినయావిరిపొగవలె నావిరి యెగయుచుండఁగా, బవటియెండ యుడుకాఱకుండెడు గానఁ గాలినపెనమువలె నున్నభూమండలమునందు రాత్రియందలి ముదురువెన్నెల చకోరపుఁబిల్లలగుంపులకుఁ బలుచని దోసెలను బోసినట్లొప్పుచుండెను.

సీ. పవలెల్ల దీర్ఘికాంబువు[1]చల్లుపోరాట
నలసి మృణాళికాజడము లైన
బాహువులు త్తమదుకూర స్పరముల కెదురుగా
మలఁచి మూఁపులఁ గప తలము లునిచి
ప్రాల్మాలి మిగుల[1]నా ర్పనికమ్మ క్రొమ్ముడిఁ
దనిమొగ్గవిరవాది దండవిరియ
ధౌతగంధామోచి శీతల స్తనములు
వొందఁ గౌఁగిళ్లతో బోరగిల్లి
తే. నారికేళాసవపుఁదీపు టూఁసు పొలయ
వలిపెయొంటొల్లెతో నుప స్థలులఁ గూర్క

1. చల్లుపోరాడ సొలసి మృణాళికోజ్జ్వలము లైన. 1. నార్పమిఁ గమ్మ క్రొ
డి. పాఠాం.

ప్రియల వేకువఁ దొడ లెచ్చరించి కలసి
రెలమి ధన్యులు దఱపివెన్నెలబయళ్ల. 61

టీ. పవల్లెల్లన్ = పగటివేళలనెల్లను, 'క్వచిద్గకారోవ'యనుసూత్రమున గవర్ణమునకు పవర్ణము, దీర్ఘి...దన్ - దీర్ఘికా = డిగ్గియలయొక్క, అంబువు = నీటియొక్క, చల్లుపోరాటన్ = ఒండొరులపై నీరుచల్లుటయనెడి పోరాటమునందు, అలసి= బడలి, మృణా...లైన - మృణాళికా = తమ్మితూఁడులవలె, జడములు = చల్లనివి, ఐన= అయినట్టి, బాహువుల్ = భుజములు, తమ...కున్ - తమకు = తమయొక్క, కూర్పరములకున్ = మోఁచేతులకు, ఎదురుగాన్, మలఁచి = మరలించి, మూఁపులన్ = భుజములపై, కరతలములు = అఱచేతులను, ఉనిచి = ఇడికొని, ప్రాల్మాలి = బద్ధగించి, మిగులన్ = మిక్కిలి, ఆర్పని = తడియాఱఁజేయనట్టి, కమ్మక్రొమ్ముడిన్ = పరిమళించుచున్నకొప్పునందు, తని...ద - తని = క్రొత్తలగు, మొగ్గ = మొగ్గలచేతఁగట్టిన, విరవాదిదండ = మల్లెపువ్వులదండ, విరియన్ = వికసింపఁగా, ఘౌత...లు - ఘౌత = కడుగఁబడిన, గంధ = పరిమళద్రవ్యములు గలవియయ్యు, అమోది = పరిమళించుచున్న, శీతల= చల్లనైన, స్తనములు = చన్నులు, పొందన్ = తగులునట్లుగా, కౌగిళ్లతోన్ = ఆలింగనములతోడ, బోరగిల్లి, నారికేళాసవపు = నారికేళమద్యమయమగు, తీపుటూరుపు ఒలయన్ = తీపుగలనిట్టూర్పు వెడలఁగను, వలిపె = సన్నమైన, ఒంటొల్లెతోన్ = ఏకవస్త్రముతోను, ఉరస్థలులఁ గూర్క = ఱొమ్ములపైనిద్రించుచున్న, ప్రియలన్ = ఇష్టులగు స్వస్త్రీలను, వేకువన్ = వేకువజాములయందు, తొడలు = ఊరువులను, ఎచ్చరించి = కదలించి, తఱపివెన్నెల బయళ్లన్ = పండువెన్నెల గలబయళ్లను, ఎలమిన్ = సంతోషముచేత, ధన్యులు = భాగ్యవంతులు, కలసిరి = రమించిరి. తఱపివెన్నెల యను పదమునకు లక్షణచేతఁ బండువెన్నెల యనునర్థము సిద్ధించును.

తా. వేఁడిమిగలిగియుండుటచేతఁ బగల్లెల్లను నడబావులయందు జలక్రీడలుసేసి తూఁడులవలెఁ జల్లనైయున్నహస్తములఁ దమ మోఁచేతుల కెదురుగ మరలించి భుజములపైఁ జేతుల నుంచికొని ప్రాల్మాలి తడిపోవున ట్లార్పఁబడమి వాసించుచున్నకొప్పునందున్న క్రొత్తలగువిరవాది మొగ్గలు వికసింపఁగా కడుగఁబడిన మరిమళద్రవ్యములు గలవియయ్యు వాసనగలిగియున్న చల్లనైయున్న స్తనములు దాఁకుచుండున ట్లాలింగనముతో బోరగిల్లి పానముసేసిన నారికేళాసవముచేతఁ దీపుగలనిట్టూర్పు వెడలఁగా సన్నమైన యొంటివస్త్రముతోఁ దమఱొమ్ములపై నిద్రించుచున్న ప్రియురాండ్రను వేకువజాముల యందుఁ దొడలసంజ్ఞచేత లేపి పండువెన్నెల బయళ్లను వారితో భాగ్యవంతు లగుపురుషులు రమించుచుండెదురు.

వ. అట్టిసమయంబున. 62

చ. హృదయము లెప్పుడు న్గదియ కే తఱచౌ వెడకౌఁగిలింతలున్
గదిరెడు మేలు(ను) కార్యములఁ గల్గక మాటలయందె కల్గు పె
న్జదరులు వట్టిశైత్యములుఁ జాలఘనంబయి మండువేసవిన్
బొదలఁగ నిల్చె దంపతుల పొందు లనార్యులపొందు కైవడిన్. 63

టీ. మండువేసవిన్ = గ్రీష్మమందు, దంపతులపొందులు = సతీపతుల సాంపర్కములు, అనార్యులపొందుకైవడిన్ = దుర్జనులకూటమివలె, హృదయములు = ఱొమ్ములు, ఎప్పుడున్ =ఎప్పటికిని, కదియకే = సోఁకకయే (ఉష్ణముచేత ననుట), తఱచౌ = మెండైన, వెడకౌఁగిలింపులున్ = వెట్టికౌఁగిలింతలును, మనస్సంగములేక యని యర్థాంతరము. కదిరెడు = ప్రాప్తమైన, మేలుకార్యములన్ = రతిక్రియలయందు, మంచిపనులయందు అని అనార్యపరము. కల్గక = లేక, మాటలయందె = ఒకప్రయోజనములేక మాటలనేర్పునందే, కల్గు = కలుగుచున్నట్టి, పెన్జదరులు = గొప్ప చాతుర్యములు, వాగాడంబరములని యర్థాంతరము. వట్టిశైత్యములు=వట్టిచల్లఁదనములు (క్రియలచేత లే వనుట), చాల ఘనంబయి = మిగుల గొప్పవయి, పొదలఁగన్ = పొంగుచున్నట్లుగా, నిల్చెన్ = ఉండెను.

తా. గ్రీష్మమందు సతీపతుల సంపర్కములు దుర్జనులకూటమింబలె నెప్పటికిని మనస్సంగము లేక మెండైన వట్టికౌఁగిలింతలచేత ప్రాప్తమై మేలుకార్యములలేక మాటలయందు మాత్రమేగల్గు చాతుర్యములచేతను జల్లఁదనముచేతను మిగుల గొప్పవై పొందు నట్లుంబలె నుండెను.

ఉ. తీలగు కంతువెంబడిన తెమ్మెరలు న్రవిదీప్తి కల్కి పా
తాళముఁ బట్టుచుండఁ దమ తావులు ముచ్చిలఁ బట్టె యోషధీ
పాలున కప్పగించె ననఁ బై సుపభిశ్వసనంబు నించెఁ గాం
తాలసవక్త్రసీమ విటు లార్పు నుశీరపుఁదాళవృంతముల్. 64

టీ. విటులు=పల్లవులు, కాంతా...మన్-కాంతా = ప్రియలయొక్క, అలస = బడలినట్టి, వక్త్ర=ముఖముయొక్క, సీమన్ = ప్రదేశమునందు, ఆర్పు...ల్-ఆర్పు = విసరునట్టి, ఉశీరపుఁదాళవృంతముల్ = వట్టివేళ్లవిసనకఱ్ఱలు, తీలగు = బలహీనులైనట్టి, కంతువెంబడిన = మన్మథునివెంటనే, తెమ్మెరలున్ = శీతవాయువులును, రవిదీప్తి కల్కి = సూర్యప్రతాపమునకు వెఱచి, పాతాళముఁ బట్టుచుండన్ = పాతాళలోకముఁ జేరఁ బోవుచుండఁగా, తమ తావులు = తమవాసనలను, ముచ్చిలన్ = అపహరింపఁగా, పట్టి = పట్టుకొని, ఓషధీపాలునకున్ =చంద్రునికి, అప్పగించె ననన్ = అప్పగించె నను

నటుల, పైఁ = ముఖముమీఁద, సురభి = వాసించుచున్న, శ్వసనంబు = గాలిని, నించెఁ = నిండించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తా. గ్రీష్మమందు బలహీనుఁడై పాతాళమునకు వెళ్లుచున్న మన్మథుని వెన్నంటి సూర్యదీప్తికి వెఱచి వలసపోవుచున్న వాయువులను, దమవాసనల దొంగిలికొని పోవుచున్న పని పట్టి తా మోషధులు గనుకఁ దమకుఁ బ్రభువైన చంద్రునికి నప్పగించెనో యనునటుల విటులు స్త్రీలముఖములయందలి చెమటాఱవిసరెడు పట్టివేళ్లవిసనకఱ్ఱ లొప్పుచుండె నని [illegible], నప్పగించిన సురభిశ్వసనము మలయమారుతము. స్త్రీలముఖములు చంద్రుఁడు. వాయువు దొంగ యనియును భావము.

చ. సమసి కథా(శా)వశిష్ట మగు చందనశైలసమీరణంబుఁ గృ
త్రిమగతి నింద్రజాలమునఁ దేఁదొడఁగె న్భువిఁ దాళవృంతజా
లము లది మాయయాటకుఁ దలంపఁ దదీయమయూరపింఛికా
భ్రమణమె సాక్షి గాదె నగరంబున నట్టికడిందివేసవిన్. 65

టీ. నగరంబునన్ = మధురాపురమున, అట్టి = అటువంటి, కడిందివేసవిన్ = [illegible] మగు గ్రీష్మకాలమునందు, సమసి = నష్టమై, కథా...బున్ - కథావశిష్టమగు = కథామాత్రమందు మిగులునట్టి, చందనశైలసమీరణంబున్ - చందనశైల = మలయపర్వతమునందలి, సమీరణంబున్ = మందమారుతమును, భువిన్ = భూమియందు, తాళ...లు - తాళవృంత = విసనకఱ్ఱలయొక్క, జాలములు = సమూహములు, ఇంద్రజాలమునన్ = ఇంద్రజాలవిద్యచేత, కృత్రిమగతిన్ = మాయచేతను, ని. 'వ్యజనం తాలవృంతకం, చక్రం జాతం చ జాలకమ్' మనియు నమరము. తేఁదొడఁగెన్ = తెచ్చుట కారంభించెను. అది = ఆవాయువులఁ దెచ్చునది, మాయయాటకున్ = కపటమాటకు, తలంపఁగన్ = విచారింపఁగా, తదీయ...మె - తదీయ = ఆతాళవృంత సంబంధియైన, మయూరపింఛికాభ్రమణమె - మయూర = నెమలియొక్క, పింఛికా = పింఛముయొక్క, భ్రమణమె = తిరుగుటయె, సాక్షిగాదె = గుఱుతుగాదా.

తా. మిగుల కఠినమగు గ్రీష్మమందు మలయమారుతము నష్టమైపోఁగా దానిని మాయతో గారడివిద్యచేత విసనకఱ్ఱలు దెచ్చె ననియు, నది గారడమగుటకుఁ దాళవృంతముల చుట్టునుఁ గోనలయం దున్న నెమలిపింఛికయె సాక్షి యనియు, దాఁ గనుపింపక యుండి యిట్టివిద్యను జేసెననియును భావము. ఐంద్రజాలికునకు నెమలిపింఛము గావలయు ననుటకుఁ బ్రయోగము. 'శ్లో. భ్రామయన్ బర్హిబర్హాణి మోహయన్ జంతుసంతతిం, విస్తారయన్ సభాం కశ్చి దాయయా వైంద్రజాలికః' అని.

తే. అట్టివేసవి బెడిదంపు వెట్టకతన
హస్తము సెమర్ప సారెకు లస్తకంబు
దుసికిలఁగఁగాదె సవరింప వసము గాక
పుష్పబాణుని చెఱకువిల్లు పుడమిఁ బడియె. 66

టీ. అట్టివేసవిన్ = అట్టిగ్రీష్మమందు, బెడిదంపువెట్టకతనన్ = కఠినమగు వెట్టచేతను, హస్తము = (మన్మథుని)చేయి, చెమర్పన్ = చెమటఁబోయఁగా, సారెకున్ = పలుమాఱును, లస్తకంబు=ధనుర్మధ్యము. ని. ‘లస్తకస్తుధనుర్మధ్య’ మ్మని నిఘంటువు. దుసికిలఁగఁగాదె = పిడికిటనుండక జాఱిపోవఁగఁదా, సవరింపన్ = చక్కఁజేయుటకు, వసము గాక = వశముగాక, పుష్ప...ల్ - పుష్పబాణుని = మన్మథునియొక్క, చెఱకువిల్ = ఇక్షుధనువు, పుడమిన్ = భూమియందు, పడియెన్ = పతనమాయెను. అలం. హేతూత్ప్రేక్ష.

తా. అనఁగా నది భూమియందుఁ జెఱకు పండెడుకాల మనుట.

మ. ‘తరుణు ల్తల్లియొఱ స్కుచంబు లునుపం దచ్చైత్యము ల్దీములై
పెరరేఁపం జనుదెంచెఁ గాక రవిదీప్తిం గ్రుంకి పాతాళగ
హ్వరముం దూఱినవారి నీయదుకుఁద్రాళ్లా తెచ్చు’ నా దీర్ఘత
చ్చిరకృష్టిం గనునట్టిశైత్య మలరించె న్నూతులం దత్తఱిన్. 67

టీ. తరుణుల్ = యువతులు, తల్లియొఱన్ = నూతులపైఁ గట్టియున్న పెద్దయొర మీఁదను, కుచంబులునుపన్ = నీళ్లు చేఁదునప్పుడు స్తనములానింపఁగా; తచ్చైత్యముల్ - తత్ = ఆకుచములయొక్క, శైత్యముల్ = చలువలు, దీములై = ఆకర్షములై - పాటిగువ్వలై, (పాటిగువ్వయనఁగా స్వజాతిపక్షుల నాకర్షించుటకుఁ బెంపఁబడినపక్షి. ఉదకశైత్యమున కాకర్షకంబులై యనుట), పెరరేఁపన్ = ప్రేరేపింపఁగా, చనుదెంచెఁగాక = శైత్యము వచ్చెఁగాక, అట్లు గాకుండెనేని, రవిదీప్తిన్ = సూర్యప్రతాపముచేతను, క్రుంకి = అణఁగి, పాతాళగహ్వరమున్ = పాతాళబిలమును, ని. ‘దేవఖాతబిలేగుహా, గహ్వర’ మ్మని యమరము. దూఱినవారిన్ = చొచ్చియున్నజలమును, నీయదుకుఁద్రాళ్లా = నీముల్లు పసిన త్రాడులా, తెచ్చున్ = తేఁగలవు, నాన్ - అనఁగా, దీర్ఘ...ష్టిన్ - దీర్ఘ = పొడవైన, తత్ = ఆత్రాళ్లయొక్క, చిర = తడవైన, కృష్టిన్ = చేఁదుటచేతను, కనునట్టి శైత్యములు = పొందునట్టిచల్లఁదనములు, అత్తఱిన్ = ఆగ్రీష్మమున, నూతులందున్ = చేఁదుడుబావుల యందు, అలరించెన్ = సంతోషపెట్టెను. అలం. హేతూత్ప్రేక్ష.

తా. శ్లో. ‘కూపోదకం వటచ్ఛాయా తాంబూలం తరుణీకుచౌ, శీతకాలేభవే దుష్ణ ముష్ణకాలేతు శీతల’ మ్మను న్యాయముఁబట్టి బావులయందు నీళ్లు చేఁదెడి తరుణుల

యొక్క కుచములు తల్లియొఱ మోఁపఁగ నాకుచశైత్యములు పాటిగువ్వలై సూర్యకిరణములకు వెఱచి పాతాళము దూఱుకొనియున్న జలముచు రేపఁగాఁ జనుదెంచెఁగాని యీమల్లెవేసిన త్రాళ్లు తెచ్చునా యనునట్లు నూతులయందున్న నీళ్లచల్లఁదన మట్టి గ్రీష్మమునందు మిగుల సంతోషము పెట్టె నని తాత్పర్యము. నూతులలో నీళ్లు పాతాళము నంటె నని భావము.

మ. స్వనిదానోగ్రనిదాఘవైఖరిన యూష్మ న్మల్లిక ల్కామినీ
కనదానీలకచాగ్రపఙ్క్తి నెఱెయల్గాఁ బాపఁగాఁ, బాటల
ల్ఘనతం దేనియసోనఁ గూర్చునది యోఁగా నాభియు న్నిర్విషం
బును దోఁబుట్టువులయ్యు వేర్పడ గుణంబు ల్చూపఁగాఁ జూడమే.

టీ. స్వని...న - స్వ=తమకు, నిదాన = కారణమైనట్టి, నిదాఘవైఖరిన = వేసవివలెనే, మల్లికల్=మల్లెలు, ఊష్మన్ = వేఁడిమిచేత, కామినీ...న్ - కామినీ = స్త్రీలయొక్క, కనత్=ఒప్పుచున్నట్టి, ఆనీల = సర్వము నల్లనైన, కచాగ్రపఙ్క్తిన్ = తలవెండ్రుకలకొసలను, నెఱెయల్గాన్ = చీలికలుగా, పాపఁగాన్ = పాయఁజేయఁగా, పాటలల్ = కలిగొట్టుపుష్పములు, 'పుష్పే క్లీబేపి పాటలా' అని యమరము. ఘనతన్= దట్టముగా (అధికతచేత అనఁగా ఔదార్యముచేత ననియు) తేనియసోనన్ = మధుస్రవముచేతను, కూర్చున్=ఆకచాగ్రపుబ్రద్దలను మరలఁ గలియునట్లు చేయును, అది యోఁగా = ఒక ఋతువునందుఁబుట్టినద్వివిధంబులగు పుష్పములను విరుద్ధముగ నుండు రెండుగుణము లెట్లు గల్గు ననఁగా యుక్తంబే, నాభియున్ = విషమును, నిర్విషంబును= అమృతమును, తోఁబుట్టువులయ్యున్, గుణంబులు = నైజగుణంబులను, వేర్పడన్ = వేఱుపడునట్లు, చూపఁగాన్ = అగపఱుపఁగను, చూడమె = చూడలేదా (చూచితి మనుట.) అలం. వికస్వరము.

తా. గ్రీష్మమున మల్లెలు పాదిరిపువ్వులును మెండుగ నుండుటవలన మల్లెలు ధరియింపఁగా నవి విచ్చుటవలన స్త్రీలతలవెండ్రుకలు వదులు ననియు పాదిరిపువ్వుల ధరియింపఁగా నందున్న దేనెసోనచేత విచ్చియున్నకచాగ్రములు మరలఁ గదిసియుండు ననియుఁ దోఁబుట్టువులైనను భిన్నగుణంబులు గల్గియున్న విషామృతములంబలె మల్లెలు పాదిరిపువ్వులు నొకఋతువునందుఁ బుట్టినవైనను భిన్నగుణంబులను బ్రకాశింపఁజేయుచుండెను.

శా. తారుణ్యాతిగచూతనూత్నఫలయుక్తైలాభిఘారస్వన
ద్ధారాధూపితశుష్యదంబుహృతమాత్స్యచ్ఛేదపాకోద్గతో...

ద్గారంపుంగన రార్చు భోగులకు సంధ్యావేళలం గేళికాం
తారాభ్యంతరవాలుకాస్థితహిమాంతర్నారికేళాంబువుల్. 69

టీ. కేళి...ల్ - కేళికాంతార = శృంగారవనములయొక్క, అభ్యంతర = నడుమ నున్న, వాలుకా=ఇసుకయందు, స్థిత=ఉంచఁబడిన, హిమాంతః = అంతశ్శీతముగల, నారికేళాంబువుల్ = టెంకాయనీళ్లు, తారుణ్యా...రు-తారుణ్య = తరుణత్వమును, (పిందె, కాయ, దోర, పండు అను నాలుగుదశలలో కాయదశను) అతిగ=అతిక్రమించిన (దోరపండుదశలోనున్న), చూత=మామిడిచెట్లయొక్క, నూత్నఫల = దోరపండ్లతోడను, యుక్ = కూడినట్టి, తైల=నూనెయొక్క, ఛిఘూర = తిరుగఁబోఁతచేసిన, స్వనత్ = ధ్వనించుచున్నట్టి, ధారా=అవిచ్ఛిన్నముగ, ధూపిత=పొగపఁబడినట్టి, శుష్యత్=శోషించుచున్న, అంబు = ఉదకముగల ప్రదేశములవలన, హృత = తేఁబడినట్టి, మాత్స్య = మత్స్యసంబాధి యగు, ఖేప = శకలములయొక్క, పాక=జీర్ణకాలమందు, ఉద్గత = ఊర్ధ్వముగ వెళ్లించునట్టి, ఉద్గారంబు = త్రేఁపులయొక్క, కనరు = కనరువాసనను, భోగులకున్ = భోగానుభవశాలురకు, సంధ్యా వేళలన్ = సంధ్యాకాలములందు ఆర్చున్ = అణఁచును.

తా. ఎండ గా నా గ్రీష్మకాలమందు భోగపరులగు పురుషులు మామిడికాయలతో వండుచున్ననూనెవలన గమ్మునునట్లు దిరుగఁబోఁతచేసిన చేఁపలతో భోజనముఁ జేసిన త్రేఁపులు విడుపఁగ నది కనరుగ నుండును గాన నాకనరు మట్టుపడుటకుఁగా శృంగారవనములయందలి యిసుకలో స్థాపించియుండుటవలన నతిశీతలమగు టెంకాయనీళ్లను సంధ్యాకాలములయందుఁ ద్రాగుచుందురు.

క. గ్రామగ్రామంబున నొక
సామంతునకిడినచలువచప్పరములు [1]త
నైపె మేదినిఁ గుంపటిలోఁ
దామరలుంబోలె నట్టిఁతఱి నొప్పారెన్. 70

టీ. గ్రామగ్రామంబునన్ = ఊరూరనున్న, ఒకసామంతునకున్ = ఒక్కొక దొరకుఁగా, ఇడిన = దట్టముగ వేసిన, చలువచప్పరములు = చలువపందిళ్లు, మేదినిన్ = భూమియందు, తనైపె=తనియఁజేయునవియై (తరైచ్చ యను పాఠమునకు మెండై యని యర్థము.) అట్టితఱిన్ = ఆవేసవియందు, కుంపటిలోన్ = కుంపటిలో నున్న, తామరలుంబోలె = కమలములపలెను, ఒప్పారెన్ = ఒప్పెను. అలం. అభూతోపమ యని కొందఱు. ఉత్ప్రేక్షయే యని మఱికొందఱు.

1. తరైచ్చ.

తా. ప్రతిగ్రామమునం దుండెడి దొరలకుఁగా వేసిన యనేకములగు చలువ పందిళ్లు గ్రీష్మకాలమందుఁ గుంపటియందలి దామరపూవులవలెఁ జలువలు వెదజల్లుచు దనియఁ జేయుచుండెను.

తే. తోఁట బగ లుండి మల్లెలు సిదుఱిమి కావు
లమర మాపైన నిక్షుయంత్రముల కొయ్యఁ
జేరుప్రజ వొల్చె భావివృష్టికిని గ్రుడ్డు
తో మధురిమేచ్ఛ డిగునెఱ్ఱచీమ లనఁగ. 71

టీ. తోఁటన్ = తోఁటయందు, పగలుండి = పవల్లెల్ల నుండి, మాపు ఐనన్ = ప్రొద్దుగ్రుంకఁగా, మల్లెలు దుఱిమి = మల్లెపువ్వులు శిరంబున ముడుచుకొని, కావుల మరన్ = చంద్రకావివస్త్రములు ధరియించి, ఇక్షుయంత్రములకున్ = చెఱకుగానుగల సమీపమునకు, ఒయ్యఁజేరు = మెల్లగఁబ్రవేశించుచున్న, ప్రజ = జనము, భావి వృష్టికిన్ = ముందు గాఁగలవర్షమునకు, గ్రుడ్డుతోన్ = గ్రుడ్డు మోచికొని, మధురి మేచ్ఛన్ = తీపుమీఁది కాంక్షచేతను, డిగు = దిగివచ్చునట్టి, ఎఱ్ఱచీమ లనఁగన్ = రక్తపిపీలిక లనునట్లు, పొల్చెన్ = ఒప్పెను.

తా. పగల్లెల్లను దోఁటలలో నుండ యస్తమింపఁగ మల్లెపువ్వులను శిరంబుల ధరియించుకొని చెఱకుగానుగల సమీపములను మెల్లగఁ జేరుచున్నప్రజలఁ జూడఁగా ముందువర్షమునకు సూచకంబై గ్రుడ్డుతోఁగూడఁ దీపువస్తువులమీఁదియాశచేత దిగి వచ్చుచున్నయెఱ్ఱచీమలో యనునటుల నొప్పుచుండెను.

పరదేశివిప్రుఁడు

క. అప్పెనువేసవి విభవము
విప్పుగఁ దన్నగరనికటవృషగిరి హరికిం
దెప్పతిరుణాళ్లు రా ముద
మొప్ప న్బరదేశివిప్రుఁ డొక్కఁడు భక్తిన్. 72

టీ. అప్పెనువేసవిన్ = ఆగ్రీష్మమందు, విభవము = వైభవము, విప్పుగన్ = విస్తరింపఁగాను, తన్న...కిన్ - తన్నగర = ఆ మధురయొక్క, నికట = సమీపమందలి, వృషగిరిహరికిన్ = అళఘురియం దుండు సుందరబాహుస్వామికి, తెప్పతిరుణాళ్లు = ఉడుపోత్సవము, రాన్ = రాఁగా, భక్తిన్ = ప్రియభక్తిచేతను, ముద మొప్పన్ = సంతసము పొల్చునటుల, ఒక్కఁడు = ఏకాకియైనట్టి, పరదేశివిప్రుఁడు = వైదేశికుఁ డయిన బ్రాహ్మణుఁడు.

తా. సుగమము.

క. సేవించి పోవుతఱి మధు
రావిభవముఁ జూడ వచ్చి శ్రాంతి మెయి న్మా
పా వైఘనీటఁ గృతసం
ధ్యావిధి యై నృపపురోహితావాసమునన్. 73

టీ. సేవించి = (సుందరబాహుస్వామిని) భజించి, పోవుతఱిన్ (మరల తనదేశమునకు) పోవునప్పుడు, మధురావిభవము = మధురాపట్టణపుశృంగారమును, చూడవచ్చి= కన్గొనుటకు వచ్చి, శ్రాంతిమెయిన్ = బడలికచేతను, మాపు = సాయంకాలమందు- ఆ వైఘనీటన్ = ప్రసిద్ధం బగు నావైఘ యను నదీతీర్థంబులందు, కృత... ..విధియై, కృత = చేయఁబడిన, సంధ్యావిధియై = సంధ్యానుష్ఠానముగలవాఁడై, నృపపురోహితావాసమునన్ =రాజపురోహితునిగృహముం జేరి యందు. తరువాతిపద్యముతో నన్వయము.

తా. ఆ విప్రుఁడు సుందరబాహుస్వామిని సేవించి పోవుసమయమున నామధురాపురవైభవంబులఁ జూడ నిచ్చ గలవాఁడై వచ్చి బడలి సాయంకాలమం దాప్రసిద్ధంబులగు వైఘ యను నదీతీర్థంబులయందు సంధ్యావందనాద్యనుష్ఠానములం బరిసమాప్తి నొందించి రాజపురోహితునియొక్క యిల్లు సొచ్చి యని యభిప్రాయము.

సీ. పరిపక్వసురభిరంభాఫలంబులతోడ
దలమెక్కు పనసపెంపఁదొనలతోడ
ఘృతపిండనిభకర్కరీఖండములతోడఁ
బలుదెఱంగుల మావిపండ్లతోడ
గోస్తనీమృదుగుళుచ్ఛస్తోమములతోడఁ,
గప్పు లేఁజేన వడప్రపప్పుతోడ
సుమధురస్థూలదాడిమబీజములతోడఁ
[2]దనుపారు రసదాడిగనెలతోడఁ

తే. బానకం బతిథుల కిడ్డఁ దానుఁ గ్రోలి
యర్చనాదత్తచందనపుచర్చఁ దేలి
విరులు సిగఁ దాల్చి కర్పూరపువీటిఁ జౌరు
గొట్టుచు ద్విజుండు వెన్నెలఁబట్టు గాయ. 74

టీ. పరి...తోడన్ - పరిపక్వ = క్రమముగఁ బక్వమై, సురభి = పరిమళించుచున్న, రంభాఫలంబులతోడన్ = అరఁటిపండ్లతోడను, దలమెక్కు=బలిసియున్న, పనస,

1. కప్పుదేరిన. 2. తనరారు. 3. జబురు.

పెందొలలతోడన్ = పనసతొలలతోడను, ఘృత...తోడన్-ఘృతపిండనిభ = నేతికరు డులవంటి, కర్కరీఖాడములతోడన్ = దోసపండ్ల బ్రద్దలతోడను, ని. 'ఉర్వారు, కర్కటీస్త్రియౌ' యని యమరము. పలు...తోడన్ - పలుతెఱంగుల = అనేకవిధము లయిన, మావిపండ్లతోడన్ = చూతఫలంబులతోడను, గోస్తనీ...తోడన్-గోస్తనీ = ద్రాక్షయొక్క, ని. 'మృద్వీకాగోస్తనీద్రాక్షా' యని యమరము, మృదు=కోమలంబులగు, గుళుచ్ఛ = గుత్తులయొక్క, స్తోమంబులతోడన్ = సమూహములతోడను, కప్పు లేటిన వడపప్పుతోడన్ = పల్లిగింజలు, పొట్టు లోనగునాని నెత్తి తీసివైచినట్టి వడపప్పు తోడను, సుమధుర...తోడన్ - సుమధుర=మిక్కిలియుదీపై, స్థూల = గొప్పలైయున్న దాడిమబీజములతోడన్=దానిమ్మగింజలతోను, తన ..తోడన్-తనుపారు=తృప్తికరములైన రసదాడిగనెలతోడన్ = రసదాడిచెఱుకుగడలతుంటలతోను, పానకంబు = పానకమును, అతిథులకున్=అతిథు లైనబ్రాహ్మణులకు, ఇడ్డన్=ఆయింటిబ్రాహ్మణుఁడీయఁగా, తానును, కొని = పుచ్చుకొని, అర్చ...న్ = అర్చనా = పూజాకాలమందు, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, చందన = శ్రీగంధముయొక్క, చర్చన్ = పూఁతచేత, తేలి = తోఁగి, విరులు = పుష్పంబులు, సిగన్ = శిఖయందు, తాల్చి = ధరియించి, కర్పూరవీటికన్ = కర్పూరమతిశయించినవిడియమును, చొప్పకొట్టుచున్ = నమలుచు, వెన్నెల, బిట్టు= మిక్కిలిగా, కాయన్ = ప్రకాశించుచుండఁగా, ద్విజుఁడు = అపరదేశిబ్రాహ్మణుఁడు.

తా. పండిన యిరఁటిపండ్లు పెద్దవిగా నున్న పనసతొలలు దోసపండ్ల బ్రద్దలు ననేకవిధములైన మామిడిపండ్లు ద్రాక్షగుత్తులు తీపుగలదాడిమవిత్తులు తృప్తికూర్చు చెఱకు తుంటలు వీనితో నాయింటిబ్రాహ్మణుం డతిథులకు బానకం బిచ్చు నెడఁ దానును బానము సేసి తొలుత నిచ్చియున్న చందన మలఁదికొని పుష్పముల సిగయందు ధరియించి కర్పూర యుక్తంబైన తాంబూలము వేయుచు మంచి వెన్నెలయం దాపరదేశిబ్రాహ్మణుం డుం డఁగా; అలం. స్వభావోక్తి.

తే. మాత్రసంచి తలాడగా మార్గవేది
నొక్కఁ డార్యలు గీత లొం డొకఁడు దా సు
భాషితంబులుగాఁ దోడి బ్రాహ్మణౌఘ
ముబుసుపోకకుఁ జదువఁ బ రున్న వేళ. 75

టీ. మాత్రసంచి = అసిమిసంచిని, తలాడగాన్ = తలగడబిల్లగాఁబెట్టుకొని, మార్గవేదిన్ = త్రోవయందున్నయరుఁగుమీఁదను, ఒక్కఁడు = ఒకబ్రాహ్మణుండు, ఆర్యలు = ఆర్యావృత్తములను, ఒండొకఁడు = మఱియొక్కఁడు, గీతలు = భగవద్గీత లను, తాన్ = తాను, సుభాషితంబులు గాన్ = నీతిశ్లోకంబులుగా, తోడిబ్రాహ్మణౌ

ఘము = తనతోఁబఱుండియున్న బ్రాహ్మణులు, ఊబుసుపోకకుఁ = ప్రొద్దుపుచ్చుకొనుటకు, చదువఁ = పఠింపఁగా, పరున్నవేళఁ = పరుండియున్న సమయమున, ముందఱి కన్వయము.

తా. అసిమిసంచిఁ దలగడబిళ్ళం జేసికొని మార్గములో నున్న తిన్నెమీఁదనొకఁ డార్యావృత్తములును మఱియొకండు గీతలును, దాను నీతిశ్లోకములు నిట్లు తనతోఁగూడ నున్న బ్రాహ్మణులును బ్రొద్దుఁబుచ్చికొనుటకుఁ బఠింపఁగాఁ బరుండి యుండఁగా.

—● రాజు భోగినికడకుఁ బోవుట ●—

సీ. పన్నీటితోఁ గదం ఽ బముఁ జేసి పూసిన
మృగనాభిపస రాచ ఽ నగరు దెలుపఁ
బాటలానిలము లా ఽ ర్పఁగఁ దపారపుఁజుంగు
లలరుఁదావికి మూఁగు ఽ నళులఁ జోఁపఁ
గర్ణడోలామౌక్తి ఽ కచ్ఛాయ లెగఁబ్రాఁకుఁ
నురుహారరుచులఁ ద్ర ఽ స్తరికిఁ దన్న
శశికాంతి చెంగావి ఽ దసిలి మించినకేల
స్వర్ణత్సరువువాఁడి ఽ వాలు మెఱయ
తే. మెలఁత యడపముఁ దేఁ జర ఽ స్నేరు వనఁగఁ
దలవరులు గొంద ఱోలసి ముం ఽ దఱఁ (గల)జనంగ
నర్థి రథ్యాంతరాంతగపు ఽ రాంతరమున
భోగినీసంగతికి రాజు ఽ వోవు చుండి. 76

టీ. పన్నీటితోఁ = పన్నీటితోడను, కదంబముఁ జేసి = పరిమళ ద్రవ్యముల నన్నిటిఁ గలిపి, పూసిన...పస - పూసిన = అలఁదినట్టి, మృగనాభి = కస్తూరియొక్క, పస = మేలిమి, రాచనగరు = రాజగృహమును, తెలుపఁ = కనుపఱుపఁగా, (కస్తూరి రాజులకుఁదక్క సామాన్యులకుఁ జిక్కదనుట), పాటలానిలములు - పాటల=కలిగొట్టుపువ్వులయొక్క, అనిలములు = గాడ్పులు, ఆర్పఁగఁ = ఆడించుచుండఁగా, తపారపుఁ జుంగులు = తలను జుట్టియున్న వస్త్రపుఁ జుంగులు, అలరుఁదావికిఁ = పుష్పవాసనలకు, మూఁగునళులఁ - మూఁగు = చుట్టుకొనునట్టి, అళులఁ = తుమ్మెదలను, చోఁపఁ = తోలఁగా, కర్ణ...లు - కర్ణ = శ్రోత్రములందు, డోలా = కదలుచున్న, మౌక్తిక = ముత్యములయొక్క, ఛాయలు = కాంతులు, ఎగ...లఁ - ఎగఁబ్రాఁకు = పైకెగయునట్టి, ఉరు = అధికమైన, హార = ముత్యాలదండలయొక్క, రుచులఁ = కాంతులను, త్రస్తరికిఁ = వెనుకకు, తన్నఁ = కాలఁద్రోయఁగా, శశి...లు - శశి = చంద్రుని

యొక్క, కాంతి = కాంతివంటికాంతిగల, చెంగావిదసిలి = చెంగావిరుమాలు, మించిన = మీఱిన, కేలి = చేతఁబట్టిన, స్వర్ణత్సరువు = బంగారుపిడితోడి, వాఁడివాలు = తీక్ష్ణ ఖడ్గము, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, మొలంత = ఒకస్త్రీ, అడపము దేన్ = అడపముఁదేఁగా, చరన్మేరువు = నడచుచున్నమేరుపర్వతము, అనఁగన్ = అనునట్టుల, తలవరులు = తలారులు, కొందఱు = కాపుగాఁ గొందఱు, ఒలసి = కనిపెట్టి, ముందఱన్ = పురోభాగమునందు, చనఁగన్ = పోఁగా, ఋద్ధిన్ = ఆసక్తిచేతను, రథ్యాంతరాంతఃపురాంతరమునన్ - రథ్యాంతర = మార్గమధ్యమందలి, అంతఃపురాంతరమునన్ = రెండవయంతఃపురమువలె నున్నగృహమందున, భోగినీసంగతికిన్ = భోగస్త్రీని భోగించుటకొఱకు, రాజు = పాండ్యుఁడు, పోవుచుండి = వెళ్లుచుండి. ముందఱి కన్వయము.

తా. సుగమము.

చ. వినియె, నెల ల్పదుర్వయిని కై వృష్టిదినాలికి, రాత్రికై దివం
బున, జరకై వయస్సునను, కై బూని, పరంబున కిప్పు డుద్యమం
బనువుగఁ జేయఁగా వలయు నంచుఁ బురోహితధర్మ మాత్మ గీ
ల్కొన నలవిప్రుఁ డాద్విజులలోన సుభాషితము ల్పఠింపఁగన్. 77

టీ. వృష్టిదినాలికిన్ = వర్షాకాలమైన నాలుగుమాసములకు, నెలల్ ఎనిమిదియును, ఆయిని = మిక్కుటయైనయెనిమిదినెలలయందును, రాత్రికిన్, దివంబునన్ = పవటియందును, జరకై = ముదిమికై, వయస్సునను, పూని = ఆరంభించి, పరంబునకున్ = పరలోకమునకు, ఇప్పుడు = ఈశరీరమందే, ఉద్యమంబు = ప్రయత్నము, అనువుగన్ = లెస్సగా, చేయఁగావలయున్ = చేయవలయును, అంచున్ = అనుచును, పురోహితధర్మము, పురః = ముందఱికి, హిత = క్షేమకరమైన, ధర్మము = న్యాయము, ఆత్మన్ = బుద్ధియందు, కీల్కొనన్ = నాటునట్లుగ, అలవిప్రుఁడు=ఆబ్రాహ్మణుఁడు, ద్విజులలోన్ = విప్రులలోపల, సుభాషితముల్ = నీతిప్రతిపాదకశ్లోకములను, పఠింపన్ = చదువఁగా, వినియెన్ = విన్నవాఁడాయెను.

తా. 'వర్షార్థ మష్టౌ ప్రయతేత మాసాన్నిశార్థ మర్థం దివసే యతేత, వార్ధక్యహేతో ర్వయసానవేన పరత్రహేతో రిహ జన్మనా చ' అను శ్లోకార్థముచొప్పున వర్షాకాలమైన నాలుగుమాసములకు వలయువస్తుసామగ్రులకు మిగత యగు నెనిమిది మాసముల యందును, రాత్రికిఁ బవటియందును, జరకు వయస్సునందును, పరలోకమునకు వర్తమాన శరీరమందును, చేయందగిన ప్రయత్నములను బాగుగాఁ జేయవలయు నని ముందఱికి హితమగు న్యాయము మనంబున కంటునట్లుగా నాబ్రాహ్మణుండు విప్రుల నడుమనుండి నీతిశ్లోకములఁ బఠింపఁగా నప్పాండ్యరాజు వినియె నని యభిప్రాయము.

క. విని, తద్గ్రంథార్థము నె
మ్మనమున నూహించి తెలిసి మ్రాన్పడి కడకుం
దన మోసమునకు భయపడి
జనపతి యటు చనక నిలిచి సంతాపమునన్. 78

టీ. విని, తద్గ్రంథార్థమున్ = ఆసుభాషితములయొక్క యభిప్రాయమును, నెమ్మనమునన్ = నిండుమనస్సునందు, ఊహించి = ఆలోచించి, తెలిసి = ఎఱింగి, మ్రాన్పడి = స్తబ్ధచిత్తుఁడై, కడకున్ = చివరను, తన = తనయొక్క, మోసమునకున్ = ప్రమాదమునకు, భయపడి = భీతిల్లి, జనపతి = రాజు, అటు చనక = భోగినీగృహమునకుఁ బోక, సంతాపమునన్ = పరితాపముచేత, నిలిచి, వైపర్యముతో క్రియ.

ఉ. ఎక్కడి రాజ్యవైభవము లెక్కడిభోగము లేటిసంభ్రమం
బక్కట బుద్బుదప్రతిమ మైనశరీరము నమ్మి మోక్షపుం
జక్కి గణింపకుంటి యుగసంఖ్యల నిల్చియుఁ గాలుచేతిబల్
త్రొక్కుల నమ్మనుప్రభృతులున్ తను రూపఱకుండ నేర్చిరే. 79

టీ. ఎక్కడిరాజ్యవైభవములు = రాజ్యమేమిశాశ్వతము, ఎక్కడిభోగములు = తనభోగమేమినిత్యము. ఏటిసంభ్రమంబు = ఎక్కడిసంతోషము, అక్కట = కటకట, బుద్బుదప్రతిమమైన = నీటిబుడగతో సమానమైన, శరీరము నమ్మి = దేహమునిత్యమనినమ్మి, మోక్షపుంజక్కి = మోక్షమార్గమును, గణింపక = లక్ష్యపెట్టక, ఉంటిన్ = ఉన్నవాఁడనైతిని. యుగసంఖ్యలన్ =యుగములసంఖ్యమాత్రమే కాక యుగసహస్రములందును, నిల్చియున్ = ఉండియును, కాలు...లన్ -కాలుచేతి = యమునిచేతనైన, బల్త్రొక్కులన్ = విశేషముగ త్రొక్కుళ్లచేత, అమ్మను ప్రభృతులున్ = ప్రసిద్ధులైనమనుమాంధాత్రాదులును, తనున్ = శరీరత్యాగకాలమునను, రూపఱక = రూపు నష్టముగాకుండఁగ, ఉండ నేర్చిరే = ఉండఁగలిగిరా.

తా. ఆవిప్రుఁడు సెప్పినసీతిశ్లోకముల యభిప్రాయమును గ్రహించి మనంబున మిగుల విచారించి స్తబ్ధచిత్తుఁడై చివరకుఁ దనకుం గలిగెడు ప్రమాదమునకు భీతిల్లి యప్పాండ్యరాజు భోగినీగృహమునకుఁ బోక మార్గమందే నిలిచి పరితాపముచేత రాజ్యమేమిశాశ్వతము భోగమేమి నిత్యమెక్కడిసంతోషము కటకటా నీటిబుడగతో సమానం బగు నీశరీరమును నమ్మి మోక్షమార్గము విచారింపనైతిని యుగములకొలఁది జీవించి యుండ నాభూమినిఁ బాలించినమన్వాదులుఁ దమతమశరీరములను నిల్పఁగలిగిరా లేదు గదా యని విచారయుక్తుఁడై యుండె నని తాత్పర్యము.

క. ఉన్నట్ల యుండ నద్దరి
కి న్నరులను నావ చేర్చుక్రియ వేగఁ దాఁ బో
కున్నట్ల యుండి కాలం
బు న్నరులకు వయసుఁ బుచ్చి మోసముఁ దెచ్చున్. 80

టీ. ఉన్నట్లయుండక = లోనివారికిఁ దనయొక్క గమనము తెలియరాకుండ - ఉన్నదానింబలెనుండి, నావ = ఓడ, సూ. 'స్త్రీవాచ్యాన్నావో' యను సూత్రముచేత నౌశబ్దమున కీరు వచ్చెను. అద్దరికిన్ = అవలితీరమునకు, నరులను = మనుష్యులను, చేర్చుక్రియన్ = చేర్చులాగున, తాన్ = తాను, వేగఁ బోకున్నట్లయుండి = వేగిరము జరిగిపోకున్నట్లుగా నుండి, కాలంబు = కాలము, నరులకున్ = మనుష్యులకు, వయసుఁ బుచ్చి = ఆయువుఁబోఁగొట్టి. సూ. 'సాంతావయవ ప్రభృతే ర్లోపోఽన్యే షాం చ' యనుసూత్రమునఁ ద్విత్వాభావము, మోసముఁ దెచ్చున్ = భంగపాటు గలిగించును. అలం. ఉపమ.

తా. నావ మెల్లఁగా నడచుటనే యున్నట్టు గనుపడుచు దరికి మనుష్యులఁ జేర్చురీతినిఁ గాలంబును నరులవయసు తెలియకుండునట్లుగఁ జేసి పోఁగొట్టి కడపటికి మోసముఁ దెచ్చు నని తాత్పర్యము.

చ. సగరు నలుం బురూరవుఁ ద్రిశంకుసుతు న్పురుకుత్సుఁ గార్తవీ
ర్యు గయుఁ బృథుం భగీరథు సుహోత్రు శిబిం భరతుం దిలీపునిన్
భృగుకులు యౌవనాశ్వి శశిబిందు ననంగుని నంబరీషు బూ
రుగురుని రంతి రాఘవు మరుత్తునిఁ గాలము కోలుపుచ్చదే? 81

టీ. షట్చక్రవర్తులగు సగరుని, నలుని, పురూరవుని, త్రిశంకుని సుతుఁడగు హరిశ్చంద్రుని, పురుకుత్సుని, కార్తవీర్యుని, మఱియు మహారాజులగు గయుని, పృథుని, భగీరథుని, సుహోత్రుని, శిబిని, భరతుని, దిలీపుని, పరశురాముని యువనాశ్వపుత్త్రుఁడగు మాంధాతను శశిబిందుని, అనంగుని, అంబరీషుని, యయాతిని, రంతిదేవుని, రాముని, మరుత్తుని, అగు వీరలను, కాలము కోలుపుచ్చదే = కాలము మోసపుచ్చలేదా. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

తా. సుగమము. ఇచ్చట పేర్కొనఁబడిన మహారాజులు షోడశమహారాజులు.

క. కానఁ దటిచ్చల మగురా
జ్యానందము మరగి యింద్రియారాముఁడనై
పో నింతనుండి పరలో
కానందంబునకె యత్న మాపాదింతున్. 82

టీ. కానన్ = కావునను, తటిచ్చల మగు = మెఱుపువలె ననిత్యమైన, రాజ్యానందము = రాజ్యసుఖము, మరగి = తగిలి, ఇంద్రియారాముఁడనై = ఇంద్రియపరవశుఁడనై, పోన్ = పోవను, ఇంతనుండి = ఇదిమొదలు, పరలోకానందంబునకె = పరలోకసుఖమునకే, యత్నము = ప్రయత్నమును, ఆపాదింతున్ = ఒనరింతును.

తా. కాలము చక్రవర్తులు మొదలగువారినిఁగూడ మోసపుచ్చినది. కావున మెఱుపువలె నతిచంచలం బగురాజ్యానంద మపేక్షించి యింద్రియపరవశుఁడనై యుండక యిదిమొదలు పరలోకసుఖమునకు వలయుప్రయత్న మొనరించెదను.

క. వర్గత్రయపరత ముహు
స్స్వర్గక్ష్మామధ్యమాధ్వజంఘాలకతా
దుర్గతియు నొల్ల; మఱి యప
వర్గదుఁ డే వేల్పెఱింగి వాని భజింతున్. 83

టీ. వర్గత్రయపరతన్ = ధర్మార్థకామాసక్తిచేత, ముహుః = పలుమాఱును, స్వర్గ...యున్-స్వర్గ = త్రివిష్టపముయొక్క, క్ష్మా=భూమియొక్క, మధ్యమ = మధ్యప్రదేశమందలి, అధ్వ = మార్గమునందు, జంఘాలకతా = సత్వరగమన మనియెడు, దుర్గతిన్ = నరకమును, 'నిరయో దుర్గతిస్స్త్రియా' మని యమరుఁడు. ఒల్లన్ = ఇష్టపడను, మఱి = మఱి యేమనఁగా, అపవర్గదుఁడు = మోక్షము నిచ్చువాఁడు, ఏవేల్పు = ఏదైవమో, ఎఱింగి = తెలిసి. వానిన్ = ఆదైవమును, భజింతున్ = సేవింతును.

తా. ధర్మార్థకామంబులనియెడి పురుషార్థత్రయాసక్తిచేతఁ బలుమాఱు స్వర్గము నుండి భూమికి భూమినుండి స్వర్గమునకును బోవుచుండు మార్గమునందు సత్వరగమన మనునరక మొల్లను. మఱి యే మన నపవర్గప్రదుం డగునట్టివాఁ డెవ్వఁడో వాని నెఱింగి సేవించుచున్నాఁడను.

క. అని తలఁచి మెచ్చి యవ్వి
ప్రునకు న్వీటీకరండకమున ముద్రిత మై
యునిచినయొక ముడుపు పార
తునిచే నిప్పించి నగరుకసొచ్చి నిశి చనన్. 84

టీ. అని తలఁచి = అట్లని యూహించి, మెచ్చి = తన కిట్టి జ్ఞానముఁ గలుగఁజేసి నందులకై సంతసిల్లి, ఆవిప్రునకున్ = ఆబ్రాహ్మణునికి, వీటీకరండమునన్ = వక్కలాకుల బరణియందు, 'గడుకకరణ్డోలగుడో పరణ్డాశ్చకిణోఘుణః'యని పుంలింగవిశేషమునం దమరుఁడు, ముద్రితమై = ముద్రింపఁబడి, ఉనిచిన = ఉంచఁబడియున్న, ఒక ముడుపు= వరాలముల్లెయొకటి, ఆరతునిచేన్ = (తలవరిచేతఁ నగరు వెలువడఁగానే తలవరు

లీరాజును గలిసికొని రని 75 లో నున్నది.) ఇప్పించి, నగరు = రాజగృహమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, నిశి = రాత్రి, చనన్ = వెళ్లఁగా. ముందటి కన్వయము.

తా. ఆపాండ్యరాజు పూర్వోక్తప్రకారంబుగ నూహించి తన కిట్టి జ్ఞానముఁ గలుగఁజేసిన యవ్విప్రునివిషయమై యానందమొంది యతనికి దాంబూలకరండంబున ముద్రింపఁబడి యుంచియున్న వరాలముడుపు పొకటి యాతలవరిచేత నిప్పించి తాను నగరు ప్రవేశించి తెల్లవాఱిన పిమ్మట.

క. కొలువై బహుసమయంబుల
మెలఁగెడుకోవిదులఁ జూచి మీమాంశాస్త్రం
బులలో నెవ్వఁడు మోక్షం
[1]బెలయించునొ చూచి నిశ్చయింపుఁ డటంచున్. 85

టీ. కొలువై = ఆస్థానమందుఁగూర్చుండి, బహు...లన్ - బహు = అనేకవిధంబులగు, సమయంబులన్ = సిద్ధాంతములయందు, ని. 'సమయాశ్శపథాచార కాల సిద్ధాంతసంవిదః' యని విశ్వము. మెలఁగెడుకోవిదులన్ - మెలఁగెడు=సంచరించుచున్న, కోవిదులన్ = పండితులను, చూచి = వీక్షించి, మీమాంశాస్త్రంబులలోన్, ఎవ్వఁడు, మోక్షంబు = అపవర్గమును, ఎలయించునొ = పొందించునో, చూచి నిశ్చయింపుఁడు= పరిశీలనఁజేసి నిర్ణయింపుఁడు, అటంచున్ = అలాగని, వైశేష్యములో క్రియ.

తే. వాద మొనరించి గెలిచి తత్త్వంబు దెలుపు
వాని కని బీఱపువ్వులఁబోని టంక
సాలవాటులు నించి యాస్థానిఁ గట్టఁ
గాలసర్పముగతి వ్రేలుజాలెఁ జూచి. 86

టీ. వాదమొనరించి = ప్రసంగముసేసి, గెలిచి = జయమునొంది, తత్త్వంబుఁ దెలుపువాని కని = ఇదియ సత్యం బని కనుపఱుచువానికనుచు, బీఱ...లు-బీఱపువ్వులఁ బోని = బీఱపువ్వులవంటి, టంకసాలవాటులు = క్రొత్తముద్రలువేసినమాడలను, నించి = నిండఁబోసి, ఆస్థానిన్ = సభయందు, ని - 'ఆస్థానీ క్లీబమాస్థాన' మ్మని యమరము. కట్టన్ = కట్టఁగా, కాలసర్పముగతిన్ = కృష్ణసర్పమువలె, వ్రేలుజాలెన్ = వ్రేలాడుచున్న జాలెను, చూచి = వీక్షించి.

తా. ఆస్థానమం దాపాండ్యరాజు గూర్చుండి యున్నవాఁడై యనేకశాస్త్రసిద్ధాంతములు తెలిసికొనియున్న పండితోత్తముల రావించి వారినిఁ జూచి మీమాంశాస్త్రములయందుఁ జక్కఁగా విచారించి మోక్షప్రదుండైనదేవుఁ డెవ్వఁడో యెఱింగి

1. బెలయించుం జూచి.

వలయు ననుచుఁ బ్రసంగమొనరించి గెలిచి తత్త్వముం దెలిపినవానికి నిప్పించెద నని మాడలచే నింపఁబడిన జాలెను దెప్పించి సభయందుఁ గట్టింప నావరాలజాలెను జూచి యప్పండితులు.

క. హరుఁ డొకఁ డన నుమ యొకఁ డన
హరి యొకఁ డన శిఖి యొకఁ డన యర్కుఁ డొకఁ డనన్
గరిముఖుఁ డొకఁ డన రజని
శ్వరుఁ డొకఁ డన నజుఁ డొకఁ డన వాదైనతఱిన్. 87

టీ. ఒకఁడు = ఒకవిద్వాంసుఁడు, హరుఁ డనన్ = శివుఁడు మోక్షప్రదుఁ డనఁగా, ఒకఁడు = మఱియొకఁడు, ఉమ అనన్ = శక్తి మోక్షప్రదాత్రి యనఁగా, ఒకఁడు = ఒక్కఁడు, హరిన్ = ఇంద్రుని, ఒకఁడు = ఒక్కఁడు, శిఖిన్ = అగ్నిని, ఒకఁడు = ఇంకొకఁడు, అర్కున్ = సూర్యుని, ఒకఁడు, కరిముఖున్ = విఘ్నేశ్వరుని, ఒకఁడు, రజనీశ్వరున్ = నిశాపతిని - చంద్రుని, ఒకఁడు అజున్ = బ్రహ్మను, (వీరలు మోక్షప్రదాతలని) వాదు = ప్రసంగము, ఐనతఱిన్ = ఐనసమయమందు.

తా. సుగమము.

తే. విల్లిపుత్తూరిలో నల్లవిష్ణుచిత్తుఁ
డతులతులసీసుగంధిమాల్యమును మూల
మంత్రమున నఱ్ఱు [1]సేర్చుచో మన్ననారు
దారమధురోక్తి [2]నిట్లని యానతిచ్చె. 88

టీ. విల్లిపుత్తూరిలోన్ = శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు, అల్లవిష్ణుచిత్తుఁడు = అవిష్ణుచిత్తుండు, అతుల...ను - అతుల = శ్రేష్ఠమైన, తులసీ = తులసిచేతను, సుగంధి=పరిమళించుచున్న, మాల్యమును = పుష్పమాలికను, మూలమంత్రమునన్ = శ్రీమదష్టాక్షరి యను మహామంత్రముచేత, అఱ్ఱుసేర్చుచోన్ = వక్షస్థ్సలమందు సమర్పించునపుడు, మన్ననారు = మన్నారుస్వామి, ఉదార = గంభీరమైన, మధురోక్తిన్ = తియ్యని మాటలచేత, ఇట్లని = ఇవ్విధముగ, ఆనతిచ్చెన్ = సెలవిచ్చెను.

తా. శ్రీవిల్లిపుతూరులో నున్న యావిష్ణుచిత్తుం డుత్తమంబగు తులసీదళములచేఁ బరిమళించుచున్న వనమాలిక నష్టాక్షరి యను మహామంత్రంబగు మూలమంత్రమును జపించుచు వక్షస్థలంబున సమర్పింపఁగ నాసమయంబున మన్నారుస్వామి గంభీరమైన తియ్యనిమాటలచేత ని ట్లని యానతిచ్చెను.

1. చేర్పఁగో. 2. నవ్విధ మానతిచ్చె.

ఉ. 'నేఁడు మహామతీ! మధురకు నీవు రయంబునఁ జొచ్చి యందుఁ బాం
డీఁడు దివాణము న్నెఱయ నించినఁ బ్రేలెడు దుర్మదాంధులన్
బోఁడిమి మాన్చి మన్మహిమముం బ్రకటించి హరింపు శుల్కమున్;
వాఁడును రోసినాఁ డిహము వైష్ణవుఁగాఁ నొనరింపు [1]సత్కృపన్.'

టీ. మహామతీ = మహాజ్ఞానము గల విష్ణుచిత్తుఁడా, నేఁడు = ఈప్రొద్దు, ఈవు= నీవు, మధురన్ = మధురాపురమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, అందు = ఆమధురయందు, పాండీఁడు = పాండ్యరాజు (ఇది దేశ్యోక్తి), దివాణమున్ = ఆస్థానమును, నెఱయన్= నిండునట్లుగా, నించినన్ = నింపఁగా, ప్రేలెడు = నానావిధంబులుగఁ బలుకుచున్న, దుర్మదాంధులన్ = దుర్మదముచేత నంధులైనవాండ్రను, బోఁడిమిమాన్చి = గర్వ మణఁచి, మన్మహిమన్ = నాయొక్క మాహాత్మ్యమును, ప్రకటించి = ప్రసిద్ధియొనర్చి, శుల్కమున్ = విద్యాశుల్కమును, హరింపు = గ్రహింపుము, వాఁడును = ఆపాండ్యుఁడును, ఇహము = ఈలోకమును, రోసినాఁడు = అసహ్యపడినాఁడు, సత్కృపన్ = దయచేత, వైష్ణవుఁగాన్ = విష్ణుభక్తునిఁగా, ఒనరింపుము = చేయుము.

తా. మహాబుద్ధిశాలి యగు విష్ణుచిత్తుఁడా యని స్వామివారు సంబోధించి నేఁటి దినమున నతివేగముతో మధుర కేతెంచి యందున్న పాండ్యరాజు దివాణము నిండఁ గూర్చుండి నానావిధములుగఁ బలుకుచున్న దుర్మదాంధులయొక్క గర్వము మాన్పి నా మహిమలను గొంతఁ దెలిపి విద్యాశుల్కము గ్రహించి యీలోకమును రోసియున్న పాండ్యుని గృపచేత వైష్ణవుఁ గావింపు మని మన్నారుస్వామి విష్ణుచిత్తునితో సెల విచ్చెను.

తే. అనిన వడవడవడఁకి సాష్టాంగ మెఱఁగి
సమ్మదాశ్రులు పులకలు ముమ్మరముగ
వినయవినమితగాత్రుఁడై విప్రవరుఁడు
వెన్నునకు భక్తి నిట్లని విన్నవించె. 90

టీ. అనినన్ = అనఁగా, విష్ణుచిత్తుండు, వడవడవడఁకి=మిక్కిలికంపించి, సాష్టాంగ మెఱఁగి = సాష్టాంగప్రణామముఁ జేసి, సమ్మదాశ్రులు = ఆనందాశ్రులు, పులకలు = పులకాంకురములు, ముమ్మరముగన్ = అతిశయింపఁగా, వినయవినమితగాత్రుఁడై = వినయముచేత వంపఁబడిన దేహము గలవాఁడై, విప్రవరుఁడు = బ్రాహ్మణోత్తముండగు విష్ణుచిత్తుఁడు, వెన్నునకున్ = విష్ణునకు, భక్తిన్ = భక్తిచేతను, ఇట్లని = ఈవిధముగా, విన్నవించెన్ = విన్నపము సేసెను.

1. సత్కృతిన్.

తా. మన్నారుస్వామి యారీతి నాజ్ఞాపింపఁగా భయమునొంది విష్ణుచిత్తుండు సాష్టాంగనమస్కారముం జేసి యానందబాష్పములుఁ బులకాంకురములును విస్తరిల్లఁగా వినయముచేత నమ్రుఁడై విష్ణునకు వక్ష్యమాణక్రమంబుగా భక్తిచేత విన్నవించెను.

శా. 'స్వామీ! నన్ను నితఃపురాపఠితశాస్త్రగ్రంథజాత్యంధు, నా
రామక్ష్మాఖననక్రియాఖరఖనిత్రగ్రాహితోద్యత్కిణ
స్తోమాస్నిగ్ధకరు, న్భవద్భవనదాసు, న్వాదిఁ గాఁ బంపుచో
భూమీభృత్సభ నోటమైన నయశంబుల్ మీకు రాకుండునే. 91

టీ. స్వామీ = రక్షకుఁడా, ఇతః...ధుక్-ఇతఃపురా=ఇంతకు మున్ను, అపఠిత = చదువంబడని, శాస్త్రగ్రంథ = శాస్త్రగ్రంథములయందు, జాత్యంధుక్ = పుట్టుగ్రుడ్డివాఁడ నైనట్టియు, ఆరామ...రుక్ - ఆరామ = ఉద్యానవనముయొక్క, క్ష్మా=భూమియొక్క, ఖననక్రియా = త్రవ్వుట యనుకార్యమునందు, ఖర=తీక్ష్ణమైన, ఖనిత్ర=గుద్దలియొక్క, గ్రాహిత = గ్రహించుటచేత, ఉద్యత్ = ఏర్పడిన, కిణస్తోమ = కాయల సమూహము చేతను, అస్నిగ్ధ = బిరుసైన, కరుక్ = హస్తములు గలయట్టియు, భవ...సుక్ - భవత్ = మీయొక్క, భవనదాసుక్=గృహసేవకుఁడ నైనట్టియు, నన్నుక్ = నన్ను, వాదిఁగాక్= ప్రసంగించువానిఁగాఁ జేసి, పంపుచోక్ = పంపినయప్పుడు, భూమీభృత్సభక్ = ఆ పాండ్యరాజుయొక్క సభయందు, ఓటమైనక్ = ఓటమి యైనను, అయశంబుల్ = అప కీర్తి, మీకు రాకుండునే = మీకు వచ్చునుగదా.

తా. ఇంతకుమున్ను శాస్త్రము జదువక జ్ఞానమునందుఁ బుట్టుగ్రుడ్డినైనట్టియుఁ, బాలతోఁట నేలఁ ద్రవ్వుటకుఁ గా గుద్దలి బట్టుటచేతఁ గాయలు కాచి బిరుసైన హస్తములు గలయట్టియు, మీయొక్క సేవకుఁడ నైనట్టియు నన్ను వాదమున కనిపితి రేని యారాజసభయందు గెల్పు లేక యోటమి వచ్చినయెడల దేవరకే యపకీర్తి వచ్చును గదా యని విష్ణుచిత్తుండు విన్నవించెను.

మ. గృహసమ్మార్జనమో జలాహరణమో శృంగారపల్యంకికా
వహనంబో వనమాలికాకరణమో వాల్లభ్యలభ్యధ్వజ
గ్రహణంబో వ్యజనాతపత్రధృతియో [1]ప్రాగ్దీపికారోపమో
నృహరీ వాదము [2]లేల లేరె యితరుల్ లీలకుం బాత్రముల్? 92

టీ. నృహరీ = నృసింహస్వామీ, గృహసమ్మార్జనమో = మీ కోవెలయందుఁ బరిమార్జనముఁ జేయుటో, జలాహరణమో=తీర్థంబుఁ దెచ్చుటో, శృంగార పల్యంకికా

1. ప్రాగ్దీపికారోపమో. 2. నాకు.

వహనంబో=విలాసార్థము దేవరవారారోహణముఁ జేసినపల్లకి మోచుటయో, వనమాలికాకరణమో = తులసిదండలు గట్టి సమర్పించుటయో, వాల్ల...బో - వాల్లభ్య = ప్రభుత్వమునకు, లభ్య = పొందఁదగిన, ధ్వజగ్రహణంబో = టెక్కెములు మోచుటయో, వ్యజనాతపత్రధృతియో = విసనకఱ్ఱ గొడుగుమున్నగువానిం బట్టుటయో, ప్రాక్=ముందఱను, దీపికారోపమో=దీపముఁబెట్టుటయో, వాదములేల=వేఱెవాదులేల, ఇతరుల్ = అన్యులు, నీలీలకున్ = నీవిలాసమునకు, పాత్రముల్ = తగినవారు, లేరే లేరా, ఉన్నారనుట. 'క్వచిద్ధర్మవిశేషేతు క్లీబేప్యుభయంపరాపతా' యను నధర్వణోక్తిచేతఁ బాత్రము లని యమహద్రూపము.

తా. సుగమము.

మన్నారు విష్ణుచిత్తు నను గ్రహించుట

తే. అనినఁ దద్భక్తి కెద మెచ్చి యచ్యుతుండు
మొలకనగ వొప్ప శ్రీదేవి మోము సూచి
వా దితని [1]చేత గెలిపింతు నాదుమహిమ
మువిద కను మని ప్రాభవం బొప్పఁ [2]బలికె. 93

టీ. అనినన్=అనఁగా, తద్భక్తికిన్=ఆవిష్ణుచిత్తునిభక్తికి, ఎదమెచ్చి = మనంబున మెచ్చి, అచ్యుతుండు = శ్రీహరి, మొలకనగవొప్ప = చిఱునవ్వుంకురింపఁగా, శ్రీదేవి మోముసూచి=లక్ష్మీముఖము వీక్షించి, వాదు = వాదము, ఇతనిచేత గెలిపింతున్ = అనాఘ్రాతశాస్త్రగంధుఁడైన యీవిష్ణుచిత్తుని చేతనే గెలిపింతును. నాదుమహిమము = నా ప్రభావమును, ఉవిద=ఓయువతీ, కనుమని = చూడుమని, ప్రాభవము = ప్రభుత్వము, ఒప్పన్=పొల్పగునట్లుగా, పల్కెన్=మఱియు నొక్కవాక్య మానతిచ్చెను.

తా. ఇట్లనఁగా నావిష్ణుచిత్తునిభక్తికి మెచ్చి మన్నారుస్వామి చిఱునవ్వు వెడలుచుండ శ్రీదేవిముఖము చూచి యితనిచేతనే వాదము గెలిపించెద నామహిమముం జూడు మని ప్రభుత్వ మొప్పునటుల మఱియొకవాక్య మానతిచ్చెను.

క. నీయిచ్చయొ? మిన్నక పో
వోయి; మునిప్రవర! నిన్ను నొప్పింతును(నె) భూ
నాయకసభ నిందులకై
నీయత్నము వలవ దవల నే నున్నాఁడన్. 94

1. చే. 2. బలికె.

టీ. మునిప్రవర=మునిశ్రేష్ఠుఁడా, నీయిచ్చయె=నీయిష్టమా, మిన్నక = ఊరక, పోవోయి=చనుము, భూనాయకసభన్=పాండ్యునిసభయందు, నిన్నున్ = నిన్ను, ఒప్పింతున్ = సభ్యులు శ్లాఘించునట్లు చేయుదును, ఇందులకై = ఈకార్యమునకై, నీయత్నము = నీప్రయత్నము, వలవదు = అక్కఱ లేదు, అవలన్ = ఆవలనడుచుకార్య విషయమై, నే నున్నాఁడను.

తా. మునిశ్రేష్ఠుఁడ వగు నోయి విష్ణుచిత్తుఁడా నీయిష్టప్రకారమా ? ఊరక వెళ్లు మహాపాండ్యరాజుయొక్క సభయందు నీకు మెప్పు గలుగఁజేసెద నిందులకై నీ వేమియుం జేయవల దచ్చటి కార్యముల నెఱవేర్చుటకై నే నున్నాఁడ నని స్వామి యానతిచ్చెను.

ఆ. అనిన మాఱు వలుక ♦ నలికి యయ్యాళువా
రియ్యకొనియెఁ బోవ ♦ నంతలోనఁ
బద్మనయనుఁ డతనిసయనంబుఁ దూఁగింపు
మనుచు నంబితోడ ♦ నానతిచ్చె. 95

టీ. అనినన్=అనఁగా, మాఱువలుకన్ = ప్రత్యుత్తరమిచ్చుటకు, అలికి=వెఱచి, అయ్యాళువారు = పెరియాళ్వారు, పోవన్=స్వామిసన్నిధినుండి యాజ్ఞ వహించి వెళ్ళుటను, ఇయ్యకొనియెన్ = సమ్మతించెను, అంతలోనన్ = ఆసమయమున, పద్మనయనుఁడు = మన్నారుస్వామి, అతనిపయనంబున్ = ఆవిష్ణుచిత్తుని ప్రయాణమును, తూఁగింపుము = సాగింపుము, అనుచున్ = ఇట్లనుచు, నంబితోడన్ = అర్చకునితో, ఆనతిచ్చెన్ = ఆజ్ఞాపించెను.

తా. సుగమము.

విష్ణుచిత్తుఁడు మధుర కేఁగుట

క. ఆనతిఁ బడి శ్రీభండా
రాన స్సంబడమునందు ♦ [1]ప్రాయందలమున్
స్థానికుఁ డొసంగి పనుపం
గా నానతిఁ బడిన నిమితకాంక్షు వహింపన్. 96

టీ. ఆనతిఁబడి=స్వామి యాజ్ఞనుపొంది, స్థానికుఁడు = పాదుపత్తెకాఁడు, శ్రీభండారానన్ = ఉగ్రాణమునుండి, సంబడము=బత్తెపుసంబళము, తన...మున్ - తనదు= తన సంబంధియైన, ప్రాయందలమున్ = పురాతనమైన యందలమును, ఒసంగి = ఇచ్చి,

1. ప్రాఁతయందలమున్.

పనుపఁగ = అనుపఁగా, అనతిఁబడిన = సెలవువెంటనే, నిమితకాండ్రు = మోఁతకాండ్రు వహింపఁగ = మోయఁగా. ముందటి కన్వయము.

తా. ఆకోవెలపారుపత్తెకాఁడు స్వామి యానతిచ్చిన తెఱంగున నుగ్రాణమునుండి బత్తెపుసంబళము గొసియిచ్చి పురాతన మగునందలము నొసఁగి పంపఁగా సెలవొందిన మోఁతకాండ్రు మోయుచుండఁగా.

క. లావు గల[1]యట్టి గట్టిపుఁ
జావడములమీఁద మాత్రసంచులు దూలన్
గ్రేవల నేకాంగులు రా
[2]వివిధముల నరిసెలవని విభునకుఁ గొనుచున్. 97

టీ. లావు...మీఁదన్ - లావుగలయట్టి = బలిసియున్నట్టి, గట్టిపుఁజావడముల మీఁదన్ = గట్టిపుటట్టువులమీఁద, మాత్రసంచులు = అసిమిసంచులు, తూలన్ = వ్రేలాడుచుండఁగా, ఏకాంగులు = కోవెలయధికారు లగు నేకాంగులు, (ఏకాంగు లనఁగా బుత్రమిత్రకళత్రాదులం బరిత్యజించి భగవత్కైంకర్యమె పరమప్రయోజనమని కావివస్త్రములు గట్టుకొని భగవత్కైంకర్యార్థము శరీరమును బ్రాణము నర్థమును తృణముగాఁ జూచు విరక్తులు.) గ్రేవలన్ = ఇరుప్రక్కల, రాన్ = రాఁగా, వివిధములన్ = కావళ్లలో, అరిసెలు = అనేకవిధములుగాఁ జేయఁబడిన యతిరసములు, అవని విభునకున్ = భూపతికి, కొనుచున్ = పట్టించుకొని.

తా. మిగుల బలిసియున్న గట్టిపుఁదట్టువులమీఁద నసిమిసంచులు వ్రేలాడుచుండఁగాఁ గోవెల యధికారు లుభయపార్శ్వంబులఁ జనుదేర భగవత్ప్రసాదంబులయిన యతిరసంబులు రాజున కిచ్చుటకుఁగాఁ గావళ్లలోఁ బట్టించికొని.

సీ. భక్తిఁ ద్రోవకు సాధ్వి బరికరంబులు వెట్టి
కట్టిన పౌరివిళంబ గా[3]యగములు
నెపటిపోఁతలు గాఁగ నేర్చి నించినచిరం
తనపు శాలి క్షేమతండులములు
వడిఁబెట్టి లో [4]జీర గుడము సాఁబా లూన్పఁ
జెలఁగు సంబారంపుఁ జింతపండు
పెల్ల లోహండి కావళ్ల కొమ్ముల వ్రేలు
గిడ్డి మొత్తము నేతికలడ్డి గలును

1. యట్ల. 2. వేవిధముల. 3. గమియు. 4. [illegible]

తే. పెరుఁగువడియంబులును బచ్చిపరుగు చేడ
లురుతరాచ్యుతపూజోపకరణపేటి
కలునుసాత్తిన సాత్తనికులము బలసి
విధినిషేధము లెఱిఁగి తేఁ మధుర కరిగె. ౧౩

టీ. సాధ్వి = అవిష్ణుచిత్తునిభార్య, భక్తిన్ = భక్తిచేతను, త్రోవకున్ = మార్గము నకు, పరికరంబులు పట్టి = పరికరంబు లునిచి, కట్టిన = మూటఁగట్టిన, పొరివిళంగాయ గములు = పొరివిళంగాయలపణ్యారములును, ఎసటిపోఁటలుగాఁగన్ = అతీరుననే వండు కొనఁదగినవై యిఁక లేకున్నట్లుగా, ఏర్చి = ఏఱి, నించిన = నిండించిన, చిరంతనపు = ప్రాఁతలైన, శాలిక్షేమతండులములు, లోకన్ = లోపలన్, పడఁబెట్టి = శోధించి (నలు సులు లేక యున్నట్లుపట), జీర = జీలకఱ్ఱను, గుడము = బెల్లమును, సాఁబాలు = సరి వాటుగా, ఊస్పన్ = ఉంచఁగా, చెలఁగు = ఒప్పుచున్న, సంబారంపుఁజింతపండు, పెల్లు...లన్ - పెల్లు = మెండైన, లోహండికావళ్ల = లోపలహండీలుగలకావళ్ల యొక్క, గొమ్ములన్ = అగ్రములందు, ప్రేలు...ము-ప్రేలు = ప్రేలాడుచున్నట్టి, గిడ్డి... ను - గిడ్డిమొత్తము = ఆవులసంబంధియైన, నేతిలడ్డిగలును = నెయ్యిపోసిన లడ్డిగలును (లడ్డిగ లనఁగా మూఁతిపూచిగలుండుపడవలు), పెరుఁగువడియంబులును, పచ్చిపరుగు = మేయుపసిఁడిరుగులు, చేడలు = ఒలువుఁబప్పు, ఉరు...టి - ఉరుతర = గొప్పలైన, అచ్యుత=శ్రీవిష్ణునియొక్క, పూజోపకరణపేటికలును = అర్చనోపయోగివస్తుపూరితము లగు పెట్టెలును, చాత్తిన = శ్రీవైష్ణవులయొక్కయు, చాత్తని = చాత్తాదులయొక్క, కులము = సమూహము (చాత్తిసవా రనఁగా ద్రావిడ ప్రబంధమధికరించియు భగవత్సన్నిధి యందు సమర్పితముఁజేసిన బ్రాహ్మణోత్తములైన శ్రీవైష్ణవులు, చాత్తనివా రనఁగా ద్రావిడప్రబంధమధికరించియు భగవత్సన్నిధియందు సమర్పితముఁజేయ నధికారము చాలని యితరవర్ణవైష్ణవులు.) విధినిషేధము లెఱిఁగి తేన్ = ఎవ్వరెవ్వరే మేమియుందెచ్చుట కర్హులో వార లాయావస్తువులఁ దెచ్చుచుండఁగా, అవిష్ణుచిత్తుఁడు, మధురకరిగెన్ = మధురాపురంబునకుఁ జనెను.

తా. ఆపెరియాళ్వారుయొక్క భార్య పతివ్రతాశిరోమణి యగుటంజేసి మిగుల భక్తితోఁ గూడినదై యతనిత్రోవకుఁ బరికరంబు లుంచి మూటఁగట్టినపొరివిళంగాయలు మిక్కిలియు పరిశోధింపఁబడిన క్షేమతండులములు, సంబారంపుఁజింతపండు, హండి కావళ్లకొనలయందు ప్రేలాడుచుండెడి యావునేతిచే నింపఁబడిన మూఁతిమూఁతిపిడత లును పెరుఁగు వడియంబులు పరుగులు చాయపప్పు శ్రీవిష్ణుపూజోపయోగిపకరణ

బృందపూరితంబు లగు పేటికలును వీని శ్రీవైష్ణవులు చాత్తాదులు స్వస్వయోగ్యతాను రూపంబుగ వెంటఁ దెచ్చుచుండ నాపిష్టుచిత్తుండు మధురానగరమునకు వెళ్లెను.

చ. యమనియమాదిలభ్య ద్రుహిణాది*జరన్మరుదిభ్య, సంసృతి
శ్రమహరనామకీర్తన, మురప్రవికర్తన పాతకావలి
దమన రమాంగనాకమన తామరసాయతనేత్ర భక్తహృ
ద్భ్రమతృణదాత్ర, భూయువతిరంజన, వర్ణజితాభ్రఖంజనా. ౯౯

టీ. యమ నియమాదిలభ్య = యమ, నియమ, ఆసన, ప్రాణాయామ, ప్రత్యాహార, ధ్యాన, ధారణ, సమాధు లనియెడు నష్టాంగయోగములచేఁ బొందఁదగినవాఁడా, ద్రుహి...భ్య - ద్రుహిణ = బ్రహ్మ, ఆది = మొదలగు, జరత్ = వృద్ధులైన, మరుత్ = దేవతలకు, ఇభ్య = ప్రభువైనవాఁడా, ని. 'ధాతాబ్జయోనిర్ద్రుహిణః, ఇభ్యఆఢ్యోధనీ స్వామీ, మరుతో పవనామరౌ' యని యమరుఁడు. సంసృతి...న - సంసృతి = జన్మ మరణాదిరూప సంసారమందలి, శ్రమ = ఆయాసమును, హర = హరించునట్టి, నామ కీర్తన = నామసంకీర్తనముగలవాఁడా, మురప్రవికర్తన = మురాసురునిఖండించినవాఁడా, పాతకావళీదమన = పాపముల హరింపుచువాఁడా, రమాంగనాకమన = లక్ష్మీకాముక, 'కమనః కామనోభికః' యని యమరుఁడు. తామరసాయతనేత్ర = తామరఱేకులవలె వెడల్పులైన కన్నులుగలవాఁడా, భక్త...త్ర-భక్త=భక్తులయొక్క, హృత్=మనంబులం దలి, భ్రమ = భ్రమలనియెడు, తృణ=గడ్డికి, దాత్ర = లవిత్రమైనవాఁడా, ని. 'దాత్రం లవిత్ర' మ్మనియమరుఁడు. భూయువతిరంజన-భూయువతి = భూమియనుస్త్రీని, రంజన = సంతోషపెట్టువాఁడా, వర్ణ...నా - వర్ణ = దేహకాంతిచేతను, జిత = గెలువఁబడిన, అభ్ర = మేఘమును, ఖంజనా = కాటుకపిట్టయునుగలవాఁడా. ని. 'ఖఞ్జరీటస్తు ఖఞ్జనః, వర్ణో ద్విజాదౌ శుక్లాదౌ, అభ్రంమేఘో వారివాహ' యనియు నమరుఁడు. ఇందు లభ్య, దిభ్య యిత్యాదు లంత్యానుప్రాసములు కలవు.

తా. యమ నియ మాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యానధారణ సమాధు లనియెడియష్టాంగయోగములచేతఁ బొంద సాధ్యమైనట్టియు, చతుర్ముఖుఁడు మొదలగు బృందారకబృందంబులకుఁ బ్రభువైనట్టియు, జననమరణాదిరూపసంసారజన్య శ్రమ నివారకంబైన నామకీర్తనముగలయట్టియు, మురాసురుని వధియించినట్టియు లక్ష్మీదేవికిఁ గాముకుఁడైనట్టియు, తామరఱేకులవలె విశాలంబులైన నేత్రంబులు గలయట్టియు, భక్తజనహృదయస్థితంబు లగుభ్రమ లనియెడిగడ్డికి లవిత్రమైనట్టియు, భూవల్లభుండై

*జగ.

నట్టియు నిజదేహకాంతిచేత గెలువంబడిన మేఘబృందములయొక్క కాంతిగల యో శ్రీహరీ యని గ్రంథకర్త గ్రంథమధ్యమందుఁ జేయఁబడిన మంగళం బొనరించుచున్నాఁ డనుట.

క. దోర్ధూర్ధృతదుర్ధరగో, వర్ధన! రాధానురాగవర్ధన! లీలా
వార్ధుషికా! యిషికాకృత, వార్ధశ్రవసైకనేత్రవైకృతినిపుణా! 100

టీ. దోర్ధూ...న-దోః = భుజములయొక్క, ధూః = భారముచేతను, ధృత = ధరియింపఁబడినట్టి, దుర్ధర = ఇతరులచే ధరియింపశక్యముగాని, గోవర్ధన = గోవర్ధనపర్వతముగలవాఁడా, రాధా...న-రాధా = రాధయొక్క, అనురాగ = ప్రీతిని, వర్ధన = వృద్ధిఁ బొందించువాఁడా. లీలా...కా-లీలా = విలాసముచేతను, వార్ధుషికా = వడ్డి పుచ్చుకొనువాఁడా, వి. 'వృద్ధ్యాజీవో వార్ధుషిక' యని యమరుఁడు. (వేంకటేశ్వరుఁడు వడ్డికాసులవాఁ డనుట.) ఇషికా...ణా-ఇషికా = తృణముచేతఁ జేయఁబడిన, వార్ధశ్రవస = ఇంద్రపుత్త్రుఁ డయిన కాకాసురునియొక్క. ఏక = ఒక్కటైన, నేత్ర = కంటియొక్క, వైకృతి = భంగమునందు, నిపుణా = సమర్థుఁడా. వృత్త్యనుప్రాసము.

తా. ఇతరులచే ధరియింప నశక్యం బైనగోవర్ధనపర్వతమును భుజముచేత ధరియించినట్టియు, రాధకుఁ దనయందుఁ గల ప్రీతి నభివృద్ధిఁ జేయుచున్నట్టియు, విలాసార్థము జనులచే వడ్డిఁబుచ్చుకొనునట్టియు, తృణమును కాకరూపము వహించి సీతాస్తనవిదారణము చేసిన కాకాసురుని యొకకంటియొక్క వికారమును బొందించుటయందు సమర్థుఁడవైనట్టి యో శ్రియఃపతీ; యని పూర్వమువలె మంగళం బొనరించుచున్నాఁడు.

మాలినీ. ద్రుహిణజముఖమౌనిస్తోమనిస్తంద్రభాస్వ
ద్దహరవిహరమాణాతామ్రపాదాంబుజాతా
బహిరబహిరపారప్రాణికోటిప్రపూర్ణా
మహిమవినుతవాణీమాధురీవేద్యపర్ణా 101

టీ. ద్రుహిణజ...తా-ద్రుహిణ = బ్రహ్మవలన, జ = పుట్టిననారదుఁడు, ముఖ = మొదలగు, మౌనిస్తోమ = మునిబృందముయొక్క, నిస్తంద్ర = మఱపులేని, భాస్వత్ = ప్రకాశించుచున్న, దహర = హృదయాకాశమందు, విహరమాణ = విహరించుచున్న, ఆతామ్ర = అంతట నెఱ్ఱనైన, పాదాంబుజాతా = కమలములవంటి పాదములుగలవాఁడా, బహి...ర్ణా - బహిః = వెలుపలను, అబహిః, = లోపలను, అపార = పారములేని, ప్రాణికోటి = జంతుకోట్లయందు, ప్రపూర్ణా = సంపూర్ణుఁడైనవాఁడా, మహిమ...ర్ణా-మహిమ = మహత్త్వముయొక్క, వినుతి = స్తోత్రరూపమైన, వాణీ = వాక్యములయొక్క, మాధురీ = మాధుర్యమును, వేది = తెలిసిన, అపర్ణా = పార్వతిగలవాఁడా.

తా. బ్రహ్మవలన జనియించిన నారదుఁడు మొదలగువారి సమాజముయొక్క నిశ్చలమై ప్రకాశించుచున్నదహరాకాశమందు సంచరించుచున్నట్టి మిగుల నెఱ్ఱనైయున్న కమలములవంటి పదయుగళము గలవాఁడా! వెలుపలను లోపలను పారములేక యసంఖ్యేయంబు లగుజంతువులయందుఁ బరిపూర్ణుఁడా, పార్వతీదేవిచేతఁ జెప్పఁబడిన నిజమాహాత్మ్యముయొక్క స్తోత్రవాక్యమాధుర్యము గలలక్ష్మీనాయకా, అని.

మ. ఇది భూమండనకొండవీడుధరణీభృద్దుర్గపూర్వాద్రిభా
స్వదిభేశాత్మజవీరభద్రజనజీవగ్రాహ రాహుత్వాయమా
ణదృఢాంచద్భుజకృష్ణరాయ మహిరాణ్ణామాస్మదాముక్తమా
ల్యదనాశ్వాసము హృద్యపద్యము ద్వితీయంబై మహిం బొల్పగున్.

టీ. ఇది, భూమండన...దక్-భూమండన = భూదేవికిభూషణంబైన. ని. 'భూషణంస్యాదలంక్రియా, మణ్డనంచ' యని యమరము. కొండవీడుధరణీభృద్దుర్గ = కొండవీడను కొండదుర్గమునందును, పూర్వాద్రి = ఉదయగిరిదుర్గమునందును, భాస్వత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఇభేశాత్మజ = గజపతికుమారుఁడైన, వీరభద్ర = వీరభద్రపాత్రునియొక్క, జన = ప్రజయొక్క, జీవగ్రాహ = ప్రాణములతో గ్రహించుటయందు, రాహుత్వాయమాణ = రాహువువలె నాచరించెడి, దృఢ = బలిష్ఠమైన, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, భుజ = భుజములు గలయట్టి, కృష్ణరాయమహిరాణ్ణామ = కృష్ణరాయభూపతి యను పేరుగల. అస్మత్ = నాయొక్క, ఆముక్తమాల్యదక్ = ఆముక్తమాల్యద యందు, హృద్యపద్యము = మనోహరపద్యములుగల, ఆశ్వాసము, ద్వితీయంబై = రెండవదియై, మహిక్ = భూమియందు, పొల్పగుక్ = ఒప్పగును.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమూర్త్యుపాసనాసమాసాదితాఖండసాహితీధురీణుండు నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశిరాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదావ్యాఖ్యానంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

1. మహిభృన్నామా.

శ్రీ ర స్తు

ఆ ము క్త మా ల్య ద

స వ్యా ఖ్యా న ము

తృ తీ యా శ్వా స ము

క. శ్రీ క్షితి నీళా వర ! దను
జోక్షప్రాణహర ! దంష్ట్రికోత్కృత్తహిర
ణ్యాక్షక్షపాచర ! కృపా
వీక్షాదృతబాహులేయ ! శ్రీ[1]వేంకటరాయా. 1

టీ. శ్రీ...వర - శ్రీ = లక్ష్మికి, క్షితి = భూమికి, నీళా = నీళాదేవికిని, వర = నాథుఁడైనవాఁడా, దను...ర - దనుజోక్ష = వృషభరూపుఁడైన రాక్షసునియొక్క, ప్రాణ = ప్రాణములను, హర = హరియించినట్టివాఁడా, దంష్ట్రి...ర - దంష్ట్రికా = కోఱచేత, ఉత్కృత్త = ఖండింపఁబడిన, హిరణ్యాక్ష = హిరణ్యాక్షుఁడనునట్టి, క్షపాచర = నిశాచరుఁడుగలవాఁడా, కృపా...య - కృపా = దయతోఁగూడిన, వీక్షా = కటాక్షముచేత, ఆదృత = ఆదరింపఁబడిన, బాహులేయ = కుమారస్వామిగలవాఁడవైన, వేంకటరాయా = వేంకటేశుఁడా.

తా. కమలాక్షితినీళాదేవులకు భర్తయైనట్టియు వృషభాసురుని జీవమును హరియించినట్టియు వరాహావతారమందుఁ దన దంష్ట్రికచేత ఖండింపఁబడిన హిరణ్యాక్షుఁడు గలయట్టియుఁ గృపాకటాక్షముచేతఁ గుమారస్వామి నాదరించినట్టి వేంకటరాయా! యని గ్రంథకర్త దన యిష్టదైవం బగు వేంకటేశుని సంబోధించి మంగళ మొనర్చెను.

వ. అవధరింపు మ ట్లరిగి యవ్విష్ణుచిత్తుండు. 2

టీ. అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, అట్లరిగి=అత్తెఱఁగున వెడలి, అవ్విష్ణుచిత్తుండు

1. వేంకటరమణా.

విష్ణుచిత్తుఁడు రాజసభ కేఁగుట

శా. నిత్యంబు న్బ్రతిహారి వాద మగుటన్ విజ్ఞప్తి లేకంపఁ, దా
నత్యూర్జస్వలుఁ డౌట భూపతియు సభ్యవ్రాతము న్శంకమైఁ
బ్రత్యుత్థానముఁ జేసి [1]మ్రొక్కఁగ, సభాభాగంబు సొత్తెంచి యా
న్నత్యప్రోజ్జ్వలరాజదత్తవరరత్నస్వర్ణపీఠస్థుఁడై. 3

టీ. నిత్యంబున్ = ప్రతిదినమందును, వాద మగుటన్ = విద్వాంసులకుఁ బరస్పర సంవాదము గలిగియుండుటచేత, ప్రతిహారి = ద్వారపాలకుఁడు, విజ్ఞప్తిలేక = ప్రభువునకు విన్నవింపకయె, అంపన్ = అనుపఁగా, తాన్ = తాను, (అనఁగా విష్ణుచిత్తుఁ డనుట.) అత్యూర్జస్వలుఁడు = మిగులఁ దేజముగలవాఁడు, ఔటన్ = అగుటచేత, భూపతియున్ = ప్రభువును, సభ్యవ్రాతమున్ = పండితసమూహంబును, శంకమైన్ = శంకచేత, ప్రత్యుత్థానముఁ జేసి = లేచి, మ్రొక్కఁగన్ = నమస్కారము సేయఁగా, సభాభాగంబు = సభాప్రదేశమును, సొత్తెంచి = సొచ్చి, ఔన్నత్య = పొడవౌటచేతను, ప్రోజ్జ్వల = ప్రకృష్టముగఁ బ్రకాశించుచున్నట్టియు, రాజ = ఏలికచేతను, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, వర = శ్రేష్ఠములగు, రత్న = రత్నములు దాపిన, స్వర్ణపీఠస్థుఁడై = బంగారుపీఁటయందుఁ గూర్చుండి యున్నవాఁడై. ముందఱి కన్వయము.

తా. నిత్యము విద్వాంసు లేతెంచి ప్రసంగించుటఁ దెలిసియున్నవాఁడు గాన ద్వారపాలకుండు రాజాజ్ఞఁ బొందకయే లోపలి కనుపఁగాఁ బ్రవేశించిన విష్ణుచిత్తుండు మిగులఁ దేజోవంతుఁ డగుటం జేసి యాభూపాలుండును బండితులును మహాత్ముం డను శంకచేత లేచి నమస్కరింప సభాప్రదేశము సొచ్చి రాజదత్తంబైన రత్నఖచితసింహాసనమందుఁ గూర్చుండి యున్నవాఁడై.

క. ఆతిథ్యము గొని, హరి తన
చేతోగతి నొలయ రంతుసేయని విద్వ
ద్వ్రాతంబుఁ జూచి 'లాఁతుల
మా తరవా యుడుగ మాట[2]లాడుం' డనుచున్. 4

టీ. ఆతిథ్యముగొని = అతిథిపూజను గ్రహించి, తనచేతోగతిన్ = తనయొక్క చిత్తవృత్తిని, హరి = శ్రీహరి, ఒలయన్ = విహరింపఁగా, రంతుసేయని = చప్పుడుసేయకున్న, విద్వద్వ్రాతంబున్ = పండితసమూహమును, చూచి = వీక్షించి, తరవాయి = ఉపక్రమమును (మీరు ప్రారంభించినదానిని), ఉడుగన్ = నిలుపుటకు, లాఁతులమా = క్రొత్తవారమా? మాటలాడుండు = ప్రసంగముఁ జేయుఁడు, అనుచున్.

---

1. నిల్వఁగ. 2. లాడుఁడటంచున్.

తా. సుగమము.

తే. కతిపయోక్తులకే[1] వారి ప్రతిభఁ దెలిసి
నగవు దళుకొత్త రాజునెమ్మొగముఁ జూచి
'యీవు మాధ్యస్థ్యమున నున్న నేముఁ గొన్ని
నొడివెదము మాట' లని తదనుజ్ఞ వడసి. 5

టీ. కతిపయోక్తులకున్ + ఏ, కతిపయ = కొన్నియైన, ఉక్తులకే = మాటలకే, వారి = ఆసభ్యులయొక్క, ప్రతిభన్ = బుద్ధిని, తెలిసి = ఎఱిఁగి, నగవు = నవ్వు, దళుకొత్తన్ = అంకురింపఁగా, రాజు = రాజుయొక్క, నెమ్మొగము = ముఖమును, చూచి = కని, ఈవు = నీవు, మాధ్యస్థ్యమునన్ = తటస్థభావమునందు, ఉన్నన్ = ఉన్నయెడ, ఏము = మేము, కొన్ని మాటలు = కొన్నియుక్తులను, నుడివెదము = వచించెదము, అని = చెప్పి, తదనుజ్ఞ వడసి = ఆరాజానుమతి నొంది.

తా. విష్ణుచిత్తుండా సభ్యులు వచించుచున్న కొన్ని మాటలు వినుటచేతనే వారలబుద్ధిని తెలిసికొని చిఱునవ్వుతోఁ గూడినవాఁడై రాజుయొక్క ముఖమును జూచి నీవు మాధ్యస్థ్యమునం దున్నయెడ మేము కొన్ని యుక్తులు చెప్పెద మని రాజానుమతి నొంది.

సీ. అందులో నొకమేటి కభిముఖుం డై యాతఁ
డనిన వన్నియును ము న్ననువదించి?
తొడఁగి యన్నిటి కన్ని దూషణంబులు వేగ
పడక తత్సభ[2]యొడఁ బడఁగఁ బల్కి;
ప్రక్కమాటల నెన్న కొక్కొక్కమాటనె
నిగ్రహస్థాన మనుగ్రహించి;
క్రందుగా రేఁగినం గలఁగ కందఱఁ దీర్చి
నిలిపి యమ్మొదలివా నికినె [3]మగిడి

తే. మఱి శ్రుతి స్మృతి సూత్రసమాజమునకు
నైకకంఠ్యంబు గల్పించి యాత్మమతము
జగ మెఱుంగఁగ రాద్ధాంతముగ నొనర్చి
విజితుఁ గావించి దయ వాని విడిచి పెట్టె. 6

టీ. అందులోన్ = ఆవాదులలో, ఒకమేటికిన్ = ఒకప్రౌఢవాదికి, అభిముఖుఁడై = ఎదురుగా నున్నవాఁడై, ఆతఁడనినవన్నియును = ఆతఁడు చెప్పినయుక్తుల నన్ని

1. లోనె ప్రతిభ దెలిసి. 2. యొడంబడఁగఁ జెప్పి. 3. మగుడి.

టిని, మున్ననువదించి = ముం దనువాదముఁ జేసి, తొడఁగి=ఉపక్రమించి, అన్నిటికిన్ = అతఁడు సెప్పినయుక్తుల కన్నిటికిని, అన్నిదూషణంబులు = అన్నిదోషంబులు, వేగ పడక = త్వరపడక, ('ప్రథమావైభక్తికమోర్బిందశ్చ మహాన్వతిక్రియార్థేషు' అను సూత్రముచేత మువర్ణకలోపము.) తత్సభ = ఆసభ్యులు, ఒడఁబడఁగన్ = సమ్మతించునట్లుగ, పల్కి=సంభాషించి, ప్రక్కమాటలన్ = పార్శ్వములనున్నవారు సెప్పునట్టి యాయుక్తులను, ఎన్నక = గణన చేయక, ఒక్కొకమాటనె = ఒక్కొకయుక్తిచేతనే, నిగ్రహస్థాన మనుగ్రహించి = నిగ్రహస్థానమును బొందించి యనుగ్రహించి, (నిగ్రహస్థాన మనఁగాఁ బ్రసంగదోషములకుఁ బేరు) క్రందుగా రేఁగిన = దొమ్మిగాఁ బ్రసంగింప రాఁగా, కలఁగక = తొట్రుపాటు పడక, అందఱన్ = ఎల్లరను, తీర్చి = సమాధాన పఱిచి, నిలిపి = ఉంచి, అమ్మొదలివానికినె = ఆమొదలివిద్వాంసునకె, మగిడి = తిరిగి, మఱి = మఱియును, శ్రుతి = వేదవేదాంతములు, స్మృతి = ధర్మశాస్త్రములు, సూత్ర = వ్యాససూత్రములు మొదలగు దర్శనసూత్రములు, వీనియొక్క, సమాజమునకున్=సమూహమునకు, ఐకకంఠ్యము = ఏకగ్రీవత, కల్పించి=చేసి, ఆత్మమతము = స్వమతము, జగ మెఱుఁగఁగన్ = లోకమెఱుంగునట్లు, రాద్ధాంతముగన్ = సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి = చేసి, విజితుఁ గావించి = ఓడించి, దయన్=కరుణచేతను, వానిన్=అతనిని, విడిచిపెట్టి.

తా. ఆవాదులలో నొక ప్రౌఢవాది కభిముఖుండై యతఁడు సెప్పిన యుక్తులను ముం దనువాదముఁ జేసి యుపక్రమించి పిమ్మట నాయుక్తుల కన్ని దూషణంబులును దాను త్వరపడక సభ్యులు మెచ్చునటులఁ బల్కి యిరుప్రక్కల నున్నవారు సెప్పుచున్నమాటల నెన్నక యొక్కొక్కయుక్తిచే నిగ్రహస్థానము లొదవిన ననుగ్రహించి సభ్యులు దొమ్మిగా వచ్చి ప్రసంగింపఁ దాఁ దొట్రుపడక యందఱను సమాధాన పఱిచి యుంచి యామొదలివిద్వాంసునకే మరల వేద శాస్త్ర బ్రహ్మ సూత్రములకు నేక వాక్యతఁ గల్పించి చెప్పి పిమ్మట స్వమతము సిద్ధాంత మని లోక మెఱుంగునట్లుగాఁ జేసి యోడించి దయచేత వాని విడిచి.

క. 'నీ వే మంటివి 'రమ్మం
చావలివానికిని మగిడి యట్లనె(న)వానిం
గావించి ; యొకఁ డొకఁడు (డ) రా
నా విప్రుఁడు వాదసరణి నందఱఁ గెలిచెన్. 7

టీ. నీవేమంటివి=తొలుత దొమ్మిగఁ బ్రసంగింప వచ్చినవారలలో నొక్కనిం జూచి యీవు పల్కినదేమి, రమ్మంచున్=రమ్మని యోడించి, ఆవలివానికిని = ఆవలనున్న మఱియొకనికిని, మగిడి = అభిముఖుండై, వానిన్=ఆవాదిని, అట్లనె = మొదలివాది

వరిసే, కావించి = చేసి, మఱియు నీ ప్రకారముగన్, ఒకఁడొకఁడు = ఒకని వెంట నొకఁడుగా, రాన్ = రాఁగా, ఆవిష్ణుఁడు = ఆవిష్ణుచిత్తుఁడు, వాదసరణిన్ = వాద ముఖమున, అందఱన్ = వాదుల నెల్లను, గెలిచెన్ = జయించెను.

తా. మఱియొకనితట్టు తిరిగి నీ వేమాటివి రమ్మని ప్రసంగించి యోడఁగొట్టి యావలివాని కెదురై వానిని నోడఁ గొట్టి యారీతి నొక్కొక్కఁడుగా రాఁగా నావి ష్ణుఁడు ప్రసంగించి యందఱఁ బ్రసంగించుసమయమున నోడఁ గొట్టె.

అన్యమత నిరసనము

సీ. జగదుద్గతికిని బీజము ప్రధాన మన నీ
క్షత్యాది వీఁకు నశబ్దవాదిఁ
బోరి నీశుఁ డేనని నా భోగమాత్రేత్యాద్యు
దాహృతిస్ఫూర్తి మాయావివాది
ఫలియించుఁ గ్రియయ నా ఫలమత యిత్యాది
సర్వేశుఁ గానని యపూర్వవాది
శాస్త్రయోనిత్వాదిసరణి నీశ్వరునిఁ దె
ల్పెడు ననుమాన మనస్వివాది

తే. నిత్యులం దెల్ల నిత్యుఁ డన్నిత్యురూక్తి
క్షణికసర్వజ్ఞ తేషి సౌగత వివాది
ననుపపత్తేశ్చ యనుసూత్ర మాది యైన
*వాని నృపతీశుఁ బ్రత్యక్ష వాదిఁ గెలిచె. 8

టీ. జగదుద్గతికిని-జగత్ = జగంబులయొక్క, ఉద్గతికిని = ఉత్పత్తికి, బీజము = కారణము, ప్రధానము = ప్రకృతి, అనన్ = ఇట్లని వాదింపఁగా, వీఁకన్ = విగతేశుఁ డనఁగా నీశ్వరుండు జగత్కారణము గా దనునట్టి, అశబ్దవాదిన్ = సాంఖ్యుని, ఈక్ష త్యాదిన్ = ఈక్షత్యాదిసూత్రోక్తులచేతను, పోరిన్=మిక్కిలి, ఏను= నేను, ఈశుఁడు= ఈశ్వరుఁడు, అనన్ = అనఁగా, మాయావివాదిన్ = మాయకుఁ గారణత్వముఁ జెప్పు చున్నట్టి యద్వైతిని, భోగ... ర్తిన్ - భోగమాత్రేత్యాది = భోగమాత్ర అనునది మొదలుగాఁగలసూత్రముయొక్క, ఉదాహృతి = ఉదాహరణముయొక్క, స్ఫూర్తిన్ = స్మరించుటచేతను, క్రియయ = అగ్నిష్టోమాదిసత్క్రియయే, ఫలియించున్ = ఫల ముల నిచ్చును, నాన్ = అని వాదింపఁగా, సర్వేశుఁగానని = సర్వేశ్వరునిఁ గాని

* వానిసె నిరీశుఁ, వాణి.

యాడనట్టి, అపూర్వవాదిన్ = మీమాంసకుని, ఫలమతయిత్యాది=ఫలమత యను మొద లగుదానిచేతను, ఈశ్వరునిన్ = జగదీశుని, అనుమానము = 'క్షిత్యంకురాదికంసకర్తృ కంకార్యత్వాద్ఘటవత్' అనునట్టి యనుమానమే, తెల్పెడున్ = ఈశ్వరసద్భావమందు ప్రమాణము, అన్ = అనియెడు, పీలువాదిన్ = పరమాణుకారణవాదిని, శాస్త్ర... శిన్ - శాస్త్రయోనిత్వాది = శాస్త్రయోనిత్వాత్తనునది మొదలగు, సరణిన్ = రీతి చేతను, నిత్యులంజెల్లనిత్యుండు = నిత్యవస్తువులలోనిత్యుడీశ్వరుండు, అన్ = అనునట్టి, శ్రుత్యుక్తిన్-శ్రుతి = వేదముయొక్క, ఉరు = గొప్పయైన, ఉక్తిన్ = వాదముచేత, క్షణికసర్వజ్ఞతేషి = క్షణికత్వసర్వజ్ఞత్వాదు లీశ్వరలక్షణంబులనియెడు, సౌగతవివా దిన్ = బౌద్ధుని, ని. 'సౌగత శూన్యవాదిని' యని యమరము. అనుపపత్తేర్న యను సూత్రము, ఆదిగాయైనవానిన్ = మొదలగువానిచేత, నృపతీశున్ = నిగ్రహానుగ్రహసమ ర్థుడగురాజే యీశ్వరుండనునట్టి, ప్రత్యక్షవాదిన్ =ప్రత్యక్షమే సత్య మని వాదించు వానిని, (అనగా చార్వాకుడనుట.) గలిచెన్ =సభయందు క్రమముగ నందఱ నోడించెను.

తా. పరిదృశ్యమానం బగు నీ జగత్తునకు బ్రకృతి కారణం బని వాదించునట్టి యశబ్దవాది యగుసాంఖ్యుని ఈక్షత్యాదిసూత్రములచేతను, నే నీశ్వరుడ నని వాదించు చున్న యద్వైతిని భోగమాత్రేత్యాది సూత్రములచేతను, కర్మబ్రహ్మవాది యగు మీ మాంసకుని ఫలమత ఇత్యాది సూత్రములచేతను, పీలుపాకవాదిని శాస్త్రయోనిత్వాది సూత్రములచేతను, క్షణికత్వసర్వజ్ఞత్వాదు లీశ్వరలక్షణంబులనియెడు బౌద్ధుని నిత్యో నిత్యానా మనుశ్రుతిచేతను, నిగ్రహ సామర్థ్యము గలిగి కంటికి విషయుండై యున్న రాజేశ్వరుం డను నట్టి ప్రత్యక్షవాదిని అనుపపత్తేర్న యను సూత్రముచేతను, నిత్తె ఱంగున నా విష్ణుచిత్తుడు సభయందు వాదించి, వారల నెల్లం గ్రమంబుగ నోడగొట్టెను.

పైని చెప్పఁబడిన సూత్రముల యర్థములను శ్రీరామానుజాచార్య విరచిత బ్రహ్మ సూత్ర భాష్యమునఁ గనం దగు.

శా. విద్వద్వందితుఁ డాతఁ డిట్లు సుఖ సంవిత్తత్త్వబోధైకచుం
చు ద్వైపాయన[1]సూత్రసచ్ఛ్రుతుల నీశున్ నిరూపించి, పైఁ
దద్విష్ణుత్వము దాని కన్య దివిషద్వ్యావర్తనంబు న్విశి
ష్టాద్వైతంబును దేటగాఁ దెలుప మాటాడె న్ప్రమాణంబులన్. ౧

టీ. విద్వ...డు - విద్వత్ = విద్వాంసులచేతను, వందితుఁడు = నమస్క రింపఁబడు, ఆతఁడు = ఆవిష్ణుచిత్తుండు, ఇట్లు = ఈరీతిగా, సుఖ...లన్ - సుఖ = సుఖ

1. సూత్రసంహితల.

స్వరూపమును, సంవిత్ = జ్ఞానస్వరూపముసైన, సత్త్వ = పరబ్రహ్మముయొక్క, బోధకచుంచు = జ్ఞానమునకు ముఖ్యసాధకంబైన, 'లేనవిత్తశ్చుంచుప్పణపా' అనిసూత్రము, ద్వైపాయనసూత్ర = వ్యాససూత్రములచేతను, సచ్ఛ్రుతులన్ = వేదములచేతను, ఈశున్ =సర్వేశ్వరుని, మున్ = మున్ను, నిరూపించి = తెల్పి, పైన్ =పిమ్మట, తద్వ్యాప్తత్వము - తత్ = ఆసర్వేశ్వరునికి, వ్యాప్తత్వమున్ = వ్యాపకత్వమును, "విష్ణువ్యాప్తా" దానికిన్ = ఆవిష్ణుత్వమునకు, అన్య...నాబున్ - అన్యవిబుధుల్ = ఇతర దేవతలకు, వ్యావర్తనంబున్ = లేకుండుటలను, విశిష్టాద్వైతంబును, లేటగాన్ = ప్రత్యక్షముగా, తెలుపన్ = తెలుపుటకు, ప్రమాణంబులన్ = ప్రమాణవాక్యములచేతను, మాటాడెన్ = సంభాషించెను.

తా. విద్వాంసులచే నమస్కరింపఁబడుచున్న యా విష్ణుచిత్తుఁడు జ్ఞానస్వరూపమును, సుఖస్వరూపము నైనపరబ్రహ్మయొక్క బోధను బ్రకటింపఁజేయునట్టి బ్రహ్మసూత్రములచేతను వేదములచేతను నీశ్వరుని మున్నుగా నిరూపించి సిద్ధాంతముఁజేసి యా పిమ్మట నాయీశ్వరునికి వ్యాపకత్వమును నితర దేవతలకు వ్యాప్యత్వమును విశిష్టాద్వైతంబును బ్రమాణములచేతఁ బ్రత్యక్షమగునటులఁ దెలుపుటకు సంభాషించెను.

సీ. ఆదినారాయణుం డాయె నొక్కఁడ; బ్రహ్మ
లేఁడు, మహేశుండు లేఁడు, లేదు
రోదసి, లేఁడు సూర్యుఁడు, లేఁడు చంద్రుఁడు
లేవు నక్షత్రము ల్లేవు నీళ్లు,
లే దగ్ని, యట్లుండ లీల నేకాకిత
చనదు పెక్కయ్యెద ననుచు నయ్యెఁ
జిదచిద్ద్వయంబు సొచ్చి యని ఛాందోగ్యంబు
దెలిపెడు నంతరాదిత్యవిద్య

తే. నర్కులోఁ బుండరీకాక్షుఁ డతఁడ యగుట
కక్షిణీ యని యష్టదృక్క్రతుదక్ష
శాక్షవిధిరుద్రశక్రాదులందు నొకఁడు
కామి కాశ్రుతియే విలక్షణతఁ దెలిపె. 10

టీ. ఆదిన్ = సృష్ట్యాదియందు, నారాయణుండు=విష్ణువు, ఒక్కఁడ=ఒక్కఁడె, ఆయెన్ = అయియుండెను. బ్రహ్మ = చతుర్ముఖుఁడు, లేఁడు. మహేశుఁడు = శివుఁడు, లేఁడు. రోదసి = భూమ్యాంతరిక్షప్రదేశము, లేదు. సూర్యుఁడు, లేఁడు

చంద్రుఁడు, లేఁడు. నక్షత్రములు = చుక్కలు, లేవు. అగ్ని, లేదు. అట్లుండఁగ = ఆరీతి నుండఁగా, లీలన్ = విలాసముచేత, ఏకాకిత = ఒక్కఁడై యుండుట, చనదు = యుక్తముగాదు. పెక్కయ్యెదన్ = అనేకములయ్యెదను, అనుచున్ = సంకల్పించి, చిద చి...సొచ్చి - చిత్ = చిత్తు, అచిత్ = అచిత్తు, వీనియొక్కద్వయంబు = రెంటిని (అనఁగా జీవులయందును జడములయందు ననుట), చొచ్చి = ప్రవేశించి, అయ్యెన్ = తాను బహురూపంబు లాయెను, అని=ఇట్లని, ఛాందోగ్యంబు = ఛాందోగ్యం బనునుపనిషత్తు, తెలిపెడున్ = బోధించుచున్నది. అంతరాదిత్యవిద్యన్ = అంతరాదిత్యవిద్యయందు, అర్కులోఁ బుండరీకాక్షుఁ డతఁడ యగుటను = సూర్యునియం దున్నపుండరీకాక్షుండు శ్రీమన్నారాయణుం డౌటకు 'కప్యాసం పుణ్డరీకాక్షం పుణ్డరీకే ఇవ అక్షిణీ' యని ద్వివచనముచేతను, అష్ట...దున్ - అష్టదృక్ = ఎనిమిదికన్నులుగలయట్టి, త్ర్యక్ష=త్రిలోచనుఁడైనట్టి, దశశతాక్ష = సహస్రలోచనుఁడైనట్టి, విధి రుద్ర శక్రాదులందున్ = బ్రహ్మేశానేంద్రాదులందు, ఒకఁడు = ఒక్కఁడును, కామికిన్=సూర్యమండలాంతర్వర్తికాకపోవుటను, ఆశ్రుతియే, విలక్షతన్ = వైలక్షణ్యమును, తెలిపెన్ = కనఁబఱచెను.

తా. సృష్ట్యాదియందు శ్రీమన్నారాయణుం డొక్కఁడె యుండుటంజేసి యేకాకిత విలాసమునకు యుక్తము గామి ననేకరూపంబులం బొందెద నని సంకల్పించి చిదచిద్ద్వయాత్మకం బైన ప్రపంచమందుఁ దాను బ్రవేశించి బహురూపము లాయెనని ఛాందోగ్య మనునుపనిషత్తు బోధించుచున్న దనియును, నిదియునుంగాక యంతరాదిత్య విద్యయందు సూర్యునియందున్న పుండరీకాక్షుండు నారాయణుం డనుటకు నక్షిణియను ద్వివచనము ముఖ్యసాధకం బనియును, బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదులలో నెవ్వఁడు గాననుటకు నాశ్రుతియే వైలక్షణ్యము దెలుపుచున్న దనియు భావము.

మ. తుల లేకుండు స్వరూప రూప గుణ భూతుల్ దోఁచు నేతచ్ఛ్రుతి;
న్దలమై లోవెలిఁ దానె యున్కిఁ దెలిపె న్నారాయణం; బారణం
బుల సామాన్యవిశేషరీతి నిఖిలంబు న్శబ్దజాలంబు ని
ష్కలనారాయణశబ్దమందునె తుదన్ సర్వాప్తమయ్యె న్శ్రుతిన్. 11

టీ. తుల...ల్-తులలేకుండు=సమానములేనట్టి, స్వరూప=నారాయణునియొక్క, దివ్యస్వరూపమును, రూప = దివ్యవిగ్రహమును, గుణ = అనంతకల్యాణగుణములును, భూతుల్ = దివ్యైశ్వర్యంబును, ఏతచ్ఛ్రుతిన్ = ఈవేదముచేత, తోఁచున్ = కానబడుచున్నవి, దలమై=అధికముగా, లోవెలిన్ =లోపలను బైటను, తానెయున్కిని=శ్రీమన్నారాయణుండే యున్నవాఁ డని (తైత్తిరీయోపనిషత్తునందు), నారాయణంబు =

నారాయణమనునైదిపపన్నము, తెలిపెక్ = తెలుపుచున్నది. శ్రుతిక్ = మునుముందు, అరుణాంబులక్ = అరుణములందు, సామాన్యవిశేషరీతిక్ = సామాన్యవిశేషన్యాయముచేతను, నిఖిలంబుక్ = సకలమైన, శబ్దజాలంబు = శబ్దసమూహము, నిర్మలనారాయణశబ్దమందునె = కేవలనారాయణశబ్దములోపలనే, తుదిక్ = కడపట, పర్యవసనముస్యోక్ = పర్యవసన్నమాయెను.

తా. సాదృశ్యము లేనట్టి శ్రీ హరియొక్క దివ్యస్వరూప దివ్య విగ్రహానంత కల్యాణ గుణ దివ్యైశ్వర్యములు నీ శ్రుతియందు స్పష్టమాచున్న దనియు, నారాయణుండె సర్వాంతర్బహిర్వ్యాపకుండై యుండువాడని తైత్తిరీయస్థమైన నారాయణ మను నైదిపపన్నము దెలుపుచున్న దనియు, నారుణాంబులందు సామాన్య విశేష న్యాయముచేత బ్రహ్మేంద్రాది సకల శబ్దములును దుదను నారాయణ శబ్దముగ పర్యవసన్నము లాయె ననియు భావము.

క. వా'దపహతపాప్మా ది, వ్యో దేవ' యనంగఁ బరఁగు శ్రుతిసూక్తులమీఁదం
బా దగు నారాయణపద, మే దేవాంతరము లేమి కి నీశ్రుతిఁదీర్చెన్.

టీ. ఈశ్రుతిక్ = ఈ ఛాందోగ్యాదిశ్రుతులందు, అపహతపాప్మా దివ్యోదేవ యనఁగక్ = శ్రు. 'అపహతపాప్మా దివ్యోదేవ ఏకోనారాయణః' అనునట్టుల, పరఁగు = ఒప్పుచున్న, సూక్తులమీఁదక్ = వేదవాక్యములమీఁదను, పాదగు = పదమై యున్నట్టి నారాయణపదము, ఏదేవాంతరము లేమిక్ = అంతకంటె వేఱేదైవము లేకపోవుటను, వాదు = వివాదమును, తీర్చెక్ = పోగొట్టెను.

తా. 'అపహతపాప్మే' త్యాది శ్రుతివాక్యములమీఁద పదమై యున్నయా నారాయణ పదమే శ్రీమన్నారాయణునికంటెఁ బరంగ నేదైవమును లే దనినిస్సందేహమగునటుల భిన్నమాత్మకజ్ఞానజన్యవివాదమును దీర్చెను.

వ. "తొల్లి జామదగ్న్య భయంబునఁ బరిత్యక్తరాజ్యుండై వైరాగ్యంబున దివోదాసాత్మజుం డగు ప్రతర్దనుండు జనార్దను నెఱుంగక యపవర్గకాంక్ష నింద్రు నారాధించిన నతండు సన్నిహితుండై 'మాముపాస్స్వ' యనుటయు, ముందు గర్భమునం దుండియు నఖండిత తపస్స్ఫురితవామదేవుం డగు వామదేవుండు సూర్యోహం మనురహం కక్షీవానహ మ్మని శరీరవాచకశబ్దంబు శరీరపర్యంతంబు పోవుటం జేసి చిదచిచ్ఛరీరకుం డగు నప్పరమాత్ముం గూర్చి యనుసంధించె ననియుఁ దెలిపి, చేతనుండైన జగత్కారణంబు గామి విబుధులం

దెల్ల విజ్ఞానవృద్ధుం డగు నావృద్ధశ్రవుండు తదనుసంధానన్యాయం
బున నుపదేశించె నని శ్రుతి సూత్రముఖంబుల నిగమాంతశాస్త్ర
ఫక్కికం జాల వక్కాణింపంబడు నాత్మయును నవనియు ననల పవన
గగన కాల మృత్యు ప్రభృత్యఖిల చిదచిత్ప్రపంచంబు లతనిశరీ
రంబు లనియును నందె వినంబడు, నట్లగుట నశేష దివిషచ్ఛరీరంబు
లన్నారాయణ శరీరంబులే కదా యని ముముక్షువున కెవ్వండరి
కాక్షుం దక్క నెవ్వక్కనైన నుపాసింప వచ్చునే! యిష్టాకుం దత్తత్కాల
విగ్రహంబు లగుటం బ్రహ్మ రుద్రాగ్ని వాయు భానుభార్గవాదిభజ
నంబు త్రైవర్గికులకు గాక యపవర్గ కాంక్షుల కయుక్తం బని
స్మృతి చెప్పు, నదియుంగాక యీశ్వరునకుం జేతనునకు నిత్యసం
బంధంబు 'మాతా పితా భ్రాతా నివాస శ్శరణం సుహృద్గతి
ర్నారాయణ' యని యనుస్యూతంబునకుం బరాయణంబుగా నతనిం బ్రతి
పాదించు శ్రుత్యంతరంబు గల దట్టి పరమేశ్వరుం గనుటకుం దగిన
యోగంబుం జెప్పెద; ఖాండిక్యకేశిధ్వజ సంవాదంబు విను మని
యిట్లనియె. 13

టీ. తొల్లి=పూర్వకాలమునందు, జామదగ్న్యభీతియుంబునక = పరశురామునివలని భయముచే, పరిత్యక్తరాజ్యుండై = రాజ్యమును విడిచినవాడై, వైరాగ్యంబునక = వైరాగ్యముచేత, దివోదాసాత్మజుండగు = దివోదాసునకుం గుమారుండైన, ప్రతర్దనుండు = ప్రతర్దనుండనువాడు, జనార్దనుని = శ్రీహరిని, ఎఱుంగక = తెలిసికొనక, అపవర్గకాంక్షుండై = మోక్షేచ్ఛచే, ఇంద్రుని = పాకశాసనుని, ఆరాధించినన్ = ఉపాసన సేయంగా, అతండు=ఆయింద్రుండు, సన్నిహితుండై = సమీపించినవాడై, మాముపాస్స్వ = నన్ను నారాధింపుము అనుటయు, (తొలుతం దన్ను నారాధించుచున్నవానితో మరలం దన్నె యారాధింపుమనుటచేత నతనియంతర్యామి యగు నారాయణుని నుపాసన సేయు మన్న యర్థము సిద్ధించె నది యెట్లనిన), మున్ను = పూర్వమందు, గర్భమునం దుండియు = ఉదరమునందుండియె, అఖండిత = ఛేదింపంబడని, తపః = తపంబుచేతను, తులిత = సరిసేయంబడిన, వామదేవుండగు = రుద్రుండుగలవాడైనట్టి, వామదేవుండు = వామదేవుం డనుజడదారి, సూర్యోహం = సూర్యుండు నేను, మనురహం = మనువు నేను, కక్షీవానహం = అగ్ని నేను, అని = అనుచు, శరీరవాచకశబ్దంబు = శరీరవాచకంబైన యస్మచ్ఛబ్దంబు, శరీరపర్యంతంబు = శరీరము గలజీవపర్యంతంబు, పోవుటం జేసి = పోవుట

1. ఖాండిక్యజనకసంవాదం బను నితిహాసంబు విను మని యి ట్లనియె.

చేతను, చిదచిచ్ఛరీరకుండగు-చిత్ = జీవుఁడు, అచిత్ = శరీరము, శరీరకుండు = శరీర ముగాఁగలవాఁడు, చిత్స్వాపాదిస్వాపదేహముగలవాఁ డనఁగా సర్వశరీరకుఁ డనుట. అగు = అగునట్టి, అప్పరమాత్మునిఁగూర్చి = ఆపరవాసుదేవునింగూర్చి, అనుసంధించెను = చింతించెను, అనియు = అట్లని, తెలిపి=ఎఱిఁగించి, జీవుఁడనైనతాన్ = జీవుఁడైనతాను, జగత్కారణంబుగామిన్ = ఆకాశాదిజగత్తునకు హేతువుగాకపోవుటను, విబుధులం దెల్లన్=దేవతలయందెల్లను, విజ్ఞానవృద్ధుండగు = విశేషజ్ఞానముచేతఁ బెద్దయైన, వృద్ధశ్రవుండు = దేవేంద్రుఁడు, తద...న్ - తత్=అయుద్ధముయొక్క, అనుసంధాన న్యాయం బునన్ = చింతన యను న్యాయముచేతను, ఉపదేశించెను=అట్లు జూచి యుపదేశముఁ జేసెను, అని=అనుకొని, శ్రుతిసూత్రముఖంబులన్=వేదముల చేతను వ్యాససూత్రముల చేతను, నిగ మాంతశాస్త్రపఙ్క్తికన్ = వేదాంతశాస్త్రవాక్యరీతులచేతను, మిగులన్ = విశేషముగ, వక్కాణింపఁబడుఁగ = వ్యాఖ్యానముసేయంబడుచున్నది, ఆత్మయు = జీవాత్మయును, అవనియున్=భూమియును, అనల పవన గగన కాలమృత్యుప్రభృతి = అగ్నివాయ్వా కాశ కాలమృత్యువులు మొదలగు, చిదచిత్ప్రపంచంబులు = చిదచిత్తులయొక్క విస్తా రము, అతని = ఆపరమాత్మునియొక్క, శరీరంబు లనియున్ = దేహములని, అందెవినం బడు = ఆవేదమునందెవినఁబడును, అట్లగుటన్ = అట్లాగగుటచేత, అశే...లు - అశేష = సమస్తమైన, దివిషత్ = బ్రహ్మాది దేవతలయొక్క, శరీరంబులు = దేహములు ఆనారాయణుని శరీరంబులే కదా యని, ముముక్షువునకున్ = మోక్షేచ్ఛగలవానికి అప్పుండరీకాక్షుఁదక్కన్ = ఆనారాయణుండుదక్క, ఏవ్యక్తినైనను = ఏశరీరమునైనను, ఉపాసింపవచ్చునె = ఉపాసనసేయఁదగునా? విష్ణునకున్ = పరమాత్మునకు, తత్తత్కాల విగ్రహంబులగుటన్ = సమయోచిత దేహములౌటచేతను, బ్రహ్మ రుద్రార్జున వ్యాస భాను భార్గవ వీరులు, ఆది = మొదలగువారియొక్క, భజనంబు = ఉపాసన, త్రైవర్గికునకుం గాక = ధర్మార్థకామాపేక్ష గలవారలకేగాని, అపవర్గకాంక్షులకున్ = ముముక్షువులకు, అయుక్తం బని = తగ దని, స్మృతి = ధర్మశాస్త్రము, చెప్పున్ = తెలుపుచున్నది, అదియునుంగాక, ఈశ్వరునకున్, చేతనునకున్=జీవునకును, నిత్యసంబంధంబు, మాతా = తల్లి, పితా = తండ్రి, భ్రాతా = తోఁబుట్టువు, నివాసః = అధిష్ఠానము, శరణం = రక్షకుఁడు, సం. 'శరణం గృహరక్షిత్రోః' యని యమరము. సుహృత్ = మిత్రుఁడు, గతిః = ప్రాప్యము, నారాయణః = నారాయణుండే, అని = అట్లని, 'ససజుషో రుః' అతోరోరప్లుతాదప్లుతే' 'హశిచ' 'విసర్గస్య' యను సూత్రముచేత విసర్గలోపము, సుబుద్ధులకున్ బరాయణంబుగాన్ = నిఖిలమునకును బరమపదంబుగాన్, అతనిన్ = ఆనారాయణుని, ప్రతిపాదించు = తెలుపునట్టి, శ్రుత్యంతరంబుగలదు = మఱియొకశ్రుతి గలదు, అట్టిపరమేశ్వరుం గను

టకుక్ = తాదృశదేవునిం దెలిసికొనుటకు, తగినయోగంబు నెప్పెదక్ = అనుకూల మైన యోగమును వచించెదను. ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదంబు, వినుమని = ఆకర్ణింపు మని, ఇట్లనియెక్ = వక్ష్యమాణక్రమముగాఁ బలికెను.

తా. పూర్వకాలంబునఁ బరశురామునివలని వైరాగ్యము నొందినట్టి దివో దాసాత్మజుండైన ప్రతర్దనుం డనువాఁడు మోక్షేచ్ఛ గలవాఁడై జనార్దనునిం గానక ముందు నారాధింప నతఁడు ప్రత్యక్షమై నన్నుపాసన సేయు మనఁగా మహాత్మా యేమి నుపాసన సేయుమన్నట్టియర్థ మ్ముఁగా వలదనెను, నెట్లనఁగా మున్ను గర్భమునం దుండి యుండఁ దపంబునం గశ్యపునితోఁ దుల్యుఁ డైన వసిష్ఠుఁ డనుముని సూర్యుఁడు నేను జంద్రుఁడను నే నగ్నియును నేనను శరీరాంతరశబ్దము శరీరపర్యంతము వోవుటచేత నుభయశరీరగుండైనపరమాత్మం గూర్చి యనుసంధాన మొనర్చె నని తెలిపి జీవుఁడైన తా నుపాస్యుఁడను గానని జ్ఞానప్రష్ఠుఁ డనిన్ క్రతుఁడు నైనసంధాన న్యాయంబున నుపదేశించె నని వేదాంతసూత్ర వేదాంతశాస్త్రములయందు వివరింపఁబడియె ననియు, బ్రహ్మ శివ ఇంద్ర భూమి మొదలగు పంచభూతములు కాలమృత్యుప్రభృతి నిఖిలం బగు చిదచిత్ప్రపంచవిస్తారంబు లతనిశరీరంబు లనియు, నైనను శుద్ధం బగు నారాయణ స్వరూపమును పెక్కు మఱియొకస్వరూపమును భజింపఁగూడ దనియు, బ్రహ్మాదులను ధర్మార్థ కామకాంక్షు లుపాసన సేయుదురు గాని మోక్షార్థు లుపాసన సేయ రని స్మృతులు దెలుపుచున్న వనియు, జీవేశ్వరులకు నిత్యసంబంధంబనియు, మాతా పితా భ్రాతా వాసశ్శరణం సుహృద్గతి ర్నారాయణ యను నిఖిలంబు నా నారాయణుం డని తెలుపునట్టి కొన్ని శ్రుతు లున్న వనియు, నట్టి పరమేశ్వరుఁ గనుటకు సాధకంబైనయోగంబు గలదు, ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదంబు చెప్పెద వినుమని యిట్లనియెను.

ఖాండిక్యకేశిధ్వజసంవాదము

మ. జనకాఖ్యాఖిలరాజ మొప్పు నిమివంశంబందు ధర్మధ్వజుం
డనుభూజాని మితధ్వజాఖ్య వసుధాధ్యక్షుం జగద్రక్షణా
వనజాతాక్షుఁ గృతధ్వజాఖ్యుఁ గనియెన్ వారిద్దఱు న్నర్మదు
ర్ఘనవిజ్ఞానుఁ గ్రమంబునం గనిరి తత్ఖాండిక్యుఁ గేశిధ్వజున్. 14

టీ. జనకా...జనక - జనక = జనకుఁడను, ఆఖ్య = పేరుగల, అఖిలరాజము = సమస్తరాజులుగల. నిమివంశంబు = నిమి యను రాజుయొక్క వంశము, ఒప్పుక్ = తనరును (అనఁగా నా నిమివంశంబునఁ బుట్టినరాజుల కెల్ల జనకులను నామము గల దనుట), అందుక్ = ఆ నిమివంశమందు, ధర్మధ్వజుం డను = ధర్మధ్వజుండనునట్టి, భూజాని

=భూపతి, మితధ్వజాఖ్య = మితధ్వజుం డను పేరు గల, వసుధాధ్యక్షున్ = అవనీశుని, జగ...న్-జగత్ = జగత్త్రయొక్క, రక్షణా = పాలనయందు, వనజాతాక్షున్ = విష్ణువైనట్టి, కృతధ్వజాఖ్యున్ = కృతధ్వజుఁ డనువానిని, కనియెన్, వారిద్దఱున్ = వారిరువురును, క్రమంబునన్ = వరుసగా, కర్మఠున్ = యాగాదికర్మశీలుఁడైనట్టి, ఖాండిక్యున్ = ఖాండిక్యుఁ డనువానిని. ఘనవిజ్ఞానున్-ఘన = అధికమగు, విజ్ఞానున్ = జ్ఞానము గల (అనఁగా బ్రహ్మనిష్ఠుం డనుట). కేశిధ్వజున్ = కేశిధ్వజుఁ డనువానిని, కనిరి. యథాసంఖ్యాలంకారము.

తా. నిమివంశమునఁ బుట్టిన రాజులలో మిక్కిలి ఖ్యాతి గల జనకునకు, ఆ నిమివంశోత్పన్నుఁ డైనట్టి ధర్మధ్వజుం డనురాజు మితధ్వజుం డనునట్టియుఁ గృతధ్వజుం డనునట్టియు నిద్దఱు పుత్త్రులఁ గాంచెను. పిదప, వారిరువురును క్రమముగ ననఁగా మితధ్వజుఁడు ఖాండిక్యుఁ డనువానిని, కృతధ్వజుఁడు బ్రహ్మనిష్ఠుం డగు కేశిధ్వజుఁ డనువానిని గనిరి.

క. వా రిరువురుఁ దమలోపల
వేరము గొని రాజ్యకాంక్ష ఁ విజిగీషువులై
ఘోరాఘోరిం బోరిరి
బారాదిదినంబు లవని ఁ ప్రజలు దలంకన్. 15

టీ. వారిరువురు = ఆఖాండిక్యకేశిధ్వజులు, తమలోపలన్, వేరము గొని = వైరముఁ బెట్టికొని, రాజ్యకాంక్షన్ = రాజ్యాపేక్ష చేతను, విజిగీషువులై=జయేచ్ఛగలవారలై, ఘోరాఘోరిన్ = ఎడతెగక, బారాదినంబులు = పెక్కు దివసములు, అవని ప్రజలు = భూమియందలి ప్రజలు, తలంకన్ = భయపడఁగా, పోరిరి=జగడమాడిరి.

తా. పిమ్మట నాఖాండిక్యకేశిధ్వజు లిరువురును దమలో విరోధపడి రాజ్యాపేక్షచేత నొకని నొకఁడు జయింప నిచ్ఛ గలవారై భూమియందున్న ప్రజలు భయంపడునటులఁ బెక్కు దినములు ఘోర మగుయుద్ధ మొనర్చిరి.

బారాది—'క. బారాది సొమ్ము లుండఁగ, హారముఁ గైకొనుచుఁ జనియె నండజము.' పా. 4 ఆ. 'బారాసి' పాఠాం.

చ. పలపల వేగ నిచ్చలును ఁ బోఁజులు దీర్చి యతండు నాతఁడున్
వెలువడి వచ్చి యిక్షుమతిఁ వేణిక యేపిరిగాఁగ వీఁగుచున్
దలపడుచుం బెనంగఁగఁ గృతధ్వజనందను నైనికావలీ
హాళహాళికిం జెడ న్వాఁటెగ ఁ నార్తి మితధ్వజనందనుం డనిన్. 16

టీ. అతండున్ = అఖాండిక్యుఁడును, ఆతఁడున్ = ఆకేశిధ్వజుండును, నిచ్చలును = నిత్యమును, పలపల వేగన్ = తెల్లవాఱఁగా, పోఁజులుదీర్చి = బారులుదీర్చికొని,

వెలువడి = రణమునకువెళ్లివచ్చి, ఇక్షుమతివేణిక = ఇక్షుమతీనది, ఎపిరిగాఁగన్ = ఎల్లగాఁగను, పేఁగుచున్ = విక్రమించుచును, కలఁచుచున్ = తగులు పడుచును, పెనఁగఁగన్ = పోరఁగా, కృత...కిన్-కృతధ్వజనామకు = కేశిధ్వజునియొక్క, సైనిక= సేనాపతులయొక్క, ఆవళి = సమూహముయొక్క, హాళహాళికిన్ = రాపిడికి, ఆర్తిన్ = ఆపదచేత, మితధ్వజనందనుఁడు = ఖాండిక్యుఁడు, ఆజిన్ = యుద్ధమందు, చెదవిఱిఁగెన్ = పాఱిపోయెను.

తా. ప్రతిదివస మందును దెల్లవాఱఁగానే యిక్షుమతీనది నెల్లఁ జేసికొని పోఁజులు దీర్చుకొని జగడము సేయఁగాఁ గేశిధ్వజుని సేనాపతుల ధాటికి నిలువఁజాలక వెఱచి చెదవిఱిగి ఖాండిక్యుఁడు యుద్ధమందుఁ బఱవిడెను.

క. చెదవిఱిఁగి యడవిఁ బడి యెడ
నెడ గట్టులతుదలఁ గోటి యిడి లోఁ గడకున్
దడుకుఁ బొడిపించి యాకుల
గుడిసెల వసియించె మంత్రిగురుభటయుతుఁడై. 17

టీ. చెదవిఱిగి = పాఱిపోయి, అడవిఁబడి = అరణ్యముఁ బ్రవేశించి, ఎడనెడన్ = అక్కడక్కడను, గట్టులతుదలన్ = కొండలమీఁదను, కోటి యిడి = వేగు ఉంచి, లోన్ = లోపలను, కడకున్ = తుదవెళ్లను, తడుకుఁబొడిపించి = కంపపాతించి, ఆకుల గుడిసెలన్ = పర్ణశాలలయందు, మంత్రి...డై - మంత్రి = ప్రధానులతోడను, గురు = గురువులతోడను, భట = బంట్లతోడను, యుతుఁడై = కూడినవాఁడై, వసియించెన్ = ఉండెను.

తా. పరువిడి యరణ్యమునొచ్చి యక్కడక్కడ నున్న కొండల కొసలయందు వేగునుంచి లోపలఁ జుట్టును గంప నాటించి పర్ణశాలలయందు నాఖాండిక్యుఁడు మంత్రి పురోహిత భట సహితుండై వాసము సేయుచుండెను.

శా. ఆకేశిధ్వజుఁ డంత నా నృపునిరాజ్యం బెల్ల జేర స్ఫలం
బాకాంక్షింపక గెల్తు మృత్యువు నవిద్య [1]స్ఫుట్టకుండం దుదన్
జా కుండ న్వలెనంచు యోగనిరతిం జ్ఞానాశ్రయుండై మఖా
నీకంబు ల్రచియించు చం దొకటికిం దీక్షించి తా నున్నచోన్. 18

టీ. అంతన్ = పిమ్మట, ఆకేశిధ్వజుఁడు, ఆనృపునిరాజ్యంబెల్లన్ = ఖాండిక్యుని రాజ్య మంతయును, చేరన్ = తనకు రాఁగా, ఫలంబాకాంక్షింపక = యాగాది

---

1. స్ఫుట్టకుండుం, దుదన్ జాకుండు నఁది.

కర్మ ఫలంబులం గోరక, మృత్యువున్ = సంసారరూపమృత్యువును, గెల్తున్ = జయింతును, అవిద్యన్ = అజ్ఞానముచేత, పుట్టకుండన్ = మరలజనింపకుండ, తుదన్ = కడపట, చావుండదన్వలెన్ = చావకుండదగలెనను చును, యోగనిరతిన్ = యోగాసక్తిచేత, జ్ఞానాశ్రయుండై = జ్ఞానము నాశ్రయించినవాఁడై, మఖానీకంబు - మఖ = క్రతువులయొక్క, అనీకంబున్ = సమూహమును, రచియించుచున్ = ఒనరించుచు, అందున్ = ఆ క్రతువులయందు, ఒకటికిన్ = ఒకదానికొరకు, దీక్షించి = దీక్షఁ గైకొని, తాన్ = తాను, ఉన్నచోన్ = ఉండఁగా.

తా. పిమ్మట నా ఖాండిక్యుని రాజ్యమంతయుఁ బరస్వాధీనమై యుండఁగాఁ గర్మఫలంబుల నపేక్షింపక మృత్యువును గెలువవలె ననియుఁ నజ్ఞానముచేత మరలఁ బుట్టక కడపటఁ జావు లేకుండవలె ననియు నపేక్షించి యోగస్థితిచేత జ్ఞానము నాశ్రయించి యసంఖ్యేయంబు లగు క్రతువులు జేయుచు నందొక క్రతువునకు దీక్ష వహించి యున్న సమయంబున.

చ. పులు మఖశాలికానికటభూముల మేయుచు నేటివెంటఁ బె
ల్లలమెడునీఱముం దటాసి యామ్యపతాకన ఘు(ధ)ర్మ ధేను వా
కెలవుల నాడు వాలభుజగిం గని గోండ్రని యంగలార్చుచున్
గళగతఘంట మ్రోయ నుఱుకం బిడుగుం బలెఁ దాఁకి యుద్ధతిన్.

టీ. ఘు(ధ)ర్మధేనువు=యాగధేనువు, మఖశాలికానికటభూములన్=యజ్ఞశాలాసమీపభూములయందు, పులు = కసవును, మేయుచున్, ఏటివెంటన్ = నదివెంబడి, పెల్ల...న్-పెల్లలమెడు = మిగులదట్టమైన, ఈఱమున్ = పొదరింటిని, సూ. 'నస్స్యాత్తద్ధర్తోః' యని తద్ధర్మకవిశేషణమున కచ్చుపరమైనప్పుడు నకారాగమము రాఁగా నలమెడునీఱ మని యాయెను. తటాసి = సమీపించి, యామ్య..కనన్ - యామ్య = యమసంబంధియైన, పతాకనన్ = ధ్వజపట మనఁగా, ఆకెలవులనాడు = ఆపార్శ్వమునందుఁ గదలుచున్న, వాలభుజంగిన్ = (పులియొక్క) పామువంటితోఁకను, కని = చూచి, గోండ్రనియంగలార్చుచున్ = గోండ్రనిమిడుకుచును, గళగతఘంట-గళగత=మెడనున్న, ఘంట, మ్రోయన్ = ధ్వనించుచుండఁగా, ఉఱుకన్ = పరువెత్తఁగా, పిడుగుంబలెన్ = అశనివలె, తాఁకి = స్పృశించి, ఉద్ధతిన్ = వడిచేతను.

తా. యాగధేనువు యజ్ఞశాలాసమీపప్రదేశములందుఁ గసవు మేయుచు నేటివెంట దట్టమగు పొదరింటి నానుకొని యమసంబంధియైన ధ్వజపట మను నటుల నాపార్శ్వమునఁ గదలుచున్న పామువంటి పులితోఁకను జూచి గోండ్రని యంగ

లార్చుచు మెడ నున్న ఘుంట మ్రోయునటులఁ బసువిడినను వదలక పిడుగువలె వెంబడించి వడిచేతఁ దాఁకెను.

ఉ. గబ్బు సమక్షికం బయి మొగంబడువ, న్దరుపర్ణము ల్పడఁగ
ద్రొబ్బుచుఁ, గార్మొగిళ్లరొదతోఁ [1]బురణించెడు బొబ్బరింతగా
డ్పుబ్బి విసంజ్ఞగాఁగఁ జెవులూఁదిన వల్లవుఁ డుర్విఁ [2]గూలఁగా
బెబ్బులి గొంతుక్రోల్గఱచి పెల్లున మూర్పెడఁ ద్రెళ్లిదాఁటుచున్. 20

టీ. గబ్బు = దుర్గంధము, సమక్షికంబయి = ఈఁగలతోఁగూడినదై, మొగంబడువన్ = ముఖమునఁ గొట్టుచుండఁగా, తరుపర్ణముల్పడన్ = చెట్లనున్న యాకులురాలు నట్లుగా, ద్రొబ్బుచున్ = త్రోయుచును, కార్మొ...తోన్ - కార్మొగిళ్ల = వర్షాకాలపు మేఘములయొక్క, రొదతోన్ = ధ్వనితోడను, పుర...గాడ్పు - పురణించెడు = సమానమగునట్టి, బొబ్బరింత = అప్పటయొక్క, గాడ్పు = గాలి, ఉబ్బి=ఉల్బణమై, విసంజ్ఞగాఁగన్ = ఒడలెఱుఁగకుండునట్లుగాను, చెవులూఁదినన్ = కర్ణములఁ బ్రవేశింపఁగా, వల్లవుఁడు = గొల్ల, ఉర్విన్ = భూమియందు, కూలఁగాన్ = పడఁగా, బెబ్బులి = పెద్ద పులి, గొంతుక్రోల్ = గొంతుప్రోవి, కఱచి, పెల్లునన్ = అతిశయముచేత, మూర్పెడన్ = మూఁఱుమెడతో, త్రెళ్లన్ = పడునట్లుగా. దాఁటుచున్ = లంఘించుచును. ముందటి కన్వయము.

తా. ఈఁగలతోఁ గూడిన దుర్గంధము ముఖమునకుఁ గొట్టుచుండఁ జెట్లయందున్న యాకులు రాలునటుల నూఁకుచును మేఘధ్వనివంటి రొదచేత నిండియున్న అార్పు వలని గాలి యుబ్బి స్మృతి దప్పునట్లుగా, జెవులూఁదినఁ బసులకాపరియైన గొల్లవాఁడు నేలఁ బడఁగాఁ బెద్దపులి ధేనువు మెడ గొఱికి మాఱుమెడతోఁ బడునటుల దాఁటెను.

ఆ. తనువుఁ గొమ్ము గొరిజఁ గొనకుండ మలఁపుచుఁ
జప్పు డెసఁగఁ దోఁక నప్పళించి
శోణితంబుఁ గ్రోలుచునె నేర్పుమై ఘు(ధ)ర్మ
గవిని గవికి నీడ్చుకొనవసరమున. 21

టీ. ఆవ్యాఘ్రము, కొమ్మున్ = ఆగోవుయొక్క శృంగమును, గొరిజన్ = గొరిసెను, కొనకుండన్ = తాఁకకుండ, తనువున్=దేహమును, మలఁపుచున్ = మరలించుచు, చప్పుడెసఁగన్ = ధ్వనించునటుల, తోఁకన్ = వాలమును, అప్పళించి=లాటించి, శోణితంబున్ = రక్తమును, క్రోలుచున్ = పానము సేయుచు, నేర్పుమైన్ = నేర్పుతోను,

1. జెఱలాడెడు. 2. వ్రాలఁగా.

ఘర్మగవిన్ = యాగధేనువును, గవికిన్ = కొండగుహకు, కుడుచునవసరమునన్ = కుడుచు సమయమందు. మూఁడవది కన్వయము.

తా. ఆ పులి యాగగోవుయొక్క కొమ్ములు గోరిసెలుఁ దాఁకకుండ దానిశరీరము మరలిచి తన తోఁకను జాడించుచు రక్తపానము సేసి తన సామర్థ్యమునఁ గొండగవికి నీడ్చుచున్న సమయంబున.

చ. పొలమరు[1]లంగుఁ గూఁత లిడఁ భూసురు లన్నది [2]వార్చివార్చి ప్రాఁ
కుల తుద లెక్కి, చప్పటలు గొట్టి యదల్పఁగ, సాహిణీలు మా
వులఁ బఱపంగ, వైచి సెలవుల్ దెస నాకుచుఁ బోయె వృషమం
డలికయి [3]తూలుచు న్ఘుటఘుటధ్వని పారె మలంగి చూచుచున్. 22

టీ. అందున్ = అక్కడ, పొలమరులు = పొలముకాపరులు [పొలమరి యనఁగఁ గాఁపువు విశమరి దోఁచు(ఆం. భా. నానా. 49.)], కూఁతలిడన్ = కూఁతలు పెట్టఁగా, భూసురులు = బ్రాహ్మణులు, అన్నదిన్ = ఆనదియందు, వార్చివార్చి = సంధ్యవార్చి, ప్రాఁకులతుద లెక్కి = గోనప్రాఁకుల కెక్కి, చప్పటలుగొట్టి = చప్పట్లుగొట్టి, అదల్పఁగన్ = అదలింపఁగా, సాహిణీలు = రౌతులు, మావులఁబఱపంగన్ = గుఱ్ఱములనెక్కి పఱపుచుండఁగా, వైచి = ఆ ధేనువును విడిచి, సెలవులు నాకుచున్, దెసన్ = గొబ్బున, వృషమండలికయి = చెట్లు మెండుగ నుండుచోటికి, తూలుచున్ = తూఁగుచు, ఘుటఘుటధ్వనిన్ = ఘుటఘుట ధ్వనిచేసి, పారెన్ = పటిమాటికిని, మలంగిచూచుచున్ = మరలిమరలి చూచుచు ముందు ఏకన్వయము.

తా. ఆ ప్రాంతములందుఁ బొలమరు లిరుగుచుండి అరచి కూఁతలిడఁగా ఆ బ్రాహ్మణు లానదియందు సంధ్యవార్చి చెట్లపైకెక్కి చప్పట్లు గొట్టి యదలించుచుండ నంతలో రౌతులు గుఱ్ఱములనెక్కి వచ్చి పఱుపుచుండఁగా నా పెద్దపులి సెలవులనాకుచు శీఘ్రముగా మిగులఁ జెట్లు గలిగియున్నచోటికి ఘుటఘుటధ్వనిఁ జేయుచుఁ బలుమారు వెనుకఁ దిరిగి చూచుచు వెళ్ళెను.

క. చుఱుచుఱుకున నెత్తురు వెలి
కుఱుకుచు రొద సేయ, [4]నఱితిఁ దొడపిన యార్పుల్
పఱవ[5] మిడిగ్రుడ్లు వడఁకఁగఁ
గో అప్రాణముతోడఁ దన్ని (న్ను) కొను సమ్మోదవున్. 23

టీ. చుఱుచుఱుకునన్, నెత్తురు = రక్తము, వెలికిన్ = వెలుపటికి, ఉఱుకుచున్ = బయలువెడలుచు, రొదసేయన్ = చప్పుడు సేయఁగా, అఱితిఁదొడపిన = మెడగండి

1. లంది, లెందుఁగూ. 2. లోనవార్చి. 3. తేలుచు. 4. నఱుత నొదవిన. 5. మిడిగ్రుడ్లవణఁకుచు.

వలనసె, ఊర్పులు = నిట్టూర్పులు, పఱవన్ = వెడలఁగా, మిడిగ్రుడ్లు = మిట్టగ్రుడ్లు, పడఁకఁగన్ = పణఁకుచుండఁగా, కొఁనప్రాణముతోడన్ = కొనయునుసురుతోడ, తన్నికొను = తన్నుకొనుచున్న, అమ్మొదవున్ = ఆగోవును.

తా. సుగమము.

సీ. విన్నవించుటయు ఋత్విజులఁ బ్రాయశ్చిత్త
మడిగె రా, జడిగిన నడుగు మనిరి
వారు కసేరువుఁ దా రెఱుంగక పోయి
యతఁడును శునకుని నడుగు మనియె
నతఁడు దాను నెఱుంగ నని పల్కె, [1]నృప విను
మా ఋత్విజులపిండు నాకసేరు
వేను నెఱుంగలే, మిఁక నొక్కయే మెకా,
దిల మఱి యెవ్వాఁడు నెఱుఁగఁ, డెవ్వఁ

తే. డేని సప్తాంగములు నీకు [2]నిచ్చి చెట్లు
వట్టి పెన్నాలతిప్పలు వట్టి తిరుగు
నట్టిఖాండిక్యుఁ డొక్కఁడ యరయ నెఱిఁగె
నే నెఱుఁగు; వేఁడు మది కజ మేని' యనిన. 24

టీ. విన్నవించుటయున్ = ధేనువుకథను రాజునకుఁ దెలుపఁగా, రాజు, ఋత్విజులన్ = ఋత్విజులను, ప్రాయశ్చిత్త మడిగెన్, అడిగినన్ = అడుగఁగా, వారు, తా రెఱుంగకపోయి = తా మెఱుంగక, కసేరువున్ = కసేరువను ఋషిని, అడుగు మనిరి, అతఁడును = ఆకసేరువును, శునకునిన్ = శునకమహర్షిని, అడుగుమనియెన్, అతఁడు = ఆశునకుండు, తానున్ = తానును, ఎఱుఁగన్ = ఎఱుఁగను, అనిపల్కె = అట్లని చెప్పి, నృపా = ఓరాజా, వినుము = ఆలకింపుము, ఆఋత్విజులపిండును = ఋత్విక్సమూహమును, ఆకసేరువును, ఏనున్ = నేనును, ఎఱుంగలేము = ఎఱుఁగఁజాలము, ఇఁకనొక్కయేమెకాదు = ఒకమేముమాత్రమెయెఱుంగనివారముకాము, ఇలన్ = భూమియందు, ఎవ్వాఁడును = ఎట్టివాఁడును, ఎఱుఁగఁడు = తెలిసికొనఁడు, ఎవ్వఁడేని = ఎవ్వఁడైన, నీకు, సప్తాంగములు = స్వామ్యమాత్య సుహృత్కోశ రాష్ట్రబల దుర్గము లనియెడి సప్తాంగములను, ఇచ్చి = ఒసంగి, చెట్లువట్టి = వృక్షములంబట్టి,

1. కృప. 2. నిచ్చవిరిగి చెట్టు చెన్నాళ్ల తిప్పలు వట్టితిరుగు.

పెన్రాలతిప్పలువట్టి = పెద్దతాటి గుట్టలఁబట్టి, తిరుగుక్ = సంచరించుచున్నవాఁడో, అట్టి ఖాండిక్యుఁడు, ఒక్కండ = ఒకఁడుమాత్రమె, అరయక్ = విచారింపఁగా, ఎఱిఁగెనేని = ఎఱింగియుండెనేని, ఎఱుఁగుక్ = ఎఱిఁగియుండును, అది = అడుగుట, కర్జమేని = కర్తవ్యమాయెనా, వేఁడుము = అడుగుము, అనినక్ = అనఁగా.

తా. అఘుర్మధేనువుయొక్కవృత్తాంతము రాజునకు విన్నవింప నతఁడు ఋత్విజులను బ్రాయశ్చిత్త మడుగఁగాఁ దమకుఁ దెలియదు గానఁ గసేరు వనుఋషి నడుగు మనిరి. వాని నడుగఁగ నాక సేరువు శునకుని నడుగు మనియె; వాశునకు నడుగఁగా నతఁడు నాకుం దెలియ దని పల్కె, ఋత్విజులకును గసేరువునకును నాకును దెలియదుగదా, భూమియం దెవ్వరికిని దెలియదు, తెలిసియున్నయెడ నెవ్వఁడు సప్తాంగముల నీ కిచ్చి యడవిపాలై చెట్లు గుట్టలువట్టి తిరుగుచున్నవాఁడో యట్టి ఖాండిక్యునికిఁ దెలిసియుండవచ్చును గాన ప్రాయశ్చిత్త మడుగుట యవశ్యముగాఁ గర్తవ్యమాయెనేని యతని నడుగవలయు నని చెప్పెను.

చ. నరపతి [1]పల్కె, 'మానివర! నారిపు నిష్కృతి [2]వేఁడఁబోయిన
ధర హతుఁ జేసెనేని సవ! నంపుఫలం బొడఁగూడుఁ; గాక మ
త్సరగతిఁ జెప్పెనేని మఖ! తంత్ర మతంత్రముఁ గాక పూర్ణమౌ;
నిరుదెఱఁగు న్మదీప్సితమె! యేఁ గెద నంచు రథాధిరూఢుఁడై. 25

టీ. నరపతి = రాజు, పలికెక్ = అశునకునితో ననియెను, మానివర = మునిశ్రేష్ఠుఁడా, నారిపుక్ = నాశత్రువును, (ఖాండిక్యుని) నిష్కృతిక్ = ప్రాయశ్చిత్తమును, వేఁడఁబోయినక్ = అడుగఁబోతినేని, అతఁడు నన్ను, ధరక్ = నేలపై, హతుఁజేసెనేని = చంపెనా, సవనఫలంబు = యజ్ఞఫలంబు, ఒడఁగూడుక్ = సిద్ధించును, కాక = అట్లుకాక, అమత్సరగతిక్ = మత్సరపుమార్గము విడిచి, చెప్పెనేని = ప్రాయశ్చిత్తము వచించినయెడ, మఖతంత్రము = యజ్ఞకృత్యము, అతంత్రముగాక = క్రమము తప్పక, పూర్ణమౌక్ = నెఱవేరును, ఇరుదెఱఁగుక్ = రెండువిధములును, మదీప్సితమె = నాకుఁ గోరఁబడినవే, ఏఁగెద నంచుక్ = పోయెద నని, రథాధిరూఢుఁడై = అరదము నెక్కినవాఁడై.

తా. ఆకేశిధ్వజుం డనురాజు శునకునితో నోయిమునిశ్రేష్ఠుఁడా! నాయొక్క శత్రువగుఖాండిక్యునిఁ బ్రాయశ్చిత్త మడుగఁబోయిన సమయంబున నేలపైఁ జంపెనేని యజ్ఞమధ్యంబున శరీరము విడుచుటచేత యజ్ఞఫలము చేకూరును. లేక మాత్సర్యము వదలి

1. పల్కె. 2. వేఁడఁబోవ.

ప్రాయశ్చిత్తము సెప్పెనేని యజ్ఞానుష్ఠానము పరిసమాప్తి నొందును. కాన నీరెండు విధంబులు నా మనోరథంబు లగుటచేతఁ బోయెద నని చెప్పి రథము నెక్కెను.

క. హరిణాజినో త్తరీయుఁడు
నిరాయుధుఁడు నగుచు నతనినెల వగునడవిన్
జొరఁ [1]గొట్టికాండ్రు కెక్కెముఁ
బరికించి యెఱింగి కలయఁబడి కూఁత లిడన్. 26

టీ. హరి...డు-హరిణాజిన = జింకచర్మము, ఉత్తరీయుండు = పైవస్త్రముగాఁ గలవాఁడును, నిరాయుధుఁడును = ఆయుధము లేనివాఁడును, అగుచున్ = ఐ, అతని నెలవగు = ఆఖాండిక్యుని స్థానమైన, అడవిన్ = అరణ్యమును, చొరన్ = ప్రవేశింపఁగా, కొట్టికాండ్రు = అచ్చటనున్న వేఁటవాండ్రు, కెక్కెముఁ బరికించి = కెక్కెమును జూచి, ఎఱింగి = కేశిధ్వజుఁడని తెలిసి, కలయఁబడి = గూడి, కూఁతలిడన్ = కూఁతలు పెట్టఁగా. ముందఱి కన్వయము.

తా. జింకచర్మము నుత్తరీయంబుగా ధరించి నిరాయుధుండై యా ఖాండిక్యునకు నివాసస్థాన మగునడవిఁ జొచ్చి పోఁగా నచ్చట నుండు వేఁటకాండ్రు కెక్కెముఁ జూచి కేశిధ్వజరాజని యూహించి కలసి కూఁతలుపెట్ట సాగిరి.

ఆ. వలస బెదర నృపతికలఁగక [2]ప్రజవగ
లార్పఁ బనిచి కనుమలందు నిలువ
వేలు వేఱ యేర్చి విలుమందిఁ బనిచి తాఁ
దడుకు పెండె మలుక వాడమ వెడలి. 27

టీ. వలస బెదరన్ = వలసవచ్చియున్న జనము భయపడఁగా, నృపతి = ఖాండిక్యుఁడు, కలఁగక = చలింపక, ప్రజవగలు = జనులచింతలు, ఆర్పన్ = మాన్పుటకు, పనిచి = కొందఱఁ బంపి, కనుమలందు నిలువన్ = గండ్లుకాచుటకు, విలుమందిన్ = విలుకాండ్రను, వేలువేఱయేర్చి = ఏర్పఱచి, పనిచి = పంపి, తాన్ = తాను, అలుక= కోపము, పొడమన్ = అంకురింపఁగా, తడుకుపెండెము = తెట్టువాకిటి తలుపు, వెడలి = వెళ్లివచ్చి. ముందఱి కన్వయము.

తా. వలస వచ్చియున్న ప్రజలు బెదరఁగా నాఖాండిక్యుఁడు చలింపక ప్రజల గోడు మాన్పుటకుఁ గొందఱ నియమించి గండ్లు గాచుటకు విలుకాండ్ర నేర్పఱచి పంపి తాను గోపయుక్తుండై తడికపెండెము వెడలి వచ్చెను.

1. కొటికాండ్రు. 2. ప్రజపోక.

క. వచ్చు రిపుఁ [1]జూపులనె చుఱుఁ
బుచ్చుచు సిరిఁ గొనుట మగుడఁ బొడముట రుష[2]ము
చ్చిచ్చునను వెచ్చమరి వి
ద్యుచ్చలచాపజ్యఁ దూపుఁ దొడుగుచుఁ బలికెన్. 28

టీ. వచ్చురిపున్-వచ్చు = తనదిశకువచ్చెడి, రిపున్ = శత్రుఁడైనకేశిధ్వజుని, చూపులనె = చూపులచేతనే, చుఱుబుచ్చుచున్ = దహించుచు, సిరిఁగొనుట=రాజ్యముఁ దీసికొనుట, మగుడఁబొడముట = మరలవచ్చుట, రుష = రోషము గలుగుట (యనుసీ), ముచ్చిచ్చునను = మూఁడగ్నులచేతను, వెచ్చమరి=వేఁడిగలిగి, విద్యు...జ్యన్-విద్యుత్ = మెఱుపువలె, చల = కదలుచున్నట్టి, చాపజ్యన్ = వింటియల్లెయందు, తూఁపుదొడుఁగుచున్ = బాణముఁదొడుఁగుచు, పలికెన్ = వచించెను.

తా. తనదిక్కునకు వచ్చుచున్న కేశిధ్వజుని ఖాండిక్యుండు చూపులచేతనే దహించుచు రాజ్యముఁ దీసికొనుటయు మరల వచ్చుటయు రోషము గలుగుటయు నీ మూఁడు విధంబులైన యగ్నిచేత వేఁడిమిని బొంది మెఱుపువలెఁ జపలమైనట్టి వింటియల్లెయందు బాణముఁ దొడుఁగుచుఁ బలికెను.

మ.'ధన ధాన్య ద్విరద దాశ్వ గో[3]ధనసమేతం బెల్ల [4]సామ్రాజ్యమున్
గొనియుం జాలక తాటకేయ పల భుక్కూటాకృతిం జింకతో
లున నాచ్ఛన్నుఁడవై ప్రశాంతుగతి మాలోఁ జొచ్చిప్రాణంబులన్
గొన [5]నేతెంచితె దుర్మతీ! కెడపెదన్ఘోరంపుభల్లంబున(ల)న్.' 29

టీ. ధన...బు - ధనము. ధాన్యము, ద్విరద = ఏనుఁగులు, అశ్వములు, గోధన = గోవు లనెడి ద్రవ్యములతో, సమేతంబు = కూడిన, ఎల్లసామ్రాజ్యముం గొనియున్ = సామ్రాజ్య మంతయుఁ గైకొనియును, చాలక = తృప్తినొందక, తాట...తిన్ - తాటకేయ = తాటకాపుత్రుఁడైన, పలభుక్ = మాంసభక్షకుఁడైన మారీచునియొక్క, కూటాకృతిన్ = కపటాకారముతో, ని. 'మాయానిశ్చల యంత్రేషు కైతవానృతరాశిషు, అయోఘనే శైలశృఙ్గే సీరాఙ్గే కూటమస్త్రియాం' అని యమరము. జింకతోలునన్ = కృష్ణాజినముచేత, ఆచ్ఛన్నుఁడవై = కప్పఁబడినవాఁడవై, ప్రశాంతుగతిన్ = శాంతునిఁబలె, మాలోన్ = మాలోపల, చొచ్చి = ప్రవేశించి, ప్రాణంబులున్ గొనన్ = ప్రాణములనుం దీసికొనుటకు, ఏతెంచితె = వచ్చితివా, దుర్మతీ = ఓరిదుర్బుద్ధీ, క్రూరంపుభల్లంబునన్ = ఘోరమైనయమ్ముచేత, కెడపెదన్ = పడవేసెదను.

---

1. జూచుటయు మఱిఁ. 2. ముచ్చిచ్చున లా వెచ్చఁగ. 3. గణ. 4. సామగ్రి 5. నేతెంచెదె.

తా. ధనధాన్యాది సకల సామ్రాజ్య సమృద్ధం బగు రాజ్యముం గైకొనియును తృప్తి లేక మాయావేషము ధరియించిన మారీచునిం బలె జింకతోలుం గప్పుకొని వచ్చి మాలోం జొచ్చి మదీయ ప్రాణంబుల హరింప వచ్చితివా దుర్బుద్ధీ! నిన్ను బెడిదపుబాణమునం బడ వేసెద నని ఖాండిక్యుండు పచించెను.

మ హా స్ర గ్ధ ర

అనినం జేయెత్తి "యోహో! కి యలుగక విను; కానాతతాయి న్నృపా
మాంద్యంబున వైకల్యంబు యాగంబునకుం బొడమ నేం భూసురశ్రేణి వేఁడన్
నిను నావేదించి పంపె కి 'న్నృపయతఁడెఱుంగుఁ గన్నిష్కృతిన్ వేఁడుపో పొ'
మ్మని కోప మ్మైనరోపమ్మయిన విడువు, మెకిట్లైన మే లింక" నన్నన్. 30

టీ. అనినన్ = ఇట్లనఁగా, కేశిధ్వజుండు, చేయెత్తి = హస్తముం బైకెత్తి, ఓహో, అలుగక = కోపింపక, వినుము = ఆకర్ణింపుము. ఆతతాయిన్ = వధోద్యతుండను, (వధార్హుం డనియుం జెప్పవచ్చును), కాన్ = కాను, శ్లో. 'అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్ధనాపహః, క్షేత్రదారాపహర్తారౌ షడేతే హ్యాతతాయినః, ఆతతాయినమాయాంతం హన్యా దేవావిచారయన్' అని మనుస్మృతి ప్రమాణంబునన్ = మాంద్యముచేత, యాగంబునకున్ = యజ్ఞమునకు, వైకల్యంబు = వికలత్వము, పొడమన్ = పుట్టఁగా, ఏన్ = నేను, భూసురశ్రేణిన్ = విప్రసంఘమును, వేఁడన్ = ప్రాయశ్చిత్త మడుగఁగా, నృప = రాజా, అతఁడు = ఖాండిక్యుఁడు, ఎఱుఁగున్ = తెలిసినవాఁడు, నిష్కృతిన్ = ప్రాయశ్చిత్తమును, వేఁడుము = అడుగుము, పో పొమ్మని, నినున్ = నిన్ను, ఆవేదించి = నిరూపించి, పంపెన్ = పైనము సేసెను. కోపమ్మైనన్ = కోపము నైనను, రోపమ్మయినన్ = బాణము నైనను, ని. 'పత్త్రీ రోప ఇషుర్ద్వయోః' అని యమరము. విడువుము, ఎట్లైనన్ = ఏవిధం బైనను, ఇంకన్ = ఇఁక మీఁదను, మేలు = క్షేమము, అన్నన్ = అనఁగా.

తా. ఖాండిక్యుండు చంపెద ననఁగా విని కేశిధ్వజుండు చేయెత్తి "ఓహో కోపింపకుము. మఱి 'హన్యాదేవావిచారయన్' అను మనువచన ప్రకారము విచారింపకయే వధించుటకు నే నాతతాయిని గాను. బుద్ధిమాంద్యమువలన జన్నమునకు వైకల్య మొదవఁగా, విప్రసంఘమును ప్రాయశ్చిత్తము వేఁడ నందులకు, 'నోయి రాజా! యా ఖాండిక్యునకుం దక్క నెవ్వరికిం దెలియదు గాన, నతని వేఁడుము పొ'మ్మని నిన్నావేదించి పనిచిరి గాన వచ్చితిని. రోషమును వదలి ప్రాయశ్చిత్తము సెప్పినను లేక బాణమును విడిచి వధించినను, నిఁకముం దేవిధం బైనను క్షేమంబే" యని పలికెను.

వ. అనిన నతండు తరుషండంబు సొచ్చి, మంత్రి పురోహిత ప్రభృతి సుహృజ్జనంబులకుఁ దద్వృత్తాంతం బంతయుం జెప్ప, మంతనంబునకుం జొచ్చినమంత్రు లిట్లనిరి.

టీ. అనినన్ = ఆకేశిధ్వజుఁడు ఇట్లు చెప్పఁగా, అతఁడు = ఆఖాండిక్యుఁడు, తరుషండంబు సొచ్చి = చెట్లగుంపులోఁ బ్రవేశించినవాఁడై, మంత్రి పురోహిత ప్రభృతి సుహృజ్జనంబులకున్ = ప్రధానులు పురోహితులు మొదలుగాఁ గల ఆప్తజనంబులకు, తద్వృత్తాంతంబు = ఆకేశిధ్వజునియొక్క వృత్తి, చెప్పన్ = చెప్పఁగా, మంతనంబునకున్ = ఆలోచించుటకు, చొచ్చిన = ప్రవేశించిన, మంత్రులు = ప్రధానులు, ఇట్లనిరి.

తా. సుగమము.

క. 'పాలుగలవాఁడు మన కొం
జాలి యిడక తానె(న) తారసానకు వచ్చెన్ ;
వేళ యిదె, లెమ్ము, నృప! కృప
చాలు న్గారాను మేపి చంపకు ప్రజలన్. 32

టీ. పాలు గలవాఁడు=దాయాదుఁడగునట్టివాఁడు, మన కొంజాలి యిడక = మన కొక వ్యథపెట్టకయే, తానె, తారసానకు వచ్చెన్ = కలపడుట కేతెంచెను. 'విస్మృతో క్వచిచ్ఛలోపో మోర్ధఘ్నిశ్చాత ఆదిమస్య భవే' త్యను సూత్రముచేత ములోపమును బూర్వపర్ణ దీర్ఘంబును గలిగె. వేళ యిదె = సమయమిదె, నృప! = రాజా, కృప చాలును=దయచేసినది చాలును, ప్రజలను = మీ ప్రజలను, కారాను మేపి = ముదికూరఁ దినిపించి, చంపకుము = వధింపకుము, లెమ్ము.

తా. మంత్రులు 'దాయాదుఁ డైనవాఁడు మన కొకశ్రమ సేయక తానే తారసమునకు వచ్చెఁ గాన నిదె సమయము; రాజా! శత్రునివిషయము మీదయ చాలును, మీ సేవకు లగు ప్రజలను ముదికూరఁ దినిపించి చంపకుము, శీఘ్రముగ యుద్ధమునకు లెమ్ము.

ఉ. అంటలు గట్టి [1]చేలకును నాండ్రును బిడ్డలుఁ గూడఁగోయఁబోఁ,
గంటకము ల్పదాగ్రములఁ గాఁడఁగ దూసినవొప్పిఁ గూయిడన్'
గంటికి నిద్ర గాన కొదుగంబడి వేఁగెద మిందు; నొక్కమా
కంటయ కాదు, నీవు వడు నట్టియవస్థ వచింప శక్యమే. 33

టీ. ఆండ్రును = భార్యలును, 'సిత్యం దారాదేశ్చ స్యా ల్లో ర్లలయో రుకా చ తత్రస్త' అను సూత్రముచేత నాండ్రు, బిడ్డలు, అంటలుగట్టి = గుంపులు గట్టుకొని,

1. చెల్కోలకు, చెల్కలకు. 2. పదాబ్జములఁ గాఁడ నొదర్చిన నొప్పిఁ గూయిడన్.

చేలకున్ = క్షేత్రములకు, కూరఁగోయఁబోన్, కంటకముల్ = ముండ్లు, పదాగ్రములన్ = కాళ్లకొనలయందు, కాడఁగన్ = నాటఁగా, దూసిననొప్పిన్ = విడఁదీసిననొప్పిచేత, కూయిడన్ = కూఁతలువెట్టఁగా, కంటికినిద్ర గానక = కంటికినిద్రయెఱుంగక, ఒదుగంబడి = ఒదిగి, వేఁగెదము = వేఁగుచున్నారము, ఒక్కమాకంటయుకాదు = మాకుమాత్ర మనుటే కాదు, ఇందున్ = ఇక్కడ, నీవు పడునట్టియవస్థ = నీవు పడుకష్టము, వచింపన్ శక్యమే = చెప్పఁదరమా.

తా. ఆంధ్రుని బిడ్డలును పొలములయందుఁ గూరలు గోయఁ బోవుతఱిఁ గాళ్ల ముండ్లు నాటినం గీయఁగానే నొప్పిచేతఁ గూఁతలిడఁ గంటికి నిద్ర పట్టక యిచ్చట నొదిగికొని వేఁగుచున్నార మిట్టిశ్రమ మాకుమాత్రమె కాదు నీవు పడునట్టియవస్థయుఁ జెప్పఁదరము గాకున్నది గదా.

తే. స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశజనపదబల
దుర్గములు స్వామి గలిగినఁ ॥ [1]దొలుతఁ గలవు
అంగి సుఖియైన నంగంబు ॥ లటకు మునుపె
చాల సుఖు లౌట మనకు ॥ దృష్టంబు గాదె? 34

టీ. స్వామ్య...లు-స్వామి = రాజు, అమాత్య = మంత్రులు, సుహృత్ = ఆప్తులు, కోశ = భండారము, జనపద = దేశము, బల = చతురంగబలము, దుర్గములు = కోటలు, ఇవి, స్వామి = ప్రభువు, కలిగినన్ = కలిగినట్లాయెనేని, తొలుతఁగలవు = అమాత్యాదులు మున్దే కలరు, అంగి = శరీరి, సుఖియైనన్ = సుఖముగలవాఁడాయెనేని, అంగంబులు = కరచరణాదులు, అటకుమునుపె = అంతకుముందఱనే, చాలసుఖు లౌట = మిగుల సుఖముగల వౌట, మనకు దృష్టంబుగాదె = మనకు దృష్టాంతముగావా? అలం. అప్రస్తుతప్రశంస, అర్థాంతరన్యాసము.

తా. స్వామ్యమాత్యాది సప్తాంగములు రాజుగలిగెనేని యటకు మున్నె యమాత్యాదులుం గలరు. శరీరి సుఖియైన యెడఁ గరచరణాద్యవయవములు మున్నె సుఖంబులం బడసి యుండుట మనకు దృష్టాంతముగా నుండ లేదా యని నుడివిరి.

క. అతనిపనిఁ దీర్ప గాజ్య
ద్వితయము నినుఁ జేరు నెట్టివెరవున నైనన్
క్షితిపుల కరిజయము ధనో
న్నతియుఁ బ్రజా[2]నీతిరక్షణము ధర్మంబుల్. 35

---

1. తొలుతె కలుగు. 2. సదయ.

టీ. అతనిఁ బనిఁదీర్పన్ = ఆ కేశిధ్వజునిం జంపితివేని, రాజ్యద్వితయము = మీ యుభయుల రాజ్యములు, నినున్ = నన్ను, చేరున్ = పొందును. ఎట్టివెరవున నైనన్ = ఏయుపాయముచేతనైనను, అరిజయము=శత్రుసంహారము, ధనోన్నతియున్=ధనమార్జించుటయు, ప్రజానీతిరక్షణము = ప్రజలయొక్క నీతి చెల్లించుటయు, ఇవి, క్షితిపులకున్ = రాజులకు, ధర్మంబుల్ = ధర్మములు.

తా. ఆ కేశిధ్వజుని వధియించితివేని మీ యిరువుర రాజ్యములు నిన్నుఁ జేరును. ఎట్టి నేర్పుచేతఁ గాని శత్రుసంహారము సేయుటయు ధన మార్జించుటయుఁ బ్రజలను నీతి ప్రకారముగఁ బాలించుటయు నివి క్షత్త్రియ ధర్మంబులు.

క. అన్యాయంబున దుస్సహ
మన్యుం డగు ప్రబలరిపుని మడియించిన ధ
ర్మన్యక్కృతి కగు నిష్కృతి
సన్యాయంబుగఁ బ్రజాళి సంరక్షింపన్. 36

టీ. దుస్సహమన్యుం డగు = సహింపరాని యాగ్రహముగలవాఁడైన, ప్రబలరిపునిన్ = బలవంతుఁడైనశత్రువును, అన్యాయంబునన్ = అనీతిచేత, మడి...కిన్- మడియించిన = మడియించుటవలని, ధర్మన్యక్కృతికిన్ = ధర్మతిరస్కారమునకు, ప్రజాళిన్ =ప్రజలసంఘమును, సన్యాయంబుగన్=న్యాయయుక్తముగా, సంరక్షింపన్ = పరిపాలింపఁగా, నిష్కృతి=అదె ప్రాయశ్చిత్తము, అగున్.

తా. మిగుల రోషయుక్తుఁడైన శత్రువు నన్యాయముగ వధియించిన పక్షమున ధర్మ తిరస్కారమగు నందులకు న్యాయముగా దయతోఁ బ్రజాపాలన మొనరించిన యెడ నదియె ప్రాయశ్చిత్త మగుఁ గాన; నిరాయుధుఁడై వచ్చిన పగవానిం జంపినయెడఁ బ్రాయశ్చిత్త మొనరింప వచ్చు నని చెప్పిరి.

క. తనరాష్ట్రము చెడ వచ్చిన
ననిమిషపతి విప్రుఁ డనక యాచార్యుఁ ద్రిశీ
ర్షునిఁ దునుమఁడె విడువుము దయ
నిను నమ్మినప్రజలు నవయ నీ దయ యేలా? 37

టీ. తనరాష్ట్రము = తనరాజ్యము, చెడవచ్చినన్ = హానిఁజెందరాఁగా, అనిమిష పతి = దేవేంద్రుఁడు, విప్రుఁ డనక = బ్రాహ్మణుఁ డనక, ఆచార్యున్ = గురువైనట్టి, త్రిశీర్షున్ = విశ్వరూపుని, తునుమఁడె = వధింపఁడా, దయన్ = శత్రునిమీఁది కృపను, విడువుము = వదలుము, నిను నమ్మినప్రజలు, నవయన్ = కష్టపడఁగా, నీదయ = నీకృప, ఏలా = ఏటికి.

తా. దేవేంద్రుండు తన రాజ్యమునకుఁ గీడొనరించుచున్న యాచార్యుం డగు విశ్వరూపుని బ్రాహ్మణుం డని విచారింపకయే వధింపలేదా? శత్రునిమీఁద నున్న కృప విడువుము. నిన్ను నమ్మియుండు ప్రజలు కష్టపడుచుండఁగా నీ దయవలన నేమి ప్రయోజనం బని పలికిరి.

క. శిష్టు నిను నింతఁ జేసిన
దుష్టాత్మునిఁ బిలుకుమార్చి దురితము విడవన్
నష్టంబుగ భూవల్లభ!
యిష్టాపూర్తములు సేసి యొసఁగఁగ రాదే? 38

టీ. భూవల్లభ = రాజా! శిష్టున్ = శిష్టుఁడవైనట్టి, నినున్ = నిన్ను, ఇంతఁ జేసిన, దుష్టాత్మునిన్ = దురాత్ముని, పిలుకుమార్చి = చంపి, విడవన్ = విడ్వుటకు, దురితము = పాపము, నష్టంబుగన్ = నశించునట్లుగ, ఇష్టాపూర్తములు సేసి = క్రతువులు వాపీకూపాది నిర్మాణములు సేసి, ని. "ఇష్టం క్రత్విష్టం పూర్తం ఖాతాదికర్మచ" యని యమరము. ఎసఁగఁగ రాదే = ఒప్పరాదే.

తా. పూజ్యుఁడ వైన నిన్ను నిట్లు పెట్టిన దుష్టుం డగు శత్రునిం జంపి పిదపఁ బాపములు పోవుటకుఁ గ్రతువులు వాపీ కూపాది ధర్మములు సేయఁ గూడదా యని వచించి రనుట.

తే. ఇంక రెన్నాళ్లు సూచి, నీవంకఁ దెగువ
గలుగకుండినఁ బ్రజ లూళ్లు దలఁచి పోవ
వానివగుటయె యుండె, వీహీనసంధి
నతనిఁ గనుటొండె గా కొండువమతము గలదె? 39

టీ. ఇంకన్ = ఇఁకను, రెన్నాళ్లు సూచి = రెండుదినములు సూచి, నీవంకన్ = నీయందు, తెగువ = తెంపు, కలుగకుండినన్ = లేకయుండెనేని, ప్రజలు = జనులు, ఊళ్లు దలఁచిపోవన్ = స్వమతమయియూళ్లు స్మరించి లేచిపోయినయెడల, వానివగుటయె యుండె = మునివగుటగాని, హీనసంధిన్ = హీనమగుసంధిచేత, అతనిఁ గనుటొండె = ఆకేశిధ్వజునిఁ జేరుటఁగాని, ఈరెండువిధములు దక్క, ఒండుమతము = గౌరవమైన మతి యొక మార్గము, కలదె = కలదా? లే దనుట.

తా. రాజా! ఇఁకమీఁద రెండు దినములు సూచి జనులు నీయందుఁ దెగువపుట్టకుండెనేని వారి వారి యూళ్లు తలంచుకొని వెళ్లెదరు. పిదప నీవు మునివృత్తి నాశ్రయింపవలెను; లేక యతనితో హీనసంధియైనను జేయవలయును. ఈరెండువిధములు దక్క గౌరవం బైనమతియొకమార్గము లే దనిరి.

క. జనవర ! తపమునకుం జొ
చ్చినఁ గన్నులు [1]మూసికొంటె సెల, వింతియ కా
క నిదిధ్యాసకు బ్రహ్మం
బెనయునె పరిభవము(పు)శల్య మెదలోఁ మెఱమన్. 40

టీ. జనవర = రాజా ! పరిభవము(పు)శల్యము=అవమాన మనెడి ములుఁగు, ఎదలోన్ = హృదయమున, మెఱమన్ = మెఱయుచుండఁగా, తపమునకున్ = తపస్సునకు, చొచ్చినన్ = ప్రవేశించినను, కన్నులు మూసికొంటె = కన్నులు మూసికొనుటయో, సెలవు=ప్రయోజనము, ఇంతియ కాక = ఇంతేకాని. నిదిధ్యాసకున్ = ఏకాగ్రధ్యానమునకు, బ్రహ్మంబు = పరబ్రహ్మము, ఎనయునె = సంఘటించునా?

తా. ఓ రాజా ! తపము చేసినప్పుడు కేవలము కన్నులు మూసికొనుటయే ప్రయోజనము గాని తిరస్కార మనియెడియలుగు హృదయమందు మెఱయుచుండఁగా బ్రహ్మానుసంధాన మనుకూలింపదు.

క. అవమతిఁ బితృఘ్ను లగుభూ
ధవుల వెదకి పిల్లపిల్ల తరము దునిమి భా
ర్గవుఁడు ముని యయ్యె; మఱి వై
భవము వలదు శాంతి కైనఁ బగ దెగ కగునే. 41

టీ. అవమతిన్ = అవమానముచేత, పితృఘ్నులగు = తండ్రినిఁ జంపినట్టి, భూధవులన్ = రాజులను, వెదకి, పిల్లపిల్లతరము = పిల్లలను సహితము వరుసగా, దునిమి = చంపి, భార్గవుఁడు = పరశురాముఁడు, మునియయ్యెన్ = జడదారి యయ్యెను, మఱి = మఱియును, వైభవము = ప్రభుత్వము, వలదు = అక్కఱ లేదు, శాంతికైనన్ = ఉపశాంతికైనను, పగదెగక = పగఁదీర్చికొనక, అగునే = సిద్ధించునా, సిద్ధింప దనుట. అప్రస్తుతప్రశంస, అర్థాంతరన్యాసము.

తా. పరశురాముం డవమానము చేతఁ దనతండ్రినిఁ జంపిన రాజులను వెదకిపిల్లపిల్లతరము చంపి పిమ్మట మౌని యయ్యెను. కాన నటువలెఁ బ్రభుత్వము వలదు. పోనీ, శాంతికైనను బగఁ దీర్పకయె సిద్ధింప దని పరిష్కారము.

తే. పగయు వగయును లేక యేపాటి గన్న
నలరు సామాన్యసంసారి కగుట మేలు
మదిఁ (జిత) దగిలె నేని శాంతిచే మఱవఁ దగదు
రాజ్యభూమికఁ దాల్చినరాజున(ల)కును. 42

1. మూసికొనుట.

టీ. పగయుఁ = ద్వేషమును, పగయును = విచారమును, లేక, ఏపాటికన్నఁ = ఏమాత్రము గలిగినను, అలరు...రి - అలరు = సంతసించునట్టి, సామాన్య సంసారి అగుట మేలు = పరిపాటి సంసారి యగుటయే మేలు, రాజ్యభూమిక - రాజ్య = ప్రభుత్వ మనెడి, భూమికఁ = వేషమును, తాల్చినరాజునకును - తాల్చిన = ధరియించిన, రాజునకును = భూపాలునకును, మదిఁ = బుద్ధిని. తగిలె నేని = శత్రుకృత తిరస్కార మంటినట్టాయెనా, శాంతి లేక = శమము లేదు. మఱవఁదగదు = మఱువరాదు.

తా. ఒకనితో ద్వేషము విచారము లేక ఏపాటి కలిగినను సంతసించు నట్టి పరిపాటి సంసారి యగుట మేలు. రాజ్య భూమికను ధరియించిన రాజునకు శత్రుకృత తిరస్కారము మదిని తగిలెనేని శాంతి చిత్తుఁడై సమాధిమై నుంట దుష్కరము.

క. పులి మల డిగి యూళ్లకు స
ల్లలితజ రాఁ జనము మాన్పుకొనఁ బనిచి గవిఁ
[1]నెలకొన సురియలు గొని చని
పొలిసెనొ? యూరఁ గుయిరేఁగి ౯ పొడుచునొ? చెప్పుమా. 43

టీ. పులి = వ్యాఘ్రము, (కనిపించుట) అక్షులరుజఁ = కన్నులకలఁకచేత, మల డిగి = పర్వతము డిగి, ఊళ్లకుఁ = గ్రామములకు, రాఁ = రాఁగా, జనము = ప్రజ, మాన్పుకొనఁబనిచి = దయచేసి మాన్పుకొన నిచ్చి, గవిఁ = గుహాయందు, నెలకొనఁ = స్వస్థమైయుండఁగా, రాసిపోయి, సురియలుగొని = చుఱుకత్తులను గొని, చని = పోయి, పొలిసెనో = దానిచేతఁ జచ్చెనో, లేక, ఊరఁ = కన్నుల నొప్పితో వచ్చినప్పుడు గ్రామమందు (జనము), కుయిరేఁగి = గుంపు లై కేకలు పెట్టుచు, పొడుచునో, చెప్పుమా = వచింపుమా. అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస.

తా. పులి యొకనప్పుడు కన్నుల కలఁకతోఁ గొండ దిగి గ్రామములకు రాఁగా నందఱు ప్రోగై కూఁత లిడుచు వచ్చి యుపాయము నొందిన పులినిఁ జంపుదురో, లేక దాని నేత్రవ్యాధిని దయచేసి మాన్పుకొన నిచ్చి, దానికి నెలవగు గవియందు స్వస్థముగా నుండు తఱి జన మాయుధములం బట్టిపోయి యా పులిచేతఁ జచ్చునో వచింపుము.

క. ఈవేళ బలియు నతనిం
బో విడిచితి పామ్ము [2]వాఁడు ౯ పోయిన రాజ్యం

1. నెలవుకొని సురియ గొని; నెలవుకొన సురియగొని. 2. పాఱఁ బో.

ఏవిధిఁ గ్రమ్మఱు నావెర
వీవెర వని వ్రేలు మడచి [1]యేర్పడఁ జెప్పుమా. 44

టీ. ఈవేళన్ = ఈసమయమున, బలియునతనిన్ = బలవంతుఁడగు నా కేశిధ్వజుని, పోవిడిచితి పొమ్ము = పోవునట్లుగ విడిచిపెట్టితివి పో, వాఁడుపోయినన్, రాజ్యంబు = సామ్రాజ్యము, ఏవిధిం గ్రమ్మఱున్ = ఏప్రకారము మరలవచ్చును, ఆవెరవు = సామ్రాజ్యము వచ్చెడి యా యుపాయము, ఈవెర వని = ఈయుపాయ మని, వ్రేలు మడచి = అంగుళిముడంచి, ఏర్పడన్ = తెలియునటుల, చెప్పుమా = వచింపుమా.

తా. ఈ సమయమందు మిగుల బలవంతుఁడగు కేశిధ్వజుని విడిచి పెట్టితివిపో వాఁడు పోయిన పిమ్మట సామ్రాజ్య మేవిధంబున మరల వచ్చునో యా యుపాయం బిది యని వ్రేలు మడచి చెప్పుము.

తే. అలసతఁ బరున్నమనుజుండు కలియుగంబు,
ద్వాపరం బెన్నఁ గూర్చున్నవాఁడు, త్రేత
యుత్థితుఁడు, యాయి మఱి కృతయుగ మటన్న
నముచిదమనోక్తి ఋగ్బ్రాహ్మణమున వినవె(మె). 45

టీ. అలసతన్ = ఆయాసపడుటచేతను, పరున్నమనుజుండు = పండిననరుఁడు, కలియుగంబు = కలియుగము వంటివాఁడు, కూర్చున్నవాఁడు, ఎన్నన్ = విచారింపఁగా, ద్వాపరంబు = ద్వాపరమువంటివాఁడు, ఉత్థితుండు = లేచినవాఁడు, త్రేత = త్రేతాయుగమువంటివాఁడు, మఱి = మఱియును, యాయి = సంచరించువాఁడు, కృతయుగము = కృతయుగమువంటివాఁడు, అటన్నన్ = అట్లనునట్టి, నముచిదమనోక్తిన్ = ఇంద్రుని వాక్యమును, ఋగ్బ్రాహ్మణమునన్ = ఋగ్వేదమందలి బ్రాహ్మణమందు, వినవె = విన్నవాఁడవుకావా. (అనఁగా నిరుద్యోగుఁడుగా నున్నవాఁడు పరమ నికృష్టుఁడనుట.) అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

క. ఛిద్రప్రహారి రాష్ట్రో
పద్రవపరిహారి యాప్తభాషణరుచి వే
ళోద్రిక్తుఁ డన్యవేళా
నుద్రిక్తుఁ డనల్పకాల ముర్వి [2]భరించున్. 46

టీ. ఛిద్రప్రహారి - ఛిద్ర = తన రాజ్యమందుఁ బుట్టిన దోషంబులను, ప్రహారి= పోఁగొట్టువాఁడును (శత్రువున కేదేని యిక్కట్టు వచ్చినప్పుడు సమయించువాఁడును),

1. యెన్నము చాలున్. 2. భుజించున్.

రాష్ట్రోపద్రవపరిహారి = రాజ్యమునకు శత్రువులవలని యుపద్రవమును బోఁగొట్టు వాఁడును, ఆప్త = ఇష్టులయినవారియొక్క, భాషణ = వాక్యములయందు, రుచి = ప్రీతిగలవాఁడును, వేళా=శత్రువును వధింపఁదగిన సమయముదొరకినప్పుడు, ఉద్రిక్తుఁడు = త్వరపడినవాఁడును, అన్యవేళ = సమయము కానియప్పుడు, అనుద్రిక్తుఁడు = త్వరపడక యుండువాఁడును, అనల్పకాలము = బహుకాలము, ఉర్విన్ = భూమిని, ధరించున్ = వహించును.

తా. తనరాజ్యమునఁ బుట్టిన దోషములను వెంటనే పోఁగొట్టుచుఁ, దనరాజ్యమునకు శత్రువుల వలని యుపద్రవము లంటకుండఁ జేయుచు, శత్రుభంజనావసరము సిద్ధించినపు డాప్తుల ప్రీతి వాక్యముల విని ప్రయత్నపడుచును నాసమయములయందుఁ ద్వరపడక నిమ్మళించుచు, నిత్తెఱంగునఁ బ్రవర్తించు రాజు బహుకాలము పుడమిఁ బాలించును.

వ. లే లె మ్మనుటయుఁ బ్రధానులకు భూనాథుం డిట్లనియె. 47

క. మీ నొడివినయది కార్యం
బౌ; నిప్పని సేయ రాజ్య మంతయు మనకున్
వానికిఁ బరలోకము జిత
మౌ నొక్కట, నిందు వాసు లరయఁగ వలయున్. 48

టీ. మీనొడివినయది=మీరన్నవాక్యము, కార్యంబౌన్=కర్తవ్యమవును, ఇప్పని సేయన్ = ఈకార్యము సేయఁగా, ఒక్కటన్ = ఏకకాలమునం, రాజ్యమంతయున్= ఎల్లరాజ్యము, మనకున్,వానికిన్ = ఆకేశిధ్వజునకు, పరలోకము=స్వర్గము, జితమౌన్ = గెలువఁబడినదౌను, (అనఁగాఁ గలుగు ననుట). ఇందున్ = ఈరెంటియందును, వాసులు= ఎక్కువతక్కువలు, అరయఁగవలయున్ = విచారింపవలయును.

తా. మీ రన్నది చేయఁ దగినది యౌను. ఈలాగునఁ జేయఁగా నేకకాలములో మనకు నెల్లరాజ్యంబును వానికిఁ బరలోకమును సిద్ధించుచున్నది యయిన నీ రెంటియొక్క తారతమ్యము విచారింప వలయు నని చెప్పెను.

క. పర[1]లోకసుఖము శాశ్వత
మరయ; మహీరాజ్యసౌఖ్య మల్పానేహః
పరిభోగ్యం; బిందుల కై
దురితము గావించి తొలఁగుదునె పరమునకున్. 49

---

1. లోకము శాశ్వతసుఖ.

టీ. అరయఁగ = విచారింపఁగా, పరలోకసుఖము = పరలోకానందము, శాశ్వతము = నిత్యము, మహీరాజ్యసౌఖ్యము = భూపాలనమువలనిసుఖము, అల్పానేహఃపరిభోగ్యంబు = స్వల్పకాల మనుభవింపఁదగినది. ని. 'కాలోదిష్టోఽప్యనేహాఽపి' యని యమరము. ఇందులకై = ఈయల్పసుఖమునకై, దురితము = పాపము, కావించి = చేసి, పరమునకుఁ = పరలోకసుఖమునకు, తొలఁగుదునె = దూరమగుదునా. అలం. కావ్యలింగము.

తా. విచారింపఁగాఁ బరలోకానందము నిత్యమును, రాజ్యానంద మనిత్యమును గాన నల్పకాలానుభవయోగ్యమైన రాజ్యమునకై పాప మొనర్చి పరలోకమునకు దూరీభూతుఁడను గా నొల్ల ననియె.

క. బద్ధాంజలిపుటు దీనుఁ
[1]గ్రుద్ధతఁ దనమఱుఁగు సొరఁగఁ గూల్చుట కడుఁ గీ
డుద్ధతి పరలోకార్జన
బుద్ధికి నను [2]కండువాక్యములు దలఁప రొకో. 50

టీ. బద్ధాంజలిపుటుఁ = ముకుళితహస్తుఁడయినట్టి, దీనుఁ = దైన్యమొందినవానిని, తనమఱుఁగుసొరఁగఁ = తన్ను శరణుఁ జొచ్చినపుడు, క్రుద్ధతఁ = కోపయుక్తుఁడై, ఉద్ధతిఁ = గర్వముచేత, కూల్చుట = వధియించుట, పరలోకార్జనబుద్ధికిఁ = పరలోకము సంపాదించెద ననునట్టిబుద్ధి గలవానికి, కడుఁగీడు = మిక్కిలిపాపము అను = అనునట్టి, కండువాక్యములు = కండుమహర్షి వాక్యములు, తలఁపరొకో = విచారింపరా. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

తా. బద్ధాంజలి యయి దీనత్వము వహించి శరణుఁ జొచ్చినవానిఁ బరలోక బుద్ధి గల పురుషుఁడు కోపయుక్తుఁడై గర్వముచేత వధియించెనేని యతనికి మహాపాతకం బని కండుమహర్షి సెప్పినవాక్యములు విచారింపరు కాఁబోలును.

ఆ. అనుచు వెడలి వచ్చి, యారాజు నడిగి, త
ద్ధర్మ్యనైచికీవధ క్రమంబు
దెలిసి, తగిన నిష్కృతి వచింప, నాతండు
[3]మగుడఁ గ్రతువు సాంగముగ నొనర్చె. 51

టీ. అనుచుఁ = ఇట్లనుచు, వెడలివచ్చి = పెండెముబయలువెళ్ళివచ్చి, ఆరాజుఁ = ఆకేశిధ్వజుని, అడిగి, ధర్మ్యనైచికీవధక్రమంబు = యజ్ఞధేనువధ ప్రకారమును, ని. 'ఉత్తమా గోషు నైచికీ' యని యమరము. తెలిసి = ఎఱిఁగి, తగిననిష్కృతిఁ = సరియైన ప్రాయ

1. క్రుద్ధుండై శరణు చొరఁగ; క్రుద్ధుండై మఱుఁగుసొరఁగ. 2. కణ్వ. 3. మగుడి.

శ్చిత్తమును, వచింపఁన్ = చెప్పఁగా, అతఁడు = ఆకేశిధ్వజుఁడు, మగుడన్ =మరలివచ్చి, క్రతువు = యజ్ఞమును. సాంగముగన్ = సంపూర్ణముగా, ఒనర్చె = చేసె. ముందఱి కన్వయము.

తా. ఖాండిక్యుఁడు మంత్రులతో నాలోచించి యిట్లనుచుఁ బెండెము వెడలి వచ్చి కేశిధ్వజునిపలన యజ్ఞధేను వధక్రమం బెఱింగి తగిన ప్రాయశ్చిత్తము విచారించి చెప్పఁగా నా కేశిధ్వజుఁడు మరల యజ్ఞశాలకు వచ్చి క్రతువును సాంగోపాంగముగ నొనర్చెను.

ఆ. అవభృథాప్లుతోత్తమాంగుఁడై, ఋత్విక్స
దస్యగణముఁ బూజఁ దనిపి, పిదప
సూత మగధ వంది వైతాళిక ప్రభృ
త్యర్థికోటి కభిమతార్థ మొసఁగి. 52

టీ. అవ...డై-అవభృథ = అవభృథమనుయజ్ఞదీక్షాంతస్నానముచేతను, ఆప్లుత = చక్కఁగాఁ దడుపఁబడిన, ఉత్తమాంగుఁడై=శిరముగలవాఁడై, ఋత్వి...మున్-ఋత్విక్= ఋత్విజులయొక్కయు, సదస్య = సభ్యులయొక్కయు, గణమున్ = సమూహమును, పూజన్ = దక్షిణాంతపూజచేఁ, దనిపి = తృప్తినొందించి, పిదపన్ = పిమ్మట, సూత... కిన్ - సూత, మగధ, వంది, వైతాళిక ప్రభృతి = వీరలు మొదలగు, అర్థికోటికిన్ = యాచకసమూహమునకు, అభిమతార్థము = కోరినవస్తువులను, ఒసఁగి = ఇచ్చి. ముందఱి కన్వయము.

తా. కేశిధ్వజుఁడు యాగము ముగియఁగా నవభృథస్నాతుఁడై ఋత్విజులకును బూజనీయులగు సభ్యులకును దక్షిణాంతపూజ లొనర్చి తృప్తి నొందించి సూతమాగధాది యాచక సమాజమునకుఁ గోరిన వస్తువుల నెల్ల నిచ్చెను.

తే. మఱియుఁ గోరినవారి యక్కఱలు దీర్చి
యును మనఃపూర్తి చాల కొయ్యనఁ దలంచి
'యకట గురుదక్షిణ యొసంగనైతి' నంచు
మగుడఁ జని శంక నతఁడు సంభ్రమపడంగ. 53

టీ. మఱియున్ = ఇదియునుగాక, కోరినవారి యక్కఱలు దీర్చియును = కోరినవారికోర్కెలన్నియు నిచ్చియును, మనఃపూర్తి చాలక = మనస్సునకుఁ దనివితీరక, ఒయ్యనన్ = మెల్లగా, తలంచి = తలఁచుకొని, అకట, గురుదక్షిణ యొసంగనైతిన్ = గురుదక్షిణ యీయనైతిని, అంచున్, మగుడన్ = మరలను, చని = పోయి, అతఁడు = ఆఖాండిక్యుఁడు, శంకన్ = అనుమానముచేతను, సంభ్రమపడంగన్ = తొట్రుపడఁగా.

తా. మఱియు నాకేశిధ్వజుండు గోరినవారి మనోరథముల నెల్లఁ బూరించి యును మన స్తృప్తిలేక యాలోచించి గురుదక్షిణ యీయవలయునని మెల్లగఁ దలంచికొని యాఖాండిక్యుఁ డున్న నెలవుఁ గూర్చి వెళ్ళి యాఖాండిక్యునకు తొట్రుపడఁగా.

క. వారించి 'నీకు నెయ్యది
కోరిక? యేతెంచినాఁడ ॥ గురుదక్షిణ యీ
భూరమణ వేఁడు' మనుటయు
నారాజన్యుండు మఱియు ॥ నాప్తులతోడన్. 54

టీ. వారించి = నీవు శోక పడవలదని తొట్రుపాటును మాన్పి, గురుదక్షిణ యీన్ = గురుదక్షిణ యిచ్చుటకొఱకు, ఏతెంచినాఁడన్ = వచ్చినాఁడను, భూరమణ = ఓరాజా, నీకున్=నీకు, ఎయ్యది కోరిక = ఏ వస్తువు అపేక్షితంబు, వేఁడుము = అడుగుము, అనుటయున్=అనఁగా, ఆరాజన్యుండు = ఆఖాండిక్యుండు, మఱియున్ = మఱుఁడన్, ఆప్తులతోడన్ = ఇష్టులతోడ.

క. 'గురుదక్షిణ యిచ్చుట కీ
నరవరుఁ డేతెంచె; మీరు ॥ నా కనురక్తుల్;
పరికించి పదంబడిగా
నరయుఁడు మది నెద్ది మేలు ॥ ప్రార్థించుటకున్.' 55

టీ. గురుదక్షిణ యిచ్చుటకున్, ఈనరవరుఁడు = కేశిధ్వజుండు, ఏతెంచెన్ = వచ్చెను, మీరు = మీరలు, నాకున్, అనురక్తుల = ఆప్తులు, ప్రార్థించుటకున్ = అడుగుటకు, ఎద్ది మేలు = ఏది యుక్తము, మదిన్ = మనస్సున, పరికించి = వెదకి, పదంబడిగాన్ = విస్తారముగ, అరయుఁడు = విచారించుఁడు. అలం. కావ్యలింగము.

తా. గురుదక్షిణ యిచ్చుట కై కేశిధ్వజుండు వచ్చియున్నాఁడు, మీరలు నాకాప్తులు కాన నెయ్యది యుక్తము బపేక్షించుటకు దానిఁ బరికించి మనంబునఁ బదంబడిగా విచారింపుఁడీ యని పలికెను.

ఉ. నావుఁడు వార లమ్మనుజనాథున కిట్లని రుబ్బి; 'నేఁడుగా
దైవము గల్గె; వేగ గురుదక్షిణగాఁ జతురబ్ధివీవృతో
ర్వీవలయం బశేషమును ॥ వేఁడుము భూవర; మమ్ము నందఱన్
బ్రోవుము; బాంధవాప్తజనపోషణకంటెను ధర్మ మున్నదే? 56

టీ. నావుఁడున్ = అట్లనఁగా, వారలు, అమ్మనుజనాథునకున్ = ఆఖాండిక్యునకు, ఉబ్బి = పొంగి, ఇట్లనిరి = ఈవిధముగా నొడివిరి, నేఁడుగా = నేఁడుగదా,

దైవముకల్గెన్ = అదృష్టము కలిగెను, వేగన్ = గొబ్బున, చతు...బు - చతురర్ణవీపృత = నాలుగు సముద్రములచేతఁ జుట్టఁబడియున్న, ఉర్వీవలయంబు = భూమండలము, అశేషము = సమస్తము, గురుదక్షిణగాన్, = వేఁడుము = ప్రార్థింపుము, భూవర = రాజా, మమ్మునందఱన్, ప్రోవుము = రక్షింపుము, బాంధవాప్త జనపోషణ కంటెను = బంధుమిత్రవర్గ రక్షణకంటెను, ధర్మము = పుణ్యము, ఉన్నదె = ఉన్నదా, లే దనుట.

తా. అట్లనఁగా వారలు హర్షముచేత నుబ్బి నేఁడుగదా యదృష్టము గలిగెను. నాలుగు సముద్రముల మధ్యంబున నున్న యశేష భూమండలమును దక్షిణగాఁ గోరి మమ్ముం గాపాడుము. బంధు మిత్ర జన రక్షణకంటెను వేఱే ధర్మము లేదని ఖాండిక్యునితో విన్నవించిరి.

ఉ. ఎన్నఁడు లావు గూడు మన? కెన్నఁ డగు న్దఱి? యయ్యె నేని పో
రెన్నిక యౌనె? పోరిన[1] జయింప నశక్యము; నీదు భాగ్యసం
పన్నతఁ జేరెఁ గార్య మిటు; బంధు సుహృత్తతి కొక్కకీడు రా
కున్నటులుండఁగానె; సిరు లూరక చావక నోవ కబ్బునే. 57

టీ. ఎన్నఁడు = ఎప్పుడు, లావు కూడున్ = బలిమిగల్గును, మనకున్, ఎన్నఁడు = ఎప్పుడు, తఱి=సమయము, అగున్ = ఔను, అయ్యెనేని = సమయము సిద్ధించినను, పోరు = యుద్ధము, ఎన్నికయౌనె = శ్రేష్ఠమగునా, శ్రేష్ఠము, కాదనుట, పోరినన్ = యుద్ధమొనరించినను, జయింపన్ = గెలుచుటను, అశక్యము = శక్యముగాదు, నీదు = నీయొక్క, భాగ్యసంపన్నతన్ = భాగ్యాతిశయముచేతను, కార్యము = ప్రయోజనము, ఇటు = ఈవిధంబుగ, చేరెన్ = ఒనగూడెను, బంధుసుహృత్తతికిన్ = బంధుమిత్ర వర్గమునకు, కీడు = చెఱుపు, రాక = కలుగక, ఉన్నటులుండఁగానె, సిరులు = సంపదలు, చావక = మరణము నొందక, నోవక = నొప్పింపబడక. ఊరక, అబ్బునె = సిద్ధించునా, సిద్ధింప వనుట.

తా. ఎప్పుడు బలిమి గలుగు నెన్నఁడు సమయ మగును సమయము కల్గినను జగడము శ్రేష్ఠముగాదు కదా? అయినను జగడ మొనర్చితిమిపో జయింప నశక్యంబు, నీయదృష్టమువలన నిట్టి ఘనకార్య మొనగూడెను, బంధుమిత్రవర్గముల కపాయము సంభవింపకయే సంపదలు సిద్ధింప వనిరి.

చ. అనవుఁడు నల్ల నవ్వి మనుజాధిపుఁ డిట్లను మీర లర్థసా
ధనపరతంత్రకోవిదులు దక్క మహాసుఖదాయి మోక్షమా

1. జయింపనౌ చెప్పిరె.

ర్గనయవిచారకోవిదులుగా రతిచంచల రాజ్యలక్ష్మి యే
మని చని వేఁడువాఁడఁ బరమార్థము వేఁడక యస్మహామతిన్. 58

టీ. అనవుఁడున్ = వారిట్లనఁగా, ఎల్లనవ్వి = మెల్లగా నవ్వి, మనుజాధిపుఁడు= ఖాండిక్యుఁడు, ఇట్లను = ఈప్రకార మనియెను, మీరలు = మీరు, అర్థసాధన పరశాస్త్రకోవిదులు దక్కన్ = అర్థసాధక శాస్త్రవేత్తలుగాని, మహాసుఖదాయు = అఖండానందము నిచ్చునట్టి, మోక్షమార్గ నయవిచారకోవిదులు = మోక్షమార్గ విచారపరులు, కారు, అతిచంచల = మిగుల నస్థిరమైన, రాజ్యలక్ష్మిన్=రాజ్యసంపదను, ఏ మని = ఏమిపదార్థ మని, పరమార్థము వేఁడక = పరమపురుషార్థము గోరక, అస్మహా మతిన్ = అజ్ఞాన స్వరూపుఁడగు కేశిధ్వజుని, చని = వెళ్ళి, వేఁడువాఁడన్ = ప్రార్థింతును.

తా. వార లిట్లుపేక్షింప మనుజాధిపుఁ డగుఖాండిక్యుఁడు విని నవ్వి మీర లర్థ సాధక శాస్త్రవేత్తలుగాని పరమపురుషార్థసాధక శాస్త్రవేత్తలుగా రస్మహాజ్ఞానియైన కేశిధ్వజునియొద్దకుఁ బోయి మోక్షసాధక మార్గముం గోరక యస్థిరం బగు రాజ్య సంపద నిట్లు వేఁడుదు నని పల్కెను.

క. నిమివంశోత్పన్నుల మఁట
మముబోఁటుల కకట రాజ్యకామా లక్ష్యము వాఁ
డమలినయోగాశ్రయుఁ డు
త్తమయోగము గొనుట యుచితమో ధరఁ గొను టుచితమో. 59

టీ. నిమి = నిమిచక్రవర్తియొక్క, వంశ = కులమందు, ఉత్పన్నులమఁట = పుట్టినవారమఁట, అకట = అయ్యో, మముబోఁటులకున్ = మావంటివారికి, రాజ్యకామా లక్ష్యము = రాజ్యము విషయమై, వాఁడు = ఆకేశిధ్వజుండు, అమ...డు-అమలిన= శుద్ధమైన, యోగ = యోగమునకు, ఆశ్రయుఁడు = స్థానమైనవాఁడు. అతనివలన ఉత్తమయోగముఁగొనుట, ఉచితమో = ఉచితమో, ధరన్ = భూమిని, కొనుట = గ్రహించుట, ఉచితమో = యుక్తమో.

తా. అయ్యో! నిమిచక్రవర్తివంశంబునఁ బుట్టిన మావంటి వారలకు రాజ్య మొక విషయమా! వాఁ డుత్తమయోగి గాన నతనివలన నపవర్గప్రదం బగు నుత్తమ యోగంబుఁ గొనుట యుత్తమంబో, లేక, భూమిని గొనుట యుత్తమంబో యని వచించె నటుట.

సీ. విడుఁ డని [1]పీడు వెల్వడి వచ్చి ఖాండిక్యుఁ
డా రాజుఁ గనుఁగొని గారవమున
'గురునిష్క్రయంబు నిక్కపముగా నొసఁగెదే'
యని [2]పల్క, 'యిత్తుఁ దథ్యముగ' నన్న
'నవనీతలేంద్ర! నీవధ్యాత్మరతుఁడవు
దక్షిణ గురున కీఁదలఁచితేని
సకలభవక్లేశసంక్షయం బెయ్యది
యవ్విద్య బోధింపు' మనిన నవ్వి
తే. '[3]యహహా నిష్కంటకాస్మదీయాధిరాజ్య
మడుగ నొల్లక యిది యేటి కడిగి తిపుడు?
క్షత్రియుల [4]కెల్ల రాజ్యంబుకంటె మఱి ప్రి
యంబు గలదె?' యటన్న నిట్లనియె నతఁడు. 60

టీ. విడుఁడని = మీమాటలు యుక్తములు గావు విడుఁడని, పీడు వెల్వడి వచ్చి = పాళెము విడిచి వచ్చి, ఖాండిక్యుఁడు, ఆ రాజున్ = కేశిధ్వజుని, కనుఁగొని = చూచి, గారవమునన్ = ప్రేమచేత, గురునిష్క్రయంబు = గురుదక్షిణ, నిక్కపముగాన్ = నిజముగా, ఒసఁగెదే యని = ఇచ్చెదవా యని, పల్క = వచించి, ఇత్తున్ = ఇచ్చెదను, తథ్యముగన్ = సత్యముగా, అన్నన్ = అనఁగా, అవనీతలేంద్ర = రాజా, నీవు = నీవు, అధ్యాత్మరతుఁడవు = బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠుఁడవు, దక్షిణగురునకీఁదలఁచితేని = గురుదక్షిణ యీఁదలఁచినయెడల, సకలభవక్లేశసంక్షయం బెయ్యది = సాంసారికసర్వక్లేశనాశకం బేదో, అవ్విద్యన్ = అట్టివిద్యను, బోధింపుము = ఉపదేశింపుము, అనినన్ = అనఁగా, నవ్వి = హాసించి, అహహా = ఆశ్చర్యము, నిష్కం...ము-నిష్కంటక = శత్రురహితమైన, అస్మదీయ = నాసంబంధియైనట్టి, అధిరాజ్యము = ప్రభుత్వమును, అడుగ నొల్లక = వేఁడవలవక, ఇది యేటికడిగితిపుడు = అధ్యాత్మవిద్య నిపు డేల యడిగితివి, క్షత్రియుల కెల్లన్ = రాజులకెల్లను, రాజ్యంబుకంటెన్ = ప్రభుత్వముకంటె, మఱి ప్రియంబుగలదె = అతిశయమైన యిష్టము గలదా, అటన్నన్ = అట్లనఁగా, అతఁడు = ఖాండిక్యుఁడు, ఇట్లనియె = ఈప్రకారము అనియె.

తా. మీ మాటలు ఉత్తమంబులు గావు విడుఁడని చెప్పి ఖాండిక్యుఁడు పాళెము వెడలివచ్చి కేశిధ్వజుం గని ప్రీతితో గురుదక్షిణ నిశ్చయముగ నీయఁదలఁచితివా యని

1. గుడిసె. 2. పల్క నిత్తు. 3. యకట. 4. కెంపు.

కలిగి సత్యముగా నిత్తునన్న 'నోరాజా నీ వధ్యాత్మవిద్యయందు దక్షుండవు గాన సాంసారిక సర్వక్లేశ నాశకం బగునది యేదో యట్టి విద్యను బోధింపు' మనఁగా నవ్వి యాశ్చర్యమొంది 'నిష్కంటకం బగునారాజ్యము నడుగ నొల్లక యీ యధ్యాత్మవిద్య నిపు డేల యడిగితివి? రాజుల కెల్లఁ బ్రభుత్వముకంటె గొప్పకార్యముంగలదే?' యనఁగా నాఖాండిక్యుండు వక్ష్యమాణప్రకారంబుగ ని ట్లనియె.

మ. 'విను కేశిధ్వజ! ధాత్రి వేఁడమికి నాశవేశించెద న్హేతు వ
జ్ఞానకుం గాక వివేకి కేల జనియించుం జౌల్య మెందుం? రణం
బునఁ బాడిం రిపుఁ గెల్చువాఁడియుఁ బ్రజాపోషంబు ధర్మంబు రా
జున కౌ, నైన నశక్తు త్వద్విజితరాజ్యు న్న*న్నఘుం బంటునే 61

టీ. కేశిధ్వజ = కేశిధ్వజుఁడా, వినుము = ఆకర్ణింపుము, ధాత్రి వేఁడమికిన్ = భూమినిఁ బ్రార్థింపకయుండుటకు, హేతువు = కారణమును, ఆవేదించెదన్ = తెలిపెదను, ఎందున్ = ఎందైనను, లౌల్యంబు = చాపల్యము, అజ్ఞానకుం గాక = అవివేకికిఁదక్క, వివేకికిన్ = జ్ఞానికి, ఏల జనియించున్ = ఎందులకుఁ బుట్టును? రణంబునన్ = జగడమందు, పాడిన్ = ధర్మముచేత, రిపున్ = శత్రువును, గెల్చువాఁడియున్ = జయించునట్టి బాటుతనమును, ప్రజాపోషంబున్ = ప్రజల రక్షించుటయును, రాజునకున్ = ప్రభువునకు, ధర్మంబౌన్ = న్యాయమగును, ఐనన్ = అట్లయినను, త్వద్విజితరాజ్యున్ - త్వత్ = నీచేత, విజిత = జయింపఁబడిన, రాజ్యున్ = రాజ్యముగలయట్టివానిని, అశక్తున్ = బలిమిలేనియట్టి, నన్నున్ = నన్ను, అఘంబు = పాపము, అంటునె = స్పృశించునా, అంట దనుట.

తా. ఓయి కేశిధ్వజుఁడా! రాజ్యము వేఁడకుండుటకుఁ గారణముఁ దెలిపెద వినుము. ఏవస్తు వందైనను చాపల్య మజ్ఞానకుఁ గలుగు గాక జ్ఞానికి నేల జనియించును? యుద్ధమందు ధర్మముచేత శత్రువుల గెల్చుటయుఁ బ్రజల రక్షించుటయును రాజులకు ధర్మంబౌ నయినను నీచేత నపహరింపఁబడిన రాజ్యము గల్గి యశక్తుఁడ నైయున్న న న్న ఘంబులు స్పృశింప వని చెప్పెను.

సీ. నరనాథ! యీ రాజ్యశపరిపాలనా రాతి
హాసనాదికృతరూప శ యగునవిద్య
యనధికారికి విసర్జనముఁ గావింపంగఁ
గలుషంబు రా; దధికారి యైన

* న్నఘం.

వాఁడు విసర్జింప వచ్చు న వర్ణాచార
లోపంబుచే నగు న పాపలేప;
మైన నేనిత్తుఁ గొమ్మనఁ గొను ధరణి భో
గమునకుఁ గాక ధర్మమున కగునె

తే. కాన సత్క్షత్రియులకు భైక్షంబు కీడు
మత్ప్రధానులు వేఁడు సామ్రాజ్య మనెడు
పలుకు ధర్మచ్ఛలంపులోభం బయుక్త
మిది గొఱిఁగి రాజ్య మడుగ నే నిచ్చగింప. 62

టీ. నరనాథ = కేశిధ్వజుఁడా, రాజ్య...క - రాజ్యపరిపాలనము, అరాతి హనన = శత్రుసంహరము, ఆది = మొదలగువానిచేత, కృత = చేయఁబడిన, రూప యగు = స్వరూపము గల్గిన, అవిద్య = అజ్ఞానము, అనధికారికిన్ = అధికారము లేనివానికి, విసర్జనముఁ గావింపఁగన్ = విడచిపెట్టఁగా, కలుషంబు రాదు = పాపమొదవదు, అధికారియైనవాఁడు, విసర్జింపన్ = విడువఁగా, వర్ణాచారలోపంబుచేన్ = క్షత్రియవంశాచారలోపము చేతను, అగు...ము-అగు = ఐనట్టి, పాప = కిల్బిషముయొక్క, లేపము = పూఁత, వచ్చున్ = కలుగును, (అనఁగాఁ బాపప్రాప్తి యగు ననుట), ఐనన్ = ఐనను, నేన్ = నేను, ఇత్తున్ = ఒసఁగెదను, కొమ్ము అనన్ = గ్రహింపుమనఁగా, కొను = గ్రహించునట్టి, ధరణి = భూమి, భోగమునకుఁ గాక = అనుభవించుటకే గాని, ధర్మమున కగునె = ధర్మమునకగునా, కానన్ = గనుక, సత్క్షత్రియులకున్ = పుడమిఱేండ్లకు, భైక్షంబు = అడిగిపుచ్చుకొనుట, కీడు = పాపము, మత్ప్రధానులు = నామంత్రులు, వేఁడు సామ్రాజ్యము = రాజ్యముకొనుము, అనెడు = అనియెడు, పలుకు = మాట, ధర్మ...బు - ధర్మచ్ఛలంపు = ధర్మమువ్యాజముగల, లోభంబు = లోభగుణము, అయుక్తము = యుక్తముగాదు, అదియెఱిఁగి = అది తెలిసి, రాజ్యమడుగన్ = ప్రభుత్వము వేఁడుటకు, ఇచ్చగింపన్ = అపేక్షింపను.

తా. ఓయి కేశిధ్వజుఁడా! యీరాజ్యపరిపాలనము శత్రుసంహరము మొదలగు వానిచేతఁ జేయఁబడిన రూపము గలయట్టి యవిద్య యనధికారి యగువాఁడు గ్రహింపక విడచెనేని పాతకము రాదు. అధికారి యగువాఁడు విడిచెనేని క్షత్రియ వంశాచారలోప మగుటవలని పాపలేపం బౌను. ఐనను నే నిచ్చెద బరిగ్రహింపు మనఁగా గ్రహించినట్టి సామ్రాజ్యము భోగమునకే కాని ధర్మమునకుఁ గాదు. కావున రాజులకు యాచ్ఞావృత్తిచేతఁ బుచ్చుకొనుట మిగులఁ బాతకము. నామంత్రులు రాజ్యమును

గోరు మన్నమాట [illegible] భోగములా బయలు [illegible] యని తెలిసి నేను రాజ్య మడుగక ప్రశ్నించి నడిగితి నని ఖాండిక్యుఁడు పలికెను.

తే. 'ఆసపడుదు రె బుధులు [1]రాజ్యమున మమత
మానని జడాత్ములె? ట్లహంమానపాన
మత్తులకె కాక యది యేల మాదృశులకు?'
ననిన హర్షించి మెచ్చి యజ్ఞనకుఁ డనియె. 63

టీ. బుధులు = పండితులు, మమత మానని = మమకారము విడువనట్టి, జడాత్ములట్లు = [illegible] త్ములంబలె, [illegible] జ్యమునన్ = [illegible], ఆసపడుదురె = [illegible]. అది = ఆరాజ్యము; [illegible]...కాక- [illegible] = [illegible] మనియెడు, పాన = [illegible] పానమువలన, మత్తులకె కాక = [illegible], మాదృశులకున్ = నావంటి వారికి, ఏల=ఎందుకు, అనినన్ = అనఁగా, హర్షించి=సంతసించి, మెచ్చి=శ్లాఘించి, యజ్ఞనకుఁడు = ఆకేశిధ్వజుండు, అనియెన్ = పలికెను.

తా. ప్రాజ్ఞులైనవారు మమకారము విడువక మూఢులవలె రాజ్య మపేక్షింప రను [illegible] యహంమానపానమత్తులై యున్న వారలకే కాక మావంటివారల కేల? అనఁగా నజ్జనకుండు హర్షించి స్తుతిఁజేసి యొకమాట చెప్పెను.

ఆ. 'ఏ నవిద్యవలన మృత్యువుఁ దరియింప
ననఘ రాజ్యమును మఖాదికములు'
జేయు చున్న వాఁడ క్షీణింపఁ జేయుదుఁ
బుణ్యఫలము భోగభుక్తి[2]వలన. 64

టీ. అనఘ = పాపరహితుఁడా! ఏన్ = నేను, అవిద్యవలనన్ = అజ్ఞానమువలన, మృత్యువున్ = సంసారమును. తరియింపన్ = దాఁటుటకై, రాజ్యమును=ప్రభుత్వమును, మఖాదికములు = యజ్ఞాదిసత్కర్మములను, చేయుచున్నవాఁడన్ = చేయుచున్నాఁడను, పుణ్యఫలమున్ = యజ్ఞాదిసత్కర్మలఫలమును, భోగభుక్తివలనన్ = భోగానుభవము చేతను, క్షీణింపఁజేయుదున్ = నష్టపఱుతును.

తా. పాపరహితుఁడ వగు నో ఖాండిక్యుఁడా! నే నజ్ఞానమువలన సంసారము దాఁటుటకుఁ బ్రభుత్వమును, యాగాది సత్కర్మములుఁ జేయుచున్నాఁడను, భోగానుభవమువలనఁ బుణ్యఫలంబుల క్షీణింపఁ జేయుదు నని వచించెను.

క. మన యీ నిమివంశము పా
వన మగుభాగ్యమున మనుజవర! తత్త్వవివే

1. రాజ్యంపు మమత; రాజ్యంబుమమత. 2. చేత.

ఘనచింత నీకుఁ బొడమెను;
విను మిఁక వినుపింతు నీ కవిద్యావిధమున్. 65

టీ. మనుజవర = నరశ్రేష్ఠుఁడా! మన...ము - మన = మనయొక్క, కానిమివంశము = నిమిచక్రవర్తివంశము, పావ...న్ - పావనమగు = పవిత్రమగునట్టి, భాగ్యమునన్ = పుణ్యముచేత, తత్త్వవివేచనచింత - తత్త్వ = తత్త్వముయొక్క, వివేచన = తెలిసికొనునట్టి, చింత = విచారము, నీకున్, పొడమెన్ = పుట్టెను. నీకున్ = నీకు, అవిద్యావిధమున్ = అజ్ఞానముయొక్క ప్రకారమును, వినుపింతున్ = తెలియఁజెప్పెదను. ఇఁక, వినుము = ఆలకింపుము.

తా. ఓ నరశ్రేష్ఠుఁడా! మన యీ నిమిచక్రవర్తివంశమునకుఁ బరిశుద్ధమగునట్టి పుణ్యవిశేషముచేత నీకుఁ దత్త్వవివేచనచింత గలిగెను గాన నిఁక నీకు నే నవిద్యామార్గమును గలిపెద నాకర్ణింపు మనియెను.

ఆ. ఆత్మ కాని మేన నాత్మబుద్ధియును న
స్వంబునందు మిగుల స్వత్వమతియు
నవనివర! యవిద్య యను మహాతరువున
త్పత్తి కీద్వయంబు విత్తు మొదలు. 66

టీ. అవనివర = భూనాథుఁడగు నో ఖాండిక్యుఁడా! ఆత్మగాని = జీవుఁడు గానట్టి, మేనన్ = శరీరమందు, ఆత్మబుద్ధియును = జీవజ్ఞానమును, అస్వంబునందు = తనదిగాకుండునట్టి గృహాదులయందు, స్వత్వమతియు = తనది యను బుద్ధియు, ఈద్వయంబు = ఈరెండును, అవి...కున్ - అవిద్య యను = అజ్ఞాన మనియెడు, మహాతరువు = గొప్పవృక్షముయొక్క, ఉత్పత్తికిన్ = జననమునకు, 'షష్ఠ్యాఉతో వా దినుమ్మో' అను సూత్రముచేత నుమాగమము. మొదలు = ఆదియైనట్టి, విత్తు = విత్తనము.

తా. ఓ ఖాండిక్యమహారాజా! తానుగాని దేహమందు తానను జ్ఞానమును, తనది గాక యుండెడి గృహాదులయందుఁ దనది యనెడి బుద్ధియు, నీరెండు నజ్ఞాన మను మహావృక్షమునకు నాదియైన విత్తనంబు. ఈపద్యమునకు మూలమైన విష్ణుపురాణ శ్లోకము: 'అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యా అస్వే స్వమితి యా మతిః, అవిద్యాతరుసంభూతి బీజ మేత ద్ద్వివిధా స్థితమ్.'

క. నరనాథ! పాంచభౌతిక
శరీరమున దేహి మోహసాంద్రతమతమున
పరివృతుఁడై 'యే నిది నా
పరికర' మని యవధిలేని భ్రమఁబడి తిరుగున్. 67

టీ. నరనాథ = రాజా ! దేహీ = జీవుండు, పాంచ...నన్ - పాంచభౌతిక=పంచభూతపరిణామంబైన, శరీరమునన్ = కాయమునందు, సాంద్ర...డై-సాంద్రతమ=మిగుల దట్టమైన, తమః = అవిద్యచేత, పరివృతుండై = ఆవరింపఁబడినవాఁడై, ఏన్ = నేను, ఇది, నాపరికరము=నాసొమ్ము, అని = నిశ్చయించికొని, అవధిలేని=పరిమితిలేని, భ్రమన్ = అజ్ఞానమునందుపడి, తిరుగున్ = భ్రమణముఁ జేయుచుండును.

తా. ఓరాజా ! పంచభూతపరిణామంబగు దేహమందు మిగుల బలిసియున్న యజ్ఞానముచేత నావరింపఁబడినవాఁడు గాన జీవుఁడు నే ననియు, నాపరికరంబు లనియును దరిలేని భ్రాంతిఁ జెంది తిరుగుచుండును.

క. జలవసుధాంబరపవన
జ్వలనంబులకంటెఁ దా నజస్రంబు వెలిన్
వెలుఁగొందునాత్మ యుండఁగఁ
గళేబరము నెవ్వఁ డాత్మగాఁ దలపోయున్. 68

టీ. జల...న్=జల-ఉదకము, వసుధా = భూమి, అంబర = ఆకాశము, పవన = వాయువు, జ్వలన = అగ్ని, ఈపంచభూతములకంటె, తాన్ = తాను (అనఁగా నాత్మయనుట), అజస్రంబు = నిరంతరమును, వలిన్ = కడను, వెలుఁగొందు = ప్రకాశించునట్టి, ఆత్మ=జీవుఁడు, ఉండఁగన్ = ఉండఁగా, కళేబరమున్ = దేహమును, ఎవ్వఁడు = ఎట్టివాఁడు, ఆత్మగాన్ = తానుగా, తలపోయున్ = నిశ్చయముఁ జేయును.

తా. పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశంబు లను పంచభూతములకంటెను దా నిరంతరము వెలుపటఁ బ్రకాశించుచున్న జీవుండై యుండియు శరీరము నెవ్వఁ డాత్మయని తలంచును.

సీ. వపు రుపభోగ్యముల్ వసృప గృహక్షేత్రాదు
లవి బొంది వోఁగాక యాత్మవగునె
యట్లన పుత్త్రపౌత్త్రానీకములు నాత్మ
గాని మైఁ బుట్టుటఁ గావు తనవి ;
గాన మృత్యువుఁ గను కాయంబున జనించు
పుత్త్రాదులెడ స్వత్వబుద్ధి దగదు ;
ఎపుడేని యాత్మ వేఱే యనునప్పుడే
యుండరు భోగంబు లీయాత్మ కంట ;

తే. అట్లుగా కీయొడలె యాత్మ యనిన నంటు ;
మృద్గృహము నిల్చు నెట్లల్కు మృజ్జలాది
నట్లు భౌతిక భోగాశనాది భౌతి
కాంగములు నిల్చు ; భోగ మింకదాత్మ కెద్ది ? 69

టీ. నృప = రాజా, వపురుపభోగ్యముల్ = శరీరముచేత ననుభవింపఁబడునట్టి, గృహక్షేత్రాదులు=ఇండ్లు భార్య మొదలైనవి, ని. 'క్షేత్రం పత్నీ శరీరయోః' అని యమరము. అవి = ఆ చెప్పఁబడినవి, బొందివి = దేహసంబంధములైనవి, కాంగాక, ఆత్మవగునె = ఆత్మసంబంధములైనవి యగునా, అట్ల = అట్లే గానే, పుత్ర...ము - పుత్రపౌత్ర = కొమారులు మనుమలు మొదలగు సమూహంబులున్ = సమూహములును, ఆత్మగాని=జీవుఁడు గాని, మైన్ = దేహమునందు పుట్టుటన్ = జనించుటచేత, తనవి గావు = ఆత్మవి గావు, కానన్ = అట్లగుటచే, మృత్యువుచేఁ గబళింపఁబడు శరీరమునన్=మృత్యువును బొందునట్టి శరీరమందు, జనించు = పుట్టుచున్న, పుత్రాదులెడన్ = పుత్రులు మొదలగువారియందు, స్వత్వబుద్ధి = తన దను జ్ఞానము, తగదు = పొసఁగదు, ఎప్పుడేని = ఎప్పుడైనను, ఆత్మ = జీవాత్మ, వేఱు = భిన్నమే, అనున్ = అనుకొనునో, అప్పుడె, కడుచు = వృద్ధియగుచున్న, భోగంబులు = స్రక్చందనాదులు, ఆత్మకున్ = తనకు, అంటవు = స్పృశింపవు, అట్లుగాక = అటుగాక, ఈయొడలె = ఈశరీరమె, ఆత్మ = నేను, అనన్ = అన్నట్టాయెనేని, అంటున్ = ముట్టును, మృద్గృహము = మృణ్మయనికేతనము, అల్కుమృజ్జలాదిన్ = అలికి పూసినట్టి మన్ను నీళ్లు మొదలగువానిచేత, ఎట్లు = ఏప్రకారము, నిలుచున్ = ఉండునో, అట్లు=ఆప్రకారముగ, భౌతిక = భూతసంబంధములైన, భోగ = సుఖము, అశన = అన్నము, ఆదిన్ = మొదలుగాఁ గలవానిచేత, భౌతికాంగములు నిల్చున్=పంచభూతాత్మక శరీరములు నిలుచును, ఇందున్ = దీనియందు, భోగము = సుఖము, ఆత్మకున్ = జీవునకు, ఎద్ది = ఏది.

తా. ఓయిరాజా ! దేహోపభోగ్యములైన గృహక్షేత్రాదులు శరీరసంబంధులు గాని యాత్మసంబంధులు గావు. అట్లే యగునట్టి పుత్రపౌత్రాదిసమూహము దేహమందు జనియించుటచేత నాత్మవి గావు కాన, మరణము నొందునట్టి శరీరమున జనియించిన పుత్రాదులందు స్వత్వబుద్ధి కూడ దనియు నెపుడేని యాత్మకు దేహము భిన్నం బని భేద జ్ఞానము గలుగుచున్నదో యపుడు భోగంబు లాత్మ కంటవు. అటుగాక శరీరమె తా నని తలంచినయెడ భోగంబు లంటుచున్నవి; మంటితోఁ గట్టంబడియున్న గృహము మృజ్జలాదులచేత నెట్లు నిలుచునో యట్లే యగున పంచభూతసంబంధములైన సుఖము, అశనము మొదలగువానిచేత భౌతికాంగములు నిలుచును. దీనియం దాత్మకు భోగ మెక్కడిది?

మ. జనిసాహస్రబహుప్రయాణ మగు సంసారంపుఁద్రోవ న్సదా
చనుచుండు న్ననమోహఘర్మ మలమన్ సంసారిపాంథుండు వా
సన లంధూళి ముసుంగుఁగాఁగ; నెపుడే శాస్త్రజ్ఞానంపుటుష్ణోదకం
బునఁ బ్రక్షాళనసేయు; వాని కపు డమ్మోహశ్రమంబు న్జనున్. 70

టీ. జని...ము - జనిసాహస్ర = జన్మసహస్రము లనియెడి. బహుప్రయాణ
మగు = అనేక ప్రయాణములు గల. సంసా...క్ - సంసారంపు = జననమరణా[illegible]
[illegible]మైన సంసార మనియెడు. త్రోవన్ = మార్గమునందు. సం...డు - సంసారి =
సంసారియను. పాంథుఁడు = పథికుఁడు. [illegible] = అనాదికర్మ వాసన లనియెడు.
ధూళి = పరాగము, ముసుంగుఁగాఁగన్ = [illegible]. [illegible]...[illegible] - [illegible] = [illegible]
మగు. మోహ = మోహమనియెడు. ఘర్మ = శ్రమము. [illegible] = [illegible],
సదాచనుచుండున్ = ఎల్లప్పటి [illegible] చుండును, ఎపుడే = ఏసమయమున, జ్ఞానంపు
టుష్ణోదకంబునన్ = శాస్త్రజన్య జ్ఞానమనియెడి [illegible]. ప్రక్షాళనసేయున్ -
[illegible] = ఆకర్మవాసన లనియెడు పరాగమును, ప్రక్షాళనసేయున్ = కడుగునో,
వానికిన్ = సంసారి యను పథికునికి, అపుడు = ఆసమయమందు, మోహశ్రమంబున్ =
ఆ మోహమను శ్రమమును. చనున్ = నివర్తించును.

తా. జన్మసహస్రము లనియెడి యనేక ప్రయాణములుగల జననమరణాత్మక
మగు సంసార మను త్రోవయందు సంసారి యనుపథికుఁడు అనాదికర్మవాసన లనియెడి
పరాగము కప్పుకొనఁగా నిశ్శయంబుగా మోహ మనియెడు చుట్టుకొనఁగా నెడతెగక
తిరుగుచుండును. ఎపుడు శాస్త్రజన్యజ్ఞాన మనుఉష్ణోదకముచేత సంసారి యనుతెరువరి
యాకర్మవాసన లనియెడి పరాగమును కడుగుకొను చున్నాఁడో యపుడె యమ్మోహ
మను శ్రమము నివర్తించును.

తే. అట్టి మోహశ్రమం బాఱ నాశరీరి
స్వస్థుఁడై తా ననన్యాశ్రయ మబాధ
మనఁగ విలసిల్లు నిర్వాణ [1]మనుభవించు
ననఘ తొల్లియు నిర్వాణఖనియ కాన. 7[illegible]

టీ. అనఘ=పాపరహితుఁడా ! తొల్లియున్ = ఆదిలో, కూడ, నిర్వాణఖనియ
ముక్తికి గనియే, కానన్ = అగుటంజేసి, ఆశరీరి=ఆజీవుఁడు, అట్టి...బు-అట్టి=అటువంటి
మోహశ్రమంబు = అజ్ఞానమనియెడి యాయాసము, ఆఱన్ = తీఱఁగా, స్వస్థుఁడై

1. మను భజించు. పాఠాం.

తాను సుఖపడినవాఁడై. అనన్యాతిశయమును = సాటిరాని గొప్పదనము లేనట్టిదగు, అబాధము = దుఃఖరహితమైనదియు, అనఘ = పుణ్యుఁడా, ఎలసిల్లు = ఒప్పుచున్న, నిర్వాణము = మోక్షానందమును, అనుభవించున్ = భోగించును.

తా. పాపరహితుండవగు నో రాజా! యతండు తేజోమయ జ్యోతిఃస్వరూపుఁడై కనఁ దాదృశంబగు నజ్ఞాన మనియెడి యంధకారము వీడిపోవుటచే సుఖంబగు రోగహీనంబును దుఃఖరహితము నైనది యనునట్లుగాఁ బ్రకాశించుచున్న యానంద మనుభవించును.

వ. విను జనేశ్వరా! జలం బగ్న్యుత్సృష్టదహనం బయ్యు నగ్నియ యోగం
బున కలశోదరంబున నునికిం జేసి తా నతిశీతలం బయ్యు నుడికి, శబ్దో
ద్రేకాది ధర్మంబులం బొందునట్లు, ఆత్మయుం బ్రకృతి సంబంధంబున
నహమ్మానాది దూషితుండై ప్రాకృతంబు లగు ధర్మంబులం బొందు;
వీని కత్యంత విలక్షణుండు నక్షయుండు నాత్మ; యట్లగుట నింత
యనర్థమూలం బగు నీయవిద్యాబీజంబు నీ కెఱింగించితి; నేవం
విధంబు లగు సకల క్లేశంబులకును సంక్షయ కరంబు యోగంబు
దక్క మఱియొం డుపాయము లే'' దనుటయుం బ్రీతుం డై ఖాండి
క్యుండును 'మహాత్మా! యిన్నిమివంశంబున విజ్ఞాత యోగశాస్త్రా
ర్థుండ వీవు, నాకు నయ్యోగంబు సమస్తంబు విస్తరింప వలయు
ననినం గేశిధ్వజుండు కృపాళుం డై "మహీపాలా! విను మెందేని
సంస్థితుం డై ముని మఱి పునర్భవంబునకు రాక బ్రహ్మసాధర్మ్యంబుఁ
బొందు నట్టియోగంబుఁ జెప్పెద సావధానుండ వై విను మని
యిట్లనియె. 72

టీ. విను = వినుము, జనేశ్వరా = రాజా, అనల = సెగ, అనలోత్సృష్టదహనం బయ్యున్ = అగ్ని సోకనిదై యుండియు, అనల... - యోగము = ఆయగ్నిసంబంధియైన, యోగంబునన్ = సంపర్కముచేత, కలశోదరంబునన్ = ఘటోదరమునఁగా, ఉన్కిన్ = ఉండుటం జేసి, తాన్ = ఉదకము, అతిశీతలం బయ్యున్ = మిగులఁ జల్లనైనదైయుండియు, ఉడికి = కాఁగి, శబ్దోద్రేకాది ధర్మంబులన్ = సలసలయను శబ్దము పొంగు మొదలైన గుణములను, పొందునట్లు = ఆశ్రయించినట్లు, ఆత్మయున్ = జీవుఁడును, ప్రకృతి సంబంధంబునన్ = శరీరసంబంధముచేత, అహమ్మానాదిదూషితుండై = అహంకార మమకారాదులచేత మలినుండై, ప్రాకృతంబులగు ధర్మంబులం బొందున్ = ప్రకృత

[illegible]గుణంబుల నాశ్రయించినవాఁడుగాని, నిరికేన్ = [illegible]ముగాను, [illegible]గలఁడు
ఉండుదు = మిగుల వేఱైనవాఁడను, [illegible] = నాశము లేనివాఁడను,
ఆత్మ = జీవుఁడు, [illegible]టన్ = [illegible]గాని, ఇతర యనర్థములు [illegible]ద్యా=
అజ్ఞానముయొక్క, బీజంబు = కారణము, ఎఱిఁగింపఁటన్ = తెలిపితిని. శ్లో. 'అనా
త్మ న్యాత్మబుద్ధిర్యా అస్వే స్వమితి యా మతిః, అవిద్యా [illegible] బీజమే [illegible]
స్థితమ్' అని విష్ణుపురాణము. [illegible] = [illegible]ప్రకాశమైన, సకలక్లేశములకున్ =
సమస్త దుఃఖములకు, [illegible] = నాశము చేయునది, యోగంబునకు =
యోగము గాక, మఱియొక [illegible] లే[illegible] = మఱియొక సాధనము
లేదనఁగా, ప్రీతుఁడై = సంతసించినవాఁడై, [illegible], మహామతి = మహామతి
యగు [illegible] కేశిధ్వజుఁడా, [illegible]. [illegible] = తెలియఁబడిన, యోగ
శాస్త్రార్థుఁడవు = యోగశాస్త్రార్థము గలవాఁడవు, [illegible]. నాకున్ = నాకును,
ఆరోగ్యకరంబు సమస్త [illegible] = ఆరోగ్య[illegible]గాఁ
జెప్పవలయు ననఁగా, కేశిధ్వజుండు. కృపాయత్తుఁడై=దయాసమేతుఁడై, మం[illegible]వాల=
భూనాయకుఁడా, వినుము = ఆకర్ణింపుము, [illegible] సంస్థితుఁడై = [illegible]యోగశాస్త్ర
మందు నున్నవాఁడై, ముని=సాహసుండు, [illegible], పునర్భవంబునన్ [illegible] =
పునర్జన్మము [illegible], బ్రహ్మ[illegible]బు=బ్రహ్మత్వమును, [illegible] = పొందునో,
అట్టి యోగంబుఁ జెప్పెద=ఆ యోగము [illegible], సావధాన చిత్తుఁడవై=నిశ్చలమన
స్కుఁడవై, విను మని=ఆకర్ణింపు మని, ఇట్లనియె.

ఆ. ప్రాణికోటి కెల్ల బాధంబు మోక్షంబు
చేరుటకును మనసె కారణంబు
విషయసంగియైన విను బంధకారి; ని
ర్విషయ మైన ముక్తి విభవకారి. 73

టీ. ప్రాణికోటికెల్లన్ = ఎల్లప్రాణులకు, బాధంబు = సంసార రూపబాధము, మోక్షంబు = [illegible]మోక్షము, చేరుటకును = పొందుటకు, మనసు = మనంబు, కారణంబు = హేతువు, (ఆమనస్సు) విషయసంగియైనన్ = స్రక్చందనవనితాదివిషయములయందుఁ దగిలెనేని, బంధకారి = బంధము గలుగఁజేయునది, నిర్విషయమైనన్ = విషయములయందుఁ దగులకుండెనేని, ముక్తివిభవకారి = ముక్తివైభవముం జేయునది. ఈపద్య మీ క్రింది శ్లోకమున కనువాదము:—"మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బన్ధమోక్షయోః, బన్ధాయ విషయాసక్తం ముక్త్యై నిర్విషయం స్మృతమ్."

తా. సకల జ్ఞానులయొక్క సంసారరూపబంధమునకును మోక్షమునకును మనంబే కారణ మనియు, నామనంబు ప్రకంపనాదివిషయములయందుఁ బ్రవేశించె నేని బాధంబును, విషయములయెడఁ బొగులకుండెనేని యుపన్యాసయుం బగు మోక్షంబునుం గలుగఁ జేయును.

సీ. విజ్ఞానమునఁ జేసి విషయాదివలన నె
మ్మన మాహరించి బ్రహ్మముఁ బరేశుఁ
జింతింపవలయు నిశ్శ్రేయసంబునకు; నట్లు
చింతింప నతఁడు తచ్చింతకునకు
నాత్మభావం బిచ్చు నాకర్షకము వికా
ర్యశ్మసారముఁ దాచ్చునట్లు; యోగ
మన యమాదికవిషయంబైన యాత్మప్ర
యత్నంబున కధీన మైన సాత్త్వి
తే. కపుమనోగతి యెయ్యది గలుగు దాని
బ్రహ్మసంబంధినిఁగఁ జేయు మిపొంది సూవె;
యిట్టి వైశిష్ట్యధర్మ మెంచేని గలుగు
నట్టి యోగంబు గలిగినయతఁడె యోగి. 74

టీ. విజ్ఞానమునఁ జేసి=విశేషజ్ఞానముచేతను, విషయాదివలనన్ = ప్రకంపనాది విషయములు మొదలగువానివలన, నెమ్మనము = మనస్సును, ఆహరించి = మరలించి, పరేశున్ = పరమేశ్వరుఁడైన, బ్రహ్మమున్ = పరబ్రహ్మము, నిశ్శ్రేయసంబునకున్ = మోక్షమునకై, చింతింపవలయున్=ధ్యానము సేయవలయును. అట్లు చింతింపన్=ఆలాగు ధ్యానముసేయఁగా, అతఁడు = ఆ బ్రహ్మము, తచ్చింతకునకున్ = ఆ ధ్యానము సేయువానికి, ఆకర్షకము = ఆకర్షకమైనట్టి సూదంటుఱాయి, వికారి = రూపాంతరముగల, అశ్మసారము=లోహమును, తాచ్చునట్లు=ఆకర్షించునట్లు, ఆత్మభావంబు = తనస్వరూపమును, ఇచ్చున్=ఒసఁగును, యోగ మనన్=యోగ మనఁగా, యమాదివిషయంబైన = యమనియమాదివిషయకమగు, ఆత్మప్రయత్నంబునకున్=జీవునియొక్క వ్యవసాయమునకు, అధీనమైన = తగులైన, సాత్త్వి...గతి - సాత్త్వికపు = సత్త్వగుణప్రధానమైన, మనోగతి=మనోవ్యాపారము, ఎయ్యది గలుగు=ఏది కలదో, దానిన్ = ఆమనోవ్యాపారమును, బ్రహ్మసంబంధినిఁగాన్=బ్రహ్మము బొందినదానిఁగా, చేయు పొంది సూవె=చేయుపొందిమచుమీ, ఇట్టివైశిష్ట్యధర్మము=విశేషభావముగల ధర్మము, ఎంచేని

గలఁడు=ఎక్కడఁ గలఁడో, అట్టియోగంబు గలిగినయతఁడే యోగి=అట్టియోగము గల వాఁడే యోగి.

తా. విశేషజ్ఞానముచేత విషయాదులను హరించి బ్రహ్మానుసంధానముఁ జేయువాని కాపరబ్రహ్మము సూర్యుని బోలి వికారము గలుగకుండ దనయందు బ్రతిఫలించినట్లు ఆత్మస్వరూపము నిచ్చు ననియు, యోగ మనఁగా యమనియమాది విషయకంబయిన తనప్రయత్నమున కధీనమైన సత్త్వగుణప్రధాన మగుమనోవ్యాపారమును బ్రహ్మసంబంధిగాఁ జేయు నట్టి ప్రార్థించుచుమీ యనియు, నిట్టివైశిష్ట్యధర్మ మొందఁ గలదో యదే యోగ మాయోగము గలవాఁడే యోగి యనియు భావము.

వ. మఱియు బ్రహ్మచర్యాదు లగుయమంబు లేనును స్వాధ్యాయాదు లగు నియమంబు లేనును నిష్కాముం డై యోగియగువాఁడు మనోనైర్మల్య సంపాదనకు నాచరింపవలయు నివి కామ్యంబు లైన విశిష్టఫలదంబులు నిష్కాములకు ముక్తిదంబు లగునట్టి యమనియమంబులు వదలక భద్రాసనాదులందు నొకటి నవలంబించి ప్రాణాభిధానం బగు పవనంబు నభ్యాసంబున వశంబు సేయవలయు నదియె ప్రాణాయామ మనంబడు నట్టి ప్రాణాయామంబు సబీజాబీజ సంజ్ఞలం బరఁగు నదియె ప్రాణాపానంబుల మిథోనురోధంబుల నుభయనిరోధంబున రేచకాదిత్రైవిధ్యంబునుం బొందు మొదల నా చెప్పిన బీజాబీజ సంజ్ఞలందు సంతతధ్యానాలయాపావలంబి యగునదియ సబీజం బితరం బబీజంబు మఱి శబ్దాదివిషయంబులం బ్రవణంబు లగు నింద్రియంబులం ద్రిప్పి మానసంబున కధీనంబులు సేయుట ప్రత్యాహారం బట్టి ప్రత్యాహారంబు ముముక్షువున కవశ్యకర్తవ్యంబు దీనివలన నతిచంచలంబు లగు నింద్రియంబులకు నాత్మవశ్యత గలుగు నిట్టి గవశ్యంబులు గాకుండిన నా యోగి యోగసాధకుండు గానేరండు ప్రాణాయామంబునఁ బవనంబులు ప్రత్యాహారంబున నింద్రియంబులు వశంబు లైన పిమ్మటఁ జిత్తంబు శుభాశ్రయంబునం దిడునది యనుటయు ఖాండిక్యుఁ డిట్లనియె. ౧౫

టీ. మఱియు=మఱియును, బ్రహ్మచర్యాదు లగుయమంబు లేనును = బ్రహ్మచర్యము మొదలైన యమంబు లైదును, స్వాధ్యాయాదు లగు నియమంబు లేనును = వేదపారాయణము మొదలైన నియమంబు లైదును, యోగియగువాఁడు, నిష్కాముండై = కోరికలేని

వాఁడై, మనోనైర్మల్యసంపాదనకుఁ = మనశ్శుద్ధిని సంపాదించుటకొఱకు, ఆచరింప
వలయుఁ = అనుష్ఠింపవలయును, ఇవి = ఈయమనియమములు, కామ్యంబులైనఁ = కోరిక
చేతఁ జేయఁబడినయెడ, విశిష్టఫలదంబులు = సకల ఫలప్రదంబులు, నిష్కాములకుఁ =
కోరికలేనివారలకు, ముక్తిదంబులగుఁ = మోక్షమిచ్చునవి యగును, అట్టియమనియ
మంబులు, వదలక = విడువక, భ్రూనాసాంతములయందు = భ్రూములకునాసావిశేషముల
యందు, ఒకటి నవలంబించి = ఒకటి నాశ్రయించి, ప్రాణాభిధానంబగు = ప్రాణమను
పేరుగల, పవనంబుఁ = వాయువును, అభ్యాసంబునఁ వశంబుసేయవలయుఁ =
వాడుకచేత వశపఱుచుకొనవలయును, అదియె ప్రాణాయామ మనంబడుఁ, అట్టిప్రాణా
యామంబు, సబీజానిర్బీజసంజ్ఞలం బరఁగు = సబీజప్రాణాయామం బబీజప్రాణాయా
మం బని నామద్వయము చేత నొప్పును, అదియె = ఆ ప్రాణాయామమే, ప్రాణాపా
నంబుల = ప్రాణాపానంబులను రెండు వాయువులయొక్క, మిథః = పరస్పరము, నిరో
ధంబులఁ = నిలుపుటచేతను, ఉభయసంరోధంబునఁ = రెంటిని నిలుపుటచేతను,
రేచకాది త్రైవిధ్యంబునుఁ = రేచక పూరక కుంభకము లనియెడి త్రివిధత్వమును,
పొందుఁ = వహించును, మొదల నాచెప్పిన = మొదట నే చెప్పిన, సబీజాబీజసంజ్ఞ
లందు = ఆ రెండునామములయందు, ఆద్యక = మొదటిది, స్థూలరూపాలంబియగు
నదియ = స్థూలస్వరూపము నాశ్రయించునదియ, సబీజంబు = సబీజప్రాణాయామంబు,
ఇతరంబు = సూక్ష్మస్వరూపావలంబి యగునదియు, అబీజంబు = అబీజప్రాణాయామంబు,
మఱిశబ్దాదివిషయంబులఁ = శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధంబులను విషయములందు,
ప్రవణంబులగు = ప్రవహనశీలమైనట్టి, ఇంద్రియంబులఁ = శ్రోత్ర, త్వక్, చక్షుః, జిహ్వా,
ఘ్రాణంబు లనుపంచేంద్రియములను, త్రిప్పి = మరలించి, మనమున కధీనంబులు
సేయుట = మనంబునకు వశము సేయుట, ప్రత్యాహారంబు, అట్టిప్రత్యాహారంబు, ముము
క్షునకుఁ = మోక్షేచ్ఛగలవానికి, అవశ్యకర్తవ్యము = తప్పకచేయఁదగినది. దీనివలనఁ =
ఈప్రత్యాహారయోగమువలన, అతిచంచలంబులగు = మిక్కిలి చపలంబులైన, ఇంద్రియం
బులకుఁ = పంచేంద్రియములకు, ఆత్మవశ్యతగలుగుఁ = ఆత్మవశంబౌట కలుగును. ఇవి =
శ్రోత్రాదీంద్రియంబులు. కనకేని = చూడఁగా, వశ్యంబులు కాకుండిన = వశవర్తులు
కాకుండెనేని, ఆయోగి = ఆ యోగపురుషుండు, యోగసాధనమందు సిద్ధిఁ జేరఁడు =
యోగమును సాధించనేరఁడు గావున, ప్రాణాయామంబునఁ = ప్రాణాయామము చేతను,
పవనంబులు = వాయువులు, ప్రత్యాహారంబునఁ = ప్రత్యాహారము చేత, ఇంద్రియం
బులు = శ్రోత్రాదులు, వశంబులైన = అధీనములైన, పిమ్మటఁ = పిదప, చిత్తంబు =
మనమును, శుభాశ్రయంబునందు = శుభాధారమగుపరబ్రహ్మమునందు, ఇడునది =

పొందింపవలయును, అనుటయుక్ = అనఁగా, ఖాండిక్యుండు, ఇట్లనియెక్ = ముందు చెప్పుచున్నాఁడు.

తా. బ్రహ్మచర్యము మొదలగు యమము లైదును, స్వాధ్యాయము మొదలగు నియమము లైదును జితేంద్రియుఁడై యనుష్ఠింపవలయును. ఇవి కోరికచేతఁ జేసిన పక్షమున విశేషఫలముల నిచ్చును. కోరిక లేక చేసినయెడ మోక్ష మబ్బును. భద్ర ముక్తపద్మ సిద్ధ వీర ముక్త పద్మ మను నివి మొదలగు నాసనములలో నొకటి నవలంబించి వాయువును రేచక పూరక కుంభకాభ్యాసముచేత వశపఱుచుకొనవలయును. ఇట్లు ప్రాణవాయువును వశపఱచుకొనుటయే ప్రాణాయామ మనంబడును. అది సబీజం బబీజం బని ద్వివిధంబు. శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధము లను పంచవిషయములను బోవు శ్రోత్రత్వక్చక్షుర్జిహ్వాఘ్రాణమ్ము లనుపంచేంద్రియంబుల మరలుచుకొనుట ప్రత్యాహారంబు. ఇది ముముక్షువు నవశ్యము చేయఁదగినది. ఇట్లొనరింప నింద్రియములు మనస్సున కధీనము లగును. పిమ్మట శుద్ధం బగుచిత్తము పరబ్రహ్మమునందు జేర్పవలయును.

క. మనమున నెద్ది శుభాశ్రయ,
మనఘ! యెఱింగింపు, మఱి సమస్తాధారం
బనఁ జను యద్వస్తువు? య
న్మనన మశేషోరుదుఃఖమండలిఁ జెఱుచున్? 76

టీ. అనఘ = పరిశుద్ధుఁడా, మనమునకుక్ = మనస్సునకు, ఎద్ది=ఏవస్తువు, శుభాశ్రయము = శుభమైనస్థానము, మఱి = మఱియును, సమస్తాధారంబు = సకలమును ధరించునది, అనక్ = అనునటుల, యద్వస్తువు = ఏవస్తువు, చనుక్=ఒప్పును, యన్మననము = ఏదేవుని చింతనము, అశే...లిక్ - అశేష = సకలమైనట్టియు, ఉరు = విస్తారమయిన, దుఃఖమండలిక్ = శోకసమూహములను, చెఱుచుక్ = నష్టముఁ జేయునో, ఎఱింగింపుము = తెలుపుము.

తా. మానసంబున కేది సుఖమైనస్థానము, సకలాధారంబగు వస్తువేది, ఏదేవుని మననము సకల దుఃఖ సమూహంబులం బోఁగొట్టునో, పరిశుద్ధుండ వగు నోయి కేశిధ్వజుఁడా! యెఱింగింపు మని పలికెను.

తే. అనినఁ గేశిధ్వజుఁడు వాని కనియె, 'బ్రహ్మ
మాశ్రయంబు మనంబున; కదియు పరము
నపరము ననంగఁ బొలుచు, నం దపర మనఁగ
మూర్తము, పరం బనంగ నమూర్త మనఘ! 77

టీ. అనినన్ = ఇట్లనఁగా, కేశిధ్వజుఁడు = జనకుండు, వాని కనియెన్=అఖాండి క్యునకుఁ జెప్పెను, అనఘా = పరిశుద్ధుండవగు నోయిరాజా, మనంబునకున్ = చిత్తంబునకు, బ్రహ్మము = పరబ్రహ్మము, ఆశ్రయంబు = స్థానము, అదియ = ఆపరబ్రహ్మమే, పరమున్ = పరమనియు, అపరమున్ = అపరమనియు, అనంగన్ = అనుచుటుల, పొలుచున్=ఒప్పును, అందున్ = ఆరెంటియందు, అపరమనఁగన్, మూర్తము, అనఁగా రూపముకలది, పరంబనంగన్, అమూర్తము, అనఁగా రూపము గాకుండునది.

తా. ఇట్లనఁగాఁ గేశిధ్వజుండు పరబ్రహ్మమే చిత్తమునకు నాశ్రయం బనియు, నా పరబ్రహ్మము పరాపరభేదంబులఁ జెంది యుండు ననియు, నపర మనఁగా రూపవత్పదార్థ మనియు, పర మనఁగా [illegible] నాఖాండిక్యునకుఁ జెప్పెను.

మ. మును నాచెప్పిన రెంటిలోఁ బర మనన్ ముక్తాత్మ; దూరం బుపా
సనఁ గావింప నమూర్తి; యింక నపసంజ్ఞం, బబ్జగర్భాది బ
ద్ధనికాయం బది మూర్త మైనను బరిత్యాజ్యంబు శశ్వత్త్రిభా
వనలం గూడుట నారురుక్షున కసేవ్యం బీద్వయంబు న్దుదన్. 78

టీ. మును = ముందు. నాచేన్ = నాచేఁ జెప్పఁబడ్డ, రెంటిలోన్ = ద్వయములో, పరమనన్=పరమనఁగా, ముక్తాత్మ = [illegible] బ్రహ్మము, అమూర్తము = ఆకారము లేనిది, గనుక, ఉపాసన గావింపన్ = ధ్యానముచేయుటకు, దూరంబు = శక్యము గాదు, ఇంక = ఇంకను, అపరసంజ్ఞంబు = అపరమను పేరుగలది, అబ్జగర్భాది = బ్రహ్మమొదలగు, బద్ధనికాయంబు = బద్ధజీవుల [illegible], అది = ఆయపరము, మూర్తమైనను = రూపవత్తైనను, శశ్వత్ = మాటిమాటికిని, త్రిభావనలన్ = భావనాత్రయముతోడను, కూడుటన్ = కూడియుండుటచేత, పరిత్యాజ్యంబు = సేవింపఁదగినది కాదు, ఆరురుక్షునకున్ = సాధకునికి, తుదన్ = కడపట, ఈద్వయంబున్ = ఈపరాపరములు రెండును, అసేవ్యంబు = విడువఁదగినది.

తా. పూర్వము నాచేతఁ జెప్పఁబడిన పరాపరములలోఁ బరము నిరాకారము గాన ముముక్షువు లగుజీవుల కుపాసనాశక్య మనియు, నపర మనుసంజ్ఞ గల చతుర్ముఖాది బద్ధజీవ సంఘరూపము సాకారమైనను భావనాత్రయవిశిష్ట మగుటం జేసి పరిత్యాజ్య మనియు, నారురుక్షునకు శరీరత్యాగకాలమందు నీరెండువిధంబు లుపాసనకుఁ దగినవి కా వనియును దాత్పర్యము.

వ. ఆభావనాత్రయం బెద్ది యనినఁ జెప్పెద బ్రహ్మభావనయుం గర్మభావనయు బ్రహ్మకర్మోభయభావనయు నందు బ్రహ్మభావనాయు

తులు సనందనాదులు, దేవాది స్థావరావరు లగుప్రాణు లందఱు
కర్మభావనాభావకులు, హిరణ్యగర్భాదు లుభయభావనాపరు, లీ
మూఁడుతెఱఁగులవారు భావనాత్రయాన్వితులు గావున నీత్రివి
ధాత్మక రూపంబ నేస్యంబు, సనందనాదులును బ్రాగ్బ్రహ్మ
కల్పంబుల సంహరించుట భావనాబద్ధులై; యిబ్భావనాత్మకం బగు
విశ్వంబు సుస్థితికి నవధి; దేవమనుష్యాది విశేషజ్ఞాన కర్మంబులు
క్షీణించుటయు; యట్టి విశ్వంబై తోఁచు హిరణ్యగర్భాదులకంటె
నన్యంబు పరాఖ్యంబు; బిది ముక్తరూపం బమూర్తంబై యుండు
నని మొదల సూచించితిం గదా; తదాకారంబుఁ దేటపఱచెద;
పూర్వోక్త దేవాది భేదరహితంబై తద్భేదరాహిత్యంబున నిట్టి దట్టి
దని వచించుటకు గోచరంబుగాక యుదయాది రహితంబును
సన్మాత్రవాచ్యంబును నాత్మసంవేద్యంబును నై జ్ఞానైకనిరూపణీయం
బగుచు జ్ఞానశబ్ద వాచ్యంబును దానయ్యె బ్రహ్మాత్మకం బగుట
బ్రహ్మ సంజ్ఞయుం గాంచి యొప్పు; మఱి భావనాత్రయాత్మక
విశ్వవై లక్షణ్యంబె లక్షణంబుగాఁ గల యీరూపం బభ్యస్యమాన
యోగుం డగుయోగికిఁ జింతింప నశక్యంబు. మఱి యపరం బని
చెప్పంబడిన హిరణ్యగర్భస్థంబు వాసుదేవుండు ప్రజాపతులు మరు
త్తులు వసువులు రుద్రులు ఆదిత్యులు తారకంబులు గ్రహంబులు
గంధర్వ యక్ష రక్షో దైత్యాది సమస్త దేవయోనులు మనుష్యులు
పశువులు అద్రులు సముద్రంబులు ద్రుమంబులు నొండెను నేకపాద
ద్విపాద బహుపాదాపాదంబు లగు నితర భూతంబులుం దదు
త్పత్తి హేతువులునుగా విలసిల్లునట్టి ప్రధానాదివిశేషాంత చేతనా
చేతనాత్మక ప్రపంచభావం బగు స్థూలరూపం *బుపక్రాంత యోగు
నకుఁ జింతింప శక్యంబు. శక్యమేనియుఁ దద్భావనాత్రయాత్మకం
బగుట నశుభాశ్రయంబు గావున ముక్తిసాధనంబుగా నీ చెప్పంబడిన
సకల ప్రపంచంబును విష్ణుశక్తి సమన్వితంబై యతనికి శరీరంబునై
యుండు నట్టి విష్ణుశక్తులు మొదల నే జెప్పిన పరాపరాఖ్యలను దద
తిరిక్తయగు కర్మాఖ్యయునుం ద్రివిధములై యుండు నందుఁ గర్మాఖ్యశక్తి

* బు ప్రశాంత.

చేత వేష్టితయై యపరాఖ్య యగు క్షేత్రజ్ఞశక్తి జన్మ జరామరణా ద్యనేక సంసారతాపంబు లనుభవించుచు దత్తత్కర్మానుగుణ శరీరంబు లెత్తి విజ్ఞాన తారతమ్యంబుల నొందుఁ దత్ప్రకారం బాకర్ణింపుము. 79

టీ. అభావనాత్రయం బెద్ది యనిన=అభావనాత్రయా బేది యనిన, చెప్పెదన్=వచించెదను. బ్రహ్మభావనయు కర్మభావనయు బ్రహ్మకర్మోభయ భావనయు నని మూఁడు ప్రకారములు. అందున్ = ఆమూఁటియందు, సనందనాదులు = సనందనుఁడు మొదలగు మహాయోగు లెల్లను, బ్రహ్మభావనాయుతులు, దేవాదిస్థావరాంతవరులగు=దేవతలు మొదలు పర్వతపాషాణములుతుదగాఁగల, ప్రాణులందఱు = జీవులందఱును, కర్మభావనాభావకులు = కర్మభావనాయుతులు, హిరణ్యగర్భాదులు, ఉభయభావనాపరులు = కర్మబ్రహ్మోభయభావనాపరులు, ఈమూఁడు తెఱంగులవారు = ఈమూఁడు విధంబులవారును, భావనాత్రయాన్వితులు = త్రిభావనలతోఁ గూడి యున్నవారు, కావునన్ = అందువలన, ఈత్రివిధాత్మకరూపంబు = మూఁడువిధంబు లగురూపంబులు, ఆసేవ్యంబు = సేవింపఁదగినది కావు, సనందనాదులు = సనందనుఁడు మొదలగువారును, ప్రాక్ప్రసూతకల్పంబులన్ = మునుపటి బ్రహ్మకల్పములయందు సంచరించుటన్ = జన్మము నెత్తుటవలన, భావనాబద్ధులు = బ్రహ్మభావనచేత బద్ధులైనవారు, ఈ భావనాత్మకం బగు = భావనాస్వరూపంబైన, విశ్వంబు = జగత్తు యొక్క, స్థితికిన్ = ఉనికికి, అవధి = మర్యాద, దేవమనుష్యాది = దేవతలుమనుష్యులు మొదలగు, విశేష = నానావిధప్రపంచముయొక్క, జ్ఞానకర్మంబులు, క్షీణించుట = నష్టమౌట, ఇట్టి = ఈదృశంబైనట్టి, విశ్వాంబై = జగత్తై, తోఁచు = కనుపించునట్టి, హిరణ్యగర్భాదులకంటెన్ = చతుర్ముఖాదులకంటెను, అన్యంబు = ఇతరమైనది. పరాఖ్యంబు = పర మనుపేరు గలది, ..., ముక్తరూపంబు = రూపము లేనిది, అమూర్తంబైయుండునని, మొదల = తొలుతనే, సూచించితిఁగదా = జ్ఞాపకము చేసితిఁగదా, తదాకారంబున్ తేటపఱచెదన్ = సత్స్వరూపంబును దెలిపెద, పూర్వోక్తంబై - పూర్వోక్త = ముందు చెప్పఁబడిన, దేవాది భేదరహితంబై = దేవాది భేదంబులు లేనిదై, తద్భేద రాహిత్యమునన్ = ఆభేదము లేకపోవుటచేత, ఇట్టిదట్టిదని వచించుటకున్ = ఈదృశంబు తాదృశం బని పల్కుటకు, గోచరంబుగాక=విషయము గాక, అపక్షయాది రహితంబును, అపక్షయ = నాశము, ఆది = మొదలగు వికారము లచే, రహితంబు=విడువఁబడినది, సచ్ఛబ్దవాచ్యంబు - సత్=సత్తును, శబ్ద = శబ్దముచే, వాచ్యంబు = చెప్పఁదగినది, ఆత్మసంవేద్యంబును - ఆత్మ = జీవునిచేత, సంవేద్యంబు =

తెలియఁదగినదియును, జ్ఞానైకనిరూపణీయంబును = జ్ఞానముచేతనే నిరూపింపఁదగినది యును, అగుచున్, జ్ఞానశబ్దవాచ్యంబును = జ్ఞాన మనుశబ్దముచేఁ జెప్పఁదగినదియును, తానయ్యె, బ్రహ్మాత్మకంబగుటన్ = బ్రహ్మస్వరూపమగుటచేతను. బ్రహ్మసంజ్ఞయన్ = బ్రహ్మమనునట్టి నామమును, కాంచి=పొంది, ఒప్పున్ = ఒప్పును, మఱి, భావనా... బె - భావనాత్రయాత్మక = త్రిభావనాస్వరూపమైన, విశ్వ = జగత్తుకంటెె, వైలక్ష ణ్యంబె = వేఱగుటె, లక్షణంబుగాఁగల = చిహ్నము గాఁగల, స్వరూపంబు = ఇట్టి రూపము, అభ్యస్యమానయోగుఁడగు = అభ్యసింపఁబడు యోగముగల, యోగికిన్ = యోగియగువానికి, చింతింప నశక్యంబు= ధ్యానము చేయ శక్యము గాదు, మఱి యపరం బని చెప్పంబడిన, హిరణ్యగర్భుండు = చతుర్ముఖుండు, వాసవుండు = ఇంద్రుఁ డును, మొదలుగాఁగలవారు = విధిపాదాదిశరభూతంబులును, వదుప్పత్తి హేతువు లుగాన్ = అభూతాని జన్మములకుఁ గారణంబులుగా, విలసిల్లునట్టి = ఒప్పుచున్నట్టి, ప్రధానాది విశేషాలు=ప్రధానము మొదలు వ్యక్తివిశేషములు మొదలుగాఁగల, చేతనా చేతనాత్మ = జ్ఞానాజ్ఞానగజీవరూపమైన, ప్రపంచభావంబగు=ప్రపంచభావము గలయట్టి, స్థూలస్వరూపంబు, ఉపక్రాంతయోగనరున్ =యోగము మొదలుపెట్టినయోగికి, ధ్యాన శక్యంబు = ధ్యానసాధ్యంబు, శక్యమనియున్ = ధ్యానసాధ్యమైనను, వెన్=అది, భావ నాత్రయాత్మకంబగుటకున్ = భావనాత్రయ స్వరూపమగుటచేత, అశుభాశ్రయంబు = శుభాశ్రయముగాదు, కావునన్ = కాన, ముక్తిసాధనంబుగాదు = మోక్షసాధనంబు గాదు, ఇటుచెప్పఁబడినసకల ప్రపంచంబును, విష్ణుసమన్వితంబై, అటమీఁదన్ = ఆదేవునికి, శరీరంబు నైయుండున్, అట్టి విష్ణుశక్తులు = విష్ణుసామర్థ్యములు, మొదలనే జెప్పిన = తొలుత నాచేఁజెప్పఁబడిన, పరాపరాఖ్యలను = పర అపర అను నామములచేతను, పిదప తిరిగియును = వానికిఁ వేఱైన, కర్మాఖ్యము=కర్మశక్తియనునట్లుగా, త్రివిధములై యుండును, అందున్ = వానియందు, కర్మాఖ్యశక్తిచేత వేష్టింపఁబడి=కర్మమను పేరుగలశక్తిచేతఁ జుట్టఁ బడినదై, అపరాఖ్యయగు = అపరమను పేరుగల, క్షేత్రజ్ఞ శక్తి = పురుషశక్తి, జన్మ... లన్ - జన్మజరామరణాది = జననము ముదిమి చచ్చుట మొదలగు, అనేక సంసార తాపంబులన్ = బహువిధములగు సంసారమువలని వేదనలను, అనుభవించుచున్, తత్క... లు - తత్కర్మ = ఆయాకర్మలకు, అనుగుణ = సరియైనట్టి, శరీరంబులు = దేహములు, ఎత్తి = పొంది, విజ్ఞానతారతమ్యంబులన్ = విశేష జ్ఞానంబులయొక్క వాసులను, పొం దున్ = చెందును, తత్ప్రకారంబు = తత్క్రమంబు, ఆకర్ణింపుము = వినుము.

సీ. ఉండు నప్రాణులందు కొద్దిగాఁ ఇంచుక కాశక్తి;
స్థావరశ్రేణిఁ దక్క జ్ఞాతికంటె;

నెట్టి రోఁకటిబండ ♦ జెట్టి మన్నిండి ము
న్నగు సరీసృపములం ♦ దంతకంటె ;
ఖగముల [1]మఱి వాని ♦ కంటె మృగావళి
యందు నూహింపంగ ♦ నంతకంటె,
దంతి గోముఖ పశు ♦ తతి నంతకంటె మా
నృకదంబకములయం ♦ దంతకంటె,
తే. యక్ష గంధర్వ నాగాళి ♦ నంతకంటె,
నంతకంటె నిలింపులం, ♦ దంతకంటె
హరిహయునియందు, దక్షునం ♦ దంతకంటె,
నాద్యుఁడగు హిరణ్యగర్భునం ♦ దంతకంటె. 80

టీ. అశక్తి = అక్షేత్రజ్ఞశక్తి, అప్రాణులందుఁ = ప్రాణరహితవస్తుజాలమందు, పిక్కటించుఁ = వ్యాపించెను, ఉండుఁ = ఉండును, జ్ఞాతికంటెఁ = ప్రాణరహిత వస్తుజాతికంటెను, స్థావరశ్రేణిఁ = స్థావరములైన పర్వతవృక్షాదు లయందు, ద్విగుణంబుగ నుండును, (ఈపద్యమునం జెప్పఁబడిన స్థావరశ్రేణిశబ్దము మొదలు హిరణ్యగర్భశబ్దముతుదిగా యథాక్రమముగా నుత్తరశబ్దవాచ్యంబు లగు భూతముల యందు నొకదానికంటె నొకదానియం దీక్షేత్రజ్ఞశక్తి ద్విగుణంబు హెచ్చుగా నుండు నని యూహింపవలయును), జ్ఞాతికంటె = అస్థావరజాతికంటెను, ఎట్టులు, రోఁకటి బండలు, జెట్టిపోతులు, మన్నిండి = మన్నుదినునట్టి కణుదురు, మున్నగు = మొదలయిన, సరీసృపములందుఁ = సర్పములందును, అంతకంటెఁ, ఖగములఁ = పక్షులందు, వానికంటెఁ, మృగావళిఁ = మృగసమూహమునందు, ఊహింపఁ = తలంపఁగా, అంతకంటెఁ, దంతి...న్ - దంతి = ఏనుఁగు, గో = ఆవు, ముఖ = మొదలగు, పశు తతిఁ = పశుసంఘమందును, అంతకంటెఁ, మా...దుఁ - మానృ = మను ష్యసంబంధియైన, కదంబకములయందుఁ = గుంపులయందును, అంతకంటెఁ, యక్ష గంధర్వనాగాళిఁ = యక్షాదులయందును, అంతకంటెఁ, నిలింపులందుఁ = దేవతల యందు, అంతకంటెఁ, హరిహయునియందుఁ = దేవేంద్రునియందు, అంతకంటెఁ, దక్షునియందును, అంతకంటెఁ, ఆద్యుండు = మొదలివాఁడైన, హిరణ్యగర్భునందుఁ = చతుర్ముఖునియందు, క్షేత్రజ్ఞశక్తి యుండును.

ఆ. ఇట్టిరూపకోటు ♦ లెల్ల సవిష్ణుని
తనుచయంబు సుమ్ము ♦ ధరణినాథ!

---

1. యం దంతకంటె.

యతఁ డచింత్యశక్తి నఖిలభూతముల నా
కసమువోలె నిండి యెసఁగుఁ గాన. 81

టీ. ధరణీనాథ = రాజా! అతఁడు = ఆదేవుఁడు, అచింత్యశక్తిన్ = చింతింప నశక్యంబైన సామర్థ్యముచేత, అఖిలభూతములన్ = సకలభూతములయందును, ఆకసము వోలెన్ = ఆకాశమువలె, నిండి = సంపూర్ణుఁడై, ఎసంగఁగానన్ = ఒప్పుచుగాన, ఇట్టిమహోటులెల్లన్ = ఏవిశ్వరూప సహస్రంబు లన్నియును, విష్ణుని = ఆదేవుని యొక్క, తనుసముదయంబులు = దేహసమూహములు సుమీ.

తా. ఓ ధరణీనాథా! ఆవిష్ణుం డప్రమేయం బగు నిజసామర్థ్యముచేత నిఖిల భూతములయం దాకాశమువలెఁ నిండి ప్రకాశించుచుండును గాన యుక్తంబులగు నేతాదృశరూప సహస్రంబు లాదేవుని శరీర ప్రపంచంబులు సుమీ! యని కేశిధ్వజుండు పలికెను.

సీ. మున్నన్నినపరాఖ్య మునకు ద్వితీయమై
విష్ణు[1]సంజ్ఞఁ గను నుర్వీతలేశ
యోగిహృద్ధ్యేయమై యొప్పు సమూర్తరూ
పం బొండు; సత్సంజ్ఞ ప్రాజ్ఞకోటి
దాని వచించు; నేతద్రూపమె సమస్త
శక్తుల కెల్ల నాశ్రయత [1]నొంది
ప్రాగుక్త విశ్వరూపవిలక్షణతఁ గాంచి
కల్యాణ గుణభూతి గరిమఁ దనరి
తే. యతిమహత్త్వంబుచే వెల్గునట్టి శక్తి
నలరు బ్రహ్మంబు దేవతిర్యఙ్మనుష్య
నామచేష్టావదవతరణముల నాత్మ
లీల జగదుపకృతికిఁ గల్పించుచుండు. 82

టీ. ఉర్వీతలేశ = రాజా! మున్నన్నినపరాఖ్యమునకున్ = మునుపు చెప్పినపర మనియెడు పేరుగల బ్రహ్మమునకు, ద్వితీయమై = రెండవదియై, యోగిహృద్ధ్యేయమై= యోగిచిత్తములచేత ధ్యానము సేయఁదగినదియై, ఒప్పు...బు - ఒప్పు = ఒప్పుచున్న, అమూర్తరూపంబు = మూర్తభిన్నరూపంబు, ఒండు = ఒకటి, విష్ణుసంజ్ఞన్ = విష్ణువను పేరును, కనున్ = పొందును. ప్రాజ్ఞకోటి = పండితసమూహము, ని. 'ధీరో మనీషీ జ్ఞః

1. సంజ్ఞనను. 1. c బొంది.

ప్రాజ్ఞస్సజ్ఞావాన్పణ్డితః కవిః' యని యమరము. [illegible] = [illegible]ము, సత్సంజ్ఞక్ = సత్తనునామముచేఁ, [illegible] = పలుకఁ[illegible]. [illegible] = [illegible], సమస్తశక్తుల [illegible] = నానావిధ[illegible]న సామర్థ్యములకు, ఆశ్రయుఁడై = స్థానమగుటను, [illegible] = పొంది, ప్రాగు...[illegible] - ప్రాగుక్త = [illegible] చెప్పఁబడిన, విశ్వ[illegible] = జగ ద్రూప[illegible], [illegible] = ప్రలయ[illegible], [illegible] = కని, కల్యాణగుణభూతి = కల్యాణగుణ[illegible], [illegible] = [illegible], అతిమహా[illegible] ము[illegible] = [illegible], [illegible] = ప్రకాశించును, అట్టి, శక్తిక్ = సామర్థ్యము[illegible], [illegible]...[illegible] = [illegible], [illegible] = పరబ్రహ్మము, దేవ...లక్.. దేవ=దేవ[illegible], తిర్య[illegible] = [illegible], మనుష్య=మనుష్యులం [illegible], నామ[illegible] = [illegible] కృష్ణ[illegible] నాను ములను[illegible] = [illegible], ఆ[illegible]లక్-ఆత్మ=[illegible] యొక్క, లీలక్ = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] చుండుఁ = [illegible]చుండును.

తా. ఓయి [illegible] యమున[illegible] ! [illegible] నే జెప్పిన పరబ్రహ్మ మనియెడుబ్రహ్మ [illegible] బోక్కటి [illegible] నామము [illegible], [illegible] లట్టి [illegible] సత్తను సంజ్ఞ[illegible] ముగ్గు [illegible], [illegible] నానావిధసామర్థ్యముల [illegible] పొంది పూర్వము చెప్పఁబడిన జగ[illegible] లయ[illegible] [illegible] కల్యాణ గుణ[illegible] [illegible] యొక్క [illegible] [illegible]ము కలిగి ప్రకాశించుచున్న సామర్థ్యము[illegible] [illegible]. [illegible] పరబ్రహ్మమే [illegible] దేవ[illegible] [illegible]లయొక్క నామ[illegible] [illegible]ములు[illegible] [illegible]లను [illegible] కారిమునకై [illegible].

> ఆ. కర్మభుక్తికొఱకుఁ [illegible] గా [illegible];
> యితఁడు సకలజాతులందుఁ బుట్టు;
> బుట్టినట్టి యతని [illegible] భూరిచేష్టితము ల
> వ్యాహతములు రావణాదివధలు. 33

టీ. ఇట్టితల్లీల - ఇట్టి, తత్ = ఆదేవునియొక్క, లీల = విలాసక్రియ, కర్మభుక్తి కొఱకుఁ గాదు = కర్మానుభవముకొఱకుఁ గాదు, అతఁడు = ఆవిష్ణుదేవుండు, సకల జాతులందుక్ = దేవమనుష్య తిర్యగాది సమస్తజాతులయందును, పుట్టుక్ = జన్మము

నొందును. పుట్టినట్టి=జనియించిన, అతని = ఆదేవునియొక్క, భూరిచేష్టితములు=అధికము లైన వ్యాపారములు, రావణాదివలనన్ = రావణుండు మొదలగు దుష్టులవలన, అవ్యాహతములు = భగ్నములు గావింప నశక్యంబులు.

తా. ఆవిష్ణుదేవునియొక్క విలాసక్రియ స్వకీయ కర్మానుభవము కాఅక గా దనియు, నాటఁడు తిర్యగాది నిఖిల జాతులయందుఁ బుట్టినను నాని వ్యాపార విస్తారంబులు దుష్టు లగు రావణాదులవలన భగ్నములు గావింప నసాధ్యంబు లనియును తా.

వ. అట్టి పరమేశ్వరునకు బద్ధముక్తాది రూపంబు లనేకంబులు గలిగిన ముముక్షునకు జ్ఞానసిద్ధికిఁ బరవ్యూహవిభవాదిరూపంబులే చింతనీయంబులు; ప్రజ్వలితశిఖుం డగుపవనసఖుండు నీరస సికుంజంబు నెట్లు దహించు నట్లు చిత్తస్థుం డగువిష్ణుండు యోగిజనంబుల సకల కిల్బిషంబులు నిర్దహించుఁ గావున సకలశక్త్యాశ్రయుం డైన యప్పరమాత్మునియందుఁ జిత్తంబు నిల్పుట విశుద్ధ యగు ధారణ యనంబడు; సర్వంగంబునఁ జలాత్మకం బగుచిత్తంబునకుఁ ద్రిభావభావనాతీతుం డగునద్దేవుండు శుభాశ్రయుండై ముక్తికరుం డగు; నేతద్వ్యతిరిక్తు లగు బ్రహ్మాదిదేవతలు కర్మయోను లగుట నశుద్ధులు గావునఁ జిత్తంబున కవలంబనీయులు గారు; మఱి నిరవలంబ ధ్యానంబు పొందుపడదు గావున, ధారణాధ్యాన విషయంబై శుద్ధం బగు స్థూలరూపాంతరం బయ్యనంతునకుం గలదు, దానిసవిస్తరంబుగాఁ జెప్పెద నాకర్ణింపుము. 81

టీ. అట్టిపరమేశ్వరునకు, బద్ధ, ముక్త, ఆది = మొదలైన రూపములు, అనేకంబులు కలిగినన్ = పెక్కులుగలిగియుండినను, ముముక్షునకున్ = సాధకునికి, జ్ఞానసిద్ధికిన్ = జ్ఞానము సిద్ధించుటకొఱకు, పర...లే - పర = వైకుంఠవాసుఁడైన పరవాసుదేవుఁడు, వ్యూహ = సంకర్షణ ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధులు, విభవ = రామకృష్ణాద్యవతారంబులు, ఆది= మొదలగు, రూపంబులె = స్వరూపములే, చింతనీయంబులు = ధ్యానవిషయంబులు, చిత్తస్థుఁడగు = మనంబున నిల్చినట్టి, విష్ణుండు = విష్ణువు, ప్రజ్వలిత శిఖుం డగు = మిగుల మండుచున్నజ్వాలలుగల, పవనసఖుండు = అగ్ని, నీరసనికుంజంబున్ = ఎండినపొదను, ఎట్లుదహించున్ = ఏవిధంబుగఁ గాల్చునో, అట్లు = ఆవిధంబుగ, యోగి...లు - యోగిజనంబుల = యోగులయొక్క, సకల కిల్బిషంబులు = సమస్తపాపములను, నిర్దహించున్ = కాల్చును, కావునన్ = కాన, సకలశక్త్యాశ్రయుండైన = సమస్త సామర్థ్యముల

కాధారమైన, అప్పరమాత్మునియందుఁ, చిత్తంబు నిలుపుట = మనం బుంచుట, విశుద్ధ యగు ధారణ యనంబడు, సర్వసంగంబునఁ = సకలవస్తుసంబంధములచేత, చలాత్మకం బగుచిత్తంబునకుఁ = చంచలరూప మైనమనంబునకు, త్రిభావ...డు-త్రిభావ = మూఁడు భావములుగల, భావనా = ధ్యానమునకు, [illegible]తీతుం డగు = వెలిగా నున్నట్టి, అద్దేవుండు, శుభాశ్రయుండై శుభస్థానమై, ముక్తికరుండగు= మోక్షమునిచ్చువాఁ డగుచు, ఏకతద్వ్యక్తిరిక్తులగు = కేవలవిష్ణునకుభిన్నులైన, బ్రహ్మాదిదేవతలు = చతుర్ముఖుండు మొదలగు నిలింపులు, కర్మ[illegible] = కర్మ[illegible] [illegible]చేత, అశుద్ధులు = [illegible] [illegible], [illegible] = మనస్సున [illegible]. [illegible] - నిరవలంబ = ఆధారములేని, [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible]ధ్యానవిషయంబై = ధార [illegible] = [illegible] లరూపాంతరంబు = మఱి యొకస్థూల[illegible] = ఆపరబ్రహ్మమునకు, కలదు = ఉన్నది. దాని [illegible] నాకర్థ్రిప్రము.

సీ. శరదిందుచకచకస్మయ జిత్ప్రసన్నాస్యు,
    దొడ్డకెందమ్మికన్దోయివాని,
నతిక్రమ్రగల్లభాగాభోగఫాలంబు,
    మకరాంకరత్నకర్ణికలవానిఁ,
గాంబవోద్యచ్ఛ్రీవిడంబినృత్తశిరోధి,
    సిరి పొల్చుమచ్చ పేరురమువాని,
నతనాభియుతవళిత్రితయశాతోదరు,
    జానులంబిచతుర్భుజములవానిఁ,

తే. గరివరకరోరు రుచిరజంఘ*ఘురమణియు,
సమతబొందిన పదపల్లవములవాని,
హైమవసనుఁ, గిరీటహారాంగదాది
కలితు, శంఖరథాంగాదు లలరువాని. 85

టీ. శర...స్యుఁ - శరదిందు = శరత్కాలచంద్రునియొక్క, చకచక = ధాళధళ్యముయొక్క, స్మయ = గర్వమును, జిత్ = గెలిచినట్టి, ప్రసన్న = ప్రసాదముగల, ఆస్యుఁ = ముఖముగలవానిని, దొడ్డ...నిఁ-దొడ్డ = గొప్పలైన, కెందమ్మి = ఎఱ్ఱదామర లవంటి, కన్దోయివానిఁ = నేత్రయుగళముగలవానిని, అతి...ధ్యుఁ - అతిక్రమ్ర = మిగు

* ఘూమనోజ్ఞు.

లం కమనీయమైన, గణ్డ = చెక్కిళ్లయొక్క, భాగ = ప్రదేశమునందు, ఆభోగ = [illegible] గల, ఫాల = నొసటిచే, ఆఢ్యక = సంపన్నుఁడైనవానిని, మకర...సక్ - మకర = మొసళ్లు, అంక = చిహ్నములుగాఁగల, రత్న = మణిఖచితములగు, [illegible]కలవానిని - పోఁగులుగలవానిని. కాంబు...థిక్ - కాంబు = శంఖసంబంధియగు, [illegible] = విలసిల్లుచున్న, శ్రీ = కాంతియొక్క, సదన = ఉనికి[illegible]గనట్టి, పృథు = [illegible] శిరోధిక్ = మెడగలవానిని, సిత = [illegible]. పొల్చు పెసరముచ్చక్ - పొల్చు = ఒప్పునట్టి, మచ్చ = శ్రీవత్స మనుమచ్చ గల, పెసరమువానిని = గొప్ప రొమ్ముగలవానిని(లక్ష్మీదేవియు శ్రీవత్స మను మచ్చయు స్వామివక్షస్థలమున [illegible] ప్రసిద్ధము), నత...టక్ - నత = [illegible], నాభి = [illegible] మను, [illegible] = [illegible] యున్న, వళిత్రయ = మూఁడు ముడుతలుగల [illegible] = [illegible]మైన, [illegible] = బొజ్జగల వానిని, జాను...పిక్ - జానులంబి = మోఁకాళ్లవఱకు [illegible] [illegible]న్న. చతుర్భుజములవానిక్ = నాలుగు చేతులుగలవానిని, [illegible]...[illegible] - [illegible] = గజశ్రేష్ఠముయొక్క కర = తుండమువంటి. [illegible] = [illegible], [illegible]=మనోహరమైన, జాను = పిక్కలచే, రమణీయుక్ = సుందరుఁడైనవానిని, [illegible]...[illegible] - [illegible] = సమానమైనట్టి, [illegible] పల్లవములవానిక్ = చిగురుటాకులవంటి పాదములు గలవానిని, [illegible]...[illegible] - హైమ = సువర్ణసంబంధియైన, వసనుక్ = వస్త్రముగలవానిని. [illegible]...తుక్ - కిరీటు, [illegible], అంగద=బాహుపురి, ఆది = మొదలైనవానితో, [illegible] = [illegible]యున్నవానిని, శ[illegible]... లు-శంఖ = శంఖము, రథాంగ = చక్రము, ఆదులు = మొదలుగాఁగల పంచాయుధములు, అలరువానిక్ = ఒప్పుచున్నవానిని.

తా. శరత్కాల చంద్రునియందలి శోభాధిక్యమును ధిక్కరించుచుఁ బ్రసన్నమై యున్న ముఖము గలట్టియు, గొప్పదైన తామరరేకులవంటి నేత్రములుగలవాఁడు కలిగినట్టి యు, మిగుల సుందరములగు చెక్కిళ్ల ప్రదేశముగలవారలు మిసమిసలతో నొప్పుచున్నట్టియు, మకరాంకములు రత్నఖచితములు నైన పోఁగులుగలట్టియు శంఖమునకు తిరస్కరించుచు వర్తులముగా నున్న మెడగలయట్టియు, లక్ష్మీదేవి శ్రీవత్సమను మచ్చచేతను నొప్పుచున్న రొమ్ముగల మిగుల లోఁతైన నాభితోఁ గూడిన వళిత్రయముగల [illegible] బొజ్జగల యట్టియు, మోఁకాళ్లవఱకు వ్రేలెడు చతుర్భుజములుగలట్టియు, యేనుఁగు తుండమువంటి తొడలచే నతిరమణీయంబగు పిక్కలచేత సుందరుండైనట్టియుఁ, జిగురుటాకులవంటి పాదములుగల్గి హైమవసనము గలట్టియుఁ గిరీటహారాంగదాది సహితుండైనట్టియు, శంఖరథాంగాది పంచాయుధములచే నొప్పుచు నుత్తమసకలలక్షణలక్షితుండై యున్న జగదీశ్వరుం డగు శ్రీహరి దివ్యమంగళ విగ్రహమును సాధకుండు వక్ష్యమాణక్రమంబున ధ్యాన మొనర్పవలయును.

సీ. శ్రీవిష్ణు నీగతిఁ జింతింపవలయుఁ [1]ద
న్మయుఁ డగు యోగి క్రమంబుతోడ
నొక్కయంగమె మున్ను చిక్కఁ లో భావించి
యది దృఢం బగుటయు నవలియంగ
కము మఱి చింతింపఁగాఁ దగు నట్టి య
భ్యాసంబుకలన [2]సర్వావయవములు
నడచిన నున్న మానక యెద్దియేని యుఁ
జేయుచున్నను మదిఁ బాయఁడేని;

తే. యతనిసామ్యంబు గని ముక్తుఁ డగు; సురాది
భేదసంజనకాజ్ఞాన మేపఁ బడఁగ
నలము(రు)కల్యాణగుణముల హరికి నెనను
లేని భేద మెవ్వాఁడు కల్పింపఁగలఁడు? ౬౦

టీ. శ్రీవిష్ణున్ = శ్రీహరిని, ఈగతిన్ = వక్ష్యమాణ ప్రకారముగ, చింతింపవలయున్ = ధ్యానముసేయవలయును. తన్మయుఁడగు = తద్విష్ణుస్వరూప మయ్యెడి, యోగి=యోగసాధకుఁడు, క్రమంబుతోడన్, మున్ను = తొలుత, ఒక్కయంగమె=ఒకయవయవమునే, చిక్కన్ = గట్టిచిక్కునట్లుగ, లోన్ = లోపల, భావించి=చింతించి, అది దృఢం బగుటయున్ = ఆయంగము దృఢముగ మనసుంబులో నిలిచినపిమ్మట, అవలియంగకము-అవలి = అవలనున్న, అంగకము, మఱి = మఱియును, చింతింపఁగాఁదగున్ = ధ్యానము సేయవలయు, అట్టియభ్యాసంబుకలనన్ = అటువంటివాడుకచేత, సర్వావయవములు=అయంగములను, నడచినన్ = గమన మొనరించినను, ఉన్నన్=స్థితుండైనను, మానక = వదలక, ఎద్దియేనియుఁ జేయుచున్నను = ఏపని సేయుచుండినను, మదిన్=బుద్ధిని, పాయఁడేని = తొలఁగనీయఁడే జేసెనేని, అట్లాచరించిన సాధకుండు. అతనిసామ్యంబు - అతని=అప్పరమాత్మునియొక్క, సామ్యంబు = సాదృశ్యము. కని=కాంచి, ముక్తుఁడగున్ = మోక్షమందును, సురా...ము-సురాది = దేవతలు మొదలగు, భేద = భేదమును, సంజనక=పుట్టించుచున్న, అజ్ఞానము = అవిద్య, వడన్ = నివర్తింపఁగా, పిదపన్ = పిమ్మట, అల...ములన్-అలము = ప్రాప్తమగునట్టి, కల్యాణగుణములన్ = సౌశీల్యాది శుభగుణములచేత, హరికిన్=విష్ణునకు, తనకున్ = యోగికిని, లేనిభేదము=ఎన్నటికిలేనట్టి భేదమును, ఎవ్వాఁడు = ఎట్టివాఁడు కల్పింపఁగలఁడు = నిర్మాణము సేయ సమర్థుఁడౌను?

1. దన్మయుఁ డయి. 2. సయ్యకయవి మఱి.

తా. శ్రియఃపతియొక్క [illegible] బోధించు [illegible] ప్రకారము ధ్యానము సేయవలయును. ఎట్లనిన, మనస్సెక్కడ యుపయోగపడును [illegible] మిగిల భావన యొకటి యది పృథగ్[illegible] పగిలినట్లుట మఱియొక యోగము భావించుచు నిత్తైలంగా నవయవంబుల [illegible] లేక గమనాదివ్యాపారంబులు వదలి యున్నను మఱియు నెట్టి యుదార్థ [illegible] ధ్యానము [illegible] యుండిన నాయంగంబులు [illegible] యటిసాధనంబు [illegible] రక్షోదయము [illegible] యాదిష్టునకు [illegible] లేక [illegible].

క. నరవర! యిటు బంధచ్యుతి
[1]కారక సంగాష్టకాఖ్య(ఫల) గురుయోగము వి
స్తరముగఁ జెప్పితి నింకఁ
గరణీయం బెద్ది నాకుఁ గల్పింపు మనన్. 87

టీ. నరవర=రాజా ! ఇటు = [illegible] బంధమోచనమునకై నట్టి, [illegible] = [illegible], గురు=అతిశయంబగు, యోగము = సమాధిని, [illegible] = [illegible], చెప్పితి = వచించితిని, ఇంకన్ = ఇఁకను, నాకున్, కరణీయంబు = చేయఁదగినది, ఎద్ది = ఏది, కల్పింపుము = చెప్పుము, అనన్ = అనఁగా.

తా. ఓరాజా ! [illegible] మోచనంబునకై యంగాష్టకాఖ్యంబగు [illegible] యోగము చెప్పితి [illegible] జేయం దగినది యెద్దియో తెలుపు మనఁగా నాఖాండిక్యుఁడు మరల [illegible] చున్నాఁ డనుట.

తే. 'నృప! కృతార్థుండ నైతి నా కింతకంటె
నర్థనీయంబు మఱి యెద్ది?' యనుచు నతని
కర్చఁ గావించి వల దన్న నతఁ డొసంగు
తనదు తొంటి రాజ్యంబునఁ దనయు నిలిపి. 88

టీ. నృప = కేశిధ్వజుండా ! కృతార్థుండ నైతిన్ = ధన్యుండనైతిని, నాకున్, ఇంతకంటెన్ = ఈయోగముకంటెను, అర్థనీయంబు = కోరఁదగినది, మఱియెద్ది = మఱియొకటి యేది, అనుచున్, అతనికిన్ = కేశిధ్వజునకు, అర్చఁగావించి = పూజయొనర్చి,

1. కర మగునంగాష్టకాఖ్యమను యోగము.

వలపదన్నను = వలవదన్నను, ఆతఁడు = ఆకేశిధ్వజుండు, ఒసఁగు = ఇచ్చినట్టి, తనదు...
నన్ - తనదు = తనయొక్క. తొంటిరాజ్యంబునన్ = పూర్వపు రాజ్యమునందు, తన
యునిన్ = పుత్త్రుని, ఉనిచి, మూఁడవది కన్వయము.

తా. ఓయి కేశిధ్వజుఁడా! ధన్యుండనైతి నీ యోగంబుకంటె వేఁడఁదగినది యెద్దియును లేదనుచు నాకేశిధ్వజునకుం బూజఁ గావించి వలవదన్నను కేశిధ్వజుం డిచ్చిన తన పూర్వపు రాజ్యమునందుఁ దన పుత్త్రుని నియమించి.

వ. పురోహిత ప్రధానుల నప్రాప్తయౌవనుం డగు నతని మెలపికొం
డని నియోగించి, వారల దానసమ్మానాదులం బ్రోవు మని కుమా
రునకు నప్పగించి, గోవిందచరణారవింద విన్యస్తమానసుండై ఖాం
డిక్యుం డుభయకర్తవ్యంబులు దలిపి, యవ్వనంబ తపోవనంబుగాఁ
గొంతకాలంబు కేశిధ్వజోపదిష్టభక్తియోగానుసంధానంబున మధు
మథన సాధర్మ్యంబు నొందె; కేశిధ్వజుండును దత్పుత్త్రునిఁ దత్ప్ర
ధానులఁ దదీయ రాజ్యపరిపాలన కనిచి మగుడి మిథిలాపురంబు
ప్రవేశించి యోగాభ్యాసుండై భోగంబులం బుణ్యంబులు తదితరం
బుల దురితంబులు సత్కర్మంబులుగా శోధితులం జేయుచుండెం,
గావున ముముక్షువు కుపాశ్రయణీయుం డధోక్షజుండు, పాండ్యక్షి
తీశా! నీ వతని భజియింపు మిదియె భక్తియోగంబు, దీనియందు
నొక్క కొలఁదిగల, దంతరాయంబు నొందినఁ బునర్భవంబుఁ బొం
దించి మఱి ముక్తిఁ జేయు, నట్టియుట నింతకంటె సులభోపాయం
బారాధనంబున నయ్యధోక్షజుండు గాండీవి కుపదేశించిన శర
ణాగత ధర్మంబ నిరపాయధర్మం బని పరిణతాంతఃకరణుం డగు
నతనికి మూలమంత్ర పూర్వకంబుగా ద్వయము ప్రసాదించి భాగ
వత ప్రధానుం గావించిన ౬౧

టీ. ఖాండిక్యుఁడు, పురోహితులను, ప్రధానులను, అప్రాప్తయౌవనుం డగు = వయసురానివాఁడైయున్న, అతనిన్ = ఆకుమారుని, మెలపికొండని = తీర్చికొండని, నియోగించి = ఆజ్ఞాపించి, వారలన్ = ఆమంత్రిపురోహితులను, దాన...లన్ - దాన = ఈవులు, సమ్మాన = బహుమానములు, ఆదులన్ = మొదలగువానిచేత, ప్రోవు మని = రక్షింపుమని, కుమారునకప్పగించి = పుత్త్రుని వశము గావించి, గోవింద...డై- గోవింద = శ్రీహరియొక్క, చరణారవింద = పాదపద్మములయందు, విన్యస్త = ఉంచఁ

బడిన, మానసుండై = మనంబుగలవాఁడై, భావితస్వాంతుఁ, ఉభయకర్మంబులు దులిపి = పుణ్యపాపముల నుల్లంఘించి, [illegible] = తానున్న యరణ్యంబె, తపోవనంబుగాన్ = తపమొనరించునట్టి యాశ్రమముగా, కొన్నికాలంబు = కొన్నినాళ్లు, [illegible] = [illegible] = [illegible] భక్తి [illegible] సాధారణముగన్ = భక్తియోగము [illegible]. [illegible] = [illegible] = శ్రీమన్నారాయణుని యొక్క, [illegible] = [illegible] = పొందెను. [illegible], తత్పుత్రుఁడు = ఆఖాండిక్యుని [illegible] = [illegible] మంత్రులను, [illegible] రాజ్యపరిపాలనము నిలిచి = [illegible] రాజ్యము [illegible] నేలుచుండఁగా, మఱి = మరల. మిథిలాపురంబు ప్రవేశించి = తాను మిథిలాపట్టణమును సొచ్చి, యోగాశ్రయుండై, భోగంబులన్ = సుఖానుభవముల చేత, [illegible] = పుణ్యకర్మములు, చవిచెరంబు లన్ = [illegible] దుఃఖానుభవములచేత, దురితంబులు = పాపములు, ప్రక్షీ ణంబులుగాన్ = నశించునటుల, 'ప్రారబ్ధకర్మణాం భోగాదేవ క్షయః' యనునట్టి న్యాయావలంబియై, [illegible] చేయుచుండెన్, కావున = అందువలన, ముముక్షునకున్ ఉపాశ్రయణీయుండు = ఆశ్రయింపఁదగినవాఁడు, అయ్యధోక్షజుండు = ఆవిష్ణుండే పాండ్యక్షితీశా = ఓయిరాజా! నీవు, [illegible] = ఆవిష్ణువు, భజింపుము = భజన సేయుము, ఇది భక్తియోగంబు దీనియందొకానొక యంతరాయంబు = విఘ్నము, ఒందినన్ = పొందినయెడల, పునర్భవంబునొందించి = పునర్జన్మ మెత్తించి, మఱి = పిదప, ముక్తిఁజేర్చున్ = పరమపదమును జేర్చును. [illegible] = అలా గగుటచేత, ఇంతకంటె సులభోపాయంబు, ఆయోధనమునన్ = తొల్లిభారతయుద్ధమందు, అయ్యధోక్షుండు = ఆశ్రీకృష్ణుండు, గాండీవికిన్ = అర్జునునకు, ఉపదేశించిన శరణా గతధర్మంబు = శ్రీభగవద్గీతా చరమశ్లోకోక్తధర్మంబే, నిరపాయధర్మంబు = అపాయ రహితమైన ధర్మము, అని = ఇట్లని, [illegible] = పరిపక్వమనస్కుండైన, అతనికిన్ = ఆపాండ్యరాజునకు, మూలమంత్రపూర్వంబుగాన్ = శ్రీమదష్టాక్షరీమంత్ర సహితంబుగా, ద్వయంబు = వాక్యద్వయంబును, ప్రసాదించి = అనుగ్రహించి, భాగవత ప్రధానున్ = భాగవతోత్తమునిఁగా, [illegible] = చేయఁగా.

మ. వకుళాలంకృత యోగిహృన్నిలయ భాస్వత్పాండుభాస్వన్మయాం
బక నాభీజలజాతసూతవిధిసంప్రాప్తస్వగారిష్ట ము
ష్టికరోరార్పణకర్కటీఫలితకేళిక్రూర రక్షోంగకా
కృకవాకుధ్వజ దీర్ఘికాప్లవతపఃక్రీడోత్సవాద్యుత్సుకా. ౧౦

టీ. వకుళా...య - వకుళ = పొగడపువ్వులచేతను, అలంకృత = అలంకరింపఁబడిన, యోగి = నమ్మాళ్వారను యోగియొక్క, హృత్ = హృదయము, నిలయ = గృహముగాఁగలవాఁడా! భాస్వ...క - భాస్వత్ = [illegible]యొక్క, పాండు = తెల్లనైన, [illegible] = కాంతి గల [illegible]నియొక్క. [illegible] = స్వ[illegible]మైన, అంబక = నేత్రద్వయముగల[illegible]! [illegible] యని [illegible]. నాభి...ష్ట - నాభిజల[illegible] = [illegible], సూత = పుట్టిన, [illegible] = చతుర్ముఖుని [illegible], సంప్రాప్త = పొ[illegible]బడిన, [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] గలవాఁడా! (విష్ణువు [illegible] ముష్టి...కా - ముష్టి = పిడికిలి యొక్క [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] ముష్టిఘాతమున కనుట). [illegible] = [illegible]జేయఁబడిన, ని. [illegible] నిఘం[illegible]. [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible]నియొక్క, [illegible] = [illegible]గలవాఁడా! [illegible] = [illegible] స్వామియొక్క, [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible]. [illegible] = గ్రీష్మకాలమందలి కేళి [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = ఆస[illegible]డై [illegible].

తా. భా[illegible] నమ్మాళ్వారు హృదయమునందు [illegible] [illegible] నేత్రములుగాఁగలయట్టియుఁ [illegible] పుట్టినట్టి చతుర్ముఖుని [illegible] [illegible] గలయట్టియుఁ [illegible] మగు ముష్టిఘాతముచేత దోస [illegible] బడిన [illegible] గలయట్టియుఁ గ్రీష్మర్తువందు [illegible] [illegible] యను [illegible]! యని తాత్పర్యము.

ఊరీకృతపాండవరథ, సారథ్య సయుక్తాంధ్య గోపశాబకసహాకే
ళీరత భ[illegible]ప్రహ్లా, దారచితస్తోత్రపులకితాంచితగాత్రా. 61

టీ. ఊరీ...గ్య - ఊరీకృత = [illegible]గీకరింపఁబడిన, పాండవ = [illegible]నియొక్క, [illegible] = [illegible]యొక్క, సారథ్య = సారథ్యముగలవాఁడా! సయుక్తా...ళీ - సయు[illegible] = చెలికాండ్రైన, గోపశాబక = గొల్లపిన్నవాండ్రతోడను, ని. [illegible]కశ్శాబకశ్శి' అని నిఘంటువు. సహాకేళీ = కూడఁగ్రీడించుటయందు, రత = ఆసక్తిగలవాఁడా! [illegible]...త్రా - భ[illegible] = అనురక్తుడైన, ప్రహ్లాద = ప్రహ్లాదునిచేత, ఆరచిత = విశేషముగాఁ [illegible]బడిన, స్తోత్ర = స్తుతిచేత, పులకిత = సంజాత పులకమైన, [illegible] = ఒప్పుచున్న, [illegible] = దేహముగలవాఁడా.

తా. అర్జునుని రథమునకు సారథియైనట్టియు, వయస్యులగు గొల్లలతోడి క్రీడల యందు దాసక్తిగలయట్టియు, భాగవతుం డగు ప్రహ్లాదునిచేతఁ జేయఁబడిన స్తోత్రముచేత నైన రోమాంచముచే నొప్పుచున్న దేహముగలవాఁడా యని తాత్పర్యము.

స్రగ్విణి. ఆస్థితాహీంద్రశయ్యా దవీయస్తర
ప్రస్థితాంఘ్రి శ్రితవ్రాత[1]చేతోఘదా
కస్థలప్రస్ఫురత్కాళియక్ష్వేళ(ళి)మూ
ర్ధస్థలీనృత్తమత్తల్లిహల్లీసకా. 92

టీ. ఆస్థితా...య్యా - ఆస్థిత = అధిష్ఠింపఁబడిన, అహీంద్ర = శేషుఁడనెడు, శయ్యా = పాన్పుగలవాఁడా! దవీ...ఘ్రి - దవీయస్తర=మిగులపొడువుగ, ప్రస్థిత=నడచిన, అంఘ్రి = పాదములు గలవాఁడా! శ్రితవ్రాత=భక్తసమూహముయొక్క, చేతః = మనంబులందలి, అఘ = పాపములను, దా = ఖండించువాఁడా! (దో = అవఖండనే యని ధాతువు). కస్థల...కా - కస్థల = ఉదకప్రదేశములు, ప్రస్ఫురత్=స్ఫురించుచున్నట్టి యమునామడుగునందున్న, కాళియ = కాళీయుఁడను సర్పముయొక్క, క్ష్వేళ = విషయుక్తమైన, మూర్ధస్థలీ = శిరఃప్రదేశమందు, నృత్త = ఆడఁబడిన, మత్తల్లి = మత్తల్లీ నృత్యమును, హల్లీసకా = హల్లీసకమను మండల తాండవమును గలవాఁడా.

తా. శేషశాయి యైనట్టియు వామనావతారమునందు గగనము దూరముగ నుంచఁబడిన యంఘ్రియుగము గలయట్టియు నాశ్రిత జనపుంజ చిత్తస్థితములగు పాపంబులఁ బోఁగొట్టునట్టియుఁ గాళియుండను రక్కసుని శిరంబున నృత్తమొనర్చినట్టి యో శ్రీహరీ యని గ్రంథకర్త యొనర్చిన ధ్యానము.

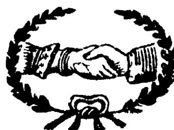
మ. ఇది పాత్రప్రహరేశ్వరప్రభృతి బంహిష్ఠోత్కలానీక గు
ప్త దివిస్పృక్పటుయంత్ర కొండపలి హృద్బాహాసి కర్ణాటదీ
వ్యమదారోద్యమకృష్ణరాయనృప సంజ్ఞాస్మత్కృతాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసము హృద్యపద్యము తృతీయంబై మహిం బొల్పగున్.

టీ. ఇది, పాత్ర...దత్ - పాత్రప్రహరేశ్వర ప్రభృతి = పాత్ర ప్రహరేశ్వరులు మొదలైన, బంహిష్ఠ = మిక్కిలి యధికులైయుండెడి, ఉత్కల=ఒడ్డెరాజులయొక్క, ఆనీక = సమూహముచేత, గుప్త = రక్షింపఁబడిన, దివిస్పృక్పటుయంత్రకొండపల్ హృత్ = ఆకాశము నొరయుచుండెడు సమర్థమైన యంత్రములు గలిగియుండెడి కొండపల్లిదుర్గమును హరించుచుండెడి, బాహా = భుజమందలి, అసి = ఖడ్గ మనియెడు

1. చేతోగదా.

కద్రూజ = సర్పముయొక్క, దీవ్యత్ = ప్రకాశించుచు నుండెడి, ఉదారోద్యమ = మహోద్యోగముగలిగిన, కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞాస్తత్కృత = కృష్ణరాయలనియెడి పేరుగలిగిన నాచేతఁ జేయఁబడిన, ఆముక్తమాల్యదకే = ఆముక్తమాల్యద యనియెడు ప్రబంధమునందు, హృద్యపద్యము = మనోహరపద్యములుగల, ఆశ్వాసము, తృతీయాభై = మూఁడవదియై, మహిన్ = భూమియందు, పొల్పుగన్ = ఒప్పుఁగాత.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనా సమాసాదితాఖండ సాహితీధురీణుండు నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్లవంశ పయోరాశిరాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యానంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు

ఆ ము క్త మా ల్య ద

స వ్యా ఖ్యా న ము

చ తు ర్థా శ్వా స ము

క. శ్రీమందిరభుజమధ్యమ!
గోమండలకర్షి వేణుగుంఫన! దృప్య
ద్భౌమాహృతసురజనయి
త్రీమణితాటంక! వృషగిరిస్థ! ఖగాంకా! 1

టీ. శ్రీ ..మ-శ్రీ=లక్ష్మీదేవికి, మందిర=నివాసస్థానమగు, భుజమధ్యమ = వక్షఃస్థలము గలవాఁడా! గోమం...న-గోమండల = ధేనుసమూహమును, కర్షి = ఆకర్షించుచున్న, వేణు = పిల్లంగ్రోవియొక్క, గుంఫన-పూరించుటగలవాఁడా! దృప్య...క-దృప్యత్ భౌమ-దృప్యత్ = గర్వితుఁడగు, భౌమ = భూసుతుండగు నరకాసురునివలన, ఆహృత=అపహరింపఁబడిన, సురజనయిత్రీ = దేవతామాత యగు నదితియొక్క, మణి తాటంక = రత్నమయకర్ణభూషణములు గలవాఁడా! వృషగిరిస్థ=వేంకటాచల నివాసా! ఖగాంకా=గరుడకేతనా!

తా. నరకాసురుఁ డదితికర్ణతాటంకములు తనపరాక్రమమువలనఁ దెచ్చియుండెను; వానిని శ్రీకృష్ణుఁడు మరలఁ గొనికొనె నని శ్రీభాగవత ప్రసిద్ధము. తక్కినవి వేంకటరమణస్వామికి విశేషణములు.

వ. అవధరింపు మాసమయంబున. 2

టీ. ఇది గ్రంథకర్త స్వామికి విన్నవించెడు మాట. **ఆసమయంబునన్** = విష్ణుచిత్తుఁడు పరతత్త్వనిరూపణముఁ జేసిన సమయమందు.

విష్ణుచిత్తువిజయము

మ. బలిమిం ద్రెంపఁగఁ బోలెఁ బాయవడుచుం బర్యాయ[1]భంగంబునన్
గలనూలెల్లను [2]నంచు మోవఁ దెగి రాఁగాఁ గొంత సేపుండి తాఁ
బెలువ న్గంటు పుటుక్కనం దునిసి వే పృథ్విం బడెన్ జాలె మి
న్నుల మ్రోసె న్సురదుందుభు ల్గురిసెఁ బెన్వానై విరుల్[3]బోరనన్.

టీ. బలిమిన్ = బలాత్కారముచేత, త్రెంపఁగఁబోలెన్ = త్రెంచివేయుటకు నన్నట్లు, పాయవడుచున్ = విచ్చిపోవుచు, పర్యాయభంగంబునన్ - పర్యాయ= క్రమముగా, భంగంబునన్ = తెగుటచేత, కలనూలెల్లను = ఆసూత్రమందుఁ గలిగియున్న నూలంపోగులను, అంచుమోవన్ = చివరవఱకు, తెగిరాఁగాన్ = తెగివచ్చుచుండఁగా, కొంతసేపుండి = కొంతకాలమచ్చటనుండి, తాన్ = జాలె యనుట, పెలుచన్ = కఠినముగా, గంటు=ముడుపు, పుటుక్కనందునిసి = పుటుక్కనుశబ్దము గలుగునట్లుగా భిన్నమై, వేన్=శీఘ్రముగా, జాలె = పరహాలసంచి, పృథ్విన్ = భూమియందు, పడెన్. అంత, మిన్నులన్ = ఆకాశమందు, సురదుందుభుల్ = దేవతల భేరులు, మ్రోసెన్ = ధ్వనిచేసెను, విరుల్ = పుష్పములు, పెన్వానై = పెద్దవర్షమై, బోరనన్=బోరనుధ్వని గలుగునట్లు, కురిసెన్ = వర్షించెను.

తా. విష్ణుచిత్తుఁడు పరతత్త్వనిరూపణము సేయుఁగా నంతకుమున్ను విద్యాశుల్కముగా వ్రేలఁగట్టించియున్న రూకల సంచిని జుట్టియున్న సూత్రమందలి నూలంతయును పనసఁ దానే తెగి యంచువఱకు వదలఁగా ముడుపు పుటుక్కనుధ్వని సేయుచు సూత్రమునుండి తునిసి జాలె క్రిందఁ బడెననియును, ఆపరతత్త్వ నిర్ణయమునకు దేవతలు సంతోషించి దుందుభులు మ్రోయించి పుష్పవర్షములు గురిపించిరనియును భావము.

శా. ఆవేళ న్పతి పారితోషికము లీ నందంద పంపన్, భ్రమ
త్సేవివ్రాతముచే ద్రుతస్ఖలితరై నిష్కాణిస్వర్ణభూ
షావాసచ్ఛటజానుదఘ్న యగుచు న్నానాసచ్చతుశ్శాలికా
రై వేశ్మాంతరపద్ధతి న్నరసె గోత్రాచిత్రమాల్యాంబరన్. 4

టీ. ఆవేళన్=ఆసమయమందు, పతి = పాండ్యరాజు, పారితోషికములు = సంతోషపు బహుమతులను, ఈన్ = ఇచ్చుటకై, అందంద = అచ్చటచ్చటనే, పంపన్=సేవకులను పంపఁగా, భ్రమ...చేన్-భ్రమత్ =తొట్రుపడుచున్న, సేవి = సేవకుల

---

1. భంగంబుగా. 2. నంటు. 3. బోరునన్.

యొక్క, వ్రాతము చేతన్ = సమూహముచేత, స్ఫురత్స్ఖలితయై = త్వరితముగా జాఱినదై, దీవ్యన్మణిస్వర్ణభూషావాసశ్ఛట (ఇది కర్తృపదము), దీవ్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, మణి = రత్నములు చెక్కిన, స్వర్ణభూషా = బంగారు సొమ్ములయొక్కయు, వాసః = వస్త్రములయొక్కయు, ఛట = సమూహము, సాస...తిన్-సాసత్ = సభా సంబాధినియగు, చతుశ్శాలికా=నాలుగు శాలలుగల మండపము యొక్కయు, కైవేశ్మ =బొక్కసపుటింటియొక్కయు, అంతర = మధ్యప్రదేశమందలి, పద్ధతిన్ = మార్గమందు, జానుదఘ్ని యగుచున్ = మోకాలిబంటి యగుచు గోత్రా...బనన్-గోత్రా= భూమియొక్క, చిత్ర=నానావర్ణములుగల, మాల్యాంబనన్ =మాలికాలంకారమో యను నట్లు, సరసెన్ =ప్రవహించెను.

తా. పాండ్యరాజు సమయమునందు సంతోషించి విష్ణుచిత్తుఁడు మొదలగు వారికి బహుమతు లొసఁగుటకై పైపై సేవకులను బొక్కసములకుఁ బంపఁగా వారా యుత్తరక్షణమునందే రత్నములు చెక్కిన కనకభూషణములను వస్త్రములను నవారిగాఁ దెచ్చునప్పుడు త్వరపాటుచే వారి చేతులలో నుండి జాఱిపడిన యవి రాజు మొదలగువారు కూర్చున్న సభామంటపము మొదలుకొని బొక్కసముపఱకు మార్గమధ్యమందు మోకాలిలోఁతు పడియుండె నని భావము. దీనిచే జాఱిపడిన రత్నాభరణాదులే యంతమిక్కుటముగా నుండఁగా బహుమతు లిచ్చిన రత్నాదులను లెక్కయే లేదనుట. అలం. అతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షలు.

ఆ. వేదవేద్యమైన ׀ విష్ణుతత్త్వం బిట్లు
వాదు గెలిచి తెలిపి ׀ వసుమతీశు
భక్తి నోలలార్చి ׀ భగవత్ప్రపన్నుఁ గాఁ
జేసి లోకహితము ׀ సేయుటయును. 5

టీ. ఇందు విష్ణుచిత్తుఁడను కర్తృపద మధ్యాహార్యము. వేదవేద్యమైన = వేదములచేఁ దెలియఁదగిన, విష్ణుతత్త్వంబు=నారాయణతత్త్వమును, ఇట్లు, వాదు గెలిచి =వాదమున గెలిచి, తెలిపి = బోధించి, వసుమతీశున్ = పాండ్యరాజును, భక్తిన్ = భక్తిరసమందు, ఓలలార్చి = తేలఁజేసి, భగవత్ప్రపన్నుఁగాన్-భగవత్ = శ్రీమన్నారాయణునియందు, ప్రపన్నుఁగాన్ = ప్రపత్తిగలవానిఁగా; చేసి=ఒనరించి, లోకహితము - లోక = లోకములకు, హితము=ఉపకారమును, చేయుటయును = చేయఁగానే.

శా. అద్ధా వాగ్విబుధ స్మహోవచనకవ్యాహార మాహావచ
స్సిద్ధ స్మాగ కృతతాం గతః కలి రితి ׀ శ్రీసూక్తివిద్యాధర

మిద్ధౌద్ధత్య మగా ల్లయంహి సుధియా - మిత్థం వద త్కిన్నర
మ్యద్ధీరాగ్రణి గెల్పుటుత్సవమునం - దయ్యో న్నభ స్సంతయున్. 6

టీ. నభస్సంతయుఙ్ = ఆకాశమెల్లను, ధీ...దుఙ్ - ధీరాగ్రణి = ధీరాగ్రేసరుఁడగు విష్ణుచిత్తునియొక్క, గెల్పుటుత్సవమునందుఙ్ = విజయోత్సవమునందు, అద్ధావాగ్విబుధమ్ము - అద్ధా = యథార్థమనెడు, (అద్ధా యన్నది సత్యార్థకమైన యవ్యయము.) వాక్ = మాటలుగల, విబుధమ్ము = (దేవతలు) గలదియు, అహోవచనకవ్యాహారము - ఆహో = ఆశ్చర్యమను, వచన = పలుకులుగల, కవ్యాహారము = పితృదేవతలుగలదియు, 'హవ్యకవ్యే దైవపిత్ర్యే' యని యమరము, ఆహావచస్సిద్ధమ్ము - ఆహా = చిత్రమనెడు, వచః = పలుకులుగల, సిద్ధమ్ము = సిద్ధులుగలదియు, అః కృతాం గతః కలి రితి శ్రీసూక్తవిద్యాధరమ్ము - కలిః = కలియుగము, కృతాం = కృతయుగమాటను, గతః = పొందెను, అః = ఆశ్చర్యము, ఇతి = ఇట్లను, శ్రీసూక్త = శుభవాక్యములుగల, విద్యాధరమ్ము = విద్యాధరులు గలదియు, ఇద్ధౌద్ధత్యము గాల్లయంహిసుధియామిత్థంవదత్కిన్నరమ్ము - సుధియామ్ = సుస్నిగ్ధబుద్ధులు గలవాండ్రయొక్క, ఇద్ధౌద్ధత్యమ్ - ఇద్ధ = వృద్ధిఁబొందియున్న, ఔద్ధత్యమ్ = ఔద్ధత్యము, లయమ్ = నాశమును, అగాద్ధి = పొందెను గదా, ఇత్థంవదత్ = ఇట్లుచెప్పుచున్న, కిన్నరమ్ము = కిన్నరులుగలదియు, అయ్యెఙ్ = అయ్యెను. అద్ధావాగ్విబుధమ్మనది మొదలగు నీపద కేవలసంస్కృతములవలెఁ గనఁబడు వాక్యములనడుమ నున్న యద్ధాదిపదములు వానికి పేరులైఁ బరఁగుచున్నవా గాదు సంస్కృతశబ్దములతోడ నన్వయించుచు డ విబుధాదిశబ్దములు సమాసాంతర్గతములై తత్సమంబు లగుచు నుండుటవలన సమాసవ్యత్యయము సుశ్లిష్టత్వమునా మను సూత్రంబునకు విరుద్ధమ్ము గాకుండుటం జేసి సుసంగతంబు లయ్యెను.

తా. ఆవిష్ణుచిత్తుఁడు వాదమున జయించినప్పు డాకాశమందుఁ జేరియున్న దేవతలు సత్య మనియును, పితృదేవత లహో యనియును, సిద్ధు లాహా యనియును, విద్యాధరులు కలియుగము కృతయుగ మాయె నిది యెంత వింత యనియును, కిన్నరులు దుర్జనులబింక మడఁగె ననియును, మెచ్చి సంతసిల్లి పలుకుచుండి రని భావము.

సీ. నెలవులు వాఁడుచు - వెలియచుంగులు సూడ
కిరిగి పాదూవాహా - నచయువారు;
తమమ్రోల నుండునంతవలముఁ గానక దాఁటి
పేరెలుంగున బెస్తఁ - జీరువారు;
నగరు వెల్వడుదాఁకఁ - దెగి పోయి మఱి నిల్చి
తోడివిద్వాంసులఁ - గూడువారు;

నెదుఱైన తమవాని గృహకృత్య మడిగి వాఁ
డనునవి తప్ప నూఁకొనెడివారు;
తే. 'వాద మే మాయె?' నన్న 'భూవరుని పక్ష
పాత మాదాసరికిఁ గల్గి బ్రదికె' ననెడు
వారు, 'నౌ లెం, డిటు విమర్శదూరమైన
వాకిటఁ బసించు నెవ్వఁ' డనెడువారు నగుచు. 7

టీ. ముందు వచ్చెడు పద్యముతోఁ గూడ విద్వాంసు లనుకర్తృపద ముధ్యాహార్యము. ఇదివఱకుఁ దా వాదము సేయుచున్న యితరవిద్వాంసులు, నెలవులు = ఊర్ధ్వాధరోష్ఠసంధికోణములను, నాఁకుచున్ = చిన్నఁదనమున నాఁకికొనుచు, వెలియరుఁగులు = నగరు వాకిట నున్న తిన్నెలను, చూడక = వీక్షింపకయే, అరిగి = అవలఁబోయి, పాదూవాహులన్ = పాదుకలు దెచ్చువారిని, అరయువారున్ = వెదకెడువారు, వాకిటి తిన్నెలమీఁద నున్న తమ పాదుకలు దెచ్చెడు సేవకులను గానక యావల నరిగి వెదకుచుండి రనుట. తమ మ్రోలన్ = తమయెదుటనే, ఉండునందలముల్ = ఉన్నయాందోళికలు, కానక = చూడక, దాఁటి = అతిక్రమించి, పేరెలుంగునన్ = పెద్దకంఠనాదముచేత, బెస్తన్ = బోయిని, పిలుచువారున్ = పిలిచెడువారును, నగరువెల్వడుదాఁకన్ = రాజగృహము విడుచువఱకు, తెగిపోయి = కేడించిపోయి, మఱి = పిమ్మట, నిల్చి = నిలుచుండి, తోడివిద్వాంసులన్ = తమతోడిపండితులను, కూడువారున్ = కలిసికొనువారును, రాజుభయముచేత నొండొరు లచ్చటఁ గలియక నగరు దాఁటిపోయి యొకరితో నొకరు గూడి రనుట. ఎదుఱైన = తమ కెదురుపడిన, తమవానిన్ = తమకు సంబంధించిన వానిని, గృహకృత్యము = తమయింటివార్తను, అడిగి = ప్రశ్నచేసి, వాఁడు = ఆయడుగఁబడినవాఁడు, అనునవి = చెప్పెడు మాటలను, తప్పన్ = మనస్సునకుఁ దగులనియట్లు, ఊఁకొనెడువారు = ఊఁకొట్టెడువారును, తమయింటనుండి వచ్చినవాఁడు తమ కెదురుపడఁగా వానిఁ దమ యింటివార్త యడిగి వాఁడు సెప్పెడు పల్కులయందు మనస్సులేక జరిగిన వాదమందే మతి గలిగి యూరక యూఁకొనుచుండి రనుట. వాద మేమాయెన్ = వాదుసెల్లినవిధ మెమి, అన్నన్ = అని యెవరేని యడుగఁగా, భూవరుని పక్షపాతము = రాజుయొక్క పక్షపాతము, ఆదాసరికిన్ = ఆవిష్ణుచిత్తున కనుటకు బదులుగాఁ దిరస్కారోక్తిగ నాదాసరివాని కని రనుట. కలిగి = ఉదయించి, బ్రతికెన్ = ఆదాసరి జీవించెను, రాజు పక్షపాతమువలన నావిష్ణుచిత్తుఁడు బ్రదికెనే కాక నిక్కమునకు మేమే జయించితి మని చెప్పి రనుట, అనెడు వారును = అని

చెప్పెడువారును, ఔలెండు = ఔ నుద్గమింపుఁడు, ఇటు = ఈవిధముగా, విమర్శదూరమైన = విచారణకు దూర మగు, వాకిటన్ = ద్వారమందు ఎవ్వఁడు వసించున్ = ఎవ్వఁడు నిలుచును? అని వారు నగుచున్ = నవ్వుచుఁ బలికెడువారునై, కలిసి యని ముందఱిపద్యమున కన్వయము. ఇట్లు న్యాయవిమర్శలేని రాజు ద్వారమం దెవ్వఁడును నిల్వఁగూడ దని యనుట. ఇక్కడఁ బరాజితులగు విద్వాంసుల స్వభావము వర్ణింపఁబడెఁ గాన స్వభావోక్త్యలంకారము.

తే. కలిసి యొకకొంతసేపు శృంగాటకముల
నగరుదెసఁ జూచుచునె మంతనంబు లాడి,
చనిరి విద్వాంసు లిండ్ల కజ్జనవిభుండు
రూఢి కతని మహాగజారూఢుఁ జేసి. 8

టీ. విద్వాంసులు = ఆపండితులు, శృంగాటకములన్ = నలుత్రోవలు గలిసెడు చోటులయందు, కలిసి = కూడుకొని, నగరుదెసన్ = రాజగృహముతట్టు, చూచుచునె = వీక్షించుచునే, మంతనంబులాడి = రహస్యములాడి, ఇండ్లకుఁ జనిరి = తమ గృహములకుఁ బోయిరి. అజ్జనవిభుండు = ఆపాండ్యరాజు, రూఢికిన్ = ప్రసిద్ధి కొఱకు, అతనిన్ = ఆవిష్ణుచిత్తుని, మహాగజారూఢున్ - మహాగజ = పెద్దయేనుఁగు మీఁద, ఆరూఢున్ = ఎక్కినవానిఁగా, చేసి = ఒనరించి; పురి నేఁగించి యను ముందఱి పద్యముతో నన్వయము.

మ. 'పురి నే(యే)ఁగించి తదీయమైననగరంబుం జేర్పుఁ' డంచు న్వ(బ)డిన్
దొరలన్ రాజకుమారులన్ బనుపఁగాఁ దూర్యస్వనంబుల్ నిరం
తరవందిస్తుతులుం [1]జెలంగ గజఘంటావారకాంతాంఘ్రినూ
పురముల్ మ్రోయఁగఁ, గొల్చి వా రిరుగడంబో మార్గమధ్యంబునన్.

టీ. పురిన్ = మధురాపట్టణమందు, ఏఁగించి = మెఱవడిఁ జేయించి, ఊరేఁగించి యనుట, తదీయమైన = ఆవిష్ణుచిత్తునిసంబంధియైన, నగరంబున్ = పట్టణ మగు శ్రీవిల్లిపుత్తూరిని, చేర్పుఁ డంచున్ = ప్రవేశపెట్టుఁ డని, పాండ్యరా జనుట. దొరలన్ = రాజులను, రాజకుమారులన్ = రాచకొమరులను, పనుపఁగాన్ = పంపఁగా, తూర్యస్వనంబుల్ = వాద్యఘోషములును, నిరంతరవందిస్తుతులన్ = ఎడతెగని బట్టులకైవారములును, చెలంగన్ = విస్తరిల్లుచుండఁగా, గజ...ల్ - గజఘంటా = ఏనుఁగులకుఁ గట్టిన గంటలును, వారకాంతాంఘ్రినూపురముల్ = ఆటకత్తియలయొక్క పాదములయందలి

1. గజేంద్రఘాయఘంటావార.

యుందియలును, మ్రోయఁగాఁ = ధ్వనిసేయుచుండఁగా, వారు = రాజులు, రాజకుమా
రులు, వందిమాగధులు, వారకాంతలు మొదలగువారు, ఇరుగడన్ = పార్శ్వద్వయ
మందు, ద్విగుసమాసము, పోన్ = పోవుచుండఁగా, మార్గమధ్యంబునన్ = నడితెరువు
నందు, క్రియ ముందఱి పద్యమం దున్నది.

విష్ణుచిత్తునకు భగవంతుఁడు సాక్షాత్కరించుట

ఉ. ఇంగిలికంబునం దడిపి యెత్తు కసీసపుఁదెరంబొమో యన
న్నింగి గరుత్పరంపరల నిగ్గున లేఁదొగరెక్క(క్క)నంత వీఁ
చెం గలశాబ్ధిమీఁగడల జిడ్డెలిఁగించెడు కమ్మగాడ్పు; నిం
డెం గడు మ్రోఁత పెన్దిరువడిం గని; రాఖగరాజు మూఁపునన్. 10

టీ. నింగి = ఆకాశము, ఇంగిలికంబునన్ = హింగుళశబ్దార్థమగు నింగిలికము
చేతను, తడిపి = ఆర్ద్రముఁజేసి, ఎత్తు = పైకెత్తిన, కసీసపుఁదెరంబొమో = నీలవస్త్రమో,
అనన్ = అనునట్లుగా, గరు...నిగ్గునన్ - గరుత్ = ముందు చెప్పఁబడు పెరియ
తిరువడి ఱెక్కలయొక్క, పరంపరలన్ = పంక్తులయొక్క, నిగ్గునన్ = కాంతిచేత,
లేఁదొగరెక్కన్ = లేరుణారుణకాంతి గలిగెను, అంతన్ = వెంటనే, గరుత్మంతుని ఱెక్క
లెఱ్ఱనివిగావున వానికాంతులచే నాకాశ మెఱ్ఱనయ్యె ననుట. కల...జిడ్డు - కలశాబ్ధి =
పాలసముద్రముయొక్క, మీఁగడల = మీఁగడలయొక్క, జిడ్డు = జిడ్డువాసనను,
ఎలిఁగించెడు = తెలిపెడు, కమ్మగాడ్పు = సుగంధివాయువు, వీచెన్ = విసరెను, గరు
త్మంతుఁడు కదలఁగానే యాయన ఱెక్కలవలనఁ బుట్టిన వాయువు క్షీరసముద్రపు
మీఁగడలవాసనను లేఁపఁగా నావాసన లావాయువుతోఁ గూడ వచ్చె ననుట.
మ్రోఁత = పెద్ద ధ్వని, కడున్ = మిక్కిలి, నిండెన్ = సుపూర్ణ మయ్యెను. పెన్దిరు
వడిన్ = పెరియ తిరువడి యని ద్రవిడభాషయందు శ్రీవైష్ణవసంకేతితమైన నామముగల
వైనతేయుని, కనిరి = ఆరాజులు మొదలగువారు చూచిరి, ఆఖగరాజు మూఁపునన్ -
ఆఖగరాజు = ఆపక్షీంద్రుఁడగు గరుత్మంతునియొక్క, మూఁపునన్ = స్కంధమందు,
క్రియ ముందఱి పద్యమునం దున్నది.

తా. విష్ణుచిత్తునకుఁ బ్రత్యక్ష మగుటకు శ్రీ క్షీరసముద్రమునుండి స్వామి
వెడలఁగానే గరుత్మంతుని ఱెక్కల యెఱ్ఱకాంతిచేత నాకాశ మింగిలీకముతోఁ దడిపి
యెత్తిన నీలిగుడ్డవలె నీలలోహితవర్ణము గలిగియుండె; నంతలోనే పాలమీఁగడ జిడ్డు
వాసనలతో వాయువులు విసరె; నంతలోనే గరుత్మంతుని ఱెక్కల ధ్వని వినంబడె;
నంతలో నతివేగవంతుఁడగు గరుత్మంతుఁడు గానఁబడియె; నంత నతని వీఁపుమీఁద
స్వామియుఁ దోఁచె నని భావము.

సీ. చిగురుఁబోట్లపుదోయిఁ జెందమ్ము లనఁ దార్క్ష్య
హస్తోదరముల దివ్యాంఘ్రు లమర
నునుఁగప్పుమేనఁ దోఁచిన [1]తదర్వచ్ఛాయ
లీలఁ దాల్చుపసిండిచేల మెఱయ
వ్రాలిన యోగివర్గము నిష్కళాంతఃక
రణములువోలె హారములు దనరఁ
సిరికి బుట్టింటినెచ్చెలు లౌటఁ మనవికి
డాసె నా మకరకుండలము లమర

తే. [2]శ్రిత సిత మరాళ వాత్యాభిహత పరాగ
వలయ మండిత కల్పశాఖలయసంగ
శంఖచక్రాంచితోరుహస్తములు దనరఁ
దోఁచెఁ గమలేక్షణుండు చతుర్భుజుండు. 11

టీ. చిగురు...న్-చిగురుఁబోట్లపు = చివుళ్లపొట్లముయొక్క, దోయిన్-ద్వంద్వమందు, చెందమ్ములనన్ = ఎఱ్ఱదామరపువ్వు లనునట్లు, తార్క్ష్య...ములన్ - తార్క్ష్య గరుత్మంతునియొక్క, హస్తోదరములన్ = కరతలపుటములయందు, దివ్యాంఘ్రులు = శ్రీపాదములు, అమరన్ = పొందుపడఁగా, నునుఁగప్పుమేనన్ = స్నిగ్ధమగునీలవర్ణము గల దివ్యమంగళవిగ్రహమందు, తోఁచిన = ప్రతిఫలించిన, తదర్వ = ఆవాహనమగు గరుత్మంతునియొక్క, ఛాయలీలన్ = కాంతివలె, తాల్చు...చేల - తాల్చు = ధరియించిన, పసిండిచేల = కనకాంబరము, మెఱయన్ = ప్రకాశించుచుండఁగా, వ్రాలిన...లెన్-వ్రాలిన=చేరినట్టి, యోగివర్గము = యోగీశ్వర సమూహముయొక్క, నిష్కళాంతఃకరణములువోలెన్=నిష్కళంకములగు అంతరంగములవలెను, వ్రాలిన యను శబ్ద మంతఃకరణశబ్దముతో నన్వయించునది. ఇది సమస్తపదము. హారములు = ముక్తాహారములు, తనరన్=ఒప్పుచుండఁగా, సిరికిన్=శ్రీదేవికి, పుట్టి...టన్-పుట్టింటి = జనక గృహసంబంధులైన, నెచ్చెలులౌటన్ = స్నేహితులౌటచేతను, మనవికిన్ = విన్నవించుటకు, డాసెనాన్=సమీపించెనో యనునట్లు, మకరకుండలములు = మకరాకారకర్ణ భూషణములు, అమరన్, శ్రీదేవియును మకరములును సముద్రమునందే జనించుట చేసి లక్ష్మికిఁ బుట్టినయింటి స్నేహములు గలవి గావున మిక్కిలి చనవు గలిగి శ్రీయఃపతి వీనుల సమీపమునకుఁ జేరె ననుట. శ్రిత...లయ - శ్రిత=చేరియున్న, సిత= తెల్లనైన, మరాళ = హంసచేతను, వాత్యా = సుడిగాడ్పు చేతను, అభిహత= రేఁపఁబడిన, పరాగ=

1. తదూర్ధ్వచ్ఛాయ. 2. శ్రితసితకల్ప దు

కెంధూళియొక్క, వలయ=వలయముచేతను, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, కల్పశాఖలో యనంగన్ = కల్పవృక్షపుఁగొమ్మలో యనునట్లు, శంఖ...లు-శంఖ=పాంచజన్యము చేతను, చక్ర = సుదర్శనముచేతను, అంచిత=ఒప్పుచున్న, ఉరు=దీర్ఘములైన, హస్తములు=భుజములు, తనరన్=ప్రకాశింపఁగా, శంఖము హంసవలెను, చక్రము పరాగవలయమువలెను, భుజములు కల్పశాఖవలెను నున్న వనుట. కమలేక్షణుండు=లక్ష్మీకాంతుఁడు, చతుర్భుజుండు = నాల్గుభుజములు గలిగినస్వామి, తోఁచెన్ = ప్రత్యక్షమయ్యెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. ఎప్పుడు వారిఁ గని యమరులు
ముప్పదియును మూఁడుకోట్లుమునిఁ గనుఁగొనువా
రప్పుడె తత్కరములతో
విప్పిన గొడుగులను మింట వేగమ మొగిడెన్. 12

టీ. ఎప్పుడు=ఏక్షణమందు, మునిఁగనుఁగొనువారు = విష్ణుచిత్తుని సేవించెడివారు, ముప్పదియును మూఁడుకోట్లు=త్రయస్త్రింశత్కోటిసంఖ్యగల, అమరులు = దేవతలు, వారిన్=స్వామిని, కనిరి=చూచిరో, అప్పుడు = అక్షణమందు, తత్కరములతోన్ = వారిహస్తములతోడ, విప్పిన=తెఱవఁబడిన, గొడుగులును = దేవతల ఛత్త్రములును, మింటన్=ఆకాశమందు, వేగమ=శీఘ్రమే, మొగిడెన్=ముకుళిత మయ్యెను.

తా. ముందే స్వర్గమందలి ముప్పదిమూఁడుకోట్లు దేవతలు విష్ణుచిత్తునిఁ జూడ వచ్చియుండిరి గావున వారలు స్వామి ప్రత్యక్షమైన తోడనే యాకాశమునఁ దెఱవఁబడియున్న గొడుగులు ముడిచి హస్తములు మొగిడ్చి నమస్కరించిరి. అలం. సహోక్తి.

తే. [1]సామరదిదృక్షుఖస్థరక్షఃపిశాచ
పుంజ మహిభుక్పతత్త్రిప్రభంజనములు
సోఁకి వెఱఁ బాఱెఁ గల్లోలశీకరార్ద్రవాత
ఘట్టనలఁ [2]బాలు పెనుఁబొల్లకట్టువోలె. 13

టీ. సామర...లు - సామర = దేవతలతోఁగూడిన, దిదృక్షు=చూడఁ (గోరిన) ఖస్థ=ఆకాశమందు నిలిచియున్న, రక్షఃపిశాచపుంజము=రక్కసులయొక్కయు పిశాచులయొక్కయు సమూహము, రక్షఃపిశాచాదులు దేవతలతోను లగుటంజేసి స్వర్గమందుండు రనుట. అహి...ములు - అహిభుక్ = సర్పభక్షకుఁ డగు గరుత్మంతుని యొక్క, పతత్త్ర = ఱెక్కలవలని, ప్రభంజనములు = పెనుగాడ్పులు, సోఁకన్ =

1. సమ్మద. 2. బాలి చనుపొల్ల.

స్ఫురింపఁగానే, వెఱన్=వెఱపుచేతను, కళ్యాన్=కళ్లమునందు, శార్వ...లన్ - శార్వవాత=చేటల గాడ్పులయొక్క, ఘట్టనలన్=ఒరపిళ్లచేత, పాఱు...న్-పాఱు= ఎగసిపోవుచున్నట్టి, పెను=పెద్దదియగు, పొల్లకట్టువోలెన్=పలుకలవలె, పాఱెన్ = పరుగెత్తెను. ప్రథమపాదమందున్న సామరసములయొక్క ప్రథమవర్ణమును రక్షశ్శబ్ద ముయొక్క యంత్యవర్ణముతోడ సంబంధపఱుచుట్లు హల్ప్రథానముగా నుభయవళుల గలిపిగా సాంబాదిశబ్దములవలె నిగ్రహము జేసెదరు. సమ్మదదృక్షు అను పాఠమున సంతోషమునఁ జూడఁగోరెడు అని యర్థము. కళ్యాన నచుచోట, 'వికృతౌ స్వచిచ్చు......మోర్థ్వశ్చాక అదినుస్యభపే' త్రను సూత్రానుసరణముగా, 'కం. .... పూర్వరాష్ట్రుఁడు ప్రా, ...' సనియెడు భారతప్రయోగమువలె సాధుత్వమైనది. .... ముఖ్యదేవకులతోడఁ జేర యున్న రక్షఃపిశాచ సంఘము తమజాతికి విరోధి యగుస్వామికి వాహనమైన గరుత్మంతుని ఱెక్కలగాడ్పు దేహముపై వీవఁగానే భయపడి పరుగెత్తెను. దేవతలు మాత్రము నిలచి యుండిరి; ఎట్లంటేని, కళ్ళమందు ధాన్యముకూడా చేటలచేఁ బిసరఁగానే గట్టి నిల్చి పొట్టు చెదరి పోయిన ట్లని భావము.

క. నీరంధ్రకుసుమధారా
సారచరచ్చంచరీకసంకులకలఝం
కారానుకారి సంస్తవ
కారి మునిస్తోమసామగానం బెసఁగెన్. 14

టీ. నీరంధ్ర...బు - నీరంధ్ర = దట్టమైన, కుసుమధారా = పుష్పధారల యొక్క, ఆసార = వర్షమందు, చరత్ = సంచరించుచున్న, చంచరీక = తుమ్మెదల యొక్క, ఇన్దిన్దిరశ్చఞ్చరీకః' యని యమరము. సంకుల = అధికమైన, కల = అవ్యక్త మధురములగు, ఝంకార = ఝంకృతులను, అనుకారి = అనుకరించుచున్న, సంస్తవ = స్తోత్రములను, కారి=చేయుచున్న, ముని = నారదాదిమునులయొక్క, స్తోమ=సమూహము యొక్క, సామగానంబు = సామవేదముయొక్క పాట, ఎసఁగెన్ = విస్తరిల్లెను, స్వామితోఁగూడ నారదాది మునీంద్రులు సామగానములు చేయుచుండఁగా నది పుష్ప వర్షమునఁ బడి తిరిగెడు తేఁటుల మ్రోఁతవలె మధురమై వీతెంచె నని భావము.

తే. ఇట్లు ప్రత్యక్షమై నిల్చి యిష్టుఁ డెంత
రితమునఁ గాంచి, ముని ప్రమోదవాష్పజలము
నిగుడఁ బులకించి, కరటికుంభకటకల తాళ
ములుగ నిట్లని యమ్మహాత్ముని నుతించె. 15

టీ. అట్లు = పూర్వోక్తరీతిగా, ప్రత్యక్షమైన = సాక్షాత్కరించినట్టి, పద్మాక్షున్ = తామరలవంటి నేత్రములు గల స్వామిని, లేక, లక్ష్మీదేవియే నేత్రములయందుఁ గలస్వామిని, అంతరిక్షమునన్ = ఆకాశమందు, కాంచి = చూచి, ముని = విష్ణుచిత్తుఁడు, ప్రమోదాక్షిజలము = ఆనందబాష్పములు, నిగుడన్ = వెలికుబుకఁగా, పులకించి = గగుర్పాటుచెంది, కరటిఘంటికలన్ - కరటి = ఆ నెక్కియున్న యేనుఁగుయొక్క, ఘంటికలన్ = ఇరుప్రక్కలనున్న గంటలే, తాళములుగన్ = వాయించెడు తాళములుగాఁగా, మహాత్మునిన్ = అపరమాత్ముఁడగుస్వామిని, ఇట్లని = వక్ష్యమాణప్రకారముగా, నుతించెన్ = కొనియాడెను.

విష్ణుచిత్తుఁడు శ్రీమహావిష్ణువును స్తుతించుట

కవిరాజవిరాజితము.—

జయ జయ దానవదారణకారణ శార్ఙ్గరథాంగగదాసిధరా
జయ జయ చంద్రదినేంద్రశతాయుతసాంద్రశరీరమహఃప్రసరా
జయ జయ తామరసోదరసోదర చారుపదోజ్ఝితగాంగఝరా
జయ జయ కేశవ కేశినిషూదన శరజ్జలజాక్ష హరే. 16

టీ. దానవ...రా - దానవ = రాక్షసులయొక్క, దారణ = ఛేదనమునకు, కారణ = హేతువగు, శార్ఙ్గ = ధనువును, రథాంగ = చక్రమును, గదా = గదను, అసి = నందక మను ఖడ్గమును, ధరా = ధరించినస్వామీ! జయజయ = సర్వోత్కృష్టుఁడవు గమ్ము ప్రవర్తిల్లుమా. ధరా అను పాఠమందు శంఖమును గలవాఁడా యని యర్థము. దానవదారణకారణ యని ప్రత్యేక విశేషణముగాను జెప్పవచ్చును; జయజయ యని నాల్గు పాదములయందును వచ్చును. చంద్ర...రా - చంద్ర = చందురులయొక్కయు, దినేంద్ర = సూర్యులయొక్కయు, శతాయుత = అయుతశతసంఖ్యలయొక్క వలెనే, సాంద్ర = దట్టమైన, శరీర = దివ్యమంగళ విగ్రహముయొక్క, మహః = కాంతులయొక్క, ప్రసరా = వ్యాప్తికలవాఁడా, తామ...రా - తామరస - తామరపువ్వులయొక్క, ఉదర = అంతర్భాగమునకు, సోదర = తోఁబుట్టువును, చారు = సుందరమునగు, పద = పాదముచేత, ఉజ్ఝిత = విడువబడిన, గాంగ = గంగానదీసంబంధియగు, ఝరా = ప్రవాహము గలవాఁడా! కేశినిషూదన = కేశి యనురక్కసుని సంహరించినవాఁడా, శరజ్జలజాక్ష - శరత్ = శరత్కాలమందలి, జలజ = కమలమునంటి, అక్ష = కన్నులు గలవాఁడా! కేశవ = బ్రహ్మరుద్రుల కుత్పత్తిస్థానమైనస్వామీ. 'క ఇతి బ్రహ్మణో నామ ఈశోఽహం సర్వదేహినామ్, ఆవాంతవాఙ్గేసంభూతౌ తస్మాత్కేశవనామవాన్.' అని

ప్రమాణము, శౌరి = హరీ, అని మంగళాశాసనము చేసెను. భగవంతునకు జీవకోటి యాశీర్వాదము చేయవచ్చునా యనినఁ బూర్వ మట్టియాచారము కలదు. 'పూర్వాం దిశం సహస్రాక్షో దక్షిణాం పాతు తే యమః, వరుణః పశ్చిమాం పాతు కుబేరస్తూత్తరాం దిశ' మ్మని సీతమ్మవారు శ్రీరాములవారికి మంగళాశాసనము చేసియున్నారు.

మత్స్యావతారము

మ. దివిజద్వేషి నుదారవారిచరమూర్తిం ద్రుంచి, చాతుర్య మొ
ప్పఁ బడిం జౌకపుఁ దెల్లకాంతిగమి సంరంభం బొందన్ మైఁ దాల్చి, వే
దవిశుద్ధాక్షరపఙ్క్తిఁ గ్రమ్మఱఁగ వేధం జేర్చితో నాఁగఁ, ద
ద్భువనం బబ్ధిసితాంబుబిందు లలమం బ్రోద్యద్రుచిం దాఁటవే. 17

టీ. దివిజద్వేషిన్ = వేదచోరకుఁడగు సోమకాసురుని, ఉదార...ర్తిన్ - ఉదార = కొలఁది తెలియరాని, వారిచర = మీనముయొక్క, మూర్తిన్ = శరీరముచేతను ద్రుంచి = ఖండించి, చాతుర్యము = విన్నాణము, ఒప్పన్ = తనరునట్లు, పడిన్ = వేగము గా, చౌకపు...బు - చౌకపు = చవుకయగు, తెల్లగము = ధవళకాంతిగల పైపొట్టు యొక్క, గమి = సమూహము వలెను, సంరంభము = వ్యాజము, ఒందన్ = పొందునట్లు, మైన్ = శరీరమునందు, తాల్చి = ధరించి, వేద..పఙ్క్తిన్ - వేద = వేదములయొక్క, విశుద్ధ=శుభ్రములగు, అక్షర = అక్షరములయొక్క, పఙ్క్తిన్ = శ్రేణిని, క్రమ్మఱఁగన్ = మరల, వేధన్ = బ్రహ్మదేవుని, చేర్చితో నాఁగన్ = చేర్చితివో యనునట్లు. తద్భువనంబు = ఆ బ్రహ్మలోకమును, అబ్ధి...లు=అబ్ధి=సముద్రముయొక్క, సిత = తెల్లనైన, అంబు = ఉదకముయొక్క, బిందులు = బిందువులు, అలమన్ = వ్యాపింపఁగా, ప్రోద్యద్రుచిన్ - ప్రోద్యత్ = వృద్ధిపొందుచున్న, రుచిన్ = కాంతిచేత, దాఁటవే = అతిక్రమింపవా. 'ఉదారో దక్షిణే శ్లాఘ్యే దానశౌండే మహత్యపి' యని రత్నమాల. 'స్త్రీణాం మూర్తిస్తనుస్తనూః' అనియును, 'కపటోస్త్రీ వ్యాజ దంభోపధయశ్ఛద్మకైతవే' యనియు నమరము. నీవు మత్స్యరూపమును ధరించి వేదచోరకుఁడగు రక్కసుని వధించి వాఁడ పహరించిన వేదములు చేర్చితో నప్పుడే బ్రహ్మ కిచ్చుటకై పోయెదవో యనునట్లు నీవు సంచరించుచుండుట వలన సముద్రోదకములు సత్యలోక మాక్రమింపుచుండఁగా నీ వాలోకమును దాఁటితి వనియు నప్పుడు నీమీనశరీరమందలి తెల్లనిపొలుసు పరిశుద్ధములగు వేదాక్షరములో యన్నట్లుండె ననియు భావము. కైతవాపహ్నుత్యనుప్రాణితమైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. ఎలమి యుగాంతవారి కెదురెక్కుటకై పడిఁ దాలుగహ్వరం
బులఁ జనుచోటి వెల్లిబడిఁ బోవు సపక్షనగోరువార్చరం
బులు దనుఁ దాఁకఁ దద్గతతఁ మ్రోయు నజాండము దైత్యు వేదప
ఙ్క్తులుగొని కూల్చి*నట్టి జయసంధుభిఁ జేసితి కా మురాంతకా.

టీ. మురాంతకా=మురాసురునిసంహరించినవాఁడా! ఎలమిన్=సంతోషముచేతను, యుగాంతవారికిన్ = ప్రళయోదకమునకు. ఎదురెక్కుటకై=ఎదురుగాఁ బోవుసమయ మందు, పడిన్=వేగముచేతను, తాలుగహ్వరంబులన్ = దవుడలనెడు గుహలయందు, చను = పోవునట్టి, నీటివెల్లిబడిన్=జలప్రవాహము వెంట, పోయెడు, సప..లు-సపక్షనగ = ఱెక్కలతోఁ గూడికొన్న మైనాకాది పర్వతములును, ఉరు=గొప్పలగు, వార్చరంబులు=తిమితిమింగిలములు మొదలగు జలచరములును, తనున్=బ్రహ్మాండము నమట, తాఁకన్=తగులఁగా, తద్గతతన్=ఆదవుడలను పొందియుండుటచేతను, మ్రోయు=ధ్వనిఁ జేయుచున్న, అజాండము=బ్రహ్మాండమే, దైత్యున్=సోమకాసురుని, వేదపఙ్క్తులు గొని=వేద సమూహములను దీసికొని, కూల్చినట్టి=సంహరించినట్టి, జయసంధుభిన్ = జయభేరినిగా, చేసితి కా = ఒనర్చితివికదా! ఇచ్చట నజాండము యని ప్రథమావిభక్తి. 'ఇతరత్ర చ ద్వితీయా తస్యాః ప్రథమా చ ఒడపరినాం స్యాత్' అనుసూత్ర మనుసరించి యప్రాణి వాచక మగు జయసంధుభియందు ద్వితీయకుఁ దుల్యమైనది. మఱియును, 'కర్మాదేః కర్తృత్వ' మిత్యాది సూత్రపద్ధతివలన జయసంధుభియందుఁ గూర్చినట్టి యనుపద మన్వయించుట సరిగా నున్నది.

తా. మీనము వనైజగుణముచే నీటి కెదు రెక్కుట ప్రసిద్ధము గావున, నీమత్స్యము ప్రళయోదక ప్రవాహమున కెదురెక్కుచుండఁగా నావేగమునకు నిలువలేక యానీటి వెంబడి మైనాకాది పర్వతంబులును దిమిప్రముఖంబు లగు మహాజలచరంబు లవశంబులై దూర యామీనముయొక్క దవుడలలోఁ బడిన వనియును, జలప్రళయమందు బ్రహ్మాండము నెడకుండ నామత్స్యమూర్తి తనదవుడల నుంచికొని యున్నాఁడనియును, ఆమైనాకాదులు వేగముచేత నాబ్రహ్మాండము దగులఁగా నది ధ్వనిఁ జేసెఁ గావున బ్రహ్మాండమే స్వామివేదములు దీసికొని రక్కసుని ద్రుంచిన దానికి జయభేరివలె మ్రోసెనసియు భావము. అలం. అనుభయతాద్రూప్యరూపకాలంకారము.

చ. మితి గడవం దిమింగిలతఁ బెంపొయిఁ బెంచిన నీదు వాతఁ గు
త్సితపలలాశులైన చిఱుజేఁపది ద్రెళ్ళుట నీవు మ్రింగుటే?
శ్రుతు లగునూరుపుల్ గుడఁ గుజోచ్చుతయై స్వవదేధనైధనై
ధిత జవశక్తి నీడ్చికొని తెచ్చుటకాక తదల్పతాల్పతన్. 19

---

* సద్విజయ.

టీ. మితి = పరిమాణము, కడపన్ = మీఁదఁగా—కల్పము ముగియఁగా ననుట, తిమింగిలతన్ = మహామీనత్వమున! మెఱ్మెయిన్ = అవలీలగా, పెంచిన = పెంచినట్టి, నీదు = నీసంబంధియైన, వాతన్ = వక్త్రమునందు, కుత్సిత...వ-కుత్సితపలలాశియైన = కుత్సితగాత్రుఁడనియును, మీనములు మాంసము భక్షించుట ప్రసిద్ధము గావున నట్టి పలలాశియగు, చిఱుచేప=చిన్నచేప, ఆది = మత్స్యావతారోపముచేత సమహత్త్వవాచకము, రాక్షసుఁడనుట, త్రెళ్లుట = పడుట, నీవు మ్రింగఁడే = నీవు కబళింపఁడా యని ప్రశ్నార్థకము. శ్రుతులగు = వేదమయములగు, ఊపుపుల్ = ఉచ్ఛ్వాసవాయువులు, మగుడన్ = మరల, చొచ్చుకతన్ = వక్త్రమునందుఁ బ్రవేశించునప్పుడు, అవల్ప తాల్పకర-ఈక్ = ఆపలలాశియొక్క, అల్పతాల్పకన్ = స్వల్పంతాల్పనకాటచేతను, భవ...న్-భవత్=నీయొక్క, విధనైధన=అతిసమృద్ధిచేతను, విధిత = వృద్ధి చేయఁబడిన, జవ = వేగముయొక్క, శక్తిన్ = సామర్థ్యముచేతను, కొడ్చికొని తెచ్చుటకాక = తీసికొనివచ్చుటయే కాక, మ్రింగుట కాదనుట. తిమింగిలు మెఱ్మెయి యనుచోట నిగారము లోపించుటకు విరాటపర్వమున మ. "మగుడం గీచకుఁ బట్టి వాఁడును బలోద్వాదంబున న్బాహుల, ర్వాగిత్రుం డగునాహిడింబరిపుఁ డీప్రక్రోధుఁడై పట్టె, బెట్టుగఁ ద్రోపాడఁగ నిద్దఱు న్భుజబలాటోపప్రమై నోడరి, సింగులం జాలక కొంత సేపువడి మెఱ్మెయిఁ బోరు రుగ్రస్ఫలితన్." అన్నపద్యంబునం జతుర్థపాదంబునను, నిర్వచనోత్తరరామాయణమందు, ఉ. "ఆటున మూర్ఛవోయినప్రహస్తుఁ గనుంగొని యుంకఁ దాఁకిన, స్గుడగించు నర్థునుఁడు కేవలుఁడే యని ఫీచిత్తులై. మేటిమగల్బలం జెడ మెఱ్మెయి మార్కొన లేక పాటిన, న్గాటుకకొండవోలె దశకంఠుఁ డెక్చె మహీమహేంద్రుని-." అనిన పద్యంబునఁ ద్వితీయపాదంబునను, దిక్కున నీమయూర్ప్రయోగంబు లోముంజేసి యుట్లు ప్రయోగింపఁబడియె.

తా. ఇది యింత యని చెప్పఁగరాదని యత్యున్నతశరీరముతో మత్స్యమూర్తి విహరించుచుండఁగా నాయన యుచ్ఛ్వాసవాయువులు మగిడి ముఖమునఁ బ్రవేశించునప్పు డావాయువులవెంబడి నీమహామీనము ముందఱ నత్యల్పతము దనునట్లున్నయా రక్కసుఁడు పనుఁడు దానే త్రెళ్లెను గాక యామత్స్యమూర్తి యొకయత్నముగా వాని మ్రింగ లేదనియును మహామత్స్యముయొక్క బర్వతాదులును బ్రవేశించెడు నావక్త్రమున నీకుత్సితపలలభక్షక మగురాక్షసుఁ డనుచిన్నచేప పడిపోవుట చిత్రము గాదు. అలం. హేత్వపహ్నుత్యలంకారము.

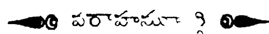
కూర్మమూర్తి

మ. జలపూరప్లవమానమృణ్మయమహీసంరక్షకై గాక యీ
బలె ముక్తామణిశుక్తిశంఖనికురుంబం బెల్లఁ జూర్ణంబుగా

బలభిద్వజ్రసదృఙ్నిజోపరిపరిభ్రామ్యన్మహామందరా
చలసంఘృష్టిఘురట్టమైన కమఠస్వామిన్ నినుం గొల్చెదన్. 20

టీ. జల...కై - జలపూర = నీటిప్రవాహమందు, ప్లవమాన = తేలుచున్న, మృణ్మయ = మృత్తికావికార మగు, మహీ = భూమియొక్క, సంరక్షకై = రక్షణముకొఱకు, గారయిాబలెన్ = గచ్చుసేయుటకొఱకువలె, ముక్తా...బు - ముక్తామణి = ముత్తెములయొక్కయు, శుక్తి = గుల్లయొక్కయు, శంఖ = సంకులయొక్కయు, నికురుంబంబెల్లన్ = సమూహమంతయును, చూర్ణంబుగాన్ = సున్నమగునట్లు, బల...ము - బలభిద్వజ్ర = దేవేంద్రుని వజ్రాయుధముతోడ, సదృక్ = సమానమైన, నిజోపరి = స్వకీయమైన పైభాగమందు, పరిభ్రామ్యత్ = తిరుగుచున్న, మహత్ = గొప్పదియైన, మందరాచల = మందరపర్వతముతోడ, సంఘృష్టి = ఒరసికొనుటను, ఘురట్టమైన = అడుగు తిరుగలియయిన, కమఠస్వామిన్ = కూర్మరాజైన, నినున్ = నిన్ను, కొల్చెదన్ = సేవించెదను.

తా. సముద్రమథనకాలమందు మందరాచలముక్రిందఁ గమఠమూర్తియొక్క కర్పర మొరసికొనుచుండఁగా నప్పుడందలి ముత్తెములు ముత్తెపుఁజిప్పలు శంఖము లెల్ల నాకర్పరోదర్పరములసందునఁ బడి నలిగి చూర్ణమగుచుండెఁ గావున సముద్రోదకములయందు మృణ్మయాకార మగుభూమి నాని కరఁగు నని దానిఁ గట్టిపఱచుటకై గార కొఱకు స్వామి సున్నము నూఱుచున్నాఁడో యన్నట్లుండె నని భావము. అలం. ఫలోత్ప్రేక్ష. సంఘృష్టిఘురట్ట మనుచో గుంఫనము.

వరాహమూర్తి

చ. ఒకమఱి బుద్బుగింప విలయోదకముల్ పయి కుబ్బి, చిప్ప ప్ర
చ్చుకొని మహాభ్రవీథిఁ జన, సూకరతన్ మెయి వెంచి, వెండి క్రిం
దికిఁ గయివ్రాలు తత్సలిలనిర్మలధార నడగిపరస్ఫుర
త్ప్రకృతికి నీ యజాండమునుఁబంగరు మంగరఁగా నొనర్పవే? 21

టీ. ఒకమఱి = ఒకతూరి, బుద్బుగింపన్ = ఘూత్కారముసేయఁగా, ఇది వరాహచేష్ట, విలయోదకముల్ = ప్రళయజలములు, పయికుబ్బి = పైకినుబికి, చిప్ప = బ్రహ్మాండకర్పరమును, ప్రచ్చుకొని = భేదించుకొని, మహాభ్రవీథిన్ = మహాకాశముయొక్క వీథియందు, చనన్ = పోఁగా, సూకరతన్ = వరాహత్వమునందు, మెయివెంచి = శరీరమును పెంచి, వెండి = మరల, క్రిందికిన్ = అధోభాగమునకు, కయివ్రాలు = దిగజాఱుచున్న, తత్స...ధారన్ - తత్ = మున్నుచెప్పఁబడిన, సలిల = ఉదకముయొక్క,

నిర్మల = తేటయయిన, ధారన్ = ధారచేతను, ఆపినపర = బ్రహ్మాండమునకుఁ బరమైనట్టి యు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రకృతిన్ = మాయ యనెడు స్త్రీకి, కేయజాండ ము = కేళ్రహ్మాండము, బాగరముంగ అగాన్ = సువర్ణమయ నాసాభూషణముగాఁగ, ఒనర్చవే = చేయవా.

తా. వరాహావతారము నొంది భూమిని పైకెత్తుటకై సముద్రములో మునిగినప్పుడు ఆదివరాహముయొక్క ముక్కున బ్రహ్మాండము చిక్కుకొని మునిగి పోయి మరిడి వచ్చుచుండఁగా నాసికాగ్రమున నుండుట ప్రకృతి యనెడు స్త్రీయొక్క ముక్కున నున్న ముక్కెర వలెనుండె, బ్రహ్మాండ మాకారమున బంగారుముక్కెర వలె నుండె నని యు ... బుద్ధిగింపనగుచున్నది ... బ్రహ్మాండము ... జేయునట్టి ... కలిగిన వరాహావతారము స్వామి ధరించె నని యుత భావము.

అలం. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము, అతిశయోక్త్యుపాంకము.

నృసింహావతారము

మ. అసురేంద్రాశయకుండికాచ్ఛ ... ప్రతిబింబ చ్ఛాయఁ గాం
చి సముద్యత్ప్రతిసింహమత్సరమిళచ్చేష్టన్ సముద్దామదీ
ర్ఘ సటాసంఘాటముఁ బెల్లగించుగతి నాంత్రశ్రేణిఁ గిన్కం బెరం
జు సితక్రూర భవన్నఖావళులు ప్రోచు న్మర్త్యపంచాననా. 22

టీ. మర్త్యపంచాననా = ఓ నరసింహమూర్తీ, అసురేంద్ర = రాక్షసేశ్వరుఁ డగు హిరణ్యకశిపునియొక్క, ఆశయము = హృదయ మనెడు, కుండికా = కుండికయందలి, అచ్ఛ = తేట యయిన, రుధిర = నెత్తుటియందు, ప్రతిబింబిత మైన, స్వ = స్వీయమైన, ఛాయన్ = నీడను, గాంచి = గాంచి, సము ...న్ - సము ద్యత్ = విజృంభించుచున్న, ప్రతిసింహ = ప్రతిసింహ మనెడి, మత్సర = మాత్సర్యము, మిళత్ = కూడుకొన్న, చేష్టన్ = చిట్టుమచేతను, సము...న్ - పత్ = ఆ ప్రతిసింహ మునయొక్క, ఉద్దామ = గొప్పలగునట్టియు, దీర్ఘ = నిడుపులగు, సటా = జూలుయొక్క, సంఘటముఁ = సమూహమును, పెల్లగించుగతిన్ = పెకలించునట్లుగా, ఆంత్రశ్రేణిన్ = ప్రేగులయొక్క పంక్తిని, కిన్కన్ = కోపముచేత, పెరంజు...లు - పెరంజు = తెమల్చుచున్నట్టి, సిత = తెల్లనైన, క్రూర = తీక్ష్ణములైన, భవన్నఖావళులు = నీగోళ్లయొక్క పఙ్క్తులు, ప్రోచున్ = (మమ్ము)రక్షించును.

తా. స్వామి నృసింహావతార మెత్తినప్పుడు హిరణ్యకశిపుహృదయము చీల్చి యారక్తమందు నీడఁ జూచి ప్రతిబింబించిన తనరూపును మఱియొకసింహము రూప

మని మత్సరించి యాటోపముచేసెఁ బట్టింపహాముయొక్క సటలు వెల్లగించెనో యన్నట్లు హిరణ్యకశిపుని ప్రేఁగులు బైటికి లాగె ననియు, నట్లు లాగిన తెల్లనితీక్ష్ణము లగుగోళ్లు మమ్ము రక్షించు నని మంగళాశీర్వచనము చేసె ననియు భావము. అలం. భ్రాంతిమదను ప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఉ. మునుము న్దెల్పుచు దూఱఁదూఱ మఱికెంపున్వెండియుం దూఱ గం
దనగాయం గలనల్పుఁ దోఁప నఖకోణశ్రేణిచే విక్రమం
బున వాఁ డుగ్రతఁ గొన్నయట్టి విలసన్మూర్తిత్రయీ తేజముం
గొనులీల న్విదళింపవే యసురవక్షోభిత్తి మిథ్యాహరీ! 23

టీ. మిథ్యాహరీ = మాయామానవసింహరూపమును ధరించిన నృసింహస్వామీ యని సంబుద్ధి. మునుముక్ = మొదలను, తెల్పుచు = ధావళ్యమును, దూఱ దూఱక్ = ఊచ్చిపోఁగా, మఱి = మఱల, కెంపుక్ = ఎఱుపును, వెండియుం దూఱక్ = ఇంకను దూఱిపోఁగా, కందనగాయక్ = గుందెకాయయందు, గల = కలిగినట్టి, నల్పుక్ = నీలవర్ణమును, తోఁపక్ = కనుపడఁగా, విక్రమంబునక్ = పరాక్రమముచేతను, వాఁడు = ఆహిరణ్యకశిపుఁడు, ఉగ్రతక్ = వెట్టిదముచేతను, కొన్నయట్టి = గ్రహించిన, విలస...ముక్ - విలసత్ = ఒప్పుచున్న, మూర్తిత్రయీ = పంచాననచతురాననజనార్దను లనియెడు ముగ్గురు మూర్తులయొక్క, తేజముక్ = తేజస్సును, కొనులీలక్ = మరల గ్రహించుచునట్లు, నఖ...శ్రేణిచేక్ - నఖ = గోళ్లయొక్క, కోణ = కొనలయొక్క, శ్రేణిచేక్ = పఙ్క్తిచేత, అసుర...క్ - అసుర = రాక్షసునియొక్క, వక్షోభిత్తిక్ = గోడవంటి వక్షస్థలమును, విదళింపవే = చీల్చితివా?

తా. హిరణ్యకశిపుని వక్షస్థలము భేదించినప్పుడు మునుపటిభాగము తెగఁగానె తెల్లగా నుండె ననియును, మఱికొంత తెగఁగానె ఆమాంసము మెఱ్ఱగా నుండె ననియు, కడకుఁ దెగఁగా గుండెకాయ దవిలి నల్లగా నుండె ననియును, ఆ మూఁడు కాంతులు దోఁచుట దొల్లి వాఁడు విక్రమించి శివుని తెల్లనితేజస్సును బ్రహ్మదేవుని యెఱ్ఱనితేజస్సును విష్ణుదేవుని నల్లనితేజస్సును గ్రహించెను గావున నవి వానిశరీరములో నుండఁగా స్వామివారు వానిని మరల బైటికిఁ దీయుచున్నట్లుండె ననియు భావము. అలం. స్వభావోక్త్యనుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

వామనమూర్తి

మ. బలిపై తేయభయాంధకారభరితబ్రహ్మాండగేహంబులోఁ
పలఁ బై మండెడుతత్ప్రతాపమయదీపజ్వాల డింద న్దదుం

దలమై మింటికి గ్రక్కున న్నెగయుసుఃదర్చ త్తన్మహాచ్ఛాయ నాఁ
గలనీలాంగము శింశుమార మొరయంఃగాఁ బెంపవే వామనా! 24

టీ. వామనా! బలి...లన్ - బలి = బలిచక్రవర్తి యనెడు, దైతేయ=రాక్ష
సునివలని, భయ = భయ మనియెడు, అంధకార=కటికచీఁకటిచేత, భరిత = నింపఁబడిన,
బ్రహ్మాండ = బ్రహ్మాండ మనెడు, గేహాంబులోపలన్ = ఇంటిలోపలను, పైన్ = ఉపరి
భాగమందు,మండెడు...ల - మండెడు ప్రజ్వరిల్లెడు, తత్ప్రతాపమయ = ఆ బలిచక్ర
వర్తియొక్క పరాక్రమరూపమైన, దీపజ్వాల = దివ్వెవెలుంగు, డిందన్ = మఱుఁగు
పడునట్లుగా, కడున్ = మిగుల, దలమై = దట్టమై, మింటికిన్ = ఆకాశమునకు,
గ్రక్కునన్ = వేగముగా, నెగయు...య - నెగయు = ఉద్గమించుచున్న, ఇది
[illegible] పదము, ఉద్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, తత్ = ఆదీపప్రభానివారణానంతర
మయిన, మహాచ్ఛాయ నాన్ = పెద్దనీడయో యనఁగా, కలనీలాంగము - కల=ఉన్నట్టి,
నీలాంగము = నల్లని శరీరమును, శింశుమారము = శింశుమారచక్రము, ఒరయంగాన్ =
అంటునట్లు, పెంపవే = పెరుపవా?

తా. బలిచక్రవర్తివలని భయ[illegible] [illegible] బ్రహ్మాండ మనునింటిలో వ్యాపించి
యుండె ననియును, దానిమీఁద [illegible] లతిక్రమించి యుతని ప్రతాప
మనియెడుదీపము వెల్గుచుండె [illegible], దీపజ్వాల యడుగగున ట్లాపైకంటెఁ
బైఁగా శింశుమారచక్ర మంటునట్లు స్వామి [illegible] నల్లనిశరీరముఁ బెరుఁగా నది
[illegible]పమున కడ్డ నుగు[illegible]యవ నుండె [illegible]. [illegible] రూప [illegible]
[illegible]రము.

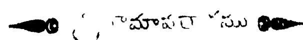
పరశురామావతారము

మ. శమితక్షత్త్రికళత్త్రనేత్త్రజలవర్షావేళ నీకీర్తిహం
సము క్రౌంచస్ఫుటతావకాంబకసుషిం ఁబాఁగంగ నీక్షించి వ
ర్షము రా నంచలు నంద నేఁడుఁ జను నోచ్చ న్నాఁటి తచ్చేష్ట వా
యమిఁ దిర్యక్కృతి దా గతానుగతికం బౌఁగా కుఠారీహరీ. 25

టీ. కుఠారీహరీ = పరశుధారి వగుస్వామీ! యని సంబుద్ధి. శమిత...శన్-శ
మిత = నశింపఁజేయఁబడిన, క్షత్త్ర=రాజులయొక్క, కళత్త్ర=భార్యలయొక్క, నేత్ర
జల=కన్నీళ్ళనియెడు, వర్షావేళన్ = వర్షాకాలమందు, నీ కీర్తిహంసము = నీకీర్తి
యనెడునంచ, (ఇచ్చట సమాసాంతమగుటవలన మువర్ణకము వచ్చినది.) క్రౌంచ...న్-
క్రౌంచ=క్రౌంచగుబ్బలియందు, స్ఫుట = వ్యక్తమైన, తావక = నీసంబంధియగు, అంబక=
బాణమువలని, సుషిన్=బిలమందు, 'రంధ్రం శ్వభ్రం వపా సుషి' యని యమరము.

చాఁగఁగాన్ = కదలిపోఁగా, ఈక్షించి = చూచి, వర్షమురాన్ = వానరాఁగానే, అంచయన్=హంసలును, ఇచ్చన్=మనస్సునందు, ఈప్సిష్ట - ఏత్ = ఆసక్తిగ్రహంసము యొక్క, చేష్ట=గమనవ్యాపారము, నాఁటి = పొందుకొని, పాయమిన్=ఎడఁబాయుచుం డుటచేత, అంచ=అక్రౌంచబిలమందే, నేఁడున్ = ఈకాలమందును. చనున్=పోవును, తిర్యక్తతి - తిర్యక్=పశుపక్షిప్రముఖతిర్యగ్జాతులయొక్క, తతి=సమూహము, ... = తాను, గతానుగతికం బోఁగా = ముందుట. ... దృష్టాంతో... అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

తా. ఓ పరశురామావతారా! నీవు రాజులను సంహరించుటవలన ... దుఃఖించుచుండఁగా ... వర్షాకాలమందు నీ క్షత్రియహంసలు, ... నీవు కుమారస్వామితోడనే శిఖనొద్ద ... పరీక్షించు క్రౌంచపర్వత మును నీ బాణముచే భేదించితివి గనుక, నాబిలమునుండి ... వెడలిపోవుచు ననియును. అప్పుడు గూడ భూమియందలి యుండినహంసలు వర్షాకాలము రాఁగానే ఆ బిలమునందుండి యిప్పటికిని మానససరస్సునకు బోవుచునుండును, పర్వతాలి యొకదానివెంట నొక్కఁడు పోవుచేరాక ... పనియగుచు పోవుదు. హంసలు వర్షాకాలము రాఁగానే క్రౌంచపర్వత బిలముద్వారమున మానససరస్సునకు బోవుట ప్రసిద్ధము. పరశురాముఁడు క్రౌంచపర్వతమును భేదించె ననుటకు 'భృగుపతి యశోవర్త్మ యత్క్రౌంచరంధ్ర' మ్మని కాళిదాస ప్రయోగము.

శ్రీరామావతారము

మ. పవిధారాగాపతనంబు గైకొనని యా పౌలస్త్యుమై సప్తధా
తువులం [1]దూఱుఁ బరిశ్రమంబునకు నుద్యోగించె నా సప్తసా
లవిభేదం బొనరించి నిల్వక [2]వెసంజన్న యుష్మచ్ఛరు
జవనాస్త్రం బొసఁగు న్సిరుల్ రఘుకులస్వామీ! రమావల్లభా! 26

టీ. రఘుకులస్వామీ = రఘువంశనాయకా! రమావల్లభా = శ్రీసీతానాథా! పవి...బున్ - పవి = వజ్రాయుధముయొక్క, ధార = అంచుయొక్క, పతనం బున్=ప్రహారమును, గైకొ...ని-గైకొనని=సరకుసేయని, పౌలస్త్యు = పులస్త్య వంశజుఁడైన రావణాసురునియొక్క, మై=శరీరముయొక్క, సప్తధాతువులన్ = త్వగ సృగస్థిస్నాయు శుక్లవసామజ్జ లనియెడు నేడు ధాతువులను, దూఱన్ = ప్రవేశించు టకై, పరిశ్రమంబునకున్=అలవాటునకు, ఉద్యోగించె నాన్ = ఆరంభించెనో యను

1. దూఱు పరిశ్రమం. 2. వెసం జన్నట్టి.

నట్లు, సప్త...బు-సప్త = ఏడైన, సాల = కిష్కింధాప్రాంతమందలి మద్దిచెట్లయొక్క, వి[illegible]దంబు-ప్రచ్ఛుటను, ఒనరించి=చేసి, సిల్వక=విరమింప, సలీలన్=క్రీడగా, చన్న=పోయిన, యుష్మ...బు - యుష్మత్ = నీయొక్క, మరుత్ = వాయువువలె, [illegible] = వేగము గలిగిన, అస్త్రంబు = బాణము, (వాయవ్యాస్త్ర మనియేనియుం జెప్పవచ్చును.) సిరుల్ = శ్రీలు, ఒసగుట = ఇచ్చుటగా.

తా. దేవ[illegible] [illegible] ప్రహారింపబడు[illegible] లక్ష్యము సేయుచు [illegible] తువులను [illegible]దించుటకై [illegible] యలవడు [illegible] సాలవృక్షములమీ[illegible] సుగ్రీవుని నమ్మకముకొఱకు శ్రీరామ[illegible] [illegible] సాలములలో దూరి యావల బోయి నవిలు. నట్టి బాణము [illegible] సిరు లొసంగు మని [illegible] భావము.

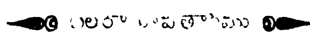
సీ. స్యందనస్థితబిడౌజఃకృతజాడ్యమ్ము
జంఝామరుద్గతిజాత్కృతములు
క్రవ్యాద[illegible]
స్ఫుటశల్యహావ్యభూరిఘాత్కృతములు
యోధవర్గ[illegible]
సాలాంక్కృతముఖఘాత్కృతములు
పతత[illegible]
భుగ్నభోగఫణీంద్రఘాత్కృతములు
తే. శ్రాంత[illegible]
జవ్య[illegible]
కలుషము [illegible] లంక కాపురాంగ
[illegible] 27

[illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible]యొక్క, [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], కృత్ = [illegible]యుచున్న, జంఝామరుత్ = పెనుగాడ్పులుగల, [illegible] = [illegible]లయొక్క, ఘాత్కృతములు = [illegible]రములు గలవియు, క్రవ్యా...లు - క్రవ్య = మాంసమును, అళి = భక్షించెడురాక్షసులను, రాట్ = రాజైన దశకంఠుని యొక్క, గాత్ర = దేహమందలి, [illegible] = ఒప్పుచున్న, అస్సృక్ = రక్తమందు, గాహనమునుగుటచేత, స్ఫుట = వ్యక్తమైన, శల్య = ములుకులయందలి, హావ్య

= అగ్నియొక్క, ఘూత్కృతములు = ఘూత్కారములు గలవియు, గోత్ర...లు - యోధ=జోదులయొక్క, వర్మ = సాంబాళకవచములగు. హృత్స్ఫుట = హృదయపుటములవలన, ఉత్క్రాంత=వెడలిన, నిజ=స్వకీయములగు, పాంసు = ప్రేటులవలన నగు, సాల = లంకాపురికోటలయందలి, అట్ట = [illegible]ములయందు, స్ఫుట = చేయఁబడిన, ముహుః=సారెసారెకుఁ గలుగు, [illegible]ములు = [illegible]రములు గలవియు, పతిత...లు - పతిత = పడిన, ఉగ్ర = భయంకరులగు, [illegible] = రక్కసులయొక్క, కబంధ=[illegible]ములయొక్క, ఘోర=[illegible]తమైన. భృశ = మిక్కిలియగు, ఆర్తి=పీడ పడ, భుగ్న=[illegible], భోగ=పడగలుగల, ఫణీంద్ర = [illegible]శేషునియొక్క, ఫూత్కృతములు = ఫూత్కారములు [illegible], క్రాంత...లు - క్రాంత = బడలిన, [illegible]=[illegible]లకు, నిరంతర=దట్టమగు, [illegible]ములు = పిడు[illegible], దివ్య...లు = దివ్య=శ్రేష్ఠమగు, [illegible]=[illegible], [illegible]=ఘనుపు[illegible], ఉత్సృష్టములు = విడువఁబడినవియు, [illegible]. లంక...లు - లంకాపుర = లంకాపట్టణము యొక్క, [illegible] = సమీపమందలి, [illegible] = ఆకాశమునందు, చరత్ = చరించుచున్న, కలంబ=బాణములయొక్క, [illegible]ములు = సమూహములు, [illegible]లుషములు = [illegible]పము లను. [illegible]దాచుచుఁగాక = అడఁచివేయుఁగాక. వి. 'శతాంగస్స్యందనో రథః', 'బిడౌజాః పాకశాసనః', 'సూతః క్షత్తా చ సారథిః', 'సంపరాయస్సమృద్ధికః', 'గరుత్పక్షచ్ఛదాః పత్త్రం', 'రుధిరేస్సృగ్లోహితాస్ర రక్తక్షతజశోణితం', 'హుతభుగ్దహనో హవ్యవాహనః', 'భటా యోధాశ్చ యోద్ధారః', 'సన్నద్ధో వర్మితస్సజ్జః', 'ప్రాకారో వరణస్సాలః', 'ముహుః పునఃపునశ్శశ్వదభీక్ష్ణమసకృత్సమాః', [illegible] మపమూర్ధ కళేబరం', 'భోగస్సుఖే స్త్ర్యాది భృత్యా [illegible]', 'రథ[illegible]', '[illegible]', '[illegible]' యని [illegible] కమరము. 'శల్యోవాశ శలాకాయాం [illegible], శల్య [illegible] హాల' యని రత్నమాల.

తా. శ్రీరాముఁడు రావణునితో యుద్ధముసేయునప్పుడు స్వామి ధనుస్సువలన విడువఁబడి లంకాపట్టణ ప్రాంతములయందు సంచరించెడు బాణపరంపర లప్పుడు స్వర్గమునుండి దేవేంద్రునివలనఁ బనుపఁబడిన రథమందు సారథ్యముఁ జేయుచున్న మాతలికి మాంద్యము గలుగునట్లు, పార్శ్వములయందుఁ గట్టిన ఱెక్కలు వెనుగాడ్పుతో ఝూత్కారములు సేయునవియును, మఱియు రావణుని శరీరమందుఁ బ్రవేశించి యెమ్ములతో నొఱసికొనినప్పుడు ములుకులలో నిప్పువడఁగా నందలి రక్తమా నిప్పులోఁ జేరి చుంయిమని శబ్దము పెడలునవియును, నితరరాక్షసుల కవచములు చించి

హృదయములు భేదించి వన్నులలోనుండి దూరము [illegible] నిలువక లంకాపట్టణపుఁగోట [illegible]ములకుఁ దిగులఁగా [illegible] [illegible]ములు [illegible] ననియును, [illegible]ముల [illegible] లెక్కకు మిక్కిలియగు రక్కసుల పీనుఁగు [illegible]టలవలన నధిక భారముగల [illegible]ముని భరింపలే[illegible] పడ[illegible] [illegible]చుకొని శేషుఁడు [illegible] విడుచు ననియును, విడువని [illegible]మందు [illegible] [illegible]న వెలుఁగుల [illegible]లేసి[illegible] మిక్కిలి [illegible]కను జెందఁగా [illegible]కి గతుటకుఁ [illegible]నట్లు [illegible]మగు నీడ నిచ్చుచున్న వనియును, [illegible] [illegible] [illegible]గొట్టుఁగా యని భావము.

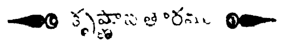
చ. 'క్షితి హలకృష్టిఁ బుట్టి యడఁగెన్ క్షితియందె యనెడు సీత' యంచుఁ ద
త్క్షితి విహార్తిఁ బోడిమిమునుం [illegible] దాలిచి రామశరీర మెత్తి యా
క్షితిఖననక్రియ [illegible]గుడఁ [illegible] జేయఁగఁ గాక, కళ[illegible]జా[1]తట
క్షితి దున నేటికి [illegible]మున్ [illegible]మటి[2] నీకవశాత్మత [3][illegible]. 28

టీ. హా = ఓస్వామీ! ఇచ్చట [illegible] [illegible], సీ = సీతాదేవి, క్షితిన్ = భూమియందు, హలకృష్టిన్ = నాఁగలివలన దున్నుటచే, పుట్టి = జనించి, క్షితియందునె = భూమియందే, అడఁగెన్ = అడఁగిపోయెను, అంచున్ = అనుచు, [illegible] = ఆసీతయొక్క, విరహార్తిన్ - విరహ = ఎడఁబాటుచేనైన, ఆర్తిన్ = ఎడచెట, పోఁడిమమున్ = తెల్లఁపినమును, తాల్చి=ధరించి, రామశరీరము = రామావతారము, (బలరామావతారమనుట.) తత్క్షితిఖననక్రియన్ - తత్క్షితి = ఆభూమియొక్క, ఖనన= [illegible]యొక్క, క్రియన్ = కార్యముచేతను, [illegible] = [illegible] [illegible] [illegible] - [illegible] = [illegible] [illegible] = [illegible]యొక్క, క్షితిన్ = భూమిని, మటి = పడంపడి, హలముచేన్ = నాఁగలిచేతను, అవశాత్మతన్ - అవశ=స్వాధీనముగాని, ఆత్మతన్ =శరీరము గలుగుటచేత, నీవు దున నేటికిన్ - దునన్ = దున్నుట, నీ కేటికిన్ = నీకేమి యక్కఱ యనుట.—ఇచ్చట దున్ను ధాతువు 'ప్రసవ [illegible] [illegible] అనుస్వారముపలన [illegible] అనియెడు ధాతువయ్యె. కం. 'దునకయుం [illegible]వబెట్టకయును' [illegible] [illegible] ప్రబంధపరమేశ్వరా[illegible] [illegible] ప్రయోగసిద్ధ[illegible]యి యున్నది.

తా. స్వామీ! పూర్వము రామావతార మెత్తినప్పుడు సీతాదేవి భూమియందు [illegible]చక్రవర్తి దున్నించుచుండఁగాఁ బుట్టి కడపట స్వామివారిసభాస్థలితో భూమియందే

1. తటిన్. 2. గాని. 3. హలీ.

యడఁగిపోయెఁ గావున నాలాముఁడే మఱల బలరాముఁడై యవతరించి యాసీతావిర హామువలన నున్నట్లనైన దేహము తెల్లనై యుండఁగా నాసీత భూమిలోనే యున్న [illegible] నున్న [illegible] పుట్టెఁ గావున మఱల నున్ని యాసీతను బొందవలయు నని యూహించి [illegible] మైమఱచి [illegible] నాఁగటిచే [illegible] యమునాతీరమును [illegible] కృష్ణుఁడు.

ఉ. ఆయతయష్టిదాకృతి కరం[illegible] నగాంచలవాంతవారిధా
రాయుతచంద్రకాంతఫలకావలి బింబిత [illegible] లుంగ[1] నా
రాయణమూర్తిమత్కవచరత్నముచేఁ బరిరక్షఁ గాంచె నా
నోయసిపీ! వృష్టిఁ బసి [illegible] గూడఁ బ్రోవవె సప్తరాత్రముల్. 29

[illegible] = [illegible] కృష్ణా [illegible] ఆయ [illegible] = [illegible] కృతి = [illegible], ఆకృతి = ఆకారము, [illegible] = హస్తముయొక్క, [illegible] = [illegible], నగ = గోవర్ధనపర్వతము యొక్క, అంచుల = [illegible] చుంచులవలన, వాంత = వెడలుచున్న, [illegible] = ఉదక ధారల తోడ, [illegible] = కూడిన, చంద్రకాంతఫల = చంద్రకాంతపు [illegible] యొక్క, ఆవ ళిన్ = పఙ్క్తులయందు, బింబితయై = ప్రతిఫలించినదై, [illegible] = ప్రకాశించుచుండఁ గా, నారా... చేన్ - నారాయణ = నారాయణానుబాధియగు, మూర్తిమత్ = శరీరము గల, కవచరత్నముచేన్ = కవచశ్రేష్ఠముచేత, పరిరక్షన్ = మిక్కిలిసంరక్షణమును, [illegible] = పొందెనో యనఁగా, వృష్టిన్ = దేవేంద్రునిచేఁ [illegible], సప్తరాత్ర ముల్ = ఏడురాత్రులు, పసి=పశుసమూహము, గూడఁ=కూడుకొనియున్నట్లు, ప్రోవవె= సంరక్షింపవా?

తా. స్వామీ! శ్రీకృష్ణావతారమెత్తిన ప్పుడు దేవేంద్రుఁడు సప్తరాత్రములు ప్రబల ముగు వర్షము గురియించఁగా నప్పుడు సమయమందు గోవర్ధనగిరి హస్తాగ్రమునందు ధరించి గోవులను రక్షించితివి గావున నాపర్వత మెత్తినప్పుడు చుట్టును జాఱుచున్న యుదక ధారలతోఁ గూడిన చంద్రకాంతములయందు నీయాకృతి ప్రతిఫలించుచుండఁగా నేదిక్కునఁ జూచినఁ గృష్ణమయమై యుండుటం జేసి శరీరముగల నారాయణకవచము గోవులుధరించినవియో యన్నట్లుండెననియును నారాయణకవచ మాపదల నడంచుట

1. చెలంగ.

ప్రసిద్ధంబుగావున నట్టికపటచర్మధారిణంబైన నే యపి రక్షింపఁబడినట్లు గోవులను నీవు రక్షించితి వనియును భావము. నారాయణుఁ డనుపదమునకు కర్త ముక్తనివాసియగు విష్ణువు గనుక నిచ్చట నుపాస్యప్రతిబింబరూపమైన శ్రీకృష్ణవిగ్రహము నట్లు చెప్పెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

బౌద్ధావతారము

మ. తరుణత్వత్సుతబాణపంచకమునం దైత్యాబలాస్త్రీసంత
త్వరసందోహము యుష్మదంఘ్రికజకద్వ్యాణం బొకింటన్ జెడక్
త్వరఁ గావించితి వేటికో! యహహా! యుద్ధం బయ్యె నీభావ మ
త్తరుణీశీలతనుత్ర మేరికి నసాధ్యం బౌటఁ గాఁ గేశవా! 30

టీ. కేశవా = బ్రహ్మేశానులకు ప్రభువగు ... యనుట సంబోధనము. తరుణ... = లేఁతవాఁడగు, త్వత్సుత = నీకొడుకగు మన్మథునియొక్క, బాణ = బాణములయొక్క, పంచకమునన్ = ఐదింటిచే, దైత్యాబలాస్త్రీ ... = త్రిపుర రాక్షసులయొక్క, అబలా = స్త్రీలయొక్క, స్త్రీ... = సమూహంబును, ... యుష్మదంఘ్రి... = నీపాదమునందైన, ... = పక్షిమిగుల, ... = ఒక్క బాణమునకు, ... = ఆ స్త్రీలయొక్క, వర = భర్తలయొక్క, సందోహము = సమూహము, చెడక = భంగపడునట్లు, ఏటికో = ఏలాకో, త్వరఁ గావించి తివి = శీఘ్రము సేసితివి, అహహా = ఆహా! నీభావము = నీయభిప్రాయము, యుద్ధంబయ్యెన్ = తెలియనయ్యెను. అత్తరుణీశీల = ఆస్త్రీలయొక్క పాతివ్రత్య మనియెడు, తనుత్రము = కవచము, ఏరికిన్ = ఎవ్వారికిని. అసాధ్యంబౌటఁగా = అసాధ్యమౌటచేతఁగదా యని త్వర గావించితి వనుట కన్వయము.

తా. త్రిపురసంహారకాలంబున నా త్రిపురస్త్రీల పాతివ్రత్య మసాధ్య మవుటం జేసి ముందు ఆవారిని జెఱచుటకు స్వామి తనకుమారుఁ డగు మన్మథుఁడు ... లేనివాఁ డగుటవలన నూసి ఐదుగు బాణములను ముసలివాఁ డగు తనరాజ మనుస యుకబాణమును వ్యర్థముగా వారిభర్త లగు త్రిపుర రాక్షసులఁ జెఱుపుట కుపయోగింపఁ జేసె నని ముఖ్యభావము. ముద్రాలంకారము.

కల్క్యవతారము

శా. ఘోరాఘాగమహాఘపంచకముఁ జెక్కు ల్వ్రేయఁగా [1]నేర్చు(ర్పు)నా
ధారాపంచకధావనం జెలఁగుగంధర్వంబుఁ ద్రొక్కించు బ
ల్బీరంపున్మెఱతుం గికటళిరాళీవారవాణీభవ
ద్ఘోరుద్యాఘ్రింతకృపాణికావ్రతయవిరోద్యద్ఘ్రింథి నిం గొల్చెదన్. 31

టీ. ఘోరా... [illegible] -ఘోర = [illegible]రములగు [illegible], [illegible] = [illegible]రములేనివియును, మహాత్ =అధికములగునవియును నగు, అఘు = పాపములయొక్క, పంచ [illegible] = ఏనింటిని, 'స్వర్ణస్తేయీ సురాపాయీ [illegible] [illegible], [illegible] పంచమః' అని. ఇవి [illegible] [illegible] = [illegible], నేర్పక్ నాక్ = [illegible] యొక్క [illegible] [illegible] లగు [illegible] [illegible] [illegible] పఞ్చ[illegible] అని యమునము. పంచ = [illegible] ధావనక్ = [illegible], చెలఁగు... బుః - చెలఁగి = [illegible] [illegible] = [illegible]ము. [illegible] [illegible] = [illegible] [illegible]యొక్క. [illegible] = [illegible] [illegible] = [illegible] [illegible] బాణసము [illegible] [illegible] = [illegible]. ఉద్భా[illegible] = [illegible] యనిరెను. వి[illegible] = [illegible] సేవించెను.

తా. స్వామి [illegible] [illegible] [illegible] రపగాలు, జోడన, [illegible] యను [illegible] [illegible] [illegible] చుండఁగా బంచమహాపాపముల నడఁగఁద్రొక్కుచు [illegible] [illegible] నేర్పుచున్నట్టుండు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] బాణములను [illegible] [illegible] [illegible].

చ. అని [1]నుతియింపఁగా హరి సుధాశనవర్ధకిఁ జూచి 'పాండ్యుఁ డి
చ్చినధన మిమ్మునీశ్వరుఁ డశేషము భాగవతాప్తదీయగే
హనివహసాత్కరించి యకటా! కపురి క్రత నొందుఁ; నేతదీ
యనిలయ మప్పురి స్మణిమయంబును సాధ్యము జేయు నావుడున్.

టీ. అని = ఈరీతిగాను, నుతియింపఁగాక్ = స్తోత్రము సేయఁగా, హరి = స్వామి, సుధాశనవర్ధకిక్ - సుధాశన = దేవతలయొక్క, వర్ధకిక్ = వడ్రంగియగు

1. వినుతింపఁగా.

విశ్వకర్మను, 'తక్షాతు వర్ధకీ తష్టా' యని యమరము. చూచి = వీక్షించి, పాండ్యుఁడిచ్చినధనము = పాండ్యరాజొసంగిన ద్రవ్యమును, ఇమ్మునీశ్వరుఁడు = ఈ విష్ణుచిత్తుఁడు, అశేషము = సమస్తమును, భాగ...చి - భాగవత = భగవద్భక్తులవిషయమందు, అస్మదీయ = నాసంబంధులగు, గేహ = ఆలయములయొక్క, నివహ = సమూహమునకు, సాత్కరించి = వినియోగ పఱిచి, అకట = అయ్యో, కడున్ = మిక్కిలి, రిత్తతన్ = లేమిని, పొందెన్ = పొందెను. అప్పురిన్ = అవిల్లిపుత్తూరియందు, ఏతదీయనిలయము - ఏతదీయ = విష్ణుచిత్తుని సంబంధియగు, నిలయము = గృహమును, మణిమయంబుగ = రత్నమయముగాను, సార్థమున్ = ధనసహితమైనదిగాను, చేయుము = చేయుము, నాథునిన్ ఆతఁడు.

తా. సుగమము.

తే. విశ్వకర్మయు సర్వము గాంచి చనుచు
సంభ్రమాశ్చర్యము నట్లు నానతించి
యంత తిరోగోచరుం డయ్యె ఋషియు నేఁగి
పౌరులు [1]భజింప విల్లిపుత్తూరి కరిగె. 33

టీ. తిరోగోచరుండయ్యెన్ = అంతర్ధానముం జెందెను. కడమ సుగమము.

విష్ణుచిత్తుని స్వపురప్రవేశము

క. స్థానికులు తన్ముని దిదృక్ష
నానందితు లగుచుఁ బురము నలఁకృతి సేసి ప్రజ
లో [2]నరుగ నాగవాసము
తో నెదురుగ నేఁగి రంత తూర్యము లులియన్. 34

టీ. స్థానికులు = శ్రీవిల్లిపుత్తూరిలోని దేవస్థానమందలి యధికారులు, తన్ముని = ఆవిష్ణుచిత్తునియొక్క, దిదృక్షన్ = దర్శనేచ్ఛచేత, ఆనందితులగుచున్ = సంతోషపడినవా రగుచు, పురమున్=విల్లిపుత్తూరిని, కైసేసి = అలంకరించి, ప్రజల్ = పౌరులు, తో నరుగన్=కూడరాఁగా, నాగవాసముతోన్ = భోగముమేళముతోడ, ఎదురుగ నేఁగిరి = అభిముఖముగాఁ బోయిరి, తూర్యములు = వాద్యములు, ఉలియన్ = ధ్వని సేయుచుండఁగా, అంతన్ = పిమ్మట, ఇది మొదటి కన్వయము.

తా. సుగమము.

1. భజింపఁగాను పుత్తూరి. 2. నడువ.

వ. ఇట్లు [illegible] భగవత్ప్రసాదంబు లుపాయసంబు
లుగాఁ బ్రసాదంబు లాచరించి [illegible] ప్రాంజలులై [illegible]
తం బగు బ్రహ్మ[illegible]ంబు [illegible] నిదికొని పోవు
సమయంబున, [illegible] గలసి
మెలసి [illegible] బాలు [illegible]
బుడుము [illegible] వారి
ఘరి [illegible] గుమ్మటు [illegible]ంబు [illegible] లోనగు
ససంఖ్యా[illegible] [illegible], [illegible]
[illegible] ఘూర్ణ [illegible]
[illegible] ఘూర్ణ[illegible] [illegible]ంబు
తెలుఁగి [illegible], [illegible]
[illegible]
పోవు[illegible] [illegible] యుండ్
డుఁ గడన, [illegible]
నేత్రంబు [illegible]
బోవుతఱి, [illegible]
కిం జను దెంచినప్డు [illegible] నా
ప్రోలిమేళంపుఁ గళావతులు [illegible] గ్రామ[illegible]
లోసంగునాఁ గమాతులుంగ[illegible] బూర్ణ[illegible]
భు[illegible], [illegible] నంగు
రితస్మితంబునుగా [illegible]
పాంగ విలోకనంబులు నాచలితథ[illegible] మొగంబులు
మొగిచికొని [illegible] ముఖా[illegible] మూర్పుల నులుఁ
గులం డాఁగి యున్నాగ[illegible] నాగ[illegible]విలోకనంబులు జలరేఁగి
మొగంబులు బిగించికొని వేసు [illegible] ప్రసవం
బును [illegible] గ్రుంగుటయు, జయ లుపడి చేయునది
లేక యాఁకడకు మగిడి తుఱుము విద్రుచుఁ [illegible] విద్యా[illegible]ఘాభినయవత్త్వ
రాచీన[illegible] సుడిపడునెడఁ బోడవుకు[illegible] కుసుమావతంసకి పోల
ఘురళి కించిచ్చలనోపలత్ప్వలై లత్ప్వ జాఁకుకుండంబులు సాంద్రతర

చంద్రికాకంఠంబులందీటుకొలుపఁ, జాటూక్తివాచాట లగుజరఠవని
తలు తమకు మ్రొక్కం దాఁగు మ్రొక్క కొక్కించుక యోరమో
మిడి వారియనుపక్కియల సొంపుగత్రోంకియంటుఁ దలంచి తలవాంచిన
వంచనం గటాక్షించి మొక్కనక్కంబుకనుఁ దనచేత మ్రొక్కించు
కొనువేడ్క నక్కడం గనుఁగొనుచు తేఁకు సామాన్యమానవులం
గాకొనక సుమానంబు వేఁడ్కంబుగా నిరాకరియోగ్యములరగుమీఁరు
మ్రొక్కం దాఁగి మ్రొక్కమి యొప్పుమ్రొక్కింపుఁ దనుకుయు, గ్ర
క్కున బోడమ మొక్కనగవులనాముకుప్పుఁను వేడ్కొక్కవింత
తెల్లివినొక్క మొక్క నక్కడఁ దొడ నూడి నడమ తోడిచేడియల
కెద్దోలనుఁ దనకుం దప్పనుం గొంకు గదుము పెద్దలీకం బెలుక
పలుకఁ గొల్లొవ్వులు వలంచి లోలోన వొయ్యనను చుక్కన నక్కి
తెలెంగి నక్కలనుని తెక్కుకక్కులుక్కు నుంపలీకి నూరక యక్క
క్క మొక్కవే నవరాలివేఁడు రని బుజ్జగించిగను బోనులుగొని
జరించినను నొక్కేను నొనరించినఁ, గ్రాసోవళనయనల్లె విరళ
విరళాంగుళాంజలిబంధం బగా మొక్కి కక్కనాన నిట్లు మ్రొక్కించి
రెచ్చి యుద్ధుయూర్యాని మొడఁ బడకనుండుఁ జిగురుగందెలుఁ
బోలె నల్లుకొని గొల్లని రగులుగోలాంగనలఁ గలకోఁరంబులం గొట్టి
కడుపుఁ జూడ, భూషాభూషణములను నిగుడ మగువ మలుకను కొమిరె
హారిణలోచనలవలిసరింగ బంగులక్రేంకారంబు గానమోవ మే
దుగాలి ఝంకారంబుల వింతగు గంతుల, జెవ్వులసందుల లోవంక
భుజంగంబులు కొంకి సిగలు నావిడుస్తనుల నొప్పి నిక్కుదెవ్వరంబై
ముప్పున నప్పులంబు నేఁ, నిజబాంధవంబున బంధువియోగంబు
మఱచి, గంధకలనాదునను గ్రంథనాదుల నాంధ్యంబు లే కలనునం
ధ్రదేశీయు లగు గంధకారుల సాటిపాటి నవ్యంపుమ్రొక్కులతో
వెట్టివెట్టికె నాదంబుల గొని నర్తించలవె నమ్ము రాగవారిస్తే నాఁ
దువారిపై నాళవారిపైఁ జల్లగాఁ జల్లఁబెల్లెగని నృష్టిగొల్లను ముష్టి
కరించు నస్పష్టభేదయగు నరిమళపుగట్టిం బెట్టు పిష్టాతకంబు నభో
మండలికిం జందాతకంబై చండకిరణంబులు మాటుకలుపఁ, బన్నీరు
నించిన నన్నీరుతిత్తు లొత్త, వియత్తలంబునం బాఱె క్షేత్రాలు ధా

నల వాద్యంబులు వడిసిన విద్యోపజీవులు పుష్కరంబులు గ్రాప నగ్గి
రోయుచుండ, నన్మోత్తమత్తజనైనృత్తంబుఁ జూడ నిలిచి మెత్తమె
త్తన నడుచుచుండు మిండతండంబునుం దారు నప్పించు పుండరీకాస్య
లవకాశంబుఁ గాంచి కాశకుసుమప్రతిఫలనసాంకురంబులై పద్యాతి
హృద్యపార్శ్వవప్రయోద్యానపాదపంబులకుం బాలుచెంగలువకా
లువలకుం డిగ్గి, కాసరదధిమండమాసరంబులుగాఁ బిసికి యారంబెట్టిన
నారంగశృంగిబేరభంగంబులతోఁ గట్టిన కలమాన్నంపుజల్లి పోక
పోత్తులంగుడువఁ గూర్చుండ వీక్షించి, కుక్షింభరిత్వంబునకు స్థానములై
తిరిగితిరిగి వేసరి యొసరికలనవాసరికగుంపువారిపాల గోపాలభిక్ష
భిక్షించిభక్షింపఁ దీరక్షోణి నిలిపినతోఁపుదివెదారికోలల (తిరువిళ
క్కోలల) సభ్రగోళంబుల నుత్కులంబులై మండు ధగధగనిజగ
జ్జ్యోతి దీపజాలంబుల మధ్య ధూపకుండికాంగారంబులని కానంగ్రాంచి
నాదుఁ బరికింప వాయించు ధిమధిమిధ్వానంబులకు బెదరి యా
వలి యుపవనశుకంబు లావలి కాదలిరాసౌధశుకంబు లీవలికి దట్టం
బుగాఁ గట్టినితోరణంబులపై వ్రాలఁ, వలలు విసువుటను నోరు దెఱ
చుటయుఁ గేలు సఱచుటయుఁ దక్కమిక్కుటంబగుసక్కులాహాలం
బున నేహాకియుఁ బాట వినరాక మూకగట్టిన భాగవతజాతంబు
లేతేఁ, నూహారి [illegible] తెంచిన
పిలుకవాటుగోడిగల జావడంబులకు బుట్టికాల్పట్టి విడువ నెత్తంబున
మెత్తని గంకమేసి పోసంది మాపుమాపున మేపుజక్కవణంపు
మేపునఁ బిడుక గొజ్జపంబు తోమకంబునఁ బుటపుట్టసై నలయకం
బడి వ్రాతఁ గసిదైన సీడకసి దైనం బెపురుకొందమతట్టువగుంపు
కాలికొలంపికి వ్రేలు లాలుతుండెలు గిలించిన గవ్వాగలగంటల
నలంకరించి మోలుగుమడ్డిం దోంచి మూఁపు కొక్కుండుచు జేన
కొక్కండుచుగాఁ గుట్టినడోల్లు టుల్లారు బుల్లసిల్ల బల్లించిన పల్లం
బుల పైఁ జిల్లుతైలంబును వాసనకొడుపులం బూనినమణుంగుఁజంద్రి
కచేలలే రవణంబులుగా నెదురుగా వేడుకకుం జూడవచ్చిన యప్పోటి
మేలిపాలె యగసాలె పటుపాలె వాసెనైజాతి సాతులెత్తెలకొమ్మి
రెల్ల తునుకులపై వన్నె తెచ్చుమూసాముజంబులం జూచి చేసిన

వెఱం దమయొక్కరింత లెక్కగొని వాగె లిరుగేలం గుదియంబట్టిన
నిలువ కయ్యుత్సవం బీక్షింప వచ్చినప్రజలం ద్రొక్కుచుం బోవ,
దస్మద్ధ్వవృద్ధవధ్వాతురాంగులు దిట్ట నిట్టట్టనలేక ప్రాణంబులు పిడి
కిటం బట్టుకొని పోవుచున్న నవీనవివిధ కేదారంబులం ద్రెళ్లి చట్టలు
విరంబడి పెదల లేనుదుం దాప వగ నిమ్ములేక బిమ్మటిగొని నలు
దెసలుం జూడం జూచి కేలు చఱచి హోహో యని గేలిసేయు గడి
కాకదంబంబులు దప్పెటలు నిబిడనిష్కుటపిటపిఝాటకులం బ్రతి
శబ్దంబులు పుట్టింప, [illegible] సొచ్చి
యచ్చక్రధరు నగరివాకిట నిలుపుటయు, నప్పేష్టాదిత్యుండు దద్ర
థావతరణంబు చేసి [illegible] సమూహహస్తానికశృఙ్గహాంబు వెంట
రా నన్నైవేద్యకుతు సేవించి, తత్ప్రసాదలబ్ధం బగు పరివట్టంబున
నలంకృతుండై, నానాలంకార సహితంబును రత్నకాంచన మయంబు
నగు నాత్మీయభవనంబు గాంచి విస్మితుండై పుండరీకాక్ష మహి
మాభిజ్ఞుం [illegible] బులు నడపి,
ప్రవేశించి [illegible] సంతత భగవత్పూజాప్రవణుండై
యుండె నంత. 35

టీ. [illegible] = వారి [illegible] రముగా, ఎదురుకొని = ఎదురుగావచ్చి, పట్టు=తిరు
ప్పరిచట్టమును, పవిత్ర=పావనమునైన, భగవత్ప్రసాద తీర్థంబులు=రంగమన్నారుస్వామి
యొక్క యభిషేకోదకనిర్మాల్యములు. (ఇచ్చట [illegible] 'పూర్వ'
[illegible] యను [illegible] స్వామి [illegible] సూత్రము [illegible]) [illegible] = కానుకలు
కాగా, ప్రణామంబు లాచరించి = నమస్కరించి, లేచి = ఉత్థితుడై, ప్రాంజలులై =
చేతులు జోడించినవారై, భద్ర...బగు - భద్ర = [illegible] మయమైన, పరి [illegible] = అలం
కారము [illegible], [illegible] బగు = సన్నద్ధమైన, ప్రస్థానంబునకు = ప్రస్థానము[illegible]దు,
[illegible] = భగవత్ [illegible] శిరోభూషణముగు [illegible] చిత్తుని. ని.
'గాఙ్గేయం భర్మ కర్బురం', '[illegible]', 'సన్నద్ధో [illegible]', '[illegible]
[illegible] కర్ణపూరేపి శేఖరే' యనియు నమరము. ఊని = ఊంచి, కొని
పోవు సమయంబునకు = [illegible] వెళ్లుకాలమందు, పరస్పర...లగు - పర
స్పర = అన్యోన్యము, సమేతంబులగు = కలసియున్నటువంటి, పౌర.. బులు - పౌర =
పట్టణమందలి, జానపద = పల్లెలయందలి, జనంబులు = నరులు, కలసి = కూడికొని,

మెలసి = వ్యాప్తమై. **నడచునెడన్** = పోవుటయందు. **మృదంగంబు** = మద్దెల, **ఉపాం గంబు** = తిత్తి. **ఆవజము** = రుంజ. [illegible] = [illegible]బురా, **తాళంబు** = లయకనుసరిగా వాయించు కంచువాద్యము, **ఉరుమ** = వాద్యవిశేషము, **కిన్నెర** = తంత్రీవాద్యవిశేషము, **సన్న గాళె** = [illegible], [illegible] = [illegible], **ముఖవీణ** = మోర్చింగు, [illegible] = పిల్లన గ్రోవి, [illegible] = వాద్యవిశేషము, [illegible] = [illegible], [illegible] = దుందుభి, 'భేరీ స్త్రీ దుందుభిః పుమాన్' అని యమరము. [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] టంబు = డప్పు, ముక్క[illegible], [illegible] వాద్యవిశేషములు, [illegible] = సౌన్నాయి, లోనగు = మొదలుగాగల. [illegible] = [illegible] [illegible] [illegible] దివాద్య త్రితయ [illegible] వ్యా... [illegible] వాది[illegible] = [illegible] వ్యములయొక్క, త్రిత య = మూటియొక్క, [illegible] = [illegible], సి. '[illegible] త్రికం నృత్తగీత వాద్యం [illegible] త్రయం' మని యమరము. మొరయన్ = ధ్వనిచేయగా, ఎడ నెడన్ = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] నాట్యము [illegible], ప[illegible]... [illegible] = నగరములనుండి, ఆగత = వచ్చి నటువంటి, గజఘట్ట = ఏనుగుల సమూహముయొక్కయు. ఘోట్టాణ = ఘోట్టాణ దేశమునందు బుట్టిన, ఘోటక = అశ్వ[illegible]యొక్క[illegible] = [illegible] లసమూ హముయొక్క. [illegible] ఘోషములకున్ = [illegible], [illegible] = అను కరణములై. [illegible]... [illegible] - విలాసినీ = స్త్రీలయొక్క, మంజు = సుందరములగు, 'మనోజ్ఞం మంజుమంజుళే' అని [illegible] = [illegible], 'మంజీరో నూపురోஂ స్త్రియాం' అని యమరము. [illegible] = ధ్వని[illegible]. [illegible] నన్ = మెల్లమెల్లగా. చాగు [illegible] = [illegible] ముందు, [illegible] = [illegible] ములం దు, కవచి ..లన్ - కవచిన్ = కంచుకము[illegible] జేయుగాడినటువంటి. [illegible] = పృష్ఠాస్త రణములచే, [illegible] = చిత్రవస్త్రములుగల, సి. 'ప్రవేణ్యాస్తరణం వర్ణః పరిస్తోమః కుథో ద్వయోః' అని యమరము. [illegible]... **లన్** - [illegible] = గజశ్రేష్ఠములయొక్కయు, కరేణు = ఆడిఏనుగులయొక్కయు, [illegible] = [illegible] దేశములయం[illegible], సి. 'కరే ణురిభ్యాం[illegible]' యనియు, '[illegible] గ్రీవాయాం శిరోధిః [illegible]' యని యమ [illegible]. [illegible] = [illegible], చేబూను = చేపట్టి, సేవించినవారు = [illegible], సామంత... **ములన్** - సామంత [illegible] దేశములను [illegible] దేశములను నధిపతులైన, భూకాంత = రాజుల యొక్క. [illegible] = [illegible] లయొక్క, ఘట్టంబులన్ = సమూహములను, బిట్టుగాంచి = మిగులగాంచి, ఒండొ... **మున్** - ఒండొరున్ = ఒకరొకరిని, కడవన్ = అతిక్రమించి మటకోఱకు, సంభ్రమించుచున్ = త్వరపడుచు, మ్రొక్కి = అంజలి జేసి, నిక్కి = ఊటి, చేయెత్తి = హస్తప్రసారణముజేసి, ఒత్తిలి :

ఒక పార్శ్వమున కొదిఁగి, నేత్రంబులు = కన్నులు, ఉత్తాన...గాన్-ఉత్తాన = ఊదికి నట్టియు, తరళ = చంచలమయిన, తారకంబులుగాన్ = కనీనికలు గలిగినవి కాఁగా, (కనుపాపలు గలిగినవి కాఁగా ననుట.) ని. 'నిమ్నం గభీరం గంభీర ముత్తానం తద్విపర్యయే, చక్షుష్యలం తరళం చైవ తారకాక్ష్ణోః కనీనికా' యనియు నమరము. మగిడిమగిడి = ఎదురు తిరిగితిరిగి, పొగడుచుం బోవు[illegible]లన్ = స్తోత్రము నొనరించుచు వెళ్లుసమయంబున, తద్రాజకదంబకంబు = ఆ[illegible]సమూహము, [illegible]చటిపదంతులకున్ = [illegible]క్కడయున్న స్త్రీలకును, తమకున్ = తమకును, (వచ్చినవారి కనుట). [illegible] జనుదెంచినప్పు డెల్లన్ = మధురకు వచ్చినప్పు డెల్ల[illegible]. ఎడ[illegible]ద్రగుటన్ = కుంటెన గాండ్రగుటచేత, మేల మందన్ = [illegible]సమూహము[illegible] అను, పోలు=తగిన, ఆ ప్రోల...లన్-ఆ ప్రోల=ఆపట్టణ మందలి, 'పట్టణాంబు[illegible] [illegible] బరగుచుండు, ప్రోలనఁగ వీడనఁగను [illegible]' యని [illegible]. [illegible] = [illegible]సము [illegible]వచ్చిన, [illegible] నతులన్ = వేశ్యలను, ప్రయం[illegible]సన్ = ప్రయ[illegible]నట్టి [illegible], ప్రమ...లు-[illegible]మ=[illegible]యొక్క[illegible], [illegible] = [illegible]మం[illegible], ని. '[illegible] [illegible]తేశ్రేష్ఠః' యని [illegible]. ఒస గు...[illegible] = [illegible]. [illegible] = తీయనారంజ (కిచ్చిలి) [illegible]. [illegible] = [illegible]ముల[illegible], జంబీర = నిమ్మపండ్లచేతను, [illegible] = [illegible] [illegible], ని. 'ఫలపూరో బీజపూరో రుచకో మాతులుంగకః' యని [illegible]. '[illegible] జంబీరజంభలా' యనియు, '[illegible] [illegible]' యనియు [illegible]రము. పూ[illegible]వనుభుక్త = ము[illegible] [illegible]నుభవింపఁబడినటువంటి, న[illegible]...[illegible]=[illegible] [illegible]టి, ముఖులన్ = మోములుగల స్త్రీలను, వైపన్ = ప్రయంగా, ని. 'న[illegible]త్రే [illegible] [illegible]' యని యమ రము. ధళధళ...ము-ధళధళ[illegible] = తళతళమనునట్లుగా, తరళ = మెఱయుచున్న, తాటం కంబును = కమ్మలుగలిగినవియును, ని. 'తాటంకః కర్ణపూరకః' యని యమరము. [illegible] ...ము-అంకు[illegible] = ఉదయించినటువంటి, స్మి[illegible]ంబును గాన్ = చిఱునవ్వుగలదియు నగు నట్లుగ, [illegible]..ము - [illegible] = విటముఖ [illegible]ంతమును, ప్రేంఖోళిత = జోగినటు వంటి, ని. 'ఆ[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]' యనియు, 'ప్రేం[illegible] స్తరళిత స్ఫురితాందోళితావపి' యనియు న[illegible]రము. [illegible] = విశాలమైన, సాకూత = అభిప్రాయ సహితమైన, [illegible]భ్రమ = విలాసముగలిగిన, ఆకేకర = ఇంచుకంత [illegible]రగా చూచుచున్నట్టి, [illegible]పాంగ = కడకన్నులయొక్క, ని. 'విశాల[illegible] [illegible]' యనియు, '[illegible]పాంగౌ నేత్రయో [illegible]' యనియు విశ్వామరములు. [illegible]కనంబును = [illegible]లు గలుగునట్లుగా, ఆచలిత...గాన్ - ఆచలిత = ఇంచుకంత చలింపఁబడిన, ధమ్మిల్లం

బునగాన్ = కొప్పుగలుగునట్లుగా, 'ధమ్మిల్లస్సంయతాః కచాః' యని యమరము. మొగంబులు తిగిచికొని = ముఖంబులఁ ద్రిప్పికొని, సమ్మర్దంబునన్ = సంఘమునందు, చను...నన్-చను = వెళ్లుచున్న, మార్దంగికుల = మద్దెలవాయించువారలయొక్క, పూం పుల = భుజములయొక్క, సందుఁగులన్ = చాటున, డాఁగి = అస్పృశ్యులై, [illegible] వాసంబు = ఆవేశాసమూహము, నాసిక...నన్ - నాసిక = ఆఘ్రాణపు [illegible] యొక్క, విలోకనాబునన్ = చూచుటచేతను, చెలరేఁగి = బిట్టురేఁగి, మొగాలు = ముఖములు. బిగించి = ముడిచికొని, [illegible] = [illegible]. 'వెడ [illegible] వెఱ్ఱివేపడి వీడడి వెంగలి వెంబరపుత్తనాగ'నని యాంధ్రనామసంగ్రహము. [illegible] త్తన్ = ఆశ్చర్యమగునట్లు, (అపటైత్తన్ - [illegible] అని యర్థము) ప్రతిపనంబును = [illegible]. [illegible] = [illegible] ముఖము [illegible]. [illegible] = [illegible]. బయలు[illegible] = బయ[illegible]. ([illegible]) చేయుచవిలేక = [illegible] మును [illegible], [illegible] = [illegible] గాడుల [illegible] చున్న [illegible]. [illegible] = కొప్పు[illegible]. [illegible] = [illegible]. [illegible] నయపల్ = వ్యాజకముతో [illegible]. [illegible] = [illegible] ముఖము [illegible], '[illegible]' యని యమరము. [illegible] = హస్త[illegible]ములుగలవా[illegible], [illegible] = తిరుగుచున్న సమయమందు. పాదము...లు-పాదము = [illegible] చున్న[illegible]టి. కర్ణ కుసుమా[illegible]-కర్ణ = చెవులయందున్న, కుసుమ = పుష్పరూపమైన, [illegible] = [illegible]మురొయొక్కయు. [illegible] = [illegible] దస్థలములనియెడు, ఘుం[illegible] = [illegible] ప్రదేశముల యందు, కించిచ్చలన = ఇంచుక[illegible]ముతో, ఉపలక్ష్య = కూడుకొన్నటువంటి, వైలక్ష్య = ఆశ్చర్యముతోఁ గూడిన[illegible]టి, 'విలక్షో విస్మయాన్వితః' యని యమరము. హాసకుందంబులు = మల్లెమొగ్గలవంటి నగవులు, సాంద్ర...లన్-సాంద్రతరమైన = దట్టమైన, 'ఘననిరన్తరం సాంద్రం' బని యమరము. చంద్రికా = వెన్నెలయొక్క, కందంబులన్ = మూలప్రదేశములను, దీటుకొలుపన్ = సామ్యమునుబొందింపఁగా, ముఖము లనేకములుగాన బహువచనప్రయోగము. చాటూక్తి...లు-చాటూక్తి = చతురవాక్యములచేతను, వాచాట = గర్హ్యవాక్యములు గలిగినవారు, ని. 'వాచాటో బహుగర్హ్యవా' క్కని యమరము. అగుజరతవనితలు = అయినవృద్ధాంగనలు, 'జరఠా జీర్ణ కర్కశౌ' అని నానార్థరత్నమాల. తమకున్ = ఆ విటులకు, మ్రొక్కన్ = నమస్కరింపఁగా, తారు = తాము, మ్రొక్కక = అంజలిగావింపక, ఒక్కించుక = ఇంచు

కంత, ఓరమోమిడి = మాఱుమొగముచేసి, వారి...లన్-వారి = ఆవృద్ధస్త్రీలయొక్క, ఇరుపక్కియలన్ = ఒదిఁగి, ఇరు = రెండైన, పక్కియలన్ = పార్శ్వములయందు, ఒదిఁగి = ఒత్తిగిలి, తొంటియుంటుఁదలంచి = పూర్వపు సంబంధమును స్మరించి, వలవాంచినన్ = శిరస్సువంపఁగా, [illegible]చనన్ = ఆ రాజకుమారులు ఆస్త్రీలు నమస్కరింపని కపటమును, [illegible] = [illegible], ఎక్కసక్కెంబునకున్ = పరిహాసమునకు, [illegible] = ఆ స్త్రీల చే, మ్రొక్క [illegible] = [illegible] హాలము చేసను, [illegible] = [illegible] లేమిన్ = రాజులేనందువలన. సామాన్య మానవులన్ = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = మనోభావము, [illegible] = తెలియుటకొఱకు. [illegible] వృద్ధలు - [illegible] = [illegible] [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], మీరు మ్రొక్కన్ = మీరు నమస్క[illegible] = [illegible], [illegible].) మ్రొక్కమియెట్లు = నమస్కారము [illegible] = [illegible] నమస్కా[illegible] చేయకుండుటయు, ప్రక్కనన్ = [illegible]. పాదము...లన్ - పాదము = [illegible]మున్న, మొక్కనగ వులన్ = [illegible], [illegible] = ముఖపద్మములకు. వేఱొక్క వింత తెవిదంబకున్ = [illegible] గుపట్టఁగా, మ్రొక్క=నమస్కా[illegible], [illegible] = ఆ స్థల[illegible]. [illegible] = [illegible], నడచు = చనుచున్న, తోడిచేడియలనున్ = సహ[illegible]స్త్రీలను. [illegible] = ఆ [illegible]. [illegible] = [illegible]. [illegible] - [illegible] = ఎక్కువగా. పొందుగల వను = ఆనుకూల్యము గలవను. [illegible] = [illegible], ఎఱుపఱుపన్ = బయలు పఱుచుటకొఱకు, [illegible] = [illegible]. [illegible] = ముడిచి. ([illegible] [illegible]) [illegible] = [illegible], ఒయ్యనొయ్యనన్ = మిగుల శీఘ్రముగను, [illegible] = [illegible]. ([illegible] నాశ్చర్యకరమైన ధ్వని విశేషము చేయఁగా నవుట (= [illegible]. [illegible] = ధనము దొంగిలెనని. తమ్మున్ = ఆస్త్రీలను. అమ్ముమనుష్లు = ఆవృద్ధవేశ్యలు, మునుపటికి మూర = [illegible]భాగమునకుఁ ద్రోచి, [illegible] = [illegible], ([illegible]) [illegible] వేలుపు = మన పాలిటిదైవము. మ్రొక్కవేఁడవంపమున [illegible], అని బుజ్జగించియున్ = మంచిమాట లాడియును, బొమలగొని = భ్రూసంజ్ఞ చేసెను, [illegible] = వెళపించి యును, ఎట్టకేలకున్ = [illegible]సేపటికి, [illegible] = సమ్మతింపఁజేయఁగా, త్రపా...లై-త్రపా = లజ్జచేతను, తరళ = చంచలములైన, నయనలై = నేత్రములు గలవారై, విరళ...గాన్ - విరళవిరళ = మిక్కిలి యెడములైన, అంగుళ =

వ్రేళ్లుగల, అంజలి [illegible] బంధంబులు గాక్ = జోడింపబడిన చేతులు గలుగునట్లుగా, మ్రొక్కి = వందన మొనరించి, (వి[illegible] [illegible] కలదు. [illegible] సంబునక్ = [illegible] [illegible] = ఆ[illegible] [illegible] = నమస్కారము చేయుటకు. హెచ్చి = అతిశయించి. [illegible] [illegible] [illegible]=అన[illegible] మొదము [illegible] [illegible] లాగున, (జీగురుకంటె [illegible] [illegible] [illegible] వీ నెలకు [illegible] పక్షి[illegible] [illegible] [illegible] = [illegible] కాని, గొల్లననగు=గొల్ల[illegible] [illegible] = ఆ[illegible] [illegible] [illegible]ంబునక్ = [illegible] గోపము [illegible] = [illegible] = [illegible] [illegible]పసంఘంబు పైక్ = ఆ [illegible] [illegible] ప్ర[illegible] నట్లున, [illegible] = [illegible] = [illegible] = చిన్నవయస్సుగల. [illegible] = లేడి[illegible] [illegible] చరిత...[illegible]ంబు-చరిత = [illegible] = [illegible] = సంక్షిప్తములైన, వి. 'సంక్షి[illegible]' [illegible] = [illegible] [illegible]రస్వరులు. అసనా...లక్-అసనా మోది-[illegible] = ము[illegible]మొక్క, ఆమోద = [illegible] మిశమునకు. వి. 'ఆమోద [illegible] [illegible]' యని యమరము. [illegible] = [illegible] తుమ్మెదలయొక్క, [illegible] [illegible]ంబులక్ = [illegible] [illegible] = గర్వము [illegible]గా. [illegible] = [illegible] చెవ్వులసా[illegible] - చెవ్వుల = [illegible] ప్రదేశములయందు. [illegible] = [illegible] = [illegible] లోపలికి [illegible], భుజ బులుక్ = బా[illegible] వ్రులు[illegible], [illegible] - [illegible] బులు, [illegible]ముప్పట్లుక్ = [illegible] = [illegible] = [illegible] లము. [illegible] = [illegible], ము[illegible] = [illegible] = ఆ శ్రీవిల్లి పుత్తూరి, [illegible]=ప్రవేశించి, రసిక...నక్-రసికజన = సజ్జనులయొక్క, బాంధవంబునక్ = సహవాసమునకు. [illegible] [illegible] - [illegible] = బాంధవుల నెడబాయుటకు. [illegible] = విస్మృతిజెంది. గంధపలనా...లక్ - గంధపలనా = బుక్కా చేయుట, [illegible] = పుష్పమాలికలయొక్క, గ్ర[illegible]నాళలక్ = కూర్పుట మొదలగు వానియందు, అంధ్యంబులేక = వాంధ్యములేక, అలరు = [illegible]పువ్వుచున్నట్టి, ఆంధ్ర దేశీయులగు = తెనుగు దేశమందుండివచ్చిన, గంధకారులు = బుక్కావాండ్రు, పాటి ...తోక్ - పాటిపాటి = కొంచెకొంచెపు, పద్యంపు = పద్యములతోc గూడిన, [illegible] [illegible]తోక్ = దండములతోడను. వెలివెలిగవారంబులక్ = చేతులు సాచి

[illegible]యుం పిచ్చిపిచ్చిస్తోత్రములతో, [illegible] [illegible]డులపై వచ్చు = పసుగులమీఁదను గిడ్డిములమీఁద[illegible] [illegible], [illegible]పైన్ = [illegible]కుంభములమీఁదను, అఁడు వారిపైన్ = [illegible]మాఁడు [illegible]లపైఁ[illegible]ను, అ[illegible]పై = పెరియాళ్వారి (విష్ణుచిత్తుని) పైని, [illegible] = మిగుల నవక[illegible] [illegible]యి గా, ప[illegible]గసి = బిట్టెగసి, పృష్టియె [illegible] = స[illegible] [illegible]యును, ము[illegible] = [illegible] [illegible], [illegible]స్పష్టఫేనయగు [illegible] [illegible], [illegible] = వా[illegible]చున్న, పిష్టాతకంబుఁ = [illegible], ని. '[illegible] [illegible]' [illegible] [illegible]ము. [illegible] = అంతరిక్ష [illegible]ము[illegible], [illegible] = [illegible]పై, [illegible]ములన్ = సూర్యకిరణము [illegible], [illegible] = అచ్చు [illegible], [illegible] = [illegible]ఖ్యలు [illegible] పొడించిన [illegible] [illegible] = (జే[illegible] [illegible] [illegible]) ఆపన్నిటి చన్నభస్త్రి [illegible] [illegible], [illegible] = [illegible] [illegible], [illegible] = క్రిందు [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = మృదంగాదులు, వడ [illegible] = [illegible]ములు [illegible], [illegible] = [illegible] విప్యలు[illegible] [illegible] [illegible]వారు, [illegible] - [illegible] = [illegible]ములు, [illegible] = [illegible], ని. '[illegible] [illegible] [illegible]ముఖే [illegible]' అని యమరము. [illegible] = [illegible], [illegible] = అసమూహము, అ[illegible] [illegible] అసమ[illegible] [illegible] = [illegible] [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] ఉన్నట్టు, మొఁదట దండము = విట సమూహము. [illegible] = [illegible]. [illegible] = సమూహముఁదలి, [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible]... [illegible] = [illegible], ప్రతిఫలన = ప్రతిబింబించుట[illegible], పాండు [illegible] = తెల్లని, [illegible] = [illegible]ములయందు, ని. 'హారిణిశ్పాండురః పాండుః [illegible]' యని యమరము. [illegible] = మిగుల మనో [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = అ[illegible] [illegible], [illegible] = [illegible]చున్న [illegible] - [illegible] = [illegible], [illegible] = సార [illegible], [illegible] = దిగి, [illegible] దిను - [illegible] = [illegible] యొక్క, దధి = పెరుఁగు[illegible], మండ = మీఁగడ[illegible], ని. 'మండం దధిభవం మస్తు' అని యమరము. [illegible] = [illegible], పిసిఁ[illegible], ఊరంబెట్టిన [illegible] కట్టిన - ఊరంబెట్టిన = ల[illegible]తోఁ జేర్చి నాన[illegible]

బెట్టిన, నారంగ = నారింజకాయల (నారదబ్బ కాయల) యొక్కయు, శృఙ్గిబేర = అల్లముయొక్కయు, భంగంబులతోఁ = తునకలతోడను, సి. 'ఆర్ద్రికా శృఙ్గిబేరం స్యా' త్తని యమరము. కట్టిన=బాధించిన, కలమాన్నపుఁజొప్పు=రాజాన్నపు బియ్యపియన్నము, 'మోఽస్తువిభక్త్యేకవచనకేపుంపు' అని శబ్దానుశాసనుఁడు సూత్రించినాఁడు గనుక కలమాన్న మనుచోట మకారమునకుఁ బుమాదేశము వచ్చెను. పొకపొత్తులన్ = క్రముకపుఁబట్టలయందు. పొత్తుఁ = ఏకపాత్ర[illegible], కుడుచుటన్ = భోజనము సేయుటను, కాంక్షించెడన్ = ఆపేక్షించుచుండఁగా, వీక్షించి = చూచి. [illegible]బునన్ = ఉ[illegible] త్వంబుచేతను. [illegible] = ఆకలి [illegible], [illegible] = [illegible]చి సాధరించి, పసిఁడి = [illegible]. [illegible] = అ[illegible], [illegible] = [illegible]. గోపాలన్ = చక్కగుడు[illegible]లయొద్ద, గోపాలభిక్ష = [illegible]భిక్ష, (దాసట్లు భిక్షకు బోవునపుడు గోపాలభిక్షయని యడుగుట ప్రసిద్ధముగాన నిచ్చట గోపాలభిక్షయని ప్రయోగించినాఁడు. మా[illegible]కర మన్నట్లు) [illegible]చి=యాచించి, భిక్షలన్ = భోజనము సేయుటను, [illegible]లన్ = [illegible]యందు నిలిచిన = ఉనిచిన, తోరంపు = [illegible]. [illegible]లల = [illegible]యొక్క. (తి[illegible] పాఠమున నిర యర్థము.) రంధ్రగో[illegible]లు = [illegible]ప్రదేశములనుండి, ఉత్కలంబులై = [illegible] జ్వాలలై, మండు = వెలుఁగుచున్న. ధగధగని = ధగధగమనుచు, జగజ్జ్యోతి [illegible]లంబులన్ - జగజ్జ్యోతి (యనఁగా [illegible] [illegible] [illegible]త్రివయిన [illegible] ప్రదేశమందు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] వెలుఁగు దివము), దీపజాలంబులన్ = [illegible], '[illegible] [illegible] ఆ[illegible] [illegible] కపటే గణే' యని విశ్వము. [illegible]...లన్ - [illegible] = [illegible]ముయొక్క [illegible] ధూపకుండికాంగారంబులన్ - [illegible] = ఉపచారార్థము వేసిన [illegible] యొక్క, కుణ్డికా = పాత్రలయందున్న, వి. '[illegible] [illegible]వ, కుండో జారాజ్జాతస్సభ.త్రృకాయాంకమండలౌ కుండీ' యని నానార్థరత్నమాల. అంగారంబులన్ = అగ్నులయందు, ని. '[illegible]' మ్మని యమరుఁడు. నీరాజనంబుగ్రాఁచి, నీరాజన = తడియూఁ[illegible], గ్రాఁచి = [illegible]ము చేసి, నాదుఁబొకింపన్ = ధ్వనిచూచుటకు, వాయించు = ధ్వనిజేయునట్టి, ధిమిధిమి[illegible]బులకున్ = ధిమిధిమి యను ధ్వనులకు, బెదరి=జడిసి, ఈవలియుపవన శుకంబులు - ఈవలి = ఇవతలి వైపున నున్న, ఉపవన = ప్రాంతోద్యానవనమందలి, శుకంబులు = చిలుకలు, ఆవలికిన్ = ఆవలి వైపునకును, ఆవలి యుపవనశుకంబులు=ఆవలి తోఁటయందున్న చిలుకలు, ఈవలికిన్ = ఇవతలికిని, దట్టంబుగాన్ = ఎడతెగకుండ, కట్టనితోరణంబులై = ఏర్పడుపడని మకర

తోరణంబులై, పఱపఁగ = వ్యాపింపఁగా, తలలు విసరుటయుఁ = శిరఃకంపనములు చేయు టయును, (ఆశ్చర్యముచూచునప్పుడు తలలు కదలుచుండు నను.) నోరు దఱచుటయుఁ = పాడుటకు వదనములు విప్పుటయు, కేలుపఱచుటయుఁ = చప్పట్లు గొట్టుటయును, తక్కఁ = తప్ప, మిక్కుటంబుగ = అతిశయమైన, ఆకొల్లాహలంబునఁ = ఆకలకల ధ్వనియందు, 'కోలాహలః కలకలః' యని యమరము. ఏపాటియుఁ = ఎంతమాత్రమును, పాట విన రాక = పాడుట వినఁబడక యుండఁగా, మూఁకఁ గట్టిన = గుంపులై యున్న, భాగవతజాతంబులేలిరఁ - భాగవతః = భగవద్భక్తులయొక్క, జాతంబులు = సంఘము లగు, 'ఉత్పన్నఘూర్ణమానా [illegible]' యని యుత్పలమాల. ఏతేరఁ = వచ్చుచుండఁగా, [illegible] సాత్రసంతసమునఁ - [illegible] = ప్రతి [illegible] మనుయొక్క, [illegible] = ప్ర[illegible], ([illegible] సకల [illegible] జేప్పి నియందఱు [illegible] యముననుు [illegible] నుటయు [illegible] ప్రవేశము.) తిరుగఁ = సంచరించుచును, [illegible] = ప్రమ[illegible], [illegible] = ప్రతిగ్రహి[illegible]. [illegible] - సంతరించిన = [illegible], [illegible] = [illegible]లచిచ్చుపెట్టి, [illegible] = ఆడుంగుఱ్ఱపు [illegible], పుట్టి = జని[illegible], [illegible]కట్టినమునఁ = [illegible]వైన [illegible] బాధ [illegible] మొన [illegible]చి వింపఁగా, నెత్తమునఁ = ఊరఁబాటియందు, మెత్తని = మృదువైన, గఱిక [illegible] = దూర్వ మొదలిని, బోసరించి = గర్వించి, [illegible] = ప్రతి సాయంకాలము [illegible], [illegible] = వినిపించుచున్న, [illegible] = [illegible] చేతను, [illegible] = [illegible], [illegible] = గిల్లముగా [illegible] సాధనము [illegible]. తో[illegible]నఁ = [illegible] ఘనము [illegible], పుట్టినట్టనై = [illegible]న్నవై. [illegible] ప్రాతఃకాలమైనఁ = [illegible] గడ్డి [illegible], నిడుగన్నియైనఁ = [illegible]లనిడను పిక్కు[illegible]ను, [illegible] = [illegible] - [illegible] = తేఁటులైన, [illegible] = గిల్లముల యొక్క, గుంపు = సమూహము, కాలికొలంది = పాదముల పర్యంతము, వ్రేలు = లంబి [illegible], [illegible] = ఎట్లని [illegible], [illegible] అనఁగా గంగెద్దుల [illegible] సౌర[illegible] లని [illegible], [illegible] = కట్టిన, గవ్వదం డలఁ = [illegible] టి [illegible] = [illegible], [illegible] = ప్రసాధనముఁ జేసి, మొలుగుమడ్డి దోచి = మోమిగుచెక్క వేసి కాచిననీళ్లతోఁ ఎడిసి, మూరకొ క్కండును = హస్తప్రమాణమున [illegible]టియును, జేనొక్కండుగాఁ = అరమూర [illegible]కొక్కటియును గలుగునట్లుగ, కుట్టిన = కుట్టబడిన, డొల్లుటుల్లాయలుల్లఁ - డొల్లుటు ల్లాయలు = వ్రేలుజాలరు, ఉల్లసిల్లఁ = వెలుఁగునట్లుగా, (మోదుగుచెక్క రసము చేతను

రంగువేయఁగా, నలుపుపర్ణము వచ్చునుగాన నెఱ్ఱని కుచ్చుల నడుమను వీని నొక్కొటిని జేర్చి కట్టఁబడియున్న జాలరుల ననుట.) పల్లించిన = ఆయితపఱచిన, పల్లంబుల పైన్ = పల్యాణముల మీఁద, చిల్లతైలంబును = ఇదుగపగను, వాసనగాడుపు లన్ = పరిమళియుక్తమైన శలాకలచేతను, ఘూసిన = లేపనము చేయఁబడిన, మణఁగు = చలువచేయఁబడి నటువంటి, చంద్రికలచేలలె = తెల్లబట్టలు, రవణంబులుగాన్ = భూషణములుగాను, ఎదురుగాన్ = అభిముఖముగాను, వేడుకం గూడవచ్చిన=సంతోషముచేత వీక్షించుటకై వచ్చిన, ఆప్పోటి... లె - అప్పోటి = ఆశ్రీవిల్లి పుత్తూరియందున్న, మేటి = ప్రబలులైన, సాలె = పత్త్రకారులును, అగసాలె = స్వర్ణ కారులును, పటసాలె = పట్టులువాండ్రు, వాడె = హీనజాతికోమట్లును, వైజాతి = పలుపవాండ్రును, సాతులు = గోనెలు నేయువాండ్రును, (అనఁగా జెనికెవాండ్ర నుట.) ఎత్తెలె = చాఁపలునేయువాండ్రును, వీరలయొక్క, కొమిరెలు = స్త్రీలు, (కొమరులు అనుపాఠమున చిన్నవాండ్రనియర్థము.) తుములమై = సంకులమై, వచ్చు... లన్ - వచ్చు = ఏతెంచుచున్న, తచ్చమూసామజంబులన్ కాంచి = ఆసేనయందలి యేనుంగుల వీక్షించి, సి. 'పృతనానీకినీచమూః' యని 'సామజః పేచకీపూర్వ కుంభి శ్వేవప్దా ఇత్యపి' యనియు నమరము. ఏచి=అధికమైన, వెఱన్ = భయముచేతను, తమ = తమయొక్క, పక్కరింతలెత్తికొని = దుశ్చలుల దమమైనున్న గంతలెత్తికొని, వాఁగెలు తెగంగఁబడియం బట్టినన్ - వాఁగెలు=కళ్లెములను, తుత్తునలన్ = రౌతుచేతులతోను, తునియఁబట్టినన్ = విరియఁబట్టినను, నిలుపక = ఆ స్థలమునందుండకయే, అవ్యక్తస్వనము నీక్షింపవచ్చిన = అతిలు వాళ్లఁజూడ నేతెంచినట్టి, ప్రజలన్ = మనుష్యులను, త్రొక్కుచున్, పోవన్ = పారి పోవఁగను, తన ద్యావృష్టవధ్వాతురాదులుపిట్టన్ - తన్మధ్య = ఆ త్రొక్కఁడుపడుచున్న వారి నడుమనున్న, వృద్ధ = ముసలులును, వధూ = స్త్రీలును, ఆతుర = రోగపీడితులును, ఆదులు = లోనగువారలు, తిట్టన్ = శపింపఁగా, ఇట్టట్టనలేక=మాఱుమాటాడలేక, ప్రాణంబులుపిడికటంబట్టికొని = అరచేతిలోనఁ బ్రాణంబులంబెట్టికొని, పోవుచున్ = వెళ్లుచును, నవీనసవిధకేదారంబులన్ - నవీన=నూతనములైన, సవిధ = సమీపమందున్న, కేదారంబులన్ = దమ్ముచేసిన పరిమళ్లలోను, సి. 'కేదారఃస్యాత్ క్షేత్రం వైవారం గణే' యని యమరము. త్రెళ్లి = తుళ్లి, చెట్టలుదిగంబడి = చంకలవఱకుఁ గ్రుంగిపోయి, (చప్పటలనియును బాఠము గలదు) వెడలలేకుండన్ = పైకిలేవలేకుండఁగా, తారు= తాము, దిగన్ = దిగుటకు, ఇమ్ములేక = స్థలముగానక, పిమ్మటఁగొని, ఊఁగిటగుడిచి = మనోదుఃఖముఁబొంది, నలుదెసలున్ = నాలుగు దిక్కులను, చూడన్ = వీక్షింపఁగా, చూచి=వారలఁజూచి, కేలుచఱచి = చప్పట్లుగొట్టి, హోహోయని = హోహోయను పరిహాస

వ్యంజకమగుధ్వని విశేషము చేసి, గేరిసేరిన = పరిభాషసముచ్చేయుచున్న (తేరిచూచిహో యని గేరిసేరి నృత్యమండంబులయని యొకపాఠము. నర్మిక యనఁగా సమర్తాడ సిది) గణికాకదంబంబుల = వేశ్యాసంఘములయొక్క, చప్పటులు = చేతులు తట్టుటలు నిబిడనిష్కుటవిటపిస్తోమంబులన్ - నిబిడ = దట్టమైన, నిష్కుట = ఉపవనముల యొక్క, విటపి = వృక్షములయొక్క, స్తోమంబులన్ = సమూహములచేత, ప్రతిశబ్దాంబులు = ప్రతిధ్వనులు, ఘట్టింపన్ = ఇ[illegible]గా, ఇట్లు = ఇట్టిదైనగుణ, అనూనవిభవంబు = మహాప్రభవము, [illegible] = [illegible]గా, ఆ [illegible] పతి = ఆ శ్రీవిల్లిపుత్తూరు, చొచ్చి= ప్రవేశించి. [illegible] = ఆ శ్రీమ[illegible]ష్ణునియొక్క, నగరిన్ = దివ్యమందిరము యొక్క, మోసలన్ = ముఖశాలయందు, [illegible] = ఉండఁగా, [illegible] విష్ణుచిత్తుఁడు=ఆ పెరియాళ్వారు, [illegible] జేసి=ఆ బ్రహ్మరథమును డిగ్గి, ధరణీధవ సమూహ[illegible] - ధరణీశ = రాజులయొక్క, సమూహం = సంఘమును, స్థానిక = [illegible]లయొక్క, [illegible] = సమూహములచేత, వెంటరాన్ = వెంబడింపఁగా, [illegible] = ఆస్వామి దర్శనముచేసి, తత్ప్రసాదలబ్ధంబగు=ఆ [illegible] గ్రహములచే బొందఁబడిన[illegible], 'ప్రసాదస్తు ప్రసన్నతా' యనియమరము. [illegible] = [illegible]పట్టంబుచేత. అలంకృతుండై = భూషితుండై నానాలంకారసమాలం[illegible] - నానా[illegible] = అనేక[illegible]ములగు ప్రసాధనముల తోడ, [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible]లయొక్క[illegible], [illegible] = బంగారముయొక్క[illegible], [illegible] = [illegible]ముగైన. ఆత్మీయభవనంబుఁగాంచి = స్వీయగృహమును జూచి, విస్మితుండై = ఆశ్చర్యమునొందినవాఁడై, పుండ...గాన్ - పుండరీకాక్ష=శ్రీమహావిష్ణునియొక్క, మహిమ=ప్రభావము [illegible], లబ్ధ = పొందఁబడిన. [illegible] = [illegible]ప్రభవముగాను, తెలిసి=ఎఱిగి, [illegible]...లన్ - [illegible] = లచ్చుటమున్న, ధాత్రీకళి[illegible]=రాజుల యొక్క, వర్గంబులన్=సమూహములను, అనిపి = పంపి, ప్రవేశించి=గృహప్రవేశముచేసి, తొంటికంటెన్ = మునుపటికంటెను, శతగుణంబుగాన్=నూఱంతలధికముగా, భాగవతపూజాప్రవణుండై - భాగవత=విష్ణుభక్తులయొక్క, పూజా = సపర్యయందు, ప్రవణుండై = ఆసక్తిగలవాఁడై, ఉండెన్ = ఉండెను. అంతన్ = పిదప.

తా. శ్రీవిల్లిపుత్తూరిలో నుండు దేవస్థానమందలి యధికారులు నృత్తగీత వాద్యములతోడ నా విష్ణుచిత్తు నెదుర్కొని నమస్కరించి యతనిం దాము తెచ్చిన స్వర్ణమయంబైన బ్రహ్మరథమునం దుసుకొనిపోవుటఁజేసి మహావైభవంబులతో నందఱు వెంట నంటిరాఁగా నా విష్ణుచిత్తుఁడు పురము ప్రవేశించి కోవెలముందఱ బ్రహ్మరథంబు డిగ్గి

యచ్యుతుని సేవించి యాదేవుని యనుగ్రహంబున లబ్ధంబైన కాంచననిర్మితంబగు తన గృహము ప్రవేశించి తొల్లింటికంటె నధికంబుగ భాగవతపూజాపరాయణుం డై యుండె నని భావము.

మ. ఉలుపా ల్వట్టినయిండ్ల మజ్జనసృపార్హోగ్రోదారభుక్తిక్రియో
జ్జ్వలులై రే హరికొల్వునన్ వివిధలాస్యస్పర్ధసుభ్రూభ్రుకుం
సులవాదు ల్సరి దీ(దే)ర్చి పుచ్చి మణివాసోభూషణగ్రామముల్ (న్)
జలజాక్షాక్షునకున్ సమర్పణము నిష్ఠం జేసి యవ్వేళువన్. 36

టీ. ఉలుపాల్వట్టిన = కానుకలుదెచ్చిన, ఇండ్లన్ = వారి గృహములయందు, మజ్జన = అభ్యంగాదులచేతను, నృపార్హ = రాజయోగ్యమైన. భుక్తిక్రియా = భోజన వ్యాపారములచేతను, ఉజ్జ్వలులై = వెలుగుచున్నవారలై, రే = రాత్రియందు, హరి కొల్వునన్ = భగవత్సన్నిధానమందు, వివిధలాస్యస్పర్ధ - వివిధ = పలుదెఱంగులైన, లాస్య=నాట్యములయందు, 'లాస్యనృత్యేతుతాండవ నర్తనే'మ్మని యమరము. స్పర్ధ = వివాదపడుచున్న, సుభ్రూ = స్త్రీలయొక్కయును, భ్రుకుంసుల = [illegible]కులయొక్కయు, 'భ్రుకుంసశ్చ భ్రుకుంసశ్చ భ్రూకుంసశ్చేతి నర్తకః' యని యమరము. వాదులు = వివాదములను, సరిదీర్చి=సరిపుచ్చి, (సమ్మతిపఱచియనుట.) పుచ్చి అంపి, (ఇచ్చి యను పాఠమున వారికి బహుమతులిచ్చి యని యర్థము.) మణివాసోభూషణ గ్రామముల్ -మణి=రత్నములును, వాసః = వస్త్రములును, భూషణ = ఆభరణములును, గ్రామముల్ = ఊళ్లును, జలజాతాక్షునకున్ = పుండరీకాక్షునకు, నిష్ఠన్ = భక్తిచేతను, సమర్పణముఁజేసి=సమర్పించి, అవ్వేకువన్ = ఆతెల్లవాఱుజామున. అరిగి యను ననంతరపద్యముందలి క్రియతో నన్వయము.

తా. అప్పుడా విష్ణుచిత్తు ననుసరించి వచ్చియున్న పుడమితేండ్లు తమతమ గానుకలు దెచ్చి యిచ్చియున్న వారి గృహములయందు నభ్యంగస్నానములును రాజయోగ్యంబు లయిన భోజనకృత్యంబులం దీర్చికొని రాత్రియందు భగవత్సేవాసక్తచిత్తులై యాదేవమందిరముల బెరుగుదెంచి యందనేకవిధ నాట్యములయందు వాదులిడుచున్న నర్తకనర్తకుల వాదములు దీర్చి పుత్తెంచి యప్పుండరీకాక్షునకు నతిభక్తితోడం బ్రశస్తరత్నభూషణాంబర గ్రామాదుల నొసంగి తెల్లవాఱఁగానే.

తే. ప్రభువు లరిగిరి క్రమ్మఱఁ దమ పాండ్యనగరి
కమ్మునియు నట్లు వైష్ణవాశీర్వచనంబుఁ
దనచిరంతనతులసీకాంచనదామకరణ
దాస్యమును జేసికొనుచుఁ దత్పరత నుండె. 37

టీ. క్రమ్మఱన్ = తిరిగియు, ప్రభువులు = అధికారులు, పాండ్యనగరికిన్ = మధురకు, అరిగిరి = వెళ్లిరి, ఆమునియున్ = అవిష్ణుచిత్తుఁడును, అట్లు=పూర్వప్రకారము, వైష్ణవాభ్యర్చనంబున్ = భాగవతారాధనమును, తన...ను - తన=తనయొక్క, చిరంతన = బహుకాలమునుండి యొప్పియున్న, తులసికాదామ = తులసిమాలికలయొక్క, కరణ=చేయుట యను, దాస్యమును = కైంకర్యమును, చేసికొనుచున్ = సలుపుకొనుచు, తత్పరుఁడై=భగవదాసక్తిచేతను, 'తత్పరే ప్రసితాసక్తా' అని యమరము. ఉండెన్.

తా. ఆప్పుడా ప్రభువులు మధురాపురంబునకు మరల నేతెంచిరి. పిమ్మట మునివరుండైన యావిష్ణుచిత్తుండు మునుపటియట్లు తాను భాగవతారాధనమును, చిరకాలాపేక్షితంబైయున్న తులసీమాలికాకరణరూపమగు భగవత్కైంకర్యమును జేసికొనుచు నాదేవునియం దాసక్తుండై యుండెను.

౫. ఒక్కనాఁడు మధ్యాహ్న సమయమాలికాసమారోపణానంతరంబున మందిరంబునకుం బోవునతనిం బ్రసాదమందస్మితసుందరవళక్షంబగుకటాక్షంబున వీక్షించి పక్షిపుంగవకేతనుండు పుండరీకనికేతన కిట్లనియె. 38

టీ. ఒక్కనాఁడు=ఒకదినము, మధ్యా...నన్ - మధ్యాహ్నసమయ = మధ్యాహ్నకాలమందు, ని. 'సమయాః శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిదః' యని యమరము. మాలికాసమారోపణానంతరంబునన్ =పుష్పమాల సమర్పణముఁ జేసిన పిదప, మందిరంబునకుం బోవు=తన గృహమునకు వెళ్లుచున్న, అతనిన్ = అవిష్ణుచిత్తుని, ప్రసాదమందస్మిత సుందరవళక్షంబగు - ప్రసాద = అనుగ్రహముచేతనైన, మందస్మిత = చిఱునవ్వుచేతను, సుందర = అందముగా, వళక్షంబగు = తెల్లనైన, ని. 'వళక్షో ధవళోఽర్జునః' యని యమరము. కటాక్షంబునన్ = అపాంగదర్శనముచేత, వీక్షించి = చూచి, పక్షిపుంగవకేతనుండు = గరుడధ్వజుండు, (భగవంతుఁడనుట.) పుండరీకనికేతనకున్ = లక్ష్మితో, ఇట్లు=వక్ష్యమాణప్రమంబున, అనియెన్ = పలికెను.

తా. ఒక్కనాఁ డావిష్ణుచిత్తుండు మధ్యాహ్నకాలమున నిత్యము తాను పుష్పమాలికను స్వామికి నొసంగురీతిని సమర్పించి తనయింటికి వెళ్లుచుండఁగా నప్పుడప్పక్షిపుంగవకేతనుండైన విష్ణుదేవుం డతనిం దన కరుణాకటాక్షమునకుఁ బాత్రుం జేసి యా పద్మనికేతన యగులక్ష్మీదేవితో నిట్లని వచించెను.

యామునాచార్యచరిత్రము

తే. 'యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడు ♦ నీమహాత్ముఁ
డొక్కఁడును గాదె మన్మతం ♦ బుద్ధరించి

రస్మదీయకృపాతిశయమున' ననిన
నిందిరాదేవి తనభర్తకిట్టు లనియె. 39

టీ. యామునాచార్యుఁ డొకఁడు = యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడును, ఈ మహాత్ముఁడొక్కఁడును = ఈవిష్ణుచిత్తుఁ డొకఁడును, కాని = వీరలిరువురే, సదా, మతంబు = శ్రీవైష్ణవసిద్ధాంతమును, ఉద్ధరింతురు = [illegible]. అస్మ...నన్ -అస్మదీయ = నాసంబంధియైన, కృపాతిశయమునన్ = దయాధిక్యముచేతను, అనినన్ = ఇట్లనఁగా, ఇందిరాదేవి = లక్ష్మీదేవి, [illegible] తనభర్తకున్ = తనకు భర్తయైన శ్రీమహావిష్ణువునకు, ఇట్టు లనియెన్ = వక్ష్యమాణ ప్రకారంబున పలికెను.

తా. యామునాచార్యుఁ డొకఁడును, విష్ణుచిత్తుఁ డొకఁడును. వీరిరువురే సదా నాకృపకుఁ బాత్రులై వైష్ణవసిద్ధాంత ముద్ధరింతు రనఁగా విని యాలక్ష్మీదేవి తనభర్తయైన శ్రీవిష్ణుదేవునితో నిట్లనియెను.

క. 'ఇతనికథ యెఱిఁగితివె కా
యతఁ డేమి యొనర్చె' ననిన నబ్జాక్షుం డా
శతపత్త్రనిలయ కిట్లను
నతివ కలం డొకఁడు మత్పదాశ్రితుఁ డాదిన్. 40

టీ. ఇతనికథ = ఈ విష్ణుచిత్తుని చరిత్రము, ఎఱిఁగితివె = తెలిసినదానవుగదా, అతఁడు = ఆయామునాచార్యుఁడు, ఏమి యొనర్చెన్ = ఏమి చేసెను, అనినన్ = ఇట్లు ప్రశ్నించఁగా, అబ్జాక్షుండు = పుండరీకాక్షుఁడు, ఆశతపత్త్రనిలయకున్ = ఆ యిందిరాదేవికి, ఇట్లనున్ = ఈలాగున బలికెను, అతివ = ఓ లక్ష్మీ, ఆదిన్ = తొలుమొదలను, మత్పదాశ్రితుఁడు, మత్పద = నాచరణములను, ఆశ్రితుఁడు = ఆశ్రయించినవాఁడు, ఒకఁడు = ఒక్కఁడు, కలండు = ఉండెను.

తా. ఈ విష్ణుచిత్తుని చరిత్రము నీకు దెలియఁబడియున్నది గాని యాయామునాచార్యుం డేమి యొనరించెనో తెలియఁబడదు గాన వివరించి తెలుపు మనవుఁడు నప్పుండరీకాక్షుం డబ్జాలయతో నోయింతీ పూర్వకాలమున్ను మత్పాదచరణారవింద మరంద పాన ప్రముదిత హృదయుండై యొక్కరుఁ డుండె నని యానతిచ్చెను.

ఆ. అతఁడు చిఱుతనాఁడె యాచార్యకులమున
[1]వేద్య వేదశాస్త్రవిద్య లభ్య

1. వేదశాస్త్రముఖ్యవిద్య లభ్య.

సించుచుండ నపుడు కే చెలువ యిప్పటిపాండ్య
నృపతి పూర్వవంశ్యుఁడే యొకండు. 41

టీ. అతఁడు = ఆ యామునాచార్యుఁడు, చిఱుతనాఁడె = చిన్నవయస్సుననే, ఆచార్యకులమునకు = గురుని గృహమందు, సి. 'గర్భాధానకులం క్షితిః' యని యమరశేషము. వేదశాస్త్ర-వేద = శ్రుతులు, శాస్త్ర = షట్ఛాస్త్రములు, విద్యలకు = కళలను, అభ్యసించుచుండఁగ = నేర్చుకొనుచుండఁగా. (బ్రహ్మచర్యము జరుపుచు చదువఁగా ననుట.) చెలువ = ఓలక్ష్మీదేవీ, అపుడు = ఆ కాలమందు, ఇప్పటి పాండ్యనృపతి పూర్వవంశ్యుఁడే = ఈపాండ్యరాజువంశమునకు పూర్వము జనించినవాఁడే, ఒకండు = ఒకరాజు.

తా. యామునాచార్యుఁడు బాల్యమందె గురుకులవాస మొనరించుచు వేదశాస్త్రాది విద్యలన్నియు నేర్చుచుండఁ నపసరంబున నిప్పటి పాండ్యరాజుయొక్క వంశజుఁడగు పూర్వపు రాజులలో నొక్కఁడుండెను. ఇక్కడ యామునాచార్యునికంటె విష్ణుచిత్తుఁడు పూర్వుఁడైనను యామునాచార్యుఁడు పూర్వుఁడని భగవంతుఁడు చెప్పుటవలన ఆశ్చర్యకథనార్థము భగవదవతారము లట్లు పలుమాఱు కలుగునో అట్టి భాగవతావతారము లని యెఱుఁగవలెను.

తే. వెఱ్ఱిశైవంబు ముదిరి మద్వినుతి వినఁడు,
నతి యొనర్పఁడు మామకప్రతిమలకును,
హరుఁడె పరతత్త్వ మను, మదీయాలయముల
నుత్సవంబుల కులుకు, నెయ్యురును నట్లె. 42

టీ. వెఱ్ఱిశైవంబు = చిత్తభ్రమరూపమైన శివభక్తి, ముదిరి = అతిశయించి, మద్వినుతి వినఁడు = నాస్తోత్రముల నాలకింపఁడు (అనఁగాఁ జెవులఁబెట్టఁడనుట.) మామకప్రతిమలకును = నా సంబంధు లయినవిగ్రహములకును, నతి యొనర్పఁడు = నమస్కరింపఁడు, హరుఁడె = శివుఁడే, పరతత్త్వ మనున్ = పరబ్రహ్మ మనును, మదీయాలయంబుల = విష్ణుమందిరములయందలి, ఉత్సవములకున్ = తిరునాళ్లకును, ఉలుకున్ = అదరిపడును, నెయ్యురును = తనస్నేహితులును, అట్లె = ఆరాజువలెనే, (ఉలుకుదు రనుట.)

తా. ఆ రాజునకు వెఱ్ఱిశైవము ముదిరి విష్ణుస్తవములు చెవియందుఁ బెట్టక విష్ణువిగ్రహములకు నమస్కరింపక విష్ణుమందిరములయందు జరిగింపఁబడు నుత్సవాదుల కసహ్యపడుచు శివుఁడే పరబ్రహ్మ మని తాను తనస్నేహితులతోఁ గూడ నిర్విరోధంబుగా నుండెను.

సీ. అశ్రాంత జంగమార్చార్ద్ధ (సక్తి) వర్తిలు
వేదవిద్ద్విజపూజ గీ వీటిఁ [1]గలిపి;

---

1. గలుపు.

భౌమవారపు వీరభద్ర పళ్లెర మిడు
గృహదైవతంబు లిట్టింకు లింక;
షణ్ణవతిశ్రాద్ధచయ మారఁ బెట్టు శం
కరదాస మయ్య భక్తప్రతతికి
నాద్యంబు లైన దేవాలయంబులు వ్రాల
నవని నిరాళ మఠాళి నిలుపు;
తే. జందె ముత్తరశైవంబుఁ జెంది త్రెంచుఁ
బతితు లారాధ్యదేవళ్లెప్రాప్యు లనుచు
నుపనిషత్తులు వారిచేఁ జుబ్బి వినుచు
వెండి యే జంగ మెత్తినఁ వెఱఁగుపడును. 43

టీ. వేదవిద్ద్విజపూజన్ - వేదవిత్ = వేదార్థ మెఱిఁగిన, ద్విజ = బ్రాహ్మణుల యొక్క, పూజన్ = సపర్యను. పటింగఁ = వ్యర్థముగఁ జేసి, అశ్రాంతజంగమార్చాశ్రద్ధన్ - అశ్రాంత = ఎడతెగని. జంగమార్చా = జంగమలపూజయందు. శ్రద్ధన్ = ఆసక్తిచేత, (అత్యంతజంగమార్చా శ్రద్ధ ననియును పాఠము కలదు.) వర్తిలున్ = ప్రవర్తించును, భౌమ......ము-భౌమవారపు = అంగారకవారసంబంధియైన, వీరభద్రపళ్లెరము = వీరభద్రపళ్లెర మనునర్చనను, ఇడున్ = ఒసఁగును, గృహదైవతంబులు = ఇలువేల్పులు, ఇట్టింకులింకన్ = మిక్కిలి యింకిపోఁగా, (బెదరి ముడిగియుండఁగా నని కొందఱు, ఆపక్షమున నిట్టింకు లనఁగా జింకలు భయమునొంది దూరముగ వెళ్లుటకు యత్నించుసమయమున బెదరి ముడిగియుండు నవస్థావిశేషము.) షణ్ణవతిశ్రాద్ధచయము = తొంబదియాఱుతిథులు. శ్లో. 'అమాయుగమనుక్రాంతి ధృతిపాతమహాలయాః, తిస్రోష్టకాశ్చ విజ్ఞేయాః షణ్ణవత్యః ప్రకీర్తితాః.' ఆరన్ = నశింపఁగా, శంకరదాసమయ్య = శంకరదాసమయ్య లని పేరొందినవాఁడు, భక్తప్రతతికిన్ = శివభక్తుల సమూహములకు, పెట్టున్ = ఇడును, ఆద్యంబులైన = పురాతనములగు, దేవాలయంబులు = కోవెలలు, వ్రాలన్ = పడిపోఁగా, అవనిన్ = భూమియందు, నిరా...ళి-నిరాళ = జంగములకు మఠాళి = సన్న్యాసులు మొదలగువారుండు గృహసమూహములు, నిలుపున్ = కట్టించును. (జంగమపీఠస్థులకు స్థిరంతులనియును, మఱియు వారలకే చరంతులనియు, లింగధారులయొక్క గురువులకు నయ్యలనియును వారిలో వ్యవహారము గనుక స్థిరాళిమఠాళి యనుపాఠమున స్థిరంతులమఠముల నని యర్థము.) జందెము = యజ్ఞోపవీతమును, ఉత్తరశైవంబున్ = పిమ్మటవచ్చిన శైవంబును, చెంది = అంగీకరించి, త్రెంచున్ =

త్రెంచివై చును, పలితులు = వేదబాహ్యులైన, ఆరాధ్యదేవళ్లే = ఆరాధ్యదైవతములే (అనఁగా లింగధారు లనుట.), ప్రాప్యులనుచుఁ = పొందఁదగిన వారనుచును, ఉపనిష త్తులు = కాలాగ్నిరుద్రాద్యుపనిషత్తులను, వారిచేఁ = ఆ యారాధ్యులచేతను, ఉబ్బి = సంతోషించి, వినుచుఁ = ఆలకించి వినుచును, వెండి = మఱియును, ఏ జంగము = ఏ జంగమదేవుఁడైనను, ఎత్తినఁ = ప్రశంసచేసినను, వెఱఁగుపడుఁ = ఆశ్చర్యపడును.

తా. అనఁగా నప్పాండ్యరాజు వైదికంబులగు కర్మముల గాని జంగాల సేవించుచు వారు చెప్పు శైవశాస్త్రములనే యాదరించుచుండె నని ముఖ్యతాత్పర్యము.

క. శివలింగముఁ దాల్చినజన
[1]నివహము లేమైనఁ జేయ నిది పాపము దా
నవ్వుఁ గాదనఁ; డాసమయము
నవు నను విప్రులక యగ్రహారము లిచ్చున్. 44

టీ. శివలింగముఁ దాల్చిన = శివలింగముఁ గట్టికొనిన, జననివహములు=నరసమూహములు, ఏమైనఁజేయఁ = ఏపని చేసినను, తాఁ = తాను, ఇది = ఇట్లొనర్చుట, పాపము = దుష్కరమని, నవ్వుఁగాదనఁడు = యుక్తమనిగాని అయుక్తమనిగాని చెప్పఁడు, ఆసమయముఁ = ఆయాచారమును, పి. 'సమయాశ్శపథాచార కాలసిద్ధాంత సంవిద' యని యమరము. అవునను విప్రులఁ = అదియుక్తమని చెప్పుచున్న పుడమివేలుపులకే, అగ్రహారము లిచ్చుఁ = గ్రామములనొసంగును.

తా. మఱియు నారాజు లింగధారు లగుజనంబు లెటువంటి దుష్కృత్యము లొనర్చినను విచారింపక యుండుటయు గాక, యాశైవాచారము యుక్త మని తన యభిప్రాయము ననుసరించి పలుకుచుండు బ్రాహ్మణుల కగ్రహారాదుల నిచ్చుచుండెను.

తే. అతఁడు రాజ్యంబుఁ బాలించునవసరమున
దనవశంబైనయట్టియత్తామ్రపర్ణిఁ
గలుగు నలపుట్టరాని[2]ముక్తామణివర
కులము మాహేశ్వరులకంధరలకుఁ దీటె. 45

టీ. అతఁడు = అప్పాండ్యరాజు, రాజ్యంబుఁ = దేశమును, పాలించు నవసరమునఁ = ఏలుచున్న కాలమందు, తనవశంబైనయట్టి = తనయధీనమైన, అత్తామ్ర పర్ణిఁ = ఆతామ్రపర్ణియనునదియందు, కలుగు...బు-కలుగు = జనించుచున్న, అల = ప్రసిద్ధమైన, పుట్టరాని = అపూర్వములైన, ముక్తామణివర = శ్రేష్ఠంబులగు ముత్తియ

1. నివహంబేమైన. 2. ముక్తామణీకులంబు మాహేశ్వరుల కంధలకు నై తీటౌ.

ములయొక్క, కులంబు = రాశి, మాహేశ్వరుల కంధరలకున్ = లింగధారుల మెడ లకు, తీఱెన్ = సరిపోయెను, (కంఠలకును గీఱె నను పాఠమున బొంతలకు సరిపోయె ననియర్థము.)

తా. ఆరాజు రాజ్యపాలనం బొనర్చునప్పుడు తనదేశమందున్న తామ్రపర్ణి యను నదియం దుద్భవించి యమూల్యంబులై చెలంగుచున్న ముత్తియపురాసు లాలింగధారు లకు హారము లయ్యె నని భావము.

తే. అప్పు [1]డిచ్ఛకు లగుబ్రాహ్మణౌఘ మెల్ల
నాత్మజనిభూమి విడువలేక యలికభూతి
గడ్డముల నాన రుదురాక్షలిడ్డ సంది
సూత్రసంహిత లిఱికించి చొరఁ దొడఁగిరి. 46

టీ. అప్పుడు = ఆకాలమందు, ఇచ్ఛకులగు = ఇచ్ఛానువర్తులైన, బ్రాహ్మణౌఘ మెల్లన్ = విప్రసమూహము, ఆత్మజనిభూమిన్ = స్వజన్మభూమిని, విడువలేక = త్యజింపజాలక, అలికభూతి - అలిక = ముఖమునందలి, భూతి = భస్మము, గడ్డములన్ = చుబుకప్రదేశములయందు, ఆనన్ = సోఁకునట్లు, రుదురాక్షలిడ్డ = రుద్రా క్షలుకట్టికొనిన. సందిన్ = సందిటియందు, సూత్రసంహితలు = సూత్రసంహితా గ్రంథ ములను, ఇఱికించికొని = ఉంచికొని, చొరఁదొడఁగిరి = ప్రవేశింప నారంభించిరి. ని. 'జనిరుత్పత్తిరుద్భవః' యనియు, 'భూతి ర్భస్మని స్భసిత' యనియు నమరము.

తా. అప్పుడు జన్మభూమియందు దేశముఁ గలయాసయు బ్రాహ్మణులు రాజుయొక్క యిచ్ఛానువర్తనము గలవారలై ముఖములయందు గడ్డములయందును వ్యాపించునట్లు విభూతిఁబూసి రుద్రాక్షలు ధరించుకొని చంకలలో సూత్రసంహిత యను గ్రంథము నిఱి కించికొని యెదుటికి రాఁ జొచ్చి రని తాత్పర్యము.

క. శీలముఁ బట్టియు గంజాహాల లుపాంశున భుజించునధముల బైటం
జాలఁడు తెవర్ విప్రస్థాలిత్యము [2]బైట వేసికసుగిఱుపు సభన్. 47

టీ. శీలమున్ = జంగమదీక్షను, పట్టియున్ = పూనియును, గంజాహాలలు - గంజా = గంజాయిని, హాలలు = వివిధమద్యములను, ఉపాంశునన్ = రహస్యమందు, భుజించునధములన్ = సేవించుచున్న నీచులను, బైటవైవన్ = బయలుఁబెట్టుటకు, చాలఁడు = శక్తుఁడుగాఁడు, విప్రస్థాలిత్యమున్ - విప్ర = బ్రాహ్మణులయొక్క, స్థాలి త్యమున్ = తప్పుమును, బైటవేసి = ప్రకటనవేసి, సభన్ = కొలువుకూటమందు,

1. డిచ్ఛకు లగుచు బ్రాహ్మణులు గొంద, ఱాత్మ. 2. బైలు సేసి.

కనుగిఱపున్ = హేళనముచేయు మని సభ్యులఁ జూచి కనుసంజ్ఞఁజేయుచు. ని. 'సురా హాలిప్రియాహాలా' యనియు, 'రహశ్చోపాంశు చాలిఙ్గ' యనియు నమరము.

తా. శైవదీక్ష వహించియు రహస్యముగా గంజాయిఁ దిని మద్యపానముఁ జేయుచున్నట్టి భ్రష్టులను బట్టి విచారించి శిక్షింపఁడుగాని, బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రమాదము చేత సంభవించిన కొంచెపుఁదప్పిదములను సభయందు బయలుపఱచి సభ్యులం జూచి హేళనముచేసి యాక్షేపింపుఁ డని కనుసంజ్ఞఁ జేయుచుండును.

క. ఆరాజమహిషి [1]నియతి మ,దారాధనపరత నుండు; నట్లుండియు దు
ర్వారవ్యథకుం గానదు,పారము విభుఁ డస్మదంఘ్రిభక్తుఁడు గామిన్.

టీ. ఆరాజుమహిషి = ఆ పుడమిఱేనిపట్టపురాణి, నియతిన్ = భాగ్యముచేతను, మదారాధనపరతన్ - మత్ = నాయొక్క, ఆరాధన = పూజనమందు, పరతన్ = ఆసక్తిచేత, ఉండున్ = ప్రవర్తించును, అట్లుండియున్ = మద్భక్తురాలై యుండియును, విభుఁడు = ప్రియుఁడు, అస్మదంఘ్రిభక్తుఁడు కామిన్ - అస్మత్ = నాయొక్క, అంఘ్రి = పాదములకు, భక్తుఁడుగామిన్ = భక్తుఁడు కాకుండుటం జేసి, దుర్వారవ్యథకున్ = మితిలేని మనోదుఃఖమునకు, పారమున్ = తుదను, కానదు = చెందదు.

తా. ఆ రాజుయొక్క భార్య మాత్రము దైవానుగ్రహముచే నాసపర్యయం దను రక్తి గలదియై యుండియుఁ, దనమగండు నాకు భక్తుఁడు గాక యుండుటం జేసి, తా నపారం బగుదుఃఖసముద్రంబున మునిఁగియుండు.

వ. మఱియు నప్పురంధ్రిరత్నంబు. 49

టీ. మఱియున్ = ఇంకను, అప్పురంధ్రిరత్నంబు - పురంధ్రి = సచ్చరిత్రగల వనితలలోపల, రత్నంబు = శ్రేష్ఠయైన యాపట్టపుదేవి.

సీ. వింగడం బైనట్టి ముంగిట [2]నెలకొన్న
బృందావనికి ముగ్గు వెట్టు దాన;
దళమినాఁ డేకభుక్తముఁ జేసి యవలినాఁ
డోర్చి జాగరముతో నుండు నిట్టు;
బారసి పోనీదు పైనిద్రఁ బాఱుట
కలుపాడు మత్పుణ్యకథలఁ ద్రోయు;
నేమంపుమూనాళ్లు కామింప దధినాథు;
మఱునాఁడు కన్నును మనసు దనియ

1. యని. 2. నిడికొన్న.

తే. నారజపువన్నెఁ బతిసెజ్జ కరుగుఁ గూర్మిఁ;
నరుగుచోఁ నాభిఁ దుడిచి కప్పురపునాభిఁ
బెట్టు; నిట్టులు మద్భక్తిఁ బుట్టియును ని
జేశునెడ భక్తి చెడదు మదిష్ట మగుట. 50

టీ. వింగడంబైనట్టి = విరళముగ నున్నయట్టి, ముంగిటన్ = ముంగిలియందు, నెలకొన్న = పాదుకొనియున్న, బృందావనికిన్ = తులసీవనమునకు, తాన = తానె, ముగ్గువెట్టున్ = రంగవల్లినిడును, దశమినాఁడు = దశమిదివసమందు, ఏకభుక్తము చేసి = ఒక్కప్రొద్దుండి, ఆపలిసాఁడు = మఱుచటిదినము, ([illegible]) ఓర్చి = సహించి, జాగరముతోన్ = నిద్రలేమితోడను, నిరుపవాసమున్ = ఉపవాసముండుచు, బారసి = ద్వాదశీవ్రతము, పోనీదు = విడువదు, పైనిద్రన్ = పారణానంతరమందుఁగలుగునిదురను, పాటుటక్కులువాఁడు = బ్రాహ్మణస్త్రీలు పాడునట్టి, 'పాటుఁ దనంగఁ బదమిచేల్పు బాఁపఁ దనంగ' నని యాంధ్రనామసంగ్రహము. మత్ = నాయొక్క, పుణ్యకథలన్ = పవిత్రకరంబు లగుచరిత్రములచేతను, త్రోయున్ = కడపును, నేమంపుమూనాళ్లు - నేమంపు = నియమమైన, మూనాళ్లు = దశమి యేకాదశి ద్వాదశి యను మూఁడు దివసములును, అధినాథున్ = పెనిమిటిని, కామింపదు = కోరదు, మఱునాఁడు = ఆ మూఁడురోజులు కడచినవెనుక, కన్నులు = నేత్రంబులు, మనస్సు = మన[illegible]బును, కనియన్ = ఆనందించునట్లు. ఆరజపువన్నెన్ - ఆరజపు = మనోహరమైన, వన్నెన్ = సొగసుతోడను, పతి = ప్రియునియొక్క, సెజ్జకున్ = పానుపుమీఁదికి, కూర్మిన్ = ప్రేమచేత, అరుగన్ = వెళ్లను, అరుగుచోన్ = ప్రియునిఁ గలయుటకు వెళ్లునపుడు, నాభిన్ = నిడుపుగఁ బెట్టిన కస్తూరిబొట్టును, తుడిచి = తీసివేసి, కప్పురపునాభిన్ = కర్పూరపుబొట్టును, పెట్టున్ = పెట్టుకొనును, (విభూతిచుక్క యని పెనిమిటి కగపడునట్లనుట.) ఇట్టులన్ = ఇవ్విధంబుగ, మద్భక్తిపుట్టియును = నాయందుఁ బూజ్యానురాగ ముదయించియును, నిజేశునెడన్ = తనభర్తయందు, భక్తి చెడదు = అనురాగము విడువదు, మదిష్టమగుటన్ = నాకిష్టమైనయదియగుటచేతను, (స్త్రీలు పతివ్రతలై యుండుట తమ కిష్ట మని తెలిసి యామె పతిభక్తి విడువ దనుట.)

తా. మఱియు సచ్చరిత్రలు గలవనితారత్నం బైన యారాణియు, విశాలం బైన నగళ్లయొక్క ముంగిళ్లయందు నెలకొనియున్న తులసీవనమందుఁ దాన ముగ్గులు పెట్టుచు దశమినాఁ డొక్కప్రొద్దుండి యేకాదశిని శుద్ధోపవాసజాగరణములచేతఁ గడపి ద్వాదశినాఁడు పారణ యొనర్చి బ్రాహ్మణస్త్రీలు పాడుచున్న విష్ణుస్తోత్రపాఠములచేత నిదురపోకయ ప్రొద్దుపుచ్చి యామూఁడురాత్రులు పతిసంభోగముఁ గోరక

నియమముచేత ని ట్లేకాదశీవ్రత మాచరించి యామములనాఁడు ప్రియుం డుత్సహించు నట్లు కన్నులపండువై సొబఁగై యున్న యలంకారమునఁ జెలంగుచు నత్యంత ప్రీతితోడం గాంతునిఁ గూడం దలంచి పోవునవసరంబున ముందుఁ దనముఖంబున నిలువుగ నునిచి యున్న కస్తూరీతిలకమును దుడిచి శైవదీక్ష వహించియున్న ప్రసభక్త విభూతి యని యుత్సహించునట్లు కర్పూరముతోఁ జుక్కబొట్టు పెట్టి పతిశయ్యం జేరును. నాయం దిట్లుద్భవం బైనభక్తి జనించియుండు స్త్రీలకు బహిర్భాగాభ్యంతరణీయాం బని మచ్చాభనంబు నెఱింగియ పతిభక్తియందు మిగుల సమర్థురాలై యుండె నని భావము.

క. వనజజరుద్రాదులు మ, ర్త్యతనువులు; తత్పూజనంబు తథ్యము మత్పూ
జనమ;తదీప్సితఫలదా, తను [1]నేనట్లైనఁ గలవు తరతమవృత్తుల్. 51

టీ. వనజజరుద్రాదులు = బ్రహ్మయును, రుద్రుఁడు మొదలగువారు, మర్త్యతనువుల = నాశరీరములే, తత్పూజనంబు-తత్ = వారలయొక్క, పూజనంబు = అర్చించుట, మత్పూజనము = నన్నుఁ గూర్చి యొనర్చినపూజయే, తథ్యము = యథార్థము. తదీ...ను - తత్ = అట్లా బ్రహ్మరుద్రాదులను బూజించువారలయొక్క, ఈప్సితఫల = ఇష్టసిద్ధులకు, దాతను = ఇచ్చువాఁడను, నేన = నేనే, అట్లైనన్ = అలాగైనప్పటికిని, తరతమవృత్తుల్ = హెచ్చుతగ్గులు, కలవు = కలిగియుండును.

తా. ఈశానుఁడు, బ్రహ్మ లోనగువారలందఱును నాశరీరంబు లగుటంజేసి వారల నారాధించినయెడ యథార్థముగ నన్నారాధించినట్లు సంతసించి యట్లొనర్చిన మనుజులకు నభీష్టార్థముల నిచ్చువాఁడను నేనయైనను నాకును వారలకును దారతమ్యము గలదు.

క. కేవలశరీరదృష్టిన, దేవతల న్వేఱ కలుగఁ దెలిసినజడులన్
నావాసుదేవతాస్థితి, భావింపనిపూజ సొంతఫలమై త్రిప్పున్. 52

టీ. కేవలశరీరదృష్టిన-కేవల=ముఖ్యముగ, శరీర=ఇతరదేవతల శరీరములయొక్క, దృష్టిన = చూచుటచేతనే, దేవతలన్ = అస్మచ్ఛరీరభూతులైన యితరదేవతలను, వేఱ కలుగన్ = ప్రత్యేకముగ నున్నట్లు, తెలిసినజడులన్ = ఎఱిఁగినయజ్ఞానులను. నావాసుదేవతాస్థితి-నా = నాయొక్క, వాసుదేవతా = వాసుదేవత్వముయొక్క, శ్లో. 'సర్వత్రాసౌ సమస్తం చ వసత్యత్రేతి వై యతః, అతో౽స్య వాసుదేవేతి విద్వద్భిః పరిపఠ్యతే' అని విష్ణుపురాణము. స్థితిన్ = ఉంటను, భావింపని = తలంపని, పూజ = ఆరా

1. నేనె యటైన.

ధనము, సాంతఫలమై-సాంత = అంతములోఁగూడిన, ఫలమై = ఫలముగలదై, త్రిప్యాక్ = మల్లించును.

తా. ముఖ్యముగ నితరదేవత లనఁగా నా శరీరంబులే, కాన నట్టిదేవతలు నాకు వేఱుగా నున్నవా రనియును, ప్రత్యేకఫలప్రదు లనియును, దలిసికొనియున్న యజ్ఞులకు నా వాసుదేవత్వస్థితిని దెలియనిపూజ యల్పఫలప్రదాయకమై యనేక జననమరణ రూప దుఃఖములం ద్రిప్పుచుండు నని భావము.

వ. మఱియు నీరహస్యంబుఁ దెలియ కబ్జాపతి తామసుండై మామకీనంబు లగు జనంబుల సామాన్యబుద్ధిం జూచుచుఁ దద్వ్యత్తుల కగు నుపద్రవంబుల నుపేక్షించుచు రక్షావిముఖుండై యుండ వీక్షించి కలియుగంబున ద్రవిడమండలంబునఁ గృతమాలాతామ్రపర్ణీతటంబుల మద్భక్తులు తఱచగుటను దద్దేశంబున కొడయం డతం డగుటను రక్షణశిక్షణంబులు రాజముఖంబునం గాక నేన సాక్షాత్కరించి చేయమియుఁ దద్రక్షేచ్ఛ యస్మదాభిముఖ్యంబునం గాని పొడమమియు నాయభిముఖ్యంబు సంవాదంబునం గాని పుట్టమియు నే విచారించి తదాభిముఖ్యకరణార్థంబుగ నాస్థానం బెక్క వాదిజయంబు సేయవలయు ననుతలం పవ్విప్రకుమారునకుం బుట్టింప నంత డేగి నానాదేశాగతదీనానాథవృద్ధభూసురకుటుంబంబులకు ధాన్యాజినపటాదులు వటువులకుం బెండ్లిండ్ల కనుపనీతుల కుపనయనంబులకుఁ బంగ్వంధబధిరాదులకు సౌరభేయాదియానంబులు మఱియుఁ జెలువు గడమబడియె ననియుఁ బేదగుడులకుఁ బూజ నడువ దనియు నెడవునం జలిపంది రిడియెద మనియుఁ దిధి చిక్కె ననియుఁ దీర్థయాత్రఁ జనియెద మనియును ప్రతోద్యాపన కనియును వ్యాధ మాన్పుకో ననియును జెప్పి పంప నారాణివాసంబు గుప్తగుప్తప్రకారంబులం బంపుద్రవ్యంబుఁ దెచ్చి యిచ్చుముదుస ళ్లగునస్త్రధరులచేతులకుం గ్రందుకొని చే సాచిన సందిటితోరణంబులై తోఁచునేకదండిత్రిదండిబ్రహ్మచారుల యున్నమితదండంబుల నిండారుకాషాయకద్రువస్త్రకౌపీనపరంపరలం గప్పి *కావళ్లపడగలజాడఁ గొని కేవలకార్పణ్యంబ విద్యగాఁ దక్కనవిద్య లెఱుంగక వేఁదు

* కావళ్లపడగల జడగొని.

నీదృగ్విధానేక ప్రాణుల కాధారం బగు పడమటిద్వారంబుఁజేరి ప్రతి దినాస్మత్స్వాదభ జనకథాశ్రుతపూర్వ యగునాయుర్వీధవుదేవి కాశీ ర్వచనాక్షతంబులు దౌవారికముఖంబునం బంపి వైదేశికుండ వైష్ణవ పటుండ వాదిగలిగిన విష్ణుతత్త్వంబె పరతత్త్వం బని వాదించి గెలి చెద వసుధావరుండు విష్ణుభక్తివిముఖుండు గావున వైష్ణవునిమనవి విన్నవింప నెవ్వరు వెఱతురు నీవు విష్ణుభక్తిపరాయణావు పతిహి తాచారవుం గావున నీకు విన్నవించి పంపితి నీవిభుఁడు నీకు విధే యుండు విన్న వించి నన్ను రప్పించి వాదంబు సేయింప నోపుదేని వాదించి గెల్చి నీదుభర్తకు భగవద్భక్తి బుట్టించి కృతార్థుం గావిం చెద నని విన్నవింపం బంచిన. 53

టీ. మఱియు. నిరహాస్యంబుఁ = సర్వము నేననియెడి [illegible]మును, తెలి యక=ఎఱుంగక, ఆభూభృపతి=ఆరాజు, తామసుండై=తమోగుణముగలవాఁడై, పావ నంబులగు=పవిత్రులైన, జనంబులఁ=మనుజులను, సామాన్యబుద్ధింజూచుచు=సాధా రణజనులని తలంచుచు, తద్భృత్యులకుఁ-తత్ = ఆ భక్తులయొక్క, భృత్యులకుఁ = హాస్యక్షేత్రాదులకు, అగు నుపద్రవంబులఁ = కలిగినబాధలను, ఉపేక్షించుచు = నివ ర్తింపఁజేయక, రక్షావిముఖుండై=పాలించుటయం దిరాఙ్ముఖుఁడై, ఉండఁ = ప్రవర్తించు చుండఁగా, వీక్షించి=చూచి, కలియుగంబునఁ = కలికాలమందు, ద్రవిడమండలం బునఁ=అరవదేశమునను, కృతమాలాతామ్రపర్ణీ తటంబులఁ - కృతమాలా = కృతమాల యను నదియొక్కయు, తామ్రపర్ణి=తామ్రపర్ణియనునదియొక్కయు, తటంబులఁ = తీరములయందు, మద్భక్తులు=నాయొక్క దాసులైన భాగవతోత్తములు, తఱచగుటఁ = విస్తరిల్లియుండుటచేతను, శ్లో. 'కలౌ ఖలు భవిష్యంతి నారాయణపరాయణాః, క్వచి త్క్వచిన్మహాభాగ ద్రావిడేషు చ భూరిశః' యని శుకయోగీంద్రునివచనము. తద్దేశంబు నఁ = ఆదేశమునను, ఒడయండు = రాజు, అతండగుటఁ = ఆ పాండ్యరా జగుటచేతను, 'ఒడయఁడేలిక యొకమీఁడు పుడిమి ఱేఁడని' యాంధ్రనామసంగ్ర హము. రక్షణశిక్షణంబులు రక్షణ=పాలించుటయు, శిక్షణంబులు = శాసించుటయును, రాజముఖంబునంగాక = పార్థివునివలననేకాని, నేన = నేనే, సాక్షాత్కరించి = ప్రత్యక్షమై, చేయమియుఁ = చేయకుండుటయును, తద్రక్షణేచ్ఛ-తత్ = ఆభగవ ద్భక్తులయొక్క, రక్షణేచ్ఛ = పాలనాభిలాషము, అస్మదాభిముఖ్యంబునంగాని - అస్మత్ = నాయొక్క, అభిముఖ్యంబునంగాని = సన్నిధియందేకాని, పొడము

మియున్=పుట్టమియును, నాయాభిముఖ్యంబు-నా = నాయొక్క, అభిముఖ్యంబు = అనుకూల్యము, సంవాదంబునంగాని = సంవాదాత్ప్రామాణ్యంబను న్యాయముచేతనే కాని, పుట్టమియున్ = జనింపకుండుటయును, విచారించి = తలపోసి, తదాభిముఖ్యకరణార్థంబుగన్-తత్=ఆరాజుయొక్క, అభిముఖ్య=అభిముఖుఁడగుటయొక్క, కరణార్థంబుగన్=చేయుటకును, ఆస్థానంబుక్కి=సభను ప్రవేశించి, వాదజయంబు - వాది=వాదులయొక్క, జయంబు=గెలుపును, [illegible]యఫలమున్ = [illegible]ఫలయును, అను = అనునట్టి, తలంపు=ఆలోచనను, అవిప్రకుమారునకున్=అబ్రాహ్మణబటువునకు, పుట్టింపన్ = జనింపఁజేయఁగా, [illegible]ండు=అవిప్రుఁడు, ఏఁగి = వెళ్లి, నానా...గన్ - నానాదేశాగత=బహుదేశములనుండి వచ్చినట్టియు, దుర్గత=దరిద్రులైనట్టియు, అనాథ = దిక్కులేనట్టియు, వృద్ధ = వృద్ధులైనట్టి, భూసురకుటుంబములకున్ = బ్రాహ్మణసంసారులకు, ధాన్యాజినపటాదులు-ధాన్య=వడ్లును, అజిన=కృష్ణాజినములును, పటాదులు=వస్త్రములు లోనగువానిని, వటువులకున్ = బ్రహ్మచారులకు, పెండ్లిండ్లకును = వివాహములకును, అనుపనీతులకున్ = ఉపనయనములేనివారికి, ఉపనయనంబులకున్ = ఉపనీతులుగా నొనర్చుటకును, పంగ్వంధబధిరాదులకున్ = కుంటుగ్రుడ్డిచెవిటివాండ్రకు, సౌరభేయాదియానంబులును = ఎద్దులు మొదలగు వాహనంబులును, (సురభి యనఁగాఁ గామధేనువు; దానివలనఁ బుట్టినది. సౌరభేయి మనఁగా నెద్దు; అది మొదలైనవి యని విగ్రహార్థము.) మఱియున్ = వెండియును, చెఱువుగడవఁబడియెననియు = చెఱువుగుంటల పని ముగియుచున్నదనియు, దేవగృహంబులకుఁ బాడుపడెననియు = విరిగిపడిపోయిన్న దేవాలయములోని దేవతలకు పూజాపర్వనద్యాదులు లేకయున్నపనియు, ఎడపునన్ = ఎడారిని, చలిపందిరిడియెదమనియున్ = పానీయశాలనేర్పఱిచెదమనియు, తిథి = పైతృకము, చిక్కెననియున్ = దిగబడెననియు, తీర్థయాత్రఁజనియెదమనియున్=పుణ్యతీర్థంబుల సేవించుటకు వెళ్లెద మనియును, వ్రతోద్యాపనకనియున్ = శాస్త్రసిద్ధకర్మంబులఁ దుది ముట్టించుటకనియును, వ్యాధిమాన్పుకొననియున్ = రోగముఁ బోఁగొట్టుకొననియును, చెప్పిపంపన్ = వార్తవచ్చియంపఁగా, అంగాశివాసంబు = రాజుసేవి, గుప్తాగుప్తప్రకారంబులన్-గుప్త=రహస్యమైనట్టియు, అగుప్త = ప్రకటమైనట్టియు, ప్రకారంబులన్ = రీతులచేతను, పంపుద్రవ్యంబున్ - పంపు = అనిపినట్టి, ద్రవ్యంబున్ = సామగ్రులను, తెచ్చి = తీసికొని వచ్చి, ఇచ్చు...కన్ = ఇచ్చు = ఇడుచున్నయట్టి, ముదుసళ్ళగు = వృద్ధులైనట్టి, వర్షధరుల = షండులయొక్క, చేతులకున్ = హస్తములకు, క్రందుకొని= సందడిగొని, చేసాచిన = హస్తప్రసారణము చేయుచున్న, సందిటితోరణంబులై= సందిళ్లతోఁ గట్టిన తోరణములై, తోఁచు...లన్ - తోఁచుచుకనఁబడుచున్న, పీక

దండి = స్మార్తసన్న్యాసులయొక్కయు, త్రిదండి = వైష్ణవసన్న్యాసు లనఁగా జియ్య రులయొక్కయు, బ్రహ్మచారుల = వటువులయొక్కయు, ఉన్నమిత=ఎత్తఁబడ్డ, దండంములన్ =కఱ్ఱలయందు, సిందూ...లన్ = సిందూరు=వ్యాపించుచున్న, కషాయి = ఎఱ్ఱనైనట్టియు, కద్రు = పచ్చనైనట్టి, సి. రంగ ప్రత్యకషాయో స్త్రీ నిర్యాసేపారదే పిసే, పిశఙ్గౌ కద్రుపిఙ్గళౌ అని యమరపామరములు. పత్త్రకౌపీన పరంపరలన్ - పత్త్ర = శాటులయొక్కయు, (దండములకుం గట్టుముద్రవస్త్రము లనుట.) కౌపీన = గోంచులయొక్కయు. పరంపరలన్ = సమూహములచేతను, క్రమ్మి = కప్పి, కావళ్ళపడగలజాడఁగొని - కావళ్ళ = కావలియున్న స్థానములావలి, పడగల = టెక్కెములయొక్క, జాడఁగొని = వైఖరిఁగలిసి, (కావళ్ళ = వివిధములయొక్క, పడగల = కొసలపటెను, జడగొని = మెలికలుగొని,) కేవలకార్పణ్యాంబ = ఒక్క దీనత్వమే, విద్య కాఁగా = చదువుగా, ఒక్కన విద్యలెఱుఁగక = ఏఱుచదువు లెఱుఁగక, వేడు...తున్ - వేడు = యాచించుచున్న. నిష్పృగ్విధ = ఇత్తెఱంగునున్నట్టి, గానే = లెక్కకు మిక్కుటంబైన, స్తోణులకున్ = పతనులకు, ఆధారంబగు = ఆస్పదమైన, పశ్చిమద్వారంబున్ = వెనుకనున్న గుమ్మమును, (అనఁగా దిడ్డివాకిలి యనుట.) చేరి = ప్రవేశించి, ప్రతిదిన = ప్రతిదినమందును, ఆస్మత్ప్రాద = నాచరణములయొక్క, భజనకథాశ్రుతపూర్వయువు = ముందువినఁబడిన భజనగాథలు గలదైన, (పూర్వము వినఁబడినవి శ్రుతపూర్వములు, కనిపెత నా పాద భజనకథలు ముందు వినఁబడియున్నదో అది యని విగ్రహార్థము. భగవత్పాదారవిందధ్యానగరిష్ఠురాలనుట.) ఆయింద్వధరుదేవికిన్ = ఆ పాండ్యరాజుభార్యకు, ఆశీర్వచనాక్షతంబులు = మంగళాశాసనపూర్వకాక్షతలను, దౌవారికముఖంబునంబంపి = ద్వారపాలునిచేతఁ బంపి, వైదేశికుండన్ = పరదేశిని, వైష్ణవవటుండన్ = విష్ణుభక్తిగల బ్రహ్మచారిని, వాదిగెలిగినన్ = విద్యావాదము చేసినవాఁడున్నయెడ, విష్ణుతత్త్వంబె = నారాయణస్వరూపమె, పరతత్త్వంబని=పరమార్థమని, వాటించి=ప్రసంగమొనరించి, గెల్చెదన్ = జయించెదను. వసుధాధిపురుండు=రాజు, విష్ణుభక్తివిముఖుండు కావునన్ =నారాయణునియందు బూజ్యప్రతిపత్తిలేనివాఁడగుటఁజేసి, వైష్ణవనిమంత్రణ=విష్ణుభక్తుఁడనైన నాయొక్క విజ్ఞాపనమును, విన్నవింపన్ = ఎఱిఁగించుటకు, ఎవ్వరును = ఒకరును, వెఱతురు = భయపడుదురు. నీవు, విష్ణుభక్తిపరాయణవు = విష్ణుభక్తియందాసక్తిగలదానవు, పతిహితాచారవుం గావున = భర్తకనుకూలంబగు సద్వృత్తిగలదానవునుగనుక, నీకున్ = నీకొఱకు, విన్నవించి=విజ్ఞాపనముచేసి, పంపితిన్ = అనిపితిని, నీవిభుండు = నీభర్త, నీకు విధేయుండు=నీకు వశ్యుండు, విన్నవించి = విన్నపమొనరించి, నన్నున్, రప్పించి = పిలువఁ

బంచి, వాదంబు = ప్రసంగమును, చేయింపన్ = చేయించుటకు, ఓపుదేనిన్ = సమర్థురాలవైతివా, వాదించి = ప్రసంగించి, గెల్చి = ప్రతివాదులను జయించి, నీదుభర్తకున్ = నీపతికి, భగవద్భక్తిన్ = శ్రీమన్నారాయణునియందు దాసక్తిని, పుట్టించి = జనింపఁజేసి, కృతార్థున్ = కృతకృత్యునిగా, కావించెదన్ = చేసెదను. అని = ఇట్లని, విన్నవింపం బంచినన్ = విన్నపము చేయఁబంపఁగా.

తా. పెండియను నీ రహస్యం బెఱుంగక పుడమితేఁ డజ్ఞానుండై నాభక్తులను సామాన్యజనులమాడ్కిం జూచుచు వారల జీవనంబులకుం గలుగు నుపద్రవంబులను వారింపకయుండుటం జూచి నాయందు భక్తి లేని యీరాజును నాపయిని మెప్పించి నాభక్తుం గావింపనియెడఁ గలియుగంబునం గృతమాలా తామ్రపర్ణీ తీరములయందు దండిగ వాసముజేయు నాభక్తుల నుద్దేశము నేలుచున్న యితండు సమ్మానింపఁడని విచారించి వాదమున జయించి రాజును విష్ణుభక్తుం గావింపవలయునను తలఁపు యామునాచార్యునకు నేఁ బుట్టింప నంత నచ్చటి కరిగి యనేకదేశములనుండి వచ్చు బహువిధ యాచకతండంబుల కిష్టార్థంబుల నిచ్చుచు మతాద్విదసేవయం దనురక్తురాలై యున్న యాభూపతిదేవియొద్దకు దౌవారికముఖంబున మంగళాశాసనాద్యుతలంబు బంపి వాది గలిగినయెడ విష్ణుతత్త్వంబె పరతత్త్వ మని సిద్ధాంత మొనరింపఁగలవాఁడ నయ్యును విష్ణుభక్తివిముఖుండైన రాజునకు నామనవి విన్నవించువారు లేకయుండుటం జేసి విష్ణుభక్తురాల వగునీకు విన్నవించితిని. నీవు, విష్ణుభక్తిగాను, పతిభక్తియును గల దానవగుటచేత నీభర్త నీకు వశ్యుఁడై యున్నవాఁడు గాన విన్నపముఁ జేసి నన్నుఁ బిలువనంపి ప్రసంగముఁ జేయింపఁగలదాన వైతివని వచ్చి సభయందుఁ బ్రసంగించి వాదులను జయించి నీ పతికి శ్రీవిష్ణుభక్తి బుట్టించి ధన్యునిం జేసెద నని విన్నవింపుమని పంచె ననుట.

తే. గ్రీష్మసమయనిరుత్సాహకేకిరమణి
నవఘనధ్వని కలరుచందమున నలరి,
*యేకతపు నర్మగోష్ఠిఁ బ్రాణేశుతోడ
నతని విధ మెఱిఁగింప, నిట్టట్టు వడుచు. 54

టీ. గ్రీష్మ...ణి-గ్రీష్మసమయ = వేసవికాలమందు, ని. 'సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద' యని యమరము, నిరుత్సాహ = సంతోషరహితయైన, కేకిరమణి = ఆఁడునెమలి, నవఘనధ్వనికిన్-నవ = క్రొత్తయైన, ఘనధ్వనికిన్ = ఉఱుమునకు, అలరు

* ఏకతము.

చందమునక్ = సంతసించునట్లుండులె, అలరి = ఆనందించి, ఏక...ష్టిక్ - ఏకతపు = ఏకాంతమంచైన, నర్మ = విలాసార్థమగు, గోష్ఠిక్ = ముచ్చటించునపుడు, ప్రాణేశుతోడక్ = పెనిమిటితో, అతనివిధము-అతని = ఆయ్యామునాచార్యునియొక్క, విధము = ప్రసంగ మొనరించెడు నన్న రీతిని, ఎఱిఁగింపక్ = తెలుపఁగా, ఇట్టట్టుపడుచుక్ = ఆశ్చెరు వొందుచును.

తా. పిమ్మట వారాజుభార్య పనవికాలమునం దుత్సాహము లేకయున్న యాఁడు నెమలి నుంగిం మేఘుస్వని విని యానందించు పోల్కి నుబ్బి యుత్సహించి యేకాంతంబున సరసస్లాపము లాడువేళ వనప్రాణవల్లభునితో నయ్యామునాచార్య వర్యుం డానతిచ్చినవిధం బెల్ల నెఱిఁగింప నయ్యుర్వీనాథుం డాశ్చర్యమునొందును.

క. భూవల్లభుఁడ 'డెట్టట్టూ
తాఁ వాదముఁ జేసి శివమతంబు జయింపం
గా వచ్చునో? చూతముగా,
రావింపు' మటన్న నాఁటిరాత్రి చనంగన్. 55

టీ. భూవల్లభుఁడు = రాజు, ఎట్టెట్టూ = ఏలాగెలాగు, తాఁ = తాను, (బ్రహ్మచారి యనుట.) వాదముఁ జేసి = వాదించి, శివమతంబుక్ = శైవమతమును, జయింపంగా వచ్చునో = గెలువవచ్చునో, చూతముగా = వీక్షించెదముగాని, రావింపుము = పిలువనంపుము, అటన్నక్ = అనఁగా, నాఁటిరాత్రి = ఆ రాత్రి, చనంగక్ = వెళ్లఁగా.

తా. ఆ భూకాంతుం డేలాగీ నా బ్రహ్మచారి వాదమునరించి శివమతమును జయింపఁగలఁడో చూతము పిలువఁ బంపు మనుటయు, నింతలోఁ దెల్లవాఱఁగా నని భావము.

వ. ప్రభాతంబునం [1]బరిమితాస్థానంబునం గొలువున్న భర్తమ్రోలం దా నుండి యయ్యిందువదన యతనియనుమతిం బ్రతిహారిచేతం బిలువం బంచిన నబ్బాలనిలింపకుమారుండు. 56

టీ. ప్రభాతంబునక్ = ప్రాతఃకాలమందు, పరిమితాస్థానంబునక్ = మితజనము గలసభయందు, కొలువున్న=కూర్చుండియున్న, భర్తమ్రోలక్ = పెనిమిటియెదుటను, ఉండి=నిల్చుండి, అయ్యిందువదన=చంద్రునివంటి మోము గలయారాజుభార్య, అతని= ఆరాజుయొక్క, అనుమతిక్ = సమ్మతిచేత, ప్రతిహారిచేతక్ = ద్వారపాలకునిచేత,

1. బరిమితజనం బగు నాస్థానంబునం.

పిలువఁబంచినన్ = రమ్మని చెప్పిపంపఁగానే, అభ్యాగనిలింపసమారుండు = ఆపుడమి వేల్పుకొమరుఁడు.

యామునాచార్యుండు పాండ్యసభం జేరుట

క. ద్వారంబు సొచ్చి, కీలిత
గారుడమహీ వజ్రవేదికం జివురులఁ గ్రొ
వ్వారు నొకపిప్పలమ్ముఁ గని,
యా రావి న్వాదసాక్షికై వలగొనుచున్. 57

టీ. ద్వారంబు = సింహద్వారమును, సొచ్చి = ప్రవేశించి, కీ...హీన్ - కీలిత = చెక్కఁబడిన, గారుడ = మరకతమయమైన, మహిన్ = భూమియందు, వజ్రవేదికన్ = రవలతోఁ గట్టినతిన్నెయందు, చివురులన్ = చిగుళ్ళచేత, గ్రొ...మున్ - క్రొవ్వారు = ఎఱ్ఱనగుచున్న, ఒకపిప్పలమున్ = ఒకయశ్వత్థవృక్షమును, కని = చూచి, ఆ రావిన్ = ఆ యశ్వత్థమును, వాదసాక్షికై = ప్రసంగమునకు సాక్షిగా నుండుటకై, వలగొనుచున్ = ప్రదక్షిణ మొనరించుచు నని యుత్తరపద్యముతో నన్వయము.

తా. పిమ్మట హజారమునుండి నాతఁడు ప్రవేశించి పచ్చలచేతఁ జెక్కఁబడి యున్నభూమియందు మిగుల వెలుఁగుల రవలచేతఁ గట్టఁబడిన వేదికయం దెఱ్ఱనైన చిగుళ్లచేత నొప్పుచున్న యశ్వత్థవృక్షమును జూచి తాను జేయఁబూనిన వాదమునకు దాని సాక్షిగాఁ గైకొను నిచ్ఛతోఁ బ్రదక్షిణ మొనరించుచును.

సీ. పసిఁడిగచ్చుమన సోపానముల్ మూఁటఁ దుం
గితవిశాలితయుఁ జిత్రితయు నైన
సభ మహాసుఖముప్తై § శార్దూలచర్మకం(ఖం)
థా(డా)వృతుల్ జటిలులు § నైన జరఠ
మాహేశ్వరులు చుట్టి (ట్టు) § రా హారసంధి రు
ద్రాక్షాయుతముఁ దాల్చి § యలికభూతి
సురఁటిగాడ్పుల రాల § నరుణాయతాక్షుఁడై
కులుగద్దె బిల్లఁ బ్రకోష్ఠ మునిచి
నంది ముద్రితపాణికయందుఁ జెక్కుఁ దీ యా
గమములు వినుచు హోమము పొదివిన

---

1 కుటాక.

తే. యలఁతి[1]రుద్రాక్షగమికుట్టులందు మెఱయ
వెలిదపారంబు మించ దుప్పటులువ గప్పి
యడపమును వాఁడివా లొక్కయతివ దాల్ప
భార్య వింజామ రిడ నొప్పుపాండ్యుఁ గనియె. 53

టీ. పసిఁడి=బంగారముయొక్క, గచ్చు = పూఁత, అమరన్ = ఒప్పుచుండఁగా, సోపానముల్ = మెట్లు, (ఇవఁగా సంతస్తులనుట.) మూఁటన్ = మూఁటిచేత, తుంగెత=పొడుగైపఱచబడిన, శాలియుతన్ = శాల్యముగలదిగాఁ జేయఁబడినట్టిదియు, చిత్రితయున్ = చిత్రపుపనులు గలదియును, ఐన సభన్ = ఐన ఆస్థానమండపమందు, మహాత్ = అధికమైన, కుశముప్పైన్ = ఆస్తరణమునందు, శార్దూలచర్మకంథావృతుల్ - శార్దూలచర్మ = పులితోలుచేతను, కంథా = బొంతలచేతను, ఆవృతుల్ = కప్పఁబడినట్టి యు, జటిలులును = జడలుగలిగియున్నట్టి, స్థవిర=వృద్ధులైన, మహేశ్వరులు = శివభక్తులు, చుట్టినన్ = పరివేష్టింపఁగా, హారసంధిన్-హార = ముత్యాలపేరులయొక్క, సంధిన్ = సందులయందు, రుద్రాక్షమునుతముఁ గూర్చి - రుద్రాక్ష = రుద్రాక్షముల యొక్క, ఆయము = మంచికూర్పు=పక్కులు ధరించి, స. 'శతంసహస్రమయుతంల క్షమానం వ్యవాచక' మ్మని పదనము. అలిపఁధూరితి = ముఖమునందలిభస్మము, సురఁటిగాడ్పులన్=విం జామరలగాలిచేత, రాలన్ = పడుచుండఁగా, రుణాయతాక్షుండై = ఎఱ్ఱనై దీర్ఘము లైనట్టి కన్నులుగలవాఁడై, కేలుగర్తిన్ = వెలుచనితనమునందు, బిల్లన్ = పట్టువైన లోనేదయందు, ప్రకోష్ఠ మునిచి=మోఁచయును, సం...దూన్-సంజిమప్రి=వృషాం కితాంగుళీయకముగల, పాణియందున్ = హస్తమునందు, చెక్కిలి=గండస్థలమును జేర్చి, అగవముఁఅవినుమన్ = ఇవాగమము లాలకించుచు, హేమ...మి - హేమము పొదివిన=మైఁడిపొదిగిన, అలఁతి = సన్నములయిన, రుద్రాక్ష = రుద్రాక్షములయొక్క, గమి = సమూహము, కుట్టులందున్ = అంటుపోఁగులందు, మెఱయన్ = వెలుంగఁగా, వె...బు-వలి = తెల్లనైన, తపారంబు = పాగాను, మించన్ = అతిశయించునట్లుగా, దుప్పటులుపన్ = దుప్పటిని, కప్పి = ఆచ్ఛాదించి గప్పి, అడపమును = తాంబూలపుసంచిని, వాఁడివాలు=పదును గలఖడ్గమును, ఒక్కయతివ తాల్పన్ = ఒకస్త్రీ ధరించియుండఁగా, భార్య = రాజపత్ని, వింజామర, ఇడన్ = విసరఁగా, ఒప్పు = చెన్నొందు చున్న, పాండ్యున్ = పాండ్యరాజును, కనియెన్ = చూచెను. (ఇది పంచపాదసీస మని కొందఱును, చతుష్పాద మని, మఱికొంద ఱైదవపాదముతేకయు వక్కా ణింతురు.)

తా. పసిఁడిపన్నెపుఁబూఁతచే నొప్పు మీఁదిచట్టుల మెట్లును మిగుల పొడవు వెడల్పునుం గల్గి పలువన్నెలుగలయిన చిత్తరువులచేఁ జెన్నొందుచున్న సభామంటపము నందు గొప్ప యాస్తరణంబునం బులితోళ్లను బొంతలను గప్పుకొని జడలు ధరించిన వృద్ధులగు లింగధారులు పెన్నుఁ బరివేష్టించియుండ రత్నపీఠములయొక్క నడుమ నడుమను రుద్రాక్షములం గూర్పించి ధరియించి నొసటం బుట్టిన విభూతి వింజామరల గాలికి రాలుచుండఁ గన్ను లెఱ్ఱఁజేయుచు చిఱుగద్దియయందు బిల్లెంపుమీఁది మోచేయి యుంచి నంది ముద్రితంబులైన యుంగరములు గల హస్తమునఁ జెక్కిలి యానించి కొని మాహేశ్వరులు చదువుచున్న శైవాగమముల నాలకించి వినుచుఁ గెంపులపని బంగారముచేతఁ గట్టఁబడిన సన్నరుద్రాక్షల కుట్టుపోఁగులు గల్గి తెల్లనిపాగాను ధరించి నాణ్యపు దుప్పటి గప్పుకొని ఒకప్రక్క సడపమును [illegible]డగైనకత్తి చేఁ బట్టిన యొకస్త్రీ తన్ను సేవింపం బట్టపుదేవియైన సభార్య వింజామర వీచుచుండఁ బ్రకాశించుచున్న యప్పాండ్యరాజుం గనియె నని భావము.

వ. కని వినతుం డై చేర నరిగి యజ్ఞోపవీతంబు గాను కిచ్చి కూర్చున్న నాదరింపక సంరంభి యై యవ్విశ్వంభరాభర్త యి ట్లనియె. 59

టీ. కని = చూచి, వినతుండై = నమ్రుఁడై, చేరనరిగి = సమీపమునకుఁ బోయి, యజ్ఞోపవీతంబు కాను కిచ్చి = జందెము పాయనంబుగ నొసంగి, కూర్చున్నన్ = ఆసీనుఁడు కాఁగా, ఆదరింపక = మన్నన చేయక, సంరంభియై = ఉద్రేకముగలవాఁడై, అవ్విశ్వంభరాభర్త = ఆ రాజు, ఇట్లనియెన్ = వక్ష్యమాణప్రమాణంబునఁ బలికెను.

తే. 'సంగతియె యోయి యిసుమంత సింగణావు
తత్త్వనిర్ణయవాదంబు తరమె నీకు?
నోడితేనియుఁ బట్టి మొఱ్ఱో యనంగ
లింగమును గట్ట కుడుగ, మెఱింగి నొడువు. 60

టీ. ఓయి = ఓ బ్రహ్మచారి! సంగతియె = యుక్తమా, ఇసు... వు - ఇసుమంత = ఇంచుకంత, సింగణావు = పిన్నవాఁడవు, తత్త్వనిర్ణయవాదంబు = స్వరూపనిశ్చయ ప్రసంగము, తరమె నీకున్ = నీకు శక్యమా, ఓడితేనియున్ = పరాజితుండవైతివేని, పట్టి = బలాత్కరించి, మొఱ్ఱో యనంగన్ = ఆర్తధ్వని చేయఁగా, లింగమును గట్టక = శివమూర్తి బంధింపక, ఉడుగము = మానము. ఎఱింగి = విచారించుకొని, నొడువు = మాటలాడుము.

తా. అప్పు డప్పాండ్యరాజు 'ఓ బ్రహ్మచారీ! న్యాయమా, నీవు మిక్కిలి చిఱుత [illegible] కొనసాగఁగలదా [illegible] వాదమునఁ బరాజితుండవై తివేని

మొట్టోయన్నను వదలక పట్టి లింగముఁ గట్టించి పుష్పమము; విచారించి మాట లాడు మనియె.

తే. వాదుల మటంచుఁ జెప్పించి ♦ వత్తు; రోట
మైన దయ నీరె యేమైన ♦ నని విలజ్జ
జాటుఁదనమున సభ లెక్కు ♦ చొరవకాండ్రు;
[1]పాఱువారలసుద్ది సెప్పంగ నేల. 61

టీ. వాదుల మటంచున్ = ప్రాసంగికుల మని, చెప్పించి = ప్రస్తమానముఁ బంపి, వత్తురు = ఏతెంచెదరు, ఓటమైనన్=ఓడినను, దయన్ = కృపచేత, ఏమైనన్ = గొంచె మైనను, నీరె = ఇయ్యరా, అని = ఇట్లని, విలజ్జన్ = సిగ్గు లేకుండుటచేతను, జాటుఁదనమునన్ = మోసనుచేతను, సభలు = ఆస్థానములను, ఎక్కు = ప్రవేశించునట్టి, చొరవ కాండ్రు = ప్రవేశించు స్వభావముగల సాహసికులైనవారు, వత్తురను క్రియతో నన్వయము. పాఱువారల = బ్రాహ్మణులయొక్క, సుద్ది = వృత్తాంతము, చెప్పంగ నేల = వచించుట యెందులకు.

తా. మతిహీను నారాజు పిలువను సెఱుంగని బ్రాహ్మణులు దాము వాదమం దోడినను, గరుణించి కొంచె మయిన నీయరా యను తలపోసి ప్రాసంగికుల మని చెప్పికొనుచు వచ్చుచున్నారు. ఇట్లు లజ్జలేక మోసకారితనమున సభలను బ్రవేశించు నట్టిసాహసికు లగునావిప్రుల వృత్తాంతమే మని వచింపుదు నని నిందించె నని భావము.

వ. అని పలికి దరహాసంబుతో దేవి దెసఁ జూచి యి ట్లనియె. 62

టీ. అని పలికి = ఈలాగునఁ జెప్పి, దరహాసంబుతోన్ = చిఱునవ్వుతో, దేవి దెసన్ = భార్యదిక్కును, చూచి = వీక్షించి, ఇట్లనియెన్ = వక్ష్యమాణక్రమంబుగ వక్కాణించెను.

క. అస్మన్మతస్థుఁ డోడిన
భస్మము రుద్రాక్షములును ♦ బాసి యితనిచే
విస్మయముగఁ [2]దప్తపుముర
ఘస్మరచక్రాంకితుండఁ ♦ గాఁ గలవాఁడన్. 63

టీ. అస్మన్మతస్థుఁడోడినన్ = నాకిష్టమైన శైవమతస్థుఁడు పరాజితుఁ డాయెనా భస్మము = విభూతిని, రుద్రాక్షములును = రుద్రాక్షములను, పాసి = త్యజించి, ఇతని చేన్ = ఈ వటువుచేతను, విస్మయముగన్ = ఆశ్చర్యముగా, తప్త...డన్ - తప్తపు =

1. పాఱుదురు వాండ్రసుద్ది చెప్పంగ నేల. 2. సాప్తము ముర.

తపింపఁబడిన, మురఘస్మర = మురాసురుని భక్షించిన విష్ణుదేవునియొక్క, చక్ర = చక్రముచేతను, అంకితుండక్ = చిహ్నితుఁడను, కాఁగలవాఁడక్ = అయ్యెదను. ని. 'భక్షకోమస్మరోద్మర' యని యమరము.

తా. ఇపుడు నడుపఁబోయెడి వాదమున నా కభిమతుం డయినశివమతస్థుఁ డోడెనేని విభూతి రుద్రాక్షములం బరిత్యజించి నే నీ బ్రహ్మచారిచేతఁ జక్రాంకితుండ నయ్యెద ననియె.

తే. ఉవిద! యీనీదువిద్వాంసుఁ డోడెనేని
నీకు నితనికే నన్న పూనికయ యన్న
'నొప్పితిమి దేవరానతి దప్పకున్నఁ
జాలు మఱి పంచభూతము ల్సాక్షిగాఁగ.' 64

టీ. ఉవిద = ఓస్త్రీ, ఈ నీదువిద్వాంసుఁడోడెనేని = ఈ నీపండితుఁడు పరాజితుఁడాయెనా, నీకుక్ = నీకును, ఇతనికిక్ = ఈ యామునాచార్యునకును, ఏక్ = నేను, అన్న = చెప్పిన, పూనికయ = ప్రతిజ్ఞయే, అన్నక్ = ఇట్లనఁగా, ఒప్పితిమి = మేము సమ్మతించితిమి. దేవర = తాము, ఆనతిక్ = చెప్పినమాటను, దప్పకున్నక్ = అతిక్రమింపకయుంటిరా, చాలును = పర్యాప్తము. మఱి = మఱియును, పంచభూతములు = పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశములు, సాక్షిగాఁగక్ = నిష్పక్షపాతముగఁ జూచువారలుగాఁగా, దప్పకుండినఁ జాలు నని క్రింది కన్వయము.

తా. ఓ వనితామణీ! నీ పండితుఁడు డోడెనా నీవును నీ యామునాచార్యుఁడును నేఁ జెప్పినట్లే శైవదీక్ష వహింపవలసి యుండు ననఁగా విని, యా రాజుభార్య "దేవా స్వామీ మీయాజ్ఞ కొడంబడితిమి మీరును బంచభూతములు సాక్షిగా నానతిచ్చిన మాటను దప్పక నడపవలయు" నని ప్రత్యుత్తర మిచ్చె ననుట.

వ. అని పలుకు నయ్యిరువుర ప్రతిజ్ఞ లాకర్ణించి. 65

టీ. అని = ఇట్లని, పలుకు=వచించుచున్న, అయ్యిరువుర = ఆయిద్దఱ యొక్క, ప్రతిజ్ఞలు=శపథములను, ఆకర్ణించి = విని.

తే. లతఁడు మృగకృత్తి పెళపెళ యనఁగఁ బసుపు
గోచి గట్టిన మోదుగుఁగోల నెగయఁ
బ్రాంజలి వినీతుఁడై విన్నపం బటంచు
నగనుతాసనత నిటు లనియెఁ బలికి. 66

టీ. అతఁడు = ఆ యామునాచార్యుఁడు, మృగకృత్తి = కృష్ణాజినము, వెళవెళ యనఁగన్ = వెళవెళయాడఁగాను, పసుపుగోచిన్ = హారిద్రాకౌపీనము, కట్టిన = కట్టఁబడిన, మోదుగుఁగోలన్ = పలాశదండమందు, ఎగయన్ = చలింపఁగా, ప్రాంజలి = చేతులుజోడించినవాఁడై, నమ్రుఁడై, విన్నపం బటంచున్ = నేను శ్రుతపఱుచునట్టి వాక్యము నాలకింపు మటంచుచు, అర్ధముక్తాసనలన్ = సగము విడువఁబడిన యాసనము గలవాఁడై పలికెన్ = రాజునుగూర్చి, ఇట్టు లనియెన్ = ఈలాగనియెను.

తా. ఆట్లయ్యిరువురు నిర్ణయించుకొనిన శపథముల నాకర్ణించి యామునాచార్యుం డపుడు తాను ధరియించియున్న కృష్ణాజినము వెళవెళలాడఁగాఁ బాలాశదండమునందు బంధింపఁబడినగోచి చలించునట్లు సగము విడువఁబడ్డ యాసనముగలవాఁడై చేతులు జోడించి విన్నపించెద నాకర్ణింపు మని రాజునుగూర్చి పలికె ననుట.

క. 'దేవా! యిట్లని యానతి
యీ వల దేఁ గడుపుఁగూటికై కిట రా [1]నాడ
బ్బేవారిఁ బ్రోవ భిక్షా
జీవిక వర్ణికిని విధి సృజించెనె గాదే. 67

టీ. దేవా = ఓరాజా! ఇట్లని = ఈలాగని, ఆనతి యీవలదు = ఆజ్ఞయీయవలదు, ఏన్ = నేను, కడుపుఁగూటికిన్ = పొట్టవంటకమునకు, ఇటరాన్ = ఇక్కడికి రాను, నాడబ్బు = నాద్రవ్యము, ఏవారిన్ బ్రోవన్ = ఎవ్వరిని రక్షించుటకొఱకు, వర్ణికిన్ = బ్రహ్మచారికి, భిక్షాజీవిక=భిక్షాజీవనము, విధి = బ్రహ్మ, సృజించెనెగాదె= సృష్టించియే యున్నాఁడుగదా.

తా. ఓయిరాజా! నీ వీలాగున సెలవీయవలదు; నేను కడుపుకూటినిమిత్తమై వివాదముఁ జేసెద నని చెప్పి వచ్చినవాఁడ కాను. నే నెవ్వరిని రక్షింపవలసియున్నది; బ్రహ్మచారికి బ్రహ్మ భిక్షావృత్తిని మున్నే సృజియించియుండలేదా యని భావము.

తే. ఎవ్వఁ డీ(డే)సర్వభూతస్థుఁ డిత్తెఱంగు
నకును బ్రేరేఁచె నతనియానతియె తెచ్చె
నెఱిఁగినవి నాల్గు నొడువ నోళ్లని లెన్స
యతఁడ బొంకిన నేమి సేయంగ వచ్చు. 68

టీ. ఎవ్వఁడు = ఏభగవంతుఁడు, ఈసర్వభూతస్థుఁడు = ఈసర్వాంతర్యామియై, ఇత్తెఱంగునకున్ = ఈప్రకారమునకు, (వాదార్థమై యనుట.) ప్రేరేఁచెన్ = ప్రేరణ

1. నాడం బేవారి.

చెసెనో, అతని=అదేవునియొక్క, ఆనతియె = ఆజ్ఞయే, తెచ్చెన్ = తీసికొనివచ్చెను, అతఁడె=నన్నుఁదెచ్చినభగవంతుఁడే, బొంకినన్=అబద్ధమాడినను, ఏమిసేయంగవచ్చున్= ఏమిసేయఁగలను, ఎఱిఁగినవి=నాకుఁదెలిసినవి, నాల్గు=నాలుగుయుక్తులును, నొడువన్= చెప్పఁగా, ఎట్లేని = ఏలాగైనను, లెస్స=యోగ్యమె.

తా. సర్వాంతర్యామియైన యేదేవుండు న న్నిట్లు వాదముసేయు మని ప్రేరే పించెనో యట్టిభగవంతుండే బొంకినపుడు నే నేమి సేయంగలవాఁడను? నాకుం దెలిసి యున్న నాలుగుయుక్తులను జెప్పెద; దానిపై నేలాగైనను యోగ్యమే యనిపలికె ననుట.

తే. పంతమైనను గానిమ్ము పార్థివేంద్ర
యుక్తులను నిగ్రహస్థాన మొదవె నేని
యమ్మ దెచ్చినవిద్వాంసుఁ డనఁగ వలవ
దెట్లు గావింప వలయు నట్లట్ల చేయుఁ.' 69

టీ. పార్థివేంద్ర = ఓయిరాజా ! పంతమైనను=నీ—డిన ప్రతిజ్ఞయైనను, గానిమ్ము= జరగనిమ్ము, యుక్తులను = ప్రతివాదియుక్తులచేతను, నిగ్రహస్థానము = ఓడుట, ఒదవె నేని = వచ్చెనేని, అమ్మ = దేవదేవి, తెచ్చినవిద్వాంసుఁడు = రావించినపండితుఁడు, అనఁగ వలవు=అని విచారింపవలను, ఎట్లు గావింపవలయున్=ఏలాగునఁ జేయవలయునో అట్లట్ల చేయుము = అలాగుననే చేయుము.

వ. అని య(ఁను)లుకు విడిచి పలికి, మగుడం గూర్చుండి, యతని యను మతి వాదంబునకుం దొడంగి. 70

టీ. అని=ఈలాగని, అలుకు = భయమును, విడిచి = త్యజించి, పలికి=వాక్రుచ్చి, మగుడన్=మరలను, గూర్చుండి=ఆసీనుఁడై, అతనియనుమతిన్=ఆరాజుయొక్క యాజ్ఞచే, వాదంబునకున్=ప్రసంగమునకు, తొడంగి = ఉపక్రమించి.

తా. ఓయిరాజా ! నేఁబ్రతివాదియుక్తులను నోడితినేని మీరానతిచ్చినట్టి ప్రతిజ్ఞయైనను జరగింపుఁడు, అమ్మగారు పిలువంబంచిన విద్వాంసుం డని మన్నింపక మీకిష్టము వచ్చినయట్లు చేయింపుఁ డని పల్కె ననుట.

అన్యమతఖండనము

సీ. అందులో నొకమేటి కభిముఖుండై యాతఁ
డనిన వన్నియును ము న్ననువదించి;
తొడఁగి యన్నిటి కన్ని దూషణంబులు వేగ
పడక తత్సభ యొడఁ బడఁగఁ బల్కి;

ప్రక్కమాటల నెన్నక యొక్కొకమాటనె
నిగ్రహస్థాన మనుగ్రహించి;
క్రందుగా రేఁగినఁ గలఁగ కందఱఁ దీర్చి
నిలిపి; యమ్మొదలి వానికినె మగిడి;
తే. మఱి శ్రుతిస్మృతిసూత్రసమాజమునకు
నైకకంఠ్యంబు గల్పించి, యాత్మమతము
జగ మెఱుంగఁగ రాద్ధాంతముగ నొనర్చి
విజితుఁ గావించి దయ వానిఁ విడిచిపెట్టె. 71

టీ. అందులోన్=ఆవాదులలో, ఒకమేటికిన్=ఒకప్రౌఢవాదికి, అభిముఖుండై = ఎదురుగా నున్నవాఁడై, అతఁ డనినవన్నియున్ = అతఁడు చెప్పినయుక్తుల నన్నిటిని, మున్ననువదించి=ముందనువాదముఁ జేసి, తొడఁగి=ఉపక్రమించి, అన్నిటికిన్ = అతఁడు చెప్పినయుక్తులకన్నిటికిని, అన్నిదూషణంబులు = అన్నిదోషంబులు, వేగపడక = త్వరపడక, 'ప్రగమావైభక్తికమార్గ్యాదుశ్చ మహాన్పతిక్రియార్థేషు' అనుసూత్రముచేత ముపర్ణకలోపము. తత్సభ = ఆసభ్యులు, ఒడఁబడఁగన్ = సమ్మతించునట్లుగా, పల్కి = సంభాషించి, ప్రక్కమాటలన్ = పార్శ్వముల నున్నవారు చెప్పునట్టియుక్తులను, ఎన్నక = గణనచేయక, ఒక్కొకమాటనె = ఒక్కొకయుక్తిచేతనే, నిగ్రహస్థాన మను గ్రహించి =నిగ్రహస్థానము బొందించి, యనుగ్రహించి, ('నిగ్రహస్థాన' మనఁగాఁ బ్రసంగదోషములకుఁ బేరు.) క్రందుగా రేఁగిన = దొమ్మిగాఁ బ్రసంగింపరాఁగా, కలఁగక=తొట్రుపాటుపడక, అందఱన్=ఎల్లరను, తీర్చి = సమాధానపఱిచి, నిలిపి = ఉంచి, అమ్మొదలివానికినె = ఆ మొదలి విద్వాంసునకె, మగిడి = తిరిగి, మఱి = మఱియును, శ్రుతి=వేదములు, స్మృతి = ధర్మశాస్త్రములు, సూత్ర = వ్యాససూత్రములు, వీనియొక్క, సమాజమునకున్ = సమూహమునకు, ఐకకంఠ్యము=ఏకగ్రీవత, కల్పించి = చేసి, ఆత్మమతము = స్వమతము, జగ మెఱుంగఁగన్ = లోక మెఱుంగునట్లు, రాద్ధాంతము గన్=సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి=చేసి, విజితుఁ గావించి = ఓడించి, దయన్ = కరుణచేత వానిన్ = అతనిని, విడిచిపెట్టె.

తా. ఆ వాదులలో నొకప్రౌఢవాది కభిముఖుండై యతఁడు చెప్పినయుక్తులను ముం దనువాదముఁ జేసి యుపక్రమించి పిమ్మట నా యుక్తుల కన్నిదూషణంబులును దాను త్వరపడక సభ్యులు మెచ్చునటులఁ బల్కి యిరుప్రక్కల నున్నవారు చెప్పుచున్నమాటల నెన్నక యొక్కొకయుక్తిచేత నిగ్రహస్థానము లొదవిన ననుగ్రహించి సభ్యులు దొమ్మిగా వచ్చి ప్రసంగింపఁ దాఁ దొట్రుపడక యందఱను సమాధానపఱిచి

యించి యామునవిద్వాంసునకే మరల వేదశాస్త్ర బ్రహ్మసూత్రములకు నేకవాక్యతఁ గల్పించి చెప్పి పిమ్మట స్వమతము సిద్ధాంత మని లోక మెఱుంగునట్లుగఁ జేసి యోడించి దయచేత వానిని విడిచిపెట్టును.

క. 'నీ వేమంటివి రమ్మం, చావలివానికిని మగిడి యట్లనె వానిం
గావించి, యొకఁ డొకఁడు రా, నావిప్రుఁడు వాదసరణి నందఱఁ గెలిచెన్.

టీ. నీ వేమంటివి = తొలుత దొమ్మిగఁ బ్రసంగింపవచ్చినవారలలో నొక్కనిం జూచి యీవువల్కినదేమి, రమ్మంచున్ = రమ్మని యోడించి, ఆవలివానికిని=ఆవలనున్న మఱియొకనికిని, మగిడి=అభిముఖుండై, వానిన్=ఆ వానిని, అట్లనె=మొదలివాదినివలెనే, కావించి = చేసి, మఱియు నీప్రకారముగన్, ఒకఁడొకఁడు = ఒకనివెంట నొకఁడుగా, రాన్ = రాఁగాను, ఆవిప్రుఁడు = ఆ యామునాచార్యుఁడు, వాదసరణిన్ = వాదముఖమున, అందఱన్ = వాదుల నెల్లను, గెలిచెన్ = జయించెను.

తా. మఱియొకనితట్టు తిరిగి నీ వేమంటివి రమ్మని ప్రసంగించి యోడఁగొట్టి యావలివాని కెదురై వానిని నోడఁగొట్టి యీరీతి నొక్కొక్కఁడుగ రాఁగా నా విప్రుఁడు ప్రసంగించి యందఱఁ బ్రసంగించుసమయమున నోడఁగొట్టెను.

వ. ఇట్లు జయించి విష్ణుదేవుండె పరతత్త్వం బనియు విశిష్టాద్వైతంబ మతంబు నగుటం బ్రతిష్ఠించిన. 73

టీ. ఇట్లు జయించి=ఇవ్విధమున గెలిచి, విష్ణుదేవుండె = శ్రీమన్నారాయణుండె, పరతత్త్వం బనియున్ = పరబ్రహ్మ మనియును, విశిష్టాద్వైతంబ=జీవేశ్వరులకు భేదప్రతిపాదన మగుటయె, మతంబున్=సిద్ధాంతమును, అగుటన్, ప్రతిష్ఠించినన్ = స్థిరపఱుపఁగా (స్థూల చిదచిద్విశిష్ట పరబ్రహ్మమునకును, సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్ట పరబ్రహ్మమునకును అభేద మని చెప్పుటయె విశిష్టాద్వైతశబ్దార్థ మనుట.)

క. ఆయెడను నొక్కపలుకు కెదు
రై యుండెడు పిప్పలమున నాయొకు విన 'నో
హో యిది నిక్కము నృప నా
రాయణుఁడె పరంబు కొల్వు మతని' నటంచున్. 74

టీ. ఆయెడన్ = ఆసమయమందు, ఎ...నన్-ఎదురై యుండెడు = పురోభాగమున నున్నట్టి, పిప్పలమునన్ = రావిచెట్టునందు, ఓహో = ఓయీ, నృప = రాజా! ఇది=ఈ యామునాచార్యుఁడు చెప్పినది, నిక్కము = యథార్థము. నారాయణుండె = "

1. ఆయెడ నొకపలుకం కెదు.

విష్ణుదేవుండె, పరంబు = పరబ్రహ్మము, అతనిన్ = ఆనారాయణుని, కొలువుము = సేవింపుము. అటంచున్ = కేకలాగంచును, ఒక్కపలుకు = ఒకవాక్యము, వినన్ ఆయెన్ = వినఁబడెను.

తా. ఇట్లుయామునాచార్యుండు సిద్ధాంత మొనర్చినసమయమున నెదుట నున్న రావిమ్రానినుండి, 'యోయిరాజా! యీ బ్రహ్మచారి చెప్పినది నిజము. శ్రీమన్నారాయణుండే పరబ్రహ్మ మగుటంజేసి యద్దేవుని సేవింపు' మను నొక్కశబ్దము వినవచ్చెను.

వ. అప్పలుకులు విని ఖిన్నంబై యకుంఠితపాషండషండంబు తలవంచుకొని పోయిన నాయుర్వీధవుండు నతని మాహాత్మ్యంబునకు సంతోషించి సాష్టాంగ మెఱఁగి, హర్షాద్భుతరసోత్తరంగితాంతరంగుండై, భుజగశయనచరణకుశేశయభక్తి వాడమికృతార్థతం బొంది, పాండ్యమండలమునకు భాగినేయుండ పట్టాస్పదుండు గావునఁ బాత్రం బని బ్రహ్మచారి యగునతనికిఁ దనకడగొట్టు చెలియలిం బరిణయంబు సేసి యరణంబుగ నమ్మహాత్మునకు ధారాపూర్వకంబుగా నర్ధరాజ్యం బిచ్చి, యువరాజుం జేసి, యధీతసాంగవేదుం డగునతనికి నధర్వశిరస్సభ్యస్తం బని రొుఱంగి, యందు దివ్యాస్త్రమంత్రంబుల కలిమియుం దెలిసి, యమ్మహాత్మున కెచ్చరించి, దుస్సాధం బగువిరోధియూథంబు సాధింపు మని దండయాత్రఁ బనిచిన, నయ్యామునుండును సన్నద్ధుం డగుతఱిఁ దత్పురోహితప్రధానమంత్రివర్గంబు సన్నిహితంబు లగునివ్వార్షికదినంబులు గడపి శరత్సమయంబున విద్విషత్సంహారంబునకు విజయంబు సేయు మనుటయు, నత్తెఱంగు రాజున కెఱింగించి తత్సమ్మతంబున నిలిచె నంత. 75

టీ. అప్పలుకులు విని = ఆ వాక్యము లాలకించి, ఖిన్నంబై = విచారించునదై, అకుంఠితపాషండషండంబు = వాదమునకు నాయత్తపడి వచ్చిన యావేదబాహ్యుల సమూహము, తలవంచుకొని, (సిగ్గుచే ననుట) లేచిపోయినన్ = వెడలిపోఁగా, ఆయుర్వీధవుండును = ఆరాజును, అతనిమాహాత్మ్యంబునకున్ = అయ్యామునాచార్యుని ప్రభావంబునకు, సంతోషించి = హర్షించి, సాష్టాంగ మెఱఁగి = ఎనిమిదియంగములతో నమస్కారమొనర్చి, (ఉరస్సు, శిరస్సు, దృష్టి, మనస్సు, వచస్సు, కాళ్లు, చేతులు, చెవులు ఈ యెనిమిదింటితోఁ జేయునమస్కారము సాష్టాంగము. దండవత్తుగా భూమిపయిం బడుట సాష్టాంగమందురు. 'ఎరగెఁ జేమోడ్చె నన నమస్కృతి యొనర్చె, ననుట కివి యాఖ్యలై చెల్లు' నని యాంధ్రనామసంగ్రహము.) హ...దై-హర్షాద్భుతరసఃసంతోష

రసముచేతను ఆశ్చర్యరసముచేతను, ఉత్తరంగిత = ఉప్పొంగింపఁబడిన, అంతరంగుండై = హృదయముగలవాఁడై, భు... క్తి-భుజగశయన = శేషశాయియొక్క, చరణకుశేశయ = పాదపద్మములయందు, భక్తి = భజింపవలయు నన్నయాసక్తి, పొడమి = పుట్టి, కృతార్థతంబొంది = కృతకృత్యుఁడై, పాండ్యమండలంబునకున్ = పాండ్యదేశమునకు, భాగినేయుండె = మేనల్లుఁడె, పట్టాభ్యుఁడుగావున = ప్రభుత్వమునకుఁ దగినవాఁడు గాన, పాత్రంబని = యోగ్యుఁడని, బ్రహ్మచారియగునతనికిన్ = వటువైనట్టి యయ్యామునాచార్యునకు, తనకడగొట్టుచెలియలిన్ = తనచిన్నచెల్లెలిని, పరిణయంబుచేసి = వివాహము గావించి, ఆరణంబుగన్ = కట్నముగ, (అరణం బనఁగాఁ బెండ్లికాలమందు మామగారల్లుని కిచ్చునట్టిద్రవ్యము.) ఆన్నమహాత్మునకున్ = ఆ వటువునకు, ధారాపూర్వకంబుగాన్ = దానముగా, అర్ధరాజ్యంబిచ్చి = సగముదేశము నొసంగి, యువరాజుంజేసి = యువరాజుగా నియమించి, అధీతసాంగవేదుండగు = షడంగవేదవేత్తయగు, ఆతనికిన్ = అయ్యామునాచార్యునకు, అధర్వశిరస్సు = అధర్వణశిఖ, అభ్యస్తం బని=చదువఁబడిన దని, ఎఱిఁగి=తెలిసి, అందున్ = ఆ యాథర్వణవేదమందు, దివ్య=మహిమగల, అస్త్రమంత్రంబుల = బ్రహ్మాస్త్రము మొదలగు నస్త్రంబులయొక్కయు, తత్సాక్షాత్కారము చేయుకునువులయొక్కయు, కలిమియున్ = కలిగియుండుటను, తెలిసి = ఎఱింగి, ఆమ్మహాత్మునకున్ = ఆతనికి, ఎచ్చరించి = ప్రస్తావమొనరించి, దుస్సాధంబగు = సాధింపశక్యముగాని, విరోధియూథంబున్ = శత్రుసమూహమును, సాధింపు మని = జయింపు మని, దండయాత్రన్ = యుద్ధయాత్రను, పనిచినన్ = చేయుమనఁగా, ఆయామునుండును = ఆయామునాచార్యుండు, సన్నద్ధుండగుతఱిన్ = ప్రయాణోద్యుక్తుండైన సమయమునను, తత్పు..వర్గంబు-తత్ = ఆయామునాచార్యుని యొక్క, పురోహిత = పురోహితులయొక్కయు, ప్రధాన = మహామంత్రుల (దివానుల) యొక్కయు, మంత్రి = అమాత్యులయొక్కయు, వర్గంబు = గణంబు, సన్నిహితంబులగు = సమీపించియున్న, ఇవ్వార్షికదినంబులు = ఈ వానకాలపుదివసంబులు, కడపి = వెళ్ళఁజేసి, శరత్సమయంబునన్ = ఆశ్వయుజకార్తికమాసములయందు, విద్విషత్సంహారంబునకున్ = శత్రువులం బరిమార్చుటకు, విజయంబుసేయు మనుటయున్ = చనుం డనఁగా, అత్తెఱంగు = ఆవర్షాకాలప్రయుక్తప్రవిరోధమును, రాజునకున్ = ప్రభువునకు, ఎఱింగించి = తెలిపి, తత్సమ్మతంబునన్ = ఆరాజుయొక్కయనుమతి చేతను, నిలిచెన్ = వెళ్ళకయుండెను, అంతన్ = అటుపిమ్మటను.

తా. అపు డ ట్లద్భుతముగ నుత్పన్నములైన వాక్యములను విని చేయునది లేక [illegible]

నాచార్యు మహత్త్వంబునకు మెచ్చి సంతసించి యవ్విప్రునకు దండవత్ప్రణామం బాచరించి శ్రీవిష్ణుదేవునియందు భక్తిజనించుటవలనఁ గృతకృత్యుం డై తనరాజ్యము మేనల్లునికిం బట్టముగట్టునట్టిసంప్రదాయము గలది యగుటం జేసి యతనికిం దనముద్దు చెలియలి నిచ్చి వివాహంబొనర్చి యావివాహకాలమున ధారాపూర్వకముగఁ దన రాజ్యమున నర్ధరాజ్యమిచ్చి యువరాజుగా నియమించి తరువాత నధీతనిఖిలాస్త్రవేదుం డగు నతనిం జిరకాలముగఁ దన కసాధ్యులై యున్న శత్రురాజుల సాధింపు మని నియోగింప నందుల కయ్యామునాచార్యుం డొడంబడి యుద్ధయాత్ర వెడలుట కుద్యుక్తుఁ డయ్యెను. కాని, మంత్రిపురోహితులు మొదలగువార లిప్పుడు సంప్రాప్తించియున్న వర్షాకాలము వెళ్లఁగానే దండయాత్ర యొనర్చుట యుక్త మని విన్నవించిన నవ్విధ మారాజునకుఁ దెలిపి యతని యనుజ్ఞ వడసి నిలిచియుండెను.

వర్షాకాలవర్ణనము

ఉ. కర్కశుఁ డంట నోర్వక యుదకంబులు వాఃపతి గూర్చినట్లు న
య్యర్కుఁడుఁ దాను గూర్చి మఱి యాసలిలాధిపచిహ్న వాహతం
బేర్కొలగంగ నాతఁ డెలమి న్మకరస్థితిఁ గన్న నీర్ష్యఁ దాఁ
గర్కటకస్థుఁ డయ్యె ననఁ గర్కటకస్థితిఁ గాంచె నత్తఱిన్. 76

టీ. అర్కుఁడు = సూర్యుఁడు, కర్కశుఁ డంటకున్ = కఠినుఁ డనుటకు, ఓర్వక = సహింపక, ఉదకంబులు = జలములను, వాఃపతి గూర్చినట్లు = వరుణుఁడు సంగ్రహించినట్లు, ఆయ్యర్కుఁడున్ = ఆసూర్యుఁడును, తాను గూర్చి = తాను జల సంగ్రహముఁ జేసి, మఱి = తరువాతను, ఆ...తన్ - ఆసలిలాధిపచిహ్న = వరుణుని యొక్క గుఱుతయిన మొసలి, వాహతన్ = తనకు వాహనము గాఁగలది అని, పేర్కొల గంగన్ = పేరువహించినదైన (ప్రసిద్ధమయిన) గంగానదియందు, అతఁడు = ఆవరుణుఁడు, ఎలమిన్ = ప్రీతితో, మకరస్థితిన్ - మకర = మొసలియందు, స్థితిన్ = ఉండుటను, కన్నన్ = పొందఁగా, ఈర్ష్యన్ = అసూయచేత, తాన్ = తాను, కర్కటకస్థుఁ డయ్యె ననన్ = కుళీరమందుఁ బ్రవేశించెనో యన్నట్లు, అత్తఱిన్ = ఆసమయమందు, కర్కటకస్థితిఁ గాంచెన్ = కుళీరమందుఁ బ్రవేశించెను. సూర్యునకు సహజమైన కర్కాటకరాశి ప్రవేశమునకు మకరస్థవరుణేర్ష్యాకృతత్వము నుత్ప్రేక్షించుట వలన నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. సూర్యుఁడు కఠినుఁ డనుట సహింపని వరుణుఁడు తాను జలములు సంగ్రహింప నాసూర్యుఁడును జలగ్రహణ మొనర్చి, వరుణునిచిహ్నము తనకువాహన మగుటచే

ప్రసిద్ధమగునట్లు మొసలి యం దుండఁగా నసూయచే సూర్యుఁడుకూడఁ గర్కటకస్థితి గాంచెనో యన్నట్లు కర్కటరాశియందుఁ బ్రవేశించెను. అనఁగా వర్షాకాల మారంభ మయ్యెను.

తే. వనతతివరాహవాహారివాయుభుగ్వి
రోధివారణవర్షాభుగాలాధిఁ దొలఁగె
నెండ్రి రవి చేర మూఁడవయెడకుఁ జేరు
తరణి ధరణిం బ్రమోదసంధాయి గాఁడె. 77

టీ. రవి = సూర్యుఁడు, ఎండ్రిక్ = కర్కటమును, చేరక్ = ప్రవేశింపఁగా, వన...ధిక్ - వనతతి = పనసమూహమును, వరాహ = అడవిపందులును, వాహారి = మహిషములును, వాయుభుగ్విరోధి = పాములకు విరోధులగు మయూరములును, వారణ = ఏనుఁగులును, వర్షాభులు = కప్పలును, ఆధిఁ దొలఁగె = మనోవ్యథ మానెను. ని. 'వరాహస్సూకరోఘృష్టిః, నీలకణ్ఠోభుజఙ్గభుక్, కుఞ్జరోవారణః కరీ, లులాయో మహిషోవాహద్విషత్కాసరసైరిభాః, భేకేమండూకవర్షాభూః' అని యంతట నమరము. మూఁడవయెడకుక్ = జన్మలగ్నతృతీయస్థానమునకు, చేరు = ప్రవేశించునట్టి, తరణి = సూర్యుఁడు, ధరణిక్ = భూమియందు, ప్రమోదసంధాయి = సంతోషమునిచ్చువాఁడు, కాఁడె = కాఁడా! అగును.

తా. 'షట్త్రిదశస్థో భానుః' అని జన్మరాశికి మూఁట నాఱింటఁ బదింట నున్న సూర్యుఁడు శుభఫలప్రదుఁడుగాన వనతతి, వారాహ, వాహారి, వాయుభుగ్విరోధి, వారణ, వర్షాభులనామాద్యక్షరము వకార మగుటవలన 'వోవా వీవో రోహిణీ' అని నామాద్యక్షరముచేత వీనికి రోహిణీనక్షత్రమాయెను గానఁ గృత్తికా త్రిపాదం రోహిణీ మృగశిరార్ధం వృషభ మని వృషభలగ్నమాయెను. ఆవృషభలగ్నమునకు మూఁడవదియైన కర్కాటకమందు రవి ప్రవేశింపఁగానే వర్షములు కురిసినందున యూఱింటికిని సంతోషకరుఁ డాయె నని చెప్పి సామాన్యముచేత విశేషమును సమర్థించి నందునఁ దద్రూపమగు నర్థాంతరన్యాసాలంకారము. ఁడవులు, అడవిపందులు, నెమిళ్లు, ఏనుఁగులు, కప్పలు జలము కోరుచుండును గాన వర్షాకాలము రాఁగానే వానిమనోవ్యథ తొలఁగెను. సూర్యుఁడు కర్కాటకము ప్రవేశించుటతోఁ దృతీయస్థానము చేరినరవి సంతోషప్రదుఁడే యగును గదా.

తే. వనధిగమనజగర్భార్కకజనిత ఘృణులు
మఱి ప్రసూతికి నతనిధామంబుఁ జేర(ర)

ఘనతఁ జొచ్చినయిండ్లను ¶ [1]దనయు లుండి
కాన్పునకుఁ బుట్టినిల్సేరుక్రమము గనమె. 78

టీ. వ...లు - వనధి = సముద్రముయొక్క, గమన = పొందుటచేతను, జ = పుట్టిన, గర్భ = చూలుగల (అనగా నుదకములోపలఁ గలిగినటువంటి), అర్క = సూర్యునివలన, జనిత = పుట్టినటువంటి, ఘృణులు = కిరణములు, మఱి = తదనంతర మందు, ప్రసూతికై = ప్రసవించుటకు, అతనిధామంబుకై = ఆసూర్యునియొక్క స్థానమును, చేరకై = ప్రవేశించెను. ఘనతకై = అధిక్యముచేతను, చొచ్చినయిండ్లకై = అత్తవారిండ్లను, తనయలు = కొమార్తెలు, ఉండి = కాఁపురముండి, కాన్పునకై = ప్రసవమునకు, పుట్టినిల్సేరుక్రమము = తల్లిగారింటికిఁజేరుమర్యాదను, చూడమా, చూచు చున్నా మనుట.

తా. సూర్యకిరణములే మేఘము లనిప్రసిద్ధి గాన సూర్యునివలనఁ బుట్టిన మేఘ ములు సముద్రునిఁబొందుటచే లోపల నిమిడియున్న యుదకములను గర్భములఁ దాల్చి ప్రసవమునకుఁ దమజన్మస్థానమైన సూర్యునిఁ జేరుచున్న ట్లున్నట్లు వర్షించుచు గొప్పదనము చేత నత్తవారింటఁ గాఁపురము చేయుచున్న కొమార్తెలకు గర్భముగలుగఁగానే బిడ్డలు గను టకుఁ బుట్టినిల్లు చేరుచుండుమర్యాదవలె నొప్పెను. మేఘములు సముద్రోదకముచేత గర్భమును ధరించిలోకమునంతట వర్షించుచున్న వని ప్రతీతి గనుక నిట్లు వర్ణింపఁబడియె. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

తే. ఉర్విఁ గాదంబినుల యల ¶ యుమ్మనీరు
దొరుఁగఁ గేకులు కేకలు ¶ తోన సేసె
ద్విజత నారణ్యకధ్వని ¶ వినఁగఁ జేసి
గర్భము సుఖచ్యుతము సేయఁ ¶ గడఁగె ననఁగ. 79

టీ. ఉర్వికై = పుడమియందు, కా...రు-కాదంబినుల = మొయిళ్లగుంపుల యొక్క, అల=ప్రసిద్ధమైన, ఉమ్మనీరు = ప్రసవజలము(అనఁగా గర్భకోశములో శిశువు నావరించియుండి ప్రసవకాలమున వెలువడునీరు.) తొరుఁగకై = స్రవింపఁగా, ద్విజ తకై = ద్విజత్వముచేతను, ని. 'దంతవిప్రాండజాద్విజాః' యని యమరము. ఆరణ్యకధ్వని = ఆటవికజనము వర్షము రాఁగా వర్షమువచ్చె నని రొదచేయునుగనుక నది యనునారణ్యక శాఖయొక్క ధ్వనిని, వినఁగఁజేసి = శ్రుతపఱిచి, గర్భము సుఖచ్యుతముసేయుటకై = సుఖప్రసవము గల్గునట్లొనర్చుటకు, కడఁగె ననఁగకై = ఉపక్రమించినదనఁగా, కేకులు =

1. దనుజ లుండి.

నెమిళ్లు, కేకలు = కేకాస్వరములను, తోన = వెంబడిగాను, చేసెన్ = ఒనర్చెను. ఇచ్చట మేఘోదయమువలన సంతసించిన మయూరములయొక్క కేకలను సుఖప్రసవార్థమైన యార్యణ్యకశాఖాధ్వనికి హేతు వని యుత్ప్రేక్షించినందున నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. లోకమందు వేకటి గలయువిదలకుఁ బ్రసవసమయమునఁ గల్గునుమ్మనీరు గానుపింపఁగా నక్కడ నుండుస్త్రీలు దానిఁ జూచి ప్రసవకాలం బనియూహించి తమలోఁ దాము గొలగొల లాడుట ప్రసిద్ధము గావున నావిధముగా నెమిళ్లు మేఘమ్ములనుండి యుబ్బునీరు స్రవింపఁగా దాము ద్విజు లగుటం జేసి సుఖప్రసవార్థ మారణ్యకశాఖ నధ్యయనముఁ జేసి వినిపించుటకు నుపక్రమించెనో యన్నట్లు వెంబడించి కేకానాదములం జేసెను.

మ. అలపర్జన్యుఁడు భానుఁ డన్కొలిమిలో నభ్రంపుఁ బెన్గొప్పెరన్
జల మాఁగన్ బిడుగుక్కుజాత్యపుటయస్కాంతంబు నత్తున్కలో
పలఁ జూప న్మహిమీఁదిలోహరజముం బైఁ బర్వె నా లేచె వా
త్యలఁ బ్రాగ్దావమషుల్మొగిల్మొదలఁ గ్రద్దంతై దివిం [1]బర్వినన్. 80

టీ. అ...డు-అల = ప్రసిద్ధుఁడైన, పర్జన్యుఁడు = దేవేంద్రుఁడు (కమ్మరవాఁడు), భానుఁడన్ = సూర్యుఁడనియెడు, కొలిమిలోన్ = ఆమోగోళమందు, అభ్రంపుఁబెన్గొప్పెరన్ = మేఘమను పెద్దసెల్లకాఁగును, జలమాఁగన్ = ఉదకములనాపుటకై, పి...బు - పిడుగు = అశనియను, ఉక్కు = లోహముయొక్క, జాత్యపు = సజాతీయమైన, అయస్కాంతంబు = సూదంటుఱాతియొక్క, అత్తున్కన్ = అశకలమును, లోపలన్ = అంతర్భాగమందు, చూపన్ = అతికింపఁగా, మ...మున్ - మహిమీఁది = భూమండలముమీఁద నున్న, లోహరజమున్ = ఉక్కుపొడి, పైన్ = పైకి, పర్వెన్ = ఎగసి వ్యాపించెనో, నాన్ = అనునట్లు, వాత్యలన్ = సుడిగాడ్పులచేత, ప్రాగ్దావమషుల్ ప్రాగ్దావ = మొదలిదైన కార్చిచ్చులయొక్క, మషుల్ = బూడిదలు, మొగిల్ = మేఘము, మొదలన్ = ప్రప్రథమమందు, గ్రద్దంతై = గ్రద్దంతపరిమాణముగలదై, దివిన్ = అంతరిక్షమందు, పర్వినన్ = వ్యాపింపఁగా, లేచెన్ = ఎగసెను.

తా. తొల్దొల్త మేఘము గృధ్రమాత్రమై యంతరిక్షమున నుండునప్పుడు భూమియందున్న కార్చిచ్చుల మషీసమూహములు సుడిగాడ్పులచే నెగురఁగొట్టఁబడి పై కెగసి యందున్న స్వల్పమేఘమును గలయునపుడు పర్జన్యుం డను కమ్మరవాఁడు సూర్యుఁ

1. లేచినన్.

డసుళోలిమియందు మేఘమను నీళ్లకాఁగును నీరు కాఱకుండుటకై పిడుగుకన్నకు సజాతి యైన సూదంటుఱాతి తునుకలు లోపల నతుకఁబెట్టఁగాఁ బుడమియందున్న లోహరజః పుంజములన్నియుఁ బయికి నెగసి యామేఘము నావరించి వృద్ధిఁబొందించునట్లుండెను. రూపకోత్థాపితమైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. ఇలకు డిగి చుట్టిచుట్టి దుమ్మెత్తి యెగసి
పోయి తమము ముంచుసుడిగాలిపుష్కరముల
గడలి నభ్రకలభము లార్చెఁ ధరణి
నభ్రకరిశిక్ష దివి గాంచినట్టికరణి. 81

టీ. ఇలకుడిగి = భూమికిదిగి, చుట్టిచుట్టి = గిరగిరందిరిగి, దుమ్మెత్తి = ధూళిని గ్రహించి. ఎగసి = మీఁదికెగిరిపోయి, తమక్ = తమ్మును (అనఁగా మేఘములనుట), ముంచు=కప్పుచున్న, సుడిగాలి = తిరుగుడుపాయువును, పుష్కరములక్ = తొండపు కొనలచేత, అ...ల్-అభ్ర = మేఘములనియెడు, కలభముల్ = ఏనుఁగుగున్నలు, కడలి నీరు = సముద్రమునఁ బానముఁజేసియున్న నీటిని, దివిక్ = అంతరిక్షమందు, ధరణిక్ = భూమియందు, గ్రాసెక్ = వెళ్ళఁజల్లెను, అభ్రకరి = ఐరావతముయొక్క, శిక్షక్ = నేర్పుటను, కాంచినట్టికరణిక్=పొందెనోయన్నట్లు, ధరణిక్=భూమియందు, గ్రాసెక్= వెడల నుమిసెను.

తా. లోకమునం దేనుఁగులు దొండముల కొనలచేత దుమ్మెత్తి పైకిఁజల్లుటయును నీటిని బీల్చి మరల వెళ్ళఁజిమ్ముటయును బ్రసిద్ధముగావున. మేఘము లనునేనుఁగుగున్నలు భూమియందు లేచిన సుడిగాడ్పు లనుతుండములచేత సముద్రోదకమును పానముఁజేసి యైరావతముయొక్క సాహచర్యముచేత నంతరిక్షమం దభ్యాసముఁజేసిన విద్యచేతనో యన్నట్లు మరల వెళ్ళఁజిమ్మెను. ఇది రూపకోత్థాపితమైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. కృతపయఃపాననవమేఘపృథుకములకు
రాలె నొయ్యన వడగండ్లపాలపండ్లు
మఱి బలాకాద్విజాళిసంప్రాప్తి గలిగెఁ
బెరుఁగ బెరుఁగంగ ధ్వనియు గంభీరమయ్యె. 82

టీ. కృ...కక్-కృత = చేయఁబడిన, పయః = ఉదకములను క్షీరములయొక్క, 'పయఃపానీయ దుగ్ధయోః' యని రత్నమాల. పాన = త్రాగుటగలిగినట్టి, నవ = క్రొత్త లైన, మేఘ = మొయిళ్ళనియెడు, పృథుకములకుక్ = పసిబిడ్డలకు, 'పృథుకశ్శాబకశ్శిశుః' అని యమరము. ఒయ్యనక్ = మెల్లమెల్లఁగా, వడగండ్లపాలపండ్లు = వర్షోపలములను బాల్యదంతములు, రాలెక్ = పడెను, మఱి = వెనుకను, బలాకా = కొంగలనియెడు,

ద్విజాళి = పలువరుసయొక్క, సంప్రాప్తి = ప్రాప్తించుట, కలిగెన్ = సంభవించెను. పెరుఁగఁబెరుఁగంగన్ = నానాఁట వృద్ధిఁబొందఁగా, ధ్వనియు = శబ్దమును, గంభీర మయ్యెన్ = మిగుల నతిశయించెను.

తా. స్తన్యపానముఁజేయు పసిబిడ్డలకు మెల్ల మెల్లనఁ బాలపండ్లు రాలి, మరల పండ్లు మొలవఁగా నానాఁట వృద్ధిఁబొంది స్వరమతిశయించున ట్లుదకపానము గల నూతన జలధరములకు వడగండ్లను బాల్యదాతములు రాలి, పిమ్మటఁ గొంగలను దంత పఙ్క్తి గ్రక్కమముగా వృద్ధిఁజెందఁగా గంభీరధ్వని యతిశయిల్లెను. శ్లేషానుప్రాణిత రూపకాలంకారము.

మ. తనతోయంబినరశ్ము లెత్త నిల వాతత్యాగరేణుమూర్తి స్నహేం
ద్రునకుం జెప్పఁగ ముచ్చుఁ బట్ట దివమందిదున్ విల్లుఘటింపన్ భయం
బున తద్రశ్మిసహస్రము న్వేస డిగెంబో బోడాఁగి
వ ననంధారలు దోఁచె మించు వెలిఁగింప న్మబ్బుల న్వెల్లిపైన్. 83

టీ. ఇల=భూమి, త...బు-తన = తనయొక్క, తోయంబు=నీటిని, (తోయమను శబ్దము దేశ్యమగుటవలన ముఖ్యవస్తువును బోధించుచున్నది గాన శ్రేష్ఠమైనపదార్థమనుట.) ఇనరశ్ములు = సూర్యకిరణములు, ఎత్తన్=అపహరింపఁగా, వా...త్తిన్-వాత్యా=సుడిగాలి వలన నెగసిపట్టి, రేణు=పరాగరూపము గల, మూర్తిన్=శరీరముచేత, మహేంద్రునకున్= దేవేంద్రునకు, చెప్పఁగన్ = ఎఱిఁగింపఁగా, ఆయింద్రుండు, ముచ్చున్ = దొంగను, పట్టన్=పట్టుటకై, దివమందున్ = అంతరిక్షమందు, విల్లుఘటింపన్=ధనుస్సును బూనఁగా, భయంబునన్ = భీతిచేత, త ద్ర శ్మి...ముళ్-తత్=ఆ సూర్యునియొక్క, రశ్మి=కిరణముల యొక్క, సహస్రమున్ = వేయియు, వనన్ = వేగముచేత, డాఁగి = కానరాకయుండి, వే = త్వరితముగా, వెల్లిపైన్ = ప్రవాహముమీఁద, తుమ్మరింపన్ = వర్షించుటకు, డిగెంబో = దిగెను గాఁబోలు, అనన్ = అనునట్లు, మించు = మెఱుపు, వెలిఁగింపన్ = (కనుపించునట్లు) వెలుఁగుచేయఁగా, మబ్బులన్ = మేఘములయందు, ధారలు = నీటి ధారలు, తోఁచెన్ = కనఁబడెను.

తా. భూమి తనయుదకము లనుముఖ్యవస్తువులను సూర్యకిరణములు హరించి కొనిపోయిన పని సుడిగాలిచే రేపఁబడిన పరాగరూపమును దాల్చి యింద్రునితో మొఱపెట్ట నాయింద్రుఁ డంతరిక్షమం దాదొంగలనుబట్టుటకై తనధనుస్సును గనుపఱుపఁగా నందులకు భయమంది సహస్రకిరణములు నేకకాలమందు వానిం గుమ్మరింప నుద్యమించినవో యనునట్లు మేఘములనుండి వచ్చు నుదకధారలు మెఱపుల వెలుంగునఁ గానవచ్చుచుండెను. అలం. ఉ...

చ. తొలితొలివచ్చుధారల కెదుర్కొని తచ్చటఁ దీఁగెచుట్టుగా
నలముచు ధాత్రి లేచి పొలుపారె మలీమసబాష్పవల్లు ల
త్తొలితొలి ధారకే వెఱచి తోనె ఘనౌఘము వానకాళ్ళకుం
బలరిపుఁ డాలయాభ్రముల భంగినె సంకెల లూన్చెనో యనన్. 84

టీ. తొలితొలివచ్చు = ముందుముందుగవచ్చుచున్న, ధారలకున్ = నీటిధారలకు, ఎదుర్కొని = ఎదిరించి, తచ్చటన్ = ఆధారాసమూహమును, తీఁగెచుట్టుగాన్ = లతాపరివేష్టన మున్నట్లుగా, అలముచున్ = చుట్టుకొనుచు, ధాత్రిన్ = భూమియందు, లేచి = ఉత్థితమై, మ...లు-మలీమస = నల్లనైన, బాష్ప = పొగలయొక్క, వల్లులు = తీఁగెలు, బలరిపుఁడు = ఇంద్రుఁడు, అత్తొలితొలిధారకే = మొదుముందుగురిసినయుదకధారకే, వెఱచి = మిగుల వర్షించు నని జంకి, తోనె = వెంబడినే, ఘ...కున్ - ఘనౌఘము = మేఘ సమూహముయొక్క, వానకాళ్లకున్ = ధారలను పాదములకు, ఆ = ప్రసిద్ధమయిన, లయ = ప్రళయకాలమందలి, అభ్రములభంగినె = పుష్కలావర్తాది మేఘములకు బలె, సంకెలలు = నిగళబంధములు, ఊన్చెనో యనన్ = ఒనర్చెనోయన్నట్లు, పొలుపారెన్ = ఒప్పుచుండెను. ని. 'సమిలి ర్మండలీ [illegible] పటలీ [illegible], [illegible] బాష్ప [illegible]', అని 'వల్లితు ప్రసతి ర్లతా' అని యంతట నమరము.

తా. నేలమీఁదఁ జినుకులు రాలఁగానే యందున్న వేఁడిమి పొగరూపమై పైకెగయుట ప్రసిద్ధము గావున ముందు ముందు వర్షించు నుదకధారలచే గ్రీష్మాతపతప్తమైనభూమియొక్కపొగతీఁగ లాధారల నెదుర్కొనుచుండ దేవేంద్రుఁ డందు తొలుదొల్తఁ బడినయుదకధారలను వెఱచి ముందు విశేషముగా వర్షించునన్న శంక చేసి మున్ను ప్రళయకాలమేఘములైన పుష్కలావర్తాదులను నిర్బంధించినవిధమున నీమబ్బులకును సంకెలలు దగిలించెనో యన్నట్లొప్పుచుండెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఉ. ఎడపక మున్ను మింటిపయి నేతగులంబును లేమి మూకతన్
*వెడ లెడుచోఁ గఠోరఘనబృందము లడ్డమువడ్డ వానిమే
యిడియ జవోష్మఁ బొరెడునిప్పిందులదట్టపుబండికండ్లచ
ప్పుడుగతి మ్రోసె రేవగలు భూరిభయంకరగర్జ లత్తఱిన్. 85

టీ. ఎడపక = ఎడతెగక, మింటిపయిన్ = ఆకాశమందు, మున్ను = వర్షాకాలమునకుఁ బూర్వమందు, ఏతగులంబును లేమి = ఏ ప్రతిబంధమును లేని కారణమున, మూక

---

* వెడలెఁ గఠోరమేఘములు వేమరు లడ్డము వడ్డ.

[illegible] దట్టమైన, [illegible] = నిరోధకమై, [illegible] ప్రావిడ [illegible] = కలు [illegible] = [illegible] = [illegible], భూ...[illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], ఆ[illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible].

తా. [illegible] కాలమునను [illegible] మేలాటి ప్రతి బంధము లేనికా [illegible] నిర్మలమైన [illegible] వానికాలము [illegible] గురియుచున్న [illegible] యొక్క [illegible] లుతిమెను. [illegible] ఉత్ప్రేక్ష.

చ. దినముల వెంబడిం జడనిధిన్ మును గ్రోలిన నీరిలోనఁ బే
రిన లవణంపుఘుట్టముల నిర్మ్యక్కై [illegible] దావము ల్ద్రవు
ల్గొని పెటిలించునార్భటులో యనఁగా సతటిద్భయంకర
స్తనితములన్ సృజించె నతిసాంద్రఘనాఘనగర్భగోళముల్. [illegible]

టీ. దినములవెంబడిన్ = దినాలవరుసను, జడనిధిన్ = సముద్రమందు, మును గ్రోలిననీరిలోనన్ = మున్ను ద్రావిన యుదకములోపల, పే...లన్ - పేరినన్ = ఘనీభవించిన, లవణపుఘుట్టములన్ = ఉప్పుబిళ్లలను, దృ...ల్ - దృప్యత్ = అతిశయించినట్టి, ఇరమ్మద = మేఘజ్యోతి యనెడు, దావముల్ = కార్చిచ్చులు, ద్రవుల్గొని = అంటుకొని, పె...లో అనఁగాన్ - పెటిలించు = పెట్లునట్లుగఁ జేయునట్టి, ఆర్భటులో యనఁగాన్ = ధ్వనులో యన్నట్టు, స...లన్ - సతటిద్భయంకర = మెఱుపులతోఁగూడి భయంకరములైన, స్తనితములన్ = ఉఱుములను, అతి...ల్ - అతిసాంద్ర = మిగుల దట్టమైన, ఘనాఘన = వానకాలపు మొయిళ్ళయొక్క, గర్భగోళముల్ = ఉదరప్రదేశములు, సృజించెన్ = కావించెను. 'వర్షుకాబ్దో ఘనాఘనః' యని యమరము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. మేఘములు నానాఁట సముద్రమందుఁ ద్రావిన నీరు లోపలఁ జేరి యుప్పు బిళ్ళలు కాఁగా వానిని మేఘాగ్నులు దహింపఁ నందుఁ బుట్టిన పెటపెటధ్వనులో యన్నట్లు మించులచేత భయంకరములై యున్న యుఱుము లామేఘములయం దొప్పు చుండెను.

మ. ఇనరశ్ముల్ తృష వార్ధిఁ జేరి జల మొక్కింతాన నాత్మోష్మఁ జూ
య్యన వెంటన్ బొగముంచికో నెగసి వాతాఘూర్ణితత్సంధులం
గన నౌచుం గళదశ్రులై వడఁకు రేఖం దిక్తటప్రోత్థిత
స్తనయిత్నుచ్ఛటఁ జంచలల్ మెఱసె నాసారంబు దోరంబుగన్. 87

టీ. ఇనరశ్ముల్ = సూర్యకిరణములు, తృషక్ = దప్పిచేత, వార్ధిక్ చేరి = సముద్రమును బొంది, జలము ఒక్కింత ఆనక్ = ఉదకమును గొంచెము పానముచేయఁగా, వెంటక్ = వెంటనే, ఆత్మోష్మక్ = స్వకీయమైన యుబ్బచేత, చుయ్యనక్ = చుయ్యిమని ధ్వని పెట్టఁగా, పొగముంచికోక్ = పొగ ముసుగుపూనఁగా, ఎగసి = అంతరిక్షమునకెగసి, వా...లక్-వాత = గాలిచేత, ఆఘూర్ణిత = కదలింపఁబడిన, తత్సంధులక్ = ఆయబ్బ యొక్క సందులయందు, కనదౌచుక్ = అగపడుచు, గ...లు ఐ-గళత్ = జారుచున్నట్టి, అశ్రులై = కన్నీళ్లు గలవై (పడ దగినప్పుడు కన్నుల నీరు గారుట ప్రసిద్ధము.) వడఁకు రేఖక్ = కంపించుచున్నవిధమున, ది...టక్ - దిక్తట = దిగంతములయందు, ప్రోత్థిత = పుట్టినట్టి, స్తనయిత్నుచ్ఛటక్ = మొయిళ్ళగుమియందు, ఆసారంబు = ముసురువాన. తోరంబుగక్ = అతిశయించఁగా, చంచలల్ = మెఱుపులు, మెఱసెక్ = వెలిఁగెను. ని. 'స్తనయిత్నుః బలాహకః, ధారాసంపాత ఆసారః చఞ్చలా చపలాపిచ' యని యంతట నమరము.

తా. సూర్యుని కిరణాంశము లగు మేఘములు సముద్రోదకమును నీల్చుతఱిఁ దమయొక్క యూష్మముచేతఁ జుయ్యిమని శబ్దించుచుండ, వెంటనే పొగ చుట్టి కొన్నందునఁ బైకెగసి వాయువుచేఁ గదలింపఁబడినసందులందు, దమయందుఁ గాన వచ్చుచుఁ గారుచున్నకన్నీరు గలవై కంపించుచున్నట్లున్న మెఱుపులు దిగంతముల యందు జనించిన మేఘములయందు జడివాన గురియుచుండఁగాఁ బ్రకాశించెను.

మ. ఇలకుం గల్గినజీవనంబుల నిజానిష్టోగ్రమార్తాండమం
డల మానం దనవైరివైరి సఖుఁ డౌటం దప్రవిం బిల్చి య
య్యల కొక్కుమ్మడిఁ గుమ్మరింపఁ దగుఁ దానెంతైన నంతైనమం
డలముల్ రాహువుపాసంగఁదాల్చుగతి మింటం బర్వె[1] నీలాభ్రముల్.

టీ. ఇలకుక్ = భూమికి, క...లక్-కల్గిన = ఉన్నటువంటి, జీవనంబులక్ = ఉదకములను, ని...ము-నిజ = రాహువునకు, అనిష్ట = శత్రువైన, ఉగ్ర = తీక్ష్ణమైన, మార్తాండమండలము = సూర్యుని బింబము, ఆనక్ = పానము సేయఁగా, అపహరింపఁగా, త...రి-తన = తనయొక్క, వైరివైరి = పగవాని పగవాఁడు, సఖుఁడౌటక్ = మిత్త్రుఁడగుట

1. గాలాభ్రముల్. 2. వదలి.

చేతను, (అనఁగా లోకమందుఁ దనశత్రునిశత్రువు దనకు మిత్త్రుఁడౌట ప్రసిద్ధముగాన భూమియందున్న జలముల నపహరించిన సూర్యునకు శత్రువైన రాహువునకును భూమికిని మైత్త్రి యనుట.) తద్రవిన్ = ఆసూర్యుని, పీల్చి = కొట్టుకొని, (ముందు సూర్యుఁడు హరించిన యుదకములను మరల నాకర్షించి యనుట.) అయ్యిలకున్ = ఆభూమికి, ఒక్కఒక్కడన్ = ఒకపర్యాయమే, సమ్మతింపన్ = కురియుటకు, తాన్ = ఆరాహువు, ఎంతైనన్=ఎంతటియాకృతిగలవాఁడైనను, తగున్=సమర్థుఁడగునో, అంతైనమండలమున్ = అంతటఁ బెరుఁగుచున్న బింబమును, రాహు = సైంహికేయుఁడు, పొసంగన్ = సరిపడునట్లు, తాల్చునట్లెన్ = ధారణ మొనరించెనో యన్నట్లు, నీలాభ్రముల్ = నల్లమబ్బులు, మింటన్ = ఆకాశమందు, పర్వెన్ = వ్యాపించెను.

తా. ఆకాశమం దంతట వ్యాపించియున్న నల్లమబ్బులను జూడఁగా భూమి తనజలములను సూర్యుఁడు పానముఁజేసి హరింపఁగా వానిని మరల రప్పించుకొనవలయు నన్న యభిప్రాయముతోఁ సూర్యునకు విరోధియైన రాహువుతోఁ జెప్ప నతఁడు భూమికి మిత్త్రుఁడౌటంజేసి యాసూర్యకిరణములయం దున్న యుదకములను గ్రహించి వర్షించుట కుద్యమించి తగుకీతిఁ దాల్చిన మండలమో యన్నట్లుండెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. పుట్ట [2]వెడలి నభోభిత్తిఁ బట్టుశక్ర
కార్ముకపుఁ బెద్ద పలువన్నెకట్లజెఱ్ఱి
యైన నడచెడు కాళ్ళగుంపనఁగ గాలిఁ
గారొక్కని దిగంతముల వానకాళ్లు నడచె. 89

టీ. పుట్టవెడలి = వల్మీకమునుండి బయలుదేఱి, శ్లో. 'వల్మీకాగ్రాత్ప్రభవతి ధనుః ఖండ మాఖండలస్య' యని కాళిదాస ప్రయోగము. నభోభిత్తిన్ = ఆకాశమని యెడుగోడను, ప...డి-పట్టు = అవలంబించునట్టి, శక్రకార్ముకపు=ఇంద్రధనుస్సనియెడు, పెద్ద = గొప్పదైన, పలువన్నె = నానావర్ణములుగల, కట్లజెఱ్ఱిది = కట్లుగలశతపది సంబంధి, ఐన, న...పు-నడచెడు = చనుచున్నట్టి, కాళ్లగుంపు అనఁగన్ = పాదముల చాళ్లనునట్లు, గాలిన్ = వాయువుచేత, కారొక్కని = నల్లనివై, వానకాళ్లు=వర్షధారలు, దిగంతములన్ = దిక్తటములయందు, నడచెన్ = ప్రవర్తించెను.

తా. వల్మీకమునుండి వెడలి యాకాశ మనుగోడ నాశ్రయించి నడచుచున్న యింద్రధను స్సనియెడు బహువిధముల వన్నెలు గల కట్లు గలిగియున్న జెఱ్ఱికాళ్ళో యనునట్లు నలుగడలయందును వర్షధారలు కానఁబడెను. అలం. రూపకోత్థాపిత మయిన యుత్ప్రేక్ష.

చ. ఒకచినుకున్ సస్యయగు ౹ నుర్వికి డిగ్గఁగ నీవు మూఁగి చా
తకము లటంచు లోఁ గనలి ౹ దట్టముగా నలమేఘుఁ డాడుచుం
డక చన నూఁదఁగాఁ దొరఁగు ౹ నాళపుటుండలు వోలె రాలెఁ ద
క్కక పడు వర్షధారల ముఖస్థములై కరకానికాయముల్. 90

టీ. ఒకచినుకున్ = ఒక్కబిందువునుకూడ, సస్య = పయిరులతోఁగూడినది, అగు ఉర్వికిన్ = ఐనభూమికి, చాతకములు = వానకోయిలలు, మూఁగి = చుట్టుకొని, డిగ్గక నీవు = జాఱనీయవు (తామే వర్షబిందువుల నన్నిటిని పానము చేయుదు) అటంచున్ = ఈలాగనుచును, అల = ప్రసిద్ధుఁడైన, మేఘుఁడు = జలధరుఁడు, లోన్ = లోపలను, కనలి = కోపించి, దట్టముగాన్ = నిబిడముగా, ఆడుచుండక = సంచరింపక, చనన్ = పోవునట్లు, ఊఁదఁగాన్ = వెళ్ళనూఁదఁగా, తొరఁగు = పడుచున్న, నాళపుటుండలు వోలెన్ = గ్రోవియందుంచియుండలవలెను, (లోకమునఁ బిట్టలు పట్టువారు నోటిలో నుండలు వేసికొని గొట్టముతో వానిఁ బిట్టలపైఁ బడునట్లూఁదుట ప్రసిద్ధము గానఁ బ్రయోగించినాఁడు.) కరకానికాయముల్ = వడగండ్లరాసులు, తక్కక = ఎడతెగక, పడు=పతనమగుచున్న, వర్షధారల = వానకాళ్ళయొక్క, ముఖస్థములై = అగ్రములయందున్నవై, రాలెన్=పడెను. శ్లో. 'సర్వం ... చాతకానా' మని యున్న ప్రకారము భూసంస్పృష్టజలము చాతకములకు రోగహేతువుగాన నంతరాళముననే గ్రహించుట ప్రసిద్ధము.

తా. చాతకపక్షు లొకబిందువునైనను సస్యములతోఁ గూడిన భూమియందుఁ బడనీక నడుమనే పానముజేసి గుంపై యాడుచుండం జూచి మేఘుఁ డాత్మలోఁ గోపించి యాచాతకపక్షులను వెళ్లఁగొట్టుటకై పిట్టలం బట్టువాఁడు నోటనుంచినయుండలను గొట్టముద్వారమున వెళ్లఁగొట్టుచుండునను నాతఁడు యుపయోగించు నాళపుటుండలో యను నట్లు నిరంతరవర్షధారాముఖమున వడగండ్లు పడెను.

సీ. ఎలగోలుజల్లుము ౹ న్వెళవెళ నేటవా
ల్పడి గాలి నట్టిండ్లఁ ౹ దడిపి చనఁగ;
నట్టి తో వడగండ్ల ౹ కట్టావులు దుమారు
మూవులు రేఁచి రెంకెడవదియుఁ జన
వఱి మూఁడవది నిల్చి ౹ మెఱసి బిట్టుఱిమి శీ
కరవారిసృష్టిఁ జీఁకటిగ నలమ
నుయ్యాలచేరుల ౹ యోజఁ బైపైఁ వెండి
జల్లుపై జల్లు పె ౹ ల్లల్లుకొనఁగ

తే. భూభిదాపాది దుర్భరాంభోభరంపు
వడి మరుజ్ఝంఝ దెరలక కడవ వంచి
నట్లు హోరని ధారౌఘ మైక్య మొంది
మిన్ను మన్నును నొకటిగా వృష్టి బలిసె. 91

టీ. ఎలగోలుజల్లు = మొదటవచ్చినవానజల్లు, మున్ = ప్రథమమందు, పెళపెళన్ = పెళపెళధ్వనితో, ఏటవాల్పిడి = సొంపుగా వాలి, గాలిన్ = వాయువుచేత, నట్టిండ్లన్ = గృహమధ్యభూములను, తడిపి = నాన్చి, చనఁగన్ = పోఁగా, అట్టె = ఆప్రకారమే, తోన్ = వెంబడిగానే, వడగండ్ల = వర్షోపలములయొక్క, కట్లాపులు = కావిరులు, దుమారము = పరాగమును, అవులు = ఉబ్బులను, రేఁచి = ఎగురఁజేసి, రెండవదియున్ = రెండవదియైనజల్లును, చనన్ = పోఁగా, మఱి = పిమ్మట, మూఁడవది = తృతీయమైన వానజల్లు, నిల్చి = నిలువఁబడి, మెఱసి = మించులను వెలిఁగించి, బిట్టుఱిమి = మిగుల గర్జించి, శీకర = తుంపరలతోఁగూడిన, వారిన్ = ఉదకముచేత, సృష్టిన్ = ప్రపంచమును, చీకటిగ నలమన్ = అంధకారమగునట్లు చుట్టుకొనఁగా, ఉయ్యెలచేరులమోజన్ = డోలయొక్కగొలుసులవలెను, పైపైన్ = మీఁదమీఁదను, (వెంటవెంట నను.) వెండి = మఱియును, జల్లుపైన్ = వర్షముమీఁదను, జల్లు = వర్షము, పెల్లు = అతిశయముగ, కల్లుకొనఁగాన్ = క్రమ్ముకోఁగా, భూ...న్ - భూభిదాపాది - భూ = భూమియొక్క, భిదా = భేదమును, ఆపాది = ప్రతిపాదించుచున్న, దుర్భర = భరింపశక్యము గాని, అంభోభరంపు = ఉదకాతిశయముయొక్క, వడిన్ = వేగముచేతను, మరుజ్ఝంఝన్ = జంఝామారుతముచేతను, 'ఝంఝా స్యా త్సస్వవృష్టికః' యని యమరము. తెరలక = తెమలక, కడవ వంచినట్లు= బానఁ గ్రుమ్మరించినట్లైనను, హోరని = హోరుమనుధ్వనితోఁగూడి, ధారౌఘము = ధారాసమూహము, ఐక్యమొంది = ఏకీభవించి, మిన్నుమన్నునొకటిగా = ఆకాశభూములు రెండునొక్కటి యగునట్లు, వృష్టి = వర్షము, బలిసెన్ = వృద్ధిఁబొందెను.

తా. పెళపెళధ్వనితో మొదటి జల్లేటవాలుగా వచ్చి గాలిచే గుమ్మములనుండి లోనికిఁ జొచ్చి నట్టిల్లు దడిపి చనఁగా వెంటనే రెండవజల్లు వచ్చి వేఁడిపొగలు, ధూళిపొగలు రేఁపి చనఁగా మూఁడవజల్లు వచ్చి కొంతసే పాఁగి యుఱుములతో మెఱుపులతోఁ దుంపరలతో నంధకారబాధుర మొనర్చి చనఁగా నటుపైని జల్లుపై జల్లు వచ్చి కాఁదుక్రమ్మి దుర్భరవర్షాజలవేశమునకుఁదోడు ఝంఝామారుతము రాఁగా భూమ్యాకాశము లేకమగునట్లు హోరుమనుధ్వనితో విడువకుండఁగ నేకధారగాఁ గడవలతో నీరుపోసినట్లు వర్ష మధికమయ్యెను.

మ. అలపర్జన్యుఁడు కేకిపాత్రములగుంఫ నాడించుచో మేఘమం
డలపుర్ మద్దెల గ్రుంగ లేవను మరున్మార్దంగికుం డర్థి నె
త్తలలి న్నేలకు వ్రాలుచు న్నెగయుచుం [1]దా రాడున త్తెల్లజ
ల్లులుఁ గెంగుచ్చులు నయ్యె ధారలును దళ్లోలేంద్రగోపంబులున్.

టీ. అలపర్జన్యుఁడు = ఆ యింద్రుఁడు, కే...ఫు - కేకి = మయూరములనియెడు, పాత్రములన్ = నటులయొక్క, గుంఫు = సమూహమును, ఆడించు చోన్ = నాట్యమాడించుచుండఁగా, మరున్మార్దంగికుండు = వాయువనెడు (మద్దెల గ్రుంగ [illegible]) మద్దెలకాఁడు, లలిన్ = విలాసముగా, అర్థిన్ = ప్రియముతో, మేఘమండలపుర్ మద్దెల = మబ్బుల [illegible]పను మృదంగము, గ్రుంగన్ = [illegible]గా, లేవను = ఉద్ధితము కాఁగా, ఎత్తన్ = పైకెత్తఁగా, ధారలును = ఉదకధారలును, నేలకున్ = భూమికి, వ్రాలుచున్ = [illegible]గుచును, ఎగయుచున్ = మీఁదికి నెగయుచును, తా...లున్ - తారాడు = జీరాడు చున్న, ఆ త్తెల్లజల్లులున్ = ఆ ధవళమైన జాలరులును, దళ్లోలే ఇంద్రగోపంబులున్ - [illegible]త్ = ఆ [illegible]ధారలయందు, లోల = చలించుచున్న, 'చల్లో[illegible]చలాచల' మని [illegible]మరము. ఇంద్రగోపంబులున్ = ఆర్ద్రపురుగులును, కెంగుచ్చులన్ = ఎఱ్ఱనికుచ్చు లను, అయ్యెన్ = ఆయెను. [illegible]

తా. అట్లు మేఘము [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]గుపర్జన్యుఁడు [illegible]యూరము లనునటుల నాడించు[illegible] [illegible] మృదంగములుగా, [illegible]యువు మద్దెల [illegible]యించు[illegible]గా, జలధారలు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]న్న [illegible]గులు గెంపుచ్చులు [illegible]ట్టెను.

ఉ. ఓహరిసాహరిం బ్రథమ మొల్కెడుధారల గాఢ్పు లేటవా
ల్గా హతి నీడ్చి వీఁగు ప్రజలం గలఁప న్మొగు లొందె నంబుభృ
ద్వాహచలద్రథత్వము మొగిన మెఱుఁగన్ ధ్వజ మెక్క నౌటగా
నాహ్లాదనం జెలంగుజన త మాంతము నూళ్ళకుఁ బోవ రామియున్.

టీ. ఓహరిసాహరిన్ = అవిచ్ఛిన్నముగా, ప్రథమము = ము[illegible]గా, ఒల్కెడు [illegible]రలన్ = కురియుచున్న నీటిధారలను, గాఢ్పులు = [illegible]పులు, హతిన్ = [illegible]యొక్క కొట్టుచేత, ఏటవాల్గాన్ = చేటచేయ్యుగా, ఈడ్చి = ఆకర్షించి, వీఁగు [illegible]జలన్ = మఱుగులయందు దాఁగినజనులను, కలఁపన్ = చెదరిపోవునట్లు పెట్టఁగా, [illegible]గులు = మేఘము, అం...ము-అంబుభృద్వాహ = దేవేంద్రునకు, 'తురాషాణ్మే ఘ

1. తారాడు నత్తెల్లజల్లులకున్ గుచ్చులు.

వాహినః' యని యమరము. చలత్ప్రగత్వము-చలత్=కదలుచున్న, రగత్వము=స్యందనభావమును, బొందెన్ = పొందెను, ఈజన మింతయుఁ దేల వెళ్లక నిల్చియుండె ననుశంకను వారించుచున్నాఁడు.—మొనల్ = తొలుత, మెఱుఁగన్ ధ్వజము = మించనిమొదు టెక్కెము, ఎక్కనాటుగాన్ = ఆరోహణము చేయుఁగా, ఆహవనన్ = ఆధ్వజారోహణ సమయమందు, చెలంగుజనము = ఉన్నప్రజలు, ఆగ్రము = కడపటియును, 'అ[illegible] వ్యాప్తౌ సీమాగ్రే ధాతు[illegible]' యని యమరము. ఊళ్లనున్ = గ్రామములను, పోఁదగా మియ్యక్=పోఁగూడక యుండునటుల సమ్మతము, (గానవెలియుపటు కనుట.) నొంచె నని పూర్వముతో నన్వయము.

తా. ముందుగ నవిచ్ఛిన్నముగాఁ గురియుచున్న వర్షధారలను గాడ్పులు విసరుచున్న వేగముచేతఁ జేటచేర్పుగా లాగి, మఱుఁగున దాఁగినట్టి ప్రజలను క్లేశపెట్టఁగా, మేఘము లింద్రుననుజ్ఞ జలప్రగతియుటను బొందెను. లోకమునం దున్నవాసులంతా ధ్వజారోహణకాలమునందున్న జనులు ధ్వజావరోహణమునకును నచ్చుటచే [illegible] ప్రసిద్ధము గాన, మించుపనిమొదు ధ్వజము నెత్తగానే వచ్చుటయున్న జనులు తొలఁగవలెను నుండిరో యన్నట్లు [illegible] లేకయున్నమువలెను [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] వర్షధారలు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

తే. మిగుల నామని బచ్చచాంపేయకముల
నమ్మి కడపళ్లఁ బము వైచినాఁడు మగుడ
నాసపడువారి నవ్విన క్రియ నల్ల విచ్చెఁ
గలయ మూతులు కేతకీగహనతతులు. 94

టీ. మిగులన్ = మిక్కిలియును, ఆమనిన్ = వసంతఋతువునందు, పచ్చచాంపేయకములన్ - పచ్చ = పసుపుపచ్చనిగల, చాంపేయకములన్ = సంపెఁగలను, 'భంపీరశ్చాంపేయ శ్చాంపేయో హేమపుష్పకః' యని యమరము. నమ్మి = నిశ్చయమని విశ్వసించి, కడపళ్లన్ = కడపటను, (పంచేంద్రియ నమును) పణమున్ = పందెమును, వైచి = పడవయిచి, నాఁడు = వర్షర్తువునందు, మగుడన్ = తిరిగియును, ఆసపడువారిన్ = ఆశించెడువారిని, నవ్వినట్లు = పరిహసించినట్లు, అల్లన్ = మెల్లఁగా, కేతకీగహనతతులు= మొగలితోఁటవరుసలు, కలయన్ = అంతటను, మూతులు = ముఖములు, విచ్చెన్ = వికసించెను.

తా. ఆ వర్షర్తువం దంతట వికసించియున్న మొగలిపువ్వులను జూడఁగా వసంత ఋతువునందుఁ బ్రబలియున్న సంపంగిపువ్వులను నమ్మి తమ్ముఁ గడపట వేసి యిపుడాసఁ

సంగులు లేకపోవుటచేత మరల నపేక్షించుచున్న జనులకు జూచి నవ్వినట్లుండెను. ఆపత్తనమునందుఁ దోఁటలచుట్టును మొగలిపూవు లుండుట ప్రసిద్ధము గాన, గడపట వేసినట్లు వర్ణించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. అనయము నందనంబు దివియందున యుండి ప్రసూనవాసనల్
గని పఱతెంచిపోవు నలకారుమెఱుంగులె పోవ గాక చి
క్కెనొ నవగంధలుబ్ధభుజగీపరివేష్టన బా మొగిళ్లపిం
డునఁ జెలఁగెం బసిండితగడుం దెగడుం బురరేకుమొత్తముల్.

టీ. అనయము = ఎల్లప్పుడును, నందనంపు దివియందునె = నందనవనముతోడి యాకాశమునందే (స్వర్గమునందే), ఉండి = కాలముగడపి, ప్రసూనవాసనల్ = నందనోద్యాన కుసుమామోదములను, కని = పొంది, పఱతెంచిపోవు = (వర్షించుటకు భూమికి దిగివచ్చిన మేఘములతోడను) వచ్చి మరలిపోవుచున్నట్టి, అల = ప్రసిద్ధమైన, కారుమెఱుఁగులె = తొలకరిమెఱుపులె, నవ = ప్రత్యగ్రమైన, గంధ = పరిమళమునందు, 'గంధోగంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయోః' యని విశ్వము. లుబ్ధ = లోభపడుచున్న, భుజగీ = ఆడుపాములయొక్క, పరివేష్టనన్ = చుట్టుకొనుటచేతను, పోవరాక చిక్కెనో = చిక్కుపడి పట్టుపడెనో, గాక = అట్లుగాక, మొగిళ్లపిండునన్ = మొగిలి పొదలయందు, పసిండితగడున్ = బంగారురేకును, తెగడున్ = తిరస్కరించుచున్న, పువు రేకుమొత్తముల్ = పువ్వులరేకులసమూహము, చెలఁగెన్ = ప్రకాశించెను. సాపహ్నవోత్ప్రేక్ష వస్తూత్ప్రేక్ష.

తా. ఆ దేశమునందు సంచెలపరుసలనుండి మొగళ్లయందుఁ బొకర్లు పుటంగారు రేకులను మించు పువ్వులరేకులఁ జూడఁగా నాకాశమునందే యనవరతము నుండునందనోద్యానవనప్రసూన పరిమళముల గ్రహించి సమయాంతరములగు మెఱుపులు వెంట వర్షించుటకై భూమికిదిగుచుండి మరల పోవుచున్న మెఱుపులా నవగంధమునందాసక్తములయిన స్త్రీసర్పములచేతఁ జుట్టఁబడి కదలుటకు శక్తిలేక నిలువఁబడియున్నవో యన్నట్లుండెను.

చ. బలుసెక నించువిల్లడుగుకవట్టినదే ఝుపు డాకుబూనిగెం
పులఁ ద్రిరుచిత్వ మూఁది మరుకముష్టి బిగం వపిఁ గ్రాయుమహాక్తికం
బులజడి [1]దీన నందఱకుఁ ఓ బో యిది యింద్రునిచేని పుట్టి రాఁ
గెలనమొ నాఁగ బో ల్వీలుజగిం గరకాస్త్రుతి నొ ప్పె మేఘముల్.

1. జూమనం దొరఁగుఁబో.

టీ. బలుసెకన్ = మిక్కుటమగువెట్టచేతను, (గ్రీష్మకాలమం దనుట.) ఇంచు విల్లు = చెఱకువిల్లు, అడుగువట్టినదే=భూమినిండ వేసినదే, (అనగా మొలువ వేసినదే యనుట.) ఇపుడు = ఈవర్షాకాలమందు, ఆకుబూదిగెంపులన్-ఆకు = పచ్చనియాకుల చేతఁ బసరువర్ణము, బూది = నడుమనుండు తెలుపు, కెంపులన్ = చెఱకున నుండెడియెఱుపును, వీనిచేత, త్రిరుచిత్వము = హరిత శ్వేత రక్తము లనియెడు త్రివిధకాంతులుఁ గలిగి యుంటను, ఊఁది = పొంది, మన్మథముష్టిబిగిన్ = మన్మథునిపిడికిటిబిగిచేతను, దివిన్ = ఆకసమునందు, మౌక్తికంబులజడి = ముత్యపువర్షము, గిరన్ = ఈ ధనుస్సును, త్రాయన్ = వెళ్లఁగ్రాయును, ఆం అనన్ పో = ఎల్లవారికిని పోన్నురుజుమీ, ఇది = ఈ ధనుస్సు, ఇంద్రునిదేని = ఇంద్రునిదైన పక్షమున, పుట్టరాఁగెలఁకెమొ = పుట్టలోనుండి మేలవచ్చెను, నాఁకన్ = అనునట్లుగా, పోలు = చూడఁబడిగిన, విలుజిగిన్ = ఇంద్రధనుః కాంతిచేత, కరకాస్రుతిన్ = వడగండ్లవానచేత, మేఘసము = మొయిళ్లు, ఒప్పెన్ = చెన్నొందెను.

తా. గ్రీష్మకాలమందు వెట్టచేత నిక్షుధనుస్సు నేలం బడియుండి యిప్పు డాకు బూది కెంపు లనియెడు మూఁడువర్ణములు గలిగిన మన్మథుముష్టిబిగిచే వెలుపలికి మౌక్తికముల వర్షించుచున్న దిసుమా! అట్లుగాక ఇంద్రునిదైన యీధనుస్సు పుట్టనుండి రావలసిననిమిత్త మేమని తోఁచఁజేయుచున్న యింద్రధనుఃకాంతితోఁ గూడిన వడగండ్లచేత మేఘము లొప్పుచుండెను. శుద్ధాపహ్నవానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. అతిజల మబ్ధిఁ గ్రోలె నితఁ డంతయు రా నతివృష్టిదోషమౌ
మితి నిపు డబ్దతం బరిణమించినతోయమె చాలుఁ బంట క
న్నతి నలధాత కట్ట గగనంబున వర్తులత స్సమంతతో
[1]వృత మగు సేతుమండలము శ్రీబరివేషము సుట్టె భానునిన్. 97

టీ. ఇతఁడు = ఈ సూర్యుఁడు, అబ్ధిన్ = సముద్రమందు, అతిజలము = మిక్కుట నీటిని, క్రోలెన్ = పానము సేసెను. అంతయున్ = పానముచేసిన యుదకమంతయును, రాన్ = వచ్చినపక్షమున, అతివృష్టిదోషమౌన్ = అతివృష్టిరూపమగు నీతిబాధ యగును, మితిన్ = తగుమాత్రముచేతను, ఇపుడు = ఈ సమయమందు, అబ్దతన్ = మేఘత్వముచేత, పరి...మె-పరిణమించిన = ఏర్పడిన, తోయమె = ఉదకమే, పంటకున్ = సస్యములు ఫలించుటకు, చాలున్ = సరిపోవును, అన్నతిన్ = అనునట్టితలంపుచేత, అలధాత = ఆ బ్రహ్మ, కట్టన్ = కట్టగట్టఁగా, గగనంబునన్ = ఆకాశమందు, వర్తులతన్ = వలయాకృతిచేతను, స...ము అగు - సమంతతః = అంతటను, వృతమగు =

1. వృతి యగు.

చుట్టుకొనియున్న, సేతుమండలము = మండలాకారముగు సేతువుయొక్క, శ్రీన్ = కాంతిచేత, పరివేషము = వరదగుడి, భానునిన్ = సూర్యుని, చుట్టెన్ = చుట్టుకొనెను.

తా. సూర్యుని జుట్టుకొని [illegible] పరివేషము [illegible] జూడఁగా [illegible] భానుఁడబ్ధియం [illegible] నుండు [illegible] యున్న [illegible] ఆలము [illegible] రూపమునఁ గుఱిసి [illegible] వత్సరప్రష్టిదోషము [illegible] మితముగ [illegible] సస్యములను [illegible] యని [illegible] చించి సూర్యునికిరణములు [illegible] ముల [illegible] మనుష్యు [illegible] నాసహస్ర [illegible] శుని బాధించెనో [illegible].

తే. గగనరంగస్థలంబున మిగులఁ బ్రౌఢి
మమునఁ గాళిక [1]నిల్చి కోలము నటింపఁ
బోరి మొగంబున రాలు నిప్పులన నంగ
గుంపులై రాలె మహి [2]నింద్రగోపతతులు. 98

టీ. గ...నన్ - గగన = ఆకాశమనియెడు, రంగస్థలంబునన్ = నాట్యభూమి యందు, మిగులన్ = మిక్కిలి, ప్రౌఢిమమునన్ = దిట్టతనముచేత, కాళిక = మబ్బులగుంపనెడి [illegible], 'కాళికా [illegible]' యని యమరము. నిల్చి = నిలువంబడి, కోలమునటింపన్ = నాట్యమునటింపఁగా, [illegible] కోలము = నల్లనివేషము ధరించి నాట్యము చేయుఁగా నని యర్థము.) పోరిన్ = అధికముగా, మొగంబునరాలు = ముఖమునుండి పడుచున్న, నిప్పులనంగన్ = అగ్నికణములో యన్నట్లు, ఇంద్రగోపతతులు = ఆర్ద్రపురుగులు, గుంపులై = మొత్తములై, మహిన్ = భూమియందు, రాలెన్ = పడెను. [illegible] ప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. ఆకాశమను నాట్యభూమియందు మిగుల నైపుణ్యముతో మబ్బులగుంపను కాళికాశక్తి నల్లనివేషము ధరించి నాట్యముచేయఁగా నామె మొగమునుండి రాలు [illegible]కణములో యన్నట్లింద్రగోపపురుగులు భూమిపై గుంపులుగఁ బడెను.

క. ద్యుమణికరాళి మొగుళ్లై
యమవస శశి గలయఁ గూర్చి హావనౌటయు న
య్యమృతపుబిందులె క్రమ్మఱ
నుమిసెడు ననవానఁ గరక లుడుగక రాలెన్. 99

టీ. ద్యు...ళి-ద్యుమణి = సూర్యునియొక్క, 'ద్యుమణిస్తరణిర్మిత్రః' యని యమరము. కరాళి = కిరణపఙ్క్తి, మొగుళ్లై = మేఘములై, అమవసన్ = అమావాస్య

---

1. నీలి. 2. నింద్రగోపకములు.

యందు, శశి=చంద్రునియొక్క, కలయక్=కలయికతోఁ గలియుటవలన, సూర్చి=అమృతబిందువు లను గూడఁబెట్టికొని, (చంద్రుం డమృతకిరణుం డగుట నిట్లనుట. అమావాస్యనాఁడు చంద్రసూర్యు లేకస్థానగతు లౌట ప్రసిద్ధము.) 'దర్శస్సూర్యేందుసంగమః' యని యమ రము. హరిదశ్వాటయుక్ = వెళరాఁగానే, అయ్యమృతబిందువులె = ఆయమృతకణములనే, క్రమ్మఱన్ = మఱల, ఉమిసెడు ననన్ = వెళ్లఁగ్రక్కుచున్నవో యన్నట్లు, వానన్ = వర్షముతోను, కరకలు = వడగండ్లు, ఉదంగగా, ఎడతెగక, రాలెన్ = పడెను.

తా. విచ్ఛిన్నముగా వర్షముతోఁ గూడ రాలుచున్న వడగండ్లు సూర్య కిరణములు ... యమావాస్య ... చంద్రునితోఁ గూడి గ్రహించి ... కూడఁ బెట్టికొన్న ... వెళ్లఁగ్రక్కు చున్నవో యన్నట్లుండెను.

చ. స్ఫురణ మొగుళ్లపైఁ దొలుతఁ బొల్చి జలస్రుతి నాఁడునాఁటికిం
గరఁగుచుఁ బుట్టుచుం దనుమణీకార్ముకరక్తము వెల్లఁ బెల్లఁగ
న్నురుగులు గట్టినట్టులు గనుంగొన [1]నయ్యె సురేంద్రగోపముల్
గరఁగినవింటియప్పసరుకై పడిఁ [2]దెట్టెలు పెట్టుపచ్చికన్. 100

టీ. స్ఫురణన్ = ప్రకాశముచేత, మొగిళ్లపైన్ = మేఘములమీఁద, మొద లన్ = ప్రథమమందు, పొల్చి = ఒప్పి, జ...తిన్ - జల=ఉదకముయొక్క, స్రుతిన్= స్రవణముచేతను, నాఁడునాఁటికిన్ = దినదినమునకు, కరఁగుచున్ = కరఁగిపోవుచు, పుట్టుచున్ = ఉత్పత్తియగుచు, ఉం... వెల్లన్ - ఉంగు=ఉన్నటువంటి, మణికార్ముక = ఇంద్రధనుస్సుయొక్క, రక్తము వెల్లన్ = ఆరుణ్యమంతయును, వెల్లన్ = వఱదయందు, కెన్నురుగులుగట్టినట్టులు = రక్తవర్ణములైన ఫేనము లయినట్లు, నుగొననయ్యెన్ = నూడ సొంపై యుండెను, కరఁగిన = ద్రవించి స్రవించిన, వింటియప్పసరుకై పడిన్ = ఆమణి ధనుస్సుయొక్క యూఁకుపచ్చవర్ణమువలె, తె...టన్ - తెట్టెలు పెట్టు = సాంద్రమగు పచ్చికన్ = పచ్చికయందు, సురేంద్రగోపముల్ = ఆర్ద్రపురుగులు, కనుంగొనన్ ఒప్పెన్ - అని క్రిందికి నన్వయము.

తా. ఇంద్రధనుస్సుయొక్క యెఱ్ఱఁదనమంతయు మొదట మేఘములపైఁ బ్రకా శించి జలపాతముచేఁ గ్రమక్రమముగఁ గరఁగుచుఁ బుట్టుచుఁ దుదను వఱదయం దెఱుపు రంగుగల నురుగులైనట్లు గనుపట్టఁజొచ్చెను. కరఁగిపోయినయింద్రధనుస్సుయొక్క యూఁకు పచ్చవర్ణమువలె నొప్పుపచ్చికయందు నార్ద్రపురుగులు ఎఱుపునురుగులవలె నొప్పెను.

1. నొప్పెఁ దదింద్రగోపముల్. 2. దెట్టువ గట్టుపచ్చికన్.

చ. పెళపెళ మబ్బు బిట్టులుము ♦ భీతి విదూరశిలాంకుర[1]చ్ఛటో
త్పులకినిగాఁ బ్రియుఁ బ్నిగుప ♦ వోవృహరి స్వడిఁ [2]గౌఁగిలింపఁగాఁ
వెలరి ధరిత్రి సోఁచుగరు[3] ♦ దాల్చినకే లనఁ గంకణంపుమ్రోఁ
తలఁ బులు జేల వండు పయిఁ ♦ దాల్చి నదు ల్వడిఁ బోచ్చె వారిధిన్.

టీ. మబ్బు = మేఘము, పెళపెళన్ = పెళపెళమని, బిట్టుఱుమన్ = [illegible]ముగా గర్జింపఁగా, భీతిన్ = భయముచేతను, వి...సిప- విదూరశిలా = వైదూర్యములయొక్క, [illegible] = [illegible]లయొక్క, [illegible] = సమూహముచేతను, (ఖల [illegible] వ్యాజ [illegible] నని యర్థము.) [illegible] = [illegible], పులకి[illegible]=రోమాంచము గలది[illegible], మేఘము [illegible] వైదూర్యాం[illegible] ప్రసిద్ధము. [illegible] 'వైదూర్యభూమిర్నవమేఘ శబ్ద[illegible]' అని [illegible] ప్రయోగము. ప్రియున్ = ఇష్టుఁడైనట్టియు, ని...[illegible] = ని[illegible]చున్న, హరిన్ = శ్రీకృష్ణస్వామిని, [illegible] = [illegible], [illegible] = ఆ[illegible], [illegible] = త్వర పడి, ధరిత్రి = [illegible], [illegible]...[illegible]-[illegible] = ప్రసరింపఁజేసినట్టి[illegible], గరుదాల్చిన = పులకాంకురితమైనట్టి, [illegible] = హస్తమోయన్నట్లు, [illegible]...[illegible] - కంకణంపు = కంకణపత్రము లనియెడు [illegible]లయములయొక్క (జా[illegible]వచనము.) మ్రోఁతలన్ = శబ్దముల చేతను, పులు = [illegible], [illegible]=[illegible]పైనుండునట్లు, [illegible]=[illegible], పయిన్ = మీఁదను, తాల్చి=ధరించి, [illegible] = వేగ, [illegible]=[illegible]తో, [illegible] = సము ద్రమందు, [illegible] = ప్రవేశించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. మేఘము పెళపెళమని [illegible]గా [illegible] భీతినొంది సస్ప్రవోష్ణ [illegible] శ్రీమహా[illegible] [illegible] జా[illegible]లు గల హస్తమో యన్నట్లు [illegible] విస్తరిల్లఁగా [illegible] పైనఁ దాల్చి ప్రవాహములు సముద్రమును ప్రవేశించెను.

తే. కేకిషడ్జంబె తక్కఁ గోకిలపుఁబంచ
మం బఱుటఁ దోయిపదరులు ♦ మది(ఱి)బోసఁగమి
నదియుఁ బ్రియుఁ గూర్ప నదులచో ♦ నమ్మత మయ్యెఁ
బ్రోషితల చేరికకు నంపు ♦ బోటివోలె. 102

టీ. కేకిషడ్జంబె తక్కన్ = నెమలియొక్క షడ్జస్వరముదప్ప, ని. 'షడ్జం మయూరో వదతి పికః కూజతి పఞ్చమ' మ్మని యమరము. కో...బు - కోకిలపు = కోయిలయొక్క, పంచమంబు = పంచమస్వరము, అఱుటన్ = లేకపోవుటవల్ల, తో...లు - తోయి =

1. చ్ఛలో. 2. దాలుపుఁ గేళ్లన. 3. వెస.

మేఘములయొక్క, పగిదులు = ధ్వనులు, (ఉఱుము లనుట.) మదిన్ పొసఁగమిన్ = మనంబునకుఁ దగనిదై యుండుటవలన, అదియున్ = అషడ్జస్వరమును, ప్రియున్ = వల్లభుఁడైన సముద్రుని, కూర్పన్ = కూర్చుటకై, నదులచోన్ = సరిత్తులపట్లను, అమృతమయ్యెన్ = సుధారసమాయెను. (హితమాగు నని యర్థము.) ప్రోషితలన్ = విరహిణులయిన స్త్రీలను, చేరికను = నాథులపొందునను, అంప... లెన్ - అంపు = పంపునట్టి, బోటివోలెన్ = మందయానవలె, [illegible]మయ్యె నని క్రియకు నన్వయము. శ్లో. 'దేశాంతరగతే కాంతే ఖిన్నా ప్రోషితభర్తృకా' యని నారిలక్షణము.

తా. వర్షా[illegible]నందు నెమిళ్లయొక్క షడ్జస్వరమున్నప్పు కోయిలలయొక్క పంచమస్వరము [illegible]జేసి మేఘములయొక్క గర్జనధ్వని యుల్లమునకు నిష్టములుగాక యాషడ్జస్వరము [illegible] గలిగియున్న వానికి [illegible] నాథులచోటను జేర్చునట్టిబోటివలె నదులను [illegible] ప్రియుఁడైన సముద్రునిఁ జేర్చుటకు [illegible]యమై యిష్ట మాయెను. ఇచ్చట [illegible] నదులను [illegible] జేయుటవలన దూతీసామ్యము చె[illegible] గనుక [illegible]లంకారము.

తే. తతతను[illegible] రాహు సోమామృతంబు మ్రింగఁ
జక్రి దునిమిన మెడగంటి ఛాయఁ బొలిచె
నసితమేఘస్థమణిధను వాసుదర్శ
నం బనఁగ నింగిఁ బ్రతిసూర్య బింబ మలరె. 103

టీ. అ...వు-అసిత=నల్లనైన, మేఘస్థ = మేఘమందున్న, మణిధనువు = ఇంద్రధనుస్సు, త...హు- తత = విస్తారమయిన, తనువు = దేహముగల, రాహు = సైంహికేయుఁడు, సోమామృతంబు = చంద్రసుధను, మ్రింగన్ = కబళింపఁగా, చక్రి = శ్రీమహావిష్ణువు, తు...యన్-తునిమిన = ఖండించిన, మెడ = కంఠమందలి, గంటి = గాయముయొక్క, ఛాయన్ = పోలికచేతను, పొలిచెన్ = ఒప్పెను, ప్రతిసూర్యబింబము = ప్రతిఫలితసూర్యబింబము, ఆసుదర్శనం బనఁగన్ = తునిమి యాపంక నిలిచియున్న చక్రమో యన్నట్లు, నింగిన్ = ఆకాశమందు, అలరెన్ = ప్రకాశించెను.

తా. మితిలేని శరీరము గల రాహువు చంద్రునియందున్న యమృతకళ గ్రసింపరాఁగా శ్రీమహావిష్ణువుచేత ఖండింపఁబడిన కంఠమందలి గాయముమాడ్కి మేఘమధ్యమం దింద్రధనుస్సును, ఆరాహుకంఠమును ఛేదింపవచ్చియున్న చక్రమువలెఁ బ్రతిసూర్యబింబమును ప్రకాశించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. స్వరుఖరతాబ్రసాహిరిపుజాలమదాబిరుక్శిఖిప్రభా
కరక[1]బకాతివాస్ఫురితకీర్తిగా లవణేక్షుసురాజ్యదధ్యుదా
కరములు దుగ్ధశుద్ధజలకంధులు నాఁ గలయట్టి సప్తసా
గరములు మేఘుఁ డానెనొకో కా యనఁగాఁ గనుపట్టె వీనిచేన్.

టీ. వీనిచేన్ = స్వరుఖరతాదిగుణములు కలిగియుండుటచేత, స్వ...కీర్ - కాన్ - స్వరు = పిడుగునకు, ఖరతా = తీక్ష్ణతగలుగుటకు అరును, అబ్ర...స - అప్ = ఉదకమునకు, రస = మాధుర్యముగల్గుటకు అరును, అహిరిపుజాల = నెమిళ్ళగుంపులకు, మద = గర్వముగలుగుటకు అరును, అబిరుక్ = మెఱుపులసిరియెడ, శిఖి = అగ్నికి, ప్రభా = దీప్తికలుగుటకు అరును, కరక = వడగండ్లకు అరును, బక = కొంగలకు అరును, అతివాస్ఫురితకీర్తిగాన్ = శుద్ధోదకమును గ్రహించుటకు అరును, సి. 'శరత్కోటిస్స వాశ్శుభ్రం బోదాభోశిరశస్సిద్ధ స్మృతాః, సిలక్షణో భూజాగకేషు చ, ... కరకః, అపస్త్రీభూమ్ని వార్వార్' యని యమరము. లవణాది = ఉప్పు, లసుణ=ఉప్పయొక్కయు, ఇక్షు = చెఱకుపాలయొక్కయు, సుర = కల్లుయొక్కయు, ఆజ్య = నేతియొక్కయు, దధి = పెరుగుయొక్క, ఉదాకరములు = సముద్రములును, దుగ్ధ = పాలయొక్కయు, శుద్ధజల = మంచినీళ్ళయొక్కయు, కంధులు = సముద్రములు, నాన్ కలయట్టి = అను పేళ్ళతోనుండునట్టి, (నాఁగనట్టియను పాఠము పాసఁగియుండమిం జేసి దిద్దుపాటు చేయఁబడెను.) సప్తసాగరములన్ = సప్తసముద్రములను, ఆనెనొకో కా = పానము చేసెనాయేమి, అనఁగా = అనునట్లు, కనుపట్టెన్ = చూపట్టెను. హేతూత్ప్రేక్షాలంకారము. యథాసంఖ్యాలంకారమును.

తా. మేఘములయందు స్వరుఖరతాది గుణములు కనుపట్టుటం జేసి తత్తద్గుణ హేతుభూతంబులైన సప్తసముద్రములయందు నీ జలధరంబు లుదపానమొనరించి వచ్చెనో యన్నట్లు గానంబడుచుండెను.

మ. తనిమం బచ్చ మెఱుంగు గోఁచియు మణీధనోర్వజ వ్రాలాషాఢముం
గొని పుట్టం గొడు గబ్బ నెమ్మిపురియాకు ల్విప్పి శబ్దంబు మిం
చ నతస్ఫారరజోబలిత్వమున నుచ్చస్ఫూర్తి మిఁకఁదన్ని వే
ఘననీలాంగుఁడుగాంచెఁ బాద[2]సలిలౌఘంబుల్ మరుత్సృష్టమున్.

టీ. తనిమన్ = సూక్ష్మత్వముతోఁగూడిన, ప...యున్ - పచ్చ = పచ్చని, మెఱుంగు = మెఱుపనియెడు, గోఁచియున్ = కౌపీనమును, మ...మున్ - మణీధనుస్ =

1. బకాచ్ఛవాస్ఫురితులకై. 2. పతితా.

ఇంద్రచాప మనియెడు, ఉజ్జ్వల = వెలుంగుచున్న, ఆషాఢముక్ = దండమును, 'పాలాశో దండ ఆషాఢ' యని యమరము. పొని = వహించి, పుట్టగొడుగబ్బక్ = పుట్ట గొడుగులనుగొడుగులు గలుగఁగా, వె...ల్ - వెమ్మిభూ = కమిలినించిన మనియెడు, ఆను ల్విష్వ = పొత్తమంచలియూడులువిచ్చు, శబ్దాంబుమిగాభక్ = ఉయుమ[illegible]నియెడు వేదవాక్య ములు బయలుసేఁయఁగా, ([illegible] [illegible] [illegible] జెప్ప వచ్చును.) న...నక్ - [illegible] = [illegible]డఁగిన, స్ఫార = [illegible]తిశయమైన, [illegible]ముఁనక్ = పరాగ మను బంచ ప్రవృత్తిగలుగుటచే [illegible], ఉ... [illegible] - ఉచ్చ=ఉ[illegible]మైన, [illegible] = పటిమచేతను, [illegible] = శీఘ్రముగ, [illegible] = ఆ[illegible]మందునసే[illegible], [illegible] - ఘన = [illegible], [illegible] = [illegible] వాయువు చేతను, వృష్టి[illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] ప్రా[illegible] ముగ ([illegible]), [illegible] = పొం[illegible].

తా. [illegible] వచ్చిన [illegible] పుట్ట గొడు గనుఛత్రము [illegible] పుట్టలు విప్ప యుఁ [illegible] వేదవాక్యములతో [illegible] పరాగ మంబంచ ప్రవృత్తిచే గొప్ప శక్తిచే నాకాశమును దన్ని వాయు [illegible] వానకాల్గను [illegible] మును [illegible] డను వామనమూర్తి పొందెను. [illegible] [illegible] లక్షణములను వహించి యుండఁగాఁ బట్టుగొడుగుచి [illegible] ధరించియున్న [illegible] మనస్సాక్షిగాఁ [illegible] బడెను. కాన నిది [illegible] [illegible]రము.

క. ఘనవృష్టికతన [illegible] లే
పున నలవల్మీకరంధ్రములు మూసఁగ నె
త్తినగొడుగు లనఁగ ఛత్రా
కనికాయం బవని నెల్లకడలం బొడమెన్. 105

టీ. ఘనవృష్టి[illegible]నక్ = ఎక్కుడువాననుగల్గుటచేతను, [illegible] = సర్పములు, వీపునక్ = ఉదుటుచేతను, అల = ప్రసిద్ధములైన, వల్మీకరంధ్రములు - వల్మీక = పుట్టలయొక్క, రంధ్రములు = బిలములను, మూయఁగక్ = కప్పుటకొఱకు, ఎత్తిన = పైని నిలిపిన, గొడుగు లనఁగక్ = ఛత్రము లనునట్లు, ఛత్రాకనికాయంబు=పుట్టుగొడు గులయొక్క సమూహము, అవనిక్ = పుడమియందు, ఎల్లకడలక్ = సకలదిక్కుల యందును, పొడమెక్ = పుట్టెను.

తా. మిక్కుటముగా వర్షములు గురియుచుండఁగా సర్పములు తమ నివాస స్థానములయిన పుట్టలకలుఁగు మూయుటకై యెత్తిన ఛత్రములో యన్న ట్లెల్లదిక్కుల యందును బుట్టగొడుగులు కానవచ్చెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఉ. సారెకు మింట మేఘుఁడు నిజస్ఫురణంబు బెఱుఁ గ్రూర వక్ర పురోం
గారక యోగమూఁది తిరుగన్ సకుటుంబముఁ దద్గ్రహంబు నెం
తే రుష ద్రొబ్బ*నంతలునునింతలునై పడుతన్న భశ్చ్యుతాం
గారశిశుప్రతానములకై వడి రాలె సురేంద్రగోపముల్. 107

టీ. మేఘుఁడు = వలాహకుఁడు, మింటన్ = అంతరిక్షమందు, సారెకున్ = మాటిమాటికిని, ని...బు-నిజ = తనయొక్క, స్ఫురణంబు = స్ఫూర్తి, బెఱన్ = చెదు నట్లు, క్రూరవక్ర = కఠినమైనవట్రు, పురోంగారక యోగము = పురోంగారక [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] = [illegible], ని. 'పురోంగారకయోగనాదృష్టిః [illegible]' అని జ్యోతిశ్శాస్త్ర [illegible]. సకుటుంబము = దారపుత్రాదులతో నున్న, [illegible] = [illegible] యగు [illegible] గ్రహమును, [illegible] = అధికమైన [illegible], [illegible] = [illegible], *[illegible] = [illegible], పడు = [illegible], భ...చ్యుత - తన్నభశ్చ = ఆయాకాశము వలనను, చ్యుత = [illegible], [illegible] = [illegible]యొక్క, శిశుప్రతానములకై వడిన్ = పిల్లల గుంపులవలె, ని. 'అంగారకోఽక్షితో [illegible]' యని రత్నమాల. సురేంద్రగోపముల్ = ఇంద్రగోపపురుగులు, రాలెన్ = [illegible].

తా. ఇంద్రగోపములు పుడమియందు రాలఁగా మేఘుఁ డంతరిక్షమునందుఁ దన మహిమను నంగారకగ్రహము పురోంగా[illegible] వహించి యడంచుచుండఁ జూచి, [illegible] [illegible] వెళ్లుచున్న యాయంగారకగ్రహమును, దారపుత్రాదులతో [illegible] [illegible] [illegible] దుత్తుమురులై పడుచున్న దానిపిల్లలో యన్న ట్లుండెను.

క. కాకోదరాహితుల వ
ల్మీకంబులఁ దూర్చి మెఱసి మేఘుం డని గుం
పై కినుఁగొని పొగడెను నన
భేకధ్వను లెసఁగ వృత్తభేదానుకృతిన్. 108

టీ. కాకోదరాహితులన్ - కాకోదర=సర్పము లనియెదు, అహితులన్ = శత్రువులను, మెఱసి = మెఱుపుల మెఱయఁజేసి, మేఘుండు = ఘనుఁడు, వల్మీకంబులన్ =

---

*అంతలును = పెద్దగుంపులును, ఇంతలును = చిన్నగుంపులును, ఐ.—ఆరుద్రపురుగులు (ఇంతలును అంతలును ఐ = చిన్న మొత్తములును పెద్ద మొత్తములునుంగా) రాలెన్.—అని, వే. టీ. అంతలు, ఇంతలు అనుపదములకు పెద్దగుంపులు, చిన్నగుంపులు అనునర్థము భాషలో లేదు.

పుట్టలను, దూర్చెన్ = ప్రవేశింపఁజేసెను. [illegible]ని = తలఁగని, గుంపై = సంఘములై, కనుఁగొని = చూచి, పొగడెడు ననన్ = స్తోత్రము చేయుచున్నవో యనునట్లు, వృత్త భేదానుకృతిన్ - వృత్తభేద = మందాక్రాంతాది వృత్తభేదములయొక్క, అనుకృతిన్ = అనుకరణముచేతను, భేకధ్వనుల = కప్పకూఁతలు, పొసఁగెన్ = ఒప్పియుండెను.

తా. అప్పుడు మందాక్రాంతాదివృత్తభేదముల ననుకరించు భేకధ్వనులు గలుగఁగా నవి మేఘుఁడు తనకు శత్రువులైన సర్పములను మెఱపుల మెఱయించి పుట్టలలోఁ బ్రవేశింపఁ జేసెనని తలంచి సంతోషించి గుంపుగూడి యతని నుతియించుచు బొగడు చున్నవో యన్నట్లుండెను. క్రియాసిద్ధ క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్ష.

తే. మొగిలు మైచీకటులు నెక్కు జిగిమెఱుఁగులఁ
బగలు రాతిరి రాతిరి పగలు చేసె
సకలమును నిద్రపుచ్చు కేశవుని నిద్ర
పుచ్చుఘనునకు నిట్టి దద్భుతమె *తలఁప. 109

టీ. మొగిలు = మేఘుఁడు, మై చీకటులన్ - మై = శరీరముయొక్క, చీకటులన్ = అంధకారముచేతను, ఎక్కుజిగిమెఱుఁగులన్ = అధికమైన కాంతిగల మెఱుపుల చేతను, పగలు = దినమును, రాతిరి = రాత్రిగా, రాతిరి = నిశను, పగలు = దినముగాను, చేసెన్ = కావించెను. సకలమును = సర్వప్రపంచమును, నిద్రపుచ్చు = ప్రళయ కాలమందుఁ దనయుదరమున నునిచికొని నిద్రింపఁజేయునట్టి, కేశవునిన్ = శ్రీమహా విష్ణువును, ని...నకున్ -నిద్రపుచ్చు = సుప్తిబొందించుచున్న, ఘనునకున్ = మేఘునకును, అధికునకును, (భగవంతుండు వర్షాకాలమున యోగనిద్రాసక్తుఁడని ప్రసిద్ధము గాన నిద్ర పుచ్చు నని ప్రయోగించెను.) ఇట్టిది = పగలు రాత్రి, రాత్రి పగలుగాఁ జేయుట, తలఁ పన్ = విచారింపఁగా, అద్భుతమె = ఆశ్చర్యమా ! కాదనుట. అర్థాపత్త్యలంకారము. యథాసంఖ్యాలంకారముగూడఁ గలదు.

తా. మైచీకటిచేతను జొక్కపుమెఱుపులచేతను మేఘుఁడు రాత్రిని బగలు గను బగటిని రేయిగ నొనర్చె నంతఁగా నంధకారము గ్రమ్ముకొనునట్లుగాఁ జుట్టికొని వర్షిం చుచు మెఱుఁపులు మెఱయుచుండెను. సమస్త విశ్వములను యోగనిద్రాసక్తుఁడగు విష్ణు మూర్తి తనయుదరమున నుంచుకొని సుషుప్తి నొందించుచు గాన నట్టి శ్రీవిష్ణుమూర్తినే నిద్రింపఁజేయు మేఘుఁడు రాత్రి పగలు పగలు రాత్రి చేయఁగలుగుటలో నేయాశ్చర్య మును లేదుగదా !

---

* యదఁగ.

తే. ధూళి యడఁగిన మఱికి మింటఁ దోఁచె శంప
జలధరద్రోణి మన్ను పర్జన్యుఁ డెత్తి
ఖనదిఁ దచ్ఛ్రీ†విభూషేచ్ఛఁ గడుగ మెఱయు
మృదుమహీగతవసురజోరేఖ యనఁగ. 110

టీ. ధూళి = దుమ్ము, అడఁగినన్ = అడఁగఁగా, మఱి = పిమ్మటను, మింటన్ = అంతరిక్షమందు, శంప = మెఱుపు, తోఁచెన్ = కనుపించెను, పర్జన్యుఁడు = ఇంద్రుఁడు, జ...ణిన్-జలధర = మేఘమనియెడు, ద్రోణిన్ = దోనెయందు, (అనఁగా జలగడుగువాఁడు మసికట్టు డిగెడు పలక యనుట.) మన్నున్ = భూమియందలి ధూళి రూపమైన మృత్తికను, ఎత్తి = ఉంచికొని, ఖనదిన్ = ఆకాశగంగయందు, తచ్ఛ్రీ విభూషేచ్ఛన్-తచ్ఛ్రీ = ఆగగనలక్ష్మి, విభూషేచ్ఛన్ = భూషణములకొఱకైన యిచ్ఛ చేతను, కడుగన్ = శోధనముచేయఁగా, మెఱయు = జ్వలించుచున్న, మృదుమహీగత = మృదువైన భూమియందున్న, వసు = బంగారముయొక్క, రజః = ధూళియొక్క, రేఖ యనఁగాన్ = చాలనఁగా, తోఁచెనని క్రిందటి కన్వయము.

తా. వర్షమువేళ నేలయందలి దుమ్మడఁగఁగాఁ బిమ్మటఁ గానవచ్చినవిద్యుల్లత పర్జన్యుఁడు మేఘమను దోనెయందు భూపరాగము నెత్తికొని గగనలక్ష్మికి భూషణములు చేయఁదలఁచిన యిచ్ఛచే నాకాశగంగయందుఁ గడుగఁగాఁ బ్రకాశించు చుండెను.

తే. స్థూలపరిపక్వకాననోదుంబరాగ్ర
రంధ్రముల వాననీరు సొరంగ వెడలె
మశకపఙ్క్తులు దావధూమంబు లడఁగ
రచ్చ సేయంగ వెడలె విశ్రాంతి కనఁగ. 111

టీ. స్థూ...లక్-స్థూల = గొప్పలై, పరిపక్వ = పండియున్న, కానన = అడవి యందలి, ఉదుంబర = మేడి పండ్లయొక్క, అగ్ర = తుదలయందున్న, రంధ్రములన్ = బెజ్జములయందు, వాననీరు సొరంగన్ = వర్షోదకము ప్రవేశింపఁగా, మశకపఙ్క్తులు = దోమలచాళ్ళు, దావధూమంబులడఁగన్ = కాఱుచిచ్చులపొగలణఁగఁగా, విశ్రాంతికిన్ = శ్రమనుబోఁగొట్టుకొనుటకొఱకు, రచ్చసేయంగన్ = కొలువుసేయుటకు, వెడలెననఁగన్ = బయలుదేఱె నన్నట్లు, వెడలెన్ = బయలుదేఱెను.

తా. వానలు మెండుగాఁ గురియుటచేత నడవియందలి పరిపక్వములైన మేడి పండ్లనుండి దోమలగుంపులు వెడలెను. అవి కాఱుచిచ్చులు చల్లాఱుటం జేసి విశ్రాంతి కొఱకుఁ గొలువుచేయ నాలోచించి బయలువెళ్లెనో యన్నట్లుండెను.

---

† తీ్రలి.

స్రగ్ధర. గ్రావాళిం గేతకీకోరకకుటజరజోరాజిదూర్వాంకురశ్రీ
తో వీక్షింపం దినానుత్రుటి మఱుపడుచుం దోఁచు చిట్లా తిరోభా
వావిర్భావంబులం బాయక పొరయ నభస్స్వభ్రము ల్గప్పి పై నెం
తే విప్పి పింఛికల్ బర్హిణులువిరుగఁ బెల్లింద్రజాలంబుఁ జూపెన్.

టీ. గ్రావాళిన్ - గ్రావ = పర్వతములయొక్క, ఆళిన్ = సమూహమందు, ని. 'అద్రిగోత్రగిరిగ్రావాచలశైలశిలోచ్చయాః' యని యమరము. కే...జి- కేతకీకోరక = మొగిలిమొగ్గలయొక్కయు, కుటజ = కొండమల్లెమొగ్గలయొక్క, ని. 'కలికా కోరకః పుమాన్' అనియు, 'కుటజో గిరిమల్లికా' యనియు నమరము. రజోరాజి = పరాగపఙ్క్తి, దూ...తోన్ - దూర్వాంకుర = గరికమొలకలయొక్క, శ్రీతోన్ = సంపదతో, వీక్షింపన్ = చూడఁగా, ది...టిన్ - దిన = పగటియొక్క, అనుత్రుటిన్ = ప్రతిక్షణమందును, 'స్త్రియాం మాత్రా త్రుటిః పుంసి' యని యమరము. మఱుపడుచున్ = కనుపడక యుండుచును, తోఁచుచున్ = కనఁబడుచును, ఇట్లా = ఈప్రకారము నున్న, తిరోభావావిర్భావంబులన్ - తిరోభావ = కనఁబడకపోవుటయును, ఆవిర్భావంబులన్ = కనఁబడుటయును, పాయక = ఎడతెగక, పొరయన్ = పొందఁగా, నభస్స = శ్రావణమాసము, అభ్రముల్ = మేఘములను, కప్పి = పఱచి, పైన్ = మీఁద, బర్హిణులు = నెమ్ళ్లు, పింఛికల్ = పురులు, ఎంతేవిప్పి = మిక్కిలి విస్తృతముగ, విరుగన్ = విప్పుచుండగా, పెల్లు = అధికమైన, ఇంద్రజాలంబున్ = ఇంద్రజాలమను శాంబరవిద్యను, చూపెన్ = కనుపఱచెను.

తా. వర్షాకాలమునఁ బుష్పించుచున్న కుటజకేతకాదుల పరాగములును గరిక కాంతులును గొంతపడిఁ గన్పట్టియుఁ గొంతపడిఁ గన్పడకయు నిట్లు తిరోధానావిర్భావముల నెడతెగక పొందఁగా శ్రావణమాసమను నైంద్రజాలికుఁడు మేఘములను తెరవేసి నెమిళ్ళయొక్క విడఁబడిన పింఛములు వ్యాపింపఁజేసి యతిశయమైన యింద్రజాలవిద్యను గనుపఱచెను. భస్మము దూర్వాంకురము నెమిలిపింఛము నింద్రజాల సాధనములు. తిరోధానావిర్భావము లింద్రజాలగుణములు. ఇవి యన్నియు నప్పుడు కలిగియున్న వనుట.

తే. గిరులతటజంబుతరువులఁ గ్రొవ్వి వ్రాఁగుపండ్లఁ
బుట్టె జంబూనదులు గానఁ గ్రొవ్వి బొదువు మొయిలు
మేన నవి *సోఁకు నెడలుగాఁ గ్రమితిఁ దటిచ్చ
లంబునను శుద్ధజాంబూనదంబు లయ్యె. 113

* సోఁకనలువుగా.

టీ. గిరుల = కొండలయొక్క, తట = చరులయందుఁబుట్టిన, జంబుతరువులన్ = నేరేడుచెట్లనుండి, తో...న్-తొరఁగు = రాలుచున్న, పండ్లన్ = ఫలములవలన, జంబూనదులు = నేరేడుపండ్లరసపుటేళ్లు, పుట్టెన్ = ఉదయించెను, కానన్ = అడవియందు, పొ...నన్ - పొదువు = వ్యాపించియున్న, మేఘములు = మేఘములయొక్క, మేనన్ = శరీరమందు, అవి = ఆ జంబూనదులు, పో...గా - పోవు = పోవునట్టి, ఎడలుగా = తావులేకదా, మిటిన్ = మెఱుపులనెడు, త...టిన్ = మెఱుపుతీగెలు, ఛలంబునను = వ్యాజముచేత, శు...లు - శుద్ధ = చొక్కములైన, జాంబూనదములు = సువర్ణములు, అయ్యెన్ = ఆయెను.

తా. మేఘములయందుండు మెఱుపును జూడఁగాఁ గొండలయందలి చరులయందు జనించియున్న నేరేడుచెట్లనుండి రాలుచున్న పండ్లయందుఁ బుట్టిన జంబూనదు లడవియందెల్లెడల వ్యాపించియున్న మేఘములయొక్క దేహములందు నవి సోఁకి నందున జాంబూనదప్రవహించిన యీ స్వర్ణములుగాఁ దమ్మాదప్పక తటిత్తు లనువ్యాజము పొంది మెఱుపులు శుద్ధజాంబూనదమయము లాయెను. అపహ్నవాలంకారము.

తే. సురభిబడిఁ జన్న సప్తలాశోకకమల
కువలయామ్రాళిఁ గదంబకుటజనీప
కకుభయూథికలను సాయకములమరున
కేను గల్గ నేడఁగిసురెకత్తి యెక్కుడయ్యె. 114

టీ. సురభిబడిన్ = వసంతునివలెనే గా, చన్న = పోయినటువంటి, ని. 'సురభిస్తు గవి స్త్రియాం. వసంతచైత్రయోః పుంసి త్రిషు సౌమ్యసుగంధినోః' అని రత్నమాల. సప్తలా = విరజాజియొక్కయు, 'సప్తలా నవమాలికా' యని యమరము. అశోక = కంకేళియొక్కయు, కమల = పద్మముయొక్కయు, కువలయ = కలువయొక్కయు, ఆమ్ర = మామిడిమువొక్కయు, ఆళికిన్ = సమూహమునకు, క...లు - కదంబ = కడిమిపుష్పమును, కుటజ = కొడిసెపుష్పమును, నీప = కడపపువ్వును, (అమరమున కదంబ నీపములు పర్యాయములుగాఁ [illegible] జెప్పఁబడియున్నవి కనుకను' బిల్వవనుళామ్రకదంబనీపాః' అని భిన్నజాతిగాఁ బ్రయోగించియున్నారు కనుక నీ గ్రంథకర్తయును రెంటిని వేఱుగాఁ జెప్పె నని యెఱుఁగఁదగును.) కకుభ = మద్దిపువ్వును, 'ఇంద్రద్రుః కకుభోఽర్జునః' యని యమరము. యూథికలు = అడవిమొల్లయును, 'గణికాయూథికాంబష్ఠా' యని యమరము. అను = అనునట్టి, సాయకములు = బాణములు, మరునకున్ = మన్మథునకు, ఏను కల్గి = పంచబాణములకుఁ బ్రతినిధి పంచబాణములుగల్గియు, గేదగిసురె = మొగలిరేకను సురియకత్తి, ఎక్కుడయ్యెన్ = శ్రేష్ఠమాయె నని యర్థము. ఆఱవయాయుధమాయె నని భావము.

తా. వసంతునితోడ నరిగిన సహకారాశోకాది పంచబాణములకు బదులుగా నీ వర్షర్తువందుఁ గదంబకుటజాది పంచసాయకములు గల్గియుఁ గేతకీకుసుమ మెక్కుడయ్యె ననఁగా నీ ఋతువు వసంతర్తువుకంటె నతిశయముగా స్మరోద్దీపక మాయెను.

క. నటనపరకేకిపాత్ర
స్ఫుటయవనిక లన మొగుళ్లు ప్రాదివెఁ భూభృ
త్తటుల నవి యాకు దిను చిట
పోటరవము సెలంగెఁ దాళములచప్పుడు నై. 115

టీ. న...లు అనఁ - నటన = నాట్యమునందు, పర = ఆసక్తములైన, కేకి = నెమళ్లనియెడు, పాత్ర = నాట్యస్త్రీలయొక్క, స్ఫుట = వ్యక్తమైన, యవనికలనఁ = నీలితెరలో యనఁగా, 'ప్రతిసీరాయవనికాస్యాత్తిరస్కరిణీచసా' యని యమరము. భూభృత్తటులఁ = కొండలచరులయందు, ప్రాదివెఁ = వ్యాపించెను, అవి = ఆ మేఘములు, ఆకు దిను = పర్ణములను దినుచున్న, చిటపోటరవము = చిటపోటయనుధ్వని, తాళములచప్పుడు నై = తాళధ్వనియై, (నాట్యోపయోగితాళంబు లనుట.) చెలంగెఁ = ఒప్పెను. రూపకానుప్రాణితమైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. అప్పుడు నెమళ్లనియెడునాట్యస్త్రీలు నాట్యముసేయఁగా మబ్బులు కొండలలోని యాకులు తినుచుండఁగల్గిన చిటపోటధ్వనులు తాళములుగా నాకసములు నీలపుఁదెరగడ్డలుగా నొప్పుచుండెను.

చ. జలధర ముప్పుతోఁ బులుసు సోఁకఁ గురసం బని యుప్పుటోధి నిం
పొలయఁగఁ గ్రోలి పై దధిపయోధి యుఁ గ్రోలఁగ బ్రాఁచి దాఁట వె
న్నులుసు గరుళ్లఁ గ్రాయ నవి యై వోవడగండ్లన రాలెఁ గాని నాఁ
డిలఁ బడువానిఁ దిన్న యపుడే చలిఁ బాప్పు వడంగ నేటికిన్. 116

టీ. జలధరము = మేఘము, ఉప్పుతోఁ = లవణముతోఁగూడిన, పులుసు = ఆమ్లము, రసంబు = రుచిని, ఒసంగునని = ఇచ్చునని, అప్పయోధిఁ = ఆ లవణసముద్రమును, ఇంపొలయఁగఁ = ప్రీతియొప్పునట్టులు, క్రోలి = పానముఁజేసి, పైఁ = ఆ పిమ్మటను, దధిపయోధియుఁ = పెరుఁగుసముద్రమును, క్రోలఁగఁ = త్రావఁగా, ప్రాఁచి, దాటఁ = అది ప్రాచీనమైనదిగాన, (పులిసినపెరుఁగనుట.) పె...ళ్లఁ - వెన్నులుసు=మిగులఁ బుల్లనైన, కరుళ్లఁ = పెరుఁగుగడ్డలను, క్రాయఁ = వెళ్లఁగ్రక్కఁగా, అవివో = అట్లు వెళ్లఁగ్రక్కఁబడిన పెరుఁగుగడ్డలే, వడగండ్లనఁ = కరక లనునట్లుగా, రాలెఁ = పతనమునొందెను, కానినాఁడు = ఈవడగండ్లు దధికణములు కాకపోయెనేని, ఇలఁ = భూమియందు, పడువానిఁ = పతనమగుచున్న యావడగండ్లను, తిన్న

ముపుడే=తినఁగానే, పండ్లు=దంతములు, చలివడంగనేటికిన్ = జిల్లుమని చల్లపడవల
సిన నిమిత్తమేమి ?

తా. అపుడు రాలుచున్న వడగండ్లను నోటిలోవేయఁగాఁ బండ్లు జివ్వనిలేపు
గలవై పులుసు దగిలిన దంతములమాడ్కి వస్త్వంతరముల నమలుటకు శక్తి చాలకుండు
టంజేసి మేఘము పులుసుతో నుప్పు గలిపినట్లయిన మిక్కిలి రుచిగా నుండు నని తలంచి
ముందు లవణసముద్రమున నీరు ద్రావి యాపిమ్మట దధిసముద్రమును బానముచేయఁగా
నది ప్రాఁచిదౌటవలన మిక్కిలి పులుసుగా నుండెను గాన దాని వెళ్ళఁగ్రక్కఁగానే
యాగడ్డలే వడగండ్లనువ్యాజమున రాలుచున్నవి. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. అపు డసల్లకు డిగక మేఘాళి పొదువు
నచలములపైనె దొడ్డికట్టగుమృగాళి
జాడఁ జూపట్టె మీఁదిపర్జన్యధన్వి
నృపున కగుతెరవేఁటయాయిత మనంగ. 117

టీ. అపుడు = ఆ వర్షాకాలమునందు, అసల్లకుడిగక = బురదలలోదిగక, మేఘాళి=
మబ్బులచాళ్లు, పొదువు = చుట్టుకొన్న, అచలములపైనె = కొండలమీఁదనె, దొడ్డి
కట్టగు = దొడ్డిలోఁ గోలఁబడినవానివలె నిలిచియున్న, మృగాళిజాడ = లేళ్లగుంపువలె,
మీ...న్వి - మీఁది = పయినున్న, పర్జన్య = ఇంద్రుఁడనియెడు, ధన్వి = ధనుర్ధరుఁడైన,
నృపునకున్ = రాజునకు, అగు = అయినటువంటి, తెరవేఁటయాయితము = సిద్ధమయిన
తెరవేఁట, అనంగన్ = అనునట్లు, చూపట్టెన్ = కానవచ్చెను. (తెరవేఁట యనఁగా
గొప్పయధికారులు వేఁటకు వెడలునపసరంబున నుగతులయిన వేఁటగాండ్రచేత మృగము
లొక్కచోటఁ గూడియుండునట్లుగఁ జుట్టును తెరవేసి సమకూర్చుట.)

తా. ఆవానకాలమునందు జడిసి బురదలకు డిగ్గక మబ్బులగుంపు చుట్టును వ్యాపింపఁ
బడియున్న కొండలపైని దొడ్డికట్టుగా నిలువఁబడియున్న మృగములవలెఁ బర్జన్యుం
డనువిలుకాఁ డగు దొడ్డరాజునకై సిద్ధపఱపఁబడిన తెరవేఁటయో యన్నట్లుండెను.

చ. తడి తల డిగ్గి ముంప జడిచేతం దుది తెప్పలఁ గన్ను విప్పి పు
ల్పొడచుచు నీరు ముంగరలపోలిక ముక్కునఁ గూడ నోటఁ గొం
తొడియుచు గూఁటికట్ట సగి మొత్తుచు తెక్కలిపిఱుప్ప మున్నుగా
వడఁకుచు కాక [1]చేష్టుడిగి పక్షులు వక్షము జానువుల్ చొరన్.

టీ. తడి = నీరు, తలడిగ్గి = తమతలలనుండి దిగి, ముంపన్ = ముంచుకొనఁగా,
(అనఁగా వర్షము దొల్తఁ బక్షులతలలుదడిపి పిమ్మట వానిశరీరములను దడుపఁగా

---

1. చేయుడిగి.

ననుట.) జడతన్ = జాడ్యముచేతను, తుదిఱెప్పలన్ = పక్ష్మాగ్రములచేత, కన్నువిప్పి = నేత్రములు దెఱచి, పుల్పొడుచుచు = కన్నులుపులకరించుచును (అనగాఁ దెఱవఁగూడని కన్నుల నతిప్రయత్నమునఁ దెఱచి లోనినీళ్లు వెలువరించుచు.) నీరు=వర్షోదకము, ముంగరల పోలికన్ = ముక్కుఱలకై వడి, ముక్కులఁగూడన్ = నాసికలయందు వ్రేలఁగా, నోటన్ = వదనముచేతను, కొంతొడిసియుచు = కొంత స్వీకరించుచును, గూఁటికళ్లన్ ఁలు, గూఁటిపుడకయందు, సగము = అర్ధము, ఒత్తుచున్ = తుడుచుచును, పక్షులు = పిట్ట = జానువుల్ = తమ మోఁకాళ్ళు, వక్షము = ఎద, చొరన్ = చొచ్చియుండఁగా, వడఁకుటె కాక = కంపమొందుటయేకాక, ఱెక్కవిదుర్పు మున్నగాన్ = పక్షవిధూననము మొదలయిన, చేష్ట = వ్యాపారము, ఉడిగెన్ = మానెను.

తా. ఆసమయంబునఁ బిట్టలు గూండ్లయందు ముద్దలుగాఁ దడుపఁబడి కాళ్లు ముడుచుకొని చలికి వడఁకుట దక్క నొండు చేష్ట లుడిగి యుండెను.

క. చెందు నెఱసంజ కుంకుమ
క్రందునఁ గెంపెక్కు దివికిఁ గాశ్మీరత రా
నిందుశిలాత్వము రవి గని
యెందో యముఁ గురియ నేల యిటు గాకున్నన్. 119

టీ. చెందు = ప్రాప్తమైన, నెఱసంజ = పూర్ణసంధ్యారాగమనియెడు, కుంకుమ = కుంకుమపువ్వుయొక్క, క్రందునన్ = అతిశయముచేత, కెం...కిన్ - కెంపెక్కు = ఎఱుపెక్కిన, దివికిన్ = ఆకాశమునకు, కాశ్మీరత = కాశ్మీరదేశత్వము, రాన్ = రాఁగా, రవి = సూర్యుఁడు, ఇందుశిలాత్వము = చంద్రకాంతమణియగుటను, కనియెన్ = పొందెను. ఇటుగాకున్నన్ = సూర్యుఁడు చంద్రశిల గాకుండెనేని, తోయమున్ = జలమును, కురియనేల = వర్షింప నిమిత్తమేమి ?

తా. సంధ్యాకాలమునందు వర్షించుచుండఁగా నెఱుపుఁజెందినసంధ్య యను కుంకుమపువ్వుచేత నెఱ్ఱనైన యాకసమునకుఁ గాశ్మీరదేశత్వము రాఁగా సూర్యుఁడు తద్దేశోద్భవ మని ప్రసిద్ధికెక్కిన యిందుశిలాత్వమును బొందెను. అటుగాకపోయె నేని యీసూర్యుఁ డుదకంబుల వర్షించుటకు హేతు వేమని ప్రజలు తలంచున ట్లుండెను.

చ. అలజలరాశి నీటఁ బగ లర్కకరావళి చూఱలు దాల్పఁగా
నలమిన యీర్ష్యరాత్రి ధవళాంశుకరావళి దానుఁ దాల్పఁ ద
జ్జలముల కాస మూఁగికొనుకొ చాడ్పున నాడి వహించెఁ జాలు *మ
బ్బుల నిల ముంచు నీలఘనపుంజమునల్ల బలాకనూలికల్. 120

నంబుల నిల ముంచు. (జలముచే భూమిని మునుఁగఁజేయు.)

టీ. అల = ప్రసిద్ధమైన, జలరాశి = సముద్రముయొక్క, నీటన్ = ఉదకముచేఁ, పగలు = పగటియందు, అర్కకరావళి = సూర్యకిరణసమూహము, 'బలహస్తాంశవః కరాః' యని యమరము. చూలుదాల్పఁగాన్ = గర్భముధరియింపఁగా, అలమినయీర్ష్యన్ = జనించిన యసూయచేత, రాత్రిన్ = రేయియందు, ధవళాంశుకరావళి = చంద్రకిరణసమూహము, తామున్ = తామును, తాల్పన్ = గర్భములుధరియించుకొనుటకు, తజ్జలములకున్ = ఆసముద్రోదకములఁ ద్రావుటకై, ఆసన్ = ఆశతో, మూఁగికొనుచాడ్పునన్ = చుట్టుకొనినవిధమున, ఆడి = సంచరించి, బలాకమాలికల్ = తెల్లకొంగలచాళ్ళు, 'బలాకా బిసకంఠికా' యని యమరము. మబ్బులన్ = చీకట్లచేతను, ఇలన్ = భూమిని, ము...ల్లన్ - ముంచు = కప్పుచున్న, నీలఘన = కాలమేఘములయొక్క, పుంజమువల్ల = సమూహమువలనను, చూలు = గర్భమును, వహించెన్ = ధరియించెను.

తా. తెల్లకొంగలు రాత్రులయందు నంధకార మగునట్లు భూమియందుఁ గప్పియున్న నల్లనిమబ్బులను మాలికలుగాఁ జుట్టికొని యానీళ్ళు త్రాగి గర్భము ధరింపఁగా సూర్యకిరణములు పగటియందు సముద్రోదకముచేసి గర్భముధరియింపఁజూచి యీర్ష్య గలవియై చంద్రకిరణములు దామును గర్భముల ధరియించుటకొఱకు నాసముద్రోదకములం బీల్చుటకై తిరుగుచున్నట్లుండెను.

క. ఉఱుము విని యలకకై దివి
వెఱఁ బఱచు మరాళపటలి విడిచినఁ బడు న
క్కఱచిన బిసలవవిసరము
తెఱఁగున వడగండ్లు ధవళదీధితి రాలెన్ 121

టీ. ఉఱుమున్ = గర్జితమును, విని = ఆలకించి, అలకకై = అలకాపురమునకెదురై, దివిన్ = అంతరిక్షమునందు, వెఱన్ = భయముచేత, ప...లి - పఱచు = పఱువిడుచున్నట్టి, మరాళపటలి = అంచలగుంపు, విడిచినన్ = వదలఁగా, పడు = పతనమునొందుచున్నట్టి, అ...నన్ - అక్కఱచిన = ఆయాంచలుగొఱికిన, బిసలవవిసరము = తామరతూఁడుతునుకలసమూహముయొక్క, తెఱఁగునన్ = చందమునను, వడగండ్లు = వర్షోపలములు, ధవళదీధితిన్ = తెల్లనికాంతితోడను, రాలెన్ = పడెను.

తా. ఆకాశమునం దలకానగరోన్ముఖమై యంచలగుంపు పోవుచుండఁగా నుఱుములధ్వని విని భయపడి నోటనున్న తామరతూఁడులముక్కలు విడిచి వేయఁగా నవి పుడమిఁ బడుచున్నవిధమున వడగండ్లు తెల్లనివై పడెను.

క. తటిదుత్సారితఘనభృ
త్పటలి నిరన్నంబు లయ్యుఁ దక్కవు బర్హుల్

నటన మతిహర్ష హేతూ
త్కటలాభం బిడునె మది క్షుధ నీర్వట్టున్. 122

టీ. బర్హాల్ = నెమళ్లు, త...లిఁ - తటిత్ = మెఱపులచేత, ఉత్సారిత = పోఁదోలఁబడిన, ఫణభృత్ = పాములయొక్క, పటలిఁ = సమూహముచేత, నిరన్నంబులయ్యుఁ = నిరాహారములైనప్పటికిని, నటనము = నాట్యమాడుటను, తక్కవు = మానవు, అ...బు-అతిహర్ష = అత్యంతసంతోషమునకు, హేతు = కారణముయొక్క, ఉత్కట=అధికమైన, లాభంబు = ప్రాప్తి, మదిఁ = మనంబునందు, క్షుధఁ = ఆకలిని, నీర్వట్టుఁ = దప్పిని, ఇడునె = కలుగఁజేయునా! (చేయ దనుట).

తా. మెఱపులు మెఱసి పాములగుంపులను బుట్టలోనికిఁ దోలివేసిన కారణమున నాహారము లేనప్పటికిని నెమిళ్లు తమనృత్యమునుమాత్రము మానకుండెను. పరమసంతోష సమయమున నాఁకలిదప్పులు మనస్సునకుఁ దోఁపవుగదా! అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

సీ. రవిఁ జూచి కుడుచువారలకును గృకలాస
ములకును దృష్టి మిన్నులనె నిలిచె
సంధ్యార్ఘ్యదాయిద్విజశ్రేణి కిలు నేగు
మొదవులకును భ్రాంతి మది జనించె
[1]హాలజీవిసందోహములకు బలాకికా
విసరంబులకు మంచి వెదలు [2]దొరకె
నెలమిఁ బొల్పగుయాధికలకు సంతలకూట
ములకును మఱి పిచ్చి మొగ్గ లొదవె
తే. నతిథిసంఘంబునకు సినినట్టియెనుప
కడుపు లేఁగలగమికి వారికట్టు లెసఁగె
మంటిమిద్దెలవారికి మఱుపనులకు
నెలఁత వాసినవారికి నిదుర చెడియె. 123

టీ. రవిఁ = సూర్యుని, చూచి = వీక్షించి, కుడుచువారలకును = భోజనము సేయువారికిని, కృకలాసములకును = తొండలకును, 'సరటః కృకలాసస్స్యా' త్తని యమరము. దృష్టి = చూపు, మిన్నులనె = అంతరిక్షమందే, నిలిచెఁ = ఉండెను. (ఆదిత్యునిఁ జూడక భుజింప మను నియమము గలవారలకుఁ దద్దర్శనాపేక్షచేతను, దొండలకు వానిపాలసునందున నీరుచొచ్చిన వాని దేహము లూడుచున్నవిగానఁ గొమ్మలం దూర్ధ్వ

1. హాలిబీజ. 2. దొరికె.

ముగ నిలిచియుండుటచేతను గనుచూపు లంతరిక్షమంజె యుండు ననుట.) సం...కిన్ - సంధ్యార్ఘ్యదాయి - సంధ్యా = సాయంకాలమునందు, అర్ఘ్యదాయి = అర్ఘ్యప్రదానము చేయునట్టి, ద్విజశ్రేణికిన్ = పుడమివేల్పులసంఘమునకును, ఇలుసేరు, మొదవులకున్ = ఇంటకువచ్చుచున్న పసులకును, భ్రాంతి=సాయంకాలమను భ్రమము, మదిన్ = బుద్ధియందు, జనించెన్ = పుట్టెను. హాలజీవిసందోహమునకున్ = వ్యవసాయముం జేయు జనసమూహమునకును, బలాకికావిసరంబులకున్ = తెల్లకొంగలగుంపులకును, మం...లు-మంచి = అనుకూలమైన, వెదలు = చల్లఁబడ్డచేలు చక్కఁగా మొలచుటయు, గర్భధారణమును, దొరకెన్ = ప్రాప్తించెను. శ్లో. 'గర్భం బలాకా దధతేఽభ్రయోగా న్నాకేనిబద్ధావలయం సమంతా' త్తని కర్ణోదయమందుఁ బ్రయోగము. ఎలమిన్ = ఉత్సాహముతో, పొ...కున్-పొల్పగు = ఒప్పుచున్న, యూధికలకున్=మొల్లల భేదములకు, సంతలకూటములకు = సంతలకువచ్చి కూడియున్న జనములకును, (సంత యనఁగా గ్రామాంతరములనుండి వర్తకులు నానావిధంబులైన సరకులందెచ్చి బస్తీగా నుండుగ్రామమునందు వెలవలనునిచి యావస్తువులను విక్రయించెడు బజాఋ.) మఱి = మిక్కిలియును, విచ్చుమొగ్గలు = పరువిడుటయు, మొగ్గలువిచ్చుటయును, ఒదవెన్=కలిగెను. (అనఁగా వర్షాకాలమునందుఁబుష్పించునట్టియూధికలు వికసించినవనియు, వర్షముకారణాగా సంతకువచ్చినప్రజ లాళ్ళకు విచ్చిపోయి రనియు భావము.) అతిథిసంఘంబునకున్ = అతిథిసమూహమునకును, క...కిన్-కనినట్టి, ఎనుప=గేదెలయొక్క, కదుపు = సంఘముయొక్క, లేఁగలగమికిన్ = దూడలసమూహమునకు, వాకట్టులు = వాగ్బంధనములు, ఎసఁగెన్ = అతిశయించెను, (మెరదప్పినవర్షము గురియుచుండఁగా సంచరించుట కుపాయమొందని యతిథులకు నన్నములేనందునను - గేదెకదుపుల లేఁగలకుఁ జలిచేత దవడలుమూసికొని పాలుగుడువఁగూడనందునను వాగ్బంధనము లొదవె ననుట.) మంటిమిద్దెలవారికిన్ = మంటితో మేడలేర్పఱచుకొన్నవారికిని, మరుపనులకు = మన్మథవ్యాపారములకు, నెలంతన్ = స్త్రీలను, (ఇది జాత్యేకవచనము.) పాసినవారికిన్=ఎడఁబాసినవారికిని, నిదురచెడియెన్=నిద్రలేకపోయెను (అనఁగా మంటిమిద్దెలు గలవారికిఁ బైనున్నమన్ను వర్షముచేతఁ గఱఁగి యింటిలోఁ బడుటచేతను, మన్మథవ్యాపారములకు స్త్రీలులేనివారికి విరహవేదన గల్గుటచేతను నిదురలేకయుంట ప్రసిద్ధము. మఱుపనులకు నెలంతఁబాసినవారికనుదాని కితరవ్యాపారార్థము స్త్రీల నెడఁబాసినవారికని కొన్నివ్యాఖ్యానములలో నున్నది. మరుపనులకును నిద్రలేకపోయెననియైనం జెప్పవచ్చును. అపక్షమున నవి యధికముగా జరగెననిభావము.) శ్లో. 'వర్ణ్యానామితరేషాం వా ధర్మైక్యం తుల్యయోగితా' యను లక్షణముచేత నొప్పియున్న తుల్యయోగితాలంకారము. కందవగీటున భ్రాంతిమదలంకారము.

ఉ. కాలునిదున్న నందినయి కంటలుదున్నక మంటినా మహా
కాలునినందిదున్ననయి కర్దమమగ్నత లేక మంటి నా
హాలికు లెన్నఁడుం దెగనియౌరులచేలును జౌడుమళ్లుగం
గా లలి నేరుసాఁగి రిలఁ గల్గుపసింగొని పేద మున్నుగన్. 124

టీ. కా...న్న-కాలుని = యమునియొక్క, దున్న = వాహనమైనమహిషము - 'కాలో దండధరః శ్రాద్ధదేవః'యని యమరము. నందినయి=వృషభమై, కంటలు = అవురు దుబ్బలను, దున్నక = కృషి చేయక, మంటినాక్ = బ్రదికితిననఁగా, మహాకాలునినంది = రుద్రునకు వాహనమైనవృషభము, 'మహాకాలో మహానటః' యని యమరము. దున్న నయి = దున్నపోతునై, కర్దమమగ్నతలేక = బురదలయందుఁ గాళ్ళదిగఁబడలేక - 'పంకో స్త్రీ శాదకర్దమౌ' యని యమరము. మంటినాక్ = బ్రదికితి ననునట్లుగ, హాలికులు = కృషీవలులు, ఎ...ను-ఎన్నఁడుం దెగని=ఏనాఁడును తెగని, ఔరులచేలును = కంటలు గల చెలికలును, జౌడుమళ్లుగాక్ = ఊషరములగు కేదారములుగా, లలిక్ = ఆ సక్తిచేతను, పేదమున్నుగాక్ = దరిద్రుఁడు మొదలుగా, ఇ...సింగొని = ఇలఁగల్గు= భూమియందున్న, పసింగొని = పశుమాత్రమునంతయును గూర్చి, ఏరుసాగిరి = మడక కట్టి దున్నిరి.

తా. దున్నపోతులకు నెవిదుక్కి కష్టముగనుక యమునికి వాహనమగుటవల్ల దున్నక సుఖించితి నని యామహిషమును, ఎద్దులకు రొంపిదుక్కి కష్టముగనుక నీశ్వ రునకు వాహనమైనందున దున్నవలసినది లేదని యావృషభమును నెంచునట్లుగాఁ బుడమి యందు గల్గెడల మాడుపశువులం దెచ్చి బీదలు మొదలగు హాలికులు బీటిచేలు చవుటి కయ్యాలుగూడ దున్నిరి.

క. వరుజూబడి రొంపిఁ ద్రొక్కం
జరణంబులఁ జుట్టి పసిఁడిచాయకడుపులం
బొరి నీరుకట్లె లమరెను
బిరుదులు హాలికులఁ దున్నఁ బెట్టిరొ యనఁగన్. 125

టీ. వరజూబడిక్=మడిగనిమవంబడిని, రొంపఁద్రొక్కక్=మడిలోనీరువెళ్ళకుండు నట్లు బురదను ద్రొక్కఁగా, చరణంబులక్ = పాదములను, చుట్టి = చుట్టికొని, పసిఁడి చాయకడుపులక్ = బంగారువన్నెగల యుదరములతోఁగూడిన, నీరుకట్టెలు=నీరుతొట్టు పాములు, పొరిక్ = ఔద్ధత్యముచేతను, హాలికులు = కర్షకులు, దున్నక్ = దుక్కి యందు, బిరుదులు=తమకు సరియెవ్వరును గారని గండపెండెరములు, పెట్టిరో యనఁగక్ = ధరియించిరో యనునట్లు, అమరెక్ = ఒప్పెను.

తా. కర్షకులు మడిలో బురదను ద్రొక్కుచుండఁగా వారిపాదములను జుట్టుకొన్న బంగారువన్నెగల పొట్టలతోఁగూడిన నీరుకట్టెలు, సేద్యకాండ్రు తమ గొప్పఁదనమును జాటుటకై దుక్కియందు ధరించిన గండపెండేరములా యన్నట్లుండెను.

క. వాని శిఖి వంటచెఱకుల
   చే నఱ నవి వెండి వంటచెఱకులె యగుటం
   బోనంబు ప్రజకు జక్కుల
   బోనంబులె యయ్యెఁ బ్రొయ్యి పొగయమి వృష్టిన్. 126

టీ. శిఖి = అగ్ని, వంటచెఱకులచేన్ = వంటకట్టియలచేతను, నాని = తడిసి, ఆఱన్ = చల్లాఱఁగా, (ఎడతెగని వానలచేతఁ దడిసియున్నకట్టెలను నిప్పుమీఁద వేయగానే యాయగ్ని చల్లాఱె ననుట.) అవి = ఆయింధనములు, వెండి = మఱియును (అనఁగా విచారింపఁగా ననుట.) వంటచెఱకులెయగుటన్ = వంటకుయోగ్యమయిన చెఱకులని యన్వర్థము లగుటచేతను (అనఁగా బెల్లమువండుటకుఁ దగిన చెఱకులు రసఘనములై యుండి గానుగయందుంచి త్రిప్పఁగా నెట్లు రసమును వెళ్లఁగ్రక్కునో యాతీరుననే ప్రొయిలోనఁ బెట్టఁగానే కట్టియలు నీరు సడియుటం జేసి వంటచెఱకు లన్న పేరు సార్థకమాయె ననుట.) బోనంబు = అన్నము, ప్రజకున్ = జనమునకు, జక్కుల బోనంబులెయయ్యెన్ = కామేశ్వరునిఁగొల్చు జక్కులవాండ్ర యన్నమాయెను. (అనఁగా శూద్రులయొక్క పెండిలిమొదలగు నుత్సవములయందు జక్కులవాండ్రు అరివేణిపెట్టిన శూన్యభాండములను దలమీఁద మోచికొని బోనాలుబోనాలనిపల్కుట ప్రసిద్ధముగానఁ దత్తుల్యంబాయె నని భావము.) ప్రొయ్యి = పొయ్యి, వృష్టిన్ = వర్షము చేతను, పొగయమిన్ = రాఁజకయుండుటచేత నని క్రిందికన్వయము.

తా. వానకుఁ దడిసినవంటచెఱుకులు పొయిలోఁబెట్టఁగా వానిచే నగ్ని చల్లాఱెను. వండుట కారంభించుటతోడనే నీటిని గ్రక్కి నిప్పార్పుటవలన గానుగలోనుంచి త్రిప్పఁగా రసముచిప్పిలు చెఱుకులఁబోలి సార్థకనామభాజనములయ్యెను. వానచేతఁ బొయ్యిలోని నిప్పు రాఁజకపోవుటచేఁ బ్రజలభోజనములు మిథ్యాభోజనము లయ్యెను.

సీ. ఇల్లిల్లు దిరుగ నొక్కిం తబ్బు శిఖి యబ్బె
      నే నింటిలోఁ బూరి యిడి విసరక
   రాఁజదు రాఁజిన *రవులుకొల్వాసలె
      గాని కల్గదు గూడు దానఁ గలిగె

---

* రవులుకొల్వాసాలఁ.

నేని కూరగుట మందైనఁ బెన్పొగ సుఖ
భుక్తి సేకూర దా భుక్తి యిడినఁ
బ్రాగ్భోక్తలకె తీఱు బహుజనాన్నము దీఱ
నారుల కొదవుఁ బునఃప్రయత్న
తే. మాజ్యపటముఖ్యలయ మెన్న రాలయాంగ
దారులయ మెన్న రంతికకారజనిక
పచన నాంధోగృహిణి రామిఁ బడక మరుఁడు
వెడవెడనె యార్వ నొగిలి రొజ్జడిని గృహులు. 127

టీ. ఇండ్లలఁ = ప్రతిగృహమునకును, తిరుగఁ = వెళ్లఁగా, శిఖి=అగ్ని, ఒక్కింత = కొంచెము, అబ్బుఁ = దొరకును, అబ్బెనేని = దొరకినచో, ఇంటిలోఁబూరి = ఇంటిపైకసవును, ఇడి = దానిపై నునిచి, విసరక రాఁజదు = వీజనము సేయక యంటికొనదు. రాఁజినఁ = అంటికొనినను, రవులుకొల్పఁ బసలేకాని = ప్రజ్వలింపఁజేయు నపేక్షయొకటి దక్క, దానఁ = ఆమంటవలన, కూడు = అన్నము, కల్గదు = దొరకదు (రవులు కొల్పఁ బసలేఁగాసి యను పాఠమునందు గృహములలోని వాసములను విఱిచి పెట్టక గాని రగుల దని యర్థము.) కలిగెనేని = అన్నమైనప్పటికిని, కూరగుట = శాకమగుట, మందు = ఔషధము (అనఁగా దుర్లభమనుట.) ఐనఁ = శాకమైనను, పెన్పొగఁ = ప్రబలమైన ధూమముచేతను, సుఖభుక్తి చేకూరదు = సుఖకరమైనభోజనముదొరకదు. ఆభుక్తియిడినఁ = ఆభోజనము పెట్టినను, బహుజనాన్నము = ఇంటిలో నున్నవారల కెల్ల వండిన యన్నము, ప్రాగ్భోక్తలకే = తొలుబంతి భోజనముఁ జేయువారలకే, తీఱుఁ = సరిపోవును (అకాలమునకువచ్చిన యతిథులఁ బరిహరింపరామిం జేసి వారల కిడుటచేతఁ బక్వాన్నము సరిపోవు ననుట.) తీఱఁ = సరిపోఁగా, నారులకుఁ = ఆఁడువారలకు, పునఃప్రయత్నము = మరలవంటయొనర్చుట, ఒదవుఁ = కలుగును, అంతికకుఁ = ప్రొయ్యికి, ఆ...ము - ఆజ్య = నేతిచేతఁ దడుపఁబడిన, పటముఖ్య = కోకలు లోనైన వానియొక్క, లయము ఎన్నరు = నష్టము విచారింపరు, ఆ...ము - ఆలయ = ఇంటి యొక్క, అంగదారు=వాసాలయొక్క, లయము = నాశమును, ఎన్నరు = లెక్కింపరు (ప్రొయ్యిమండుటకై నేతిలో బట్టలుదడిపివైచియు వాసాలు పెఱికివైచియును వాని నష్టమును లెక్కింపకుండిరనుట.) ఆ...ణి - ఆరజనిక = రాత్రివఱకును, పచన = పాకము సేయుటచేతను, నాంధః = అన్నము లేకయుండిన, గృహిణి = ఇల్లాలు, రామిఁ = రాకపోవుటవలన, పడకఁ = శయ్యయందు, మరుఁడు = పచ్చవిల్తుఁడు, వెడ

కెడకెడ=పెళపెళమని, అర్వక్ = పేగిరింపఁగా, అజ్జడిక్ = అముసురునందు, గృహులు = గృహస్థులు, నొగిలిరి = కృశించిరి. (అనఁగాఁ దొట్రుపడి రనుట.)

తా. ఆసమయంబునందు నెల్లదిక్కులయందు సతీపతులంద ఱాహారమజ్జనశయనాదులయందుఁ గ్లేశము నొందున ట్లెడతెగక జడివానలు గురియుచుండెను.

చ. పిడుగుల కల్కి లోఁ దొలిచి ♦ భీరులు కంచముఁ జల్లుదీధితు
ల్గడపల వెళ్ళిరాఁ బొగలఁ ♦ గావిరిబ్రుంగెడు పుల్లగృహంబు లె
ల్లెడఁ గనుపట్టె [1]నూళ్ళ నిల ♦ యెల్లను ముంచి రసాతలంబుపై
విడియఁగ దండు డిగ్గిన సవిద్యుదురుస్తనయిత్నులో యనన్. 128

టీ. పిడుగులకక్ = అశనిపాతములకు, అల్కి=వెఱచి, భీరులు = భయస్వభావముగల స్త్రీలు, 'భీరుస్స్త్రీమ్యాధరాఙ్గనా' యని నిఘంటువు. కంచము = భోజన పాత్రము, లోఁదొలిచి = కడపలకులోపలనేకడిగి, చ...ల్-చల్లు = త్రిప్పిసిరుబైటఁ జల్లఁగాఁబుట్టిన, దీధితుల్ = కాంతులు, కడపలవెళ్లిరాక్ = దేహళులదాఁటిరాఁగా, పొగలక్ =ధూమములచేతను, కా...లు-కావిరిబ్రుంగెడు = ధూమ్రవర్ణము గప్పినట్టి, (వర్షాకాలమందుఁ దడిసిన గృహములకుఁ బొగచుట్టికొనియుండుట ప్రసిద్ధము.) పుల్లగృహంబులు = పూరి యిండ్లు, ఎల్లెడక్ = ఏచెనఁజూచినను, ఊళ్ళక్ = గ్రామములయందు, ఇలయెల్లను = భూమియంతయును, ముంచి = వాననీళ్ళచేత నిండింపఁజేసి, రసాతలంబు పైక్ = పాతాళముమీఁదు, విడియఁగక్ = ఆక్రమింపఁబలయునని, ద...లో అనక్ - ఉరు = గొప్పలయిన, దండుడిగ్గిన = భూమియందు సేనాసమూహమైవిడిసిన, సవిద్యుల్ = మెఱుములతోఁగూడిన, స్తనయిత్నులో యనక్ = మేఘములోయనునట్లు, కనుపట్టెక్ = చూపట్టెను

తా. పిడుగులు పడుచుంటచే భయపడి స్త్రీలు గుమ్మములోపలనుండియే కంచములు తొలిచి చల్లఁగాఁబుట్టినకాంతులు గుమ్మములుదాఁటి బయటఁ బ్రకాశించుచుండ, గ్రామములందెల్లెడల ధూమ్రముతో నిండిన గడ్డియిండ్లు కానఁగుచుండెను. ఆయిండ్లు భూమినంతను జలమయమొనర్చి పాతాళముపై దండెత్తి విడిసిన మెఱుములతోఁ గూడిన మేఘములో యనున ట్లుండెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. గొడుగుల గాలిఁ గూల్చి మఱి ♦ కోలలతోడన పాఱ నాన్చఁ జే
డ్పడ జడి మేఘుఁ డట్లక(గు)ట ♦ పాంథులపైఁ దన కెంతవైరమో
తడిసినమేన నింకి యది ♦ దారవియోగజవహ్నిఁ గొంత కొం
తుడిపె విధాతరతుఁ పిష ♦ మొక్కొకమా టమృతంబు సేయుటన్.

1. నిళ్ల.

టీ. మేఘుఁడు=జలధరుఁడు, గొడుగులన్ = ఛత్రములను, గాలిన్ = వాయువు చేతను, ఊల్చి = ఎగురఁగొట్టి, మఱి = పిమ్మట, కోలలతోడన = గొడుగుకఱ్ఱలుమాత్రము చేతఁబట్టి, పాఱన్ = పఱువిడుచుండఁగా, జడిన్ = వర్షముచేతను, చేద్పడన్ = బాధ పడునట్లుగ, నాన్చెన్ = తడిపెను. అట్లు = అలాగుతడుపునట్లు, అకట = అయ్యో, ఘన ఘన్ = మేఘునికి, పాంథులపైన్ = పథికులమీఁద, ఎంతవైరమో = ఏపాటివిరోధమో (నాన్చె నని క్రిందికన్వయము.) విధాతరక్ష=విరించియొక్క రక్షణము, విషము=గరళ మును, ఒక్కొకమాటు = ఒక్కొకపర్యాయము, అమృతంబుసేయుటన్ = సుధగాఁ జేయుటవలన, అది=ఆవర్షము, తడిసిన మేనన్ = నానినశరీరమందు, ఇఁకి = ఇగిరి, దార వియోగజవహ్నిన్ = భార్యలవిరహమువల్లఁబుట్టినయగ్నిని, కొంతకొంతడఁపెన్ = కొంత వడిఁ బోఁగొట్టెను. ఈపద్యమునందు పూర్వార్థంబున వ్యాఘాతాలంకారంబు నుత్త రార్థంబున విచిత్రాలంకారము. శ్లో. 'స్యాద్వ్యాఘాతో౽న్యథాకారి తథాకారి క్రియేత చేత్, విచిత్రం యత్ప్రయత్నః స్యాద్విపరీతఫలేప్సయా' అని వానికి లక్షణము.

తా. మేఘునకుఁ బాంథులపై నెంతవైరమోకాని వాయువుచే వారి గొడుగుల నెగురఁగొట్టి మిగిలిన గొడుగుకఱ్ఱలతోనే వారిని బఱుగిడఁజేసి వర్షముచే తడిపి బాధించెను. కాని, యొక్కొక్కప్పుడు బ్రహ్మదేవుని కృపవలన విషమమృతమగునట్లు వర్షజలము తడిసిన పాంథులశరీరములఁ జొచ్చి యందలి భార్యావియోగాగ్నిని గొంతవఱకైనను బోఁగొట్టుచుండెను.

తే. దవులఁ జల్లని తూఱ నంతకుమునుపటి
జల్లునీరాని వచ్చునాజల్లు మొదలి
గాలి యెలగోలుచేఁ గొమ్మగదలి జల్లు
దలపడకమున్న వంగుళ్లఁ దడిపెఁ దరులు. 130

టీ. తరులు = వృక్షములు, దవులన్ = దూరమునందు, జల్లని = వానయనుకొని, దూఱన్ = వానిక్రిందికిఁబోఁగా, అంతకమునుపటిజల్లు = దూరముననుండి వచ్చువానకంటె మున్నుగురిసియున్నవానయొక్క, నీరాని = ఉదకముగలవై, వచ్చునాజల్లు = దూరమున వచ్చుచున్నయావానయొక్క, మొదలి=ముందుగవచ్చిన, గాలియెలగోలుచేన్=ఎలగోలు గాలిచేతను, (దండునకు ముందుగాఁబోయి హెచ్చరికచేయుటకు నెలగోలని చెప్పుట ప్రసిద్ధము.) కొమ్మగదలి = శాఖ చలనముఁబొంది, జల్లుదలపడకమున్న = వచ్చుచున్న వర్షము రాకమునుపే, వంగుళ్ళన్ = నమ్రములైయున్నకొమ్మలు మొదలగువానియందు నిలిచియున్న జలముచేతను, తడిపెన్ = నాన్చెను, పథికుల నని పూర్వపద్యమున నుండు నని గ్రహింపవలయును.

తా. పాపము పథికులు దూరమునుండి వచ్చుచున్న వర్షపుజల్లునఁ దడవకుండుటకై వృక్షముల క్రిందకుఁ జేరఁగా, నంతకుఁ బూర్వపుజల్లు వలన నాచెట్టుకొమ్మలపై నాకులలో నిలిచినవాననీటిచే యాక్రొత్తజల్లు వచ్చులోపలనే వారు తడిసిరి.

చ. రయమున వృష్టికై యొదిఁగి ♦ రచ్చలపై విధియింతు రుగ్రతన్
హయపతిమీఁద దంతిపతి ♦ నాతనిపై నృపతిన్ గజాదిని
ర్ణయముల *మొత్తులాడుదుర ♦ మబ్బొకయించుక విప్ప విచ్చుమొ
గ్గయి మఱి పాఱిపోదురు సమస్తదిశాగతులైన యధ్వగుల్. 131

టీ. స...ల్-సమస్తదిశ = సకలదిశలనుండి, ఆగతులైన = వచ్చినట్టి, అధ్వగుల్ = తెరువరులు, రయమునన్ = వేగముగా, వృష్టికై = వానకై, ఒదిఁగి = చోటుచాలక దాగికొని, రచ్చలపైన్ = ధర్మపుచావళ్ళ యరుగులమీఁద, హయపతిమీఁదన్ = అశ్వపతిపైని, దంతిపతిన్ = గజపతిని, ఆతనిపైన్ = ఆగజపతిమీఁదను, నృపతిన్ = నరపతిని (అశ్వపతి ప్రబలుఁడు, వానికంటె గజపతి ప్రబలుఁడు, గజపతికంటె నరపతి ప్రబలుఁడని యనుట.) ఉగ్రతన్ = కోపముతోడను, విధియింతురు = నిర్ణయింతురు, గజాదినిర్ణయములన్ - గజ = ఏనుఁగులు, ఆది = మొదలగువానియొక్క, నిర్ణయములన్ = నిశ్చయించుటలయందు, మొత్తులాడుదురు = దెబ్బలాడుదురు (అనఁగా నశ్వపతి యెక్కుడని యొకఁడును, గజపతియే ప్రబలుఁడని మఱియొకఁడును, వీరందఱకంటె నరపతి యధికుఁడని యన్యుఁడును, వానికంటె వీనికి నశ్వము లెక్కువనియు, వీనికంటె వానికి గజంబులు లెక్కువనియు, నీ మొదలగు గజాదిసంఖ్యానిర్ణయాభినివేశములచేతఁ గలహించుచుందురనుట.) మబ్బు = మేఘము, ఒకయించుకవిప్పన్ = కొంచెము విడువఁగానే, మఱి=పిమ్మట, విచ్చుమొగ్గయి = ప్రోగువీడినవారలై, పాఱిపోదురు = ఎవ్వరిదారిని వారు వెళ్ళుదురు.

తా. పలుదెసలనుండి వచ్చిన బాటసారులు వర్షము రాఁగానే త్వరితముగా ధర్మసత్రముల యరుగులపైఁ జేరి యహంకారములతో సక్రోధులై యశ్వపతిమీఁద గజపతి గజపతిపై నృపతియని వానికంటె వీనికి వీనికంటె వానికి గజము లెక్కువ యశ్వములు లెక్కువ యాదిగాఁగల వ్యర్థభాషణములఁ గలహించుచుందురు. ఇంతలో మేఘములు విడువఁగానే యొక్కరును నిల్వక తమతమ దారులఁబట్టి పోవుచుందురు.

క. తనరెె బలిభుక్తతులు నిం
డిన గ్రామశ్రీల కఱితి ♦ నీలము లగుటం

* నిర్ణయములఁ గొట్టులాడుదురు.

గనియెఁ దృణగ్రాహిత ననఁ
గొనుకసవులఁ జైత్యతరుల కి [1]గూండ్లిడుభ్రమణన్. 132

టీ. బలిభుక్తతులు = కాకులగుంపులు, 'ధ్వాంక్షాత్మఘోషపరభృద్బలిభుగ్వాయసా అపి'యని యమరము. నిండిన గ్రామశ్రీలకున్ = సంపూర్ణగ్రామలక్ష్ములకు, అఱుతి = కంఠమునందున్న, నీలములగుటన్ = ఇంద్రనీలమణులౌటచేత, తనరెన్ = ఒప్పెను, చైత్యతరులన్ = ఉద్యానపాదములందు, 'చైత్యమాయతనే బౌద్ధే బిందే చోద్యానపాదపే' యని విశ్వము. గూండ్లిడుభ్రమణన్-గూండ్లిడు=గూండ్లు పెట్టుటకొఱకు, భ్రమణన్=తిరుగుటచేతను, గొనుకసవులన్=పట్టికొనిపోవుతృణములచేతను, తృణగ్రాహితన్ = తృణగ్రాహిత్వమును, కనియెన్ = పొందెను, అనన్ = అనునట్లు, తనరె నని క్రిందికన్వయము

తా. నీలములు తృణగ్రాహులు గాన నావిధముగఁ గాకులగుంపులు గ్రామసమీపముననుండు నుద్యానమందలిచెట్లయందుఁ గూండ్లు గట్టుకొనవలయు నన్న యిచ్ఛచేతఁ గఱచికొనిపోవుచున్న కసవులను జూడఁగా దట్టమైన గ్రామలక్ష్ములు కంఠమునందు ధరియించిన హారమందలి నీలమణులు తృణంబులని గ్రహించుచున్నవో యన్నట్లుగా నొప్పెను.

మ. వసతు ల్వెల్వడి వానకై గుడిసె మోవన్ రాక తా నాని యే
పసగా నిల్చినజమ్ముగూడఁ బొల మంబళ్లోయుచుం బట్టి పె
న్ముసురం దీఁగెడు కాఁపుగుబ్బెతల పెన్గుబ్బ ల్పునాస ల్వెలిం
బిసికిళ్లుం బిసికిళ్లు హాలికుల కర్పించె న్నభస్యంబునన్. 133

టీ. వసతుల్ = గృహములు, వెల్వడి = బయలువెళ్లి, వానకై = వర్షబాధానివృత్తికొఱకు, గుడిసెమోవన్ = పొలములోఁ గాపునిమిత్తమై వేయఁబడ్డకుటీరముదగిలికొనఁగా, రాక = లోపలికిరాక, తాన్ = తాను, ఆనియే = తగిలికొనియే, పసగాన్ = ఒప్పిదముగా, ని...దన్-నిల్చిన = నిలువంబడియున్న, జమ్ముగూడన్ = జమ్ముచేఁగట్టఁబడ్డ గూడయందు, (జమ్ముగూడ కావలిగుడిసెలోనికి రాక గుడిసె దగిలి నిలిచియుండఁగా ననుట.) పొలము = కృషిసేయుభూమికి, అంబళ్లోయుచున్ = నంబలి మోచికొనుచు, పట్టి = ధరియించి, పెన్ముసురందున్ = జడివానయందు, ఈఁ...ల్ - ఈఁగెడు = గుడిసెలోపలం దూఱునట్టి, కాఁపుగుబ్బెతల = కాఁపువాండ్రవనితలయొక్క, పెన్గుబ్బల్ = గొప్పవైనకుచములును, పునాసల్ = పూర్వసస్యంబులైన సజ్జలు మొదలయినవియును (పునర్వసుకార్తెయందుఁ జల్లఁబడ్డధాన్యములు గనుకఁ బునాస లని వ్యవహారము.) వెలిన్ = వెలుపలను, హాలికులకున్ = కృషిఁజేయు శూద్రులకు, పిసికిళ్లన్ = కుచగ్రహణము

1. గూండెడు.

లును, పిసికిళ్లు = కంకులు నల్పుటలును, నభస్యంబునన్ = భాద్రపదమాసమునందు, అర్పించెన్ = ఒసంగెను.

తా. భాద్రపదమాసమునందు గృహముల వెలువడి జమ్ముగూడయందుఁ బోలమున కంబలి, యన్నము మున్నగునవి మోచికొనిపోవుచు గొప్పవానయందు గుడిసెలు దూఱు కాఁపుస్త్రీల కుచములు, పునర్వసునక్షత్రమునఁ జల్లిన పునాసపస్యములు, కర్షకులకు గుచములు నలుపుటయుఁ గంకులునలుపుటయు నను పనులు కలుగఁజేసెను.

మ. గురుగుం జెంచలిఁ దుమ్మి లేఁదగిరిసాకుం దింత్రిణీపల్లవో
త్కరముం గూడఁ బొరంటి నూనియలతోఁ గట్టావికుట్టాపుగో
గిరము ల్మేసి తమిం గొమల్పొలము వోఁగ్రేపు ల్మెయుల్నాఁక మేఁ
కెరువుంగుంపటి మంచ మెక్కిరి ప్రభుత్వైకాప్తి రెడ్లజ్జడిన్. 134

టీ. గురుగున్ = గురకటశాకమును, చెంచలి = తువిన్నకశాకము, తుమ్మి = ద్రోణశాకము, లేఁదగిరిసాకున్ = కోమలమైన తంటెపుఁగూరయును, తింత్రిణీపల్లవోత్కరమున్ = చింతచిగురును, కూడన్ = వానితోఁగలిపి, నూనియలతోన్ = తైలముతో, పొరంటి = పొరఁటి, కట్టావి = చుట్టు నావిరి బాటి మిగుల వేడియయిన, కుట్టాపుగో+ఓగిరములన్ = కుఱుచయూరికకూళ్లు, (మూఁడు నెలలకుఁ బండునవి కుఱుచయూరిక లనియు నైదు నెలలకుఁ బండునవి పెద్దూరికలనియుం జెప్పుదురు.) మేసి = తిని, తమిన్ = రాత్రియందు, కొమల్ = కొడుకులు, (చెట్టుకు శాఖలవంటివారు గనుక నిట్లు చెప్పవచ్చును.) పొలమువోన్ = చేలు గాయఁబోఁగా, రెడ్లు = పెత్తనముచేయుకాఁపులు, ప్రభుత్వైకాప్తిన్ = అధికారమొకటియబ్బుటచేత, అజ్జడిన్ = ఆ ముసురునందు, క్రేపుల్ = దూడలు, మెయుల్ = దేహములను, నాఁకన్ = లేహనమొనరింపఁగా, మేఁకెరువుంగుంపటి = మేఁకలయెరువున నెత్తియుంచిన కుంపట్లుగల, మంచమెక్కిరి = మంచముపైఁ బవ్వళించిరి (వానకుఁ బడియు నని దూడలను మంచపుఁగోళ్లకుఁ గట్ట నవి దేహములను నాఁకుచుండఁగా శయనించి రనుట.)

తా. ఆవర్షాసమయమున గురకటము, తువిన్నకము, ద్రోణము, తంటెఁగూర, చింతచిగురు పొరఁటి నూనెలతో నావిరిలేఁచుచున్న కుఱుచయూరికలకూళ్లు మెక్కి, పుత్త్రులు పొలమున కేఁగఁ దాము దమమంచముల కోళ్లకుఁ గట్టిన దూడలు తమ శరీరములు నాకు చుండఁగా మంచముక్రింద మేఁకయెరువువలన రాఁజు కుంపటు లుంచుకొని తమ గొప్పఁదన ముట్టిపడ రెడ్లు పవ్వళించిరి.

సీ. మణియష్టిఁ గేలిబరిత్రాణషడ్గసుధ వీను
వోలాడఁ బ్రొద్దెక్కి మేలుకాంచి

ఘుమఘుమవత్సుమగంధరాజాంగమ
ర్దనపైఁ జిరోష్ణమజ్జనము లాడి
మిసిమిదువ్వలువ బన్నసరంబు మొగలిఱే
కులఁ దాల్చి జామెక్కి కొలువు వాసంగి
జాంగలామిషముతోఁ శాల్యన్న మధికహ
య్యంగవీనంబుగా నారగించి
తే. మృగమదము మించుతములంపుటిరులు మోవి
దళముగా సాగరుహసంతి వెలుఁగ సౌధ
శిఖరవాతాయనాగతాచిరరుగంశు
నతమృగవరోధములతోడ నగిరి నృపులు. 135

టీ. మణియష్టిన్ = మణిమయమైనపంజరమునందున్న, కే... ధ - కేలిబర్హిణ = వెంపుడు నెమళ్ళయొక్క, షడ్జ = షడ్జస్వరమనియెడు, సుధన్ = అమృతమునందు. వీనులు = చెవులు. ఓలాడన్ = జలకమాడఁగా, (అనఁగా వీనులకు విందై నిండఁగా నని భావము.) ప్రాహ్ణిక్కి = సూర్యోదయమైన మఱి కొంతసేపటికి, మేలుకాంచి = నిద్రలేచి, ఘు... పైన్ - ఘుమఘుమవత్ = ఘుమ్మనివాసించుచున్న, సుమగంధరాజ = కుసుమలధమను ద్రవ్యముయొక్క, అంగమర్దనపైన్ = నలుఁగుపెట్టినమీఁదట చిరోష్ణ = మిక్కిలి వేఁడిగలయుదకములచేత, మజ్జనములు = జలకములు, ఆడి = సలిపి, (చిరోష్ణమజ్జనములాడి యని యున్నందున మజ్జశబ్దమునకు మజ్జోదక మని యర్థముఁ జెప్ప వలయును.) మిసిమిదువ్వలువన్ = సరిగ తళతళలాడు పట్టుపుట్టమును, బన్నసరంబున్ = బన్న సరములను హారములను, మొగలిఱేకులన్ = మొగిలిపువ్వులను, తాల్చి = ధరియించి, జామెక్కి = జాము ప్రొద్దెక్కినవెనుక, కొలువువాసంగి = సభఁజేసి, జా... తోన్ - జాంగల = మరుభూమియందలి, ఆమిషముతోన్ = మాంసముతోడను, (అనఁగా మరు భూమియందు సంచరించెడు కౌఁజు, పూరేఁడు, ఉడుము, ఏఁదుఁబంది మొదలగు వాని మాంస మనుట.) 'పలలం క్రవ్యమామిష' మ్మని యమరము. శాల్యన్నము=రాజనపు సాదమును, అధికహయ్యంగవీనంబుగాన్ = అప్పుడు వెన్నగాఁచిననేయి యెక్కుడు గాఁ గలుగునట్లు 'తత్తుహయ్యంగవీనం యద్ధ్యో గోదోహోద్భవం ఘృత' మ్మని యమ రము. ఆరగించి = భోజనముఁజేసి, మృగమదముమించు = కస్తూరియొక్కవాఁగల, తములంపుటిరులు = విడెముజే నల్లనైనకాంతులు, (కస్తూరి యధికముగుటవలన నల్లగా నుండుటచేత నిరు లనుట.) మోవిన్ = పెదవిపై, దళముగాన్ = దట్టముకాఁగా, సాగరుహ సంతి వెలుఁగన్ = అగరుచెక్కతో నించినకుంపట్లు ప్రజ్వలించుచుండఁగా, సౌ...న్ -

సౌధ = ఉప్పరిగెలయొక్క, శిఖర = పైయంతస్తులయందున్న, వాతాయన=గవాక్షముల నుండి, ఆగత=వచ్చినట్టి, అచిరరుక్ = మెఱుపులయొక్క, అంశు=కాంతులచేతను, నత= వంపఁబడిన, దృక్=చూపులుగల, అవరోధములతోడన్ = అంతఃపురస్త్రీలతో, 'శుద్ధాంత శ్చావరోధశ్చ' యని యమరము. నృపులు = రాజులు, సగిరి = ఆసాదించిరి.

వ. ఇట్లు సాంద్రసలిలధారాసారమాసరంబు లగు వార్షికవాసరంబులు
ప్రశాంతం బగుటయుఁ దదనంతరంబ. 136

టీ. ఇట్లు=ఈవిధముగా, సా...లు-సాంద్ర=దట్టమైన, సలిల=ఉదకములయొక్క, ధార=ధారలయొక్క, ఆసార = సమ్యక్ప్రవర్షణముల చేతను, మాసరంబులగు = వ్యాప్తములైన, వార్షికవాసరంబులు=వానకాలపుదినములు, ప్రశాంతంబగుటయున్ = శాంతింపఁగా, తదనంతరంబ = అటుపిమ్మట.

ఉ. రాజమరాళలబ్ధగిరిరంధ్రము శాలివనీశరావళీ
వైజననంబు యజ్వహుతవాజహుతాశయ భాస్వదిందిరాం
భోజసమాగమం బుదితబోధభుజంగశయోపచారనీ
రాజనఫుల్లహల్లకసరం బనయుంచె శరద్దినం బిలన్. 137

టీ. రా...ము-రాజమరాళ = రాజహంసల చేత, లబ్ధ=పొందఁబడిన, గిరిరంధ్రము= క్రౌంచపర్వతముయొక్క బిలముగలిగినట్టియు, (హంసలు మానససరోవరమున వర్షాకాలము వెళ్లబుచ్చి శరదృతువురాఁగాఁ గ్రౌంచపర్వతపుబిలముగుండ వచ్చి దశార్ణాదిదేశంబులకు వచ్చుట ప్రసిద్ధము.) శాలివనీ = రాజనపుచేలను, శరావలీ = రెల్లుగంటలసమూహ మునకును, వైజననంబు = ఈనునెలయైనదియును, 'సూతిమాసో వైజననః' యని యమరము. యజ్వ = విధ్యుక్తప్రకారము జన్నముఁ జేసినవారిచేత, హుత = హోమము చేయఁబడ్డ, వాజ = హవిస్సుగల, హుతాశనము = శ్రౌతాగ్నిగలదియును, (అపుడు సోమయాజులు నూతనాన్నభోజనముకొఱకు నాగ్రయణేష్ట్యాదికముఁ జేసి రనుట, లేక, వాజివాజపేయము గలయదియైనఁ జెప్పవచ్చును. శరద్వాజపేయము ప్రసిద్ధము.) భా...బు - భాస్వత్ = వెలుఁగుచున్న, ఇందిరా = లక్ష్మికి, అంభోజ = కమలములతోడి, సమాగమంబు = కలయికగలదియును, (శరదృతువునందుఁ గమలములకు వికసనముగల్గుటంజేసి వానియందే లక్ష్మి నివసించె ననుట.) ఉ...బు-ఉదిత = జనించిన, బోధ = మేల్కొనుటగల, భుజంగశయ = దామోదరునకు, ఉపచార = పూజనార్థమైన, నీరాజన = నివాళియయిన, ఫుల్ల=వికసించిన, హల్లక = చెంగల్వలుగల, సరంబు=కొలంకులు గలిగినట్టి, 'హల్లకం రక్తసంధ్యక'మ్మని యమరము. (అనఁగాఁ జాతుర్మాస్యము లప్పటికిఁ గడచినవి గాన భగవంతుండు నిద్రమేలుకొనఁగా శరల్లక్ష్మి నీరాజనమెత్తెనో యన్నట్లు

చెన్నొందియున్న యెఱ్ఱచెంగల్వలతో నొప్పియున్న కొలఁకులు గలవనుట.) శరద్దినంబు = శరద్వాసరము, ఇలన్ = భూమియందు, ఉదయించెన్ = కనుపడెను, వికసించిన చెంగల్వలను నిద్రమేలుకొన్న యీశ్వరునకు శయనోపచారనీరాజనముగా వర్ణించినందున నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. పుడమిపై వర్షాకాలము కడచిన శరత్కాలము ప్రవేశించెను. ఆశరద్వాసరము రాజహంసలతోఁగూడిన క్రౌంచపర్వతబిలము గలది. అనఁగా శరత్కాలము రాఁగానే రాజహంసలు క్రౌంచనగబిలమునుండి దశార్ణాదిదేశములకుఁ బోఁ జొచ్చును. మఱియు నది శాలిధాన్యపుఁజేలు, రెల్లుగంటలసమూహమును గలకాలము; యజ్ఞము చేయువారు వాజపేయ మొనర్చి హోమములుచేయు శ్రౌతాగ్ని కలకాలము; లక్ష్మీదేవి కమలములఁ బ్రవేశింప నవి వికసించుకాలము; మఱియు భుజగశయనుఁడు నిద్ర మేల్కొనఁగా నాతనికి నీరాజనముగాఁ బూచి వికసించియున్న చెంగలువలుగల సరోవరములు గలకాలము.

క. కరము పొగ రెక్కె నంబర
మురువిద్యుద్దీపకళికలు మిసిన ధూమ
స్ఫురణఁ బొగచూరె ననఁగా
హరిమణిజంబూఫలాసితామలరుచులన్. 133

టీ. కరము = మిక్కిలి, అంబరము = గగనము, ఉ...లు- ఉరు = అధికమైన, విద్యుత్ = మెఱుపులనియెడు, దీపకళికలు = దీపాంకురములు, ఉ...ణన్-ఉమిసిన = చిమ్మినటువంటి, (శ్లో. 'నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయమ్, అతిసుందరమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహతే' అని ఆచార్యదండి చెప్పియున్నారు గాన నుమిసిన - అనునది మొదలగువానికి గౌణార్థములే కాని ముఖ్యార్థములు చెప్పఁగూడదు.) ధూమ = పొగయొక్క, స్ఫురణన్ = స్ఫురించుటచేత, పొగచూరె ననఁగాన్ =ధూమిత మాయెనో యన్నట్లు, హ...లన్-హరిమణి =ఇంద్రనీలములవలెను, జంబూఫల= నేరేడుపండ్లవలెను, అసిత = నల్లనైన, అమల = స్వచ్ఛములైయున్న, రుచులన్ = కాంతులచేతను, పొగరెక్కెన్ = మదించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. శరత్కాలప్రవేశముకాఁగానే యాకాశము మిక్కిలి నలుపెక్కెను. ఆయాకాశము విస్తారములగు విద్యుద్దీపముల యంకురములు చిమ్మిన దట్టపుఁ బొగచేత ధూమిత మయ్యెనో యన్నట్లు ఇంద్రనీలములవలెను నేరేడుపండ్లవలెను నల్లనైన స్వచ్ఛకాంతులచే నొప్పారెను.

ఆ. సాంధ్యరాగలహరి సామిరంజితములై
తిరిగె మింట నిదుర దెలిసినట్టి
యిందిరాధిపతికి నెత్తుకర్పూరనీ
రాజనంబు లన శరద్ఘనములు. 139

టీ. శరద్ఘనములు = శరత్కాలమేఘములు, సా...లు ఐ-సాంధ్య = సంధ్యా సంబంధియయిన, రాగ = రక్తిమయొక్క, లహరి = తరంగములచేతను, 'మహాత్స్వుల్లోల కల్లోలౌ లహర్యుత్కలికే సమే' అని యమరశేషము. సామి=సగము, రంజితములై=కెంపు వర్ణములుగలవిగాఁ జేయఁబడినవై, ని...కిన్ - నిదురదెలిసినట్టి = నిద్రమేల్కాంచిన, ఇందిరాధిపతికిన్=లక్ష్మీరమణునకు, ఎ...నన్-ఎత్తు = పట్టినటువంటి, కర్పూరనీరాజనంబు లనన్ = ఘనసారపునివాళులో యన్నట్లు, మింటన్ = అంతరిక్షమునందు, తిరిగెన్ = సంచరించెను, 'సామిత్వర్థే జుగుప్సితే' యనియు, 'ఇందిరా లోకమాతా మా' యనియు నమరము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. ఆశరత్కాలమేఘములు సంధ్యాకాలమునందలి యెఱుపురంగుచే సగమెఱుపు గలవై నిద్రమేల్కన్న విష్ణుమూర్తికిఁ బట్టుకర్పూర నీరాజనములో యన్నట్లాకసమున సంచరించెను.

చ. అలిగరుదంచలామలత దంతరబింబిత యయ్యెఁ బాకని
ర్దళితమహౌఘఫలౌఘహారి తచ్ఛదకర్కరికావనాలి నాఁ
గలమవనభ్రమచ్ఛుకని కాయములోపల సాంధ్యరక్తిమం
బలఁతిగఁ దాల్చి మింటఁ గన నయ్యె విపాండుపయోదఖండముల్.

టీ. వి...ల్-విపాండు = మిగులఁ దెల్లనైన, పయోద = మబ్బులయొక్క, ఖండ ముల్=శకలములు, క...ము-కలమవన = పండినరాజనపుచేలమీఁద, భ్రమత్ = తిరుగు చున్న, శుకనికాయము =చిలుకలగుంపు, లోపలన్ = శరత్కాలమేఘములలోపల, సా ...బు - సాంధ్య = సంధ్యాకాలసంబంధియైన, రక్తిమంబు = ఎఱుపు, అలఁతిగన్ = కొంచెముగా, తాల్చి = ధరియించి, పా...లి-పాక = పండుటచేతను, నిర్దళిత = మిక్కిలి విరిసిన, మహాత్ = గొప్పవైన, ఫల = పండ్లయొక్క, ఓఘ=సమూహముగల్గియు, హారిత చ్ఛద = పచ్చనియాకులుఁగల, కర్కరికావనాలి = దోసతోఁటలగుంపు, అ...త - అళి = తుమ్మెదలయొక్క, గరుత్ = ఱెక్కలయొక్క, అంచల = కొనలవలెనున్న, అమల = నిర్మలమయిన, తల్ = ఆకాశముయొక్క, అంతర = నడుమను, బింబిత = ప్రతిఫలించె నోయో, అయ్యెనాన్=అన్నట్లు, కననయ్యెన్ = చూడనొప్పెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. పండినపైరులమీఁద సంచరించుచున్న చిలుకలగుంపును దమయించు కంతసంధ్యాకాలికరక్తిమము ధరియించిన తెల్లని మేఘఖండములును బరిపక్వములై పండి విరిసిన గొప్పపద్మములు బచ్చనయినయూనలును గల దోసతోఁటలు ద్విరేఫముల ఱెక్కలమొనలవలె నైగనిక్యము గలయనన్యాకాశమునందుఁ బ్రతిఫలించెనో యన్నట్లుండెను.

క. ఘుణగణవిహరణఁ జివికిన
మణిధనువునఁ దొరఁగు నుసి సరిమానములై ద
ర్పణనిభనభమునఁ బరిణత
శణకణహారిణములు *జలదశకలము లొలసెన్. 141

టీ. ఘు...ణన్-ఘుణ = నుసిపురుగులయొక్క, గణ = సమూహముయొక్క, విహరణన్ = సంచారముచేత, చి...నన్-చివికిన = వానలకుఁదడిసి శిథిలమయిన, మణిధనువునన్ = ఇంద్రధనువునందుండి, తొ...లు ఐ-తొరఁగు = పడుచున్నటువంటి, నుసి సమానములై=పరాగసదృశములై, పరి...లు-పరిణత = పరిపక్వములయిన, శణ = జనుపనారయొక్క, కణ = లేశములవలెను, హారిణములు = తెల్లనైనటువంటి, జలదశకలములు=తెల్లని మబ్బుతునుకలు, ద...నన్-దర్పణ=అద్దముతోడను, నిభ = సమానమయిన, నభమునన్ = ఆకాశమందు, ఒలసెన్ = సంచరించెను. శరత్కాలమేఘములను మణిధనువుయొక్క పరాగము లని యుత్ప్రేక్షించినందున నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. శరత్కాల మేఘశకలములు పండియుండిన జనుపనారలేశములవలె మిక్కిలి తెల్లనై, నుసిపురుగులు పట్టుటచేఁ జీకిపోయిన యింద్రధనుస్సునుండి రాలిపడు పొడివలె, నద్దముతో సమానముగ స్వచ్ఛమైన యాకాశమున, సంచరించెను.

క. రవిశశిముకురములు శర
ద్యువతి మెఱుఁగువెట్టుభూతియో యనఁ బర్వెన్
బవనాహతసప్తచ్ఛద
నివహపరాగంబు దివికి నిర్మలకాంతిన్. 142

టీ. ర...లు-రవిశశి = చంద్రసూర్యు లనియెడు, ముకురములు = అద్దములను, శరద్యువతి = శరదృతువనుజవరాలు, మెఱుఁగువెట్టు = కాంతిగలుగఁజేయునట్టి, భూతియో యనన్ = భస్మమో యనఁగా, ప...బు-పవన=వాయువుచేతను, ఆహత = ఎగురఁగొట్టఁబడిన, సప్తచ్ఛద = ఏడాకుల యరఁటులయొక్క, నివహ = సమూహముయొక్క, పరాగంబు = పుప్పొడి, దివికిన్ = అంతరిక్షమునకు, ని...తిన్-నిర్మల = స్వచ్ఛమయిన, కాంతిన్=తేజస్సుచేతను, పర్వెన్ = వ్యాపించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

* పాండుజలదము లొలసెన్.

తా. లోకమునం దద్దమునకు వచ్చిన మాలిన్యమును భస్మముచేతఁ దుడుచుట ప్రసిద్ధము గాన నటు వర్షాకాలమందుఁ జంద్రసూర్యు లనునద్దములకు నైర్మల్యము దక్కువ పడఁగా వానికి మెఱుఁగెక్కించి చక్కఁబఱచుటకై శరద్వనిత యుంచిన విభూతియో యనున ట్లాసమయమందు సప్తచ్ఛదపరాగములు గాలిచేత నెగరఁగొట్టంబడి యంతరిక్షమున వ్యాపించెను.

స్రగ్ధర. సంభూతజ్ఞప్తివాతాశనశయనము విశ్వంభరుం డూఁదిలేవన్
గంభీరప్రక్రియామగ్నత డిగు జగతిం గ్రందుగాఁదోఁచు వర్షా
దంభోళిస్థూలరంధ్రోద్గతసితపృథుపాతాళజాతాంబుధారా
స్తంభంబులోల్పెలె నెన్ను ల్ధవళరుచిశరస్తంబపఙ్క్తిం జనించెన్.

టీ. స... ప్తిక్-సంభూత = జనించినట్టి, జ్ఞప్తిక్ = మెలఁకువచేతను, వాతాశన శయనముక్ = శేషపర్యంకమును, విశ్వంభరుండు = శ్రీమహావిష్ణువు, 'విశ్వంభరః కైటభజి ద్విధుశ్శ్రీవత్సలాంఛనః' యని యమరము. ఊఁదిలేవక్ = ఊఁనుకొని లేవఁగా, గం... తక్-గంభీరప్రక్రియా=నిమ్న ప్రకారమగునట్లు, మగ్నతక్=మునుంగుటవల్లను, డిగు = క్రిందికినడఁగినట్టి, జగతిక్=భూమియందు, క్రందుగాక్=దట్టముగా, తో... ల్-తోఁచుచుకానవచ్చుచున్న, వర్షా=వానకాలమందలి, దంభోళి=పిడుగులయొక్క, స్థూలరంధ్ర = గొప్ప బెజ్జములవలన, ఉద్గత = బయలుదేఱిన, సిత = తెల్లనైన, పృథు = గొప్పలైన, పాతాళజాత = పాతాళలోకమందుఁబుట్టిన, అంబుధారాస్తంభంబుల్ పోలెక్ = స్తంభములవంటి యుదకధారలవలె, శరస్తంబపఙ్క్తిక్ = ఱెల్లుకాఁడలవరుసయందు, ఎన్నుల్ = కంకులు, ధవళరుచిక్ = తెల్లనికాంతితో, జనించెక్ = పుట్టెను. ఇందు ఱెల్లు యొక్క యెన్నులను బిడుగులరంధ్రములనుండి బయలువెళ్ళినట్టి పాతాళజలధారా స్తంభములుగా నుత్ప్రేక్షించినందున నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. ఆశరదృతువునం దేదిక్కునఁ జూచినను ఱెల్లుపొదలు ఎన్నులు దీసి తెల్లగాఁ బ్రకాశించుచుండెను. అది యెట్లుండె నన శ్రీమహావిష్ణువు శేషపర్యంకమునుండి నిద్ర మేల్కొని యూనుకొని లేవఁగాఁ గ్రిందికడను భూమియందుఁ బడినపిడుగులు చేసిన రంధ్రములండి పాతాళమునఁ బను స్తంభములవంటి జలధారలవలె ఱెల్లుకాఁడల కెన్నులు తెల్లనై పుట్టెను.

తే. నీరజేక్షణుఁ డవ్వేళ నిద్ర దెలిసి
యడుగుఁ దనమీఁద మోప నోర్వనిరమణి
కంటకితగాత్రి యయ్యె నాఁగా విపాక
పరుషకంటకశాలిమంజరులు వొలిచె. 144

టీ. నీరజేక్షణుఁడు = విష్ణుదేవుఁడు, అప్పోళన్ = ఆ శరత్సమయమునందు, నిద్రదెలిసి = నిదురమేల్కొని, అడుగున్ = పాదమును, తనమీఁదన్ = భూమిపైని మోపనో = ఉంచఁగానో, అవనిరమణి = భూదేవి, కంటకితగాత్రియయ్యెనాఁగన్ = పులకితాంగియయ్యెనన్నట్లు, విపాక = పండుటచేత, ప...లు - పరుష = వాఁడియై యున్న, కంటక = ముండ్లుగల, శాలిమంజరులు = సన్నవరియెన్నులు, పొలిచెన్ = ఒప్పెను. హేతూత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. పండి ముదురైనందున వాఁడిమి గలిగియున్న ముండ్లతోనుండు సన్నవరి యెన్నులం జూడఁగా నా శరదృతువునందుఁ గమలాక్షుండు నిద్ర లేచి యడుగుఁ దనమీఁద నుంచుటచేత నాభూదేవి పులకితగాత్రి యాయె ననన ట్లుండెను.

మ. స్ఫుటభూయోహ్యాతిశంక వార్ధి నినరశ్ముల్మిన్ను చేర్పం దటి
చ్ఛటలౌర్వంబుగఁ గారుకొంచు ఘనమై క్ష్మాఁ దీర వర్షింప న
చ్చోటనుం దోఁచి గ్రసింపఁ బోలుఁ గలశీసూనుండు గాకున్న నొ
క్కొట్టఁ దారాగ్రహభాస్కరేందుమణిశుక్తుల్వ్యక్తమైతోఁచునే.

టీ. స్ఫు...కన్ - స్ఫుట = వ్యక్తమైన, భూయోహ్యాతిశంకన్ = అగస్త్యుండు మరలఁ బానముఁ జేయు నను భయముచేత, 'శంకావితర్కభయయోః' అని యమరము. ఇనరశ్ముల్ = సూర్యకిరణములు, వార్ధిన్ = సముద్రమును, మిన్నుచేర్పన్ = అంతరిక్షమును బొందింపఁగా, (సూర్యకిరణములు సముద్రోదకమును మేఘములందుఁ జేర్పఁగా ననుట.) తటిచ్ఛటలు = విద్యుత్సమూహములు, ఔర్వంబుగన్ = బడబాగ్నిగా, కారుకొంచున్ = నల్లనిదై, ఘనమై = మేఘమై, క్ష్మన్ = భూమిని, తీరవర్షింపన్ = ఉదకమాత్రయు వానలుగురియఁగా, అచ్చోటనున్ = ఆ యాకాశమునందును, కలశీసూనుండు = అగస్త్యుఁడు, తోఁచి = కనుపించి, గ్రసింపఁబోలున్ = సముద్రోదకమును బానముజేసెఁ గాఁబోలు, కాకున్నన్ = అట్లుగాకుండెనేని, ఒక్కొట్టన్ = ఏకరీతిగా, తా...ల్ - తారా = చుక్కలును, గ్రహ = అంగారకాదిగ్రహములును, భాస్కర = సూర్యుఁడును, ఇందు = చంద్రుఁడును, (అనియెడు) మణి=రత్నములును, శుక్తుల్=ముత్యపుఁజిప్పలును, వ్యక్తమై = స్ఫుటమై, తోఁచునే = కానవచ్చునా, కానరా వనుట.

తా. శరత్సమయమున నంతరిక్షమందు మేఘములు లేక, నక్షత్ర సూర్యేందులు స్ఫుటముగఁ బ్రకాశించుటను నగస్త్యోదయమగుటను జూడఁగాఁ బూర్వ మగస్త్యునికి వెఱచి మేఘరూపమును వహించి యాకాశమును జెందియున్న సముద్రుని నగస్త్యుఁడు మరలఁ బానము జేసియుండును. లేకపోయెనేని యందుండు తారాగ్రహము లనియెడు

రత్నములును సూర్యచంద్రు లనుముత్యపుఁజిప్పలును గానవచ్చుటకుఁ గారణము లే దనునట్లు తోఁచుచుండెను.

చ. అలమలయాద్రి కుంభభవుఁ డన్కతకంబు శరత్తుకుండమం
డలిఁ బ్రతిబింబకైతవముఁనం దమ కిచ్చిన వారిదేవత
ల్తాలఁకులకేలఁ దాప నిడి తోమఁ గలం కడఁగెం దదీయత
త్ఫలతకు హ్రస్వమాయె కరి తారక లంబువుఁ దేర్చునే యనన్.

టీ. అ...న్ - అల=ప్రసిద్ధమైన. మలయాద్రి = పటీరపర్వతమునందున్నట్టి, కుంభసంభవుఁడు = అగస్త్యుఁడు, 'అగస్త్యః కుంభసంభవః' యని యమరము. అన్కతకంబున్=అనుచిల్లగింజను, 'చతుష్యః కతకః కాంతికృత్' రత్నమాల. శ...న్-శరత్తు= శరదృతువు, కుండమండలిన్ = సరస్సమూహములందు, ప్రతిబింబకైతవమున్ = ప్రతిఫలనవ్యాజముచేతను, తమకున్ = ఆవారిదేవతలకు, ఇచ్చినన్ = ఇయ్యఁగా, వారిదేవతల్=జలదేవతలు, తాలఁకులకేలన్ = తరంగములను హస్తములచేతను, తాఁపనిడి = మెట్టుతాతిమీఁదఁబెట్టి, తోమన్ = ఒరసఁగియఁగా, కలంకడంగెన్ = కాలుష్యము దీఱెను, తదీయ = ఆ యగస్త్యుని సంబంధియైన, తత్ఫలతకున్ = ఆ చిల్లగింజకొటకు, హ్రస్వమాయె = చిన్నదొటయే, కరి = సాక్షి. (చిల్లగింజ గనుకనే రాచినందున హ్రస్వమాయె ననుట.) (ఇట్లుగానుండెనేని) తారకలు = నక్షత్రములు, అంబువున్ = ఉదకమును, తేర్చునే = తేటగాఁజేయునా, చేయ వనుట. -నన్ = అనునట్లు కలం కడఁగె నని క్రిందికన్వయము, రూపకానుప్రాణితాపహ్నుత్యుత్థాపితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. మలయపర్వతముపై నున్న యగస్త్యుఁ డను నిండుపగింజను శరదృతువు సరస్సులలోఁ బ్రతిబింబించు వ్యాజమున వారిదేవతల కీయఁగా నాజలదేవతలు కెరటములనుచేతులతో సోపానశిలలపైఁ బెట్టి యాచిల్లగింజ నరగఁదీయఁగా జలములు కలఁకలు దేఱి స్వచ్ఛములయ్యెను. అగస్త్యుఁడు చిల్లగింజయాయె ననుట కాచిల్లగింజ నరగఁదీయఁగా చిన్నదొటయే సాక్ష్యము. అట్లు కానినాఁడు నక్షత్రములు నీటికాలుష్యమును బాపలేవు గదా యనునట్లు జలములు స్వచ్ఛము లయ్యెను.

చ. ఇలకు సుధాసమత్వము వహింప శరజ్జలజాక్షి కుండమం
డలి సలిలంబు కల్మష మడంగ మొగుళ్వారియొండఁగాయుచోఁ
బిలుకు నిశారజగపటలి చెన్ను వహించె దరంగపఙ్క్తిపై
దళదరవిందకైరవకదంబకదారపరాగపూగముల్.

టీ. తరంగపఙ్క్తిపైన్ = కెరటములబంతిమీఁద, ద...త్ - దళత్ = వికసించుచున్న, అరవింద = పద్మములయొక్కయు, కైరవ = కలువలయొక్క, కదంబ = సమూహములయొక్క, కడార=పచ్చనైనటువంటి, 'కడారః కపిలః పింగః' యని యమరము. పూగముల్ =సమూహములు, 'పూగో వితానం ప్రకరః' యని యమరము. ఇలకున్ = భూమికి, సుధాసమత్వము = అమృతసామ్యము, వహింపన్ = పొందునట్లు, శరజ్జలజాక్షి = శరత్కాలమనుస్త్రీ, కుండమండలిన్ = కొలంకులసమూహమందు, 'కుండం పిఠరే తోయాధారవిశేషే చవహ్నిగర్తేచ, కుండో జారాజ్జాతస్సభర్తృకాయాం కమండలౌ కుండీ' యని రత్నమాల. సలిలంబు = ఉదకము, కల్మషమడంగన్ = కలుషముపోవుటకు, మొగుల్ = మబ్బులు, వివి = విరిసిన, ఎండగాయుచోన్ = ఎండకాయఁగా, చి...లి చిలుకు = చల్లఁబడినటువంటి, నిశారజఃపటలి = పసుపుపొడిరాశియొక్క, చెన్ను = సౌందర్యమును, వహించెన్ = పొందెను.

తా. ఆసమయమున వికసించిన తామరలయొక్కయుఁ గలువలయొక్కయుఁ బరాగములు తరంగముల పైఁబడి శరదృతు వనుస్త్రీ యుదకములోని కల్మష మడఁగించి రుచిఁబుట్టించుటకో యనఁ జల్లిన పసుపుపొడివలె నుండెను.

ఉ. హెచ్చినమైత్త్రిఁ బద్మినుల కెల్ల ఘనాత్యయకారకుండు సొ
మ్మచ్చుపడంగఁ జేయుటకునై యల క్రౌంచనగంబుపేరిక
మ్మచ్చున నీడ్చు శర్వగిరి యంచలి వెండిశలాకపిండు నా
వచ్చి మరాళిమాలికలు వ్రాలెఁ గొలంకులఁ జక్రఝంకృతిన్. 148

టీ. హెచ్చినమైత్త్రిన్ =అతిశయించినస్నేహముచేత, పద్మినులకెల్లన్ = తామరకొలంకు లను పద్మినీస్త్రీల కంతయును, ఘనాత్యయ = మేఘావసానమనెడు (అనఁగా శరదృతు వనుట.) కారకుండు = కగసాలెవాఁడు, సొమ్ము = భూషణము, అచ్చుపడంగన్ = సమముగనుండునట్లుగున, చేయుటకునై = తీఁగెగా నొనరించుటకై, అల = ప్రసిద్ధమైన, క్రౌ...నన్ - క్రౌంచనగంబుపేరి = క్రౌంచపర్వతమనియెడు పేరుగల, కమ్మచ్చునన్ = వెండిబంగారు తీఁగెతీయునట్టి యినుపకమ్మచ్చుయొక్క బెజ్జమందు, ఈ...నాన్ - ఈడ్చు = లాగెడు, శర్వగిరియంచలి = కైలాసపర్వతమునందున్న, వెండిశలాకపిండు నాన్ = రజతపుఁదీఁగలసమూహమో యనునట్లు మరాళిమాలికలు = హంసలబంతులు, వచ్చి = ఏతెంచి, కొలంకులన్ = సరస్సులయందు, చ...తిన్ - చక్ర = సుడిగాలియొక్క, ఝంకృతిన్ = ఝంకారముతోడను, వ్రాలెన్ = దిగెను.

తా. మిక్కిలి యనురాగముతోఁ దామరకొలఁకులను పద్మినీస్త్రీలకు శరదృతు వను నగసాలెవాఁడు అందమగుభూషణ మొనర్చుటకై క్రౌంచాచల మను కమ్మచ్చునందు

లాగు కైలాసపర్వతమందున్న వెండితీఁగల సమూహమో, యనునట్లు కడువేగముగా హంసలసమూహము వచ్చి శరదృతువునందుఁ గొలఁకులఁ జేరెను.

తే. కుంభజుఁడు వార్ధితోఁ గ్రోలి కుక్షి నున్న
మించుముక్తాచ్ఛటలె కుమ్మరించె ననఁగ
జలజదళములఁ దేటలుఁ జవులు నయిన
యంబుకణములు వొలిచెఁ బద్మాకరముల. 149

టీ. కుంభజుఁడు = అగస్త్యుఁడు, వార్ధితోఁ గ్రోలి = సముద్రముతోఁగూడఁ బానముచేసి, కుక్షి నున్న = ఉదరములోనున్న, మించు = అతిశయించిన, ముక్తాచ్ఛటలె = మౌక్తికసమూహములే, కుమ్మరించె ననఁగన్ = మగుడ దిగవిడఁబోసెనో యనఁగ, జలజదళములన్ = తామరాకులయందు, తేటలు = స్వచ్ఛమైనటువంటివియు, చవులునైన = రుచిగలవియునైన, (ముత్యాలలో నొక్క లెక్కకు చవి యని పేరుగలుగు నవి యనియు నర్థము.) అంబుకణములు = ఉదకబిందువులు, పద్మాకరములన్ - పద్మ = తామరలకు, ఆకరములన్ = గనులైన కొలఁకులయందు, వొలిచెన్ = ఒప్పెను.

తా. తామరచెఱువులయందలి పద్మపత్రసమూహంబులఁ జేరిన స్వచ్ఛములు రుచిగలవియు నైన జలబిందువులు, అగస్త్యుఁడు సముద్రము నాపోశనము చేసినపుడు కడుపులోనికిఁ జొచ్చిన ముత్యముల సమూహమును మరల వెలికి దిగవిడఁబోసెనో యన్నట్లొప్పారెను.

చ. కెరలు స్రవంతిపై యిసుక క్రిందగువేళ నినుండు మేఘపుం
దెర సనఁ జల్లఁగా విరహదీప్తకరస్థ తమారజీరకో
త్కరగుడ మట్ల పద్మినులఁ గ్రమ్ముకొనెన్ మాధ్వి పాల్పెఁ బైఁ
గర మరుదారెఁ దేంట్లు [1]నెకగందినముత్తైపునెసలో యనన్. 150

టీ. కె...క - కెరలు = ప్రవహించుచున్న, స్రవంతి = నదులయందు, 'స్రవంతీ నిమ్నగాపగా' యని యమరము. పైయిసుక = ప్రవాహవేగముచేత నీళ్లతోఁ గలిసి పైగాఁ బ్రవహించుచున్నయిసుక, క్రిందగువేళన్ = అడుగుఁబట్టినప్పుడు, (వేగముతగ్గినప్పుడిసుక క్రిందఁబడుట ప్రసిద్ధము. స్రవంతి యనఁగా నిసుకపోసియుండు ఘటికాయంత్రమనకును బేరుగనుక దానిలోఁ బైయిసుక క్రిందికి రాఁగా ననియు నర్థము.) ఇనుండు = సూర్యుఁ డనునాయకుఁడు, 'ఇనస్సూర్యేప్రభౌ' యని యమరము. మేఘపుందెర సనన్ = మేఘమను తెర దీయఁగా, చల్లఁగాన్ = చిలుకరింపఁగా (ఉంచఁగా ననుట.) వి...ము అట్లు - విరహ = వియోగవేదనచేత, దీప్త = వెచ్చనైన, కర = హస్తమందు, ప్లుతమా-

1. నిగ్గుఁ గట్టిన.

తేలుచున్న, సజీరకోత్కర = జీలకఱ్ఱతోఁగూడిన, గుడమట్ల = బెల్లమువలె, పద్మినులన్ = తామరపువ్వులనియెడుపద్మినీజాతిస్త్రీలయందు, క్ర...ధ్వి - క్రమ్మె = వ్యాపించినట్టి, సకేసరమాధ్వి = కేసరములతోఁగూడినమకరందము, పొల్చెన్ = ఒప్పెను, 'పద్మినీకరిణీశ్రీ స్త్రీ సరోజనలినీషుచ' యని రత్నమాల. (విరహతాపతప్తమైన హస్తమందు గుడ ముంచఁగాఁ గరఁగి పాకమైనట్లు మకరంద ముండె ననుట.) తేంట్లు = తుమ్మెదలు, సెకన్ = తాపముచేతను, కం...లో అనన్ - కందిన=కమలినటువంటి, ముత్తెపుసేసలో అనన్ = ముత్యాలతలంబ్రాలోయనునట్లు, పైన్ = ఉపరిభాగమందు, కరము= మిక్కిలి, అరుదారన్ = ఒప్పెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. తామరపువ్వులయందుఁ గేసరములతోఁ గూడినమకరందము నదుల వేగము తగ్గినపుడు మేఘపుఁదెర తొలఁగఁగా సూర్యుఁడు పైయిసుక క్రిందికిఁ జల్లఁగా నది పద్మినులహస్తములఁబడి విరహవేదనచే దీప్తమగుహస్తమునఁ బెట్టిన జీలకఱ్ఱతోఁగూడిన బెల్లమువలె నొప్పెను. విరహవేదనచేఁ గమలిన ముత్యాలసేసలవలె వానిపైఁ దుమ్మెద లొప్పారెను.

చ. జలజదళస్థతోయములు ౹ సందుల క్రిందుగఁ దోఁచుమింటినీ
డలుఁ గనుపట్టె నత్తఱిఁ దటాకములన్ లఘిమంబు రెంటిలోఁ
దెలియఁ దరంగఁ బైకెగయు ౹ తేఁటులచేరులఁ దూన్పఁ దోయము
ల్పలుచనఁ దేలి మిన్నడుగుఁబట్టెఁ గడుం దళమాటనో యనన్. 151

టీ. జ...లు - జలజదళ = పద్మపత్త్రములయందు, స్థ = ఉన్నటువంటి, తోయములు = ఉదకములును, సం...గన్ - సందుల = ఆ పద్మపత్త్రములసందులయొక్క, క్రిందుగన్ = అధోభాగమునందు, తో...లు - తోఁచు = కనుపించుచున్న, మింటినీడలున్ = ఆకాశముయొక్క ప్రతిఫలనములును, అత్తఱిన్=ఆ శరత్సమయమునందు, లఘిమంబు = చులకఁదనము, రెంటిలోన్ = ఆకాశజలములలోను, తెలియన్ = ఎఱుంగుటకొఱకు, తరంగఁబైకెగయు = తరఁగలచేతఁ బైకెగయుచున్న, తేఁటుల = తుమ్మెదలనియెడు, చేరులన్ = దారములచేతను, తూన్పన్ = తామరాకు లనియెడు తూనికెసిబ్బెలయందుఁ దూఁపఁగా, తోయముల్ = ఉదకములు, పలుచనన్ = తేలికయగుటవల్ల తేలి = పైకిఁదేలి, మిన్ను = ఆకాశము, కడున్ = మిక్కిలియును, దళమాటనో = మందమాటచేతనో, అడుగుపట్టెన్ = క్రిందికిఁ బోయెను. అనన్ = అనఁగా, తటాకములన్ = సరస్సులయందు, కనుపట్టెన్ = చూపట్టెను.

తా. తామరాకులయందు నీరును, వానిసందులయందుఁ దటాకములోని యుదకమునఁ బ్రతిఫలించిన యాకాశముయొక్క నీడలను జూచి, యాకాశము తేలి

కరయో, లేక యుదకములు తేలికయో, చూత మను సంకల్పముచేఁ దేంట్లను దార ములు గలతటాక మనుతక్కెడయందుఁ దూనికవేయఁగా నుదకములు పలుచన గనుక మీఁదికి వచ్చెను; మిన్ను దళముగనుక నడుగుఁబట్టెను.

మ. ఇలకు న్వ్రేఁగుగఁ బండుతీరవన పుంఁడ్రేక్షుచ్ఛట ల్దీపు ల
గ్గలమై వ్రాల నురుస్వనంబు లెసఁగంగాఁ ద్రిప్పు రాట్నంపుగుం
డ్రలు నాఁ దేనెకొలంకులం బొరలి పాఱన్ విచ్చు పంకేరుహం
బుల నాడెం దొలుసంజఁ దేఁటివలయంబుల్తారఝుంకారముల్. 152

టీ. ఇలకున్ = భూమికి, వ్రేఁగుగన్ = బరువగునట్లు, పం...ల్ - పండు = పరి పక్వమైన, తీర = దరియందలి, వన = ఉద్యానవనమందున్న, పుండ్రేక్షుచ్ఛటల్ = నామాలచెఱకుగుంపులు, 'రసాలఇక్షు స్తద్భేదాః పుండ్రకాంతారకాదయః' యని యమ రము. తీపులు = మాధుర్యములు, అగ్గలమై = అతిశయమై (రసము వి స్తరించి యనుట), వ్రాలన్=మీఁదవంగఁగా, ఉరుస్వనంబులు=అధికమైనధ్వనులు, ఎసఁగంగాన్=ఒప్పఁగా, త్రిప్పు = త్రిప్పఁబడుచున్న, రాట్నంపుగుండ్రలునాన్ = చెఱకుగానుగయొక్క కోల లోయఁగా, తేనె = మకరందము, కొలంకులన్ = సరస్సులయందు, పొరలి పాఱన్ = లుంఠితమై ప్రవహింపఁగా, విచ్చు = వికసించుచున్న, పంకేరుహంబులన్ = పద్మముల యందు, తారఝుంకారముల్ = గంభీరములయినధ్వనివిశేషములు గల, తేఁటి... బుల్ - తేఁటి = తుమ్మెదలయొక్క, వలయంబుల్ = మండలాకారభ్రమణంబులు, తొలుసంజన్ = ప్రాతస్సంధ్యయందు, ఆడెన్ = తిరిగెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. తీరమందలి చెఱకులు పండి తటాకములలో నున్న కమలములమీఁదఁ బడియుండ నా కమలంబులయందలి మకరందములు సరస్సులలోఁ బొరలి పాఱుచుం డఁగా నందు మండలాకారభ్రమణములు సేయుచున్నతుమ్మెదలయొక్క ధ్వనులు చెఱకుగానుగకోలలధ్వనులవలె నుండెను.

సీ. హాలనమత్కదళికంఠదాభతిరశ్చీనతా
స్యముసఁ గొమ్మొకటి మోపసఁగఁ గ్రుంగఁ
గటముల డిగి చిబుకమున రేఁ జేరిన
మద మంజనగ్రంథిమాడ్కి మెఱయ
ఛిద్రోత్థహాతవలత్కద్రాజ మనఁ జుట్టు
తో నిప్పుతో దరిఁ దొండ మాడ
తెల్లుపెల్లలు నీటఁ దెల్లి ఫేనము వండు
నయి పునగప్రావృడాశయము నొసఁగ

తే. ఘనరజోవృష్టికై మీఁదికన్ను మొగుడఁ
గటిదెసలు నిక్క బరితోలు గదలఁ గీలు
మదము తిక్తత నదులకీఁ దదనుకృద్వృ
షాలితోఁ దేంట్లు పఱవఁ గోరాడెఁ గరులు. 153

టీ. హా...నన్ - హాల = నాఁగేటిదుక్కిచేత, నమత్ = వంగుచున్నటువంటి, కదళికందాభ = అనఁటిదుంపసామ్యముగల, తిర్యక్ = అడ్డముగా, నత = వంగినటువంటి, ఆస్యమునన్ = ముఖమందు, కొమ్మొకటి = ఒకవిషాణము (దంత మనుట), మోసుపోనఁగన్ = ఆకువిప్పనియరఁటి మొలక యనునట్లు, క్రుంగన్ = వంగఁగా, కటములన్ = గండస్థలము నుండి, డిగి = జాఱి, చిబుకమునన్ = గడ్డమందు, రేన్ = రాత్రియందు, పే...ము- పేరిన = ఘనీభవించిన, మదము = దానము, అంజనగ్రంథిపాడిక్కన్ = కాటుకడబ్బి వలెను, మెఱయన్ = ఒప్పఁగా, ఛి...ము - ఛిద్రోత్థ = రంధ్రమువలన బయలువెడలి నట్టియు, హత = కొట్టఁబడినదగుచు, వలన్ = చుట్టుకొనుచున్న, కద్రూజమునన్ = సర్పమో యనఁగా, చుట్టుతోన్ = పెనఁచికొనుటతోడ, విప్పుతోన్ = విడఁజయుట తోడను, ఏరన్ = నదీకూలమందు, తొండము = శుండాదండము, ఆడన్ = చరించుచుం డఁగా, జెల్లు = శరములు, పెల్లలు = మంటిగడ్డలును, నీటన్ = ఉదకమునందు, త్రెళ్లి = పడి, ఫేనము = నురువును, వండును = ప్రవాహముతో వచ్చియున్న బురదయును, అయి = అయినవై, పు...మున్-పునః = మరలను, ప్రావృడాశయమున్ = వర్షాకాల మనుబుద్ధిని, ఒసఁగన్ = పుట్టింపఁగా, (అనఁగాఁ జల్లనిజెల్లు నురుఁగుగా మంటిపెల్లలు వండునుగానున్నందున వర్షాకాల మను బుద్ధిని బుట్టించె ననుట.) ఘనరజోవృష్టికై-ఘన= అధికమైన, రజః = పరాగముయొక్క, వృష్టికై = వర్షమువలన (చల్లుటవలన ననుట.), మీఁదికన్ను = పైనేత్రము, మొగుడన్ = మూయఁబడఁగా, కటిదెసలు = మొల ప్రక్కలు (పిఱుఁదు ప్రక్క లనియుం జెప్పఁదగును), నిక్కన్ = పైకెగయఁగా, బరి తోలు = పార్శ్వమందున్న చర్మము, కదలన్ = చలింపఁగా, కీలు = స్రవించుచున్న, మదము=దానోదకము, తిక్తతన్ = సౌగంధ్యమును, నదులకున్ = సరిత్తులకు, ఈన్ = ఒసఁగఁగా, 'కటుతిక్తకషాయాస్తు సౌరభ్యేఽపి ప్రకీర్తితాః' యని యాదవము. తత్ = ఆ తమ్మును, అనుకృత్ = అనుకరించుచున్న (పోల్చిన యనుట.), వృషాలితోన్=వృషభ సమూహముతోఁగూడను, 'సుకృతేవృషభేవృషః' యని యమరము. తేంట్లు=తుమ్మెదలు, పఱవన్ = తమవ్యాపారమునకు వెఱచి పాఱిపోఁగా, కరులు = ఏనుంగులు, కోరా డెను = తొండముతో నేలఁబొడిచి దుమ్మెత్తి పైఁ జల్లులాడెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. ఆశరత్కాలమునం దేనుఁగులు మదించి తొండములతో నేలఁబొడిచి దుమ్మెత్తి పైఁజల్లులాడుచు విహరించెను.

శా. గండద్వంద్వగళత్కరాళమదరేఖల్ ఫుల్లసప్తచ్ఛదా
ఖండక్షోదసితల్ ప్రకీర్ణకములై కర్ణద్వయిన్ మించఁగాఁ
గొండల్ ద్రవ్వినమన్ను కత్తులగతిం గొమ్ముల్ గొనన్ లుంప వే
దండంబుల్ చవుదంతులౌటఁ దెలిపెం దండెత్త భూపాలికిన్. 154

టీ. గం...ల్ - గండద్వంద్వ = కపోలద్వయమునందు, గళత్ = జాఱుచున్న, కరాళ=దట్టమైన, 'కరాళో దంతురే తుఙ్గే' యని రత్నమాల. మదరేఖల్ = దానప్రవాహపుచాళ్లు, ఫుల్ల...ల్ - ఫుల్ల = విచ్చినటువంటి, సప్తచ్ఛద = ఏడాకులయరంట్లయొక్క, అఖండ = అధికమైన, క్షోద = పుప్పొడిచేత, సితల్ = తెల్లనైనవై, ప్రకీర్ణకములై = చామరములై, 'చామరంతు ప్రకీర్ణకః' మ్మని యమరము. కర్ణద్వయిన్ = శ్రోత్రయుగమును, మించఁగాన్ = అతిక్రమించికొమ్ములపర్యంతమురాఁగా, కొండల్ ద్రవ్వినమన్ను = పర్వతములుకోరాడినమట్టి, కత్తులగతిన్ = ఒరలతోనున్నఖడ్గముల రీతిని, కొమ్ముల్ గొనన్ = దంతాగ్రములను, లుంపన్ = కప్పఁగా, వేదండంబుల్ = మత్తేభములు, భూపాలికిన్ = రాజమండలమునకు, దండెత్తన్ = యుద్ధయాత్ర కొఱకు, చవుదంతులౌటన్ = చతుర్దంతదంతావళములౌటను (అనఁగా నైరావతములౌట) తెలిపెన్ = చూపెను. చామరసదృశములైనమదరేఖలు కొమ్ములమాడ్కినుండెను.

తే. అప్పు డన్యోన్యవిజిగీషు లైనదొరల
కవ దొనలనుండి లబ్ధలక్ష్యంబు లైన
స్వాన్వయశరాళిచేఁ గీర్తి చాలఁ గనెనొ
యన వనాళిఁ బ్రఫుల్లశరాళి మెఱసె. 155

టీ. అప్పుడు = ఆశరత్సమయమునందు, అన్యోన్యవిజిగీషులైన = ఒండొరుల జయింపనిచ్ఛగల్గినటువంటి, దొరల = నృపులయొక్క, కవ = రెండైన, దొనలనుండి = తూణీరములందుండి, లబ్ధలక్ష్యంబులైన = పొందఁబడినగుఱిగలవియైన, 'లక్షం లక్ష్యం శరవ్య'మ్మని యమరము. స్వాన్వయశరాళిచేన్-స్వ = తమయొక్క, అన్వయ = వంశము గల, (తాము శరశబ్దవాచ్యులు గనుకన నుట.) శరాళిచేన్=బాణసమూహముచేత, కీర్తి చాలఁగనెనొయనన్ = అధికమైనయశస్సును బొందెనోయనఁగా, వనాళిన్ = అరణ్యపంక్తియందు, ప్ర...ళిన్-ప్రఫుల్ల=వికసించిన, శరాళి=కాశకుసుమపంక్తి, మెఱసెన్ = వెలిఁగెను. శ్లేషానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. కీర్తి తెలుపని కవిసమయము గాన తెల్లపువ్వులం దెల్పగుటంజేసి యపుడవి విస్తరించి యున్నందున విస్తారమైనకీర్తిని బాణములు పొందెనో యన్నట్లుండెను.

తే. దరులతడివండు పొదువుమూఁపురము లంటు
తెల్లగంటల నాఁబోతు లుల్లసిల్లె
గిరుల మోఁరులసవి సముద్గీర్ణసలిల
జలధరచ్ఛేదములు వ్రాలఁ జెలఁగుకరణి. 156

టీ. ద...లు - దరుల = నదీకూలములందలి, తడివండు=కర్దమము, పొదువు = వ్యాపించిన, మూఁపురములు = కకుత్ప్రదేశములను, అం...లన్-అంటు = తగిలికొనునట్టి తెల్లగంటలన్ = పూచినతెల్లగంటలచేత, ఆఁబోతులు = అచ్చువేయఁబడిన కోడెలు, ఉల్లసిల్లెన్=మిగుల నొప్పెను, గి...విన్-గిరుల=కొండలయొక్క, మోరులసవిన్ = శిఖరములను బుద్ధిచేత, స...లు-సముద్గీర్ణ = కురియఁబడిన, సలిల = ఉదకములుగల, జలధరచ్ఛేదములు = మబ్బుతునియలు, వ్రాలఁజెలఁగుకరణిన్ = చేరఁజూచెడుచందమునను, ఉల్లసిల్లె నని క్రిందికన్వయము.

తా. పర్వతశిఖరము లనుభ్రమచేత వర్షించినమబ్బుతునుకలు చేరఁబోవుచుండెనా యనునట్లు నదీకూలము లందలి తడిమన్ను మెదలినమూఁపురములు పూచినతెల్లగంట లంటుకొనిన యాఁబోతు లపుడు మిక్కిలి చెలువొందెను. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. గగనలక్ష్మి నిజోరు నక్షత్రమాలి
కలు వియన్నది జలములఁ గడుగఁ బిసుక
నెఱయు కుంకుడుపండులనురువులనఁగఁ
బలపలని పాండురాంబుదపఙ్క్తు లమరె. 157

టీ. గగనలక్ష్మి = ఆకాశలక్ష్మి, ని...లు-నిజ = స్వీయమైన, ఉరు = గొప్పలై, నక్షత్రమాలికలు = చుక్కలనుముత్తులనియెడు నిరువదియేడు ముత్యములుగల హారములు 'సైవ నక్షత్రమాలాస్యాత్సప్తవింశతి మౌక్తికా' యని యమరము. వి...లన్ - వియన్నది = ఆకాశగంగయందలి, జలములన్ = ఉదకములయందు, కడుగన్ = మురికి పెత్తుటకొఱకు, పిసుకన్=నలఁపఁగా, నె...వులు అనఁగన్-నెఱయు = వ్యాపించినట్టి, కుంకుడుపండుల = కుంకుడుపండ్లయొక్క, నురువులుఅనఁగన్ = ఫేనములో యనునట్లు, పలపలని = పలుచనైన, పాండుర = తెల్లనైనట్టి, అంబుదపఙ్క్తులు = మబ్బులబాళ్లు, అమరెన్ = ఒప్పెను. శ్లేషానుప్రాణితమైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. ఆకాశమనులక్ష్మీదేవి చుక్కలవరుసలనియెడు తనగొప్పహారములు ఆకాశ గంగాజలములఁ గడిగిస్వచ్ఛము లొనర్చుటకొఱకందుఁ బిసికి వ్యాపింపఁజేసిన కుంకుడు కాయనురుఁగులో యన్నట్లు పలుచనై తెల్లగ నున్న మేఘపంక్తు లొప్పారెను.

శా. అప్పు ల్వారిధిచేతఁ బుచ్చుకొని కార్యంబైన ము న్గొన్నయ
య్యప్పు ల్దవ్వనియుక్ సవృద్ధికముగా నవ్వార్ధికే తీర్పఁగా
నప్పుణ్యాతివిశుద్ధజీవుఁడు నిజాచ్ఛాంగంబులం దోఁచు న
ట్లొప్పారె న్శశిబింబగర్భితములై దోశ్చారిశుభ్రాభ్రముల్. 158

టీ. అప్పుల్ = ఉదకములు, ఋణములును, వారిధిచేతన్ = సముద్రునిచేతఁ పుచ్చుకొని = కైకొని, కార్యంబైనన్ = పనిలేఁగా, ము...న్-మున్గొన్న = ముందు పుచ్చుకొనినట్టి, అయ్యప్పుల్ = ఆ యుదకములను, ఋణములను, దవ్వనియుక్ = దూర దేశములువెళ్లియును - వానకాలము గడచియును, సవృద్ధికముగాన్ = అధికముగా వడ్డితోఁగూడను, అవ్వార్ధికే = ఆ సముద్రునికే, తీర్పఁగాన్ = సరిపుచ్చఁగా, అ...డు - అప్పుణ్యా = అఋణము కైరూప సుకృతముచేతను, అతివిశుద్ధ = మిగులఁ బరిశుద్ధుఁడైన, జీవుఁడు = ప్రాణి, ని...లన్-నిజ = స్వీయములైన, అచ్ఛ = స్వచ్ఛము లైన, అంగంబులన్ = అవయవములందు, తోఁచునట్లు, = అగపడునట్లు శశిబింబ గర్భితములై = చంద్రబింబ ముదరమందుఁ గలవియై, దో...ల్ - దోశ్చారి = అంత రిక్షమున సంచరించుచున్న, శుభ్రాభ్రముల్ = తెల్లని మబ్బులు, ఒప్పారెన్ = ఒప్పిద మాయెను.

తా. 'శ్లో. బ్రహ్మహా ముచ్యతే పాపైః ఋణీ తు నకదాచన' యన్నట్లు ఋణ మపరిహార్యమైన పాపము గనుక నట్టిపాపముచేత విముక్తుఁడైనమనుజునిమాడ్కిఁ జంద్రగర్భితము లైన మేఘములు వెలింగెను. శ్లేషానుప్రాణితమైన యుత్ప్రేక్ష.

చ. విశదపయోదపుంబొరలవేష్టనచే నొకమై నభోమణిన్
లశునపటత్వ మొందుట మనంబున నారసి కాంచి విష్ణుఁ డ
య్యశివతకై పదంబు వలయంబునఁ బాపి యవస్తులోభక
ర్కశతఁ బ్రబోధ మొంది సిరిఁగాంచి చెలంగెఁబయఃపయోనిధిన్.

టీ. వి...చేన్-విశద = తెల్లనైన, పయోదపు = మేఘములవైన, పొరల = ఆవరణములయొక్క, వేష్టనచేన్ = వ్యాప్తిచేత, ఒకమైన్ = ఒక ప్రదేశమునందు, నభోమణిన్ = (సూర్యుని)ఆకాశమందలి మణిని, లశునపటత్వ మొందుటన్ = లశునపట మనుదోషము పొందుటను, మనంబునన్ = చిత్తమందు, ఆరసి = విచారించి, కాంచి = చూచి, విష్ణుఁడు = లక్ష్మీరమణుఁడు, అయ్యశివతకై = ఆదోషనివృత్తికై, (తులమెత్తుగల

కెంపులను మణి యని సంజ్ఞ గాన వానికిఁ గలుగు లశునపట మనుదోషము ద్యుమణియైన సూర్యునికి శరత్కాల మేఘరూపముతోఁ గలుగఁగాఁ జూచి శివంకరము గాదు గనుకఁ దన్నివృత్తికై యనుట.) వలయంబునన్ = పరివేషమువలనను (అంచువలనను,) పదంబు = పాదమైన యాకాశమును, పాపి = విడిపించి, (అప్పుడు పరివేష ముండ దనుట.) అవస్తులోభకర్కశతన్ = కూడనివస్తువునందు లోభముచేతఁ గఠినుండు కాకపోవుటవలన, (అనఁగా దోషవస్తువులయం దాసక్తిలేనివాఁ డౌటవలన ననుట.) ప్రబోధమొంది = జాగ్రత్తనొంది, మేలుకొని, పయఃపయోనిధిన్ = పాలసముద్రమునందు, సిరిఁగాంచి = సంపద నొంది, శ్రీమహాలక్ష్మినిఁ బొంది, చెలంగెన్ = ఒప్పెను.

తా. సూర్యుఁ డను నాకాశమణిని దెల్లని మేఘములు చుట్టుకొని లశునపట మను దోషను పరివేషమై యావరింపఁగా విష్ణువు చూచి యది శుభకరముగా దని పరివేషము నుండి విడిపించి దోషవస్తువులం దనాసక్తుఁడు గనుక నాశఁడు మేల్కొని లక్ష్మీసహితుఁడై పాలసముద్రమునఁ బవళించి వెలుఁగొందెను.

ఉ. అంబరవాసు లగ్నిక్రియకై ద్యుమణిస్ఫటికోపలంబునం
దుం బడయన్శరజ్జలదతూలపరంపరఁ గొంత పై ఘటిం
పం బెలుచం జనించి మఱి పట్టున నిల్వక *యాక్రమించెఁగాఁ
కం బరితాపమూనె ననఁ గానె మొగుల్విరియొండ లత్తఱిన్. 160

టీ. అంబరవాసులు = దివిషదులు, అగ్నిక్రియ కై = వహ్నిఁ బుట్టించుటకై, (వర్షర్తువునందు క్షీణమైనదాని ననుట.), ద్యుమణిస్ఫటికోపలంబునందున్ - ద్యుమణి = సూర్యుఁ డనియెడు, స్ఫటికోపలంబునందున్ = స్ఫటికశిలయందు, పడయన్ = పొందుట కొఱకు, శ...రన్ - శరజ్జలద = శరన్మేఘము లనియెడు, తూలపరంపరన్ = దూది ప్రోగును, కొంత = కొంచెము, పైఘటింపన్ = మీఁద నుంచఁగా, పెలుచన్ జనించి = విస్తరించి యగ్నిపుట్టి, మఱి = పిమ్మటను, పట్టునన్ = దొడ్డిగా, నిల్వక = నిలిచియుండక, కాఁకన్ = వేడిమిచేత, పరితాపమూనన్ = వ్యాకులత్వమును బొందునట్లు, ఆక్రమించెన్ = వ్యాపించెను. అనన్ = అనఁగా, అత్తఱిన్ = ఆసమయమునందు, మొగుల్విరి యొండల్ = మబ్బువిరిసిన యెండలు, కానెన్ = తపించెను.

క. కంజహితాస్తోదయవెలి
సంజ కడల నడుమఁ గప్పు సంధిల మిన్నే
ప్పెం జూడఁ బ్రకృతిశబరీ
గుంజానాసావిభూష కొమరు భజింపన్. 161

---

* నిల్వకయాక్రమింప వ్యాకంబది తాపమూనె.

టీ. కం...జ - కంజహిత = సూర్యునియొక్క, అస్తోదయపు = అస్తమయోదయములయొక్క, ఎఱసంజ = ఎఱ్ఱసంధ్యారాగము, కడలన్ = దిక్కులయందును, కప్పు = నైల్యము, నడుమన్ =మధ్యప్రదేశమందును, సంధిలన్ = వ్యాపింపఁగా, మిన్ను = అంతరిక్షము, ప్ర...రు - ప్రకృతిశబరీ = మూలప్రకృతియనుచెంచితయొక్క, గుంజానాసావిభూష=గురుగింజముక్కఱయొక్క, కొమరున్ = సౌందర్యమును, భజింపన్ = పొందునట్లుగా, చూడన్ = వీక్షింపఁగా, ఒప్పెన్ = చెన్నొందెను.

తా. సంధ్యాకాలములయందు దానిరక్తిమముఁ దిగంతములవఱకు వ్యాపించియుండఁగా నంతరిక్షమునడుమ నల్లనై ప్రకృతి యను కిరాతస్త్రీయొక్క ముక్కఱయందు నలుపు పైపైపుగా నుంచి యడ్డముగాఁ గ్రుచ్చిన గురుగింజవలెఁ జూడనొప్పెను. రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. గూండ్లకై శాలిమంజరుల్ గొనుచు మూఁగి
యంబరంబునఁ బఱచు కీరాళి వోలెఁ
బసరుటొంటొంటియాకుతోఁ బండఁ బాఱి
ఛేదభయమున నెగసిన చేలనంగ. 162

టీ. గూండ్లకై = కులాయములకై, శాలిమంజరులు = వరియెన్నులు, 'వల్లరీమంజరీస్త్రియా' మ్మని యమరము. కొనుచున్ = గ్రహించికొనుచు, మూఁగి = గుంపులుగూడి, అంబరంబునన్ = ఆకాశమునందు, పఱచు = ఎగసిపోవుచున్న, కీరాళి = శుకపంక్తి, 'కీరశుకౌ సమౌ' అని యమరము. పసరుటొంటొంటియాకుతోన్ = పసరువర్ణముగల యొక్కొక్కపర్ణముతోడను, పండఁబాఱి = పరిపక్వములై, ఛేదభయమునన్ = తమ్ముఁగోసివేయుదు రన్నభయముచేత, ఎగసిన చేలనంగన్ = పైకెగరిన పైరుచేలో యన్నట్లు, పొలిచెన్ = ఒప్పెను. ఉత్ప్రేక్ష.

సీ. శ్రీలు దారౌట నాశ్రితపద్మకర్ణికా
కృతిఁ జెవు ల్కమలకర్ణికల మెఱయ
నతనుసాధ్యకృ ప్రతిరేఖ మంచెపై
నదలించు రొదఁ జిల్క పదుపు పఱవఁ
దొగలమొగ్గలవైప దూలమేగమిఁ బెట్టు
చప్పట్లఁ జన్నులు జడలు గదల
వెడత్రోవ మును చెప్పి వడి నవ్వ దిరుగు న
ధ్వగులకొలఁది నప త్రపయు మరల

తే. నధరరదనప్రసాదంబు ౹ నడుగ నోరు
దెఱచెనో యన ప్రీలి ము ౹ క్తెములు తోఁచు
చెఱకు జంఘులఁ బోలమి ౹ శిరసు వాంచు
రాజనముఁ గాచు గోపికా ౹ రాజి పొలిచె. 163

టీ. తారు=క్షోత్రములు, శ్రీలు = శ్రీకారములు, లక్ష్ములును, ఔటన్ = అయినందువలన, ఆ...తిన్ - ఆశ్రిత = ఆశ్రయించిన, పద్మకర్ణికాకృతిన్ = తామరమిద్దెలవలెను, చెవుల్ = కర్ణములు, కమలకర్ణికలన్ = తామరమిద్దెలతో, మెఱయన్ = వెలుఁగఁగా, అతను = పెనిమిటియైన మన్మథునకు, సారథ్యకృత్ = రథమునడుపుచున్న, రతిరేఖన్ = మన్మథునిభార్యయయిన రతివలె, (సారథ్యముచేయుచు రతీదేవి చిలుకగుఱ్ఱము నెట్లదలించునో యట్లనుట.) మంచెపైన్ = మంచెమీఁదను, అదలించురొదన్ = నివారించుధ్వనిచేత, చి...న్ - చిల్కపదుపు = కీరపంక్తి, పర్వన్ = పరువిడుచుండఁగా, తొ...లన్ - తొగల = కలువలయొక్క, మొగ్గలన్ = కుట్మలములను, వైవన్ = విసరివేయఁగా, దూరమేగమిన్ = ఆచిలుకలు దవ్వుగా వెళ్ళనందున, పెట్టుచప్పట్లన్ = చేతుల తట్టుటలచేతను, చన్నులు = కుచములును, జడలు = కేశపాశములును, కదలన్ = చలింపఁగా, మును = పూర్వము, వెడత్రోవన్ = దబ్బఱమార్గమును, చెప్పి = పల్కి, నవ్వన్ = హాసముచేయఁగా, వడిన్ = శీఘ్రముగా, తిరుగు = మరలవచ్చుచున్నటువంటి, అధ్వగులకౌలఁదిన్ = పథికులతోడనే, అపత్రపయున్ = సిగ్గును, మరలన్ = మళ్ళఁగా, (పథికులకుఁ దప్పుదారిఁ జెప్పి నవ్వఁగా వది గ్రహించి యా పథికులు మళ్లిరాఁగా లజ్జించి రనుట.) అ...బున్ - అధర = పెదవియొక్కయు, రదన = దంతములయొక్క, ప్రసాదంబున్ = అనుగ్రహమును, అడుగన్ = యాచించుటకొఱకు, నోరుదెఱచెనోయనన్ = వదనమువిప్పెనోయనఁగా, ప్రీలి = పగిలి, ముత్యములు = మౌక్తికములు, తోఁచు = కనుపడునట్టి, చెఱకున్ = ఇక్షువనమును, జంఘులఁ బోలమిన్ = తమపిక్కలను సరిపోలనందున, శిరసువాంచు = తలవంచికొనిన, రాజనమున్ = శాలిసస్యమును, కా...జి - కాచు = రక్షించుచున్న, గోపికారాజి = చేలకాపరిస్త్రీలవరుస, పొలిచెన్ = ఒప్పెను. ఉత్ప్రేక్ష.

తా. చెఱకులు తమయందలి రసమాధుర్యముకంటె నాచెఱకు తోఁటకాచు స్త్రీలయొక్క యధర రసమాధుర్య మధిక మనియుఁ, దమలో నున్న ముత్యముల చక్కఁదనముకంటె నాస్త్రీలయొక్క పలువరుసల చక్కఁదన మతిశయ మనియు, నధరరదనములకు నోఁడి పరాజితులయినవారు నోరిగిలించి వేఁడుకొన్నట్లు కనుపులు పగిలి గర్భగతములయిన ముత్యములు గన్పట్టుచెఱకును, తమపైరు పొట్ట లాస్త్రీల పిక్కలకు

సాటిరానందున సిగ్గుచేఁ దలవాంచికొన్నట్లు పండి వంగియున్న రాజనపుచేలను గాచుచున్న స్త్రీలు శ్రీమహాలక్ష్మికి నాశ్రయస్థానమైన కమలకర్ణికలు బహిర్నిర్గతము లయినందున శ్రీసదృశములయిన శ్రోత్రములు గనుక వాని నవి యాదరించినట్లుగఁ జెవులయందుఁ గమలకర్ణికలు ధరించికొని మన్మథరథరథ్యంబు లయిన చిలుకల నదలించురతీదేవిమాడ్కిఁ జిలుకలం దోలుచుఁ గలువపువ్వులతోఁ దోలఁగా నవి దూరము పోనందునఁ జప్పట్లుఁ గొట్టుచు నధ్వగులకు వెడత్రోవఁ జెప్పి నవ్వఁగా వారు మట్లట తోఁజె సిగ్గు గలవా రయి యొప్పిరి.

తే. నింగి యత్తఱిఁ దామహానీలమైన
గరిమకుం దగబహుతృణగ్రాహి యయ్యె
ననఁగఁ బరిణత కలమాది యవసరాశి
తతులు గిరు లన నభ్రంకషతఁ జెలంగె. 164

టీ. నింగి = ఆకాశము, అత్తఱిన్ = ఆశరదృతువునందు, తాన్ = తాను, మహానీలమైన=మిగుల నల్లనైనట్టియు నీలమణియైనట్టియు, గరిమకున్ = ఆధిక్యమునకు, తగన్ = అర్హమగునట్లు, బహుతృణగ్రాహి = చాలకసవును గ్రహించునది, అయ్యె ననఁగన్ = అయెనో యన్నట్లు, పరిణత = పండియున్న, కలమాది = వరిమొదలగువాని యొక్క, యవసరాశి = గడ్డివాములయొక్క, తతులు = వరుసలు, గిరులనన్ = కొండలో యనునట్లు, అభ్రంకషతన్ = ఆకాశమునొరసికొనుటచేత, చెలంగెన్ = ప్రకాశించెను. పరిణామోత్ప్రేక్షాలంకారములు.

మ. అయనిష్ఠన్ ధవళాతపత్త్రి దగు నయ్యాగంబు సాగంగ నం
దు యమిశ్రేణులు గాఁగఁ బుంగవకకుత్స్థుం డల్ల వర్షాదినా
త్యయగాముండు సలక్ష్మణుం డిసున కోశజోవాప్తిగా విల్లు ని
ర్దయతం ద్రుంపఁ బ్రభగ్నశాల్యవని సీతాలబ్ధి గాకుండునే. 165

టీ. అయనిష్ఠన్ = శుభావహవిధినిష్ఠచేతను, 'అయశ్శుభావహో విధిః' యని యమరము. ధవళాతపత్త్రిదగు = తెల్లదామరగొడుగుగల శరదృతువుకైన, అయ్యాగంబు = ఆరాకయును, ధవళాతపత్త్రివగు = తెల్లని గొడుగుగల జనకునికైన, అయ్యాగంబు = ఆ యజ్ఞముసు, (ఇచ్చట = ధవళశబ్దముచేతఁ బుండరీకమును లక్షింపఁబడును. 'పుండరీకాతపత్త్రస్తం వికసత్కాశ చామర' మ్మని రఘువంశమున శరదృతువర్ణనమున్నది.), సాగంగన్ = జరఁగగా, అందున్ = ఆ శరత్కాలమందును, ఆ జన్నమునందును, యమిశ్రేణులు = హంసపంక్తులును, యోగిబృందములును, (యమిన్ శబ్దమునకు ఋషు లర్థము, ఆఋషులకు హంస లను పేరుగలదు గనుక లక్షితలక్షణచేత హంస లన్న

యర్థము.), రాఁగన్ = వచ్చుచుండఁగా, పుంగవకకుద్మంతు = ఎద్దయొక్క మూఁపురములయందున్నట్టియు, కకుత్థులలోఁ శ్రేష్ఠుఁడైనట్టియు, పుంగవాదు లుత్తరపదములై శ్రేష్ఠార్థము నిచ్చునవి యైన నిచ్చట శ్లేషనిమిత్తము పూర్వపదమాయెను. 'ప్రాధాన్యే రాజలింగే చ వృషాంగే కకుద స్త్రియా' మ్మని యమరము. అల్ల = ప్రసిద్ధమైన, వర్షా ...దు-వర్షాదినాత్యయ = శరదృతు వనెడు, రాముండు = శ్రీరాముఁడు, సలక్ష్మణుండు= ఆఁడు బెగ్గురులతోఁ గూడినవాఁడును, సుమిత్రానందనునితోఁ గూడినవాఁడును, 'సారసస్యతు లక్ష్మణా' యని యమరము. (సారసపక్షులు వర్షర్తువునందుఁ బిల్లలు వెట్టి శరత్కాలమునందు వ్యాపించునవి యనుట.) ఇనునకున్ = సూర్యునకును, జనకునకును, ఓజోవాప్తిగాన్ = తేజమును, గీర్తియును, గలుగునట్లుగా, విల్లు = మణి ధనుస్సును, శివధనుస్సును, నిర్దయతన్ త్రుంపన్ = సంకోచింపక విఱువఁగా, ప్రభగ్న శాల్యవనిన్ = కోయఁబడిన రాజనాలు గల భూమియందు, సీతాలబ్ధికాకుండునే = నాఁగేటిచాలుయొక్క లాభము కలుగకుండునా (పొలమున వరి గోయఁగానే మరల దున్ని రనుట.) 'సీతాలాంగలపద్ధతిః' యని యమరము. ప్రభగ్న = విఱుచుటచేత, శాలి= ఒప్పుచున్న, (మాగాణి) అవనిన్ = భూమియందు, సీతాలబ్ధికాకుండునే = వైదేహి ప్రాప్తి కాకపోవునా ? (కలుగు ననుట.) ఉపకానుప్రాణిత శ్లేషాలంకారము. 'నానార్థ సంశ్రయశ్లేషో వర్ణ్యావర్ణ్యోభయాస్పద' యని శ్లేషలక్షణము.

క. మొగులు విరియెండ వెండియు
  నిగుడ శుకశ్రేణి పసరు నింగి న్నిండన్
  బెగడెఁ బ్రజ హరితవాజుల
  గగనమణిస్యందనంబు గదిసెనొ యనుచున్. 166

టీ. మొగులు = మేఘములు, విరియెండ = విరిసినయెండ, (శరత్కాలాతప మనుట.) వెండియున్ = మిక్కిలియును, నిగుడన్ = వ్యాపింపఁగా, శుకశ్రేణి = చిలుకలపదుపుయొక్క, పసరు = పచ్చనిచాయ, నింగిన్ = ఆకాశమందు, నిండన్ = పూర్ణమగుచుండఁగా, హ...బు - హరితవాజుల = పచ్చనిడాలుగల గుఱ్ఱములుగల, 'పాలాశో హరితోహరిత్, వాజివాహార్వ గంధర్వా' యనియు నమరము. గగనమణిస్యందనంబు = సూర్యరథము, కదిసెనో యనుచున్ = సమీపించివచ్చెనో యని, ప్రజ = జనము, బెగడెన్ = జడిసెను. అతిశయోక్త్యలంకారము.

తే. భువి సరగకైరవశ్రేణి పోవఁద్రోల
  దివిఁ గన త్గ్రహనక్షత్రదీప్తి దఱుమఁ

కృష్ణపక్షపువాసిలే కిరులు దనదు
నలుపునను గూడె నన నైల్యమొలసె నభము. 167

టీ. భువిన్ = భూమియందు, స...సరః = కొలఁకులయందున్న, కైరవశ్రేణి = తెల్లనికలువబంతి, 'సితే కుముద కైరవే' యని యమరము. పోవఁగ్రోలన్ = వెల్లఁదోలఁగా, దివిన్ = అంతరిక్షమందు, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, గ్రహ = అంగారకాదులయొక్కయు, నక్షత్ర=అశ్విన్యాదులయొక్కయు, దీప్తి = కాంతి, తఱుమన్ = వెళ్లఁగొట్టఁగా, ఇరులు = అంధకారములు, కృష్ణపక్షపువాసిలేక = బహుళపక్షపురేలబలిమిలేక, తనదునలుపునను = తననైల్యముతోడను, కూడెనన్ = కలిసెనో యన్నట్లు, నభము = ఆకాశము, నైల్యమొలసెన్ = అతినైల్యమును బొందెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. క్రేపుదలఁచి పసి మేయుచుఁ
జేపినపాల్గలయ నెండ చేఁ బాంథజనుల్
దూపింపమి కజుఁ డంపిన
యాపాగా యనఁగ నదుల నంచలు మెఱసెన్. 168

టీ. పసి = పశుసమూహము, మేయుచున్ = పొలముకసవుఁదినుచును, క్రేపు తలఁచి = లేఁగదూడలను తలంచికొని, చేపినపాలు = వెలికుబికి స్రవించినక్షీరములు, కలయన్ = నద్యుదకములతోఁ జేరఁగా, ఎండచేన్ = ఆతపముచేతను, పాంథజనులు = అధ్వగులు, దూపింపమికిన్ = పానముసేయనందునను, (ఎండలోఁ దప్పిగొన్నవారు పాలుద్రావకుంట ప్రసిద్ధము.) అజుఁ డంపిన=ఆనదులలోనిక్షీరనీరములు వేఱుపఱుపు మని బ్రహ్మదేవుఁడనిపినట్టి, ఆ పాగా యనఁగన్=హంసవాహనపంక్తియో యనునట్లు, అంచలు = హంసలు, మెఱసెన్ = వెలిఁగెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. వెదమొదవుఁ గూడఁబోలేమి వెచ్చఁగ్రొవ్వు
*స్వల్ప మెడసూప వెడలెనో యనఁగ నెట్ట
కేలకును గ్రుంగి తెచ్చు ఱంకెలు నిగుడఁగ
మందగతి గున్కె వృషభము ల్లంపపిఱుఁద. 169

టీ. వెదమొదవున్ = ఋతుమైనధేనువును, కూడన్ = కలియుటకు, పోలేమిన్ = నడువలేనందున, వెచ్చన్ = తాపముచేత, క్రొవ్వు = కంఠమువఱకున్నమదము, స్వల్పము=

* 'కల్పమెడచాఁప...యనఁగ'- వే. పా. (కల్పన్=కరఁగునట్లు, మెడచాఁపన్= కంఠమును దీర్ఘీకరించినందున - అని టీక) ఆపాఠమున యతిభంగము.

కొంచెము, ఎడసూపఁగాఁ = సందువిప్పఁగా, వెడలెనోయనఁగన్ = బయలు దేఱెనో యనఁగా, ఎట్టకేలకున్ = కొంతతడవునకు, క్రుంగి = భూమికివంగి, తెచ్చుటంకెలు = రప్పించెడు వృషభధ్వనులు, నిగుడఁగన్ = సాగఁగా, వృషభముల్ = ఆఁబోతులు, మందపిఱుఁదన్ = పసులగుంపువెనుక, మంచగతిన్ = మెల్లనినడకతో, గుస్కన్ = కొంచెముగాఁ బఱువువెట్టెను.

తే. శరధిజలమెల్ల రిత్తగాఁ గురియ నుప్పు
డొక్కఁ బేరిన నత్తెల్పు చిక్కి మీఁదఁ
గాన నగుచున్న దచ్ఛత చేననంగఁ
బఱచు శరదభ్రములమేని పాండి మమరె. 170

టీ. శరధిజలముం, ఎల్లన్ = సముద్రోదకమంతయు, రిత్తగాఁగురియన్ = శూన్యమగునట్లువర్షింపఁగా, ఉప్పు = జలమందుండు లవణాంశము, డొక్కన్ పేరినన్ = కడుపులోఁ ఘనీభవింపఁగా, అత్తెల్పుచిక్కి = ఆలవణముయొక్క ధావళ్యమాత్రము మిగిలి, అచ్ఛతచేన్ = నైర్మల్యముచేత, మీఁదన్ = మేఘముపై, కానగుచున్నది = చూడఁబడుచున్నది, అనంగన్ = అనునట్లు, పఱచు = పరువిడుచున్న, శ...మ-శరదభ్రముల = శరత్కాలమేఘములయొక్క, మేని=దేహముయొక్క, పాండిమ - ధావళ్యము, అమరెన్ = ఒప్పెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. శరసిధి మునుగ్రోలినని
ర్ఝరజలములు గురిసి మేఘభావం బఱి యు
క్కరములు కరములె కా జిగి
నోరిమె నన రవియు మెఱసె నుడిగెను మొయిలున్. 171

టీ. శరనిధిన్ = సముద్రమునందు, మునుగ్రోలిన = మున్నుపానముచేసిన, నిర్ఝర జలములు = అధికోదకములు, కురిసి = వర్షించి, మేఘభావంబఱి = జలధరత్వమును బోఁగొట్టికొని, అక్కరములు = ఆ సూర్యకిరణములు, కరములె కాన్ = సూర్యకిరణములుగానె కాఁగా, రవి = సూర్యుఁడు, జిగిన్ = తేజస్సుచేత, ఒరిమె నన్ = తీక్ష్ణుఁడాయె నన్నట్లు, మెఱసెన్ = ప్రకాశించెను. మొయిలున్ = మేఘమును, ఉడిగెన్ = శాంతించెను. హేతూత్ప్రేక్ష.

క. ప్రాశించిన నీరంతయుఁ, బోశరదభ్రములు మగుడఁ బూరింపఁగనా
వేశించెఁ గొలంకుల నన, గాశ ప్రతిబింబపటలికడు నొప్పారెన్.

టీ. శరదభ్రములు = శరత్కాలమేఘములు, ప్రాశించిననీరంతయున్ = మునుపు దాముగ్రోలినయుదకమంతయు, పోన్ = వెళ్ళఁగా, మగుడఁబూరింపఁగన్ = మరల

నిండించుకొనుటకు, కొలంకులన్ = సరస్సులయందు, ఆవేశించెన్ = ప్రవేశించెను, అనన్ = అనునట్లు, కాశప్రతిబింబపటలి=తెల్లపువ్వుల ప్రతిమానసమూహము, కడున్ = మిగులను, ఒప్పారెన్ = చెన్నొందెను.

తే. కొలనఁ గరిదంపతులు పద్మ ♦ కలిక లొకటి
కొకటి యీనె త్తమకరంద ♦ మొలుక నమరె
నివి శరత్పద్మనిలయకు ♦ నెలమితోడఁ
గవల నభిషేకమున కెత్తు ♦ కడవ లనఁగ. 173

టీ. కొలనన్ = సరస్సులయందు (జాత్యేకవచనము), కరిదంపతులు = సతీపతులైనయేనుఁగులు రెండు, పద్మకళికలు = తామరమొగ్గలు, ఒకటికొకటి యీనెత్తన్ = పరస్పరమిచ్చుటకై పైకెత్తఁగా, మకరందము=పూఁదేనె, ఒలుకన్ = క్రమ్మరించుచుండగా ఇవి = ఈ పద్మముకుళములు, శరత్పద్మనిలయకున్ = శరల్లక్ష్మికి, ఎలమితోడన్ = సంతోషముచేతను, కవలన్ = జోడుగా, అభిషేకమున కెత్తు = స్నానమొనరించుటకు త్తిప్తమైనట్టి, కడవ లనఁగన్ = కుంభములోయన్నట్లు, అమరెన్ = ఒప్పెను.

తా. తామరకొలంకులయందుఁ గ్రీడించుచున్నగజమిథునముఁజూడఁగా, శ్లో. 'లక్ష్మీర్దివ్యైర్గజేంద్రైర్మణిగణఖచితైః స్నాపితా హేమకుంభైః' అన్న శ్లోకంగులు శ్రీమహాలక్ష్మికి హస్తంబులయందు సువర్ణకుంభములను ధరించి యభిషేక మొనరించు చందంబునఁ గానవచ్చుచుండెను.

తే. పంక మడుగంటి తేఁటిన ♦ బావు లెల్లఁ
బంకములె చేసెఁ గ్రమ్మఱఁ ♦ బంకజములు
గళితమకరందయుతరజగ ♦ కర్దమమునఁ
గారణగుణంబు గలుగదే ♦ కార్యమునకు. 174

టీ. పంకము = అడుసు, అడుగంటి = అధఃప్రదేశముఁబట్టి, తేఁటినబావులెల్లన్ = స్వచ్ఛోదకములుగల్గినకొలంకులన్నియును, పంకజము = కమలములు, గ...నన్ - గళిత = జాఱినటువంటి, మకరందయుత =పూఁదేనియతోఁగూడిన, రజఃకర్దమమునన్ = పరాగ పంకముచేతను, క్రమ్మఱన్ = మగుడను, పంకములె = కర్దమయుక్తములైనవిగానే, చేసెన్ = ఒనర్చెను. కారణగుణంబు = కారణముయొక్కగుణము, కార్యమునకున్ = క్రియకును, కలుగదె. (కలుగు ననుట.)

తా. కమలములు పంకజములుగాన నీళ్లను బంకయుక్తములుగాఁ జేసెను. సామాన్యముచేత విశేషమును సమర్థించిన యర్థాంతరన్యాసాలంకారము. శ్లో. 'క్షేయ

సోఽన్యార్థాంతరన్యాసో వస్తుప్రస్తుత్య కించన, తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసో యోఽన్యస్య వస్తునః అని దానిలక్షణము.

క. ఒసఁగి రగస్త్యార్ఘ్యములం
గొసరి జను ల్వార్ధినీరు ౯ గ్రోలితి వీనిన్
పసికై మా కిమ్మని క
న్కసరుడుగం గావ నప్పగించెదుమాడ్కిన్. 175

టీ. జనుల్ = మనుష్యులు, కొసరి = వేఁడికొనుచును, వార్ధి = సముద్రమందలి, నీరు = ఉదకము, గ్రోలితి = పానముచేసితివి. వీనిన్ = మాకుపయోగమైన యీయుదకమును, పసికై = పశువులకొఱకై, మాకున్ = మాకొఱకు, ఇమ్మని = విడువు మని, కన్కసరుడుగన్ = కోపప్రయుక్తమైన నేత్రదోషము నివర్తించుటకై, కావన్ = ఆయుదకమును త్రావక రక్షించుటకొఱకు, అప్పగించెదుమాడ్కిన్ = ఇదిగో రక్షింపు మని యొప్పగించినరీతిని, అగస్త్యార్ఘ్యములన్ - అగస్త్య = అగస్త్యునికి, అర్ఘ్యములన్ = జలాంజలులను, ఒసంగిరి = ఇచ్చిరి. హేతూత్ప్రేక్ష. శరదృతువునందు నగస్త్యుని కిచ్చునట్టి యర్ఘ్యముల ని ట్లుత్ప్రేక్షించెను.

క. పరుషాతపతప్తం బగు
ధరణీపాత్రమునఁ బడుట ౯ దళ మయ్యెఁ జుమీ
పరిపక్వంబై యనఁగా
శరదిందుజ్యోత్స్న రేలు ౯ సాంద్రతఁ గాసెన్. 176

టీ. ప...నన్ -పరుష=కఠినమైన, ఆతప = ఎండచేతను, తప్తంబగు = కాఁగినటువంటి, ధరణి = భూమియనెడు, పాత్రమునన్ = ఆధారమందు (పెనముమీఁదననుట), పడుటన్ = పతనమగుటచేత, దళమయ్యెఁజుమీ = దట్టమాయెనుజుమా, అనఁగాన్ = అనునట్లు, పరిపక్వంబై = పండినదై, శరదిందుజ్యోత్స్న = శరచ్చంద్రచంద్రిక, రేలు = రాత్రులయందు, సాంద్రతన్ = దట్టముగా, కాసెన్ = వెలిఁగెను.

తే. వృష్టితతి నిడ్డ జెనఁ ద్రావఁ ౯ గ్రిందనుండి
తేటనదినీటఁ దనవెంటఁ ౯ దేలుమీల
తళుకుతో నాఁచులత దోఁచె ౯ వెలికి [1]జమిలి
వెండిమీఁ లెక్కుపెండ్రుకవిల్లువోలె 177

టీ. వృష్టితతిన్ = వర్షాకాలమునందు, ఇడ్డ = పెట్టిన, జెనన్ = చేఁపలయొక్క జెనను, త్రావన్ = పానముసేయుటకొఱకు, క్రిందనుండి = అడుగునఁబట్టి, తేటనిర్మల

1 జమిలికి జములికి ప్రయోగాంతరములేదు. 'జములు నేఁత' యనివ్యవహారము.

మైన, నదినీటన్ = ఏటియుదకమందు, తనవెంటన్ = ఆనాఁచుతీఁగవెంబడి, తే... తోన్-తేలు = పైకివచ్చుచున్న, మీల = మత్స్యములయొక్క, తళుకుతోన్ = కాంతి తోడ, వెలికిన్ = బైటికి, జ...లు-జమిలి=జోడుజోడయిన, వెండిమీలు = రజతము చేతఁజేయఁబడినమత్స్యములు, ఎక్క = పైకెగయఁగా నొప్పుచున్న, వెంద్రుకవిల్లు వోలెన్ = గుఱ్ఱపుతోఁకవెంద్రుకలచేఁగట్టిన ధనుస్సోయన్నట్లు (ఇది దాసరివాండ్రు వాయించువాద్య మనియు దీని పేరు కామాచి యనియుఁ జెప్పుదురు.) నాఁచులత దోఁచెన్ = ప్రాఁచితీఁగ గన్పించెను.

తా. వానకాలమందుఁ జేఁపలు నాఁచుతీఁగవెంట గ్రుడ్లు విడిచియుండ వానిం దినుటకు నీళ్లనుండి యానాఁచుతీఁగ వెంబడిని మత్స్యములు పైకి రాఁగా, నదిదాసరి వాండ్రు గుఱ్ఱపువెండ్రుకలచేత వింటిబద్దకట్టి వానిమీఁద వెండితగుళ్లచే మత్స్యముల నేర్పఱిచి వాయించునప్పుడవి పైకెగయుటవలెఁ గన్పట్టెను.

క. హంసము క్రౌంచముతోలి రా
మాంసలరుచి వచ్చెఁ దాను మలయముశిఖఁ బా
ల్హంస విఱువ నీ రివ్వఱిచెను
హంసమున కగస్తి పరమహంసం బగుటన్. 178

టీ. హంసము=అంచపిట్ట, క్రౌంచముతోలిరాన్ = క్రౌంచపర్వతబిలముననుండి రాఁగా, తాను = ఆయగస్త్యుఁడును, మలయముశిఖన్ = మలయపర్వతాగ్రముననుండి, మాంసలరుచిన్ = అధికకాంతిచేతను, 'బలవాన్మాంసలోంసలః' యని యమరము. వచ్చెన్ = ఉదయించెను. హంసమునకున్=చక్రాంగమునకు, అగస్తి = అగస్త్యమహర్షి 'అగస్త్యోఽగస్తిరిత్యపి' యని ద్విరూపకోశము. పరమహంసం బగుటన్ = పరమహంస యనుఋషియాటచేత, హంస = అంచ, పాల్ =క్షీరమును, విఱువన్ = నీరముతో వేఱు పఱుపఁగా, నీర్వఱిచెను = తాను నీళ్ళలోనిబురదను బోఁగొట్టెను.

తా. హంసలు పాలునీళ్ళ నేర్పఱుప నగస్త్యుఁడు నీరుబురద నేర్పఱిచినందున పరమహంస యనునట్లు శరదృతువునందు నుదకములు కలకలుఁడిగి నిర్మలము లాయెను.

తే. క్రౌంచ మొకకొన్ని గ్రుడ్లులు గాంచె మింట
నవి యహంసచ్ఛదాచ్ఛాద నానుభూతి
హంసతతు లయ్యెఁ గావన్ని సరుణచూడ
గుప్తభుజగాళినాండము ల్గుఱులు గావె. 179

టీ. క్రౌంచము = కొంచగుబ్బలియందున్నరంధ్రము, ఒకకొన్నిగ్రుడ్లులు = కొన్ని అండములను, మింటన్ = తనపైభాగమందు, గాంచెన్ = వహించెను. (పరశురాముని

బాణముచేతఁ దొలువఁబడిన క్రౌంచాచల రంధ్రమునుండి హంసలు మానససరోవరంబునకుఁ జనుటయు, మరలి వచ్చుచుండుటయుఁ గల దని సంప్రదాయము.) అవి = ఆక్రౌంచాచలములోని గ్రుడ్లులు, అహంస = దానియందురాకపోకలుగల హంసేతరములైన పక్షులయొక్క, ఛద = ఱెక్కలయొక్క, ఆచ్ఛాదన = కప్పుటయొక్క, అనుభూతిన్ = అనుభవముచేత, హంసతతులయ్యోన్ = అంచలగుంపులాయెను, కావన్నె = హంసగ్రుడ్లనితరపక్షులుపొదిగిన హంసపిల్లలుగానేరవన్నట్లాయెనా, అ...ల్ - అరుణచూడ = కోళ్ళచేతను, 'కృకవాకుస్తామ్రచూడః కుక్కుటశ్చరణాయుధః' యని యమరము. గుప్త = పొదుగఁబడిన, భుజగాశన = నెమళ్ళయొక్క, అండముల్ = గ్రుడ్లులు, గుఱులుగావె = చిహ్నములుకావా (అవు ననుట) ఇందు సామాన్యముచే విశేషమును సమర్థించిన యర్థాంతరన్యాసాలంకారముచేత నుత్థాపితంబైన యసంబంధమైన సంబంధముఁ గలుగఁజేసిన యతిశయోక్త్యలంకారము.

చ. కలయఁగ వారిదేవతలు గాంచుసరోవరదంభదర్పణం
 బులపయి దట్టపుంజిలుము వోవఁగఁ దా నలకంచు గీయఁగా
 బలె నలువంకలం గలయఁ బాయక తేలుచుఁ బద్మరేణువు
 ల్కెలఁకులఁ బాసిపోఁజెలఁగెఁ గ్రేంకృతు లిచ్చుమరాళమాలికల్.

టీ. వారిదేవతలు = జలాధిదేవతలు, కలయఁగన్ = ఎంతటను, కాంచు = చూచుచున్నటువంటి, సరోవర = కొలంకు లనియెడు, దంభ = వ్యాజముగల, దర్పణంబుల పయిన్ = అద్దములమీఁదను, దట్టపుంజిలుము = సాంద్రమైన మాలిన్యము, పోవఁగన్ = పోవునట్లు, తారు=ఆజలాధిదేవతలు, అలకంచున్ = అయద్దమైనకంచును, గీయఁగాబలెన్ = తోమిగీతఁబెట్టినందువలననోయన్నట్లు, నలువంకలన్ = నాలుగుదిక్కులయందును, కలయన్ = వ్యాపించునట్లు, పాయక = విచ్ఛిన్నముగాక, తేలుచున్ = పోవకమీఁదనేయుండుచు, పద్మరేణువుల్ = నళినపరాగములు, కెలఁకులఁబాసిపోన్ = ప్రక్కలకు విడిపోవునట్లు, క్రేం...ల్ - క్రేంకృతులిచ్చు = క్రేంకారములుచేసెడు, మరాళమాలికల్ = అంచలబంతులు, చెలఁగెన్ = ఒప్పెను. అపహ్నుత్యుత్థాపితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. జలదేవతలు దా మెల్లెడలఁజూచు సరోవరములను నద్దములపైఁగల దట్టమగు మాలిన్యము పోవునట్లు తోమిగీఁతపెట్టిరో యన్నట్లు హంసలసమూహము లవిచ్ఛిన్నములై క్రేంకారము లొనర్చుచుఁ బొలుపారెను. వానిక్రేంకారములచే నళినపరాగములు ప్రక్కలకుఁ బోవుచుండెను.

సీ. అర్కమండలి కభ్రమగు మడ్డమైనంతనె
 రొంపి మాసి మోము బిట్టుత్తి చూచి

ఘుమఘుమధ్వని గాలి గుహఁ జొరఁ బురి యొకిం
　చుక విచ్చి కని తలం చుకొని వంచి
నిష్పుష్ప కేతకీ నేత్రాంబు వొత్తి భే
　కపుఁ దెంకి పడియచోఁ గర్ణ మొగ్గి
కేకరుఁ డ్త్ర్యవనత గ్రీవమై రాక యొ
　క్కింత యార్చి వాత నేమేమొ కమిచి
తే. వెడలు బీతెండకును శరద్వృక్ష ముడిగి
వార్షికమె యెక్కి త్రోటిని ర్వ్యంకపక్ష
తులను గిరుపుచు వెఱ్ఱిచూపుల నరంబు
కెల కులఁ గనుంగొనుచుఁ గానఁ గేకు లుండె. 181

టీ. అర్కమండలికిన్ = సూర్యమండలమునకు, అభ్రము = మేఘము, అడ్డమై నంతనె=కొంచెము ఆచ్ఛాదకముకాఁగానే, ఎఱిమాని = మేఁతవిడిచి, మోము=ముఖమును, బిట్టెత్తి=పొడవుగానెత్తి, చూచి = వీక్షించి, (వానకాల మనుభ్రాంతిచేఁ జూచి యనుట.) ఘుమఘుమధ్వని = ఘుమఘుమశబ్దముచేత, గాలి = వాయువు, గుహఁజొరన్ = గుహలోఁ బ్రవేశింపఁగా, పురి యొకించుక విచ్చి=పింఛమును గొంచెము విచ్చి, (గాలిచేతఁ గల్గినధ్వనిని మేఘధ్వని యనిభ్రమించి యనుట.) కని = చూచి, తలంచుకొని = అది యుఱుముగా దనివితర్కించి, వంచి = పింఛమునుమరలనడంచి, నిష్పుష్పకేతకీనేత్రాంబు వొత్తి = పువ్వులులేని మొగిలిచెట్లయొక్క కన్నీరు దుడిచి, భేకపుఁదెంకె = కప్పలమనికి పట్టైన, పడియచోన్ = పల్లములోని నెఱియకై కర్ణ మొగ్గి = చెవి వంచి(కప్ప కూఁతలు గలిగినవర్షము గల దన్న ప్రతీతినిఁబట్టి యనుట,) కేకరుక్ = తనవాక్కునకు, త్ర్య...ది - త్ర్యవనత = మూఁడుమాఱులువంచఁబడిన, గ్రీవమై = మెడగలదై, రాక= ఆ కేకాధ్వనియును వెడలక, ఒక్కింత ఆర్చి = కొంచెముధ్వనిసేసి, వాతన్ = నోటిచేతను, ఏమేమొ కమిచి = ఏమేమోచప్పరించుకొనుచు, వె...కున్-వెడలు = కలిగిన, బీతెండకున్ = తీక్ష్ణాతపనివృత్తికొఱకు, శరద్వృక్షమున్ = ఏడాకు లరఁటిచెట్టును, డిగి = విడిచిపెట్టి, వార్షికమైయెక్కి = గుమ్మమునారోహించి, 'శారదో విషమచ్ఛదః, వార్షికం త్రాయమాణాస్యా' త్తని రెంటికి నమరము. (వర్షాకాలమున నెక్కియున్న వృక్షమున నెక్కినవర్షము కలుగునని శరద్వృక్షము విడిచి వార్షికవృక్షమున నెక్కె ననుట.) త్రోటిన్ = ముక్కుచేతను, 'చంచుస్త్రోటిరుభే స్త్రియా'మ్మని యమరము. ఇర్వ్యంకపక్షతులను = ఉభయపార్శ్వపక్షమూలములను, 'స్త్రీ పక్షతిః పక్షమూల' మ్మని యమరము. గిరుపుచున్ = వెండ్రుకలు దువ్వుకొనుచు, వెఱ్ఱిచూపునన్ = వికృతపుదృష్టిచేత, ఉరం

ఋన్ = బొమ్మను, కెలఁకులన్ = ఇరుప్రక్కలను, కనుంగొనుచున్ = చూచికొనుచు, కానన్ = అరణ్యమునందు, కేకులు = నెమిళ్ళు, ఉండెన్ = నివసించెను.

క. వెలుతు రస లంటి యెండియు
లలి విప్పమిఁ జెడక శిఖక ◆ లాపము వని వ
ర్తిలెఁ బర్జన్యుఁడు నటన
మ్ముల మెచ్చి మెఱుంగుఁగాసె ◆ ముద్రించె ననన్. 182

టీ. శిఖకలాపము-శిఖి = నెమిళ్లయొక్క, కలాపము = పురి, అసలంటి = బురద తగిలి, వెలుతురు=మబ్బువిడిచినయెండచేతను, ఎండియున్=ఆఱియును, లలివిప్పమిన్ = ఎప్పటికిని విడఁజేయకపోవుటవలన, (సామాన్యముగాఁ దడిసినపురులు విప్పరావు ; బురద యంటి యెండి యున్నట్లున్న వనుట.) చెడక = చెడిపోక, వనిన్ = అడవియందు, పర్జన్యుఁడు = వర్షదేవత, నటనమ్ములన్ = నాట్యమును, మెచ్చి = శ్లాఘించి, మెఱుంగుఁగాసెన్ = ప్రకాశించుచున్న చిత్రవస్త్రమును, ముద్రించెననన్ = ముద్రవేసెనోయన్నట్లు, వర్తిలెన్ = ఉండెను.

తా. వానకాలపుబురదలు తమకలాపములకు నంటి యెండచేత నిగిరినందున శరత్కాలమునందు నెమిళ్లు పింఛములు విప్పి యాడకయుండఁగా వర్షదేవత నెమిళ్లయొక్క నృత్యములకు మెచ్చి తననటులు మఱియొకచో నాడకుండునట్లు ముద్రవేసెనో యన్నట్లుండెను.

సీ. చక్రస్తనప్రకా ◆ శమునకు ఫేనంపుఁ
గొంగి కొనకొనఁ ◆ గొల్లగొనఁగి
యశ్మనితంబంబు ◆ హంసహారమును బ
రాగరేఖాస్వర్ణ ◆ రశనముగను
జలశాటిపులినంపు ◆ జఘనంబుపై జాఱ
వ్యస్తవేతసభుజ ◆ స్వస్తిక మిడి
తనిమతో వెచ్చనై ◆ తటశరప్రతిబింబ
హాసాలి బాష్పలు ◆ చ్ఛ్వాసములును

తే. నగుచు నిలిచి చెందొవకంట ◆ నలిగి తమ్ము
లంటుకై యొత్తు పదనతి ◆ నలరి కువల
మధులహారి నబ్ధిఁ జెందిపై ◆ మగతనముల
నొక్కెడలఁ గూడుచు స్రవంతు ◆ లుబ్బఁ జెనఁచె. 183

టీ. స్రవంతులు=నదులు, 'స్రవంతీ నిమ్నగాపగా' యని యమరము. ఉచ్ఛ్వాసములును = పరీవాహము లనునిట్టూర్పులను, 'జలోచ్ఛ్వాసాఃపరీవాహాః' యని యమరము. అగుచున్=అయినవై, చెం...టన్-చెందొవ=ఎఱ్ఱగలువయనియెడు, కంటన్ = నేత్రము చేత, అలిగి = కోపగించి, (శరత్కాలమందుఁ బ్రవాహములు తక్కువైనందునఁ బెనిమిటియైన సముద్రునితోఁ దమకు సంపర్కము లేమిం జేసి ప్రణయకోపమునొంది యనుట.) తమ్ములంటు = పద్మములనంటుచున్న, కైయొత్తు = సముద్రపుఁగాలువల పొంగుట యనెడు, (కై=హస్తముచేతను, ఒత్తు=పట్టుటగల,) పద = పాదములయందు, నతిన్ = నమస్కారముచేతను, అలరి = సంతసించి, చ...కన్-చక్రస్తన = కోకము లనియెడు కుచములయొక్క, ప్రకాశమునకున్ = ప్రకాశించుటకొఱకై, ఫేనంపు = నురుఁగనియెడు, కొంగు = పైఁటచెఱఁగు, ఇడి=విడిచి, (భర్తనుఁ గుచంబులు గన్పించుటకై పైఁటచెఱఁగుఁ దొలఁగించె ననుట,) కొనకొనఁ గోళ్ళన్ = జలకుక్కుటములను వ్యాజముచేత (బొల్లికోళ్ళనుట.) గొణఁగి = జల్పితముఁజేసి (అనఁగా మణితములనుట) అశ్మనితంబంబుల్ = పాషాణములనుకటిపశ్చాద్భాగమును, 'పశ్చాన్నితంబః స్త్రీ కట్యాః' మ్మని యమరము. హంసహారమును = మరాళము లనుముత్యాలసరము, ప...ను - పరాగరేఖా = పద్మరేణువులబంతియే, స్వర్ణరశనముగను = బంగారు మొలనూలుగాను, జలశాటి - జల = ఉదకము లనియెడు, శాటి = వస్త్రము, పుడినంపు = ఇసుకదిబ్బెయనియెడు, జఘనంబుపైన్ = కటిపూర్వభాగముమీఁదనుండి, జాఱన్ = గళితముకాఁగా, 'క్లీబేతు జఘనం పురః' యని యమరము. వ్య...ముఇడి-వ్యస్త = వేఱైనట్టి, వేతస=ప్రబ్బలిచెట్లనియెడు, భుజ=బాహువులయొక్క, స్వస్తికమిడి = స్వస్తికబంధమునుంచి, (భుజస్వస్తికమనఁగా భర్తనాలింగనమొనర్చుటకై చేయునట్టి భుజబంధవిశేషము.) తనిమతోన్ = సూక్ష్మరూపముతోడ, వెచ్చనై = వేఁడియై, త...లు-తట = తీరమందున్న, శర = తెల్లపువ్వులయొక్క, ప్రతిబింబ = ప్రతిఫలనములనియెడు, హాస = నవ్వును, ఆళి = తుమ్మెదలనియెడు, బాష్పలు = సకజ్జలానందబాష్పములు గలవియై, కువలమధులహరిన్ - కువల= కలువలయొక్క, 'కువాలం కులం కువ' మ్మని నానార్థరూపకోశము. మధు = మకరందము యొక్క, లహరిన్ = ప్రవాహముచేతను, అబ్ధిన్ = సంద్రమును, చెంది = పొంది, హైమగతనములన్ =పురుషాయితములచేత, ఒక్కెడలన్ = ఒక్కొకప్పుడు, కూడుచున్= కలయుచును, ఉబ్బున్ పెనఁచెన్ = సముద్రుని సుఖింపంగించెను.

తా. సముద్రముయొక్క సమీపమునకుఁ గలువమకరందప్రవాహముతో వచ్చి శరత్కాలమందుఁబ్రవాహములు లేమిం జేసి కూటమి లేకుండుటవలనఁ బ్రణయకోప

ప్రయుక్తంబైన నేత్రరక్తిమలు గల్గిన ఎఱ్ఱకలువలచే నొప్పుచు నుప్పుకాలువల పోటుని యెడు హస్తములతో నొత్తుటచేత నమ్రత్వమునకు సంతసించి యొకానొకప్పుడు గూడుచుం బురుషాయితరతులచేత నదులు సముద్రుని సంతోషమును బొందించెను. (ఈపద్యమునకుఁ బెక్కండ్రు పెక్కువిధములుగ నర్థవర్ణనంబులు చేయుదురు. అవి యన్నియుఁ మిగులరసయుక్తంబులుగా నుండునందున గ్రంథవిస్తరభీతిచేత నిందు పేక్షింపం బడియె. పురుషాయితలక్షణము. 'నటదుత్తుంగపయోధరంబు గతమందాక్షక్రియోదారము, స్ఫుటనాగాంకురమక్షికోణనివసత్ప్రస్వేదచర్చంబునం, ఘటితాలింగనవామనీకృతకుచాగ్రప్రౌఢరోమాంచమై, విటుఁ జొక్కించెఁ బ్రఫుల్లపద్మనయనావీరాయితం బెంతయున్.' అని నరసభూపాలీయమున నున్నది.) రూపకాలంకారము.

వ. ఇట్లు శరత్సమయం బెసంగిన నంగీకృతక్షత్త్రధర్ముండవు గావున దిగ్విజయయాత్ర ధర్మం బని యానీతబలషట్కంబు నాకృష్టసామంతరాట్కంబుగా వెడలి. 184

టీ. ఇట్లు = ఈయుక్తక్రమంబున, శరత్సమయంబు = శరదృతువు, ఎసంగినన్ = ఒప్పఁగా, (యామునాచార్యుండు), అంగీకృత = అంగీకరింపఁబడిన, క్షత్త్రధర్ముండవు గావునన్ = క్షాత్త్రములఁగలవాఁడౌటచేత, దిగ్విజయయాత్ర - దిక్ = తూర్పు మొదలగు దిశలయొక్క, విజయ = గెలుపునిమిత్తమై, యాత్ర = [illegible]పోవుట, ధర్మంబని = న్యాయమని, ఆనీత = పిలువంబడిన, బలషట్కంబు = షడ్విధంబైన సైన్యము గలుగునట్లును (మౌలభృత్యాదిభేదముగ బలము షడ్విధము.) శ్లో. 'షడ్విధం బలమాదాయ ప్రతస్థే దిగ్జిగీషయా' యని కాళిదాసుని ప్రయోగము. ఆకృష్ట = ఆకర్షింపఁబడిన, సమస్త = ఎల్లవారైన, సామంతరాట్కంబుగాన్ = తనదేశమునకుఁ జుట్టుప్రక్కల నుండురాజులు గల్గునట్లును, వెడలి = యుద్ధయాత్రకు బయలువెడలి.

మహాస్రగ్ధర. గజఘోటస్యందనాళీకబళితధరణీకాద్రవేయాధిరాణ్మూ
ర్ధజరత్నశ్రేణు లంతర్మణులసవతులై క్రమ్మఁ బాదాంతకుంత
ధ్వజవాతాఘాతఘూర్ణద్వనధులరవళుల్వాద్యము ల్మీఱఁగాఁ ద
ద్ద్విజరాజస్యుండు విద్విడ్విదళన మనఁ గావించె దగ్జైత్రయాత్రన్.

టీ. గ...ణిన్ - గజ = ఏనుంగులయొక్కయు, ఘోట = గుఱ్ఱములయొక్కయు, స్యందన = అరదములయొక్కయు, ఆళీ = సమూహముచేత, కబళిత = మ్రింగఁబడిన, ధరణిన్ = భూమియందు, కా...ట్ - కాద్రవేయ = పాములకు, అధిరాట్ = దొరయయిన శేషునియొక్క, మూర్ధజ = తలయందుఁబుట్టిన, రత్నశ్రేణులు = రత్నాలపఙ్క్తులు, అంత

ర్ణములసవతులై=భూమి రత్నగర్భ గనుకఁ దా మాభూమిలో నున్నరత్నములలో సమానములై యనుట.) వ్యగ్రక్ = ఆవిలిపోఁగా, పా...ల్ - పాదాత = పదాతిసేనాసంబంధియైన, కుంత = ఈటెలయందున్నటువంటి, ధ్వజ = టెక్కెపుబట్టలయొక్క, వాత = గాలియొక్క, ఆఘాత = తాఁకుడుచేతను, ఘూర్ణత్ = పొంగుచున్నటువంటి, వనధుల=సముద్రములయొక్క, రవళుల్ = ధ్వనులు, వాద్యముల్ = మద్దెల, డోలు, వీణె, సన్నాయి మొదలగువానిని, మీఱఁగాక్ = అతిశయింపఁగా, తద్విజరాజన్యుఁడు = విప్రుఁడైన యీరాజు, (యామునాచార్యుఁడనుట.) దిగ్జైత్రయాత్రక్ = దిగ్విజయయాత్రయందు, అనిక్ = యుద్ధమందు, విద్విడ్విదళనముఁ = పగతురయొక్కసంహారమును, కావించెక్ = ఒనర్చెను.

క. జన్నములు చేసి దానము
లన్నానాదేశవిప్రకులం దనిపి సుసం
పన్నత ననిశము బహుభో
గోన్నతుఁడై యాదమఱచి యుండె నశంకన్. 186

టీ. జన్నములు = యజ్ఞములు, చేసి = కావించి, దానములన్ = ఉదకధారాపూర్వకంబుగ నిచ్చినయీవులచేతను, నానాదేశవిప్రులన్ = బహుదేశములనుండివచ్చిన బ్రాహ్మణులను, తనిపి = తృప్తినొందించి, సుసంపన్నతన్ = సకలసమృద్ధిగలవాఁడౌటచేత, అనిశముఁ = ఎల్లప్పుడును, బహుభోగోన్నతుఁడై = ఎక్కుడైనసుఖములచే నతిశయించినవాఁడై, అశంకన్ = వెఱపులేనట్లు, ఆదమఱచి = పరాకునొంది, ఉండెన్ = వసించెను. రాజ్యమోహముచేత జ్ఞానభక్తివైరాగ్యములు మఱచి యుండె ననుట.

వ. మఱియు నతనిరాజ్యంబునఁ గన్నుఁ గఱచి చేయెత్తి మొఱఁ బెట్టుట కరులయందును, యట్టునట్టునడ మెడఁ బట్టిత్రోయుట వెడవెడం బోవుపల్లవులం బండువతలంటులకు నింటికిం దెచ్చునప్పుడు నాశ్రితల పరిహాసచేష్టలయందును, సున్నముమెత్తుటయుం బట్టుకారులంబట్టుటయు సౌధసౌవర్ణభూషాదినిర్మాణంబులయందును, కాసెచుట్టుటయుఁ గత్తి గట్టుటయుఁ గ్రీకవాకులకలహంబులయందును, యతుల్యతులనాదిఘర్షణాదిదోషంబులు జాంబూనదపరీక్షాదులయందును, యేదేనియుం గన్నువేయుట మృదంగాదివాదిత్రంబులయందును, ధాతువాదంబులు తఱచగుట శాబ్దికులయందు కాక, యితరస్థలంబుల లేకుండ రాజ్యపరిపాలనంబు సేయుచుండె. 187

టీ. మఱియుఁ = వెండియు, అతనిరాజ్యంబునన్ = ఆయ్యామునాచార్యుని దేశమందు, కసవుఁగఱచి = తృణముగఱచి, చేయెత్తిమొఱఁబెట్టుట = హస్తమును పైకెత్తి యెలుఁగిడుట, కరులయందు = ఏనుంగులయందె, (చెయ్యనఁగాఁగరము, అది గలది కరి యని వ్యవహారము.), ఆట్లునట్లువడన్ = ఆయాలాగునఁ బతనమగునట్లు, మెడ బట్టి త్రోయుట = గళముఁబట్టి యావలికిం ద్రొబ్బుట, వెడవెడంబోవు = మెల్లమెల్ల నేనడచుచున్నట్టి, పల్లవులన్ = విటులను, 'షిడ్గఃపల్లవికో విటః' యని యమరము. పండువతలంటులకున్ = సంవత్సరాదిపండువు మొదలగు సంతోష దినములయం దభ్యంగము సేయుటకొఱకు, ఇంటికిం దెచ్చు = గృహమునకు రావించుచున్న, పణ్యాంగనాభ్రాతల = వేశ్యాసహోదరులయొక్క, పరిహాసచేష్టలయందు = ఎగతాళివ్యాపారములయందె, సున్నము మెత్తుటయుఁ = సుధాలేపనమును, పట్టుకాఱులంబట్టుటయు = కంసాలవానికొఱముట్లలో నొక విధమైనవాని చేతంబట్టుటయు, సౌధసౌవర్ణభూషాదినిర్మాణంబులయందు - సౌధ = మేడలయొక్కయు, సౌవర్ణ=సువర్ణమయములైన, భూషాది = ఆభరణాదులయొక్కయు, నిర్మాణంబులయందు = చేయుటయందె, (సున్నముఁబూయుట మేడలకును, బట్టుకారులం బట్టుట స్వర్ణభూషాదులకు ననుట,) కానిచుట్టుటయుఁ = లాఁగుమీఁద గోకకట్టుటయు, కత్తిగట్టుటయుఁ = ఖడ్గబంధనమును, కృకవాకులకలహంబులయందు = కుక్కుటయుద్ధంబులయందె, అ...లు - అతుల్య = సరిగానివస్తువులతో, తులనా = తూఁచుట, (పోల్చుట యని యొకయర్థము.) ఆది = లోనగు, ఘర్షణాదిదోషంబులు = ఒరయుట మొదలైనవి, జాంబూనదపరీక్షాదులందు = స్వర్ణశోధనాదులయందె, 'రుక్మం కార్తస్వరం జాంబూనదమష్టాపదోఽస్త్రియా' మ్మని యమరము. ఏదేనియుఁ = ఏవస్తువునైనను, కన్నువేయుట = అభిలాషపడుట, మృదంగాది వాదిత్రంబులయందు = మద్దెల మొదలగు వాద్యములయందె, (మద్దెలను వేయునట్టికన్ను కరణి యని చెప్పఁబడును.) 'చతుర్విధమిదం వాద్యం వాదిత్రాతోద్యనామక' మ్మని యమరము. ధాతువాదంబులు దఱచగుట = మోసములు మెండగుటయు, భూవాదిధాతువులవిషయమైనవాదములు విస్తరిల్లుటయును, శాబ్దికులయందకాక = వైయాకరణులయందె కాని, (ఈ కాకయనుపద మన్ని సావధారణసప్తమ్యంతములతో నన్వయింపవలసినది.) ఇతరస్థలంబులన్ = వేఱుచోట్లను, లేకుండన్ = లేక యుండునట్లు, రాజ్యపరిపాలనంబు = ప్రజాపాలనము, చేయుచుండెన్ = ఒనరించుచుండెను.

తే. తత్పితామహుఁ డైననాథముని శిష్యుఁ
డైనశ్రీపుండరీకాక్షు ననుఁగుశిష్యుఁ
డైన శ్రీరామమిశ్రాఖ్యుఁ డాత్తిఁ దనదు
పరమగురుపౌత్రునకు నిట్టి బంధ మెట్లు. 186

టీ. తత్పితామహుఁడు=అయ్యామునాచార్యునికిఁదండ్రితండ్రి, అయిన = అయినటువంటి,నా...డు-నాథముని=శ్రీమన్నాథమునికి, శిష్యుఁడు = అంతేవాసి, అయిన = అయినట్టి, శ్రీ...డు-శ్రీపుండరీకాక్షు = యోగియగునప్పుండరీకాక్షునకు, (ఈయన పేరు ద్రవిడభాషయందు ఉయ్యక్కొండా రని యందురు.) అనుఁగుశిష్యుఁడు = ప్రియచ్ఛాత్త్రుఁడు. 'ఛాత్త్రాంతేవాసినౌ శిష్యాః' యని యమరము. అయిన = అయినటువంటి, శ్రీరామమిశ్రాఖ్యుఁడు = శ్రీరామమిశ్రుం డను నామముగలయోగి, (ద్రవిడభాషచేత నీయనపేరు మణక్కాల్ నంబి యందురు) ఆర్తిన్ = బాధచేత, తనదు = తనకు, పరమగురు = పరమాచార్యుఁడైన నాథమునికి, పౌత్త్రునకు = మనుమఁడైన యామునాచార్యునకు, (ఇందున కుదాహరణము. శ్లో. పితామహం నాథమునిం విలోక్య ప్రసీద మద్వృత్త మచింతయిత్వా' యని యామునాచార్యుని ప్రయోగము. అనుఁగుశిష్యుఁడై శ్రీరామమిశ్రాఖ్యుఁ డన్నచో శ్రీరామమిశ్రునికి నాచార్యుఁడు శ్రీపుండరీకాక్షుండు, అయనకు నాచార్యుఁడు శ్రీమన్నాథముని గనుక నాయన యాచార్యునకు నాచార్యుండు పరమాచార్యుండు గానఁ బరమగురు పౌత్త్రుఁ డని ప్రయోగింపఁబడెను.) ఇట్టి బంధ మెట్లు = ఇటువంటి రాజ్యప్రాప్తిరూపమైన ప్రతిబంధక మేలాగు సంభవించెను?

వ. యోగసామ్రాజ్యంబు మఱచి సామ్రాజ్యంబునం దాసక్తుఁ డయ్యె నట్టిమహాత్మువంశంబునం బుట్టినట్టి యితం డిట్లగుట యతివ్యతిక్రమంబు. 189

టీ. యోగసామ్రాజ్యంబుమఱచి = ఐశ్వర్యరూపమైనశక్తియోగ ప్రపత్తియోగములను విడిచి, సామ్రాజ్యంబునందాసక్తుండయ్యెన్ = సమ్రాట్టుయొక్క భావము సామ్రాజ్యము, 'శాస్తి యశ్చాజ్ఞయా రాజ్ఞస్స సమ్రా' ట్టని యమరము. అట్టిమహాత్ము వంశంబునంబుట్టినట్టి = అటువంటి మహాపురుషుని కులమునందు జన్మించిన, ఇతండు = ఈ యామునాచార్యుండు, ఇట్లగుట = రాజ్యాసక్తుండౌట, అతివ్యతిక్రమ బు=మిగుల నతిక్రమము.

సీ. వృషశైలఝరవారిఁ ద్రిషవణస్నానంబు
    నిష్ఠఁ గావించి యాహ్నికముఁ దీర్చి
యేకాంతగుహా తత్తటీకుశాసనమున
    నుండి లక్ష్మీశాంఘ్రిపుండరీక
మంకురత్పులక హార్ద్రాశ్రువై దనారపు
    ష్కరమున భావించి సవిత దిరుగ

యజ్ఞోపవీతపద్మాక్షమాలికతోడి
 యోగపట్టికఁ గూడి యురము మెఱయ
తే. శౌరిఁ దద్ధరణీధ్రవాస్తవ్యుఁ గొలిచి
సతియు నాలర్కశాకమంచితము వండ
నిల్లునుండున కర్పించి వేల్మిఁ దీర్చి
యిట్లు తనుయాత్ర నడపు మున్నితనితాత. 190

టీ. వృషశైలఝరవారిన్-వృషశైల=ఘటికాచలముయొక్క, (దీనికి ద్రవిడభాష యందు అరవన్ తిరుమల యని నామము. నారాయణాద్రివృషభాద్రి వృషాద్రి యని పర్యాయములుగాను వ్యవహారము గలదు.) ఝరవారిన్ = సెలయేటియుదకమందు, త్రిషవణస్నానంబు = మూఁడువేళలయందు జలకములాడుటను, నిష్ఠన్=నియమముచేత, కావించి = చేసి, ఆహ్నికముల్ = సంధ్యావందనాది కృత్యములు, తీర్చి = ఒనర్చి, ఏ...హన్—ఏకాంత = రహస్యమైన, గుహా = గుహలుగల, తత్ = ఆ వృషశైలము యొక్క, కటీ = చఱియందు, కుశాసనమునన్=దర్భాసనమునందు, ఉండి = కూర్చుండి, లక్ష్మీశ = శ్రీపతియొక్క, అంఘ్రిపుండరీకము = పాదపద్మమును, అంకురత్ = మొలచుచున్న, పులక = రోమాంచమును, హర్షాశ్రువై = ఆనందబాష్పములు గలవాఁడై, దహరపుష్కరమునన్ = హృత్పుండరీకమందు, 'పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్యభాండముఖే జలే, వ్యోమ్ని ఖడ్గే జలే పద్మే తీర్థౌషధివిశేషయోః' అని యమరము. భావించి = ధ్యానించి, సవితదిరుగన్=ప్రొద్దు పడమటికి మళ్లఁగా, యజ్ఞోపవీత = జందెముతోడను, పద్మాక్షమాలికతోడి = తామరపూసలతోడను గూడిన, (ఇది తులసిపూసలదండల కుప లక్షణము. శ్లో. 'యే కంఠలగ్నతులసీనళినాక్షమాలా యే బాహుమూలపరిచిహ్నితశంఖచక్రాః, యేవా లలాటఫలకే లసదూర్ధ్వపుండ్రాస్తే వైష్ణవా భువనమాశు పవిత్రయంతి' యని యున్నది. యోగపట్టికన్ = యోగులు జందెముగా వేసికొనునట్టి యల్లికపట్టుపట్టెడను, కూడి = కలిసి, ఉరము = ఱొమ్ము, మెఱయన్ = వెలుంగఁగా, తద్ధరణీధ్ర = ఆ వృషశైలమందు, వాస్తవ్యున్ = ఉన్నటువంటి, శౌరిన్ = సుందరబాహువును, కొలిచి = సేవించి, సతియున్ = నాథమునిభార్యయును, అంచితము = ఒప్పైన, అలర్కశాకము = ముండ్లముస్తెకూరను, వండన్ = పచనముఁ జేయఁగా, ఇల్లునుండునకున్ = తనయింట నారాధింపఁబడు కమలనాభునకు, అర్పించి = సమర్పణముచేసి, వేల్మిన్ = ఔపాసనాదిహోమములను, తీర్చి = ఒనర్చి, మున్ను = పూర్వమందు, ఇతనితాత = ఈయామునాచార్యునికిఁ బితామహుండైన శ్రీమన్నాథముని, ఇట్లు = ఈలక్షణంబుగా, తనుయాత్రన్ = శరీరయాత్రను, నడపున్ = నడపును.

క. తొడిఁబడి *విషయాతురు నవి
విడువు మనుటకంటెఁ గలదె । వేతేఁగ నే
ర్పడరఁ గథాదుల నొకవెం
బడి దోఁపం బలికి మైత్రి । పాపుట యొప్పున్. 191

టీ. తొడిఁబడి = త్వరపడి, విషయాతురున్ = స్రక్చందనాదివిషయముల యందాసక్తుఁడైన వానిని, అవి = ఆ విషయములను, విడువు మనుటకంటెన్ = విడిచి పెట్టుమనుటకంటె, వేతేఁగ = అన్యమైనవిరోధము, కలదె = ఉన్నదా, (లే దనుట.) నేర్పు = చతురత్వము, అడరన్ = ఒప్పఁగా, కథాదులన్ = భారతాదికథలయందు, ఒకవెంబడిదోఁపన్ = ఏదేనొకక్రముదోఁచునట్లు, పలికి = తెలిపి, మైత్రి = విషయములయందున్న స్నేహము, పాపుట = వదల్చుట, ఒప్పున్ = తగును.

క. వసుధం బుత్త్రాదికదు
ర్వ్యసనము సైతము దండ్రి । వారించుటకున్
వసపడ దఁట మఱి రాజ్య
వ్యసనము వారింప నెంతవాఁ డెవ్వాఁడున్. 192

టీ. వసుధన్ = భూమియందు, పుత్త్రాది = సుతులు మొదలగువారియొక్క, దుర్వ్యసనము సైతము = స్త్రీద్యూతాదిచింతయైనను, తండ్రి = జనకుఁడు, వారించుటకున్ = నివర్తింపఁజేయుటకు, వసపడదఁట = శక్యము గాదఁట, మఱి = ఇఁకను, రాజ్యవ్యసనమున్ = దొరతనపుఁజింతను, వారింపన్ = నివర్తింపఁజేయుటకు, ఎవ్వాఁడున్ = ఎవ్వఁడును, ఎంతవాఁడు = ఎంతటివాఁడు, (ఎట్టివాఁడైనను మాన్పలేఁ డనుట.)

ఆ. నల్లఁ గ్రోల నిచ్చి । మెల్లనె చివ్వంగి
నోరి జింకఁ దివియు । నేరు పొదవ
వేఁట కాఁడువోలె । విషయాళివలనఁ ద
త్తృష్ణఁ దీఁప నిచ్చి । త్రిప్పు టురువు. 193

టీ. నల్లన్ = రక్తమును, క్రోలనిచ్చి = త్రావనిచ్చి, మెల్లనె = తడవుగానె, చి... కన్ - చివ్వంగి = తరశ్శువుయొక్క, నోరి = నోటియందున్న, జింకన్ = లేడిని, తి...

---

* విషయాతురున్ = శబ్దాదులయిన యింద్రియార్థములచేఁ - రోగియైనవానిని అని వే. టీ. శ. ర. లో 'ఆతురుఁడు = వ్యాధిగ్రస్తుఁడు, తెవులుగొంటు' అని యున్నది. ఉండుఁగాక; దానిమీఁదనే ఆధారపడి - 'విషయ+ఆతురున్ = విషయములచేత - రోగియైనవానిని' అని యర్థము చెప్పఁగూడదు. విషయములయందు, - ఆతురున్ = ఆసక్తిగలవానిని - అని చెప్పవలెను. "ఆతుర Eager, over anxious" - ఆప్టే.

లేక్ - తివియు = తీయునట్టి, నేరుపౌదవు = నైపుణ్యముగల్గినట్టి, వేటకాడువోలెక్ = మృగయునివలె, విషయాళివలనన్=శబ్దాదివిషయసమూహమందు, తత్తృష్ణక్ = ఆ యామునాచార్యునియొక్క యాశను, తీరనిచ్చి = ముగియనిచ్చి, త్రిప్పుట=మళ్లించుట, ఊరువు = మంచిది.

వ. కావున నెట్లయిన నితని నింక నుపేక్షింప రా దుపాయంబునం జొచ్చి యొక్కరీతిం ద్రిప్ప వలయు నుర్వి నాహారదోషంబె విజ్ఞాన నాశంబునకు మూలం బని వితర్కించి. 194

టీ. కావునన్, ఎట్లయినన్ = ఏలాగైనను, ఇతనిన్ = ఈయామునాచార్యుని, ఇంకన్ = ఇఁకమీఁదను, ఉపేక్షింపరాదు. (అలక్ష్యముసేయరాదు.) ఉపాయంబునం జొచ్చి = నేర్పుతోఁ బ్రవేశించి, ఒక్కరీతింద్రిప్పవలయున్ = ఒకానొకప్రకారముచేత మళ్లింపవలయును, ఉర్విన్ = భూమియందు, ఆహారదోషంబు = భోజనమువలనిదోషంబు (అనఁగాఁ బాప మనుట. ఆశ్రయనిమిత్తజాతిస్వరూప దుష్టాహారవర్జనంబువలనఁ గాయ శుద్ధియనియున్నది గావున), విజ్ఞాననాశంబునకున్=మతిచెడుటకు, మూలం బని= కారణం బని, వితర్కించి = ఊహించి.

క. ముల్లుదలకొననినవకపుఁ, బల్లవములతోడ ముక్తిభామచెవులకుం బల్లేరుఁబువ్వులగుపువు,లుల్లసిలునలర్కశాక మొదుగుగఁగొనుచున్.

టీ. ముల్లుదలకొనని=కంటకముపుట్టని, నవకపు = లేఁతలైన, పల్లవములతోడన్ = చిగుళ్లతో, ము...కున్ - ముక్తిభామ = మోక్షాంగనయొక్క, చెవులకున్ = కర్ణములకు, పల్లేరుఁబువ్వులగు, (అనఁగాఁ బల్లేరుపువ్వులవలెను భూషణములవలెనున్నవనుట.) పువులు = పుష్పములు, ఉ...ను-ఉల్లసిలు=ఒప్పుచున్న, అలర్కశాకము = ముండ్లము స్తె కూర, ఒదుగుగన్=విస్తారముగా, కొనుచున్ = సంగ్రహించికొనుచు, శ్లో. 'అయత్నతో యామున మాత్మదాస మలర్క పత్త్రార్పణ నిష్క్రయేణ, యఃక్రీతవా నాస్థితయావ రాజ్యం నమామి తం రామ మమేయసత్త్వమ్' అని ప్రసిద్ధము.

తే. తెచ్చి యొకవైష్ణవుఁడు గాను కిచ్చె ననుచు
బానసపుబాడబులచేతఁ బంపుటయును
నతఁడు ప్రియపడి వండించి యారగింపఁ
దెచ్చు నిచ్చఁ గొన్నాళ్లిట్లు తెచ్చుచుండ. 196

టీ. ఒకవైష్ణవుఁడు=ఒకవిష్ణుభక్తుఁడు, తెచ్చి = తీసికొనివచ్చి, కాను కిచ్చె ననుచున్ = ఉపహారమొసంగెనని, బానసపుబాడబులచేతన్ = వంటబ్రాహ్మణులచేతను, పంపుటయును = అంపఁగా, 'అథద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవ బాడబాః' అని యమరము,

అతఁడు=అయ్యాముసాచార్యుండు, ప్రియపడి = ఇష్టపడి, వండించి=పచనము చేయించి, ఆరగింపఁగ = భోజనముచేయఁగా, ఇచ్చఁగ = ప్రియముతో, తెచ్చఁగ = మరలఁదెచ్చి యిచ్చును. కొన్నాళ్లు = కొన్ని దినములు, ఇట్లు = ఈప్రకారముగా, తెచ్చుచుండఁగ = తెచ్చియిచ్చుచుండఁగా.

వ. ఒక్కనాఁ డతండు భోజనసమయంబున సకలశాకాస్వాదనంబు సే యుచు వచ్చి తచ్ఛాకంబు నంజుచుం దలంచుకొని యేతదానీత యగుభాగవతు భోజనానంతరంబ మమ్ముం గాన్పింపుం డనిపలికి పాణిప్రక్షాళనాచమనానంతరంబ యతనిం గాన్పించుకొని నమ స్కరించి వచ్చిన ప్రయోజనం బడుగుటయు నతం డి ట్లనియె. 197

టీ. ఒక్కనాఁడు = ఒక్కదినమునందు, భోజనసమయంబునఁగ = ఆరగింపువేళ, స...బు - సకల=సమస్తమైన, శాక=వ్యంజనములయొక్క, ఆస్వాదనంబు = రుచిచూచు టనుచేయుచు, వచ్చి=క్రమముగావచ్చి, తచ్ఛాకంబుఁగ = ఆముస్తమునైకూరను, నంజు చుఁగ = ఆస్వాదించుచును, తలంచుకొని=జ్ఞప్తితెచ్చుకొని, ఏతదానీతయగు = ఈకూర దెచ్చినట్టి, భాగవతుఁగ = భగవద్భక్తుని, భోజనానంతరంబ = ఆరగించినవెనుకనే, మమ్ముం గాన్పింపుం డని = మమ్ముఁ గనుఁగొనఁజేయుం డని. పలికి = నుడివి, పాణిప్రక్షాళ నాచమనానంతరంబ = చేయుగడిగి యుపస్పర్శముచేసినవెమ్మటను, అతనిం గాన్పించుకొని= ఆమహాభాగవతునిం గానిపింపఁజేసికొని, నమస్కరించి = సేవించి, వచ్చినప్రయోజనం బడుగుటయు = ఆగమనకార్యమును బృచ్ఛసేయఁగా, అతండు = ఆ శ్రీరామమిశ్రుఁడు, ఇట్లనియెఁగ = వక్ష్యమాణక్రమంబునను బలికెను.

క. మీ పెద్దలు గూర్చినని, క్షేప మొకటి సహ్యజనితసింధుజలాంత ర్ద్వీపమున నుండ నీకుం, జూపంగా వచ్చితిని వసుమతీనాథా. 198

టీ. వసుమతీనాథా=ఓయిరాజా ! మీపెద్దలు = వృద్ధులయిన మీపితృ పితామ హాదులు, కూర్చిన = కూడఁబెట్టినట్టి, భక్తిచేత సేవించినట్టియు, నిక్షేపమొకటి = ప్రాఁతి పెట్టినయొకనిధి, స...నఁగ - సహ్య = సహ్యపర్వతమునందు, జనిత = పుట్టినటువంటి, సింధు = కావేరియొక్క, జలాంతః = ప్రవాహద్వయ మధ్యమున నున్న, ద్వీపమునఁగ = దీవిగడ్డయందు, ఉండఁగ=ఉండఁగా, నీకుఁగ = నీకు, చూపంగాఁగ = చూపఁజేయుటకొఱకు, వచ్చితిని = ఏతెంచితిని.

క. నా కేటికి నిక్షేప మ,నాకు నిధియు నాకరంబు నరనాథులనొ క్షైకాన విన్నవించెద, నాకర్ణింపుము తదీయమగువిధ మెల్లన్. 199

టీ. నిక్షేపము = ధననిధి, నాకేటికిన్ = నాకెందులకు, అనాకు=అనిపలుకకుము, నిధియన్ = నిక్షేపమును, ఆకరంబున్ = గనియును, నరనాథులసొమ్మె కానన్ = రాజుల ద్రవ్యమేగనుక, విన్నవించెదన్ = తెలిపెదను, దనీయమగు = అనిక్షేపసంబంధియైన, విధమెల్లన్ = స్వరూపమంతయును, ఆకర్ణింపుము = వినుము.

సీ. స్ఫటల మణు ల్మీఱ శాంతమై శ్వేతమై
నట్టిత్రాఁచొక్కటి చుట్టియుండు
రక్షోగృహీత మనన్ప్రథ తొల్లి గల దది
పొలయ దం దేఁడాఱునెలలు గాని
యేపాటిబలి యైనఁ జేపడుఁ బ్రాణిహిం
సాదిపూజనముల కాసపడదు
తనవెలుం గొగి నిరంజనదృష్టికినె లక్ష్య
మై యుండు నయ్యు నింతంత గాదు

తే. రత్న మొక్కటిపై నపూర్వంబు మెఱయుఁ
గలదు పద్మంబు శంఖంబు పలుకు లేటి
కఱయ ననంత మాద్య మేకాంతమందు
భూప నీ కొక్కనికె కాక చూపరాదు. 20

టీ. స్ఫటలన్ = పడగలయందు, మణులు = రత్నములు, మీఱన్ = అతిశయింపఁగా, 'స్ఫటాయాంతు ఫణాద్వయోః' అని యమరము. శాంతమై = ఓర్పుగలదై, శ్వేతమైనట్టి = తెల్లనైనటువంటి, త్రాచొక్కటి = ఒకకృష్ణసర్పము, చుట్టియుండున్ = పరివేష్టించియుండును (ధనక్షేపమును సర్పము చుట్టికొనియుండు ప్రసిద్ధముగానఁ బ్రకృతమందు రంగనాయకుని యామునాచార్యునియొక్క పూర్వ ముంచిన నిక్షేపముగా రూపించిచెప్పినందున ద్వ్యర్థిగా శ్రీరంగేశ్వరునియందలి ధర్మములను నిధి ధర్మములుగాను, నాయన శేషశాయి యగుటవల్ల సర్పావతారములకు నిధు లని వ్యవహారము గలదు గనుక నట్టి నిక్షేపమునకు సర్పము చుట్టికొనియున్నట్లును జెప్పుట యుక్తము.) ర...ము - రక్షః = రక్కసునిచేత, గృహీతము = స్వీకరింపఁబడ్డది, అన్ = అనెడు, ప్రథ=ప్రసిద్ధి, తొల్లి=పూర్వమునందు, కలదు=కద్దు, అది = ఆప్రసిద్ధి, అందున్ = ఆనిధియందు, ఏఁడు = సంవత్సరమునకైనను, ఆఱునెలలుగాని = షణ్మాసములకుఁగాని, పొలయదు=పొందదు (నిక్షేపమునకు రాక్షసగృహీతత్వముండునుగనుక నట్లిక్కడ శ్రీరంగనాయకుఁడు పూర్వము విభీషణునిచేత స్వీకరింపఁబడిన విభీషణుఁ డాఱుమాసములకు నొకపర్యాయముగాని సంవత్సరమునకు నొకపర్యాయముగాని పూజయొనర్చు

చుండుట ప్రసిద్ధముగాన నిప్పుడా నిక్షేపమునకు రాక్షసగృహీతత్వము నిరంతరము లేదు సులభముగా గ్రహింపవచ్చుననుట.) ఏపాటిబలియైనన్ = నిశ్చలచిత్తుఁడై యెంత మాత్రముపూజచేసినను, చేపడున్ = అనుగ్రహించును. 'బలిః పూజోపహారయోః' అని యమరము. ప్రాణి = జంతువులయొక్క, హింసాది = కాయక్లేశాదులవలన, పూజనములకున్ = అర్చనలను (ద్వితీయార్థమందుషష్ఠి), ఆసపడఁగు = అపేక్షింపదు (లోకమునందు నిక్షేపమును బొందువారలు ప్రాణిహింసాది బలులొసంగి దానిం గొనుట ప్రసిద్ధము గాన నట్లుగాక సూక్ష్మబలిచేత నబ్బు ననిచెప్పుటవలన సులభోపాయముచేతనే శ్రీరంగేశుఁడు ప్రసన్నుఁడౌ ననుట), దన=అనిక్షేపముయొక్క, వెలుంగు = జ్వలించుట (అనఁగాఁగనుపించుటయనుట), ఒగిన్ = ప్రయత్నముచేత, నిరంజనదృష్టికిని = కాటుకఁబెట్టని కన్నులుగలవానికి, లక్ష్యమైయుండున్ = చూడఁదగినదై యుండును (ధననిక్షేపాదులం జూచువారు కంటఁ గాటుకఁబెట్టిచూచుట ప్రసిద్ధమైనను నీనిక్షేపమును జూచుటకు నది యక్కఱలేదనుట), తన వెలుంగు = స్వప్రకాశము, ఒగిన్ = యత్నముచేత, నిరంజన = బాధరహితమైన, దృష్టికిని = జ్ఞానముగలవానికి, లక్ష్యమైయుండున్ = చూడఁదగినదైయుండును (కేవలచర్మచక్షుస్సులకు గోచరము గాదనుట), అయ్యున్ = కనుపించునదయ్యును, ఇంతంతగాదు = ఇంతమాత్రమని లెక్కింపరాదు, (ఆనిధి యింత యనియుం శ్రీరంగనాయకునిమహిమం బింతయనియుం జెప్ప శక్యంబుగాదనుట), పైన్=అనిక్షేపము మీఁదను, రత్నమొకటి = ఒకమణి, మెఱయున్ = వెలుఁగొందును, శంఖంబుపద్మంబు = శంఖపద్మాది సంఖ్యగలద్రవ్యము, కలదు = కద్దు (శ్రీరంగనాథునియందు శంఖము నాభియందు పద్మముండుట ప్రసిద్ధము.) పలుకు లేటికి = మాటలెందుకు, అక్షయము = నాశరహితము, అనంతము = అంతములేనిదియు, దేశకృతకాలకృతపరిచ్ఛేదములేనిదియు, ఆద్యము = బహుకాలముగనుండియున్నదియు, సర్వభూతాదియు, ఏకాంతము = రహస్యమైనదియును, అందున్ = అని చెప్పెదను, భూప = ఓయివిప్రప్రభుఁడా, నీకొక్కనికె కాక = నీకుమాత్రమేకాని, చూపరాదు = అన్యులకుఁ జూపఁగూడదు. అనఁగా నితరులు చూడఁగూడ దనుట (అసాధారణభగవద్భక్తిఖని యైన నాథముని మనుమఁడవు గనుక నీ కాయోగ్యత గల దని భావము.)

వ. అని విన్నవించిన సంతసించి సేనాసమేతుండై యతండు మున్నుగా
శ్రీరంగంబున కరిగి కావేరీచంద్రపుష్కరిణులం దీర్థం బాడి రంగ
నాథు సేవించి సాభిప్రాయంబుగా నతనిం గటాక్షించిన నతం
డి ట్లనియె. 201

టీ. అని = ఇట్లని, విన్నవించినన్ = విజ్ఞాపనముచేయఁగా, సంతసించి = సంతోషించి, సేనాసమేతుండై = సేనతోఁగూడుకొనినవాఁడై, అతండు=ఆ శ్రీరామమిశ్రుఁడు, మున్నుగాన్ = ముందుగాను, శ్రీరంగంబునకరిగి = శ్రీరంగ మను దివ్యక్షేత్రమునకు వెళ్లి, కావేరీ చంద్రపుష్కరిణులన్ = కావేరీ చంద్రపుష్కరిణులయందు, తీర్థమాడి = స్నానముఁజేసి, రంగనాథున్ = రంగనాయకుని, సేవించి = నమస్కరించి, సాభిప్రాయంబుగాన్ = అనూతనహితమగునట్లు, అతనిన్ = ఆ శ్రీరామమిశ్రుని, కటాక్షించినన్ = చూడఁగా, అతఁడు=ఆ శ్రీరామమిశ్రుఁడు, ఇట్లనియెన్ = వ్యక్ష్యమాణక్రమంబుగఁబలికెను.

క. మీ పెద్దలు గూర్చినని
క్షేప మ్మిది గొమ్మటంచు శ్రీరంగపతి
శ్రీపదయుగ్మముఁ జూపిన
నాపృథివీపతిహఠాదపాస్తభ్రముఁడై. 202

టీ. మీ పెద్దలు = మీపూర్వికులగునట్టి నాథమునిప్రభృతులు, కూర్చిన = సంపాదించిన, నిక్షేపమ్ము = ధననిక్షేపము, గొమ్మటంచున్ = దీనిఁబరిగ్రహింపు మని, శ్రీరంగపతి = శ్రీరంగనాయకునియొక్క, శ్రీపదయుగ్మమున్ = శోభాయుక్తమగు పాదద్వయమును, చూపినన్ = కనుపింపఁజేయఁగా, ఆపృథివీపతి = ఆయామునాచార్యుఁడు, హ...దు హఠాత్ = అపరిపాటున, 'ప్రసహ్యతుహఠార్థకః' యని యమరము. అపాస్త = పోఁగొట్టఁబడిన, భ్రముఁడై = భ్రాంతిగలవాఁడై.

వ. గ్రక్కునఁ దనపూర్వదశఁ దలంచి యిన్నాళ్లు దనప్రమాదంబునకుం బరమ నిర్వేదనఁ నొంది నీ వెవ్వండ వనుటయు, నే మీపితామహుండగు నాథముని ప్రశిష్యుండ, నయోగివరుండు భావిభవజన్మం బెఱింగి భాగవతవతంసంబ వగుసీచేత నివిశిష్టాద్వైతంబు సకలభూతహితంబుగా వెలయంగల యది యని నిశ్చయించి నీకు ద్వయంబుపదేశింపు మని తన శిష్యుఁ డగు పుండరీకాక్షున కుపదేశించిన నతండు భోగాసక్తుండవైన నిన్నుపాయంబునఁ దెలిపి నీ కుపదేశింపు మనుటయుఁ బనివింటి ననిన సాష్టాంగంబుగాఁ బ్రణమిల్లి యతనిచేతం బంచసంస్కారసంస్కృతుండై యంత నిలువక తురీయాశ్రమంబునకు రాఁగలవాఁడై స్కంధావారంబునకు మగుడి వచ్చి కుమారునందు రాజ్యభారంబుఁ బెట్టి బంధుమిత్రామాత్య సమేతంబగు బలచతుష్టయంబును బ్రకృతివర్గంబును నతని కొప్పగించి యిట్లనియె. 203

టీ. క్రక్కునన్ = శీఘ్రముగా, తన...శన్ - తన = తనయొక్క, పూర్వదశన్ = పూర్వమైనస్థితిని, తలంచి = స్మరించుకొని, ఇన్నాళ్లు = ఇన్నిదినములు, తన= తనయొక్క, ప్రమాదంబునకున్ = మఱపునకు, పరమనిర్వేదనన్ = అధికమైన విషాదముచు, ఒంది = చెంది, నీ చెవ్వాండ వనుటయున్ = నీ చెవ్వాండ వనఁగా, నేన్= నేను, మీపితామహుండగు=మీతండ్రితండ్రియైన, నాథమునిప్రశిష్యుండన్ = నాథముని యొక్క యనుంగుశిష్యుఁ డయిన పుండరీకాక్షున కంతేవాసిని, అయ్యోగివరుండు = శ్రీమన్నాథమునిస, భా...బు - భావి = రాఁగల, భవత్ = మీయొక్క, జన్మంబు = అవతారమును, ఎఱిఁగి = తెలిసి, భాగవతపతంసంబవగు భగవద్భక్తశిరోభూషణం బయిన, నీచేతన్ = ఇవ్విశిష్టాద్వైతంబు (స్థూలచిదచిద్విశిష్టపరమాత్మకు సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్టపరమాత్మను నభేద మని చెప్పునదే విశిష్టాద్వైతశబ్దార్థము) సక...కాన్ - సకలభూతత = సకలప్రాణులకును, హితంబు గాన్ = మేలగునట్లు, వెలయంగల దని = ప్రకాశించఁగలది, అని నిశ్చయించి = అట్లనినిర్ధారణఁజేసి, నీకు ద్వయం బుపదేశింపు మని = నీ మంత్రోపదేశముఁ జేయుమని, తనశిష్యుండగు పుండరీకాక్షున కుపదేశించినన్ = తనయంతేవాసియైన పుండరీకాక్షునకు ద్వయమంత్రదానము చేయఁగా, ఆతండు = అపుండరీకాక్షుండు, భోగాసక్తుండ వయిన = అర్థకామాదులయం దిచ్ఛగల వాఁడ వయిన, నిన్నున్ = నిన్ను, ఉపాయంబునం దెలిపి = నేర్పుచేత నెఱింగించి, నీకుపదేశింపు మనుటయున్ = నీకు ద్వయమంత్రదానముఁ జేయు మనఁగా, శ్లో. 'నేతృత్వం నిత్యయోగం సముచితగుణజాతం తనుఖ్యాపనం చో, పాయం కర్తవ్యభాగం త్వథ మిథున పరం ప్రాప్యమపం ప్రసిద్ధం; స్వామిత్వం ప్రార్థనాం చ ప్రబలతరవిరోధిప్రహాణం దశైతాన్, మంతారం త్రాయతే చేత్యధిగతనియమం షట్పదోయం ద్విఖండః' - ద్వయమంత్ర లక్షణము. పసివింటి ననినన్ = పచ్చివిల్తుని నఁగా, సాష్టాంగంబు గాఁ బ్రణమిల్లి = అష్టాంగ యుక్తమగునట్లు నతియొనర్చి, అతనిచేతన్ = ఆశ్రీరామమిశ్రునిచేతను, పంచసంస్కార సంస్కృతుండై = ఐదుశోధనలచేత శోధింపఁబడినవాఁడై, పంచసంస్కారముల నఁగా, శ్లో. 'తాపః పుండ్రస్తథా నామ మంత్రో యాగశ్చ పంచమః, అమీ పరమసంస్కారాః పరమైకాంతిహేతవః' యని దాసిలక్షణము. అంతనిలువక = అంతమాత్రము చేత విరమింపక, తురీయాశ్రమంబునకు రాఁగలవాఁడై = చతుర్థాశ్రమమునకు వచ్చుట కుద్యుక్తుండై (అనఁగా యత్యాశ్రమమున కనుట), స్కంధావారంబునకున్ = దండుదిగి యున్న స్థలమునకు, మగుడివచ్చి = తిరిగివచ్చి, 'స్కంధావారో నివేశన'మ్మనిఘంటువు. కుమారునందున్ రాజ్యభారంబుఁ బెట్టి = రాజ్యంబునఁ బుత్రునభిషిక్తుంజేసి, బంధుమిత్రామాత్యసమేతం బగు = బాంధవమిత్రామాత్యులతోఁ గూడియున్న, బలచతుష్టయం

బమును = చతురంగసైన్యమును, ప్రకృతివర్గంబును = ప్రజాసమూహమును, అతనికిన్ = ఆకుమారునికి, ఒప్పగించి = అధీనముఁజేసి, ఇట్లనియెన్ = వక్ష్యమాణక్రమంబునఁ బల్కెను. 'రాజ్యాంగాని ప్రకృతయః పౌరాణాం శ్రేణయోఽపిచ' యని యమరము.

రాజనీతి

క. ఏపట్టున విసువక ర
క్షాపరుఁడవు గమ్ము ప్రజల కే చక్కి విపన్ను
ల్గూ పెట్టిన విని తీర్పుము
కాపురుషులమీఁద నిడకు కార్యభరంబుల్. 204

టీ. ఏపట్టునన్ = ఏసమయమునందును, విసువక = వేసరక, ప్రజలచక్కిన్ = జనులపట్లను, రక్షాపరుఁడవు గమ్ము = రక్షణపరతంత్రుఁడ వగుము, విపన్నుల్ = ఆపద నొందినవారలు, కూ పెట్టినన్ = మొఱ పెట్టఁగా, విని = ఆలకించి, తీర్పుము = వారియాపదలఁదొలఁగఁజేయుము, కార్యభరంబుల్ = గొప్పపనులను, కాపురుషులమీఁదన్ = కుత్సితజనులయందు, ఇడకుము = ఉంచకుము.

తే. రాష్ట్రవర్ధన మెదఁ గోరు రాజు మేలు
రాష్ట్రమును గోరుదానఁ గా ర్యమొ యనంగ
రాదు బ్రహ్మోత్తరము లైన ప్రజలయేక
ముఖపుఁగోర్కిఁ దదంతరా త్ముం డొసఁగఁడె. 205

టీ. రాష్ట్రవర్ధనము = ప్రజాభివృద్ధిని, (రాష్ట్ర మనఁగా దేశ మనియుం జెప్పవచ్చును.) ఎదన్=హృదయమందు, కో...లు-కోరు=అపేక్షించుచున్నటువంటి, రాజు= ఏలికయొక్క, మేలు = వృద్ధిని, రాష్ట్రమును = ప్రజయును, కోరున్ = అపేక్షించును. దానన్=అట్లుకోరుటవలన, కార్యమొ=ప్రయోజన మేమి, అనంగ రాదు = అనఁగూడదు, బ్రహ్మోత్తరములైన = బ్రాహ్మణులులోనగు, ప్రజల = జనములయొక్క, ఏకముఖపుఁగోర్కిన్ = ఒకరూపమయినకోరికను, తదంతరాత్ముండు = వారి యంతర్యామియయిన శ్రీమన్నారాయణుఁడు, ఒసఁగఁడె = ఇయ్యఁడా (ఇచ్చు ననుట.)

ఆ. ఆజ్ఞవలయు నృపతి కాభీరభిల్లాది
కంపకోల నూల నాజ్ఞ చెల్లు
నంట సార్వభౌముఁ డైన భూపతియాజ
కెల్లవారుఁ దల్ల డిల్లవలదె. 206

టీ. నృపతికిన్ = రాజునకు, ఆజ్ఞ = సెలవు, వలయున్ = వాలాయముకావలయును, ఆ...కిన్ - ఆభీర = గొల్లలకును, భిల్లాదికిన్ =చెంచువాండ్రు బోయవాండ్రు మొదలగువారికి, 'భేదాః కిరాతశబరపుళిందా మ్లేచ్ఛజాతయః, గోపేగోపాలగోసంఖ్య

గోధుగాభీరపల్లవాః' యని కంటికినమరము. అంపకోలన్ = అంపకఱ్ఱచేత, నూలన్ = దారపుఁబోగుచేతను, ఆజ్ఞచెల్లునంట = ఉత్తరువుచెల్లుబడియగునఁట, (అడవులయందుండెడు పశుప్రాయులైన పాళిగాండ్రుసహిత మెవనికైన నభయదానముచేసిన వాని చేత నొకయంపకట్టె గాని నూలుపోఁగు గాని తమ ముద్రగా నిచ్చినపక్షమున మఱి యతనిని జోరు లంట రని ప్రసిద్ధము.), సార్వభౌముఁడైన = సకలభూమండలము నేలుచున్న, భూ...కున్ - భూపతి = రాజుయొక్క, ఆజ్ఞకున్ = ఉత్తరువునకు, ఎల్లవారున్ = సకలజనులు, తల్లడిల్లవలదె = వెఱుపవలదా, భూమండలమునకంతయుఁ బ్రభుత్వముచేయుచుండు రాజున కెల్లవారును భయముతోఁగూడి వశంవదులై యుండవలయును.

క. దుర్గము లాప్తద్విజవర, వర్గమునకె యిమ్ము దుర్గవత్తత్తతిక
త్యర్గళధరాధిరాజ్యవి, నిర్గతసాధ్వసత పొడమ నిలుపకు కొలఁదిన్.

టీ. దుర్గములు = స్థలజలగిరివనదుర్గములను, ఆ...కె - ఆప్త = ప్రియులయిన, ద్విజవరవర్గమునకె = బ్రాహ్మణోత్తమ సమూహమునకె, ఇమ్ము = ఇయ్యఁగావలయును, (దుర్గాధిపత్యంబు లనుట.) దుర్గవత్ = స్థలదుర్గాదులుగల, తత్తతికిన్ = ఆద్విజబృందమునకు, అత్యర్గళ = నివారింపశక్యముగాని, ధ...తన్ - ధరాధిరాజ్య = భూమండలాధిపత్యముచేత, వినిర్గత = పోయినటువంటి, సాధ్వసత = భయముగలుగుట, పొడమన్ = జనించునట్లు, కొలఁదిన్ = హద్దిని, నిలుపకు = ఉంచకుము. 'భీతిర్భీస్సాధ్వసంభయం' అని యమరము.

తా. దుర్గాధిపత్యమును బొందినవాఁడే పాటిశత్రువు వచ్చినను వెఱవక యెదిరించుటకు యుక్తమైన బలస్తోమములం గూర్చి వానిం భరియింపుము.

ఆ. మొదలఁ బెనిచి పిదపఁ గుదియింప నెవ్వాఁడుఁ
దనదు తొంటిహీనదశఁ దలంపఁ
డలుగుఁ గాన శీల మరయుచుఁ గ్రమవృద్ధిఁ
బెనిచి వేళవేళఁ బనులు గొనుము. 203

టీ. మొదలన్ = ప్రథమమందు, పెనిచి = వృద్ధిచేసి, పిదపన్ = వెనుక, కుదియింపన్ = తగ్గింపఁగా, ఎవ్వాఁడున్ = ఎటువంటివాఁడయినను, త...శన్ - తనదు = తనయొక్క, తొంటిహీనదశన్ = ముందటితక్కువస్థితిని, తలఁపఁడు = స్మరింపఁడు, అలుగుఁగానన్ = కోపించునుగనుక (అనఁగా దొర తన్నుఁ దగ్గించినాఁ డని కోపగించునుగాని తానున్న తక్కువస్థితిని దలఁపఁ డనుట.), శీల మరయుచున్ = వానివానినడవడి తెలిసికొనుచును, (స్వభావము ననియైనఁ జెప్పవచ్చును.) 'శీలం స్వభావే సద్వృత్తే'

యని యమరము. క్రమబుద్ధిఁ బెనిచి = పర్యాయముగా వృద్ధినొందించి, వేళవేళన్ = ఎల్లసమయములయందును, పనులు గొనుము = కార్యములు చేయించుకొనుము.

ఆ. అనభిజాతుఁ గిరాటాలయు నశ్రుతు
నలుకువాని బొంకు పలుకువాని
నాతతాయి గడుసు నన్యదేశ్యు నధర్ము
విడుము విప్రునేల వేఁడితేని. 209

టీ. అనభిజాతున్ = హీనకులముగలవానిని, కిరాటాలయున్-కిరాట = శబరపల్లి యందు, ఆలయున్ = గృహముగలవానిని, అశ్రుతున్ = పాండిత్యము లేనివానిని, అలుకువానిన్ = పిఱికిని, బొంకుపలుకువానిన్ = దబ్బరలాడువానిని, ఆతతాయిన్ = ద్రోహచింతకుని, శ్లో. 'అగ్నిదోగరదశ్చైవ శస్త్రపాణిర్ధనాపహః, క్షేత్రదారాపహారీచ షడేతే ఆతతాయినః' యని యాతతాయిలక్షణము. గడుసున్ = అపవాద భయములేనివానిని, అన్యదేశ్యున్ = దేశాంతరస్థుని, అధర్మున్ = ధర్మశూన్యుని, విప్రున్ = ఇట్టిబ్రాహ్మణుని, ఏల వేఁడితేని = ఉద్యోగమిచ్చి పోషింపఁదలంచితివేని, విడుము = వదలుము. ఇట్టివారలు బ్రాహ్మణులైనను బహిష్కరింపు మనుట.

క. తక్కుము మిగులఁ బథిచ్యుత
పక్కణవర్తులఁ దొల్లి భ్రష్టగు విప్రుం
డొక్కం డలుగఁడె ప్రోచిన
కొక్కెరపై నొక్కపూఁట కూటికిఁగాఁగన్. 210

టీ. మిగులన్ = మిక్కిలి, పథచ్యుత = స్వధర్మభ్రష్టులై దుష్ట సంసర్గముగల, పక్కణవర్తులన్ = శబరవాటికలయందుఁ జెరిగినట్టి బ్రాహ్మణులను, తక్కుము = విడువుము. తొల్లి = పూర్వమందు, భ్రష్టగు = చెడిపోయినట్టి, విప్రుండొక్కండు = బ్రాహ్మణుఁడొక్కరుండు, ప్రోచిన = తన్నుఁగాపాడినట్టి, కొక్కెరపైన్ = కొంగ మీఁద, ఒక్కపూఁటకూటికిఁగాఁగన్ = ఏకకాలాహారమునకుఁగా (మాంసార్థియై మేలు మఱచి యనుట.), అలుగఁడె = కోపింపఁడా. (ఈకథ మహాభారతమందలి శాంతిపర్వంబున రాజధర్మమందుఁ జెప్పఁబడియున్నయది.)

తా. బ్రాహ్మణుఁడై జన్మించినను మద్యమాంసముల మఱిగి భ్రష్టుఁడైనవాఁడు నిరంతరము దానికై కులాచారములు మొదలగువానియందు లక్ష్య ముంచక స్వేచ్ఛాను సారముగ వర్తిల్లుచుండును గనుక నట్టివాని కధికార మియ్యఁగూడదు.

చ. చదివి యధర్మభీరు నృప శాస్త్రవిధిజ్ఞతల న్వయస్సు డె
[illegible] లోను నేఁబడికి బాహ్యమునె యరుజ న[illegible]

మద మత్సరాజప్రార్థన సమాత్యతఁ గైకొని తీర్పుపాఱువా
రొదవిన నంగములు మిగులనూర్జితమౌటకుఁ బూఁట చాలదే. 211

టీ. చదివి = శాస్త్రాదులం బఠించి, అధర్మభీరు పృకశాస్త్రవిధిజ్ఞతలన్ = అన్యాయభీతితోను రాజనీతి పరిజ్ఞానముతోనుగూడి, వయస్సు = ప్రాయము, 'ఖగబాల్యాది నోర్వయ' యని యమరము. డెబ్బదిటికిన్=సప్తతి సంవత్సరములకు, లోనున్ = లోపుగాను, ఏఁబదికిన్ = పంచాశ ద్వర్షములకు, బాహ్యము = వెలుపటిదిగాను, ఐ = కనివాఁడై, అరుజన్ = రోగములేమింయందు, స్వపూర్వులై = తమ పెద్దలనాటనుండి కనిపెట్టియున్నవాఁడై, మదమత్సర = మాత్సర్యాదులు లేక, రాజు = నృపునియొక్క, ప్రార్థనన్=వేడుకొనుటచేత, సమాత్యతన్=ప్రధానత్వమును, కైకొని = అంగీకరించి, తీర్పు= కార్యనిర్వాహము చేయునట్టి, పాఱువారు = బ్రాహ్మణులు, ఒదవినన్ = లభించిరేని, అంగములు = రాజ్యాంగములు, 'స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశ రాష్ట్ర దుర్గబలానిచ, రాజ్యాంగాని' యని యమరము. మిగులన్=మిక్కిలియు, ఊర్జితమౌటకున్ = వృద్ధిబొందుటకు, పూఁటచాలదె = ఆసినము చాలదా, నీతిశాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడియున్నలక్షణములుగల మంత్రి నొకనిగా చేసి క్షిప్రముగ రాజ్య మభివృద్ధి నొందును.

వ. అట్టిమంత్రివర్గం బు దొరకదేని. 212

శా. నీతిం దాన తలంచిచేయఁ బనిగా నీ కాకపోనీ బల
వ్రాతార్థాఢ్యత నెమ్మి నుండక కొఱుఁ బ్రోవ న్మంత్రి యంచుం గుణా
తీతుం గుమ్మడికాయ యంత యగుము త్తైంబై మనం బేర్ప న
ట్లే తా నాతని చేతిలో బ్రదుకువాఁడే యాఁ జమీా మాఁదటన్.

టీ. నీతిన్=రాజన్యాయముచేతను, తాన తలంచి=తానే యోజించి, చేయన్= రాజ్యపాలన మొనరింపఁగా, పనిగానీ = కార్యముతీరనీ, కాకపోనీ = కార్యముతీరకపోనీ, బ...లన్-బలవ్రాత = సేనాసమూహంముచేతను, అర్థ=ధనముచేతను, ఆఢ్యతన్ = ఒప్పియుండుటచేతను, 'ఇభ్యఆఢ్యోధనీస్వామి' యని యమరము. (ధనబలములుగల్గి స్వతంత్రుఁడై యుండుటవలన నగుట.) నెమ్మినుండక=నెమ్మది నుండక, గుణాతీతున్ = సద్గుణముల నతిక్రమించినట్టి (అనఁగా గుణహీనుఁడనుట), ఒరున్ = నుఱియొక పురుషుని, మంత్రియంచున్ = అమాత్యుఁడని, ప్రోవన్ = రక్షింపఁగా, గుమ్మడికాయయంతయగు ముత్తెంబై-కూశ్మాండప్రమాణమైన మౌక్తికమై (గుమ్మడికాయయంతముత్తె మనఁగా శరీరమందు ధరింపఁగూడ దనుట), మనంబేర్పన్ = మనోవ్యథసేయఁగా (స్వాధీనుఁడుగాక యనుట. అట్లే = అలాగుననే, తాన్ = పరాధీనుఁడయినతాను, అతనిచేతిలోన్ = అస్వవశుఁడుగానిమంత్రిహస్తములో, మీఁదటన్ = వెనుకను, బ్రదుకువాఁడేయాఁజమీా =

అతఁడు చెప్పినట్లు విని జీవింపవలయుఁజుమా. (అనఁగా దగినమంత్రి దొరక నపుడు నీతిశాస్త్రపరుఁడై తానే యెల్లపనులు చూచికొనుచు స్వతంత్రుఁడై యున్న రాజు సుఖపడును.)

క. ఒక్కనివిరివికినె దొర
ల్పెక్కండ్రే నొక్కనొకనివెంబడి నసుఁగుల్
పెక్కండ్రు నిలువఁ బనులగుఁ
గక్కసము గుదింపఁ బెంపఁగాఁ గాకుండున్. 214

టీ. ఒక్కనివిరివికినె = ఒకని కివిస్తరించియిచ్చుదానికే, దొరల్=ఉద్యోగస్థులు, పెక్కండ్రేని = అనేకులయిరేని (అనఁగా నొకయధికార మనేకుల కిచ్చినప్పు డనుట,) ఒక్కనొకనివెంబడిన్ = వారిలో నొకనొకనివెంట, అసుఁగుల్ = వారివారి స్నేహితులు, పెక్కండ్రు = అనేకులు, నిలువన్ = నిలిచియుండఁగా, పనులు = రాజకార్యములు, అగున్ = అనుకూలములగును, కుదింపన్ = తగ్గింపఁగా, కక్కసము = కఠినము, పెంపఁగాన్ = వృద్ధిసేయఁగాను, కక్కసము గాకుండున్ = కఠినముగాకుండును.

క. ధనముఖ్యము కేవల మే
పనికిన్ రా దాస్థ గలిగిపలువురు ప్రభువుల్
పనిసేయక తద్వశ్యం
బునకు నలోభానృశంస్యములు ఋతముఁ జెలుల్. 215

టీ. పలువురు=పెక్కండ్రైన, ప్రభువులు = గొప్పయుద్యోగస్థులు, పనిసేయక = ముందు నిలువఁబడి శ్రద్ధతోఁ గార్యమొనర్పక, ధనముఖ్యము = ధనప్రాధాన్యము, కేవలము ముఖ్యముగా, ఏపనికిన్ రాదు = ఏప్రయోజనమునకును రాదు, తద్వశ్యంబునకున్ = వారు స్వాధీనులౌటకు, అ...ల్-అలోభ = లోభరాహిత్యమును, ఆనృశంస్యముల్ = క్రౌర్యరాహిత్యమును, ఋతమున్ = సత్యమును, చెలుల్ = స్నేహితులును, (ఉండవలయు నని యధ్యాహారము.)

తా. అనఁగా రాజునకు ధనముమాత్రముండి యుపయోగింపదు, గొప్పవారి సాహాయ్యమును ముఖ్యముగ నుండవలయును గాన, వారు స్వాధీను లగుటకై యౌదార్యమును, క్రౌర్యము లేకయు, సత్యప్రవర్తనమును గల్గి మిత్త్రులతోఁగూడి యుండవలయు ననుట.

క. భాండాగారహయాద్యము
లుండియు ననువగుమనుష్యులోదవమి నవియుఁ

మండలము నవయ నరికొది
గుండిన సింహాసనంబు లుర్వి న్వినమే. 216

టీ. భాం...లు - భాండ = మూలధనముయొక్క, అగార = గృహమును, (బొక్కస మనుట.) 'స్యాద్భాండమశ్వాభరణే మంత్రే మూల వణిగ్ధనే' యని యమరము.) (ఇచట వణిగ్ధనము గాకుండినను మూలధనమాత్రమందే ప్రయోగము.) హయాద్యములు = గుఱ్ఱములు మొదలగునవి, ఉండియుఁ = ఉండినను, అనువగుమనుష్యులు = తగిన మనుజులు, ఒదవమిన్ = లేనందువలనను, అవియుఁ = అయర్థబలములు రెండును, మండలముఁ = రాష్ట్రమును, నవయన్ = నశించిపోఁగా, అరికిఁ = శత్రునకు, ఒదిగుండిన = మూల వీగుచున్న, సింహాసనంబులు = వానినధిష్ఠించురాజులను (అనఁగా సంస్థానముల ననుట), ఉర్విన్ = భూమియందు, వినమే = వినుచున్నామా (అనఁగా నెవ్విధంబున నయినను మంచి మనుష్యులం గూర్చికొనియుంట యుక్త మనుట.)

తే. బాహుజాంఘ్రిజముఖవిడంబనకు నయిన
గొలిచి మనువిప్రధర్మంబు తెలిసియైన
బూని సంకటముల నిల్చుఁగానఁ దఱచు
బ్రాహ్మణునిఁ బ్రభుఁ జేయుట పతికి హితము. 217

టీ. బా...నక్ - నయినన్ - బాహుజ = క్షత్రియులును 'మూర్ధాభిషిక్తో రాజన్యో బాహుజః క్షత్రియో విరా'ట్టని యమరము. అంఘ్రిజ = శూద్రులును, ముఖ = మొదలగువారిని, విడంబనకున్ ఐనన్ = అనుకరింపవలయుననియైనను, కొలిచి = పూర్వమందు రాజసేవయొనర్చి, మ...బున్ - మను = కాలమునుగడపి బ్రదుకుచున్న, విప్ర = బ్రాహ్మణులయొక్క, ధర్మంబున్ = ఆచారమును, తెలిసియైనన్ = గ్రహించియైనను, అతఁడు = ఆవిప్రుఁడు, సంకటములన్ = ఇక్కట్టువేళలయందు, పూని = వహించుకొని, నిల్చుఁగానన్ = నిలువంబడుచున్నాఁడుగనుక, పతికిన్ = రాజునకు, తఱచు = విస్తారముగా, బ్రాహ్మణునిన్ = విప్రుని, ప్రభుఁజేయుట = అధికారిగా నియమించుట, హితము = అనుకూలము.

ఆయతి కాని కీకు మమరాలయముఖ్యము లాతఁ డర్థతృ
ష్ణాయుతుఁడై నిజోర్వి నగు నష్టికిఁ దద్ధనముం దొరల్చి రా
జాయతనంబుఁ జేర్చు మఱి యట్టి దపథ్యము దాన నొంటిఁ గాఁ
దే యధికారి గావలయు నెంచుక తిన్నను వాఁడె రూపఱున్. 218

టీ. ఆయతికానికిన్ = ధనమురాఁబట్టువానికి, అమరాలయముఖ్యములు = దేవాలయము మొదలగువానిని, (అనఁగా దేవబ్రాహ్మణ జీవనాధికారముల ననుట.) ఈఁకుము =

ఇయ్యకుము, అతఁడు = ఆయుద్యోగస్థుఁడును, అర్థతృష్ణాయుతుఁడై = ద్రవ్యాశతోఁ గూడినవాఁడై, నిజోర్వినగునష్టికిన్ = తానుద్యోగముఁ జేయునట్టి దేశమునం దైన నష్టికి, తద్ధనమున్ = ఆదేవబ్రాహ్మణులయొక్క ద్రవ్యమును, దొరల్చి = హరించి, రాజాయ తగంబున్ = నృపునియింటిని, చేర్చున్ = చేర్చును, మఱి = అనంతరమందు, అట్టిది = ఆదేవబ్రాహ్మణద్రవ్యప్రాప్తి, అపథ్యముగానన్ = రాజునకుఁగీడుగావున, ఒంటిగాఁడై = ఒక్కఁడై, అధికారికావలయున్ = ఉద్యోగస్థుఁడుగా నుండవలయును (దేవబ్రాహ్మణ ద్రవ్యలేశముగలసినను రాజునకుఁ బాతకముగాన నది కలియకుండునట్లధికారిని వేఱుగా నేర్పఱచుటయుక్తము) ఇంచుకతిన్నను = అట్లు నియమింపఁ బడినవాఁడు కొంచెము భక్షించినను, వాఁడె = ఆదేవబ్రాహ్మణ వృత్త్యధికారియే, రూపఱున్ = నశించిపోవును.

చ. మును దనసీమ చేసికొని ǀ ముట్టిడి గుద్దట వెంబడి చేనిమె
త్తనకయి వేరు వెల్లఁకియుఁ ǀ ద్రవ్వెడుకర్షకునట్లు శత్రుతోఁ
బెనసియునైన దుర్గబల ǀ మేకొనియైన నిజాత్మ చింతలే
క నెగడఁజేసి లోన మఱి ǀ కంటకశోధనఁ జేయు టొప్పగున్. 219

టీ (రాజైనవాఁడు) మును = ప్రథమమందు, తనసీమ చేసికొని = తనయావరణము కావించికొని, ముట్టిడి = చుట్టును గంచె వేసి, వెంబడి = మఱియును, గుద్దటన్ = గుద్దలి చేత, చేనిమెత్తనకయి = వరిమొలకలగునవి ఫలించునట్టి ప్రదేశమునందున్న మన్ను మృదువగుటకై, వేరు = వృక్షాదులమూలమును, వెల్లఁకియున్ = మోటును (జాత్యేక వచనము.) త్ర...ట్లు-త్రవ్వెడు = ఖననముచేయుచున్న, కర్షకునట్లు = కాఁపువానివలె శత్రుతోన్ = పగతునితోడ, పెనసియైనన్ = కపటస్నేహము చేసియైనను, దుర్గబలమే కొనియైనన్ = స్థలజలాది దుర్గములం గైకొనియైనను, తనసీమచేసికొని = రాష్ట్రము స్వ యధీనముచేసికొని, నిజాత్మ = తనహృదయమును, చింతలేక = పరునిచేత నుపద్రవమ కలుగునను విచారములేక, నెగడఁజేసి = ఒప్పఁజేసి, లోనన్ = ఆరాజ్యమందు, మఱి = పిమ్మట, కంటకశోధనన్ = క్షుద్రశత్రునిరసనమును, 'సూచ్యగ్రే క్షుద్రశత్రౌ చ రోమహర్షే చకంటకః' యని యమరము. చేయుటొప్పగున్ = చేయుట యుక్తము.

క. మొదలనె యొరుదలకానిం
జెదరంగా నాడ కాత్మఁ ǀ జింతింపు పదిం
బదిగ మృష యేని మఱి విడు
[illegible] గాక యుండ ǀ నొకటమతమునన్. 2[illegible]

టీ. ఒరుదలకానిన్ = పిశునుని (కొండెగాని యనుట.) మొదలనే = ప్రథమమందే, చెదరంగానాడక = చెదరిపోవునట్లుచెప్పక, ఆత్మన్ = మనస్సునందు, పదింబదిగన్ = లెస్సగా (పదిపర్యాయము లనుట), చింతింపుము = విచారింపుము, మృషయేని = అబద్ధమాయెనా, మఱి = పిమ్మట, ఒక్కమతమునన్ = ఒకపక్షమునను, ఉదస్తుఁగాఁగాక యుండన్ = పరాభూతుఁడు గాకుండునట్లు, విడుము = వదలుము.

తా. కొండెగాండ్రఁ దూలనాడిన రాజునకు రహస్య వృత్తాంతములు తెలియవు గనుక చెదరనాడఁగూడదు.

క. ధరణి నసాధ్యనగాటవు
లిరవుగ భూపీడ సేయు నెఱుకుల పొరుగూ
ళ్లిరవుగ నస్థితిశూరుల
కెరవుగ నిచ్చునది మిథము నెట్లయిన నురున్. 221

టీ. ధరణిన్ = భూమియందు, అ...లు-అసాధ్య = సాధింపనలవిగాని, నగ = కొండలును, అటవులు = అరణ్యములును, ఇరవుగన్ = టెంకిచేసికొని, భూ...ళ్లు - భూపీడసేయు = భూమికుపద్రవము చేయుచున్న, ఎఱుకుల = ఈపేరుగలనీచజాతివాండ్ర యొక్క, పొరుగూళ్ళు = సమీపగ్రామములను, అస్థితి = స్థితితప్పినటువంటి, శూరులకున్ = శౌర్యముగలపురుషులకు, (విదేశములనుండి స్థితిచెడి వచ్చిన శూరుల కనుట.) ఇరవుగన్ = ఉనికిపట్టుగా, ఎరవుగన్ = మనోవృత్తికిగాను, ఇచ్చునది = ఇయ్యవలయును, మిథమున్ = పరస్పరమును, ఎట్లయినన్ = స్పర్థచేతనేలాగైనను, ఉరున్ = మేలగును.

తా. ఇట్లొనర్చినయెడల వైదేశికులైన శూరులు చెడినను మిగుల హాని లేదు, ఆటవికులు చెడిరేని యది మిక్కిలియు మేలౌను.

వ. విశేషించియు నప్పార్వతీయబలంబు లోనం గూడుకొన్న రాజునకుఁ బ్రజాబాధ దలఁగ దెట్లేని బెదరు వాపి వారలం జేకూర్చుకొనవలయు నవిశ్వాసంబును విశ్వాసంబును నలుకయు నెలమియు నతివైరంబును నత్యనుకూల్యంబును నల్పులగుట నల్పంబునన యగు నెట్లంటేని. 222

టీ. విశేషించియున్ = మిగులఁగా, అప్పార్వతీయబలంబు = అయ్యాటవికసేన, లోనం గూడుకొన్నన్ = అడవిలో మెండైయుండెనా, రాజునకున్ = మండలాధిపతికి, ప్రజాబాధ తలఁగదు = జనపీడతక్కువపడదు (రాజునకుం దిరుగంబడి పోరు లేక వానిదేశమున నుపద్రవము చేయుచుందు రనుట), ఎట్లేనిన్ = ఏలాగైనను, బెదరువాపి = జడుపుఁదీర్చి, వారలన్ = ఆయాటవికులను, చేకూర్చుకొనవలయున్ = అనుకూలముచేసి

కొంచవలయును, అవిశ్వాసంబును = నమ్మకపోవుటయును, విశ్వాసంబును = నమ్ముటయును, అలుకయుఁ = కోపమును, ఎలమియుఁ = ఆర్ద్రహృదయత్వమును, అతివైరంబుఁ = అత్యంతవిరోధమును, అత్యానుకూల్యంబును = అత్యంతసహకారిత్వమును, అల్పులగుటఁ = తుచ్ఛజాతులగుటవలన, అల్పంబున = స్వల్ప కార్యముచేతనే, అగుఁ = కలుగును, ఎట్లంటేని = ఏవిధంబంటివా.

శా. విల్లుం దానును భిల్లుఁ డొక్కఁ డరుగ న్స్వం దింట దుగ్ధాన్నముం
భిల్లుం డన్యుఁడు పెట్ట నార యుడుక న్వీక్షించి దొబ్బంచు వాఁ
డెల్ల న్వమ్ముగఁ జేసి త న్ననుపరా నెందేఁ దెగం జూడఁగా
నుల్లంబై చన నంపు నార చెడు నా నూహించి పోనంపఁడే. 223

టీ. విల్లుఁ దానును = వింటిబద్దయును దాను (విల్లుచేతఁబట్టియనుట), భిల్లుఁ డొక్కఁడు = ఒక బోయవాఁడు, అరుగన్ = పోఁగా, భిల్లుఁడన్యుఁడు = మఱియొక బోయవాఁడు, ఇంటన్ = తనగృహమందు, దుగ్ధాన్నముఁ = పాలన్నమును, విందు = ప్రీతిపూర్వకమైనభోజనమును, పెట్టన్ = ఇడఁగా, నారయుడుకన్వీక్షించి = వానియింటి జానకి త్రాటికొఱకై ప్రాయిమీఁదఁ బక్వమగుచున్న పట్టతాటలపై నెల్లఁగా బొంగిననీటిని జూచి, దొబ్బంచుఁ = మాంస మనియెంచి, (ఇది తనకుఁబెట్టకపోయెఁ గదాయని కొంచెపుఁబనిగా విచారించి కోపించి యనుట.) వాఁడు = అతఁడు, ఎల్లన్ = దీనినంత యును, వమ్ముగఁజేసి = వ్యర్థపఱచి, తన్ననుపరాన్ = వాఁడు తన్ననుపుటకొఱకుఁ గొంత దూరమురాఁగా, ఎందేన్ = ఎక్కడనైనను, తెగంజూడఁగాన్ = చంపఁదలఁచఁగా, ఉల్లంబై = మనస్సుగలవాఁడై, చననంపుము = పోనంపుము, నారచెడునాన్ = ప్రాయిమీఁద నుడుకఁబెట్టివచ్చినత్వక్కు చిమిడిపోవుచున్నది వెళ్లవలెననఁగా, ఊహించి = ఆ పిమ్మట నుడుకునది నారగాని మాంసముకాదని వితర్కించి, పోనంపఁడే = పోవునట్లు సెలవిచ్చి పంపఁడా, (చంపకయె పోనిచ్చె ననుట.) అల్పుల కతివైరాత్యానుకూల్యము లల్పకార్యములవలననే పుట్టుచున్న వనిభావము.

క. ఆపాలుగూటనే నిజ, మేపాటియుఁ దప్ప రాడి రే నెరసునఁ గొం
తేపాటిగన్న నలఁగుదు, రీపని యెంతనక వెడఁగు లెటవికుల్.

టీ. అటవికుల్ = భిల్లపులిందాదులు, ఆ పాలుగూటనె = ఆ క్షీరాన్నముఁ బెట్టుటచేతనే, ఆడిరేన్ = పలికిరా, నిజమేపాటియుఁ దప్పరు = తామాడినయథార్థమైన పలుకు కొంచమాత్ర మతిక్రమింపరు. నెరసునన్ = తప్పిదము విషయమై, కొంత = కొంచెము, ఏపాటిగన్నన్ = ఏ మాత్రము చూచినను, ఈపని = ఈ కారణము. ఎంతనక =

ఎంతమాత్రమని యెంచక, వెడఁగుటెదన్ = వెఱ్ఱిమనస్సుచేతను, అలుగుదురు = కోప గింతురు.

తా. బోయవాండ్రు మొదలగు నల్పజనులు కారణములంబట్టి ప్రసాదని గ్రహములు గలవారగుదురుగాని గొప్పకార్యములకుఁ దగినట్లు గొప్పగా యోజింపరు.

తే. ఆటవికవశ్యకలన సత్యమున వైరి
మనుజపతిమైత్త్రి దూతసన్మానమునను
గూర్మి దఱి భృతిఁ గాల్బరసపారి
తోషికప్రసేవ నెలమి రాతులకుఁ గలుగు. 225

టీ. ఆ...న-ఆటవిక=పుళిందాదులయొక్క, వశ్యకలన = స్వాధీనకరణము, సత్య మునన్ = యథార్థము వచించుటచేత, కలుగున్ = అగును, (సత్యవాక్యమునకే వశ్యు లగుదురనుట)వై... త్రి-వైరి=శత్రువైన, మనుజపతి=నృపునియొక్క, మైత్త్రి = స్నేహము, దూతసన్మానమునన్ = వానిరాయబారులను బహుమానించుటచేతను, కలుగున్ = సంభవించును, తఱిన్ = కోరిన సమయమందు, భృతిన్ = జీతమిచ్చుటచేతను, కాల్బ రమను = పదాతులను, కూర్మి=మైత్త్రి, కలుగున్ = సంభవించును, 'భృతిర్భరణమూల్యా యోః' యని రత్నమాల. సపారితోషికప్రసేవన్ = బహుమానములతోఁగూడఁ గొలి పించుకొన్నందువల్లను, రాతులకున్ = అశ్వారోహకులకు, ఎలమి = సంతోషము, కలు గున్ = సంభవించును. (రాజైనవాఁడు సమయములనుబట్టి వారివారికిం దగినట్లు నడపింప వలయు ననుట.)

క. మే లగుఘోటకమును శుం
డాలంబును నాప్తసుభటునకె యిమ్ము తఱిన్
మే లగు మేఁపున మందురఁ
బాలింపుము దొరలపాలుపఱుపకు మెపుడున్. 226

టీ. తఱిన్=ఆయా సమయములయందు, మేలగుఘోటకమును = గొప్పయశ్వ మును, శుండాలంబును = ఏనుగును, మందురన్ = వాజిశాలయందు, 'వాజిశాలాతు మందురా' యని యమరము. (ఇది గజశాలకు నుపలక్షణము.) మేలగుమేఁపునన్=మంచి మేఁతచేత, పాలింపుము = సంరక్షింపుము, ఆ...ట-ఆప్త=ఇష్టుఁడైన, సుభటునకె = మంచి రాతునకె, ఇమ్ము = ఒసంగుము, ఎపుడున్ = ఏ సమయమందును, దొరలపాలుపఱుప కుము = గొప్పయధికారులవశము చేయకుము.

తా. గజాశ్వాదులకు సుఖరక్షణము చేయఁదలంచితివేని దానినొప్పి తెఱుం గక యారోహణముఁ జేయునట్టి గొప్పయుద్యోగస్థుల కధీనముచేయక యాప్తుఁడైన బంటున కధీనము సేయుము.

తే. కార్య మొక్కఁడు గనిన మాత్సర్యమున నొ
కండు గాదని ఖండించుఁ గన్నెఱింగి
యిరువురను గాదనక కొల్వు విరిసి మీఁద
నల్లవాఁ డెన్నినది సేయ నగు శుభంబు. 227

టీ. ఒక్కఁడు = ప్రధానపురుషుఁడు, కార్యము = పనిని, కనినన్ = తెలిసి చెప్పఁగా, మాత్సర్యమునన్ = అట్లుచెప్పినవానిమీఁది ద్వేషముచేతను, ఒకండు = మఱియొకఁడు, కాదనిఖండించున్ = అతఁడు చెప్పినట్లు కాదని భంగపఱచును, కన్నెఱింగి = వారిద్దఱిలోని యాలోచనక్రమము నెఱిఁగి, ఇరువురను = ఆలాగునఁ జెప్పిన వారిద్దఱిని, కాదనక = నిషేధింపక, కొల్వువిరిసి = సభ చాలించి, మీఁదన్ = పిమ్మటను, అల్లవాఁడు = మాత్సర్యములేక లోకహితముఁ జెప్పినవాఁడు, ఎన్నినదిసేయన్ = విచారించిన కార్యమునే చేయఁగా, శుభంబు = మంగళము, అగున్ = ఔను.

క. పగ వెలిఁ గని లోదస్యులఁ
జిగురింపఁగఁ జేసి నృపతి చిక్కఁబడఁ బను
లెగి సేయక తారే ది
క్కుగ నడతు రశంక నల్లికొని దుస్సచివుల్. 228

టీ. పగవెలిఁగని = రాజునకుసమనంతరదేశమునందుండునట్టి విరోధుల నుండఁ జూచి, లోదస్యులన్ = స్వరాష్ట్రమునందలి క్షుద్రశత్రువులను, 'దస్యుశాత్రవశత్రవః' యని యమరము. చిగురింపఁగన్ = పల్లవింపఁగా, చేసి = ఒనర్చి, నృపతి = రాజు చిక్కఁబడన్ = గ్రహింపఁబడునట్లు, పనుల్ = రాచకార్యములను, తెగిచేయక = సాహసించి యొనర్పక, తారేదిక్కుగన్ = వేఱుమంత్రులులేక రాజునకుఁ దామే యాధారమగునట్లు, దుస్సచివుల్ = దుష్టమంత్రులు, అశంకన్ = భయములేనట్లు, అల్లికొని = కొందఱఁగట్టుకొని, (ఏకీభవించి యనుట.) నడతురు = ప్రవర్తింతురు, (కావున నట్టి దుర్మంత్రులు లేక యుండునట్లుగఁ బ్రభుత్వము సేయవలయును.)

క. ఇప్పింతు రాత్మవశులకుఁ
దప్పింతురు పరుల కాడి తప్పింతురు రా
జెప్పగిదివాఁడె యని వే
చెప్పినఁ బెఱవారు నమ్మి చేరక యుండన్. 229

టీ. ఆత్మవశులకున్ = తమకు స్వాధీనులై యుండువారలకు, ఇప్పింతురు = వలయువస్తువుల నియ్యఁ జేయుదురు, పరులకున్ = తమ కనుబంధములేనివారలకు, తప్పింతురు = ఇయ్యకుండునట్లు చేయుదురు, ఆడితప్పింతురు = రాజుపలికినమాట దొల

వట్టుచేయుదురు, వే = వేయువిధములుగా, చెప్పినన్ = పలికినను, రాజు = ఱేఁడు, ఇప్పగిదివాఁడేయని= ఈలాగునఁజెప్పి తప్పెడువాఁడేయని, వెఱవారు = అన్యులెవ్వరును, నమ్మి = విశ్వసించి, చేరక యుండన్ = దగ్గఱవచ్చి చేరకుండునట్లు, రాజుచేత నాడి తప్పింతు రని క్రిందికన్వయము.

ఆ. వాఁడిఁ బొదలు జఠర । వైశ్వానరుఁడు కఫ
ప్రముఖదోషయుక్తి । బలిమి చెడిన
వెలి మహౌషధంబు । బలమిచ్చుగతిఁ బ్రతి
సేయ వారిమదముఁ । జెఱుచుఁ బరుఁడు. 230

టీ. వాఁడిన్ = తైక్ష్ణ్యముచేత. పొ...డు-పొదలు=ప్రబలుండైన, జఠరవైశ్వానరుఁడు = జఠరాగ్ని, కఫప్రముఖదోషయుక్తిన్ = శ్లేష్మాదిదోష సంబంధముచేత, బలిమిచెడినన్=సత్త్వహీనుఁడుకాఁగా, వెలిన్ = వెలుపలనున్న, మహౌషధంబు = శ్రేష్ఠమైనభైషజ్యము, బలమిచ్చుగతిన్ = జఠరాగ్నికి సత్త్వముగలుగఁజేయునట్లు, ప్రతిసేయన్ = బదులుగా నొకసమర్థుని నియమింపఁగా, పరుఁడు = ఆ యధికారమునకు వచ్చినపురుషుఁడు, వారిమదమున్ = ఆ దుర్మంత్రులయొక్క మదమును, చెఱచున్ = అడంచును.

వ. వారిమిగిలి ప్రతిసేయ నెట్లం టేని. 231

టీ. వారిమిగిలి = పూర్వమునందున్న యీమంత్రుల నతిక్రమించి, ప్రతిసేయను ఏలాగున నితరపురుషునిఁదేవచ్చును. అంటేని = ఈలాగంటివా చెప్పెదను.

క. భండారముతో హయమద
శుండాలఘటాళి దనదు । సొమ్మై పాగా
నుండిన నంతటఁ బోయదె
పండితుఁడును బిరుదునైన । పతికిని బయలై. 232

టీ. భండారముతోన్ = బొక్కసముతోడను, హ...హయ = గుఱ్ఱముల యొక్కయు, మదశుండాల = మదపుటేనుఁగులయొక్కయు, ఘట=గుంపులయొక్కయు, అళి=వరుస, తనదుసొమ్మై = తనయధీనమై, పాగా నుండినన్ = కాలయందుండఁగా, అంతటన్ =అటుపిమ్మటను, పండితుఁడును = ఎఱుకగలవాఁడును, బిరుదునైన = శూరుఁడునైనటువంటి, పతికిన్ = రాజునకు, బయలై = దుర్మంత్రివ్యాపారము నివృత్తమై, పోయదె = పోదా, (పోవు ననుట.)

క. కుడుపున నొకకడి దఱఁగినఁ
జెడఁ జూచుట కాక పతికిఁ । జెలియుం గలఁడే

యిడ నని విడువం జెల్లునె
నడపవలయు నేర్చినట్లు నమ్మకయె కృపన్. 233

టీ. కుడుపునన్ = భోజనమందు, ఒకకడి = ఒక్కకబళము, తలిగినన్ - తక్కువ పడఁగా, చెడఁజూచుటెకాక = రాజునకుఁ జెఱుపుఁ దలంచుటయే కాని, పతికిన్ = రాజునకు, చెలియన్ = మిత్త్రుఁడును, కలఁడే = ఉన్నాఁడా, (లేఁ డనుట.) ఇడ నని = ఇట్టి వీరలకుఁ బెట్ట నని, విడువన్ = త్యజించుట, చెల్లునె = తగునా, (విడువం గూడ దనుట.) నేర్చినట్లు = తగినయట్లు, నమ్మకయె = వారియందు మనంబున విశ్వాసముంచకయె, కృపన్ = దయచేతను, నడపవలయున్ = పోషింపవలయును, (సేవకులకుఁ దక్కువపడ నట్లు పోషింపకున్న స్వప్రయోజనములు జరుగవు గాన జక్కఁగాఁ బోషింపవలయును.)

చ. ఒకటికి రోయకుంటఁ గను ముప్పిడియుం ద్రుపదుండు మారణే
ష్టికి బసిఁ జూపి వేఁడ ముని సింహుఁ డొకండు తమన్న వేల్చుఁ బం
డొకఁ డపవిత్రభూమిఁ గని యొల్లక యేఁ జనఁ దా గ్రహించె రో
య కనియెఁ గాన నల్లెడుఁగ నౌఁజను సర్వముఁ గాన శక్యమే.

టీ. ఒకటికిన్ = ఒకయకృత్యమునకు, రోయకుంటన్ = అసహ్యపడకుండుట చేత, ఉన్నవియన్ = క్రిందపడికలను, కను = తెచ్చికొనుము, ద్రుపదుండు = పాంచాలుఁడు, మారణేష్టికిన్ = హింసారూపమైన హోమమునకై, పసిన్ = పెక్కు గోవులను, చూపి = అగపఱిచి, వేఁడన్ = ఇచ్చెద నని ప్రార్థింపఁగా, ముని సింహుఁ-డొకండు = ఉపయాజుఁడు అనుమునిశ్రేష్ఠుం డొకండు, 'స్యురుత్తరపదే వ్యాఘ్రపుంగవర్షభకుంజరాః, సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాః' యని యమరము. తమన్న వేల్చున్ = తమజ్యేష్ఠభ్రాతయైన యాజుఁడు పాపకర్మమనిరోయక హోమము సేయును, అట్లుంటేని, పండొకఁడు = ఒకఫలమును, అపవిత్రభూమిన్ = అపరిశుద్ధస్థలమందు, కని = పడియుండఁగాఁజూచి, ఒల్లక = అఫలమును గ్రహింపక, ఏన్ = నేను, చనన్ = అవలీకిఁబోఁగా, తాన్ = మాయన్నయైన యాజుఁడు, రోయక = ఏవగింపక, గ్రహించెన్ = పుచ్చుకొనెను, అనియెఁగానన్ =అలా గనెను గనుక, (అనఁగా ఫలాపేక్ష గలవాఁడుగనుక నాయనయొద్దకు వెళ్లిన మారణయజ్ఞమును జేయించునుగాన నచ్చటికి వెళ్ళు మని ద్రుపదునితోఁ బల్కెను గనుక ననుట.) అల్లెడుఁగన్ = స్థాలీపులాకన్యాయముచేత నల్లెడుఁగవలయును, చనుసర్వమున్ = జరగువానినన్నిటిని, కానన్ = పరీక్షించిచూచుట, శక్యమె = సాధ్యమా. (కా దనుట.)

క. వీఁ డెడరునఁ గీ డెన్నిన
వాఁడని జయమైన హింస వదలికొనుము శ్రీ

పోఁడి మహీ యేమికొ అప
ల్వాఁడి సెడిన నట్టిదయకు శ వైరియు నమ్మున్. 235

టీ. వీఁడు = ఈపురుషుఁడు, ఎడరునన్ = ఇక్కట్టుసమయమునందు, కీడు = అనిష్టమును, ఎన్నినవాఁ డని=తలంచినవాఁడని, (గూఢశత్రువును, తదపష్టబుద్ధుండైన బలవద్విరోధియు ననుట.) జయమైనన్ = ఉపాయముచేత గెలిచినపిమ్మట, హింసపడలి = చంపఁదలఁక, శ్రీ = ఐశ్వర్యముయొక్క, పోఁడిమి = అతిశయమును, గోనుము = హరింపుము, అహి = పాము, కొఅపల్వాడి సెడినన్ = పంటిత్రెష్టు పుడఁగనపిమ్మట, ఏమి కొఱ = ఏమిచేయఁగలదు?, వైరియున్ = శత్రువును, అట్టిదయనన్ = అటువంటివిరోధిని జంపకవిడిచినకృపను, నమ్మున్ = విశ్వసించును, (హింసాకరుఁడు గాఁడని శత్రువైనను నమ్మ ననుట.

తే. దేశవైశాల్య మర్థసిద్ధికినిమూల
మిల యొకింతైన గుంటకాల్వలు రచించి
నయము పేదకు నరిఁ గోరుగనను నొసంగి
ప్రబలఁ జేసిన నర్థ ధర్మములు పెరుగు. 236

టీ. దేశవైశాల్యము-దేశ = రాష్ట్రముయొక్క, వైశాల్యము = విప్పుకల్గుట, అర్థసిద్ధికిన్ = ధనాదాయమునకు, మూలము = హేతువు, ఇలయొకింతైనన్ = (అట్లు విస్తారముగాక) భూమికొంచెమైనను, గుంట = తటాకములు, కాల్వలు = పఱఁదకాలువలు, రచించి = కలుగఁజేసి, పేదకున్ = దరిద్రుఁడైన కాఁపువానికి, అరిన్ = పన్నునందును, కోరునను = వారకమందును, నయము = మేలు, ఒసఁగి = కలుగఁజేసి, ప్రబలన్ = వృద్ధిపొందునట్లు, చేసినన్ = ఒనర్చినట్లాయెనా, అర్థధర్మములు = ధర్మార్థములు, పెరుగున్ = వృద్ధినొందును.

తే. ప్రజ లపిసి చన్నఁ బిలువ కపశువులఁ గొలుచు
నమ్మి యిండ్లింధనంబున గాయె ననెడు
కలని నక్కైన యధికారి గలనృపతికి
నేడుదీవులు గొన్న సమృద్ధి లేదు. 237

టీ. ప్రజలు తనరాష్ట్రమునందలిజనులు, అపసి = నొగిలి, చన్నన్ = లేచి పోఁగా, పిలువక = మరలవారిని నొడంబఱచి వెంటఁబెట్టుకొనిరాక, అపసులన్ = వారి పశువులను, కొలుచున్ = ధాన్యమును, అమ్మి = విక్రయించి, ఇండ్లు = వారిగృహములు, ఇంధనములుగాయెన్ = వంటచెఱకున కొదిగెను, అనెడు = అనునట్టి, కలనినక్కైన =

పోరిలోని జంబుకమువలె నశుభమును గోరుచున్న, అధికారిగల = ఉద్యోగస్థుడు గల్గినట్టి, నృపతికిన్ = రాజునకు, ఏడుదీవులు = సప్తద్వీపములను, కొన్నన్ = గ్రహించినప్పటికిని, సమృద్ధి లేదు = సంపద చేకూరదు.

మ హా స్ర గ్ధ ర

ఉర వొచాగంబు భోగంబు భయము నొకపాలుగ్ర సేనావనార్థం
బిరువాల్నిండారుబండారిలుచొర నొకపాలిట్లుగా నాయమొప్పం
జరదృష్టిన్ వైరిపక్షేక్షణమును శుచిశస్తస్వపక్షేక్షణంబున్
ధరణీనాథుం డొనర్పందగుc దగ దునుమందస్కరాళిన్నిజోర్విన్.

టీ. రాజు దనకువచ్చునట్టి యాయతిని నాలుగుపాళ్లు చేసి, ఉరవు = అధికము, ఔ చాగంబు = ఐనత్యాగమును, (ఇది త్యాగశబ్దభవము.) భోగంబు = స్వానుభవమును, ఉభయమున్ = రెంటికిని, ఒకపాలు = ఒకభాగము, ఉ...-ఉగ్ర = ప్రతాపశాలియైన, సేనా = చతురంగబలముయొక్క, అవనార్థంబు = రక్షణముకొఱకు, ఇరువాల్ = రెండుభాగములును, నిం...లు-నిండారు = సంపూర్ణమయి, భండారిలు = కోశాగారమును, చొరన్ = ప్రవేశించుటకై, ఒకపాలు = ఒకభాగమును, ఇట్లుగాన్ = ఈచతుష్ప్రకారములుగా, ఆయమొప్పన్ = అర్థాగమమేర్పడియుండగా, 'అర్థాగమో భవేదాయ' యని యమరము. చరదృష్టిన్ = చారు లనియెడు నేత్రముచేత, 'అపసర్పశ్చ స్పశః' యని యమరము. వైరిపక్షేక్షణమును = శత్రుపార్శ్వదర్శనమును, శుచిశస్తస్వపక్షేక్షణంబున్ = మంత్రులలోనగు స్వపక్షజనదర్శనమును, ధరణీనాథుండు = రాజు, ఒనర్పందగున్ = చేయదగును, నిజోర్విన్ = తనరాజ్యమునందు, తస్కరాళిన్ = దొంగలగుంపును, తునుమందగున్ = చంపుట యోగ్యమగును.

క. లాలన నారక్షులగమి
నేల దెలిసి ముచ్చు నాజ్ఞనీయిడ కతcడు చెఱం
బో లాcతి నిడ నయశ మెం
తే లేవదె కూలపృథుపణిజ్యాయమునన్. 239

టీ. లాలనన్ = బహుమానముచేత, ఆరక్షులగమిన్ = తలవరులగుంపును, ఏలి = పోషించి, తెలిసి = ఎఱిcగి, ముచ్చున్ = దొంగను, ఆజ్ఞ యిడక = వెంటనే శిక్షింపక, చెఱన్ = బందిఖానాలోనుండి, అతcడు = అదొంగ, పోన్ = పాఱిపోcగా, లాcతి నిడన్ = వాcడుపలాయితుcడైనందునc దలవరులు తనుకాజ్ఞ వచ్చునని యన్యునిం దెచ్చి యాచెఱసాలలో నుంచcగా, కూలపృథుపణిజ్యాయమునన్ = కొల్లున వేయcబడిన పెద్ద కోమటిసొట్టి న్యాయ్యముమవలె, అయశ మెంతే లేవదె = అపకీర్తి యధికముగ రాదా;

(వచ్చు ననుట.) అదెట్లన, నపరాధముఁ జేసినవానిం గొఱ్ఱునవేయున ట్లొక వివేకములేని రాజాజ్ఞ చేయఁగాఁ, గొఱ్ఱునవేయునవసరంబునఁ బెద్దగొఱ్ఱునం దపరాధిని వేయునెడఁ దగియుండదు చూడవచ్చిన యీపెద్దకోమటిసెట్టి తగియున్నాఁ డని యొకండు చెప్పఁగా యుక్త మని యెంచి యట్లు పెద్దసెట్టినే కొఱ్ఱునవేయించినరాజున కెంత యపకీర్తి గలిగెనో యంత యపకీర్తి గల్గు ననుట.

చ. ఎఱుఁగ నగుఁ స్వశక్తి నవనీశుఁడు నాలుగుపాళ్ల మూఁడుపా
ళ్లెఱుఁగక మోచినట్టిపని యిష్టసుహృత్తతి దెల్ప నొక్కపా
లెఱుఁగ నగు న్నయార్థ్యమతి నిట్లు నిరాగ్రహుఁడైనఁ జేయునె
త్తఱి విపదుగ్రదండపరతంత్రుఁడు గాక చిరంబు రాజ్యమున్. 240

టీ. అవనీశుఁడు = రాజు, నాలుగుపాళ్లన్ = తెలియఁదగిన నాలుగంశముల యందు, స్వశక్తిన్ = తనసామర్థ్యముచేత, మూఁడుపాళ్లు = మూఁడంశములను, ఎఱుఁగ నగున్ = తెలియఁదగును, ఎఱుఁగక మోచినట్టిపనికి = ఎఱుకపడనట్లు దాఁచియుంచిన విషయమునకు, ఇష్ట = ఆప్తులైన, సుహృత్తతి = మిత్రబృందము, తెల్పన్ = ఎఱుక చేయఁగా, ఒక్కపాలు = ఆయొకభాగమును, ఎఱుఁగ నగున్ = తెలిసికొనవలయును, నయార్థ్యమతిన్ = నీతియుక్తమైన బుద్ధిచేత, ఇట్లు = ఈప్రకారముగా, నిరాగ్రహుఁ డైనన్ = కోపములేనివాఁడాయెనా, ఎత్తఱిన్ = ఏసమయమునందును, వి...డుగాక- విపత్ = తనకుఁగల్గినయాపదకును, ఉగ్రదండ = అపరాధులవిషయమైన భయంకరంబగు దండమునకును, పరతంత్రుఁడు గాక = అధీనుఁడు గాక (అప్రారబ్ధదండము సేయక యనుట.), చిరంబు = బహుకాలము, రాజ్యమున్ = దొరతనము, చేయున్ = ఒనర్చును.

తే. కన్నొకటి నిద్రవోఁ బెఱొకంటఁ జాగ
రంబు గావించు భూరుహాగ్రంబుమీఁది
యచ్ఛభల్లంబుగతి భోగ మనుభవించు
నెడను బహిరంతరులపై దృష్టివలయు. 241

టీ. కన్నొకటి = ఒకనేత్రము, నిద్రవోన్ = నిదురింపఁగా, పెఱకంటన్ = రెండవ నేత్రముచేత, జాగరంబుగావించు మేలుకొన్నటువంటి, భూరుహాగ్రంబుమీఁది = చెట్టుయొక్కకొనయున్న, అచ్ఛభల్లంబుగతిన్ = భల్లూకనువలె, 'ఋక్షాచ్ఛభల్లభల్లూకాః' యని యమరము. భోగ మనుభవించు నెడను = రాజ్యసుఖానుభవముఁ జేయునప్పుడు, బ...పైన్ - బహిరంతః = బాహ్యాంతరములయం దున్న, అరులపైన్ = శత్రులమీఁద, దృష్టివలయున్ = చూపు నుంచవలయును.

ఉ. అక్షరపక్షపాతమున । నర్థము నూళ్లు నొసంగ నుబ్బునన్
భిక్షుజటాధరాదికులు । భిన్ననిజవ్రతు లౌదు రైన దు
ర్భిక్షరుజా శిశుచ్యుతులు । పెక్కగు భక్తియ చాలు దాన నౌ
తత్క్షుభితత్వమే యఘము । దాఁప్పదు శంకఁ దలంగు మియ్యెడన్.

టీ. అ...నన్-అక్షర=నాశమునొందని, (విద్యాపరముగానైనఁ జెప్పవచ్చును.) పక్షపాతమునన్ = దాక్షిణ్యముచేత, (చెడనియనుగ్రహముచేత ననుట. అక్షరముఁ జదివియున్నారన్న పక్షపాతముచేత ననియుం జెప్పవచ్చును.) అర్థమున్ = ధనమును, ఊళ్ళన్ = గ్రామములను, ఒసంగన్ = ఈయఁగా, ఉబ్బునన్ = పొగరుచేతను, భి...లు భిక్షు = సన్న్యాసులు, జటాధర=జడలు ధరించినవారును, ఆదికులు = లోనగువారు, భిన్ననిజవ్రతు లౌదురు=నియమభ్రంశముగలవారౌదురు, ఐనన్ = అట్లగుటవలన, దు...లు-దుర్భిక్ష = క్షామమును, రుజా = ముక్కుడిమొదలగు వ్యాధులును, శిశుచ్యుతులు = బాలారిష్టములును, పెక్కగున్ = విస్తరిల్లియుండును, భక్తియచాలున్ = వారిపట్లఁ బూజ్యానురాగమేచాలును, దాన నౌన్ = ఆ యర్థగ్రామాదుల నియ్యనందున, అగు తత్ క్షుభితత్వము = అగునాసన్న్యాసులు మొదలగువారు క్షోభపడుట, ఏయఘమున్ = ఏ పాపమును, తాఁప్పదు = రాజును బొందింపదు ? ఇయ్యెడన్ = ఈపట్ల, శంకన్ = భయములు, తలంగుము = విడువుము 'శంకావితర్కభయయోః' యని యమరము.

క. విను వారత్రయవిజ్ఞాపన కోర్వుము వధ్యకోటి । పట్టునఁ జెదరం
దనకప్పుడె కీడగు నను, జనముంబట్టుటకుమునుప । శస్త్రమ చాలున్.

టీ. విను = ఈచెప్పెడిహితము వినుము. వధ్యకోటిపట్టునన్ = చంపఁ దగిన ప్రజలపట్లను, వా...కున్ - వారత్రయ = మూఁడుమాఱులు, విజ్ఞాపనకున్ = విన్నపమునకు, ఓర్వుము = సహించుకొనుము. (మూఁడు నేరములను గావుమనుట.) చెదరన్ = వాఁడు దప్పించికొనివెళ్లినా, తనకున్ = రాజునకు, అప్పుడె = విడువఁగానే, కీడు = అనిష్టము, అగునను = సంభవించునని తోఁచెను, జనమున్ = మనుష్యులను, పట్టుటకున్ = పట్టుకొనివచ్చుటకు, మునుప = ముందె, శస్త్రమ = శస్త్రమె, చాలున్ = పర్యాప్తము.

తా. పట్టుబడిన శత్రువును విడిచిపెట్టిన హానికర మని తోఁచెనా యప్పుడ హతునింగావింపుము.

క. శూరాలాపములకు నతి
శూరుఁడుఁ [1]డా నయ్యు నృపతి । సోఁకోర్వఁ దగు

1. డాసైనపలయుఁ జోఁకోర్వఁదగున్.

న్వా రుబ్బుదు రందున నిజ
శూరత దొరలందుఁ గనుట సూ కార్య మిలన్. 244

టీ. నృపతి=రాజు, తాను అతిశూరుఁడుఅయ్యున్ = మిగులఁ బరాక్రమవంతుఁడైనప్పటికిని, శూరాలాపములకున్=వీరుఁడాడెడి శౌర్యవాక్యములకు, చోఁకు =తగులు, ఓర్వఁదగున్ = శూరాలాపశ్రవణజన్యమైన యహంకృతి సహించి యుండఁదగును, అందునన్ = అట్లోర్చి యిరుటవలన, వారు = ఆశూరులు, ఉబ్బుదురు = ఉత్సాహమును విడుదురు, ఇలన్=భూమియందు, నిజశూరతన్ = స్వీయశూరత్వమును, దొరలందున్ = తనకు సరియైన ప్రభువులందు, కనుట = చూచుట, కార్యముసూ = యుక్తముసుమీ. (అనఁగాఁ దనభటుల శూరాలాపంబుల నోర్వవలయు ననుట.)

శా. రేవు ల్మావు మతంగజంబులు మణిశ్రీఖండముక్తాదియుల్
రా వాణిజ్యము పెంచి యేలఁగ నగు వర్షంపునెవ్వన్ రుజన్
హావళ్ళ దిగు నన్యభూప్రజల రాజాయాయిజాత్యోచితిన్
బ్రోవంగాఁ దగుఁ దోఁట దొడ్డి గను లాప్తు ల్చూడఁ బంపం దగున్.

టీ. రేవుల్=ఓడలుదిగునట్టి కరవాకపట్టణములందె, (సప్తమ్యర్థమందుఁ బ్రథమ.) మా...లు - మావు = అశ్వములును, మతంగజంబులు = ఏనుఁగులును, మణి = రత్నములును, శ్రీ...యుల్-శ్రీఖండ = చందనము మొదలగు పరిమళద్రవ్యములును, ముక్తాదియుల్ = ముత్యములు మొదలగునవియును, రాన్=వచ్చునట్లుగా, వాణిజ్యము పెంచి = బేరము పెంపుసేసి, ఏలఁగనగున్ = పాలింపవలయును, వర్షంపునెవ్వన్ = క్షామముచేత, రుజన్ = రోగములచేతను, హావళ్లన్ = అలసటలచేతను, దిగు=చేరినటువంటి, అన్యభూప్రజలన్ = దేశాంతరపుజనులను, రాజు=ప్రభువు, ఆయాయిజాత్యోచితిన్ = వారివారి కులములకుఁ దగినట్లుగా, ప్రోవంగాఁదగున్ = రక్షింపవలయును, తోఁట = ఉద్యానవనములు, దొడ్డి=పశువులమందను, గనులు = రత్నములుండు నాకరములును, ఆప్తుల్ = తనకుహితముఁగోరుచున్నవారు, చూడఁబంపదగున్ = పరామర్శచేయుటకై పంపుట యుక్తము.

తా. సముద్రతీరమునుండు పట్టణములకుఁ దురంగగజమణి శ్రీఖండాదులు వచ్చునట్లు వర్తకము వృద్ధిఁజేయించి యోడలలోని సరకులు సులభముగా దిగునట్లుగా నవతరణమార్గంబులం గాపాడవలయును.

ఆ. హాదను వచ్చుదాఁక నపరాధిపై రోష
మూఁగి చెఱుకువలయు హాదను వేచి

లక్ష్యసిద్ధిదాఁకఁ లావున శర మూఁగి
కాఁడ విడుచు వింటి వాఁడువోలె. 246

టీ. పదనువచ్చుదాఁకన్ = తనకు సమయమువచ్చువఱకును, అపరాధిపైన్ = తప్పుచేసినవానిమీఁద, రోషమున్ = కోపమును, ఆఁగి = అడంచికొని, పదను = సమయమును, వేచి = కనిపెట్టి, లక్ష్యసిద్ధిదాఁకన్ = గుఱి తనకులోనయ్యెడు పర్యంతము, లావునన్ = తనబలిమిచేతను, శరమూఁగి = బాణము నాకర్షించిపట్టి, కాఁడవిడుచు = బాణమును దిగఁబడునట్లు వదలుచున్న, వింటివాఁడువోలెన్ = ధానుష్కునివలె, చెఱుపవలయున్ = నిగ్రహింపవలయును.

శా. పోవం బోలు లఘుప్రయాణము దినంబుల్గొన్ని యొండొంటనే
కావైరిక్షితి కంబువుల్పిఱుఁద రాఁగా నిల్చు జాలుంబలెం
ద్రోవన్ సైన్యము గూడ వైరిబలసాంద్రుం డైనఁ బూజాదులం
బోవం బోలుఁ జలోక్తిచేత నపదేశంబో కావరింపం దగున్. 247

టీ. (రాజు) కావైరిక్షితికిన్ = చిన్నశత్రునియొక్క భూమికి, లఘుప్రయాణము = కొంచెపుపైనములుగా, దినంబుల్గొన్ని = కొన్నిదినములు, ఒండొంటనే = ఒకటొకటిగా, అంబువుల్ = ఉదకములు, పిఱుఁదరాఁగా = వెంబడిరాఁగా, నిల్చుజాలుంబలెన్ = ముందుపోవుచున్న కొంచెము నీళ్లు వెనుక మెండుగవచ్చునీళ్లు కూడువఱకు నిలుచుచందమున, త్రోవన్ = మార్గమందు, సైన్యముగూడన్ = తన సేనకలిసికొను పర్యంతము, పోవంబోలున్ = వెళ్లఁదగును, వైరి = ఆశత్రువు, బలసాంద్రుండైనన్ = బలవంతుఁడాయెనా, పూజాదులన్ = వాఁడు సేయునట్టి యుపచారములకే, పోవంబోలున్ = మళ్లికొని వెళ్లవలెను, చలోక్తిచేతన్ = వేగులవారివేగుచేతను, అపదేశన్ = వాఁడు స్వల్పుఁడని వినఁబడెనా, పోక = వెనుకకు మళ్లక, ఆవరింపందగున్ = చుట్టుకొనవలయును.

చ. ద్రవిణము నొవ్వఁగొంట నొఱ ద్రాబలతో నిడుచుంట భూమిగొం
తవలికి నిచ్చుచుంట ప్రభుమాత్రతఁ జూడక శంక నుంట లోఁ
బొవయు నృపాళికై యభయమున్ మణిభూషలు గుప్తిఁ బంపి భూ
ధవుఁ డరిమందిడందగు భిదం దనయం జివి మాన్పుకోఁదగున్.

టీ. ద్రవిణము = ధనమును, నొవ్వన్గొంట = తనరాజ్యమందలి ప్రజలునొచ్చునట్లు పుచ్చుకొనుటయును, 'హిరణ్యం ద్రవిణం ద్యుమ్న' మ్మని యమరము. ఒఱన్ = ఆలోచనను, ద్రాబలతోన్ = పందలతోడ, ఇడుచుంటన్ = చేయుచుండుటయును, భూమి గొంతకొంతదేశమును, అవలికిన్ = వెలుపలికి, ఇచ్చుచుంట = ఒసంగుచుండుటయును,

(శత్రువులు బలాత్కరించి తనభూమి నాక్రమింపఁగా; మంచిపని యని సమ్మతించి యుండుట యనుట. ఈమూఁడు రాజదోషములను), ప్రగమాప్తతన్ = ముఖ్యముగా నిష్టులౌటను, చూడక = విచారింపక, శంకనుంటన్ = అసిూతముఁజేయునన్న సంశయముతో నుండుటచేత, లోన్=లోపల, పొవయు=పొగరాఁజుచున్నట్టి, నృపాళికై = శత్రువునొద్దనుండు రాజులకొఱకు, అభయమున్ = అభీతిదానమును, మణి = రత్నము లను, భూషలు = ఆభరణములను, గుప్తిన్ = రహస్యముగా, పంపి=అనిపి, భూధవుఁడు= రాజు, భిదన్ = భేదోపాయముచేతను, అరియందిడఁదగున్ = శత్రువునందుంపఁ దగును, ఇవి = ఈచెప్పఁబడిన మూఁడురాజదోషములు, తనయందు మాన్పుకోఁదగున్ = తనయొద్ద లేకుండఁజేసికొనవలయును.

తా. శత్రురాజు తనకుఁ బరమాప్తులైన సామంతరాజులయం దపనమ్మకపడఁగా నందుచేత వారు లోపల దుఃఖించుచుండు సమయమున, వారి కభయదానముచేసి, మణిభూషాదులిచ్చి, భేదపఱచి,శత్రురాజతనిరాజ్యమునందలి ప్రజలునొచ్చునట్లు పన్ను పుచ్చుకొనులాగున, దుష్టులతో నాలోచించునట్లును, వైరులు తనభూమి నాక్రమించు కొన్నప్పుడు సామరసమునకో కయ్యమునకు వెఱచియో కొంతభాగము నిచ్చులాగు నను, జేయుచు, తనరాష్ట్రమునందు నివి పుట్టకుండునట్లు విచారించుకొనుచుండవలయును.

క. అహితుఁడు వేఁడిన నేలే
మహి సగమే నిచ్చి తెగనిమైత్త్రి గొని విభుం
డహిభయము మాన్పికోఁ దగు
నహిభయ మహీభయముకంటె నధికము గాదే. 219

టీ. అహితుఁడు = శత్రువు, వేఁడినన్ = అడిగినచో, ఏలెడుమహిన్ = తాను రాజ్యముఁజేయుచున్నట్టిభూమిని, సగముఇచ్చియేన్ = అర్ధమిచ్చియైనను, తెగనిమైత్త్రి గొని = విడువని స్నేహము సంపాదించి, విభుఁడు = రాజైనవాఁడు, అహిభయమున్ = స్వపక్షభీతిని, మాన్పికోఁదగున్ = నివారించుకొనఁదగును, 'మహీభుజా మహిభయం స్వపక్షప్రభవం భయ' మ్మని యమరము. అహిభయము = స్వచక్రభీతి, అహీభయము కంటెన్ = సర్పభీతికంటెను, అధికముగాదే = అతిశయముగాదా.

తా. రాజులు స్వపక్షమువలన నే భయమువచ్చునప్పుడు పగవానికైనను ప్రియము చెప్పి యతఁడు సగమురాజ్యము గోరిన నిచ్చి స్వపక్ష భయమును మానుపుకొనవలయును.

చ. పలుకులు వేయు నేమిటికిఁ బార్థివుఁ డాత్మభుజాభృతక్ష్మా
తలమున గుట్టుఁబేదు బహుళార్థా యనయించి యడంచి చంచలా

తులగమిలో మెలంగుపురుషుండును బోలె నశంక నించుచుం
మెలఁగఁడ యేని రాజ్యఫలమే యది రాజ్యము దుఃఖలబ్ధికే. 250

టీ. పలుకులు=మాటలు, వేయునేమిటికిన్ = వేయియెందులకు, పార్థివుఁడు = రాజు, ఆ...నన్-ఆత్మభుజా = తనబాహువుచేతను,భృత = వహింపఁబడిన, 'దోర్దోషాచ భుజ'యని ద్విరూపకోశము. క్ష్మాతలమునన్ = భూతలమందు, గట్టుఁబేడు = గూఢశత్రువును, (తనరహస్యమును బయలుపఱచువాఁడనుట) (విరోగిణీ సముత్కారముల కీడు చూచుటకు దర్పకురేఁపెడు కుట్టుపేడని వారాహప్రయోగము.) బహుధా =అనేక ప్రకారములచేత, అరయించి = వెదకించి, (తెలిసి యనుట.) ఆడంచి = అడఁచివేసి, చంచలాక్షులగమిలోన్ = స్త్రీసంఘములోపల, మె...లెన్ - మెలంగు = సంచరించుచున్న, పురుషుండునుబోలెన్ = నరునిచందంబున, (స్త్రీలసమక్షమునందుఁ బురుషుండేలాగున నిర్భయుండైయుండునో యట్లనుట.) అశంకనించుచున్ = నిర్భయముఁ జేసికొనుచు, మెలఁగఁడయేని = సంచరింపకపోయెనా, అది = అట్లుంట, రాజ్యఫలమే = దొరతనముఁ జెల్లించుటకుఁ బ్రయోజనమా, రాజ్యము = దొరతనము, దుఃఖలబ్ధికే = అసుఖప్రాప్తికొఱకు (గనుక లోపల నహితమాచరించువారిని మట్టుఁబెట్టవలయును.)

తే. బెదరి చేరని బలియుని బిగియఁ బట్ట
కతనిమైవడినే వచ్చి హత్తఁ జేత
క్రమము పెనఁగెడుబలుమీను త్రాటఁ జేదు
నొడ్డుగాలంపువేఁటకాఁ డుపమ గాఁడె. 251

టీ. బెదరి = ఉలికి, చేరనిబలియున్ =దేశమునకున్ రాకయున్న ప్రబలశత్రువును, బిగియఁబట్టక = శ్రమపడిగ్రహింపక, అతనిమైవడినేవచ్చి = తనకుఁదానేవచ్చి, హత్తఁజేత = తనకుఁ బట్టుపడులాగునఁజేయుట, క్రమము = యుక్తము, పె...ను-పెనఁగెడు = లాగులాడుచున్న, బలుమీను = గొప్పమత్స్యమును, త్రాటన్ = త్రాటిచేత, చేఁదు = చేఁదుచున్నటువంటి, ఒడ్డుగాలంపువేటకాఁడు = గట్టునున్నట్టి బడిశధారియగు లుబ్ధకుఁడు, (గాలమును మత్స్యముపట్టఁగానే వడితోలాగిన నాసూత్రము తెగును గాన నట్లు గాకుండ లాగుచును వదలుచును మెల్లఁగాఁ జేదుకొనుచున్నబడిశధారి యనుట.) ఉపమగాఁడే = దృష్టాంతముగాఁడా. (కావున నెట్టికార్యమునైనను నేర్పుతో సాధింపవలయు ననుట.)

సీ. దండపారుష్యంబు కొండెంబున నతర్క-
మరిసంధి కెడయీక మరలఁబడుట

యవలితప్పెన్నికన్న విదేశ్యుఁ జెఱచుట
ప్రతిప్రవర్తకున కేర్పడఁగఁ జేత
జనులవిశ్వాసంబు గనుఁగొని మెలఁగుట
విశ్వసనీయుల వేర్పఱచుట
మోమోట మంత్రంబుచో మిక్కిలిడుకొంట
మంత్రభేత్తకు నాజ్ఞ మఱచియుంట

తే. వింత పుట్టినఁ గనుగల్గి చింతసేయ
కుంట మాన్యులపట్టున నొక్క చూపె
చూడకుంట విహీనులఁ గూడుకొంట
వ్యసనియైయుంట చలముంట వలదు పతికి. 252

టీ. దండపారుష్యంబు = కఠినశిక్షయు, కొండెంబునన్ = పైశున్యమందు, అతర్కము = చర్చచేసిపరీక్షింపకుండుటయు, అరి = శత్రునితోడ, సంధికిన్ = సమాధానపడుటకు, ఎడయాక = సందియక, మరలఁబడుట = తిరుగుబాటగుటయు, అవలితప్పెన్నికన్న = దేశాంతరమందుండి తనకక్కడి స్వామి చేసినయపరాధము నెంచి తన్నునమ్మి చూడవచ్చిన, విదేశ్యున్ = వైదేశికుని, చెఱచుట = చెడగొట్టుట, ప్రతిప్రవర్తకునకున్ = ప్రతికూలుఁడైన ప్రధానికి, ఏర్పడఁగన్ = తేటపడునట్లు, చేత = ఆలోచనసేయుటయు, జనులవిశ్వాసంబు = ప్రజలయందుఁగల యప్రీతిని, కనుఁగొని = తెలిసికొని, మెలఁగుట = వారితోఁ గూడియుంటయు, విశ్వసనీయులన్ = నమ్మఁదగినవారలను, వేర్పఱచుట = భేదము గలవారిని ఎన్నికొనుటయు, మోమోటన్ = ముఖప్రీతిచేత, మంత్రంబుచోన్ = ఆలోచించుస్థలమందు, మిక్కిలిడుకొంట = ఆలోచనకుఁ దగనివారినిఁ జేర్చుకొనుటయును, మంత్రభేత్తకున్ = ఆలోచన వెల్లడిచేసినపురుషునకు, ఆజ్ఞ = శిక్షవిధించుటను, మఱచియుంట = విస్మరించియుండుటయు, వింతపుట్టినన్ = ఉత్పాతములుజనింపఁగా, కనుగల్గి మెలఁకువలగలవాఁడై, చింతసేయకుంట = వానికిఁ బ్రతిగావింపనాలోచింపకుండుటయు, మాన్యులపట్టునన్ = పూజ్యులవిషయమై, ఒక్కచూపె = ఏకరీతిగా, చూడకుంట = పూజ సేయకుండుటయు. హీనులన్ = దుష్టులతోడ, కూడుకొంట = సహవాసముఁ జేయుటయు, వ్యసనియైయుంట = స్త్రీ ద్యూతమృగయాదిచింతలు గలవాఁడై యుండుటయు, చలముంట = పట్టుదలకలిగియుండుటయును (అనఁగా మాత్సర్యముకలిమి యనుట), పతికిన్ = రాజునకు, వలదు = కూడదు,

తా. రాజైనవానికి నీపద్యమునందుఁ జెప్పంబడియున్న దండపారుష్యాది దుర్గుణములు లేకయుండెనేని చిరకాలము రాజ్యసుఖ మనుభవించుచుండును.

క. త్రివిధోత్పాతములొదవిన, నవనివిభుఁడువిడువలయుఁనధికద్రవ్యం
బవనీసురముఖసురముఖ,పవనసఖముఖముల భుక్తిబలిహోమవిధిన్.

టీ. త్రివిధోత్పాతములు = దివ్యభౌమాంతరిక్షము లనియెడు మూఁడు తెఱంగులై తెలియవచ్చునట్టికీళ్లు, ఒదవినన్ = జనింపఁగా, అవనివిభుఁడు = రాజు, అ...లన్-అవనీసురముఖ = బ్రాహ్మణముఖమందును, సురముఖ = దేవతారాధనమందును, పవనసఖముఖములన్ = అగ్నిముఖమందును, భుక్తి = భోజనములచేతను, బలి = పూజోపహారాదులచేతను, హోమవిధిన్=వ్రేల్చుటచేతను, అధికద్రవ్యంబు = పెక్కుధనమును, విడువవలయున్ = వినియోగము చేయవలయును, క్రమాలంకారము.

తా. త్రివిధోత్పాతలక్షణము. వృద్ధవసిష్ఠుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. 'దివిజా యే ఋక్షగ్రహా స్తేదివాఖ్యా మహాఫలదాః, పరివేషేంద్రధనురుల్కా గంధర్వ నగరనిర్ఘాతాః, గగనవికారజ మేతన్మధ్యమఫలదం తథాంతరిక్షం చ, భూమిభవాభౌమాస్స్యశ్చరస్థిరా వస్తుసంభవాయేచ, ఏతేల్పఫలదాస్స్యు స్తేషాం కథయామి ఫలాని రూపాణి. అబాలవిద్వజ్జనసుప్రసిద్ధం యద్వస్తురూపాప్రకృతం తతోన్యత్, ఉత్పాతమాహ్యస్త్రివిధం వదంతి దివ్యాంతరిక్షక్షితిజప్రభేదమ్.' తదుత్పత్తికారణము వృద్ధవసిష్ఠుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. 'అధర్మత స్త్వసత్యాచ్చ నాస్తిక్యా దతిలోభతః, అనాచారా న్నృణాం నిత్య ముపసర్గాః ప్రజాయతే, తద్భేదా స్త్రివిధోత్పాతా జాయంతే దుఃఖరోగదాః, దివ్యాంతరిక్షక్షితిజాః వికారా ఘోరరూపిణః.' వరాహోక్తి 'మనుజానామపచారా దపరక్తా దేవతాస్సృజంత్యేతాన్. తత్ప్రతిఘాతాయ నృపశ్శాంతిం రాష్ట్రే ప్రయుంజీత.' గార్గివచము. 'అకృత్వా శాంతికం రాజా దుఃఖాం భోధౌ నిమజ్జతి, పురే జనపదే కోశే వాహనేషు పురోహితే, స్త్రీష్వాత్మనిచ పుత్రేషు పచ్యతే పాప మష్టసు.' అనియున్నందున, రా జట్టియుత్పాతంబులు గలుగకుండునట్లు పాలింపవలయును, నొకవిధంబున నవి గలిగెనేని, యవ్యవహితముగఁ దచ్ఛాంతియైనను జేయవలయును.

ఉ. స్పర్ధ పరస్పరంబు దొరలపట్టున యోధులపట్టునన్న్రుపుల్
వర్ధన మొందఁ జేయఁదగు వారిహితాహితచర్య లొందవం
తర్ధి మిథోవ్యథావహ హితాహిత ప్రథమానసమానకాప్రథా
ధూర్ధరతాదులం దగిలి ద్రోహపుఁజింతఁ దలంప రేమియున్. 254

టీ. నృపుల్ = రాజులు, దొరలపట్టునన్ = గొప్పయుద్యోగస్థులవిషయమునను, యోధులపట్టునన్ = వారిక్రింద నుండుభటుల విషయమునను, పరస్పరంబు = ఒండొరులను, స్పర్ధ=విరోధము, వర్ధనమొందన్ = వృద్ధిఁబొందునట్లుగ, చేయఁదగున్ = చేయ

వలయును (అట్లు కలహముపుట్టించినట్లయినను), వా...లు - వారి = వారలయొక్క, హితాహితచర్యలు = మంచిచెడ్డనడతలు, అంతర్ధిన్ = దాఁగుటను, ఒందవు = పొందవు, మి...లన్ - మిథః = అన్యోన్యము, వ్యథావహ = దుఃఖహేతువగు, హిత = ఇష్టులని, ప్రథమాన=ప్రసిద్ధులై, సమానతా=సములై యుండుటచేతనైన, ప్రథా=ప్రసిద్ధియొక్క, ధూర్ధరతాదులన్=ధురంధరత్వము మొదలగువానియందు, తగిలి=తగులుకొని, ఏమియున్ = ఇంచుకంతయైనను, ద్రోహపుఁజింతన్ = చెడుచింతను, తలంపరు = స్మరింపరు. (అందఱును హితాచరణమునం దాసక్తులై యుందు రనుట.)

చ. ధరణిపుఁ డెందు నేఁ జనఁ దగదు తాఁ జన నూఁట కొక్కనిం దగం
దొర నొనరించి పంప నరి దుర్బలుచేఁ జెడఁ డాతఁ డర్థభూ
కరితురగర్ద్ధి లేక కొఱగాఁ డటు సేయ ద్విజాన్యుఁ డల్కకే
నెఱపు నతండునున్ వలయు నిండినదుర్గబలోర్వి యీఁ దగున్.

టీ. ధరణిపుఁడు = రాజు, ఎందు నేన్ = ఎచ్చటికిచ్చటికేనియును, తాన్ = తాను, చనఁదగదు = చనరాదు కనుక, ఊఁటకున్ = జనసహాయముగా నుండుటకు, ఒక్కనిన్ = ఒక్కని, దొరన్=ప్రభువునుగా, ఒనరించి = చేసి, పంపన్ = అంపుట, తగున్ = యుక్తము, అరి = ప్రబలశత్రువు, దుర్బలుచేన్ = బలహీనునిచేత, చెడఁడు = సాధింపఁబడఁడు (కావున), అతఁడు = ఆయధికారపురుషుఁడు, అ...ర్ధి - అర్థ = ద్రవ్యముయొక్కయు, భూ = వలయునట్టి భూమియొక్కయును, కరి = ఏనుగుల యొక్కయు, తురగ=గుఱ్ఱములయొక్కయును, ఋద్ధి=సమృద్ధి, లేక = లేకపోయెనేని, కొఱగాఁడు=పనికిరాఁడు, అటు సేయన్ = అట్లు పెంపుఁజేసినపుడును, ద్విజాన్యుఁడు = క్షత్రియుఁడు లోనగువాఁడు, అల్కకే = అలుకలేక, నెఱపున్ = తగినవాఁడై నిలుచును, అతండునున్ = అబ్రాహ్మణుఁడును, వలయున్ = రాజున కాప్తుఁడై యుండ వలయును, నిం...ర్వి - నిండిన = నిండారిన, దుర్గబలోర్వి = దుర్గమును గజతురంగబల ములును భూములును, ఈఁదగున్ = ఇయ్యందగును. దుర్గస్థలములు బ్రాహ్మణుల కీయక క్షత్రియాదుల కిచ్చిన వారు మళ్లఁబడి పోరుదు రనుట.)

క. అడవులు గడిదేశములవి
దడములుగాఁ బెంపు మాత్మ ధరణీస్థలికిన్
నడుములవి పొళ్లుపొళ్లుగఁ
బొడిపింపుము దస్యుబాధఁ బొందక యుండన్. 256

టీ. గడిదేశములవి = గడిస్థలములయందుఁగల, అడవులు = విపినములను, దడ ములుగాన్ = బలువిడిగా, పెంపుము = వృద్ధిఁబొందింపుము, ఆ...కిన్ - ఆత్మ = తన

యొక్క, ధరణీస్థలికిన్ = దేశమునకు, నడుములవి = మధ్యమునందునట్టి యడవులను, దస్యుబాధ = దొంగలవలనియుపద్రవము, పొందకయుండన్ = కలుగకుండునట్లు, పొట్లు పొట్లుగన్ = తునుకలుగా, పొడిపింపుము = నఱికింపుము.

తా. నీయేలుబడిదేశమునందు మధ్యమున నున్న యడవులను చోరబాధ లేక యుండుటకై పొడిపొడిగాఁ గొట్టివేయింపుము.

చ. క్షమఁ గుఱుమన్నెపుంగహనచారిజనం బెడ దోషవృష్టి కు
డ్యమ్ముఁ గడుగంగఁ బూన్కి దెగ దల్గిన సర్వము బాస నీగి వ
శ్యముగ నొనర్పఁ దాడి కగు నొఁగడి కొల్లలకు న్నతాపరా
ధమును సహస్రదండము నతర్క్యము సర్వము నేలువానికిన్. 257

టీ. క్షమన్ = భూమియందు, కుఱుమన్నెపుంగహనచారిజనంబెడన్ = కొంచె పాటిమన్నెఱికముగల యాటవికజనులపట్ల, దోషవృష్టి = దోషమెంచుట, కుడ్యమున్ = మంటిగోడను, కడుగంగఁబూన్కి = మన్నులేవకుండఁ గడుగుటకు దొరకొన్నచందము, అల్గినన్ = వారిపట్లఁగోపగించినను, సర్వము దెగదు = మొదలంటతెగదు, బాసన్ = సత్యవాక్యము చెప్పుటచేత, ఈగిన్ = బాహనాదుల నిచ్చుటచేతను, వశ్యముగన్ = తనకు వారు వశవర్తు లగునట్లుగా, ఒనర్పన్ = చేసికొన్నట్లయిన, దాడికిన్ = శత్రువుల మీఁదడండెత్తుటకు, అగున్ = పనికివచ్చును, నడికొల్లలకున్ = నడిదేశములు కొల్లఁ బెట్టుటకును, ఔన్ = పనికివచ్చును, సర్వమున్ = సమస్తమును, ఏలువానికిన్ = పరిపాల నముఁజేయురాజునకు, కృతాపరాధమును = అనేకులు చేయునట్టియపరాధమును, సహస్ర దండమున్ = అనేకజనులను శిక్షించుటయును, అతర్క్యము = తలంచుట యుక్తముకాదు.

తే. సింధుర మహాశ్వముఖ్యము ల్దెచ్చు దొల
దీవివణిజుల నూళ్లు సద్గృహములు పురిఁ
గొలువుఁ దేజంబు వెలమేలు గలుగఁ బ్రాంత
వారిఁగాఁ జేయు మరి నవి చేరకుండ 258

టీ. సిం...ల్-సింధుర = ఏనుఁగులును, మహాశ్వ = గొప్పయశ్వములు, ముఖ్య ముల్ = లోనగువానిని, దే...చ్చు-దెచ్చు = తెచ్చుచున్నట్టి, దొల = దూరముననున్న, దీవివణిజులకున్ = ద్వీపములయందలి వర్తకులకు, ఊళ్లు = గ్రామములు, పురిన్ = నీపట్టణ మందు, సద్గృహములు = మంచియిండ్లును, కొలువున్ = నిత్యము నీసేవయును, తేజము= బహుమానములును, వెలమేలు = వారికొనుమొదలుమీఁద నాదాయమును, కలుగన్ = కలుగునట్లుగా, (చేసి) అవి = అగజాదివస్తువులు, అరిన్ = నీశత్రువును, చేరకుండన్ = చెందకయుండునట్లు, ప్రాంతవారిఁగాన్ = వారలను నీవారినిగాను, చేయుము = ఒనర్చు కొనుము.

తే. గడినృపులరాయబారులయెడఁ గొలువున
సరససల్లాపములు రాజు సలుపవలయుఁ
గార్యఖడ్గము లనుచరుల్ గానఁ బలుక
వలయు నవి మైత్రిఁ దా దేలఁ బలుకవలయు. 259

టీ. రాజు = ప్రభువు, గ...డన్-గడినృపుల = తనభూమికి సమనంతరదేశాధిపతుల యొక్క, రాయబారులయెడన్ = నియోగులపట్లను, కొలువునన్ = తనకచేర్చియందు, సరససల్లాపములు = రసయుక్తములగు మంచిమాటలె, సలుపవలయున్ = ఆడవలయును, కార్యఖడ్గములు = కార్యసమాచారములను ఖడ్గసమాచారములను, అనుచరుల్ = సమీపస్థులు, కానన్ = తెలియునట్లు, పలుకవలయున్ = పలుకవలయును. అవి = చారులచేత నట్లు చెప్పఁబడినమాటలను. తాన్ = రాజు, మైత్రిన్ = స్నేహాభిప్రాయముచేత, తేలఁ బలుకవలయున్ = ఆమాటలు తప్పులు లైనవి కావని తేలఁబలుకవలయును.

తే. తా నవంబుగ దొరఁజేయువానిమంత్ర
మునకు వేగమె లోఁజేయఁజనదు వాఁడు
క్రొత్తమన్నన రహిఁ దనుఁగులకుఁ జెప్ప
నయిన నది చెడు మఱి వాఁడు నడఁగుఁ గాన. 260

టీ. (రాజు), తాన్ = తాను, నవంబుగన్ = క్రొత్తగా, దొరఁజేయువానిన్ = దొరతన మిచ్చి పెంపుఁజేసినవానిని, మంత్రమునకున్ = ఆలోచనకు, వేగమె = వేగిరముగా, లోఁజేయఁజనదు = కూర్చుకొనఁగూడదు. ([illegible]) వాఁడు = ఆక్రొత్తయుద్యోగస్థుఁడు, క్రొత్తమన్ననన్ = నూతనబహుమానములను పొంది, రహిన్ = తేజముతో, తనుఁగులకున్ = తనవారియొక్కరకు, చెప్పన్ = చెప్పఁగా, అయినన్ = కొనసాగినను, అది = ఆ కార్యము, చెడున్ = పాడైపోవును. మఱి = ఇంతియకాక, వాఁడున్ = అట్లు మంత్రమును బైటఁబెట్టినవాఁడును, అడఁగున్ = చెడిపోవును, కానన్ = కావున, (మంత్రమునకు లోఁజేయఁగూడ దని యన్వయము.)

సీ. హితబహుశ్రుతధర్మనిరతశూరామాత్యపూ
ర్వతల మన్ద్విజాల దుర్గముల నిలిపి
పులిజున్ను మొదలుగాఁ బురుషాయుషావధి
కం దుండ సవరణల్ పొందుపఱిచి
చీమంత యైనను సామంతకోటికి
నితము దప్పక యుండ నీతు లొసంగి

యాయాధికవ్యయానధికంబునుం బ్రజా
విరుజంబుగాఁగ బండరువుఁ గూర్చి
తే. క్షీణరిపుధాత్రిఁ జరదృష్టిచేతఁ జూచి
బకగతి హాత్కృత్ప్రించి తాఁ బ్రజయు నొవ్వ
కయ పగఱగాత్రములనె చీకాకుపఱచు
నృపతి డెందానఁ జేయిడి నిద్రవోవు. 261

టీ. హిత...లన్ - హిత = కుశలచింతచేతను, బహుశ్రుత = విశేషశాస్త్రపరిచితి చేతను, ధర్మరత = న్యాయాసక్తిచేతను, శూరతా = మగఁటిమిచేతను, స్వపూర్వతలన్ = తనవంశక్రమానుగతత్వముచేతను, (కూడి) మన్ ద్విజులన్ = వృద్ధియగుచున్న బ్రాహ్మణులను, దుర్గములన్ = దుర్గస్థలములయందు, నిలిపి = ఉంచి, పులిజున్ను మొదలుగాన్ = పులిజున్ను మొదలైన వింతలైన నపూర్వవస్తువులును, పురుషాయుషావధికిన్ = నూఱు సంవత్సరములవఱకును, అందుండన్ = ఆదుర్గములయం దుండునట్లు, సపరణల్ = పద్ధతులు, పొందుపఱచి = కలుగఁజేసి, సామంతకోటికిన్ = తన్నుఁగొలుచుచుండుమన్నెగాండ్రకు చీమంతయైనను = కొంచెమైనను, మితముల్ = ఆడుకొన్నరీతిని, తప్పకయుండన్ = తప్పిపోకుండ, క్షితులు = భూములు, ఒసంగి = ఇచ్చి, ఆయాధికవ్యయానధికంబును = ఆదాయ మెక్కుడుగాను వ్యయము తక్కువగాను, ప్రజావిరుజంబుగాఁగన్ = తనదేశప్రజలు నొవ్వనియట్లుగా, బాడరువున్ కూర్చి = బొక్కసము నించి, క్షీ...త్రిన్ - క్షీణరిపు = క్షయిష్ణువైనశత్రువియొక్క, ధాత్రిన్ = దేశమును, చరదృష్టిచేతన్ = వేగువాండ్రచేతను, చూచి = ఎఱింగి, బకగతిన్ = కొంగచందమునఁ బొంచియుండి, హార్కృత్ప్రించి = సమయము ఘటిల్లింపఁగా నొక్కదాఁటున నాక్రమించి, తాన్ = తానును, ప్రజయున్ = తనయొక్కప్రజలును, నొవ్వకయ = నొప్పిఁ జెందకయే, ప...నె - పగఱ = తనశత్రువులయొక్క, గాత్రములనె = దేహములనే, చీ...తి - చీకాకుపఱచు = కలఁకపడునట్లు చేయుచున్న, నృపతి = రాజు, డెందానన్ = ఱొమ్మున, చేయిడి=హస్తము నుంచుకొని, నిద్రవోవున్=సుఖముగా నిద్రించును. (ఇందుఁ జెప్పఁబడియున్నవిధముగా రాజు ప్రవర్తించెనేని యెందేనియు ఖేదమునొందక సుఖంబుల ననుభవించుచుండు ననుట.)

క. ఎచ్చోఁ గజఘోటక్రయ, తచ్చర్వణసుభటజీవి తద్విజసురవృ
జోచ్చనిజభోగములకగు, వెచ్చము వెచ్చంబు గాదు విత్తంబునకున్.

టీ. విత్తంబునకున్=రాజార్జించినధనమునకు, ఎచ్చోన్ = ఏకాలమందును, గ...లకున్-గజ = ఏనుంగులయొక్కయు, ఘోట = అశ్వములయొక్కయు, క్రయ = కొను

టకును, తచ్ఛర్వణ=వానిమేపుసకును, సుభటజీవిత = మంచిరాణువకు నిచ్చునట్టి జీతముల కును, ద్విజ = బ్రాహ్మణులయొక్కయు, సుర = దేవతలయొక్కయు, పూజా = పూజల కును, ఉచ్చనిజభోగములకున్ = ఉన్నతములైన తనయనుభవములకును, అగు = అగునటు వంటి, వెచ్చము = వ్యయము, వెచ్చంబుకాదు = వ్యయముకాదు. (పైని చెప్పఁబడిన వానివిషయమై వ్యయ మావశ్యముగాఁ జేయవలయుఁ గాన నివి దుర్వ్యయ మని తలంపరాదు.)

ఆ. ప్రతిన వలదు వైరి ◆ పట్టున నృపతికి
దండువెడలఁ దీఱ ◆ కుండఁ దీఱు
గాక యుండియుండి ◆ కాలాంతరమున నౌ
గార్యకాఁడొ యంక ◆ గాఁడొ నృపుఁడు. 263

టీ. నృపతికిన్ = రాజునకు, వైరిపట్టునన్ = పగతునిపట్టున, ప్రతిన = ప్రతిజ్ఞ, వలదు=ఎప్పటికిని కూడదు, దండువెడలన్=యుద్ధయాత్రకుఁబోయినను, తీఱకుండన్ = నిర్ణయించుకొన్న సమయమునకు ముగింపుకాకపోవును, తీఱున్ = ముగింపగును, కాక యుండియుండి = అప్పటికిఁ గాకుండకుండియుండి, కాలాంతరమునన్ = మఱియొక సమయమందు, ఔన్=అవును, నృపుఁడు=రాజైనవాఁడు, కార్యకాఁడో=కార్యపరుఁడో, యంకగాఁడో = సమరశీలుఁడో (అనఁగాఁ గానివ్వు చేతఁ గాల్పవచ్చునే యనుట.)

క. పోరానిపట్లఁబోడుచుట,వైరిబలము దిరుగ జయమొ స్వర్గమొ యగు నా
నారూపయంత్రతత్ప్రా, కారాదులపట్లఁ బ్రజనె ◆ కవియింపఁ దగున్.

టీ. రాజు, పోరానిపట్లన్ = శత్రువులుపైకవచ్చుటకు వనరులేకయున్న సమయ ములను, పొడుచుటన్ = పోరునఁ గొట్టుటచేత, వైరిబలము = శత్రుబలము, తిరుగన్ = ఏవంకఁబోవ నశక్యమై తెగించి తిరుగుబాటుకాఁగా, జయమొ= గెలుపైనను, స్వర్గ మొ= వీరస్వర్గమైనను, అగున్ = సిద్ధమగును, (అనఁగాఁ బోవలేక యిక్కట్టున నున్న శత్రు వులబలముకు జెనకరా దనుట.) నానారూపయంత్ర = పలువిధములగు నాయుధవిశేష ములపట్లను, తత్ = ఆ శత్రురాజులయొక్క, ప్రాకారాదిపట్లన్ = కోటలు మొదలగు వానియందును, ప్రజనె = తనబలమునె, కవియింపం దగున్=కవియునట్లుచేయవలయును గాని తాను బోఁగూడ దనుట.

చ. మనమున కొండు రెండుమఱు ◆ మంత్రములన్నరిపోవఁ జెప్పినం
జనపతు లాతనిం బిలువ ◆ సాగుదు రాగతి సారెఁ బిల్చున

చ్చనుపునకే ధనాది గొని ౯ సంగతిగానివి క్రొవ్వి చేయఁ జె
ప్పు నృపతి తద్బహిశ్చరితముం జరుచేఁ బరికింపఁగాఁ దగున్. 265

టీ. మనమునకున్ = రాజులయొక్క యుల్లమునకు, ఒండు రెండుమఱి = ఒకటి రెండుమాఱులు, మంత్రములన్ = ఆలోచనలను, సరిపోవన్ = సరిపడునట్లు, చెప్పినన్ = చెప్పినట్టాయెనా, జనపతులు = రాజులు, అతనిన్ = అట్లు మనమునకు సరిపడఁ జెప్పియున్నవానిని, పిలువసాగుదురు = పిలువసాగఁ బిలుతురు, ఆగతిన్ = ఆతీరునను, సారెఁ బిల్చు = మాటిమాటికిఁ బిలువనంపినట్టి, అచ్చంపునకే = అచ్చొరపుకే, ధనాది = రొక్కము మొదలగువానిని, గొని = వారివలన సంపాదించికొని, క్రొవ్వి = మదించి, సంగతిగానివి = అసంగతములయిన కొన్నిపనులను, చేయన్ = ఒనర్చుటకై, చెప్పున్ = నిర్ణయించును, (అట్లుగావున), నృపతి = రాజు, తత్ = ఆయాలోచన చెప్పువానియొక్క, బహిశ్చరితమున్ = వెల్లడపడిన, చరుచేన్ = వేగువానిచేత, పరికింపఁగాఁదగున్ = తెలిసికొన వలయును.

తా. రాజైనవాఁడు రెండుమూఁడు ఆలోచనలకే బేలుపోయి వాని నమ్మియుండక వీఁడు పరహితుఁడై యోజనలు చెప్పుచున్నవాఁడో, లేక తనకు హితబుద్ధిఁ జెప్పుచున్నాఁడో, యని వాని వెల్లడపడి నిజరులచేఁ దెలిసికొనవలయును.

క. గడివాఁడు చెడునెయేఁ దగుఁ
జెడఁజేయుట చెడఁడయేని ౯ చెల్మియు తగుఁ బై
గడివాఁ డేపని కగుఁ దన
గడివాఁ డరియైనఁ దనకె ౯ గడి కాపఁబడున్. 266

టీ. గడివాఁడు = తనపగవానిమానిసియై తనగడి సరిహద్దునయుండువాఁడు, చెడునెయేన్ = చెడునట్లుతోఁచినపక్షమున, చెడఁజేయుట = అట్లుపాడిచిచెఱుపుట, తగున్ = యుక్తము, చెడఁడయేని = చెడఁడని తోఁచినట్లాయెనా, చెల్మియు తగున్ = వానితో మైత్రియొనర్చుటయె మంచిది, తనగడివాఁడు = తనయొక్క యెల్లయందుఁ గావలియుండు వాఁడు, అరియైనన్ = తనకుశత్రువైనట్టాయెనా, పైగడివాఁడు = పరుసీమయొక్క గడి కాచువాఁడు, ఏపనికగున్ = ఏమికార్యమునకు వచ్చును, తనకె = తనకొఱకే, గడికాపఁ బడున్ = గడి రక్షింపఁబడును.

తే. రాష్ట్ర మెఱియించుకొనుము దుర్గములు తదవ
రోధ మగుపడ్డఁ బుట్టించెటిరిపూఢి నడపు

పరుషములు తద్రిపులరాయబారులెదుటఁ
బలుకకుము సంధి యొకవేళఁ వలసియుండు. 267

టీ. రాష్ట్రము = నీ శత్రురాష్ట్రమును, దుర్గములు = వారిదుర్గస్థానములను, ఎరియించుకొనుము = హరింపుము, పటపరోధము = వారిస్త్రీలు, ఒకపడ్డ౯ = దొరకిరేని, పుట్టింటిరూఢి౯ = ఆ స్త్రీలు పుట్టినింట నుండఁగా నేమిమర్యాద నడుచునో యట్టి మర్యాదను, నడపుము = జరగింపుము, త...రా౯-తద్రిపుల=ఆ శత్రువులయొక్క, రాయబారుల = సంధిమాటలాడువారియొక్క, ఎదుట౯ = ముందరను, పరుషములు = కఠిన వాక్యములు, పలుకకుము = వచింపకుము, ఒకవేళ౯ = ఒకసమయమునందు, సంధి = సమాధానము, వలసియుండు౯ = కావలసియుండును గాన పరుషము లాడఁగూడదని పూర్వముతో నన్వయము.

ఆ. అభిచారఘనగరాంబుదూషితరుజ్జ
రంతగాద్రిగహనదంతురోగ్ర
కీకటోర్వి మేరుగిరిసమార్థము వచ్చు
నేని చొరకు మంపు మిడుముకొనఁగ. 268

టీ. అభిచార = అభిచారక్రియలు చేయువారలచేత, ఘన-నిబిడమైయున్నట్టియు, గరాంబు = విషజలములచేతను, దూషిత = దుష్టమైనట్టియు, రుజ్జరంతర = వ్యాధిబహుళమైనట్టియు, అద్రి = కొండలచేతను, గహన = కాఱడవులచేతను, దంతుర = ప్రవేశింపనశక్యమైనట్టి, ఉగ్రకీకటోర్వి = ఘోరదుర్గములగు మ్లేచ్ఛులయొక్క భూములను, మేరుగిరి = హేమాద్రితో, సమ = తుల్యమైన, అర్థము=ద్రవ్యము, వచ్చునేని=లభించునట్లుండినను, చొరక = నీవు వెళ్లక, ఇడుముకొనఁగ౯ = ఆదేశముల నాక్రమించునట్లు, అంపుము = దళములను మాత్రము పంపుము.

క. రాణింపఁ బల్కి తనపని
జాణై కొనుఁ గొలుచు సంతసపుఁదఱిఁ బోలఁగుం
ద్రాణ చెడఁ గపటమానిసి
నాణె మెఱుఁగ బచ్చు గాఁగ నరపతికిఁ దగున్. 269

టీ. కపటమానిసి = కుత్సితుఁడైన మనుష్యుఁడు, రాణింప౯ = ఇంపుపుట్టునట్లుగా, పల్కి = మాటలాడి, జాణై = చతురుఁడై, తనపని౯ = స్వప్రయోజనమును, కొను౯ = కాఁజేసికొనును, సంతసపుఁదఱి౯ = దొర లుత్సాహవంతులై యున్నసమయంబునను, కొలుచు౯ = కొలువుఁజేయును, త్రాణచెడ౯ = దొర కించుక బలిమిదప్పి

దిగులొందఁగా, తొలఁగుక్ = దాఁటిపోవును, నాణెము = మంచిచెడ్డలను, ఎఱుగక్ = తాఁదెలిసికొనుటకు, బచ్చుగాఁగక్ = కోమటివానివలె నుండుట, నరపతికిక్ = ఱేనికి, తగుక్ = అమరియుండును.

సీ. తద్జ్ఞమండలిఁ గూర్చి ♦ ధాతువుల్ దెలిసి హే
మాదులఁ గొని ప్రకృత్యనుగుణాల్ప
జీవనాహృతులచేఁ ♦ జెలఁగి మహాబలో
ద్రేకంబు మర్దన ♦ రిత్తఁజేసి
స్నేహార్ద్రుఁ డగుచు న ♦ శేషంబుఁ బోషించి
నరవర్ణములతప్పునరణు లుడిపి
సతతద్విజప్రతిష్ఠాశాలి యై బలి
యించుపట్టులు బలియించి పలుచఁ
తే. జేయుపట్టులు పలుచఁగాఁ ♦ జేసి తేజ
మెసఁగ శోధన మఱవక ♦ యొసఁగవలయు
సాంగరాజ్య మొకెత్తుగ ♦ స్వాంగరాజ్య
మొక్కయెత్తుగ నృపతి యాయుష్యపరత. 270

అవ. కావ్యమునందు స్వాంగరాజ్యమును బాలించుభంగి సాంగరాజ్యమును రాజైనవాఁడు పరిపాలింపవలయునని రెండర్థములు వచ్చునట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.—

టీ. తత్ జ్ఞమండలిక్ = వైద్యులను, అభిజ్ఞులను, కూర్చి = కలయఁజేసి, ధాతువుల్ = సప్తధాతువులను, సువర్ణాదిజనకములైనధాతువులను, తెలిసి = ఎఱింగి, హేమాదులఁగొని = సువర్ణభస్మము మొదలగువానిఁ బుచ్చుకొని, ఆధాతువులయందుండు సువర్ణరజతాదులను స్వీకరించి, ప్ర...చేక్ - ప్రకృతి = తనశరీరప్రకృతికిని, ప్రజలకును, అనుగుణ = తగునట్లు, అల్పజీవన = మితమైనయన్నోదకములయొక్కయు, మితమైన ద్రవ్యముయొక్కయు, అహృతులచేక్ = పుచ్చుకొనుటచేత, చెలఁగి = ఒప్పి, మహాబలోద్రేకంబుక్ = వాయువుయొక్కప్రకోపమును, ప్రబలశత్రువుయొక్కయౌద్ధత్యమును, మర్దనక్ = అంగమర్దనచేతను, దండించుటచేతను, రిత్తఁజేసి = మట్టుపఱచి, స్నేహార్ద్రుఁడగుచు = అభ్యంజనమును, ప్రేమయుఁగలవాఁడై, అశేషంబులక్ = సకలావయవములను, సమస్తప్రజలను, పోషించి = పెంపొందఁజేసి, నరక్ = పలితమును, వర్ణములతప్పునరణులు = దేహమందలి యాస్థానముల వన్నెలు మాఱుటను, నరవర్ణములు = మనుష్యులయొక్క బ్రాహ్మణాదివర్ణములయొక్క, తప్పునరణులు = శాస్త్రవిరుద్ధాచారము

లను, ఉడిపి=తదుచితక్రియలచేతను మాన్పి, సతతద్విజప్రతిష్ఠాశాలియై = ఎల్లప్పుడుఁబలు వరుసలకును, బ్రాహ్మణులకును దార్ఢ్యప్రతిష్ఠలను సంపాదించుటచే నొప్పుచున్నవాఁడై, బలిమిఁబుంచుపట్టులు బలియించి = హస్తముష్ట్యాదులను, దుర్గములను బలియఁజేసి, పలుచఁ జేయుపట్టులు బలుచఁగాఁజేసి = ఉదరాదులను, మధ్యదేశమునందలి యడవులను బలు చఁగాఁజేసి, తేజమెసఁగన్ = ఇంద్రియప్రతాపము లభివృద్ధియగునట్లు, శోధనన్ = వస్తిశోధనను, నగరశోధనను, మఱవక = విస్మృతిచెందక, నృపతి = రాజు, ఆయుష్య పరతన్ = ఆయుర్వృద్ధియందాసక్తుఁడౌటచేతను, స్వాంగరాజ్యము = తనశరీరము, ఒక్కయెత్తుగన్ = ఒకవంతుగాను, సాంగరాజ్యము = సప్తాంగములతోడిరాజ్యము, ఒక్క యెత్తుగన్ = ఒకవంతుగాను, ఎసఁగపలయున్ = పెంపొందవలయును.

సీ. సౌఖశాయనిక భి । షక్పూర్వకము కాల్య
    వేళఁ గార్తాంతిక । ద్విజులగోష్ఠి
జాము వోవ నమాత్య । సామంతపూర్వకం
    బర్థార్జనస్థ కా । యస్థగోష్ఠి
దినమధ్యమమున మ । ర్దనమల్లపూర్వకం
    బగుసూనసూపక్రి । యజ్ఞులగోష్ఠి
యపరాహ్ణమున దేవ । తార్చనపూర్వకం
    బార్యధర్మాధికృ । తవ్రతులగోష్ఠి
తే. భుక్తిమీఁద విమోషక । పూర్వకము పు
    రాణకవిగోష్ఠి చారపూ । ర్వము సంజ
    జాముగాయకగోష్ఠి ని । శను సుషుప్తి
    పూర్వకము వేశ్యసీగోష్ఠి । పొసఁగుఁ బతికి. 271

టీ. పతికిన్ = రాజునకు, కాల్యవేళన్ = ప్రభాతసమయమునందు, 'ప్రత్యూషో హర్ముఖంకల్య' యని యమరము. సౌ...ము- సౌఖశాయనిక = సుఖశయనమాయని యడుగువారును, 'భృగ్వాదీనుగృహ్ణాంతుసౌఖశాయనికాన్నృషీ' ననిరఘువంశమునందుఁ గవిపుంగవుఁడైన కాళిదాసునిప్రయోగ మున్నది. భిషక్ = వైద్యులును, పూర్వకము = మొదలుగా, కార్తాంతికద్విజులగోష్ఠి = జ్యోతిశ్శాస్త్రవిదులైన విప్రులయొక్క సంబం ధమును, జాముపోవన్ = జాముప్రొద్దెక్కిన వెనుకను, అ...బు-అమాత్య - మంత్రులును, సామంత = అమరగాండ్రును, పూర్వకంబు = మొదలుగా, అ...ష్ఠి-అర్థార్జనస్థ = ద్రవ్యార్జనాధికారమునం దుండువారలయొక్కయు, కాయస్థ = కరణాలయొక్కయు,

గోష్ఠి = సంబంధమును, దినమధ్యమమునన్ = మధ్యాహ్న సమయమునందు, మ...ఋ-మర్దన = అంగమర్దనముఁజేయునట్టి, మల్ల = జెట్టివాండ్రు, పూర్వకంబుగన్ = లోనుగా, సూ...ష్ఠి-సూద = వంటకమువండువారియొక్కయు, సూపకృత్ = పప్పుకూరలువండు వారలయొక్కయు, మృగయు = వేటఁజంపిన మాంసముదెచ్చి యిచ్చునట్టి వేటకాండ్ర యొక్కయు, గోష్ఠి = సాంగత్యమును, అపరాహ్ణమునన్ = పగటితృతీయభాగము నందు, దేవతార్చనాపూర్వకంబు = దేవపూజ మొదలుగా, ఆర్య=పూజ్యులయొక్కయు, ధర్మాధికృత్ = ధర్మాధికారులయొక్కయు, యముల = జ్ఞానము నుపదేశించుచున్న వారలయొక్కయు, గోష్ఠి = సఖ్యము, భుక్తిదానన్ = భోజనముఁజేసినపిమ్మటను విదూషకపూర్వకంబు = వినోదకథలు మొదలుగా, పు...షి - పుర = పౌరజనుల యొక్కయు, కవి = కవీశ్వరులయొక్కయు, గోష్ఠి = సఖ్యము, సాయాహ్నము = సాయం కాలమునందు, చారపూర్వకము = చారులు మొదలుగా, గాయక గోష్ఠి = పాఠకుల యొక్కగోష్ఠియును, నిశన్ = రాత్రియందు, సుప్తిపూర్వకము = నిద్రవోవుట మొదలుగా, ప్రేయసీగోష్ఠి = తనప్రియురాలిగోష్ఠియును పొసఁగున్ = ఒప్పును.

క. హితులు హితాహితులు సదా
హితులును నై రాజునెడల నిటు త్రివిధమునన్
బతి నరుచరు లుందురు
తతమున్ మఱి వారిఁ దెల్పెదన్ విను మనఘా. 272

టీ. ఈపద్యార్థము గురువాక్యమున స్పష్టమగుటవలన దీనికి టీక వ్రాయ లేదు.

చ. హితులు భిషగ్గ్రహజ్ఞబుధబృందకవీంద్రపురోహితు, ల్హితా
హితులు ధనార్జనాదినృపకృత్యనియుక్తులు, వెండి కేవలా
హితులు దశావశార్పితసమృద్ధరమాభరణేచ్ఛు, లౌట నా
హితమును నట్లు కాఁ జతురవృత్తిఁ జరించుట నీతి తెలిసిన్. 273

టీ. భి...ల్ భిషక్ = వైద్యులును, గ్రహజ్ఞ=జ్యోతిషికులును, బుధబృంద = విద్వత్సమూహమును, కవీంద్ర = కవివరులును, పురోహితుల్ = పురోహితులును, హితులు = ఇష్టులు ధ...లు-ధనార్జనాది = ద్రవ్యముపోగుచేయుట మొదలగు, నృప కృత్య = రాజకార్యములయందును, నియుక్తులు=అధ్యక్షులుగా నియమింపఁబడినవారలు, హితాహితులు = హితులుగా నహితులుగా నుందురు. వెండి=మఱియు, దశావశార్పిత = ఆయాదశావశముచేత నగరికీయఁబడినట్టి, సమృద్ధరమాభరణేచ్ఛులు = సమగ్రమైన లక్ష్మైశ్వర్యములను సమయభేదములయందు మరలఁ బొందవలయు నని కాచియుండు

వారలు, కేవలాహితులు=కేవలశత్రువులు, జొలన్ = [illegible]గుటవలన, అహితమును=వారి పట్లతాఁజేసినహితమును, అట్లగాన్ = [illegible], చతురవృత్తిన్ = నైపుణి చేత, చరించుట = వర్తించుట, ఉసిరన్ = రాజునకు, సిరి = [illegible].

ఆ. పాత్రభూతు లెవ్వఁ [illegible] యతఁ డడుగ
[illegible] నొకఁడు*చెప్ప [illegible] మునుపుగఁ
బనసపండ్లు [illegible] పరిగ [illegible] గన
[illegible] 274

[illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] [illegible], [illegible] = [illegible] [illegible] = పూర్వమే *[illegible] [illegible] = [illegible] దిగినచందముగా, [illegible] = [illegible] ముగాఁ [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = ఆసత్పాత్ర [illegible] = [illegible].

* 'చెప్పనముఁదే మునుపు =' రాజు నీకు సత్కారము చేయుచున్నాఁడని అతఁడొకఁ డెవ్వఁడును చెప్పక మునుపే - ఇచ్చి ఆశ్చర్య [illegible] [illegible] వే. టీ. అసందిగ్ధము.

'పనస...రిగన్ = ఉన్నట్లే ఉండ [illegible] పనసచెట్టునిండ పనసపండ్లే దిగఁబడిన ట్లెట్లుండునో ఆవిధము గాను. అభూతోపమ' [illegible].

పనసపండ్లు [illegible] పనస (చెట్టు) పిందెలు పుట్టుట యని సూర్య రాయాంధ్రము—"దిగుట To come forth as fruit from the bud" బ్రౌను.

పనస వనస్పతి. అనఁగా పూఁత లేకయే కాయలు కాయుచెట్టు, మేడివంటిది. కావున ఫలోత్పత్తిరీతిని [illegible] నాడను. ఉన్నట్లుండి చెట్టు ఆపాదమస్తకము పిందెలుపుట్టి కూర్చుండును.

పనస తటాలున సమృద్ధిగా ఫలించి ఆశ్చర్యము కలిగించునట్లు రాజు టటాలున సమృద్ధిగా సత్కరించి ఆశ్చర్యమును కొలుపువాడని యర్థము. చక్కనిపోలిక.

'పనసపండ్లు దిగినపరిగన్' అనుదానికి అర్థము చెప్పుటలో—'పనసపండ్లే దిగఁబడిన ట్లెట్లుండునో ఆవిధముగాను' అని యర్థముచేయుట యును, అది 'అభూతోపమ' యనుటయును సరి కాదు.

క. పితృదేవక్రియలనువిధిఁ, బిత్రృక్రియలెసూక్ష్మలగుటఁ బిత్రృభక్తుఁడవై
శ్రుతిశీలతపశ్శాంతా, చ్యుతభక్తులకొసఁగి పసుపు మున్నతగతికిన్.

టీ. పితృ = పితృదేవతలయొక్కయు, దేవ=దేవతలయొక్కయు, క్రియలన్ = కర్మములయందు, విధిన్ = విధిశాస్త్రముచేతను, పిత్రృక్రియలె = పితృప్రీతికరములైన కర్మములె, సూక్ష్మలగుటన్=బుద్ధిమంతులచే విచారింపఁదగిన యతిశయము గలవి యగుట చేత, పిత్రృభక్తుఁడవై = నీవును బిత్రృభక్తి గలవాఁడవై, శ్రుతిశీలతపశ్శాంతాచ్యుతభక్తులకున్ = శాస్త్రాధ్యయనముచేతను మంచినడకలచేతను తపస్సుచేతను శాంతులై యచ్యుతునిభక్తిఁ గలిగియున్న వారలను, ఒసంగి = యభీష్టవస్తువుల నిచ్చి, ఉన్నతగతికిన్ = పితృలనూర్ధ్వలోకములకు, పసుప్రుము = పంపుము.

క. దానము ద్విజరక్షణమును
జ్ఞానము నిజరక్షణముఁగ శరణముఁ జొరు మెం
తే నారాయణు 'రాజ్యాం
తే నరకం ధ్రువ' మటంట వీఱునె యొంటన్. 276

టీ. (బ్రాహ్మణసంరక్షణము రాజధర్మ మగుటంజేసి) దానము = తాఁజేయునట్టి దానములు, ద్విజరక్షణమును = బ్రాహ్మణసంరక్షణమొక్క వసిగా, జ్ఞానము = శ్రీపతిసర్వోత్కృష్టుఁ డనియు నీ సమస్తజీవులు నతనికి దాసభూతు లనియు నెఱుంగుట, నిజరక్షణముగన్ = తనరక్షణార్థమనియును, (తెలిసి), ఎంతేన్ = మిక్కిలి, నారాయణున్ = శ్రీమన్నారాయణుని, శరణముఁజొరుము=తెన్నఁగా శరణువేఁడుము, రాజ్యాంతే నరకా ధ్రువ మటంట=రాజునకు రాజ్యాంతమునందు నరకము నిశ్చయ మను లోకోక్తి గలదు గావున నది, ఒంటన్ = మఱియొక్కదానివలన, వీఱునె=తొలఁగునా (తొలఁగ దనుట.)

తే. ఆలు పతిభక్తి స్త్రీపుంస పాళి వావి
యతి వశిత్వము దిగుజాతు లగ్రజాతి
ననుసరించుట హితవృత్తి నధిపునికి
భృత్యుఁ డొదవుట నృప దండ భీతిఁ జుమ్ము. 277

టీ. నృప = ఓయిరాజా! ఆలు = భార్య, పతిభక్తి = భర్తవిషయమైన పూజ్యానురాగమును, స్త్రీ...శి-స్త్రీపుంస = స్త్రీపురుషులయొక్క, పాళి = పజ్క్తి, వావి = వరుసలను, యతి = జడదారి, వశిత్వము = ఇంద్రియనిగ్రహమును, దిగు జాతులు=తక్కువజాతివారు, అగ్రజాతిన్ = మొదటిజాతివారిని, అనుసరించుట =భక్తి యుక్తులై యనుసరించియుండుటయు, అధిపునికిన్ = ఏలెడువానికార్యమునకు

హితవృత్తిక్ = మంచినడతగలవాఁడై, భృత్యుఁడు = బంటు, ఒదవుట = ఉపయోగపడుటయును, దండభీతిఁజుమ్మ = దండభయముచేతఁజుమీ. (ఇట్లుండుటంజేసి రాజులకు యుక్తదండ మవశ్యకర్తవ్య మనుట.)

ఆ. చంపి ధార్మికుండు, సతిఁ బొంది మఱి బ్రహ్మ
చారి, బొంకి సత్యశాలి, యార
గించి సదుపవాసి, కేడించి శూరుఁడు,
చింది ధనియు, నగు విచిత్రసరణి 278

టీ. చంపి = దుష్టులను మర్దించి, ధార్మికుఁడు = ధర్మాత్ముఁడును, సతిక్ = తన ధర్మపత్నిని, పొంది = ఋతుకాలములయందుఁ గలసి, బ్రహ్మచారియు = బ్రహ్మచర్యము సల్పువాఁడును, బొంకి = పరులకు మేలు గలుగునట్లు దబ్బఱలాడి, సత్యశాలి = యథార్థవాది, అరగించి, (ఆవేళయందు భుజించక) 'సాయంప్రాతర్ద్విజాతీనాం' మనువిధి ననుసరించి యిరుపూటలు మాత్రము భోజనముచేసి, సదుపవాసి = ఆహారరహితుఁడును, కేడించి = గురుజనాదులతో వారియనుమతిని సంప్రాప్త మగుయుద్ధమునుండి విముఖుఁడై చాలించి, శూరుఁడు = వీరుఁడును, చింది = సత్పాత్రమందు మెండుగ వ్యయముచేసి, ధనియున్ = ధనికుఁడును, విచిత్రసరణిక్ = అద్భుతరీతిని, అగుక్ = అవును. (కావున ధర్మసూక్ష్మము తెలిసి నడవవలయు ననుట).

తా. దుష్టుల నుక్కడంచువాఁడు ధర్మాత్ముఁ డనియును; ఋతుకాలములయందు మాత్రము భార్యాసంగమము చేయువాఁడు బ్రహ్మచారి యనియును; పరులకు మేలు కల్గునిమిత్తే మబద్ధములాడువాఁడు సత్యవంతుఁ డనియు; దినమున రెండుమాఱులు భోజనము చేయువాఁడు సదోపవాసి యనియును; పెద్దలయనుమతిచే శత్రువును జయింపకనే యుద్ధమునుండి మఱలినవాఁడు శూరుఁ డనియును; ధనమును సద్వినియోగ మొనర్చువాఁడు ధనికుఁ డనియును భావము.

ఆ. ప్రణిధి స్వపురగృహియు భాషావిదుఁడు ప్రణి
ధ్యంతరావిదుండు నగుసతంబు
లింగమాత్రకృతుఁడు లిప్యధికద్రవ్య
దానధనియుఁ గాక తఱియెఁ జొరఁడు. 279

టీ. ప్రణిధి = వేగువాఁడు, 'ప్రణిధిః ప్రార్థనే చరే' యని యమరము. స్వపురగృహియు = తనపట్టణమునందుఁ గాఁపుర ముండువాఁడును, భాషావిదుఁడు = నానాభాషలు దెలిసినవాఁడును, ప్రణిధ్యంతరావిదుండు = దేశాంతరపువేగరులను దెలిసిన

వాఁడును, లింగమాత్రకృశుఁడు = ఏచిహ్నమును లేనివాఁడును, లి...యు - లిప్సా = తాఁగోరినంతకంటెఁ, అధికద్రవ్య = అధికద్రవ్యమును, 'వాంఛాలిప్సామనోరథః' యని యమరము. దానక = దొరయిచ్చుటచేత, ధనియు = ధనవంతుఁడును, కాక = కాని వాఁడై, తలఁయఁజొరఁడు = ఆవృత్తికిఁ బ్రవేశింపఁడు.

క. తనుభృశదమనజసుకృతము
ధనదత్తినె కొనఁగవలయుఁ దత్తత్పృతుకమ
ర్దనమజ్జనభోజనశ
యన వసన ప్రసవ సహాయ తపోతం బలికెన్. 280

టీ. త...ము - తను = శరీరమును భృశ = మిక్కిలి, దమన = ఉపవాసాదులుండి శోషింపఁజేయుటచేత సంపాదించునట్టి, సుకృతము = పుణ్యము, ధనదున్ = రాజునకు, ధనదత్తినె = ద్రవ్యము నమితముగా నిచ్చుటచేతనే, కొనఁగవలయున్ = గ్రహింపవలయును, త...కన్ - తత్తత్పృతుక = ఆయాకాలములందు ననుకూలములైన, మర్దన = అంగమర్దనము, మజ్జన = స్నానము, భోజన = భోజనము, శయన = పైపూఁతయు, వసన = వస్త్రము, ప్రసవ = పుష్పము, సహాయ = వీనియొక్క సేవతో నుండి కొనవలయు నని పూర్వపద్యముతో నన్వయము.

క. నానావిధపాడబముల
నాను [1]నృపాహారం మెపుడు నపరాహ్ణమునం
గాని మఱి [2]శుద్ధగోష్ఠము
గానితమి నభుక్తి యెపుడుఁ గడుఁ బథ్య మగున్. 281

టీ. నృపాహారము = రాజులుభోజనము చేయు వట్టిమనము మొదలగునవి, ఎపుడున్ = ఏకాలమందును, నా...లన్ - నానావిధ = నానావిధములు తెలియఁగునట్టైన, పాడబములన్ = రుచులతోడను, అనున్ = తినుచుండును, అపరాహ్ణమునం గాని = అపరాహ్ణమునందే కాని, మఱి = పిమ్మటను, శుద్ధగోష్ఠము = గర్భగోళశుద్ధి, కానితమిన్ = కానుండునట్టి త్వరచేత, భుక్తి=భోజనము, ఎపుడు=ఏసమయమందును, కడున్ = మిగులను, పథ్యము = హితము, అగున్ = ఔను. (ఎపుడునుగాదనుట. అనఁగా నపరాహ్ణమునందు భోజనము చేసినట్టాయె నా శరీరమునకు సౌకర్యకరముగా నుండు ననుట.)

క. వినువర్గ సమత నృపుఁడు
న్నను ధర్మాంశంబె హెచ్చె నా పెఱ మడి కై
త్తిననీరును దెగి యఁలరా
జనపుమడికి నెక్కినట్లు చను మువమందన్. 282

1. ఉపాహార మని డి. పి. కా. 2. శుద్ధగోష్ఠతఁ, గానితమిన్ భుక్తి ...

టీ. నృపుఁడు = రాజు, వర్గసమత = ధర్మార్థకామము లనియెడు త్రివర్గసంపద యందు సమత్వముతో, ఉన్నక్ = ఉండఁగా, ధర్మాంశంబె = అందు ధర్మమమాత్రము, హెచ్చెనా = అతిశయించెనా, పెఱమడికిక్ = మిగిలినమళ్లకు, ఎత్తిన = కట్టఁబడిన, నీరును = ఉదకమును, తెగి = గండిచేసికొని, రాజనపుమడికిక్ = వరిపైరుకయ్యకు, ఎక్కినట్లు = పాఱినచందముగా, ముదమందక్ = సంతోషించుట, చనుక్ = తగును.

క. వెలయించునట్టి యొకమణి
వెలుఁగాశం గొనుము ధరణి వెండి సువేషో
జ్జ్వలతకు వలదే వాసర
ముల మణులవిభూషణములు భూపతి దాల్పన్. 233

టీ. వెలయించునట్టి = నిర్దోషమై వెలుగునట్టి ఒకమణిక్ = ఒకజాతిరత్నములలో చేరరత్నమునైననొక్కటిని, వెలుఁగాశక్ = కాంతియందుఁగల యపేక్షచేతను, కొనుము = విడువక ధరియింపుము, వెండి = ఇంతియేగాక, ధరణిక్ = భూమియందు, భూపతి = రాజు, సువేషోజ్జ్వలతకుక్ - సువేష = మంచివేషముయొక్క, ఉజ్జ్వలతకుక్ = ప్రకాశించుటకు, వాసరములక్ = దినవారములయందును తాల్పక్, ధరియించుకొనుటకు, మణులవిభూషణములు - మణుల = రత్నములచే జెక్కఁబడిన, విభూషణములు = సొమ్ములు, వలదే = వలదా, యవశ్యముగ ధరియింపవలెనని చెప్పుట (అనఁగా నేజాతి యందైనను సుగుణమైనరత్నమొకటి ప్రకాశార్థమై నిరంతరము ధరియింపవలయు ననియు, మఱియు నేఁడు వారాలలోఁ గ్రమముగ నాయావారాధిపతులైన గ్రహములకుఁ జెప్పఁబడిన రత్నములసొమ్ముల నాయాదినములయందు దలంకరించుకొనవలయు ననియు భావము.)

క. చేయునది రాజ్య మఁట యఘు
మే యవధిగ నీఁగువార మే మనఁ జన దా
మ్నాయంబు నశక్యాను
ష్ఠేయముఁ జెప్పదు స్వశక్తిఁ జేయఁగఁ జెప్పున్. 234

టీ. చేయునది = చేయుచుండునది, రాజ్యమఁట = ప్రభుత్వమఁట, అఘము = ఈ పాపమును, ఏయవధిగక్ = ఎన్నాళ్లకు, ఏము = మేము, నీఁగువారము = పోఁగొట్టుకొనఁ గలవారము, అనఁజనదు = అని తలంపఁగూడదు, ఆమ్నాయంబును = వేదమును, స్వశక్తిక్ = శక్త్యనుసారముగా, చేయఁగక్ = చేయవలయునని, చెప్పుక్ = విధించునుగాని, అశక్య = అసాధ్యముగాని, అనుష్ఠేయముక్ = కృత్యమును, చెప్పదు = విధింపదు, (అనఁగా శక్త్యనుగుణముగ ధర్మమాచరించి యధర్మపరిహార మొనర్చినఁ బాపము లంటవనుట.)

వ. మను దండధరాదులు విశేషించి దోషం బెఱింగి దండించియు ధర్మ
పరు లనంబరగిరి ప్రజాపరిపాలనంబు పనిగాఁ బ్రజానాథుండు [1]బహు
ముఖంబులం బుట్టింపం బుట్టి విరాట్సమ్రాట్ప్రభృతి వేదోదితశబ్ద
వాచ్యుండై దేవసదృశుం డగుమూర్ధాభిషిక్తుఁడు సోఁకోర్చియిలకు
నగునలజళ్లు తీర్చినం గాక జన్మంబు సఫలం బగునె కేవలేంద్రియప్రీతి
బందీకృత పరకళత్రపథికపరిషత్ప్రహరణప్రాప్తవిత్తమ్ములఁ బాటచ్చర
ప్రభులకు జరుగదే యింత లాంపట్య మేమి పని యని యవనియెడ
నవనవై ముఖ్యంబు చెల్ల దెట్లనినఁ దొల్లి కృతయుగంబునఁ గృతవీర్య
నందనుం డగుసహస్రబాహుం డాత్మీయదోస్స్తంభసంభృత యగు
నీవిశ్వంభర నేద్వీపంబున నేనాఁట నేపీట నేత్రోవ నేక్రేవ నేవేళ
నెవ్వఁ డేమి సేయం దలంచు నప్పు డందందు నసి ముసల చాపాది
శస్త్రాస్త్రధారియై తోఁచి యాజ్ఞయిడు నట్లాజ్ఞయిడ నంతిమం బగు
నీయుగంబున యాగానుసారంబుగా మితసారం బగు రాజలోకంబున
కు శక్యంబు గాదుగదా యొక్క రాజలోకంబున కన నేల యిక్కాలం
బునం దలిభూసురులకు నక్కాలంబునం దలి భూమిదివిజులకుఁ గలశక్తి
యున్నదె యొక్క బాడబుండు కడలిసీకుగ్రుక్కఁగొనియె నొక్కవిప్రుం
డు స్రష్టసృష్టికిఁ బ్రతిస్రష్ట యయ్యె నొక్కబ్రాహ్మణుండు బ్రహ్మదం
డంబున బ్రహ్మాస్త్రంబు వారించె నట్టియనుష్ఠానంబు మాకు లేదెం
దేమి ప్రయోజనం బని శక్త్యనుష్ఠానంబు వీరికి విడువవచ్చునే వీ
రితరుల కుపాసనీయులు గాక పోయిరె కావున సావధానుండవై శక్తి
కొలఁది శ్రుతదృష్టంబు లుపేక్షింపక రక్షణశిక్షణంబు లాచరించుచు
నశక్యంబున కార్తశరణాగతరక్షకుం డగుపుండరీకాక్షు మీఁద భారం
బిడి యనహంకృతిఁ బ్రవర్తిల్ల నెల్ల సంసిద్ధులు కరస్థంబు లగు నది
యట్లుండె నట్లయిన పట్టబద్ధుం డగు రాజు ధర్మంబునంద దృష్టి యిడి
నడపవలయు వరుణవైశ్రవణ వాయువైశ్వానర వాసవాదుల జన్మం
బులను బహుభవారబ్ధక్రియాలబ్ధంబుల భూర్భువస్స్వర్గాదులగునిజ్జ
గంబులును ధర్మప్రతిష్ఠితంబులు కావునఁ దదాచరణచణుండవై ఋ
ణత్రయంబును నీఁగి సమానులం దుత్తమశ్లోకుండవై రాజ్యపరిపాల

1. బాహులం బుట్టింప.

నంబు సేయు మని యభిషిక్తుం జేసె నిది మదీయభక్తప్రభావం బని యంబుజాలయ కానతిచ్చె. 285

టీ. మనుదండధరాదులు = మనువు యముఁడు మొదలగువారు, విశేషించి దోషం బెఱింగి దండించిరియె = మిగులదోషంబులఁ దెలిసి శిక్షించిరియె, ధర్మపరులనంబరగిరి = ధర్మాసక్తచిత్తు లని సుతికెక్కిరి, ప్రజానాథుండు = చతురాననుండు, ప్రజాపాలనంబు పనిగాన్ = ప్రజాసంరక్షణార్థముగా, బహుముఖంబులన్ = ఇంద్రాదిదిక్పాలకులయం శంబులందు, పుట్టింపన్ = జననమొందింపఁగా, పుట్టి = జనించి, వి...డువి-విరాట్ = విరాట్టు, సమ్రాట్ = సమ్రాట్టు, ప్రభృతి = మొదలగు, పేర = ప్రాఁజదువులయందు, ఉదిత = చెప్పఁబడిన, శబ్ద = వాచకపదములకు, వాచ్యుండై = అభిధేయుండై, దేవసదృ శుండగు=దేవతలతోసరియగు, మూర్ధాభిషిక్తుండు=రాజు, సోఁకోర్చి=కష్టమును సహించి, ఇలకున్ = భూమికి, అగు = కలుగుచున్న, అలజళ్లు = ఉపద్రవములను, తీర్చినంగాక = నివారింపఁజేయకగాని, జన్మంబు = పుట్టుక, సఫలంబగునె = సార్థకమగునా, కే...తి - కేవల=ముఖ్యముగా, ఇంద్రియ = కర్మేంద్రియములయొక్క ప్రీతి=తృప్తి, బ...లన్ - బందీకృత = చెఱసాలలోనుంచఁబడియున్న, పర = ఇతరులయొక్క, కళత్ర = స్త్రీల చేతను, పథిక = తెరువరులయొక్క, పరిషత్ = సమూహమును, ప్రహరణ = కొట్టుట చేతను, ప్రాప్త = లభించినటువంటి, విత్తములన్ = ధనములచేతను, పాటచ్చరప్రభు లకున్ = దొంగదొరలకును, జనిగదె = కాలము గడచలేదా, ఇంతలాంపట్యమేమిపని యని = ఇంతటియాయాసమెందులకని, అవనియెడన్ = భూమిపట్ల, అ...బు - అవన= రక్షించుటయందు, వైముఖ్యంబు = విముఖభావము, చెల్లదు = కూడదు, ఎట్లనినన్ = ఏలాగంటివా, తొల్లి = పూర్వకాలమందు, కృతయుగంబునన్ = కృతయుగమందు, కృతవీర్యనందనుండగు = కృతవీర్యునిపుత్త్రుండైన, సహస్రబాహుండు = సహస్రబాహుఁ డనువాఁడు, ఆ...త - అగు - ఆత్మీయదోస్తంభ = తనభుజములచేతను, సంభృతయగు = భరింపఁబడినదైయున్న, ఈవిశ్వంభరన్ = ఈభూమిని, ఏదీవిపంబునన్ = ఏదీవియందు, ఏనాఁటన్ = ఏదినమందు, ఏవీటన్ = ఏపట్టణమందు, ఏత్రోవన్ = ఏమార్గమం దును, ఏక్రేవన్ = ఏకార్యమందును, ఏవేళన్ = ఏసమయమందును, ఎవ్వఁడు = ఎట్టి వాఁడు, ఏమిసేయం దలంచున్ = ఏమియొనర్చుటకుఁ జింతించుచుండునో, అప్పుడు అందందు = అప్పుడె వానినంతయును నెఱింగి యక్కడక్కడ, అ...రి ఐ - అసిముసల చాపాది = కత్తి, రోఁకలి, విల్లు లోనుగాఁగల, శస్త్రాస్త్రధారియై = శస్త్రాస్త్రములధరిం చినవాఁడై, తోఁచి = కనఁబడి, ఆజ్ఞయిడున్ = దండించును, అట్లాజ్ఞయిడన్ = అలాగుదండించుటకు, అంటిమంబగు = కడపటిదైన, ఈయుగంబునన్ = ఈకలియుగ

ముందు, యాగానుసారంబుగాఁ = యజ్ఞములకుఁదగినట్లు, మితసారంబగు = స్వల్ప బలముగల, రాజలోకంబునకుఁ = నృపవర్గమునకు, శక్యంబుగాదుగదా, ఒక్కరాజ లోకంబునకుఁ = ఒకక్షత్త్రియజనమునకు, అననేల = చెప్పనేమిటికి, ఇక్కాలంబు నందలి = ఇప్పుడున్నటువంటి, భూసురులను = బ్రాహ్మణులకు, అక్కాలంబు నందలి = అప్పుడున్నటువంటి, భూమిదివిజులకుఁ = భూసురులకును, కలశక్తి - కల = కలిగి యున్న, శక్తి = నిగ్రహసామర్థ్యము, ఉన్నదె = కలదా, ఒక్కఁడు = అగస్త్యుఁ డనునొక పుడమివేల్పు, కడలినీరు = సముద్రోదక మంతయును, గ్రుక్కఁగొనియెఁ = పుక్కిలియందిమిడ్చెను, ఒక్కనిప్పుంటు = విశ్వామిత్త్రుఁడనునొకద్విజుఁడు, స్రష్ట సృష్టికిఁ = బ్రహ్మసృష్టికి, ప్రతిస్రష్ట యయ్యెఁ = ప్రతిసృష్టి చేయువాఁడాయెను, ఒక్కబ్రాహ్మణుండు వసిష్ఠుం డని మతి కెక్కిన యొకమునివర్యుండు, బ్రహ్మదండంబునఁ = బ్రహ్మదండముచేత, బ్రహ్మాస్త్రంబుఁ = చతురాననాస్త్రమును వారించెఁ = మట్టుపఱి చెను, ఇట్టియనుష్ఠానంబు = ఇట్టి యట్టి తపశ్చర్య, మానదె = లేదా = మానఁబడదు, ఎందేమి ప్రయోజనం బని = చేసియుండేమికార్యమని, వీరికిఁ = ఈద్విజులకు, శక్త్య నుష్ఠానంబు = యథాశక్తి నాచరించుట, విడువఁదగునె = త్యజింపఁదగునా వీరు = ఈబ్రాహ్మణులు ఇతరులకుఁ = క్షత్త్రియాదులకు, ఉపాసింపఁదగినవారు గాక పోయిరే = పూజ్యులుగాక యున్నారా, కావునఁ = ఇట్లగుటవలన, సావధానుండవై = జాగ్రత్త గలవాఁడవై, శక్తికొలఁదిఁ = సామర్థ్యానుగుణముగా, శ్రుత = వినఁబడినవానిని దృష్టం బులు = చూడఁబడినవానిని, ఉపేక్షింపక = శ్రద్ధవిడువక, రక్షణశిక్షణంబులు = శిష్ట సంరక్షణదుష్టశిక్షణంబులను, ఆచరించుచుఁ = చేయుచును, అశక్యంబునకుఁ = నీను నలవిగాని కార్యవిషయమై ఆర్తశరణాగత రక్షుండగు = దీనజనసంరక్షణబద్ధదీక్షుండగు, పుండరీకాక్షుమీఁదఁ = శ్రీమన్నారాయణునిమీఁద, భారంబిడి = బరువుంచి, అన హంకృతిన్ = అహంకారరాహిత్యముచే, ప్రవర్తిల్లఁ = సంచరింపఁగా, ఎల్లసంసిద్ధులు = సకలకార్యసిద్ధులును, కరస్థంబులగుఁ = చేతిలోనుండునవి యగును, అదియట్లుండె = అదియటులుండనిమ్ము, పట్టమైన = అభిషిక్తమైన, పట్టబద్ధుండగు = పట్టముగట్టఁబడిన, రాజు = ప్రభువు, ధర్మంబునందు = ధర్మమునందే, దృష్టియుంచి = దృష్టినుంచి, నడుపవలయున్ = ప్రవర్తింపవలయును, వ...లు - వరుణవైశ్రవణ వాయువైశ్వానర వాసవాదుల = వరుణ కుబేరానిలధనంజయేంద్రాదులయొక్క, జన్మంబులును = ఉత్పత్తులును, బ...ల - బహుభవారబ్ధ = అనేకజన్మములయందారంభింపఁబడిన, క్రియా = యాగాదిక్రియల చేతను, లబ్ధంబుల = పొందఁబడిన, భూర్భువస్స్వర్గాదులగు, ఇజ్జగంబులును = ఈలోక ములును, ధర్మప్రతిష్ఠితంబులుకావునఁ = ధర్మమునందుండుటవలన, తదాచరణమునం

దవై = దాని నాచరించుటయం దుదక్షుండవై, ఋణత్రయంబును = ఋషిదేవపితృ ఋణములను, వీఁగి = తీర్చి, సమానులందున్ = నీతోడివారలలో, ఉత్తమశ్లోకుండవై = కీర్తికరుండవై, రాజ్యపరిపాలనంబు = ప్రజాపరిపాలనంబు, చేయు మని = ఒనర్పు మని, అభిషిక్తుఁ జేసెన్ = పట్టాభిషిక్తుఁ గావించెను, ఇది = నాచేతఁ జెప్పఁబడినయీసంగతి, మదీయభక్తప్రభావం బని = నాభక్తునిప్రభావ మని; అంబుజాలయకున్ = లక్ష్మీదేవికి, అనలిచ్చెన్ = తెలియునట్లు సెలవిచ్చెను.

శా. దుగ్ధాంభోధిమహాగృహోత్సుక ! సుధాంధోబృందచూడామణీ
రుగ్ధారాశబలీకృతాంఘ్రియుగ ! కారుణ్యాంబుసింధూభవ
ద్దృగ్ధామా ! ధృతమంథ ! సింధురవరార్తిక్షేపిదోశ్చక్ర శ్రీ
ముగ్ధాలాపరసాదరా ! కృతపలాన్మూర్ఛస్వనోద్యద్దరా ! 286

టీ. దు...క-దుగ్ధాంభోధి = పాలసముద్రమనియెడు, మహాగృహ = గొప్ప మందిరమందు, ఉత్సుక = ఆసక్తుఁడవైనస్వామీ, సుధాంధోబృంద=వేల్పులగుంపులయొక్క, చూడామణీ = శిరోరత్నములయొక్క, రుగ్ధారా = కాంతిపరంపరచేతను, శబలీకృత = శబళవర్ణముగాఁ జేయఁబడిన, అంఘ్రియుగ = పాదయుగళముగలవాఁడా, కా...మా - కారుణ్యాంబు = దయారస మను నీటికి, సింధూభవత్ = సముద్రమగుచున్న, దృక్ = చూపులకు, ధామా = ఉనికిపట్టైనవాఁడా, ధృ...గ-సిం...క్ర-ధృత = మోయఁబడిన, మంథ = కవ్వపుఁగొండగలవాఁడా, సింధురవర = గజేంద్రునియొక్క, ఆర్తి = ఖేదమును, క్షేపి = పోఁగొట్టుచున్నటువంటి, దోః = భుజమందలి, చక్ర = చక్రాయుధము గలస్వామీ, శ్రీ...రా - శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క, ముగ్ధాలాప = ముద్దుపలుకుల యందును, రస = శృంగారాదిరసములయందును, ఆదరా = ఆదరముగలయోస్వామీ, కృ...రా-కృత = చేయఁబడిన, పలాత్ = రక్కసులయొక్క, మూర్ఛ = మూర్ఛగల, స్వన = ధ్వనిచేతను, ఉద్యత్ = విజృంభించుచున్న, దరా = శంఖముగల యోస్వామీ యని యాశ్వాసాంతమున భగవత్ప్రార్థన.

క. కరధృతదరారివితరణ
పరిపాలిత తొండమాన్నృపాలక ! పునరు
త్తరిత నరనష్టబాలక !
శరణాగతసేవధీ! భుజంగాశరథీ ! 287

టీ. క...క - కరధృత = హస్తముచేతధరింపఁబడిన, దరారి = శంఖచక్రముయొక్క, వితరణ = ఇచ్చుటచేత, పరిపాలిత = రక్షింపఁబడిన, తొండమాన్నృపాలక=తొండమాన్ చక్రవర్తి యను రాజు గలవాఁడా, (తొండమాన్ చక్రవర్తికి శంఖ

చక్రము లిచ్చె ననుట ప్రసిద్ధము), పు...క-పునరుత్తరిత=మరలఁ బ్రతికింపఁబడఁగ, నర = విజయునికి, నప్తృ = మనుమఁడైన, బాలక = చిన్నవాఁడుగలవాఁడా. శ...ధీ - శర ణాగత = శరణుఁబొందినవారికి, సేవధీ = నిధియైన యోస్వామీ, భు...ధీ-భుజంగాశ = గరుత్మంతునిచేత, రథీ = రథముగలస్వామీ.

మత్తకోకిల. కుండలిద్విషదుగ్రకేతన ! గోత్రభిద్ద్రుమహారిదో
శ్చండిమోత్పులకీకృతాంగక ! సత్య ! దౌత్యకురూక్తవా
క్పండితత్వయశోనిధీకృత ! పాండవేయ ! కపర్దికో
దండఖండన ? పాటవాంచదు దారదారసమాగమా ! 289

టీ. కుం...న-కుండలి = సర్పములకు, ద్విషత్ = శత్రువైన గరుత్మంతుఁడే, ఉగ్ర=భయంకరమైన, కేతన = ధ్వజముగాఁగలవాఁడా, గో...త్స-గోత్రభిత్ = దేవేం ద్రునియొక్క, ద్రుమ=వృక్షమును, హారి = హరించినటువంటి, దోః = భుజములయొక్క, చండిమ = అతికోపముచేతను, ఉత్పులకీకృత = పులకాంకురయుక్తముగాఁ జేయఁబడిన, అంగక = అవయవములుగల, సత్య = సత్యభామగలవాఁడా, దౌ...య-దౌత్య = దూత భావముచేతను, కురు = కౌరవులవిషయమందు, ఉక్త = పలుకఁబడిన, వాక్ = మాటల యందు, పండితత్వ = పాండిత్యముచేతను, యశోనిధీకృత = కీర్తిమంతులుగాఁ జేయఁ బడిన, పాండవేయ = పాండుకుమారులుగలస్వామీ, క...మా-కపర్ది = శివునియొక్క, కోదండ = వింటియొక్క, ఖండన=విఱుచుటయందలి, పాటవ = నేర్పుచేత, అంచత్= ఒప్పుచున్నటువంటి, ఉదార = గొప్పదియైన, దారసమాగమా = సీతాసంయోగము గల స్వామీ.

మ.ఇది సింహాచలదంభకేసరిపదాభీష్టార్చనాపుణ్యల
బ్ధదురుట్టంకణ పొట్టునూరివిజయస్తంభోపలోట్టంకితాం
కదృఢేష్టాతిక కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞాప్తకృత్యాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసచయంబు నాలవది హృద్యంబై మహిం బొల్పుగున్.

టీ. ఇది, సిం...దస్-సింహాచల = సింహాద్రియందలి, దంభకేసరి = మాయానృ సింహుఁడైనస్వామియొక్క, పద = పాదములయొక్క, అభీష్ట = ఇష్టములైన, అర్చ నా = పూజలచేతనైనట్టి, పుణ్య=సుకృతముచేత, లబ్ధ = పొందఁబడినటువంటి, దురుట్టం కణ=ప్రయత్నముచేనాటఁబడినటువంటి, పొట్టునూరి = పొట్టునూరియందలి, విజయస్తం భోపల = ఱాతిజయస్తంభమందు, ఉట్టంకిత = వ్రాయఁబడినటువంటియు, అంక = బిరుదై

నటువంటియు, దృఢ = శాశ్వతమైనటువంటి, ఇష్టాక్షర=అభిమతవర్ణములు గల్గిన, కృష్ణ రాయనృపసంజ్ఞ = కృష్ణరాయధరణీకాంతుండనియెడు పేరుగల్గిన, అస్మత్ = నాచేత, కృత = రచియింపఁబడిన, ఆముక్తమాల్యదన్ = ఆముక్తమాల్యద యను ప్రబంధమందు, నాలవది=నాలవదియైన, ఆశ్వాసవరంబు=శ్రేష్ఠమైనయాశ్వాసము, హృద్యంబై = సకల కవిజనమనోహరంబై, మహిన్ = భూమియందు, పొల్పగున్ = ప్రసిద్ధ మౌను.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనాసమాసాదితాఖండసాహితీధురీణుండు నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశిరాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యద వ్యాఖ్యానంబునందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు.

ఆ ము క్త మా ల్య ద

స వ్యా ఖ్యా న ము.

పం చ మా శ్వా స ము

క. శ్రీనీలా జాంబవతీ
మానసతామరసవిహారమాణమిళిందా !
భానదుదయకళిందా !
నానాంఘ్రిశిరోక్ష ! శేషనగహర్యక్షా ! 1

టీ. శ్రీ...దా - శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్కయు, నీళా = నీళాదేవియొక్కయు, జాంబవతీ = జాంబవతీదేవియొక్కయు, మానస = మనస్సులనియెడు, తామరస=తామర పూవులయందు, విహరమాణ = విహరించుచున్న, మిళిందా = భృంగమా, భా... దా - భా=శరీరకాంతి యనియెడు, నదీ=యమునానదియొక్క, ఉదయ = ఉత్పత్తికి, కళిందా = కళిందమను పేరుగల పర్వతమా, (కాళిందీనది కాంతివంటి శరీరకాంతిగల వాఁడనుట.), నా...క్ష - నానా = అపరిమితములైన, అంఘ్రి = పాదములును, శిరః= శిరములును, అక్ష = కన్నులును గలవాఁడా, (ఇది పురుషసూక్తప్రశస్తము.), శే... క్షా-శేషనగ=శేషాచలమందు, హర్యక్షా=సింహమా, అని స్వామికి విశేషణములు.

వ. అవధరింపు మవ్విష్ణుచిత్తుండు. 2

టీ. అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, అవ్విష్ణుచిత్తుం డనుకర్తృపదము ముందటి పద్యమున కన్వయింపఁగలదు.

మహాస్రగ్ధర.

ఒకనాఁ డామ్రాంకురౌఘుంబురు కుసుమ కుడుంగోదరక్షోణిఁ దల్ప
ప్రకరం బై కాంతఁ చే ముగ్ధబతులఁబదరిపైఁ ప్రౌఢి వాటించినిట్టా
ర్పకదోట్టం డస్సి వీరాయిత మఱి మఱి తారెట్ల మున్నట్లయానా
యికలం గందర్పుఁడోటంబెడఁగి తఱిమివీఁపేసి నానంటులోఁటన్. 3

టీ. ఒకనాఁడు = ఒక్కదినమందు, (ఇచ్చట సప్తమికిఁ బ్రథమ.), ఆమ్రాంకుర = మామిడిచిగుళ్లయొక్క, ఓఘంబు = సమూహము, ఊరు = గొప్పలగు, కుసుమకుడుంగ = పూవులపొదలయొక్క, ఉదర = అంతఃప్రదేశములయందలి, క్షోణిన్ = భూమియందు, తల్పప్రకరంబై - తల్ప = సెజ్జలయొక్క, ప్రకరంబై = పరంపరయై, కాంక్షచేన్ = కోరికచేత, మున్ = ప్రథమమునందు, పతులన్ = తమనాయకులను, పవరి = రజ్జులాడి, పైఁబ్రౌఢి = ఉపరతిని, పాటించి = ఉపక్రమించి, నిట్టూర్పు = ఉచ్ఛ్వాసము, ఎకదొట్టన్ = ఉద్గతముకాఁగా, డస్సి = ఆయాసపడి, వీరాయితము = ఆయుపరతిని, అఱి = ఉడిగి, మఱి = పిమ్మట, తారు = తాము, (ఆనాయికలనుట.), మున్ను = ఉపరతికిఁ బూర్వమందు, ఎట్లు = ఏవిధమో, అట్లయ్యెన్ = ఆవిధముగానేయగుట, (మరలఁ గ్రిందైరనుట.), నాయికలన్ = స్త్రీలను, కందర్పుఁడు = మన్మథుఁడు, ఓటంబు = ఓడిపోవుటను, ఎఱిఁగి = తెలిసి, తఱిమి = వెంబడించి, వీఁపేసె నాన్ = వీఁపునఁగొట్టెనో యనఁగా, అంటు = అంటుకొన్న, తోఁటన్ = ఉద్యానమునందు, (ఈపద్యమునందు ఆమ్రాంకురౌఘం బనునది కర్తృపదము, అంటు అను ధాతువుతోడ నన్వయింపఁదగినది. మఱియుం విష్ణుచిత్తుం డను కర్తృపదముతో నన్వయింపఁదగిన క్రియాపదము పై పద్యమం దున్నది.

తా. మామిడి చిగుళ్ల శయ్యలయందు స్త్రీపురుషులు చేరి యుపరతమందుఁ బురుషుల నోడించునట్లు నాయికలు సంకల్పించి తాము పురుషులపైఁ జేరి యుపరతి సల్పుచు నాయాసమువలన రొప్పుచు నుపరతిఁ జాలించి పూర్వము తా మెట్లు క్రిందై యుండిరో యట్లే మరలఁ బురుషులకుఁ గ్రిందైరి. కావున, నా సం దెఱింగి మన్మథుఁడు స్త్రీలు ఉపరతి చాలించి మోడినందులకుఁ గుఱుతుగా నోడినవారిని వీఁపునఁ గొట్టుట ప్రసిద్ధ మగుటవలన వారిని వీఁపునఁ గొట్టఁగా నైన గాయములో యను నట్లు మున్ను శయ్యగాఁ బఱచికొన్న యాచిగుళ్లే చెమ్మటలుగల స్త్రీలవీఁపున నంటుకొని యుండెను. ఇట్టివనమం దొక్కనాఁడు విష్ణుచిత్తుఁడు, అని వెనుకపద్యముతో నన్వయము.

ఉ. వింగడ మైన యొక్కవనవీథిఁ గనుంగొనె నీడ సున్నపుం
రంగుటరంగు పచ్చలయరంగయి పో వెలిదమ్మిబావికిం
జెంగట నుల్లసిల్లు తులసీవనసీమ శుభాంగి నొక్కబా
లం గురువిందకందళదళప్రతిమాంఘ్రికరోదరాధరన్. 4

టీ. వింగడము = విశాలము, ఐన, ఒక్కవనవీథిన్ = ఒకశృంగారవనశ్రేణియందు, సున్నపుసంగుటరంగు = సున్నపురంగు గల తెల్లనితిన్నె, నీడన్ = వనచ్ఛాయ

చేత, పచ్చలయరంగయిపోన్ = మరకతమయవేదిక యగుచుండఁగా, వెలిదమ్మిబావి కిన్ = తెల్లదామరపూవులుగలబావికి, చెంగటన్ = సమీపమందు, ఉల్లసిల్లు = ప్రకాశించుచున్న, తులసీవనసీమన్ = తులసీవనప్రదేశమందు, శుభాంగికన్ - శుభ = శుభలక్షణయుక్తములగు, అంగికన్ = అవయవములు గలిగినట్టియు, కు...రన్ - కురువింద = కురువింద మను పేరుగల యొకజాతి కెంపులయొక్క, సీ. 'సలలిత మత్తకోకిలలోచనద్యుతిఁ దనరారుఁ గురువింద మనెడుకెంపు' అని రత్నశాస్త్రము. కందళ = మొలకలయొక్క, దళ = చెక్కలతోడ, ప్రతిమ = సరియైన, అంఘ్రికరోదర = పాదతలహస్తతలములును, అధరన్ = మోవియుఁగల, ఒక్కబాలన్ = ఒకబాలికను, కనుంగొనెన్ = విష్ణుచిత్తుఁడు చూచెను.

తా. విష్ణుచిత్తుఁడు శృంగారవనవీథిలో నీడలు దేఱెడు తెల్లని సున్నపురంగుగల యరఁగు చెట్టుల నీడలచేత మరకత మయమైనట్లు కనఁబడు చుండఁగా దాని సమీపమునందలి తెల్లదామరకొలని చెంగట నొక్క తులసీవనమందు శుభలక్షణ లక్షితురాలగు నొకస్త్రీ శిశువును జూచెను.

చ. కనుఁగొని విస్మయంబొదవఁగాఁ గదియం జని సౌకుమార్యమున్
దనురుచియున్ సులక్షణవితానముఁ దేజముఁ జెల్వుఁ గొంత సే
పనిమిషదృష్టిఁ జూచి యహహా యనపత్యున కమ్ముకుందుఁడే
తనయఁగ నాకు నీశిశువుఁ దాఁ గృప సేసె నటంచు హృష్టుఁడై. 5

టీ. కనుఁగొని = చూచి, విస్మయంబొదవఁగాన్ = ఆశ్చర్యమంకురింపఁగా, కదియంజని=సమీపించిపోయి, సౌకుమార్యమున్ = సుకుమారత్వమును, తనురుచియున్ = దేహకాంతియును, సు...మున్-సులక్షణ = శుభలక్షణములయొక్క, వితానమున్ = సమూహమును, తేజమున్ = తేజస్సును, చెల్వున్ = సౌందర్యమును, కొంతసేపు = కించిత్కాలము, అనిమిషదృష్టిన్ = ఱెప్పపాటులేనిచూపుచేత, చూచి = వీక్షించి, అహహా=ఆశ్చర్యము, అమ్ముకుందుఁడే = ఆవిష్ణుదేవుఁడే, అనపత్యునకున్ = సంతానము లేనివాఁడనగు నాకు, తనయఁగన్ = కూఁతుఁగా, ఈశిశువున్ = ఈబిడ్డను, తాన్ = తాను(విష్ణువనుట,) కృపసేసెన్ = దయచేసెను, అటంచున్=అనుకొని, హృష్టుఁడై = హర్షముగలవాఁడై.

తా. సుగమము.

క. కొనిపోయి ధర్మగేహిని
కనురక్తి నొసంగఁ గొంగి యాయమయును శేఁ

పు నిజస్తన్యంబులచేఁ
బెనిచె న్గోమొప్ప నిట్లు పెరుఁగఁ గ్రమమునన్. 6

టీ. కానిపోయి = ఆ శిశువును ఓసికొనిపోయి, ధర్మగేహినికిన్ = తనభార్యకున్, అనురక్తిన్ = అనురాగముతో, ఒసంగన్=ఇయ్యఁగా, పొంగి = సంతోషించి, ఆయమ యును = ఆమెయు,చే...చేన్-చేఁపు = పొంగివచ్చుచున్న, నిజస్తన్యంబులచేన్-నిజ = స్వకీయములగు, స్తన్యంబులచేన్ = చనుఁబాలచేతను, గోము = గారాము, ఒప్పన్ = పొందికయగునట్లు, పెనిచెన్ =సాఁకెను, ఇట్లుపెరుఁగన్ = ఈవిధమున బెరుఁగుచుండఁగా, క్రమమునన్ = క్రమక్రమముగా నని ముందటి పద్యమున కన్వయము.

సీ. వాతెఱ తొంటికై వడి మాటలాడదు
కుటిలవృత్తి వహించెఁ గుంతలంబు
లక్షులు సిరులు రా నఱమాడ్కిఁ గనుఁగొనె
నాడించె బొమగొని యాననంబు
చనుఁగొమ లైగయవక్షముపేఁటఁ గడకొత్తెఁ
బాణిపాదము లెఱ్ఱవాఱఁ దొడఁగె
సారెకు మధ్యంబు దారిద్ర్యములచెప్పె
లోచొచ్చి కిటులొఁగఁజొచ్చె మేను

తే. వట్టిగాంభీర్య మొక్కఁడు వెట్టుకొనియె
నాభి నానాఁటి కీగతి నాఁటిపొంకు
చవుకయైనట్టి యిచ్చటఁ జనదు నిలువ
ననుచు జాతినకరణి బాల్యంబు జాఱె. 7

టీ. వాతెఱ = అధరోష్ఠము, తొంటికైవడిన్ = పూర్వమువలె, మాటలాడదు= సంభాషింపదు, (యౌవన ప్రాదుర్భావము కాఁగానే రాజసము హెచ్చె ననుట.), కుంతలంబులు = కలవెండ్రుకలు, కుటిలవృత్తిన్ =కుటిలవ్యాపారమును, వహించెన్ = ధరియించెను, (పూర్వమువలె సాధారణముగ నుండక కౌటిల్యమును దాల్చె నని యర్థము, వంకర లాయె నని భావము.), అక్షులు = కన్నులు, సిరులు రాన్ = సంపదలు దమకు రాఁగానే, అఱచూడ్కి = సగముచూపు చేత, కనుఁగొనెన్ = చూచెను. (చిన్ననాఁటి వలెఁ జూడ దని యర్థము, యౌవనాతిశయముచేత రక్త శ్వేత నీలవర్ణములు గలిగి తెలుఁగెక్కి విలాసములు గలిగె నని భావము.), ఆననంబు = ముఖము, బొమగొని = కనుబొమముడివైచి, ఆడించెన్ = కదలించెను. (పరిహాసమునకు బొమలాడించె నని యర్థాంతరము. మొగము చిట్లించుకొనె నని యర్థము. జవ్వనమునఁ గనుబొమలతు

గాంతి యెక్కె నని భావము.), చనుఁగొమల్ = స్తనాంకురములు, నెగయన్ = ఎగయఁగా, వక్షము = ఱొమ్ము, ఉపేక్షన్ = ఒప్పరికించుటచేత, కడకొత్తెన్ = అవలఁద్రోఁచెను (స్తనములనిరెండు వక్షస్థలాంతరములుగలుగఁగానే తన్నుపేక్షించి చేర నీయక మూలకుఁ ద్రోఁచె నని యర్థము. జవ్వనమందుఁ జన్నులు చెన్నుమీఱె నని భావము.), పాణిపాద ములు = కరపాదములు, ఎఱ్ఱవాఱుడొడఁగెన్ = కినుకచేత నరుణవర్ణము వహించెను, (యౌవనము రాఁగానే కాలుసేతులు మిగులఁ దొగరుజిగి యెక్కె నని భావము.), సారెకున్ = మాటిమాటికి, మధ్యంబు = నడుము, దారిద్ర్యములు = తనలేములే, చెప్పెన్ = ఉచ్చరించెను. (తన లేమియే తెలుపుచుగాని పిన్ననాఁటివలెఁ గలిమిఁ దెలుపదని యర్థము, నడుము సన్నమయ్యె నని భావము.), మేను = శరీరము, ఱొచ్చోర్వక = మునుపటివలె మాలిన్యమునోర్వక, ఇటు = ఈప్రకారముగా, లోఁగఁజొచ్చెన్ = సంకోచింప నారంభించెను, (సందడి కోర్వదని యర్థము, నాగరకము హెచ్చయ్యెనని భావ ము.), నాభి = పొక్కిలి, పట్టిగాంభీర్యమొక్కఁడు = ప్రయోజనములేనియొక్క గంభీరతను, పెట్టుకొనియెన్ = ఉంచుకొనెను. (తొల్లింటియట్లు గాక బెట్టుగా నుండె నని యర్థము. మిక్కిలి లోఁతాయె నని భావము.), నానాఁటికిన్ = నాఁడునాఁటికి ఈగతిన్ = ఈవిధముచేత, నాఁటిపొందు = అలనాఁటి స్నేహము, చవుకయైనట్టి = ఎల్లిదమైనట్టి, ఇచ్చటన్ = ఈయమశరీరమందు, నిలువఁజనదు = ఉండఁగూడదు అనుచున్ = ఇట్లని, జాఱవిడకరణిన్ = వదలిపోయినట్టుగా, బాల్యంబు = పసితనము జాఱెన్ = తొలఁగిపోయెను.

శా. హేమాభాంగవిభాధరారుణిమవక్త్రేందుప్రభాశ్రీలఁ ద
ద్భామారత్నము వొందదయ్యె మును దత్తద్వర్ణయుక్తాఖ్యలన్
శ్యామాత్వం బళిగర్వధూర్వహకచచ్ఛాయాచ్ఛటం గాంచె నో
గా మున్నుర్వి శిఖిప్రధాన మనువాక్యం బెమ్మెయిం దప్పునే.

టీ. తద్భామారత్నము = ఆకన్యారత్నము, మును = మొదలును, హే...లన్ హేమాభాంగవిభా - హేమ = బంగారుయొక్క, ఆభా = కాంతివంటికాంతిగల అంగ = మేనియొక్క, విభా = పచ్చనికాంతియొక్కయు, అధరారుణిమ - అధర = వాతెఱయొక్క, అరుణిమ = ఎఱ్ఱనికాంతియొక్కయు, వక్త్రేందుప్రభా-వక్త్ర = నెమ్మొగముయొక్క, ఇందుప్రభా = చంద్రకాంతియొక్కయు, శ్రీలన్ = సంపదలచే తత్తద్వర్ణయుక్తాఖ్యలన్ - తత్తత్ = ఆయా, వర్ణ = పీతరక్తాదులగు వర్ణములకు, యుక్త తగినట్టి, ఆఖ్యలన్ = నామధేయములను, పొందదయ్యెన్ = పొందనియదియయ్యె అ...టన్ - అళిగర్వధూర్వహ - అళి = తుమ్మెదలయొక్క, గర్వ = గర్వముయొక్క

భూరి = భారమును, వహ = వహించిన, కచ = కొప్పుడియొక్క, ఛాయా = నీలకాం తులయొక్క, ఛటన్ = సముదాయముచేత, శ్యామాత్వంబు=శ్యామలవర్ణము గలిగిన దనుటను, ('శ్యామా యౌవనమధ్యస్థా' యని యునికిం జేసి యౌవన మధ్యస్థభావము ననుట) కాంచెన్ = పొందెను, ఔఁగా = యుక్తమేకదా, మున్ను = పూర్వమందు, ఉర్విన్ = భూమియందు, శిరః ప్రధాన మను = శిరస్సే ప్రధాన మనియెడు, వాక్యంబు= మాట, 'సర్వస్య గాత్రస్య శిరః ప్రధాన' మ్మనియెడు వాక్యము. ఎమ్మెయిన్ = ఏరీతిచే నైనను, తప్పునే = తప్పునా, తప్ప దనుట.

తా. ఆకన్యక శరీరము బంగారువన్నెగలిగి యున్నదానివలన నొందె, అధరోష్ఠ మెఱ్ఱఁగానుండినదానివలన నొందె, నెమ్మోము చందురువన్నెగలిగి యుండినదానివలన నొందె, తత్తద్వర్ణానుసరణముగా హేమాంగి, బింబోష్ఠి, చంద్రముఖి యనియెడు నిట్టి నామములు వహింపఁ జేఁటులతో దీటగు నల్లని తలవెండ్రుకలకాంతి కనుగుణముగ శ్యామ యనునామము వహించెను. శ్యామ యన యౌవనమధ్యస్థురా లనియును సర్వశరీర మందు శిరమె ప్రధాన మగుటచేత నా శిరఃకాంతియే ప్రధానముగా నాపేరు వచ్చె ననియును భావము.

క. ఆయతభుజైకచక్రుం
డాయదుపతి దొమ్మిఁ గెలువఁ బోఁ గదరు మరుని కా
లాయసచక్రపరంపర
లో యన నుంగరపుఁగురులు ౘ యువతికి నమరున్. 9

టీ. ఆ...డు-ఆయత = నిడుదయగు, భుజ = భుజమందు, ఏక = ఒక్కటైన, చక్రుండు = సుదర్శనచక్రముగల, ఆయదుపతిన్ =ఆప్రసిద్ధుఁడగు శ్రీకృష్ణుని, దొమ్మిన్= క్రందుకయ్యము చేతను, గెలువన్ = జయించుటకొఱకు, ఆ...లో - ఉదరు = విక్రమించుచున్న, మరుని = స్మరునియొక్క, కాలాయసచక్రపరంపరలో-కాల = నల్లనైన, ఆయస = ఉక్కుతోఁ జేయఁబడిన, చక్ర = చక్రములయొక్క, పరంపరలో = సమూహములో, అనన్ = అనునట్లు, ఉంగరపుఁగురులు = కుటిలకుంతలములు, యువతికిన్ = ఆయువిదకు, అమరున్ = ఒప్పును.

తా. ఈ గోదాదేవి శ్రీకృష్ణుని మోహింపఁగలదియై యున్నదిగావున నొక్క చక్రము మాత్రము గలిగిన యా శ్రీకృష్ణుని గెలుచుటకై యుద్యోగించిన మన్మథుని యుక్కుచక్రముల గుంపులో యన్న ట్లాయువతియొక్క యుంగరములుగాఁ బ్రకాశించుచున్న తలవెండ్రుక లొప్పును.

తే. సకలసీమంతినీలోకకసమతిశాయి
భాగ్యవర్ణావళులు వ్రాసెఁ ౘ బద్మగర్భుఁ

డనఁగఁ గర్పూరతిలక రజోవదాత
ఫాలమునఁ గుంతలశ్రేణి పడఁతి కమరు. 10

టీ. పడఁతికిన్ = ఆ స్త్రీకి, పద్మగర్భుఁడు = బ్రహ్మదేవుఁడు, స...లు-సకల = సమస్తమైన, సీమంతినీ = స్త్రీలయొక్క, లోక = జనసములను, సమతిశాయి = మిక్కిలి యతిశయించుచున్న, భాగ్య = భాగ్యముగల, వర్ణ = అక్షరములయొక్క ఆవళులు = పఙ్క్తులను, వ్రాసె ననఁగన్ = లిఖియించెనోయనునట్లు, కర్పూరతిలక = కపురంపుఁదిలకముయొక్క, రజః = పరాగముచేత, అవదాత = ధవళవర్ణముగల, ఫాలమునన్ = నెన్నుదుటియందు, కుంతలశ్రేణి = ముంగురులగుంపు, అమరున్ = ప్రకాశించును.

తా. కర్పూరతిలకముయొక్క పరాగముచేతఁ దెల్లనైన లలాటమందు నల్లని ముంగురు లోలయు చుండఁగా నీ యమ యెల్ల పల్లవాధరలకంటె నధికతమభాగ్యము గలది యగు నని బమ్మిచూలి వ్రాసిన శుభాక్షరములవలె నుండెను. వస్తూత్ప్రేక్ష.

శా. సైరంధ్రుల్ వయి కెత్తి కజ్జలముఁ బక్ష్మశ్రేణికం దీర్ప వా
లారుంగన్నులమీఁదఁ జూచుతఱిఁ ఫాలాంచచ్చతుర్థీనిశా
స్ఫారేందుం గనె వక్త్ర మక్కనుటఁగా పర్వేందుఁ డాత్మప్రభా
చోరుం డుండఁగఁ దన్నుఁ దద్గతవిభాచోరంబనున్ లోకముల్. 11

టీ. వక్త్రము = ముఖము, సైరంధ్రులు = అలంకరించెడు స్త్రీలు, వయికెత్తి = పైకెయెత్తి, కజ్జలమున్ = కాటుకను, పక్ష్మశ్రేణికన్ = తొంగలిఱెప్పలయందు, తీర్పన్ = దిద్దుచుండఁగా, వాలారుంగన్నులన్ = నెఱిసోగలగు నేత్రములచేత, మీఁదన్ = ఊర్ధ్వభాగమందు, చూచుతఱిన్ = వీక్షించునప్పుడు, ఫాల = లలాట మనియెడు, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, చతుర్థీనిశా = చవితినాఁటిరాత్రియందు, స్ఫారేందున్-స్ఫార = ప్రకాశించుచున్న, ఇందున్ = చందురుని, కనెన్ = చూచెను అక్కనుటగా = ఆచూచుటచేతనేకదా, పర్వేందుఁడు = పున్నమనాఁటి చందమామ, ఆత్మప్రభాచోరుండు - ఆత్మ = తనయొక్క (ముఖముయొక్క యనుట.), ప్రభా = కాంతులయొక్క, చోరుండు = ముచ్చు, ఉండఁగన్ = కానవచ్చుచుండఁగా, తన్నున్ = ముఖము ననుట, లోకములు = జనములు, తద్గతవిభాచోరంబనున్ - తత్ = ఆచంద్రుని, గత = పొందిన, విభా = కాంతియొక్క, చోరంబనున్ = దొంగయనును.

తా. సైరంధ్రులు ముఖమును బైకెత్తి ఱెప్పలయందుఁ గాటుక పెట్టుచుండఁగా విశాలము లగు నేత్రములచేత స్వభావముగాఁ బైని జూచునప్పుడు లలాట మనియెడు చవితినాఁటి చంద్రుఁడు గనఁబడుటం జేసి యా దోషమున నీ మొగముఁ జూచిన

వారెల్ల ముఖకాంతి దొంగిలిన పూర్ణచంద్రుఁ డటుండఁగా నీ కొమ్మెమోగమే చంద్రుని కాంతిని దొంగలించిన దని వచింతురు. ఇందువలనఁ గాంతిచే ముఖచంద్రుల కభేద మని భావము.

చ. కనుఁగవఁ దన్నుఁ గెల్వఁగ మృగం బలసూదున కిందు రేఁతు నే
నని రుచిదక్కఁ దత్పరిమళాఢ్యత లేమి నతండు గొంకఁ గా
నినుపఁ జన న్మృగం దనదునెత్తుటఁ బొట్టిడుకొంట కాక వా
సనక యన న్మొగం బమరుఁజామకు ఫాలము పచ్చికస్తురిన్. 12

టీ. మొగంబు = ముఖము, కనుఁగవన్ = నేత్రద్వయముచేత, తన్నున్ = మృగము ననుట, గెల్వఁగన్ = జయింపఁగా, మృగంబు = ఇఱ్ఱి, అలసూదునకున్ = ఆవిరోధమునకు, నేను = మృగమనుట, ఇందున్ = చంద్రుని, రేఁతున్ = ప్రేరేఁపుదును, అని = అనుచు, రుచిదక్కన్ = కాంతిదప్పి, తత్పరిమళాఢ్యత-తత్ = అముఖమందలి, పరిమళ = పరిమళమువంటిపరిమళముచేత, ఆఢ్యత = చాలియుండుట, లేమిన్ = లేకుండుటచేత, అతండు = ఆచంద్రుఁడు, గొంకన్ = సంకోచింపఁగా, తాన్ = ఆ మృగము, నినుపన్ = నింపుటకు, (నిండించుటకనుట.), చనన్ = పోవఁగా, ..గన్ = చలముచేత, తనదు = ఆమృగముయొక్క, నెత్తుటన్ = రక్తముచేత, బొట్టిడుకొంట కాక = తిలకము పెట్టుకొనుటేకాని, వాసనక = వాసనకా, అనన్ = అనునట్లుగా, ఫాలముపచ్చికస్తురిన్-ఫాలము = లలాటముయొక్క, పచ్చికస్తురిన్ = ఆర్ద్రకస్తూరిచేత, చామకున్ = అశ్యామకు, ..మరున్ = ఒప్పును.

తా. అశ్యామయొక్క ముఖము లలాటమందలి కస్తూరితిలకముచేతఁ బ్రకాశించుచుండఁగా, నాముఖము తనయందలి కన్నుదోయిచేత నిఱ్ఱిని జయింపఁగా నాపగఁ దీర్చికొనుటకుఁ జంద్రునితోఁ గలిసికొని యామొగమును గెల్చుటకు నతనిఁ దోడు రమ్మన, ముఖమునకువలెఁ దనకును గాంతియున్నదే కాక, పరిమళము లేమిం జేసి యతఁడు సంశయించుచుండఁగా నామృగ మనఁగా గస్తూరీ మృగ మగును గావున నది పరిమళమును నతనికొసంగఁ బూనుకొనఁగా నిదియంతయు సహింపక యా మొగము మృగము నెత్తుటిచేతఁ దిలక ముంచుకొనెనేకాక వాసనకొఱకుఁ గాదు. మఱియు సమస్తపరిళములు ముఖమందుఁ గలిగి యున్నవి.

తే. కడిఁది విలు చేఁది గుఱికీలుకఱచి నిలుపు
మరుని కువలయశరము కంపములఁబోలుఁ
దార కడకంటికై సారెసారె చేరిచేరి
వేగ మగుడ సలజ్జదృగ్విభ్రమములు. 13

టీ. తార = కనుగ్రుడ్డు, కడకంటికై = నేత్రాంతమువఱకు, సారెఁ=మాటిమాటికి, చేరిచేరి=ప్రవేశించిప్రవేశించి, వేగ మగుడఁగ = శీఘ్రముగా మరలుచుండఁగా, సలజ్జదృగ్విభ్రమములు-సలజ్జ = సిగ్గుతోఁగూడిన, దృక్ = చూపులయొక్క, విభ్రమములు = విలాసములు, (ఇది కర్తృపదము.), కడిఁదివిలు-కడిఁది=బలువగు, విలు=ధనుస్సును, చేఁది= ఆకర్షించి, గుఱికిన్ = లక్ష్యసిద్ధికొఱకు, (ఇచ్చటఁ జతుర్థికి షష్ఠి), కోలకఱచి = పండ్లు బిగియబట్టుకొని, ని...లన్ పోలున్-నిలుపు = నిల్వఁబట్టిన, మరుని = మన్మథునియొక్క, కువలయశరము=కలువతూపుయొక్క, కంపములఁబోలున్=చలనములను బోలును.

తా. ఆ నెలఁత మెఱుఁగెక్కిన కడకంటిచూపులు మన్మథుఁడు పెద్దవిలు పూని తివిచి గుఱికుదురునంతకు నల్లెత్రాటికి ధనుర్దండమునకు నడుమఁ జలింపించుచున్న కలువబాణములవలె నుండెను.

తే. నవ వయస్సీధుమదముచే ♦ శ్రవణకూప
ములఁ బడెడు శంక నలువ చాపలము లుడుగ
నిడిన శృంఖల లనఁ గాటుకిడిన దీ
ర్ఘపక్ష్మరేఖలఁ గనుదోయి ♦ పడఁతి కలరు. 14

టీ. నవ=నూతనమైన, వయః=వయస్సనియెడు, సీధుమదముచేన్ = మద్యమదముచేత, 'మైరేయమాసవస్సీధు'వని యమరము. శ్ర...లన్-శ్రవణ = చెవులనియెడు, కూపములన్ = నూతులయందు, పండెడుశంకన్ = పడునను సంశయముచేత, నలువ = చతుర్ముఖుఁడు, చాపలము లుడుగన్ = నేత్రముల చంచలభావములు తగ్గునట్లుగా, ఇ...నన్-ఇడిన = ఉనిచిన, శృంఖల లనన్ = సంకెళ్లనునట్లు, కా...లన్-కాటుకిడిన= కాటుకపెట్టుకొనిన, దీర్ఘ = నిడుదలగు, పక్ష్మ = ఱెప్పలయొక్క, రేఖలన్ = రేఖలచేతనే, కనుదోయి=నేత్రద్వయము, పడఁతికిన్ = ఆగోదాదేవికి, అలరున్ = ప్రకాశించును. (ఈ పద్యమందు సీధుమద మనఁగా గజమద మని యర్థము చేసిన పక్షమున సీధుకూప పతన శృంఖలాది పదములవలన గజము నుద్యోతమాన మగుచున్నది గాన, నది యధ్యాహార్యము. ఆపక్షమున సీధు వనఁగా గజనేత్ర మదమునకుఁ బేరైనను వంశకరీరకరికలభాదిశబ్దంబులవలె గ్రహింపవలయును.)

తా. ఆ పడఁతియొక్క నిడువాలిక లగుచు వీనులవఱకు నున్న కాటుకకన్నులు తమయందలి యౌవనమును సారాయిమదముచేతఁ జెవులనునూతులలోఁబడు, (సీధు వనఁగా గజనేత్రమద మను నర్థమున నేనుఁగులు మదించినప్పుడు నేత్రములనుదముచేతఁ గన్నుఁగుంగక నూతులలోఁ బడినట్లే యీ కన్నులును శ్రవణ కూపమందుఁ బడు) నను సంశయముచేత వాని చాంచల్య ముడుగునట్లుగా నేనుఁగులకు

బోలెఁ జతుర్ముఖుఁడు సంకెళ్లు వేసెనో యన్నట్లు తఱచు వెండ్రుకలుగల తొంగలి ఱెప్పలతోఁ గూడి ప్రకాశించుచున్నవి. అలం. రూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్ష. శ్లో. 'దానం కపోలయో స్సీధు రక్ష్ణో శ్శృత్యో స్తు సాగరః, కరాగ్రే సీకర స్స్థం స్తనాగ్రే మేహనే మదః. హృదయే ఘర్మ సలిలం మేఘస్తు చరణవ్రజే, సంజ్ఞ యాష్టమదాహ్యేతే జాయంతే భద్రదంతినః' అని గజమదవిశేష మెఱుఁగవలయును.

చ. అనయము రాగ మొప్పు సహాజాననచంద్రకటాక్షపంక్తి ప
ర్వినఁ నఘశంకఁ గర్ణమనుశ్రీ మఱువెట్టుఁ జెలంగి చెండుఁగో
ట్ట నవనిఁబడ్డకమ్మ మగుడం గొనునంతకు నంసపాళి నం
గన యిడి దాఁచుపేరఁ బెఱకర్ణముకమ్మ పయిం దళుక్కనన్. 15

టీ. అనయముఁ = ఎల్లప్పుడును, రాగము = అనురాగము, ఒప్పన్ = స్ఫుటము గాఁగా, స...క్తి-సహజ = తోఁబుట్టువగు, అననచంద్ర = ముఖచంద్రునియొక్క, కటాక్ష = క్రేఁగంటి చూపులయొక్క, పంక్తి = చాలు, పర్విన్ = వ్యాపింపఁగా, అఘశంకన్ = పాపమువచ్చునని నెడుసందియముచేత, కర్ణమనియెడు=వీనవియెడు, (కర్ణము శ్రీకారము వలెనున్నది గనుకను శ్రీకారము లక్ష్మీరూపము గనుకను ఇట్లు రూపకము చేసెను.) శ్రీన్ = సిరిని, అంగన = అయింతి, చెలంగి = విజృంభించి, చెండుఁగొట్టన్ = కందుక క్రీడలుసలుపుచుండఁగా, అవనిబడ్డ=భూమిపైఁబడిన, కమ్మ=కర్ణభూషణమును, మగుడన్ = మరల, కొనునంతకున్ = గ్రహించువఱకు, అంసపాళి-అంస = భుజాగ్రముయొక్క, పాళిన్ = ప్రదేశమందు, ఇడి = ఉనిచి, దాఁచుపేరన్ = గుప్తచేసెడు నెపముచేత, పెఱకర్ణముకమ్మ = రెండవవీనుతాటంకము, పయిన్ = ఉపరిభాగమందు, తళుక్కనన్ = తళుక్కనిమెఱయఁగా, మఱువెట్టున్ = మఱుఁగువెట్టును. అపహ్నవముచేత నుత్ప్రేక్ష గలిగియున్నది. అది గమ్యకర్ణశ్రీయన్నది రూపకాలంకారము.

తా. లోకమందుఁ బుణ్యాంగన యగు సహోదరి వట్టిచెవుల నుండఁగాఁ బురుషుఁడు చూడఁ గూడదు కావున, నీయంగన శ్రీకారమువంటి తన కర్ణ మనెడులక్ష్మిని దాను జెండు గొట్టునప్పు డదరి క్రిందఁబడిన కమ్మను దాను మరలఁ దీసికొనువఱకు నా చెవికి సహోదరుఁడగు మొగ మనియెడు చంద్రుఁడు సూడకుండ నాచెవిం దన భుజాగ్రమందుంచి దాఁచుచున్న దనియెడు నెపముచేత నాకర్ణమును గనఁబడకుండఁ జేయును; శిరము ప్రక్కకువంచి భుజాగ్రముచే నొకచెవి దాఁచినప్పుడు రెండవచెవి కమ్మపైఁ దళుక్కని మెఱయుచున్నది.

శా. నాసాచంపకత స్సుగంధ మచటన్ రా భృంగముల్ గ్రోల సం
త్రాసంబందియుఁ బల్కుచో నలము వక్త్రంబేల నా నేల యుం

దే సౌరభ్యము లేదు కుందములుగావే దంతము ల్గానినాఁ
డాసక్తిన్ బ్రతిబింబదంభమున నేలా వ్రాలఁ దజ్జాతికిన్? 16

టీ. నాసాచంపకతన్-నాసా = నాసికయనియెడు, చంపకతన్ = సంపెఁగపువ్వు గలుగుటచేత, సుగంధము = ఆ సంపెఁగవాసన, అచటన్ = ఆముఖమందు, రాన్ = వచ్చుచుండఁగా, భృంగముల్ = తుమ్మెదలు, క్రోలన్ = ఆస్వాదించుటకు, సంత్రాసంబు = భయమును, అందియున్ = చెందియును, పల్కుచోన్ = ఆయువిదపలుకునప్పుడు, వక్త్రంబు = ముఖమును, అలముచేల = ఏటికిముసరుకొనును, నాన్ = అనఁగా, ఏల = ఏటికి, (తుమ్మెదలకు సంపెఁగవాసన విరోధ మనుట.), అందు = ఆముఖమందు, ఏసౌరభ్యములేదు = ఏ పరిమళములేదు? (అన్ని పరిమళములునున్నవనుట.), దంతములు=రదనములు, కుందములుగావే = మొల్లమొగ్గలుగావా? కానినాఁడు = కానియెడల, తజ్జాతికిన్ = ఆభృంగజాతికి, ఆసక్తిన్ = శ్రద్ధచేత, ప్రతిబింబ=ప్రతిఫలన మనియెడు, దంభమునన్ = నెపముచేత, వ్రాలన్ = వ్రాలుట, ఏలా = ఏమియక్కఱ?

తా. ఆయువిదనాసిక సంపెఁగపూవువలె నుండును, ముఖమందు నా సంపెఁగ వాసనలను భయంపడి తుమ్మెదలు ముసర వెఱచియు మరల మాటలాడునప్పుడు మఱి యొక పరిమళము రాఁగా దానికొఱకు ముసరును, సర్వ పరిమళములు ముఖమందుఁ గలవు, దంతములు మొల్ల మొగ్గలవలె నుండును, తుమ్మెదలు ముఖము మీఁదఁ దిరుగునప్పు డాదంతములమీఁదఁ బ్రతిఫలించుచుండును. వ్యాజోక్తి, భ్రాంతిమదతిశయోక్తి, రూపకాలంకారములు.

తే. శంఖసామ్యంబు రా మున్ను జలజభవుఁడు
సరసిరుహపత్త్రనేత్ర కంధర యొనర్చి
జవ్వనము వచ్చి వెండి సాక్షాత్కరించు
శంఖమున చేసె నును గంధసారచర్చ. 17

టీ. జలజభవుఁడు=తమ్మిచూలి-బ్రహ్మ. మున్ను=పూర్వమందు, శంఖ...బు-శంఖ=శంఖముతోడి, సామ్యంబు = సరియగుట, రాన్ = వచ్చునట్లు, సరసిరుహపత్త్రనేత్ర=తమ్మిఱేకులవంటి కన్నులుగల యాబాలఁతియొక్క, కంధర = కంఠమును, ఒనర్చిన్ = నిర్మించెను. జవ్వనము=యౌవనము, వచ్చి=ప్రాదుర్భవించి, వెండి = మరల, సా...నవగు, సాక్షాత్కరించు=ప్రత్యక్షమైనట్టి, శంఖమున = శంఖమునే, ను...ర్చన్-నును=మృదువగు, గంధసారచర్చ - గంధసార = మంచిగంధముయొక్క, చర్చ = పూఁతచేతను, చేసెన్ = ఒనర్చెను.

తా. ఆ సరసిజాక్షి కంఠము శంఖముతో సమ మగునట్లు బ్రహ్మ మున్నొనర్చెను, కాని యౌవనమువచ్చి గంధపుఁబూతచేత ధవళవర్ణమును గలుగఁజేసి ప్రత్యక్ష శంఖమునే చేసెను, దీనివలన బ్రహ్మకంటె యౌవనమే యధికతర మని భావము. అలం. ఉపమా గమ్యోత్ప్రేక్షలు.

క. కమలదళేక్షణ సంగీ
తమున నిగుడుమంద్రమధ్యతారత్రిస్థా
నములకుఁ దీర్చిన రేఖల
క్రమమగు రేఖాత్రయమునఁ గంఠం బమరున్. 18

టీ. క...నక్-కమలదళేక్షణ=గానమందు, ని...కుక్-నిగుడు=పుట్టు, మంద్ర మధ్యతార=మంద్రము, మధ్యము, తారమనియెడి, త్రి=మూఁటియొక్క, స్థానములకుక్= ప్రదేశములకు, తీ...నక్-తీర్చిన=దిద్దినట్టి, రేఖలక్రమమగు = గుఱుతురేఖలక్రమము గల, రేఖాత్రయమునక్ = వళిత్రయముచేతను, కంఠంబు = కంఠము, అమరుక్ = ఒప్పును. 'మంద్రస్తు గంభీరే తారోఽత్యుచ్చైస్త్రయస్త్రిషు, విలంబితం ద్రుతం మధ్య' మ్మని యమరము. 'యస్యాస్త్రిస్రో గళే రేఖా దృశ్యంతే సా పతివ్రతా' యని సాముద్రిక శాస్త్రము.

తా. ఆయమ పాటఁబాడునప్పుడు మంద్ర మధ్య తారము లనియెడు స్వరములు మూఁడు పుట్టుటను స్థానములయిన వని గుఱుతుకొఱకు మూఁడు రేఖ లున్నవో యనునట్లు కంఠమున మూఁడు వళులు ప్రకాశించును. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. ఉలన మృదుబాహుబిసయుగళలతలు గడఁగి
బిసలతాశ్రీల నెల్లను వెస హరించె
మఱి హరింపంగఁ గా యవి నెఱులు విఱిగి
సారె దనుయాత్రఁ దంతులఁ జరపుచుండు. 19

టీ. ల...లు-లలన .. ఆస్త్రీయొక్క, మృదు = మెత్తనగు, బాహు=భుజములని యెడు, బిస = తామరతూఁడులయొక్క, యుగ = జంటయొక్క, లతలు = తీఁగెలు, కడఁగి = యత్నపడి, బిసలతాశ్రీలనెల్లను - బిసలతా = లోకమందలితామరతూఁడుల యొక్క, శ్రీలనెల్లను = సంపదలనన్నిటిని, వెసక్ = వేగముగాను, హరించెక్ = కైకొనియెను, మఱి = మరల, హరింపంగఁగా = గ్రహింపఁగానేకదా, అవి=తూఁడులు, నెఱులు=పూర్ణత్వములు, విఱిగి = విరిసిపోయి, సారె = పలుమాఱును, తనుయాత్రక్= దేహయాత్రను, (శరీరపోషణము ననుట.), తంతుల = నూలిపోఁగులచేతనే (తంతువులే యాహారముగా.), జరపుచుండుక్ = జరపుచుండును.

తా. ఆయమయొక్క కోమలము లగు బాహువు లనియెడు తామరతూఁడులు చాల రేఁగి మెల్లతూఁడుల కాంతిసంపదల నపహరింపఁగా నవి గుంపు చెదరి మఱియొక విధముచే బ్రతుకఁ జాలక నూలిపోఁగులు వడికికొని శరీరయాత్రఁ గడపు ననియును, దామరతూఁడులు విఱిగినచో వానిలో నూలిపోఁగు లుండు ననియును భావము. అలం. రూపకానుప్రాణితగమ్యోత్ప్రేక్ష.

మ. తళుకొత్తున్భుజకీర్తివజ్రఘృణి సూత్రస్యూతహారస్ఫుర
త్కలికా చిత్ర కుచద్వయోపరిగళాధస్స్వల్పవిస్తారదై
ర్ఘ్యలసత్తిర్యగురస్తటం బనువివాహాంచన్మనోజాత పా
టల దంతచ్ఛదబోడబాసికము దండల్వ్రేలెఁ గేల్లింతికిన్. 20

టీ. ఇంతికిన్ = ఆస్త్రీకి, కేల్లు = హస్తములు, భు...ఘృణి - భుజకీర్తి = బాహుపురులయందలి, వజ్ర = వజ్రాలయొక్క, ఘృణి = కాంతులనియెడు, సూత్ర = దారములచేత, స్యూత = కూర్పఁబడిన, హార = పూవుల పేరులయందు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, కలికా = మొగ్గలచేత, చిత్ర = చిత్రవర్ణముగలయట్టియు, కుచద్వయ = చనుదోయికి, ఉపరి = పైఁగాను, గళాధః - గళ = కంఠమునకు, అధః = క్రిందుగాను, స్వల్ప = అల్పమైన, విస్తార = వెడల్పుచేత, దైర్ఘ్య = పొడవుచేత, లసత్ = ఒప్పుచున్నట్టియు, తిర్యక్ = అడ్డమగు, ఉరస్తటంబను = వక్షస్థలమనియెడు, వివా...చ్ఛద - వివాహ = పెండ్లియందు, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, మనోజాత = మన్మథుని యొక్క, పాటల = ఎఱ్ఱనగు, దంతచ్ఛద = వాతెఱగల రతీదేవియొక్క, బోడబాసికము = శిఖరములేని బాసికముయొక్క, దండల్వ్రేలెన్ = ఇరుగడల వ్రేలుచున్నదండలవలె, తళుకొత్తున్ = మెఱయును.

తా. ఆయింతియొక్క కంఠమునకు దిగువగాను కుచముల కెగువగా నున్న ప్రదేశము కొంచెము వెడలుపును పొడువును గలిగియున్నది. భుజకీర్తులయందలి వజ్ర కాంతు లావక్షఃప్రదేశ మందలి పూలదండలయందుఁ బ్రతిఫలింపఁగా నా మొగ్గల చేత నది యొక చిత్ర వర్ణముగలదియై మన్మథుఁడు రతీదేవిని వివాహమైనప్పుడా రతీదేవి ముఖమందుఁ గట్టిన బాసికమువలెనే యుండెను, హస్తములు రెండు నా బాసికమునకు రెండుపార్శ్వములయందు వ్రేలుచున్న దండలో యనునట్లును ఉండెను.

చ. ఒదపెడుజవ్వనంబు వెలిఁ దొత్తఁగఁ బయ్యెద సిగ్గుఁ గూడి బి
ట్టదుమఁగ లేఁత లౌ టదిగ నాఁకకు మీఱును లేక వక్షపుం
జదుపునఁ బ్రక్కల న్మెఱసి చప్పటలై మఱి లావుగూడఁ బైఁ
బొదలె ననంగఁ జిక్కటిలెఁ బొల్తుకచన్నులు నాఁడునాఁటికిన్. 21

టీ. పా...లు - పాల్తుక = ఆ పాలఁతియొక్క, చన్నులు = స్తనములు, (ఇది కర్తృపదము.) ఒ...బు-ఒదవెడు = పుట్టుచున్న, జవ్వనంబు = యౌవనము, వెలికొత్తఁగన్ = బైటఁ ద్రోయఁగా, పయ్యెద = పైఁటచెఱఁగు, సిగ్గుఁగూడి = లజ్జనుగూడికొని, బిట్టు=గట్టిగా, అదుమఁగన్ = లోపలికిఁ ద్రోయఁగా, లేఁతలాటన్ = తరుణములౌట చేత, దిగన్ = దిగివచ్చుటకును, ఆఁకకుమీఱను = ఆజ్ఞ నతిక్రమింపను, లేక = చాలక, ప..నన్ - పక్షపున్ = పక్షస్థ్సలసంబంధియగు, చమపునన్ = సమ్మర్దముచేత, ప్రక్కలన్ = పార్శ్వములందు, మెఱసి = ప్రస్ఫుటములై, చప్పటలై = అడఁగినవై, మఱి = పిమ్మట, …వుగూడన్ = బలము రాఁగా, పైఁబొదలె ననంగన్ = పైకి వ్యాపించినవో యన్నట్లు, నాఁడునాఁటికిన్ = దినక్రమమున, పిక్కటిలెన్ = విస్తరిల్లెను.

తా. ఆ యుగ్మలికుచములకు యౌవనము బయటఁ ద్రోయుచుండఁగాను సిగ్గు వచ్చి పైఁటచెఱఁగుతోఁ గూడి మరల లోపలికిఁ ద్రోయఁగా నవి లేఁతవి గావున దిగి వచ్చుటకును బై కెగయుటకును నేరక యురస్థ్సలమందె యొత్తిడిం బడి పార్శ్వముల కొఱఁగి అడఁగి చప్పటలై పిమ్మటఁ గ్రమక్రమముగా లేఁతఱికము వదలఁగానే బలము వచ్చి పైకిఁ బిక్కటిల్లెను. (యౌవనప్రాదుర్భావము కాఁగానే చనుదోయి కానఁబడె ననియును, లజ్జ దోఁచె ననియును, దరువాతఁ గుదురుఁలు గట్టి యుదరమెల్ల నాక్రమించి స్తనములు క్రిక్కిఱిసి పిక్కటిల్లె ననియును భావము.)

తే. వృతరఘూత్తమశాప మొక్కింత విడిచి
విడిచి కడ కేఁగ నప్పుడప్పుడ కవిసెడు
చక్రయుగ మన ఱొమ్మొయ్యొయ్య నాక్రమించి*
కొమిరెచన్నులు పృథుచూచుకముల నమరె. 21

టీ. వృ...ము - వృత=ఆచరించిన, రఘూత్తమ = శ్రీరామునియొక్క, శాపము= శపించుట, ఒక్కింత=ఒక కొంచెము, విడిచివిడిచి = వదలివదలి, కడకేఁగన్ = తొలఁగి పోఁగా, అప్పుడప్పుడ = తత్కాలమందే, కవిసెడు = కూడుకొనియెడు, చక్ర = జక్కవలయొక్క, యుగము అనన్ = కవయో యనునట్లు, ఱొమ్ము-వక్షస్థ్సలమును, ఒయ్యన్ = మెల్లఁగా, ఆక్రమించి = వ్యాపించి, కొమిరె = ఆ యువతియొక్క యనికాని, కొమిరె చన్నులు = ఉదుటుకుచములనికాని, పృథు = కొంచెము పెద్దనియగు, చూచుకములన్ = చనుమొనలచేత, అమరెన్ = ఒప్పెను. చక్రవాకములకు రాత్రియెల్ల వియోగము గలుగునట్లు శ్రీరాముఁడు సీతాదేవి వియోగ మనుభవించునప్పుడు శాపమిచ్చుట పురాణప్రసిద్ధము.

* ఆక్రమించు, కొమిరెచన్నులు లేఁగప్పుకొనల నమరె.

తా. చక్రవాకద్వయము తమకు సంభవించిన శ్రీరామ శాపముపవదలి యెప్పుడప్పుడే కలియుచుండిన నెట్లుండునో యా రీతిగానే వక్షువయై యొండొంటికిఁ జేరువయై కుచద్వయము అొమ్ము నాక్రమించెను, ఆపక్షులముక్కులవలెనే చనుమొనలొప్పారెను.

క. తా రెట్లట్లుగఁ దమ్ముం
జేరిన ముత్తెంపుసరులఁ ౹ జేడియచన్నుల్
లో రెంట లుడిపె ఘనముగు
వారు నిజార్జవముఁ జేరువారికి నీరే. 2

టీ. చేడియచన్నుల్ = ఆబాలికస్తనములు, తారెట్లు = తామెట్లో, అట్లుగన్ = ఆరీతిగానే (అనఁగా రెండుస్తనములు వేఱుగా దూరమునవుండి నానాఁటఁ జేరువకువచ్చి యొరసికొన్నట్లనుట), తమ్ముంజేరిన = తమ్మునాశ్రయించిన, ముత్తెంపుసరులన్ = ముక్తాహారములను, లోరెంటలు = లోపలిజంటలను, ఉడిపెన్ = పోఁ జేసెను, ఘనముగువారు = ఘనతగలవారు, నిజార్జవము - నిజ = స్వకీయమగు, ఆర్జవము = ఒయ్యారమును, చేరువారికిన్ = తమ్మునాశ్రయించినవారికిని, ఈరే=ఇయ్యరా (ఇత్తురనుట).

తా. కుచములు తాము మధ్యభాగమున సందు లేక కదిసియున్నవి గావున నందుఁ జేరిన హారములును గుచమధ్యమందు విరళముగ నుండుటకు తావులేక కుచములయందు దన్నిపేట లొక్కటఁ గూడి ఘను లైనవారు దమవలెనే యుండుటకుఁ దవయాశ్రితులకుఁ దమ సుగుణము లిచ్చురీతి నొప్పారెను. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

తే. విరహితతిమీఁది కోపాన ౹ మరుఁడు దివియ
వేగమై పైఁడియొఱతోన ౹ విసరఁ గుట్లు
దునిసి బైటికి నసిధార ౹ దోఁచె ననఁగఁ
గనకరుచి మధ్యలత నారు ౹ కాంత కలరు. 2

టీ. కాంతకున్=ఆయువతికి, ఆరు=నూఁగారు, (ఇది కర్తృపదము,)వి...నన్ విరహి=వియోగులయొక్క, తతిమీఁది = సమూహముపైనున్న, కోపానన్ = కోపముచేత, మరుఁడు=మన్మథుండు, తివియన్ = ఒఱలోనుండితీయుటకు, వేగమై = వేగముగలవాఁడై, సీ. 'అప్సరోనికురుంబ మాటలుఁ బాటలు నైవినోదింపంగ నమరగణ' మనియును, క. 'కాచికొనివచ్చితగనా, నేచినయట్టిచటనచట నిలిపితిమునినా,థా చేటునఁ భంగంబును, నైచిత్తముశోకమునకు నగ్గంబయ్యెన్' అనియు నున్న భారతప్రయోగముల కలిమి నగుధాతువునకు కలిమిఅర్థము. పైఁడియొఱతోన = కనకమయమగునొఱతో

గూడ నే, విసరఁగన్ = నఱుకుటకువిసరఁగా, కట్లు = ఆయొఱకట్లు, తునిసి = తెగి, బైటికిన్ = బాహ్యప్రదేశమునకు, అసిధార = కత్తివాదర, తోఁచెన్ అనఁగన్ = కానవచ్చినను నట్లుగా, కనకరుచి = బంగరుకాంతిగల, మధ్యలతన్ = కౌఁదీఁగెయందు, అలరున్ = ప్రకాశించును.

తా. మన్మథుఁడు విరహులపైఁ దన కధికమగు కోపము రాఁగా నా కోపాతిశయముచేతఁ గత్తి బైటికిఁ దీయు నంత తడవులేక వేగము పడి పసిఁడి యొఱతోనే యాఖడ్గమును విసరఁగా నా వేగమువలన నొఱను గట్టి యున్న కట్లు తెగి యా సందున నా కత్తివాదర కనఁబడినట్లు బంగారు వన్నెగల కౌఁదీఁగెయందు నల్లని కాంతిగల నూఁగారు ప్రకాశించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. అండజగామిని యూరుపుఁ
బిండువలపు లాన నాభిబిలము వెడలి చ
న్గొండల నడుమను బ్రాఁకెడు
కుండలియో యనఁగ నారు కొమరొప్పారున్. 25

టీ. అం...లు - అండజగామిని = ఆహంసయానయొక్క, ఊరుపుఁబిండు = ఉచ్ఛ్వాసవాయుసమూహముయొక్క, వలపులు = పరిమళములను, ఆనన్ = ఆస్వాదించుటకు, నాభిబిలము = బొక్కిలియనుబిలమునుండి, వెడలి = బయలుదేఱి, చన్గొండలనడుమను = కుచగిరులమధ్యమున, ప్రాఁకెడు = ప్రాఁకుచున్న, కుండలియో యనఁగన్ = త్రాఁచుఁ బామోయనునట్లు, ఆరుకొమరు - ఆరు = రోమరాజియొక్క, కొమరు = సౌందర్యము, ఒప్పారున్ = తనరును.

తా. మఱియు నాహంసయానయొక్క నూఁగారు పరిమళముగల యుచ్ఛ్వాసవాయువుల నాస్వాదించుటకై నాభి యనియెడు బిలములోనుండి వెలువడి చన్నులనియెడు కొండలనడుమ నెగఁబ్రాఁకుచున్న కాలసర్పమో యనున ట్లుండెను. (సర్పములు వాయుభక్షణము సల్పు ననియు, వాని కున్నత పర్వములయందుఁ బ్రాకుటయందుఁ బ్రయాసము గావున మెల్లగఁ బ్రాఁకుచుండు ననియును భావము.)

క. అంగన నిలిచిన బాహువు
లుం గౌనును నేరుపఱచు లోకమునకు ర
త్నాంగద కాంచీభేదము
లుం గెళవుల నడిమిఁ గుసుకుసలు న్మూఁగారున్. 26

టీ. అంగన = ఆయింతి, నిలిచినన్ = నిలుచునప్పుడు, లోకమునకున్ = చూచెడు జనమునకు, రత్నా...లును - రత్న = మణిమయములైన, అంగద = బాహుపురుల యొక్కయు,

కాంచీ=మొలనూలియొక్కయు, భేదములు = వేఱుపాటులును, కె...లుక్-కెళవుల = పార్శ్వములయందలియును, నడిమి = మధ్యప్రదేశమందలియును, ఉనుకులుక్ =ఉండుటలును, నూఁగారుక్ = రోమావళియును, బాహువులుక్ =బాహువులును, కౌను=నడుము, ఏరుపఱుచుక్ = విశదించును.

తా. నడుమును రోమలములగు బాహువులును సమకృశము లై యున్నవి గావునఁ, జూచు వారి కాభేద మెఱుక పడకుండఁగా భుజకీర్తులును పార్శ్వద్వయమందు నిలుచుటలును బాహువులఁ దెలుపుట, మొలనూలు నడుమ నుండుట, నూఁగారు నీమూఁడును ఇది నడు మని తెలుపును, అట్లుకానియెడలఁ జేతు లెయ్యవియో నడు మెద్దియో తెలియుట కష్టము.

క. తనుమధ్యవళీభంగము
లను గూర్పఁగ నవియుఁ దత్కులములయగుటఁ గం
తుని యిడిన పత్తికేకనఁ
జను నొడ్డాణమున నడుము శ్యామకు నమరున్. 27

టీ. శ్యామకుక్ = శ్యామకు, త...ను - తను = సూక్ష్మమగు, మధ్య=నడుము యొక్క, వళీ=త్రివళు లనియెడు, భంగములను = విఱుగులను, కూర్పఁగక్ =అదుకుటకు, అవియుక్ = అవళులును, తత్కులములయగుటక్ = అబంగారుజాతిగలవేయవుటచేత, కం...నక్-కంతుని=మన్మథుఁడనియెడు నగసాలెవానియొక్క, ఇడిన = ఉనిచిన, పత్తికేకనన్=పత్తికట్టునిమిత్తముంచినబంగారుతేకో యనునట్లు, చను=ఒప్పుచున్న, ఒడ్డాణమునక్ = కాంచీగుణముచేతను, నడుము=మధ్యము, అమరుక్=చెన్నగును.

తా. సూక్ష్మ మగు నడుముయొక్క వళు లనియెడు తునకలను మన్మథుఁ డదుకు పెట్టఁ దలఁచి బంగారు బంగారుతోనే యదుకును గావున నావళులు బంగారుతునుకలే యగుట నా మధ్యవళుల నడుమఁ దన పత్తికేకను బంగారు తేకు వేసి యదికి బిగించెనో యనునట్లున్న యొడ్డాణముచేత నడుము పొల్పారును. రూపకోత్థాపితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. లేఁగౌఁదీఁగె నితంబము
ప్రేఁగునఁ ద్రెవ్వటయుఁ గని విరించి బిగింపన్
లోఁగి ముడియిడియె వదలుగ
నాఁ గౌకస్తని గభీరనాభి చెలంగున్. 28

టీ. లేఁగౌఁదీఁగె = లేఁతయగుమధ్యలత, ని...నక్ - నితంబము = పిఱుఁదు యొక్క, ప్రేఁగునక్ = భారముచేతను, త్రెవ్వటయుక్ = తెగిపోఁగా, కని = చూచి విరించి=బ్రహ్మదేవుఁడు, బిగింపక్=బిగియించుటకు, లోఁగి = సందేహించి, వదలుగక్ =

విఱ్ఱులేకుండ, ముడియిడిరో వాక్ = ముడివేసెనోయనునట్లు, కోక స్తని = ఆచక్రవాక స్తనియొక్క, గభీరనాభి = లోఁతైనపొక్కిలి (ఇది కర్తృపదము), చెలంగుక్ = ప్రకాశించును.

తా. సృష్టికర్త యగుబ్రహ్మదేవుఁ డాకోకస్తనియొక్క పిఱుఁదుల భారము చేత లేఁత కౌను దీఁగె లాగఁబడి తెగుటఁ జూచి మరల సంధించుటకు యత్నపడి బిగియించిన మరలఁ దెగునేమో యని సందేహించి వదలుగా ముడివేసి మరల సంధించిన ముడియో యన్నట్లు నాభి ప్రకాశించును. ఉపమోత్థాపితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. వెలఁది కటిపేరు నిల నొక
పులినము దిగఁబడియె సింధుపులినపుఁబఙ్క్తిన్
నలువ యది వడఁగఁగాదే
తెలియుట కం దంచపదము స్థిరముగ నిలిపెన్. 29

టీ. సింధు...పఙ్క్తిన్-సింధు = నదీసముద్రములయొక్క, పులినపు = ఇసుక దిన్నియలయొక్క, పఙ్క్తిక్ = శ్రేణియందు, వెలఁదికటిపేరక్-వెలఁది=ఆస్త్రీయొక్క, కటి=పిఱుఁదనియెడు, పేరక్=వ్యాజముచేత, ఇలక్ = భూమియందు, ఒక పులినము = ఒక్కయిసుకదిన్నియ, దిగఁబడియెక్ = తప్పిపోయెను. నలువ = చతుర్ముఖుఁడు, అది = ఆపులినము, వడఁగఁగాదే = తప్పిపోవుటచేతనేకాదా, తెలియుటకు = ఎఱుఁగుటకొఱకు, అందు=ఆసింధు పులిన పఙ్క్తియందు, అంచపదముక్ = హంసపాదమును, తిరముగక్= స్థిరముగా, నిలిపెక్=ఉనిచెను.

తా. ఆయమ పిఱుఁదు ఇసుక తిన్నియవలె నున్న దనియును, మున్ను బ్రహ్మ దేవుఁడు సముద్రతీరములయందును నదీతీరములయందును సైకతములు సృజించునప్పు డా పఙ్క్తిలో నీయమ పిఱుఁదను నిసుకదిన్నె చేరక దిగఁబడియెనుగాన నది యెఱిఁగి యక్షర పఙ్క్తిలో దిగఁబడినయక్షరమునను గుఱుఁతుగా నొక్కెడ హంసపాదము పెట్టుట ప్రసిద్ధము గావున, నట్టి విధముగానే యిది దిగఁబడుట తెలియుటకొఱ కాపులినపఙ్క్తియందు సంచరించెడు హంసలయొక్క పదచిహ్నములనియెడు హంసపాదము పెట్టెను. వ్యస్తరూప కానుప్రాణిత హేతూత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. కదలి దివియించె నగ్రాంఘ్రికంబు తొడల
మెనుపు నె ట్లన్నఁ బొరల శోధన నడంచు
కొన్న యాఁదోఁకపాటును గొప్ప విప్ప
మెఱయు గోర్పుచ్చులును గెంపు గుఱులు గావె. 30

టీ. కదళి=అరఁటిచెట్టు, అగ్రాంఘ్రికంబు = పాదాగ్రముయొక్కయు, తొడల = ఊరువులయొక్కయు, పెనుపున్ = అతిశయమును, తివియించెన్ = లాఁగికొనెను. ఎట్లన్నన్ = అది యేవిధమున ననఁగా, పొరల = అరఁటిపట్టలపొరలయొక్క, శోధనన్ = శోధించుటచేత, (దొంగదగ్గఱనుండు వస్త్రాదులలోని పొరలసందుల సోదా చూచుట యనుట.), అడంచుకొన్న = దాఁచుకొన్నట్టి, అడోఁకపాటును = గోపుచ్ఛాకారమును, (ఇది తొడలపెనుపు), కొప్పువిప్పన్ = అరఁటిపువ్వువిప్పఁగా, (దొంగ సిగముడి విప్పఁగా ననుట.), నెఱయు = బయటఁబడునట్టి, గోర్మిచ్చులును= గోళ్లనుదొంగలను, (అరఁటిపువ్వులోని తెల్లనికుసుమలలోఁ గొన్ని గోళ్లవలెనుండును. వాని నిచ్చట శౌర్యసాధకనఖాకారాయుధములుగాఁ జెప్పినాఁడు. ఆయరఁటి పువ్వునందే మఱియొకవిధమయిన కుసుమలకు దొంగ లని పేరు కలదు), కెంపు=పద్మ రాగమును, అరుణకాంతియును, (దొంగ సిగవిప్పినప్పుడు కెంపు గనుపడె ననుట.),గుఱులు= నిదర్శనములు, కావె=కావా, అవు ననుట. (ఈ పద్యమునందుఁ గ్రమవ్యత్యయమయినను దోషావహంబు గాదు, ప్రయోగములు గలవు.)

తా. ఆయమ తొడల సౌందర్యమును, పాదాగ్రముల యొప్పిదమును, అరఁటి చెట్టు ముచ్చిలింపఁగా నది యెట్లెఱుంగ వచ్చె ననఁగాఁ, పొరలు విప్పఁగాఁ దొడల యందలి సౌందర్యమును; పువ్వునియెడు కొప్పు విప్పఁగా నందలి కెంపును గేసరములును పాదతల రక్తకాంతియును నఖాకారశస్త్రములును సాక్షులై యుండఁగా వేఱు నిదర్శన ములోఁ బనిలేదు.

తే. వసుధలో నెట్టి శ్రీ గల । వారి వేని
 కరభములు దాస్యములు చేయు । సరసిజాక్షి
 యూరువుల కెట్లటన్నఁ బైఁ । దారు మోచు
 గొడుగులును నల్లకలశముల్ । గుఱులు గావె. 31

టీ. వసుధలోన్ = భూమిలో, ఎట్టి శ్రీగలవారి వేని=ఏవిధమైనసంపద గలవారివై నను, కరభములు=హస్తభాగవిశేషములు, ఊరువులకున్ = పెందొడలకు, దాస్యములు = పరవుడములు, చేయున్=ఒనర్చును, అటు=అవిధము, ఎట్లన్నన్=ఎట్లనఁగా, పైన్=తమ మీఁద, తారు=తాము, మోచు = వహించెడు, గొడుగులును = ఛత్రములును, అల్లకలశ ముల్ = అప్రసిద్ధములగు పూర్ణకుంభములును, (దాస్యములుచేసెడువారు తమహస్తముల యందు గొడుగులను జలాహరణమునకుఁ గలశములను దాల్తు రనుట.), మఱియు నుత్తమ స్త్రీల హస్తములయందు ఛత్రకలశాదిరేఖ లుండు ననుట. శ్లో. 'అంకుశం కుండల ఛత్రం యస్యాః పాణితలే భవేత్, పుత్రం ప్రసూయతే నారీ నరః పృథివీపతిః. యస్యాః

కరతలే పద్మం పూర్ణకుంభం తథైవ చ, రాజపత్నీత్వమాప్నోతి పుత్రైశ్చ సహ మోదతే.' అని సాముద్రికశాస్త్రము. గుఱులు గావె=గుర్తులు గావా? (ఔ ననుట.)

తా. లోకమందలి యెంత సంపదగల స్త్రీల కరభములైన నాయమ యూరువులకు దాస్యము సేయునే కాక, యీయమ యూరువులతోడ సామ్యముం బొంద నేరవు. అవి దాసులై యుండుటకు గుఱుతు లేమనిన, నాహస్తములయందు రేఖాకారములగు ఛత్రములును గలశములు నుండుటయే, అట్టి రేఖలుగల భాగ్యవతులు గావుననే యీ యమ్మ వారికి దాస్యములు సేయుటకుం గలుగుననియును; సాధారణస్త్రీల కవి దొరక వనియును భావము. ఉత్తమస్త్రీల చేతులయందుండు ఛత్రకలశ రేఖల నారు సేవార్థము ధరించిన ఛత్రకలశములుగా నుత్ప్రేక్షించినాఁడు గనుక నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. వలరాజుకుటుంబము నగ్గలముగఁ బోషించుకలమగర్భములయ్యెన్
బోలఁతుకజంఘు లతిశ్యామల మంజీరస్థనిబిడమరకతకాంతిన్. 32

టీ. పో...లు - పోలఁతుక = ఆపోలఁతియొక్క, జంఘులు = పిక్కలు, అ...తిన్ - అతిశ్యామల=మిక్కిలి శ్యామలవర్ణములుగల, మంజీరస్థ = అందియలయందున్న, నిబిడ=దట్టములగు, మరకత=పచ్చలయొక్క, కాంతిన్=ప్రకాశముచే, వ...మున్ - వలరాజు=మన్మథునియొక్క, కుటుంబమున్ = సంసారమును, అగ్గలముగన్ = అధికముగా, పో...లు అయ్యెన్ - పోషించుచుఁ బ్రోచెడు, కలమగర్భములయ్యెన్ = వరిపొట్ట లయ్యెను. (శ్యామలహరిద్వర్ణముల కభేదం బగుటకు 'మరకతమణిస్తంభగంభీరబాహు' వని శ్రీకృష్ణకర్ణామృతమునందును, 'శుకాంకనీలోపలనిర్మితానాం' అని మాఘకావ్య తృతీయ సర్గమందును, సీ. 'అభినవజలధరశ్యామంబు లగుచోటు లాకు జొంపంబుల ననుకరింప' అని కిరాటపర్వంబున నుసికిం జేసి మరకతంబులయందు శ్యామలవర్ణము గలుగునట్లు నిచ్చటఁ జెప్పఁబడియె.)

తా. ఆ పోలఁతి పిక్కలతి నిర్మలములై యుండుటం జేసి పాదకటకములయందలి దట్టమగు పచ్చలకాంతిచే వ్యాప్తములై వరి పొట్టలవలెఁ బచ్చని వన్నెగలిగియున్నవి. ఈ వరి పొట్టలు మన్మథుని కుటుంబ పోషణమునకు మిక్కిలి యుపయోగ మగుచున్నవి.

తే. ఉవిద నిద్దంపుజంఘుల సవతుఁ గోరి
కలమగర్భంబు లడఁచు లోఁ గంటకములు
చాతురుల మించి మఱి దివసక్రమమున
నిలువ కవి బాహిరము లైనఁ దలలు వంచు. 33

టీ. ఉ...తున్-ఉవిద = ఆయువతియొక్క, నిద్దంపు = స్నిగ్ధములగు, జంఘుల = పిక్కలయొక్క, సవతున్ = సాపత్న్యమును, కోరి = అపేక్షించి, కలమగర్భంబులు =

రాజనపుంబొట్టలు, కంటకములు = తనయందలిదోషములు, (వరికి జుంజుఱుముండ్లు గలిగి యుండుట ప్రసిద్ధము.), చాతురులన్ = నేర్పులచేత, మించి = అతిశయించి, లోన్ = తనలోనే, అడఁచున్ = దాఁచుకొనును, మఱి = పిమ్మట, అవి=ఆకంటకములు, నిలువక= లోపల నిముడక, దివసక్రమమునన్ = నానాఁట, బాహిరములైనన్ = బయల్పడఁగా, తలలు వంచున్=సిగ్గుచేత శిరములువంచును.

తా. నిద్దములగు నాయువిడిక్కలితో రాజనపుంబొట్టలు సామ్యము రాఁ గోరి తమ యంతర్దోషములు బయల్పడనీక నేర్పుచేత దాఁచెనే కాక మఱికొన్ని దినములలోనే యా కంటక దోషము గనఁబడఁగా నా వరిపొట్టలు సిగ్గుచేతఁ దలలు వంచుకొనును. (అనఁగా నాయమ పిక్కలు మిక్కిలి నునుపు గలిగియున్న వనిపోయును వరిపొట్టలు మొదట సామ్యమునకు వచ్చినను పిమ్మట వెన్ను తీయఁగానే ముండ్లు బయలఁ బడుటయు భారముచేతఁ దలలు వంచుటయును బ్రసిద్ధ మని భావము.)

చ. ఇలఁగల వస్తుసంతతులకెల్లను గచ్చిడు మత్స్వభావపా
టలరుచి యింక వేఱె యొకఁడా లిడవచ్చునె లక్కసీట మ
మ్మలమిన దెంతముగ్ధ యిది యంచుఁ బదాబ్జము లంగుళీముఖం
బుల నగునట్లు మించు నఖరుల్ మెఱయన్ గొమరారు నింతికిన్.

టీ. ఇలన్ = భూమియందు, క...కన్ ఎల్లను - కల = ఉన్నట్టి, వస్తుసంతతులకెల్లను=సమస్తవస్తుసముదాయములకు, మ...చి మత్ = మాయొక్క, స్వభావ = ప్రకృతిచేతనే, పాటల = ఎఱ్ఱని, రుచి = కాంతి, గచ్చిడున్ = వన్నెఁబెట్టును, ఇంక వేఱె=మఱియితరమగు, ఒకడాలు=ఒకవర్ణమును, ఇడవచ్చునె = మాకుఁబెట్టవచ్చునా, ఇది=ఈయమ, లక్కసీటన్ = లాక్షారసముచేత, మమ్మున్=మము, అలమినది = పూసినది, ఎంతముగ్ధ=ఎంతతెలియనిది, అంచున్=అనుచు, పదాబ్జములు = అడుగుదమ్ములు, (ఇది కర్తృపదము.), అంగుళీముఖంబులన్-అంగుళీ = వ్రేళ్లయొక్క, ముఖంబులన్ = కొనలచేత, నగునట్లు = పరిహాసించునట్లు, మిం...ల్-మించు = అతిశయించునట్టి, నఖముల్=గోళ్లు, మెఱయన్=ప్రకాశింపఁగా, ఇంతికిన్ = అయమకు, కొమరారున్ = ఒప్పును, ముగ్ధ యన్నందుకు, "శ్లో. ముగ్ధాత్వాద్వాదశం స్త్రీణాం మధ్యేయష్టాదశం స్మృతమ్, అత ఊర్ధ్వం ప్రగల్భేతి వ్యవస్థాత్రయముచ్యతే." అని యాధారము.

తా. ఆయమ పాదాబ్జములకు మంగళార్థమై లాక్షారస మిడఁగా నవ్వు డాపాదములం లోకమందలి సమస్తవస్తువులకు వన్నెఁ బెట్టెడు మాకు వేఱొకవన్నెఁ బెట్టవచ్చునా యది యెఱుంగక యీ ముగ్ధ మాకు లక్కనీరుపూసె నని వ్రేళ్లనెడు

ముఖములచేతఁ బకపక నవ్వుచున్నవో యన్నట్లు గోళ్లు తెల్లఁగా మెఱయుచుండఁగా నాపాదము లొప్పుచున్నవి.

క. లలనోపరిపదకచ్ఛప
ములు బలిమి మెయిన్ గజప్రభూతగతిశ్రీ
విలసనముఁ గొనఁగఁ గాదే
కలిగెన్ గజకచ్ఛపోగ్రకలహం బుర్విన్. 35

టీ. ల...లు - లలనా = ఆయమయొక్క, ఉపరిపద = మీఁగాళ్లనియెడు, కచ్ఛపములు = తాఁబేళ్లు, బలిమిమెయిన్ = బలాత్కారముచేత, గజ = ఏనుఁగులయొక్క, ప్ర...లు - ప్రభూతగతి = ఒయ్యారపునడకయొక్క, శ్రీ = సంపదయొక్క, విలసనమున్ = విలాసమును, గొనఁగఁగాదే = గ్రహింపఁగాఁగదా, ఉర్విన్ = భూమియందు, గజకచ్ఛపోగ్రకలహంబు - గజ = ఏనుఁగులయొక్కయు, కచ్ఛప = తాఁబేళ్లయొక్కయు, ఉగ్ర = భయంకరమైన, కలహంబు = పోరాటము, కలిగెన్ = ఉదయించెను.

తా. ఆ లలనయొక్క మీఁగాళ్లు తాఁబేళ్లవలెను, గజగమనమువంటి గమనము గలిగియు నున్నవి. ఆ కచ్ఛపములు గజముయొక్క గమనసంపదను హరింపఁగా దాని వలన నా యేనుఁగునకును దాఁబేటికిని కలహము సంభవించెను; దానిచేతనే భూమియందు గజకచ్ఛప సంవాద మను సామెత పుట్టెను.

తే. తరుణితనుకాంతి యెసఁగుట నూతనహరిద్ర
తులకు రాలేక యత్యంతమలిన మయ్యె
నౌటఁగా రాత్రి యన నిశి యనఁ దమిస్ర
యన నిశీథిని యన క్షప యనఁగఁ బరఁగె. 36

టీ. నూతనహరిద్ర = పచ్చిపసుపు, తరుణి = ఆలేమయొక్క, తను = శరీరముయొక్క, కాంతియెసఁగుటన్ = ప్రకాశమునుమించుట, తులకురాలేక = సామ్యమునకురాలేక, (త్రాసునకు రాలేక యనుట.), అత్యంతమలినమయ్యెన్ = మిక్కిలి మాలిన్యమునొందెను. (పచ్చిపసుపు ఎండిన పిమ్మటఁ బైన నల్లగా నగును.), ఔటఁగా = కాఁబట్టియేకదా, రాత్రి యనన్, నిశ యనన్, తమిస్ర యనన్, నిశీథిని యనన్, క్షప యనన్ (ఇవియన్నియు రాత్రికి నామములు. ఈపేళ్లే పసుపునకును జెల్లును. 'నిశాఖ్యా కాంచనీ పీతా హారిద్రా వరవర్ణినీ' అని నిఘంటువు; కాన నీపేరులచేత నా పసుపు), పరఁగెన్ = ఒప్పెను. (కరఁగె నను పాఠమును గలదు. పసుపురాచినఁ గరఁగుట ప్రశస్తము.)

తా. ఆమె సుందరశరీరము పచ్చిపసుపురంగును మించి మిక్కిలి ప్రకాశించు చుండెను.

సీ. అయ్యిందువదన ధరాంగన గావునఁ
ప్రాక్తైత్రిఁ బొరుగులభాగవతుల
గృహములందు మరాళికైకావళీ హారి
ణీ మనోజ్ఞా స్రగ్విణీ సమాఖ్య
లమర జనించి వయస్యలై నాగక
న్యలు పుత్రికావివాహములయందుఁ
బాడు పద్మాలయాపరిణయామేయగే
యముల ననంతకళ్యాణగుణము

తే. లద్భుతం బొప్ప విని విని యతనిఁ గవయు
బుద్ధి ప్రాగ్జన్మసంస్కారమున జనింపఁ
[1]దదవతారానుమేయకథాసుధాను
కలితలీలానుకృతుల వర్తిలుచు నుండి. 37

టీ. అయ్యిందువదన = ఆచంద్రముఖి, ధరాంగన గావునన్ = భూమిదేవియగుట చేత, ప్రాక్తైత్రిన్ = పూర్వజన్మస్నేహముచేత, నాగకన్యలు = భుజంగకన్యలు, పొ...దున్ - పొరుగుల = సమీపములయందలి, భాగవతుల = భగవద్భక్తులయొక్క, గృహములందున్ = తిరుమాళిగలయందు, మరాళికా, ఏకావళీ, హారిణీ, మనోజ్ఞా, స్రగ్విణీ అనియెడు, సమాఖ్య లమరన్ = నామధేయము లొప్పుచుండఁగా, జనించి = అవతరించి, వయస్యలై = ఆయమకు నెచ్చెలులై, పుత్రికావివాహములయందున్ = బొమ్మలపెండ్లిండ్లయందు, పా...లన్-పాడు = గానముచేసెడు, పద్మాలయాపరిణయ = లక్ష్మీకళ్యాణ మనియెడు, అమేయ = లెక్కకు మీఱిన, గేయములన్=పాటలయందు, అనంతకళ్యాణగుణములు - అనంత = విష్ణువుయొక్క, కళ్యాణ = మంగళకరములగు, గుణములు = గొనములు, అద్భుతంబొప్పన్ = అబ్బురముగలుగునట్లు, వినివిని, అతని = అవిష్ణుదేవుని, క...ద్ధి కవయు = కూడెడు, బుద్ధి = మనీష, ప్రాగ్జన్మసంస్కారమునన్ - ప్రాగ్జన్మ = పూర్వజన్మసంబంధియగు, సంస్కారమునన్ = సంస్కారముచేత, (ఇచ్చటఁ దృతీయార్థమున సప్తమి.), జనింపన్ = పుట్టఁగా, తదవతారానుమేయకథాసుధాను కలిత లీలానుకృతులన్ - తత్ = అస్వామియొక్క, అవతార = రామకృష్ణాద్యవతారములయొక్క, అనుమేయ = ఊహింపఁదగిన, కథాసుధా = అమృతమువంటి కథల తోడ, అనుకలిత = కూడికొన్న, లీలా = విలాసములయొక్క, అనుకృతులన్=అనుకారములచేత, వర్తిలుచునుండి = ఒప్పుచు.

1. దదవతారకథాగోష్ఠిఁ దదవతార.

సీ. తమతండ్రి శ్రీశదత్తశ్రీలు గృహమునఁ
    ద్రవ్వితండములయ్యుఁ దనదు తొంటి
స్రగ్వినిర్మాణదాస్యం బనుత్సేకత
    జరపుచుఁ బ్రజ్ఞ వైష్ణవపురాణ
సంహితావ్యాఖ్యారచనఁ బ్రొద్దుఁ గడపుచుఁ
    గట్టెదుకమ్మచెంగలువవిరుల
తోమాలె లలకలు దువ్వి కంతునకు [1]నా
    ర్హినిబద్ధఖేటకం బనఁగ నీల
తే. వృషకకుద్రేఖ నెడమకొక్కింత యొఱగ
నిడిన ధమ్మిల్లవలయంబు నడుగనందుఁ
గొంతసేపరిఁ గిలించి కూఁపవారి
నీడ వీక్షించి క్రమ్మఱఁ గూడ నునుచు. 38

టీ. తమతండ్రి = ఆమె తండ్రియగు విష్ణుచిత్తుఁడు, గృహమునన్ = తమయింటి యందు, శ్రీశదత్తశ్రీలు-శ్రీశ=శ్రియఃపతిచేత, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, శ్రీలు = సిరులు, 'శోభాసంపత్తిపద్మాసు లక్ష్మీ శ్రీరితికథ్యతే' యని హలాయుధము. ద్రవ్వితండములయ్యున్ = తఱుఁగకయుండినను, తనదు = తనసంబంధియగు, తొంటి = తొల్లింటి, స్రగ్వినిర్మాణదాస్యంబు-స్రక్ = పుష్పమాలికయొక్క, వినిర్మాణ=కూర్చుట యనియెడు, దాస్యంబు= కైంకర్యంబు, అనుత్సేకతన్ = గర్వములేమిని జరపుచున్ = చేయుచును, ప్రజ్ఞన్ = జ్ఞానముచేత, వై...నన్ - వైష్ణవపురాణసంహితా = శ్రీవిష్ణుపురాణసంహితయొక్క, వ్యాఖ్యారచనన్ = వ్యాఖ్యానముఁ జేయుటచేత, ప్రొద్దుఁగడపుచున్ = కాలక్షేపముఁ జేయుచు, కట్టెదు = కూర్చుచుండెడు, కమ్మ = సుగంధముగల, చెంగలువవిరుల = ఎఱ్ఱగలువపూలయొక్క, తోమాలెలు = దండలు, (ఇచ్చట ద్వితీయార్థమందుఁ బ్రథమ.), అలకలు = కురులు, దువ్వి, కంతునకున్ = మన్మథునకు, అర్హి = నెమలిరెక్కలచేత, నిబద్ధ = కూర్పఁబడిన, ఖేటకంబనఁగన్ = కేడెమో యనునట్లు (కూర్పరబద్ధ యనుపాఠమున మోచేతఁగట్టఁబడిన యనియర్థము.), నీలవృషకకుద్రేఖన్ - నీలవృష = నల్లని యాఁబోతుయొక్క, కకుత్ =మూఁపురముయొక్క రేఖన్ =ఆకారమువంటియాకారము చేత, 'వృషాఙ్గేకకుదం త్రిషు' అని యమరము. ఎడమకున్ =వామపార్శ్వమునకు, ఒక్కింత= ఇంచుకంత, ఒఱగన్ =ఒఱఁగఁగా, ఇడిన=ఉనుచుకొనిన, అనఁగాదిద్దిన, ధమ్మిల్లవలయంబు= చుట్రువయగు కొప్పుయొక్క, 'ధమ్మిల్లస్సంయతాః కచాః' అని యమరము. అడుగునందున్ =

1. కూర్పరబద్ధ.

అంతర్భాగమందు, కొంతసేపు, అర్థిన్=కోర్కెచేత, కీలించి=తుఱుముకొని, కూపవారిన్=నూతినీటియందు, నీడ వీక్షించి=నీడఁజూచుకొని, క్రమ్మఱన్=మగిడి, గూడన్=తమ తండ్రియుంచిన పుష్పముల పుటికలోను, ఉనుచున్=ఉంచును. 'గూడ' అనఁగా వైష్ణవపరిభాషయందు బుట్ట యనియర్థము.

తా. ఆచంద్రవదన తనతండ్రియగు విష్ణుచిత్తుఁడు శ్రియఃపతికృపవలన నధికతర సంపదలు గలిగినను గర్వింపక పూర్వమువలెనే పుష్పమాలికాకైంకర్యముఁ జేయుచు శ్రీవిష్ణుపురాణవ్యాఖ్యానముచేతఁ గాలక్షేపముఁ జేయుచుఁ గూర్చుండు చెంగలువ దండలను దాను కొప్పులో ధరించి నూతిలో నీడఁజూచుకొని మరల వానినిఁగూడ బుట్టలో నునుచును. ఆకొప్పు సెడమప్రక్క కొఱఁగి యుండును.

ఉ.*ఆ నవలా యలంతి పసుపాడి దుకూలముఁ దాల్చి గుబ్బచన్
గోనలఁ దావు లుప్పతిలఁ గుంకుము తేటల నిగ్గుదేఱఁ గ
ప్రానన నాభిఁ దీర్చి పితృబద్ధ లతాంతము లర్థిఁ గొప్పునం
బూని యొకింత సేపునిచి పుచ్చి చెలిం గని వెచ్చ నూర్చుచున్ 39

టీ. ఆనవలా = ఆయింతి, (అన్యదేశ్యమగుటచేసి దీర్ఘాంతము.), అ...డి-అలంతి=స్వల్పమగు, పసుపాడి = పసుపుతోడి స్నానముచేసి, (ఆనవలావలంతి యనుపాఠమున స్త్రీరత్న మనియర్థము.), దుకూలము = ధౌతవస్త్రమును, తాల్చి=ధరించి, గుబ్బచన్గోనలన్=గుబ్బ చనుగొనలయందు, (కోణశబ్దమువలనఁ గోన కోన అనురూపములు గలుగును, లేక, స్తనములు పర్వత సమములు గనుకఁ దత్ప్రదేశములను గోనలన వచ్చును.) తావులు = పరిమళములు, ఉప్పతిలన్=ఉదయించునట్లు, కుం...గ్గు-కుంకుమతేటల = కుంకుమకాంతులయొక్క, నిగ్గు=నిగారింపు, తేఱన్ = కానరాఁగా, కప్రానన=కర్పూరముచేతనే, నాభిన్ = తిరుమణిని, తీర్చి=దిద్ది, పితృబద్ధలతాంతములు-పితృ = తండ్రియగువిష్ణుచిత్తునిచేత, బద్ధ = కట్టఁబడిన, లతాంతములు = పుష్పములను, అర్థిన్ = కోరికచేత, కొప్పునన్=ధమ్మిల్లమందు, పూని = ధరించి, ఒకింతసేపు, ఉనిచి=ఉంచుకొని, పుచ్చి = మరలఁదీసి, చెలిన్ = చెలికత్తెను, కని = చూచి, వెచ్చన్ = వేడిమిగాఁగ, ఊర్చుచున్ = ఉచ్ఛ్వసించుచు - అని ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

క. మీఁపాడిన హరిచందము
లేపాడిగఁ దలఁపవచ్చు నితఁ డేసతులం
గాపాడినవాఁ డనుఁగై
త్రోపాడినఁ దన్ను వలచి తొయ్యలులారా ? 40

---

* ఆనవలావలంతి.

టీ. తొయ్యలులారా = స్త్రీలారా, మీపాడిన హరిచందములు = మీయొక్క పాటలలోని స్వామియొక్క రీతులు, ఏపాడిగ = ఏమర్యాదగాను, తలఁపవచ్చుఁ గా = ఊహింపవచ్చును, ఇతఁడు = ఈహరి, తన్నువలచి = తన్ను మోహించి, త్రోపాడినన్ = వెంబడించినను, అనుఁగై = వారికిఁ బ్రియుఁడై, ఏపతులన్ = ఏస్త్రీలను, కాపాడిన వాఁడు. ఈప్రశ్నమువలన నాస్వామి మర్యాదలేనివాఁడనియును, దన్ను మోహించిన స్త్రీలనైనను దాను స్నేహించి కాపాడ లేదనియును, బరిహాసించుట.

తే. తాను సురమాని నృపతనుల్ దాల్చి యకట
కామినీతతి నుడికించుకొంటె నట్టె
గండెయును నల్లదాసరిగాఁడు కిరియు
హరియు నై పోవుటయ మంచి దనుయుగంబు. 41

టీ. తాను = ఆహరి, సు...ల్ = సురమాని = వామన పరశురామ బుద్ధుల యొక్కయు, నృప = శ్రీరామునియొక్కయు, తనుల్ = శరీరములు, తాల్చి = వహించి, అకట = అయ్యయ్యో, కామినీతతిన్ = స్త్రీ సమూహమును, ఉడికించుకొంటెన్ = తపింపఁ జేయుటకంటెను, అట్టె = ఆప్రకారమే, (మరల నవతారాంతరముఁ బొందకుండు నట్లనుట), గండెయును = మత్స్యమును, అల్లదాసరిగాఁడును = కూర్మమును, కిరియున్ = వరాహమును, హరియున్ = సింహమును, అయి, అనుయుగంబున్ = ప్రతియుగమందును, పోవుటయ = పోవుటే, మంచిది = మేలు.

తా. ఆహరి వామన పరశురామ బుద్ధ రామావతారములయందు స్త్రీలను దపింపఁ జేయుటకంటె మత్స్య కూర్మ వరాహ సింహ రూపములతోనే ప్రతియుగ మందు నుండుటయే మేలు; ఇట్లు తిర్యగ్జాతిరూపములతో నుండిన స్త్రీ లెవ్వరును మోహింపరు గావున వారికిఁ దాపము లేకుండును.

క. ఆతనువుల లేరుగదా
నాతులు మఱి కాక కలిగినన్ వగ తిర్య
గ్జాతికి నీజాతికిఁ గల
యాతీవ్రత గలదె యెఱుఁగ ర కి క్లే లంటిన్. 42

టీ. ఆతనువులన్ = ఆమత్స్యకూర్మాద్యవతారములయందు, నాతులు = స్త్రీలు, లేరుగదా, మఱికాక = వెండియు నటుగాక, కలిగినన్ = స్త్రీ లుండినను, 'విష్ణుర్దేవాను రూపాం వై కరోత్యేషాత్మనస్తను' మనియున్నది గనుకఁ దిర్యగ్జాతిస్త్రీ లుండవచ్చు ననుట.), వగ = ఖేదము, తిర్యగ్జాతికిన్ = ఆమత్స్యకూర్మాదితిర్యక్స్త్రీజాతికి, నీజాతి కిన్ = నీమనుష్యజాతికిఁ గలిగిన, ఆతీవ్రత = ఆత్వరపాటు, కలదె = కలుగునా, అని

మరల, ఎఱుఁగక = తెలియక, ఇట్లేలంటి = ఈవిధముగా నేమిటి కంటి నని ముందటి పద్యములో నన్వయము.

తే. 'ఆత్మవ త్సర్వభూతాని' ♦ యనుట బొంకె
ముద్దియల కైన వలవంత ♦ ముచ్చటలను
నాటపాటలఁ గతలఁ గొంతతడఁగుఁ గాని
నోరు లేనిజంతువులకు ♦ నొప్పి ఘనము. 43

టీ. ఆత్మవత్సర్వభూతాని - సర్వభూతాని = సమస్తభూతములును, ఆత్మవత్ = తనవలెనే, అనుట = అని చెప్పుట, బొంకె=అసత్యమా, (సత్యమే యనుట.), 'మాతృవత్పరదారాణి పరద్రవ్యాణి లోష్టవత్, ఆత్మవత్సర్వభూతాని యః పశ్యతి స పశ్యతి.' యని శ్లోకము. ముద్దియలకున్ = మనుష్యస్త్రీలకు, ఐన = కలిగిన, వలవంత = విరహతాపము, ముచ్చటలను = ఒండొరులకుఁ జెప్పుకొనుటచేత, ఆటపాటలన్ = నృత్యగానములచేత, కతలన్ = ఆహారికథలచేతను, కొంతదడఁగుఁగాని = కొంత మట్టుపడునుగాని, నోరులేనిజంతువులకున్ = మాటలాడలేనిజంతువులకు, నొప్పి = ప్రయాసము, ఘనము= అధికము.

తా. పై పద్యమందు నెఱుఁగక యని మరలఁ దెలిసి మనుష్యస్త్రీలకు ముచ్చటలు మొదలయినవానిచేతఁ గొంత విరహతాప మాఱును గాని, యీ మత్స్యకూర్మాది తిర్యగ్జాతి స్త్రీలకే పాపము తాప మధికము.

మ. ధరపై నీతఁడు పూర్వకల్పముల సక్తస్త్రీవిశాలాంబకాం
బురుహశ్రేణి జలంబుమైఁ బులకలున్ ♦ బూరించుచున్ బెంచు దు
ర్భరకర్మం బలమంగ వచ్చుజలచారస్తబ్ధరోమత్వకే
సరిత ల్పొం దవతారదంభమున నాచ్ఛాదించుఁ దాఁ బ్రోఢిమన్.

టీ. ఈతఁడు= హరి, ధరపైన్ = భూమిమీఁద, పూర్వకల్పములన్ = పూర్వయుగములయందు, స...ణిన్-సక్త = తనయందు మోహము గల, స్త్రీ=స్త్రీలయొక్క, విశాల=వెడఁదలగు, అంబకాంబురుహ=కమలములవంటి నేత్రములయొక్క, శ్రేణిన్ = పఙ్క్తియందు, జలంబు = ఉదకమును, మైన్ = శరీరమందు, పులకలున్ = రోమాంచములును, పూరించుచున్ = నిండించుచును, పెంచు = వృద్ధిఁబొందఁ జేసెడు, దుర్భర = భరింపరాని, కర్మంబు=సంచితకర్మము, అలమంగన్ = వ్యాపింపఁగా, వచ్చు= సంభవించునట్టి, జలచారస్తబ్ధరోమత్వకేసరితల్ = నీటఁదిరుగుటయు, నిట్టవొడిచిన రోమములు గలుగుటయు, (మెడమీఁదఁ గొనవెండ్రుకలు గలుగుటయును), తాన్ = ఆహరి, ప్రౌఢిమన్ = నేర్పుచేతను, పొందు = ఇతరములగు, (ఇదియొందనుశబ్దము

పకారాదిగా నుండు, నెట్లన్నను, ఒచ్చెను-పొచ్చెను, ఊను,-పూను, ఒనరించు - పొనరించు, ఇత్యాదులవలె నని యెఱుఁగవలయు.), అవతారదంభమునన్=అవతార మనియెడు నెపముచేత, ఆచ్ఛాదించున్ = మఱుఁగుపఱుచును, కైతవాపహ్నవాలంకారము. 'కైతవాపహ్నుతిర్వ్యక్తౌ వ్యాజాద్యైర్నిహ్నుతేఃపదైః' అని దానిలక్షణము.

తా. ఆ హరి పూర్వయుగములయందు భూమిమీఁదఁ దన్ను మోహించిన స్త్రీల కోరికలు దీర్పక వారిని విరహమందు మునుఁగఁ జేసి దుఃఖపెట్టినాఁడు. కావున నా కర్మపరిపాకము దన కనుభవమునకు రాఁగా 'శుభకృచ్ఛుభ మాప్నోతి పాపకృత్పాప మశ్నుతే' యన్నట్లా స్త్రీలకుఁ గన్నీరు గలుగఁజేసిన హేతువువలన నా కన్నులతో సరియగు మీనుమేనితోఁ దాను నీటిలోఁ దిరుగ నగ్గోర్పడఁగా నది మత్స్యావతారముగాను, మఱియు నా స్త్రీలశరీరములయందు గగుర్పాటు గలుగఁజేసిన హేతువువలనఁ దనకు నట్లె నిక్కపొడిచిన రోమములురాఁగా నది వరాహావతారముగాను, మఱియు వానివలననే తనకు మెడమీఁదఁ గొనవెండ్రుకలు గలుగఁగా నరసింహముఖము గల యవతారముగాను నేర్పడెను. కావున నవి యీ కర్మానుభవ మని తెలియరాకుండ నాఁడు చక్కనినేర్పుతో మఱుఁగు పెట్టుచున్నాఁడు.

క. అనిమిషముని మనుజాధిప
జననంబుల నీతఁ డెట్లు ♦ జలజాక్షులఁ గూ
ర్చినవారి నేఁచె దయలే
కనిన వినుఁడు మీదుపాటలంద తెలిపెదన్. 45

టీ. అనిమిషముని=వామన పరశురాములయొక్కయు, మనుజాధిప = శ్రీరాముని యొక్కయు, జననంబులన్ = అవతారములయందు, ఈతఁడు = ఈహరి, కూర్చినవారిన్=ప్రేమపడినవారైన, జలజాక్షులన్ = స్త్రీలను, దయలేక = కృపమాలి, ఎట్లేఁచెననినన్=ఏరీతిచే ఖేదపెట్టె ననఁగా, మీదుపాటలంద = మీసంబంధులగు పాటలయందే, తెలిపెదన్=ఎఱిఁగించెదను, వినుఁడు = వినుండు.

చ. మొదల నుపేంద్రుఁడై యితఁడ ♦ మోఘుహతిం భృగుపత్ని ద్రుంచియ
మ్ముదుసలి గేహినీవిరహాగ్ని ముం దనయట్లన పొందు మన్న నా
కదియును దేవకార్యమున ♦ కయ్యెడునంచు వహించి త్రోఁచు లా
వెద వటు వయ్యు లచ్చి మది ♦ కెన్నఁడుఁ బాయని జాలి నింపఁడే!

టీ. ఇతఁడు=ఈహరి, మొదలన్=ప్రథమమందు, ఉపేంద్రుఁడై=విష్ణుమూర్తియై, అమోఘహతిన్ = బీఱువోని వ్రేటుచేత, భృగుపత్నిన్ = భృగుమహామునిభార్యను, త్రుంచి=సంహరించి, అమ్ముదుసలి = అవృద్ధయినభృగువు, తనయట్లన=తనవలెనే, గేహినీ

విరహమున్ = భార్యావిరహమును, పొందు మన్నన్ = అనుభవింపు మనఁగా, నాకది యును = నాకాభార్యావియోగమును, దేవకార్యమునకున్ = దేవతలకార్యముకొఱకే, అయ్యెడునంచున్=అవునని, వహించి=ఆశాపమును వహించి, క్రోఁచు=కాలమునుగడపు నట్టి, లావెపన్=దృఢమయినమనస్సుచేత, వటువయ్యున్ = తాను బ్రహ్మచారియయ్యును, లచ్చిమదికిన్ = లక్ష్మీదేవిమనస్సునకు, ఎన్నఁడున్ = సంతతమును, పాయని = విడువని, జాలి=విచారమును, నింపఁడే=నిండింపఁడా? వ్యతిరేకప్రశ్న.

తా. భృగుభార్యను దునిమి యా వృద్ధొసంగిన శాపము దేవతల కార్యముకొఱ కగు నని తాను సమ్మతిగా వహించి వామనుఁడై యవతరించి బ్రహ్మచారియై యుండి యును వివాహము చేసికొనక నిత్యానపాయిని యయిన లక్ష్మికి సెడఁబాటువలని వ్యస నమును గలుగఁ జేసెను కదా! విష్ణుమూర్తి దేవతలకోరికపై భృగు భార్యను దునుముట భృగుమహర్షి భార్యావిరహతాపమునందు మని విష్ణుని శపించి భార్యను బ్రదికించుకొనుట. పురాణప్రసిద్ధము.

మ. ప్రళయార్కోగ్రకుఠారకోణము నృపత్రైవిధ్యవత్పీఠికా
ఖ్యలఁ ద్రిస్థానము లేడుమార్లు వరుసన్ ఘట్టించు దోశ్శక్తిఁ గీ
ర్తిలసద్వల్లకి మ్రోయ రక్తయయి యెంతే వశ్యయౌ భూసతీ
తిలకంబుం దుదఁ ద్రోవఁ గశ్యపున కారిం బిడ్డయై పోవదే? 47

టీ. ప్ర...ము-ప్రళయార్క=విలయసూర్యునివలె, ఉగ్ర=తీక్ష్ణమగు, కుఠార= గండ్రగొడ్డలి యనియెడు, కోణము = వీణవాయించెడుకడ్డిని, 'కోణా వీణాదివాదన' మ్మని యమరము. నృ...లన్ - నృప=రాజులయొక్క, త్రైవిధ్యవత్=శత్రుమిత్త్రోదాసీన భేదములచేత మూఁడువిధములుగల, పీఠికా=సింహాసనము లనియెడు, ఆఖ్యలన్ = పేళ్ల చేత, త్రిస్థానములు=మంద్రమధ్యతారకములనియెడు మూఁడుస్థానములను, ఏడుమార్లు= సప్తవారములు,వరుసన్ = షడ్జాదిసప్తస్వరక్రమముగా, ఘట్టించు = కొట్టెడు, వాయిం చెడు, దోశ్శక్తిన్ = భుజశక్తిచేత, కీర్తిలసద్వల్లకి - కీర్తి = యశ మనియెడు, లసత్= ఒప్పుచున్న, వల్లకి=వీణ. మ్రోయన్=ధ్వనిసేయఁగా, రక్తయై=అనురక్తిగలిగినదై యని యును, రాజరక్తముచేతఁ దడఁబడి యెఱ్ఱనిదై అనియును, ఎంతేన్=మిక్కిలి వశ్యయౌ =స్వాధీనపడిన, భూసతీతిలకంబున్ = భూదేవి యనెడు పతివ్రతారత్నమును, తుదఁ ద్రోవన్ =కడకుఁద్రోయఁగా, కశ్యపునకున్ = కశ్యపుఁడనుఋషికి, ఆరిన్ =అయా సముచేత, బిడ్డయై=పుత్త్రికయై, పోవదే=పోవదా, పోయె ననుట. (త్రైవిధ్యవత్తనుతావునఁ బూర్వవ్యాఖ్యానముల ననుసరించి శత్రుమిత్త్రోదాసీనభేదముచేత నని వ్రాసితిమిగాని శత్రు, శత్రుమిత్త్ర, మిత్త్రశత్రుభేదముచేత మూఁడువిధములు చెప్పుట యుక్త మని తోఁచుచున్నది.)

తా. పరశురాముఁడు కుఠార మనెడు ఖడ్గిచేతఁ త్రివిధ నృపసింహాసనము లవి యెడు మంత్ర్యాదిస్థానముల నేడు మాఱులు ఘట్టింపఁగా మూఁడే ళ్లిరువదియొక్క మాఱయ్యె; నట్లు దోర్బలముచేత వాయించెఁ గావునఁ గీర్తి యనెడువీణెయొక్క మ్రోఁత విని, యనురక్తురా లగు భూమినిఁ దా నేలక కశ్యపునకు ధారవోసిన, నావె పతివ్రత గనుక నతనిఁ బొందక యతనికి బిడ్డయై కాశ్యపి యని పిలువఁబడెను.

మ. తనసౌందర్యము చెప్పఁగాఁ గరఁగి పద్మాకాంత రప్పించి మో
హన కంజంబున వైచి తియ్యమిడు నెయ్యం బొప్పఁ బైకొన్న మీ
ఱి నృశంసత్వమునం దొలంగి చని వెట్టిం జేసెఁ గాకుత్స్థుఁడై
న నిలింపారివిదారిచందములు డెందాన న్విచారింపుఁడా. 43

టీ. త...ము - తన = ఆహరియొక్క, సౌందర్యముఁ = చక్కఁదనమును, చెప్పఁగాఁ = జనులు చెప్పఁగా, కరఁగి = ప్రీతుపడి, పద్మాకాంత=శ్రీదేవి, రప్పించి= పిలిపించి మోహనకంజంబునఁ = మోహముఁగలుగఁజేయు పద్మముచేత, వైచి= విసరివేసి, తియ్యమిడు = మాధుర్యమొసఁగెడు, నెయ్యంబొప్పఁ = ప్రేమమించఁగా, పైకొన్నఁ = కౌఁగిలింపరాఁగా, మీఱి = ఆమెను నతిక్రమించి, నృశంసత్వమునఁ = క్రౌర్యముచేత, తొలఁగి = విసర్జించి, చని = పోయి, వెట్టిం జేసెఁ = ఉన్మత్తురాలినిఁ జేసెను, కాకుత్స్థుఁడైన=ఆకాకుత్స్థవంశజాతుఁడైన, నిలింపారివిదారి = రాక్షసాంతకునియొక్క, చందములు=చర్యలు, డెందానఁ = మనస్సునందు, విచారింపుఁడా= ఆలోచింపుఁడు.

తా. శ్రీరాముల సౌందర్యమును విని శ్రీదేవి పిలిపించి విలాసముగాఁ దన చేతి కమలముచేత వైచి యతిప్రేమచేఁ గౌఁగిలింప రాఁగా, నది తప్పుఁజేసి యొప్పక కఠిన చిత్తుఁడై తొలఁగి యా యమను వెట్టినిగాఁ జేసిన యా రామునిచందము మీరే మదిలో విచారింపుఁడు.

చ. చెలువముఁ దాల్చి త న్గవయఁ జేరిన రాగిణి రావణస్వసన్
నలువురు నవ్వ న త్తెఱఁ గొనర్పక యేలిన వియ్య మై యతం
డలుగఁడు సీత కిట్టి తలఁపొత్తుఁ దలంపక యాయమ న్వృథా
కలహమునం దనుం దొఱఁగు ఖేదకు నాఁకకు లోను సేయఁడే.

టీ. చెలువము=సౌందర్యమును, తాల్చి=తాను వహించి, తన్ = తన్ను, కవయన్=కూడుటకు, చేరిన=సమీపించిన, రాగిణిన్=అనురాగముగల, రావణస్వసన్ = రావణుని తోఁబుట్టువగు శూర్పణఖను, నలువురు = చూచిననలుగురు, అనఁగా సర్వజను లనుట, నవ్వన్=పరిహసింపఁగా, అత్తెఱఁగ=అరీతిని, (ముక్కు చెవులు గోయుట

ననుట.), ఒనర్పక = చేయక, ఏలినన్ = పాలించినను, వియ్యమై = సంబంధియై, (అనఁగా బావమఱఁది యై యనుట.), అతండు = ఆరావణుఁడు సీతకున్ = సీతాదేవికి, అలుగఁడు = కోపింపఁడు, ఇట్టితలఁపు = ఈ యాలోచనను, ఆత్మన్ = బుద్ధియందు, తలంపక = ఆలోచింపక, ఆయమన్ = ఆమెను, అనఁగా సీతాదేవిని, వృథాకలహాము నన్ = రిక్తకయ్యముచేత, తనున్ = తన్ను, తొఱఁగు = ఎడఁబాసెడు, కాఁకకున్ = తాపమునకును, అఁకకున్ = రావణునింటచెఱలో నుండుటకును, లోనుసేయఁ దేఁజోఁబడఁ జేయలేదా?

తా. ఆ శ్రీరాముఁడు దాను సుందరుఁడు గావునఁ దన్నుఁ జూచి మోహించి వచ్చిన శూర్పణఖను నలుగురు నవ్వున ట్లాభంగిఁ జేయక మేలికొనెనేని, దానికి సోదరుఁడగు రావణుండు దనకు బావమఱఁదియై సీత నిమిత్తము కోపింపఁడుగదా? ఈ సంగతి యాలోచింపక పట్టి సోరు పెట్టుకొని, సీత, తన్నెడఁబాసి తాపముఁ జెందునట్లును, రావణుని నిర్బంధమునకు లోఁబడునట్లును చేసినాఁడుకదా!

శా. ఫీట్కారప్రవదస్రమై పెదవి గంపింపన్మొఱల్ గిట్టి ప్రా
వృట్కాలాంబుదగర్జ గెల్వఁగ నవలచ్ఛ్రీఖండశాఖాసిత
త్విట్కుంభీనసరేఖఁ గేలసిలతా ధృద్బాహు వేష్టింప ముం
రాట్కంఠీరవమై యొనర్చె వడి సోణాలంట ఘోణాచ్ఛిదన్. 50

టీ. ఫీ...మై-ఫీట్కార = ఫీట్టను ధ్వనితోడ, ప్రవదస్రమై - ప్రవత్ = కాఱుచున్న, అస్రమై = నెత్తురుగలదై, పెదవి = ఓష్ఠము, కంపింపన్ = వడఁకుచుండఁగా, మొఱల్ = ఆర్తనాదములు, గిట్టి = సమీపించి, ప్రావృట్కాలాంబుద = వర్షాకాల మేఘముయొక్క, గర్జ = ఉఱుమును, గెల్వఁగన్ = జయింపఁగా, వ...న్-వలత్ = చుట్టుకొనుచున్న శ్రీఖండ = చందనవృక్షముయొక్క, శాఖా = కొమ్మయందలి, అసిత = నల్లనగు త్విట్ = కాంతిగల, కుంభీనస = త్రాచుపాముయొక్క, రేఖన్ = పోలికచేత, కేలు = శూర్పణఖాహస్తము, అసిలతా = లతవంటిఖడ్గమును, ధృత్ = ధరించుచున్న, బాహున్ = భుజమును, (తే. 'నేలనాలుగు చెఱఁగుల నృపులఁగొలువు, లంద నేను వర్తించితి ననవినాఁ, యగ్గలించి నాయొద్దుఱ బాహాప్ఫళించి, కడఁగఁజాలెడు మల్లులం గాన నెందు.' అన్న పద్యమందుఁ దృతీయపాదమున వువర్ణకము లేనియట్లు సోమయాజి విరాటపర్వంబునం బ్రయోగించెఁ గావున నిచ్చటను వువర్ణకము లేకయే చెల్లుబడియయ్యె.) వేష్టింపన్ = చుట్టుకోఁగా, ముం = పూర్వమందు. రాట్కంఠీరవమై = రాజసింహమై ఘోణాచ్ఛిదన్ = నాసికాచ్ఛేదమును, సోణాలంటన్ = నాసాముపమొదలు నెముక లంటునట్లు వడిన్ = వేగముచేత, ఒనర్చెన్ = చేసెను.

తా. మున్ను దాను రాజసింహమై స్త్రీబాధఁ జేయకుండెడు నియమము గల్గియు, శూర్పణఖయొక్క నాసికను శల్యము దగులునట్లు ఛేదింపఁగా నాముక్కు దెగునప్పుడు ఛిట్టనుధ్వనితోఁగూడ రక్తము గాఱుచుండఁగా దాన పెదవిఁ వడవడ వడఁకుచుండఁగా మొఱ్ఱో యను నార్తనాద మతిమి నట్లుండఁగా దానిచేయి దనచేతినిఁ బట్టుకొనఁగా నతి వేగముగా దాని ముక్కు చెవులు గోసెనుకదా ! (లక్ష్మణుఁడు గోసిన నయ్యాజ్ఞ యనదిగావునఁ దానే యని తాత్పర్యము.)

తే. ఒల్లఁ బొమ్మన్నఁ బోదె! తా ॥ నుల్లసముల
నేఁప నది రక్కసియ యాట ॥ * నెగ్గె? వలచి
స్త్రీలు దలవంపఁ దానవ ॥ చ్చెనది చాల
కాఁడుదాని † బజీతు సే ॥ యంగ నగునె? 51

టీ. ఒల్లన్ = నేనిష్టపడను, పొమ్మన్నన్ = పొమ్మనిచెప్పఁగా, పోదె = ఆశూర్పణఖ పోదా, తాను = ఆరాముఁడు, ఉల్లసములన్ = పరిహాసములచేత, ఏఁపన్ = తపింపఁజేయఁగా, అది = ఆశూర్పణఖ, రక్కసియ యాటన్ = రాక్షసియేయాటచేతను ఎగ్గె = తప్పిదమా. (బొట యెగ్గె యను పాఠమున రాక్షసియాటమె తప్పిదమా యనియర్థము.), వలచి = మోహపడి, స్త్రీలు = విన్నకన్నస్త్రీలు, తలవంపన్ = శిరమువంచుగొనునట్లు, తాన వచ్చెన్ = శూర్పణఖ తానే వచ్చెను, అదిచాలక = అట్లు వచ్చుటయేచాలక. ('వనిత తనంతఁ దా వలచివచ్చినఁ జుల్కనగాదె యేరికిన్' అని మనుచరిత్రమున నున్నది.), ఆఁడుదానిన్ = స్త్రీని, బజీతుసేయంగన్ = రచ్చ సేయఁగా, అగునే = తగునా.

తా. శ్రీరాముఁడు శూర్పణఖ మోహించి వచ్చినప్పుడు వలదు పొమ్మని తాను జెప్పనేని యది పోదా? అట్లు సేయక దానిని పరిహాసములచేత నడియాసలు గల్పించి మిగుల వగలం బొగిలించినాఁడు. అది మోహము గలిగినది గావున నట్లువచ్చుట దానికిఁ దప్పుగాదు. లోకమం దీవార్త స్త్రీలు విని, తలలు వంచునట్లు దనంతనతాను వచ్చుటచాలక మరల దాని నిట్లు రచ్చలఁ బెట్టవచ్చునా?

మ. తను నంటన్ సతు లౌటఁ గోరు మునిబృందంబుం దదాపాదప
ద్మనజన్మోదము గల్గియు న్నెఱజనిం ॥ దా వల్లవస్త్రీలఁగా
జననం బందఁగఁ జేసి కూడియును నాసక్తాత్మలం గాందినీ
తనయప్రేరణఁ బాసె భోజపుర యాత్రారంభసంరంభియై. 52

టీ. తనున్ = తన్ను, అంటన్ = కవియుటకు, సతులౌటన్ = స్త్రీలగుటను, కోరు = అభిలషించెడు మునిబృందంబున్ = మునులసమూహమును, త...ము - తదా

* యొగ్గె. † బజాఱు.

పాది-తత్ = ఆ స్త్రీత్వమును, ఆపాది=కలుగఁజేయునట్టి, పదపద్మజ = పాదపద్మముయొక్క, క్షోదము = పరాగము, 'పదంప్రీశ్చరణౌ స్త్రియా'మ్మనియు, 'చూర్ణేక్షోదస్సముత్సింజ' యనియు నమరము. కల్గియుస్ = తాను గలిగియుండియును, వెఱజనిక్ = మఱియొకజన్మమందు, తాక్ = తాను, వల్లవస్త్రీలఁగాక్ = గోపాంగనలఁగా, 'గోధుగాభీరపల్లవాః' యని యమరము. జననంబందఁగఁజేసి = పుట్టునట్లు చేసి, కూడియును = సంభోగించియు, ఆసక్త = తనయందుఁదగిలిన, ఆత్మలక్ = చిత్తములుగల యా స్త్రీలను కాందినీతనయప్రేరణక్ = అక్రూరుని ప్రేరణచేత, (అక్రూరుని తల్లిపేరు కాందిని.) భోజపురయాత్రారంభసంరంభియై-భోజపుర=మథురాపురమునకు, యాత్రా = ప్రయాణమనెడు, దంభ = నెపముచేతను, 'కపటోస్త్రీవ్యాజదంభోపధయ శ్ఛద్మకైతవే'యని యమరము. సంరంభియై=ప్రయత్నముగలవాఁడై, పాసెక్ = విడిచెను.

తా. శ్రీరామావతారమందు 'రామస్సర్వాంగసుందరః' యనినట్లును, 'రూపౌదార్యగుణైః పుంసాం దృష్టిచిత్తాపహారిణమ్' అనునట్లును, గలిగిన తన సౌందర్యమును జూచి మునిజనులుఁ దన్నుఁ గవియుటకై స్త్రీత్వము నపేక్షింపఁగా నప్పుడే వారలను స్త్రీలనుగాఁ జేయక - అనఁగా ఱాతిని నాతినిగాఁ జేసినవాఁడనుట - అట్టి పాదపద్మ పరాగము గలిగియుండియు నప్పుడట్లు చేయక, తానొక యవతార మెత్తి యాం కృష్ణావతారమందు వారిని గోపికలుగాఁ బుట్టఁ జేసి యప్పుడు వారితోఁ గలసియు సంతత మట్లుండక తన్ను మరిగియున్న స్త్రీలను విడిచి యక్రూరప్రేరణవలన మథురా పట్టణమునకుఁ బోఁడా? అట్లు పోవుటవలన నా స్త్రీలకు వెత గలిగించినాఁడు కదా!

చ. హతల నొనర్చె మోహితలన్ నల్ల యయోముఖి నాపులస్త్యభూ
సుతను విరూప లౌట ననుచో ముసలి న్వెద నిట్టతాడువం
టతివ రమించెఁ దా ముసలియయ్యు రహిన్నఱుగుజ్జుఁబ్రేష్యకై
ధృతిసెడి యుగ్రసేనునకుఁ బ్రేష్యత నొందియు దిద్ది యేలఁడే. 53

టీ. మోహితలక్ = వలచిన, అల్లయయోముఖిక్ = అప్రసిద్ధినొందిన యయోముఖి యను రాక్షసస్త్రీని, ఆపులస్త్యభూసుతను=పులస్త్యనందనుఁడగు విశ్రవసునికూఁతురగు శూర్పణఖను, విరూప లౌటక్ = రూపహీనలగుటచేత, హతలనొనర్చెక్ = భంగపఱిచెను, అనుచోక్ = అనెడుపట్ల, (వారు సౌందర్యము లేనివారుగనుక భంగపఱిచెనందమా యనిన ననుట.), ముసలిక్ = వృద్ధనదానిని, వెద = పెద్దదియగు, నిట్టతాడువంటి=నిడుతాటిమ్రానివంటి, అతివక్ = రేవతీదేవిని, (ఇచ్చటఁ దదాదిగణపతిత సంధి వికల్పము), తాక్ = తానును, ముసలియయ్యుక్ = ముదుసలివాఁడయ్యును, రమించెక్ = భోగించెను, (యుగాంతరమునుండి వృద్ధయినదియుఁ బెద్ద పొడవుగలదియుఁ నైన

రేవతీదేవిని దాను ముసల మను నాయుధము గలబలరాముఁ డయ్యును మోహించి రమింపఁడా? స్వరూపమువలన నానురూప్యమును గలుగఁ జేసికొని రమింప లేదా! అని భావము.) 'తాలాంకో ముసలీహలీ' యని యమరము. మఱుగుజ్జుప్రేష్యకై=కుబ్జ యగుపరిచారికకై, ధృతిసెడి=ధైర్యములేక, ఉగ్రసేనునకున్ = ఉగ్రమైనసేనగలవానికి, (ఉగ్రసేనుఁడను పేరుగల కంసజనకుని కనుట.), ప్రేష్యతన్ = పరిచారకత్వమును, ఒంది యుర్న్ = తానుబొందియును. (దాని కనురూపుఁడై యనుట.), దిద్ది = దానికుబ్జతనుదీర్చి, ఏలఁడే=పరిపాలింపఁడా.

తా. ఓచెలులారా! అధోముఖియు శూర్పణఖయు మోహించి రేనియుఁ వారు లావణ్యవతులు గారు. కావున వారినిఁ దా నేలుకొన లే దని మీరంటిరేని, బలరాముఁడు దాను ముసలియయ్యును నిడుపాటితాటిచెట్టువంటి ముసలిది యగు రేవతిని రమింప లేదా? కృష్ణుఁ డుగ్రసేనునికిఁ బరిచారకుఁడయ్యును మఱుగుజ్జగు త్రివక్రను జక్కఁగా దిద్ది యామెను రమింపఁడా? (అతనికిఁ బఱపాత్రమే కాక లావణ్యతారుణ్యాది గుణములతో నక్కఱలే దని భావము.)

తే. తనకు నందఱుఁ గూర్ప బృందావనమున
నొకతె రతిఁ దేల్చి కాఁక నొండొకతెఁ దేల్చి
యంత రాధకు మేలువాఁడై మురారి
యెల్ల సతులకు నెద నుడుకే యిడండె. 51

టీ. తనకున్=ఆ కృష్ణునకు, అందఱున్ = పల్లవపల్లవాధరలెల్లను, కూర్పన్ = మోహపడియుండఁగా, బృందావనమునన్ = బృందావనమందు, ఒకతెన్ = ఒక్క గోపికను, రతిఁ దేల్చి=సురతసుఖ మనుభవింపఁజేసి, ఒండొకతెన్ = మఱియొకగొల్లతను, కాఁకన్ = విరహతాపముచేత, ప్రేల్చి = తపింపఁజేసి, అంతన్ = అనంతరమందు, రాధకు=రాధ యను ప్రసిద్ధగోపికకు, మేలువాఁడై = అనుకూలుఁడై, మురారి = శ్రీ కృష్ణుఁడు, (ఇది కర్తృపదము.), ఎల్లసతులకున్ = సర్వస్త్రీలకు, (రతిఁదేలినట్టియు రతిఁ దేలనట్టివారి కందఱి కనుట), ఎదన్ = హృదయమందు, (జాత్యేకవచనము.), ఉడుకే=తాపమునే, ఇడండె=ఉంపఁడా.

వ. అని యిట్లు త్రపాభరంబున నుపాలంభదంభంబుగాఁ జేయు పునః పునస్స్మరణంబున నంతఃకరణరాగంబు దేటపడం దెలిసి బోటు లిజ్జోటి కైటభారియెడ నాటుకొన్న కన్నెకూర్మి లజ్జావశంవద యై వెలివిరియంగానీక పుటపాకనికాశం బగు కాఁకఁ జికాకుపడి నాఁడునాఁటికి నగుచున్నట్ల కిటకిట నగుచున్న దింత నియ్యింతి

యొరవు మాన్పి యింగితం బెఱుక పఱచుకొని చింతాపనోదంబు
సేయకున్నం బ్రమాదం బని నవ్వుచు నర్మగర్భంబుగా నిట్లనిరి. 55

టీ. అనియిట్లు=ఈపూర్వోక్తప్రకారంబుగా, త్రపాభరంబునన్ = సిగ్గువేగు చేత, ఉపాలంభదంభంబుగాన్ = నిందావ్యాజముగా, చేయు = చేయుచున్న, పునః పునస్స్మరణంబునన్ = సారెసారె కగుస్మరణముచేత, అంతఃకరణ = మనస్సునందలి రాగంబు = కృష్ణునివిషయమున ననురాగము, తేటపడన్ = బయల్పడఁగా, తెలిసి = ఎఱిఁగి, బోటులు=చెలులు, ఇజ్జోటి = ఈయువతి, కైటభారియెడన్ = కృష్ణునియందు నాఁటుకొన్న=పొడుగొనినట్టి, కన్నెతూర్కిన్ = వివాహమునకుముందు గలిగినయనురాగము ను, లజ్జావశంవదయై = లజ్జాపరవశురాలై, వెలివిరియంగానీక = బయల్పడనీయక పుటపాకగికాశంబగు = పుటమువేసిన పాకముతో సరియగు, కాఁకన్ = అంతస్తాపము చేత, చీకాకుపడి=చిక్కుపడి, నాఁడునాఁటికిన్ = నానాఁటికి, నగుచున్నట్ల = నవ్వుచున్నట్లే, కిటకిటనగుచున్నది = సంకటపడుచున్నది, ఇంతట = ఇంతట, ఇయ్యింతి= ఈ రమణియొక్క, ఎరవు మాన్పి = ఆయాసము నడంచి, ఇంగితంబు = అభిప్రాయము ను 'ఇంగితం హృద్గతో భావ' అని యమరశేషము. ఎఱుకపఱచుకొని = ఎఱిఁగించుకొని, చింతాపనోదంబు - చింతా = విచారముయొక్క, అపనోదంబు = పరిహారమును చేయకున్నన్ = చేయక యుంటిమేని, ప్రమాదం బని = మోసమగు నని తలంచి, నవ్వుచున్=హసించుచు, నర్మగర్భంబుగాన్=విలాసగర్భమగునట్లు, ఇట్లనిరి = ఈవక్ష్యమాణ క్రమముగా ననిరి.

ఉ. ఎవ్వరు నట్లపో నెరసు లెన్నకమానరు ప్రాణభర్తలన్
దవ్వుల నున్న కాఁకకతనన్ మఱి వారలు వశ్యులైనఁ దా
రెవ్వరి నొల్ల కొక్కటయి యింద్రుఁడు చంద్రుఁ డటండ్రు బోటి దా
నివ్వలఁ దేరకత్తెయగు నిట్టివి నీతలవేగనే చెలీ. 56

టీ. ప్రాణభర్తలన్ = ప్రాణేశ్వరులను, దవ్వుల నున్న=దూరమునసున్నట్టి, కాఁకతనన్ = తాపహేతువుచేత, నెరసులు = తప్పులను, ఎన్నక మానరు = లెక్కింపక పోవరు. ఎవ్వరున్=ఎల్లవారును, అట్లపో = ఆప్రకారమే, మఱి = నిమ్మట, వారలు = ఆప్రాణభర్తలు, వశ్యులైనన్ = స్వాధీనపడిరేని, తారు=స్త్రీలు, ఎవ్వరి నొల్లక = ఎవ్వరినైన నిచ్చగింపక, ఒక్కటయి = పఱపులేకమై, ఇంద్రుఁడు చంద్రుఁడటండ్రు= భర్త నింద్రుఁడు చంద్రుఁ డనియందురు, ఇవ్వలన్=ఈవలను, బోటి=చెలికత్తె, తాన్ = తాను, తేరకత్తెయగున్ = అన్యురాలవును, ఇట్టివి=ఇట్టివార్తలు, నీతల వేగనే = నీతో వాదనే యుతయింపవెసా, సర్వత్ర కల వనుట. చెలీ యని సంబోధనము.

తా. దూరమందుఁ బ్రియుఁ డున్నప్పుడు లోకమందలి స్త్రీ లందఱును భర్తల తప్పు లెన్నక పోరు. వారు సమీపించి వశపడినప్పుడు వారి నింద్రుఁడు చంద్రుఁ డని భాషించుచు నేక మై యుందురు. పూర్వము ప్రియుని బిలుచుట మొదలగు పనుల యందు నక్కఱ గలిగి యున్న చెలికత్తె యప్పుడు తేరకత్తెయగు నిట్టి పనులు నీకే కలిగినవా? అంతటఁ గలిగి యున్నవియే.

క. అనుటయు నెలనగ వడఁచుచుఁ
గన కించుక తెచ్చి యోడుఁగఱచుచు నయ్యం
గనలఁ గందుకనికరముఁ
గొని వ్రేయుచుఁ గెలను చూచుకొనుచుం బలికెన్. 57

టీ. అనుటయుఁన్ = ఇట్లనఁగా, ఎలనగవు = లేఁతనవ్వు, అడఁచుచున్ = బయలు మెఱయనీకమఁ టుపఱచుచు, కనలు = కోపము, ఇంచుక=కొంచెము, తెచ్చి = బయలు పఱిచి, ఓడుఁగఱచుచున్=ఓష్ఠమును దంతములచేఁ గఱచుకొనుచు, అయ్యంగనలన్ = ఆ స్త్రీలను, కందుకనికరమున్ = చెండులగుంపును, కొని = గ్రహించి, వ్రేయుచున్=కొట్టుచును, కెలను = పార్శ్వమును, చూచుకొనుచున్ = వీక్షించికొనుచు, పలికెన్ = (ఆయింతి) పలికెను.

క. విడువక మీగానము సొగ
సిడుటయు మఱి పాడుఁడనుట యెగ్గే? పాసెం
బడిగినవారే పేదలె?
కొడిమెలు గట్టుకుఁడి యతనిఁ గొని పని యేలా? 58

టీ. విడువక=ఎడతెగక, మీగానము = మీయొక్కపాట, సొగసిడుటయున్ = ఇంపొసంగినందున, మఱి = ఇంకను, పాడుఁ డనుట=గానముసేయుఁడని చెప్పుట, ఎగ్గే= తప్పా, పాసెంబు = పాయసము, అడిగినవారే = వేఁడినవారే, పేదలె = దరిద్రులా, (పాయసము మధురమైయుండిన దాని నడిగినవారు దరిద్రులా? ఆమాధుర్యము గ్రోల నిచ్చగించినవారే యనుట.), కొడిమెలు = లేనినిందలు, కట్టుకుఁడీ = పెట్టకుఁడు, అతనిఁ గొని = ఆకృష్ణుని గ్రహించి, పని యేమి=ఏమియక్కఱ గలదు.

శా. పోనిండన్న వయస్య లిట్లని రగుం గొ బో నిక్క మిం కిప్పుడే
గాని మ్మిం కొక కొంతసేపునకునే గానీ సఖు యెల్లి యే
గానీ నీవుడిఁ దన్మనోజ్ఞ గుణము ల్గానీ తదన్యాయము
ల్గానీ డిందినఁ జింత నీ కతనిపైఁ గా కెవ్వరిం దేల్చెదే! 59

టీ. పోనిండన్నన్ = ఆయమ పోనిండనిచెప్పఁగా, వయస్యలు = చెలులు, ఇట్లనిరి = ఈవక్ష్యమాణక్రమముగా ననిరి, అగుంబో = పోనుపో, నిక్కము నిశ్చయమే, ఇంక నిప్పుడే గానిమ్ము = ఇంకమీఁద నిప్పుడేగాని, ఇఁకకొంతకొంతసేపునకునేగానీ = ఇంకొకకొంతకాలమునకేకాని, (ఇచ్చట నవధారణార్థకమగు ఏకారము షష్ఠీవిభక్త్యంతము ద్రుతముమీఁదవచ్చినది), సఖీ=ఓచెలీ, ఎన్నఁడుగాని = ఏపేకాని, నీనుడిన్ = నీవాక్యమందు, తన్మనోజ్ఞగుణముల్ గానీ = ఆస్వామియొక్క మనోహరములగు గుణములుగానీ, తదన్యాయముల్గానీ - తత్ = ఆస్వామియొక్క, అన్యాయముల్గానీ = నేరములయినఁ గానీ, డిందినన్ = జాఱిన, (నీనోర వచ్చెనేని యనుట,) చింత=విచారము, నీకు, అతనిపైఁ గాక=ఆస్వామిమీఁద నేకాని, ఎవ్వరిం దేర్చెదే = మఱియెవ్వరిని ప్రస్తావింతువు?

తా. ఎక్కడి ప్రసంగము లని పోనిం డని యూయమ చెప్పఁగా, చెలు లగుచు, నీమాట నిక్కమేకాని, యింకమీఁద నిప్పుడే కాని, మఱికొంతసేపునకేకాని, ఏదే కాని, నీనోట నా శ్రీకృష్ణుని మంచిగుణములేకాని, చెడుగుణములేకాని, వచ్చెనా, యప్పుడు నీమది యతనియందుఁ దగిలియుండును గాక ; మఱి యెవ్వరిని నీవు దలంపవు గదా !

సీ. నఖముఖోద్ఘ్నితపరాఙ్ముఖముక్తబాష్పాంబు
పటిమ దీపపుఁజిటచిటలు దెలుపఁ
బొరినుపాంశూత్సృష్టఫూత్కృతు లకృశమధ్య
పార్శ్వముహుఃప్రకంపములు దెలుప
నోదవెడుగాద్గద్యమదలీపాటుఁ బల్క
రింపఁ బుట్టెడుకేకరింత దెలుప
వలపంత విసువు కాంతలఁ బుట్టు దూషించు
కారణంబుల తోంతికథలు దెలుప

తే. నలఁతఁ బొనపుష్పైఁ బొంకలాట దెలుపఁ
దెగువ లోలోసనే సవ్య సగపు దెలుపఁ
గలఁక మామీఁదిపసిఁ జేసి కసరు దెలుపఁ
బొలఁతి రేలు నీయున్కియే పులుగుగాదె. (61)

టీ. మఱియు సఖీవాక్యము, న...బు - నఖముఖ=కొనగోళ్లచేత, ఉద్ఘ్నిత = విదిలింపఁబడినట్టియు, పరాఙ్ముఖ=ఆవలిమొగమై, ముక్త=విడువఁబడిన, బాష్పాంబు = కన్నీళ్లయొక్క, పటిమ = పటుత్వమును, దీపపుఁజిటచిటలు = దీపమువలనఁబుట్టిన చిటచిట ధ్వనులు, తెలుపన్ = ఎఱిఁగింపఁగా, (ఆయమ యావలి మొగమై కన్నీరు విదుచుచు

నా బాష్పాంబువులు గొనగోళ్ల విదిలింపఁగా నవి దీపముమీఁద బడి చిటచిట యనుచుం డఁగా జలసంబాధము లేక దీపమందుఁ జిటచిటధ్వని పుట్టదు గనుక నిదియ జ్ఞాపక మయ్యె ననుట), భోరిక్ = మిక్కిలియు, ర...ల్ - ఉపాంశు = ఏకాంతమున (రహస్యముగా), ఉత్సృష్ట = విడువఁబడిన, ఫూత్కృతుల్ = ఫూత్కారములను, కృ...లు - కృశ = కృశించిన, మధ్య = నడుముయొక్క, పార్శ్వ = ప్రక్కలయందలి, ముహుః ప్రకంపములు = సారె సారెకుఁ గదలుటలు, తెలుపన్ = తెలియఁజేయుఁగా, (ఎవ్వరికిని దెలియకుండ రహస్యముగా నాయాసముచేత బుసలు విడువఁగాఁ బ్రక్కలు గదలు ననుట), ఒ...ము - ఒదవెడు = జనించెడు, గాద్గద్యము = డగ్గుత్తిక పడుట, అడలుపాటునన్ = హాహాకారముగా, పల్కరింపన్ = మేము పల్కరింపఁగా, ఫుట్టెడు = ఉదయించెడు, కేకరింత = కుత్తుక సరుదుకొనుట, తెలుపన్ = తెలుపఁగా, (చెలికత్తెలు సంతోషముగాఁ బిలిచినఁ బలుకఁ బోఁగా నాయాసమునఁ గలిగెడు డగ్గుత్తిక యీచెలులకుఁ దెలియకుండఁ గేకరించెడు నెపముచేత మఱుఁగు పఱచు ననుట), వ...వు - వలవంత = విరహతాపమువలననైన, విసువు = విసుగును, కాంతలపుట్టువు = స్త్రీలజన్మమును, దూషించు = దూషించెడు, కారణంబుల = హేతువులుగల, తొంటి కథలు = పూర్వకథలు, తెలుపన్ = తెలియఁజేయఁగా, (స్త్రీలై పుట్టఁగూడ దని యనేకపూర్వకథాదృష్టాంతములు చెప్పు ననుట.), అలఁగన్ = ఆయాసమును, పానుపుపైన్ = శయ్యమీఁద, పొరలాట = పొరలాడుట, తెలుపన్ = తెలుపఁగా, (విరహాతిశయమునఁ జేసి బడలి పడకపైఁ బొరలు ననుట.), తెగువ = ప్రాణత్యాగమునకు సాహసమును, లోలోననే నవ్వ = లోలోపలనే యుపహసించెడు, నగవు = హాసము, (నడచునడకలు, పలుకుపలుకులు అను వ్యవహారము ననుసరించి నవ్వు నగవన్న ప్రయోగము), తెలుపన్ = తెలియఁజేయఁగా, ('మరణేసతి కిం భయ'మ్మనిన రీతిగాఁ దాఁపుఁజేసి లోలోపలనే ప్రచ్ఛన్నముగా నవ్వు ననుట), కలఁక = కలంగుటను, మామీఁది = మాపైఁగలిగిన, పనిలేని = కారణములేని, కసరు = గద్దించుట, తెలుపన్ = తెలియఁగా, (మనస్సు తాపాతిశయముచేతఁ గలుషించి యుండుటవలనఁ జెలులను గారణములేక గసరించు ననుట), పాలతి = స్త్రీ, రేలు = రాత్రులయందు, నీసాన్నిధ్యమే = నీవర్తనమే, ఫలుగుగాదె = గుర్తుగాదా.

తా. సుగమము.

చ. ఎఱుఁగరుగా యొకద్భుతము ? నీచెలి దీర్ఘికఁ దీర్ఘమూఁడ నా
యమతఁ దగిల్చి పోవుఁ దనహారము వోయిన నేను బోవుదుఁ
మఱువక వెంటఁ బోవ జలమగ్నత నా నది సున్నమైనఁ దాఁ
గఱకతిపెట్టి పొమ్మనుగుఁగాని నిజార్తి యెఱుంగ దేమియున్. 61

టీ. ఒకసఖి తక్కినసఖులతో ననుమాట,—ఒకయద్భుతమున్ = ఒకయబ్బురమును, ఎఱుఁగరుగా = తెలియరుగా, ఈచెలి = ఈసఖి అనఁగా గోదాదేవియనుట, దీర్ఘికన్ = దిగ్గియయందు, తీర్థమాడన్ = స్నానముసేయుటకు, తనహారము = తనముత్తియపుఁదేరు, నాయురన్ = నాకంఠమందు, తగిల్చి = ఉనిచి, పోవన్ = చనను, పోయినన్ = తానటు పోయిన, నేనుఁబోవుదున్ = నేనునుబోదును, మఱుపక = విస్మృతిలేక, వెంటఁబోవన్ = వెంబడిఁబోఁగా, జలమగ్నతన్ = నీటియందుమునుఁగుటచేత, అది = అహారము, సున్నము = చూర్ణము, ఔన్ = అవును, ఐనన్ = అట్లు సున్నముకాఁగా, తాన్ = తాను, అనఁగా నీయమ, కఱకటిపెట్టి = బాధించి, సొమ్ము = తన హారమును, అడుగఁగాని = వేఁడునుగాని, ఏమియున్ = కొంచెమైనను, నిజార్తి = తన ప్రయాసమును, ఎఱుఁగదు = తెలియనేరదు, ముగ్ధ యగుట నని భావము.

తా. ఈ యమ విరహతాపముచేఁ బ్రాఁగుడుపలన శరీరమందలి ముత్తాహారములు పెటిలి యుండిన నవియే నాయమతోడ నీటమునిఁగి నప్పుడు విరిసి సున్నమాయె ననియు. నంతతాప మీయమ యనుభవించుచున్న దనియు నొకచెలి తమచెలులతోఁ జెప్పెను.

చ. అనిన మరాళి పల్కు వినవే హరిణీ యొకనాఁడు కస్తురిం
గొని యిడు బొట్టునా కనుచుఁ గూర్మి నొసంగినఁ బెట్టుచుండఁ జు
ట్టనుచు మొగంబు వ్రేసినటులే తనయూర్పుల నింకి యింకి పో
యిన పలుబేంట్లు గోరఁ గొని యొత్తనె పట్టెను మాటిమాటికిన్.

టీ. అనినన్ = ఇట్లనఁగా, మరాళి = మరాళి యనియెడిచెలి, పల్కున్ = పలుకును, హరిణీ, వినవా = విను మనుట, ఒకనాఁడు = ఒకదినమందు, కస్తురింగొని = కస్తూరిని దీసికొని, ఇడు బొట్టు నాకనుచున్ = నాకుఁ దిలకముఁ బెట్టుమని, కూర్మిన్ = ప్రేమచేత, ఒసంగినన్ = కస్తూరినీయఁగా, పెట్టుచుండన్ = తానుబొట్టు పెట్టుచుండఁగా, చుట్టనుచున్ = చుఱ్ఱుమని, మొగంబువ్రేసినటులె = మొగమడఁచినట్లగునట్టి, తనయూర్పులన్ = తనయుచ్ఛ్వాసవాయువులచేత, ఇంకి యింకిపోయిన = మిక్కిలి తడియాఱిన, పలుబేంట్లు = కస్తూరియొక్క పెక్కుబీటికలు, మాటిమాటికిన్ = సారెసారెకు, గోరఁగొని = గోటిచే గ్రహించి, ఎత్తనె = ఎత్తివేయుటకే, పట్టెను = ప్రొద్దుసరిపోయెను.

తా. మరాళి హరిణితోఁ జెప్పెడు పల్కు:—వినవే చెలీ! యీ యమ నొకనాఁడు నాకుఁ గస్తూరి తిలకముఁ బెట్టుమనఁగా నా మొగ మడఁచినట్లు దన వేఁడినిట్టూర్పు లెగయఁగా వానివేఁడిమిచేత నానుదుటి తిలకము పెట్టునప్పుడే యెండిపోవు

చుండఁగా నాబోటికలు దన గోటితోడ మాటిమాటి కెత్తఁనే కాలము సరిపోయెను గాని బొట్టుపెట్టుటకుఁ గాలము చాలక పోయెను. చూచితివా యాయమ తాపాతిశయము !

మ. అనినన్ ప్రగ్వణి వల్కెఁ దన్నుఁ జెలులారా నే లతాడోలఁ జి
క్కన నూఁపం దెగి వ్రాల దీని చనువ్రేఁకం బే క్రియం దాల్తునో
యని పట్టం దినమధ్యమార్కరుచిఖిద్యన్మంజరులోవని వా
డినపాలిండ్లను బెండుబొమ్మగతి నుండెన్ సందిటం జుల్కనై. 64

టీ. అనినన్=అనఁగా, ప్రగ్వణి = ప్రగ్వణి యనుచెలి, పల్కెన్ = వక్ష్యమాణరీతిచేతఁబలికెను, చెలులారా = సఖులారా, తన్నున్ = నాయమను, నేన్ = నేను, లతాడోలన్ = తీఁగెయుయ్యెలయందు, చిక్కనన్ = దృఢముగా, ఊఁపఁగాన్ = ఊఁగఁగా, తెగి = అలత నాయికశరీరతాపము చేతఁదెగి, వ్రాలన్ = నీవు దిగఁబడఁగా, దీని= నాయమయొక్క, చనువ్రేఁకంబు = స్తనభారము, ఏ క్రియన్ = ఏరీతిగా, దాల్తునో=ధరింతునో, అని=అనుకొని నాశయించుచు, పట్టన్ = నాయమను బట్టుకొనఁగా, ది...న్=దినమధ్యమ=పట్టపగటి, అర్క=సూర్యునియొక్క, రుచి = ఎండచేత, ఖిద్యత్ = వాడుచున్న, మంజరులోవని = పూలగుత్తులవలె నున్న, వాడిన = మ్లానములగు, పాలిండ్లను = స్తనాగ్రములచే, బెండుబొమ్మగతిన్ = బెండుతోఁ జేసినబొమ్మవలె, సందిటన్ = నాకౌఁగిటియందు, జుల్కనై=లఘువై. ఉండెన్ = నిలిచెను.

తా. ఆమె విరహాగ్నితాపముచేఁ గృశింప శరీరము తేలిక యయ్యె నని భావము.

వ. అని తనయవస్థఁ దోఁపనాడిన ననాదరయుంబోలె వారల కిట్లనియె.

టీ. తనయవస్థన్ = తనవిరహావస్థను, తోఁపనాడినన్=బయల్పడఁ బలుకఁగా, అనాదరయుంబోలెన్ = ఆదరములేనిదానివలె, వారల కిట్లనియె.

క. ఆర్పఁగఁ దీర్పఁగ మిక్కిలి
నేర్పుగలవయస్యలట్లు నెలఁతలు మీ మీ
నేర్పునఁ బలికెద రక్కఱ
యేర్పడ మీ కీ విచారమేటికిఁ జెప్పుఁడీ. 65

టీ. ఆర్పఁగన్ = పోఁబుచ్చుటకును, తీర్పఁగన్ = దిద్దుటకును, మిక్కిలి = అధికముగా, నేర్పుగలవయస్యలట్లు = నేర్పుగలచెలులవలెనే, నెలఁతలు = స్త్రీలారా, మీమీనేర్పునన్ = మీమీసామర్థ్యముచేత, పలికెదరు = చెప్పెదరు, అక్కఱ = ఆవశ్యకము, ఏర్పడన్ = కుదురునట్లు, మీ కీవిచార మేటికిన్=మీకీచింతయేల, చెప్పుఁడీ=చెప్పుఁడు.

తా. ఆర్పఁ దీర్ప నేర్పుగల చెలులవలె నక్కఱ గలిగినట్లు మీమీచాతుర్యముల కొలఁది బలికెదరుగాక మీకీ యాలోచన మేల? చెప్పుఁడు.

వ. అని మేలంబు సేసికొని తేలిపోఁ బలికి పుటపాకప్రకారంబగు వియోగ దవథుభరం బవ్వధూరత్నం బడంచికొని యుండియు నుండలేక నిశా సమయంబుల నొక్కొకమాటు తనలోన. 66

టీ. అని = ఇట్లని, మేలంబుసేసికొని = పరిహాసముచేసికొని, తేలిపోఁబలికి = అలక్ష్యముగా మాటలాడి, పుటపాకప్రకారంబగు = పుటము వేసినపోపలఁగు మలుచున్నట్లగు, వియోగదవథుభరంబు = విరహతాపాతిశయమును, అవ్వధూరత్నంబు = ఆబోటిమేటికి, అడంచికొనియుండియున్ = మఱుఁగుపఱుచుకొని యుండియు, ఉండలేక = నిలువఁజాలక, నిశాసమయంబులన్ = రాత్రులయందు ఒక్కొకమాటు = ఒక్కొక్క తూరి, తనలోనన్ = తనంతటనే, వక్ష్యమాణప్రకార మనుకొనుచుండు నని మీఁది కన్వయము.

సీ. అభినవకువలయశ్యామకోమలమైన
 డామూఁపు మకరకుండలముఁ దాల్ప
నిస్తులాస్యశ్రీ వయస్స్తంభనిక్షిప్త
 నింబచ్ఛదభ్రూవల్లంబు నిక్కఁ
బరువంపు ముంగెనవిరి వంపు నరవంపు
 వాతెఱ చెంద్రంపువానఁ గురియ
నందంపు మెఱుఁగువాలారు కన్గవ చూడ్కి
 శ్రవణకుండల కాంతిసవతుగాఁగ

తే. సప్తభువనాంగనాసుసంజనకు సప్త
విధ పరీవాహముగ గానసుధ వెలార్ప
మాడ్కి వేణువుపై వ్రేళ్లుమార్చిమార్చి
మరులుకొలిపెతె గోపాంగన మందసతుల. 67

టీ. అ...ము - అభినవ = అప్పుడు వికసించిన, కువలయ = నల్లగలువవలెనే, శ్యామ = చామనచాయకలిగినట్టి, కోమలము = మృదువు, ఐన, డామూఁపు = ఎడమ భుజశిఖరము, మకరకుండలమున్ = వామకర్ణ మకరకుండలమును, తాల్పన్ = వహింపఁగా, (వేణుగానము సేయు నప్పుడు మెడ యొఱగ నిడఁగా నెడమ భుజము మీఁదికిఁ గుండలము వచ్చె ననుట.), నిస్తుల = సరిలేని, ఆస్యశ్రీ = ముఖకాంతియొక్క, వయః = వయస్సును, స్తంభ = నిల్పుటకొఱకు, నిక్షిప్త = దృష్టిదోషములేకుండ నునుచఁబడిన నింబచ్ఛద = వేపాకువంటి, భ్రూవు = కనుబొమ, (భ్రూశబ్దము హ్రస్వాంతము నగును;

'భ్రుకుటిర్భ్రూ)కుటిస్స్త్రియామ్' అని యమరము.) అల్పంబు = ఇంచుకంత, నిక్కన్ =నిక్క-
చూడఁగా, (సంస్కారవిశేషముచేత పేఁపాసు వయస్తంభకర మని ప్రసిద్ధము. కనుబొమ
యెగురవేయుచు గానముసేయునెడల ముఖకాంతి వయస్సతిక్రమింపకుండ దృష్టి
దోషముఱాని యట్లుంచిన పేఁపాసువలె నాకనుబొమ యుండె ననుట),ప...రి-పరువంపు=
లెస్స వికసించిన, మంకెన విరి = బంధూకపుష్పమును, పంపు = నమ్రముగాఁజేయుచున్న,
అ...ఱ-అరవంపు = నగము వంచిన, వాతెఱ = అధరోష్ఠము, చెం...నన్-చెంద్రంపు=
సిందూరసంబంధియగు, వానన్ = వర్ణమును, పరియన్ = వర్తింపఁగా, (పెదవి నగము
మడిచి పిల్లఁగ్రోవి నూఁదుచున్నాఁ డనుట.), అం...డ్కి - అందంపు = అందమగు,
మెఱుగు=నిద్దమగు, వాలారు = నిడుపయగు, కన్గవ=నేత్రద్వయముయొక్క, చూడ్కి=
దృష్టి, శ్ర...లి-శ్రవణకుండల = కర్ణకుండలముయొక్క, కాంతి = కాంతికి, సవతు
గాఁగన్ = సమానమగుచుండఁగా, (ఆ గానసమయ మట్టి చూడ్కి కర్ణాంతాయతములగు
నేత్రముల కొనలను వ్యాపించియుండె ననుట), స...నన్-సప్తభువన = భూర్భువస్సువ
రాది సప్తలోకములయం దున్న, అంగనా = స్త్రీలయొక్క, అనురంజనమున్ = అనురక్తి
గలిగించుటకు, సప్తవిధపరీవాహముగన్ = ఏడు తెఱఁగులగు ప్రవాహము లగునట్లు,
'జలోచ్ఛ్వాసాః పరీవాహాః' అని యమరము. గానసుధన్ = గానామృతమును, వెలార్చు
మాడ్కిన్ = పైకుబుకఁజేసెడురీతిగా, వేణువుపైన్ = పిల్లఁగ్రోవిమీఁద, వ్రేళ్లు =
అంగుళములను, మార్చిమార్చి = పరివృత్తిఁజేసి, గోవిందా = ఓయి శ్రీకృష్ణుఁడా, మంద
సతులన్ = గోపికాస్త్రీలను, మరులు కొలిపితె = మోహపడఁజేసితివే, శ్రీకృష్ణుని వేణు
గానవినోదము ననుసంధించుచున్న దని భావము.

ఉ. అక్కట రాధ నీకుఁ దగదే మగవారల నత్తమామలం
దక్కి ముకుందవేణుకలనాదపుటీలకు లేటిమొత్తమై
త్రెక్కొనుకాఁకచే నడికిరే లరుదెంచిన గోపికావళిన్
బొక్కఁగఁజేసి తద్రుచిరభోగము గుత్తగ నీవ కైకొనన్. 63

టీ. రాధ = ఓ రాధికా, మగవారలన్ = భర్తలను, అత్తమామలన్ = శ్వశ్రూ
శ్వశురులను, తక్కి = కినరించి, ము...కున్-ముకుంద = శ్రీకృష్ణునియొక్క, వేణు =
పిల్లనఁగ్రోవియొక్క, కల = అవ్యక్తమధురమగు, నాదపుటీలకున్ = గానమునీలకు,
(ఈల యనఁగా జారచోరు లొండొరులకుఁ దెలుపుకొను సంకేతనాదము), లేటి
మొత్తమై = మృగీసమూహమువలె నై, త్రె...చేన్ - త్రెక్కొను = భరింపఁగూడని,
కాఁకచేన్ = తాపముచేత, నడికిరేలు = అర్ధరాత్రులయందు, అ...ళిన్-అరుదెంచిన=
వచ్చినట్టి, గోపికావళిన్ = గోపికాసమూహమును, పొక్కఁగఁజేసి = పరితపించున

ట్లొనర్చి, తద్రుచిరభోగము-తత్ = ఆ కృష్ణునియొక్క, రుచిర = ఇంపైన, భోగముఁ = అనుభవమును, గుత్తగన్ = గుత్తఁజేసినట్లు, నీవ = నీవే, కైకొనన్ = గ్రహించుట, నీకున్ = నీకు, తగవా = మర్యాదయే, అకట = అయ్యో, (ప్రథమపాదమందుఁ బ్రశ్నాకలిత దీర్ఘయతి).

తా. తాను దాప ననుభవించుచు రాధ నుద్దేశించి శ్రీకృష్ణ సంభోగము సమస్త గోపికలకు లేకుండఁ జేసి గుత్తఁ జేసినట్లు నీ వొక్కతెవే యనుభవింప వచ్చునా యని రాధను దూఱుచున్నది.

ఉ. అక్కమలాక్షుఁ డొక్కతె నిజాంసమునం దిడి కుంజపుంజపుం
జక్కిఁ గొంచుఁబోవఁ బెఱచాన లినాత్మజవెంట వ్రేగున
న్మిక్కిలి డిగ్గు పాదసరణిం జని రోయుదు రట్టె రోసి తా
రక్కడఁ గాంచు టేమి వలదా యభిమాన మొకింత యింతికిన్?

టీ. అక్కమలాక్షుఁడు = ఆ కృష్ణుఁడు, ఒక్కతెన్ = ఒకస్త్రీని, నిజాంసమునందున్ = తనమూఁపునందు, ఇడి = ఉనిచికొని, కుంజపుంజక్కికిన్ = పొదరిండ్లగుంపుతావునకు, కొంచుఁబోవన్ = తీసికొనిపోవఁగా, పెఱచానలు = ఇతర స్త్రీలు, ఇనాత్మజవెంటన్ = సూర్యతనయయగు యమునానదివెంబడి, వ్రేఁగునన్ = భారముచేత, మిక్కిలి = అధికముగా, డిగ్గు = దిగఁబడియున్న, పాదసరణిన్ = కాలిజాడను, చని=పోయి, రోయుదురు = వెదకుదురు, అట్టె = ఆప్రకారమే, రోసి = వెదకి, తారు = తాము, అక్కడన్ = ఆ పొదరిండ్లప్రదేశమందు, కాంచుటేమి = చూచుట యేమున్నది, ఇంతికిన్ = స్త్రీకి, అభిమానము = తలువు, ఒకింత = కొంచెమైనను, వలదా = ఉండవలదా?

తా. శ్రీకృష్ణుఁడు గోపికల వంచించి యొక్కదానిఁ దనభుజముమీఁదఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని పొదరిండ్లచాటునకుఁబోఁగా, నాగోపికలాదటను గృష్ణునిం గానక స్త్రీని మోచికొనిపోవుచున్న భారముచేత నాయనపాదములు యమునానది సికతాతలంబుల మిగుల దిగఁబడియుండిన నాజాడను బోయి వెదకెదరుగాక; అట్లు వెదకి శ్రీకృష్ణునిఁ జూచుటవలన నాగోపికతోఁగూడి యున్నప్పుడు దమకేమిపనియని స్త్రీకిఁ గొంచెమైన నభిమానముండవలదా యని దూఱెను.

చ. ఇలు గలనైన వెల్వడని యీయాలువుటాండ్రకుఁ దాపికత్తెవై
యులు కెడలించి శౌరి తను యోగపు వాచవిఁ జూపి మీఁదఁ బె
ల్లలము వియోగవహ్ని భవదంతర సైకతపఙ్క్తిఁ బొంత వం
తలఁ బొరలించి తౌదు శమనస్వస వుగ్రమయాఖనందనీ! 70

టీ. ఉగ్రమయూఖనందనీ = తీక్ష్ణకిరణములుగల సూర్యునియొక్క కూఁతురవైన యో యమునానదీ, ఇలు = గృహమును, కలనైనన్ = స్వప్నమందేని, వె...కన్ - వెల్వడని = వెడలిరాని, కులువుటాండ్రకున్ = మానవతులగుగోపికలకు, తాపికత్తెవై = కుంటెనకత్తెవై, ఉలుకెడలించి = (వారల) భయముదీర్చి, శౌ...విన్ - శౌరి = శ్రీకృష్ణుని యొక్క, తను = శరీరముయొక్క, యోగపు = సంయోగ మనియెడి, వాచవిన్ చూపి = వాగ్రుచిఁజూపి,(విటునియొద్దనుండి మధురవస్తువులు కొనివచ్చి స్త్రీల కిచ్చి రుచిఁ బుట్టించి యనుకూలపఱచుట దూతికకు యుక్తమే గనుక వాచవి యని ప్రయోగించినాఁడు.), మీఁదన్ = అనంతరమందు, పెల్లు = అధికముగా, అ...హ్నిన్ - అలము = వ్యాపించు చున్న, వియోగవహ్నిన్ = విరహాగ్నిచేత, భ...తన్ - భవత్ = నీయొక్క, అంతర = మధ్యప్రదేశమందలి, సైకత = ఇసుకదిన్నెలయొక్క, పఙ్క్తి = సమూహముయొక్క, పొంతన్ = సమీపమందు, వంతలన్ = తాపములచేత, పొరలించితి = వారినిఁ బొరలునట్లుచేసితివి, శమనస్వసవు కాదు = యమునితోఁబుట్టువగుదువు, 'యమునా శమనస్వసా' యని యమరము.

తా. ఓ యమునానదీ! నీవు జగములఁ దపింపఁజేయెడు సూర్యునికిఁ గూఁతురవై యంతకుం డగుయమునికిఁ దోఁబుట్టువైతివి గావున, నీ కఠినగుణమునకుఁ దగినట్లు స్వప్న మందైన నిల్లు వడలని మానవతులగు గొల్ల సతుల కెడకత్తెవై యిల్లు వెడలించి భయము వాపి మొదల నతనితోఁ గూడున ట్లొనర్చి యారుచిఁ జూపి పిమ్మట నా కృష్ణుని నెడఁ బాపి నీ యిసుకదిన్నియలమీఁద నాఁడు విరహాగ్నిచేతఁ బొరలాడునట్లు చేసితివి గదే? యెంత కఠినాత్మురాలవే?

వ. అని యొంటిపాటునం దనలోనం బలుకు పలుకు లాలించి పొంచి యున్న వయస్యలాస్యంబు లపహాస్యచంద్రికాతుందిలంబులుగాఁ దోఁచి భామ యే మేమి నీ మనం బెఱింగియే కదా మును మున్న యతనిమాటలు మానలేకుంటి మని మూఁదలించిన నంగించి దవన నాసన్నయై నెమ్మొగంబు వెలవెలపాటు లేనగవున నడంచి మఱి మొఱంగ ననువుపడక యందంబుఁ గూడుకొని వారి కిట్లనియె. 71

టీ. అని = ఈరీతిగా, ఒంటిపాటునన్ = ఏకాంతమందు, తనలోనం బలుకు పలుకులు = తనలోఁ దా ననియెడుమాటలు, ఆలించి = విని, పొం...లు-పొంచియున్న = డాఁగియున్న, వయస్యలు = సఖులు, ఆస్యంబులు = మొగములు, అ..గాన్ - అప హాస్య = మేలంపు నవ్వు లనియెడు, చంద్రికా = వెన్నెలచేత, తుందిలంబులుగాన్ = పిక్కటిల్లునట్లుగా, తోఁచి = కనఁబడి, భామ = ఓయింతీ, ఏమేమి, ఎఱిఁగియే కదా =

తెలిసియేకదా, మును మున్న = ప్రథమమందే, ఆతనిమాటలు = ఆస్వామివార్తలు, మానలేమంటిమని = విడువఁజాల మంటిమి మనుచు, మూదలించినన్ = ప్రస్తావింపఁగా, (తాఁక నాడఁగా ననుట.), కించిదవనతాననయై = కొంచెముతలవంచుకొన్నదై, తమ్మొగంబు = ముఖముయొక్క, వెలవెలపాటు = సిగ్గుచేఁ దెల్లఁబోవుటను, లేనగవునన్ = లేఁత నగవు చేత, అడంచి = మట్టుపఱచి, మఱి = ఇంకను, మొఱంగక = దాఁపఁగా, అనువు పడక = వలనుగాక, ఆపంబుఁగూడుకొని = వారినిగలసికొని వారి కిట్లనియె = ఆ చెలుల కిట్లనియె.

తే. నాఁడు మన మున్న నెట్లొ పూఁబోఁడులార ;
యనిన వారలు మగుడ నాయమకు ననిరి
యింతి నాఁ డుండ కెందుఁ బోయితివి నీవ
టన్న నచ్చెరువడి వారి కతివ పలికె. 72

టీ. పూఁబోఁడులార = ఓ చెలులారా! నాఁడు = ఆ గోపికాకృష్ణుల క్రీడాకాలమందు మన మున్నన్ = నేను మీరు నుండినను, ఎట్లొ = ఏవిధముగనో, అనినన్ = అనఁగా, వారలు = ఆచెలులు, మగుడన్ = మరల, ఆయమకున్ = ఆమెకు, అనిరి = చెప్పిరి, ఇంతీ = ఓచెలీ, నాఁడు నీవుండక = ఆకాలమందు నీవుండక, ఎందుఁబోయితివి = ఎక్కడఁబోయితివి, అట్లన్నన్ = ఆప్రకార మనఁగా, అచ్చెరువడి = ఆశ్చర్యపడి, అతివ = ఆ యువతి, వారికిఁ బలికెన్ = ఆచెలులఁ గనియెను.

తే. సకియలార త్రైకాలికజ్ఞానవంతు
లైన ఋషులట్ల పలికెద రంత యెఱుక
యెదఁ గలిగెనేని యెఱిఁగింపుఁ డేను మొదల
నెవ్వతె నటన్న మఱి వార లిట్టు లనిరి. 73

టీ. సకియలార = సఖులారా, త్రై...లు - త్రైకాలిక = భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలత్రయసంబంధియగు, జ్ఞానవంతులు = జ్ఞానముగలవారు, ఐన, ఋషులపట్లన్ = మునీశ్వరులవలె, పలికెదరు = వచించెదరు, అంతయెఱుక = తాదృశజ్ఞానము, ఎదన్ = హృదయమందు, కలిగెనేని = ఉండెనేని, ఏను = నేను, మొదలన్ = ప్రథమమందు, (పూర్వజన్మమందనుట), ఎవ్వతెను, ఎఱిఁగింపుఁ డటన్నన్ = తెలుపుఁ డనఁగా, మఱి = పిమ్మట, వారు = ఆచెలులు, ఇట్టు లనిరి.

మ. దివిజద్రుప్రసవంబుఁ గాంచిన సపత్నిం జూచి చూపోప కిం
తవుదిట్టుంబని యంత సేసి మది నీర్ష్యాక్రోధము ల్పెంపడిం

ప విరిం బోక ద్రుమంబుఁ గైకొనఁబతి శ్రీ న్మందన మ్మ్రాన్నెల్లఁ దే
నవధిం బెట్టిన సత్య వీ వహహా కావా! భామినీ నావుడున్. 74

టీ. ది...త్నిన్ - దివిజద్రు = కల్పవృక్షముయొక్క, ప్రసవంబున్ = పుష్పమును, ని. 'స్యాదుత్పాదేఫలేపుష్పే ప్రసవో౽గర్భమోచనే' యని అమర. కాంచిన = పొందిన, సపత్నిన్ = సవతాలగురుక్మిణిని, చూచి = కాంచి, చూపోపక = ఓర్వలేక, ఇంతవుఁజిల్లుం బని = ఇంతైనచిన్నపనిని, అంతసేసి = అంతఁగాఁజేసి, మదిన్ = మనస్సునందు, ఈర్ష్యాక్రోధముల్ - ఈర్ష్యా = ఈసును, క్రోధముల్ = కోపమును, సంపడింపన్ = పెనఁగొనఁగా, విరిన్ = పుష్పముచేత, పోక = చనక, ద్రుమంబునన్ = వృక్షమును, కైకొనన్ = గ్రహింపఁగోరి, పతిన్ = భర్తయగు శ్రీకృష్ణుని, మందన్నన్ = ఔషధ మనఁగా, మ్రాన్నెల్లన్ = వృక్షమెల్లను, తేన్ = తెచ్చునట్లు, అవధిం బెట్టిన = శ్రమపెట్టినట్టియు మేరఁబెట్టినట్టి సత్యవు = సత్యభామవు, నీవు = నీవు, కావా, అహహా = ఆశ్చర్యము, 'అహాహేత్యద్భుతేఖేదే' యని యనురము. భామినీ = ఓయింతీయనిసంబోధనము, ('కోపనాసైవ భామినీ' యనియున్నది గనుకఁ గోపముగలదానా యనుట), నావుడున్ = అనఁగా.

తా. ఓభామినీ! నీసవతియగు రుక్మిణీదేవి శ్రీకృష్ణునిచేతఁ బారిజాత పుష్పము గ్రహింపఁగా నీవు చూచి యోర్వఁజాలక యీసును జలంబును మెఱయ స్వల్పమగు నక్కార్యంబు నింతోఁ గొప్పఁ జేసి యలిగి యా పుష్పమునుమాత్రమేగాక స్వర్గము నుండి పారిజాత వృక్షమునే తెప్పింపఁగోరి మం దనిన మ్రానెల్లఁ దెప్పించునట్లు తలంచి యాప్రకారము శ్రీకృష్ణుని శ్రమ పఱచి పారిజాతవృక్షమును బడసిన సత్యభామవు నీవే కాదా?

వ. గ్రక్కునం బ్రత్యుత్పన్న విజ్ఞానయై గృహదీపికారోపణంబునం గృహ గత పదార్థంబు లొక్కమాఱె దృగ్గోచరంబు లగునట్లు జన్మాంత రంబున నయ్యనంతునితోడి క్రీడాప్రపంచంబు సద్యస్సమనుభూతం బైన తెఱంగునం దోఁచిన. 75

టీ. గ్రక్కునన్ = వెంటనే ప్రత్యుత్పన్నవిజ్ఞానయై - ప్రత్యుత్పన్న = ఉదయించిన, విజ్ఞానయై = విశేషజ్ఞానముకలదై, గృహదీపికారోపణంబునన్ = నిలయమందు దీపముంచుటచేత, గృహగతపదార్థంబులు = ఇంటిలోనున్న వస్తువులు, ఒక్కమాఱె = ఒకసారియె, దృగ్గోచరంబులగునట్లు = దృష్టివిషయములయినభంగిని, జన్మాంతరంబునన్ = పూర్వజన్మమందు, అయ్యనంతునితోడి = ఆశ్రీకృష్ణస్వామితోడి, క్రీడాప్రపంచంబు. విహారవైపుల్యము, సద్యస్సమనుభూతంబయిన తెఱంగునన్ = అప్పుడు లెస్సగా ననుభవించినమాడ్కిని, తోఁచినన్ = అగపడఁగా.

ఉ. వాలికకన్నులం బొడము వారి సకజ్జల మాశ్రితశ్రవో
గోళకమై తదంతికపు గుంతలవల్లికిఁ దల్లిఁదోఁడుగా
మైలవలి న్ననల్నిగుడు మైఁ బులకల్పొడమన్ శ్లథాంగియై
సోలినఁ జూచి డెందములు సుఱ్ఱన హా యనిబోఁటు లర్తిలిన్. 76

టీ. వాలిక=నిడుదలగు, కన్నులన్ = నేత్రములయందు, పొడము = ఉదయించెడు, వారి=బాష్పము, సకజ్జలము = కాటుకనీటితోఁ గూడినదియై, ఆశ్రిత = ఆశ్రయింపఁబడిన, శ్రవః = చెవు లనియెడు, గోళకమై = గోళములుగలదై, తదంతికపు= ఆకర్ణసమీపమునందున్న, కుంతలవల్లికిన్ = తలవెండ్రుకలు అనుతీఁగెకు, తోడుగాన్ = తల్లియుఁదోఁబుట్టువుగాఁగా, (కాటుకతో నల్లనైయున్నదిగావునఁ గురులకు సమానమైన దనుట.), మైలవలిన్ = శరీరమనియెడి నేలకితీఁగెయందు, (లవలి = వెన్నెలతీఁగ యనికొందఱు), ననల్=పుష్పములు, నిగుడుమైన్=పుట్టెడిరీతిచేత, పులకల్ = రోమాంచములు, పొడమన్ = పుట్టఁగా, శ్లథాంగియై = బెడుదువడినదేహముగలదియై, సోలినన్ = మూర్ఛిల్లఁగా, చూచి=వీక్షించి, బోఁటులు=చెలికత్తియలు, డెందములు = అంతరంగములు, సుఱ్ఱనన్ = సుఱుక్కనఁగా, హాయని = అయ్యోయనియంగలార్చి, ఆర్తిలిన్=కూర్తిచేత, ఆయమయందలి ప్రేమచేత నని ముందటి పద్యముతో నన్వయము.

తా. ఆయమ కన్నీరు నింపుచుండ నది చెవులునిండి తలవెండ్రుకలు దడుపఁగా నెమ్మేను గగుర్పొడువఁగా సోలినఁ గాంచి డెందంబులం గంది తోడి పూఁబోఁడులు ప్రేమంబున నిట్లనిరి.

ఉ. ఎంతకుఁ దెచ్చెనే సరసిజేక్షణచెయ్దము లందుమీఁద జ
న్మాంతరవర్తనంబు హృదయంబున కిత్తఱి నెచ్చరించి గో
రంతలు గొండలంత లగునట్లుగఁ జేసితి మంచుఁ జేటికా
వాంతపతాళవృంతమృదువాతహిమాంబుకణాళిఁ దేర్చినన్. 77

టీ. స...ల్-సరసిజేక్షణ=పద్మాక్షియగునీయమయొక్క, చెయ్దముల్ = వ్యాపారములు, ఎంతకుఁదెచ్చెనే = ఎంతపఱకుఁదెచ్చెను, అందుమీఁదన్ = అకష్టముమీఁద, జన్మాంతరవర్తనంబు = పూర్వజన్మ వ్యాపారమును, హృదయంబునకున్ = ఎదకు, ఇత్తఱిన్ = ఈసమయమందు, ఎచ్చరించి = ఎఱుకపఱచి, గోరంతలు = గోరంత స్వల్పములగుకార్యములు, కొండలంతలగునట్లుగన్ = పర్వతోపమానము లగునట్లుగా చేసితి మంచున్ = కావించితి మని, చేటికా = పరిచారికలచేత, వాంత = వీవఁబడిన, పతాళవృంత = వీవనలతోఁగూడిన, మృదువాత = మందమారుతముగల, హిమాంబు= పన్నీటియొక్క, కణాళిన్ = బిందుపరంపరచేత, తేర్చినన్=మూర్ఛఁదేల్పఁగా, (విసన

కళ్లలమీఁదఁ బన్నీరు చిలుకరించి చెలికత్తియలు పరిచారికలచేత వీవఁ జేసి సేదఁ దేర్చి రనుట).

క. తెలిసి కను దెఱచి వెండియు
జలజేక్షణ తన్ముకుంద చరణస్మృతిని
శ్చలతఁ గనుమొగిచి మఱి య
శ్రులు ఱెప్పలఁ దోఁపఁ దెఱచి చూచి సఖులతోన్. 78

టీ. తెలిసి = తెలివొంది, కనుదెఱచి = నేత్రము విచ్చి, వెండియున్ = మరలను, జలజేక్షణ = ఆనాయిక, తన్ముకుందచరణస్మృతినిశ్చలతన్ - తన్ముకుంద = ఆ శ్రీకృష్ణునియొక్క, చరణస్మృతి = పాదస్మరణమందు, నిశ్చలతన్ = స్థైర్యముచేత, కనుమొగిచి = నేత్రము మూసి, మఱి = పిమ్మట, అశ్రులు = బాష్పజలములు, ఱెప్పలన్ = పక్ష్మములయందు, తోఁపన్ = కానరాఁగా, తెఱచి = కను తెఱచి, చూచి = వీక్షించి, సఖులతోన్ = చెలులతోడ. అని ముందఱి కన్వయము.

క. మీ రెవ్వ రనుటయును శృం
గారిణి మే మురగకన్యకల మింతకును ము
న్ధారుణి కేతెంచితి మన
నారామలఁ గౌఁగిలించి యార్తి న్బలికెన్. 79

టీ. మీ రెవ్వ రనుటయును = మీ రెవ్వ రనఁగా, శృంగారిణి = ఓసుందరీ, మేమురగకన్యలము = మేము నాగకన్యలము, ఇంతకుమున్ = ఈజన్మమునకుముందు, ధారుణికేతెంచితిమనన్ - భూలోకమునకు వచ్చితి మనఁగానే, ఆరామలన్ = ఆస్త్రీలను, కౌఁగిలించి = ఆలింగనముఁజేసికొని, ఆర్తిన్ = మనస్తాపముచేత, పలికెన్ = వచించెను.

ఉ. అట్టి మురారి కప్పుడనుఁ గై మఱి యీకలివేళఁ గ్రమ్మఱం
బుట్టి వియోగవేదనలఁ బొక్కెడు నీ తను వేల తండ్రి దా
నిట్టగు నన్ను నింకొకని కియ్యక తొల్తన యోగశక్తిఁ బోఁ
బెట్టెద దీని వెండియు నుపేంద్రపదాంబురుహంబు పట్టెదన్. 80

టీ. అట్టిమురారికిన్ = అట్టి శ్రీకృష్ణునకు, అప్పుడు = ఆకాలమందు, అనుఁగై = ప్రియురాలనై, ఇచ్చట అనుఁగునై యని యుండవలసినను అది వైకల్పికవిధిగాన అనుఁగై అనియు నుండవచ్చును. ఇట్లు ఆదిపర్వంబున - గీ. 'కౌరవుల కెల్ల గురువైన కారణంబు' అని (ప్రయోగింపఁబడియున్నది.) మఱి = పిమ్మటను, ఈకలివేళన్ =

కాలియుగకాలమును క్రమ్మఱన్ = మరల, పుట్టి = జనించి, వియోగవేదనల౯ = విరహవేదనలచేత, పొక్కెడు=పరితపించెను, కాతను వేల = కాశరీరమేటికి, తండ్రి = మాజనకుఁడు, తాను=ఆయన, ఇట్టగు = కారీతిగలిగియున్న, నను౯ = నను, ఇంకొక నికి౯=మఱియొకనికి, ఈయకతొల్లన = ఇయ్యకముందఱనే, దీని౯ = ఈశరీరమును, యోగశక్తి౯=యోగబలముచేత, పోఁబెట్టెద౯ = విసర్జించెదను, వెండియు౯ = మగిడి, ఉపేంద్ర = అత్రివిక్రమునియొక్క, పదాంబురుహాంబు = చరణసరోజమును, పట్టెద౯ = అవలంబించెదను.

తా. అట్టి శ్రీకృష్ణునకుఁ దొల్లి ప్రియురాలనై యుండియును నీకలివేళ మరల జనించి వియోగతాపముచేతఁ గ్రాఁగెడు నీదేహమును మాతండ్రి నన్నొకని కియ్యక మున్నే యోగశక్తిచేత విడిచి మగిడి యాయుపేంద్రుని పాదపద్మంబు నవలంబించెద నని భావము.

క. అది యొండె భక్తి యెవ్వతె
యెద విశ్లేషైకభీరువృత్తి౯ బ్రియలా
భదశ౯ మెయిఁ దొఱఁగించును
హదనున నదిగాక యున్న యవి వైశికముల్. 81

టీ. ఎవ్వతె = ఏస్త్రీయైన, ఎద౯ = హృదయమందు, వి...త్తి౯ - విశ్లేష = వియోగమువలన, ఏక=ముఖ్యమగు, భీరువృత్తి౯=భయంపడినవర్తనముచేత, ప్రియలాభదశ౯ = ప్రియునియొక్కలాభదశయందే, హదనున౯ = మంచిసమయమందు, మెయి౯=శరీరమును, తొఱఁగించును = జార్చునో, అది = ఆశరీరత్యాగవ్యాపారము, ఒండె=ఒకటే, భక్తి=పతిభక్తి, అదిగాక=అట్లుగాకుండినను, ఉన్నయవి = మిగులునట్టి భక్తులు, వైశికముల్ = 'విత్తమాత్రోపాధిక సకలపురుషాభిలాషా సామాన్యా' యను నట్లు' వేశ్యాభక్తియే కాక నిక్కము గాదనుట.

తా. ఏయింతి తనప్రాణనాథుఁడు దాఁపున నుండినప్పుడే యితనితో వియోగము గలుగు నేమో యను భయముచేత మంచిసమయము గనుఁగొని శరీరత్యాగము సేయునో యాపెదే పతిభక్తిగాక యితరములైనవి వేశ్యాభక్తివంటి వని భావము.

తే. అనినవారలు పల్కి రాయదువతంస
మెందుఁ జన్నాఁడు విను రంగమందు నిల్చె
వేగపోఁ డేల? యతఁడ నీవిభుఁ డగుటకు
నర్చనాదుల నిర్వ్యాజకహరి భజింపు. 82

టీ. అనినన్ = ఇట్లుచెప్పఁగా, వారలు పల్కిరి=ఆచెలులు లీవక్ష్యమాణక్రమముగా వచించిరి, ఆయదువతంసము = ఆయాదవరత్న మగు శ్రీకృష్ణుఁడు, ఎందుఁజన్నాఁడు = ఎక్కడ కేఁగినాఁడు, వినుము = ఆలకింపుము, రంగమంద=శ్రీరంగక్షేత్రమందే, నిల్చెన్ = నివసించెను, వేగపాటేల = త్వరపడుటయేటికి, అతఁడ = ఆస్వామియే, నీవిభుఁ డగుటనన్=నీభర్తయగుటను, ఇవ్విటిహరిన్ = ఈశ్రీవిల్లిపుత్తూరున నున్న స్వామిని, అర్చనాదులన్ = పూజాదులచేత, భజింపుము=సేవింపుము.

తా. ఆశ్రీకృష్ణుఁ డిప్పు డెచ్చటికిఁ బోలేదు, శ్రీరంగమందే యున్నాఁడు గావున నతఁడు నీభర్త యగుటను నీయూర నున్న వడపెరుంగోయి లుడయు రనుస్వామినిఁ బూజనాదులచేతఁ గొల్వుము.

చ. అలుకకుమన్నఁ దేఱి మఱి ◊ యంతటనుండియు వేళవేళ నె
చ్చెలు లిడు తెల్వ్యల న్మగుడఁ ◊ జింతల సంతమసంబుల న్సమా
కలితత మించె సొమ్మిడని ◊ కార్శ్యమునన్ హృదయంబున న్సదా
పలపలగాక నీలముల ◊ బన్నసరంబయి నిర్మలాంగికిన్. 83

టీ. అలుకకుమన్నన్=వెఱవకు మని చెప్పఁగా, తేఱి=తెలివొంది, మఱి=అనంతరమందు, అంతటనుండియున్=అప్పుడు మొదలుకొని, వేళవేళన్=ప్రతికాలమందు, నెచ్చెలులు=చెలికత్తియలు, ఇడు = ఉసిచెడి, తెల్వ్యలన్ = జ్ఞానము లనెడు ధావళ్యములతోడను, మగుడన్=మరల, చింతల = విచారము లనియెడు, సంతమసంబులన్ = చీఁకటులతోడను, సమాకలితత = కూడుకొనుట, (ఇది కర్తృపదము.), నిర్మలాంగికిన్=స్వచ్ఛశరీరముగల యాయువిదకు,సొమ్మిడని=భూషణము ధరింపని, కార్శ్యమునన్=కృశించుటచేత, హృదయంబునన్ = ఎదయందు, సదా = ఎల్లప్పుడును, పలపలగాక = పలచనగాక నీలములబన్నసరంబయి = నీలములతోడఁ గూర్చిన ముక్తాహారమై, మించెన్=ఒప్పెను.

తా. ఆయమకుఁ గృశత్వము చేత సొమ్ము లిడకుండినను హృదయమందుఁ జెలుల మాటలఁ దెల్వులును, మరలఁ గలిగెడు చింతాభరంబులను చీకటులును, గూడికొని నీలములతోఁ జేర్చిన ముత్తెపు సరమువలె నుండెను, దీనికిఁ జింతాసంతమసంబులు నీలములవలెను, చెలుల మాటలవలనఁ గలిగెడు తెలువులను తెలుపులు ముత్తెములవలె నుండెననియును, లో నున్నభావము నిర్మలాంగియనుట బయలఁ దోఁచెను.

తే. ఎలసి యేప్రొద్దుఁ గనువొందనీక మరుఁడు
కలహమున కంకకాఁడయి ◊ కాలు ద్రవ్వఁ
బొండుబవాలు ◊ తత్పాపరం ◊ పరలు వెడల
కింటిలో నేడుముల్లు ద్రొయ్యి ◊ నిండుముఖికి.

టీ. ఎలసి=కనుపెట్టుకొని, ఏప్రొద్దునన్=సంతతమును, కనువొందనీక=కన్నుమూయనీక, మరుఁడు = స్మరుఁడు కలహమునకున్ = పోరాటమునకు, అంకకాఁడై = మిక్కిలి పట్టుదలగలవాఁడై కాలుద్రవ్వన్ = కాలుద్రవ్వుచుండఁగా, పా...లు-పాండుబహుళపక్షపా = శుక్లపక్ష బహుళపక్ష రాత్రులయొక్క, పరంపరలు=వరుసలు, వెడలక=కడవక, ఇందుముఖికిన్ = ఆచంద్రముఖిక, ఇంటిలోన్=గృహమందు, ఏదుముల్లయ్యెన్=ఏదుఁబందిముల్లుండినట్లై యాయెను.

తా. మన్మథుఁ డెడతెగక యెప్పుడుఁ గనువైచి నిద్రఁబట్టనీకుండఁ గచ్చకుఁ గాలుద్రవ్వుచుండఁగా శుక్లపక్షరాత్రులును బహుళపక్షరాత్రులు నొక్కఁడుగానే చక్కఁగా జరుగక యేదుముల్లింటిలో నుండిన నాయింటివారి కెటు క్షేమములేక నిద్దుర పట్టక పోవునో, యారీతిగానే యాయింత శ్రమపడుచుండెను. శల్యమృగరోమ మింటనున్న నాయింటఁ గలహము కలుగునను ప్రసిద్ధము. ఇచ్చట శుక్లపక్షరాత్రులు తెల్లగాను కృష్ణపక్షరాత్రులు నల్లఁగా నుండునుగనుక వానిపరంపర యేదుఁబందిముల్లుఁగాఁ జెప్పఁబడెను. ఆరోప్యమాణమైన యేదుఁబందిముల్లు కలహమును గలుగఁజేయుట నుపయోగించెను గనుక పరిణామాలంకారము.

మ. తలిరుంగైదువుజోదునానతి వధూధైర్యంపుఁబెన్గోట కం
దళితాహర్ముఖయంత్రకారుఁ డలుక న్నానాఁటికిం ద్రెళ్లఁ గో
మలమార్తండమరీచిదీపకళికోష్మం జూఁడి యేయుం దళ
ద్దళపాథోరుహలోహనాళకుహరోద్యచ్చంచరీకాశ్మముల్. 81

టీ. కందళితాహర్ముఖయంత్రకారుఁడు = అంకురించినప్రాతఃకాలమనియెడు ఫిరంగిరౌతు, త...లిన్ - తలిరుంగైదువు=చిగురుటాకుబాఁకుగల, జోదు=యోధుఁడు మన్మథునియొక్క, ఆనతిన్=ఆజ్ఞప్తిచేత, వ...ట - వధూ=ఆవనితయొక్క, ధైర్యాప్తు ధైర్యమయమగు, పెన్గోట = పెద్దకోట, నానాఁటికిన్ = దినక్రమముగా, త్రెళ్లన్ కూలుటకు, కో...ష్మన్ - కోమల=మృదువులగు, మార్తాండ = బాలసూర్యునియొక్క మరీచి=కిరణములనియెడు, దీపకళికా = మొగ్గవంటిదీపములయొక్క, ఊష్మన్ = వేమిచేత, చూఁడి=ముట్టించి, ద...ల్ - దళత్=వికసించుచున్న, దళ=రేకులుగల, పాథోరుహ=కమలము లనియెడు, లోహనాళ = ఫిరంగులయొక్క, కుహర = బిలములనుండి ఉద్యత్=వెడలుచున్న, చంచత్=మదించిన, చంచరీక=తుమ్మెదలనియెడు అశ్మముల్ గుండ్లను, అలుకన్=కోపముచేత, ఏయున్=ప్రయోగించును.

తా. ప్రాతఃకాల మనెడు ఫిరంగిరౌతు మన్మథుఁ డను యోధవరుని సెలవొందియు ధైర్యమనియెడు కోట నానాఁటికిఁ గ్రిందఁ గూలుటకై, బాల సూర్య

ములు సోఁకుటవలన వికసించుచున్న కమలము లనియెడు ఘరంగులలోనుండి వెడలెడు గండుదుమ్మెద లనియెడు గుండ్లను బారు సేయును; అప్పు డాకిరణజ్వాలయే జానకి త్రాటి రంజకపుఁ జేఁడిమియై యుండెను; ఆయమకు రాత్రులు ధైర్యము లేదాయెఁగదా ప్రాతః కాలమందును లేదాయెను; సాయంకాలములందుఁ గమలములు ముకుళించు నప్పుడు తుమ్మెద లాకమలములలోఁ జొచ్చియుండి సూర్యోదయము కాఁగానే వికసించిన వానిలోనుండి వెడలు చుండెను.

తే. సురుచిరవితానదంభకౌసుంభధారి
తుహినధారాగృహాంగి బిందువులు సెదర
పొంత ఘటయంత్రసరముఁ ద్రిప్పుచు జపించు
మగువధృతి దూల మధ్యాహ్నమంత్రవాది. 86

టీ. మధ్యాహ్నమంత్రవాది = మధ్యాహ్నమనియెడిమాంత్రికుఁడు, మ...తి - మగువ=ఆయమయొక్క, ధృతి=ధైర్యము, తూలన్=చలించుటకై, సు...రి - సురుచిర=ప్రకాశించుచున్న, వితాన=మేలుకట్టనియెడు, దంభ=వ్యాజముగల, కౌసుంభ = కాషాయ వస్త్రమును, ధారి = ధరించినవాఁడును, తు...గి - తుహినధారాగృహ = మంచువంటి ధారలుగల గృహమనియెడు, అంగి = శరీరముగలవాఁడునై, (ఇవిరెండును మధ్యాహ్న మంత్రవాదికి విశేషణములు), బిందువులు=ధారాబిందువులు, (బిందువు లనఁగా ధైర్యము యొక్క ప్రాణము లనికొందఱు, బంధువు లను పాఠమున్నను ప్రాణము లనియే యర్థము. 'బంధుర్బంధూకపుష్పే స్యాత్ప్రాణబంధ్వోశ్చ భర్తరి' అని విశ్వము.) చెదరన్ = పడు చుండఁగా, ఘ...మున్ - ఘటయంత్ర=కుంభయంత్ర మనియెడు, సరమున్=జపమాలి కను, త్రిప్పుచున్=పరివృత్తిఁ జేయుచు, పొంతన్ = సమీపమున, జపించున్ = జపము సేయును.

తా. లోఁగ రద్దిన చందువ లనియెడు కాషాయములను ధరించి మంచువలె ధారలు గురిసెడు గృహ మనియెడిశరీరము భస్మధూసరిత మైనట్లు తెల్లఁగా నుండఁగా, జలము వెదచల్లుచుఁ దిరుగుచున్న ఘటయంత్ర మనియెడు జపమాలిక ద్రిప్పుచు మధ్యాహ్న మనియెడు మాంత్రికుఁడు మగువ ధైర్యము చెడిపోవుటకుఁ దన నోటి తుప్పరలు రాలు నట్లు జపముఁ జేయుచుండును. దీనివలనఁ దాపోపశమనార్థమై నీటి తుంపురులు నెగయు చున్న ఘటయంత్రములుగల యింటిలో నాయమ యుండఁగా, నక్కడను దాప మధిక మాయె నని తోఁచుచున్నది. ఘటయంత్ర మనఁగా నొక మోకు వెంటఁ గడవలు గట్టి బావిలోఁ జేఁదుచు రాఁగాఁ గొన్ని మునుఁగునవియు మఱికొన్ని నీరు గ్రుమ్మరించునవియై యుండును.

ఉ. తామరసాప్తతామ్రముఖదంష్ట్రిత విస్ఫుట మల్లి హల్లక
స్తోమరజశ్ఛటాంగక మధుద్యుతి తారవియద్ద్రుచంక్రమో
ద్దామపితృప్రసూప్లవగదైన్యరుతోత్థరథాంగపోత చిం
తామయనిద్రలం బొలసె తాపము సేయఁ దొడంగె నింతికిన్. 87

టీ. తా...ఖ-తామరసాప్త=కమలాప్తుఁ డగుసూర్యుఁ డనియెడు, తామ్ర = ఎఱ్ఱనైన, ముఖ=మొగముగలయట్టియు, దంష్ట్రిత = కోఱలుగాఁ జేయఁబడిన, విస్ఫుట = వికసించిన, మల్లి=మల్లెపువ్వులు గలిగినట్టియు, హల్లక = ఎఱ్ఱగలువలయొక్క, స్తోమ=సమూహముయొక్క, రజః=పుప్పొళ్లయొక్క, ఛటా = ప్రోగనియెడు, అంగక = శరీరముగలయట్టియు, మధు=మకరందముయొక్క, ద్యుతి = కాంతివంటి కాంతిగల, తార=నక్షత్రములనెడు కనుగ్రుడ్లుగలట్టియు. (శ్లిష్టరూపకము), వియత్=ఆకసమనియెడు, ద్రు=వృక్షమందు, చంక్రమ=సంచరించుటయందు, ఉద్దామ=అడ్డపాటులేనియటువంటి, పితృప్రసూ = సాయంసంధ్యయనెడు, ప్లవగ = అడుగుకోతి, 'సాయంసంధ్యా పితృప్రసూ' అని యమరము. దైన్యరుత=దీనాలాపములతోడ, ఉత్థ=లేచినట్టి, రథాంగ=చక్రవాకములనియెడు, పోత=పిల్లలుగలదై, చింతామయ=చింతాకారములగు, నిద్రలన్=నిద్రలయందు, పొలసి= నడబడి, ఇంతికిన్ = ఆయమకు, తాపముసేయన్ = తాపము గలుగఁ జేయుటకు, తొడంగెన్=ఉపక్రమించెను.

తా. 'స్వప్నే మయాయం విశ్రుతోఽద్య దృష్టశ్శాఖామృగశ్శాస్త్రగహైర్నిషిద్ధః' అని సుందరకాండమందును, 'స్వప్నే వానరమార్జాలభల్లూకాదుఃఖహేతవః' అని గ్రంథాంతరమున నున్నట్లు, స్వప్నమందు వానరదర్శనము శుభావహముగాదు గావున 'కోయం తామ్రముఖః కపి' అనినట్లు అస్తమింపఁబోయెడు సూర్యుఁ డనియెడు నెఱ్ఱని ముఖము గలిగి, సాయంకాలమందు వికసిల్లుచున్న మల్లెమొగ్గలనియెడు తెల్లని కోఱలు గలిగి, యెఱ్ఱ గలువ పుప్పొడి దిప్ప యనియెడు పచ్చని శరీరము గలిగి, 'పిఙ్గాక్షం పురతస్థితే' యున్న ట్లాపూలమకరందమువలె పింగళ వర్ణము గల నక్షత్రము లనెడుకను గ్రుడ్లు కలిగి యాకస మనియెడు చెట్టుమీఁదఁ దిరుగుచు నస్తమయకాలమందు నొండొంటిఁ బాసి దీనాలాపములు సేసెడు జక్కవ లనియెడు పిల్లలతోఁ గూడిన సాయంసంధ్య యనియెడు నాఁడుకోఁతి, యాయమకు నిద్రలు లేకున్నను శరీర మెఱుఁగ రాని చింతామయ నిద్రలోఁ దోఁచుచుండుఁ గావున, నాయమ మిగుల వగలం బొగులుచుండెను.

వ. ఇత్తెఱంగున సకల కాలంబుల నారటంబునకు నాఅటఁ గాన కుండి

యు నప్పుండరీకాక్షి యందుండు నప్పుండరీకాక్షు నారాధనంబున
నారాధారమణుం గ్రమ్మఱఁ జెందఁ డెందంబునం దలంచి. ౭౮

టీ. ఇత్తెఱంగునన్ = ఈప్రకారముగాను, సకలకాలంబును = అహోరాత్రములు, ఆరటంబునకు = పరితాపమునకు, డోఱటఁగానుండియున్ = ఉపశాంతి పొందకుండియు, అప్పుండరీకాక్షి = ఆనాయిక, యందుండు = ఆ శ్రీవిల్లిపుత్త్రూరునందు, పుండరీకాక్షు = విష్ణువుయొక్క, ఆరాధనంబునన్ = పూజచేయుటచేతను, ఆరాధారమణున్ = ఆ శ్రీకృష్ణస్వామిని, క్రమ్మఱం జెందన్ = తిరిగిపొందుటకు, డెందంబునన్ తలంచి = మనస్సున నెంచుకొని

సీ. పద్మాస్య ప్రతిదినప్రత్యూషమును మౌన
నియతి మేల్కని సఖీచయము మ్రోల
హేమపాత్రిక హరిద్రామలకాద్యనే
స్నానీయవస్తువ్రజంబుఁ గొనుచు
ధౌతాంశుకంబులు తడియొత్తులును దేర
నంతఃపథంబున నరిగి నిజగృ
హారామదీర్ఘిక ననుసంహిత ద్రావి
డామ్నాయయై స్నానమాచరించి

తే. పద్మినీలేఖ పూర్ణసౌభాగ్యదాంగ
ధూతి చకచక లీరెండఁ దోఁడ మాఱు
మలయ నిడువెండ్రుకలగుంపు నలచివైచి
వేగ వెడవెడఁ దడియొత్తి విధియుతముగ. ౭౯

టీ. పద్మాస్య = ఆకమలముఖి, ప్రతిదినప్రత్యూషమును = ప్రతిదినప్రాతఃకాలమందును, మౌననియతిన్ = మౌనవ్రతముచేత, మేల్కని = నిద్దురలేచి, సఖీచయము = చెలుల మొత్తము, మ్రోలన్ = తనముందఱ, హేమపాత్రికన్ = బంగారుపళ్లెరమునందు, హ...బున్ - హరిద్రా = పసుపును, ఆమలకాదిక = ఉసిరికపిండిమొదలగు, స్నానీయ = స్నానమునకుఁ దగిన, వస్తు = ద్రవ్యములయొక్క, వ్రజంబున్ = సమూహమును, కొనుచున్ = గ్రహించుకొనుచు, ధౌతాంశుకంబులు = ఉదికినచీరలును, తడియొత్తులును = తడిఁదుడుచుకొను వస్త్రములును, తేరన్ = తెచ్చుచుండఁగా, అంతఃపథంబునన్ = సొరటిత్రోవను, అరిగి = పోయి, ని...యన్-నిజగృహ = తమయింటి సంబంధియగు, ఆరామ = ఉద్యానమందలి, దీర్ఘికన్ = డిగ్గియయందు, అనుసంహిత = అనుసంధానము

సేయఁబడిన, ద్రావిడామ్నాయయై = ద్రావిడవేదముగలదియై, ('నమామ్యహం ద్రావిడ వేదసాగరమ్' అనియు, 'ద్రవిడోపనిషద్గాథాం పఠితస్య ద్విజస్యవై, యోవై పాదోదకం పాతి స పునాతి వసుంధరామ్' అని యున్నది గనుక ద్రవిడవేదానుసంధానముఁ జేసెఁ ననుట.) స్నానమాచరించి = తీర్థమాడి, ప...లు-పగ్గసిలేశ = పసుపుపొడికి, పూర్ణ= మెందుకొన్న, సౌభాగ్య = సొబఁగుఁదనమును, ద = ఇచ్చునట్టి, అంగ = శరీరము యొక్క, ధూతి = వడఁకుటయొక్క, చకచకలు = చాకచక్యములు, ఈరెండతోడన్ = బాలాతపముతోడ, మాఱుమలయన్ = ప్రతిఘటింపఁగా, ని...పు-నిడు = దీర్ఘములగు, వెండ్రుకలగుంపు = కేశములసమూహము, మలఁచివైచి = వెనుకకు వేసికొని, వేగన్ = శీఘ్రముగా, వెడవెడన్ = అసమీచీనముగా, తడియొత్తి = ఒడలుదుడిచి, విధియు తముగన్ = శాస్త్రవిధిప్రకారముగా నని ముందఱికన్వయము. 'లలాటే కేశవం ధ్యాయే' త్తని యూర్ధ్వపుండ్రప్రకరణమం దున్నది గనుక విధియుత మని ప్రయోగింపఁబడెను.

ఉ. కుందరదాగ్ర నెన్నొసలఁ గుమ్మడిగింజతెఱంగు పాండుమృ
ద్బిందువుఁ దీర్చి చెందిరముఁ బేచకశీర్షముపైఁ బలెన్ గటిం
జందురకావిజీ బమరఁ జల్లని రేయిటి తట్టుపున్గళు
ల్విందులఁ దేల నూనెముడిఁ బెండ్రుకలం దడి తావు లీనఁగన్. ౧౦

టీ. కుందరదాగ్ర = మొల్లమొగ్గలవంటిదంతాగ్రములుగల యాయువతి, నెన్నొసలన్ = లలాటమందు, పాండుమృత్ = తిరుమణియొక్కయు, గుమ్మడిగింజతెఱఁగు = కూశ్మాండ బీజముయొక్కరీతిగా, బిందువున్ = తిలకమును, తీర్చి = దిద్ది, చెందిరము= సిందూరము, పేచకశీర్షముపైఁబలెన్ = గజమస్తకముమీఁదవలె, 'పేచకః పేచకీ తథా' అని ద్విరూపకోశమందును, 'సామజః పేచకీశూర్ప శ్రుతి ర్ద్వెపంద' అని యమరమునను చందురకావిజీబు = చంద్రకావిజిల్గుచీర, కటిన్ = పిఱుందున, అమరన్ = ఒప్పఁగా చల్లని = శీతలమగు, రేయిటి = రాత్రియందలి, తట్టుపున్గ=సాంకవవిశేషము, అళుల్ = తుమ్మెదలు, విందులఁదేలన్ = విందుభోజనములు సేయఁగా, నూనెముడి వెండ్రుకలన్ = నూనె గలిగి ముడివేయఁబడిన కేశపాశమునందు, తడితావులీనఁగన్ = అర్ద్రపరిమళముఁ బృజింపఁగా అని ముందఱికన్వయము.

తా. ఆమె తిరుమణిని శ్రీచూర్ణమును బెట్టుకొని, చంద్రకావిచీర ధరిం యుండెను, రాత్రి శరీరమందు ధరించిన పున్గు వాసనలకుఁ దుమ్మెదలు గ్రమ్ముకొ చుండఁగా, మెఱుఁగురాచియున్న వెండ్రుకలు ముడియిడ నామెనుండి యొక విఁ పరిమళము వచ్చుచుండెను.

తే. బోటి గట్టిన చెంగల్వపూవుబెత్తుఁ
దరు పరిణతోరుకదళీమంజరియుఁ గొనుచుఁ
బోయి గుడి నంబి విజనంబుఁ జేయఁ జొచ్చి
మ్రొక్కి వేదికఁ బలువన్నెముగ్గు బెట్టి. 91

టీ. బోటి = చెలికత్తె, క...త్తు-కట్టిన = కూర్చిన, చెంగల్వపూవుబెత్తున్ = ఎఱ్ఱకలువ పూవులదండయును, త...యున్-తరు=వృక్షమునందే, పరిణత = లెస్సగాఁబండిన, ఉరు= పెద్దదైన,కదళీ=అరఁటిపండ్లయొక్క, మంజరియున్ = గెలయును,కొనుచున్ = గ్రహించుచు, పోయి = చని, నంబి = అర్చకుఁడు, గుడిన్ = కోవెలను, విజనంబుఁజేయన్ = జనరహితమగునట్లు గావింపఁగా, చొచ్చి = అచ్చటఁ బ్రవేశించి మ్రొక్కి = స్వామికి దండము సమర్పించి, వేదికన్ = తిన్నెయందు, ప...గ్గున్-పలువన్నె = పెక్కురంగులు గల, ముగ్గున్ = రంగవల్లిని, పెట్టి = తీర్చి.

తే. కపిలగవి సర్పిఁ బృథు దీపకళికఁ దీర్చి
ద్వయముతో వక్షమునఁ గల్వదండ సేర్చి
యగరు ధూపంబు లిడి శర్కరాజ్యయుక్త
హృద్యకదళీఫలాళి నైవేద్య మిచ్చి. 92

టీ. కపిలగవి = కపిలధేనువుయొక్క, సర్పిన్ = నేతిచేత, పృథు = పెద్దయగు, దీపకళికన్ = దీపజ్వాలను, తీర్చి = వెలిఁగించి, ద్వయముతోన్ = ద్వయ మనియెడు మంత్రోచ్చారణముతోడ, వక్షమునన్ = స్వామివక్షస్థలమందు, కల్వదండ = చెంగల్వ మాలికను, చేర్చి = సమర్పించి, అగరుధూపంబులిడి = అగరుచెక్క పొడితో ధూపములు వేసి, శ...ళిన్-శర్కరా = చక్కెరతోడను, ఆజ్య = నేతితోడను, యుక్త = కూడియున్న, హృద్య = మనోహరములగు, కదళీఫల = అరఁటిపండ్లయొక్క, ఆళిన్ = సమూహమును, నైవేద్యము = ఆరగింపును, ఇచ్చి = సమర్పించి.

క. ఖండిత పూగీ నాగర
ఖండంబులు ఘన శశాంకఖండంబులచే
*హిండితములు గావించి య
ఖండస్థిరభక్తి నొసఁగి కదలి చెలులతోన్. 93

టీ. ఖం...లు-ఖండిత = కత్తిరింపఁబడిన, పూగీ = పోకలయొక్కయు, నాగర= సొంటియొక్కయు, ఖండంబులు = తునుకలను, ఘ...చేన్-ఘన = గొప్పలగు, శశాంక ఖండంబులచేన్ = కర్పూరశకలములచేతను, 'ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞః' అని నిఘంటువు.

* హిండిత మగు తాంబూలము.

హిండితములుగావించి = కలియఁగూర్చి, (హిండిత మగు తాంబూలము.) అఖండ = కొదవలేని, స్థిర = తిరమయిన, భక్తిన్ = భక్తిచేత, ఒసఁగి = స్వామికి సమర్పించి, కదలి = అచ్చటనుండి వెడలి, చెలులతోన్ = సఖులతోఁ దనని ముందటి కన్వయము.

తే. చెలువ గర్భగృహ ప్రదక్షిణముఁ జేసి
వినతయై మౌళి శఠకోపమును ధరించి
చరణతీర్థముఁ గొని తత్ప్రసాదలబ్ధ
మయినమాల్యముఁ దాల్చి గేహమున కరుగు. 94

టీ. చెలువ = ఆసుందరి, గ...మున్-గర్భగృహ = గర్భగృహమునకు, ప్రదక్షిణముఁ జేసి = వలగొని, వినతయై = నమ్రయై, మౌళిన్ = శిరమునందు, శఠకోపమును = శ్రీశఠకోపమును, ధరించి=వహించి, చరణతీర్థమున్ =ఆస్వామియొక్క శ్రీపాదతీర్థమును, కొని = పుచ్చుకొని, త...మున్-తత్ = ఆస్వామియొక్క ప్రసాద = ప్రసన్నత్వము చేత, లబ్ధమయిన = లభించిన, మాల్యమున్ = పూదండను, తాల్చి = ధరించి, గేహమునకున్ = తనయింటికి, అరుగున్ = పోవును.

క. ప్రతిదినము నిట్లు చని య
చ్యుతపూజ యొనర్చి వచ్చి సుదతి వియోగ
చ్యుతధైర్య యగుచు నయ్యదు
పతిగుణములు ద్రవిడభాషఁ బాడుచు నుండున్. 95

టీ. ప్రతిదినమున్ = అనుదినమందును, ఇట్లు = ఈరీతిగా, చని = పోయి, అచ్యుతపూజ = ఆస్వామిపూజనము, ఒనర్చి=చేసి, వచ్చి = మరల నింటికివచ్చి, సుదతి = ఆయమ, వియోగ = విరహముచేత, చ్యుత = జాఱిన, ధైర్యయగుచున్ = ధైర్యము గలదియై, అయ్యదుపతి=ఆశ్రీకృష్ణునియొక్క, గుణములు = కల్యాణగుణములను, ద్రవిడ భాషన్ = ద్రావిడభాషయందు, పాడుచునుండున్ = గానముచేయుచుండును. ఈయమ స్వయముగా తిరుప్పావై యను ద్రవిడప్రబంధము చేసి దానిని గానము చేసెను.

తే. మొదల నాముక్తమాల్యద మదనతాప
తరణి వెనువెట్ట వేఁగిన దక్షిణాశ
మత్కృతోష్ణకుఁ దుదముట్టు మాఁదు ననుచుఁ
దొలఁగె నన నుత్తరాశకుఁ దొలఁగెఁ దరణి. 96

టీ. మొదలన్ = ప్రథమమందు, ఆముక్తమాల్యద - ఆముక్త = ధరించివిడువఁ బడిన, మాల్య = పుష్పమాలికలను, ద = స్వామి కిచ్చిన చూడికొ్డుత్త నాచ్చియా

రనియెడు నాయమ్మయొక్క, మదనతాప - మదన = మన్మథునిచేతనైన, తాప=విరహతాప మనియెడు, తరణి = సూర్యునియొక్క, పెనువెట్టన్ = అధికోష్ణముచేత, వేగిన = పరితపించిన, దక్షిణాశ = దక్షిణదిక్కు, మత్కృత = నాచేతఁజేయఁబడిన, ఊష్మకున్ = వేడిమికి, తుదముట్టన్ = పరిసమాప్తమగునట్లు, మాఁడు ననుచున్ = మాఁడిపోవునని, తొలఁగెనన్ = తొలఁగెనో యనునట్లు, తరణి=సూర్యుఁడు, ఉత్తరాశకున్ = ఉత్తరదిక్కునకు, తొలఁగెన్ = సంచలించెను, ఉత్తరాయణగతుఁడాయెను.

తా. ఇప్పుడె చూడిక్కొడుత్తనాచ్చియారుయొక్క విరహతాప మనెడు సూర్య దీప్తిచేత నీదక్షిణదిక్కు వేఁగుచున్నది; దీనిపై నేనును వేడిమిఁ జేసితినేని యీదిక్కు మాఁడి పోవు నని తలంచి సూర్యుఁ డాదిక్కునుండి తొలంగెనో యనున ట్లుత్తరాయణ ప్రవేశమాయెను. ఆచూడిక్కొడుత్తనాచ్చియారు ధనుర్మాసమం దీవ్రతము బూని ముప్పది దినములు ముప్పది పాటలుగాఁ దిరుప్పావై పాడె ననియును, పిమ్మట మకరసంక్రమణము ప్రవేశించె ననియును భావము. రూపకోత్థాపితహేతూత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. తెలియఁగ వచ్చె నట్టితఱిఁ దిగ్మకరుండు ధనాధిపాశకై
తొలఁగినకారణం బతివ దుర్వహ దీర్ఘవియోగవహ్ని పె
ల్లలమిన తద్దిశం దగిలినట్టి తనూష్మ ఘనీభవన్మహా
జలమయశంకరశ్వశురశైలముకోనల చల్వఁ దీర్పఁగన్. 97

టీ. అట్టితఱిన్ = ఆసమయమందు, తిగ్మకరుండు = తీక్ష్ణకిరణుండగు సూర్యుఁడు, ధనాధిపాశకై = కుబేరదిక్కునకై, తొలఁగిన కారణంబు = తొలఁగిచనినహేతువు, అ...హ్ని - అతివ = ఆచూడిక్కొడుత్తనాచ్చియారుయొక్క, దుర్వహ=వహింపఁగూడని, దీర్ఘ = పొడువగు, వియోగవహ్ని = విరహాగ్ని, పెల్లు = అధికముగా, అ...శన్ - అలమిన=వ్యాపించినట్టి, తద్దిశన్ = ఆదక్షిణదిశయందు, త...ష్మన్ - తగిలినట్టి = తనకు నంటినట్టి, తనూష్మన్ = శరీరతాపమును, ఘు...ల్వన్ - ఘనీభవత్ = కరుడుగట్టిన, మహాజలమయ = మహోదకవికారమగు, శంకర = ఈశ్వరునకు, శ్వశుర = మామయగు, శైలము = హిమవత్పర్వతముయొక్క, కోనల=చరులయందలి, చల్వన్ = శైత్యముచేత, తీర్పఁగన్ = పోఁగొట్టుకొనుట కని, తెలియఁగవచ్చెన్ = ఎఱుకపడవచ్చెను.

తా. సూర్యుఁడు దక్షిణదిక్కునుండి యుత్తరదిక్కునకుఁ జనుటకుఁ గారణ మేమనఁగా, దక్షిణ దిశయందుఁ జూడిక్కొడుత్తనాచ్చియారుండెఁ గావున నాయమతాపమాదిక్కెల్ల వ్యాపింపఁగా సూర్యుఁ డచ్చట నుండఁగా నతనికి నావేడిమి దాఁకుట

వలన హిమవత్పర్వతము చలియలలోని శైత్యముచేత వాకాక నడంచుకొనుటకై యా యుత్తర దిశకుఁ బోయెను. కావ్యలింగానుప్రాణితఫలోత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. కినిసి వలఱేఁడు దండెత్తఁ గేతు వగుట
మీన మిలఁ దోఁచు టుచితంబ మేష మేమి
పని యనఁగనేల ? విరహాఖ్యఁ బాంథయువతి
దాహమునకగ్గి రాఁగఁ దత్తడియు రాదె ? 98

టీ. కినిసి = కోపించి, వలఱేఁడు = మన్మథుఁడు, దండెత్తక్ = విరహులమీఁద దండెత్తిరాఁగా, కేతువగుటక్ = టెక్కెమగుటచేత, మీనము = మత్స్యము, (మీనసంక్రాంతి యనుట.), 'ప్రద్యుమ్నో మీనకేతనః' అని యమరము. ఇలక్ = భూమియందు, తోఁచుట = కనఁబడుట, ఉచితంబ = తగినదియే, మేషము = మేఁక, (మేషసంక్రాంతి యనుట.), ఏమిపనియనఁగ నేల=ఏమిపనికివచ్చెననుటయేల, విరహాఖ్యక్ = విరహమనెడు పేరిచేత, పాం...తుక్ - పాంథ = వియోగవతులగు, యువతి = ఉవిదలయొక్క, దాహమునకుక్ = దహించుటకై, అగ్గి = అగ్ని, రాఁగక్=వచ్చుచుండఁగా, తత్తడియుక్ = వాహనమును, రాదే = రాదా. (వచ్చును.)

తా. మన్మథునకు మీనము టెక్కెము గావున నతఁడు దండెత్త వచ్చునప్పుడది కనఁబడుట సరియే గాని, మేష మేల వచ్చె ననఁగా నగ్ని మేషవాహనుఁడుగావున నతఁడు విరహ మను నామముచేత వియోగినులను దహించుటకై రాఁగా నతని వాహనముకూడవచ్చెను, మీన సంక్రాంతి వచ్చి యానెల గడచి మేషసంక్రాంతి వచ్చెను. శ్లేషచేత మీనమేషములకు సంతాపకరత్వము చెప్పినాఁడు గనుక నలంకారముచేత వస్తుధ్వని.

చ. ప్రియ పరిరంభణ ద్రఢిమ పెల్లిఁకఁ జైత్రుఁడు వచ్చి చేయుఁగా
వ్యయ మని సీతునంద చెలువ ల్బెదవు ల్దడుపంగ వచ్చెఁ దా
రయమునఁ బేర్చి యా ఋతువు రాఁ జలి విచ్చి తొలంగి రయ్యవ
స్థయుచితమే కదా విపది ? ధైర్య మనం జనుమాట యింతకున్. 99

టీ. ప్రి...ల్లు-ప్రియ = ప్రియులయొక్క, పరిరంభణ = ఆలింగనములయొక్క ద్రఢిమ = దార్ఢ్యముయొక్క, పెల్లు = ఆధిక్యమును, ఇఁకక్ = భవిష్యత్కాలమందు చైత్రుఁడు = మధుమాసము, వచ్చి = ఆసన్నుఁడై, వ్యయముసేయుఁగా = నాశము చేయునుగదా, అని = అనుకొని, సీతునంద = చలికాలమందే, చెలువల్ = సుందరులు, పెదవుల్దడుపంగక్ = భయముచేతఁ బెదవులఁ దడుపుకొనుచుండఁగా (చ

చేతఁ బగిలిన పెదవులను నాలుకలచేఁ దడుపుదురు గనుక దానిని భయానుభావము గాఁ జెప్పినాఁడు), ఆ ఋతువు=ఆవసంతర్తువు, తాన్ = తాను, రయమునన్ = వేగముచేతను, పేర్చి=అతిశయించి, వచ్చెన్=ప్రవేశించెను, రాన్ = అట్లురాఁగా, చలివిచ్చి = చలిదీఱి, (భయములేకయనుటయును, వసంతర్తువురాఁగానే చలిపోయెననుట), అయ్యవస్థ = అట్లు భయపడి పెదవులుదడుపుటయును, చలిచేతఁదడుపుచుండుటయును, తొలఁగిరి=విడిచిరి. ఇంతకున్ = ఇాతపనికిని, విపద్ధైర్యమనంజనున్ = ఆపదయందు ధైర్యముండవలయు ననఁగా నొప్పుచున్న, మాట = వాక్యము, 'విపది ధైర్య మథాభ్యుదయే క్షమా' అను వాక్యమనుట, ఉచితమే కదా = తగినదే కదా.

తా. స్త్రీలందఱు తమ ప్రియుల బిగి కౌఁగిలింత లింకఁ జైత్రుఁడు వచ్చి యిప్పటివలె నుండనీక నశింపఁజేయు నని చలికాలమందే భయపడి పెదవులు దడిపి కొను చుండఁగా నతఁడు రానే వచ్చెను; అట్లు రాఁగా వారు చలిదీఱి యా యవస్థ విడిచిరి, విపది ధైర్య మనుమాట యాపని కుచితమే కదా! చలికాలములో వలెఁ జైత్రమాసములో గాఢాలింగనము లుండ వనియును, జలిచేతఁ బెదవులు పగులఁగా నాలుక కొనలచేఁ దడుపుకొందు రనియును, వసంతర్తువు రాఁగానే చలి తగ్గెననియును,వారా పెదవులు దడుపుట మాని రనియును భావము. హేతూత్ప్రేక్ష, శ్లేషాలంకారములు.

ఉ. సృష్టబహువ్రణం బయిన సీతున కల్కి నిజోష్ఠపల్లవో
చ్ఛిష్టముఁ గొన్న దిమ్మధు విసీయన కింతులుమోవిఁ దన్మధూ
చ్ఛిష్టముఁ గొన్న యొచ్చె మఱఁ జేసిన వారు కృతం బెఱింగి వి
స్పష్టముగా నొనర్చిరి వసంతున కూఱట దోహదంబులన్. 100

టీ. ని...మున్-నిజోష్ఠపల్లవ-నిజ = తమయొక్క, ఓష్ఠపల్లవ = మోవిచిగురులయొక్క, ఉచ్ఛిష్టమున్ = ఎంగిలిని, కొన్నది = గ్రహించినది, ఇమ్మధువు = ఈతేనియ, ఇసీయనక = ఛీయనక, ఇంతులు = స్త్రీలు, సృ...బు-సృష్ట = సృజింపబడిన, బహువ్రణంబు = పలుగాయములుగలది, ఐన, సీతునకున్ = చలికాలమునకు, అల్కి = వెఱచి, మోవిన్ = అధరోష్ఠమునందు, తన్మధూచ్ఛిష్టమున్-తత్ = తమచేతనిరసింపఁబడినట్టి, మధూచ్ఛిష్టమున్ = తేనియ కెంగిలియైనమయినమును, 'మధూచ్ఛిష్టంతు సిక్థకమ్' అని యమరము. కొన్న=గ్రహించిన, ఒచ్చెము = లోపమును, అఱఁజేసినన్ = పోవునట్లొనర్పఁగా, వారు = ఆస్త్రీలు, కృతంబెఱింగి = ఉపకారమెఱిఁగి, వసంతునకున్ = మధుమాసమునకు, దోహదంబులన్ = దశవిధదోహదములచేత,' తరుగుల్మలతాదీనా మకాలే కుశలైః కృతం, పుష్పాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదం స్యాత్తు తత్క్రియా' యని దోహదప్రకారము. ఊఱటన్ = విశ్రాంతిని, విస్పష్టముగాన్ = ప్రకట మగునట్లు, ఒనర్చిరి = చేసిరి.

తా. స్త్రీలు మున్ను తేనియద్రావుచెడ నది యోష్ఠపల్లవములయందలి మాధుర్యమును బుచ్చుకొన్నదిగానఁ దమయెంగిలి తిన్న దని తెలిసియు దానికి రోఁతపడక చలికి వెఱచి తమ పెదవులయం దున్నట్టి తేనియ కెంగిలి యగు మయినమును జలిపుండ్ల కడ్డముగాఁ బెట్టుకొనియుండిరి. వసంతర్తువు రాఁగానే చలి పోయెను గావున, వారలామయినము వదలునట్లు, అనఁగా తమ నా చిన్నతనము నీ వసంతుఁడు పోఁగొట్టె నని యుపకారస్మృతి గలిగి, యందులకుఁ బ్రత్యుపకారముగా వసంతుని కార్య మగు పుష్పింపఁజేయుటను దామే దోహదములచేతఁ గనఁబఱచి యతనికి నూఱట గలుగఁజేసిరి. పరివృత్త్యలంకారము.

మ. మునుపే చంద్రబలంబు గల్గి మలయంపుం గమ్మ లేగాడ్పుఁ దే
 రున నేతెంచు లతాంతబాణునకు సూర్యుండు న్మహిం గ్రొత్తగా
 ననుకూలించెఁ జలంబున న్విరహిణీప్రాణాపహారంబు సే
 యన యూహించు విధాత కృత్య మది యేలామానునెప్పట్టునన్.

టీ. మునుపే=పూర్వమే, చంద్రబలంబుగల్గి=గ్రహచార రీతిచేతఁ జంద్రబలంబు గల్గి, (మన్మథునికిఁ జంద్రుఁడు స్నేహితుఁ డనుట), మ...నన్ - మలయంపు = మలయపర్వతసంబంధియైనట్టియు, కమ్మ = పరిమళించునట్టి, లేగాడ్పు = మందమారుతమనియెడు, తేరునన్=రథమందు, ఏ...కున్-ఏతెంచు = వచ్చునట్టి, లతాంతబాణునకున్= పుష్పాస్త్రుఁడగు మన్మథునికి, సూర్యుండున్ = సూర్యుఁడును, మహిన్ = భూమియందు, క్రొత్తఁగా = నూతనముగా, అనుకూలించెన్ = చాలివచ్చెను. (సూర్యుఁడు మేషమునఁ బ్రవేశించి వసంతర్తువను తేఁగా నది మన్మథునకు సాహాయ్యమయ్యెననియును, చంద్రసూర్యు లనుకూలించి రనుటవలనను, మహిననుటవలనను, గాల దేశములు మన్మథునికి మేలిమివై యుండెననియును భావము.) చలంబునన్ = దీర్ఘక్రోధముచేత, విరహిణీప్రాణాపహారంబు - విరహిణీ = పాంథస్త్రీలయొక్క, ప్రాణ = ప్రాణములయొక్క, అపహారంబు = అపహరణమును, చేయన = చేయుటకే, (అవధారణము), ఊ...ము- ఊహించు = సంకల్పించెడు, విధాత = బ్రహ్మయొక్క, కృత్యము = కార్యము, అది= అట్టిది, ఎప్పట్టునన్ = ఎచ్చోటనైన, ఏలామానున్ = ఏమిటికి విరమించును, కొనసాగు ననుట. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

క. మలయకటకోటజస్థిత
 కలశీసుత సేవ నిట్లుఁ గనెనో తదాశా
 నిలుఁ డనఁగ నలసవృత్తిన
 మెలఁగుచు నాపోశనించెఁ మిహికాజలధిన్. 102

టీ. మ...వక్-మలయ = మలయపర్వతముయొక్క, కటక = చఱియయందలి, 'కటకం వలయే సానౌ రాజధానీ నితంబయోః' అని నిఘంటువు. ఉటజ=పర్ణశాలయందు, స్థిత = ఉండిన, కలశీసుత = కలశసంభవుఁ డగు నగస్త్యమహామునియొక్క, సేవక్ = శుశ్రూషచేత, తదాశానిలుఁడు-తత్ = ఆదక్షిణపుదియగు, ఆశా = దిశయందలి, అని లుఁడు = వాయువు, ఇట్లు = ఈవక్ష్యమాణక్రమముగా, కనెనో యనఁగన్=పొందెనో యనునట్లు, అలసవృత్తిన - అలస = ప్రాలుమాలిన, వృత్తిన = వర్తనముచేతనే, మెలఁగుచున్ = సంచరించుచు, మిహికాజలధిన్-మిహికా = మంచనియెడు, 'ప్రాలేయం మిహికాచసా' అని యమరము. జలధిన్ = సముద్రమును, అపోశనించెన్=అపోశనము చేసెను.

తా. సముద్రపానము చేసియున్న యగస్త్యుఁడు నివసించెడు దక్షిణదిశయందే మలయమారుత ముండును గావున, నాయనయొద్ద శుశ్రూషచేసి తానును దనగురువు వలెనే మంచనియెడు కడలిని ద్రావె ననియును 'మీనే శీతనివారణ' మ్మని యున్నది గావునఁ జైత్రమాసమందు మంచు ఇనికిపోవుటచే, మంద మారుతము వీచెను.

క. మలయతరు న్యాయము యిలఁ
గలతరువుల కెల్లఁ జేయఁ గాఁ బొలసెఁ జుమీ
యలరించునెపంబునఁ బరి
మళితములుగ ననఁగ నచటి మారుత మొలసెన్. 103

టీ. మ...మ - మలయతరు = మలయపర్వతమందలి చందనవృక్షములయొక్క, న్యాయము = న్యాయమే, (పరిమళగుణమే యనుట), ఇలన్ = భూమియందు, కల తరువుల కెల్లన్ = ఉన్న సమస్తవృక్షములకును, చేయఁగాన్ = చేయుటకై, అలరించు నెపంబునన్ = పుష్పించెడువ్యాజముచేత, పరిమళితములుగన్ = సంజాత పరిమళము లగునట్లు, పొలసెఁజుమీ = వీచెనుజుమీ, అనఁగన్ = అనునట్లు, అచటిమారుతము = ఆమలయపర్వతమందలి వాయువు, ఒలసెన్ = పొలసెను.

తా. మలయ పర్వతమందలి చందనవృక్షములకుఁ గల పరిమళగుణమే భూమి యందలి యెల్ల చెట్లకుఁ గలుగఁ జేసెడు నిమిత్తము వానిఁ బుష్పింపఁ జేసెడువ్యాజము చేతఁ బరిమళము గలిగె ననిపించి సంచరించెనో యనునట్లు, మలయ మారుతము వీచెను. ఎల్ల తరువులు లెస్సగా పుష్పించి పరిమళించుచుండెను.

ఉ. కుప్పసము ల్వదల్చి రిఁజికీగుబ్బల నొత్తిలి హత్తి వేగుజా
మిప్పలలర్చు గాడ్పుల కఠిధీశుఁ గ్రమంబున ఘుర్మ శంకమై

నుప్పతిలంగ దోమతెరలు లుప్పర మెత్తిరి దక్కి రూష్మముల్
డెప్పరమైన లోహళకటీ ప్రకటీకరణంబుఁ గామినుల్. 104

టీ. కామినుల్ = వలపుగలయువతులు, కుప్పసములు = కూర్పాసములను, (అవి కల నవుట), వదల్చిరి = సడలించిరి, ఇటికగుబ్బలన్ = క్రిక్కిఱిసిన గొప్పచన్నులచేత, (వలిగుబ్బల నను పాఠమున శీతలస్తనములచేత ననియర్థము. 'కూపోదకం వటచ్ఛాయా తాంబూలం స్తనమండలం, శీతకాలే భవేదుష్ణముష్ణకాలేతు శీతల' మ్మని యున్నది. అద్దిరున్ = తమప్రియుని, ఒత్తిలి = ఒత్తిగిలి, హత్తి = ఆలింగనము చేసికొని, క్రమంబునన్ = కొంతసేపునకు, మైన్ = శరీరమందు, ఘర్మశంక = చెమ్మటపోసె ననుసంది యము, ఉప్పతిలంగన్ = ఉత్పత్తికాఁగా, వేగుజాము = వేకువజామునందు, ఇప్పలర్చు=ఇప్పచెట్లఁ బుష్పింపఁజేసెడు, గాడ్పులకున్ = వాయువులకుఁగా, దోమతెరలు= మశకబాధానివృత్త్యర్థముగా వేసియున్న తెరబట్టలను, ఉప్పరమెత్తిరి = పైకెగయవేసిరి, ఊష్మముల్=కాఁకలు, డెప్పరమైనన్=అతిశయముకాఁగా, లో...బున్-లోహళకటీ= ఇనుపకుంపట్లయొక్క, ప్రకటీకరణంబున్ = బయల్పఱచుటను, తక్కిరి = మానివేసిరి.

తా. కామినులు చలికాలమందువలె అవికలు దొడుగక యవి సడల్చి తామొత్తిగిలి నాథులం గౌఁగిలించుకొని తమ క్రిక్కిఱిసిన గుబ్బలు వారి ఱొమ్ములు దాఁకున ట్లునిచికొని కొంతసేపునకు శరీరమందుఁ జెమట వోసె నని సంశయించి ప్రభాత సమయమందు నిప్పపూల విప్పఁ జేసెడు వాయువులు మెల్లన వీచుచుండఁగా మంచముల దోమతెరలు పైకెగయ నెత్తిరి గాని, తొల్లింటి యట్లు యినుపకుంపటులు గదలింపరైరి. స్వభావోక్త్యలంకారము.

మ. అరుణాంశుండు హిమర్తు వన్ రజని డీలై క్రుంకి పుష్పర్తు వా
సర కల్యోదితుఁ డౌచు మున్న యుడుటన్నాశ్యమాకుచాలేపసం
కరసాంద్రాగ్ని శిఖారుణప్రభఁ గొనెన్ గాకున్నఁ గాలజ్ఞప
త్త్రిరుతం బెట్లు చెలంగు మానకుపితస్త్రీ కర్ణ దంభోళియై. 105

టీ. అరుణాంశుండు = అరుణకిరణుండగు సూర్యుఁడు, హి...నిన్-హిమర్తువన్ = హేమంతఋతు వనియెడు, రజనిన్ = రాత్రియందు, డీలై = దుర్బలుఁడై, క్రుంకి = అస్తమించి, శ్లో. 'ఉపచితేషు పరేష్వసమర్థతాం వ్రజతి కాలవశా ద్బలవానపి, తపసి మందగభస్తి రభీశుమా న్నహి మహాహిమహానికరోభవేత్.' అన్నట్లు హేమంతర్తువునందు సూర్యుఁడు బలహీనుం డనియును రాత్రియందు బలహీనుండై యస్తమించి యని యుఁను భావము). పు...డు-పుష్పర్తు=వసంతర్తువనెడి, వాసర = దినముయొక్క, కల్య = ప్రాతఃకాలమందు, 'ప్రత్యూషోహర్ముఖం కల్యమ్' అని యమరము. ఉదితుఁడౌచున్ =

ఉదయించుచు, మున్నయిడుటన్ = మునుపు నిలచియుండుటచేత, శ్యా...భర్ - శ్యామా = చామలయొక్క, కుచ = గుబ్బలయందలి, ఆలేప = కలపములోఁదను, సంకర= కూడియున్న, సాంద్ర=దట్టమగు, అగ్నిశిఖ = కుంకుమపువ్వనెడి యగ్నిజ్వాలయందలి, అరుణప్రభర్ = ఎఱ్ఱనగుతనకాంతిని, కొనెన్ = మరలగ్రహించెను. 'కామినీస్తనభర గిరిదుర్గసీమ్ని నిర్భయ నిలీన నిదాఘ భార' అన్నట్లు స్త్రీల కుచములయందుఁ జలికాలమున నగ్ని దాఁగుట ప్రసిద్ధము. సూర్యుఁ డస్తమించునప్పుడు దన తేజ మగ్నిలోఁ నునుచుట 'దినాంతే నిహితం తేజ స్సవిత్రేవ హుతాశన' అన్నట్లు ప్రసిద్ధము. మఱియు 'కుంకుమేగ్నిశిఖం మతమ్' అను నిఘంటువుచేత నగ్నిశిఖ యను నామముగల కుంకుమ పువ్వు స్త్రీలు కుచములయందు హేమంత సమయమం దలఁదికొని యుండిరి గనుక నాకుంకుమపువ్వునందలి యరుణకాంతి యనుట. హిమర్తువను రాత్రి చని, వసంతర్తు వను మఱునాఁటి ప్రభాతము వచ్చె ననుట. కాకున్నన్ = అట్టుకాకున్న. కా...ఖు- కాలజ్ఞపత్త్రి = కుక్కుటములయొక్క, రుతంబు = నాదము, మా...శి-మానకుపితస్త్రీ= నాథునితప్పునఁ గోపించియున్న స్త్రీలయొక్క, కర్ణ = చెవులకు, సంభోళి ఐ=వజ్రాయుధమువలెఁ గఠోరమై, ఎట్లు చెలంగున్ = ఏభంగి విజృంభించును? కాలజ్ఞపత్త్రి యనఁగా 'కాలం వసంత కాలం కానాతి వేత్తీతి కాలజ్ఞ' అను వ్యుత్పత్తిచేతఁ గోకిలము 'కాలజ్ఞా పికకుక్కుటౌ' అని శాశ్వతః నిఘంటువున నున్నది గనుక 'వసంతకాలే సంప్రాప్తే కాకఃకాకః పికఃపికః' అని యన్నట్లు, కోయిలలు కూసె ననుటయుఁ, దెల్లవాఱు జామునఁ గోడికూసినఁ బోలయలుకఁ బూనియున్న పొలఁతులకు భయ మగు ననుటయును. వసంతర్తువునందుఁ గోయిల కూయఁగానే మానకుపితురాలగు స్త్రీకి విరహము గలుగు ననుటయు ప్రసిద్ధములు.

తా. సూర్యుఁడు చలికాలము వదలి వసంతకాలమందు లెస్స ప్రకాశించెను. కావున, నా హేమంతర్తు వతనికి రాత్రిప్రాయమై యుండెను; అప్పు డతని కరుణ కాంతి హిమప్రచ్ఛన్నమై యుండును; వసంతర్తువు ప్రాతఃకాలము వలె నుండును; అప్పుడు స్త్రీలు స్తనములయందుఁ గుంకుమ పువ్వులఁదుకొనుట మానిరి గావున నది సూర్యసంబంధి యగు రరుణాకాంతియై యుండి యాస్త్రీల స్తనములయందలి యగ్నికి నొప్పగింపఁబడి మరల గ్రహియింపఁబడిన ట్లుండెను. ఆ వసంతర్తువు సూర్యోదయకాలము గానిపట్ల కాలజ్ఞములగు కోయిలలయొక్కయుఁ, గోళ్లయొక్కయుః కూఁత లేల వినవచ్చును? అవి విని మానకుపితలగు యువతులు భయంపడుటకుఁ గతంబేమి? అనుమానానుప్రాణిత రూపకాలంకారము.

తే. మృగదాలేపమును మాని శరగరుకలనఁ
జన్నుఁగవ మీఁది కొప్పిరి శబన్నసరము

లొంటి కురువేరు పోఁచకుఁ గంటగింప
రైరి తుఱిమెడు సరపువ్వులం దళివలు. 106

టీ. అళివలు = స్త్రీలు, మృగమదాలేపము = కస్తూరి యలఁదుకొనుటను, అగరు కలనన్ = అగరుగంధ మలందుకొనుట, మానిరి = విసర్జించిరి, చన్నుఁగవమీఁదికిన్ = కుచద్వయోపరిభాగమునకు, బన్నసరములు = ముత్యాలహారములు, ఒప్పిరి = సమ్మతించిరి, తుఱిమెడు = తమకురులయందుఁ జెక్కెడు, సరపువ్వులందున్ = దండలుగట్టిన పుష్పములయందు, ఒంటికురువేరు పోఁచకున్ = ఒక్కఁడైనలామజ్జకలేశమునకు, కంటగింపరైరి = ఏవగింపరైరి. ఏవగింపక ధరించి రనుట. ఇవి యన్నియు సమశీతోష్ణము లగు నుపచారములు. స్వభావోక్త్యలంకారము.

చ. చిలువసుధారసాధరల చెల్వపుఁబుక్కిటితావిఁ దీయనై
వలపులనందు తత్ప్రియుల వక్త్రవిషజ్వలనోష్మ నొట్టనై
వెలువడి తద్గుణద్వితయ వేధఁ జుమీ యన మ్రానుపట్టుటల్
తలిరులు పుట్టుటల్ గలుగఁ దార్కొనెఁ జందనశైలవాతముల్.

టీ. చందనశైలవాతముల్ = మలయమారుతములు, చి...విన్ - చిలువసుధారసాధరల = అమృతరసమువంటి యధరోష్ఠములుగల నాగకన్యలయొక్క, చెల్వపు = సుందరమగు, పుక్కిటితావిన్ = పుక్కిళ్లపరిమళముచేత, తీయనై = మధురమై, వ...ష్మన్ - వలపులనందు = ప్రేమవశ్యులయిన, తత్ప్రియుల = ఆయాఁడుబాములమగలగు మగపాములయొక్క, వక్త్రవిష = పుక్కిళ్లవిషమనియెడు, జ్వలన = అగ్నియొక్క, ఊష్మన్ = వేడిమిచేత, ఒట్టనై = తీక్ష్ణమై, వెలువడి = బయలుదేఱి, తత్ = ఆ, గుణ = మాధుర్యతీక్ష్ణత్వగుణములయొక్క, ద్వితయ = ద్వంద్వమువలన నయిన, వేధన్ = వేధచేత, చుమీ = చుమా, అనన్ = అనఁగా, మ్రానుపట్టుటల్ = ఆ వాయువులుసోఁకుటవలన శరీరములు నిశ్చేష్టితములగుటయు, ఆకులురాలి మ్రాఁకులుమాత్ర మగపడుచుండుటయు, (ఇది విషాగ్నిగుణము), తలిరులుపుట్టుటల్ = చెట్లయందుఁ జిగుళ్లుదయించుటయును, (ఇది యధర మాధుర్య గుణము), కలుగన్ = కలుగునట్లుగా, తార్కొనెన్ = విసరెను.

తా. మలయమారుతము వచ్చునప్పు డాఁడుఁబాములు మగపాము లాపర్వతముమీఁద నీ వాయువును భక్షించుటచేత రెండు గుణములు గలిగి యాఁడుఁబాముల పానముచేతఁ జిగుళ్లుపుట్టుటయును మగపాముల పానముచేత మ్రానుపట్టుటయును గలుగును. (ఈ పద్యమునందు వ్యుత్క్రమము దోషావహంబుగాదు. 'ఊర్ధ్వపుండ్రం వామధ్యేచ్ఛిద్రంతు ధారయేత్, శృణు షణ్ముఖ తన్మధ్యే ఉమయాహం శ్రియా హరిః.' అనియున్నది.

మ. మదనస్యందనతా స్వవృత్తిఁ దెలిపెం బాటీర భూభృద్వల
న్మృదువాతం బలిపక్వ పాదప లతా వృంతావలీ మూలరం
ధ్రదళత్పంకజకర్ణికాగణహరిద్రాభంగ భా భాసుర
చ్ఛదన చ్ఛద్మవివర్తికాంచన కనచ్చక్రచ్ఛటాఛీత్కృతిన్. 108

టీ. పా...బు - పాటీరభూభృత్ = మలయపర్వతమందు, వలత్ = సుడియు చున్న, మృదువాతంబు = మందమారుతము, అ...తిన్ - అలిపక్వ = మిగులఁబండిన, పాదప = వృక్షములయొక్కయు, లతా = తీఁగెలయొక్కయు, వృంత=పూఁదొడిమల యొక్క, 'వృంతం ప్రసవబంధన' మ్మని యమరము. ఆవళీ-పఙ్క్తులయొక్క, మూలరంధ్ర= మొదళ్లగండ్లనుండి, దళత్ = విరియఁబడుచున్న, పంకజకర్ణికా = తామరమిద్దెల యొక్క, గణ=సమూహముయొక్కయు, హరిద్రాభంగ = పసుపుఁజిందఱలయొక్కయు, భా = కాంతివంటికాంతిచేత, భాసుర = ప్రకాశించుచున్న, ఛదన = ఆకులనియెడు, ఛద్మ=వ్యాజముచేత, వివర్తి = గిఱగిఱగిఱఁదిరుగుచున్న, కాంచన = బంగారుచేత, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, చక్ర = బండికండ్లయొక్క, ఛటా = గుంపుయొక్క, ఛీత్కృతిన్ = ఛీత్కారముచేత, మ...త్తిన్ -మదన = మన్మథునికి, స్యందనతా = రథమగుటయందు, స్వవృత్తిన్ = తనవ్యాపారమును, తెలిపెన్ = ఎఱుకపఱిచెను.

తా. చెట్లమీఁదనుండియుఁ దీఁగెలమీఁదనుండియుఁ బండుటాకులు దొడిమ లూడి తామర మిద్దెలవలెను బసుపు జిందఱలవలెను బచ్చనై కొంచెము ధ్వనితో గిఱగిఱఁ దిరుగు చుండెను. అవి యట్లగుట వాయువు మన్మథునికి రథమగుటకు గుఱుతుగా నాబండి బంగారు చక్రములు దిరుగుచున్నవో యన్నట్లుండెను. 'మందానిలస్యందనః' అని దక్షిణ వాయువునకు మన్మథరథత్వము ప్రసిద్ధము. కైతవాపహ్నవాలంకారము.

వ. తదనంతరంబ. 109

సీ. క్ష్మా వశా రక్త రాంకవ మరణ్యానిమ
ధూదితారుణిమవల్ల్యురగరసని
కోద్గతి తరుగరుత్మద్గరుద్గణ ముద్భి
దాహార్యజీమూతరోహితంబు
నవ మిళిందప్రాహ్ణికనిమంత్రణ శోభ
నాకృత ప్రతతివాయస విభక్త
పరభృతౌఘప్రాప్త పత్త్రిక మాలతీ
త్రాపాదయావహార్ద్రితజము

తే. ప్రమదవన వనదేవతాసముదయాంగ
రాగ మినజ హరిజగత్ప్రాణ శాణ
కషణదళితదళాంతసంక్రాంత కాంతి
ఘనమణిశలాకచిగురాకుఁగలయ మొలిచె. 110

టీ. క్ష్మా...ము-క్ష్మా=భూమి యనెడు, వశా=ఆఁడేనుఁగునకు, 'కరణీ ధేనుకా వశా' అని యమరము. రక్త = ఎఱ్ఱనగు, రాంకవము=బూర్నీసును, 'రాంకవం మృగరోమజమ్' అని యమరము. అరణ్యాని = మహారణ్యమునకు, 'మహారణ్యమరణ్యానీ' అని యమరము. మధు = వసంతర్తువనుమద్యముచేత, ఉదిత = పుట్టినట్టి, అరుణిమ ఎఱుపును, వల్గ్యురగ = తీఁగెలనియెడు పాములయొక్క, రసనికా = నాలుకయొక్క, ఉద్గతి = బయలు వెడలుటయును, తరు...ము-తరు=వృక్షములనియెడు, గరుత్మత్ = గరుత్మంతులయొక్క, గరుత్ = ఱెక్కలయొక్క, గణము = సమూహంబును, ఉ...బు - ఉద్భిత్ = పొదలనియెడు, అహార్యజీమూత = కల్పితమేఘములకు, రోహితంబు = కోరడును, 'ఇంద్రయుధంశక్రధనుస్తదేవఋజురోహితమ్' అని యమరము. న...లి-నవ = నూతనమగు, మిళింద=తుమ్మెదలనియెడు, ప్రా...క = అతిథులయొక్క, ప్రతతి=సమూహంబును, వా...క-వాయస = కాకులతోడ, విభక్త = వేఱుపడిన, పరభృత = కోయిలలయొక్క, ఓఘ=గుంపుచేత, ప్రాప్త = పొందఁబడిన, పత్త్రిక = విభాగపరిష్కార పత్త్రికయును, (వసంతఋతువు రాఁగానే కాకులతోఁ గోకిలలు వేఱుపడుట ప్రసిద్ధము), మా...ము-మాలతీ = జాజిచెట్టునకు, త్రాస = భయమనెడు, ఆమయ = రోగమును, ఆవహ = కలుగఁజేయునట్టి, ఆర్ద్రక్షతజము=పచ్చిరక్తంబును, ప్ర...ము-ప్రమదవన = క్రీడోద్యానములయందలి, వనదేవతా = వనదేవతలయొక్క, సముదయ = సమూహముయొక్క, అంగరాగము = కుంకుమంపుమైపూఁతయును, ఇనజ = సూర్య పుత్త్రుఁ డగుయమునియొక్క, 'ఇనస్సూర్యే ప్రభావపి' అని నిఘంటువు. హరిత్ = దిక్కగుదక్షిణసంబంధియగు, జగత్ప్రాణ=వాయు వనియెడు, శాణ=సానతోడి, కషణ = ఒఱపిడిచేత, దళిత= రాల్పఁబడిన, దళ = ఆకుల నెడుపొరలయొక్క, అంత = నాశముచేత, 'అంతోనాశో ద్వయోర్మృత్యు' అని యమరము. సంక్రాంత = చెరసినట్టి, కాంతి = దీప్తిగల, ఘన = గొప్పయగు, మణిశలాక = రత్నపుకణికయునగు, చిగురాకు = పల్లవములు, (జాత్యేకవచనము), కలయన్ = అంతటను, మొలిచెన్ = మొనసూపెను.

తా. భూమి యనియెడు నాఁడేనుంగుపైఁ గప్పిన యెఱ్ఱబూర్నీసువలెను, మహారణ్యమునకు వసంతఋతు వను మద్యముచేతఁ దోఁచిన రక్తకాంతివలెను, తీఁగెలనియెడు పాములు తమ నాలుకలు వెడల నిడెనో యనునట్లును, వృక్షము లనియెడు

గరుడ పక్షుల రెక్కలో యనునట్లును, పొద లనియెడు కల్పిత మేఘములకు గోరడు లను పగిదిని, తుమ్మెద లను నభ్యాగతులనుఁ గ్రొత్తగఁ బిలుచుటకై యునిచిన శోభనా క్షతములగు చందమునను, కాకులతోడఁ గూడియుండి యప్పుడు వేఱుపడిపోయెడు కోకిలముల కొదవిన విభాగ పత్త్రికలయందమునను, జాజిచెట్లకు భయరోగమును గల్పించు క్రొత్తసెత్తుటి భంగిని, క్రీడోద్యాన వనదేవతలు నెమ్మేనులఁ బూసికొన్న కుంకుమంపు మైపూఁత భాతిని, మలయమారుత మను సానతో నొఱయంబడి రాలిన యాకులచేతఁ గానఁబడిన మెండగు దీప్తి గలిగిన గొప్ప రత్నశలాకలజోకయనం దగి చిగురాకు మొనసి కనఁబడియెను.

తే. శరనిధుల మాఘ్యములు దీఱె ♦ మరున కట్టి
యడరున జయింతు మని కదా ♦ యద్దినాళిఁ
గ్రూరతిథిఁ గృష్ణరజనిఁ దద్వైరిఁ గనియుఁ
బెద్ద లివురాకుఁబట్టిన ♦ పెట్టుపడిరి. 111

టీ. మరునకున్ = స్మరునికి, శరనిధులన్ = అంపదొనలయందు, మాఘ్యములు= మొల్లపువ్వు లనియెడు బాణములు, తీఱెన్ = సమసిపోయెను, (వసంతర్తువులో మొల్లలు పూయ వనుట.), అట్టియడరునన్ =ఆసంకటమునందు, (బాణములేనివేళ ననుట), పెద్ద లు=వృద్ధులు, (యోగు లనుట), జయింతును = మన్మథునిఁ గెల్తుము, అనికదా=అనియే కాదా, అద్దినాళిన్ = ఆమాఘుదినపరంపరయందు, క్రూరతిథిన్ = క్రూరతిథియైన, కృష్ణ రజనిన్ = బహుళపక్ష చతుర్దశి రాత్రియందు, (శివరాత్రినాఁ డనుట.), తద్వైరిన్= ఆ మన్మథవైరి యగుశివుని, కనియున్ = చూచియు, (సేవించి యనుట.), ఇవురాకుఁ బట్టిన = చిగురాకనియెడు పట్టాకత్తిచేతనే, పెట్టుపడిరి = దెబ్బఁదినిరి.

తా. పెద్దలగువారు మన్మథునికి మొల్లములుకులు లేని తఱి వేచి, యాయిఱుకట మున నతని గెల్తమని తలంచి, యతని విరోధియగు శివునిఁ గ్రూరతిథి యగు చీఁకటి రాత్రియందుఁ జూచియుఁ బ్రయోజనము లేక పోవుటయేకాక, యా మన్మథుఁడు తనకుబాణములు లేకుండినను జిగురా కనియెడు పట్టాకత్తిచేతనే వసంతర్తుప్రారంభ కాలమునందు వారలఁ బ్రహరించి జయము గొనెను.

తే. అవని నపుడు దవోదితుం ♦ డైన యట్టి
మరునకుం గుసుమర్తు వసంతప్రాని
బొద్దుగోసిన కొదవలిఁ ♦ బోలె విరహి
దారకం బయ్యెఁ గింశుకకోరకంబు. 112

టీ. అవనిన్ = భూమియందు, అపుడు = తత్కాలమందు, నవోదితుండైన = నూతనముగా నుదయించిన, (అభ్యుదయమొందిన యనుట). అట్టి• ఆప్రసిద్ధుఁడగు, మరున కున్ = స్మరునకు, కుసుమర్తు వన్ = వసంతర్తు వనియెడు, మంత్రసాని = సుఖప్రసవముచేయించునట్టిస్త్రీ, బొడ్డుగోసిన = నాభినాళచ్ఛేదముఁ జేసిన, కొడవలిఁబోలెన్ = లవిత్రము వలెనే, కింశుకకోరకంబు = మోదుగుమొగ్గ, విరహి = వియోగులకు, దారకంబయ్యెన్ = ఛేదకమాయెను.

తా. వసంతర్తువునందు మోదుగులు పుష్పింపఁగా నామొగ్గ వంకరగా నెఱ్ఱనై యుండుటవలన నప్పుడు పుట్టిన మన్మథుని బొడ్డు గోసిన నెత్తురుతోడిలిక్కికొడవలి వలె నుండి విరహులకు వేధఁ జేయున దాయెను.

చ. కుసుమము లెల్లఁ గామినుల కొప్పుల నుండ నటుండ లేమి సి
గ్గెసఁగఁగ వంగినట్లు జనియించె ననల్మఱి వంగి జీవితే
శసమితి గొమ్ములం గరఁచి చల్లఁ గుచక్షణికాంగరాగమా
టపదె యటంచు రాగిలిన యట్టులు రాగిలి విచ్చెఁ గింశుకిన్. 113

టీ. కుసుమములెల్లన్ = సమస్తపుష్పములును, కా...లన్ - కామినుల = యువతులయొక్క, కొప్పులన్ = ధమ్మిల్లములయందు, ఉండన్ = ధరింపఁబడియుండఁగా. అటుండలేమిన్ = తా మట్లుండ లేకపోవుటచేత, (నిర్గంధములగుటచేత ననుట.), సిగ్గెసఁగఁగన్ = లజ్జ యతిశయింపఁగా, వంగినట్లు = నమ్రములైనటువలె, ననల్ = మొగ్గలు, జనియించెన్ = పుట్టెను మఱి = పిమ్మట, వంగి = అట్లే వంగియుండి, జీవితేశసమితి - జీవితేశ = ఆస్త్రీలప్రాణనాథులయొక్క, సమితి = సమూహము, గరఁచి = రసముదీసి, కొమ్ములన్ = చిమ్మనగ్రోవులచేత. చల్లన్ = చిమ్ముచుండఁగా, (మోదుగుపూమొగ్గల రసము దీసి వసంతములాడుదురనుట), కు...ం - కుచ = స్తనములయందు, క్షణిక = క్షణమాత్రముండెడు, అంగరాగమౌట = మైపూఁతయగుట, అపదె = స్వల్పమా, (అన్ని పుష్పములవలెఁ గొప్పులయం దుండుటకంటెఁ జన్నులపైఁ జేరుట సామాన్యము గా దనుట), అటంచున్ = అనుకొని, రాగిలినయట్టులు = రంజిల్లినభంగి, రాగిన్ = రక్తి గలిగి, కింశుకిన్ = మోదుగుచెట్టునందు, విచ్చెన్ = వికసించెను, ఎఱ్ఱనైమోదుగుపువ్వులు వికసిల్లె ననుట.

ఉ. నైపుణిఁ జందనాద్రి గహనద్రుమ సౌరభ వీచిఁ దామ్రప
ర్ణీపరిలబ్ధ మౌక్తికమణిప్రకరంబులు దోఁచి దక్షిణా
శాపవనుండు సల్లు వెదఁ జల్ల జనించెన కాక వానికే
లా పొడమంగ నిప్పులప మప్పుడు నావనిఁ దోఁచెఁ గ్రొన్ననల్.

టీ. దక్షిణాశాపవనుండు = దక్షిణదిగ్వాయువు, నైపుణిన్ = నేర్పుచేత, తామ్రపర్ణీ = తామ్రపర్ణీనదియందు, పరిలబ్ధ = గ్రహింపఁబడిన, మౌక్తికమణి = ముక్తామణుల

యొక్క, ప్రకరంబులు = సమూహములును, చం...చిన్ - చందనాద్రి = మలయ పర్వతముయొక్క, గహన = అరణ్యమందలి, ద్రుమ = చందనవృక్షములయొక్క, సౌరభ = పరిమళముయొక్క, వీచిన్ = తరంగమందు, తోఁచి = తోఁగఁజేసి, (తడిసి యనుట), *చల్లువెదన్ = చల్లెడువెదయందు, (లోకమందు గొర్తివెద, చల్లువెద యని రెండువిధములు. వానిలో వరుసగా నేర్పడియుండునది గొర్తివెదయును, అంతటవ్యాపించి యుండునది చల్లువెదయును గనుక చల్లువెద యన్నాఁడు.) చల్లన్=విత్తనమువేయఁగా, జనించెనకాక = మొలచెనేకాని, అప్పుడు = అవసరకాలమందు, వీనికిన్ = ఈ మొగ్గలకు, అపొలపము = అపొలుపు, (ముత్తెములవంటి రూపమును బరిమళమనుట.), పొడమంగన్ = పుట్టుటకు, ఏలా = ఏమిపని, నాన్ = అనునట్లు, క్రొన్ననల్ = క్రొత్తమొగ్గలు, వనిన్ = వనములయందు, (జాత్యేకవచనము.), తోఁచెన్=కనుపడెను.

తా. వనములయందు ముత్తెములవంటి రూపము గలిగి పరిమళముతోడ మొగ్గలు పుట్టఁగా మలయమారుతము తామ్రపర్ణీనదిలోని ముత్తెములేటి యవి మలయవృక్షపరిమళలహరీతరంగములో నేర్పుగా ముంచి యవియే వెదఁబెట్టి చల్లిన కారణముచేత మొలకలెత్తినవేకాని లేనియెడ నీచెట్లమీఁది మొగ్గల కా శృంగారము రాదు. ఇట్లు చెప్పుటచేత మలయమారుత మొకకర్షకుఁ డని ధ్వనించుచున్నది.

క. వీరుద్ద్రుమమిథునమేళన
కై రతిపతి యేయ దుస్సి హారితద్యుతిఁ బై
నా రెగయఁ బొటమరించిన
నారసముల మొనలనంగ నన లవి మించెన్. 115

టీ. వీ...కై-వీరుత్ = లతలయొక్కయు, ద్రు=వృక్షములయొక్కయు,మిథున=ద్వంద్వముయొక్క, మేళనకై = సంపర్కముకొఱకు, రతిపతి = మన్మథుఁడు, ఏయన్= బాణము వేయఁగా, దుస్సి = నాటియావలనుండి యూవలికిఁబోయి, హారితద్యుతిన్ = పచ్చనికాంతిచేత, పైన్=ఉపరిభాగమందు, నారెగయన్ = నారయెగసి పోవునట్లు, పొటమరించిన = అంకురించిన, నా...గన్-నారసముల = బాణములయొక్క, మొనలు ఆనంగన్=అగ్రములో యనునట్లు, ననలుఅవి=ఆమొగ్గలు.(వ్యస్తవిశేషణము.), మించెన్= అతిశయించెను.

తా. లతావృక్షసంపర్కమునకై మన్మథుఁ డాలతలను వృక్షములను దన నారసములచే నేయఁగా నవి యాలతావృక్షశరీరమ్ములలోఁదూఱి వెన్నులయందు మొనలఁ జూపుచున్నవో యన్నట్లు మొగ్గలు బలిసెను.

---

* చల్లు వెదచల్లు ప్రశస్తము. (చల్లు వెదకుఁగాని దాని వ్యతిరేకరూపమగు గొర్తి వెదకుఁగాని ప్రయోగాంతరములు లేవు. గొర్తి వెద. శ. ర. పూ. నిలలో నవ్యాఖ్యాతము. చింత్యము. చల్లు = చల్లఁబడునవి-విత్తనములు వెదచల్లన్ = అంతటను చల్లుటచే.)

చ. తనయుదరంబునం బొడమి । తామ్రరుచిచ్ఛట లుల్లసిల్లఁ గో
లొక్కను ధరణీజ సంతతికిఁ । గోరక దంతము లించుకంత ని
క్కినయవి యాదిగాఁగఁ జెలఁగెన్ వనలక్ష్మి గడుం జెలంగఁగాఁ
జనుఁ బ్రియుఁడైన మాధవుని । సంగతి మీఁదటఁ జాలఁ గల్గుటన్.

టీ. తనయుదరంబునన్ = తనగర్భమందు, పొడమి = పుట్టి, తా...లు-తామ్ర రుచి = అరుణకాంతులయొక్క, ఛటలు = సమూహములు, ఉల్లసిల్లన్ = ప్రకాశింపఁగా, కో...కిన్-కోలొక్కను = వృద్ధిఁబొందుచున్న, (శిశువులు పుట్టినప్పుడెఱ్ఱగానుండుటయు నానాఁటికి వృద్ధియగుటయుఁ బ్రసిద్ధము), ధరణీజ = వృక్షములనియెడు, సంతతికిన్ = సంతానమునకు, కో...లు-కోరక=మొగ్గ లనియెడు, దంతములు = పండ్లు ఇంచుకంత = కొంచెము, నిక్కిన యవి = అంకురించినది, ఆదిగాఁగన్ = మొదలుకొని, వలనక్ష్మి = వనలక్ష్మియనెడు పాలతి, కడున్ = మిక్కిలి, చెలఁగెన్ = సంతోషించెను, ప్రియుఁడు = ఇష్టుఁడు, ఐన, మాధవుని = వైశాఖమాస మనియెడు పురుషునియొక్క, సంగతి = సాంగత్య మనియెడుసంపర్కము, మీఁదటన్ = భావికాలమందు, చాలన్ = చాలునట్లు, కల్గుటన్ = కల్గినను హేతువుచేతను, చెలంగఁగాఁజనున్ = సంతోషింపఁ దగును.

తా. లోకమందలి స్త్రీలు తమ సంతానమునకుఁ బాడ్లు మొలిచెడువఱకు బాలింతలై పురుషసాంగత్యము లేకుండి పండ్లు మొలవఁగానే పురుషులు దమతో సంభోగింతురని సంతోషపడినట్లుగానే, వనలక్ష్మియు వృక్షములు చిగిర్చి వృద్ధియై మొగ్గలు పొడమిన కారణంబున నావృక్షములు బిడ్డలనియును, మొగ్గలు వారిపండ్లనియును, వైశాఖమాసను తనపురుషుఁ డనియును, ప్రకాశము సంతోషమనియును, నన్నట్లు చెలువయ్యెను. వనలక్ష్మి యనియు, మాధవునిసంగతి యనియుఁ జెప్పుటవలన, లక్ష్మికి మాధవ సాంగత్యము యుక్తమే యని భావము. బాలింతలకు బిడ్డలకు దంతములు మొలచునంతవఱకుఁ బురుష సంపర్కము గూడ దని స్మృతులయందుఁ బ్రసిద్ధము.

సీ. మును నన ల్దమిఁ బట్టి । ముంగాళ్ల ముక్కు జో
డనలఁ బీలిచి పసరొక్కనిన విడిచి
పరువంపు విరి గొందుఁ । లరసి చాలై త్రోవఁ
బెట్టి యారము లీఁగు । పిండుఁ దగిలి
క్రొవ్విరి దొలుత నొక్కఁడు గని యది వ్రాలు
తఱి దాని నిలఁబడఁ । దాఁచి క్రోలి

యాకురాలుపుగండ్ల । నానెడు నాస నిం
  తదుగూడి బంకంటి । యంగలార్చి
తే. యెట్టకేలకు నొకఁ డబ్బఁ । బొట్టనిండఁ
  గ్రోలి యది గాలిఁ గదలినఁ । గూలు నగుచు
  బ్రమదవనపాలికలు వేడ్కఁ । బట్ట నగుచు
  మధుదినాదిక్షుధాభ్రమ । న్మధుపచయము. 117

టీ. మ...ము-మధుదినాది = వసంతర్తుప్రథమదినమందు, క్షుధా=ఆఁకలిచేత, భ్రమత్ = భ్రమించుచున్న, మధుపచయము = తేఁటిగుంపు, మును = మొదలగు, ననల్ = మొగ్గలను, తమిన్ = మోహముచేత, ముంగాళ్లన్ = అగ్రాంఘ్రులచేత, పట్టి = అవలంబించి, ముక్కుజోడనలన్ = నాసికాబిలద్వయములచేత, పీలిచి = దూఁటికొని, పసరొక్కనినన్ = పసరువాసనరాఁగా, విడిచి = వానివిసర్జించి, ప...లు-పరువంపు = పక్వములగు, విరి = పూలుగల, గొందులు=మూలమూలలు, అరసి=వెదకి, చాలై = గుంపుగొని, త్రోవఁబెట్టి = పోవుటకు మార్గముఁబెట్టి, తారములీఁగు = పొదలు దూరెడు, పెందుర్ = సమూహమును, నగిరి = వెనుముట్టి, తొలుతన్ = ప్రథమమందు, ద్రావిరిన్ = ద్రాక్షపుష్పమును. ఒక్కఁడు = ఒకభృంగము, కని = చూచి అది వ్రాలుతఱిన్ = అదిముసరికొనునప్పుడు, దానిన్ = ఆభృంగమును, ఇలఁబడన్ = భూమియందుఁబడునట్లు, తాఁచు = తన్ని. క్రోలి=మకరందము పానముసేసి, ఆకురాలుపుగండ్లన్ = ఆకులురాలిన తొడిమలమొవళ్లయందు, ఆనెడునాసన్ = పానముసేసెడునాశచేత, ఇంత = కొంచెము, అడుగూఁది = పాదమునిలిపి, బంక=ఆవృంతమూలనిర్యాసము, అంటి = స్పృశించికొని, అంగలార్చి=కాలువెలుపలికిరాక ఖేదపడి, ఎట్టకేలకున్ = కొంతసేపునకు, ఒకఁ డబ్బన్=ఒక పుష్పముదొరకఁగా, పొట్ట నిండన్ = కడుపునిండునట్లు, క్రోలి = మకరందపానముసేసి, అది = ఆపుష్పము, గాలిన్ = వాయువుచేత, కదలినన్ = చలింపఁగా, నగుచున్=నవ్వుచును, ప్రమదవనపాలికలు= శృంగారవనములను బరిపాలించెడు పొలఁతులు, పట్టన్ = పట్టుకొనుటకు, అగుచున్ = దుర్బలములై వశపడుచు, కూలున్ = క్రిందపడును.

సీ. మరుదూఢమలయాహి । గరధూమ్య లనుగళ
  న్మనసిజరథపదాంజనకళికలు
  త్రాసధావచ్ఛిశిరత్యక్తబాష్పముల్
  పికపంచమస్వరోద్భేద వీణ

లబ్ధాగమన్మరందాసారజంబువుల్
హిందోళ సాక్షాన్ముకుందరోచు
లభిసారికాంజనకళికలు గుళికలు
జాత్యనుల్లసనార్తశుకాపతతులు

తే. చైత్రసంజీవనౌషధీజాతచేత
నాత్మజని హేతు తరుపునర్యాయి యువతి
కరవిధూతహసంతికేంగాలచయము
లఖిల పక్కులు వనుల నక్కాడఁ దొడఁగె. 118

టీ. మ...మ్య-మరుత్=వాయువుచేత, ఊఢ=వహింపఁబడిన, మలయ-మలయ పర్వతమందలి, అహి=సర్పములయొక్క, గర=విషముయొక్క, ధూమ్యలు=ధూమ సమూహములైనట్టియు, (వాయువశముచేతనే పొగ లెగయుననియు విషధూమములు మిక్కిల నల్లనై యుండు ననియు భావము.), అ...లు-అనుగళత్=విడువకజాఱుచున్న, (ఇది యంజన కళికలకు విశేషణము.), మనసిజ=మన్మథునియొక్క, రథపద=బండిచ క్రములయందలి, అంజనకళికలు=కందెనముద్దలయినట్టియు, (వసంతర్తువునందుఁ గ్రొత్తగా మరుఁడు వెడలెఁ గావునఁ దేరుచక్రముల కిప్పుడు కందెన వేయఁగా నాచక్రములు దిరుగునప్పుడా కందెనముద్దలు జాఱు ననుట.), త్రా...త్-త్రాస=భయముచేత, ధావత్=పాఱిపోవుచున్న, శిశిర=శిశిరర్తువుచేత, త్యక్త=విడువఁబడిన, బాష్ప ముల్=కన్నీళ్లయినట్టియు, (శిశిరర్తువు వెడలినప్పుడు దుఃఖించె ననుట.), పి...లు-పిక= కోయిలలయొక్క, పంచమస్వర=పంచమస్వరముయొక్క, ఉద్భేద=పుట్టుటకు, వీణలు =కస్తూరివీణలైనట్టియు, 'పికః కూజతి పంచమమ్' అని నిఘంటువు. వీణయందు పంచమ స్వర ముండుటకు 'శ్రుతిభ్యస్స్యుః స్వరాష్షడ్జర్షభ గాంధార మధ్యమాః, పంచమో ధైవ తశ్చాథ నిషాద ఇతి సప్తధా, తేషాం సంజ్ఞాస్సరిగమ పధనీత్యపరామతాః', అని సంగీత శాస్త్రము. అబ్దాగమత్=వర్షాకాలమువలె నాచరించుచున్న, మరంద=మకరందము యొక్క, ఆసార=ధారాసంపాతమునకు, జంబువుల్=నేరేడుపండులైనట్టియు, (వర్షాకాలమందు నేరేళ్లుఫలించు ననుట, అబ్దాగమ మనఁగా సంవత్సరాగమము, అబ్దా గమమే అబ్దాగ మని శ్లిష్టరూపకము.) హిం...లు-హిందోళ=ఆ కాలమందుఁ బాడఁదగిన విష్ణుప్రియమైనహిందోళగానమునకు, సాక్షాత్=ప్రత్యక్షమయిన ముకుంద=కలివేల్పుయొక్క, రోచులు=శరీరకాంతులయినట్టియు, ('శిశిరస్య వసంతస్య సంధౌ హిందోళరాగకమ్' అని సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధము. కావున నప్పు డా రాగమునకు సంతోషించి ప్రసన్నుఁడై వచ్చి గోవిందునిశరీరకాంతులవలె నుండె ననుట.)

అ...లు - అభిసారికా = ప్రియులకొఱకు సంకేతస్థానములకు గూర్చి పోవుచుం డెడు స్త్రీలయొక్క, 'కాంతార్థి నీతు యాయాతి సంకేతం సాభిసారికా' అని యమ రము. అంశుక = వస్త్రములకు, ఉద్యన్నీలగుళికలు = సద్యోనైల్య సంపాదకఘుటికా విశేషములు, (అభిసారికలు తమ గోపనార్థమై నీలవస్త్రములు ధరింతు రనుట), జా...లు - జాతి = జాజులవలన, అనుల్లసన = ప్రకాశములేకుండుటంబట్టి, ఆత్త = పొందఁబడిన, శాప=తిట్లయొక్క, తతులు = సమూహములైనట్టియు, (వసంతర్తువునందు జాజులు వికసిల్లవు గావున నవి వసంతునిఁ దిట్టఁగా నాశాపములే యిట్లు వచ్చె ననుట), చై...లు-చైత్ర=చైత్రమాస మనియెడు, సంజీవనౌషధీ = సంజీవముచేత, జాత = ఉద యించిన, చేతన చైతన్యముగల, ఆత్మ = తమయొక్క, జని = జన్మమునకు, హేతు = కారణములగు, తరు = వృక్షములనుగూర్చి, పునర్యాయి = మగిడిపోవుచున్న, యువతి= ఉవిదలయొక్క, కర = హస్తములచేత, విసూత = పాఱఁజల్లఁబడిన, హసంతికా=కుంపట్ల యందలి, ఇంగాల = బొగ్గులయొక్క, చయములు = సమూహములైనట్టియు, ('నిర్ధూ మాం గరభరితహాసంతికాయంత్రస్య చ' అని భోజరా జన్నట్లు, చలికాలమందు స్త్రీలు కుంపట్లెత్తియుండి వసంతర్తువు రాఁగానే చలిదీఱుఁ గావున నాకుంపట్లు పారఁ జల్లఁగా నందలి నల్లబొగ్గులకు వసంతర్తువనెడు సంజీవనౌషధము దగిలి ప్రాణములువచ్చి తమ జన్మ ములకు హేతువులగు వృక్షములను గూర్చి మరలఁ బోవుచున్న ట్లుండె ననుట.) అళుల పఙ్క్తులు = తుమ్మెదలగుంపులు, వనులన్ = వనములయందు, అట్టాడన్ = సంచరించు టకు, తొడఁగెన్ = ఉపక్రమించెను.

తే. ద్విజతఁ గాంచియు మధుసేవ ♦ విడువలేక
జాతిఁ బాసినతేంట్లనిస్స్వనముఁ గూడు
కొనుటనో యనఁ గోకిలస్వనము సెలఁగెఁ
దనకు మఱి పంచమత్వంబు ♦ దప్పకుండ. 119

టీ. ద్విజతఁగాంచియున్=విప్రత్వమును బొందియును, 'దంతవిప్రాణ్డజాద్విజా' అని నిఘంటు వున్నదిగానఁ దుమ్మెదలు నండజము లగుటచేతఁ బక్షు లయ్యె ననుట. మధు సేవన్ = మద్యపానమును, విడువలేక = విసర్జింపలేక, (మకరందపాన మనుటయుం నిది కోకిలపర్యాయ మైనప్పుడు ద్విజత్వమును వసంతర్తుసేవ యనుట.), జాతిన్ = తమ ద్విజజాతిని, పా...న్-పాసిన = విడిచిన, తేంట్ల = తుమ్మెదలయొక్క, నిస్వనమున్= నాదమును, కూడుకొనుటనో = సంయోగించుటచేతనో, (తుమ్మెదలు మధుసేవవలనఁ గులభ్రష్టము లయిన వనియును, (జాతిని విడిచె ననుట.),అనన్=అనునట్లు, కోకిలస్వనము= పికస్వరము, తనకు, మఱి=పిమ్మట, పంచమత్వంబు = పంచమస్వరత్వమును, ఐదవ మహా

పాతకుఁడగుటయును, 'పికఃకూజతి పంచమమ్' అన్నట్లు పంచమస్వరత్వ మగుటయుఁ 'దత్సంరయోగీ చ పంచమ' యనున ట్లాయదవవాఁ డగుటయు ననుట, తప్పకుండక = తప్పి పోకుండునట్లు, చెలఁగెన్ = ఒప్పెను, (కోకిలములకుఁ బంచమస్వరము స్ఫుటముగా వచ్చె ననుట.)

ఉ. పూచినమావులం దవిలి పూవిలుజోదున కమ్మె మాధవుం
డేచిన శంక నాతఁ డవి యేకొనియే పథికావళీజయ
శ్రీచణుఁ డయ్యె నట్టిద యకృత్యముచే నగునట్టిపీడయుం
గోచరమానె దైవ మనుకూలము నై పరుమేలు దీఱినన్. 120

టీ. మాధవుండు = వసంతుఁడు, పూ...లన్-పూచిన = శరీరముపూచిన, మావులన్ = గుల్మములను, తవిలి = అంటి, ఏ...కన్-ఏచిన = అతిశయించిన, శంకన్ = అనర్థశంక చేత, పూవిలుజోదునకున్ = కుసుమకార్ముకునకు, అమ్మెన్ = విక్రయించెను, (గుల్మములకు శరీరములు పూచెనేని యవి కీడుసేయుట యశ్వశాస్త్రప్రసిద్ధ మగుటయుఁ బూచిన మామిళ్లనుటయును), అవియేకొనియే = ఆ పూచిన మావులనే కొనియే, అతఁడు = ఆమన్మథుఁడు, ప...డు-పథికావళీ = విరహిసమూహముయొక్క, జయశ్రీ = జయసంపదయందు, చణుఁడు అయ్యెన్ = సమర్థుఁడయ్యెను, అట్టిద = అట్టిదేకదా, అకృత్యముచేన్ = దుష్కార్యముచేత, అ...యున్-అగునట్టి = కలుగునట్టి, పీడయున్ = ఆర్తియును, దైవమనుకూలమునై = దైవమనుకూలించియుండియు, పరుమేలు-పరు = శత్రువుయొక్క, మేలు = మంచికాలము, తీఱినన్ = సమాప్తికాఁగా, గోచరమానె = తనకుఁ గనబడునా, (మావుల నమ్మినవాఁడు మాధవుఁడు గనుక దైవ మనుకూలమై యని చెప్పెను. దైవానుకూల్యమున్నప్పుడు జయ మెవ్విధమునైనఁ గలుగు ననుట.)

తా. వసంతర్తువునందు మామిడిచెట్లు లెస్సఁగాఁ బూచెను, మన్మథుఁ డా పువ్వుఁ చేతఁ బథికులను జయించెను. కీడు చేయవలసిన పూచినమావులు జయప్రదము లయినట్లు చెప్పుటవలన వ్యాఘాతాలంకారము. 'స్యాద్వ్యాఘాతో తథాకారి తథాకారిక్రియేః చేత్' అని దానిలక్షణము. ఆవ్యాఘాతాలంకారము మావులను తావున శ్లేషమూలక భేదాతిశయోక్తిచేత ననుప్రాణితము గనుక నా రెంటికిని సంకరము. దీని కర్థాంతరన్యాస లంకారముతో సంసృష్టి.

మ. ఉరుశక్తి న్మధుమాసదోగ్ధ పిదుకన్ జ్యోత్స్నాగవీచంద్రమ
స్ఫురదూధగ్రవిముక్తమైన నిబిడజ్యోత్స్నాపయఃపూరముల్
విరియంబాఱినగొజ్జఁగ ల్గురియ మున్నీరైన యక్కమ్మనీ
రు రహిం గూడిన నేర్పరించు గము లై రోలంబకాదంబముల్

టీ. మధుమాసదోగ్ధ - మధుమాస = వసంతర్తు వనెడు, దోగ్ధ = పాలుపిదుకువాఁడు, ఊరుశక్తిక్ = మహాబలముచేత, పిదుకక్ = పిండఁగా, జ్యో...ముక్ - జ్యోత్స్న = వెన్నెలరాత్రియనెడు, గవీ = గోవుయొక్క, చంద్రమః = చందమామ యనెడు, స్ఫురత్ = గొప్పదైన, ఊధః = పొదుగువలన, ప్రవిముక్తమైన = కురిసిన, నిబిడ = దట్టమైన, జ్యోత్స్నా = వెన్నెలయనెడి, పయః = పాలయొక్క, పూరముక్ = సమూహమును, వి...ల్ - విరియంబాఱిన = వికసించిన, గొజ్జఁగల్ = గొజ్జంగిపూలు, కురియక్ = వర్షింపఁగా, మున్నీరైన = సముద్రప్రాయ మయిన, అక్కమ్మనీరు = ఆమకరందమును, రహిక్ = సొంపుగా, కూడినక్ = కలిసికొనఁగా, రోలంబకాదంబముల్ - రోలంబ = తుమ్మెదలనియెడు, కాదంబముల్ = కలహంసలు, గముల్తై = గుంపులై, ఏర్పరించుక్ = ప్రత్యేకపఱుచుచు. (వెన్నెలయందు గొజ్జఁగపూఁదేనెను దుమ్మెదలు గ్రోలెననుటయు, హంసలు పాలు నీరు వేఱు పఱుచుటయు ప్రసిద్ధము లనుట). రూపకాలంకారము.

ఉ. దిగ్గియ నంచతూఁడు గొని ౘతీ రవనేక్షువువంక మీఁదుగా
  నగ్గెడ ఫుల్లకేసరముసందు వసింపఁగ నెక్కునూలిను*
  న్వగ్గము నం దనారత మరందసరస్సరవిందగోష్ఠికిన్
  వెగ్గలమాడుతేంట్లు మరువింటికిఁ బూనె గుణద్వయత్వమున్. 122

టీ. దిగ్గియక్ = దీర్ఘికయందు, (రూ. డిగ్గియ), అంచ = హంస, తూఁడు = కమలనాళమును, గొని = గ్రహించి, తీ...గాక్ - తీర = దరియందలి, వన = వనము యొక్క, ఇక్షువు = చెఱకుయొక్క, వంకమీఁదుగాక్ = వంపుమీఁదుగా, అగ్గెడక్ = ఆప్రాంతమందు, ఫు...దుక్ - ఫుల్ల = పుష్పించిన, కేసరమునందుక్ = పొన్నచెట్టునందు, 'పున్నాగః పురుషస్తుఙ్గః కేసరో దేవవల్లభః' అని నిఘంటువు. వసింపఁగక్ = వ్రాలఁగా, ఎ...ముక్ - ఎక్కు = ఆచెఱకునకెక్కినట్టి నూలి = అబిసనాళతంతు సంబంధియగు, నుక్ = నునుపైన, ప్రగ్గముక్ = సూత్రంబు, అందు = అపొన్నచెట్టున, అ...కిక్ - అనారత = ఎడతెగని, మరంద = మకరందముయొక్కయు, సరసీ = అడిగ్గియయందలి, అరవింద = కమలములయొక్క, గోష్ఠికిక్ = సమాజమునకును, వెగ్గలము = అధికముగా, ఆడు = సంచరించుచున్న, తేంట్లు = తుమ్మెదలును, మరువింటికిక్ = మన్మథుని ధనువునకు, గుణద్వయత్వముక్ - గుణ = గొనయములయొక్క, ద్వయత్వముక్ = జంటతనమును, పూనెక్ = వహించెను.

---

* ఒక్కనూలి

తా. ఒక సరస్సులోనుండి పుట్టిన తామరతూఁడు ద్రుంచుకొని దానిపై నున్న చెఱకువంకమీఁదుగాఁ బొన్నచెట్టుమీఁద వ్రాలఁగా నావిసనాళతంతువు లాచెఱకునకుఁ దగుల్కొని యది యొక యల్లెత్రాడుగాను, మఱియు నా పొన్నపూలమకరందము కొఱకు నా సరస్సునందలి కమలముల మకరందముకొఱకు చెడతెగక చాలుగట్టి యా చెఱకువంకమీఁదుగానే తిరుగుచున్న తుమ్మెద లొక్క యల్లెత్రాడుగాను, ఈరెండును రెం డల్లెత్రాళ్లుగా మన్మథునికి ధనుస్సయిన యా చెఱకున కమరుటఁ బొంగి విజయమునకై మన్మథుఁడు తన వింటికి బటువుగా రెండల్లెత్రాళ్లు వేసికొనెను.

చ. నిడుద మధూళికల్ నడుమనే కొని తీఁగెలు సాఁగఁ జుట్టుకొం
చడవిఁ గడార కాచకటకాకృతి సుళ్ళ మెలంగె గాడుపుల్
జడగతి నధ్వనీనపరిషత్పటునిశ్వసితానలం బెదు
ర్పడ మఱి సార్చులై చురచురన్ దుద సుళ్లుగ స్రుక్కెనో యనన్.

టీ. ని...ల్-నిడుద = పొడువులగు, మధూళికల్=మకరందధారలను, నడుమనే= భూమిఁ బడకుండ మధ్యభాగముననే, కొని=గ్రహించి, తీఁగెలుసాఁగన్=(మకరందము జిగటగావున) తీఁగెలు సాఁగునట్లు, చుట్టుకొంచున్ = వలయితము లౌచు, గాడుపుల్= వాయువులు, అ...బు - అధ్వనీన = పథికులయొక్క, పరిషత్ = సమూహముయొక్క, పటునిశ్వసిత = పెద్దనిట్టూర్పులయొక్క, అనలంబు = అగ్ని, ఎదుర్పడన్ = తన కెదురుగాఁగా, మఱి = పిమ్మట, సార్చులై = మంటలతోఁ గూడినవై, చురచురన్ = చుఱచుఱ యనఁగా, తుదన్=అగ్రమందు, సుళ్లుగన్=ఆవర్తములుగలుగఁగా, స్రుక్కెనో యనన్ = శోషించెనో యనునట్లు, అడవిన్ = అరణ్యమందు, కడార-కపిలవర్ణముగల, 'కడారః కపిలః పిఙ్గ' అని నిఘంటువు. కాచకటక=గాఁజుచుట్టయొక్క, ఆకృతి=ఆకారము వంటి యాకారముగల, సుళ్లన్ = ఆవర్తములచేత, జడగతిన్ = మందగమనముచేత, మెలంగెన్ = సంచరించెను.

తా. పుష్పములనుండి జాఱెడు మకరందధారలు క్రిందఁబడకుండ నడుమనే గ్రహించి తీఁగెలు సాఁగునట్లు వలయితములై గాజులవలెఁ గపిల వర్ణము గలిగి, యడవులయందు వాయువులు సంచరింపఁగా విరహులయొక్క నిట్టూర్పుచిచ్చెదురు పడఁగా మండుచున గ్రముల సుళ్లవలె ముడుఁచుకొని సుఱసుఱ స్రుక్కెనో యన్న ట్లుండెను.

చ. కురిసిన క్రిందిపుష్పాదులఁ గొంచు నగంబుల మీఁదికై పిశం
గరుచులఁ గొన్ని పెల్లెగసెఁ గాడ్పులసుళ్ళలి మాధవుండు రా

నెరవుగఁ బూవుసొమ్మిడి వనేందిర భూమికి వెండి మెట్టతా
మరరవణంబు రాఁ గొన భ్రమద్గతులౌ మరచుట్టులో యనన్. 124

టీ. కు...లన్ - కురిసిన = పుష్పములనుండి రాలినట్టి, క్రింది = వృక్షముల క్రిందనున్న, పుష్పొడులన్ = పుష్పరజములను, కొంచున్ = గ్రహించుచు, అగంబుల మీఁదికై = వృక్షములపైకిఁగాను, పిశంగరుచులన్ = పచ్చనికాంతులచేత, కొన్ని = కతిపయములగు, గాడ్పులసుళ్లు = వాయువులయొక్క యావర్తములు, (కర్తృపదము) పతి = భర్తయగు, మాధవుండు = విష్ణుఁడు, (వైశాఖమాసము ననుట.) రాన్ = రాఁగా, వనేందిర = వనలక్ష్మి, పూవుసొమ్ము = పుష్పము లనియెడు ఆభరణము, మె...బు-మెట్టతామర=స్థలకమల మనియెడు, రవణంబు=భూషణము, రాన్=రాఁగా, ఆభూషణము, భూమికిన్=నేలకు, ఎరవుగనిడి = ఎరవుగాఁబెట్టి, వెండి = మఱియు, కొనన్=తీసికొనఁగా, భ్రమద్గతులౌ - భ్రమత్ = తిరుగుచున్న, గతులౌ=గమనములు గల, మరచుట్టులోయనన్ = చీలలోయనునట్లు, వెల్లు=అధికముగా, ఎగసెన్ = ఉద్గమించెను. సుళ్లనుకర్తృపదమునకు 'సలోలోశ్చ' అను సూత్రముచేత నుల్లోపమై యీ రూపము వచ్చెను.

తా. భూమికిని దనకును భర్తయగు మాధవుఁడు రాఁగా, వనలక్ష్మి తనకుఁ గల పూవుసొమ్మును భూమి కెరవుగాఁ బెట్టి భూమికిఁ గల మెట్టతామర యను వేఱొక వింతసొమ్ము తాను బెట్టుకొనఁగా మరలు దిరుగుచున్న మరచుట్టులో యనునట్లు చెట్లక్రింద రాలిన పుప్పొడులు సేఁకరించి పచ్చని వన్నెగలిగి కొన్ని సుడిగాడ్పులు చెట్లపై కెగసెను.

చ. తరుణులు దోహదాన మధుధార నన ల్వకుళాళి నింపఁగాఁ
దరుణుల మేము గామె యని తద్గతలై వనదేవత ల్సురన్
ధర వకుళౌఘ మెల్లను ననల్గనఁ గ్రాయఁగ నించుబుగ్గలై
దొరసె మధుప్రపూర్ణత మధూకములం బృథుపాంసుపుష్పముల్.

టీ. తరుణులు=యువతులు, దోహదాన=దోహదమువలన, మధుధారన్ = మద్యధారచేత, వకుళాళిన్=పొగడచెట్ల పఙ్క్తియందు, ననల్=పుష్పములను, నింపఁగాన్=నిండింపఁగా, 'వకుళోముఖసీధునా' అన్న ట్లనుట, ఏము=మేము, తరుణులము గామె=యువతులము గామా, అని=అనుచు, తద్గతలై-తత్=ఆ వనమును, గతలై=పొందినవై, వనదేవతల్ = వనదేవతలు, సురన్=మద్యముచేత, (మకరందముచేత ననుట.), ధరన్=భూమియందు వకుళౌఘము=పొగడలగుంపు, ఎల్లను=సమస్తమును, ననల్గనన్=మొగ్గలు వేయునట్లు క్రాయఁగన్ = ఉమియుటకై, నిం...లు-నించు=నిండించియున్న, బుగ్గలై=

పుక్కిళ్లు, మధూకములన్ = ఇప్పచెట్లయందు, పృ...లు-పృథుల = పెద్దవియగు, పాండుల = తెల్లనగు, పుష్పములు = పువ్వులు, మధుప్రపూర్ణతన్ - మధు=మకరందముచేత, ప్రపూర్ణతన్=మిక్కిలి నిండియుండుటచేత, దొరసెన్=పోలెను.

తా. ఇప్పపువ్వులు మిగులఁ దెల్లనై మకరంద భరితములై యుండఁగా దశవిధ దోహదములలో నొకఁడైన ముఖసీధువుచేతఁ దరుణులు పొగడచెట్లను బుష్పింపఁ జేయఁగాఁ జూచిన వనదేవతలు తాము దరుణులగుట నారీతిగానే సమస్త వకుళ వృక్షములను బుష్పింపఁ జేయుటకై యప్పుడే యుమియుటకై తెల్లని మద్యముఁ బుక్కిళ్లఁ బట్టియుండఁగా నా బుగ్గలవలెనుండెను.

చ. తరుణుల కౌఁగిటన్ననుచు తమ్ము వృథా విరులెత్తఁజేసె మో
పరులుగఁ జైత్రుఁ డంచుఁ దదభావమనోభవవహ్ని వెచ్చి ని
ర్భరమధుపాళిధూమము పరాగపు నీఱును దేనెగట్టిచాఁ
దరుదుగఁ దాల్పఁగా గొరవులై యొరగంబడెఁ గొన్ని భూజముల్.

టీ. త...టన్-తరుణుల=ఉవిదలయొక్క, కౌఁగిటన్ = ఆలింగనముచేత, న...మ్ముల్-ననుచు = పుష్పించునట్టి, తమ్మున్ = తమ్మును, (గోరింటలను), 'ఆలిఙ్గనాత్కురవకః' అన్నట్లనుట. వృథా=వ్యర్థముగా, చైత్రుఁడు=వసంతర్తువు, మోఁపరులుగన్ = బరువు మోసెడువారిఁగా, విరులెత్తన్=పుష్పములెత్తునట్లుగా, చేసెన్=ఒనర్చెను, అంచున్=అనుచు, త...హ్ని - తత్ = ఆయువత్యాలింగనముయొక్క, అభావ = లేమిచేత, మనోభవ మన్మథసంబంధియయిన, వహ్నిన్=అగ్నిచేత, వెచ్చి = దగ్ధములై, ని...ము-నిర్భర=నిబ్బరములైన, మధుప=తుమ్మెదలయొక్క, అళి=పఙ్క్తి యనెడు, ధూమము=పొగయును, పరాగపు=పుష్పరజోమయమగు, నీఱును=భస్మమును, తేనెకట్టె చాఁదు = మకరందమనియెడు కట్టెచాఁదును, (పచ్చికట్టె కాలునప్పుడు లోపలినీరు పైకుబికి చాఁదుగట్టుననుట), అరుదుగన్=వింతగా, తాల్పఁగాన్=ధరింపఁగా, కొన్ని భూజముల్ = కొన్నిచెట్లు, గొరవులై=ఆలాతములై, (గొరవులనఁగా గురువకములు) ఒరగంబడెన్ = నేలవ్రాలెను. (తాపభరముచే ననుటయుఁ బుష్పభరముచే ననుటయు) ఆలాతమనునర్థమున శకటరేఫము. శ్లేషయందు రేఫద్వయము గ్రామ్యము.

తా. కురవకశబ్దభవములై గొరవు లని చెప్పఁబడియెడు గోరింటలు స్త్రీల యాలింగనములచేతనే మేము పూయుదుమే యట్టి మమ్ము నీ చైత్రుఁడు బరువుచేటుగాఁ దాను వృథా పుష్పింపఁజేసె నని యా స్త్రీల యాలింగనము లేకుండుటవలని మదనాగ్నిచేతఁ దపింపఁ బడినందులకుఁ జిహ్నముగాఁ దుమ్మెదలు పొగ లెగసినట్లును, పుప్పొడి బూది రాలినట్లును, మకరందము దానిలోని నీరు పేరి నల్లఁబడి చాఁదుగట్టినట్లుండఁగాఁ నొరగఁబడి

తమపేరు సార్థక మగునట్లు కొఱవులవలె నుండెను, ఆకులు మొదలగునవి కనుపడకుండు నట్లు లెస్స పూచి యుండెను. అలం. గమ్యోత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఆ. ఫలశలాటు లురల నళులకై తమకూడు
చెఱుప మావు లంటి చెలువ పిండు
మగుడ ననలు నింప మొగము గన్నులు నెఱ్ఱ
వాఱె మిగుల శౌకపైకములకు. 127

టీ. చెలువపిండు = సుందరీసమూహము, ఫలశలాటులు = పచ్చిగాయలు, ఉరలన్ = రాలిపోవునట్లు, అళులకై = తేఁటులకొఱకు, తమకూడు = తమ యాహారము చెఱుపన్ = చెఱుచుటకై, మావులు = మామిడిచెట్లను, అంటి = స్పృశించి, 'కరస్పర్శేన మాకంద' యనునట్లనుట. మగుడన్ = మరల, ననలు = పుష్పములను, నింపన్ = నిండింపఁగా, శౌకపైకములకున్ = చిలుక కోకిలల గుంపులకు, మొగము = ముఖమును, కన్నులు = నేత్రములును, మిగులన్ = అధికము, ఎఱ్ఱవాఱెన్ = కోపముచేత నెఱ్ఱ నయ్యెను, (చిలుకలకు ముఖమును గోయిలలకుఁ గన్నులును వసంతర్తువునందు మిక్కిలి యెఱ్ఱనైయుండుట ప్రసిద్ధమనుట). హేతూత్ప్రేక్షగమ్యాలంకారము.

మ. అతులప్రేమరసార్ద్ర యోర్తు ప్రియహాస్యక్రీడ సంకేత వం
చితయై తత్క్షణజాంగజజ్వరమిళచ్చిత్తభ్రమం బూని నా
పతి నోవృక్షమ కానవే యన సపుష్పం బయ్యెఁ గోఁ గంతలో
నతఁడు న్దోఁచిన నవ్వుడు న్విరిసెఁ బ్రాంతాంచన్నమేరుద్రువున్.

టీ. అ...ర్ద్ర-అతుల = సమానములేని, ప్రేమరస = ప్రేముడిచేత, ఆర్ద్ర = సరసయైన, ఓర్తు = ఒక్కనాతి, ప్రి...డన్-ప్రియ = తననాథునియొక్క, హాస్యక్రీడన్ = పరిహాసక్రీడయందు, (దాఁగిలిమూఁతయనుట), సంకేత = సంకేతస్థానమందు, వంచితయై = మోసపోయినదై, త...ము-తత్క్షణజ = అప్పుడే పుట్టిన, అంగజజ్వర = విరహజ్వరము తోడను, మిళత్ = కూడికొన్న, చిత్తభ్రమంబు = మనశ్చాంచల్యమును, ఊని = పొంది, ఓవృక్షమ = ఓచెట్టా, నాపతిన్ = నానాథుని, కానవే = చూడవా, అనన్ = అని పల్కఁగా, గోఁగు = కర్ణికారము, సపుష్పంబయ్యెన్ = పుష్పములతోఁ గూడినదయ్యెను, 'సల్లాపతః కర్ణికారః' అన్నట్లనుట. అంతలోన్ = ఆపల్కరించునంతలో, అతఁడున్ = ప్రియుఁడును, తోఁచినన్ = కానరాఁగా, నవ్వుఁడున్ = నవ్వఁగానే, (ఆస్త్రీయనుట), ప్రాంతాంచన్నమేరుద్రువున్ - ప్రాంత = చేరువను, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, నమేరుద్రువున్ = సురపొన్నచెట్టును, విరిసెన్ = పుష్పించెను. 'నమేరుర్హాసితేన చ'.

తా. ఒకస్త్రీ తన నాథుని గనుమఱచి వెదకుచు నొక కొండగోఁగును బలుకరింపఁగా నది పుష్పించెను. అంతలోనే తననాథుఁడు గనిపించిన నాయింతినవ్వఁగానే యాచేరువ నున్న సురపొన్నచెట్టును బుష్పించెను.

తే. స్థాణు వొక్కండు మగవాఁడు ♦ దలఁక కుమియ
ఫల మొసఁగె నట్ల కినియక ♦ పద్మవదన
వదనసురఁ గూర్మి నొసఁగ నీవలదె పుష్ప
మైన ననుమాడ్కి నుమిసిన ♦ నలరెఁ బొగడ. 129

టీ. స్థాణువు = మొద్దును, శివుఁడును, ఒక్కండు మగవాఁడు = ఒక్కపురుషుఁడు, తలఁకక=సంకోచింపక, ఉమియన్ = ఉమ్మివేయఁగా, కినియక = కోపింపక, ఫల మొసఁగెన్=పండిచ్చెను, (కోరిక నిచ్చెను), 'స్థాణూ రుద్ర ఉమాపతిః' అని అమరము. (స్థాణువుపైఁ బోయ కన్నప్ప యనువాఁడు పూజార్థము పుక్కిటి సురనుమియఁగాఁ గోపగింపక కామితఫల మిచ్చెనఁట. ఇది శ్రీకాళహస్తి మాహాత్మ్య ప్రసిద్ధము.) అట్లె= అప్రకారమే, పద్మవదన = తమ్మివంటి మొగముగల యువిద, వదనసురన్ = తననోటి యందలిమద్యమును, కూర్మిన్ = ప్రేమచేత, ఒసఁగన్ = ఇయ్యఁగా, పుష్పమైన నీవలదే = పూవేనియునీవలదా, అనుమాడ్కిన్ = అనియెడురీతిచేత, ఉమిసినన్ = ఉమియఁగా, పొగడ = వకుళవృక్షము, అలరెన్ = పుష్పించెను. 'వకుళోముఖసీధునా'.

తా. మున్నొక మగవాఁడు స్థాణువు పై నుమిసిన నతనికి ఫల మొసఁగి యుండఁగాఁ, దామరవంటి మోము గలయువతి పుక్కిటిసుర యొసఁగఁగాఁ బువ్వైన నియ్యవలదా? యన్నట్లు, పొగడపై నొకమగువ యుమియఁగా నది పూచె నని భావము.

తే. మధువుఁ గాంతలపుక్కిటి ♦ మధువుఁ బేర్మి
యీర్ష్యఁ బస సూపఁ బొగడపై ♦ నెలయ దాన
విరిసెఁ దొల్లిటి దళములు ♦ విరులు జడిసె
దీన నగ్గల్పునకు నుబ్బి ♦ తేఁటు లార్చె. 130

టీ. మధువున్ = వసంతమాసమును, కాంతల = స్త్రీలయొక్క, పుక్కిటి= బుగ్గల యందలి, మధువున్=మద్యమును, పేర్మి=సమాననామముచేతనైన, ఈర్ష్యన్ = ఈసుచేత, పస = తమతమ హెచ్చులను, చూపన్ = కనఁబఱుచుటకై, పొగడపైన్=వకుళవృక్షము మీఁద, ఎలయన్ = వ్యాపింపఁగా, దానన్ = అవ్యాపించుటచేత, తొల్లిటిదళములు= మున్నున్నసైన్యములు, (ఆకులనుట), 'దళం శస్త్రీ ఛదే ఛదే' అని నిఘంటువు. విరిసెన్ = విచ్చెను, (రాలె ననుట), విరులు = తొల్లింటిపువ్వులు, జడిసెన్ = భయపడెను. (క్రొత్త పువ్వులు జడిగొనెననుట), దీనన్ = ఈహేతువుచేత, అగ్గల్పునకున్=ఆవసంతవిజయ

మునకు, ఉబ్బి = సంతసించి, తేఁటులు = తనపక్షమునన్నున్న తుమ్మెదలు, ఆర్చెన్ = సింహనాదముచేసెను, (ధ్వనిచేసె ననుట.)

తా. మధు వను నామము వసంతర్తువునకును మద్యమునకుఁ జెల్లును గావున, నా నామైక్య వైరముచేతఁ దమతమ పస పొగడచెట్టుపైఁ గనుపింపఁగా, నువిదల పుక్కిళ్ల మధువుచేఁ జిగిరించి పుష్పించియున్న యాకులను బువ్వులను రాల్చి, వసంతర్తువు పొగడను మరలఁ బుష్పింపఁజేసెను; మరలఁ బూచినపూల కలరి తుమ్మెదలు మ్రోసెను.

ఉ. మేకొని తాఁచినం భృగువు • మెచ్చిన వానికి మర్త్య భార్యయౌ
శ్రీకి నివాసమై చెలిమి • సేయుట నిట్టి ప్రశాంతిగల్గెనో
కాకన నాతి దన్ని నవికాసము నొంది వనస్థలస్థితా
శోకము సేసె మెచ్చునఁ బ్రసూనరజఃకనకాభిషేకమున్. 131

టీ. తాఁచినన్ = తన్నినను, మేకొని = అంగీకరించి, భృగువున్ = భృగుమహామునిని, మెచ్చిన వానికిన్ = మెచ్చుకొన్నయావిష్ణువునకు, మ...ర్త్య-మర్త్య = మనుష్యుఁడైన రామావతారమందలి, భార్య = గృహిణి, ఔ శ్రీకిన్ = ఐన శ్రీదేవియగు సీతకు, నివాసమై = ఉనికిపట్టై, చెలిమిసేయుటన్ = స్నేహముచేయుటచేత, ఇ...తి - ఇట్టి = ఈవిధమయిన, ప్రశాంతి = అధికశాంతి, కల్గెనో కాక = కలిగినకాక, అనన్ = అనునట్లు, నాతి = ఒకయింతి, తన్నినన్ = తన్నఁగా, వికాసమునొంది = వికసిల్లి 'అశోకశ్చరణాహత్యా' యన్నట్లనుట. వ...ము - వనస్థల = వనప్రదేశమందు, స్థిత = ఉన్నట్టి, అశోకము = అశోకవృక్షము, మెచ్చునన్ = సంతుష్టిచేత ప్ర...మున్ - ప్రసూనరజః = పుప్పొడియనియెడు, కనకాభిషేకమున్, చేసెన్ = ఒనర్చెను.

తా. తొల్లి భృగుమహాముని తన్నఁగాఁ గోపింపక మెచ్చుకొన్న విష్ణుదేవునికి, రామావతారమందు భార్యయైన సీతాదేవికి లంకయందు నివాసస్థానమై చెలిమి చేయ నా సంబంధముచేతఁ దనకు నట్టి శాంతగుణము గలిగెనో యనున ట్లశోకవృక్షము దన్నొక నాతి దన్నఁగాఁ బుష్పించి పచ్చని పుప్పొడిచేత నాయింతికిఁ గనకాభిషేకముఁ జేసిన ట్లుండెను. భృగుమహర్షి త్రిమూర్తుల ప్రాశస్త్యము నరయుటకై ఋషులచే నియమింపఁబడి విష్ణుమూర్తిని దన్నెను. (శివబ్రహ్మ లాతఁ డొనర్చిన యవమానము సహింపలేకపోయిరి. విష్ణువు సహించెను. అందుచే విష్ణువే పరమశాంతమూర్తి పూజార్హుఁడు నని భృగువు చాటెను.)

మ. అళు లేతద్వదనేందు రాగ మిళనా • ప్రాదుర్భవత్కోరకం
బుల తేనె ల్పుధలంచు రా నొకతె నోష్ఠామెత్తఁ జైత్రంపుఁబు

వ్వులలోఁ దద్గుణ లయ్యెఁ గంధఫలిఁ బువ్వు లువ్వట్టి పోఁదోలె నొ
చ్చెల చేఁడ్పై తఱచెందుఁ [1]దల్లి బడిఁ గోల్చెట్టౌటయే కా మహిన్. 132

టీ. ఒకతె = ఒక్కనాతి, నెమ్మోమెత్తన్ = ముఖమెత్తఁగా, అళులు = తుమ్మెదలు, ఏ...ల్ - ఏతద్వదనేందు - ఏతత్ = ఈనాతియొక్క, వదన = ముఖమను, ఇందు = చంద్రునియొక్క, రాగ = రక్తితోడ, మిళనా = కూడుటచేత, ప్రాదుర్భవత్ = పుట్టుచున్న, కోరకంబుల = మొగ్గలయొక్క, తేనెల్ = మకరందములు, సుధలంచున్ = అమృతములని, (తియ్యనైయుండు నవి యనుట), 'ముఖరాగేణ చంపకః' అనునట్లనుట. చైత్రాఫుల్లపువ్వులలోన్ = చైత్రుఁడు వికసింపఁజేసిన పుష్పములలో, తద్గుణలయ్యెన్ = ఆకాంతాముఖగుణములే కలవి యయ్యెనా యనికాకువు, (కాలేదనుట), గంధఫలిన్ = సంపెఁగయందు, పువ్వుల్వట్టి = పుష్పము లుదయించి, చేఁడ్పై = రిక్తమై, పోఁదోలెన్ = వెడలఁగొట్టెను, ఒచ్చెల=ఇది ఖేదోక్తి ఓచెల్లయనుటకు రూపాంతరము. ఎందున్ = ఎచ్చటనైనను, మహిన్ = భూమియందు, తఱచు = బహుళముగా, తల్లిబడిఁ గోల్చెట్టౌటయే కా = తల్లివలెఁ బెరిఁగిన కోఁచెట్టువంటిదేకదా!

తా. ఒకస్త్రీ మొగమెత్తఁగా దాని ముఖచంద్రసుధసంయోగమువలనఁ బుట్టిన సంపెంగమొగ్గలలోని మకరందము చంద్రవలెనే తియ్యఁగా నుండు నని తుమ్మెదలు రాఁగాఁ జెట్టునఁ బుట్టుటచేఁ బూర్వపుగుణమే కలిగి సంపెంగ పువ్వులు తుమ్మెదలకు మిక్కిలీ చేఁదై చేరకుండఁ బాఱఁదోలెను; బిడ్డలకుఁ దల్లి గుణమే యుండు ననికదా లోకోక్తి. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

చ. అలరెఁ బ్రియాళు వోర్తు ప్రియమాట వసంతముఁ బాడ నప్పు డ
వ్వెలఁదిసపత్ని భర్తకని వేల్పులు మెత్తురు గాన రాగమున్
ఛలమునఁ దన్నుఁ బాడఁగ వసంతుఁడు దా దయచేసెఁ గాక యా
[2]యెలె నిజశక్తినా యనుచు నీపసకుం గొదవెట్టె నీసునన్. 133

టీ. ఓర్తు = ఒక్కతె, ప్రియమాటన్ = తనకిష్ట మాటవలన, వసంతమున్ = వసంతరాగమును, పాడన్ = గానముసేయఁగా, ప్రియాళువు = ప్రేంకణపుఁజెట్టు, అలరెన్ = పుష్పించెను, 'వసంతస్సహాయస్తు వసంతర్తౌ ప్రగీయతే' అను సంగీతశాస్త్రసంప్రదాయమునఁ బాడఁగా 'గీత్యా ప్రియాళు ర్నితరాం' అన్నట్లు పుష్పించె ననుట. అప్పుడు = ఆకాలమందు, అ...త్ని - అవ్వెలఁది = ఆపాడినచేడెయొక్క,

---

1. తల్లిబడిఁ గోల్చెవాట; తల్లిబడిఁ గోల్చెట్టౌట.

2. ...అ, యలె నిజశక్తి నా యనుచు నాకుసకున్ గొదవెట్టె నీసునన్. (శ. ర. కా. వ్రాతప్రతిపాఠము)

సపత్ని = సవతి, వేల్పులు = దేవతలు, భక్తికిని, మెత్తురుగానన్ =మెచ్చుకొందురుగావున, రాగము = వసంతరాగము, అన్ఛలమునన్ =అను నెపముచేత, తన్నున్ = ఆపసంతుని, పాడఁగన్ = గానముసేయఁగా, వసంతుఁడు, తాన్ = తాను, దయచేసెఁగాక = కృప చేసెను గాని, ఈ ప్రియాళువును బుష్పింపఁజేసెనుగాని యనుట. నిజశక్తినా నిజ= ఈ బిడయొక్క, శక్తినా = సామర్థ్యముచేతనా, అయెలె = అప్పుడేయాయెలే, ఇది నిస్సారార్థకము. అనుచున్ = అనిపల్కుచు, ఈపసరున్ = ఈ పాటఁబాడి పుష్పింపఁజేసిన స్వారస్యమునకు, ఈసునన్ =సవతియందలి యీర్ష్యచే, కొంకవెట్టెన్ = కొఱఁతను ఆరోపించెను.

తా. ఓర్తు వసంతరాగముఁ బాడఁగాఁ బ్రేంకణము పూచెను; దానిక నాస్త్రీయొక్క సవతి మెచ్చుకొనక యీసుచేత వేల్పులు భక్తికి మెత్తురు గావున, వసంతమనియెడు తన పేరుగల రాగముచేతఁ దన్నుఁ బాడఁగా, నావసంత దైవతమే యీ చెట్టును బుష్పింప జేసెనుగాని, యీపె కింత సామర్థ్యమా యని సిరసించెను.

తే. అధరసుధఁ బ్రాణిజతఁ బ్రాణి యగుచు మౌక్తి
కాండమాలిక నిడెను నాసాగ్రమౌక్తి
కంబ యనఁజాలు ననలిచ్చె గతజరత్సు
మంపు వావిలి మొగమూర్పు నింప నోర్తు. 134

టీ. ఓర్తు = ఒకతె, మొగమూర్పు = మొగమునందలి యుచ్ఛ్వాసమును, నింపన్ = నిండింపఁగా, 'సిందువారో ముఖానిలాత్' అనునట్లనుట. అధరసుధన్ = అధరమందలి యమృతస్పర్శముచేత, ప్రాణిజతన్ = ప్రాణముగల ముత్తెపుఁ జిప్పవలనఁ బుట్టినదగుటచేతన్, ప్రాణియగుచు=తానును బ్రాణము గలదగుచు, నాసాగ్రమౌక్తికంబు- నాసా = ముక్కుయొక్క, అగ్ర=కొనయందలి, మౌక్తికంబు=ముక్తాభూషణమై, మౌ...కన్-మౌక్తికాండ = ముత్తెంపుగ్రుడ్లయొక్క, మాలికన్ = పఙ్క్తిని, ఇడెను = పెట్టెను, అనన్ = అనునట్లు, గతజరత్సుమంపు-గత = రాలిపోయిన, జరత్ = ముదురుదైన, సుమంపు = పువ్వులుగల, వావిలి=నిర్గుండీవృక్షము, చాలు ననలిచ్చెన్=శ్రేణిగానుండు మొగ్గలనీనెను.

తా. ఒక్క మగువ నిట్టూర్పు నింపఁగా దానివలనఁ బువ్వులు రాలిపోయిన వావిలిచెట్టునందుఁ గ్రొత్తగా శ్రేణిగట్టి మొగ్గలు గనిపించెను; అవి యాస్త్రీయొక్క యధరమందలి యమృత స్పర్శముచేతఁ బ్రాణము గల ముత్తెపుఁ జిప్పలోఁ దాను బుట్టియున్నందునను, దానును బ్రాణముగలదై యానెలఁత నాసాభూషణ మగు మౌక్తికము పోలుగా ముత్తెపు గ్రుడ్లు పెట్టిన ట్లుండెను.

చ. ఘనమగు నాకురాలి తిలకం బతిరిక్తత నున్న నోర్తు లోఁ
గనికర మూని కన్నుఁగవఁ గాయజుఁ డిల్లడ యిడ్డ తూపు లే
యనువుగ నించెఁగాక మఱి యంటక ముట్టక యొక్కచేష్ట లే
క నెగడెఁ జూడ్కి నంట యిది కల్లనఁగా నలరించెఁ జూపులన్.

టీ. ఓర్తు=ఒకయింతి, ఘనమగు = పెద్దదైన, ఆకురాలి, తిలకంబు=బొట్టుగుచెట్టు, అతిరిక్తతన్ = మిక్కిలిదారిద్ర్యముచేత, ఉన్నన్ = ఉండఁగా, లోన్ = మనస్సులో, కనికరము = కారుణ్యమును, ఊని=పొందించి, కన్నుఁగవన్ = తననేత్రద్వయమందు, కాయజుఁడు = పూవిల్తుఁడు, ఇ...లే-ఇల్లడఇడ్డ = దాఁచియుంచిన, తూఁపులే = బాణములే, అనువుగన్ = సొగసుగా, నించెఁగాక = ఈమె నిండించెఁగాని, మఱి = లేనియెడ, అంటకముట్టక = తగులకతాఁకకయే, (ఇది జాత్యుక్తి), ఒక్కచేష్టలేక = ఒకవ్యాపారము లేక, చూడ్కిన్=చూపుచేత, నెగడె నంట = వృద్ధియయ్యె నటు, ఇది = ఈ పల్కు, కల్లనగా=అసత్యమనునట్లుగా, చూపులన్ = వీక్షణములచేత, అలరించెన్ = పుష్పించునట్లు జేసెను, 'తిలకో వీక్షణేన చ' యన్నట్లనుట.

తా. ఒక బొట్టుగుచెట్టున నాకులు రాలి బీడగిలి యుండఁగా, నొకతె మిక్కిలి గనికరముతో దానిఁ జూడఁగా నప్పుడే తప్పక విప్పగల గొప్పపువ్వు లుప్పతిల్లె. నది మదనుని యంప గముల దాఁచియున్న యాచకోరలోచన కనులయందలి యా ముకు కులు మరల వెదలించి యా తిలకముపై నెలయించెఁ గాని, లేకున్న నీజోక నంటక ముట్టకయే చిట్టలుం బెట్టకయే యాట్టిపడ్డట్టు పుట్టు పువ్వులు పుట్టుట కల్ల యని యెల్ల రనునట్లొప్పియుండెను.

తే. సాంద్రమకరందవృష్టి రసాతలంబుఁ
దొరఁగు పువ్వుల భువియుఁ బూధూళి నభము
విక్రమత్రయి మాధవుఁ డాక్రమించె
నురువిరోచనజనిత మహోష్మ ముడుఁగ. 136

టీ. సాం...ష్టి-సాంద్ర = దట్టమైన, మకరంద = పూఁదేనియలయొక్క, వృష్టి = వానచేత, రసాతలంబున్ = పాతాళమును, తొరఁగు = రాలుచున్న, పువ్వులన్=పుష్పములచేత, భువియున్ = భూమిని, పూధూళిన్ = పుష్పరజముచేత, (మిశ్రసమాసము), నభమున్ = ఆకాశమును, విక్రమత్రయిన్=ఈ చెప్పఁబడిన మకరంద పుష్పరజము లను మూఁడువిధములైన విక్రమముచేత, మాధవుఁడు = వసంతుఁ డనియెడు త్రివిక్రముఁడు, ఉ...మ-ఉరు = విస్తారమైన, విరోచన = సూర్యునిచేత, జనిత=పుట్టింపఁబడిన,

మహోష్మము = మహాప్రతాపము, అడఁగన్ = శాంతిబొందునట్లు, ఆక్రమించెన్ = త్రిలోకముల నాక్రమించెను.

తా. మాధవుం డని విష్ణునకుఁ దగిన పేరుగల వసంతుఁడు, సూర్యప్రతాపము బలి ప్రతాపమువలె నడఁగునట్లు, పాతాళమర్త్య స్వర్గలోకములను వరుసగా మకరందపుష్ప రజముచేత మూఁడడుగులచేత నాత్రివిక్రమునివలె నాక్రమించెను, వసంతర్తువునందు సూర్యుఁ డంత విస్తారముగా వేఁడిమిఁ జూపఁడని భావము. ప్రకృత వసంతవర్ణనముచేత నప్రస్తుత త్రివిక్రమ పరిస్ఫూర్తి గలుగుటవలన సమాసోక్త్యలంకారము.

క. ఊఁదుకొనఁ బఱుమధూలిక
యోఁడికలకుఁ గ్రిందఁ గ్రమ్మియుండెడు తేంట్లన్
నీడలు దిరిగియుఁ దిరుగని
జాడఁ దరు లొప్పె నవ్వసంతపువేళన్. 137

టీ. ఊఁదుకొనన్=భూమియూటపట్టునట్లు, (ఊఁదుకొను. నాఁటు అని సూ. ని. కాని యర్థ మిట సరిపడునట్లు తోఁచదు. ఊఁదుకొను=ఊఁదుచుకొను చుకోపము. కొను స్వార్థమున నైనపుడు ఊఁదుకొను = బురదయగు అనుట యుక్తము.) ప...కన్-పఱు= ప్రవించుచున్న, మధూలిక = మకరందధారలయొక్క, ఓడికలకున్ = ప్రవాహములకు, క్రిందన్=అధోభాగమందు, క్ర...ట్లన్-క్రమ్మియుండెడు=ముసరుకొన్న, తేంట్లన్ = తుమ్మెదలచేత, నీడలు దిరిగియున్ = ఛాయలు ప్రొద్దువెంబడి మఱియొకదిక్కునకుఁ దిరిగియును, తిరుగనిజాడన్ = తిరుగనిరీతిగానే, తరుల్ = వృక్షములు, అవ్వసంతపువేళన్= ఆవసంతకాలమందు, పొలిచెన్ = ఒప్పెను.

తా. ఆ వసంతర్తువునందు మకరంద మధికమై స్రవింపఁగా నావానకుఁ జెట్ల క్రింది భూమిమీఁదఁ దుమ్మెదలు గ్రమ్ముకొని లేవక నల్లనై యుండెఁ గావునఁ బ్రొద్దు వెంట నీడలు దిరిగినను దిరుగనియట్లే యాచోట్లు నీడలవలె నుండెను.

చ. శతదళమంజరీధవళచైత్రనిశామలచంద్రికౌఘముల్
వృత వియదంత కేళి వనవృత లతాంతరజశ్ఛట నళిం
కితఁ గని కామినీకమనకేళియుఁ బోఁ జెడవా నగాటవీ
కతకపరాగ మొక్కదెసఁ గ్రమ్మి యనచ్ఛత మాన్పకుండినన్.

టీ. శ...ల్-శతదళ = తెల్లదామరపువ్వులయొక్క, మంజరీ = గుత్తులవలెనే, ధవళ = తెల్లనైన, చైత్ర=చైత్రమాససంబంధినులగు, నిశా = రాత్రులయందలి, అమల= స్వచ్ఛమైన, చంద్రికా = వెన్నెలయొక్క, ఓఘముల్ = జలప్రవాహములు, 'ఓఘః ప్రవాహే వేణ్యాం చ' అని నిఘంటువు. వృత=ఆవరింపఁబడిన, వియదంత=ఆకాశప్రదేశము.

గల, కేళివన = ఉద్యానవనములయందలి, వృక్ష = చెట్లయొక్క, లతాంత=పుష్పముల యొక్క, రజః = పరాగముయొక్క, ఛటన్ = సమూహముచేత, కళంకితన్ = బురుద గలుగుటను, కని = పొంది, న...మునగాటవీనగ = పర్వతములయందలి, అటవీ=అడవుల యందలి, కతక = చిల్లచెట్లయొక్క, పరాగము = రజము, ఒక్కదాన్ =ఒకదిక్కునందు, క్రమ్మి = వ్యాపించి, అనచ్ఛతన్ = స్వచ్ఛముగాకుండుటను, మాన్పకుండినన్ = పోగొట్టకుండుటచేత, కామినీకమన = విటీవిటులయొక్క, కేళియున్ = క్రీడయును, పోన్ = పోవునట్లుగా, చెడవా = చెడిపోవా, (పోవుననుట).

తా. తెల్లనైన చైత్రమాస రాత్రులయందలి వెన్నెల లనియెడు నిర్మలోపరి ప్రవాహము లుద్యానవనములలోని పుష్పాదుల తిప్పలచేతఁ గలఁగినవై యుండఁగా నవి తేఱుట కొకమూలను గొండల యడవులలోని చిల్లచెట్ల పుష్పాదులు వ్యాపించి యా కలఁక దీర్చి యా నీరు దేర్చిన తెఱఁగైనయుండునే కాక, యట్లు చేయకుండిన నా ప్రవాహములు విటీవిటుల క్రీడల కుపయోగింపక తాము చెడిపోవును. (బురదనీటిలోఁ జిల్లపొడిరాల్చిన నీరు తేరుట ప్రసిద్ధము).

సీ. శైత్యపాండిమలు దుషారాంతమునఁ జేరె
నిరులుకొ ద్రాక్షపందిరుల విరుల
వలయగానముల యుక్తలకార్శ్యమునఁ జేరె
మలయంపుఁ గమ్మవీవలులనలుల
సౌరభోల్లాసముల్లాతి గ్రుంగఁగఁ జేరె
నలరారు కొదమ క్రోవులను నెలను
స్ఫుట జటామస్కరంబులు ప్రతిచ్ఛాతిఁ జేరె
నంచన ప్లక్ష సంతతుల వృతుల
తే. స్వభృతపరభృత వినుత రసాలపరిష
దహరహర్లక్ష్మ బహుపరాగ ప్రహారవిహార
మాణ మానవతీ *పరిమ్లానిమాని
వారి వారిజ వనగంధవాహ మొలసె. 139

టీ. తుషారాంతమునన్-తుషార = మంచుయొక్క, అంతమునన్ = నాశకాల మందు, (శిశిరర్తువు గడవఁగాననుట), శైత్యపాండిమలు = చల్లఁదనమును తెల్లఁదనమును, (ఇవి మంచిగుణములు), ఇరులుకొన్ = చీఁకట్లు గ్రమ్ముచున్న, ద్రాక్షపందిరులన్ = ద్రాక్షకాయమానములయందును, విరులన్ = పుష్పములయందు, చేరెన్ = ప్రవేశిం

* రవి.

చెను. (ద్రాక్షపందిళ్లు బలసి యల్లికొనెఁ గావున నచ్చటఁ జల్లఁదనమును, పుష్పములు వికసిల్లఁగా నందుఁ దెల్లఁదనమును జేరె ననుట), అ...నర్ — ఆయుక్తుల = ప్రియులతోఁ గూడికొనని విరహముగల స్త్రీలయొక్క, కార్శ్యమునర్ = కృశించుటయందు, వలయగానములు = వారియొక్క కంకణములును సంగీతములును, మలయసంపు = మలయపర్వతసంబంధులగు, కమ్మ = పరిమళించుచున్న, వీవలులర్ = వాయువులయందును, ఆలులర్ = తుమ్మెదలయందును, చేరెర్ = ప్రవేశించెను, (విరహముచేత స్త్రీలు కృశింపఁగా వారి కంకణములు జారిపోయె ననియుఁ, జింతచేత గానములు మాని రనియు, నా చిహ్నములు వరుసగా సుడిగాడ్పులయందుఁ గంకణత్వమును దుమ్మెదలయందు గానమును జేరె ననుట), జాతి = జాజి, (జాత్యేకవచనము), క్రుంగఁగర్ = అడఁగి పోఁగా, సౌరభోల్లాసముల్ = వానియొక్క పరిమళ ప్రకాశములు, అలరారు = పుష్పించుచున్న, కొదమక్రోవులను = గున్నలయిన క్రోవిచెట్లయందును, (పరిమళ మనుట), నెలను = చంద్రునియందును, (ప్రకాశ మనుట). చేరెర్ = ప్రవేశించెను, ప్రతిచ్యుతిర్ - ప్రతి = సన్న్యాసులయొక్క, చ్యుతిర్ = జారుటచేత, (వసంతర్తువు రాఁగానే సన్న్యాసులు వ్రతమును గాపాడుకోఁజాలక పోయిరనుట), స్ఫుట = స్పష్టములగు, జటా = వారియొక్క జడలును, మస్కరంబులు = వేణుదండములును, నందన = ఉద్యానములలోని, ప్లక్ష = జువ్విచెట్లయొక్క, సంతతులర్ = సమూహములయందు, (జటా స్వరూపములుగ నూడలు దిగె ననుట), వృతులర్ = ఆవరణములయందు, (వెదుఁగులవెదుళ్లు గానవచ్చె ననుట), 'వేణుమస్కరతేజనా' అనియును, 'ప్రాచీనం ప్రాంతతో వృత్తి' అనియు నిఘంటువులు. చేరెర్ = ప్రవేశించెను. స్వభృత = తమచేతఁ బోషింపఁబడిన, పరభృత = కోయిలలచేతను, వినుత = శ్లాఘింపఁబడిన, రసాల = తియ్యమామిళ్లయొక్క, పరిషత్ = గోష్ఠులయందు, అహరహః = దినదినము క్లప్త = చేయఁబడిన, బహు = అనంతములగు, రహః = ఏకాంతములవలె, ప్రహర = జాములయందు, విహరమాణ = విహరించుచున్న, మానవతీ = చెలువుటాండ్రయొక్క, పరిగ్లానిమ = హెచ్చైనబడలికను, అనివారి = మిక్కిలి నివారించుచున్న, వారిజవనగంధవాహము = కమల వనములమీఁదుగా వీచెడు వాయువు, ఒలసెర్ = విసరెను.

తా. మామిడితోఁటయందుఁ గోయిలలు చిగుళ్లకొఱకు గుంపులు గూడి కూయుచుండఁగా నవి యనియెడు గడియారములచేతఁ బ్రొద్దులు గడపుచు స్త్రీ లుండఁగా వారి బడలికలు వాయువులు దీర్చును. కడమ సుగమము. పర్యాయాలంకారము. 'పర్యాయో యది పర్యాయేణైకస్యానేకవర్ణన' మ్మని దానిలక్షణము.

ఉ. సారెకుఁ గీరము ల్ఫలరసాలము శాఖలలోనఁ ద్రిమ్మరం
గా రహిఁ దన్మధూళికకుఁ గా నళిపఙ్క్తులు వెంట గ్రుమ్మరం
గా రొదమించె నందుఁ జిలుక ల్వనలక్ష్మియుఁ దద్వచస్సుధాం
ధోరుచు లానఁగా సరిపెణు ల్జనుల ట్లిడి పెంపఁగా బలెన్. 140

టీ. సారెకున్ = మాటిమాటికి, కీరముల్ = చిలుకలు, ఫల = పండియున్న, రసాలము = తియ్యమామిడియొక్క, శాఖలలోనన్ = కొమ్మలలోపల, త్రిమ్మరంగాన్ = సంచరించుచుండఁగా, రహిన్ = శృంగారమును, తన్మధూళికకుఁగాన్ - తత్ = ఆఫలములయొక్క, మధూళికకుఁగాన్ = రసధారకుఁగాను, అళిపఙ్క్తులు = తేఁటిచాళ్లు, క్రుమ్మరంగాన్ = తిరుగఁగా, అందున్ = ఆవనమందు, వనలక్ష్మియున్ = వనదేవతయును, తద్వచస్సుధాంధోరుచులు - తత్ = ఆచిలుకలయొక్క వచః = పలుకు లనెడు, సుధాంధః = అమృతరూప మగునన్నముయొక్క, రుచులు = చవులను ఆనఁగాన్ = ఆస్వాదించుటకై, జనులట్ల = భూప్రజలవలెనే, సరిపెణుల్ = గొలుసులను, ఇడి = ఉనిచి, చిలుకల్ = చిలుకలను, పెంపఁగాబలెన్ = పెంచుచున్నట్లు, రొద = ధ్వని, మించెన్ = అతిశయించెను.

తా. పండిన తియ్యమామిడి కొమ్మలలోఁ దిరుగుచున్న చిలుకల వెంబడి తుమ్మెదలు మెదలఁగా నవి సరిపణులవలె నుండెఁ గావున, వనలక్ష్మియుఁ జిలుక పలుకులు విని యలరుటకై మనుష్యులవలెనే చిలుకలకు గొలుసులు వేసి పెంచుచున్నట్లుండఁగాఁ జిలుకలు రొదసేసెను.

సీ. ప్రతిహంతృతాత్తకీటత చన్న భృంగసం
ఘపుటంగములచేతఁ గాయమెత్తి
యమదిశాగత మరుత్ప్రాణియై *దదళిరం
గస్థలాబ్జినిఁ దమ్మికన్ను దెఱచి
ప్రాంతఫుల్లామ్ర సంశ్రయి తచ్ఛటాహాసో
ద్గతి లేచి చెలిఁ జైత్రుఁ గౌఁగిలించి
యురు పరాగపుశాటి నుద్దండ వాపృథ్వత్ప
లస్రవత్సీధు రసత్యస్ర ముడిపి
తే. క్రమ్మఱఁ బలాశ కటకాముఖమునఁ గీర
చలితశాఖాస్ఫుటాశోకకిశరముఁ గూర్చెఁ

* వికచరంగస్థలా; కదళీరంగస్థలా.

దద్రతికిఁ గాఁగఁ జలికాలఁ గ దన్ని మంచు
పాండురాంగుండు విడిచిపోఁ గ బ్రదికి మరుఁడు. 141

టీ. మరుఁడు = మన్మథుఁడు, వ్ర...త - వ్రతి = వ్రతములు గలవారియొక్క, హంతృతా = హత్యచేతను, ఆప్త=సంభవించిన, కీటత=పురుగగుట, చన్నన్ = పోఁగా, భృం...తన్ - భృంగసంఘపు = తేఁటిగుంపుల నెడు, అంగముల చేతన్ = అవయవముల చేత, కాయమెత్తి=(తాను) దేహమెత్తి, (సన్న్యాసులను జంపుటచేతఁ బురుగు జన్మము వచ్చెననుట), య...ణి-ఐ-యమ = యమునియొక్క, దిశా = దిక్కువలన, ఆగత = వచ్చినట్టి, మరుత్ = వాయువుచేత, ప్రాణి ఐ = ప్రాణములుగలవాఁడై, త...లిన్-తద ళి = మున్ను చెప్పఁబడిన తుమ్మెలను, రంగస్థల = నృత్తస్థలమైన, అబ్జినిన్ = కమలలత యందు, తమ్మి = తామరయనియెడు, కన్ను = నేత్రమును, తెఱచి = విచ్చి, (అందఱ ప్రాణములు దీయువాఁడు యముఁడు మరల నీ మరుని ప్రాణములను బంపె ననుట, పుట్టినపిదప శిశువు గన్ను దెఱచు ననుట), ప్రాం...లిన్ - ప్రాంత = సమీపమందలి, ఫుల్ల = పుష్పించిన, ఆమ్ర = మామిడిచెట్టును, సంశ్రయ = ఆశ్రయించినట్టియు, తచ్ఛ టా-తత్ = అతుమ్మెదలయొక్క, ఘోష = సమూహముయొక్క, హాతార్గలిన్ = అల పోకచేతను, లేచి = ఉద్గమించి, చెలిన్=స్నేహితుఁడైన, చైత్రున్ = వసంతమాసమును, కౌఁగిలించి = ఆలింగనముచేసికొని, (ఎడఁబాసి యాపదఁ జెందినవారు తమచెలినిఁ జూడఁ గానే కౌఁగిలించుకొనుట ప్రసిద్ధము), ఉ...టిన్ - ఉరు = విస్తారమగు, పరాగపు = పుప్పొడిరూపమగు, శాటిన్ = వస్త్రముచేత, ఉద్దండ = అధికమగు, వాపి = డిగ్గియయం దలి, ఉత్పల = కలువపువ్వువలన, స్రవత్ = జాఱుచున్న, సీధు = మకరందమనియెడు రత్యస్ర ము-రతి=తనభార్యయగు రతీదేవియొక్క, అస్రము = కన్నీటిని, ఉడిపి = తుడిచి, (తన విరహముచేత రతీదేవి దుఃఖించుచుండఁగా మరల నుదయించి యాయమకన్నీరు దుడిచె ననుట), క్రమ్మఱన్ = మరలను, ప...నన్-పలాశ = మోదుగుఁబువ్వనియెడు కటకాముఖమునన్ = కటకాముఖమనుహస్తమందు, 'తర్జనీమధ్యమామధ్యే పుంఖోం గుష్ఠేనపీడ్యతే, యస్మిన్నసామికాయోగాత్ సహస్తః కటకాముఖమ్' అని తల్లక్షణము. కీ...ముక్-కీర=చిలుకచేత, చలిత = కదలింపఁబడిన, శాఖా = కొమ్మయందు, స్ఫుట=విక సించిన, అశోక = అశోక పుష్పమనియెడు, శరమున్=బాణమునకు, కూర్చెన్ = సంధిం చెను, మ...డు - మంచు = శిశిరర్తువనియెడు, పాండురాంగుండు = తెల్లనిశరీరముగల శివుఁడు, తద్రతికిఁగాఁగన్ = ఆట్టిరతీదేవికొఱకు, చలికాలన్ = చలియనుపాదముచేత, = తాఁచి, విడిచి = ఇతనినంతట విసర్జించి, పోన్ = పోఁగా, బ్రదికి = జీవించి, కూర్చెననుదానితో నన్వయము. (చలికాల మనియెడు శివుఁ డీ మన్మథునిం దుదముట్టఁ

జంటక, తాలఁ దన్ని రతిదేవియందుఁ గరుణించి, యామెకై దీనిని విడిచెఁ గావున, శైఁ జెప్పినట్లు బ్రదికి యిట్లాయె ననుట).

చ. చిగురుఁ బికాళికి న్ఫలముఁ జిల్కలగుంపునకు న్మధూళిఁ దేఁ
టిగమికిఁ దావి గాలికి విటీవిటకోటికిఁ బువ్వులుం దలం
బుగఁ గృప నీనియు న్సురభిఁ పుంస్త్వముఁ బాంథులచోటఁ బూనెన
ట్లగుఁ బ్రజ కోర్కు లిచ్చుతన కాత్మఁ దలంచినదబ్బదే యనన్.

టీ. సురభి = వసంతర్తువు, (కామధేనువు ననియుం జెప్పఁదగు), పికాళికిన్ = కోయిలచాలునకు, చిగురు = పల్లవమును, చిల్కలగుంపునకున్ = శుకసమూహమునకు, ఫలమున్ = పండును, తేఁటిగమికిన్ = భృంగచయమునకు, మధూళిన్ = మధుధారను, గాలికిన్ = మలయమారుతమునకు, తావిన్ = పరిమళమును, విటీవిటకోటికిన్ = కామినీకమనసముదాయమునకు, పువ్వులున్ = పుష్పములును, దలంబుగన్ = దట్టముగా, కృపన్ = దయచేత, ఈనియున్ = ఇచ్చియును, (ఈనుట స్త్రీధర్మముగనుక నది గలిగియు నని పుంస్త్వవిరోధము), అట్లగున్ = అరీతి యగును, ప్ర... బు-ప్రజ=జనము యొక్క, కోర్కులు = కామితములను, ఇచ్చు = ఒసఁగునట్టి, తనకున్, ఆత్మన్ = బుద్ధి యందు, తలంచినది = ఊహించినది, అబ్బదే = లభింపదా, అనన్ =అనునట్లు, పాంథుల చోటన్ = విరహులవిషయమున, పుంస్త్వమున్ = మగతనమును, పూనెన్ =వహించెను. (విరహులనుమాత్రము బాధించె ననుట).

తా. సురభి యనఁగా వసంతర్తువును గామధేనువునుగాన, నది స్త్రీవ్యక్తియైన నందఱకుఁ గోరిక లిచ్చునట్టి సామర్థ్యము గలిగి యున్న తనకు అమగతనము గోరినచో రాదా యనునట్లు పుంస్త్వముం దాల్చెను.

సీ. సహకార ఫలరస సౌరభ్యములఁ గూడి
మాధ్వి మోవులఁ గసంబముగ వలవ
మలయజోదరత జంభల ఫలత్వగ్గత
శ్రీ మించుచెవులఁ గొజ్జెఁగలు మెఱయ
శశి కదళోదరచ్ఛదపుఁ బావడలూరు
చకచకఁ బట్టి పాలికిఁ బెనంగఁ
ద్రాక్కు తేంట్లకుఁ గాక లెక్కింపఁ జెరివిన
గంధఫలీపజ్క్తిఁ గబరు లలరఁ

తే. [1]గేలఁ గలవంటకపుఁదావికిని బులిమిన
ఘుసృణములు మించ ననల బేరెసఁగెడు వన

1. గేలుగల వంటకపుఁ దావికిని బులిమిన, ఘుసృణమును మించు ననల చేరెసఁగు బవన,ముల నమేరు రజోవృష్టి బూద సరవ.

ములు నమేరురజోవృష్టిఁ గొబూదిఁ జఱవ
నింతు లెనసిరి పూఁబొదరిండ్లఁ బతుల. 143

టీ. స...లన్-సహకారఫల = తియ్యమామిడిపండ్లయొక్క, రస=రసముయొక్క, సౌరభ్యములన్ = పరిమళములను, కూడి = కలిసికొని, మాధ్వి = తేనె, మోవులన్ = వాతెఱలయందు, కదంబముగన్ = కలసముగా, వలపన్ = పరిమళింపఁగా, (మామిడి పండ్లరసమును మద్యమును స్త్రీలు గ్రోలుదు రనుట), మ...తన్-మలయజ = చందనము, ఉదవత్తన్ = గోపులఁగల్గియుండుటచేత, జం...శ్రీన్ - జంభలఫల = దూదినిమ్మపండ్ల యొక్క, త్వక్ = చెక్కలను, గత = పొందిన, శ్రీ = కాంతివంటి కాంతిచేత, మించు = అతిశయించుచున్న, చెవులన్ = శ్రోత్రములయందు, గొజ్జఁగలు = గొజ్జఁగపూలు మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, (స్త్రీలు గొజ్జఁగపూలను కర్ణభూషణములుగా నునిచికొని రనుట), శ...లు - శశికగళ = కప్పురపుటరఁటిచెట్లయొక్క, ఉదర = గర్భమందలి, ఛదపు = మోపువంటి, పావడలు = అంగదట్టములు, ప్రావారములు, ఊ...కన్ - ఊరు = తొడలయందలి, చకచకన్ = మెఱసెడుకాంతిని, పట్టి = అవలంబించి, పాలికిఁ జెనంగన్ = భాగమునకుఁ బెనఁగులాడఁగా, (లేఁత యరఁటిమోవులవంటి పావడలు గట్టుకొని రనుట), ద్రొ...కన్-ద్రొక్క = (వాసనలకై వమతలలు) ద్రొక్కుచున్న, తేఁటులకున్ = తుమ్మెదలకు, తాఁకలు = తాపములను, ఎక్కింపన్ = అతిశయింపఁజేయు టకు, చె...క్తిన్-చెరివిన = గుఱిమినట్టి, గంధఫలీపఙ్క్తిన్ = సంపెఁగపూలచాలుచేత, కబరులు = కొప్పులు, అలరన్ = ప్రకాశింపఁగా, (తమ తలలమీఁద వ్రాలుచున్న తేఁటులకోటుపడి వానికి భయముగొలుపు సంపెఁగపూలు దుఱిమి రనుట), కేలన్ = హస్తమందు, క...కన్-కలవంటకపు = చిత్రాన్నములయొక్క, తావికిన్ = మరిమళము పోవుటకుగాను, పు...లు - పులిమిన = పూసికొనియున్న, ఘుసృణములు = కుంకుమపుఁ బూఁతలు, మించన్ = అతిశయింపఁగా, [శర్కరాన్నము (చక్కెరపొంగలి) మొదలగు కలవంటకములను భుజింపఁగా నావాసన తెలియకుండుటకుఁ జేతులయందుఁ గుంకుమ పూవుఁ జేర్చి రనుట], ననలన్ = పుష్పములచేత, పే...లు - పేరెసఁగెడు = మిక్కిలి యొప్పుచున్న, వనములు = తోఁటలు, న...ష్టిన్ - నమేరు = సురపొన్నలయొక్క, రజః = పుప్పొడులయొక్క, వృష్టిన్ = కురియుటచేత, బూదిన్ = భూతిని, (దుమ్ము ననుట), చఱవన్ = పూయుచుండఁగా, (స్త్రీలమీఁదఁ బుప్పొడులు రాలుచుండు ననుట), ఇంతులు = యువతులు, పూఁబొదరిండ్లన్ = పూచిన నికుంజములయందు, పతులన్ = తమసాథులను, ఎనసిరి = పొందిరి.

తా. స్త్రీలు లెస్సగా నలంకరించుకొని నికుంజగృహములయందుఁ దమ నాథులతోఁ గ్రీడించిరి.

వ. అట్టి వసంత సమయంబున. 144

ఉ. కామిని మేఘరంజి మధుగర్వ మడంతు నటంచు లో నిజ
క్షేమముఁ గోరి పాడి మణిచిత్రమరుత్త్రృణతాచిరద్యుతి
స్తోమవలాహకావలులు దోఁచి ప్రఫుల్లకదంబకేతకో
ద్దామ సమీరణాహతులఁదాపము నీ నొరగు న్విచేష్టతన్. 145

టీ. కామిని = చూడికుడుత్తనాచ్చియారు, మధుగర్వము - మధు = వసంతర్తువుయొక్క, గర్వము = క్రొవ్వును, అడంతు నటంచున్ = అడఁచెద నని, లోన్ = అంతరంగమందు, నిజక్షేమమున్ = తనక్షేమమును, కోరి = అపేక్షించి, మేఘరంజిన్ = మేఘరంజి యనియెడురాగమును, పాడి = గానముచేసి, మ...లు - మణి = మణిమయమైనట్టియు, చిత్ర = నానావర్ణములుగల, మరుత్త్రృణత = దేవధనువు, అనఁగా నింద్రచాపమును, అచిరద్యుతి = మెఱుములయొక్కయు, స్తోమ = సమూహముగల, వలాహక = మేఘములయొక్కయు, బెగ్గురుపులుఁగులయొక్కయు, ఆవలులు = పఙ్క్తులు, తోఁచి = కనఁబడి, ప్ర...లన్ - ప్రఫుల్ల = వికసిల్లిన, కదంబ = కడిమిపూవులయొక్కయు, కేతక = గేదంగులయొక్కయు, ఉద్దామ = అధికమగు, సమీరణ = వాయువుయొక్క, ఆహతులన్ = వీచుటలచేత, తాపమున్ = సంతాపము, ఈన్ = కలుగఁజేయఁగా, విచేష్టతన్ = చేష్టలుడుగుటచే, ఒరగున్ = సోలును, (ఇచట మూర్ఛారూపమగు మన్మథావస్థ చెప్పఁబడినది).

తా. వసంతర్తువు హెచ్చి యుండుట చేత దానిమద మడంతు నని తనక్షేమముఁ గోరి మేఘరంజిరాగము నా మూడికుడుత్తనాచ్చియారాలాపముఁ జేయఁగా, నంత మేఘోదయమై వెంటనే యాచిహ్నము లన్నియుఁ గల్గి యావర్షర్తువునందుఁ బుష్పించెడు కడిమి గేదఁగి పూలమీఁదుగా వాయువులు విసరుటవలన మిక్కిలి తాప మొదవఁగా నాయమ చేష్టలు దక్కి మూర్ఛ మునిఁగెను.

తే. అతివ పూర్ణేందు భీతిఁదదశ్మశాలఁ
దెంచి యతఁ డందు నినుమడి తీండ్రఁ దోఁప
మింటి పయినుంట గా దని యింటిపైకిఁ
దెచ్చుకొంటి నటంచుఁ దెల్ చిచ్చు వెడలు. 146

టీ. అతివ = ఆయింతి, పూ...తిన్ - పూర్ణేందు = నిండుచందురునివలన, భీతిన్ = భయముచేత, తదశ్మశాలన్ = ఆచంద్రకాంతశాలయందు, తెంచి = పరుండి, (శయ

నించి యనుట), అతఁడు = ఆ చంద్రుఁడు, అందు = ఆ చంద్రకాంతశాలయందు, ఇ...ద్రన్-ఇనుమడి = ద్విగుణమయిన, తీంద్రన్ = పెంద్రముగా, తోఁపన్ = కనఁబడఁగా, మింటిపైన్ = ఆకసముమీఁద, ఉంట=ఉండుట, కాదని = కూడదని, ఇంటిపైకిన్=గృహముమీఁదికి, తెచ్చుకొంటిన్, (ప్రతిబింబరూపముగా ననుట), అటంచున్ = అని, పెన్ టెచ్చన్ = మిక్కిలిచీఁదఱచేత, వెడలున్ = ఆ చంద్రకాంతశాలనుండి వెడలును.

తే. భ్రమరగీతిక మాయ విపంచి మీట
దాన శ్రుతిఁగూడి మిగులఁ దద్రక్తి హెచ్చ
వే నివారించి లేచి దైవికము నెదుట
యుక్తులు ఫలింప వనుచు బిట్టూర్చి నవ్వు. 147

టీ. భ్ర...క-భ్రమర = తేఁటులయొక్క, గీతిక = పాట, మాయన్ = మాయుటకు, (వినరాకుండుట కనుట), విపంచిన్=వీణను, మీటన్ = వాయింపఁగా, దానన్ = ఆమీటుటచేత, శ్రుతిన్ = సుతియందు, కూడి = కలసికొని, మిగులన్ = అధికముగా, తద్రక్తి = ఆ భృంగగానానురక్తి, హెచ్చన్ = అతిశయింపఁగా, వే = వేగముగాను, నివారించి = చాలించి, లేచి, దైవికము నెదుటన్ = దైవయత్నముముందఱ, యుక్తులు = మనయుక్తులు, ఫలింప వనుచున్ = తుదముట్టవని, బిట్టూర్చి = పెద్దనిట్టూర్పు విడిచి, నవ్వున్ = హసించును (పూర్వపద్యమున నున్న యతివ యను కర్తృపదమున కనువృత్తి చేసికొనవలయును).

తే. వెలఁది కతితాపదం బయ్యె విరులపాన్పు
మును దదంఘ్రిహతాది భర్త్సనలు గన్న
తరులఁ బొడమిన పూఁబంట దన కొసఁగునె
పొంచి తఱివేచి మిగుల నొప్పించుఁగాక. 148

టీ. వెలఁదికిన్=అయింతికి, విరులపాన్పు = పుష్పశయ్య, అతితాపదంబయ్యెన్ =మిక్కిలితాపముచేసెను, మును=పూర్వము, త...లు - తదంఘ్రిహతాది - తత్ = ఆయమయొక్క, అంఘ్రిహత=కాలితన్నులే, ఆది=మొదలగు, భర్త్సనలు=తిరస్కారములను, క...లన్ - కన్న=పొందిన, తరులన్ = వృక్షములయందు, పొడమినవి= పుట్టినయాపుష్పములు, పొంచి=వంచించి, తఱివేచి=సమయముఁగని పెట్టి, మిగులన్ = అధికముగా, నొప్పించుఁగాక = నొప్పిగలుగఁజేయునేకాక, తనకు, పూఁబంట = సుఖమును, ఒసఁగునె=ఇచ్చునా, (ఇయ్యదనుట.) అనఁగా, దోహదములయందు, తన్నే

'అశోకశ్చరణాహత్యా వకుళో ముఖసీధునా' అన్నట్లు, పాదతాడనాదులగు తిరస్కారమునుఁ జెందిన యశోక వృక్షము మొదలగునవి సుఖము నీయ వనుట.

శా. పూజాదంభమునన్ పరాకుమెయి మున్నూఁబోఁడి నేర్పూఁది చే
తోజాతానల మార్పఁ శాస్త్రసరణిన్ దూలి న్హరి వ్రాసి ల
జ్జాజాడ్యాకులదృష్టిఁ బ్రత్యవయవేక్షం జేయుచో వెండి వ
క్షోజాగ్రద్రమఁ గాంచి తల్లడిలు నీసు న్దాపమున్ మీఱఁగన్. 149

టీ. పూఁబోఁడి = ఆవనిత, పూజాదంభమునన్ = పూజయను వ్యాజముచేత, పరాకుమెయిన్ = హెచ్చరికలేనియట్లు, మున్ = మొదలను, నేర్పు=సామర్థ్యమును, ఊఁది=అవలంబించి, చేతోజాతానలము = మన్మథాగ్నిని, ఆర్పన్ = మాన్పుటకు, శాస్త్రసరణిన్=శాస్త్రమార్గముచేత, తూలిన్ = తూలికచేత, హరిన్ = ప్రియుఁడగు పతిని, వ్రాసి=లిఖించి, ల...ష్టిన్ - లజ్జా=సిగ్గుచేతనయిన, జాడ్య=జడభావముచేత, ఆకుల= వ్యాకుల మగు, దృష్టిన్=చూడ్కిచేత, ప్రత్యవయవ = ప్రతియవయవముయొక్క, ఈక్షన్=చూచుటను, చేయుచోన్ = ఒనర్చునెడ, వెండి = మరల, వ...మన్ - వక్షః=ఆస్వామివక్షస్స్థలమందు, జాగ్రత్=విలసిల్లుచున్న, రమన్=శ్రీదేవిని, కాంచి= చూచి, ఈసున్ = (సపత్నీభావమున నగు) ఈర్ష్యచేతను, (ఇది యీర్ష్యాశబ్దభవము), తాపమున్ = సంతాపమును, మీఱఁగన్ = అతిశయింపఁగా, తల్లడిలున్=పరితపించును.

తా. ఆ లేమ తనవిరహ మార్పఁ దలంచి శాస్త్రోక్త మార్గముగా వక్షస్స్థలమందు శ్రీదేవి గలుగునట్లు, స్వామియొక్క రూపమును బూజావ్యాజముచేతఁ బరాకుగాఁ జిత్తరువునందుఁ గలముతో వ్రాసి, పిమ్మట లజ్జనొంది, యాస్వామియొక్క ప్రత్యవయవ సౌష్ఠవమును జూచుచున్నప్పుడు వక్షస్స్థలమందుఁ దాను వ్రాసిన లక్ష్మీదేవిని చూచి, తన సవతి యగుట నీసును దాపము నతిశయింపఁ దల్లడిల్లుచుండును.

చ. కుముదసరస్తటస్ఫటికకూలవనోత్పలశయ్య వ్రాలి పూ
ర్ణిమలఁ బికాళి కుట్టుసుఱు ద్రిక్కఁగ ధర్మపుదార వట్టు శే
షము రెయి మల్లికాళిరుతి సక్కఁగఁ జేయకయుండ నిల్పు నా
యమ మఱునాఁటికిం గలుగ నాంతగళచ్ఛ్రితిగుంభితాశ్రువుల్. 150

టీ. కుముదసరః = వెలిగలువడిగ్గియయొక్క, తట = దరియందలి, స్ఫటిక = స్ఫటికమణివికార మగు, కూల=తీరమందలి, వన = ఉద్యానమందు, ఉత్పలశయ్యన్ = కలువపూలపాన్పునందు, వ్రాలి = సోలఁగి, పూర్ణిమలన్ = పున్నమలయందు, పికాళిన్ = కోయిలగుంపుచేత, కుట్టుసుఱు = కొఱప్రాణము, త్రిక్కఁగన్ = మిగులునట్టు, ధర్మపుదార=ధర్మోదకధారను, వ...వట్టు=గ్రహించునట్టి, శేషము = మిగిలియున్నదాని,

రయి=రాత్రియందు, మ...లి-మల్లికా = మల్లెపూలయందలి, అళి=తుమ్మెదలయొక్క, రతి = ధ్వని, చక్కఁగఁ జేయకయుండక = కడతేర్పకుండునట్లు, ఆయమ = ఆమె, మఱునాఁటికిక్ = మఱుచటిదినమునకు, కలుగక్=ఉండుటకు, నా...ల్ - నాంత= అనంతముగ, గళత్=జాఱుచున్న, శ్రుతి=చెవులయందు, గుంభిత=నింపఁబడిన, అశ్రువుల్ = కన్నీళ్లు, నిల్పుక్=నిలుచునట్లుసేయును.

తా. ఆమె పున్నమలయందుఁ దెల్ల కలువ డిగ్గియ దరులయందు స్ఫటికమయ తీరములయందుఁ గలువపూసెజ్జయందు పేను వైచి యుండఁగాఁ బగలు కోయిల గుంపులు ప్రాణమానములను క్షీణింపఁ జేయుచుండఁగా వానిని దూచించి ధర్మోదకధారం బట్టి కొంచెము మిగులఁ జేసికొనఁగా నా మిగిలిన దానిని రాత్రియందు మల్లెపూలపైఁదిరిగెడు తేఁటుల మ్రోఁత నిరవశేషముఁ జేయకుండ రెండవనాఁటికుండుటకై చెవుల నిండఁ గన్నీరు నించును. అనఁగా నామ్రోఁత వినకుండా నా నీ రడ్డపడుననియు, దుఃఖించు చున్నప్పుడు నేత్రకోణములనుండి జాఱిన యశ్రువులు వీనులు నిండె ననియు భావము. ఇచట నామెకు సాత్త్వికభావము చెప్పఁబడెను. తే. 'సత్త్వ మన మనోవృత్తిజంబులైన, భావములు సాత్త్వికము లష్టభావితములు.' 'స్తంభరోమాంచ బాష్ప వైస్వర్యకంప, సలయ వైవర్ణ్యఘర్మ సంజ్ఞలఁ దనర్చి' అని దాని లక్షణము.

తే. నెలఁతఁ గుచకుంభయుగళి ముంఁడియు విరోగ
జలధి నీఁదింప లే దయ్యె సఖులు వంచు
చున్న పన్నీటివెల్లి లోఁగొన్నకతన
ముంప కది లాఘవమునఁ దేలింపఁగలదె. 151

టీ. కుచకుంభయుగళము-కుచ = పాలిండ్లనియెడు, కుంభ = కుంభములయొక్క, యుగళము=ద్వంద్వము, ఉండియుక్ = కలిగియు, నెలఁతక్ = ఆ కోమలిని, విరోగజలధిక్ = విరహసముద్రమును, ఈఁదింపలే దయ్యెక్ = ఈఁదఁజేయలేక పోయెను, సఖులు=ఆమె చెలులు, వ...నక్-వంచుచున్న=కుమ్మరించుచున్న, పన్నీటివెల్లిక్=పన్నీటి ప్రవాహమును, లోఁగొన్నకతనక్=ముంచిన హేతువుచేత, అది=ఆ కుంభ యుగము, ముంపక=మునుఁగఁజేయక, లాఘవమునక్=లేలికగా, తేలింపఁగలదే తేలఁజేయఁగలదా (లే దనుట.)

తా. ఆమెకుఁ దాపోపశమనమునకై చెలులు పన్నీ రమితముగా వంచుచున్నను దానిచేతనైనను దాపము దీఱక యది యొక సముద్రప్రాయమై యుండెను.

ఉ. చంచలనేత్ర దాల్చు జలజాతమృణాలసరంబు వేగ స
ల్లించినఁ బాఱుతెంచి కబళించి తదూష్మకు నంగలార్చు రా

యంచకుచేష్టఁగాంచి యిఁకనైనను గందుమొ యంచు మోము వీ
క్షించినఁ దోఁచు లేనగవుకే సేరుచు బోంట్లకొకింత ప్రాణముల్. 152

టీ. చంచలనేత్ర=ఓచంచలాక్షీ, తా...ఖుల్ - తాల్చు=ధరించిన, జలజాత మృణాల=తామరతూఁడులయొక్క, సరంబుల్ = మాలికను, వేగన్ = తెల్లవాఱఁగానే, సళ్లించినన్=సడలించి యీవలవేయఁగా, పాఱుతెంచి=పరువెత్తివచ్చి, కబళించి=మ్రింగి, తదూష్మకుల్-తత్ = ఆబిసనాళసంబంధియగు, ఊష్మకుల్ = (శరీరస్పర్శచేతనైన) వేఁడిమికి, అం...ష్టన్-అంగలార్చు = వగర్చుచున్న, రాయంచ=రాజహంసయొక్క, కుచేష్టన్=వెఱ్ఱిచేష్టను, కాంచి = చూచి, ఇఁకనేనియుం, కందుమొ యంచున్=నవ్వును జూతుమేమో యని, మోము=ఆమెముఖమునే, వీక్షించినన్ = తాము చూడఁగా, తో...వు - తోఁచు=అగపడిన, లేనగవు=ఆమెయొక్క చిఱునగవు, బోంట్లకున్ = చెలులకు, ఒకింత = ఇంచుకంత ప్రాణముల్, చేరుచున్ = ఒదఁగూర్చును.

తా. ఆమె తాపోపశమనార్థమై తామరతూఁడులసరములు ధరించి యుండి మఱునాఁడు తెల్లవాఱిన వెనుక నవి వీడఁదీసి పాఱవైచిన, నప్పటి పెంపుడు హంస వచ్చి యామృణాళమును గబళించి వెంటనే (యవి యామె విరహతాపముచేత వేఁడిమి యెక్కియున్నవి గావున నాహంసకు గొంతులోఁ గనలెత్తఁగానే), ఉమియుచు నంగలార్చుచుండెఁ, గావున నావింతఁ జూచియైన నీయమ నవ్వునా యని యామె మోమే చూచుచుండఁగా, నామె నవ్వెను. ఆచిఱునగవు వలనఁ జెలులకుఁ బ్రాణము వచ్చి ధైర్యము గలిగెను. (ప్రాణసంశయము గలిగినప్పుడు నవ్వు వచ్చెనేని బ్రదుకుట ప్రసిద్ధము.)

ఉ. శ్రీపతిమీఁదిగీతములఁ బ్రేమ విపంచిక నంటఁ బాణిసం
తాపము సోఁకి మెట్లమయినంబు గరంగిన డించి పాడు నా
లాపినిఁ దాల్చి పెన్నెమటకల న్మఱి తంత్రులు జబ్బుగాఁ గలా
లాపిని దాన పాడును గళంబును గద్గదమైన మ్రాన్పడున్. 153

టీ. కలాలాపిని - కల = అవ్యక్తమధురములగు, ఆలాపిని = ఆలాపములుగల రహామంజుభాషిణి, శ్రీ...మన్ - శ్రీపతిమీఁది=శ్రియఃపతిమీఁది, గీతముల=గీతములయందలి, ప్రేమన్ = ప్రేముడిచేత, విపంచికన్ = వీణను, అంటన్ = స్పృశింపఁగానే, పాణిసంతాపము=విరహముచేతనైన చేతులవేఁడిమి, సోఁకి=తగిలి, మెట్లమయినంబు=వీణమెట్లకు వేసియున్న మైనము, కరంగినన్ = కరఁగిపోఁగా, డించి=ఆవీణను దించి ఆలాపినిన్=తంబుర్యాను, తాల్చి=ధరించి, పాడున్ = గానముచేయును, మఱి=పిమ్మ

టను, పెన్నెమటలన్ =అయాసమువలనఁగలిగిన యొక్కుడు నిట్టూర్పులచేతను, తంత్రులం =తంబురాతంతులు, జబ్బుగాన్ = భిన్నముకాఁగా, తాన = తానే, పొడుసు= గాత్రమునఁబొడుసు, గళంబును = కంఠమును, గద్గదమైనన్ = డగ్గుత్తికపడఁగా, బ్రూన్పడున్ = చేష్టయుడుగును, (నానాఁటికి విరహ మధికమాయె ననుట), ఇవియుం సాత్త్వికభావములే.

తే. ప్రతికుసుమతల్పమునఁ జాఱిపడిన తప్త
వలయ మలినాంకయుగము వర్తులతఁ బోలిచెఁ
జూడ నిఁక మానధైర్యము లున్న లనుచు
సుదతి బోఁట్లకుఁ ద్రపవ్రాసి చూపె ననఁగ. 154

టీ. సుదతి = మంచిపలువరుసగలయాయువిద, చూడన్ = ఆలోచింపఁగా ఇఁకన్ =భావికాలమందు, మానధైర్యముల్ =మానమును దాలిమియు, సున్న లనుచున్ = శూన్యము లని, (లే వనుట), త్రపన్ =సిగ్గుచేఁ, బోఁట్లకున్ =చెలులకు, వ్రాసి చూపె ననఁగన్ =వ్రాసి కనుపఱిచె ననునట్లు, ప్రతికుసుమతల్పమునకున్ =అన్ని పూలపాన్పులందును, జా...ము - జాఱిపడిన=కృశత్వముచేత వీడిపడిన, తప్త=శరీరతాపముచేతఁ దపింపఁబడిన, వలయ = కంకణములయొక్క, మలిన=నల్లపడిన, అంక=చిహ్నముల యొక్క, యుగము=ద్వంద్వము, వర్తులతన్ =వట్రువగుటచేత, పోలిచెన్ =ఒప్పెను.

తా. పూలపాన్పులు శరీరతాపముచేత వాడిపోవుచుండఁగా వేఱువేఱు మరలఁ బఱచుచుండఁగా నట్టి యన్నిపాన్పులందును జాఱిపడిన కంకణద్వయము యొక్క మలినములగు గుండ్రని గుఱుతులు సుదతి తన కిఁకమీఁద మానధైర్యములు రెండు లేవని తాను సిగ్గుచేతఁ జెప్పలేక చెలులకు దెలియునట్లు వ్రాసి చూపెనో యను నట్లు కనిపించెను.

ఉ. ఆవనజాక్షి కాఁకఁ బొరలాడ నలంగిన సొమ్ము చీరలున్
వేవిన నూడ్చి యూడ్చి మఱి వేఱ వహించుట వారకష్టముల్
గా వనమాలి సేవయెడఁ గాంచ నొడంగక కల్ల తెల్వితో
నే వలవంత దాఁగఁ జరియించిన డాఁగమిఁ జూచి నెవ్వగన్. 155

టీ. ఆవనజాక్షి = అపద్మాక్షి, కాఁకన్ = విరహతాపముచేత, పొరలాడన్ = పొరలఁగా, నలంగిన = క్షుణ్ణము లైనట్టి, సొమ్ము = భూషణమును, చీరలున్ = వస్త్రములును, వేవినన్ = తెల్లవాఱఁగానే, ఊడ్చి యూడ్చి = పరిహరించిపరిహరించి, (అతిశయంబున ద్విరుక్తి.), మఱి=అవల, వేఱ=ప్రత్యేకమయినవాని, వహించుట = ధరించుటయే, వారకష్టములా = అవసరనిర్దిష్టము లగునట్లుగా, వనమాలిసేవయెడన్ =

భగవత్సేవపట్టున, కాంక్షన్ = ఆసక్తిచేత, ఒదుంగక = వెనుదీయక, కల్ల తెల్వితో నే = లేని తెలివితోడనే, వలవంత = విరహతాపము, డాఁగన్ = ప్రచ్ఛన్నమగునట్లు. చరియించినన్ = సంచరించినను, డాఁగమిన్ = దాఁగకుండుటచేత, చూచి = వీక్షించి, (దీనికి వెనుకటిపద్యముననున్న విష్ణుచిత్తుఁ డన్నది కర్తృపదము), కెవ్వగన్ = ఖేదము చేత, (ముందటిపద్యముతో నన్వయము.)

తా. ఆమె విరహాతిశయముచేతఁ బొరలి పొరలి నలఁగిన సొమ్ములును వలువలును వదలివదలి మరల ధరించుచు, నాధరించుటయనునది, శృంగారము కొఱకనునట్లు, గను పఱచి, భగవత్సేవయందుఁ గాంక్షమానక లేని తెలివిని దెచ్చుకొని, తన తాపము తెలియకుండునట్లు సంచరించిన, విరహము దాఁగక బయల్పడఁగాఁ జూచి విష్ణుచిత్తుఁడు ఖేదపడెను.

క. పుత్త్రియుఁ దాఁ గామిని నొక
పుత్త్రియు నట్లుండుటకు నకబుద్ధేక్షుధనుగ
పత్త్రియగు విష్ణుచిత్తుఁ డ
పత్త్రవలే కదియు నేతపంబో యనుచున్. 156

టీ. తాన్ = ఆవిష్ణుచిత్తుఁడు, పుత్త్రియున్ = పుత్త్రివంతుఁడును, కామిని = కాకుండుటచేతను, ఒకపుత్త్రియున్ = తనయొక్క యొకకూఁతురును, అట్లుండుట కున్ = అరీతిగనుండుటకును, అబుద్ధేక్షుధనుగపత్త్రి - అబుద్ధ = ఎఱుంగఁబడని, ఇక్షుధ నుః = చెఱకువిల్తునియొక్క, పత్త్రి = ములుకులుగలవాఁడును, అగు విష్ణుచిత్తుఁడు = అగు నా పెరియాళువారు, అపత్త్రపలేక = లజ్జలేక, అదియున్, ఏతపంబో = ఏమితపస్సో, అనుచున్ = అనియెంచుచు.

తా. ఆ విష్ణుచిత్తుఁ డెన్నఁడును మదన శరప్రహార మెఱుఁగనివాఁడు గావున నాయమకుఁ గల్గినది విరహ మని యెఱుఁగక యామె యట్లుండుటయు నొక తపమే యని తలఁచెను.

వ. తలపోసి దినదిన ప్రవర్ధమాన తనయాతనుగ్లాని కత్యంత దుఃఖితుం డై తత్కారణం బెఱుంగక వలదని మౌగ్ధ్యంబున వారించి చూచి యంత కంత కగ్గలం బగుడు గుడికిం జని పూజాంతిమ నమస్కార కానంతరంబునఁ, దనమనోనివేదనం బన్నగరివెన్నునకు విన్న వింపం బున ర్నమస్కృతిఁ జేసి, దేవా దేవర దాసియగు మదీయ పుత్త్రి యేమిగుఱించియో విచిత్రంబగు వ్రతచర్యం గాత్రశోషంబు సేయుచున్నది, వలదన్న విన దపుత్త్రికుండ నగునాకుఁ బుత్త్రిగ్యైనను బుత్త్రకుండైనను దాన యే నేమి సేయుదు, మఱి తన తపశ్చర్య

తెఱంగు మా తపశ్చర్య తెఱంగు గాదు, ఏము భవద్దివస భవజ్జని దివస రాత్రులం దక్క గణరాత్ర జాగరంబు లెఱుంగ, మేము బిసబీ జాక్షవలయంబులు దక్క బిసవలయంబు లెఱుంగ, మేము ప్రసాద కుసుమంబుఁ జెవిఁ జెరువుటఁ దక్క నవి గప్పుకొన నందు శయ నింప నెఱుంగ, మేము చెంబుల భవత్తీర్థంబు గ్రోలినఁ దా నంగంబులు దడిపి కొను, నేము చాంద్రాయణంబులఁ జంద్రవృద్ధి బడిఁగడి యొక్కించినఁ దా డించు, నేము నిదిధ్యాస నిశ్వాస నిరోధంబు సేసి సందాఁ దద్ధ్యానదశ వెలికి నిగుడించు, నేము చిన్ముద్రకై హృద యంబునం గేలు సేర్చినందాఁ గిసలయోత్తరీయంబులు వహీం చు, నేము సితపక్ష మాత్నేందుఁ గీర్తించినం దాఁ బూర్ణేందు ను పాలంభించు, నిట్లుగాఁ బ్రవర్తిల్లు చున్నయది, యిది యేటితపం బున్నానంబు గానోపు, నెంత భవదీయభక్తి గలిగిన మాదృశులకుఁ బ్రకృతి సంబంధంబు విడువ దంతర్యామిని నీవెఱుంగని యది లేదు, దీని తెఱం గెఱింగింపవే యనవుఁడు, ననుకంపాతిశయంబునఁ దచ్చాం దసంబునకు మందస్మితంబు సేసి మందరధరుం డిట్లనియె. 157

టీ. తలపోసి = పైఁ జెప్పిన ట్లాలోచించి, ది...కిన్ - దినదినప్రవర్ధమాన = నానాఁటికి వృద్ధియగుచున్న, తనయా తనూనికిన్ = కూఁతుయొక్క శరీర కృశత్వ మునకు, అత్యంతదుఃఖితుండై = మిక్కిలి దుఃఖించినవాఁడై, తత్కారణంబు = ఆ విరహ హేతువును, ఎఱుంగక = తెలియక, వల దని, సాగ్ధ్యంబునన్ = మూఢభావము చేత, వారించి = నివారించి, చూచి, అంతకంతకున్ = అప్పటప్పటికి, అగ్గలంబగు దున్ = విరహము దుస్సహము గాఁగా, గుడికిం జని = స్వామికోవెల కేఁగి, పూ...... నన్ - పూజాంతిమ = పూజాంత్యమగు, నమస్కారణానంతరంబునన్ = నమస్కార మైన పిమ్మట, తనమనోనిర్వేదనంబు = తనమనఃఖేదమును, అన్నగరివెన్నునకున్ = ఆ శ్రీవిల్లిపుత్తూరులోని మన్నారుస్వామికి, విన్నవింపన్ = విజ్ఞాపనము చేయుటకు, పున ర్నమస్కృతిఁ జేసి = మరల నెఱఁగి, దేవా = ఓస్వామీ, దేవరదాసి యగు = దేవరవారి దాసురాలగు, మదీయపుత్రి = నాకూఁతురు, ఏమిగుఱించియో = ఏఫలమునుగూర్చియో, (విరించిగుఱించి తపంబుసేసె నని భారతప్రయోగము కలిమింజేసి యిది కర్మప్రవచనీ యార్థక మగుదేశ్యపదము), విచిత్రంబగు = వింతయైన, వ్రతచర్యన్ = నియమాచర ణముచేత, గాత్రశోషంబు = శరీరశోషణమును, చేయుచున్నది = కావించుచున్నది, వల దన్న వినదు. అపుత్రకుండ నగునాకున్ = పుత్రులు లేనివాఁడు, పుత్త్రియైనను బుత్త్రి

ఖండైనను, తాన = తాఁతు లేనియుఁ గాదు లేనియుఁ దానే, ఏనేమిసేయుదున్ = నే నేమి యాచరింతును, మఱి = ఇంకను, తనతపశ్చర్యత లెఱుంగు = తానుదపము చేసెడురీతి, మాతపశ్చర్య లెఱుంగు కాదు, (విలక్షణతప మనుట), ఏము = మేము, భ...న్-భవద్దివస = దేవరవారి దినముయొక్క, (హరివాసర మనుట), భవజ్జనిదివస=దేవరవార లవతరించిన జయంతుల దినములయొక్క, రాత్రులం దక్కన్ = రాత్రులయందే కాక, గ...లు-గణరాత్ర = పెక్కురాత్రులయందు, జాగరంబులు = నిద్ర లేకుండుటలు, ఎఱుంగము (విరహాతిశయమున నామెకు రాత్రులయందు నిద్ర లే దనుట, ఈరీతిగానే ముందఱను తెలియఁదగును), ఏము బిసబీజాక్షవలయంబులు దక్క = మేము తామరపూసలమాలికలు దక్క, ఇది భాగవతలక్షణము. 'యే కంఠలగ్నతులసీనలినాక్షమాలా యే బాహుమూలపరిచిహ్నితశంఖచక్రాః, యేవా లలాటఫలకే లసదూర్ధ్వపుండ్రాస్తే వైష్ణవా భువనమాశు పవిత్రయంతి' యని యున్నది. బిసవలయంబు లెఱుంగము = తామర తూఁడుల మాలిక లెఱుంగము, (తాపోపశమనమున కామె ధరించె ననుట), ఏము ప్రసాదకుసుమంబుఁ జెవిఁ జెరువుటఁ దక్క = మేము ప్రసాదలబ్ధమగుపూవుఁ గర్ణమందుఁ జెక్కుకొనుటే కాక, అవి గప్పుకొన నందు శయనింప నెఱుంగము = పూలు మేనఁ గప్పుకొనుటను బూలపైఁ బవ్వళించుట నెఱుఁగము. (ఆమె యట్లు సేసె ననుట), ఏము చెంబులన్ భవత్తీర్థంబు గ్రోలినన్ = మేము పానపాత్రములచేత దేవరవా[రి] యభిషేకతీర్థంబు పానము సేసినను, తా నంగంబులు దడిపికొనున్ = తాను శరీరము[ను] దడుపుకొనును, (తాపశాంతి కనుట), ఏము = మేము, చాంద్రాయణంబులన్ = చాంద్రాయణము లనియెడు వ్రతములయందు, చంద్రవృద్ధిబడిన్ = చందురు వృద్ధి వెంటను, కడి యెక్కించినన్ = అన్నకబళము వృద్ధిఁ జేసిన, తాన్ డించున్ = తాను తగ్గించును, (విరహాతిశయముచే ననుట), ఏము = మేము, నిదిధ్యాసనిశ్వాసనిరోధము సేసినన్ = బ్రహ్మధ్యానమందు యోగమునవలంబించి శ్వాసనిరోధింప, తాన్ = తాను, తద్ధ్యానదశన్ = ఆ బ్రహ్మధ్యానదశయందు, వెలికి నిగుడించున్ = బహిర్గతముఁ జేయును, (తాప మోపలేక నిట్టూర్పు నిగుడించు ననుట), ఏము = మేము, చిన్ముద్రకై, హృదయంబునన్ = ఎదయందు, కేలు = హస్తమును, చేర్చినన్ = ఉంచిన, తాన్ = తాను, కపోలంబునన్ = చెక్కిటియందు, చేర్చున్ = ఉంచును, (చింతచేత ననుట), ఏము, వల్కలోత్తరీయంబులు = నారచీరలు, వహించినన్ = తాల్చిన, తాన్, కిసలయోత్తరీయంబులు = తలిరాకుఁజీరలు, వహించున్ = ధరించును, (తాపశాంతి కనుట), ఏము, సితపక్షజ్యోత్స్నందున్ = శుక్లపక్షంబునందలి వెన్నెలను, కీర్తించినన్ = కొనియాడిన, తాన్, భ్రాష్ట్రేందున్ = నిండుచందురుని, ఉపాలంభించున్ = దూషించును, (ఉద్దీపకముఁ దగుట చేత ననుట), ఇట్లుగాన్ = ఈరీతిగా, ప్రవర్తిల్లుచున్నయది, ఇది యేమిటివంబు,

ఉన్మాదంబు కానోపున్ = వెఱ్ఱితొయుండవచ్చును, ఎంత భవదీయభక్తి గలిగినన్ = మీ యందు భక్తి యొంతయుండినను, మాదృశులకున్ = మావంటివారికి, ప్రకృతిసంబంధంబు = మాయాసంబంధము, (కనయాదిమమకార మనుట), విడువదు = వదలదు, అంతర్యామివి నీ వెఱుంగనియది లేదు = సర్వాంతర్యామివగు నీకుఁ దెలియనిది లేదు, దీని తెఱంగు = ఈపడుచునడవడి, ఎఱింగింపవే = తెలియఁజేయవే, అనవుడున్ = అనఁగా, అనుకంపాతిశయంబునన్ = దయాతిశయముచేత, తచ్ఛాందసుఁబునకున్ = అవిష్ణుచిత్తుని వైదికత్వము నకు, మందస్మితంబుసేసి = చిఱునగవునవ్వి, మందరధరుండు = గట్టుదాల్పువేల్పు, ఇట్లని యెన్ = సావక్ష్యమాణక్రమముగాఁ బలికెను.

ఉ. కంధరనీలవర్ణ ! మధుకైటభనాగసువర్ణ ! యోగిహృ
ద్గ్రంధిభిదోత్థభోగివనితాస్వనవచ్ఛ్వసనస్రవచ్ఛిర
స్సంధివసన్నిశాపతిరసస్రుతిదుగ్ధపయోధివీచికా !
మంధరకేళికాదర ! సమాశ్రితపఙ్క్తిశిరోధిసోదరా ! 158

టీ. కంధర = జలధరమువలె, నీల = నల్లనైన, వర్ణ = మైవన్నెగలవాఁడా, మధుకైటభ = మధుకైటభరాక్షసు లనెడు, నాగ = పాములకు, సువర్ణ = గరుత్మంతుఁడగువాఁడా, యోగి = అష్టాంగయోగములుగల మునులయొక్క, హృద్గ్రంధి = హృదయగ్రంధియొక్క, భిదా = భేదించుటచేత, ఉత్థ = ఎగసినట్టి, భోగివనితా = అఁడుబాముయొక్క, (కుండలినీశక్తి 'శక్తిః కుండలినీనామ బిసతంతునిభా శుభా' యని వామకేశ్వరమహాతంత్రము). స్వనవత్ = ధ్వనిగల్గిన, శ్వసన = నిట్టూర్పుచేత, స్రవత్ = స్రవించుచున్న, శిరస్సంధి = కపాలమందు, వసత్ = వసించుచున్న, నిశాపతిరస = అమృతము యొక్క, స్రుతి = స్రావ మనెడు, దుగ్ధపయోధి = పాలకడలి యొక్క, వీచికా = అలలయొక్క, మంధర = మెల్లనైన, కేళికా = క్రీడయందు, ఆదర = ఆదరణముగలవాఁడా, సమాశ్రిత = ఆశ్రయించిన, పఙ్క్తిశిరోధి = పఙ్క్తికంఠుఁడగు రావణునియొక్క, సోదరా = తోఁబుట్టువగు విభీషణుఁడు గలవాఁడా.

* క. కరధృత దరారి వితరణ 159

(ఇది పూర్వాశ్వాసాంతమున వచ్చినపద్యము గనుక నిక్కడ వ్రాయ లేదు.)

తోటకవృత్తము.

ద్రుహిణాండకరండకరోధూర్వహగ
ర్భ హరార్ఘకదుర్ఘరపక్వతపగ

---

* క. ప్రపదానిశసలిచర్యా, త్రిపదాసన వర్యనాక దేవాద్యమర; ద్విపదాశ వాహిలోదిత, విపులాత్మ భవాభవారి విశ్రుతనామా!

కుహనార్భక వార్భృతకోనిరిహా
రిహిరణ్మయహర్మ్యచరిష్ణుపదా. 160

టీ. ద్రుహిణాండకరండక = బ్రహ్మాండ కటాహములయొక్క, ధుర్వహ=భారము వహించిన, గర్భ = కడుపుగలవాఁడా, హరార్భక = కుమారస్వామియొక్క, దుర్భర = భరింపఁగూడని, పక్వ = పరిపక్వమైన, తపః = తపముచేత, కుహనార్భక = కపట బాలుఁడవై యవతరించినవాఁడా, వార్భృతకోనిరి-వాః=ఉదకములచేత, భృత=నిండిన, కోనిరి=స్వామి పుష్కరిణియందు, హారి = ఒప్పుచున్న, హిరణ్మయహర్మ్య=స్వర్ణమయ మంటపమందు, చరిష్ణు=సంచరించెడు, పదా = పాదములుగలవాఁడా.

మ. ఇది యంధ్రోక్తి యథార్థనామయవనాసృక్పూర్ణ కెంబావివా
రిదపద్ధత్యవరోధి వప్రవలయశ్రేణీవిఘాతక్రియా
స్పద సేనాగ్రద కృష్ణరాయమహిభృత్సంజ్ఞాస్మదాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసము పంచమం బమరు హృద్యంబైనపద్యంబులన్. 161

టీ. ఇది = ఈగ్రంథము, అంధ్రోక్తి = ఆంధ్రభాషచేత, యథార్థనామ=అన్వర్థ నామముగల, యవనాసృక్ = మ్లేచ్ఛరక్తముచేత, పూర్ణ = నిండఁబడిన, కెంబావి = కెంబావి యను పట్టణముయొక్క, (దీనికే యాంధ్రోక్తి యథార్థనామము), వారిదపద్ధతి= మేఘమార్గమును, అవరోధి = అడ్డగించుచున్న, వప్రవలయ = వలయములవంటి కోటలయొక్క, శ్రేణి = పఙ్క్తులయొక్క, విఘాత = పడఁగొట్టుటయొక్క, క్రియా= కార్యమునకు, ఆస్పద = కారణమగు, సేనా = దండునకు, అగ్రద = అగ్రేసరుఁడైన, కృష్ణరాయమహిభృత్సంజ్ఞ = కృష్ణరాయ భూపాలుఁ డను పేరు గల, అస్మత్= నాయొక్క, ఆముక్తమాల్యదన్ = ఆముక్తమాల్యద యను ప్రబంధమునందు, హృద్య మైన = మనోహరము లగునట్టి, పద్యంబులన్ = పద్యములచేతను, పంచమంబు = ఐదవది యగు, ఆశ్వాసము, అమరున్ = ఒప్పును.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తి మంత్రోపాసనా సమాసాదిత తాఖండ సాహితీ ధురీణుండు నాత్రేయ గోత్ర పవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశి రాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదావ్యాఖ్యానమునందుఁ బంచమాశ్వాసము.

శ్రీరస్తు.

ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము

షష్ఠాశ్వాసము

క. శ్రీకారికృపార్ద్రేక్షణ!
వైకుంఠ! యకుంఠభక్తవరద! పదాబ్జా
స్తోకమరందాయితగం
గా! కాకోదరనగోదయస్థపతంగా! 1

టీ. శ్రీ...ణా-శ్రీకారి=లక్ష్మీకరమగు, కృపా=దయచేత, ఆర్ద్ర=తడిసిన, ఈక్షణా=దృష్టిగలవాఁడా, వైకుంఠ = ఓ...ద-అకుంఠ = భంగములేనియట్లు, భక్త = భక్తుల కొఱకు, వరద = వరములొసంగెడువాఁడా, పదాబ్జ=పాదకమలమునకు, అస్తోక=సమృద్ధమైన, మరందాయిత = మకరందమువలెనుండెడు, గంగా = గంగానదిగలవాఁడా, కాకోదరనగ = శేషశైలమనియెడు, ఉదయ = ఉదయపర్వతమందు, స్థ=ఉన్నట్టి, పతంగా=సూర్యుండైన వాఁడా!

వ. అవధరింపు మనంతర వృత్తాంతంబు. 2

మాలదాసరి

చ. కలఁ డొకరుండు పేరుకొనఁగాని కులంబు మదీయభక్తుఁ, డి
య్యిల మును వాఁడు వామనత * నే వసియించిన పుణ్యభూమియం
దుల కొకయోజనత్రయపు దూరపుటూర వసించి, బ్రాహ్మవే
ళలఁ జనుదెంచి పాడు మము లాలస మంగళనామకైశికిన్. 3

టీ. పే...బు-పేరుకొనఁగాని = చెప్పరాని, కులంబు = కులమందలి, మదీయ = నాదగు, భక్తుఁడు, ఒకరుండు = ఒక్కఁడు, కలఁడు = ఉండెను, వాఁడు = అతఁడు, మును=తొల్లి, వామనతన్ = వామనావతారమునందు, ఏన్ = నేను, వ...కున్-

* వసియింపనౌ పుణ్యభూమి నందులకు—పాఠాం.

వసియించిన=నివసించినట్టి, పుణ్యభూమియందులకు = దివ్యదేశప్రాంతమునకు, (ఆ దివ్య దేశము తిరుక్కురుంగుడి యనుట.) ఒకయోజనత్రయపుదూరపుటూరన్ = ఒక మూఁడు యోజనములదూరము గల యూరియందు, వసించి = నివసించి, బ్రాహ్మవేళలన్ = బ్రాహ్మముహూర్తములయందు, (తెల్లవాఱు నాల్గు గడియలు గల దనఁగా ననుట) చను దెంచి=వచ్చి, మంగళనామకైశికిన్=మంగళనామకైశికి యను రాగముచేత, లాలసన్ = కోరికతో, మమున్=మమ్ము, పాడున్=గానముసేయును:

తా. పంచమకులమందుఁ బుట్టిన మాభక్తుఁ డొకఁడు గలఁడు. అతఁడు తొల్లి నేను వామనావతారముచేత వసించిన దివ్యదేశమునకు మూఁడామడలదూరమం దొక గ్రామమందు వసించి ప్రభాతసమయములయందు మంగళనామకైశికిచేత మమ్ము గానము సేయుచుండును.

వ. అహరహంబు నమ్మహాత్ముండు. 4

అహరహంబు = ప్రత్యహము-ప్రతిదినము.

క. జాత్యుచితచరిత్రమ మ
త్ప్రీత్యర్థం బూఁది తనదు హృదయము శుచితా
నిత్యంబుగఁ దత్తనుసాం
గత్యము మసిపాఁత మానికంబై యొదుఁగున్. 5

టీ. జా...మ-జాత్యుచిత=తనజాతికిఁ దగినట్టి, చరిత్రమ=నడవడియే, మత్ప్రీత్యర్థంబు = మాసంతోషముకొఱకు, ఊఁది = వహించి, ('శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్' అను గీతావాక్యము ననుసరించి యనుట.) తనదు హృదయము= తనసంబంధి యగునంతరంగము, శు...గన్-శుచితా=పరిశుద్ధత్వమునందు, నిత్యంబుగన్ = స్థిరమగుచుండఁగా, త...ము-తత్తను = ఆచండాల శరీరముయొక్క, సాంగత్యము = సంగమ మనెడు, మసిపాఁత = మసిగుడ్డయందలి, మానికంబై=మాణిక్యమై, ఒదుఁగున్ = ఒదిఁగి యుండును.

తా. అతఁడు మద్భక్తుఁడైనను నాకు వర్ణాశ్రమాచారములయందుఁ బ్రీతి గావున నది యెఱిఁగి తా నొక యాధిక్యమునకుఁ బోక, తన కులోచితాచారమందే నిలిచి, తన హృదయము నిత్యపరిశుద్ధమై, యాచండాల శరీరసాంగత్య మనెడు మసిగుడ్డను గట్టిన మాణిక్యమువలె నుండును.

సీ. చమురైన తోల్కుబుసంబు *టెంకియును ని
త్తలి శంఖ చక్ర కుండలము లమర

* టెక్కియము=ఒకవిధమగు కుళ్లాయి, దక్కియము=చర్మవాద్యవిశేషము.

దివెదారికొమ్ముఁదోల్ తిత్తియు జోడమ్ము
మెడమీఁది మొగలాకుగొడుగుఁ దనర
మత్పాదరక్షయు మావు పెన్నెఱికఁ గు
ట్టిన యోటి తిపిరిదండెయును మెఱయఁ
జిటితాళములు సంక పుటిక నొక్కొక్కమాటు
గతిరయంబునఁ దాఁకి కలసి మొరయ

తే. వలుఁద వనమాలకంఠెయు మలినతనువు
బట్టెతిరుమన్ను బెదరుఁగెం పుట్టుఁ జూపు
బసుపుఁబొడితోలు పల్లంబు నెఱక మెఱగ
వచ్చు సేవింప సురియాళు వైష్ణవుండు. 6

టీ. చముఁరైన = చము రంటిన, తోల్కుబుసంబు=చర్మకూర్పాసము, (తోలు చొక్కా యనుట), టెంకియు=పల్లాయియును, ఇ...లు-ఇత్తళి=ఆరకూటమయములగు, శంఖచక్రకుండలములు=శంఖచక్రముల చెవులపోఁగులు, అమరన్ = ఒప్పుచుండఁగా దివిదారికొమ్ము=భజనమున్నగువానిలో ననేక దీపము లుంచెడు దీపస్తంభము. తోల్తిత్తి యున్=చర్మపుఁ దిత్తియును, జోడమ్ము=ధనుస్సునఁ జేర్పక చేతితో వాడిచెడు బాణమును, ('చాపాపేక్షిత శరమొప్పుజోడ్మన యని దేశ్యనామార్థకోశము. "సీ. చాపానపే క్షయా శరమొప్పుచుండు చేయమ్మచనంగ జోదమ్మనంగ" ఆం.భా.౩, ౨౧౩. బోదమ్మని యనేకపుస్తకపాఠము, అప్పుడు ములుకులేని బోడి బాణ మని యర్థము.) మె...గన్-మెడమీఁది=అంసముమీఁదనున్న, మొగలాకుగొడుగు = కేతకీపత్త్రములఁ గూర్చినఛత్త్రమును, తనరన్ = ప్రకాశింపఁగా, (మొగలాకు నెడ మొగలి+ఆకు పరిమిత్యర్థకము పర మగునపుడు పలె నాశ్వాదులు పరమగు నపుడును నిత్యసంధి), మత్పాదరక్షయున్ = మాపాదుకయును, మా...కన్-మావు=గుఱ్ఱముయొక్క, కు...ను-కుట్టిన = కూర్చినట్టి, ఓటి=ఓడువాసిన, తిపిరిదండెయును=సొరకాయదండెయు, ఒకవిధమగు చిన్నవీణె.) మెఱ యన్ = ప్రకాశించుచుండఁగా, చిటితాళములు = చిఱుతాళములు, సంక పుటికన్ = చంకనున్నభవసాళిని, ఒక్కొకమాటు=ఒక్కొక్కతూరి, గతిరయంబునన్= గమనవేగముచేత, తాఁకి=తగిలి, కలసి=ఏకమై, మొరయన్ = ధ్వనిచేయఁగా, వ... యున్-వలుఁద=వర్తులమయగు, వనమాలకంఠెయున్=తులసిపూసల పేరును, (తులసికంట నుట), మలినతనువున్=మాసిన శరీరమును, (దేహాభిమాని గాఁ డనుట), బట్టెతిరుమన్ను= పట్టెలుగా స్ఫుటమైన శ్రీమృత్తికయును, బెదరుఁ గెంపుట్టుఁ జూపున్ = బెదరుచు నెఱ్ఱనైయున్న చూడ్కియు, (ఎఱ్ఱని బెదరుఁజూపు లనుట) బసుపుఁబొడితోలుపల్లం బున్=పసుపుఁ బట్టించిన కుఱుచ యగు చర్మపుఁ జన్నిదమును. (పసుపుఁ బొడితోడి

వలువయు నని యొక పాఠము), ఎసకమెసఁగన్ = ఒప్పుచుండఁగా, సురియాళువు విష్ణుఁడు = ఆ మాలదాసరి, సేవింపవచ్చున్ = సేవార్థమై వచ్చుచుండును. (ఉరియాళువని యొకం పాఠము కలదు. ఆపక్షమున నవలంబించిన యని యర్థము.) "సీ. పరఁగుఁ జండాలుండు సురియాళువనఁగను మాల దంచనఁగను మాలఁ దనఁగ." ఆం. భా.

శా. గండాభోగముల న్ముదశ్రులహరుల్ గప్పన్ నుతుల్ పాడి యా
దండ [1]న్వ్రేగులు డించి భక్తిజనితోద్యత్తాండవం బాడు నా
చండాలేతరశీలుఁ డుత్పులకియై చాండాలికన్ మీటుచున్
గుండుల్ నీరుగ నెండ గాలి పసి తాఁకుం జూడ కాప్రాహ్ణముల్.

టీ. ఆ చండాలేతరశీలుఁడు = చండాలురకంటె నితరులగు సజ్జనులయొక్క శీలము వంటి శీలము గల యతఁడు, 'శ్వపచోఽపి మహీపాల విష్ణుభక్తో ద్విజాధికః, విష్ణుభక్తి విహీనస్తు ద్విజోఽపి శ్వపచాధమః' అన్నట్లనుట. గండాభోగములన్-గండ = చెక్కిళుల యొక్క, ఆభోగములన్ = పరిపూర్ణత్వములయందు, 'ఆభోగః పరిపూర్ణతా' అని నిఘంటువు. (అనఁగా అంతట ననుట), ము...ల్-ముదశ్రు = ఆనందబాష్పములయొక్క, లహరుల్ = ప్రవాహములు, కప్పన్ = ఆచ్ఛాదించుచుండఁగా, నుతుల్పాడి = కీర్తనలు పాడి, ఆదండన్ = ఆసమీపమందు, వ్రేగులు = తనబరువులు, డించి = దించి, ఉత్పులకియై = గగుర్పాటుగలవాఁడై, గుండుల్ = పాషాణములు, నీరుగన్ = గానశక్తిచేతఁ గరఁగి నీరగునట్లు, చాండాలికన్ = తనవీణను, 'చాండాలికా తు కండోలవీణా చండాలవల్లకీ' అనినిఘంటువు. మీటుచున్ = వాయించుచును, ఎం...కున్-ఎండ = ఆతపముయొక్కయు, పసి = ఆఁకలియొక్కయుఁ, తాకున్ = వేధను, చూడక = లక్ష్యముసేయక, ఆప్రాహ్ణముల్ = అపరాహ్ణమగు దనుక, భ...బు-భక్తిజనిత = భక్తిచేతఁబొడమిన, ఉద్యత్ = లెస్సైన, తాండవంబు = నాట్యమును, ఆడున్ = ఆడును. (అప్రాహ్ణ మనుచోటఁ బ్రాహ్ణ మనఁగా నహస్సులో మూఁడవ భాగ మని అనఁగా పదిగడియల ప్రొద్దెక్కు వఱ కని కొందఱందురు.)

తా. జాతిచేతఁ జండాలుఁడైనను నగ్రవర్ణములవారి శీలమువంటి శీలముగల యామాలదాసరి ప్రతిదినమును దనబరువుల నాచెంత దింపి యెండను, గాలిని, నాఁకలిని గణింపక మధ్యాహ్న మగుదనుక నొడ లంతయుం గగుర్పాటు నొందుచుండఁగా, రాలు గరఁగునట్లు, చండాలవీణను మీటుచు, భక్త్యుద్రేకమున నాస్తోత్రములు పాడి, భక్త్యుద్రేకమునఁ దాండవ మాడును.

తే. అట్లు దడవుగఁ గొల్చి సాష్టాంగ మెఱఁగి
గర్భమంటపిఁ గడిగిన కలఁకజలము

1. ... వ్రేగు లదించి...

లోని తాఁతొట్టి నిండి కాలువగఁ జాఁగి
గుడి వెడలి వచ్చునది శూద్రుఁ డిడఁగఁ గ్రోలి. 8

టీ. అట్లు=ఆప్రకారము, తడవుగన్=చాలసేపు, కొల్చి=సేవచేసి, సాష్టాంగము=కర చరణ వక్షో లలాట భుజములతోఁ గూడునట్లు, ఎఱఁగి=నమస్కరించి, గర్భమంటపిన్=గర్భగృహమును, క...ము-పడిగిన = క్షాళనముఁ జేసిన, కలఁకజలము = కలుషోదకము, లోని=లోపలనున్న, తాఁతొట్టి=తాలితొట్టి, నిండి=పూర్ణమై, కాలువగన్ = కుల్యగాను, చాఁగి=ప్రవహించి, గుడి వెడలివచ్చునది = గుడినుండి వెలికి పారివచ్చుచున్న జలమును, శూద్రుఁడు=నాలవజాతివాఁడు, ఇడఁగన్=ఒసఁగఁగా. గ్రోలి=పానముఁజేసి.

తా. ఇట్లు చాలసేపు సేవించి నమస్కరించి గర్భగృహముఁ గడిగిన సమ్మార్జనోదకము లోపలి తొట్టి వెలువడి బైటికిరాఁగా, దాను పంచమకులీనుఁడు గావున, నాయుదకము నంటక శూద్రుని నొక్కని యాచించి, యతనిచేతఁ దెప్పించుకొని పానముచేసి యని ముందటి కన్వయించును.

ఉ. ఆతఁడు ముఖ్యజాతిఁ గని నంతన పాయుచు నెండ గాలి నెం
తో తడవుం బ్రసాద విని యోగము వార్చి వసించుచుం ద్రివ
ర్ణేతరజాతి మెచ్చి దయ నిడ్డ ప్రసాదము దండెసాఁచి శ్ర
ద్ధాతిశయంబునన్ వినతి నంది భుజించుఁ గొనుం దదంబువున్. 9

టీ. ఆతఁడు=ఆదాసరి, ముఖ్యజాతిన్=శ్రేష్ఠజాతిగలవానిని, (బ్రాహ్మణాదుల ననుట), కనినంతన=చూచినమాత్రనే, పాయుచున్=తొలఁగుచును, ఎండన్=ఆతపమందును, గాలిన్=వాయువునందును, ఎంతో తడవున్=ఎంతోసేపు, (చిరకాల మనుట), ప్రసాద=ప్రసాదముయొక్క, వినియోగము=పంచిపెట్టుటను, వార్చి=నిరీక్షించి, (ఉ. 'ఇంతన నేల యేను భుజగేశ్వరరాకయ వార్చినాఁడ నా, కంతవు నంతకుం గుడువ నాఁకలి నీరులు ద్రావఁ దృష్ణ యొక్కింతయు లే'దనియును; తే. 'అనిన నీరాక వార్చి మహాశతోడ, నున్న విప్రుని కొక్కి నీ వాక్యభంగి' ననియును; 'అనఘ నారాక వార్చి నీవధికనిష్ఠ, నిట్టు లున్కికిఁ గారణం బేమి కొక్కి' యనియును; ఇత్యాది శాంతిపర్వప్రయోగము లుండుట నిచ్చట గొంత యపేక్షార్థక మని చెప్పుదురు.) వసించున్=నివసించును; త్రివర్ణేతరజాతి-త్రివర్ణ=బ్రహ్మ క్షత్రియ వైశ్యులకంటె, ఇతర=అన్యుఁడైన, జాతి=శూద్రజాతి గలవాఁడు, మెచ్చి=హర్షించి, దయన్=తనయందలికృపచేత, ఇడ్డ = ఒసఁగిన, ప్రసాదమున్, దండెసాఁచి=చేతనున్నదండె సాచి, శ్రద్ధాతిశయంబునన్=అత్యాసక్తితోడను. వినతిన్=వినయముతోడను, అంది=అందుకొని, భుజించున్=సాపడును, తదంబువున్=వానిచే నొసఁగఁ బడిన తీర్థమును, కొనున్=గ్రహించును.

తా. అతఁడు గర్వ మించుకేని లేనివాఁడును, బ్రసాదాదులయం దత్యంత శ్రద్ధ గలవాఁడును నగుట విప్రులను గాంచి తొలఁగుచు చాలవఱకు వేచి యే శూద్రుఁడో యొసఁగిన ప్రసాదము భక్తితో భుజించి తీర్థమును గ్రోలును.

వ. ఇట్లు దన [1]దివాకీర్తిజని నగు పరమార్తి నైచ్యంబు సకలజన శోచ్యంబుగా గుడి [2]లాఁపరా తూపరాణి కడ నిలిచి బహిరావరణ నిట్లుండి యొక్కనాఁడు. 10

టీ. ఇట్లు=ఈరీతిగా, త...నిక్-తన=తనయొక్క, దివాకీర్తిజనిక్=నికృష్టమగు పంచమజన్మముచేత, 'చండాలప్లవమాతఙ్గ దివాకీర్తిజనంగమాః' అని యమరము.అ...బు- అగు=కల్గినట్టి, పరమార్తి=అధికమగునార్తినల్లనైన, నైచ్యంబు=నీచభావము, (జాత్యుచిత వినమ్రభావ మనుట), స...గాక్ - సకలజన = ఎల్లవారలకు, శోచ్యంబుగాక్=క్లేశార్హముగాఁగను, (ఇతనిఁ జూచి యందఱు జాలిఁబడి కనికరింతు రనుట), గు... గుడి = కోవెలయొక్క, లాఁపరా=చదరమగుపలకతాలుగల, తూపరాణికడక్ = జల దారిదాపున, నిలిచి=నిలుచుండి, కొలిచి=సేవించి, బహిరావరణ ప్రదక్షిణంబు కావించి= బహిఃప్రాకారమున కావల వలగొని, (తాను బంచముఁ డగుటచేత గుడిలోపలికిఁ జనం డనుట), ప్రాగ్దిక్కుక్=ప్రాగ్దుపోఁగా, ని...కుక్-నిజ=స్వకీయమగు, పక్కణంబునకుక్= పల్లెకు, 'పక్కణశ్శబరాలయః' అని నిఘంటువు. పోవుచుండుక్=చనుచుండును,ఇట్లుండి= ఈరీతి వచ్చుచుం బోవుచుండి, ఒక్కనాఁడు=ఒక్కదివసంబున. లాఁపరా తూపరాణి-- 'సీ. తూపురాణపు టన్ను తూము మొప్పరము జలదారి యనంగను దనరును జల, గీ. నిర్గమము తన్ముఖంబున నీటితోఁడ వచ్చు తృణములఁ జొరసినిపలక పేరు, లాఁపరా యంచు జనులు పల్కఁగను వెలయు.' ఆంధ్రభాషార్ణవము.

క. అద్దమరే యద్దాసరి
యద్దండ బిడాలగాహితాలయకృకవా
కూద్దండరవము విని చను
ప్రొద్దాయె నటంచుఁ బాడఁ బోవుచుఁ ద్రోవన్. 11

టీ. అద్దమరేయి=అర్ధరాత్రమునందు, అద్దాసరి=మాలదాసరి, అద్దండక్=ఆసమీపము మందు, బి...ము-బిడాల=పిల్లిచేతను, 'ఓతు ర్బిడాలో మార్జాలః' అని నిఘంటువు. గాహిత=ప్రవేశింపఁబడిన, ఆలయ=ఇంటియందలి, (కోళ్ళగుడిసె యనుట.) కృకవాకు = కోళ్ళయొక్క, ఉద్దండ=అధికమైన, రవము=రవళిని, విని=ఆకర్ణించి, చనుప్రొద్దు = తాను నిత్యముం బోయెడు సమయము, ఆయె నటంచుక్=అయ్యె ననుకొని, పాడఁబోవుచుక్= గానము సేయ నేఁగుచును, త్రోవక్=మార్గమందు. తరువాతి కన్వయము.

---

1. దివాకీర్తిజనీనంబగు. 2. మోపుల.

తా. అర్ధరాత్రసమయమందుఁ గుక్కుటాలయములోనికిఁ బిల్లి చొఱఁగా వెఱచి కూఁత లిడిన దాను విని వేఁకువ కోడికూఁత లని తలంచి తాను నిత్యముగాఁ బాడ నేఁగెడు సమయ మాయె నని బయలుదేఱి పోవుచు మార్గమందు. ఇది ముందటి కన్వయ మగును.

ఆ. మరులుఁదీఁగెఁ ద్రొక్కి యిరు లన్న నో యని
యొదు తమిస్రఁ గాడుపడి పొలంబు
లెల్లఁ దిరిగి తూర్పు దెల్ల నౌతఱి నొక్క
శూన్యగహనవాటిఁ జొచ్చి చనుచు. 12

టీ. మరులుఁదీఁగెన్ మర్లుమాతంగి తీఁగను (దీనిం ద్రొక్కినవారుదారి తప్పు దురు) మెట్టి = ఆ దాసరి త్రొక్కి, ఇరు లన్నన్ = చీకటు లని పిలువఁ గానే, ఓ యనియొదు = ఓ యని పలికెడునట్టి, (కటికిచీకటి యనుట), తమిస్రన్ = చీకటి రాత్రియందు 'తమిస్రా తామసీరాత్రిః' అని యమరము. కాడుపడి = త్రోవదప్పి (దిగ్భ్రమ చెంది) పొలంబు లెల్లన్ = పొలము లన్నియు, తిరిగి = దిమ్మదిరిగి, తూర్పు = ప్రాగ్దిశ, తెల్లనౌతఱిన్ = తెల్లఁబడుసమయమందు, (ప్రభాతసమయ మనుట), ఒక్కశూన్యగహనవాటిన్ = ఒక్కనిర్మానుష్యపుటడవిప్రదేశమందు, చొచ్చి = ప్రవేశించి, చనుచున్ = పోవుచు.

సీ. ఇడిసిన యిడుపులకయొడలఁ బొత్రె నుత్త
రేను గసింద కోరింద పొదలఁ
గెడసిన [1]గరిసెల క్రింద లాఁగలఁ గ్రుస్సి
యదవ కాఁపురముండు నాఖుతతుల
సగముదుమ్మునఁ బూడి చిగిరింత వామూయఁ
బెరిఁగిన నూతిపాఁతఱ బొఱియలఁ
జీమలు ప్రాలీడ్వఁ జివికిన వెలుఁగుప
ట్టునఁ బండి యెండి క్రుంగిన గునుకులఁ
తే. బెంటదొగ్గళ్ళలోఁ గడుపంటి శ్వశ్రు
చలనములఁ గ్రుక్కు జీర్ణోతువులఁ బొలంబు
దుండిగల మళ్ల యారులఁ [2]దూలి రాదు
చిక్కు నేతాల పాడుపసీమఁ జనుచు. 13

1. గరిసెల క్రింద నాఁకటఁగ్రుస్సి. 2. ధూళిదగద; దూళిరగదు.

టీ. ఇ...లన్-ఇడిసిన=విరిగిన, ఇడుపుల యెడలన్=గోడలయందు పా...లన్-పాటేరు=చిటిరేఁగుచెట్టుయొక్కయు, ఉత్తరేను=అపామార్గములయొక్కయు, కసింద=కాసుమర్దములయొక్కయు, కోరింద=కోరింద చెట్లయొక్కయు, పొదలన్=పొదరులచేత, కె...దన్-కెడసిన=క్రిందికొఱిగినట్టి, కరిసెల క్రిందన్=గాదెబొట్టల క్రిందను, లాఁగలన్=బొక్కలయందు, కృస్సి=కృశించి, అదవకాఁపురముండు = అస్థిరనివాసమున్నట్టి, ఆఖుత తులన్=మూషకములగుంపులచేత, సగము = అర్ధభాగము, దుమ్మునన్ = గాలిదువ్వచేత, పూడి=పూడ్వఁబడి, చిగిరింత=చిగిరింతగడ్డి, వామూయన్=మొగముమూయఁగా, వె... లన్-వెరిఁగిన=విదిగినట్టి, నూతి=చేఁదుడు బావులయొక్కయు, పాఁతర=పాఁతరలయొక్కయు, బొఱియలన్=బొందలచేత, (నూతి పాఁతర గుంటలు సగముపూడి యదిమొదలు గడమచిగిరింత బలసియున్నదనుట), చీమలు=పిపీలికలు, ప్రాలు=బియ్యమును, ఈడ్వన్ = ఆకర్షించుకొని పోఁగా, చి...నన్-చివికిన=జీర్ణమయినట్టి, వెలుగుపట్టునన్=దొడ్డికంపల పట్టున, పండి=(గునుకుధాన్యము) పక్వమై, ఎండి=శుష్కించి, కు్రం...లన్-కు్రంగిన=అడఁగిపోయిన, గునుకులన్=గునుకుఁగసవుచేత, పెంటదొగ్గలిలోన్=పెంటలమీఁది దొగ్గలి చెట్టుయందు, కడుపంటి = కడుపు వెన్నున నంటుకొని, (అశనములేక నకనకలాడు ననుట), శ్మశ్రు=మీసములయొక్క, చలనములన్ = కదలుటలచేత, కు...లన్ - కుక్క = అడఁగియున్న, జీర్ణోతువులన్ = ముసలిపిల్లులచేతను, 'తద్భ్రాదేశ్మశ్రుపుంముఖే, ఓతుర్బిడాలో మార్జాలః' అనియు నిఘంటువు. పొ...లన్-పొలంబు=పొలముయొక్క, దుండిగలు=దుండిగపుఁజెట్లచేతను, మళ్లు=వరిమళ్లయొక్క, ఔరులన్ = ఔరుగసవు గంటలచేతను (కృషిలేకయుండుటచేతఁ బొలములందు దుండిగములును, వరిమళ్లయందు వీరణపుగంటలును మొలిచిన వనుట), తూలి = నేలకు వ్రాలి, రాడుచిక్క = నిట్రాడుమాత్రము మిగులునట్లున్న, ఏతాలన్ = ఏతములచేతను, పాడఱసీమన్=పాటుపడిన ప్రదేశమందు (కూచము మాత్రము గనుపడుచు జలయంత్రములు దుమ్మునఁ బూడిపోయిన పాడుభూమి యనుట), చనుచున్=పోవుచును.

క. అపమార్గత నరుగుచు మా
ర్గపు ధామార్గవపుఁ గంటకంబులఁ గాళ్లన్
విపరీతత నూడ్చుచు నే
రుపున న్బల్గేరు లీడ్చి కిత్రోయుచుఁ జనుచున్. 14

టీ. అపమార్గతన్=తప్పుదారిలో, అరుగుచున్=పోవుచు, మా...లన్-మార్గపు=తానుబోయెడిమార్గమందలి, ధామార్గవపు=ఉత్తరేనిచెట్లసంబంధులగు, 'అపామార్గశ్శిఖరిరీ ధామార్గవమయూరకౌ' యని నిఘంటువు. కంటకంబులన్=ముండ్లను, కాళ్లన్=

కాళ్లనుండి, విపరీతతన్ = ప్రతిలోమముగా, ఊడ్చుచున్ = పోరాల్చుచు, నేరుపునన్ = ఉపాయముచేత, పల్లేరు=పల్లేరుగాయలముండ్లను, ఊడ్చి = ఊడలాగి, త్రోయుచున్, చనుచున్ = పోవుచును.

తా. ఆమాలదాసరి దారితప్పి నడచుచు నుత్తరేణిముండ్లు కాళ్ల కంటుకొనఁగా వానిని బ్రతిలోమముగాఁ దుడిచివైచుచుఁ, బల్లేరుగాయలు గ్రుచ్చుకొనఁగా వానిని మెలఁకువతోఁ దొలఁగించుకొనుచుఁ బోవుచుండెను.

శా. కాంచె న్వైష్ణవుఁ డర్ధయోజన జటాఘాటోత్థశాఖోపశా
ఖాంచర్ఝాటచరన్మరుద్రయ దవీయః ప్రేషితోద్యచ్ఛదో
దంచత్కీటకృత వ్రణచ్ఛలన లిప్యాపాదితా ధ్వన్యని
స్సంచారాత్తమహాఫలోపమఫలస్ఫాయ ద్వటక్ష్మాజమున్. 15

టీ. వైష్ణవుఁడు = ఆభాగవతుఁడు, అర్ధయోజన=రెండుపరుగుల నిడివిగల, జటా= ఊడలయొక్క, ఘాటా=పైభాగపుఁ బ్రక్కలనుండి, ఉత్థ=మొలిచినట్టి, శాఖా=కొమ్మల యొక్కయు, ఉపశాఖా=ప్రక్క కొమ్మలయొక్కయు, అంచత్ =ఒప్పుచున్న, ఝాట= గుంపులయందు, చరత్ =సంచరించుచున్న, మరుత్ =వాయువుయొక్క, రయ=వేగముచేత, దవీయః=దవ్వుగా, ప్రేషిత=చిమ్మఁబడినట్టియు, ఉద్యత్ =ఎగురు చున్నట్టియు ఛద=ఆకుల యందు, ఉదంచత్ =స్ఫుటము లగుచున్న, కీట=పురుగులచేత, కృత=చేయఁబడిన, వ్రణ= బొంద లనియెడు, ఛలన=వ్యాజము గల, లిపి=అక్షరములచేత, ఆపాదిత=సంపాదింపఁబడిన, అధ్వన్య=మార్గస్థులయొక్క, నిస్సంచార=సంచారభావముచేత, ఆత్త=పొందఁబడిన, మహా ఫల-మహత్ =శ్రేష్ఠమైన, ఫల=పుణ్యఫలముతోడ, ఉపమ = సామ్యముగల, ఫల=పండ్ల చేతను,స్ఫాయత్ =వృద్ధిఁబొందుచున్న, వటక్ష్మాజమున్ =మఱ్ఱిచెట్టును, కాంచెన్ =చూచెను.

తా. ఆభాగవతుఁ డామార్గమందు రెండుకోసుల నిడివిగల యూడలు దిగి యూడలయందే యనేక శాఖోపశాఖలు గలిగి యాశాఖలయందలి యాకులమీఁదఁ బురుగులు దొలిచిన బొందలతోఁ గూడ నవి వీడి వాయువశముచేత దూరముగాఁ గొట్టు కొనివచ్చి యెగురుచుండఁగా నావృక్ష, మచ్చట బ్రహ్మరక్ష స్సున్నది, యీ త్రోవను రావల దని, మార్గస్థులకుఁ దెలియుటకు నాయాకు లనెడు జాబులమీఁదఁ బురుగులచేఁ దొలువఁబడిన గీఁత లనియెడు నక్షరములు వ్రాసి పంపుచున్నదో యన్నట్లును, దానివలన మార్గస్థు లా మార్గమున సంచరింపకుండుటంజేసి, మహాపుణ్యఫలముచేఁ గలిగె ననుటకు సమానముగా గొప్పలగు పండ్లచేత నొప్పుచున్న యొక్క పెద్దమఱ్ఱిచెట్టును జూచెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఆ. కాంచి యాతఁ డొక్క కాలి[1]త్రోవయు నంత
గాంచి యందుఁ దెరువుఁ గాంచినదియ
పరమలబ్ధి గాఁగఁ ద్వరితంపుగతి నవ్వ
టావనీజ మంత నంతఁ గదిసి. 16

టీ. కాంచి=అవృక్షమునట్లుచూచి, ఆతఁడు = ఆభక్తుఁడు, అంతన్=అంతట, ఒక్క కాలిత్రోవయున్=ఒక కాలిమార్గమునుగూడ, కాంచి=చూచి, అందున్=ఆ పాడుపడిన సీమయందు, తెరువుఁగాంచినదియ=మార్గము లభించుటయే, పరమలబ్ధిగాఁగన్=పరమలాభముగా, త్వరితంపుగతిన్=శీఘ్రగమనముచేత, అవ్వటావనీజము = ఆ మఱ్ఱిచెట్టును, అంతనంతన్=అంతటంతటను, కదిసి=చేరవచ్చి. తర్వాతిపద్యముతో నన్వయము.

సీ. [2]ఎలనీటి బొండలంబులువోలె మెదడెల్ల
జుట్టి వైచిన డొల్లు పుఱ్ఱెగములు
నెఱచి గీఱిన జీర లేర్పడఁ దుదముట్టఁ
జీఁకిన నులిపచ్చి కీకసములు
దొనదొనమను నీఁగె తుట్టెల రూపేలు
పడకక్రంపలను వ్రేలెడు గరుసులు
ధూళ్ల మక్కెక్కి మంగళ్ల తిప్పలు రేఁగు
వడువున గాలి నాడెడు వెఱకలు
తే. దునిసిన నరాంగకముల బొత్తులను గమిచి
పోక యొండొంటితోఁ [3]బెఱుకపీఁకులాడు
శ్వాపదంబులుఁ, బదహతిఁ బ్రస్సి వలచు
వరుగు దఱచగు ముఱుత్రోవ నరిగి యెదుట. 17

టీ. ఎ...లెన్-ఎలనీటి = లేఁతనీరుగల, బొండలంబులువోలెన్ = టెంకాయబొండ్లములవలెనే, మెదడెల్లన్=మస్తిష్కమంతయు, జుట్టి=పీల్చి, వైచినన్=పరిహరింపఁగా, డొల్లు=దొరలాడుచున్న, పుఱ్ఱెగములున్ = నరకపాలసమూహములును, (ఎళనీరు ద్రావి పాఱవైచిన టెంకాయ బొండ్లములవలెనే తలకాయల మెదడు జుట్టి వేయఁగా నాపుఱ్ఱెలు డొల్లుచున్న వనుట), ఎఱచి గీఱిన జీరలు=మాంసము గీచుకొన్న గీఱలు, ఏర్పడన్=కనుపడునట్లు, తుదముట్టన్=కడవెడలునట్లు, చీకిన=చప్పరించిన, ను...లు-నులిపచ్చి=కొంచెముపచ్చిగల కీకసములు=ఎముకలను ('కీకసం కుల్య మస్థిచ' అని

1. తోఁకయు. 2. ఎడనీటి బొండ్లాలవడువున. (శ.ర. పా.) 3. బోరి పీఁకులాడు.

నిఘంటువు.) దొనదొనమనుఁ=దొనదొన మనసరికొను చప్పుడుగల, ఈఁగెతుట్టెలన్ =మక్షికారాసులచేత, రూపేఱుపడక=రూపము దెలియరాక, క్రంపలను = కంప వెలుగులయందు, వ్రేలెడుఁ=వ్రేలాడుచున్న, గరుసులు = పచ్చిచర్మములును, ధూళ్లన్ =దుమ్ములచేతను, మక్కెక్కి=మక్కుడువారి, మం...లు-ముంగళ్లు = తురకులయొక్క, తిప్పలు=(వెండ్రుకల) పెంటలు, రేఁగువడువునన్ = రేఁగినట్లు, గాలిన్ =వాయువుచేత, ఆ...లు-ఆడెడు చలించుచున్న, వెఱకలు=వెండ్రుకలును, తు...లన్-తునిసిన ఖండింపఁ బడిన, నర=మానవులయొక్క, అంగకములన్ =అవయవములను, పొత్తులను=కూడ, కమిచి=కబళించి, పోక=అవల జరుగక, ఒండొంటితోన్ =పరస్పరమును, పెఱుకీఁకులాడు= వాదులాడుచున్న, శ్వాపదంబులున్ = దుష్టమృగ విశేషంబులును, పదహతిన్ =కాలి తన్నుచేత, వ్రస్సి=వ్రయ్యలై, వ...గు-వలచు=కంపుగొట్టుచున్న, వరుగు=మాంసపు వరుగును, (వరు గనఁగా గృధ్రవిశేషము లనియుఁ జెప్పవచ్చును), తఱచగు=దట్టముగాఁ గలిగిన, ముఱుత్రోవన్ =మాంసములు ముఱిగియున్న దుర్గంధమార్గమున, అరిగి=పోయి ఎదుటన్ =ముందఱ. తరువాతి కన్వయము.

తా. ఆబ్రహ్మరక్షస్సనేకులను బట్టి చంపుచుండుం గాన నాప్రదేశమందు మెదడు జుఱ్ఱిపైచిన కపాలములును, శల్యములు మాంసముతోడ నోటఁగఱచి పండ్లగీఱి తిని పాఱవేసినయవియును, శరీరములు చర్మము లొలిచి కంపలమీఁద వేయఁగా నీఁ గెలు మూఁగి రూపు గానరాకుండునవియును, బహుకాలముగా ననేకులఁ జంపుటచేత వారి తలలవెండ్రుకలు కుప్పలై పడియుండి ధూళిచేతఁ గొంత బ్రుంగుడుపడి గాలిచేత మంగళ్ల పెంటలు రేఁగినట్లు రేఁగుచుండు నవియును, దునిఁగిపోయినమానవావయవముల నవ్వల నివ్వలఁ గబళించి దుష్టమృగములు పీఁకులాడుచుండునవియును, గాళ్లఁదన్ని బ్రద్దలుచేసి యెండవేసిన వరుగులును గలిగి, యిట్టిబీభత్సరసాస్పదంబైన యా ముఱు మార్గమున నతఁ డరుగుచుండెను.

సీ. ముంగాళ్లఁ జాఁగిపై ప్రుచ్చుఁజూపులు వన్వ
 బొమికలెత్తుచుఁ బొఱిపోవు శునులఁ
బలలతోరణములు పట్టి బిట్టెగయ శా
 ఖా[1]ఘూతి నెగయు కంకముల రొదల
నడ్డంబు దిరిగి [2]తలాహతిఁ బడి రొండి
 హాస్తంబు లిడి యంగలార్చుకపుల
డబ్బాటుమై నొక్కె[3]డలు సూపి యవిమాయ
 నడఁగ వేటెడఁ జూపువ్యాపృతులను

1. ఘూతి. 2. కరా. 3. దలఁజూపి.

తే. [1]ఎవ్వఁడో యొక్కఁ డున్న వాఁ డిందు, వాఁడు
నరుఁడు గాఁ, డింధనాదికా హారణమునకు
వేళయును గాదు, పొలగాలి వీచెఁ, దెరువు
నెడ, వనుచు జాలిగొని సంశయించు వేళ. 18

టీ. ముంగాళ్లన్ = ముందటికాళ్ల చేత, చాఁగి = చాఁగిలిపడి, పైన్ =ఉపరిప్రదేశమున, ముచ్చుఁ జూపులు = దొంగచూపులు, పర్వన్ = వ్యాపింపఁగా, బొమికలు = శల్యములను, ఎత్తుచున్ = ఎత్తుకొనుచు, * పా...లన్ - పాఱిపోవు=పరుగులిడుచున్న, శునులన్ =కుక్కలచేతను, పలలతోరణములు = మాంసపుఁదోరెములను, పట్టి=కఱచుకొని, బిట్టు = పెల్లుగా, ఎగయన్ = ఎగసిపోవఁగా, శాఖాధూతిన్ = కొమ్మలు గదలుటచేత, ఎ...లన్ - ఎగయు = పుట్టుచున్న, కంకముల = రాబులుగులయొక్క, 'లోహపృష్ఠస్తు కంకస్స్యాత్' అని నిఘంటువు. రొదలన్ = శబ్దములచేతను, అడ్డంబు దిరిగి= అబ్రహ్మరక్షస్సున కడ్డాలు వచ్చి, తలాహతిన్ = అఱచేతిపెట్టును, పడి = పొంది, (దెబ్బఁ దిని యనుట). రొండిన్ = కటిప్రదేశమందు, హస్తంబులు ఇడి=చేతులిడుకొని, అంగలార్చు=మిడుకుచున్న, కపులన్ =కోఁతులచేతను, దబ్బాటుమైన్ = హఠాత్కారముగా, ఒక్కెడలు చూపి = ఒక్కదిక్కు గానుపించి, అవి=అప్రదేశములు, మాయన్ = టక్కుచేత, అడఁగన్ = కనఁబడకపోఁగా, వెఱెదన్ = మఱియొక్కదిక్కును, చూపు = కనఁబడుచున్న, వ్యాపృతులను = వ్యాపారములచేతను, ఇందున్ = ఈప్రదేశమందు, ఎవ్వఁడో యొక్కఁడున్న వాఁడు, వాఁడు, నరుఁడు గాఁడు = మానవుఁడు గాఁడు, ఇం... కున్ - ఇంధన = శుష్కములు, ఆదిక = మొదలుగాఁగలవన్యవస్తువులయొక్క, ఆహరణమునకున్ = తెచ్చుటకును, వేళయును గాదు=సమయంబును గాదు, పొలగాలి = మాంసపుగాలి, వీచెన్ =విసరెను, తెరువున్ = మార్గంబును, ఎడవు = దవ్వు, అనుచున్ =అని తలఁచుచు, జాలిగొని = వెతఁగూరి, సంశయించు వేళన్ = సందియపడునప్పుడు. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. మృతమర్త్యు రెంటాన నిడ్డఁ జాలక నెత్రు
రంజిల్లు పెనుపొట్ట ముంజివానిఁ

---

1. గని యెవఁడో యొక్కరుం డిందుఁగలఁడు వాఁడు.

* 'పాఱిపోవుశునులన్ =పలాయనమగుచున్న యాఁడుఁగుక్కలను శును లేమి? శుగవిరావా? రావు. వీనికి చోరవయు జిత్తును ఎక్కువ కావున ఇవి ముందువచ్చును. శుని - స్త్రీలింగము; శ్వానము - పుంలింగము' అని, వే. టీ.

ఇదియంతయు ఇకారాంత పుంలింగమైన 'శుని' శబ్దమున్న సంగతి యెఱుఁగమిచేత పెరిఁగినవ్రాత. "శుని. ఇ. పుం. కుక్క" - శ. ర. "శునిః = A dog" - ఆప్టే.

బల్లచీమల వక్ర । భల్లాతకియుంబోలె
నెఱ్ఱ[1]దుప్పటి నొప్పు । కఱ్ఱవాని
వ్యత్యస్త హస్తిమ । స్తాభఁ బాయగు గడ్డ
మును దంష్ట్రికలుఁ బొల్పు । మొగమువానిఁ
గడుదుర్గ్ల నిడుత్రుట్టె । గతిఁ [2]జోఁగలోఁ బాండు
రత మించు కపిలకూ । ర్చంబువాని

తే. నెఱకుఁ దెరువరిఁ గన శాఖ । లెక్క జాఱు
ప్రేవుజంబెంబుఁ గసరి పైఁ । బెట్టువాని
ప్రేలు డగుబొజ్జ గల బూర । గాలివానిఁ
జెంబుతలవాని నవటుకోచంబువాని. 19

టీ. మృతమర్త్యుఁన్ = చచ్చినమానవుని, రెంటానన్ = కౌపీనముగా, ఇడ్డన్ = పెట్టుకొనఁగా, చాలక=పొడవుసాలక, నెత్తురంజిల్లు = రక్తమంటియున్న, పెనుపొట్ట = పెద్దకడుపునందలి, ముంజివానిన్ = కటిసూత్రముగలవానిని, (శవమును గౌపీనముగాఁ బెట్టుకొన్న నది పొడవుసాలక యీడ్చియీడ్చి మొలత్రాటిలో దోఁపుకొనఁగా దాని నెత్తురు పొట్టకంటె ననుట), పల్లచీమలన్ = బాఁపనచీమలచేత, వక్రభల్లాతకియుంబోలెన్=వంకరజీడిచెట్టువలె, ఎఱ్ఱదుప్పటిన్ = రక్తవర్ణముగల దుప్పటిచేతను, ఒ...నిన్ - ఒప్పు = ఒప్పుచున్న, కఱ్ఱవానిన్ = నల్లనిమేనుగలవానిని, వ్య...భన్ వ్యత్యస్త = క్రిందుమీఁదయిన, హస్తి= ఏనుఁగుయొక్క, మస్త = తలయొక్క, అభన్ = రీతివంటి రీతిచేతను, పాయగు = పాయయైన, గడ్డమును, దంష్ట్రికలున్ = కోఱలును, పొల్చు = మెఱయుచున్న, మొగమువానిన్ = ముఖముగలవానిని, (కుంభికుంభస్థలము తలక్రిందుఁ జేసిన నాకుంభస్థలములవలెఁ బాయవడ్డ గడ్డము నాదంతి దంతములవంటి కోఱలును గలిగి యున్న వనుట), క...తిన్ - కడుఁదుర్గ=కఱుఁదురీఁగెలయొక్క, నిడు = నిడుద యైన, త్రుట్టెగతిన్ = పెఱవలె, చోఁగలోన్ =గుంతలో, (చొంగులో ననుట), పాండు రత = తెల్లఁదనము, మిం...నిన్ - మించు = అతిశయించుచున్న, కపిల = కడార వర్ణముగల, కూర్చంబువానిన్ = భ్రూమధ్యదేశముగలవానిని, 'కూర్చమస్త్రీ భ్రువో ర్మధ్యమ్' అని నిఘంటువు. ఎఱకుఁదెరువరిన్ = ఎఱకువాఁ డగుమార్గస్థుని, కనన్ = చూచుటకొఱకు, శాఖలెక్కన్ = కొమ్మలనెక్కఁగా, జాఱు = జాఱిపోవుచున్న, ప్రేవుజంబెంబున్ = ప్రేగులజన్నిదమును, కసరి=గద్దించుకొని, పైఁ బెట్టువానిన్=భుజము మీఁదికి ద్రోచికొనువానిని, ప్రేలుడగు = ప్రేలాడుచున్న, బొజ్జగల = బొఱ్ఱగలిగిన, బూరగాలివానిన్ = ఊఁచకాళ్లవానిని, చెంబుతలవానిన్ = చెంబువలె నున్ననై బట్ట

1. త్రుప్పట; దుప్పుల. 2. జొంగ.

గట్టిన శిరముగలవానిని, అవటుకచంబువానిన్-అవటు = ముచ్చెనగుంటగుండు, 'అవటు ర్ఘాటా కృకాటికా' అని నిఘంటువు. కచంబువానిన్ = జుట్టుగలవానిని, (కర్తృ పద క్రియాపదము లీపద్యమందు లేవు గావునఁ గుళికము. 'క్వచి త్కుళికసంఖ్యా దావత్రసాహిత కృద్భవేత్' అని యథర్వణోక్తి).

తే. కండకన్నులవాని, నాఁ కటను బండ
తిట్ల బేతాళికల సారెఁ దిట్టువాని,
నగగరిమవాని, నన్వర్థ నామునఁ, గుంభ
జాను వనునొక్కద్విజనిశాచరునిఁ గనియె. 20

టీ. కండకన్నులవానిన్ = కండపెరిఁగిన కన్నులు గలవానిని, అఁకటను = అఁకటి చేతను, ('ఔపవిభక్తికనామ్నామత్వం స్యాత్సప్తమీతృతీయార్థే' అను సూత్రము చేత నత్వము.) బండతిట్లన్ = బూతుఁదిట్టులచేత, బేతాళికలన్ = ఆఁడుదయ్యాలను, సారెన్ = పల్మఱును, తిట్టువానిన్ = తిట్టుచుండెడువానిని, నగగరిమవానిన్-నగ = పర్వతము యొక్క, గరిమవానిన్ = గురుత్వమువంటి గురుత్వముగలవానిని, (కొండంతవాఁడనుట), అన్వర్థనామున్ = సార్థకనామధేయముగలవానిని, కుంభజానువు అన్ = కుంభజానువను పేరుగల, (కుంభజాను వనఁ గుండలవంటి మోకాళ్లు గలవాఁ డనుట), ఒక్కన్ = ఒక్కఁడైన, ద్విజనిశాచరునిన్ = బ్రహ్మరాక్షసుని, కనియెన్ = చూచెను.

ఉ. వాఁడును గంటిఁ బోకు మని వ్రాలె మహీరుహపాళి నుగ్గుగా
వీఁడును మున్ను రేవగటి వేళకు మానిసి యోటఁ, బోరిలో
వాఁడిమిఁ గొంతకాల మిల వ్రాలుట, లావరి యోట, నిల్చి యా
వాఁడిశరంబుచే నడువ, వాఁ డది ద్రుంపుడు, వీఁడు నుద్ధతిన్. 21

టీ. వాఁడును=ఆబ్రహ్మరాక్షసుఁడును, కంటిన్=చూచితిని, పోకుము అని=పోవకు మని, మహీరుహపాళి=చెట్లమొత్తము, నుగ్గుగాన్=చూర్ణమగునట్లు, వ్రాలెన్=దుమికెను, వీఁడును = ఈదాసరియును, మున్ను = పూర్వమందు, రేవగటివేళకున్ = రాత్రి యొక్కపగటియొక్కసమయమునకు, మానిసియోటన్ = తగినమనుష్యుఁడోటచేత, పోరి లోన్ = యుద్ధమునందు, వాఁడిమిన్ = పరాక్రమముచేత, కొంతకాలము = కొన్నాళ్లు, ఇలవ్రాలుటన్ = భూమియందుఁ బ్రసిద్ధిపొందినవాఁ డగుటచేతను, లావరి యోటన్=బలముగలవాఁడోటచేతను, నిల్చి = ఎదిరించి, ఆవాఁడిశరంబుచేన్ = మున్ను దాను దెచ్చిన జోడ మ్మఱియెదు బాణముచేత, ('సంస్కృతపదేన పరిమితమాంధ్ర పదం కర్మధారయో భవతి'అను సూత్రముచేత, మఱియు 'నాంధ్రం షడ్వర్ణపర్యంతం సంస్కృతేన సమస్యతే'అను నథర్వణోక్తిచేతను 'వాఁడిమయూఖము ల్గలుగువాఁ డపరాంబుధిఁ

జేర... నేటికి స్రాఁడు కచుండు' అను వాగనుశాసనప్రయోగముచేతను సాధువు) అడువఁ = కొట్టఁగా, వాఁడు = అరక్కసుఁడు, అది = బాణమును, ('ఇతరత్రచ ద్వితీయా తస్యాః ప్రథమాచ జడపదానాంస్యా' త్తనుసూత్రముచేత ద్వితీయకుఁబ్రథమ.) త్రుంపుడుఁ = విఱిచివేయఁగా, వీఁడును = ఈదాసరియును, ఉద్ధతిఁ = గర్వముతో. తరువాతిపద్యముతో నన్వయము.

సీ. తిగిచిన నడుగులు । దెమలక ఱొమ్మప్ప
   ళించి యవ్వలికిఁ[1]గే । డించి దాఁటి
చఱచిన వంచించి । చరమభాగమునకై
   తిరిగి,[2]తత్క్రియ కగు । దృష్టి నిలిపి
పైఁబడఁ జనుమఱ । పట్ల[3]కొడ్డుకయుండు
   పిడికిళ్ల బలిమి లోఁ । బడక నిలిచి
చొరఁజూడఁ గ్రుంగి ము । ష్టులబిగి కోటగాఁ
   జొరవీక తిరిగెడు । చోన తిరిగి

తే. యసుర వధసాధనము రోయు । నపుడు గ్రుద్ది
తాఁచి తిరిగినఁ గృతముష్టి । దండ నిలిచి
[4]యెడకొలఁది వెనుక నడునొయ్య । నడిచి యడిచి
మత్పదస్మృతి యాత్మ నే । మఱక యతఁడు. 22

టీ. తిగిచినఁ = అరాక్షసుఁడుదన్నుఁబడలాగినను, అడుగులుదెమలక = తనయడుగులుగదలక, ఱొమ్ము=వక్షఃస్థలము, అప్పళించి = ఆస్ఫాలించి, అవ్వలికిఁ = ఆవలికి, కేడించి = తొలఁగి, దాఁటి=లంఘించి, చఱచినఁ = అరాక్షసుఁ డఱచేతవ్రేసినను, వంచించి=కికురించి, చరమభాగమునకై=వెనుకదిక్కునకై, తిరిగి=మరలి, తత్క్రియ కగు= మఱలఁజఱచుటకైన, దృష్టి = చూపు, నిలిపి, పైఁబడఁ = ఆయసుర తనపైఁబడిరాఁగా, చనుమఱపట్లకుఁ = ఱొమ్ము మీఁదికి, ఒడ్డుకయుండు = కొనియుండెడు, పిడికిళ్లబలిమిఁ=ముష్టిబలముచేత, లోఁబడక = లోఁకువగాక, నిలిచి, చొరఁజూడఁ = ఆయసురచొచ్చిరాఁబోఁగా, క్రుంగి = తాను వంగి, ముష్టులబిగి = పిడికిళ్లబిగువే, కోటగాఁ=వప్రముగా, చొరవీక = చొరవ యీయక, తిరిగెడుచోన = ఆయసురతిరిగెడుచోటనే, తిరిగి, అసుర = అరక్కసుఁడు, వధసాధనము = తన్నుఁజంపెడునుపాయమును, రోయునపుడు=వెదకునప్పుడు, గ్రుద్ది=పిడికిటఁబొడిచి తాఁచి=తన్ని, తిరిగినఁ = వాఁడు దిరుగఁగానే, కృత=అమర్పఁబడిన, ముష్టి=పిడికిటియొక్క, దండఁ = ప్రాపున,

1. జండించి. 2. తత్క్రియకును. 3. కొడ్డుదునుండు. 4. యక్కొలఁది వెన్కనడ నొయ్యనడిచి యడిచి.

నిలిచి, ఎడకొలఁది = సందుచిక్కినకొలఁదియు, వెనుక = వానివీఁపును, నడుము = మధ్యదేశమును, ఓయ్యన్ = క్రమముగా, అడిచియడిచి = కొట్టికొట్టి, ('వెనుకనడుగొయ్య నడచినడచి' అనిన్నను బాఠమునందు అప్పుడు వెనుకకుఁబోయియనుట) మత్పదస్మృతిఁ= మాపాదానుచింతనమును, అత్మన్ = బుద్ధియందు, ఏమఱక = మఱచిపోక, అతఁడు = ఆదాసరి, (ఇది కర్తృపదము), (అసుర యనుచోట 'స్త్రీత్వ బహుత్వే సురాదే రసమాసే' అను సూత్రముచేత నది సురాదిగణపఠితమైన నేకవచనమందు స్త్రీత్వము. 'కం. చంపునొకో యక్కట కా, రింపం దలఁచునొకొ లఘుచరిత్రంబులకుం, బంపఁ గడంగునొకో శం, కింపం డీక కఱకుటసుర గీడ్పొనరింపన్.' అని నిర్వచనోత్తరరామాయణ ప్రయోగము.)

తే. [1]త్రోచి పోజూడఁ దనరాక్షసీచయంబు
నెల్లఁ జీరిన డిగ్గి వా రేఁగుదేరఁ
బోయె నదె వాఁడు రా రె రా రే యటంచుఁ
బాఱి వారును దానును బట్టికొనుడు. 23

టీ. త్రోచిపోఁజూడన్=ఆదాసరిత్రట్టివైచిపోవ నుద్యోగింపఁగా,తనరాక్షసీచయంబు నెల్లన్ = తనరాక్షసస్త్రీలనందఱను, చీరినన్ = పిలువఁగా, డిగ్గి=చెట్టు దిగి, వారేఁగుదేరన్ = వారు రాఁగా, వాఁడు = ఆమనుష్యుఁడు, పోయెనదె = అదిగోపోయెను, రారె రారేయటంచున్ = రండురండనుచు, ('ఏదోతౌవ్యతిరేకా దపిసంప్రార్థనపరాక్రియాణాంస్త' అనుసూత్రముచేత వ్యతిరేకరూపము: మీఁది యేకారము సంప్రార్థనపరము.) పాఱి=ఉఱికి, వారును=ఆయాఁడు రక్కసులును, తానును = కుంభజానుఁడును, పట్టికొనుడున్=ఆదాసరిని బట్టుకోఁగానే.

క. [2]పెంబోతద్దాసరి య
ప్డు బదపాతులను గపోణిపోటుల నిరుమై
లం బొడుచుచుఁ బెనఁగుచుఁ బో
వం బట్టి వటంబుఁ జేర్చి వాఁ డిట్లనియెన్. 24

టీ. పెంబోతు= పెనుబోతగు, (బలసినవాఁడనుట; బంబోతనికొందఱందురు.) అద్దాసరి=ఆదాసుఁడు, అప్డున్ = అప్పుడును, ('పోశ్చతదాద్యర్థవాచకేషాత' అను సూత్రము చేతఁ బువర్ణోపరివిద్యమానమగు నుత్వమునకు లోపంబును 'తద్దు]తంచ బిందుస్స్యాత్' అని చెప్పఁబడిన సూత్రముచేత ప్రథమాసమశబ్దముమీఁద సముచ్చయార్థక మగు ద్రుతం

1. తాఁచి. 2. బంబోతద్దాసరి.

ఋనకుఁ బూర్ణబిందువును వచ్చినది.) పదహతులను = కాలితన్నులచేతను. కఫోణిపోటులన్ = మోఁచేతి పోటులచేతను, ఇరుమైలన్ = రెండు ప్రక్కలయందును, పొడుచుచున్ = పెనఁగుచు, పోవన్ = పోవఁగా, పట్టి=ఆదాసరిని బట్టుకొని, వటంబుఁ జేర్చి=మఱ్ఱిచెట్టుదాపునఁ జేరిచి, వాఁడు=ఆయసుర, ఇట్లనియెన్.

తా. ఆదాసరి బలవంతుఁడగుటచేత నారక్కసునిఁ దనకాళ్లతోఁ దన్నుచు, మోఁచేతులతో నాతని ప్రక్కలఁ బొడుచుచుఁ బెనఁగులాడుచుఁ బోవుచుండెను. అట్లయ్యు నారక్కసుఁడాతనిఁ బట్టుకొని మఱ్ఱిచెట్టుకడఁ జేర్చి యాతనితో నిట్లు పలికెను.

శా. సారాస్వాదనఁ బ్రాణపంచకము తృష్ణం బాసి సంతర్పణ
న్మూరింబో నసిఁ ద్రుంచి పొంగెడు [1]భవన్ముండాస్రధారోష్మ మిం
పారం గ్రోలి పిశాచి నీదు కఱకుట్లందీ నదస్తాలకాం
తారాంతర్నృకపాలకుండవిగళన్మైరేయముం [2]గ్రోలెదన్. 25

టీ. సారాస్వాదనన్ = నీరక్తరుచివిచూచుటచేత, ప్రాణపంచకము = నాపంచప్రాణములును, తృష్ణన్=దప్పిని, పాసి=విడిచి, సంతర్పణన్=తృప్తిచేత, మూరింబోన్ = సంతోషింపఁగా, (క. 'మదిలోన నన్నుఁ బలుకుచు, బదరీఫలమాత్ర హవ్యభాగము నలునం, దొదవించి తేనియును న, భ్యుదయము సే నొంది మూరిఁ బోవనె చెపుమా.' అనియును; గీ. 'గాడ్పుమురిపెంపు నెందును గ్రగ్గియెల్ల, వారిమనసులు వేడ్కల మూరిఁ బోయె' ననియును, హరివంశమునం దెఱ్ఱాప్రగడగారి ప్రయోగము.) అసిన్ = కత్తిచేత, త్రుంచి=ఖండించి, పొం...ము-పొంగెడు=పొంగుచున్న, భవన్ముండ=నీబోడితలయొక్క, అస్రధారోష్మము=వచ్చనిరక్తధారను, ఇంపారన్ = ఇష్టముదీఱునట్లు, గ్రోలి=పానముఁ జేసి, పిశాచి = కొఱయాఁడుపిశాచము, నీదు = నీసంబంధియగు, కఱకుట్లు = కడ్డితోఁ గుట్టి కాల్చినమాంసఖండములను, అందీన్=అందియియ్యఁగా (క. 'నమ్ముము కైదువ మోఁపగు, జమ్మి వెసం బ్రాఁకి విడిచి చాపము నాకం దిమ్మనుడు సేయునది లే, కమ్ముగ్గుం దమ్మహీజమలసత నెక్కన్.' అని విరాటపర్వమునందును; క. 'ఇతఁడు మదీయ పురోహితుఁ, డితనికిఁ దగనెల్ల పనులు నెఱిఁగించి చిపుడే, ధృతరాష్ట్రుకడకుఁ బనుపుఁడు, చతురవచనరచనఁగఱపి సంప్రీతి మెయిన్? అని యుద్యోగపర్వమందును; సోమయాజిగారును ప్రయోగించినారుగాన నీక్త్వార్థకయిత్వసంధి సాధువు.) అ...మున్-అదః=ఈ, తాలకాంతార = త్రాటితోపుయొక్క, అంతః = లోపలనున్న, నృ=నరులయొక్క, కపాల=పుఱియ లనియెడు, కుండ = కుండలనుండి, విగళత్ = జాఱుచున్న, మైరేయమున్ = మద్యమును, గ్రోలెదన్=త్రాఁగెదను.

1. భవన్ముండంబు ధారోష్మ 2. ద్రాగెదన్.

క. నన్నిం తలయించినఖలు
నిన్నుఁ ఋజువిధి వధింతునే యని యార్పుల్
మి న్నందఁగ బుస కొట్టుచు
నన్నీచుఁడు వాగరు వెడలు నవ్యక్తోక్తిన్. 26

టీ. నన్నున్ = నన్ను, ఇం తలయించిన = ఇంతకష్టపెట్టిన, ఖలున్ = దుష్టుఁడైన, నిన్నున్ = నిను, ఋజువిధిన్ = మృదువైనరీతిచేత, వధింతునే = చంపుదునా, (చంప ననుట), అని = అనుచు, ఆర్పుల్ = బొబ్బరింతలు, మిన్నందఁగన్ = ఆకసమంటఁగా, బుస కొట్టుచున్ = నిట్టూర్పు విడుచుచు, అన్నీచుఁడు = ఆరాక్షసుఁడు, వా... క్తిన్ - వాగరు వెడలు = మదము బయల్పడునట్టి, అవ్యక్తోక్తిన్ = ఉన్మత్తభాషణముచేతను.

తే. అసియుఁ బాత్రయుఁ దేఁ బంచి యాంత్రవల్లిఁ
గోలగగ్గర ద్రోయ నక్కుజముతోడ
నొరగి రక్కసుతో దైన్యవిరహితముగ
ధర్మ మెఱిఁగించుసూక్తి నాతండు వలికె. 27

టీ. అసియున్ = ఖడ్గమును, పాత్రియున్ = రక్తముఁబట్టుటకుఁబాత్రమును, తేన్ = తెచ్చుటకై, పంచి = ఆజ్ఞాపించి, అంత్రవల్లిన్ = తీఁగెవంటిప్రేఁగుచేత, కోలగగ్గర కాళ్లకుఁద్రాడుతగిలించి యెద్దను మూటకట్టుగాగట్టి పడవేయునట్లుగా పడవేసి గీ. ఎద్దులను గాళ్లగట్టి క్రిందేయుటొప్పఁ గోలగగ్గర యనఁగ...' ఆంధ్రభాషార్ణవము. అక్కుజముతోడన్ = అమఱ్ఱిచెట్టుతో, ఒరగి, రక్కసుతోన్ = రాక్షసునితో, దైన్యవిరహితముగన్ = విన్నఁబాటులేనివిధమున, ధ... క్తిన్ - ధర్మ మెఱిఁగించు = ధర్మపద్ధతిని దెలిపెడు, సూక్తిన్ = మంచిమాటచేత, ఆతండు = ఆహరిదాసుఁడు, పలికెన్ = వచించెను.

తా. ఆసురియాలుని బ్రహ్మరాక్షసుఁడుకట్టి, మఱ్ఱిచెట్టున కావింపఁగా, నతండు ధైర్యముతో నారాక్షసునిం జూచి యిట్లనియెను.

చ. విను మొకమాట రాత్రిచర! వేగిర మేటికి నిన్ జయింతురే
యనిమిషులైన! భాజనగతాన్నమ నే నిఁక నెందుఁ బోయెదన్
బెనఁగక ప్రాణరక్షణ ముపేక్ష యొనర్చుట పాప మిందుకై
నవలకు నాకు మేనియెడఁ గాంక్షయు లే దిది వొప్పుటే యురున్.

టీ. రాత్రిచర = ఓరక్కసుఁడా, ఒకమాట వినుము, వేగిర మేటికిన్ = వేగమేల, అనిమిషులైనన్ = దేవతలేని, నిన్ జయింతురే = నిన్ను జయింపఁగలరా, (గెల్వలే రనుట) నేన్ = నేను, భా...ము - భాజనగత = కంచములోనికివచ్చిన, అన్నము = అశనమునే, నేన

ఇఁకన్ = ఇఁకమీఁద, ఎందుఁబోయెదన్ = ఎచ్చటికిఁ బోఁగలను (భావిక్రియ) పెనఁగక, ప్రాణరక్షణము = స్వజీవసంరక్షణము, ఉపేక్షయొనర్చుట = ఒప్పుకొనుట, పాపము, ('హంతు మభ్యాగతం శత్రుం యశ్శక్త్యా న నివారయేత్, స ఆత్మఘ్ను ఇతి ఖ్యాతో రౌరవంనరకం ప్రజేత్' అనియున్నది.) ఇందుకై = ఈపనికై, (ఇందనునది యేత దర్థకమగు దేశ్యపదము గావున దీనిమీఁదఁ జతుర్థీవిభక్త్యర్థకమగు కైవర్ణమువచ్చెను, కావుననే యిందుమీఁద నిందుచేత మొదలగునవి గలుగును.) కనలకు = అలుగకు, నాకు, మేనియెడన్ = శరీరముపట్ల, కాంక్షయున్ = అపేక్షయు, లేదు, ఇది = ఈమేను, పోవుటేఁ నశించుటే, ఉరున్ = మేలగును.

ఆ. హీనజన్మ మఱుట * యెవ్వఁడే నొకప్రాణి
సంతసిలుట ముక్తి * పొంత గనుట
మేలెకాదె శిబియ * మేల్బంతిగాఁడె న
శ్వరపుదేహ మమ్మి * పరము గొనుట. 29

టీ. హీనజన్మము = చండాలజన్మము, అఱుట = పోవుటయును, ఎవ్వఁడేని = ఎవ్వఁడైనను, ఒకప్రాణి = ఒకపురుషుఁడు, (ఏనిశబ్దమున కికారలోపము), సంతసిలుట = సంతోషించుటయు, ముక్తిపొంత = మోక్షసమీపమును, కనుట = పొందుటయు, మేలెగాదె = మంచిదేకదా, న...ము-నశ్వరపు = శాశ్వతముగాని, దేహము = తన శరీరమును, అమ్మి = వెలపుచ్చి, పరముగొనుట = మోక్షము గ్రహించుటయందు, శిబియ = శిబిచక్రవర్తియే, మేల్బంతిగాఁడె = మార్గప్రదర్శకుఁడుగాఁడా, (అగు ననుట).

చ. తెవు లయినం, గ్రహం బయినఁ, * దే లయినం, గర మైన, నాత్మ పెం
దెవు లయిన, న్జలం బయినఁ, * దెక్కలిరైన, మృగాఘ్ను లైన, మే
ల్తవు లయిన, న్వ్రణం బయినఁ * ద్రాఁ చయిన, న్పిడుఁ గైనఁ, దీర్చువే
లవ తను వూర కే చెడ కిల న్గ్రశు నొక్కనిఁ బ్రోచు టొప్పదే.

టీ. తెవులయినన్ = వ్యాధియేనియు, గ్రహంబయినన్ = పిశాచ మేనియు, తేలయినన్ = వృశ్చిక మేనియు, అరమయినన్ = విష మేనియు, ఆత్మ పెందెవులయినన్ = పెద్దమనోవ్యాధియేనియు, జలంబయినన్ = ఉదక మేనియు, తెక్కలిరైనన్ = చోరుఁడేనియు, మృగాఘ్నులైనన్ = మృగము లేనియు నగ్నియేనియు మేల్తవులయినన్ = స్త్రీధనవ్యాసంగ మైనను, వ్రణంబయినన్ = పుండేనియు, (రణంబు = యుద్ధము) త్రాఁచయినన్ = సర్ప మేనియు, పిడుఁగైనన్ = అశనియేనియు, ఊరకే = వ్యర్థముగానే, చెడక = చెడిపోక,

* దీర్చుబేలవు తనువూరకే-పాఠాంతరము.

ఇలన్ = భూమియందు, కృశున్ =ఆఁకలిచే కృశించిన, ఒక్కనిన్ = ఒక పురుషుని, ప్రోచుట = పోషించుట, ఒప్పదే = తగదా, (ఒప్పు ననుట.)

తా. రోగాదులచేత నీ తనువు నశింపకుండ నాఁకలిగొన్న యొక్కనికిఁ దృప్తిగా నిచ్చుట మంచిదికదా యని యాతఁ డనెను.

వ. అది యట్లుండె నింకొక్క హితంబు సెప్పెద, ననియును బ్రాణ భయంబున నాడు కార్యవశంపు మాటగాఁ దెలియక మాధ్యస్థంబ కాఁ దెలిసి వినుము. వినకున్న భూతహితంబుఁ గోరి యుచ్చరించు మాట కీశ్వరుండైన మెచ్చుఁగదా ? వ్యాఘ్ర సింహ వరాహ వృక జంబుకాది శరారువులయం దొక్క తిర్యక్కువు గావు; దేవయోనివి, నీకును మాకుంబలెఁ గర చరణ ముఖాపఘనంబులు గలవు; మాట లను మాయట్ల అకర్తవ్యకర్తవ్యతావిచారంబులు సమానంబ, వా మఱచి యంటి; స్థావరంబులకంటెఁ గీటాదులకు, వానికంటె మఱి మృగాదులకు, వానికంటె మఱి పశు పతంగాదులకు, వానికంటె ను మాకును, మాకంటెను మీకును, గరచరణ కళేబరాది పాటవం బెక్కుడు, విజ్ఞానంబును ఘనం, బిట్టి నీ కేకాంత కుత్సావహంబగు బీభత్స *పథ్యాపథ్య భక్ష్యాభక్ష్య పేయాపేయవివేకంబులు లేకు నికి యుక్తమే, రుచిగాదు శుచిగా దీదురాహారం బిదియు సకల దురితావతంస యగు హింస నొనసాడునది, హింస పరలోకంబునం గదా బాధకంబు, పరలోకంబు ప్రాణాంతంబునంగదా చిరస్థిరప్రాణుల మగు మా కేల హింసాభయం బన వలదు; ప్రాణభయంబు మను ష్యుల మగుమాకు నేఁడైన, మీకు మఱునాఁడైన నవలి నాఁడైనఁ దుద యుగాంతంబునందైన నిడుపు గుఱుచల నెప్పుడుఁదప్పదు. అంత వర్త్యంబునకుఁ దారతమ్యం బేమి? మున్నీటనైనను మునుంగుట సరి యగుటఁ బర్వతంబునకుం బరమాణువునకు నేమి యంతరంబు మీఁదు విచారింప వలవదే, తపోలబ్ధవరాదులం బూర్వంబునఁ గీర్వాణుల గర్వం బడంచి హెచ్చిన హిరణ్యకశిపు దశముఖాద లు శతసహస్ర సంఖ్యాక సంవత్సరంబులు జీవించిరయుం బంచత్వ బుఁ బొంది తారు మున్ను జయించిన జముచేతనే చిక్కరే ? యిక్క

* వధ్యావధ్య.

డికి మీరు ప్రబలులరైన నక్కడికి వాఁడు ప్రబలుండు, సకలభూత
తారతమ్యంబును నిజ నిజస్థానవిశేషంబునన వచ్చు, నచ్చందాంశు
సుతుని వీట మేర దప్పిన మాకుం దప్పనియట్ల బాధ మీకుం దప్పదు,
మీరు నాపౌరిముఖబర్హిర్ముఖులు జాతిం దలపోయ భ్రాతలట్లయ్యుం
బరంబున మీరు వారు బాధ్యబాధకతల నొందు చున్నారీతైజసం
బగు తారతమ్యంబునకుం దమస్సత్త్వంబులు హేతువులు, వాని
కాహృతులు హేతువులు వ్యాహృతులం గ్రతువుల చరుపురో
డాశాహుతులభుక్తులం బవిత్రులై యమర్త్యతమీకంటె నతిదీర్ఘ
కాలంబు వారు జీవించెద రప్పావనతం జూచికదా సదా చతుర్ముఖాం
శజుం డగుసుధాంశుండు గరంగి సకలరసముల కవధి యగు సుధా
రసంబున నాప్యాయనం బొనరించుచున్నవాఁ డేతదర్థంబు మా
కుచ్చరింపరాదుగాని [1]వేదంబు ప్రథమకళ యనలుండు త్రావు నని
చెప్పు, మఱియు నాయాకళ లాయావేల్పులకుం గ్రమంబునం
జెప్పు, నింత విచారించి రుచించినట్ల నడువు మనినఁ గహకహ నవ్వి
యద్ద్రోహారికి సురద్రోహి యిటనియె. 31

టీ. అదియట్లుండెన్ = అనీతియారీతినుండెను, ఇంకొక్కహితంబుసెప్పెదన్ = మఱియొకహితము వచించెదను, అదియును = ఆమాటయును, ప్రాణభయంబునన్ = ప్రాణభీతిచేత, ఆ...గాన్-ఆడు = వచించెదు, కార్యవశంపు = పనిగడపుకొనుటకైన, మాట కాన్ = పలుకుగా, తెలియక = తలంచక, మాధ్యస్థంబ కాఁ దెలిసి = మధ్యస్థపు మాటగానె తెలిసి, వినుము = ఆలకింపుము, వినకున్నన్ = నీవువినకుండినను, భూత హితంబుఁగోరి = లోకోపకార మపేక్షించి, ఉచ్చరించు మాటను = వచించెడు పలుకునకు, ఈశ్వరుండైనన్ = పరమాత్ముఁడైనను, మెచ్చున్ కదా = హర్షించునుగదా, వ్యాఘ్రసింహవరాహవృకజంబుకాది=పులి సింగము పంది తోఁడేలు నక్కమొదలగు, శరారువులయందున్ = ఘాతుకజంతువులయందు, ఒక్కతిర్యక్కవుకావు=ఒకతిర్యగ్జంతువవుగావు, దేవయోనివి = దేవతలలో నొక భేదమైనవాఁడవు, 'విద్యాధరోఽప్సరో యక్ష రక్షోగంధర్వకిన్నరాః, పిశాచో గుహ్యకస్సిద్ధో భూతోఽమీ దేవయోనయః' అని యమరము. అనఁగా, రక్షఃపిశాచములును దేవయోనులే యనుట. నీకును మాకుంబలెన్ = నీకును మావలెనే క...లు-కరచరణముఖ = కాలుసేతులు మొదలగు, అపఘనంబులు = అవయవములు 'అంగం ప్రతీకోఽవయవోఽపఘనోఽథ కళేబరే' అని యమరము.

* వేదంబు ప్రథమకళ యనల మని చెప్పు.

కలవు=ఉన్నవి, మాటలునుమాయట్ల = సంభాషణములునుమావలెనే, అ...లు-అకర్తవ్య కర్తవ్యతా=చేయరాని చేయవచ్చిన పనులగుటయొక్క, విచారంబులు=ఆలోచనములు, సమానంబ=సమమే, హా = అహాహా, మఱచియంటి = మఱచిపోయి యిట్లు పలికితిని, స్థావరంబులకంటెఁ = వృక్షాదిస్థావరంబులకంటెను, కీటాదులకుఁ = పురుగులు మొదలగువానికిని, వానికంటెఁ = ఆకీటకాదులకంటె, మఱి = అధికముగా, మృగాదులకుఁ = మృగములు మొదలగువానికిని, వానికంటెఁ = ఆమృగాదులకంటె, మఱి, పశుపతంగాదులకుఁ=పశుపక్ష్యాదులకును, వానికంటెను = ఆపశ్వాదులకంటెను; మాకును, మాకంటె మీకును, కరచరణకళేబరాదిపాటవంబు=ఇంద్రియశరీరాది పటుత్వము, ఎక్కుడు = అధికము, విజ్ఞానంబును = విన్నాణంబును, ఘనంబు=అధికము, ఇట్టి నీకు, ఏ...బు-ఏకాంతః ముఖ్యముగ, కుత్సా=నిందకు, ఆవహంబగు=సంపాదకమైన, 'కుత్సా నిందా చ గర్హణే' అని యమరము. బీ...లు-బీభత్స=రోఁతయైన, పథ్యాపథ్య=హితాహితములయొక్కయు, (వధ్యావధ్య యనుపాఠమునఁ జంపఁదగిన చంపఁదగని యని యర్థము), భక్ష్యాభక్ష్య=తినఁదగినవియు, తినరానివియును అయినట్టివానియొక్కయు, పేయాపేయ = త్రాఁగఁదగిన త్రాఁగరానివానియొక్కయు, వివేకంబులు = జ్ఞానములు, లేకునికి=లేకుండుట, యుక్తమే=తగునా, (తగ దనుట) ఈదురాహారంబు = ఈదుర్భోజనము, రుచిగాదు=చవిగాదు, శుచిగాదు=పవిత్రముగాదు, ఇదియు = ఈదురాహారమును, సకలదురితావతంసయగు=సమస్తపాపశేఖరమైన, హింసఁ = హింసించుటచేత, ఒనగూడునది=సంభవించునట్టిది, హింస=అట్టుహింసించుట, పరలోకంబునఁగదా=లోకాంతరంబునంగదా, బాధకంబు = బాధకము, పరలోకము = అట్టి లోకాంతరము, ప్రాణాంతంబునంగదా, = ప్రాణావసానమైనప్పుడుగదా, చిర = బహుకాలము, స్థిర=తిరముగానుండునట్టి, ప్రాణులమగు = ప్రాణములుగలమాకు, ఏలహింసాభయంబవలదు =హింసలవలనవచ్చెడువెఱపేలయనఁగూడదు, ప్రాణభయంబు=ప్రాణభీతి, మనుష్యులమగు మాకు, నేఁడైనఁ = నేఁడుగలిగిన, మీకు, మఱునాఁడైనఁ, అవలినాఁడైనఁ = ఆమఱునాఁడైనను, తుదఁ = చివరను, యుగాంతంబునందైనఁ = యుగప్రళయమప్పుడేనియును, నిడుపుగుఱుచలఁ = దీర్ఘహ్రస్వకాలముగా, ఎప్పుడుఁదప్పదు, అంతవత్త్వంబునకుఁ = చావుగలుగుటకు, తారతమ్యంబేమి=కాలముయొక్క హెచ్చుతగ్గులేమి, మున్నీటనైనఁ = సముద్రమందైనను, ('మువ్వన్నె ముప్ప్రొద్దు మున్నీరు ముక్కాఁక ముచ్చిచ్చనఁగఁ గబ్బములను మఱియు, నిరువంక యిరుదెస యిరుగెడ యిరువాఁగు ద్విగువేకవచనాంత మగుచుఁ దనరు.' అనుటచే నేకవచనాంత ద్విగసమాసము.) మునుంగుటసరియగుటఁ=మునిఁగిపోవుట సమానముగావున, పర్వతంబననుఁ = కొండయును, పరమాణువునకుఁ = దృగ్గోచరముకాని నలుసునకు, ఏమియంతరంబు=ఏమిభేదము, ('కో మజ్జతోరణుకులాచలయోర్విశేషః' అన్నట్లు సముద్ర

మందుఁ బర్వతమేనియుఁ బరమాణుమేనియుం ముముఁగునట) మీఁదు = ముందఱికలుగు నది, విచారింపవలవదే = ఆలోచింపవలదా, తపః=తపముల చేత, లబ్ధ=పొందఁబడిన, వరాదులన్ =వరములు మొదలగువాని చేత, పూర్వంబునన్ =తొల్లిటికాలమందు, గీ... బు-గీర్వాణుల=దేవతలయొక్క, గర్వంబు=పొగరు, అడఁచి, హెచ్చిన=అతిశయించిన, కా...లు-కార్తవీర్యార్జునాదులు, దశముఖ=రావణాసురుఁడు, ఆదులు = మొదలగువారు, శ... లు-శతసహస్రసంఖ్యాక=నూఱువేలు లెక్కగల, వత్సరంబులు=ఏండ్లు, జీవించియున్ = బ్రదికియుండియును, పంచత్వంబుఁబొంది = మృతినొంది, తారు మున్ను జయించిన= తాము పూర్వముజయించినట్టి, జముచేతనే చిక్కరే=యమునిచేతనే పట్టుపడరా, ('ఈజ ముఁ డనునది సంస్కృతభవ ప్రాకృత తత్సమము. 'జడామోముఖసమాదయాః ప్రా కృత తత్సమా' యనియును; సీ. 'జడయును జముఁడను శబ్దము సంస్కృత ప్రాకృత సమమై ప్రశస్తిఁగాంచు'నన్నట్లనుట.) ఇక్కడకున్ = ఈలోకమునకు, మీరు, ప్రబలుల రైనన్ =బలవంతులరైనను, అక్కడికిన్ =ఆలోకమునకు, వాఁడు=ఆయముఁడు, ప్రబ లుఁడు=బలవంతుఁడు, స...లను-సకలభూత=సమస్తభూతములయొక్క, తారతమ్యంబును =ఎక్కువతక్కువలను, ని...న-నిజనిజ = తమతమ, స్థానవిశేషంబునన = స్థానబలము చేతనే, వచ్చున్ = వచ్చును, అ...టన్-అచ్చండాంశుసుతుని=ఆయుష్కరుని కుమారుఁ డగు యమునియొక్క, వీటన్ =పట్టణమందు, మేర దప్పినన్ = దురాచారముఁజేసిన, మాకుం దప్పనియట్ల = మనుష్యులమగుమాకును దప్పనట్లుగానే, బాధ=నరకయాతన, మీ కున్ తప్పదు = మీకునుదప్పదు, (పాపఫల మందఱకు నొక్కటే యనుట), మీరున్ = రాక్షసులైనమీరును, ఆసోరిముఖబర్హిర్ముఖులు = ఆయముఁడు మొదలగు దేవతలు, జాతిఁదలపోయన్ =జాతిని విచారింపఁగా, భ్రాతలు=అన్నదమ్ములు, అట్లయ్యున్, పరం బునన్ =పరలోకమునందు, మీరువారును, బాధ్యబాధకతలన్ = బాధ్యబాధకభావము లను, ఒందుచున్నారు, (మీరు బాధింపఁబడువారును వారు బాధించెడువారు ననుట), తైజసంబగు=తేజస్సంబంధియగు, తారతమ్యంబునకున్ = హెచ్చుతగ్గులకు, తమ స్సత్త్వంబులు=తమ స్సత్త్వగుణములు, హేతువులు=వరుసగాఁ గారణములు, వానికిన్ = అట్టి తమస్సత్త్వగుణంబులకు, ఆహృతులు=ఆహారములు, హేతువులు = కారణములు, వ్యాహృతులన్ = భూర్భువరాదిమంత్రములచేత, క్రతుపృతిన్ = యజ్ఞములయందు, చ...లన్ - చరు = అన్నముయొక్క, పురోడాశ = హవిస్సుయొక్క, ఆహుతు ల=హవనములయొక్క, భుక్తులన్ =భుజించుటచేత, పవిత్రులై = పావనులై, అమ ర్త్యతన్ =చావులేకుండుటచేత, మీకంటెన్, అతిదీర్ఘకాలంబు = మిక్కిలి నిడుపైన కాలము, వారు=ఆదేవతలు, జీవించెదరు=బ్రదికెదరు, అపావనత = అపవిత్రత్వ

మును, చూచితదా=కటాక్షించినేకదా, సదా=నిరంతరమును, చతుర్ముఖాంశజుండగు =బ్రహ్మాంశసంభూతుఁడైన, సుధాంశుఁడు = అమృతకిరణుండగు చంద్రుఁడు, కరఁగి = తాను గరఁగి, సకలరసములకున్ = సకల మాధుర్యములకు, అవధియగు = పరమావధి యగు, సుధారసంబునన్ = తన యమృతరసముచేత, ఆప్యాయనంబు = తృప్తిని, ఒన రించుచున్నవాఁడు = చేయుచున్నవాఁడు, ఏతదర్థంబు=ఈయర్థము, మాకుచెప్పఁగాపరాదు గాని=మాకుఁ జెప్పఁగూడదుగాని, వేదంబు = శ్రుతి, ప్రథమకళ = చంద్రుని ప్రథమ కళను, అనలుండును = అగ్ని, త్రావునని = పానము సేయునని, చెప్పన్ = ప్రతిపాదిం చును, మఱియున్ = ఇంకను, ఆయాకళలు, ఆయావేల్పులకున్ = ఆయాదేవతలకు, క్రమంబునన్=వరుసగా, చెప్పన్, ఇంత=నేఁజెప్పిన యీమావదర్థము, విచారించి= ఆలోచించి, రుచించినట్లు=నీకింపగునట్లె, నుడువు మనినన్=వర్తిల్లు మనఁగా, కహ కహ, (ఇదియనుకరణశబ్దము) నవ్వి=హాసించి, అద్దాసరికిన్=ఆ మాలదాసరికి, సురద్రోహి= బ్రహ్మరాక్షసుఁడు, ఇట్లనియె.

క. చంపకు చదువుల మేము ప
ఠింపని శాస్త్రములె? మాపఠింపని శ్రుతులే?
యింప వవి నమ్మవేఁ 'బ్రథ
మాం పిబతే వహ్ని' యనెడు మాటవుఁ గాదే. 32

టీ. చదువులన్=చదువులచేత, చంపకుము=బాధింపకుము, మేము, పఠింపని= చదువని, ('భవతి క్రియాపదానాం త్రివిధానామించుగాగమ' అను సూత్రముచేతఁ బఠిం చుచు నని రాఁగా, 'వ్యతిరేకాదౌ భావినిచాత్స్యాత్' అను సూత్రముచేత నా చువర్ణక మునకత్వమువచ్చియా చవర్ణమునకు 'వ్యతిరేకాదికేచచోఽపస్స్యాత్' అను సూత్రముచేతఁ బత్వముమ దానిపైఁ 'బ్రతిషేధవాచినాం ని' యను సూత్రముచేత నివర్ణకమునువచ్చెను.) శాస్త్రములె = చదువులా, (అన్నియు మేము చదివితి మనుట) మా...లే-మా = మా యొక్క, పఠింపని శ్రుతులే = చదువని వేదములా (ప్రథమార్థమందు షష్ఠి. 'సీ. తెల్లంబు గాఁగ మీకెల్ల సుయోధను చేసినకుటిల విచేష్టితములు', అని యుద్యోగపర్వము.) అవి=ఆవేదశాస్త్రములు, ఇంపవు=మాకు రుచింపవు, (ఇంచు అనుటకు మధుర మగు అని యర్థము. దీనికి ఆ. 'జిహ్వా మరలఁ బడఁగ జిలుకల కన్నిళ, పించె సురలు చెవుల కించుకట్టి, పలుకు వాని కొసఁగిరి' అని యనుశాసనికపర్వప్రయోగము. కావుననే. యించువిల్కాఁడని తియ్యవిల్తునకుఁ జెప్పుదురు; దీనికి వ్యతిరేకార్థమందు నా పత్వము వచ్చెను.) నమ్మవేన్ = నమ్మవేని, ప్రథమాంపిబతేవహ్నిః - ప్రథమాం పిబ తేవహ్ని ద్వితీయాం. పిబతే రవి రిత్యాదివచనము. ('లోపో నమ అదికే విసర్గస్య'

అనుసూత్రముచేత విసర్గలోపము.) అనెను=అనునట్టి, (ఇది 'అనుకృతేఽస్తివాక్యాంతు' అను సూత్రానుసరణముగా ననుకరణము.) మాటవున్, కాదె=అటుగాదా.

మ. నిలు వోహో మము వారి భ్రాంత లనుచున్ నీవంటివా రల్సుధా
శులపూతాశులు గారటంటి ప్రతిపత్సోమాంశము న్గ్రోలు మున్
జ్వలనుం డంటిక నొండు నిన్నడిగెదన్ సర్వాశిగాఁడా? యతం
డిలఁ దన్యాయము చాలు మాకు నఘ మే? వృద్ధానుచారంబిఁకన్.

టీ. నిలుము=నిలువుము, ('కం. నిలువుము పిలువుము కొలువుము, గెలువుము విడువు మనఁగాఁ దగినబహుశబ్దం, బులనుం దృతీయ వర్ణము, దొలఁగిన దోషం బులేదు తుహినాంశుధరా.' అని యడిదము సూరయ కవిసంశయవిచ్ఛేదంబునం జెప్పి వీనికి నుదాహరణంబులఁ జెప్పినాఁడు.) ఓహో = పరిహాసార్థకము, మమున్ = మమ్మును, వారిభ్రాంత లనుచున్=ఆదేవతల తోఁబుట్టువు లనుచును, నీవంటి = నీవుచెప్పితివి, వారల్=ఆదేవతలు, సుధాశులు = అమృతాశనులు, అపూతాశులుగారు=అపవిత్రాహారులుగారు, అటంటి = అటంటివి, ప్ర...మున్ - ప్రతిపత్=పాడ్యమి నాఁటి, సోమాంశమున్ = చంద్రకళను, జ్వలనుండు = అగ్ని, మున్ = మున్నుగాను, గ్రోలు నంటి=పానముఁ జేయునంటివి, ఇఁకన్=ఇంకను, (నిత్యమను క్తమపురుష క్రియాస్వితి' యనుసూత్రముచేత నిత్యసంధి,) ఒండు=ఒకసంగతి, నిన్నడిగెదన్, అతండు ఆ యగ్ని హోత్రుఁడు, సర్వాశిగాఁడా = అన్నిటితిండికాఁడుగాఁడా, ఇలన్ = భూమియందు, తన్యాయమే = అన్యాయమే, మాకున్, చాలు=ఆచారము (పర్యాప్త మనియును జెప్పవచ్చును) ఇఁకన్=ఇంకను, వృద్ధానుచారంబు=పెద్దలవలె యహులదూలఁగ నడుచుట, అఘమే=పాపమా, (కాదనుట).

తే. హరికి సఖుఁడును రథమును నగు గరుడుఁడు
దొరకినమృతంబు సురలకు మరల నిచ్చి
యహులు గూడుగ వరమున నడిగి కొనఁడె?
యమృత మైనను జవుల జాత్యన్న సమమె? 34

టీ. హరికిన్ = విష్ణునకు, సఖుఁడును=చెలికాఁడును రథమును = వాహనమును, 'నాగాంతకో విష్ణురథః' అని యమరము. అగు = అయినట్టి, గరుడుఁడు = గరుత్మానుఁడు, దొ...బు-దొరకిన = తనకులబ్ధమైన, అమృతంబు = సుధను, సురలకున్ = దేవతలకు, మరలనిచ్చి=క్రమ్మఱనొసంగి, అహులు=సర్పములు, కూడుగన్=తనకాహారముగా, వరమునన్ = వరముచేత, అడిగి = యాచించి, కొనఁడె = గ్రహింపఁడా, అమృతమైనను = సుధ యేనియు, చవులన్=రుచులచేత, జా...మె=జాత్యన్న=దమ తమ జాత్యుచితాహారమునకు, సమమె=సరియగునా. (కాదనుట.)

చ. నిదురయుఁ గూడుఁ బోఁ జదివి నే నిటఁ గన్నదియేమి యెవ్వఁ డీ
చదువుల యర్థవాదపుమృషల్ విని బేల్పడు నీవు మాయెడం
జదువుల మాటలాడి కనఁజాల వొకానొక మెచ్చు నొక్కఁ డీ
చదివినకూర వింతచవి ౘాలఁగఁ దెమ్మను మెచ్చు దక్కఁగన్. 35

టీ. నిదురయున్=నిద్రయును, కూడున్ = అన్నమును, పోన్ = పోవునట్లు, చదివి=పఠించి, నేను, ఇటన్=ఇచ్చటను, కన్నది = పొందినది, ఏమి = ఏమి గలదు ? ఎవ్వఁడు=ఏపురుషుఁడు, ఈ...ల్ - ఈచదువుల = ఈశాస్త్రములయొక్క, అర్థవాదపు=అర్థవాదసంబంధులగు, మృషల్ = కల్లమాటలు, విని=ఆకర్ణించి, బేల్పడున్ = బేలుపోవును, (ఎవ్వఁడును బేలుపోఁ డనుట), నీవు = నీవు, మాయెడన్ = మాపట్లను, చదువులమాటలాడి = శాస్త్రార్థప్రసంగము చేసి, ఒక్కఁడు = ఒక్కటి, ఈ...ర - ఈ చదివిన = పఠించిన, (చదివినయన్న పాఠమున నెనిపిన యనియర్థము) కూర=శాకము, వింతచవి = క్రొత్తరుచిగలది, చాలఁగఁదెమ్ము = చాలునంత తే, అను = ఇట్లనియెడు, మెచ్చు=శ్లాఘ, దక్కఁగన్=వినా, ఒకానొకమెచ్చున్ = ఒకానొకఁడైనశ్లాఘను, కనఁజాలవు = పొందఁజాలవు.

తా. ఈశాస్త్రప్రసంగముల వలన నేమి ప్రయోజనము లేదు. దీనికి బేలు పోవువాఁ డెవ్వఁడును లేఁడు. ఈ చదివినకూర క్రొత్త రుచి గలది; యా కూరనే మఱియు నింత పెట్టుమందురు. నీకీ చదువులచేత నావలన నంతకంటె నే మేలును గలుగదు. నీ వెన్ని చదివినను నిన్ను బధింపక విడువను-

వ. అని గీష్పతి మతం బవలంబించి నిజాలాపహేళనపరుండైన రక్కసు కుతర్కోక్తులకుం గృష్ణస్మరణంబు సేసి, యిందులఁబొందుపడు ప్రత్యుత్తరంబుల వీనిఁ గెలఁకిన బుద్ధిక్షోభంబుగా నింతకంటె నేమి యబద్ధంబులు వినంబడునో, మీఁదఁ గార్యంబు గల మాకు దీనిఁ గాదనం బని లే దని యందంబుఁ గూడుకొని ఛందోనువర్తనపరుండై నీచసంస్మృతికి రోసి, తన్ముఖోల్లాసంబునకు శబ్దచ్ఛలంబున నంతర్గతంబున సుగతు నిదుకొని నీవు సర్వజ్ఞుండ వేను నరుఁడ, హీనకులుండ, నసభ్యస్తశాస్త్రుండ. నీకుత్తరంబీ శక్తుండనే, మద్వచనస్ఖాలిత్యంబులు సహించి దయచేసి నమ్మి మత్ప్రార్థనంబు గావింపుము.

టీ. అని ఇట్లని, గీ...బు-గీష్పతి=బృహస్పతియొక్క, మతంబు = మతమును అవలంబించి, ని...డు - నిజ=స్వకీయములగు, ఆలాప = పల్కులయొక్క, హేళన = పరిహాసించుటయందు, పరుండు ఐన = ఆసక్తుఁడైన, ర...సున్ - రక్కసు = రాక్షసుని

యొక్క, కుతర్క = కుశంకలయొక్క, ఉక్తులకున్ = మాటలకు, కృష్ణస్మరణంబు సేసి కృష్ణకృష్ణ యనుకొని, ఇవములకున్ = ఈ నీతర్కములకు, పొం...న్ - పొందుపడు = సమాధానకరములగు, ప్రత్యుత్తరంబులన్ = బదులుమాటలచేత, వీనిఁ గెలిచినన్ = వీనిఁ గెలిచినను, బుద్ధిక్షోభంబు గాన్ = మనఃక్లేశమగునట్లు, ఇంతకంటెన్ = చిన్న దానికంటెను ఏమియబద్ధంబులు = ఏమివినరానివి, వినఁబడునో, మీఁదన్ = తరువాతను, కార్యంబుగలమాటన్ = భగవత్సేవయనుపనిగలిగినమాట, దీనిన్ = వీఁడు సెప్పిన యీమాటను, కాదనఁ బనిలేదని = కాదనుట కక్కఱ లేదని, అందంబుఁగూడుకొని = ఉల్లాసముఁ దెచ్చుకొని, ఛందోవర్తనపరుండై - ఛందః = వానియిష్టముయొక్క, అనువర్తన=అనుసరించివర్తించుటయందు, పరుండై=ఆసక్తుఁడై, నీచసంస్మృతికిన్=హీనస్మరణమునకు, రోసి=ఏవగించి, తన్ముఖోల్లాసంబునన్ = వానిముఖప్రీతికొఱకు, శబ్దచ్ఛలంబునన్=శబ్దవ్యాజముచేత, అంతర్గతంబునన్ = మనస్సునందు, సుగతునిదలఁచుకొని = బుద్ధదేవునిదలఁచుకొని, నీవు సర్వజ్ఞుండవు = నీవన్నియు నెఱిఁగినవాఁడవు' 'సర్వజ్ఞశబ్దమున కర్థాంతరము బుద్ధుఁ డనుట. ఏను = నేను, నరుండ = మనుష్యుఁడను, హీనకులుండన్ = నీచజాతివాఁడను, అ...డన్ -అనభ్యస్త=అభ్యసింపఁబడని, శాస్త్రుండన్ =శాస్త్రములు గల వాఁడను నీ కుత్తరంబి శక్తుండనే=నీకుఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చుటకు సమర్థుఁడనా? (కానుట). మత్ =నాయొక్క, వచః = పలుకులయందలి, స్ఖాలిత్యంబులు = తప్పులను, సహించి = సైరించి, దయచేసి=కృపచూపించి, నమ్మి=విశ్వసించి, మత్ప్రార్థనంబు = నా వేఁడుకోలును, కావింపుము. చేయుము.

శా. ప్రఖ్యాతుండవు దైత్యులందు మునుపాపై నొక్క నీకా యశో
భిఖ్యన్నేనును జేర్తు మేయొసఁగఁ దప్పింపన్ వ్రతం బొక్కఁడే
ముఖ్యంబై యొనరింను దాని సఫలం జేయఁగా లేవుగా
'సఖ్యం సాప్తపదీన'మన్న మిథస్సాజత్య మూహించుచున్. 37

టీ. మునుపు = మొదలనే, దైత్యులందున్ = రక్కసులయందు, ప్రఖ్యాతుండవు=ప్రసిద్ధుఁడవు, ఆపైన్ =అందుమీఁద, ఒక్కఁడవైన, యశోభిఖ్యన్ = కీర్తికాంతిని, 'అభిఖ్యానామశోభయోః' అని యమరము. నేను, చేర్తున్ = సంపాదింతును, మేయొసఁగన్ =నాశరీరము నీ కిచ్చుటను, తప్పింపన్ = తప్పింపఁజేయును, వ్రతంబొక్కడే=ఒక్కవ్రతమే, ముఖ్యమై = ముఖ్యముగాఁగలిగి, ('అప్సరోనికురుంబమాటలు పాటలు, నై వినోదింపంగ నమరగణము' అనియును; 'ద్వాదశదినము లాతఁడు గారవింపంగ వర్తించి పండ్రెండువత్సరముల, ప్రాయమై రాజ్యసంప్రాప్తికి నేతెంచి యక్కాని యుదయంబు నస్తమయము, నగుచోట్ల పొలిమేర లైన' అను నీ మొదలగు కాంతి

సర్వప్రయోగములును ; కం. 'కాచికొని వచ్చి తగవా, నేచిన యట్లచట నచట నిలిపిన మునినా, థా చేటును భంగంబును, నై చిత్రము శోకమునకు నగ్గం బయ్యెన్.' అని మానలపర్వప్రయోగంబును గలిమిం జేసి అసుధాతువునకు కలిమి అర్థముగా జెప్ప వలయును.) ఒనరింతుర్ = చేయుదును, దానిన్ =ఆవ్రతమును, సఖ్యంసాప్తపదీనమను= సఖ్యంసాప్తపదీనంస్యాత్తనువాక్యప్రకారముగ, (ఏడడుగులుతోడ నడిచిన స్నేహము గలుగు ననుట) మ...ము-మన = మనయొక్క, మిత్రసాంగత్యము=ఒండొరులచెలిమిని, ఊహించుచున్ = తలంచుచును, సఫలంబున్ = ఫలముతోఁగూడినదానిఁగా, చేయఁ గాలేవుగా=చేయలేవా. అనిప్రార్థన.

తా. మన మిరువురము చెలికాండ్ర మగుటవలన నావ్రతమును సఫలము చేయుమని వాని గోరుకొనెను.

వ. అని యొద్దియుం టేని. 38

క. ఈకుఱంగటి యీకురుగుడి
వైకుంఠునిఁ బాడి వత్తు వ్రతముగఁ దత్సే
వాకృతి కడపట నశనము
నీ కౌదుఁ ముఖ్య మిదియ నేఁ డగుతుదకున్. 39

టీ. ఈ...నిన్ - ఈ కుఱంగటి = ఈసమీపమందలి, ఈకురుగుడి = ఈతిరుక్కు రుంగుడియొక్క, వైకుంఠునిన్ = విష్ణువుని, వ్రతముగన్=నియమముగా, పాడివత్తున్= గానముచేసివచ్చుచుందును, త...తిన్ - తత్సేవా = ఆకొలువనియెడు, కృతి=కార్యము యొక్క, కడపటన్ = అంతమునందు, అశనము నీ కౌదున్ = నీ కాహారమగుదును, నేఁడగుతుదన్ = నేఁటితుదను, ఇదియ = ఇట్లగుటయే, ముఖ్యము=శ్రేష్ఠము, వ్రతముగ కడపటనగునశనము, నీకౌదునని పాఠాంతరముగల దట్లేని, తత్సేప = ఆభగవంతునికొలువే, కడపటన్ =అంత్యమందు, అగున్ =అగును.

ఉ. అంచు నతండు వల్కఁ దరహాసతఁ జెక్కిలి గొట్టి లెస్స పం
డించితి వోయి దాసరిఁ వనిం దెరువాటులు గొట్టికొట్ట మే
న్పెంచి విరక్తి దాసరివి నిన్నఁగదా యయినాఁడ వీమమున్
గొంచెముఁ జేసి త్రాడ్గోటికిఁగోఁ దల పోసెదు మెచ్చితి న్నినున్.

టీ. అంచున్=ఇట్లనుచు, అతండు = ఆదాసుఁడు, పల్కన్=చెప్పఁగా, దరహాస తన్ =చిఱునగవుగలుగుటచేతను, చెక్కిలిగొట్టి = చెంపఁగొట్టి (చిఱునగవునఁ జెంపమీఁద మెల్లనఁగొట్టె ననుట) ఓయిదాసరి, లెస్సపండించితివి=చక్కఁగాఁబొంకముఁజేసితివి, వనిన్ = అడవియందు, తెరువాటులుగొట్టికొట్టి = ద్రోవదొంగతనములు చేసి చేసి, మేన్పెంచిఁ

శరీరముఁ బెంచుకొని, విరక్తిన్ = వైరాగ్యముచేత, సన్నఁగదా = నిన్నటిదినమున నేకదా, గాసరిపడియున్నాఁడవు, ఈమమున్ = ఇట్టి మమ్మును, కొంచెముఁ జేసి = తగ్గువఱచి, త్రాడ్గొఱికి పోన్ = ఉచ్చుగొఱుకుకొనుటకు, (తప్పించుకొనిపోవుటకనుట, త్రాడనుపదంబున దువర్ణమ్ము మీఁది యుత్వమునకు లోపము వచ్చినది) తలపోసెదు = ఆలోచించెదవు, నినున్ = నిన్ను, మెచ్చితిన్ = మెచ్చుకొంటిని, (ఇట్లు పరిహసించె ననుట).

శా. ఏ రాజ్యంబు నరుండు నోరి కడివో ♦ నీబోధ మాలించు నిం
కే రాజ్యంబు నరుండు బాసకయి మే ♦ నీఁ దాన యేతెంచుఁ దీ
పార న్నేఁ జననీమియు న్మగిడి నీ ♦ వా రామియుం దెల్ల మే
లా రంతు ల్పలుపల్కు లంత్యకుల! యేలా చింత లేలా వగల్. 41

టీ. ఏ...డు-ఏరాజ్యంబు = ఏదేశమందలి, నరుండు = ప్రాణి, నోరికడివోన్ = నోటికందిన కబళముపోవునట్లు, ఈబోధము = ఈయుపదేశమును, ఆలించున్ = వినును. (ఎవ్వఁడు వినఁ డనుట) ఇంకన్ = మఱియును, ఏరాజ్యంబునరుండు = ఏసీమపురుషుఁడు, బాసకయి = ప్రయాణమునకై, మేను = శరీరమును, ఈన్ = ఇచ్చుటకు, తాన = తనకుఁ గానే, ఏతెంచున్ = వచ్చును, (ప్రమాణముఁ జేసితినే యని యెవ్వఁడును రాఁ డనుట) తీపారన్ = రుచిపిరాఁగా, (ప్రీతిగ ననుట) నేన్ = నేను, చననీమియున్ = పోనియ్యకుండుటయును, మగిడి = తిరిగి, నీవు, ఆ రామియున్ = ఆరానుండుటయును తెల్లము = స్పష్టము, అంత్యకుల = చండాలుఁడా, ఏలారంతుల్ = రచ్చలేమిటికి, పలుపల్కులు = పెక్కుమాటలు, ఏలాచింతలు = విచారములేల, ఏలావగల్ = దుఃఖములేల.

తా. ఏదేశమందైనను దన నోటి కందిన యాహారమును విడిచెడువాఁడును లేఁడు, బాసయిచ్చి వచ్చితి నని తనశరీర మొక్కని కాహారముగా నొసఁగినవాఁడును లేఁడు, కావున నిన్ను విడుచుటయు లేదు, నీవు మరల వచ్చుటయును లేదు. చండాలుఁడా! నీ మాట నమ్ముదునా, యింక నీ యఱపులతోడను విచారములతోడ నధిక ప్రసంగములతోడను దక్కులతోడను బ్రయోజనము లేదుసుమా!

తే. అనినఁ జెవి మూసి నారాయణా యటంచు
నతఁడు నను నమ్మవే పిశితాశి యొక్క
శపథమున నమ్ము మని వాఁడు ♦ నమ్మతింప
వేనవే ల్సత్యములు వల్కి ♦ వినకయున్న. 42

టీ. అనినన్ = ఇట్లనఁగా, చెవిన్ = కర్ణమును, మూసి = ఆచ్ఛాదించుకొని, నారాయణాయటంచున్, అతఁడు = ఆదాసుఁడు, పిశితాశి = ఓరాక్షసుఁడా, నను నమ్మవే = నన్ను నమ్ముమా, ఒక్కశపథమునన్ = ఒకప్రమాణముచేత, నమ్ము మని = విశ్వ

సింపుచుని, వాఁడు, సమ్మతింపన్ = ఒప్పికొనునట్లు, వేనవేల్ సత్యములు = వేవేలుసత్యములు, పల్కి = వచించి, వినకయున్నన్ = వాఁ డంగీకరింపకుండఁగా.

ఉ. ఎవ్వనిచూడ్కిఁ జేసి జనియించు వసించు నిజ్జగం
బెవ్వనియందు డిందు మఱి యెవ్వనియం దిది యట్టి విష్ణుతో
నివ్వల నొక్కవేల్పు గణియించిన పాతకి నౌదు నేఁడ నే
నెవ్విధినైన నిన్గదియనేని యనన్విని బంధ మూడ్చినన్. 43

టీ. ఎవ్వనిచూడ్కిఁ జేసి = ఏపురుషుని వీక్షణముచేత, జగంబు = జగత్తు (అంత్యహల్లోపమై జగం బని యయ్యె), జనియించున్ = కల్గునో, ఎవ్వనియందున్ = ఏపురుషుని యందు, ఇజ్జగంబు = ఈజగము, వసించున్ = నిలుచునో, ఇది = ఈజగము, మఱి = పిమ్మటను, ఎవ్వనియందున్ = ఏపురుషునియందు, డిందున్ = లీనమగునో, అ... తోన్ - అట్టి = తాదృశుఁడైన, విష్ణుతోన్ = వాసుదేవునితో, ఇవ్వలన్ = ఈవలను, ఒక్కవేల్పున్ = మఱియొకదేవతను, గణియించిన = సరిగా లెక్కఁబెట్టిన, పాతకి గాదున్ = పాపముగలవాఁడ నౌదును, (విష్ణునితో మఱియొక దైవము సమాన మని చెప్పుట కంటె నధిక మగు పాపము లే దనుట) నేఁడ = నేఁటిదినమే, నేన్ = నేను, ఎవ్విధినైనన్ = ఏచొప్పుననేనియును, నిన్ కదియనేని = నిన్నుఁ జేర రాకపోతినా, (ఇది పూర్వముతో నన్వయము) అనన్ = ఇట్లనఁగా, విని = ఆలకించి, బంధమూడ్చినన్ = కట్టు విప్పఁగా నే,

తా. నేఁటిదినమే నిన్ను నే నేప్రకారముగా నైనఁ జేర రాకపోతి నేని విష్ణుని తోడ సరియగు నొక దేవుఁడున్నాఁ డని చెప్పెడు వాని పాపమునఁ బోఁగలవాఁడ నని యాదాసుఁడు ప్రమాణముఁ జేయఁగా నా రక్కసుఁడు మాఱు పల్కక కట్టు విడిచెను. ఈపద్యముతో నీపద్యమును పోల్చి చూడుఁడు: "ఎవ్వనిచే జనించు జగమెవ్వనిలోపల నుండు లీనమై, యెవ్వనియందు డిందుఁ బరమేశ్వరుఁ డెవ్వఁడు మూలకారణం, బెవ్వఁ డనాదిమధ్యలయుఁ డెవ్వఁడు సర్వముఁ దానయైనవాఁ, డెవ్వఁడు వాని నాత్మభవు నీశ్వరు నే శరణంబు వేఁడెదన్." భాగ. ౮ ఆ. ౭౩.

చ. అతఁడు తదల్పపాపఫలమందుట సుంకము దీఱి పోయి త
చ్ఛతదళపత్త్రనేత్రునకుఁ జాఁగిలి మ్రొక్కి రణద్విపంచియై
స్తుతికలితప్రబంధములఁ జొక్కఁగఁ బాడి యసత్యభీభర
ద్రుతగతి వచ్చి రాత్రిచరుతో వ్రతపూర్తి గతార్తి నిట్లనున్. 44

టీ. అతఁడు = ఆదాసుఁడు, త...ము-తదల్ప = అకొంచెమైన, పాప = పాపము యొక్క, ఫలముఅందుట = ఫలమును బొందుటయనెడు, సుంకము = అభ్యంతరము, (బంధింపఁబడినఫల మనుట) తీర్చి = చెల్లించుకొని పోయి, తచ్ఛతదళపత్త్రనేత్రునకున్ =

ఆకమలదళనయనుఁడగు తిరుక్కురుంగుడిస్వామికి, చాఁగిలిమ్రొక్కి = దండప్రణామముఁ జేసి, రణద్విపంచికయై - రణత్ = మ్రోయుచున్న, విపంచికయై = వీణగలవాఁడై, స్తు... లన్-స్తుతి = నుతులతోడను, కలిత = కూడుకొన్న, ప్రబాధములన్ = గ్రంథములచే, చొక్కఁగన్ = స్వామిసంతోషించునట్లు, పరవశ మొందునట్లు, పాడి = గానముఁ జేసి, అ..తిన్ - అసత్యభీభర = అప్రమాణ భయాతిశయముచేత, ద్రుత = వేగముగల, 'లఘుక్షిప్రమరం ద్రుతమ్' అని యమరము. గతిన్ = గమనముచేత, వచ్చి, రాత్రిచరుతోన్ = అరక్కసునితో, వ్రతపూర్తి = వ్రతపూరణముచేత, గత = పోయిన, ఆర్తిన్ = పీడచేత, ఇట్లనున్ = ఈ ప్రకారమనును.

ఉ. నీ చెలిఁ బాసి పోయి రజనీచర చక్రి భజింప ముక్తి పొం
దే చెర యే చెలిం దవుల నే నిఁక నుండఁగఁ జూడు పంచుచో
నే చరణంబు లే యుదర మే యుర మేశిర మే కరంబు లీ
వా చరణంబు లా యుదర మా యుర మా శిర మా కరంబులున్. 45

టీ. రజనీచర = ఓయిరేత్రిమ్మరి, నిచెలిన్ = నీనిర్బంధమును, పాసి = విడిచి, పోయి = చని, చక్రిన్ = స్వామిని, భజింపన్ = సేవింపఁగా, ముక్తి = మోక్షము యొక్క, పొందు = స్నేహము, ఏచెర = హెచ్చునురా, నేన్ = నేను, ఇఁకన్ = ఇఁక మీఁద, ఏచెలిన్ = ఏనిర్బంధమందును, తవులన్ = చిక్కుపడను, పంచుచోన్ = పన్నుఁ బనుపునప్పుడు, ఏచరణంబులు = ఏపాదములో, ఏయుదరము = ఏకడుపో, ఏయురము = ఏవక్షస్స్థలమో, ఏశిరము = ఏశిరస్సో, ఏకరంబులు = ఏహస్తములో, ఆచరణంబులు, ఆయుదరము, ఆయురము, ఆశిరము, ఆకరంబులున్, ఈవు = నీవు, ఉండఁగఁజూడు = ఉండఁజూచికొనుము.

తా. నీ చెలి వదలి పోయి స్వామి సేవ జేసి గొల్ల బాధములు వదలి వచ్చినాఁడను, నీవు నన్నుఁ బంపు నప్పుడే కాళ్లేకడుపు నేవక్ష మేశిర మేహస్తములు గలిగియుంటినో యాకాళ్లు మొదలగునవి యిప్పుడుండఁ జూచికొమ్మని చెప్పెను.

తే. అనినఁ దత్సత్యమునకు నేత్రాంబు లురలఁ
బ్రమద పులకితగాత్రుఁడై పాఱు టసుర
యినుని మధ్యందినపుటెండ తనదు పెద్ద
బట్టతల మించఁ బ్లవు జేరఁ బాఱుతెంచి. 46

టీ. అనినన్ = ఇట్లనఁగా, తత్సత్యమునకున్ - తత్ = ఆదాసరియొక్క, సత్యమునకున్ = నిక్కువమునకు, నేత్రాంబులు = ఆనందబాష్పములు, ఉరలన్ = స్రవింపఁగా, ప్ర...డు-ప్రమద = సంతోషముచేత, పులకిత = గగురుపొడిచిన, గాత్రుఁడై =

శరీరముగలవాఁడై, పాఱుటసుర = బ్రహ్మరాక్షసుఁడు, (తే. 'పాఱుఁడల్లుఁడుదమ్ముఁడ న్నదమ్ములోలి, దగు సమాసములైన దుత్త్వములు వాయు, నల్లువాం డ్రనఁ బాఱు వాం డ్రనఁగఁ దమ్ముఁ, గుఱ్ఱ లనఁ గెన్నుపదములు గొన్ని యిట్లు' అని యడిదము సూరయగారు కవిసంశయవిచ్ఛేదంబునఁ జెప్పిరి గావున నిది సంగతమయ్యె) ఇ...డ- ఇనుని = సూర్యునియొక్క, మధ్యందినపుటెండ = మధ్యాహ్న సంబంధియైనయెండ, త...లన్-తనదు = తనసంబంధియగు, పెద్దబట్టతలన్ = బట్టతలయందు, మించన్ = తళ తళమెఱయుచుండఁగా, ప్లవున్ = ఆసురియాఖ్యుని, 'చండాలప్లవమాతంగ దివాకీర్తిజనంగమాః' అని యమరము. చేరన్ = సమీపించునట్లు, పాఱుతెంచి = పఱువెత్తి.

ఉ. కొండయుఁబోలె భక్తి వలఁ గొంచునె వాఁడు నిజద్రుమభ్రమీ
హిండన వ్రాలుపాకలపు టేనుఁగుబోలె నొసల్ దదంఘ్రులం
దుండ రొద న్మహాగిరులు హోరన బ్రస్తుతి వ్రాలి దంష్ట్రికా
దండము లెత్తి పట్టిన పదం బొకఁ డొక్కఁడ నెత్తిఁ జేర్చున్. 47

టీ. కొండయుఁబోలెన్ = పర్వతమువలె, భక్తిన్ = భక్తిచేత, వలఁగొంచునె = ప్రదక్షిణముసేయుచునె, వాఁడు = ఆరాక్షసుఁడు, ని...నన్ - నిజ = తన్నుఁగట్టిన, ద్రుమ = వృక్షముయొక్క, భ్రమీ = చుట్టు తిరుగుటయొక్క, హిండనన్ = ఆవృత్తిచేత, వ్రా...లెన్-వ్రాలు = పడునట్టి, పాకలపు = పాకల యనురోగముగల, (ఆరోగమువచ్చి నప్పుడుమదముచేత శిరస్సుపగులు నందురు. 'గజరోగస్తు పాకల' యని నిఘంటువు) ఏనుఁగుంబోలె = గజమువలెనే, నొసల్ = ఆరాక్షసునిలలాటము, తదంఘ్రులందున్ = ఆదాసుని పాదములయందు, ఉండన్ = తగిలియుండునట్లు, రొదన్ = తనకంఠధ్వనిచేత, మహాగిరులు = పెద్దకొండలు, హోరనన్ = ప్రతిధ్వనియియ్యఁగా, ప్రస్తుతి = స్తోత్రము చేతను, వ్రాలి = ప్రణామముచేసి, దంష్ట్రికాదండము = దండములవంటి నిడుకోఱలు, ఎత్తి = మీఁదికెత్తి, పట్టిన = తానుబట్టుకొన్న, పదంబు = ఆదాసరిపాదమును, ఒకఁడొక్కఁడ = ఏకైకముగా, నెత్తిన్ = తనశిరమునందు, చేర్చున్ = ఉంచుకొనుచు.

తా. కొండవంటి శరీరముగల యారక్కసుండు హరిదాసునకుఁ బ్రదక్షిణము సేయుచుఁ దనస్తోత్రచేత నద్రులు మాఱుమ్రోయఁగా బ్రస్తుతిసేయుచు నా దాసుని పాదముల వ్రాలఁగా నేనుఁగు దనకట్టు కంబముచుట్టు తిరిగి బృంహితధ్వనితో నేల వ్రాలినట్లుండెను, మఱియు నా బ్రహ్మరాక్షసుఁ డాసురియాఖ్యవైష్ణవుని పాదమొక్కఁ డొక్కఁడె మెల్లన నెత్తి భక్తిచేత నెత్తిమీఁదఁ బెట్టుకొనెను.

శా. ఈసర్వంసహ దేవదానవమహీభృన్మౌనివాచాటప
క్ష్మీసర్వస్వము నేతదన్యకృతులం జెప్పంబడు న్ఘోర మా

నీసత్యం బురరీకృతాంత మిల నెం ౯ తే వృద్ధనై మంటినే
నాసత్యం బికఁ నిన్నుఁబోలెఁ గృతసం ౯ ధా ధూర్వహుల్లేమికిన్. 48

టీ. ఈసర్వంసహన్ = ఈభూమియందు, దే...మున్ -దేవ= వేల్పులయొక్కయు, దానవ = రక్కసుల యొక్కయు, మహీభృత్ = పుడమిఱేండ్రయొక్కయు, మౌని = జడదారులయొక్కయు, వాచాతపః = వచనరూప తపస్సులయొక్కయు, శ్రీ = సంపదలయొక్క, సర్వస్వమున్ = అంతయును, వి...లన్ - విత్తత్ = ఈశరీరదానవాఞ్ఛయముకంటె, అన్య = ఇతరములైన, కృతులన్ = కార్యములయందు, చెప్పంబడున్ = వచింపఁబడును, (దేవాదులంద ఱితరవిషయములయందు సత్యములు చెల్లించుకొని రేకాక యిట్లు మేనువిడుచుటకై సిద్ధపడ్సలేరని యనుట) ఘా రమా = భయంకరమైన, 'ఘోరంభీమంభయానక' మ్మని యమరము. నీసత్యము = నీబుత్తము, ఉరరీకృతాంతము - ఉరరీకృత = అంగీకృతమగు, అంతము = అవధిగలది, (రాద్ధాంత మనుట) ఇలన్ = భూమియందు, నేను, ఎంతేన్ = మిక్కిలియు, వృద్ధనై = పెద్దవాఁడనై, (తే. 'ఉత్తమజ్ఞానవృద్ధినా నుండనేర్చి, బాలుఁడయ్యును బ్రాహ్మణుండు' అనిసభాపర్వంబునను; ఆ. 'దుష్టబుద్ధి నీవు దుర్యోధనుండు నీ, మాటవినెడు దురభిమానఘనుఁ'డని యుద్యోగపర్వంబునను; చ. 'అవినయబుద్ధి వై హరికి నర్ఘ్య మనర్ఘ్యము యాంటిసీవు మూ, ర్ఖవు శిశుపాల యింక బాలక వ్వలనె నృభీలాడెదని సభాపర్వంబునను; ఉ. 'అరిఁగొండొక మూఁడుకృతు లాంధ్రకవిత్వ విశారదుండు వి, ద్యాదయాంబుం డానర్చ మహితాత్ముఁడు నన్నయభట్టు దక్షతన్,' అని విరాటపర్వంబునను ప్రయోగంబులుండుటం జేసి వృద్ధసాక్షివయ్యె.) మంటిని = బ్రతికితిని, ఇఁకన్ = ఇంతటినుండి, నిన్నుఁబోలెన్ = నీవలెను, కృ...కిన్ - కృత = చేయఁబడిన, సంధా = ప్రమాణముయొక్క, ధూర్వహుల్ = భారముల్ వహించుకొనువారు, లేమికిన్ = లేకుండుటను, నాసత్యంబు = నాప్రమాణము, (నేను ప్రమాణముఁ జేసెద ననుట).

తా. దేవతలయందును, రాక్షసులయందును, మునులు రాజులు మొదలగువారియందును, నీసత్యము లేదు; నీసత్యమె సిద్ధాంతము. దీనికి నేను పెద్దవాఁడను గావున నీతో సమానులగు సత్యవంతులు లే రని ప్రమాణముఁ జేసెదను.

చ. ఇతరులు నీకు నీడె మతి ౯ యీధృతి నీస్మృతి నీబుతేరిత
స్థితిగతి నీమురారిపద ౯ సేవన *జీవనవస్తతిన్ సమా
దృత కలగాన †సింధు లహ ౯ రీ ప్లవన ప్లవభావ భా గురు
శ్రుతి తతబద్ధతుంబికిఁ గు ౯ రుంగుడినంబికృపావలంబికిన్. 49

* జీవన. † విహరత్.

టీ. సమాదృత=ఆదరింపఁబడిన, కల = అవ్యక్తమధురమగు, గాన = పాటయనెడు, సింధు = నదియొక్క, 'సింధుర్నా సరితి స్త్రియామ్' అనియమరము, లహరీ = ప్రవాహమునందు, ప్లవన = తేలుటయందు, (విహరత్ అను పాఠమున విహరించుచున్న యని యర్థము). ప్లవభావ=తెప్పయౌటను, 'ఉడుపంతు ప్లవః కోల' అని యమరము. భాక్ = పొందిన, ఉరు=అధికమైన, శ్రుతి=సుతిచే, తత=దండెయందు, 'తతం వీణాదికంవాద్య' మ్మనియమరము. బద్ధ=కట్టఁబడిన, తుంబికీ = సొరకాయగలిగినట్టియు, కురుంగుడీ=కురుంగుడీ యను నామధేయము గల దివ్యదేశమందలి, నంబి=నంబియను తిరునామము గల స్వామియొక్క, కృపా=దయను, అవలంబించినయట్టి, నీకున్, సద్ధృతిన్ = సద్ధైర్యముచేతను, సస్మృతిన్=సజ్ఞానముచేతను, సఋతేరిత = సత్యవాక్యము యొక్క, 'సత్యంతథ్యమృతం సమ్యక్' అని యమరము. స్థిర=నిలుకడదైన, గతిన్=ప్రాప్తి చేతను, అమురారిపదసేవన = శ్రీకృష్ణపాదసేవచే, జీవనవత్=బ్రతుకుగల, (సేవనవత్తను పాఠమున భగవత్సేవానిత్య సంబాధనుగల యనుట) మతిన్=బుద్ధిచేతను, మఱి యితరులు=మఱియన్యులు, సదృశ=సమానము, (ఎవ్వరును సమానులు గారనుట).

తా. జలప్రవాహములయందీ కాయలు తేల్చునట్లే గానరసప్రవాహమందు మునుఁగకుండ నీ వీణకాయయందుఁ దేల్చును. కడమ సుగమము.

తే. అనిన నాతనిఁ గౌఁగిటఁ గ్రుసిచి పలికె
వ్రత మొనర్పించె నని భాగవతవతంస
మోయి రజనీచరేంద్ర నీయురుకృపాక
టాక్షమునఁ జేసి ధన్యుఁడనైతి ననఘ. 50

టీ. అనినన్=ఇట్లనఁగా, భాగవతవతంసము = ఆపరమభాగవతుఁ డగు బ్రాహ్మణుఁడు, వ్రతము=తన గానవ్రతమును, ఒనర్పించెనని=ఆరాక్షసుఁడు నెఱవేర్పించెనని, అతనిన్ = ఆరక్కసుని, కౌఁగిట నుసిచి = ఆలింగనముచేసికొని, పలికెన్=వచించెను, ఓయిరజనీచరేంద్ర=ఓరాక్షస శ్రేష్ఠుఁడా, నీ=నీయొక్క, ఉరు = అధికమగు, కృపా=దయతోడి, కటాక్షమునఁజేసి = క్రేఁగంటి చూపుచేత, అనఘా=ఓయి పాపరహితుఁడా, ధన్యుఁడనైతిన్=కృతార్థుఁడనైతిని.

ఉ. బాసలు బండికండ్లు మఱి ప్రాణభయంబున లక్షసేసినం
గ్రాసము గృచ్ఛ్రలబ్ధ మసురేగ వ్యసనమే యిది నీక చెల్లెనో
భూసురవంశపుణ్యజన పుణ్యజనాంకము తావకీనమే
పో సముకూరెడిం గులముపోత్తున దైత్యులకెల్ల సంకతల్. 51

టీ. బొసలుబుడికండ్లు=ప్రమాణములు చక్రములవంటివి (లేదా బొసలు బుడికండ్లన్నది, తొయిరప్పు, త్రాణ్ణి తగుళ్లను వానివలె నాడెఘమాట.) మఱి=అధికముగా, ప్రాణభయంబునన్=ప్రాణభీతిచేత, లక్ష సేసినన్=నూఱువేలు చేసినను, కృచ్ఛ్రలబ్ధము=ప్రయాసముచేత వచ్చినట్టి, 'స్యాత్కష్టం కృచ్ఛ్రమాభీలమ్' అని యమరము. గ్రాసము=ఆహారమును, ఉడుగన్=విడుచుటకు, వశమా=వశమా (శక్యము గాదనుట), ఇది=ఇట్లు విడుచుట, నీకచెల్లెన్=నీకే యొప్పెను, ఓభూసురవంశ్యపుణ్యజన=ఓ బ్రాహ్మణవంశమునఁ బుట్టినపుణ్యాత్ముఁడా, లేక, ఓబ్రహ్మరాక్షసుఁడా, ('యాతుధానః పుణ్యజనః' యని నిఘంటువున్నది కావునఁ బుణ్యజనశబ్దమునకు రాక్షసుఁడు నర్థమగును) పుణ్యజనాంకము=పుణ్యజనుఁ డనెడుబిరుదు, తావకీనమేపో = నీసంబంధియైనదే, కులము పొత్తునన్=కులసామ్యముచేత, దైత్యులకెల్లన్ = రక్కసులకెల్లను, అంకమున్ = నామధేయమగుటచేత, సమకూరెడిన్=కలుగుచున్నది.

తా. నీవింతపుణ్యాత్ముఁడవు గావునఁ బుణ్యజనుఁడను బిరుదు నీకే చెల్లెను; ఇంతియ గాక, నీకులమువారగుటవలన రాక్షసులందఱకును నీవచ్చిన పుణ్యజననామమే వచ్చెనని భూషించెను.

చ. కడుపు మహాక్షుధ న్నకనకంబడ నన్గృతకృత్యుఁ జేయఁ బో
విడిచితి వేము జాత్యముగ వేధవిధించినకూడు మాకు నీ
యెడ నొకకీడు గల్ల దిఁక నే మనిన న్మఱి నీకు నానసూ
బడలిక దీఱ నిత్తనువుఁ బారణసేయుము మైత్రిగల్గినన్. 52

టీ. కడుపు=నీయుదరము, మహాక్షుధన్ = పేరాఁకలిచేతను, నకనకంబడన్ = సొటసొటలఁబోవఁగా, (ఇవి జాతి సాధారణభాషలు) నన్=నన్ను, కృతకృత్యున్ = కృతార్థునిఁగా, చేయన్=ఒనరించుటకు, పోవిడిచితివి = విడిచిపెట్టితివి, ఏము=మేము, మాకు, జాత్యముగన్ = జాత్యుచితముగా, వేధ=బ్రహ్మదేవుండు, విధించిన=నిర్ణయించిన, కూడు=ఆహారము, (మాకు మానవులమైన మేమే యాహారమనుట) నీయెడన్=ఈకార్యమునందు, ఒకకీడుగల్లదు=మాకొకదోషములేదు, ఇఁక నే మనినన్ = ఇంతటనీవే మేనియుఁజెప్పినను, మఱినీకు నానసూ = మఱినీకు నొట్టుసుమా, మైత్రిగల్గినన్=నాయందు స్నేహముండెనేని, బడలికదీఱన్=నీశ్రమదీఱునట్లు, ఇత్తనువున్=ఈనాదేహమును, పారణముసేయుము=భుజింపుము.

క. ఈమాట న్బొరపొచ్చెము
లేమికి నీశ్వరుఁడ కరి నిలింపవిరోధీ

నా మెయి మేదోమయ దృ
ప్తామిషములు మెసవు మన్న నతఁ డను నార్తిన్. 53

టీ. నిలింపవిరోధీ = ఓయిరాక్షసుఁడా, ఈమాటన్ = ఈవాక్యమందు, కౌర
కౌచ్యము=కపటము, లేమికిన్=లేకుండుటకు, ఈశ్వరుండు = అంతర్యామియగు పర
మాత్ముఁడే, కరి=సాక్షి, నామెయి = నాశరీరమందలి, మే...లు-మేదోమయ=మెదడు
గల, దృప్త = క్రొవ్వియున్న, ఆమిషములు = మాంసములను, మెసవుమన్నన్ =
మెక్కుమనఁగా, అతఁడు=ఆరాక్షసుఁడు, ఆర్తిన్=జాలిచేత, అనున్=ప్రత్యుత్తర
మిచ్చెను.

శా. ఎట్టా యిట్టగునయ్య పల్క దయలే కిన్నాళ్లు నీకూడె యీ
పొట్టం బెట్టి మహాఘలబ్ధతనువుం బోషించి యెన్నాళ్ళ కే
నెట్టే నొక్కతపస్వి యొక్కవ్రతి గాఁడే చూడఁడే తత్కృపన్
బుట్టు న్నీగెద దీనినా నొదవి యో పుణ్యాత్మ యెట్లంటివే. 54

టీ. ఎట్టా = ఎట్లు, (ప్రశ్నార్థకము) ఇట్టు=ఈప్రకారము, దయలేక = కృప
మాలి, పల్కనగునయ్య = పల్కవచ్చునటయ్యా, ఇన్నాళ్లును = జరిగినంతకాలమును,
ఈకూడె = ఈమనుష్యమాంసాహారమే, ఈపొట్టంబెట్టి = ఈనింద్యమైనడొక్కలోఁ
బెట్టుకొని, మ ... బ్ధన్-మహాఘ = మహాపాపముచేత, లబ్ధ = ప్రాప్తించిన, తనువున్=
శరీరమును, పోషించి = పెంచుకొని, ఎన్నాళ్లకేని = ఎన్నిదినములకైనను, ఎట్టేని = ఏ
రీతిగానైనను ఒక తపస్వి = ఒక తపసి, ఒక్కవ్రతి=ఒకనియమముగలవాఁడు, రాఁడే =
రాఁడా, చూడఁడే=వీక్షింపఁడా, (ఇవి వ్యతిరేక ప్రశ్నార్థకములు) తత్కృపన్ =
వానిదయచేత, దీనిపుట్టువున్=ఈజన్మమును, ఈగెదనాన్=పాపికొనియెద నని తలఁచు
చుండఁగా, ఒదవి = అట్లులభించి, ఓ పుణ్యాత్మ=ఓయిపుణ్యాత్ముఁడా, ఎట్లంటివే=ఏవిధ
ముగానంటివే.

తా. ఇదివఱలోఁ గలకాలము నీ మానవ మాంసమే యాహారముగాఁ గొను
చుండి మేను పెంచుకొని యెన్నఁటికైన నొక్క సన్న్యాసియైన గాఁడా, యొక్క
భక్తుఁడైన రాఁడా, నన్ను చూడఁడా, యాయనదయచేత నీపాపుజన్మముఁ బోఁగొట్టు
కొందు నని యున్నందులకు నీ వట్టుపచ్చియు నే మంటివి?

క. మీవంటి భాగవతులుం
బావనులుగఁ జేయలేని మఱిగతి యేది
మావంటివారి కిఁక మా
యేవము వెనుకటిది చూడ కీడ్పుంపు కృపన్. 55

టీ. మీవంటి భాగవతులు, పావనులుగన్ = పవిత్రు లగునట్లుగాను, చేయ కేని = చేయకుండిన, మావంటివారికి, మఱిగతి = గత్యంతరము, ఎద్ది=ఎద్ది? ఇఁకన్ = ఇంతటను, వెనుకటిది = పూర్వముగలిగిన, మాయేనము = మాహేయమును, (అకృత్య మనుట) చూడక = ఆలోచింపక, కృపన్ = దయచేత, వీక్షింపుము = చూడుమా.

తే. స్వధితియైనను ద్విజుఁ దిన్న ॥ శస్త్రమైన
సరియ కాఁ గాంచనము చేయుఁ ॥ బరుసవేది
యీయసాధారణన్యాయ ॥ మెన్నవల దె
మాదృశుల చోటఁ గదియు భ ॥ వాదృశులకు. 56

టీ. పరుసవేది = స్పర్శవేధి యనియెడువస్తువు, స్వధితియైనను = గొడ్డలియైనను, 'ద్వయోఃకుఠారస్స్వధితిః' అని యమరము. ద్వి...నన్-ద్విజున్=విప్రుని, తిన్న = సంహరించిన, శస్త్రమైనన్ = ఆయుధమైనను, సరియ కాన్ = సమానముగానే, కాంచనము చేయున్=బంగారే చేయును, (స్పర్శవేధి యినుమును బంగారము చేయుట ప్రసిద్ధము) మాదృశుల చోటన్ = మావంటివారియెడల, క...యున్-కదియు=చేరుచున్నట్టి, భవాదృశులకున్ = మీవంటివారికి, ఈయసాధారణన్యాయము=ఈవిశేషన్యాయమును, ఎన్నవలదె=గణింపవలదా? అనఁగా గణింపవలయు ననుట.

తా. పరుసవేది యినుమును సువర్ణముగ జేసినట్లే మీరు మమ్ముఁ బవిత్రులను జేయవలయును.

తే. అనిన దేహార్పణము నొల్ల ॥ కార్తిఁ బలుకు
కృపణత కతఁ డభిప్రాయ ॥ మెద్ది యనిన
నిత్తుఁ దను వంట యనుకంప ॥ యే మదాత్మ
కసటుఁ బాపుటయే యనుకంప గాక. 57

టీ. అనినన్ = ఈరీతిఁ బలుకఁగా, దేహార్పణమున్ = శరీరము నిచ్చుటను, ఒల్లక=ఇచ్చగింపక, ప...కున్ - పలుకు - ఆరక్కసుండు వచించునట్టి, కృపణతకున్ = దైన్యమునకు, అతఁడు - ఆదాసరి, అభిప్రాయము = రాక్షసుఁడ వైననీతాత్పర్యము, ఎద్ది యనినన్ = ఏది యనఁగా, మదాత్మ=నాయాత్మయొక్క, కసటున్ = బ్రహ్మరక్షస్స్వరూపమగు మాలిన్యమును, పాపుటయే = పోఁగొట్టుటయే, అనుకంపగాక = దయగాని, 'కృపాదయానుకంపాస్యాత్' అని యమరము. తనువు = శరీరమును, ఇత్తునంట= ఇచ్చెదననుట, అనుకంపయే=కనికరమా, (కా దనుట).

తా. దేహసమర్పణము నొల్లక జాలిఁబడి వేడుకొన్న యారక్కసునిఁ గాంచి; యాదాసరి నీయభిప్రాయ మే మని యడుగఁగా, వాఁడు నా బ్రహ్మరక్షస్త్వము వదలుచుటయే దయగాక శరీర మిచ్చెద ననుట దయగా దని చెప్పెను.

శా. ఘంటాకర్ణుని మించుకర్మమొకో నాకర్మంబు మౌనీంద్రులం
దుంటల్సేయఁడె మాన్పి యీఁడె భగవంతుం డట్టి శ్రీ యట్టి శ్రీ
కంటెన్భాగవతుండు మించ నొసఁగంగా లేఁడె యామేలు నా
కంటింపన్మఱి రాదె పూజనము గాదా ప్రాణిమేల్చక్రికిన్. 58

టీ. నాకర్మంబు = నేఁజేసినచెడ్డపని, ఘంటాకర్ణునికిన్ = ఘంటాకర్ణుఁడనువాని, మిం...కో-మించు = అతిశయించెడు, కర్మమొకో = కర్మమే మోకా, మౌనీంద్రులన్ = మునిశ్రేష్ఠులను, దుంటల్సేయఁడె = (వాఁడు) నఱికివేయలేదా, భగవంతుండు = షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నుఁడగు శ్రియఃపతి, మాన్పి = ఆ పాపము నుడిపి, అట్టి శ్రీ = అట్టిసంపదను, ఈఁడె = ఈయఁడా, (మోక్షపదవి నిచ్చె ననుట) అట్టిశ్రీకంటెన్ = అటువంటిసంపదకంటెను, మించన్ = అధికముగునట్లు, భాగవతుండు = భగవద్దాసుఁడు, ఒసఁగంగా లేఁడె = ఇయ్యలేఁడా, మఱి = ఇంకను, ఆమేలు = అట్టియుపకారమును, నాకు, అంటింపన్రాదె = కలుగునట్లుచేయఁగూడదా, ప్రాణిమేలు = ప్రాణికొఱకగుపకారము, చక్రికిన్ = శ్రియఃపతికి, పూజనముగాదా = పూజించుటగాదా, ('సంతోషం జనయేత్ప్రాజ్ఞస్తదేవేశ్వరపూజనమ్' అన్నట్లుగా జనులకు సంతోషముఁ జేయుటే యీశ్వరునిఁ బూజించుట యనుట. దీనికి, 'జనస్యాశయమాలక్ష్య యో యథా పరితుష్యతి, తం తథైవానువర్తేత పరారాధన పండితః' యని అష్టాంగహృదయమందుఁ బ్రమాణాంతరము గలదు.)

తా. ఘంటాకర్ణునికంటె నే నెక్కుడగు పాపము సేయలేదనియును, శ్రియఃపతి యాతనిపాతకము లడంచి చెప్పనలవిగానియట్టి మహోన్నతపదవి నొసంగలేదా, యా భగవంతునికంటె నెక్కుడుగా భాగవతులు నొసంగలేరా, యట్టి యుపకారము నీవు నాకుఁ జేయఁగూడదా, యొకప్రాణికి మేలు సేయుటయే పరమేశ్వరునిఁ బూజించుట కాదా, కావున నన్ను రక్షింపు మని యా రాక్షసుఁడు వేఁడికొనెను.

వ. అనిన విని మాతంగుం డాతెఱం గేతెఱంగైన సంగతం బగు ననిన నాతం డే నొక్క బ్రహ్మరాక్షసుండఁ గుంభజానుసంజ్ఞుండ నుగ్రకర్ముండనై యీన్యగ్రోధం బాశ్రయించి వంచనం బథికపంచజనచర్వణంబు సేయుచుండుదు. పూర్వంబున సోమశర్మ యను భూబర్హిర్ముఖుండఁ బ్రాగ్జని ద్విజుండఁ గాన దయనీయుండన యొక్క దుష్కర్మంబున నిట్లైతి నీవు కైటభారిం బాడిన నేఁటి పాటఫలంబు

సజలంబుగా నా కిచ్చితేని బీభత్సకుత్సార్హం బగు నీజన్మంబు వేగు,
నీకు నార్తరక్షణంబున నగు సుకృతం బనంతంబు సిద్ధించు, నత్యంత
ధర్మసాధనం బగు నిమ్మేను నిల్లుసేరు ననిన, (నమ్మేని) మాటలకుఁ గల
కల నవ్వి యవ్విష్ణుదాసుం డి ట్లనియె. 59

టీ. అనిన విని=ఇట్లనఁగా నాలించి, మాతంగుఁడు = అసురియాలు, ఆతెఱంగు = ఆరీతి, (బ్రహ్మరక్షస్త్వనివృత్తి యనుట) ఏతెఱంగైనన్ =ఏవిధమైనను, (ఏమిచేయఁగా ననుట) సంగతంబగు ననినన్ = అనుకూలించు ననఁగా, ఆతఁడు, ఏనొక్క బ్రహ్మరాక్షసుఁడన్, కుంభజానుఁ డనువాఁడన్ = కుంభజాను డను పేరుగలవాఁడను, ఉగ్రకర్ముండనై- ఉగ్ర = ఘోరములగు, కర్ముండనై = కృత్యములు గలవాఁడనై, ఈన్యగ్రోధంబాశ్రయించి = ఈమఱ్ఱిచెట్టునుఁ జేరికొని, వంచన= మోసముచేత, ప...బు-పథిక = మార్గస్థులగు, పంచజన = మనుష్యులయొక్క, చర్వణంబు = నమలుటను, చేయుచుండుదున్ = కావించుచుందును; (మనుష్యులను భక్షించుచుందు ననుట) పూర్వంబునన్ = పూర్వకాలమందు, (ఈబ్రహ్మరాక్షసుఁడను గాకము న్ననుట) సోమశర్మ యను = సోమశర్మ యను పేరుగల, భూబ్రాహ్మముఖుండన్ = భూమిసురుండను, ప్రాగ్జనిద్విజుండ గానన్ = పూర్వజన్మ బ్రాహ్మణుఁడను గావున, దయసేయుండవన = దయఁజేయఁదగినవాఁడనే, ఒక్కదుష్కర్మంబునన్ = ఒక దుష్కార్యముచేత, ఇట్లైతిన్ = ఈవిధముగా నైతిని, నీవు, కైటభారిన్ = శ్రీయఃపతిని, పాడిన = గానముచేసిన, నే...బు-నేఁటి= ఈదినము యొక్క, పాటఫలంబు = గానఫలము, సజలంబు గాన్ = ఉదకధారాపూర్వకంబుగా, నా కిచ్చితేని = నాకు నొసంగితివా, బీభత్స కుత్సార్హంబగు-బీభత్స = రోఁతకును, కుత్స = నిందకును, అర్హంబగు = తగినట్టి, ఈజన్మంబు = ఈబ్రహ్మరాక్షసజన్మంబు, వేగున్ = కడతేరును, నీకును, ఆర్తరక్షణంబున నగు = దీనసంరక్షణచేత గలిగెడు, సుకృతంబు = పుణ్యము, అనంతంబు = మితిలేనిదై, సిద్ధించున్ = ఒనఁగూడును, అత్యంత = మేరమీఱిన, ధర్మ = ధర్మమునకు, సాధనంబగు = ఉపాయమగు, ఇమ్మేనున్ = ఈనీశరీరమును, 'శరీర మాద్యం ఖలు ధర్మసాధనమ్' అని ప్రమాణము. ఇల్లు సేరు ననినన్ = నీయిల్లు సేరు ననఁగా, అమ్మేనిమాటలకున్ = ఆశరీరముకొఱ కగు మాటలకు, కలకల (ఇది యనుకరణ శబ్దము) నవ్వి = పరిహాసించి, అవిష్ణుదాసుఁడు = అభాగవతుఁడు, ఇట్లనియెన్ = ఈవక్ష్యమాణ క్రమముగాఁ జెప్పెను.

తా. శరీరము నీయిల్లు సేరు నని రక్కసుఁ డనియెఁ గావున, తనశరీరమందపేక్ష లేని యాదాసుఁ డందులకు నవ్వెను. కడమ సులభము.

క. ఇటువంటివి యిట కెక్కుడు
విటవిగుడువి యొంద నెన్ని ౯ యే నివియును నొ
క్కటి యొకనాఁటిది కా దొక
త్రుటి గీతఫలంబు నొసఁగు ౯ డునె యిమ్మెయికిన్. 60

టీ. ఇటువంటివి = ఇట్టి శరీరములును, ఇటకెక్కుడువి = ఇంతకధికములగుశరీరములును, ఇటువిగుడువి = ఇంతకుఁ దక్కువగు తనువులును. ఎన్నియేని = ఎన్నియైనను, ఒందితిన్ = పొందితిని. (అనేకతనువులు దాల్చియున్నా ననుట) ఇవియును=యీదేహము, ఒక్కటి = ఇదియును నేను పొందినవానిలో నొకటి, ఇమ్మెయికిన్ = ఈశరీరమునకైన, ఒకనాఁటిదికాదు = ఒకనాఁటి పాటఫలమే కాదు, ఒకత్రుటి = ఒక చిటికె వేయునంతకాలము యొక్క, గీతఫలంబున్ = గానఫలమును, ఒసఁగుదునె = ఇత్తునా, ఇయ్య ననుట.

తా. ఇటువంటి శరీరములు నింతకు మించినవియును దక్కువైనవియు ననేకము లెత్తియున్నాఁడను గావున, నాశరీరములలో నిది యొక్కటే కాని, దీనికొఱకు నా పాటఫల మొక్కనాఁటిదే కాదుగదా యొక్క త్రుటిఫలమైన నియ్య నని చెప్పెను.

సీ. దిక్పాలతను వెత్తి ౯ తిరిపంపుఁదనుఁ దోన
యెన్నిమార్లెత్త మీఁ౯ యేను నీవు ?
మాతంగతను వెత్తి ౯ మశకంపుఁదనుఁ దోన
యెన్నిమార్లెత్త ౯ మీఁ యేను నీవు ?
కేసరితను వెత్తి ౯ కీటంపుఁదనుఁ దోన
యెన్నిమార్లెత్త మీఁ౯ యేను నీవు ?
ధరణీశతను వెత్తి ౯ దాస్యంపుఁదనుఁ దోన
యెన్నిమార్లెత్త మీఁ౯ యేను నీవు ?
తే. సోమయాజుల మెన్నిమా ౯ ర్లాము శ్వపచ
ఖగకులుల మెన్నిమాఱులు ౯ గాము పాము
గాములము యెన్నిమాఱులు ౯ గాము వెండి
కంసరిపుభక్తుల మొకండె ౯ కాము గాని. 61

టీ. కం . . . ము-కంసరిపు=కృష్ణునికి, భక్తులము = సేవకులము, ఒకండె=ఒక్కఁడే, కాముగాని, ఈ యేనును = ఈనేనును, నీవు=నీవును, ది . . . వు-దిక్పాల = ఇంద్రాద్యష్టదిక్పాలకులయొక్క, తనువు=శరీరమును, ఎత్తి=తాల్చి, తోన = వెంటనే తి . . . నున్-తిరిపంపుఁదనున్ = మెత్తెదు, తనున్ = శరీరమును, ఎన్నిమార్లు = ఎన్నిపర్యాయములు.

ఎత్తము = ధరింపము, (ఇంద్రాదులమై సంపద లనుభవించియుఁ బుణ్యక్షయము కాఁగానే మరల భిక్షుకులమై నీవును నేనును బెక్కుమాఱులు భూమిపైఁ బుట్టితి మనుట) ('తోన యెన్నియొత్తె మీమేనునీవు' అనునర్థమునే చెక్కిన మూఁడు పాదంబులందును గ్రహించు నది) మా...వు - మాతంగ=ఏనుఁగుయొక్క, తనువు = శరీరమును, ఎత్తి, మశకంపుఁ దనుక్=దోమశరీరమును, (కడమ సుగమము) కేసరితనువు=సింహశరీరమును, ఎత్తి కీటంపుఁ దనుక్=పురుగురూపమును (కడమ సుగమము), ధరణీశతనువు=రాజశరీరమును, ఎత్తి, దాస్యంపుఁదనుక్ = బానిసరూపును (కడమసుగమము), హోమపుంజాలము=యజ్ఞములను జేసినవారము, ఎన్నిమార్గాము = ఎన్నిమాఱులు గాలేదు, (అనేక పర్యాయము లైతి మనుట) శ్వపచ = శునకమాంసభక్షకులము, ఖగకులులము=పక్షిజాతులము, ఎన్ని మాఱులుగాము = ఎన్నిపర్యాయములై యుండలేదు పాముగాములము = సర్పగ్రహము లము, (గా మన్నది గ్రహశబ్దభవము) ఎన్నిమాఱులు గాము = ఎన్నిపర్యాయములై యుండలేక.

తా. నీవును నేనును దిక్కుమాలిన యనేకజన్మము లెత్తినామే కాని, యేజన్మమందేని విష్ణుభక్తిగలవారము గాము, కావున మరలమరల నీచజన్మములు వచ్చుచుండెను, విష్ణుభక్తి గలిగిన పెదప జన్మము లేదు.

ఆ. [1]ఊఁతనీరు చెలఁదినేఁత మూఁట యయిటి
దూది యెండపసుపు తోఁటయక్క
రంబు మేను దీనికిఁ బుణ్య మమ్ముట
కప్పురంబు వెట్టి యుప్పు గొనుట. 62

టీ. మేను=శరీరము, ఊఁత యనఁగా, అడుగున లావుగను పైని సన్నముగను నుండునట్లు రెండువైపుల మూఁతలేకుండఁగ వెదురుపేళ్లతో నల్లిన మత్స్యగ్రహణ సాధనము, "గీ.ఊఁత యలజళ్లఁ జేఁటువుల నుండరాక, కార్మొసళ్లు సెగళ్లును గవులు విడిచి, తరలి చెంతల నూతిగుంతలవసించె." వేం. పంచ. ౧-౨౦౪. "సీ.వలయన జాలంబుపరఁగు...కద్బెద మొప్పు నూఁతన..."ఆంధ్రభాషార్ణవము. ౧. ౧౪౮. ఊఁతనీరు=ఊఁతలో నిలుచు నీరు ఊఁతలో నీరు నిలువదు కనుక మిక్కిలి క్షణిక మని భావము.) చెలఁదినేఁత=సాలెపురువు నేసిన నేఁతలోఁగట్టిన, మూఁట, అయిటిదూది=ఎండకాలము గాలిలోఁ బెట్టినదూది (బూరుగు దూది యని కొందఱు) ఎండపసుపు = ఎండలో నునిచిన పసుపు, (ఎండలో నునిచిన పసుపునకు వర్ణము చెడు ననుట; మఱియును సాయంప్రాతఃకాలములయందు నెండలో నునిచినవస్తు వాక్షణము మాత్రము పచ్చగా నుండు నావల నుండదు గాన నా వర్ణ మని

1. పూఁతనీరు, ఈఁతనీరు.

కొంద ఱందురు) తొల్లిటియక్కరంబు = బోసినోటివాఁ డుచ్చరించినయక్షరము, (పురుఁగు దొల్చిన యక్షర మని కొంద ఱందురు) [అనఁగా మేము పీనివలెనే శాశ్వతముగాక నష్ట మగు ననుట] దీనిరహి = దీనిప్రకాశముకుఁగార్చి, (కర్మప్రవచనీయకము లేకయే కేవల ద్వితీయమీఁద వాయర్థము వచ్చును. అంఘులకు, ఆ. 'అరుగుదెంచి యన్నయడుగులఁ గడు నార్త, నాద మడరఁ ద్రెళ్ళి నాథుఁ బనవి, మేదు చున్న నల్ల యెత్తి యప్పుద్దియఁ, దడవి కన్ను నీరు దుడిచి యతఁడు.' అని యుత్తరరామాయణమునందు సోమయాజి ప్రయోగమును మఱికొన్నియుం గలవు.) పుణ్యా మమ్ముట=పుణ్యము విక్రయముచేయుట, కప్పురంబు = కర్పూరమును, పెట్టి=ఇచ్చి, ఉప్పు=లవణమును, కొనుట=గ్రహించుటయే.

తా. ఈ యస్థిర మగు శరీరముకొఱకు ఘన పుణ్యమును వ్యయముచేయుట కర్పూర మమ్మి యుప్పుగొనుటయే యగును.

వ. అనిన దనుజుం డిట్లనియె. 63

క. సంగీతఫలంబునఁ గో
సంగీ సగమైనఁ దయపొసఁగ నీవే మీన్
మ్రింగినగ్రుక్కన్వారిధి
కిం గొఱఁతయె కొదయె విష్ణుకీర్తన కనినన్. 64

టీ. గోసంగీ = ఓగోసంగిదాసరీ, (మాతంగదాసుఁ డనుట) "సీ. గోసంగి మాదిగ గూబరి యన, మాతంగుఁడగు..." ఆంధ్రభాషార్ణవము. ఆ. ఎరా. సంగీతఫలంబునన్ = నేఁటిగానఫలమందు, సగమైనన్ = అర్థభాగమైనను, దయపొసఁగన్ = దయయొప్ప నట్లుగా, ఈవే=ఇయ్యవే, (వ్యతిరేకార్థకముమీఁద నేకారమువచ్చిన సంప్రార్థనపర క్రియ) మీన్=మీనము, మ్రింగిన=ఆహరించిన, గ్రుక్కన్=గ్రుక్కెడునీటిచేత, వారిధికిన్=సముద్రమునకు, కొఱఁతయె=తక్కువగునా, విష్ణుకీర్తనకున్, కొదయె = నీకుఁ దక్కువగునా, (సముద్రమున కుదకము దఱుఁగనియట్లు నీకు హరికీర్తన తఱుఁగ దనుట.) అనినన్ = ఇట్లనఁగా.

శా. ఏలా నొంచె దదేయ మిట్లడిగి యెంతైతే భాస మేనంబలం
బో లీలావటుగీతకీర్తనఫలంబో నీయెడ మ్మున్న పా
తాళప్రశ్నలు మాని మేన్గొనుము బేతాళచ్ఛలో క్తిన్ రుషం
దూలింప దలఁతేని పుట్టు మఱి మూఁతుల్ద్రివ్వ బేతాళముల్.

టీ. అదేయము=ఇయ్యఁగూడనిదానిని, ఇట్లు అడిగి=ఈరీతినియాచించి, ఏలానొంచెదు=ఏలనొప్పించెదవు, మున్న = మున్నె, నీయెడన్=నీపట్ల, ఎంతేని = ఎంతయును, భాస=నాప్రమాణము, మేనన్ పలంబో=దేహమందలిమాంసమో, లీ...బో-లీలావటు=

మాయా బ్రహ్మచారియగు వామనునియొక్క, గీత=గానముసేయబడిన, కీర్తన = కీర్తనల
యొక్క, ఫలంబో=ఫలమో, (మున్ను నేను శరీర మిచ్చెద నని ప్రమాణముఁ జేసితినే
కాని గానఫల మిచ్చెద నని చేయలే దనుట) పాతాళ ప్రశ్నలు = అగాధప్రశ్నములను,
(పాతాళమం దిప్పు డే మున్న దని యడిగిన ట్లనుట) మాని=విడిచి, మద్గాత్రము=నాశరీ
రము గ్రహింపుము, బేతాళ ఛలోక్తిన్ - బేతాళ = మీ బేతాళజాతిసంబంధియగు
ఛలోక్తిన్=దంభపుమాటచేత, రుషన్=రోషముచేత, (నాకు రోషమును పుట్టించి యనుట)
[illegible] = తిరాలుఁ జేయుటకు, తలఁతేని = తలఁచినట్లాయెనా, మఱి = ఇంకను,
నూతుల్ త్రవ్వన్=కూపములు త్రవ్వఁగా, (ఇంక నిట్టి ప్రశ్నలు సేయఁగాననుట) బేతా
ళముల్=మఱికొన్ని బేతాళగ్రహములు, పుట్టును = ఉత్పత్తియగును, 'బావి త్రవ్వఁ
బోఁగా భూతము బయలుదేఱెను' అన్నసామెతయర్థము నిక్కడఁ జెప్పినాఁడు. మఱి
యును 'తూలింపఁ దలఁతేని బుద్ధిమఱి నూతుల్ద్రవ్వ నాతాళముల్' అని కొందఱు
పాఠాంతరముగాఁ జెప్పి దానికిఁ దాటిచెట్ల ప్రమాణమున బావులు ద్రవ్వవలయు నని
యెడు బుద్ధివంటి దని యర్థము చేయుదురు.

తా. ఇంకఁ బాతాళప్రశ్నలు మాని, నేను చేసిన ప్రమాణ ప్రకారము నాశరీర
మును భక్షింపుము; ఆడవుఁ జేసి నన్నలఁతపెట్టవలదు నని తలంచి మఱియుఁ ద్రవ్వితివా
మఱికొన్ని బేతాళములు వచ్చి నన్ను భక్షించుఁ గావున, మనమాటచొప్పున నీవు
భక్షింపు మని చెప్పెను.

వ. అనిన సాలకటంకటేయుండు సాలఁ గటకటంబడి కార్శ్యచ్ఛం గన్నీరు
గ్రుక్కుకొని కటకటా! కైటభారి కనుంగులగు డింగరీలు దయాళు
వులు గావలవదే? తొల్లి దర్శన ప్రవర్తకుండై వైయాసికంబు లగు
సూత్రంబులు వివరించి విస్తరశ్రవు నద్వైతవైశిష్ట్యంబుఁ బ్రతిష్ఠిం
చిన లక్ష్మణాఖ్య యోగీంద్రుండు చిరకాలసేవ సంతుష్టుండై నిజదేశి
కుం డగు పూర్ణాహ్వయుం డనధికారుల కీకు మని విధియుక్తంబుగాఁ
దనకుఁ బ్రసాదించిన గీతాచరమార్థంబుఁ గృపాతరంగితుండై రం
గేశధామ దామోదరనామ చామీకరగోపురం బెక్కి యుచ్చైస్స్వ
నంబున నుచ్చరించిన గురుం డలిగిన, దేవా! దేవరయాజ్ఞ మీఱికయె
నొక్కరుండ రౌరవంబునం బడకుండుట మేలో? భాగవతపరిషత్తు
నకుఁ బరమపద మగపడుట మేలో? యని వితర్కించి నీ వుచ్చరిం
చుటగా నుచ్చరించితి నని తదభినందితుం డయ్యె, నతండ నిజచ్ఛాత్ర
సత్రంబునకుఁ బ్రత్యహంబును గల్యంబున మూల్యం బొల్లక గవ్యం

బు సమర్పించి వేఁడిన వల్లిపివల్లవులకుఁ బరమపదంబుఁ బ్రసాదించె,
నతండు బంధముక్తుం డయ్యె నవతారాంతరంబునఁ గాలాంతరం
బున సంకుచితజ్ఞానులై విషయపరు లగు నరులకుం బరమునందలి
శ్రీపాదప సుందరజామాతృ నామంబున నర్చిరాదిగతి విశదీకరించె,
నతండు యిటమీఁద యాదవగిరికోణంబు పాషండసంకులంబుగా
వచ్చినఁ దచ్చ్యుతికి శఠకోపసమాఖ్య సంభవించి నిరంధ్రవాదం
బున సంధార్థివిషయ విద్వజ్జనంబుల నర్థోక్షజవిషయవాదభిక్ష
వేఁడి దిగ్విజయంబు సేసి గరుడకుధర గుహాకుంఠ నృకంఠీరవంబు
కుహనాత్రిదండిమై బ్రుసీ *కుసుంభాంబరాంభగకుండిక లాసంగ నం
గీకృతాంతిమాశ్రముండై ఫణిప కణభుగక్షపాద బాదరాయణ
కపిల జైమిని శాసనంబులు వి.శ మహానస మహీసురులు మున్నుగా
నంతేవాసి సంతేవాసులకుఁ దెలివి పలుపం బరమహంసానుష్ఠాన
పరకాష్ఠయై పదయుగ ప్రపన్న భువనప్రపంచపంచజనవ్రాదయ
భవనంబులం బద్మాపద్మాక్షులు పల్లెల్ల దుడిచి †పాదెక్కభక్తి బో
ధించి భూతలంబుఁ బావనంబు సేయంగలవాఁడు, మఱియు హాయ
వదనపదారాధకుండై వేంకటేశాం డను నింకొక్క మనీషి మధు
మథనమతప్రతిపాదకం బగు ప్రబంధశతంబు రచించి శిలోంఛవ్రృ
నంబునం దనంబు సేయం దనకు జాచ్చునని శాసదానంబు నగస్త్రో
త్రీరుహాంబునకు నిర్వాణం బొసంగం గలం డిట్టి యేప్యంబులు మదీ
య దివ్యబోధంబున నెఱింగియుండు నేతాదృశం బగు త్రైకాలిక
జ్ఞానంబు కలిమి నిక్కేను మాననీయంబుగదా యంటేని యది జా
త్యంబుదక్కఁ దపస్సత్యశమదమాది లబ్ధంబు గాదు ; నిషాది భవిష్య
దర్థంబులఁ జెప్పుచున్నది, అది శుచియే? కౌశికంబు దబ్బ్రటిగబ్బ్ర
లుఁగు గౌళికనుంబెంటిపైఁడికంటి లోనగుతిర్యక్కులు భావిప్రయో
జనసూచకంబులై యున్నయవి యవి తపస్వులే? యట్ల మావిజ్ఞా
నంబును నెట్లనిన, నాస్తిక్యంబువలన శాస్త్రంబులెడ నధీతిబోధం
బులు దక్క నాచరణప్రచారంబులు లేమి ధర్మంబు దూరం బడి
నిమిత్తంబుగా నిత్తెఱం గెఱుంగక భవోత్తారకంబు గాదు, గావునఁ

---

* గొసుంభరాంభకుండిక. † పాదెక్క.

గలుష రహిత కాయంబునం గాని కల్యాణంబు లబ్ధంబుగాదు, గాఁబట్టి
యీశ్వరరూపవిగ్రహం బనుగ్రహంబున నుడిపి కృతార్థుఁ జేయు మని
పాదంబుల వ్రాలి పాటం బాతికపా లేని యీవే యనిన, నతం డదియును
నీ లేనన్నుఁ, బోని మీ ప్రభాతసమయంబునం బాడిన చరమగీతంబైన
నిల్చి ప్రసన్నుం డగు నన్నుపసన్నుం జేయు మని లేవకున్నం, బరమ
దయార్ద్రహృదయుండై, 'యట్ల కానిమ్ము' మ్మని యతని లేవ నెత్తి, యత్తను
ప్రాప్తప్రకారంబు సవిస్తరంబుగాఁ జెప్పు మనిన నవధరింపు మని
యప్పాలదిండి దుఃఖాక్రాంతుండై యిట్లనియె. 66

టీ. అనిన్ = అనఁగా, *సాలకటంకటకేయుండు = సాలకటంకటా వంశస్థుఁ డగు నా రాక్షసుఁడు, చాలన్ కటకటంబడి = మిక్కిలి దుఃఖించి, కార్యేచ్ఛన్ = ప్రయోజనాభిలాషచేత, కన్నీరు, గ్రుక్కుకొని = అడఁచుకొని, కటాకటా = అయ్యయ్యో, కైటభారికిన్ = శ్రీపతికి, ఆనుంగులగు = ప్రీతులగు, డింగరీలు = దాసులు, ఏక భక్తులు. (డింగరీఁడు-సం. డింగర. క. డింగర. "ద్వి. పూబాలు మూడాడ మాడంగరీఁడ," ఆసవపు. ౪ ఆ. ౧౦-౨౧. పం క్తి.) దయాళువులు = కృపగలవారు, కాపలవదే = కాఁపలదా, తొల్లి = పూర్వమందు, వర్ణన ప్రవృత్తుండై = మహానిర్వాహకుండై, వైదికాసికాంబులగు = వ్యాసప్రోక్తంబులగు, సూత్రంబులు = బ్రహ్మ సూత్రములు, వివరించి = వ్యాఖ్యాన మొనరించి, వి...బు-విష్ణుర్ప్రభు = నారాయణుని యొక్క, అద్వైత విశిష్టంబు = విశిష్టాద్వైతమును, ప్ర...డు-ప్రతిష్ఠించిన = సిద్ధాంతముఁ జేసినట్టి (సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్ట బ్రహ్మము జగత్కారణ మనియు, స్థూలచిదచిద్విశిష్ట బ్రహ్మము కార్య మని యనుట), లక్ష్మణాఖ్యయోగీంద్రుండు = రామానుజాచార్యు లనెడు యోగిశ్రేష్ఠుఁడు, (ఎంబెరుమానారు లనుట), చిరకాలసేవన్ = బహుకాలశుశ్రూష చేత, సంతుష్టుండై, నిజ = తనయొక్క, దేశికుండు = ఆచార్యుఁడు, అగు పూర్ణాహ్వయుండు = ఐన పెరియనంబిగా రనియెడు ద్రవిడ నామముగల పూర్ణాచార్యులు, అనధికారులకున్ = యోగ్యతలేనివారికి, ఈకుము అని = ఇయ్యకు మని, విధియుక్తముగాన్ = శాస్త్రోక్తప్రకారముగా, తనకున్, ప్రసాదించినన్ = అనుగ్రహింపఁగా, గీతాచరమార్థంబు = భగవద్గీతాచరమశ్లోకార్థము, కృపాతరంగితుండై - కృపా = దయచేత, తరంగితుండై = సంజాతతరంగములుగలవాఁడై, రం...బు-రంగేశ - శ్రీరంగనాయకులయొక్క, ధామ = కోవెలయందలి, దామోదరనాను = దామోదర మను పేరు

* ఈసాలకటంకట హేతిప్రహేతు లను నాదిమ రాక్షసులలో నొకఁడైన హేతికిఁ గుమారుఁ డగు విద్యుత్కేశునకు భార్యయును సుకేశుఁ డను రాక్షసునకు దల్లియు సంధ్య యనుదానికిఁ గూఁతురు నైనది.—ఈకథ శ్రీమద్రామాయణోత్తర కాండమునందుఁ బ్రసిద్ధము.

గల, చామీకర=స్వర్ణమయమగు, గోపురంబు, ఎక్కి, ఉచ్చైస్స్వనంబునన్ = గంభీర కంఠనాదముచేత, ఉచ్చరించి=పలికి, (తిరుమంత్రద్వయ చరమార్థములను గోపురమెక్కి చాటినాఁడనుట) గురుండు=తమయాచార్యులగుపూర్ణాచార్యులు, అలిగినన్=కోపింపఁగా దేవా=స్వామీ, దేవరయాజ్ఞ మీఱక = దేవరవారియాజ్ఞ నుల్లంఘింపక, ఏ నొక్కరుండ= నే నొక్కఁడనే, రౌరవంబునన్=నరకమునందు, పడనుండుట=కూలనుండుట మేలో = మంచిదో, భాగవతపరిషత్తునకున్ = భాగవతసమూహమునకు, పరమపదంబు = మోక్ష స్థానము, అగపడుట=లభించుట, మేలో = మంచిదో, అని=ఇట్లని, వితర్కించి = తల పోసి నీ వుచ్చరించుటగాన్ = మీరే యుపదేశించినట్టుగా, ఉచ్చరించితిని = అని చెప్పితి నని, తదభినందితుండయ్యెన్-తత్ = ఆ పెరియనంబిగారిచేత, అభినందితుండయ్యెన్ = మెప్పించుకొనియెను; అతండ = ఆరామానుజులు డే, ని...రన్-నిజ = తనయొక్క, ఛాత్ర=శిష్యులయొక్క, 'ఛాత్రాంతేవాసినౌ శిష్యే' అని యమరము. సత్త్రంబుల కున్ = రామానుజకూటములకు, 'సత్త్రమాచ్ఛాదనే యజ్ఞే సదాదానే వనేపిచ' అని విశ్వము. ప్రత్యహంబును=ప్రతిదినమును, కల్యంబునన్ = ఉపకడనె, 'ప్రత్యూషో హర్ముఖం కల్యం' అని యమరము. మూల్యంబు = వెలను, 'మూల్యం వస్నోఽప్యవక్రయః' అని యమరము. ఒసఁగక = ఇచ్చుచుండక, గవ్యంబు = గోసంబంధియైన పాలు పెరుఁగు నేయి, సమర్పించి వేఁడినన్ = యాచింపఁగా, వల్లవీవల్లభులకున్=గోపికా గోపకులకు, పరమపదంబున్, ప్రసాదించెన్ = కృపనొసఁగెను, అతండ = ఆయుండ యవరులే, బ...య్యున్=బాధ = కర్మబాధమువలన, ముక్తుండయ్యున్ = విడువఁబడిన వాఁడైనను, అవతారాంతరంబునన్=మఱియొక యవతారమందు, కాలాంతరంబునన్= మఱియొక కాలమునందు, సా...లై-సాంకుచిత = తక్కువపడిన, జ్ఞానులై = ఎఱుక గలవారై, విషయపరులు = శబ్దాదివిషయాసక్తులు, అగునరులకున్ = ఐనమానవులకు, పరమునందలి=మోక్షమునందలి, తీపు=రుచి, ఒదవన్ = పుట్టునట్లుగా, సుం...నన్ - సుందరజామాతృ = సుందరజామాతృండనియెడు, నామంబునన్ = నామధేయముచేత, అర్చిరాదిగతి = అర్చిరాదిమార్గగమనము, (ముక్తులగువారు సూర్యమండలమును భేదించుకొని పోవు మార్గప్రకారము ననుట) విశదీకరించెన్ = తేటపఱిచెను, అతండ = ఆ యెంబెరుమానారే, ఇటమీఁదన్ = భవిష్యత్కాలమందు, యాదవగిరికోణంబు = యాదవాచలప్రాంతము, (తిరునారాయణపురప్రాంత మనుట), పా...పాషండ = వేద బాహ్యులచేతను, సంకులంబు = సంకరము, కావచ్చినన్, తచ్చ్యుతికిన్ - తత్ = ఆ పాషండులయొక్క, చ్యుతికిన్=నాశమునకు, శఠకోపసమాఖ్యన్ = శఠకోపులను నామ ధేయముచేత, సంభవించి = అవతారమెత్తి, నీరంధ్రవాదంబునన్ = ఎడతెగని ప్రసంగ

ముచేత, ఆం...లన్-ఆంధ్రాదివిషయ = ఆంధ్రదేశము మొదలగుదేశములందలి, విద్వజ్జనంబులన్ =విద్వాంసులను, భ...క్షన్-భగవద్విషయ = భగవద్విషయమగు, వాద= ప్రసంగ మనియెడు, భిక్షన్ = భిక్షను, వేఁడి = అడిగి, దిగ్విజయంబుసేసి = దిక్కులను గెలిచి, గ...దుక్ - గరుడకుధర = గరుడాచలముయొక్క, గుహయందున్, (అహోబిలమనుట), అ...బు-అకుంఠ = అప్రతిహతుఁడైన, నృకంఠీరవంబు = నరసింహస్వామి, కుహనాత్రిదండి ఐ = కపటసన్న్యాసియై, బ్ర...లం-బ్రసీ = ఉపాసనమును, 'ప్రతినామాసనం బ్రుసీ' అని యమరము. కుసుంభాంబర = కాషాయమును, అంభఃకుండికలు = కమండలువును, ('కౌసుంభరాంభఃకుండికలు' అను పాఠమున రాంభ మనఁగా వేణుదండ మని యర్థము; కడమ సుగమము.) ఒసంగన్ = ఇయ్యఁగా, అం...డువై - అంగీకృత= గ్రహింపఁబడిన, శాంతిమ = దపటిల్లిన, ఆశ్రముండై = తుర్యాశ్రమముగలవాఁడై, ఫ...లు-ఫణిప = శేషునియొక్కయు, కణభుక్ = కణాదునియొక్కయు, అక్షపాద = గౌతమునియొక్కయు, బాదరాయణ = వ్యాసునియొక్కయు, కపిల = కపిలుని యొక్కయు, జైమిని = జైమినియొక్కయు, శాసనంబులు = విధులు, (వీరిమతము లనుట), ము...లు - మత = తమమతముయొక్క, మహానస = బానసమందలి, మహీసురులు = బ్రాహ్మణులు, (పాచకు లనుట.), మున్నుగాన్ = మొదలుగా, ఎంతేవాసిన్ = మిక్కిలిచక్కఁగా, అంతేవాసులకున్ = శిష్యులకు, తెలివిపఱుపన్ = బోధించుటకై, ప...ష్ఠ ఐ-పరమహంస = యతీశ్వరులయొక్క, అనుష్ఠాన=అచారమునకు, పరకాష్ఠ ఐ= పరమావధియై, ప...లన్ - పదయుగ = తమపదద్వంద్వమునకు, ప్రసన్న = ప్రపత్తిఁ జేసినట్టి, భువన = లోకములయొక్క, ప్రపంచ = లోకమందుఁ, పంచజన = నరుల యొక్క, 'పంచజనాః పురుషాః పూరుషా నరాః' అనియమరము. హృదయ = మనస్సు లనియెడు, భవనంబులన్ = గృహములయందు, పద్మాపద్మాక్షులు = శ్రీశ్రీపతులు, వల్లేఱు = కామక్రోధాను లనియెడు కంటకములను, తుడిచి = తోడ్చివైచి, పాదు= శూన్యములగువానిని, ఎక్కన్ = ప్రవేశింపఁగా, ('పాదెక్కను' అని పాఠాంతరము. అట్లైనఁ బాదుకొనఁగా నని యర్థము,) భక్తిబోధించి = భక్తినుపదేశించి, భూతలంబున్ = భూప్రదేశమును, పావనంబుసేయంగలవాఁడు = పవిత్రముఁ జేయఁగలఁడు, మఱియున్= ఇంకను, హయవదన = హయగ్రీవస్వామియొక్క, పద = పాదములయొక్క, ఆరాధకుండై = పూజించెడువాఁడై, వేంకటేశుండను = వేంకటేశాపరనామముగల వేదాంత దేశికుఁ డనుట. ఇంకొక్కమనీషి = మతియొక్క విద్వాంసుఁడు, మ...బు-మధుమథన= మధుసూదనుఁడగు శ్రీపతియొక్క, మత=మతముయొక్క, (శ్రీమన్నారాయణుఁడే పరతత్త్వ మని యనుట) ప్రతిపాదకంబు, ప్రబంధశతంబు = నూఱుప్రబంధములను,

రచించి = ఏర్పఱిచి, శిలోంఛవర్తనంబునన్ = శిలోంఛవృత్తులచే జీవించుటచేతను, (శిలోంఛము లనునవి ప్రత్యేకవృత్తు లనఁబడుచున్నవి. శిల మనఁగా నియమగృహస్థో పాదానము; ఉంఛ మనఁగా రాలిన నీవారాదులను గ్రహించునది.), తపంబు సేయన్ = తపస్సుచేయుచుండఁగా, తనకున్ = ఆవేదాంతదేశికునకు, జ...బు-జరిచ్ఛపిన = ముదరాకులనియెడు, శాకదానంబు సేసెను, అగస్త్యుత్రుటిహాంబునకున్ = ఆగిసెప్రసాదిం, (ఇచ్చట నలరోగ్రుత్త్రుటిహాంబున నని కొందఱు దొసిక ముల్లు చిచ్చిపెట్టని చెప్పెదరు.) నిర్వాణంబు = పరమసుఖమును, ఒసఁగంగలవాఁడు = కృపసేయఁగలవాఁడు, ఇట్టి సేవ్యాబులు = భవిష్యద్గ్రంథంబులు, మ...నన్ - మదీయ = నాసంబంధియగు, దివ్యబోధంబునన్ = దివ్యజ్ఞానముచే, ఎఱింగియుండుడున్ = తెలిసికొనియుండును, పలుత్రాగ్వశంబు= ఇటువంటివి అగు, త్రై...మిన్ - త్రైకాలిక = భూతభవిష్యద్వర్తమాన సకాలత్రయ సంబంధియగు, జ్ఞానంబు=తెలివియొక్క, కలిమిన్ = ఉనికిచేత, ఇష్టంబు = ఈశరీరము, మాననీయంబుగదా = పూజ్యమైనదిగదా, అంటేని = అంటివా, అవి=అజ్ఞానము, జాత్యంబుదక్కన్ = జాతిప్రయుక్తముగాని, తపస్సత్త్వశమదమాది లబ్ధంబు - తపః = తపమును, సత్త్వ=సత్త్వగుణమును, (సత్త్వమని పాఠాంతరము) శమ = మనోనిగ్రహమును, దమ = బహిరింద్రియనిగ్రహమును, ఆది = మొదలగువానిచేత, లబ్ధంబు=పొందఁబడినది, కాదు, విహాని=ఎఱుకని, భవిష్యదర్థంబులన్ = కాఁగలకార్యములను, చెప్పుచున్నది = పలికించుచున్నది, అది=ఆగర్దా చెప్పనని, శునిసే = పక్షిరాలా, (కాదనుమా), గౌశికాబు = గూబయు, డబ్బు = ఒకానొక శకునపక్షి, ఆటి = ఒకజాతిజాతి (ఆడేలు లే ఒక జాతిచేప.) గబ్బులుఁగు = కుక్కుభము (...డవికోడి - పీసిసి ... యున్న దురుగాన గబ్బులుఁగని పేరువచ్చెను. "సే...కక్కుభావు ... గబ్బులు ... గనఁగ, పటలు..." ఆంధ్రభాషార్ణవము. ... = బట్ట. ... = ... పిట్ట (ఇది కాఁగల ప్రయోజనమును సూచించు నొకానొకపక్షి.) పైడికట్టి = బంగారు రంగువంటి రంగుగల నేత్రములుగల యొకపక్షి విశేషము. ... = ..., తిర్యక్కులు = తిర్యగ్జంతువులు, భా...లు-భావిప్రయోజన = ముందటిపనులకు, సూచకంబులై = తెలియఁజేయునవియై, ఉన్నయవి = ఉన్నవి, అవి = ఆకాశికాదులు, తపస్వులే = తపస్సంపన్నములా, మావిజ్ఞానంబును = మావిజ్ఞానమును, అట్లు=ఆప్రకారమే, ఎట్లనినన్ = అది యేప్రకార మనఁగా, శాస్త్ర్యంబువలనన్ = నమ్మకము లేకుండుటవలన, శాస్త్రంబులేదన్ = శాస్త్రములపట్ల, అధీతిబోధంబులు = చదువుట తెలియుటలు, తక్కన్ = తప్ప, ఆ...లు-ఆచరణ = ఆచరించుటయు, ప్రచారంబులు = ఆచరింపజేయుటలును, లేమిన్ = లేకుండుటచేత, ధర్మంబు, దూరంబు = మాకు లేదు, అది నిమిత్తంబుగాన్ = ఆదికారణముగా, ఇత్తెఱంగు ఎఱుంగక = ఈమార్గముఁ దెలియక, భవోత్తారకంబు = సంసారోద్ధారంబు, కాదు, కావునన్ = కాఁబట్టి, క...ని-కలుష = పాపముచేత, రహిత = విడువఁబడిన, కాయంబునం గాని = శరీరముచేతఁగాని, కల్యాణంబు = మోక్షశుభము, లబ్ధంబుగాదు = లభింపదు, కావునన్ — కాఁబట్టి, ఇ...బు-

ఇవ్విరూప = ఈవికృతరూపముగల, విగ్రహంబు = నాశరీరమును, అనుగ్రహంబునన్ = ప్రసాదముచేత, ఉడిపి = పోఁగొట్టి, కృతార్థున్ జేయుమని = ధన్యుని జేయుమని, పాదంబుల వ్రాలి = పాదాక్రాంతుఁడై, పాటన్ = గానమందు, పాతికపాలేని=పాదాంశమైనను, ఈవేయనిన్ = ఇయ్యవే యనఁగా, అతండు = ఆదాసరి, ఆదియును = ఆ పాతికపాలైనను, ఈలేనన్నన్ = ఇయ్యలే ననఁగా, పోసిమ్ము = పోసీ, ఈప్రభాత సమయంబునన్ = నేఁటిప్రాతఃకాలమందు, పా...నన్ - పాడిన = గానముసేసిన, చరమగీతంబైనన్ = కడపటిపాటైనను, ఇచ్చి = ఒసఁగి, ప్రసన్నుండన్ = శరణాగతుఁడను, అగనన్ను, అవిపన్నుంజేయుమని=ఆపదలేనివానిఁగాఁజేయుమని లేపకున్నన్ = పాదములపైనుండి లేపకుండిన, క...ను ఐ - కరమునూ=ఉత్కృష్టదయచేత,ఆర్ద్రుండై= చల్లనిడెందమువాఁడై, లెమ్ము కాసిమ్ము, లెమ్మని, ఎత్తన్ = ఆనాయాసి, లేవనెత్తి, అ...బున్ - ...త్తను = ఆరాక్షసశరీరముయొక్క, ప్రాప్తి = వచ్చుటయొక్క, ప్రకారంబున్=రీతిని, సవిస్తరంబుగాన్, చెప్ప మనినన్, అప్పాలదిండి = ఆమహాభక్షకుండగు రాక్షసుఁడు, దుఃఖాక్రాంతుఁడై = దుఃఖపడినవాఁడై, ఇవ్విధరంబు ననె, ఇట్లనియె.

* * * * * *

ఉ. ఉండుదుఁ జోళభూమి నొకయూరఁ గళల్పదునాల్గు నేర్చి వా
క్చండిమఁ జర్చగెల్తు ఘట † శాసుల శ్రోత్రులఁ దప్పువట్టుదున్
‡ ఖండల ముష్టిఁ విప్పఁ గని నవ్వుదు వెండి ప్రయోక్తల న్సుధీ
మండలిగ్రంధకర్త్వ మనఁ మాసముసేయుదు జల్పవాదినై. 67

టీ. చోళభూమిన్ = చోళదేశమునందు, ఒకయూరన్ =ఒకగ్రామమందు, ఉండుదున్ = నివసింతును, కళల్ = విద్యలు, పదునాల్గు = చతుర్దశసంఖ్యాకములగువాని, 'అంగాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసా న్యాయవిస్తరః, పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతా శ్చతుర్దశ' అనియును, షడంగములు అనుటను. 'శిక్షా వ్యాకరణం కల్ప నిరుక్తం జ్యోతిషం తథా, ఛందశ్చేతి షడంగాని' అనియు ప్రమాణము. నేర్చి, ఘటశాసులన్ = తార్కికులను, (ఘటశాస్త్రులనుపాఠమున సిదేయర్థము), వాక్చండిమ = వాక్ప్రచండత్వముయొక్క, చర్చన్ = ఆక్షేపముచేత, గెల్తున్ = జయింతును, శ్రోతులన్ = యాగతంత్రజ్ఞులను, దప్పువట్టుదున్ = స్ఖాలిత్యములుపట్టుదును, వెండి = మఱి

* ఇంతవఱకు షష్ఠాశ్వాసమనియు నిచటనుండి సప్తమాశ్వాసమనియుఁ గొన్ని ప్రతులందుమాత్రమే కలదు. (కాని ప్రథమాశ్వాసము 90, ద్వితీయాశ్వాసము 100, తృతీయము 93, చతుర్థము 290, పంచమము 150, ఉండఁగా 65, 66 పద్యములతో రెండాశ్వాసములు రచింపబడిన వనుటకన్న నివి 137 నుగలిసి యేకాశ్వాసమనుటయే యుక్తము.

. ఇచ్చటఁ గొన్ని ప్రక్షిప్తపద్యములు గలవు. వానిని ఆశ్వాసాంతమునఁ గనందగు. † శాస్త్రుల ‡ ఖండల ముష్టి విప్పఁగని నవ్వుదు వెండిప్రయోక్తలన్.

యును, ప్రగల్భోక్తులన్ = షోడశకర్త్రాధికారులను, ఖాం...ష్టి-ఖాండల = ఖాదకారుల యొక్క, ముష్టి=సంచికను, విప్పన్ = విప్పగా, కని = చూచి, నవ్వుదున్ = పరిహసింతును, సు...ముఖుధీ = విద్వాంసులయొక్క మండల = సమూహముయొక్క, గ్రాంథికత్వము = గ్రంథనిపుణతను, జల్పవాక్కై = జల్పముచేసే కలహ వాదించువాండవై, అవమానముసేయుదును.

వ. ఇన్నడవడిం బ్రభిన్నగండంబగు వేదండంబునుంబోలె మదాంధుండనై యల్పవిద్యాలబ్ధి విడువ ముడువ వేసరని వీసంబుగం రెడ్డిగుణుంబోలె నచ్చుదువ పరబ్రహ్మంపై పెద్దలం జెనకి యోడియు సరిదైతి ననియును సరిపోయి జయించితి ననియు నబద్ధంబు లాడి చిల్లర ప్రభువులం భ్రమియించుచుండి దీక్షితులం జూచి యియక్షు వొడమి ద్రవ్యభిక్షార్థినై మధురకుం బోయి యప్పురంబున. 68

టీ. ఇన్నడవడిన్ = ఈనడతచేత, ప్రభిన్నగండంబు - ప్రభిన్న = మదముకారుచున్న, గండంబు = చెక్కులు గలది, అగు, వేదండంబునుంబోలె=ఏనుగువలె, మదాంధుండనై = మదముచేత మత్తుండనై, అ...బ్ధిన్-అల్పవిద్య = కొంచెపువిద్యయొక్క, లబ్ధిన్ = ప్రాప్తిచేత విడువన్=మూటవిచ్చుటకును, ముడువన్=మరలమూటకట్టుటకును, వేసరని = విసుగని, వీసంబు = వీసముకాసులకల, రెడ్డియుంబోలెన్ = రెడ్డివానివలెనే అచ్చుదువ = నాకు వచ్చియున్న చూచదువే, పర బ్రహ్మమై = చాలగొప్పదై, పెద్దలన్ = వృద్ధులను, చెనకి = ప్రసంగమునకుం గడంగించి ఓడియున్ = అపజయము బొందియు, సరిదైతి ననియున్=సమముగాం బ్రసంగించితి ననియు, సరిపోయి=వారితో సరియై, జయించితి ననియున్ = గెల్చితిననియును, అబద్ధంబులాడి = దబ్బరలాడి, చిల్లర ప్రభువులను, భ్రమియింపం జేయుచుండి, దీక్షితులంజూచి = ఆహితాగ్నులను గాంచి, ఇయక్షు=యజ్ఞముం జేయవలయుననుకోర్కి, (యష్టు మిచ్ఛా ఇయక్షా - అని వ్యుత్పత్తి.) పొడమి = అంకురించి, ద్రవ్యభిక్షార్థినై = ద్రవ్యభిక్షను గోరినవాండనై, మధురకున్ = మధురాపట్టణమునకు, పోయి, అప్పురంబునన్ = అమధురాపట్టణమందు.

సీ. బహివడ్డద్విజున కల్పపుం బాచితం విడి
 పసిండికై తా వానిఁబంతిం గుడిచి
కలసి వణిక్పురోహితులతోడం బుణ్యాహ
 ముల బియ్యములకు నై సమొత్తులాడి
శశి రవి గ్రహ జపస్నానాదికము లెల్ల
 దొరలవాకిండ్ల కేఁదొడ్డ యిచ్చి

*పచ్చిజ్జితోల్బత్తి౯ చుచ్చాల మెట్లందు
కొనఁ దాన యూరెల్లఁ౯ గుత్తవట్టి
తే. దర్భపోటులఁ దిని లేనితఱుల మైత్రి
నంటి పితృశేషము భుజించి౯ యదియు నెడల
నక్కవాడల నఱకూళ్ళు౯ మెక్కి మీఁద
వీనిశేఖర మొకతులాత్రివ్యజ్యము కొని. 69

టీ. బ...లక్ - బ్రాహ్మణుడైన = వలిపియఁబడిన, ద్విజానకున్ = విప్రునకు, అ...బు - అల్పఫు = కొంచెమయిన, పాదిళంబు = ప్రాయశ్చిత్తమును, ఇడి = పెట్టి, పసిడికై = ధనముకొఱకు, తాన్ = తాను, వానిబంతిన్ = వాని పఙ్క్తియందు, కుడిచి = భుజించి, వ...దన్ - వణిక్ = కోమట్లయొక్క, పురోధులతోడన్ = పురోహితులతో, కలసి = చేరుకొని, పు...కై - పుణ్యాహముల = కోమటిండ్ల పుణ్యాహవాచనముల యొక్క, బియ్యములకున్ = తండులముకొఱకు, పొత్తాడి = కలహించి, శ...లు ఎల్లన్ - శశి = చంద్రునియొక్కయు, రవి = సూర్యునియొక్కయు, గ్రహ = గ్రహణముల యందుఁ జేయునట్టి, జప = జపములు, స్నాన = స్నానములు, ఆగముల్లెల్లన్ = మొదలగునవి యెల్ల, దొరలయిండ్లకే = ప్రభుద్వారములకే, పొద్దయిచ్చి = కొల్లయిచ్చి, (దానముల కొఱకై తాను జేసిన నవగ్రహజపము మొదలగునవి ధనికుల వాకిండ్లనే ధారఁబోసె ననుట), ప...లు - పచ్చి = ఆర్ద్రమగు, ఇజ్జితోలు = కృష్ణాజినమును, బత్తి చుచ్చాలమెట్లు = ఎనుము మేఁక ఆవు వీని పరుసలను, అందికొనన్ = దానముపట్టుటకై, తాన = తానే, ఊరెల్లన్ = ఆపట్టణమెల్లను, గుత్తవట్టి = గుత్తచేసి, (పచ్చిజ్జితోల్పట్టి చిప్పుల నని పాఠాంతరము. అట్లయిన పచ్చి జింకతోళ్ళం గ్రహించి వేసవికాలములయం దనియర్థము.), దర్భపోటులన్ = నిమంత్రణములయందు, తిని = భక్షించి, లేనితఱులన్ = ఆ ప్రహ్మణార్థములు లేని కాలములయందు, మైత్రిన్ = స్నేహముచేత, అంటి = చేరి, పితృశేషము = తద్దినపుఁగూడు, భుజించి = మెసవి, అదియున్ = ఆపితృశేషమును, ఎడలన్ = దొరకక పోఁగా, అక్కవాడలన్ = పూఁటకూటియిండ్లుండు వీథులయందు, అఱకూళ్లు = చాలిచాలని యర్థాశనములను, మెక్కి = తిని, మీఁదన్ = అనంతరమందు వీని = ఈకార్యముయొక్క, శేఖరము = శిరోభూషణమగు ఒక...ము - ఒక = ఒకటియైన తులా = తులాభారముయొక్క, ఆత్రివ్యజ్యము = బుత్విగ్భావము, (తులాభార దాన మనుట), కొని = గ్రహించి.

* పచ్చిజ్జితోల్పట్టి చిప్పుల.

తా. ఈపైనిచెప్పినవన్నియును బాహ్యహేతువులు గాన నింద్యము లయిన నర్థాతురత్వమును బట్టి యన్నియుం జేసినవాఁ డాయెను.

ఉ. ఇ ట్టొనగూర్చి వైశ్యునకు నిచ్చి చన న్మఱి పుచ్చి చౌకముల్
వెట్టుచు వడ్డిలెక్క లటువెట్టుచు ధారణవాసికై కొదల్
వెట్టుచు వాఁడు రేఁగి మఱి పెట్టుదుఁ బెట్ట ననంగఁ మిట్టఁ గూ
వెట్టుదు నిట్టు పోరఁ గని పెట్టుక యొక్కరుఁ డుండి వెండియున్. 70

టీ. ఇట్టు=ఈప్రకారము, ఒనగూర్చి=కూడఁబెట్టి, వైశ్యునకున్ = కోమటికి, ఇచ్చి=వడ్డికిచ్చి, చనన్ = మరల నూరికిఁ బోవుచుండఁగా, మఱి=పిమ్మట, పుచ్చి = తీసికొని, చౌకముల్=ఉద్దులు, (నాలుగేసి యగుట) పెట్టుచున్=ఇడుచు, వడ్డి లెక్కలు, అటు పెట్టుచున్=ఆప్రకారము వేయుచును, ధారణవాసికై=బియ్యము మొదలగువాని ధర వారడికై, కొదల్వెట్టుచున్ = తక్కువలు సేయుచు, వాఁడు=ఆకోమటి, రేఁగి=చెలరేఁగి, మఱి=పిమ్మటను, పెట్టుదుఁ బెట్టననంగన్=ఇత్తునీయనని చెప్పఁగా, మిట్టన్ = పచ్చ మిట్టయందు, కూ పెట్టుదును=కూఁతలు పెట్టుచును, ఇట్టు పోరన్ = ఇట్లు పోరుచుండఁగా, ఒక్కరుఁడు = ఒకమానిసి, కనిపెట్టుకయుండి = కాచుకొనియుండి, వెండియున్ = మరలను.

తా. ఇట్లు కూడఁబెట్టిన ధనము కోమటికి వడ్డికిచ్చి నే నమ్మిన బియ్యము మొదలగు వాని ధర వారడికొఱకును చిల్లరవడ్డికొఱకును పిసనారి రచ్చలలోఁ జెప్పుకొనుచుండఁగా నొక్కఁ డొంక కనిపెట్టుకొని యుండెను.

సీ. వెలివాడఁ బసిరిక్తితోమలకవాల్గొని నూనె
యిడి తంగెడాకు గోల్బెడు తహాతహా
కూర్చంబు గొరిగించుకొని యుష్ణతోయంపు
టంగడిఁ దలయంటుకాడి తడవు
వంట పుట్టింటి కొప్పంటికంటెను బాలు
పెరుఁగు నే కూర లంపెడు తెగువలు
సంబెళ నిదలించి తాంబూలదళ పూగ
నివహంబుఁ జాలంగ నించు నుబ్బు
తే. బ్రహ్మచారిభుజంబు మాత్రకు సడింపుఁ
బ్రాలు నాలికి మేలుచీరలు గొనిపోదు
సంభ్రమంబును బెఱపాంథజనులఁ బయన
మడుగు ప్రశ్నంబులను మత్ప్రియా మోటెఁగి. 71

టీ. వెలివాడఁ = చండాలవాటికయందు, పని = పనితనముగల, క్రొత్తమలక
పాళ్ = క్రొత్తపాదరక్షలు, కొని=వెలచేసి, నూనెముడి = నూనెఁబూసి, తంగెడాకు,
గట్టిడు = ఆపాదరక్షలనుఁగట్టునట్టి, తహతహ=త్వరపాటును, కూర్చంబు = కనుబొమల
సందు, 'కూర్చమస్త్రీభ్రువోర్మధ్యమ్' అని నిఘంటువు. గొరిగించుకొని=క్షౌరముఁ జేయించు
కొని, (సాగసునకుఁ గనుబొమలసందుమాత్రమే గొరిగించుకొనె ననుట,) ఉష్ణతోయంపు=
వేడినీరస్నానము, అంగడిఁ = దుకాణమందు, తలయంటుకొని = అభ్యంగము సమ
యము నైన, (తలయంటుకొనుట యను పాఠమున నభ్యంగముఁ జేసికొని తిరిగెను,) తడవు=
ఆలస్యమును, వంటపుట్టి = వంటఁజేసి పెట్టెడు పెద్దమ్మయొక్క, ఇంటికిఁ = గృహ
మునకు, ఎప్పటికంటెను = పూర్వముకంటెను. పాలు పెరుఁగునేగూరలు = పాలును,
పెరుఁగును, నేయిని, శాకములను, అంపెడు = పంపునట్టి, తెగువలు=ఔదార్యములను,
సంబెళ = పక్కాకుపెట్టె. విడిలించి = విప్పి, తాంబూలదళ = తమ్ములపాకులయొక్క,
పూగ=పోకలయొక్క, నివహంబుఁ=సమూహమును, చాలంగఁ = చాలునట్లు, నించు=
నిండించునట్టి, ఉబ్బు = ఉత్సాహమును, బ్రహ్మచారి = శిష్యునియొక్క, భుజంబు =
సమున్నతమున్న, ముల్లెకుఁ = మూసిమికె, సడిపు బ్రాలు = పంపుడుబియ్యమును, ఆలి
కిఁ=భార్యకుఁగాను, మేలుచీరలు = మంచిమంచి తెల్లలను, పొనియెడు = గ్రహించెడి,
సంభ్రమంబు = చిడిముడిపాటును, పెఱ = ఇతరులగు, పాంథజనులఁ = మార్గస్థులను,
పయనముమగు=ప్రయాణ మెప్పు డనియడిగెను, ప్రశ్నంబులను=ప్రశ్నలచేతను, మత్ప్ర
యాణము = నాపయనము, ఎఱిఁగి = తెలిసికొని.

తా. పైనిచెప్పినప్రకారము ప్రయాణసన్నాహము గాఁగా దొంగ లెస్సఁగాఁ
దెలిసికొనియుండెను.

క. హత్తుకొని యొక్కఁడొందఱు
నత్తెరువుం గట్టఁ బనిచి యందఱు క్రియఁ దాఁ
దిత్తొకటియుఁ గొని తే మఱి
యుత్తర ముత్తర మటంచు నొకప్రొద్దుకడన్. 72

టీ. హత్తుకొని = వెంబడించికొని, ఒక్కఁడొందఱుఁ = మఱికొందఱుఁ, అత్తెరు
వున్ = ఆమార్గమును, కట్టఁబనిచి = ఆటకట్టఁబంపి, అందఱు క్రియఁ = అందఱివలెనే,
తాఁ = ఆదొంగ, తిత్తి = సంచి, ఒక్కటియుఁగొని తేఁ = ఒక్కటి తీసికొనిరాఁగా,
మఱి = అనంతరమందు, ఉత్తరము త్తరమటంచుఁ = పోవలసినదుత్తరదిశయని, ఒకప్రొద్దు
కడఁ=ఒకప్రొద్దువేళను. ('తిత్తియొకటికొని' అనుట సాధువు.)

తే. లేచి పోవంగఁ దత్తఱ మేచి తోడి
వారు సన నేను ముడిమోపు వటువకెత్తి
పోవ వాఁ డిందు రం దని త్రోవ యడవిఁ
బెట్టి యొకవాఁగు డిగ నీల వెట్టుటయును. 73

టీ. లేచిపోవంగన్ = లేచిపోవుచుండఁగా, తత్తఱ మేచి = త్వరపాటతిశయించి, తోడివారు చనన్ = తోడిమార్గస్థులుపోఁగా, నేను, ముడిమోపు=మూటబరువు, వటువ కెత్తి=బ్రహ్మచారికెత్తి, పోవన్ = పోవుచుండఁగా, వాఁడు=ఆచోరుఁడు, ఇందు రం దని= ఇటురం డనుచు, త్రోవ=మార్గమును, అడవిఁ బెట్టి = అడవిలోఁ బెట్టి, ఒక వాఁగు డిగన్ = ఒక వంక డిగఁగానే, ఈలవెట్టుటయును = ఈలవేయఁగానే, (చోర ులు ఈలవెట్టుట వారిసంజ్ఞ).

క. అఱచేతివ్రాలు గనున
త్తఱిఁ బడె నొకయంపకట్టె దానికి నిలువం
బిఱుబిఱ్ఱున ఱాలు వడెం
దెఱపియుఁ గనలేక సాతు దిరుగంబడియెన్. 74

టీ. అఱచేతివ్రాలు = అఱచేతిగీఱలు, కనున త్తఱిన్ = చూచెడుకాలమందు, (అరుణోదయకాల మనుట). ఒక యంపకట్టె = అంపకోల, పడెన్ = వ్రాలెను, దానికిన్ = ఆయంపకట్టెకు, నిలువన్ = మార్గమునడువకనిలువఁగా, బిఱుబిఱ్ఱునన్ = బిరుసు బిరుసుగా, ఱాలువడెన్ = పాషాణములుపడెను, సాతు = పథికసమూహము, తెఱపి యున్ = పోవుటకుసందును, కనలేక = తెలియక, తిరుగంబడియెన్ = వెనుదిరిగెను.

*

మహాస్రగ్ధర

కవిసె న్గల్పాంతజంతు గ్రసనభృశబుభు క్షాత్వర త్ర్యక్షపార్శ్వ
ప్లవమానోత్పాతభూత ప్రకరపటిమ హా లాహలస్పర్ధి హేతి
చ్ఛవిరేఖానేక రాహు చ్ఛలితరవులు రక్షశ్చమూజిత్వలింద
ప్లవబృందంబుల్వనిస్బల్వడిఁ బొడుపొడుమకన్పల్కులు స్ఫుల్కులు
[స్రాన్.

టీ. కల్పాంత=ప్రళయకాలమందు, 'క్షయఃకల్పాంత ఇత్యపి.' అని యమరము. జంతు = ప్రాణులయొక్క, గ్రసన = భక్షణమందు, భృశ = మిక్కిలియగు, బుభుక్షా = ఆఁకలియొక్క, 'భోక్తు మిచ్ఛా బుభుక్షా', త్వర = వేగము గలిగిన, త్ర్యక్ష =

*వ. అంశ.

ఘాలాక్షునియొక్క, పార్శ్వ = ప్రక్కలయందు, ప్లవమాన = పరువులెత్తుచున్న, ఉత్పాత = భయంకరములైన యుల్కాదులతోఁ గూడిన, భూత = భూతములయొక్క, ప్రకర = సమూహముయొక్క, పటిమన్ = సామర్థ్యమువంటి సామర్థ్యముతో, హాలాహల = కాలకూటముతోడ, స్పర్ధి = కలహించెడు, హేతి = ఆయుధములయొక్క, ఛవి = కాంతులయొక్క, రేఖా = పఙ్క్తు లనియెడు, అనేక = పెక్కులైన, రాహు = రాహుగ్రహములచేత, ఉచ్చలిత = చలింపఁజేయఁబడిన, రవులు = సూర్యుఁడు గలిగి నట్టి, రక్షశ్చమూ = రాక్షససేనను, జిత్ = జయించుచున్న, పుళింద = కిరాతకుల యొక్కయు, ప్లవ=చండాలురయొక్కయు, బృందంబుల్ = సమూహములు, వనిన్ = అడవియందు, బల్విడిన్ = మిక్కిలి వేగముగా, పొడుపొడు మన్ = పొడుపొడు మని యెడు, (ఇది యామ్రేడిత ప్రార్థనార్థకము), పల్కులున్ = మాటలును, ముల్కులున్ = బాణములును, రాన్ = రాఁగా, కవిసెన్ = చుట్టుకొనెను.

తా. ప్రళయకాలరుద్రుని సూలెఁ బొఱితెంచుచున్న మహాభూతములవలెఁ బటిమ గలిగి యనేక రాహువులనెడు బుద్ధిచేత సూర్యుఁడు భయపడునట్టి యాయుధ కాంతులు కాలకూటమును మీఱుచుండఁగా ననేక కిరాతకులును జండాలురును గుంపులు గూడుకొని వాఁడితూపు లేయుచుఁ బొడుపొడు మని పల్కుచు నలుదిక్కులఁ గ్రమ్ముకొనిరి. 'భూత-గ్లపన' అనియు, 'ప్లవబృందంబుల్ వనిన్ - బల్విడి' అనియు వే. దిద్దుబాటులు. దిద్దుట అనవసరము.

వ. ఇట్లు చెట్లు వెడలి విండ్లు వంచుకొని ముంచుకొను నన్నల్లప్రజం జూచి హల్లకల్లోలం బై విఱుగంబడు నెడ. 76

టీ. ఇట్లు=ఈప్రకారము, చెట్లువెడలి = అడవిలోనుండి వెడలివచ్చి, విండ్లు = ధనువులను, వంచుకొని=ఎక్కువెట్టివంచి, ముంచుకొనుచున్న = మీఁదఁబడుచున్న అన్నల్ల ప్రజన్ = ఆ కిరాతసంఘమును జూచి 'క. ఏలలఁ బాడుచుఁ దగవిలు, గోలలఁగొని నల్లప్రజలు గుములై నడువన్' అని వేంకటనాథుని పంచతంత్రము. (ఆ. ౧౮౬) హల్లకల్లోలంబై = పెద్దరంతై, విఱుగంబడు నెడన్ = విఱిగిపోవునప్పుడు.

సీ. పసలేదు నిలరోయి ❀ పాతకులా రని
దేవాయుధంబులు ❀ ఱూవువారు
పైఁడిబొసముఁ జెట్లఁ ❀ బడవైచి [1]దుడ్డుపె
ట్టకుఁ బాఱుచునె యొలె ❀ లైవ్వుచువారు
బరువు డించి కటారిఁ ❀ బరుఁజించి నిల్పి యిం
దెందు వచ్చెద రని ❀ యెదురువారు

1. దుడ్డుఁ బెట్టకుఁ బాఱుచునె యొడల్ డాచువారు.

వస్త్రంబు గొండు దేవర యోయి యిది చన్నఁ
బస్తని దయపుట్టఁ ♦ బలుకువారు
తే. కలవి మామూఁక నిప్పింతుఁ ♦ దొలఁగుఁ డొకటి
యాఁడుదానిఁ జేనంటకుఁ ♦ డనుచుఁ బెద్ద
తనము నభిమానమును దెంపు ♦ గనఁగఁ బలికి
నిలిపి దోఁపిచ్చువారునై ♦ తొలఁగి రపుడు. 77

టీ. పసలేదు=పలుమంది లేరు, (దొంగలు గొంచె మనుట.) పాతకులారా = ద్రోహులార, నిలరోయి=నిలువుఁడోయి. అని, దేవాయుధంబులు=పాషాణములును దుంటకట్టెలును, (ఇక్కడ దేవశబ్దమునకు యజ్ఞ మని యర్థము చేసి దాని యాయుధములు దారుమయములుగాను పాషాణమయములుగా నుండును గనుక నాలుగు దుంటకట్టెలు ననవచ్చును.), ఱువ్వువారు=విసరువారును, పైఁడిబాసముఁ = బంగారు మొదలగునది, (పైఁడిబాస మనునది నానుడుమాట), చెట్లఁ=వృక్షములయందు, పడవైచి=పాఱవైచి, దుడ్డుపెట్లకుఁ=దుడ్డుకఱ్ఱలదెబ్బలకు, పాఱుచునే=పరుగిడుచునే, వలెఁ=వస్త్రములను, వైచువారు=పాఱవేయువారును, బరువు=తామెత్తుకొన్నబరువును, డించి = దిగవిడిచి, కటారి పరుఁజించి=కటారి యమర్చుకొని, నిల్చి, ఇం కెందు వచ్చెదరని, ఎదురువారు=ఎదిరించెడువారును, వస్త్రంబుఁ గొండు=ఈబట్టను గైకొనుఁడు, ఇది=ఈమూట, దేవరయోయి=దేవతలారోయి, చన్నఁ=ఇది పోయినట్లాయెనా, వస్తు=ఉపవాసముండవలసివచ్చును, అని, దయపుట్టఁ = దయగలుగునట్లు, పలుకువారు = మాటలాడెడువారును, మామూఁకన్ =మాగుంపునందు, కలవి=కలిగినవస్తువులు, ఇప్పింతుఁ = ఈఁజేసెదను, తొలఁగుఁడు=తొలఁగిపొండు ఒకటి=ఒకటి వినుఁడు, ఆఁడుదానిఁ = స్త్రీని, చేనంటకుఁడు = చేతఁ దాఁకవలదు, అనుచుఁ = అట్లని, పెద్దతనముఁ = (ఆగుంపునకుఁ దమకుఁగల యధికార మనుట) అభిమానములు, (స్త్రీలయెడలఁ గల పరు వనుట), తెంపు = తెగువ, సొమ్ములు పోయినఁ బోవుఁగాక స్త్రీలను దాఁకకున్న మంచి దని తలంచుట), కనఁగఁ = తెలియునట్లు, పలికి=చెప్పి, నిలిపి=గుంపును నిలుపఁజేసి, దోఁపిచ్చువారునై=చూఱనొసఁగువారై, తొలఁగిరి=విముఖులైరి, అపుడు.

సీ. తోడువింటివాఁడు సద్రోవఁ బోవక యొదు
ర్పడువాండ్రఁ దోడిబడఁ ♦ బదరి పొడిచి
పిసుఁ గీక వెసఁగినఁ ♦ బెద్ద నొంపక యెఱ్ఱఁ
బాఁకించి చేఁ గలకపాటి *నాఁచి
యాయితంబై చించుకొకరి గెడువాఁ డేటు
లవి మీఱతి చన్న వెకోదవులు టుడిగి

* దోఁచి.

పాదవు చేలేకయు ఫుటపుటయును నైన
వాని శోధింప నవ్వలికిఁ బనిచి
తే. పాదలఁ దూఱిన నీటెచాఁపుల వెడల్చి
కట్టుబట్టలు గొని ప్రాఁతబట్ట దయను
గోఁచులకు నిచ్చి గనపరాకులు నిగిడ్చి
చెప్పుటట్టలు శోధించి సిగలు విప్పి. 78

టీ. తొడువింటివాఁడు=అంబుదొడిగిన విల్లుగలవాఁడు, చన్దోవర్=పోయెదు త్రోవను, పోవక = ఏఁగక, ఎదుర్పడువాఁడ్ర = ఎదురైనవారిని, తొడిఁబడర్ = తొట్రుపడునట్లు, పదరి = హుంకరించి, పొడిచి, పిఁకుఁగు=పీఁకుఁగు, (లోభియనుట.), ఈక = తనసొమ్మియ్యక, పెనఁగినర్ = పెనఁగులాడఁగా, పెద్ద=మెండ్లుగాను, నొంపక= నొప్పింపక, ఎత్తిర్ = నెత్తురును, పాఱించి=కాఱునట్లు పొడిచి చేగలపాటి=చేతనున్న మాత్రము సొమ్ము, నాఁచి=అపహరించి, ఆయితంబై = ఆయత్తపడినవాఁడై, చించుక= గుంపును చించుకొని, ఆరిగెడువాఁడు, = పోవునట్టివాఁడు, అవియేటులు = ఆదొంగల ప్రహారములను, మీఱి = అతిక్రమించి, చన్నర్ = పోయినను, వెర్దవులుట = వెంబడించుట, ఉడిగి = మాని, (మార్గస్థుఁడెవ్వండేని గుంపుఁ జించుకొనిపోఁగా దొంగలు వానిఁ దఱుము రనుట.), పాదవు = ద్రవ్యము, చేలేకయు=చేల లేకయు, పుటపుటయును నైన వానిర్ = బక్కిసిలావైనవాని, శోధింపర్ = వానిదాఁపున సొమ్ములు చూచుటకు, అవ్వలికిర్=అవలికి, పనిచి=పంపి, (బలముగలవాఁడు గుంపులోనున్న వాని నవ్వలికి దొంగలు పంపిరనుట), పాదలఁదూఱినర్ = కొందఱు పొదలలోఁదూఱఁగా, నీటెచాపులర్ = ఆపొదలమీఁదికిఁ బొడిచెదమని కోలలు చాచుటలచేత, వెడల్చి = వారివి బయలికి రప్పించి, కట్టుబట్టలు=కట్టుకొన్న వస్త్రములు సైతము, గొని=గ్రహించి, ప్రాఁతబట్ట= జీర్ణవస్త్రమును, దయను=దయచేత, గోఁచులనుర్=కౌపీనములనుఁగా, ఇచ్చి = ఒసఁగి, *గనపరాకులు=గన్నేరాకులవంటి యమ్ములయలుఁగులను, నిగుడ్చి = లోపలదూర్చి, చెప్పుటట్టలు = పాదరక్షలయట్టలు, శోధించి = వెదకి, సిగలు = జుట్టు, విప్పి, (మార్గస్థులు చెప్పుటట్టల సందులను సిగలయందును సొమ్ములు దాఁచియున్నా రని దొంగలు వానినెల్ల శోధించి రనుట).

వ. ఇట్లు పాటచ్చరులు పెచ్చువెరిఁగి విచ్చలవిడి నుచ్చావచంబులగు సార్థంబు నర్థంబు లపహరించు సంకులంబున. 79

టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, పాటచ్చరులు=చోరులు, 'ప్రతిరోధిపరాస్కంధి పాటచ్చర మలిమ్లుచా' అని యమరము. పెచ్చువెరిఁగి = చెలరేఁగి, విచ్చలవిడిర్ =

* గనపరాకులు; గనిపరాకులు. (కనపరాకులు అని బ్రౌను.)

స్వేచ్ఛచేత, ఉచ్చావచంబులగు = అనేకవిధములగు, 'ఉచ్చావచం నైకభేద' మ్మని యమరము. సార్థంబు = బాటసారులయొక్క, అర్థంబులు = ధనములు, అపహరించుఁ = దోఁచుకొనెడు, సంకులంబునన్ = సందడియందు.

సీ. కటినుండి చనుమఱి గడిగాఁగ బిగియించి
    కట్టిన నిడు నీలి కాసె మెఱయఁ
బిల్లిగడ్డము మించఁ బెరిఁగి మీసలు కుక్షి
    గోళంబుమీఁద నుయ్యాల లూఁగ
బూఁది బ్రుంగిన మొగంబున వడిఁగట్టుమై
    నపుమైల ప్రాఁజాఁదు నాఁజెలంగఁ
జిటిప్రేలి పూసపై ఘటియిల్లు వెడపట్టు
    చిమ్ముల సురియ డాల్ముమ్మరముగ
తే. నూరనుండియుఁ గనుపెట్టుకుండువాఁడు
  తప్పిపో నన్ను డబ్బాటు దాఁ బొడగని
  యట్టివేళఁ గాకశ్మశ్రు వనెడు నొక ప్ర
  చండ చండాల చోరభటుండు తఱిమి. 80

టీ. కటినుండి = పిఱుఁదుదగ్గఱనుండి, చనుమఱి=ఱొమ్ము, గడిగాఁగన్=హద్దుగా, బిగియించి = బిగించి, కట్టిన, నిడు = పొడువైన, నీలికాసె=నీలిదట్టి, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, పిల్లిగడ్డము = పిల్లిగడ్డమును, మించన్ = అతిశయించునట్లు పెరిఁగి మీసలు = మీసాలు, కుక్షిగోళంబుమీఁదన్ = గుండ్రని కడుపు మీఁద, ఉయ్యాల లూఁగన్=డోలాయమానము లగుచుండఁగా, బూఁదిన్ = తానుబూసికొన్న బూడిదచేత బ్రుంగిన = కప్పఁబడిన, మొగంబునన్ = ముఖమందు, వడిఁగట్టు = వడియఁగట్టిన మైనపుమైల = మధూచ్ఛిష్టమాలిన్యము, ప్రాఁజాఁదునాన్ = ప్రాఁతచాఁదు చుక్కయన నట్లు, చెలంగన్ = ఒప్పఁగా, (వడియఁగట్టిన మైనపుమైలను జాఁదుచుక్కవలెఁ బెట్ట కొన్నాఁ డనుట), చిటిప్రేలి = కనిష్ఠికాంగుళియొక్క, పూసపైన్ = గనుపుమీఁద ఘటియిల్లు = సంగతమైన, వెడపట్టు = వసిలిగాఁబట్టుటయొక్క, చిమ్ముల = విసరుటల గల, సురియ = సురకత్తియొక్క. డాల్ = కాంతి, ముమ్మరముగన్ = అతిశయిల్లఁగా ఊరనుండియున్=నేను వెడలిన గ్రామమునుండియును, కనుపెట్టుకుండువాఁడు=వేఁ యున్నవాఁడు, తప్పిపోన్ = తప్పించుకొనిపోఁగా, నన్ను, డబ్బాటు = అదాటుగ (హఠాత్కారముగా ననుట), తాన్ = ఆమొదలిచోరుఁడు, పొడగని = గుఱుతు జూచి, అట్టివేళన్ = అసమయమందు, కాకశ్మశ్రు వనెడు = కాకశ్మశ్రు వను పేరుగ

ఏక = ఒక్కఁడైన, ప్రచండ = మిక్కిలియుద్దండుఁడైన, చండాల = మాలఁడైన, చోర = దొంగయగు భటుండు = బంటు, తఱిమి = వెంబడించి.

చ. కవ వటు డించి యేఁగునుకఁగా సురెఁ గొంకులఁ దార్చి కూలుడు
న్నివిడిన బొజ్జపై మిగులు సిద్దపు దోవతి దట్టి డొల్లిరాఁ
దివిచి పెనంగ వల్లువముఁ ద్రెంచి యనంతుని గంట్లు కూసపుం
జెవులుగ గౌదకట్టు [1]గసెచేరుల టెక్కియు దోఁపునొల్చి పోన్. 81

టీ. కవ = నాకు జతయగు, వటున్ = బ్రహ్మచారిని, డించి = డిగ్గవిడిచి, ఏన్ = నేను, గునుకఁగాన్ = పరుగెత్తఁగా, సురెన్ = వాఁనికత్తిని, కొంకులన్ = నాజాను సంధులయందు, తార్చి = అంటవ్రేసి, (క్రొంకులఁ గూర్చి యని కొందఱాంధ్రులు), కూలుడున్ = క్రిందఁబడఁగానే, నివిడిన = నిగిడినట్టి, (పైకుబికినట్టి యనుట), బొజ్జపైన్ = ప్రలేదుఁబొడుపుమీఁద, మిగులు = వ్యాపించియున్న, (ముల్లెయున్నదని తెలియునట్లుబ్బ కొనియున్న యనుట). సిద్దపు = స్నిగ్ధమగు, దోవతి = దోవతియొక్క, దట్టి = కట్టును, డొల్లిరాన్ = జాఱివచ్చునట్లు, తివిచి = ఈడ్చి, పెనంగన్ = నేను బెనఁగులాడఁగా. వల్లువము = వరహాలముల్లె, త్రెంచి = తెగఁగోసికొని, అనంతుని గంట్లకున్ = కుట్టుపోఁగులకుఁ బైగానున్న గణుపులవఱకు, (నాగుఁబడిగపోఁగులుగల బొందలవఱకనియునుఁ జెప్ప వచ్చును.) కూసపున్ = తెగిపోయినట్టి, చెవులుగన్ = చెవులు గలుగునట్లుగా, (చెవులు దెగునట్లుగా బోఁగులు తెంపినాఁ డనుట.) గౌదకట్టు = చెంపలను మూసికట్టిన కట్టు. "గీ. చెంపలను మూసి కట్టుట చెలఁగు గౌద,కట్టనంగను......" ఆంధ్రభాషార్ణవము. 3-32," కసెచేరుల = బొందెచేరులుగల, టెక్కియున్ = కుళ్లాయియు, దోఁపునొల్చి = దోఁచుకొని, పోన్ = పోవుచుండఁగా.

క. నోరిసని సుండకే నో
రోరి యకట మా సమీపపు రానె మనియున్
దూరము వోయితివే సొ
మ్మేరీతిని నీకు దక్కునే కానీ రా. 82

టీ. నోరిసన్ = నోటిశని చేత, ఉండక = ఊరకుండక, ఏను = నేను, ఓరోరి, (ఇది నీచసంబుద్ధి), అకట = అయ్యో, మా = మాయొక్క, సమీపపు = దాఁపున నున్న, ఊరనే = గ్రామమందే, (తములపాకు మొదలగు పదములకువలె పుగాగమము), మనియున్ = బ్రదికియుండియు, దూరము వోయితివే = దూరమేఁగితివా, సొమ్ము = ధనము, ఏరీతిని = ఏవిధముచేతనైనను, నీకు దక్కునే = నీకు నిల్చియుండునా, కానీరా = కానిమ్మురా.

---

1. గల.

* తే. అనిన నలఁతిగఁ గోల్పోక యతఁడు రెడ్డి
రాజుఁ గను నని కోదయుఁ దీర్పంగ మగిడి
యంత పరియును బైప్రజ కలికి పాఱి
పోవ వాఁడును వెడపోట్లు వాడిచి చనియె. 83

టీ. అనినన్ = ఇట్లనఁగా, అలఁతిగన్ = కొంచెముగా, కోల్పోక = నశింపక, అతఁడు = ఆయన, రెడ్డి = పటేలును, అనఁగా గ్రామాధికారిని, రాజున్ = ప్రభువును, కను నని = చూచు నని, కోదయున్ = కోఱఁతయును, తీర్పంగన్ = తీర్చుటకై, (చంపుటకై యనుట.), మగిడి = మరలివచ్చి, అంత = సమస్తమైన, పరియును = తనతోడిగుంపును, పైప్రజకున్ = పైఁగావచ్చెడువారికి, అలికి = భయపడి, పాఱిపోవన్ = పరువెత్తఁగా, వాఁడును = ఆకాకశ్మశ్రుండును, వెడపోట్లు = తప్పుపోట్లు, పొడిచి, చనియెన్ = పోయెను.

ఉ. అంతటఁ బొంతఁ బెద్దెరువునం దరుదెంచు పిఱిందిమందిని మ
త్కాంత సహోదరుండును నొకం డరుదెంచుచు సాతు పద్దవృ
త్తాంత మెఱింగి నన్నరసి తాఁ గని యార్తి నొకండు దా నతి
శ్రాంతుని నన్నుఁ గావట దిసంతులు గొట్టుచు మోచు కేఁగుచోన్.

టీ. అంతటన్ = తదనంతరము, పొంతన్ = సమీపమందు, పెద్దెరువునందున్ = రాజమార్గమందు, అరుదెంచు = వచ్చుచున్న, పిఱిందిమందిన్ = వెనుకటిప్రజయందు, మత్కాంత సహోదరుండును = నాభార్యతోడఁబుట్టినవాఁడును, ఒకండు = ఒకపురుషుండు, అరుదెంచుచున్ = వచ్చుచును, సాతు = సార్థము, (పథికసమూహ మనుట.), పద్ద = పొందిన, వృత్తాంతము = వార్తను, ఎఱింగి = తెలిసి, నన్నరసి = నన్ను విచారించి, తాన్ = తాను, కని = చూచి, ఆర్తిన్ = దుఃఖముచేత, తా నొకండును = నామఱఁది యొక్కఁడే, అతిశ్రాంతునిన్ = మిక్కిలిబడలియున్న, నన్ను, కావటన్ = కావటిబుట్టయందు, మోచుక = మోచికొని, దిసంతులుగొట్టుచున్ = నానేరములు పరిహాసముగా నెన్నుచు, (మఱఁదిగావున దుఃఖమందును దన యవివేకమునకుఁ బరిహాసించె ననుట), ఏఁగుచోన్ = పోవుచుండఁగా.

తా. అంతట సమీపమందలి పెద్దబాటను వచ్చెడు కొంతమందిలోఁ గలిసినా యిల్లాలి తోఁబుట్టినవాఁడు వచ్చుచుండి త్రోవను దోఁపు పడిన ప్రజవార్త విని నన్ను విచారించి వచ్చి చూచి వగచి మిగులఁ బడలియున్న నన్నుఁ గావటిలో నునిచికొని తా నొక్కఁడును మోచికొనుచుఁ నన్ను నేరము లెన్నుచుఁ బోయెను.

---

* అనిన లాఁతుగఁ గోల్పోక యతఁడురాజు, రడ్డి గను నని కోఱయుఁ దీర్పంగ మగుడి. (శ. ర. పా. పాఠాంతరము.)

సీ. కొంగవాల్నఱుకు లంగుళులఁ బట్టుక జబ్బ
లంటఁ గుట్టిడ వెజ్జు నరయువారు
తలఁ బడ్డగుదియదెబ్బలఁ బాఁతమసి యిడి
యంబలి గంజిండ్ల నడుగువారు
తమసేగిఁ జెప్పుకో దయమీఱ విని చీరఁ
జించిచ్చువారి దీవించువారు
నొలివడ్డ నెపమునఁ గలలేని సిరిఁ జెప్పి
చుట్టలపైఁ దాడి వెట్టువారు
తే. నైన పాంథులచేతఁ గ్రందైన యూళ్ల
జాడగా నిటఁ దెచ్చియిస్నీడ డించి
పాఱు నీ రానఁ బోవ నావ్వారి మగిడి
వచ్చునాలోన నీ రూపు వచ్చె నాకు. ౭౫

టీ. కొంగవాల్ = కొంగవాలుగావంకదైన, నఱుకులు = గాయములు, (కొంగవాలనఁగా మాలవాని చేతి కత్తి. కం. 'సుగిమాళు చేతికత్తికి, నరులందఱు పేరువెట్టినారు ధరిత్రి, న్మరి కొంగవాలనంగను, దిరుమలపై నుండు దేవదేవ ముకుందా' అని దేశ్యనామార్థకోశమందుఁ జెప్పఁబడియున్నది: కాన, నట్లైనఁ గొంగవాల్ = ఆకత్తిచేతనైన, నఱుకులు = గాయము లని చెప్పునది.) అంగుళులన్ = వ్రేళ్లచేత, పట్టుక = బిగఁబట్టుకొని, జబ్బలను = తుంట్లను, అంటన్ = కదిసికొనునట్లు, కుట్టిడన్ = కుట్టుటకై, వెజ్జున్ = వైద్యుని, అరయువారు = వెదకెడువారును, తలన్ = శిరమునందు, పడ్డ = పడినట్టి, గుదియ = దుడ్డుకఱ్ఱలయొక్క, దెబ్బలన్ = గాయములయందు, పాఁతమసి యిడి = గుడ్డకాల్చినమసి యదిమి, అంబలి, గంజి, ఇండ్లన్ = ఇంటింటను, అడుగువారు = యాచించువారును, తమసేగి = తమకుఁగలిగినకీడును, చెప్పుకోన్ = తెలియఁజేసికొనఁగా, దయ = కృప, మీఱన్ = అతిశయించునట్లు, విని = ఆకర్ణించి, చీరన్ = వస్త్రమును, చించిచ్చువారిన్ = చించియొసంగెడువారిని, (చించిచ్చు, 'చించియిచ్చు, క్త్వార్థ ఇత్తునకుసంధి) దీవించువారు = ఆశీర్వదించెడివారును, ఒలివడ్డ = దోఁపిడిపడిన, నెపమునన్ = వ్యాజముచేత, కల = కలిగినట్టియు, లేని = లేనట్టియు, సిరిన్ = తమ సంపదను, చెప్పి, చుట్టలపైన్ = బంధువులమీఁద, దాడివెట్టువారు = దండువెడలెడువారును, (తాము దోఁపుడుపోయినసాకుచేతఁ గొంచెము పోయినను గొప్పగాఁ జెప్పుకొనుచుఁ జుట్టాల యిండ్లమీఁదికిభోజన వస్త్రాదులకుఁ బోయి రనుట), ఐన = ఈరీతి గలిగిన, పాంథులచేతన్ = దోఁచఁబడినమార్గస్థులచేత, క్రందైన = సందడిగల, ఊళ్ల

జాడఁగాన్ = గ్రామములమీఁదుగా, ఇటుఁ దెచ్చి = నామంఱఁది నన్నిక్కడికిఁ దెచ్చి, ఇన్నీడ డించి = ఈమఱ్ఱిచెట్టునీడను గావడదించి, పాఱు = ప్రవహించెడు, నీరు = ఉదకమును, అనఁబోవన్ = పానముసేయఁబోఁగా, నొవ్వారి = నొప్పిఘనమై, మగిడివచ్చు వాఁగోనన్ = తిరిగి వచ్చునంతలోనే, ఈరూపు = ఈబ్రహ్మరాక్షసరూపము, నాకు, వచ్చెను.

వ. కయ్యంబునఁ బాఱఁబాఱఁ గాయంబు గాయంబు సేసి వెఱవేఁకిఁగొలిపిన కాకశ్మశ్రునామధేయచండాలు కరాళవేషంబు గన్నులం గట్టినట్లుండఁ గడఁగనుట నిట్టికరాళవేషంబు గలిగెఁ గైశికీగాన ఫలదానంబునదీని మానుపవే! అనిన నతం డేను ఫలం బెఱుంగ, ఫలంబుపరమేశముఖోల్లాసంబ యాజ్ఞాకైంకర్యంబులకు ననుమతి కైంకర్యంబులకు ఫలపరిమాణగణన ప్రపన్నుల కెక్కడియది? కాన బంధకం బగుట ఫలం బింతంత యందుఁ గొంతఁ గొమ్మన వెఱతు భగవంతుండ రక్షించు నూఱడిలు మన్న నన్నోరిమాట నోరన యుండ నతండు.8[illegible]

టీ. కయ్యంబునన్ = మున్ను చోరులకును బథికులకును గలిగిన జగడమునందు, పాఱఁబాఱన్ = మిక్కిలి పరువెత్తఁగా, కాయంబు = నాశరీరమును, గాయంబుసేసి = రక్తసిక్తముఁజేసి, వెఱవేఁకి = భయజ్వరమును, కొలిపిన = కలుగఁజేసిన, కాకశ్మశ్రునామధేయ చండాలు = కాకశ్మశ్రుఁడను పేరుగల మాలనియొక్క, కరాళవేషంబు = భయంకరాకారము, కన్నులం గట్టిన ట్లుండన్ = ప్రత్యక్షముగాఁ బొడఁగట్టినట్లుండఁగా, కడఁగనుటన్ = పంచత్వమును బొందుటచేత, ఇట్టికరాళవేషంబు = ఈవిధమైన బీభత్సరూపము, కలిగెన్ = నాకు సంభవించెను. (అంత్యకాలమందు చండాలునిరూపమే స్మరణకు వచ్చెను గావునఁ దదనుగుణముగా నిట్టిరూపము వచ్చె ననుట), కైశికీగానఫల దానంబునన్ - కైశికీగాన = మంగళకైశికీగానముయొక్క, ఫలదానంబునన్ = ఫలము నా కొసఁగుటచేత, దీనిన్ = ఈవికృతాకారమును, మానుపవే = పోఁగొట్టవే, అనినన్ = ఇట్లనఁగా, అతండు = ఆభగవద్దాసుఁడు, ఏను = నేను, ఫలం బెఱుంగన్ = గానఫలము నెఱుఁగను, ఫలంబు = ఆఫలము, పరమేశ = శ్రీపతియొక్క, ముఖోల్లాసంబ = ముఖోల్లాసమే, ఆజ్ఞాకైంకర్యంబులకున్ = వేదశాస్త్రములచేత విధింపఁబడిన కైంకర్యములకును, (సంధ్యావందనాదుల కనుట), అనుమతికైంకర్యంబులకున్ = భృత్యుఁడు సేయు కీర్తనాది కైంకర్యములకును, ఫలపరిమాణ = ఫలపరిమితియొక్క, గణన = లెక్కపెట్టుట, ప్రపన్నులకున్ = భగవద్దాసులకు, ఎక్కడియది = ఏదది, కానన్ = కాఁబట్టి, బంధకం బగుటన్ = ఆగణనము బంధకారణంబు

గావున (పునర్జననహేతు వనుట.) ఫలంబు = ఆగానఫలము, ఇంతంత = ఇంతయంతయని గనుట, అందుక్ = ఆగానఫలమందు, కొంత = కొంతభాగమును, కొప్పున వెఱతుక్ = గ్రహింపుమనుటకు భయపడుదును, భగవంతుఁడ = శ్రీపతియే, రక్షించుక్ = కాచును, ఊఱడిలు మన్నక్ = స్వస్థచిత్తుండవుగ మ్మనఁగా, అన్నోరిమాట, నోరన యుండక్ = నోట నే యుండఁగా, (అంతశీఘ్రముగా ననుట), అతండు = ఆ బ్రహ్మరాక్షసుఁడు.

సీ. స్నిగ్ధ త్రిభాగ ముండిత శిరశ్శిఖతోడ
హిమధవళోపవీతములతోడఁ
బుణ్యషడ్ద్వితయోర్ధ్వపుండ్రవల్లులతోడఁ
దులసికాబ్జస్రగావళులతోడఁ
గౌపీన కటిసూత్ర కాషాయయుగితోడ
జలపూర్ణశుభకమండలువుతోడఁ
బాణిస్థదివ్యప్రబంధసంపుటితోడఁ
నుత్తరవాక్పూర్వవాగుక్తితోడఁ
తే. బడిపిడిజిగితోడ బ్రహ్మవర్చసము వొల్చు
భాగవతలక్ష్మితో ధూమపటలినుండి
వెడలు శిఖివోలె నమ్మేను వెడలి చూడఁ
జూడ వైష్ణవుఁడై నిల్చె ? సోమశర్మ. 87

టీ. స్నిగ్ధ=నిద్దమైనట్టియు, త్రిభాగ=మూఁడుపాళ్లయందు, ముండిత = భద్రాకరణముఁ జేయఁబడిన, శిరః=శిరమునందలి, శిఖతోడక్ =జుట్టుతోడను, (శిరస్సుమూఁడు భాగముల క్షౌరమునై యొక్కభాగమందు శిఖయియు నుండె ననుట), హిమ = మంచువలెనే, ధవళ = తెల్లనగు, ఉపవీతములతోడక్ = జన్నిదములతోడను పుణ్యా = పవిత్రములగు, షడ్ద్వితయ=పండ్రెండైన, ఊర్ధ్వపుండ్రవల్లులతోడక్ =లతలవంటి యూర్ధ్వపుండ్రములతోడను, తులసి = తులసిపూసలయొక్కయు, అబ్జ = తామరపూసలయొక్కయు, స్రక్ =మాలికలయొక్కయు, ఆవళులతోడక్ = సమూహములతోడను, కౌపీన=గోవణముతోడను, కటిసూత్ర=మొలత్రాటితోడను, కాషాయయుగితోడక్ = రెండుకాషాయవస్త్రములతోడను, (ఇది ద్వంద్వసమాసమును 'సర్వోద్వంద్వో విభాషయైకద్వవతి' అన్నట్లేకవచనాంతము. కాషాయయుగళితో ననియుం గొందఱందురు), జల = తీర్థముచేత, పూర్ణ=నిండిన, శుభమంగళమైన, కమండలుతోడక్ = పాత్రతోడను, పాణిస్థ=హస్తమందున్న, దివ్యప్రబంధ = ద్రావిడవేదముయొక్క, సంపుటితోడక్ = పుస్తకముతోడను, (సంపుటముతో ననికొందఱు) ఉత్తరవాక్ = ద్వయమందలి

యుత్తరవాక్యమే, పూర్వక = పూర్వముగాఁగల, ఉక్తితోడన్ = సంభాషణముతోడ, (ద్వయానుసంధానముఁ జేయుచున్నాఁ డనుట, ఇచ్చట నుత్తరవాక్యము నెడఁ బరమ సదాచారాధ్యయనసమృద్ధి, పొల్చు=ఒప్పుచున్న, (బ్రహ్మవర్చసముఁ బ్రోచు నని కొందఱు అందురు.) అట్లైన, బ్రహ్మవర్చసమున్ = బ్రహ్మవర్చస్సును, పొల్చు = ఒప్పుచుండెడి, భాగవతలక్ష్మితోన్ = భాగవతకాంతితోడను, ధూమపటలినుండి = పొగగుంపులన, వెడలు=బహిర్గతుఁడగు, శిఖవోలెన్ = అగ్నిహోత్రునివలెను, అమ్మేను = ఆ రాక్షస శరీరమును, వెడలి=వెలువడి, చూడఁజూడన్=చూడఁగాఁ జూడఁగా, సోమశర్మ, వైష్ణవుఁడై=విష్ణుభక్తుఁడై, నిల్చెన్=నిలిచెను.

వ. ఇట్లు భాగవతపరిచయప్రభావంబున బ్రాహ్మణ్యంబె కాక భాగవత
శ్రీయునుం గలిగి యుప్పొంగి యినుమడియగుచందంబునం బరమ
హర్షభరితుండై స్వరూపానురూపంబుగా నతనికిం బూజఁ గావించి. 48

టీ. ఇట్లు=ఈప్రకారము, భాగవత = భగవద్భక్తునియొక్క, పరిచయ = గుఱుతెలుకయొక్క, ప్రభావంబునన్ = మహిమచేతను, బ్రాహ్మణ్యంబె కాక = విప్రత్వము కాక, భాగవత శ్రీయునున్ = భాగవతసంపదయును, కలిగి, ఉప్పొంగి, ఇనుమడియగు చందంబునన్ = ద్విగుణితమగునట్లు, (బ్రాహ్మణ్యము వైష్ణవత్వముచేఁ బెట్టించె ననుట). పరమహర్ష=పరమానందముచేత, భరితుండై=పరిపూర్ణుఁడై, స్వరూపానురూపంబుగాన్ = సంప్రదాయమునకుఁ దగినట్లుగా, అతనికిన్=ఆనంబాడువా నను భాగవతునకు, పూజన్ = సపర్యను, కావించి=ఒనరించి.

సీ. జయ దరుత్తరణపంకసరణాబ్జదళనీర
జయజయ గాయకసార్వభౌమ
జయ శౌరిగాథారసజ్ఞ పుణ్యరసజ్ఞ
జయజయ తత్త్వసంశయలవిత్ర
జయ *జనార్వాచీనజనిసంగవంచక
జయజయ దేశికచరణశరణ
జయ యుక్తవాక్ప్రీతిస్థాత్మృణీకృతదేహ
జయజయ భగవదాజ్ఞాకృతిస్థ
తే. జయ సకలజంతుసమచిత్త జయ దయార్ద్ర
జయ ముకుందాన్యదేవోక్తిశాస్త్రబధిర

* జయార్వాచీన.

జయ చతుర్ద్వయభక్తిలక్షణచితాంగ
జయ మురారిప్రపన్నాంఘ్రిజలజమధుప. 89

టీ. దురుత్తరణ=తరింపశక్యముగాని, సంసరణ = సంసార మనియెడి, అబ్జదళ = తామరాకునందలి, నీర=ఉదక మైనవాఁడా, (తామరాకుపై నీరు దాని నంటకుండి నట్లు నీవు సంసారమందుఁ దగుల వనుట), జయ = జయ మగుఁగాక, గాయక సార్వభౌమ = కీర్తనాపరులకుఁ జక్రవర్తివైనవాఁడా, జయజయ, శౌరి=శ్రీపతియొక్క, గాథా = కథలయొక్క, రస = సారస్యమును, జ్ఞ=తెలిసిన, పుణ్య = పవిత్రమగు, రసజ్ఞ=జిహ్వగలవాఁడా, జయ, (నీనాలుక భగవద్గుణకథన మధుర రసమును దెలిసిన దనుట), తత్త్వసంశయ = పరబ్రహ్మ మేహో యను సంశయమునకు, లవిత్ర = కొడవలి యైనవాఁడా, (తత్త్వశబ్దము పంచవింశతి తత్త్వములకు నన్వయింపవచ్చును, అట్టి వాని సందేహనివర్తకుఁ డనుట.), జయజయ, జన=జనులయందు, అర్వాచీన=తక్కువగు, జని=జన్మముయొక్క, 'జనిరుత్పత్తిరుద్భవః' అనియమరము. సంగ = సాంగత్యముచేత, వంచక=మోసముసేయువాఁడా, (మహిమ గూహనము చేసి జాతిని బ్రకటించువాఁ డనుట. మఱియు జనులకు నీచజన్మములు రాకుండఁ జేసెడివాఁడ వనుట. జయజయార్వాచీనజని సంగవంచక యనుపాఠమున, ఇఁకను వచ్చుజన్మముల సంబంధములేనివాఁ డని యర్థము.) జగ్గు, దేశిక = ఆచార్యులయొక్క, చరణ = శ్రీపాదములే, శరణ = రక్షకముగాఁ గలవాఁడా, 'శరణం గృహరక్షిత్రోః' అని యమరము. జయజయ, ఉక్త=పలుకఁబడిన, వాక్ = మాటయొక్క, ప్రతిష్ఠా=నిలుకడచేత, తృణీకృత=తృణప్రాయముగాఁ జేయఁబడిన, దేహ = నిజశరీరముగలవాఁడా, (సత్యమందు బుద్ధిగొనిచి దేహాభిలాష లేనివాఁ డనుట.), జయ, భగవత్ = భగవంతునియొక్క, ఆజ్ఞా=ఆనతిని, కృతి=చేయుటయందు, స్థ = స్థిర పడినవాఁడా, సకల = సమస్తములైన, జంతు=ప్రాణులయందు, సమ = సరియైన, చిత్త= హృదయముగలవాఁడా, జయ, దయార్ద్ర=దయచేతఁ జల్లనివాఁడా, జయ, ముకుంద = మోక్షప్రదుఁడగు నారాయణునికంటె, అన్య = ఇతరుఁడగు, దేవః అస్తి = దేవుఁడున్నాఁ డనెడు, శాస్త్ర=శాస్త్రమందు, బధిర=చెవిటివాఁడా, (విష్ణునికంటె నన్యదైవము గల దను చదువు వినఁ డనుట), జయ, చతుర్ద్వయ=ఎనిమిదివిధములైన, భక్తిలక్షణ = భక్తి చిహ్నములచేత, చిత = వృద్ధియయిన, అంగ=దేహముగలవాఁడా, (ఇచట భక్తి యెని మిది విధము లనుటకుఁ బ్రమాణము. 'మద్భక్తజనవాత్సల్యం పూజాయాం చానుమోదనం, స్వయ మభ్యర్చనం చైవ మదర్థే దంభవర్జనం, మత్కథాశ్రవణే భక్తిః సర్వనేత్రాంగ విక్రియా, మమానుస్మరణం నిత్యం యచ్చమా ముపజీవతి, భక్తిరష్టవిధాహ్యేషా యస్మిన్ మ్లేచ్ఛేఽపి వర్తతే, స విప్రేంద్రస్సచ శ్రీమాన్ సయతిస్స చ పండితః' అని

యున్నది), జయ, మురారి=మురాసురమర్దనుం డగు శ్రీపతియొక్క, ప్రపన్న=ప్రపత్తి చేసిన భక్తులయొక్క, అంఘ్రిజలజ = పాదపద్మములకు, మధుప=భృంగమవైనవాఁడా, జయ.

వ. అని ప్రస్తుతించి ప్రదక్షిణంబు గావించి పునర్భవభయంబున భవన భార్యాప్రముఖ సుఖ విముఖుండై బదరీవనాదిపురుషోత్తమాధిష్ఠిత పుణ్యభూములఁ బౌనఃపున్యంబుగం దీర్థయాత్ర జరించుచుఁ బరమ నిర్వృతిం బొందె నిప్పుణ్యకథ వహనసమయంబునఁ గుహనావరా హంబువలన మహీమహిళ మదీయ పూజోపచితోపచారంబుల విశేషఫలదంబు గానంబ యన విని వైష్ణవియుం దాఁ గావునఁ దదా కలన కుతూహలంబునం గూఁతురై నీ కోడవి యహరహంబును విప్రలంభదంభేరితాగాధగాథాసమేతకీతరసంబునం బ్రొద్దుపుచ్చుట గాని వేఱొండుగా దేమి తపంబు సేయుచున్నదియో యం టింత కంటెఁ బరమతపం బున్నదే? యన్నియును మేలయ్యెడు, శ్రీరంగం బునకు రంగేశు సేవింపఁ దోడుకొనిపోయి రమ్మనుటయుఁ, బ్రసాద మ్మని ప్రణామమ్ము సేసి పసిండి పల్లకి నబ్బాలికారత్నంబు నునిచి పరిచారికా శతంబును భాగవతపరిషత్తునుం గొలువఁ బ్రయాణ పర్యాయంబులఁ బరమానురాగంబునం బోయి. 90

టీ. అని=ఇట్లని, ప్రస్తుతించి=కొనియాడి, ప్రదక్షిణంబు గావించి = వలగొని, పునర్భవభయంబునన్ =మరలజన్మములుగలుగునను భయముచేత, భవన=ఇల్లును, భార్యా= ఇల్లాలును, ప్రముఖ=మొదలగు, సుఖ=సుఖములవలన, విముఖుండై = పరాఙ్ముఖుండై, బదరీవనాది=బదరికారణ్యము మొదలైన, పురుషోత్తమాధిష్ఠిత - పురుషోత్తమ = నారా యణునిచేత, అధిష్ఠిత=నెలకొనఁబడిన, పుణ్యభూములన్ = దివ్యదేశములయందు, పౌనఃపున్యంబుగన్ = మాటిమాటికి, తీర్థయాత్రఁ జరించుచు=తీర్థయాత్రలయందు సంచ రించుచును, పరమనిర్వృతిన్ = పరమసుఖమైన మోక్షమును, పొందెను=ప్రాపించెను, ఇప్పుణ్యకథ=ఈపవిత్రచరిత్ర, వహనసమయంబునన్ = వరాహావతారమై వహించినప్పు డు, కుహనావరాహంబువలనన్ =మాయావరాహమువలన, (వరాహావతారుఁడే యను ట.), మహీమహిళ=భూకాంత, మదీయ=నాసంబంధములగు, పూజా = పూజలయందు, ఉపచిత = వృద్ధిఁబొందిన, ఉపచారంబులన్ = కైంకర్యములయందు, విశేషఫల దంబు=హెచ్చుఫలము నొసంగునది, గానంబ యనన్ =గానమే యనఁగా, విని=ఆక ర్ణించి, తాన్ =ఆభూకాంత, వైష్ణవియున్ = విష్ణుసంబంధినియును, కావునన్ =కాఁ

బట్టి, తదాకలన = ఆగానము సేయుటయందలి, కుతూహలంబునన్ = వేడుకచేత. కూఁతురై = పుత్త్రికయై, నీ కొదవి = నీకుఁ గనఁబడి, అహరహంబును = ప్రతిదినమును, విప్రలంభ = వియోగ మఱియెడు, దంభ = వ్యాజముచేత, ఈరిత = పలుకఁబడిన, అగాధ = గంభీరములైన, గాథా = కథలయొక్క, అర్థ = అర్థముతోడ, సమేత = కూడియున్న, గీతరసంబునన్ = గానరసముచేత, ప్రొద్దుపుచ్చుటగాని = కాలక్షేపము సేయుటగాక, వేఱొండుగాదు = మఱియొకటి గాదు, ఏమితపంబు సేయుచున్నదియో యంటి = ఏమి తప మాచరించుచున్నదో యంటివి, ఇంతకంటెన్ = ఇట్లు గానము సేయుచుండుట కంటెను, పరమతపం బున్నదే = హెచ్చుతప మున్నదా, (లే దనుట), అన్నియును = యావత్కార్యములును, మేలయ్యెడున్ = మంచి వగును, శ్రీరంగంబునకున్ = శ్రీరంగస్థలంబునకు, రంగేశు సేవింపన్ = శ్రీరంగనాయకుని సేవించుటకై. తోడుకొని = ఆయమను దోడ్కొని పోయి రమ్మనుటయున్ = పోయిరమ్మనఁగా, ప్రసాదమ్మని = మహాప్రసాద మని, ప్రణామమ్ముసేసి = నమస్కరించి, పసిండిపల్లకిన్ = కనకాందోళిక యందు, అబ్బాలికారత్నంబున్ = ఆగోదాదేవిని, ఉనిచి = ఇడికొని, పరిచారికా శతంబును = అనేకపరిచారికలును, భాగవతపరిషత్తును = భగవద్భక్తసమూహంబును, కొలువన్ = భజింపఁగా, ప్రయాణము పర్యాయంబులన్ = పయనంపువరుసలచేత, పరమానురాగంబునన్ = పరమానందముచేత, పోయి = (అవిష్ణుచిత్తుఁడు) వెడలి.

తా. ఆ నంబాడువాను చరిత్రము పూర్వము వరాహావతారమున విష్ణుదేవుఁడు భూదేవికిఁ జెప్పఁగా, గానకైంకర్య మధికఫలదం బని, యట్లు, పాడుటకై యాభూమియె యీచూడికుడుత్తనాంచారాయెను. ఈయమను శ్రీరంగనాయకుని సేవార్థమై తీసికొని పొమ్మని వడపెరుంగోయి లుడయవరు సెప్పఁగా నా విష్ణుచిత్తుం డట్లు బంగరు పల్లకిలోఁ గోదాదేవి నటకుఁ గొనిపోయెను.

మ. చని కాంచె న్విరజాభిధాంతర వపుస్సహ్యోద్భవాతీరనం
దనవాటీ వలయద్రుమావళి దళాంతర్దృశ్య పాపాళి భం,
జన చాంపేయసుమాయమాన విషమస్స్వర్ణావృతివ్రాత ర
శ్మి నభస్స్ప్రక్శిఖరాళి దీపకళికాశృంగంబు శ్రీరంగమున్. 91

టీ. చని = అవిష్ణుచిత్తుం డరిగి, విరజా = విరజా నదియనెడు, అభిధాంతర = మఱియొకపేరుగల, వపుః = దేహముగల, సహ్యోద్భవా - సహ్య = సహ్యపర్వతము వలన, ఉద్భవా = ఉదయించిన కావేరీనదియొక్క, 'కావేరీ విరజా సేయమ్' అని ప్రమాణము. తీర = దరియందలి, నందనవాటీ = వనవీథియొక్క, వలయ = మండలమందలి ద్రుమ = వృక్షములయొక్క, ఆవళి = సమూహముయొక్క, దళ = ఆకులయొక్క, అంతః =

సందులనుండి, దృశ్య=చూడఁదగినట్టియు, పాప=దోషము లనియెడు, అళి=తేఁటులయొక్క, భంజన=భంగపఱుచుటయందు, చాంపేయ = సంపెఁగలయొక్క, సుమాయమాన = పువ్వులవలెనుండెడు, విషమ=బేసియగు సప్తసంఖ్యాకములైన, స్వర్ణావృతి=సువర్ణప్రాకారములయొక్క. వ్రాత=సమూహమునందలి, రశ్మి=కాంతులచేత, నభస్సఏక్=ఆకాశము నొరయుచున్న, శిఖర=శిఖరములయొక్క, అళి = పఙ్క్తుల నియెడు, దీపకళికా=మొగ్గల వంటి దివ్వెలయొక్క, శృంగంబుక్=కొనలు గలిగిన, శ్రీరంగముక్=శ్రీరంగస్థలమును, కాంచెక్=చూచెను.

తా. విరజానామాంతరముగల దేహముచేత నొప్పుచున్న కావేరీతీరమందు దట్టములగు వనములయందలి తరువుల యాకులసందులఁ గానవచ్చుచున్న యేడుబంగారు ప్రాకారముల కాంతులు పాపము లనియెడు తుమ్మెదలకుఁ దలదిమ్ము పుట్టించి పాఱఁదోలెడు సంపంగిపూలవలె నుండెను; పైశిఖరములు దీపకళికలవలె మెఱయుచు మిన్నంటియుండెను.

క. చోళీహల్లకచితకచ
పాళీ పాళీభవ ద్విపంచీస్వనభృం
గాళీ కవేరదుహితృ మ
రాళీధ్వను లెసఁగుగాడ్పు ౯ వ్రతివడ యుడిపెక్. 92

టీ. చోళీ = చోళదేశస్త్రీలయొక్క, హల్లక = ఎఱ్ఱకలువపలతోడ, చిత = కూర్పఁబడిన, కచ = క్రొమ్ముడులయొక్క, పాళీ = సమూహములకు, పాళీభవత్ = పఙ్క్తిగట్టునట్టియు, విపంచీ = వీణెలయొక్క, స్వన=నాదముపంటినాదముగల, భృంగ = తేఁటులయొక్క అళి = సమూహములయొక్క, కవేరదుహితృ = కావేరియందలి, మరాళీ=హంసికలయొక్కయు, ధ్వనులు=కంఠనాదములు, ఎసఁగు=వీతెంచునట్టి, గాడ్పు= వాయువు, వ్రతి = నియమవంతుఁడగు నావిష్ణుచిత్తునియొక్క, వడ=మార్గాయాసమును, ఉడిపెక్=పోఁగొట్టెను.

తే. అతఁ డఘమర్షణస్నాన ౯ మమ్మరుద్వృ
ధాంబువుల నాడి మాధ్యాహ్నికాదిఁ దీర్చి
స్నాతయు నలంకృతయు నౌ తనయను దోఁడు
కొనుచు వైష్ణవపరిషత్తు ౯ గొలువ నరిగి. 93

టీ. అతఁడు=అవిష్ణుచిత్తుఁడు, అమ్మరుద్వృధాంబువులక్ = ఆకావేరీ తీర్థములయందు, అఘమర్షణస్నానమాడి = అఘమర్షణసూక్తములను చెప్పుచు స్నానముచేసి, మాధ్యాహ్నికాదిక్=మాధ్యాహ్నిక బ్రహ్మయజ్ఞానుష్ఠానములును, తీర్చి = నిర్వర్తించి

స్నాతయుఁ = స్నానముఁ జేసిన యట్టిదియు, అలంకృతయుఁ = సర్వాలంకార శోభితురాలును, ఔ=అగునట్టి ('వాయిరవ్యర్వక్రతనౌ' అనుసూత్రముచేత నిది వక్రత మము.) తనయను=తనకుమారికను, తోడుకొనుచుఁ = వెంటఁబెట్టుకొనుచు, వైష్ణవ = విష్ణు భక్తులయొక్క, పరిషత్తు=సమూహము, కొలువన్=సేవింపఁగా, అరిగి=పోయి.

సీ. చరణంపు సరిపణి ♦ మొరపంబు విన్న *దం
తులతోనె యెదురు నింతులకుఁ దొలఁగి
యిడి నట్టి మణిముష్టి ♦ గృహుల యారతి కెంపు
టాళ్లనే కలయ వాకిళ్లఁ జల్లి
ప్రసవాది తావికిఁ ♦ బ్రతిగృహేశార్థభ
క్ష్యపుఁబల్పునకె పోలె ♦ శ్వాస ముడిపి
నృత్తగీతోత్థశా ♦ రిస్తుతి కీర శా
రి జయట్ల యర్థోర ♦ రీకృతి విని
తే. వలభి రత్నాంశువులఁ గట్టు ♦ తెలుపు చిత్ర
మగుట కొర్వక దిగదిగ ♦ నరిగి ధాన్య
మడిగెడు విర క్తభాగవ ♦ తాళివలన
వెల్లదీవియపోని య ♦ వ్వీడు సొచ్చి. 94

టీ. చరణంపు = స్త్రీలపాదములయందలి, సరిపణి = భూషణవిశేషముయొక్క, మొరపంబు=ధ్వనిని, విన్ = వినఁగానే, దంతులతోనె = ఏనుగులతోడనే, ఎదురు = తమకెదురుపడెడు, ఇంతులకున్ = స్త్రీలకు, తొలఁగి = ఓరసిల్లి, (స్త్రీలపాదభూషణ రవము వినఁగానే యందలి యత్యయపాత్రపములగు వైష్ణవు లేనుంగులకుఁ దొలఁగినట్లే యాస్త్రీలకుఁ దొలఁగుదు రనుట. శ్రీరంగమం దేనుంగులును గల వనుట.), ఇడినట్టి = తమకు నిచ్చినట్టి, మణిముష్టి = మాణిక్యభిక్ష, గృహుల = ఆగృహస్థులయొక్క, ఆరతి = నీరాజనములయందలి, కెంపుటాళ్లనే = రత్నములయందే, కలయన్ = కలియునట్లు, వాకిళ్లన్ = వారి ద్వారములయందు, చల్లి = పారఁజల్లి, (వీరు పేద లని యైశ్వర్య వంతులగు నచ్చటి గృహస్థులు వీరు వాకిండ్లయం దుండఁగానే వీరికి రత్నభిక్షఁ బెట్టఁగా వైరాగ్యమువలన నవి యొల్లక మరల వారు వీరికి రతనాలయారతి సమర్పించెడు పళ్లెరములలోనే కలియఁబోయుదురుగాక; తండులములుదక్క మఱియొకటి యంట రనుట.), ప్రసవాది = పుష్పము మొదలగుదానియొక్క, తావికిన్ = పరిమళమునకు, ప్రతి గృహేశార్థ = ప్రతి తిరుమాళిగల పెరుమాళ్లకొఱకైన, భక్ష్యపు = పణ్యారముల సం

* దంతుల కట్ల.

బంధియగు, వల్పునకెపోలె = వాసనకెవలె, శ్వాస ముడిపి = ఉచ్ఛ్వాసమును జాలించి, (అభిక్షుకులు పుష్పాదులయం దాసక్తి కూడ దని యందులకును తిరుపణ్యారములు స్వామి కారగింపు గాకమునుపు మూర్కొన్న నపచార మగు నని యావాసనకును బోకుండఁ దమ శ్వాసమును బిగఁబట్టుదు రనుట.), నృత్త = నాట్యములయందును, గీత=పాటలయందును, ఉత్థ=కలిగిన, శౌరి=శ్రీపతియొక్క, స్తుతి = వినుతిని, కీర = చిలుకలవలనను, శారి = గోరువంకలవలనను, జయట్ల = పుట్టిన దానివలెనే, అర్ధోరరీకృతి = అర్ధాంగీకారముచేత, విని = ఆకర్ణించి, (ఆయక్షయపాత్రపరులు విరక్తులుగావున నృత్తగానాదులయందు నాసక్తిలేకయుఁ గీరశారికాదిభాషలనువలెనే యందు భగవన్నామ ముండుటవలన దాని నర్ధాంగీకారముగా విందు రనుట.), వలభి = లోవలయందలి, రత్న= రతనములయొక్క, అంశువులన్ = కాంతులచేతను, కట్టు = తాము ధరించుకొన్న, తెలుపు = ధవళవస్త్రము, చిత్రమగుటకున్ = చిత్రవర్ణమౌటకు, ఓర్వక = సహింపక, దిగదిగనరిగి = బిసబిసఁబోయి, ధాన్యము = తండులమును, అడిగెడు = యాచించునట్టి, విరక్త = విరక్తులగు, భాగవతాళివలనన్ = భగవద్భక్తసమూహమువలన, వెల్లదీవియపోని = శ్వేతద్వీపమువలె నున్న, అవ్వీడు = ఆశ్రీరంగస్థలము, చొచ్చి = ప్రవేశించి, (ఆ శ్రీరంగమందు భిక్షమెత్తెడు భాగవతులు శ్వేతద్వీపమునుండి యవతరించిన నిత్యసూరులేకాక మనుష్యులు గాని యింద్రాది దేవతలుగాని కారు. ఇందులకుఁ బ్రమాణము. శ్లో. 'దివిదేవిషతిమానుషస్సచలితద్విభూషత్యసౌ శ్వేతద్వీపతిసర్వదా వివిధయిష్యతేతేనచ, ముముక్షిషతితత్త్వగత్యవగతేస్స నిస్సంశయం నిని త్ర్యషతి సర్వదా సచరిరంగభిక్షూషతిః.' అని శ్రీపరాశరభట్టరుశ్రీసూక్తికలదు. దీనికి సరియగు తెనుఁగు మదీయము. చ. 'నరుఁ డమరత్వ మాయమరనాగతయాతఁ డతండు నెప్పుడున్, గిరిశతఁ గొంక కాతఁడును గీర్వ్యవతీశతయాతఁ డెంతయున్, మురిప మెలర్ప ముక్తతయు ముక్తుఁడు నిత్యత నిత్యుఁడు న్నిరం, తరమును రంగభిక్షుకతఁ దప్పక కోరుదు రోలి నాత్మలన్').

ఉ. గోపురకందరాళికడ కేఁకు న్శశిపుష్కరిణీకణార్ద్రిసం
    తాపహారానిలంబులువితానరణన్మణికింకిణీకలా
    లాపముల న్సుఖంబడుగ నాఁటిటఁ జొచ్చి యకాండగాహనా
    చాపలకృన్మరుద్గణముఁ జండుఁ డదల్చెదు లోనివాకిటన్. 95

టీ. గోపురకందరాళి = దరులవంటిగోపురములపఙ్క్తియొక్క, కడకున్ = తుదవఱకు, శశిపుష్కరిణీ = చంద్రపుష్కరిణియందలి, కణ=జలబిందువులచేత, అర్ద్రి = చల్లనైనట్టియు, సంతాపహార = సేదదేర్చెడు, అనిలంబులు=వాయువులు, వితాన=మేలుకట్ల

యందలి, రణత్ = మ్రోయుచున్న, మణికింకిణీ = రతనంపుమువ్వలయొక్క, కల = జిలిబిలి యగు, ఆలాపములన్ = ధ్వను లనియెడు పలుకులచేత, సుఖం బడుగన్ = కుశల ప్రశ్నము సేయఁగా, అటిటుఁజొచ్చి = ఆఋప్రాకార ములయంగుఁ బ్రవేశించి, అకాండ = ఆసమయ మందు 'కాండోఽస్త్రీదండబాణార్వవర్గా వసరవారిషు' అని నిఘంటువు. గాహనా = ప్రవేశించుటయందె, చాపలకృత్ = త్వరపడుచున్న, మరుద్గణముఁ = దేవతాసమూహ మును, చండుఁడు = చండుఁడను ద్వారపాలకుఁడు, అవల్చెడు = రావల దని యదలించు చున్నట్టి, లోనివాకిటన్ = సప్తమ గోపురద్వారమందు.

తా. విష్ణుచిత్తుం డరిగెడు నవసరంబున దేవతలు సేవింప వచ్చిన నది వారికి నసమ యం బని యా దేవతలను జండుఁ డను ద్వారపాలకుం డదలించుచు లోపలికి రాకుండఁ జేయునట్టి సప్తమప్రాకారద్వారమందుఁ జేరె నని భావము. కడమ సులభము.

ఉ. వేత్రముఁ గేలఁ బూని మణి వేదికుధంబుపయిన్ సితాంబురు
ణేత్రుని ముద్రవ్రేల్మెఱయ నిశ్చలులై యిరుపై మనాఙ్నమ
ద్గాత్రుల దంతివక్త్రుల శతంబు వినీతి భజింప నొప్పు త
త్సూత్రవతీశు వందనముతోఁ గని యాతఁడు భక్తి సేయఁగన్.

టీ. వేత్రమున్ = బెత్తమును, కేలన్ = హస్తమందు, పూని = వహించి, మణివేది = రత్నంపుటరుంగునందలి, కుధంబుపయిన్ = తివాచీమీఁదను, సితాంబురుట్ = పుండరీకములవంటి, నేత్రుని = కన్నులుగల శ్రీపతియొక్క, ముద్రవ్రేల్ = ముద్రతోడి యుంగరముగలయంగుళము, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, నిశ్చలులై = చలింపనివారై, ఇరుపైన్ = ఉభయపార్శ్వములయందు. మనాక్ = ఇంచుకంత. 'కించిదీషన్మనాగల్పే' అని నిఘంటువు. నమత్ = నమ్రములగు, గాత్రుల = దేహములు గలవారగు, దంతివక్త్రుల = గజ ముఖులయొక్క, శతంబు = నూఱు, (నూఱ్వురుగజముఖు లనుట.), వినీతి = వినయముచేత భజింపన్ = సేవించుచుండఁగా, ఒప్పు = మెఱయుచున్న, తత్ = ప్రసిద్ధుఁడగు, సూత్ర వతీశున్ = సూత్రవతీదేవినాథుఁడగువిష్వక్సేనుని. (విష్వక్సేనుఁడు గజముఖశతముచేఁ బరివేష్టింపఁబడుటకుఁ బ్రమాణము. 'యస్య ద్విరదవక్త్రాద్యాః పారిషద్యాః పరశ్శతం, విఘ్నన్నిఘ్నంతి సతతం విష్వక్సేనం తమాశ్రయే' అని గలదు.). వందనముతోఁ గని = నమస్కారపూర్వకముగాఁ గాంచి, ఆతఁడు = ఆవిష్వక్సేనుఁడు, భక్తిసేయఁగన్ = కొలువఁగా.

తే. అవిదితపురందరాయుధం బైనకనక
శిఖరియునుబోలె నెఱకలజిగులు దెసల
నింగి నీరెండఁ గాయ వేదాంగువినత
సుతుని నతిఁ గాంచి మగుడఁ దన్నతియుఁ గాంచి. 97

టీ. అవిదిత = ఎఱుఁగఁబడని, పురందరాయుధంబైన = వజ్రివజ్రముఁగలయట్టి, కనకశిఖరియుంబోలెన్ = మేరుపర్వతమువలెనే, (ఇంద్రునిచేత ఱెక్కలు వ్రక్కలింపఁబడని బంగరుకొండవలె నున్నాఁ డనుట.) ఎఱకల = పక్షములయొక్క, జిగులు = కాంతులు, దెసలన్ = దిశలయందును, నింగిన్ = ఆకాశమందును, ఈరెండగాయన్ = చల్లని యెండ గాయుచుండఁగా, (కాంతు లాతపమువలె నుండె ననుట.) వేదాంగున్ = ఛందోమయుఁడైన, 'కాంతస్తే పురుషోత్తమః ఫణిపతిశ్శయ్యాసనం వాహనం వేదాత్మా విహగేశ్వరో యవనికా మాయా జగన్మోహినీ' అని ప్రమాణము. వినతసుతుని = వైనతేయుఁడగు గరుత్మంతుని, నతిన్ = నమస్కారముచేత, కాంచి = చూచి, మగుడన్ = మరల, తత్ + నతియున్ = ఆవైనతేయుని నమస్కారమును, కాంచి = పొంది.

వ. అతనిచే విజ్ఞాపనంబు సేయించి యనుమతిం గాంచి చతుర్భుజులు జలధరశ్యాములు శతపత్త్రలోచనులు చపలాపిశంగవసనులు వనమాలికాబద్ధబాహుమధ్యులు నైన మధుమథన ప్రతిబింబంబులుం బోని పారిపార్శ్వకులఁ బరాంకుశ ప్రభృతిముక్తుల సేవించుచుఁ దదభినందితులై చని మహావకాశంబును మణిమయస్తంభ సంభృతంబును శాతకుంభకుంభశోభితశేఖరంబును నై చిత్రనేత్రవితానలంబమాన నానాప్రసూనదామ ముక్తాగుళుచ్ఛాచ్ఛచామరంబును నుద్వేలకాలాగరుధూపధూపితంబు నగు మహావిమానమధ్య విధుకాంతవితర్దికాతలంబునఁ జరణముఖ తత్త్వప్రతీకాధిష్ఠిత ధర్మాది సూరి పరిషదాత్మకంబును దేజోమయంబును నగు విపులవిమల పీఠంబునఁ బరిమళాలోలరోలంబజాలం బగు నంబురుహంబు జాంబూనదత్విడుత్తమర్ణవిస్తీర్ణ కర్ణికోపరివీథి నూధస్యపాథోనిధానంబునకుఁ బ్రథమహేతుభూతం బగు భూతతన్మాత్రయుంబోలెఁ బారద స్ఫటిక బటీర పాండురుచి పుండరీకంబుల పసకు మసమసక లెసకొల్పు మిసిమి గల భోగిభోగభాగంబునం బరభాగంబు మిగులఁ దదాత్మకంబ యగు నుపబర్హంబున మహార్హకేయూరమణికర్బురం బగుకూర్పరం బూని మననపర ముని మనోరాగరస మార్జనంజేసి మిగుల నరుణిమ వహించెనో యనఁ జాలు కెంగేలు కపోలంబునం గదియం ద్రిదశ తరు కుసుమ కంచుకిత కంచుకికంచుకాత్మకం బగు దుకూలనిచోళంబునొత్తగిలియున్న వానిం గరిం గఱకతిం బెట్టి బిట్టు దనచేత చక్రంబునం దెగిన నక్రంబు పూజ్యం బగు సాయుజ్యంబు వొందెనో

యన నుపరి పరిదృశ్యమాన గండస్థలస్థ మణిమకరకుండల ప్రతిబింబ
రుచి డంబరంబునం బరమ సౌందర్య మకరంద నిష్యంది యగు ముఖా
రవిందంబున నందంబగువాని నిర్నిమిషదృష్టినెట్టుకొని చూచుతతి
నీలావదాతరుచు చెప్ప వట్టు తతి బి ట్టిదుర్కొను కలధౌత గౌర
గౌర మహామహాగపూరంబున మునింగి దుర్నిరీక్ష్యయు నగు
నిజ రుచిర మూర్తివలనఁ దనకు సాకార నిరాకారతలు వారికిఁ
జూపు చూపున దీపించువానిఁ, గళత్రంబు లగు శ్యామా
చ్ఛాయలచేతఁ బ్రేముడిం బొదునంబడిన యట్లు కప్పులుఁ దొంగలు
నగుపక్ష్మకాలికల నొప్పు సోమ సూర్యాత్మకంబు లగు వెడంద నిడు
వాలు బెట్టుసెరల కన్నులం గెందమ్మితేఁకుల వెదచల్లువాని మంకెన
విరి బింకంబు నింకించు నధరశోణిమ నెపంబున వెలుంగు ముఖజనిత
మహుతాశనుతోఁ దత్సఖుం డగు గంధవహుం గూర్ప నిక్కునన
నొక్కింత నిక్కి చొక్కంపుఁ బొటములఁ జూపట్టి తిలకుసుమ విలస
నాపహాసి యగు నాస భాసమానుం డగువాని నుదరజాత శ్వేద
ధామతామరసంబుఁ గనుంగొని మహదాశ్రయంబు గనిన పూర్ణి
మాశశాంకుం డసుశంక నాతనికి నాకు వైరంబు మాన్పు మని
తత్సహోదరి గావున రత్న కాంచనంబులు లంచంబులుగా నివేదించి
యడుగు లొత్తు నిందిరకు వరవుం బడియున్న రాహు వనం
గేయూర కటక మణి ముద్రికాంకితం బగు దీర్ఘ బాహుపరిఘుంబు
కటితటోత్సంగంబునం మెఱయువాని నురస్స్థల న్యస్త నిస్తులాస్తోక
కౌస్తుభ గభస్తి మండలంబున నిండోలగంబుండు పుండరీకనికేతన
తనుచ్ఛాయ యన నచ్ఛాచ్ఛం బగు శ్రీవత్సంబున లోచనోత్సవంబుఁ
గావించువాని విజితమృగనాభినాభి సౌరభ్యంబునకు* నెగయు
నుత్తుంగ భృంగ మాలిక యన మెఱయు నసిత వేశలతులసీపలాశ
దామంబున నభిరామ కోమలాలంకృతి యగువానిఁ గపట కరటి
విరోధియై యసుర యుసుఱుం గొని మగఁడ మనుజాంగంబు నంగీక
రించునెడఁ దలంపంబడమి నట్లన యుండె నన బడుగు బడుగగునడుము
పసఁ గడు నొడిక మగువాని ఘన జఘన చరమేతర ధరాధరాధిత్య
కాతలంబునం గాంచన కాంచికామణిమకుట గగనమణి గాయు

నీరెండ మెం డనంబరఁగు మెఱుంగు పీతాంబరంబునం బోదువంబడి దాని సన్నఁదనంబు వెలుపలం దోఁచుఁ గనక పుష్యరాగంపుఁ దెర వాఱు వైదూర్యమణిస్తంభయుగంబునుంబోలెఁ గించి దామీలిత నీలిమం బగు నూరుయుగళంబువానిఁ ద్రైవిక్రమం బగు విగ్రహం బుతో నాగ్రహంబున మీఁదికిం జాఁచు తఱిఁ జంక్రమణ రయం బునం దగిలివచ్చిన మణిమయస్వర్భువనజాంబూనదప్రాకారవలయం బనం దీండ్రించు నుద్దండ గండపెండెరంబునం బోడము నఖండ ప్రభామండలంబునం బరిమండితంబులై మట్టెపందుల వడువుగల మడమల బెడంగు పడి భావి నిజ కమఠావతార సూచకంబులుం బోలెఁ గొదమతామేళ్ల మేళ్లనగు మీఁగాళ్లతోఁ గోకనద మృదూ దరంబు లమర మెఱుఁగు జుక్కల జిగి మొక్కపఱుచు నఖ చక్ర వాళ చంద్రికల భక్తజన మనస్తమోవిదళనంబుఁ గావించుచు హల కులిశ కలశ కమల మకరాంకు శాంకితంబులై లక్ష్మీకుచకుంకుమా కలన నరుణారుణంబు లగు చరణంబులం దాపత్రయాపహారణంబు సేయువాని నారాయణుం బురాణపురుషుఁ బురుషోత్తముఁ బ్రణ తార్తిహరు వాసుదేవు హృషీకేశు నీశనుతు విభీషణవరదు ననంగ జనకు రంగరమణుం గాంచి సహాసమాగత భాగవతపరిషత్సమేతం బుగాఁ దానుం దనుజాతయుం బ్రమద భయ భక్తిరసమగ్నుఁ లై జయజయశబ్దంబులతో సర్వాంగాలింగిత క్షోణీతలంబు లగు నమ స్కారంబులు గావించి నిలిచి నిటలతటఘటితాంజలి నై యిట్లని నుతియించె. 98

టీ. అతనిచేఁ=ఆవైన తేయునిచేత, విజ్ఞాపనంబు సేయించి=శ్రీరంగనాయకుననుఁ దనరాక విన్నపంబు సేయించి, అనుమతిం గాంచి = సెలవును బొంది, చతుర్భుజులు = నాలుగు భుజములుగలవారును, జలధర = మేఘమువలెనే, శ్యాములు = నీలచ్ఛాయగల వారును, శతపత్త్ర=తామరలవంటి, లోచనులు = కన్నులుగలవారును, చపలా = మెఱు పులవలెనే, పిశంగ=పచ్చనైన, వసనులు=వస్త్రములు గలవారును, (పీతాంబరు లనుట), వనమాలికా=తులసీవనమాలికలతోడ, బద్ధ=కూర్పఁబడిన, బాహుమధ్యులును = వక్ష స్థ్సలములు గలవారును, ఐన=అయినట్టి, మధుమథన = మధుసూదనుఁడైన శ్రీహరియొ క్క, ప్రతిబింబంబులుంబోని=ప్రతిబింబములవంటి, పారిపార్శ్వకుల = పార్శ్వవర్తుల గునట్టి, పరాంకుశ=నమ్మాళ్వారులే, ప్రభృతి = మొదలగు, ముక్తులకా=ముక్తాత్ములను

సేవించుచున్ = భజించుచును, తదభినందితులై = వారిచేత సాదరింపఁబడినవారై, చని = అవలనరిగి, మహావకాశంబును = మహావిశాలమైనదియును, మణిమయరత్నవికారములైన, స్తంభ = స్తంభములచేత, సంభృతంబును = భరింపఁబడినదియును, శాతకుంభకుంభ = బంగరు కలశములచేత, శోభిత = అలంకృతములైన, శిఖరంబును = శిఖరములు గలదియును, ఐ = అయినదై, చిత్ర = వింతవన్నెలుగల, నేత్ర = వస్త్రములచేత నైన, 'స్యాజ్జటాంశుకయోర్నేత్రమ్' అని యమరము వితాన = మేలుకట్లయందు, 'అస్త్రీ వితానముల్లోచః' అని నిఘంటువు. లంబమాన = వ్రేలుచున్న, నానా = అనేకవిధములగు, ప్రసూనదామ = విరిసరులును, ముక్తాగుళుచ్ఛ = ముత్తెముల గుత్తులును, అచ్ఛచామరంబును = తెల్లని జల్లులుగలదియును, ఉద్వేల = మేరమీఱిన, కాలాగరు = కృష్ణాగరువుయొక్క, ధూప = ధూపముచేత, ధూపితంబును = ధూపింపఁబడినదియును, అగు = అవునట్టి, మహావిమానమధ్య = మహా గర్భగృహమధ్యమందలి, విధుకాంత = చంద్రకాంత శిలలచేఁ జేయఁబడిన, వితర్దికాతలంబునన్ = వేదికాస్థలమందు, చరణముఖ = పాదములు మొదలగు, తత్తత్ప్రతీక = ఆయాయవయవములయందు, అధిష్ఠిత = ఉన్పఁబడిన, ధర్మాది = ధర్మవర్మప్రముఖులగు, సూరి = నిత్యసూరులయొక్క, పరిషదాత్మకంబును = సమాజస్వరూపమైనట్టిదియు, తేజోమయంబును = ప్రకాశస్వరూపమైనట్టిదియును, అగు = అవునట్టి, విపుల = పఱపైనట్టియు, విమల = నిర్మలమగునట్టి, పీఠంబునన్ = సింహాసనమందు, పరిమళ = క్రొత్తావులకొఱకు, ఆలోల = సంచరించుచున్న, రోలంబ = తుమ్మెదలయొక్క, 'ఇందిందిరశ్చంచరీకో రోలంబో బంభరోఽసి చ' అని నిఘంటువు. జాలంబగు = సమూహముగల, అంబురుహాంబు = కమలముయొక్క, జాంబూనదత్విట్ = బంగరురంగునకు, ఉత్తమర్ణ = అప్పొసంగెడునట్టియు, విస్తీర్ణ = వడలుపైన, కర్ణికోపరివీథిన్ = మిద్దియపైదెసయందు, ఊధస్యపాథోనిధానంబునకున్ = క్షీరవారిరాశికి, (ఊధస్య మనఁగాఁ బొదుఁగువలనఁ బుట్టినది గావున క్షీర మనుట, ఈశబ్దము మానవజాతియందు స్తన్యమువలె నుండును.), ప్రథమహేతుభూతంబగు = ఆదికారణమైన, భూతతన్మాత్రయుంబోలె = ఆదిభూతమువలెనే, (సూక్ష్మావస్థ గల క్షీరమువలె ననుట), పారద = పాదరసముయొక్కయు, 'రసస్సూదశ్చపారదే' అని నిఘంటువు. స్ఫటికమణులయొక్కయు, పటీర = శ్రీగంధముయొక్కయు, పాండురుచి = చలివెలుంగుయొక్కయు, (చంద్రుఁ డనుట), పుండరీకంబుల = తెలి విరిదమ్ములయొక్క, పసకున్ = మేలిమికి, (ధావళ్యమున కనుట.), మసమసకలు = మాలిన్యమును, ఎసకొల్పు = ఆపాదించుచున్న, మిసిమి గల = కాంతిగలయట్టి, భోగిభోగ-భోగి = శేషునియొక్క, భోగ = శరీరముయొక్క, 'భోగస్సుఖే ధనే చాహిశరీరఫణయోర్మతః' అని

నిఘంటువు. భాగంబునకుఁ = ప్రదేశమునకు, పరభాగంబు = గుణోత్కర్షము, 'పరభాగో గుణోత్కర్షః' అని నిఘంటువు. మిగులన్ = అతిశయించునట్లు, తదాత్మకంబగు = ఆశేషశరీరమయమగు, ఉపబర్హంబునన్ = తలగడయందు, 'ఉపధానంతూపబర్హమ్' అని నిఘంటువు. (మఱియు శేషుఁడే యుపధాన మగుటకు, శ్లో. 'నివాస శయ్యాసనపాదుకాంశుకోపధాన వర్షాతపవారణాదిభిః, శరీరభేదైస్తవ శేషతాంగతో యథోచితం శేష ఇతీర్యతే జనైః' అనియాళవందారు శ్రీసూక్తిప్రమాణము.), మహార్హ= మిక్కిలియుచితమగు, కేయూర=బాహుపురియందలి, మణి=రత్నములచేత, కర్బురంబగు=చిత్రవర్ణమైన, కూర్పరంబు=మోచేతిని, 'స్యాత్కఫోణిస్తుకూర్పరః' అని నిఘంటువు. ఊని=ఊఁదుకొని. మననపర=ధ్యానపరులైన, ముని=మునులయొక్క, మనః=మనస్సులయందలి, రాగరస=అనురాగరసముయొక్క, మార్జనం జేసి = తుడుచుటచేత, (మునిమానసములకు ఆసక్తి గలుగఁజేసె ననుట.), మిగులన్ =అధికమగునట్లు, అరుణిమ=ఎఱ్ఱఁదనమును, వహించెనో యనన్ =తాల్చెనో యనునట్లు, చాలు=తగిన, కెంగేలు=ఎఱ్ఱని హస్తము, కపోలంబునన్=చెక్కిటియందు, పొందుగన్=సమీపింపఁగా, (చెంపక్రింద శ్రీహస్తముంచుకొన్నా రనుట) త్రిదశాగ = కల్పవృక్షములయొక్క, కుసుమ = పువ్వులచేత, కంచుకిత=కప్పఁబడిన, కంచుకి=శేషునియొక్క, కంచుకాత్మకంబగు = కుబుసమేయైనట్టి, దుకూలనిచోళంబునన్ - దుకూల=వలిపెమైన, నిచోళంబునన్ = సెజ్జవలువయందు, (పడకదుప్పటి యనుట.), ఒత్తిగిలియున్నవానిన్ = ఒంటిప్రక్కను బవ్వళించియున్నట్టియు, కరిన్ =గజేంద్రుని, కలఁకఁబెట్టి=బాధపెట్టి, బిట్టు=కఠినముగాను తనచేతిచక్రంబునన్ =సుదర్శనముచేత, తెగిన = ఖండితంబైన, నక్రంబు = మకరము, పూజ్యంబగు=పూజింపఁదగిన. సాయుజ్యంబున్ = భగవద్దివ్యమంగళవిగ్రహ సాంగత్యమును, ఒందెనో యనన్ =పొందెనోయనునట్లు, ఉపరి = మీఁదిభాగమందు. పరిదృశ్యమాన = లెస్సగా కానవచ్చుచున్న, గండస్థల = చెక్కిటియందు, స్థ=ఉన్నట్టి, మణి=రత్నఖచితమైన. మకరకుండల=మకరాకారమగుకర్ణభూషణముయొక్క, ప్రతిబింబరుచి=ప్రతిఫలనకాంతులయొక్క, డంబరంబునన్ = ఆధిక్యముచేత, పరమసౌందర్య = మిన్నయగుచెన్నునెడు, మకరంద=పూఁదేనియను, నిష్యంది యగు = కారియుచున్న, ముఖారవిందంబునన్ =మోముఁదామరచేతను, అందంబగువానిన్ = సుందరుఁడగునట్టియు, నిర్నిమిషదృష్టి = ఱెప్పవాల్పనిచూడ్కిచేతను, నెట్టుకొని = ప్రయాసపడి, (కథంచదార్థకము.), చూచుతఱిన్ =సేవించునప్పుడు, నీలావదాతయున్ = నల్లనితెల్లని వర్ణము గలిగినదియును, ఱెప్పవట్టుతఱిన్ = ఱెప్పవాల్పుగలిగి చూచునప్పుడు, బిట్టు = అధికముగాను, ఎదుర్కొను=నేత్రములకెదురయ్యెడు, కలధౌత=రజతముపలె, గాఢగాఢ=

మిక్కిలి తెల్లనైన, మహాత్=అధికమైన, మహః=తేజముయొక్క, 'తేజోధామమహో విభా' అని నిఘంటువు. పూరంబునన్=ప్రవాహమందు, మునింగి = ఆచ్ఛాదింపఁబడి, దుర్నిరీక్ష్యయైనన్=చూడ శక్యము గానిదియు, అగు = అవునట్టి, నిజ=స్వకీయమగు, రుచిర=మనోహరమైన, మూర్తిపలనన్ = దివ్యమంగళవిగ్రహమువలన, తనదు=తన, సాకార నిరాకారతలు = ఆకారముతోఁ గూడియుండుటయును నాకారములేకుండుటయును, వారికిన్=సేవించువారికి, చూపురూపులన్ = కనఁబడిచెడఁగలిచేశను, గిరించువారికిన్=వెలుంగుచున్నట్టియు, కళత్రంబులగు=చంద్రసూర్యులభార్యలయిన, శ్యామా=రాత్రిచేత, ఛాయచేత = ఛాయాదేవిచేత, (రాత్రియు నలుపు చాయ గావున శ్యామయను నలు పనుట.), ప్రేమడిన్=ప్రేమముచేత, పాదుపఱబడినయట్లు=ఆలింగనము చేయఁబడినట్లు, కప్పులు=నల్లనివియు, తొంగలులున్ = దీర్ఘములయినవియుఁ, అగు=అవునట్టి, పప్పు=ఱెప్పలయొక్క, కాంతికలన్ = నైల్యములచేత, ఒప్పు = సుందరమగుచున్న, సోమసూర్యాత్మకంబు లగు=చంద్రసూర్యమయములగు, వెడంద = విశాలములును, నిడువాలు = దీర్ఘములైన, ఎఱ్ఱసెరల=రక్తరేఖలుగల, కన్నులన్ = నేత్రములచే, కెంగప్పుఱేకులన్ = ఎఱ్ఱదామరపూఱేకులను, వదలిల్లువానిన్ = వ్యాపింపఁజేయుచున్నవాని, (స్వామికిఁ జంద్రుఁ డొక్కనయనంబును సూర్యుఁ డొక్కనయనం బగుటచేత వారిపుర భార్యలయిన రాత్రియును ఛాయాదేవియును వచ్చి తమ నల్లనికాంతులు గానవచ్చునట్లు వారి నాలింగనముఁ జేసికొని విడువకయుండినట్లు నల్లని తొంగలిఱెప్ప లొప్పె ననుట), మంకెనవిరి=బంధూకపుష్పముయొక్క, బింకంబున్ = గర్వమును, ఇంకించు=ఇవురఁజేసెడు, అధర = వాతెఱయొక్క, రుచిమ = అరుణకాంతి యనెడు, నెపంబునన్ = వ్యాజముచేత, వెలుంగు = తేజరిల్లుచున్న, ము...తోన్-ముఖ=నెమ్మోమువలన, జనిత=ఉత్పన్నుఁడగు, హుతాశనుతోన్=అగ్నిహోత్రముతో (ముఖమువలన నింద్రుండు నగ్నియుఁ బుట్టుట శ్రుతిప్రసిద్ధము), తత్సఖుండగు=అయ్యగ్నిచెలియైన, గంధవహుంగూర్పన్=వాయువునుగలుపుటకై, నిక్కె నసన్=నిక్కెనదోయనునట్లు, ఒక్కింత = ఇంచుకంత, నిక్కు, చొక్కంపు = సుందరములైన, పాటములన్ = పుటములచేత, చూపట్టి = దర్శనీయమై, తిలకుసుమవిలసనాపహాసి యగు=నువ్వుబువ్వుమవ్వమును నవ్వునట్టి, నాసన్ = ముక్కుచేత, భాసమానుం డగువానిన్ = ప్రకాశించుచున్నట్టియు, (కొంచెము నిక్కిన ముక్కుపుటములలోనుండి నిట్టూర్పులు వెడలు ననుట.) ఉదరజాత = నాభియందుఁ బుట్టిన, శ్వేత = తెల్లనగు, ధామ=కాంతి గల, తామరసంబున్ = కమలమును, కనుంగొని = చూచి, మహదాశ్రయంబు గనిన = మహదాశ్రయమునుబొందిన, 'నీచాశ్రయోనకర్తవ్యః కర్తవ్యో మహదాశ్రయః' అన్న ట్లనుట. పూర్ణిమాశశాంకుం

దనుశంకన్ = పున్నమనాఁటిచందురుం దనుసందియంబున, (తెల్లని సాధికమలము చంద్రునివలె నుండె ననుట), అతనికిన్ = ఆచంద్రునికి, సాకున్ = రాహువున కనుట. వైరంబుమాన్పుమని = పగలేకుండఁజేయుమని, తత్సహోదరిగావునన్ = ఆచంద్రునికిఁ దోఁబుట్టువగుటంజేసి, రత్నకాంచనంబులు = మణికనకములు, లచంబులుగా నివేదించి = ఉపాయనములుగా సమర్పించి, అడుగులొత్తు = స్వామిపాదము లొత్తుచున్న, ఇందిరకున్ = శ్రీదేవికి (దీనికిఁ దత్సహోదరి యనునది విశేషణము), వరముంబడియున్న = ప్రాణాచారముపడియున్న, రాహు వనన్ = రాహుగ్రహ మనునట్లు (చంద్రుఁడు తొల్లిదుర్బలుఁడై యుండి మహదాశ్రయముఁ జేసినపిదపఁ దనకుఁ జేటు గలుగు నని యలికి రాహుగ్రహ మిట్లు చేసిన ట్లుండె ననుట). కేయూర = భుజకీర్తులచేతను, కటక=కడియములచేతను, మణిముద్రికా=రతనంపుముద్దుటుంగరములచేతను, అంకితంబగు=చిహ్నితమైన, బాహుపరిఘంబు=పరిఘాయుధమువంటి దీర్ఘభుజము, కటిపటీతసంగంబునన్ = పిఱుందు ప్రక్కమీఁదను, మెఱయువానిన్ = ప్రకాశించుచున్నట్టియు, ఉరస్థ్సల=వక్షస్థ్సలమందు, న్యస్త=ఉనుపఁబడిన, నిస్తుల=సరిలేని, అస్తోక = స్థూలమగు, కౌస్తుభ = కౌస్తుభమణియొక్క, గభస్తి=కాంతులయొక్క, మండలంబునన్ = సమూహమందు, 'మండలంచక్రవాళకమ్' అని యమరము. నిండోలగంబుండు = నిండుసభదీర్చిన, పుండరీకనికేతన = కమలనివాసినియగులక్ష్మీదేవియొక్క, తనుచ్ఛాయ యనన్ = దేహకాంతియో యనునట్లు, అచ్ఛాచ్ఛంబగు = మిక్కిలిస్వచ్ఛమగు, శ్రీవత్సంబునన్ = శ్రీవత్స మనుమచ్చచేత, లోచనోత్సవంబుఁ గావించువానిన్ = కన్నులపండువుచేయు నట్టియు, విజిత= గెలువఁబడిన, మృగనాభి=కస్తూరిగల, సౌరభ్యంబునకున్ = నెత్తావికి, సెగయు=వచ్చుచున్న, (ఏఱుఁగు నని పాఠాంతర మట్లేని వాలుచున్న), ఉత్తుంగ = తఱచైన, భృంగమాలిక యనన్ = తుమ్మెదలవరుస యనఁగా, మెఱయు = తనరుచున్న, అసిత=నల్లనైన, పేశల = లేఁత యగు, తులసీపలాశ = తిరుతుళాయిదళములయొక్క, దామంబునన్ = వనమాలికచేత, అభిరామ=సుందర మగు, కోమల=మృదువైన, అలంకృతియగువానిన్ = అలంకారముగలయట్టియు (ఆకృతియగువాని నని కొంద ఱందురు.), కపటకరటివిరోధియై = మాయాసింహమై, అసుర = హిరణ్యకశిపునియొక్క, ఉసుఱుఁగొని=ప్రాణాపహారముఁజేసి మఱుఁడన్ = మరల, మనుజాంగంబున్ = మానవాకారమును, అంగీకరించుతఱిన్ = గ్రహియించునప్పుడు, తలంపంబడమిన్ = జ్ఞప్తిరాకుండుటచేత, అట్లన యుండె ననన్ = ఆప్రకారమే యుండె ననునట్లు, బడుగుబడుగగు = మిక్కిలిసూక్ష్మమగు, నడుముకున్ - నడుము = మధ్యముయొక్క, కున్ = మేలిమిచేత, కడున్ = మిక్కిలి, ఒడికమగువానిన్ = శృంగారమైనట్టివానిని, ఘన=గొప్పైన, జఘన=

పిఱుఁదనియెడు, చరమేతరధరాధర = ఉదయపర్వతముయొక్క, అధిత్యకాతలంబునన్ = ఊర్ధ్వప్రదేశమందు, 'ఉపత్యకాద్రేరాసన్నా భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకా' అని యమరము. కాంచనకాంచికా = బంగారు మొలనూలియందలి, మణిమకుట = మణిశ్రేష్ఠ మనియెడు, గగనమణి = సూర్యుఁడు, కాయు = వ్యాపింపఁజేయు, ఈరెండ మొండుఁ బనన్ = బాలాతపాతిశయమనునట్లు పరఁగు = ఒప్పుచున్న, మొఱుఁగు = కాంతివిశిష్టమైన, పీతాంబరంబునన్ = కట్టుబంగరుపుట్టముచేత, పొదువంబడి = ఆచ్ఛాదింపంబడి, దాని = ఆవస్త్రముయొక్క, సన్నఁబనంబునన్ = పలుచదనముచేత, తనునూనదనంబు = తొడదోయినునుపు (పరుషోసరళే సైప సమాసేనుములోభవేత్, ఉద్రుత్సారసాపందు పట్టికూర్చి విభక్తిషు, ఏనేచక్రచిద తోవికారాచ్ఛాపికేచన' అనునీర్యణోక్తిచేత, నుమాగమము.) వెలుపలం దోఁపన్ = బయటఁగానరాఁగా, కనకపుష్యరాగంపు-(=కనకపుష్యరాగము లను మణులయొక్క; లేక, కనక = బంగారుయొక్కయు, పుష్యరాగము లనుమణులయొక్కయు;) కనక = బంగారుయొక్కయు, పుష్యరాగంపు = పుష్యరాగములయొక్కయు సంబాధముగల, తెరవాఱు = తెరలుగలిగిన; లేక, తెరవారు = నూలిపోఁగులు పైఁదిరిగినట్లుండు, వైదూర్యమణి = వైదూర్యరత్నవికారములగు, స్తంభ = స్తంభములయొక్క, యుగంబునుంబోలె = జతవలెనే,

ఆ. 'పగలు గొందిఁ గానఁబడెడు బిడాలంబు, కన్నువోలె వెలుఁగు గల్గి నూలు,
తిరుగు నట్లు మీఁదఁ దెరవాఱు వైదూర్య,రత్నమున కిది ప్రయత్న మమరు.'

అని వైదూర్యలక్షణము. కించిదామీలిత = కొంచెము గప్పఁబడిన, నీలిమంబగు = నైల్యముగల, ఊరుయుగళంబువానిన్ = తొడదోయిగలయట్టియు, త్రైవిక్రమంబగు = త్రివిక్రమావతారసంబంధియగు, విగ్రహంబుతోన్ = నెమ్మేనితోడ, ఆగ్రహంబునన్ = కోపముచేత, మీఁదికిఁజాఁచుతఱిన్ = గగనంబునకు బ్రసరింపఁ జేయునప్పుడు, చంక్రమణరయంబునన్ = ప్రసరణవేగముచేత, తగిలి వచ్చిన = చుట్టివచ్చిన, మణిమయ = రత్నవికారమైన, స్వర్భువన = స్వర్గలోకమందలి, జాంబూనద ప్రాకారవలయంబునన్ = వలయమువంటి బంగారుకోట యనునట్లు, తీండ్రించు = మెఱయుచున్న, ఉద్దండ = అధికమైన, గండపెండేరంబునన్ = పాదకటకమందు, పొడము = పుట్టునట్టి, అఖండ = ఎడతెగని, ప్రభా = కాంతులయొక్క, మండలంబునన్ = సమూహముచేత, పరిహిండితంబులై = కూర్పఁబడినవై, మఱ్ఱిపండువడువుగల = వటఫలసౌందర్యము గలిగినట్టి, మడిమలన్ = పార్ష్ణిభాగములచేత, బెడంగువడి = ప్రకాశించి, భావి = కాఁగల, నిజ = స్వకీయమైన, కమఠావతార = కూర్మావతారమునకు, దాచకంబులుబోలె = సూచకములవలెనే, కొదమతాఁబేళ్ల = లేఁతతాఁబేళ్లయొక్క (తాఁబేలు తాఁమేలనియునుం గలదు), మేళ్లన్ = మేలులను, నగు = హసించెడు, మీఁగాళ్లతోన్ = ప్రపదంబులతోడ,

కోకనద=ఎఱ్ఱగలువలవలెనే, 'రక్తోత్పలం కోకనదమ్' అని యమరము. మృదు=కోమలము లైన, ఉదరంబులు = గర్భములు (అడుగు లనుట.), అమరన్ = ఒప్పఁగా, మెఱుఁగుఁ జుక్కల = ప్రకాశముగల నక్షత్రములయొక్క, జిగి = కాంతిని, మొక్కపఱుచు = భంగపఱుచునట్టి, నఖ=గోళ్లయొక్క, చక్రవాళ = మండలములయొక్క, చంద్రికలన్= వెన్నెలలచేత, భక్తజనమనః = భక్తులమనస్సులయందలి, తమః = శోక మను చీకటి యొక్క, 'రాహావాధ్వాంతే గుణేశోకే తమశ్శబ్దోఽభిధీయతే' అని నిఘంటువు. విదళ నంబున్ =ఛేదనమును, కావించుచున్ = చేయుచును, హలకులిశకలశకమలమకరాంకుశ = హలకులిశాదిదివ్యరేఖలచేత, అంకితంబులై = చిహ్నితములై, లక్ష్మీనుచకుంకుమాకలనన్ = కలుములజవరాలి పాలిండ్ల చెందిరంపుఁబూఁతచేత, అరుణారుణాంబులగు = ఎఱ్ఱచు కెంజాయగల, చరణంబులన్ = శ్రీపాదములచేత (శ్రీదేవిస్వామి పాదములను గన యక్కునఁ జేర్చుకొనిన నవి మిగులఁ గెంపెక్కె ననుట.), తాపత్రయాపహరణంబు సేయువానిన్ = ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికములను తాపత్రయమును గాపుమాపు నట్టి, నారాయణున్, పురాణపురుషున్, పురుషోత్తమున్, ప్రణతార్తిహరున్, వాసు దేవున్, హృషీకేశున్, కేశవున్, విభీషణవరదున్, అనాగజనదున్, రంగరమణున్ = ఏవంవిధ నామధేయములు గల శ్రీరంగనాయకస్వామిని, గాంచి = దర్శనముచేసి, సహ సమాగత=తనతోడవచ్చిన, భాగవత = భగవద్భక్తులయొక్క, పరిషత్సమేతంబుగాన్ = సమాజముతోఁగూడ తానున్ = ఆ విష్ణుచిత్తుండును, తనుజాతయున్ = కొమార్తె యగు చూడికుడుత్తనాంచారును, ప్రమదభయభక్తిగసముగ్నలై, జయజయశబ్దంబు లతోన్ = జయజయమనువాక్కులతో, సర్వాంగాలింగిత = సర్వావయవములచేత స్పృశింపఁబడ్డ, క్షోణితలంబులగు=భూతలములుగల, నమస్కారంబులు, కావించి నిల్చి, నిటలతట = లలాటప్రదేశమందు, ఘటిత = కూర్పఁబడిన, అంజలియై = దోసిలిగలవాఁడై, ఇట్లని = ఈవక్ష్యమాణక్రమముగా, స్తుతియించెన్ = వినుతించెను. (ఆ విష్ణుచిత్తుఁ డనుట.)

తే. విధిగృహాక్షయవిత్త సేవధికి శరణు
చిరకృతేక్ష్వాకుపుణ్యరాశికిని బ్రణుతి
ధనపతి భ్రాతృకుల దేవతకు జోహారు
శతమృడాదిక సుమనస్సునకు నమస్సు. ౧౨

టీ. విధి = చతుర్ముఖునియొక్క, గృహ=ఇంటియందు, అక్షయ = నాశములేని, విత్త = ధనమునకు, సేవధికిన్ = నిక్షేపమయిననీకు, శరణు=నమస్కారము, (శ్రీరంగనాయ కులు బ్రహ్మగృహమందలి తిరువారాధన యని ప్రసిద్ధము.) చిర = తడవుగాను, కృత = చేయఁబడిన, ఇక్ష్వాకు = ఇక్ష్వాకుమహారాజుయొక్క, పుణ్య = సుకృతములయొక్క,

రాశికిని = ప్రోవనసీకు, ప్రణుతి = వందనము (తరువాత ఇక్ష్వాకుమహారాజునకుఁ దపఃఫలమ్మై తోఁచితి వనుట), ధనపతి=కుబేరునకు, భ్రాతృ = తమ్ముఁడైన విభీషణునకు, కుల దేవతకున్ = కులదైవమైనసీకు, జోహారు = జోహారు (పిమ్మట శ్రీరాములవలన విభీషణునకు వచ్చితి వనుట) నత = నమ్రులైన, మృడాదిక = శివుఁడు మొదలగు, 'గిరీశో గిరిశో మృడః' అని యమరము. సుమనస్సునకున్ = దేవతలు గలవానికి, 'సుపర్వాణస్సుమనసః' అని యమరము. నమస్సు = నమస్కారము.

తే. కొలుతు సర్వేశు సర్వాత్మకుని ననంతు
నప్రకాశు నభేద్యు సమస్తలోక
సముదయాధారు నణుసమూహములకును న
ణీయు నిన్ను ననాధారు నిత్యు సత్యు. 100

టీ. సర్వేశున్ = సర్వప్రపంచనాథుఁడైనట్టియు, సర్వాత్మకునిన్ = సర్వాంతర్యామి యైనట్టియు, అనంతున్ = అంతరహితుఁ డయినట్టియు, అప్రకాశున్ = చక్షురగోచరుఁడయినట్టియు, అభేద్యున్ = ఇయత్తా పరిమాణ విశిష్టుఁ డని తెలియ శక్యుఁడుగానియట్టియు, సమస్తలోక = సర్వలోకములయొక్క, సముదయ = వృద్ధికి, ఆధారున్ = మూలాధారమైనట్టియు, అణుసమూహములకును = సూక్ష్మవస్తురాశులకంటె, అణీయున్ = పరమాణుస్వరూపుఁడైనట్టియు, నిత్యున్, అనాధారున్, సత్యున్, నిన్నున్, కొలుతున్ = సేవింతును. ఇక్కడ చెప్పిన అణీయస్త్వాదులు శ్రుతిప్రసిద్ధములు.

క. నారాయణు భూ ప్రభృతిక
గౌరవవద్వస్తువితతికంటె మిగిలి పెం
పారు గరిష్ఠతగల పర
పూరుషు శరణంబు వేఁడి పొగడెద నిన్నున్. 101

టీ. నారాయణున్ =(నరసమూహము నారము. దానికి ఆయన మనియును, అది అయనముగాఁగలవాఁడనియును, వ్యుత్పత్తిద్వయము చేయుటచేత) ఆధారత్వాశ్రయత్వములు గల యట్టివానిని, భూ = భూమి, ప్రభృతిక = మొదలుగాఁగల, గౌరవవత్ = గరిమముగల, వస్తువితతికంటె = భూతసమూహముకంటెను, మిగిలి=అతిశయించి పెంపారు = వృద్ధియగుచున్న, గరిష్ఠతగల = అతిగురుత్వము గలిగిన, పరపూరుషున్ = పరమపురుషుఁడ వైన, నిన్నున్, శరణంబు వేఁడి, పొగడెదన్ = కొనియాడెదను.

తే. అజశివాదిక మగునీసమస్తజగము
నెందుఁ బ్రభవించు వర్తించు నడఁగునట్టి

మహిమ కిమ్మైన నిత్యు సమస్తభూత
మయుఁ బరులకంటెఁ బరు మహామహునిఁ గొలుతు. 102

టీ. అజ = బ్రహ్మయు, శివ = శూలియు, ఆదికి మగు=మొదలుగాఁగల యట్టి, ఈసమస్తజగమున్ = జగమెల్లను, ఎందున్ = ఎచ్చటను, ప్రభవించున్ = పుట్టునో, వర్తించున్ = సంచరించునో, డిందున్ = లీనమగునో, అట్టిమహిమకున్ = ఆమహత్త్వమునకు, ఇమ్మైన=స్థానమైనట్టి. నిత్యున్=శాశ్వతుఁ డగువాని (అజశివాదులశాశ్వతులనుట), సమస్తభూతమయున్=సర్వభూతాత్మకుఁ డగువానిని, పరులకంటెన్=ప్రకృతిజీవులకంటెను, పరున్ = విలక్షణుఁడగువానిని, మహామహునిన్ = మహాతేజోరూపుఁడైన నిన్ను, కొలుతున్=సేవింతును.

సీ. పరపురుషునికంటెఁ బరుఁడు నాఁ జనువానిఁ
బరమాత్ము ముక్తికై పరమయోగి
పరిషత్తుచే సదా భావింపఁబడువాని
నెవ్వనియందుఁ బ్రాకృతము లైన
సత్త్వాదిగుణముల సందడి లే దట్టి
విమలుని సర్వభూతములకంటె
నాద్యుఁడు శుద్ధుండు నగువాని విభుఁ గళా
కాష్ఠానిమేషాది కాలసూత్ర

తే. మయిన శక్తి యింద్రియ వితతికి
గోచరము గాదె నిర్లేపుఁ డై చెలఁగుట
నతి విశుద్ధుఁడు దానయ్యు నౌపచార
వృత్తిఁ బరమేశుఁ డగు నిన్ను విష్ణుఁ దలఁతు. 103

టీ. పరపురుషునికంటెన్ = జీవునికంటెను, పరుఁడు నాన్=అన్యుఁడుగా, చనువానిన్ = చెల్లునట్టివానిని, 'ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృత' అను గీతావాక్యప్రకార మనుట. పరమాత్మున్, ముక్తికై = మోక్షముకొఱకు, పరమయోగిపరిషత్తుచేన్ = మహాయోగిసమాజముచేత, సదా = ఎల్లప్పుడును, భావింపఁబడువానిన్ = ధ్యానింపఁబడువానిని, ఎవ్వనియందున్=ఏవానియందు, ప్రాకృతములైన = ప్రకృతిసంబంధులైన, సత్త్వాదిగుణముల = సత్త్వరజస్తమోగుణములయొక్క, సందడి = సపర్కము, లేదు = లేకుండునో, 'సత్త్వాదయోనసంతీశే యత్రచప్రాకృతాగుణాః' యను సంహితావచనముచొప్పున ననుట, అట్టి, విమలుని=నిర్మలుఁడగువాని, సర్వభూతములకంటెన్ =

ఆకాశాదిసకలభూతములకంటె, ఆద్యుఁడు = మొదలివాఁడును, శుద్ధుఁడునగువానిన్, విభున్ = వ్యాపకుఁడగువాని, కళాకాష్ఠానిమేషాది = కళలు కాష్ఠలు నిమిషములు మొదలగు, కాల = కాలమునకు, సూత్రమయిన = నడుపునదియైనట్టి, ఎవ్వానిశక్తి = ఎవనిసామర్థ్యము, ఇంద్రియవితతికిన్ = ఇంద్రియసమూహమునకు, గోచరముగాదో = కనఁబడదో, నిర్లేపుఁడై = అంటనివాఁడై, వెలుఁగుటన్ = ప్రకాశించుటచేత, తాన్ = తాను, అతివిశుద్ధుఁడైనను, ఔపచారవృత్తిన్ = ఉపచారవ్యాపారముచేత, పరమేశ్వరుఁడైనట్టి, విష్ణున్, నిన్నున్, తలఁతున్.

వ. అని పరస్వరూప సురసేవ్య భవ్య దివ్యావతారలీలలం బ్రస్తుతించినఁ
గౌస్తుభాభరణుండు కరుణాతరంగితంబులగు నపాంగంబుల నమ్మునిం
గనుంగొని కుశలప్రశ్నంబుఁ గావించి కంకణాలంకార క్రేంకారంబు
లంకురింపఁ బదపంకజంబులకుఁ గుసుమాంజలులు సమర్పించు సకల
సీమంతినీసీమంత ముక్తామణి యగు నాముక్తమాల్యదరూపు నెల
ప్రాయంబు సాభిప్రాయంబుగాఁ జూచి తనలోన. 104

టీ. అని = ఈప్రకారము, పరస్వరూప = నిత్యముక్తసేవ్యమైన పరస్వరూపముయొక్కయు, సురసేవ్య = వేల్పులచే భజింపఁదగిన, భవ్య = మంగళకరములగు, దివ్యావతార = దివ్యావతారములయొక్క, లీలలన్ = విలాసములను, (లేక) 'లీలా విలాసక్రియయోః' అని నిఘంటువు. ప్రస్తుతించినన్ = నుతింపఁగా, కౌస్తుభాభరణుండు = శ్రీరంగనాయకులు, కరుణాతరంగితంబులగు = కృపాతరంగయుక్తములగు, అపాంగంబులన్ = క్రీఁగంటిచూపులచేత, అమ్మునిన్ = ఆ పెరియాళ్వారులను, కనుంగొని = కటాక్షించి, కుశలప్రశ్నంబుఁ గావించి = క్షేమమా యని యడిగి, కంకణాలంకార = కంకణభూషణములయొక్క, క్రేంకారంబులు = నాదములు, అంకురింపన్ = మొలతేరఁగా, పదపంకజంబులకున్ = తమ తిరువడిత్తామరలకును, కుసుమాంజలులు = పుష్పాంజలులను, సమర్పించు = సమర్పించుచున్న, సకలసీమంతినీ = సర్వకాంతలయొక్క, సీమంత = పాపటలకు, ముక్తామణి యగు = ముత్తెమైన, ఆముక్తమాల్యద = చూడికుడుత్తనాంచారుయొక్క రూపున్ = రూపమును, ఎల ప్రాయంబున్ = లేఁతవయస్సును, సాభిప్రాయంబుగాన్ = అభిప్రాయము గలిగినట్లుగాను, చూచి = వీక్షించి, తనలోనన్ = ఆత్మగతంబున.

సీ. దీనిచూపెదురెక్కఁ గాఁ గానెకా సిరిపట్టి
కిని బోర బిరుదుటెక్కెంబు గలిగె
దీనికా నల్లాఁడఁ గాఁ గానెకా గర్వించి
యుర్విఁ జైత్రునకుఁ గాలూఁదఁ గలిగె

దీనిపాలిం డ్లుబ్బఁ గా నెకా రతిచేతి
కిన్నెరమ్రోఁతకు వన్నె గలిగె
దీనిమోమొప్పారఁ గా నెకా వాణి రా
యంచలేమకుఁ గులాయంబు గలిగె
తే. దీని పెన్నెఱు లేపారఁ గా నెకా ప్ర
పోషితమయూరికి విరాళి పొందు గలిగె
దీనియడుగులు రంజిల్లఁ గా నెకా పి
పాసఁ బడు తేఁటులకు మెట్ట పంట గలిగె. 105

టీ. దీని = ఈయాముక్తమాల్యదయొక్క, చూపు = దృష్టి, ఎదురెక్కఁగా నెకా = పైకివ్యాపింపఁగానేకదా, సిరిపట్టికిని = మన్మథునికి, పోరన్ = యుద్ధమునందు, బిరుదుటెక్కెంబు = బిరుదైనధ్వజము, కలిగెను. (ఈకన్యక మీనలోచన యనియును, మన్మథుఁడు మీనకేతనుఁ డనియు ననుట.) దీని=ఈమె, కౌను=నడుము, అల్లాడఁగా నెకా= చలించుచుండగానేకదా, గర్వించి=మదించి, ఉర్విన్=భూమియందు, చైత్రునకున్ = వసంతమాసమునకు, కాలూఁదఁగలిగెన్ = పాదమునిలుపుకోఁగలిగెను. (మధ్యము లతవలె నుండెననియును లతాదులవలననే వసంతునికిఁ గీర్తి గలుగు ననుట.) దీని, పాలిండ్లు = చన్నులు, ఉబ్బఁగా నెకా=వృద్ధిఁబొందఁగానేకదా, రతిచేతి = రతీదేవిహస్తమున నున్న, కిన్నెరమ్రోఁతకున్=కిన్నెరనాదమునకు, వన్నె గలిగెన్ = ప్రశస్తిగలిగినది. (పాలిండ్లకుఁ గిన్నెరకాయలకు సామ్యమునకు 'పైపూఁతరుచిగాని ప్రతియె కిన్నెరకాయ, లనిది మేరువు తలయంపి నిడిన' అని వసుచరిత్రము.) దీని, మోము=ముఖము, ఒప్పారఁగా నెకా=ప్రకాశింపఁగానేకదా, వాణి=సరస్వతియొక్క, రాయంచలేమకున్=రాజహంసికకు (సరస్వతికి హంసిక వాహన మనుట), కులాయంబు గలిగెన్=నివాస మొదవెను. 'కులాయో నీడమస్త్రియామ్' అని నిఘంటువు. (హంసకుఁ బద్మము నివాస మనియుం నాయమ పద్మముఖి యని యనుట.) దీని పెన్నెఱులు=నిడుగుఱులు, ఏపారఁగా నెకా = బలిష్ఠములుగాఁగా నేగదా, ప్రపోషితమయూరికిన్ = పెంపుడు నెమిలికి, విరాళిపొందు గలిగెన్ = మోహసంగతి గలిగెను. (వెండ్రుకలు మేఘమువలె నుండెననియు మేఘమునకు నెమిలి సంతసించు ననుట.) దీని అడుగులు=పాదములు, రంజిల్లఁగా నెకా=వికసిల్లగానేకదా, పిపాసఁబడు = నీరువట్టుగల, తేఁటులకున్ =మధుకరములకు, మెట్టపంట గలిగెన్. (పాదములు మెట్టదామరవలె నుండెననియుం తుమ్మెదల కత్తమ్ములు నెమ్మి యొదవించు ననుట.) ఈపద్యమందు విషయనిగరణా లంకారము.

తే. అనుచు నువ్విళులూరు మురారి తమక
మాఁప లేక యాత్మ దివ్యశుద్ధాంతసీమ
కన్నెలఁతఁ దార్చి యొక్కమాయావధూటి
నట్లు కావించి వారున్నపనియ యుండ. 106

టీ. అనుచున్ = ఇట్లు తలంచుచు, ఉవ్విళులూరు = కోరికలుగొను, మురారి = శ్రీరంగనాయకుఁడు, తమకము = మోహమును, ఆఁపలేక = నిలుప లేక, ఆత్మ = తన యొక్క, దివ్య = శ్రేష్ఠమైన, శుద్ధాంత = అంతఃపురముయొక్క, 'శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చ' అని నిఘంటువు. సీమకున్ = ప్రదేశమునకు, అన్నెలఁతన్ = ఆ చూడికుడుత్తనాంచారును తార్చి = ప్రవేశపెట్టి, ఒక్కమాయావధూటికిన్ = ఒకమాయ వెలఁదను, అట్లు = ఆరూముక్తమాల్యదవలెనే, కావించి = చేసి, వారు = అవిష్ణుచిత్తుఁడు మొదలగువారు, ఉన్న పనియ = ఆయమ యక్కడనే యున్న దనియే, ఉండన్ = ఉండఁగా.

వ. పూజకులచేఁ బాదతీర్థప్రసాదపరివేష్టనంబు లిప్పించి విడిది కనిపిన గుడివెడలి శాంబరీతనుసంభవం బాలకిం బెట్టి గృహంబునకుం జని పంజరంబు సడలించి యచ్చంచలాక్షిం గానక. 107

టీ. పూజకులచేన్ = నంబులచేత, పాదతీర్థప్రసా॰ = శ్రీపాదతీర్థప్రసాదము లును, పరివేష్టనంబులు = పరివట్టమును (ద్వంద్వాంతమందు బహువచనము.), ఇప్పించి = ఒసఁగించి, విడిదికిన్ = ఇసకు, అనిపినన్ = పంపఁగా, గుడివెడలి = కోవెలనుండిబయలు దేరి, శాంబరీతనుసంభవన్ = మాయాపుత్త్రికను, పాలకిన్ = పల్లకియందు, పెట్టి = ఉనిచికొని, గృహంబునకుం జని = తిరుమాళిగకుఁ బోయి, పంజరంబు సడలించి = పల్లకి గవిసెనఁదీసి, అచ్చంచలాక్షిన్ = ఆ చపలాక్షిని, కానక.

శా. * అబ్రహ్మణ్యము లోన వైచుకొనె నన్యాయంబున న్మత్సుతం
దా బ్రహ్మాదుల మేర నిల్పియుఁ బ్రభుత్వం బూదియుం †ద్రోతురే
యీ బ్రక్కం ద్విజుఁ జూడ రయ్య సభవా శ్రీరంగభర్తంచుదుగ
ఖాబ్రాశిం బడి‡బాష్పకంఠుఁడు సముద్యద్దోగపలాలుండునై. 108

టీ. అబ్రహ్మణ్యము = మొఱ్ఱో, 'అబ్రహ్మణ్యమవధ్యోక్తౌ' అని నిఘంటువు. (అబ్రహ్మణ్య మను పాఠమున నా రంగనాయకు లనుట. 'బ్రహ్మణ్యో దేవకీపుత్త్రః' యని యున్నది). ఈ రంగభర్త = ఈ శ్రీరంగనాథుఁడు, తాన్ = తాను, బ్రహ్మాదుల = బ్రహ్మ మొదలగువారి, మేర = మర్యాదను, నిల్పియున్ = ప్రతిష్ఠాపించియును, ప్రభుత్వంబూఁది

* అబ్రహ్మణ్య. † ద్రోఁతురే. ‡ భాష్పలోచనుఁడు సమ్యగ్గోగపలాలుండు.

యుక్ = దొరతనముఁ దాల్చియుండు, మత్సుతక్ = నాకూఁతును, అన్యాయంబునక్ = ధర్మేతరవృత్తిచేత, లోనవైచుకొనెక్ = లోపలవేసికొనెను, త్రోతురే = నను విసర్జింతురా? (ఇచ్చట దోఁతురే యని పాఠాంతర మట్లేని దోఁచుకొందురా యని యర్థము), సభవారు = సభ్యులు, ఈబ్రక్కక్ = ఈ పేదవాఁడైన, ద్విజుక్ = బ్రాహ్మణుని, చూడరయ్యా=కనరయ్యా? అంచుక్, దుఃఖ+అప్+రాశిక్ = దుఃఖసముద్రమందు, పడి, బొమ్మకంఠుఁడు=డగ్గుత్తుకగలవాఁడును, సముద్యత్=పైకిలేచుచున్న, దోఃకులాలుండునై= కరపల్లవములు గలవాఁడునై 'పల్లాలః పల్లవస్సమా' అని నిఘంటువు.

శా. ఎంతే వేడుకయైనఁ బెండ్లగుట కీ నే దేహము న్ప్రాణముం
సంతానంబు నిశాంతము న్ధనము సస్యంబుల్ పశుశ్రేణు లే
కాంతస్వస్వజనార్చనంబునకె కాదా కూర్చుటే మీ కయో
వింతే యీ బుడు తెంత నన్గుఱుచఁ గావింపం దను న్మెత్తురే. 109

టీ. ఎంతేవేడుకయైనక్ = తనకు మిక్కిలి ప్రియమైనను, పెండ్లగుటకుక్ = వివాహమగుటకు, ఈనే = ఈ చిన్నదాని నియ్యనా (ఇత్తు ననుట), దేహముక్, ప్రాణముక్, సంతానంబుక్, నిశాంతముక్ = గృహమును, ధనము, సస్యంబుల్ = ధాన్యములును, పశుశ్రేణులు = పసరములు, ఏక్ = నేను, కూర్చుటే = సంపాదించుటే, ఏకాంత=ముఖ్యమగునట్లు, స్వ=తనయొక్క, స్వజన = తనభక్తులయొక్క, అర్చనంబునక= పూజనమునకే, కాదా = అవు ననుట, మీకు, అయో = అయ్యో! వింతే = ఇది యాశ్చర్యమా? ఈ బుడుతెంత = ఈ చిన్నది యనఁగా నెంత, నన్గుఱుచఁగావింపక్ = నన్నుఁ దక్కువపఱుపఁగా, తనుక్ = తన్ను, మెత్తురే=హర్షింతురా? (మెచ్చ రనుట).

తా. తన కంత వేడుక గలిగిన నేను నా కూఁతు నిచ్చి పెండ్లి చేయనా? దేహాది పశుపర్యంతము సమస్తద్రవ్యములు తనకొఱకుఁ దనభక్తులకొఱకే కదా సంపాదించుట? నా కూఁతు రనఁగా నెంత? నన్నమర్యాద చేసిన దనకు మెప్పువా? యని విష్ణుచిత్తుఁడు చెప్పెను.

చ. శివుఁడు విరించి వాసవుఁడుఁ జెప్ప నశక్తులు గొల్చినట్టి వా
రవుట నిరంకుశుండ నని యక్కట పాడిఁ దొఱంగఁ జెల్లునే?
భువనము లెల్ల నీ వయినఁ బొంత దయానిధి యమ్మ లేదె? భా
గవతులు లేరె? నా కొఱకుఁగా వహియించుకొనంగఁ గేశవా!

టీ. శివుఁడు=శంభుఁడును, విరించి=బ్రహ్మయును, వాసవుఁడుక్=దేవేంద్రుఁడును, కొల్చినట్టివారవుటక్ = సేవించినవారగుటచేతను (సేవకు లనుట), చెప్పనశక్తులు = మనవి సేయశక్తులుగారు, నిరంకుశుండ నని = అడ్డములేనివాఁడని, అక్కట = అయ్యో!

పాడిన్ = మర్యాదను, తొఱఁగఁజెల్లునే = విడువవచ్చునా? భువనములెల్లన్ = లోకములన్నియు, నీవి = నీ సంబంధులైనవి, అయినన్ = అయినేనియు (లోకములన్నియు, నీవి గావున నీపక్షముగాఁ జెప్పనేనియు ననుట), చెంతన్=నీసమీపమందు, దయానిధి = అకృటికంపుఁబ్రోవైన, అమ్మ = మాతల్లియైన లక్ష్మీదేవి, లేదె = సాక్షిగా లేదా (ఉన్న దనుట), 'ఇందిరా లోకమాతా' అని నిఘంటువు. 'మాతా చ కమలాదేవీ పితాదేవో జనార్దనః' అనునది ప్రమాణము. కేశవా = బ్రహ్మరుద్ర జనన కారణ మగు శరీరముగల స్వామీ! నాకొఱకుఁ గాన్ = నాకొఱకై, వహించుకొనఁగన్ = పైని వేసికొనిచెప్పుటకు, భాగవతులు లేరె=శ్రీవైష్ణవులు లేరా? (ఉన్నా రనుట). (లక్ష్మీదేవియు భాగవతులును పురుషకారపరు లని ప్రమాణము.)

ఉ. నెట్టన యల్ల లచ్చి యలనీళయు భూసతి యుండ నీకు నీ
నెట్టికసీలపై మనసు నిల్పుట కేమనవచ్చు? వెఱ్ఱి యా
నట్టుగఁ బేర నన్నుఁ బరిహాసము సేతకుఁ దక్కఁ వింతచూ
పెట్టిది? దిద్దు నెవ్వఁ డిల నేఱులవంకలు వారిడొంకలున్. 111

టీ. నెట్టన=సిద్ధముగా, అల్లలచ్చి = ఆలక్ష్మీదేవియు, అలనీళయు=ఆనీళాదేవియు, భూసతి = భూదేవియు, ఉండన్ = ఉండఁగా, నీకున్, ఈ నెట్టికసీలపైన్=శుష్కపవాసి వ్రతముగల యీ కన్యకమీఁద, కులికయంటుసీలలయంతటిచిన్నది, మనసు నిల్పుటకున్, ఏమనవచ్చున్, పేరన్=బక్కవాఁడనగు, నన్నున్, వెఱ్ఱి యానట్టుగన్= పిచ్చివాఁడగునట్లు, పరిహాసము సేతకుఁ దక్కన్ = గేలిసేయుటకే కాని, వింతచూపు= నూతనదృష్టి, ఎట్టిది=మీకేలాగుది, ఇలన్ = భూమియందు, ఏఱులవంకలు=నదులవక్రత్వములును, వారిడొంకలున్ = ఉదకముల మార్గములును, ఎవ్వఁడు, దిద్దున్ = చక్కఁదీర్చును (ఎవ్వఁడును దీర్పఁ డనుట. నానెట్టితన మానసిక ప్రత్యయము మొదలగువాని వంటి దనుట), ప్రబలు లగువారి నడకలను దిద్దుట దుర్ఘట మని చెప్పవచ్చును.

వ. అని యిట్లు ధరణీసురుం డదవెట్ట భాగవతక్షోభంబునకు భువనభర్తయు భయంపడి తచ్ఛాందసంబునకు గేలిసేయు చున్నవాఁ డను భావం బతనికిఁ దోఁప మకరకుండలమండితంబు లగుగండదర్పణంబులం జెఱున వ్వొలర్ప నిట్లనియె. 112

టీ. అని యిట్లు=ఈప్రకారముగా, ధరణీసురుండు=విష్ణుచిత్తుండు, అదవెట్టన్= మొఱపెట్టఁగా, భాగవతక్షోభంబునకున్ = భగవద్భక్తుని దుఃఖమునకు, భువనభర్తయున్=లోకరక్షకుం డగు శ్రీరంగనాథుండును, భయంపడి=జడిసి, తచ్ఛాందసంబునకున్=అవిష్ణుచిత్తుని యుపయోగములేనిమాటలకు, గేలిసేయుచున్నవాఁ డను భావంబు=

పరిహాసము చేయుచున్నవాఁ డను తాత్పర్యము, అతనికిఁ దోఁపఁగ = అవిష్ణుచిత్తునకుఁ దోఁచునట్లు, మకరకుండలమండితంబులగు = నక్రాకారకర్ణ వేష్టములచేత నలంకృతములగు, గండదర్పణంబులఁగ = చెక్కుటద్దములయందు, చిఱునవ్వెలర్పఁగ = మందహాస మంకురించునట్లు, ఇ ట్లనియె.

చ. ముది మదిఁ దప్పితోయి మునిముఖ్య! భవ త్తనయ న్గృహంబునన్
బదిలము చేసివచ్చి మఱి బట్టబయ ల్వెడదూఱు దూఱెదు దా
సదన మిఁ కొక్కమా టరసి చంచలలోచనఁ గాన కున్నఁ బో
రెదు మఱి కాని బుద్ధివిపరీతతఁ బొందక పోయి చూడుమా. 113

టీ. ఓయి మునిముఖ్య! ముదిమదిఁదప్పి = ముసలితనముచే మతిస్థిరముపోయి, భవ త్తనయన్ = నీకూఁతును, గృహంబునన్ = ఇంటిలోన, పదిలము చేసి = భద్రముచేసి వచ్చి, మఱి = ఇంకను, బట్టబయల్ = బహిరంగముందు, వెడదూఱెదు = వట్టినింద, దూఱు = నిందింతువా, ఆసదనము = ఆనీయింటను, ఇఁకొక్కమా టరసి = ఇంకొక్కసారి వెదకి, చంచలలోచనన్ = ఆచపలాక్షిని, కానకున్నన్ = చూడకుంటివా, మఱి = పిమ్మట, పోరెదు కాని = వాదింతువు గాని, బుద్ధిన్ = నీమదియందు, విపరీతతఁబొందక = మఱియొక్కరీతిగాక, పోయి = చని, చూడుమా = వీక్షింపుమీ.

తే. *అనిన నాతండ్రి యి ట్లని యనియె నే మె
ఱుంగ మే యార్తిఁ గడుపు చల్లంగఁ బలికి
కరుణచేసితి విజయివి గ మ్మటంచు
బాష్పజల మాఁగి యింటికిఁ బరువువాఱె. 114

టీ. అనినన్ = ఇట్లనఁగా, ఆతండ్రి = ఆముని, ఇ ట్లని యనియెన్ = ఇట్లని వచించెను. ఏయార్తిన్ = ఏదుఃఖమును, ఏమెఱుంగము = మే మెఱుఁగము, కడుపుచల్లంగన్ = కడుపు చల్లఁబడునట్లు, పలికి = వచించి, కరుణచేసితి = దయచేసితివి, విజయివిగమ్ము = విజయవంతుఁడవు గమ్ము (ఇది మంగళాశాసనము.), అటంచున్, బాష్పజలము = కన్నీరు, ఆఁగి = నిల్పుకొని ఇంటికిన్ = తన బసకు, పరువువాఱె = పరుగెత్తె.

ఆ. మ్రొక్కినట్టి తనయమూర్ధంబు మూర్కొని
ప్రమదబాష్ప మురల బ్రాహ్మణుండు
చేత వెన్ను నిమిరి నాతల్లి నినుఁ గంటిఁ
గా యటంచు నింటికడ వసింప. 11

---

* అనిన నాతండ్రి యాయెనే యాయెనే యె, ఱుంగమే.

టీ. మ్రొక్కినట్టి = తనకుదండము సమర్పించునట్టి, తనయ = కూతురుయొక్క, మూర్ధంబు=శిరమును, మూర్కొని=ఆఘ్రాణించి, ప్రమదబాష్పము = ఆనందబాష్పము, ఉరులన్ = స్రవింపఁగా, బ్రాహ్మణుండు=అవిష్ణుచిత్తుఁడు, చేతన్ = తన హస్తముచేత, వెన్ను= అయమవీపును, నిమిరి = తడవి, నాతల్లి, నిన్, కంటిఁగా, అటంచున్, ఇంటికడన్ = తనబసయొద్ద, వసింపన్ =నివసించియుండఁగా.

తే. రంగపతి బ్రహ్మ రుద్రుల । బ్రాహ్మి గౌరిఁ
దనకు నక్కన్య నడిగింపఁ । బనుపుటయును
వారు సేనేశసహితులై । వచ్చుటయును
విష్ణుచిత్తుండు సంభ్రమాన్వితుఁడు నగుచు. 116

టీ. రంగపతి=రంగనాయకుఁడు, బ్రహ్మరుద్రులన్, బ్రాహ్మిన్ = సరస్వతిని, గౌరిన్, తనకున్ =రంగనాయకులకు, అక్కన్యన్, అడిగింపన్, పనుపన్ =పంపఁగా, వారు, సేనేశసహితులై =విష్వక్సేనునితోఁ గూడినవారై, వచ్చుటయును = రాఁగా, విష్ణుచిత్తుండు, సంభ్రమాన్వితుఁడు నగుచున్ = సంతోషముతోఁ గూడినవాఁడగుచు.

వ. విష్వక్సేనపూర్వకంబుఁగా వినయంబున వచ్చినవారికి నాతిథ్యంబు లొసంగి యుచితాసనంబుల నాసీనులై యున్న వారియాగమన ప్రయోజనం బడిగి తెలిసి ప్రమదసంభరితాంతరంగుండై యిట్లనియె.

టీ. సులభము.

క. ధన్యుఁడ నైతిం దనకీ
కన్యక నీఁగాంచి భృగువు । గౌరవముఁ బయో
ధిన్యాయము నొదవె నిటే
నన్యాయంబే? చమూపశివాబ్జ విధులారా. 118

టీ. తనకున్, ఈకన్యకను = ఈచిన్నపడుచును, ఈఁగాంచి = ఇయ్యఁగని, ధన్యుఁడ నైతిన్, భృగువుగౌరవమున్ = భృగుమహామునిగురుత్వమును, పయోధిన్యాయమున్ = సముద్రన్యాయమును, ఒదవెన్ = ఉదయించెను. ('భృగోఃఖ్యాత్యాం సముత్పన్నా శ్రీఃపూర్వ ముదధేఃపున' యని శ్రీవిష్ణుపురాణవాక్యము ప్రమాణముగా 'భార్గవీ లోకజననీ క్షీరసాగరకన్యకా' యని యమరమునఁ గలదు గావునఁ దొల్లి లక్ష్మినొసంగిన భృగూదధులగౌరవము నాకుఁ గలిగె ననుట). ఇటేని = ఇట్లడిగిపుచ్చుకొనుటేని, అన్యాయంబే = అన్యాయముగాదా, చమూపశివాబ్జవిధులారా = విష్వక్సేన శివ బ్రహ్మలారా! యని సంబోధనము.

క. వినుఁ డీఁదగు సంబంధపు
టెనయికఁ గని మోచి తెచ్చి యిచ్చె ననరె చు
ల్కని నరులు గాన మాపుర
మునకు న్విజయంబు సేయఁ బుత్త్రిక నిత్తున్. 119

టీ. వినుఁడు = ఆకర్ణింపుఁడు. ఈఁదగున్ = ఇయ్యఁదగును, చుల్కనినరులు = తేలికయగు జనులు, సంబంధపు టెనయికన్ = వియ్యపుఁబొందికను, కని=చూచి, మోచి తెచ్చి = మోసికొని తెచ్చి, ఇచ్చె ననరె=ఒసంగె ననరా? కానన్=కావుబట్టి, మాపురమునకున్ = మా శ్రీవిల్లిపుత్తూరికి, విజయంబు సేయన్ = వేంచేసినను, పుత్త్రి నిత్తున్ = కొమార్తె నొసఁగుదును.

తే. ప్రభుతఁ బరమేశ్వరుం డైనఁ బత్ప్రపన్న
జనమున కొసంగు మీకు నీచనవు శౌరి
తానె కట్టిన భూమికఁ దాల్చు మాకు
ఘనత యిది మమ్ము జేయుట తనదు ఘనత. 120

టీ. శౌరి = ఆ శ్రీపతి, ప్రభుతన్ = ప్రాభవముచేత, పరమేశ్వరుండైనన్ = సర్వాధికుఁడైనను, పత్ = పాదములయందు, ప్రపన్న = ప్రపత్తిచేసినట్టి, జనమునకున్ = జనులకు, మీకున్, ఈచనవు = ఈమచ్చికను, ఒసఁగున్ = ఇచ్చును. (మీరు చెప్పిన విధ మనుట.) తానె కట్టిన = తానే కలుగఁజేసిన భూమికన్ = శ్వశుర వేషమును, తాల్చు = ధరించునట్టి, మాకున్, ఇది, ఘనత=గొప్పతనము, మమ్ముఁజేయుట = మమ్మిట్లు గొప్పపఱుచుట, తనదు ఘనత = తన గౌరవము.

తే. అనినఁ జని విన్నవింప దయారసార్ద్రి
చిత్తుఁడై విశ్వభర్త పక్షిప్రధాన
కౌపవాహ్యంబు నెక్కి బ్రహ్మాదిసురలు
బలసి తమతత్తడుల నెక్కి కొలిచి రాఁగ 121

టీ. అనినన్ = ఇట్లనఁగా, చని = వారు మరలఁబోయి, విన్నవింపన్ = మనవి చేయఁగా దయారస = కృపారసముచేత, ఆర్ద్రి = తడుపఁబడిన, చిత్తుఁడై = చిత్తము గలవాఁడై, విశ్వభర్త = ఆరంగపతి, పక్షిప్రధానక = గరుత్మద్రూపమైన, ఔపవాహ్యంబున్ = లీలావాహనమును, ఎక్కి, బ్రహ్మాదిసురలు, బలసి = పరివేష్టించి, తమ తత్తడులన్ = తమవాహనములను, ఎక్కి, కొలిచి=సేవించి, రాఁగన్ = వచ్చుచుండఁగా.

క. నాసీరుఁ డగుచు సూత్రవ
తీసఖుఁ డుడువీథిఁ బౌఁజు తీర్చిన ప్రజభూ

*పాసి శతకోటి శతకో
టీ సవితృప్రభలు దిశల కె దెప్పర మలమన్. 122

టీ. సూత్రవతీసఖుండు=విష్వక్సేనుఁడు, నాసీరుఁ డగుచున్ = సేనమొగమగుచు 'సేనాముఖంతు నాసీర' యని యమరము. ఉడువీథిన్ = నక్షత్రవీథియందు, పాఁజు తీర్చిన = వ్యూహముఁబన్నినట్టి, ప్రజ = జనముయొక్క, భూషా = భూషణములయొక్కయు, అసి = ఖడ్గములయొక్కయు, శతకోటి = వజ్రాయుధముయొక్క, శతకోటి = నూఱుకోట్లసంఖ్యగల, సవితృ = సూర్యులయొక్క, ప్రభలు = వెలుంగులవంటి వెలుంగులు, దిశలన్ = దిక్కులయందు, దెప్పరము=అధికముగా, అలమన్ = వ్యాపింపఁగా.

వ. శ్రీవిల్లిపుత్తూరికిం జని విశ్వకర్మ మణిమయంబుగాఁ గట్టిన విడిది పట్టున విడిసి యయ్యాదిమవరుండు దివ్యాప్సరసలు హరిద్రాదికస్నానీయ మంగళద్రవ్యమండనం బొనర్పఁ బెండిలికొడుకై దివ్యవాదిత్రంబులు నారదాది దివ్యమునిగానంబులు వెలయం గలధౌత ధవళ దివ్య ధారాధరంబులు గురియు సుధాధారల నభిషిక్తుఁడై ముక్తావళీ కౌస్తుభాముక్తకంబుకంధరుండును కేయూరకంకణాలంకృతుండును మకరకుండల మకుటాదిభూషావిభూషితుండును దివ్యాంగరాగ రూషితుండును పీతాంబరసంవీతుండును దులసీకల్పితప్రసవస్రగాశ్రితోరస్కుండు నై యుండు నంత నక్కడ నటకుమునుప గృహ ప్రవేశంబుసేసి సంభ్రమాయత్తుం డగు విష్ణుచిత్తుప్రయత్నంబున.

టీ. శ్రీవిల్లిపుత్తూరికింజని, విశ్వకర్మ, మణిమయంబుగాన్, కట్టిన, విడిదిపట్టున, విడిసి = ప్రవేశించి, అయ్యాదిమవరుండు = ఆమొదలిపెండ్లికొడుకైన శ్రీపతి, దివ్యాప్సరసలు = వేల్పుటచ్చరలు, హరిద్రాదిక = పసుపుమొదలగు, స్నానీయ = స్నానముకొఱకైన, మంగళద్రవ్య = శుభవస్తువులతోడి, మండనంబు = అలంకారము, ఒనర్పన్ = చేయఁగా, పెండిలికొడుకై, దివ్యవాదిత్రంబులు = దేవదుందుభులు, నారదాది దివ్యమునిగానంబులు, వెలయన్ = ప్రకటముగాఁగా, కలధౌత = వెండివలెనే, ధవళ = తెల్లనైన, దివ్యధారాధరంబులు = దేవతామేఘములు, కురియు = వర్షించుచున్న, సుధాధారలన్ = అమృతధారలచేత, అభిషిక్తుండై = అభిషేకింపఁబడినవాఁడై, ఆముక్తావళీ=ముత్తెపుసరాలతోడి, కౌస్తుభ = కౌస్తుభ రత్నముచేతను, ఆముక్త = విడువఁబడని, కంబుకంధరుండును = శంఖమువంటి కంఠముగలవాఁడును, కేయూర = భుజకీర్తుల

* పాసితకోలిచెన్ ...... దెప్పరపఱుపన్.

చేతను, కంకణ = కడియములచేత, అలంకృతుఁడును = అలంకరింపఁబడినవాఁడును, మకర కుండల = మకరాకృతిగల పోఁగులు, మకుట = కిరీటము, ఆది= మొదలుగాఁగల, భూషా= భూషణములచేత, విభూషితుండును= మిక్కిలి భూషింపఁబడినవాఁడును, దివ్యాంగరాగ= దివ్యచందనముచేత, రూషితుండును = అలందఁబడినవాఁడును, పీతాంబరసంవీతుండు = బంగరు పట్టుపుట్టంబుఁ గట్టుకొన్నవాఁడును, తులసీ=తిరుత్తుళాయియొక్కయు, కల్పతరు ప్రసవ = కల్పవృక్షపుష్పములయొక్కయు, 'స్యాదుత్పత్తౌ ఫలేపుష్పే ప్రసవో గర్భమోచనే' అనినిఘంటువు. స్రక్=మాలికలచేత, ఆశ్రిత=పొందఁబడిన, ఉరస్కుండునై= వక్షముగలవాఁడై, ఉండునంతట్=ఉండునంతట, అక్కడ = అయ్యమ్మవారియొద్ద, అటకు మునుప = అంతకుమునుపే, గృహప్రవేశంబు సేసి=తమయిల్లు సేసి, సంభ్రమాయత్తుండగు= ప్రేమాధీనుఁడగుచున్న, విష్ణుచిత్తు= పెరియాళ్వారుయొక్క, ప్రయత్నంబున.

క. శర్వాణీ వాణీ ముఖ
గీర్వాణీకోటి జానకీరఘుకులరా
ట్పూర్వాచరిత వివాహా
ఖర్వ సుగీతములు పాడఁగా విభవమునన్. 124

టీ. శర్వాణీ=పార్వతియు, 'శర్వాణీ సర్వమంగళా' అనియమరము. వాణీ = సరస్వతియు, ముఖ = మొదలగు, గీర్వాణీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, కోటి=సమూహము, జానకీరఘుకులరాట్=సీతారాములయొక్క పూర్వాచరిత = తొల్లి చేయఁబడిన, వివాహ= కల్యాణమందలి, అఖర్వ= అతిశయములయిన, సుగీతములు= పాటలు, పాడఁగాన్= గానము సేయఁగా, విభవమునన్=వైభవముతో.

తే. నెమ్మి నేకావళియు ప్రగ్గ్రైవేణియును జామ
రంబు లిరుగెడ నిడ హారిద్రాద్రవమునఁ
బెట్టిరి నలుంగు లక్కన్యఁ కెండ్లికూఁతుఁ
జేయు ఋషిపత్ను లర్థి నాశీర్యుతముగ.

టీ. నెమ్మిన్ = మైత్రిచేతను, ఏకావళియున్=మున్ను చెప్పఁబడినచెలికత్తియలైన యేకావళియును, ప్రగ్గ్రైవేణియును, ఇరుగెడన్ = ఉభయపార్శ్వములయందు (ఇది యేకవచనాంత ద్విగుసమాసము), చామరంబులు=వీఁచోఁపులు, ఇడన్=సమర్పింపఁగా, హారిద్రాద్రవమునన్= పసుపునీటిచేత, అర్థిన్=ఆసక్తిచేత, అక్కన్యన్=అయాముక్తమాల్యదాకన్యకను, పెండ్లికూఁతుఁజేయు, ఋషిపత్నులు = ఋషిభార్యలు, ఆశీర్యుతముగాన్= దీవనలతోడను, నలుంగులు పెట్టిరి=ఉద్వర్తనము లాచరించిరి.

తే. అట్లు వైవాహికపుదీక్ష • యమరఁ గమ్మ
నూనెఁ దలయంటి నెఱులు గంధానఁ బులుమ
స్వర్ణమణికుంభహిమవారి • జలక మాడి
నట్టి జగదీశ్వరికి వేల్పుఁబోటబలయోర్తు. 126

టీ. అట్లు=ఆప్రకారము, వైవాహికపుదీక్ష = వివాహసంబంధదీక్ష, అమరన్ = ఒప్పునట్లు, కమ్మనూనెన్ = సుగంధతైలముచేత, తలయంటి = శిరోభ్యంగముఁ జేసి, నెఱులు=అకురులు, గంధానన్ = శ్రీచందనముచేత, పులుమన్ =పులుమఁగా, స్వర్ణమణి= బంగరురతనాల వికారములగు, కుంభ=కలశములయందలి, హిమవారిన్ =పన్నీటిచేత, జలక మాడినట్టి=మంగళస్నానమొనర్చినట్టి, జగదీశ్వరికిన్ =అయమ్మకు, వేల్పుటబలయోర్తు=ఒక్క దేవతాస్త్రీ (యని ముందటి కన్వయము.)

క. తడి యొత్తి సన్నవలిపం
బిడి మణిపీఠస్థయైన • యింతి మెఱుఁగు పె
న్నిడుదకురు లార్చి ధూపం
బిడెఁ దుఱుము ఘటించె నొకమృగేక్షణ నెమ్మిన్. 127

టీ. తడియొత్తి=తడిఁ దుడిచి, సన్నవలిపంబిడి = సన్నచీరఁగట్టించి, మణిపీఠస్థయైన=రత్నపీఠమందుఁ గూరుచున్న, ఇంతి = అమ్ముక్తమాల్యదయొక్క, మెఱుఁగు = మెఱుఁగారుచున్న, పెన్నిడుదకురులు = మిక్కిలి వాలికలగుకురులు, ఆర్చి = తేమార్చి ధూపంబిడెన్ = ధూపము వేసెను. ఒక మృగేక్షణ=మఱియొక్క కురంగలోచన, నెమ్మిన్ =మైత్రిచేత, తుఱుము ఘటించెన్ =కొప్పుఁబెట్టెను.

సీ. యావకద్రవమున • నరుణాంఘ్రినఖపఙ్క్తు
లభ్యక్తములు సేసె • నతివ యోర్తు
నయకల ప్రేళ్లమట్టియలుఁ బిల్లాండ్లిడి
పాయవట్టముఁ బెట్టెఁ • బడఁతి యోర్తు
నెఱికవట్టి పసిండిసీటివ్రాఁత చెఱఁగు
వెలిపట్టు రహిఁ గట్టె • వెలఁది యోర్తు
కటిసీమఁ గనకమేఖలఁ జేర్చి తారహా
రములు గీలించెఁ గంఠమున నోర్తు
తే. కటకములు హస్తసరము లంగదము లంగు
ళీయకములును బాహువల్లికల ప్రేళ్ల

నిలిపి తాటంకనాసామణుల నమర్చి
చొనిపె సీమంతవీథిఁ జేర్చుక్క యోర్తు. 129

టీ. అలివయోర్తు = మఱియొకదేపకన్యక, యావకద్రవమునన్ = లత్తుకనీటిచేత, అరుణ=మును పే యెఱ్ఱనైయున్న, నఖపఙ్క్తులు = గోళ్లచాళ్లు, అభ్యక్తములుసేసెన్ = తడిపెను. ఒకర్తు=మఱియొకయంగన, నయకల=నాణెముగల, వ్రేళ్లన్ = పాదాంగుళుల యందు, మట్టియలును, పిల్లాండ్లు, ఇడి, పడఁతియోర్తు=మఱియొకయామె, పాయవట్టము=పాదభూషణ విశేషమును (పాగడము లనవచ్చును), పెట్టెన్=ఉనిచెను. నెఱిక పెట్టి=కుచ్చిళ్లుపట్టి, పసిండిసీటివ్రాఁతచెఱఁగు = బంగారు జరిగ చేఁ జిత్రించియున్న చెఱఁగుగల, వెలిపట్టు = తెల్లపట్టుచీర, రహిన్ = పొలుపుగాను, వెలఁదియోర్తు = మఱియొక్క కాంత, కట్టెను. ఓర్తు=మఱియొక్క పొలఁతుక, కటిసీమన్ = నడుముమీఁద, కనకమేఖలన్ = బంగారుగంటల యొడ్డాణమును. చేర్చి=అలంకరించి, కంఠమునన్, తారహారములు = ముత్తెపుఁబేరులు, కీలించెన్ = ఉనిచెను. ఓర్తు = మఱియొక్కతె, కటకములు = కంకణములు, హస్తసరములు = చేసరపణులు, అంగదములు = భుజకీర్తులును, అంగుళీయకంబులు = ఉంగరములును, బాహువల్లికల వ్రేళ్లన్ = వరుసగా బాహుతలయందును, వ్రేళ్లయందును, నిలిపి తాటంకనాసామణులన్ = కమ్మలు ముక్కరముత్తెమును, అమర్చి = పొసఁగించి, సీమంతవీథిన్ = పాపటత్రోవయందు, చేర్చుక్క = ముక్తాభూషణమును, చొనిపెన్=ఉనిచెను.

క. కలికి తెలిగన్నుఁగవఁ గ
జ్జలరేఖలు దీర్చి మేన సారంగమదం
బలఁది లలామక మిడి చెం
గలువలు బ్రహ్మేదకు వేఁకర్తు ఘటించెన్. 129

టీ. కలికి = ఆపెండ్లికూఁతుయొక్క, తెలిగన్నుఁగవన్ = ధవళాక్షిద్వంద్వమందు, కజ్జలరేఖలు = కాటుకరేఖలు, తీర్చి=దిద్ది, మేనన్=శరీరమందు, సారంగమదంబు=కస్తూరి, అలఁది = పూసి, లలామకము = చేర్చుక్క (బొట్టుమీఁద శిరమున నుంచుకొనెడు భూషణమైనదాని, 'ప్రభ్రష్టకం శిఖాలంబి పురోన్యస్తం లలామకమ్.' అని యమరము.), ఇడి=ఉంచి, వేఁకర్తు=మఱియొక సాని, బ్రహ్మేదకున్ = బ్రహ్మముడికి, చెంగలువలు=ఎఱ్ఱగలువపువ్వులు, ఘటించెన్=కూర్చెను.

వ. ఇ ట్లలంకృత యైయుండ లగ్నం బాసన్నంబయ్యె నని విన్నవించుట యుఁ బన్నగశయనుండు మార్తాండమండలంబులు పండ్రెండును

దివియలై వెలుంగఁ దారకలగుంపు జగజంపుగా శతపత్త్రశత్త్రుం
డాతపత్త్రత యంగీకరింప సింధుపతి సౌగంధికదళోపహారసహితం
బుగా విపణిఁ గలయంపిఁ జిలికింపఁ బ్రకృతికాంత క్రంత సురకాం
తలం గూడుకొని సంతరింప హుతవహుం డగరుధూపంబు రేపఁ
బర్జన్యుం డుల్లడయిడఁ బ్రాచీనపాఠంబులు పాఠకౌఘంబు లయి
బిరుదప్రబంధంబులు పఠియింప విధినందన సనందనాదులు సంగీత
మాంగల్యంబున నంతరంగంబున కింపొసంగ విహంగపుంగవుండు
మత్తమాతంగంబై ఖచితమణికల్యాణం బగు పల్యాణం బంగీకరింప
నప్రాకృతవైభవంబునం జని [illegible]భ్రమంబున భాగవతసంతానంబు
భక్తిలలితబహుప్రకారపూర్వకంబుగా నెదుర్కొన నెక్కిరింత డిగ్గి
దివ్యకేసరి కరం బవలంబించి కతిపయాంతరంబులం జంచలాక్షులు
కడుగు నడుగుల జలంబులకుం బయిపయిం బడి గీర్వాణ సిద్ధసం
ఘంబు లహంపూర్వికఁ [illegible] చూర్చికొని ప్రాం[illegible] బ్రవే
శించి తదీయ నిర్దిష్టం బగు జంబూనదపీఠంబున నుపవిష్టుండై యతం
డు వెండియు బంగారుభృంగారకంబులఁ గనక[illegible]జనిక్షిప్తంబు లగు
కుశేశయపేశలపాదకిసలయంబులు గడిగి షోడశోపచారంబులను
బరిష్క్రియంబు నగు మధుపర్కంబు నొసంగం గొని యయ్యా
శ్వారు దేవేరియుం దానును ధారవోయ నా కన్యకారత్నంబుఁ
బరిగ్రహించె ననంతరంబ. 130

టీ. ఇట్లు = ఈప్రకారము, అలంకృత యైయుండఁగ్ = అలంకరింపఁబడినదై యుండఁగా, లగ్నంబు = వివాహముహూర్తము, ఆసన్నంబయ్యె నని = సమీపించె నని, విన్నవించుటయుఁగ్ = విన్నపముసేయఁగానే, పన్నగశయనుండు = శేషశాయియగు రంగనాథుఁడు, మార్తాండమండలంబులు పండ్రెండును = ద్వాదశాదిత్యమండలంబులు, దివియలై వెలుంగఁగ్ = దివ్వటీలయి వెలుఁగఁగా, తారకలగుంపు = నక్షత్రసమూహము, జగజంపుగాఁగ్ = కుచ్చులుకాఁగా (గొడుగుచుట్టు నుండునవి), శతపత్త్రశత్త్రుండు = కమలవైరియైనచంద్రుఁడు, ఆతపత్త్రత యంగీకరింపఁగ్ = ఛత్త్రముకాఁగా, సింధుపతి = సముద్రుండు, సౌగంధికదళోపహారసహితంబుగాఁగ్ = ఎఱ్ఱగలువఱేకుల కానుకలోఁగూడ, విపణిఁగ్ = అంగడివీథియందు, కలయంపిఁగ్ = కళ్లాపిని, చిలికింపఁగ్ = చల్లింపఁగా, ప్రకృతికాంత = మాయయనునాతి, సురకాంతలం గూడుకొని = దేవతాస్త్రీలం గలిసి కొని, క్రంత = సమీపప్రదేశము, సంతరింపఁగ్ = సవరణచేయుచుండఁగా, హుతవహుండు =

అగ్ని దేవుఁడు, అగరుధూపంబు, రేఁపన్ = ఎగయింపఁగా, పర్జన్యుండు = వర్ష దేవుఁడు, ఉల్లడ యిడన్ = ఉల్లాభముఁబట్టఁగా, ప్రాచీనపాఠంబులు = ప్రాఁజదువులు (వేదములనుట), పాఠకౌఘంబులై = వందిమాగధసంఘములై, బిరుదప్రబంధంబులు = బిరుదుఁగైవారములు, పఠింపన్ = చదువఁగా, విధినందన = నారదుండు, సనందన = సనందనుండు, ఆదులు = మొదలగువారు, సంగీతమాంగల్యంబునన్ = సంగీతమంగళత్వముచేత, అంతరంగంబునకున్ = మనస్సునకు, ఇంపొసంగన్ = మాధుర్యమొనర్పఁగా, విహంగపుంగవుండు = గరుత్మంతుఁడును, మత్తమాతంగంబై = మదపుటేనుఁగై, ఖచిత = కూర్పఁబడిన, మణి = రత్నములును, కల్యాణంబగు = బంగారుగలిగినట్టి, 'వసు చంద్రం చార్జునం చ కల్యాణం భూరి గైరిక' మ్మని నిఘంటువు. పల్యాణంబు = పల్లమును (చౌడోలనుట), అంగీకరింపన్ = వహింపఁగా, అప్రాకృత = లోకవిలక్షణమైన, వైభవంబునన్ = సంపదచేత, చని = వేంచేసి, పరమసంభ్రమంబునన్ = పరమానందముచేత, భాగవతవతంసంబు = భాగవతోత్తముఁడగు భట్టనాథుఁడు, భక్తి = భక్తితోడ, కలిత = కూడుకొన్న, బహుప్రణామపూర్వకంబుగాన్ = అనేకనమస్కారపూర్వకముగా, ఎదుర్కొనన్ = ఎదురుకోలునకురాఁగా, ఎక్కిరింత డిగ్గి = వాహనమును దిగి, విష్వక్సేనుకరం బవలంబించి = విష్వక్సేనుని కైగండ గ్రహించి, కక్ష్యాంతరంబులన్ = ద్వారాంతరాళములయందు, చపలాక్షులు = సువాసినులు, కడుగు = ప్రక్షాళనము చేసెడు, అడుగుల = శ్రీపాదముల యొక్క, జలంబులకున్ = తీర్థములకు, పయిపయింబడి = మీఁదమీఁదఁబడి, గీర్వాణ = వేల్పులయొక్క, సంఘంబులు = గుంపులు, అహంపూర్వికన్ = ఓహరి సాహరిచేత, ఉర్వి = భూమి, నిర్వారిగాన్ = నిర్జలమగునట్లుగా, ఊర్చికొని = దూఁటుకొని, ప్రాశింపన్ = పానముసేయఁగా, ప్రవేశించి = చొచ్చి, తదీయ = ఆభట్టనాథసంబంధుల చేత, నిర్దిష్టంబగు = నిర్ణయింపఁబడిన, జాంబూనదపీఠంబునన్ = బంగరుపీఁటయందు, ఉపవిష్టుండై = కూరుచున్నవాఁడై, అతండు, వెండియున్ = మరల, బంగారుభృంగారుకంబులన్ = బంగరుగిండ్లచేత, కనకభాజన = పసిఁడిపళ్లెరంబునందు, నిక్షిప్తంబులగు = ఉనుపఁబడిన, కుశేశయ = తామరపూలవలెనే, పేశల = మృదువులైన, పదకిసలయంబులు = అడుగుఁజిగురులు, కడిగి = ప్రక్షాళనముఁజేసి, షోడశోపచారసహితంబును = ఆవాహనాసనపాద్యార్ఘ్యాచమనీయ స్నానవస్త్రయజ్ఞోపవీత గంధపుష్పధూపదీపనైవేద్యతాంబూలోత్తర నీరాజన మంత్రపుష్పాత్మకములగు షోడశోపచారములతోఁ గూడినట్టియు, సపరిష్క్రియంబునగు = అలంకారసహితమైనట్టి, మధుపర్కంబున్ = గుడయుక్తదధిని, ఒసంగన్ = సమర్పింపఁగా, కొని = గ్రహియించి, అయ్యార్యవర్యు = ఆభట్టనాథుఁడు, దేవేరియున్ = ధర్మపత్నియు, తానును, ధారవోయన్ = ధారాదత్తముసేయఁగా,

ఆ కన్యకారత్నంబున్ = ఆ కన్యారత్నమగు నాముక్తమాల్యదను, పరిగ్రహించెన్ = పాణిగ్రహణముసేసెను, అనంతరంబ = పదంపడి.

మ. కలధౌతద్రవ చిత్రము ల్మెఱయ ముక్తాస్యూత మా మేచకాం
చలపుం బెందెఱ వారి లగ్నము సమాసన్నంబుగా వేల్పుఁ బె
ద్దలు వంపన్ గుడ జీరకంబులు సముద్యత్ప్రేమ నన్యోన్య మం
జులహస్తంబుల నుంచి రర్థిఁ గనుమించు ల్చిట్టుము ట్టాడఁగన్.

టీ. కలధౌతద్రవ = బంగారునీటిచేతనైన, 'కలధౌతంరౌప్యహేమ్నో' అని నిఘంటువు. చిత్రముల్ = వింతపనులు, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, ముక్తా = ముత్తెములతోడ, స్యూతమౌ = కూర్పఁబడిన మేచక = నల్లనగు, అంచలపు = అంచులుగల, పెందెఱ= పెద్ద తెఱదుప్పటి, వారి=పట్టి, లగ్నము=ముహూర్తము, సమాసన్నంబుగాన్ = మిగులదగ్గఱఁగా, వేల్పుఁబెద్దలు = బ్రహ్మాదిసురశ్రేష్ఠులు, వంపన్ = క్రిందికొన వంచియుండఁగా, గుడజీరకంబులు = జీలకఱ్ఱబెల్లములు, సముద్యత్ప్రేమన్=అగ్గలంపుఁ బ్రేముడిచేత, అర్థిన్ = ఆసక్తిచేత, కనుమించుల్ = నేత్రధావళ్యములు చిట్టుముట్టాడఁగన్ = సంవడింపఁగా, అన్యోన్య = ఒండొరులయొక్క, మంజుల = సుందరము లగు, హస్తంబులన్ = కరములయందు, ఉంచిరి = ఉనిచిరి.

చ. మఱి వనమాలి చూడమున కా మానిని ముత్తెపుఁబ్రాలు వోయుచో
మెఱయుఁ దదంగుళీకిసలమేళనఁ జక్రి చెమర్ప రాలె మై
నఱిముఱి ఘర్మబిందువులు నమ్మణులు న్మొగులందునుండి డా
ల్గిఱిగొన జాలు ధారలబలె న్వడగండ్లబలె న్గనుంగొనన్. 132

టీ. మఱి=పిమ్మట, మానిని=ఆ పెండ్లికూఁతురు, వనమాలిచూడమునన్ = స్వామి శిరమందు, ముత్తెపుఁబ్రాలువోయుచోన్ = ముత్తెములతలఁబ్రాలుపోయునప్పుడు, తదంగుళీకిసల - తత్ = ఆయమయొక్క, అంగుళీకిసల = చిగుళ్లవంటి వ్రేళ్లయొక్క, మేళనన్ = కూడుకొనుటచేత, చక్రి = స్వామి, చెమర్పన్ = చెమరింపఁగా, మైన్ = స్వామి శరీరమందు, అఱిముఱి = తఱుచైన, ఘర్మబిందువులున్ = చెమ్మటచినుకులును, రాలెను= క్రిందఁబడెను, అమ్మణులున్ = ఆ ముత్తెములును, మొగులందునుండి = మేఘములలో నుండి, డాల్గిఱిగొనన్ = కాంతి వ్యాపించుచుండఁగా, జాలు = స్రవించుచున్న, ధారలబలెన్ = వర్షధారలవలెను, వడగండ్లబలెన్ = కరకములవలెను, కనుంగొనన్ = చూడఁగా, మెఱయున్ = ప్రకాశించును.

తా. స్వామి శరీరము నీలమేఘమువలె నున్నది. అడిచెమర్చి చెమట చినుకులు రాలఁగా నవి వానచినుకులవలెను దనఁబ్రాలముత్తెములు వడగండ్లవలె నున్నవి.

తే. ఇంతి దోయిట సేసఁబ్రా ♦ లెత్తుచోట
గుబ్బపాలిండ్లక్రేవ గ్ర ♦ క్కున మురారి
కన్ను వేయుటఁ గని లజ్జ ♦ గదుర బాహు
లెత్తక కరాగ్రములన పై ♦ కెగురఁజల్లె. 133

టీ. ఇంతి = ఆనాతి, దోయిటన్ = అంజలిచేత, సేసఁబ్రాలు = తలఁబ్రాలు, ఎత్తుచోటన్ = ఎత్తునప్పుడు, మురారి = రంగనాథుఁడు, గుబ్బపాలిండ్లక్రేవన్ = ఉన్నతములగు స్తనములదిక్కున, గ్రక్కునన్ = శీఘ్రముగా, కన్నువేయుటన్ = కన్ను వేసిచూచుటను, కని = తాను జూచి, లజ్జగదురన్ = సిగ్గొదవఁగా, బాహులెత్తక = చేతులుపైకెత్తక, కరాగ్రములన = కొనచేతులనే, పైకిన్ = స్వామిపైకి, ఎగురఁజల్లెన్.

క. గళమునఁ గట్టెను హరి మం
గళసూత్రము పులక లతివ ♦ గాత్రముఁ బొదువన్
నెలఁతయుఁ బతియును గరముల
నలవఱిచిరి కంకణంబు ♦ లన్యోన్యంబున్. 134

టీ. హరి, అతివగాత్రమున్ = ఆయింతినెమ్మేనిని పులకలు = రోమాంచములు, పొదువన్ = వ్యాపింపఁగా, గళమునన్ = కంఠమందు, మంగళసూత్రముఁ గట్టెను, నెలఁతయున్ పతియును, అన్యోన్యంబున్ = ఒండొరులకు, కంకణంబులు ప్రతిసరములు (చెమటనీటిబిందువులు), కరములన్ = హస్తములయందు, అలవఱిచిరి = అమర్చిరి.

సీ. లలనచే నిష్ఠతో ♦ లాజలు వేల్పించి
శార్ఙ్గి మెట్టించెను ♦ సప్తపదులు
తెఱవఁ గూడి యరుంధ ♦ తీదర్శనముఁ జేసి
బ్రహ్మరుద్రాద గీ ♦ ర్వాణకోటి
యర్పించు నుడుగర ♦ లనుకంపఁ గైకొని
యనిచెఁ బ్రసాదభా ♦ జనులఁ జేసి
* యాత్మపట్టణమున ♦ కతివైభవంబున
నతివఁదోడ్కొని విజ ♦ యంబుచేర్చి
తే. సహ్యకన్యాతటోద్యాన ♦ చందనద్రు
కుంజముల నీలకుంతలఁ ♦ గుస్తరించి

* నతివైభవంబున నాత్మపట్టణమున, కతివఁ దోడ్కొని విజయంబుసేసి.

కంతుసామ్రాజ్య మేలించి కరుణఁ జిత్త
మొలయ జగములఁ బాలించు చున్న వాఁడు. 135

టీ. లలనచేఁ = ఆయింతిచేత, నిష్ఠతోఁ, లాజలు వేల్పించి = లాజహోమముఁ జేయించి, శార్ఙ్గి = స్వామి, సప్తపదులు, మెట్టించెను = త్రొక్కించెను, తెలివిఁ, కూడి, అరుంధతీదర్శనముఁ జేసెఁ, బ్రహ్మరుద్రాదిగీర్వాణకోటి, అర్పించు=సమర్పించునట్టి, ఉడుగరలు = బహుమానములను, అనుకంపఁ = కృపచేత, కైకొని, ప్రసాదభాజనులఁ జేసి = అనుగ్రహపాత్రులనుజేసి, అనిచెఁ = పంపెను, ఆత్మపట్టణమునకుఁ = శ్రీరంగమునకు, అతివైభవంబునఁ అతివన్ తోడ్కొని, విజయంబుచేసి=వేంచేసి, సహ్యకన్యా=కావేరీ నదియొక్క, తట = దరులయందలి, ఉద్యాన = శృంగారవనములందలి, చందనద్రు = శ్రీగంధవృక్షములయొక్క, కుంజములఁ = పొదరిండ్లయందు, నీలకుంతలఁ = ఆముక్త మాల్యదను, కుస్తరించి = లాలించి, కంతుసామ్రాజ్యము = రతిపతిసామ్రాజ్యమును, ఏలించి = పరిపాలింపఁజేసి, (సురతక్రీడకుఁ బ్రవేశింపఁజేసినాఁ డనుట.) చిత్తము, కరుణఁ = దయచేతను, ఒలయఁ = నిండఁగా, జగములఁ = లోకములను, పాలించుచున్నవాఁడు = ఏలుచున్నవాఁడు.

ఉ. స్కందసరస్తటీరమణ కందర చందన కుంద వాటికా
మందసమీరలోల వనమాలిక! నిర్మలదివ్యవిగ్రహా
స్పందివిభాధరీకృత నభస్స్ఫుటకాళిక! వల్లవాంగనా
బృందమనోభిమాన ధృతి భేదన! పేశల వంశవాదనా! 136

టీ. స్కందసరః = స్వామిపుష్కరిణియొక్క, తటీ = దరియందలి, రమణ = మనోహరమగు, కందర = గుహాలయందలియు, 'దరీతుకందరోవాస్త్రీ' అని యమరము. చందన = హరిచందనవృక్షముయొక్క, కుంద = మొల్లలయొక్క, వాటికా = శ్రేణుల యందలియు, మందసమీర = మందమారుతముచేత, లోల = కదలుచున్న, వనమాలిక = తులసీవనమాల గలిగినవాఁడా, నిర్మల = స్వచ్ఛమైన, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, ఆస్పంది = చలింపని, విభా = కాంతిచేత, అధరీకృత=క్రిందుచేయఁబడిన, నభః = ఆకాశముయొక్క, స్ఫుట=వ్యక్తమైన, కాళిక = నలుపుగలవాఁడా, వల్లవాంగనా = గోపికల యొక్క, బృంద = గుంపుయొక్క, మనః = మనస్సులయందలి, అభిమాన = కొలువులను, ధృతి = ధైర్యములను, భేదన = భేదించెడువాఁడా, పేశల = మృదువైన, వంశ = పిల్లఁగ్రోవియొక్క, వాదనా = వాయించుటగలవాఁడా. (ఈపద్యమునందు స్కందపదము మొదలుగాఁ గాళికపదమువఱకు నొక్కసమాసముగాను, బిదప వల్లవాంగనా శబ్దము మొదలుగాఁ దుదవఱకొక్కసమాసముగాను కొందఱు సెప్పుదురు.)

క. అరిధారాఖండితమరు
దరిసంఘ! విహంగవాహనా! యుదరమహాం
బురుహపుటభరిత మధుశం
బరభరజలమానుషాయమానద్రుహిణా! 137

టీ. అరి = చక్రముయొక్క, ధారా = అంచులచేత, ఖండిత = త్రుంపఁబడిన, మరుదరిసంఘ = రాక్షస సమూహముగలవాఁడా, విహంగవాహనా = గరుడవాహనా, ఉదర = నాభియందలి, మహాంబురుహ = పెందామరయొక్క, పుట = దొప్పయందు, భరిత = నిండింపఁబడిన, మధు = మకరందమనియెడు, శంబర = ఉదకముయొక్క, భర = అతిశయమందు, జలమానుషాయమాన = నీరుపాపవలె నున్న, ద్రుహిణా = బ్రహ్మగలవాఁడా.

స్రగ్విణి. వాలినిర్భేదనా! వారిజాతేక్షణా!
శైలకన్యాస్తుతా! శార్ఙ్గచంచద్భుజా!
ఫాలదృక్పద్మభూపాకభేదిస్ఫుర
న్మౌళిమాణిక్యరుఙ్మండితాంఘ్రిద్వయా! 138

టీ. వాలినిర్భేదనా = వాలినిసంహరించినవాఁడా, వారిజేక్షణా = తామరవంటి కన్నులుగలవాఁడా, శైలకన్యాస్తుతా = పార్వతీదేవిచే స్తుతింపఁబడువాఁడా, శార్ఙ్గచంచద్భుజా - చంచత్ = కదలుచున్న, శార్ఙ్గ = ధనుస్సును, భుజా = భుజమందుఁగలవాఁడా, ఫాల...ద్వయా-ఫాలదృక్ = శివునియొక్కయు, పద్మభూ = బ్రహ్మయొక్కయు, పాకభేది = ఇంద్రునియొక్కయు, స్ఫురత్ = ఒప్పుచున్న, మౌళి = కిరీటములయందలి, మాణిక్య = రత్నములయొక్క, రుక్ = కాంతిచేత, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, అంఘ్రిద్వయా = అడుగులు కలవాఁడా, అని సంబోధనము.

మ. ఇది సింహాచలదంభకేసరిపదాభీష్టార్చనా పుణ్యల
బ్ధ దురుట్టంకణపొట్టునూరివిజయస్తంభోపలోట్టంకితాం
క దృఢాష్టాక్షరకృష్ణరాయ ధరణీకాంతాస్యదాముక్తమా
ల్యద వాఖ్యానవరంబు నాఱవది హృద్యంబై మహిం బొల్పగున్.

టీ. ఇది, సింహాచల = సింహాచలమందలి, దంభకేసరి = నృసింహస్వామియొక్క, పదాభీష్టార్చనా = ఇష్టమైన పాదపూజలయొక్క, పుణ్య = పుణ్యముచేత, లబ్ధ = పొందఁబడిన, దురుట్టంకణ = ఉట్టంకింపశక్యముగాని, (ఎన్నరానివనుట), పొట్టునూరి, విజయ

స్తంభ = స్తంభముయొక్క, ఉపల = శిలయందు, ఉట్టంకిత = చెక్కఁబడినట్టి, అంక = గుఱుతుచేత, దృఢ = దిట్టములైన, అష్టాక్షర = ఎనిమిది యక్కరములుగల, కృష్ణరాయ ధరణీకాంత = కృష్ణరాయధరణీకాంతుఁ డను, అస్మదాముక్తమాల్యదక్ = నాయాముక్త మాల్యదయందు, ఆశ్వాసవరంబు, అవధియయ్యె, హృద్యంబై, మహిక్ = భూమి యందు, పొల్పగుక్ = ప్రకాశించును.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనా సమాసాదితాఖండ సాహితీ ధురీ ణుండు నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్ల వంశపయోరాశి రాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యా లోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యా నంబునందు సర్వంబును షష్ఠాశ్వాసము.

ఆముక్తమాల్యద, సవ్యాఖ్యానము

స మా ప్త ము.

ప్రక్షిప్తభాగము

కొన్ని పుస్తకములలో దాసరి యడుగఁగా నతనితో బ్రహ్మరాక్షసుఁడు తన వృత్తాంతము చెప్పఁదొడంగునంతవఱకు నాఱవయాశ్వాసము సమాప్తముగాను, తక్కిన పద్యము లేడవ యాశ్వాసముగా నున్నది. అయినను, పూర్వవ్యాఖ్యాత లెవరు నా యాశ్వాసాంతపద్యముల కర్థము వ్రాయమిం జేసియు, అవి శబ్దదోషములును, యతిదోషములును, కలవియగుటం జేసియు, నీగ్రంథ మాఱాశ్వాసములే యని స్పష్టముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది కనుక నారీతినే ముద్రింపఁబడియె. అయినను, ఆ పద్యముల నిటఁ బొందుపఱుచుచున్నారము.

(555-వ పుట చూడుఁడు).

మ. అజచౌర్యాపహృతాత్మశారసముదాయాభీరకాంతామణీ
వ్రజగోరాజిమనఃప్రమోదకర తద్వత్సాప్తరూపానురూ
పజని ప్రాభవ ప్రాభవోదరకనద్బాణాగ్నివృత్తి ప్రకో
పజలాసారసరోజబాంధవ శశిప్రాంచద్విశాలాంబకా!

ఉత్సాహ.—

నలముఖాది చక్రవర్తినాథనవసమర్పితా
త్యలఘుమకుట ముఖ్యహాదివ్యభూషాయనాయనావిరా
జిత సుకారిమాణ నిజవశీకృతాఖిలాండ ని
ర్మలగుణా! యమేయరూపరంజితాశ్రపోషణా!

మ. ఇగ నైరావతయానవామనిధవాహీనాభ్రచుంబిస్ఫుర
ద్విరదాభీల మణిగృహాళి దశనోద్వేలోగ్రహస్తివ్రజో
త్పన్నీకాగ్రగకృష్ణరాజసుమహీభృత్సంఘాస్మదాము క్తమా
ల్యశ్రీ నాశ్వాసవరేణ్యమా అవధి హృద్యంబైన పద్యంబులన్.

* (ఇచ్చటనుండి సప్తమాశ్వాసము ప్రారంభము.)

క. శ్రీమనుమాసుశుభాంగక, సామజహరనక్రదళనచక్ర సదాళీ
క్షేమంకర చరణాంబుజ, హేమోజ్జ్వలవాస! వేంకటాచలరమణా!

వ. అవధరింపు మప్పొలసుదిండి దుఃఖార్తుండై యిట్లనియె.

చెన్నపురి: వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్‌వారి
'వావిళ్ల'ప్రెస్సున ముద్రితము.—1954.

ఆముక్తమాల్యదయందలి గద్యపద్యముల

అకారాదిసూచిక

అకారాదిసూచిక

ఆంధ్రగ్రంథములు

		ప్రతి 1-కి రు.	
అధ్యాత్మ రామాయణము, క్రొత్తకూర్పు	...	2	
అనంతునిఛందము, ఛందోదర్పణము	...	2	
అనిరుద్ధచరిత్రము, కనుపర్తి అబ్బయామాత్య ప్రణీతము	...	1	
అప్పకవీయము, శ్రీగిడుగు రామమూర్తిపంతులుగారి విమర్శతో నున్నది		5	0
ఆంధ్రభాగవతము, పోతనామాత్య ప్రణీతము, రెండుసంపుటములు	...	15	0
శ్రీమదాంధ్రభారతము - పద్యకావ్యము:—			
ఆది, సభాపర్వములుగల సంపుటము	...	4	0
అరణ్యపర్వము		4	0
విరాటోద్యోగపర్వములు		4	0
భీష్మద్రోణపర్వములు ,		4	0
కర్ణ శల్యసౌప్తిక స్త్రీపర్వములు ,	...	4	0
శాంతిపర్వము ,,	...	4	0
అనుశాసనిక, అశ్వమేధ, ఆశ్రమవాస, మౌసల, మహాప్రస్థానిక, స్వర్గారోహణపర్వములుగల సంపుటము	...	4	0
ఆదిపంచకము, ఒకటేసంపుటము	...	11	4
యుద్ధపంచకము స్త్రీపర్వము	...	7	8
శాంతిసప్తకము	...	7	8
ఆనందరంగరాట్ఛందము	...	1	8
నన్నెచోడ కుమారసంభవము	...	5	0
పాండురంగమాహాత్మ్యము, సటీక	...	6	8
ఉత్తరరామాయణము, కంకంటి పాపరాజప్రణీతము,చక్కనికూర్పుగిల్టుబైండు		6	0
ఉత్తరహరివంశము, నాచనసోమనాథకృతము	...	3	0
కళాపూర్ణోదయము. దళసరికాగితములు	...	4	0
,, లఘుటీకానుక్రమణికతో	...	5	8
శాకుంతము, చక్కనికూర్పు	...	3	8
కృష్ణరాయవిజయము, కుమార ధూర్జటికృతము	...	0	12

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,
292, ఎస్ప్లనేడ్, చెన్నపురి, ఈ.